

Organizatori

KOMANDA SARAJEVSKE ARMJSKE OBLASTI — SARAJEVO
VOJNOISTORIJSKI INSTITUT — BEOGRAD

VOJNOIZDAVACKI I NOVINSKI CENTAR

Za organizatore:

Anton LUKEŽIĆ, general-potpukovnik

Recenzenti:

Radovan VUKANOVIC, general-pukovnik - recenzent knjige

Svetozar ORO, general-potpukovnik — recenzent edicije

Prof. *Drago RAKOCEVIC*, general-potpukovnik — recenzent edicije

B i b l i o t e k a

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE
KNJIGA DVESTA SEDAMDESET SESTA JUWSLAVIJJi

Posebna edicija

»ZA POBJEDU I SLOBODU«

UREDIVAČKI ODBOR

Rohmija KADENIC, general-pukovnik, predsednik, članovi: *Ali 3U-TM RISTO DZUNOV> Milan DALJEVIĆ*, general-pukovnik, *Dako*, general-pukovnik, *Žika STOJSIC*, general-potpukovnik, *Fabijan TRGO*, general-potpukovnik, *Veljko MILADINOVIC*, general-potpukovnik, *Joca TARABIC*, general-potpukovnik, *Metodijs KO-TEVSKI*, general-potpukovnik, *August VRTAR*, general-potpukovnik, *Svetozar ORO*, general-potpukovnik, *Mišo LEKOVIC* pukovnik *tMLAGIC Pukovnik, Viktor KUCAN*, pukovnik, *Radomir KO VIC*, pukovnik.

Glavni i odgovorni urednik

Ivo MATOVIC, pukovnik

Tekst odabrao, pripremio i stručno redigovao

Radomir PETKOVIC, pukovnik

Urednik

Rajko ŠARENAC, pukovnik

OKRUGLI STO
5. aprila 1985.

ZA POBJEDU I SLOBODU
**SARAJEVSKA
OPERACIJA**

Učesnici govore

Beograd, 1986.

*Zapovijest maršala Tita povodom
oslobodenja Sarajeva*

U višednevmm žestokim borbama na širem području Sarajeva, pod vrlo teškim uslovima planinskog zemljišta, naše trupe slomile su spoljne odbrane sarajevskog utvrđenog rejona i stegnuvši obruč oko samog grada, danas, 6. aprila 1945. godine, na juriš zauzele i osloboidle Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine.

U ovim borbama istakle su se naše jedinice pod komandom general-majora RADOVANA VUKANOVIĆA, general-major a SLAVKA RODICA i pukovnika PERE KOSORIĆA.

Izražavam svoju zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica koje su izvojevale ovu sjajnu pobjedu.

Neka je slava junacima palim za oslobođenje naše otadžbine!

Smrt fašizmu-Sloboda narodu!

*Vrhovni komandant, maršal Jugoslavije
JOSIP BROZ TITO*

*Čestitku oslobodiocima Sarajeva uputilo je i
Predsjedništvo ZAVNOBIH-a:*

*Oslobodiocima Sarajeva, borcima,
komandirima, komandantima i političkim
komesarima 2, 3. i 5. korpusa i 29. divizije*

Sa neizmjernom radošću primili smo vijest da je naša herojska vojska oslobodila Sarajevo, glavni grad federalne Bosne i Hercegovine. U času kada su podivljali okupator i njegovi pomagači, uslijed očajničkog položaja u kome su se našli, vješali naše sinove i kćeri po ulicama Sarajeva zbog njihovog nesalomljivog borbenog duha, zbog njihovog ustrajnog rada na djelu oslobođenja, vi ste, naši dragi junaci, razbili zid koji vas je odvajao od mučeničkih žrtava na Mardvoru, od našeg slobodoljubivog Sarajeva. Vi ste, sinovi Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, svojim oslobodilačkim oružjem unijeli oduševljenje i radost u srca rodoljubivih građana Sarajeva. Skinuli ste s njih, s njihove duše, strašni teret četvorogodišnje fašističke okupacije i progona.

Narodi Bosne i Hercegovine, Srbi, Muslimani i Hrvati, bezgranično su vam zahvalni, obgrijeni ste njihovom ljubavi i priznanjem za vaše veliko oslobodilačko djelo. Prolivena bratska krv za slobodu Sarajeva ostaće u svijetloj uspomeni našeg naroda. Na žrtvama koje padoše za slobodu Sarajeva, napajaće se naše generacije duhom mržnje prema okrutnim šapskim osvajačima i domaćim izdajnicima.

Vaše udruženo bratstvo, oslobodioci Sarajeva, stvoreno pod rukovodstvom našeg junačkog vode Tita, vodi vas iz pobjede u pobjedu. Sa vašim pobjedničkim maršem za konačno oslobođenje naše zemlje živi čitava Jugoslavija.

Neka je vječna slava i zahvalnost borcima palim za oslobođenje Sarajeva!

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za Predsjedništvo ZAVNOBIH-a

*Sekretar
Hasan Brđić*

*Predsjednik
dr V. Kecmanović*

Deset knjiga za budućnost

O ediciji »Za pobjedu i slobodu«

U okviru Orijentacionog programa obeležavanja jubileja iz vojenog u Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, u SFRJ je, od 25. maja 1984. do Dana pobjede, 9. maja 1985. u organizaciji visokih komandi i naučnoistraživačkih institucija JNA, održano i devet »okruglih stolova«, odnosno naučnih rasprava koje su okupile na stotine najistaknutijih ratnih starešina i naučnih radnika. Tim stvaralačkim skupovima, u okviru brojnih drugih najširih i veoma sadržajnih aktivnosti vezanih za podsećanja na značajne događaje iz NOR-a na čelom jugoslovenskom prostoru zapoženo su, pod zajedničkim geslom »Za pobjedu i slobodu« obeležene četrdesete godišnjice izrastanja i stasanja NOVJ u savremenu oružanu silu, kao i pobedonosne operacije koje je vodila, naročito u završnoj fazi rata, od maja 1944. do 15. maja 1945. godine. Kroz te operacije koje su dovele do konačne, istorijske pobjede, te formiranjem i dejstvima operativno-strategijskih sastava, izražen je proces narastanja Armije i njenog stasanja u revolucionarnu oružanu silu, koja je na pobedničkom postolju, po važnosti uloge i veličini pobjeda, bila ravnopravna, a po broju boraca treća sila u antifašističkoj koaliciji.

Cilj svih »okruglih stolova« i vođenih razgovora najpoznatijih ratnih aktera odgovarajućih događaja i istraživača s područja istorije i ratne veštine, bio je višestruk. Tako je on, pored odavanja dužnog pileteta borcima NOR-a, imao i brojne — istorijske i savremene aspekte međunarodnog, svejugoslovenskog i unutararmijskog značaja, kroz koje se afirmišu oslobodilačke i revolucionarne vrednosti izvojevane pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije, s Josipom Brozom Titom na čelu. U pripremama ovih manifestacija posebno su isticani:

- na međunarodnom planu — da se, obeležavanjem najznačajnijih jubileja, podseti i upozna svetska i naša javnost sa istorijskim doprinosom pobjedi antifašističke koalicije, sa procesom izrastanja naših revolucionarnih oružanih snaga od partizanskih odreda do armija i vidova koji su činili pobedonosnu Narodnooslobodilačku vojsku, odnosno Jugoslovensku armiju, sa značajem jugoslovenskog ratišta tokom celog rata i uspešnim držanjem samostalnog fronta između savezničkih krila u Mađarskoj i Italiji, te sa organizovanjem, tokom i ishodom najznačajnijih operacija NOVJ;

- na svejugoslovenskom planu — da se, autentičnim svedočenjem o tim istorijskim zbivanjima, još više afirmaše princip oslonca na sopstvene snage i značaj bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i drugih tekovina NOR-a i revolucije izvođenih zajedničkim naporima, krvlju i pobedama u surovim ratnim uslovima i pod rukovodstvom Partije, što će nadahnjivati i hrabriti, ali i opominjati sadašnje i buduće generacije da budu na nivou istoirskih zahteva u svakoj fazi revolucije;
- na unutararmijskom planu — da se, izvornim podsećanjem na prelomne događaje i njihove aktere, doprinese obogaćivanju jiaše istoriografije i osobene ratne veštine, pre svega, bogatstvom primera i pouka, ali i analiza i zaključaka, posebno iz domena moralnih vrednosti i rukovodenja koje je obezbeđivalo razgaranje i narastanje borbenih dejstava uporedno sa drugim, vrlo složenim procesima na našem ratištu i šire, čime će ti sadržaji, kao rezultat sećanja i istraživanja, doslovno zabeleženi na magnetofonskoj i celuloidnoj traci, viđeni na ekranu ili pročitani u publikacijama, ostati trajan doprinos u baštini naše budućnosti, imati i aktuelan značaj i trajnu vrednost, nadahnjujući pripadnike oružanih snaga da svojim znanjem i radom budu na nivou vremena u kome žive i deluju, dostojni slavnih prethodnika i baštinici revolucionarnih tradicija.

Obeležavanjem ovih jubileja, sem ostalog i razgovorima na »okruglim stolovima«, uz odavanje dužnog pileteta borcima NOR-a i revolucije, ratnim i posleratnim pregaocima, izražava se i aktuelan pogled unapred, sagledavanje perspektive, svojevrsno podsećanje i trajnu poruku da se iz svake teške situacije može izaći — jedinstvenim snagama za interes celine domovine i svakog njenog dela posebno, podržavanjem najsmelijih, ohrabruvajućim posustalih.

Jednogodišnji Program održavanja »okruglih stolova« svi zaduzeni armijski činoci su — usmeravani i ispmagani od Političke uprave SSNO, kao nosioца svih pa i ovih aktivnosti u celini — potpuno izvršili. Svaki od devet održanih »okruglih stolova« — naučnih rasprava imao je radno-naučni i aktuelno-politički karakter, uklopljen u celini jubilarnih radnih manifestacija i aktivnosti. Održani su sledeći »okrugli stolovi«:

1. **DRVARSKA OPERACIJA**, u Drvaru, 23. i 24. maja 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja desanta na Drvar;
2. **BEOGRADSKA OPERACIJA**, u Beogradu, 18. oktobra 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja oslobođenja Beograda;
3. **KNINSKA OPERACIJA**, u Kninu, 1. decembra 1984. u organizaciji Komande Vojnopomorske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Knina;
4. **ARMIJE U STRATEGIJSKOJ KONCEPCIJI NOR 1 REVOLUCIJE**, u Beogradu, 15. januara 1985, u organizaciji Centra OS za strategijska istraživanja i studije »Maršal Tito« (COSSIS), a povodom 40. godišnjice formiranja 1, 2. i 3. Armije (1. I 1945) i 4. armije (1. III 1945);

5. MOSTARSKA OPERACIJA, u Mostaru, 13. februara 1985. u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Mostara;

6. JUGOSLOVENSKA MORNARICA KAO VID JUGOSLOVENSKE ARMije PRED ZAVRŠNE OPERACIJE, u Splitu, 1. marta 1985. u organizaciji Komande Vojnopolomorske oblasti;

7. VAZDUHOPLOVSTVO U STRATEGIJI NOR-a, u Zemunu, 21. marta 1985, u organizaciji Komande RV i PVO;

8. SARAJEVSKA OPERACIJA, u Sarajevu, 5. aprila 1985. u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Sarajeva;

9. ZAVRŠNA OFANZIVA ZA OSLOBODENJE JUGOSLAVIJE, u Beogradu 23. i 24. aprila 1985, u organizaciji COSSIS-a, u okviru završnih svečanosti povodom Dana pobjede;

Prema opštem priznanju javnosti, svi postavljeni ciljevi su postignuti. »Okrugli stolovi« su, od blizu 1800 pozvanih, okupili oko 1400 učesnika, mahom najistaknutijih sudionika odgovarajućih dogadaja — savremenika koji imaju najveće moralno pravo da pred istorijom i budućnošću svedoče o ljudima i zbiljanjima, te istraživača sa područja ratne vestine, istorije, sociologije, ekonomike i drugih društvenih nauka. Sa skupova je dobiveno blizu 500 radova (referata, koreferata, diskusija i pismenih priloga), što čini preko 4300 stranica kucanog teksta, a sve što je izgovorené snimljeno je tonski i filmski, tako da ostaje kao trajno izvorno i snažno svedočenje o jednom vremenu i našem čoveku u njemu. Tako je, ceneći sadržaj rasprava i poruka sa ovih skupova, dobivena obimna, bogata, argumentovana, autentična i veoma dragocena građa od izuzetne naučne i društveno-političke vrednosti, svakako nezaobilazna ne samo za pisanje istinite i potpune istorije NOR-a već i za sva sadašnja i buduća istraživanja na ove teme, predstavljajući, u isto vreme, veoma vredan i prijemčiv materijal za objavljivanje, politički i vaspitni rad pripadnika generacija koje dolaze.

Visoko ceneći vrednost i značaj dobivenog materijala sa ovih skupova i interesovanje javnosti za njegovo pravovremeno i izvorno objedinjavanje, Uredivački odbor Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije« Vojnoizdavačkog zavoda, odgovoran za realizaciju celine ovog izdavačkog projekta, na sednici od 24. juna 1985, odlučio je, shodno odluci o svim skupovima, da se sredena građa sa svih 9 »okruglih stolova« objavi u jedinstvenoj ediciji od 10 knjiga, s tim što bi se svaki od 9 skupova predstavio u po jednoj, a zasebna, deseta, bila bi sinteza svih važnijih saznanja i poruka sa ovih rasprava. Ovaj izdavački poduhvat će se realizovati tokom ove, jubilarne, godine pobede nad fašizmom, a u celini do kraja 1986. godine, i to tako što će se svaka od knjiga, objavljena pod naslovom odgovarajućeg »okruglog stola« i po redosledu njihovog održavanja, predstaviti javnosti na godišnjicu i u mestu održavanja skupa. Time će Armija ispuniti i ovu obavezu, preuzetu pred javnošću još prilikom usvajanja Orijentacionog programa, maja 1984, i pred učesnicima svakog od tih skupova, uključujući se u kontinuiranu i bogatu, redovnu društveno-političku aktivnost u gajenju re-

volucionarnih tradicija, stavljajući poruke »okruglih stolova« u službu budućnosti, obezbeđujući pretpostavke i uslove da pobedničke poruke ostvaruju svoju naučnu, istorijsku, odbrambenu i vaspitnu funkciju u našem društву.

Redakcija Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije«, odgovorna za realizaciju celog izdavačkog projekta, materijal za svaku knjigu će, u saradnji sa organizatorom odgovarajućeg »okruglog stola«, srediti i prema ustaljenom postupku verifikovati. Po potrebi će ga, radi dobijanja celine, dopuniti nužnim izborom ranije objavljenih tekstova, najvažnijih dokumenata, autentičnih fotografija itd., a zatim izdati prema redosledu održavanja skupova, odnosno godišnjica događaja o kojima je raspravljano, pod zajedničkim nadnaslovom »Jugoslavija za pobjedu i slobodu« i u istoj tehničkoj opremi, tako da svaka od 10 knjiga te jedinstvene edicije o nama i za nas bude dvostruki dokument — o ratnom događaju i o »okruglog stolu«.

SARAJEVSKA OPERACIJA (učesnici govore) osma je po redu iz desetotomne edicije sa kojom se naša javnost upoznaje sa »okruglog stola« održanog u Sarajevu 5. aprila 1985. godine, u povodu četrdesetogodišnjice ove operacije i oslobođenja Sarajeva. Ovaj »okrugli sto«, kao i knjiga u kojoj se objavljuju radovi učesnika u tim slavnim događajima; komandanata, političkih komesara, načelnika štabova i drugih rukovodilaca korpusa, divizija, brigada, vidova i službi koncipiran je tako da daju svoj doprinos originalnosti strategije, operativike i taktike u ovoj značajnoj operaciji. Poseban cilj je bio da se i u ovoj prilici istakne što više naše ratno i revolucionarno iskustvo koje treba da posluži generacijama koje pomno izučavaju našu revolucionarnu borbu i njena, iskustva.

U sarajevskoj operaciji učestvovalo je preko 38.000 naših boraca i 96 artiljerijskih oruđa. Ove snage su bile formirane u tri korpusa NOVJ (2, 3. i 5. korpus), bosanskohercegovačku diviziju Narodne odbrane, dve eskadrile Ratnog vazduhoplovstva, što ukupno čini 8 divizija (29, 3, 37, 27, 38, 4, 10. i divizija KNOJ-a) koje su u svom sastavu imale 32 brigade narodnooslobodilačke vojske. Ako se uračunaju i organizovane unutrašnje snage u Sarajevu, koje su brojale preko 5.000 dobro opremljenih boraca, tada se vidi koliki je značaj pridavan Sarajevu i njegovom oslobođenju.

»Okrugli sto« organizovala je Komanda sarajevske vojne oblasti uz punu podršku društveno-političkih i privrednih organizacija grada Sarajeva, republike Bosne i Hercegovine i odbora za proslavu 40-godišnjice oslobođenja grada. Skup je održan u Domu JNA u Sarajevu, a prisustvovali su, pored učesnika bitke za oslobođenje grada, brojne delegacije i gosti republike BiH, republičkog odbora SUBNOR-a, društveno-političkih organizacija, istaknuti društveno-politički i kulturni radnici, generali JNA, istoričari, publicisti, filmski stvaraoci, omladinci itd. što je sve činilo taj skup svečanim i radnim. Tada je rečeno da se u Sarajevu od oslobođenja nikad nije skušalo toliko istaknutih komandanata i političkih komesara, kao i drugih revolucionara iz 2, 3. i 5. korpusa NOVJ, i ilegalnog rada u Sarajevu. To je upućivalo na zaključak da će se na ovom »okruglog stolu« izreći prave reči i istaći prava iskustva što se i obistinilo.

Radno predsedništvo «okruglog stola» o sarajevskoj operaciji od 5. aprila 1985. godine u Sarajevu. S leva na desno: Dane Olbina, Vojo Nikolić, Petar Gračanin, Anton Lukežić, Blažo Đuričić, Stanimir Petrović, Drago Đukanović i Svetozar Oro

Grad Sarajevo i njegovi stanovnici i u ovoj prilici, kao i svakoj drugoj, znali su da budu pravi domaćini i ljubazni sagovornici. Svoje oslobođioce dočekali su cvećem i pesmom, kao i pobedničke šestoapriliske 1945. godine, što je sve učesnike emotivno dirnulo da su se nekima ovlažile oči i prisetili su se uvek dragih, palih drugova. Stoga su, kasnije, posetili zajedničko groblje na Vracima i тамо se poklonili njihovim senima i odali им priznanje за sve što su dali наšoj revoluciji i gradu Sarajevu.

Tih dana Sarajevo je bilo svečano. Veliki i moderni grad bilo je teško prepoznati u odnosu na dane njegovog oslobođenja. Sada je to svetski grad, čuven po svojim lepotama, a pogotovo po izvanredno i primerno organizovanoj zimskoj olimpijadi — koja je ovaj narod i grad vinula u svetske visine, pročula na sve kontinente. Utoliko je i bila veća tuga i bol za našim palim drugovima koji to nisu mogli da vide. Ali, uteha je bila novo Sarajevo koje je naša revolucija izgradila i okitila modernim zgradama, širokim bulevarima, visokim soliterima, parkovima, a najblistaviji su njegovi stanovnici i omladina koja je garancija daljih tokova naše revolucije i Titovog puta.

Ovom prilikom treba istaći da je Komanda sarajevske armijske oblasti izvanredno obavila organizaciju i postavljeni zadatak. Treba odati i dužni pijetet general-majoru Stanimiru Petroviću, predsedniku organizacionog odbora, kojega je podmukla i duga bolest, pet li

mjeseci nakon održanja ovog skupa otrgla iz naše sredine, pa nije doživeo radost da vidi ovu knjigu u koju je ugradio svu svoju organizacijsku veštalu. Zato, neka i ovi redovi budu zahvalnost za njegov rad i trud.

*

U pripremanju za objavljanje materijala sa »okruglog stola« izdavač i njegova redakcija odlučili su da knjiga »Sarajevska operacija« bude celovita, da se prikažu sva zbivanja koja su se tokom sarajevske operacije dešavala kako na bojnom polju tako i u samoj unutrašnjosti grada, imajući u vidu da sadašnje i buduće generacije treba da se upoznaju sa najznačajnijim događajima iz tog perioda naše slavne istorije.

Izdavačko opredeljenje uticalo je i na samu koncepciju i sadržaj ove knjige. Ona je sastavljena od više celina u kojima su dati svi radovi, saopštenja, referati i diskusije izrečene na »okruglog stolu«. Prikupljeni i sredeni su i ranije objavljeni radovi koji se odnose na borbena i druga dejstva vezana za sarajevsku operaciju.

U nekim radovima primetne su razlike u gledanjima, pa i oprečna mišljenja i podaci o pojedinim događajima. Redakcija nije nastojala da sva ta mišljenja, pogotovo subjektivna, usaglašava jer bi time narušila pravo učesnika na lično »videnje« događaja, ali tamo gde se radilo o istorijskim činjenicama koje su se mogle provjeriti u originalnim dokumentima intervencija je bila neophodna.

Izdavač i redakcija odlučili su da se radovi objave od nivoa Operativnog štaba, koji je odlukom Generalštaba JA formiran za sarajevsku operaciju, zatim borbena dejstva korpusa, divizija, artiljerije i vazduhoplovstva. Posebni monografski radovi za brigade nisu dati, jer je front napada naših brigada bio uzak. Dejstva su se odvijala po divizijama i one su jedine mogle da ispolje manevarsku veštalu na pravcu napada, pa su u tim radovima sve brigade našle dovoljno prostora i mesta u divizijskim dejstvima. Jedino je posebno obrađena grupa zeničkih brigada, koja je specijalno formirana za tu priliku.

U ovoj knjizi nije posebno obrađeno sanitetsko obezbeđenje (sem jednog priloga) što ne znači da se toj službi nije dao odgovarajući značaj. U većini radova sanitezsko obezbeđenje isprepliće se sa borbenim dejstvima.

Radi objašnjenja sadržaja knjige potrebno je dati neke napomene.

U prvom delu su pozdravne reci komandanta Sarajevske armijske oblasti, predsednika Gradskog komiteta SKJ Sarajeva, zatim dokumenti (naređenja i izveštaji) naših jedinica, napis objavljeni u stampi tih dana, saopštenja komandanta Operativnog štaba general-pukovnika akademika Radovana Vukanovića, načelnika štaba Operativnog štaba general-pukovnika Draga Dukanovića, saopštenja istaknutih rukovodilaca korpusa i divizija, diskusija o njihovim dejstvima. Poseban blok čini grad Sarajevo i događaji u njemu u toku borbi za njegovo oslobođenje, opšte diskusije o značaju sarajevske

operacije i, na kraju, kronologija događaja i bibliografija do sada objavljenih radova. Objavljaju se i neophodne šeme i skice sarajevske operacije.

Izuzetno je značajno što se objavljuje deo ratnih zapovesti, izveštaja i analiza sa bojnog polja, ratnih dokumentarnih fotografija, kao i fotografije komandnog kadra od divizije do Operativnog štaba, koje su raspoređene tako da oslikavaju tadašnje vreme, kao i fotografije sa »okruglog stola«.

Objavljivanje ove knjige je istovremeno i uspomena na 637 poginulih, 2.020 ranjenih i 27 nestalih naših boraca u sarajevskoj operaciji. Ona je i dragocen prilog našoj istorijskoj nauci, vojnoj veštini, negovanju revolucionarnih tradicija, večiti i nezaboravni dar gradu Sarajevu, uspomena na Titovo veliko delo vojnika i revolucionara koji je podigao naš narod i celu zemlju u NOR i poveo ih na najveće visove — u borbu za slobodu.

Pozdravna ree komandanta sarajevske armijske oblasti¹

General-ppukovnik Anton Lukežić²

Drugarice i drugovi,

Dozvolite mi da u ime organizatora »okruglog stola« sarajevska operacija najsrdaćnije pozdravim:

- ratne komandante i komesare jedinica i sve drugove koji su učestvovali u sarajevskoj operaciji;
- društveno-političke i javne radnike Federacije i Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine;
- delegaciju JNA, na čelu sa načelnikom Generalštaba;
- narodne heroje, penzionisane generale, delegacije društveno-političkih organizacija i grada domaćina, istoričare, naučne radnike i publiciste, te predstavnike sredstava javnog informisanja.

Izražavam posebnu zahvalnost komandantima, komesarima i drugim istaknutim rukovodicima koji su učestvovali u sarajevskoj operaciji, što su se odazvali našem pozivu i doprineli radu ovog skupa, koji održavamo u jubilarnoj godišnjici slobode i pobjede nad fašizmom.

Današnji skup ima naučni i aktuelni politički karakter i on treba da ukaže na iskustva i poruke ove značajne operacije, koja je vođena u sklopu završnih bitaka za konačno oslobođenje naše zemlje. Težnja nam je da i u ovoj raspravi ukažemo na pouke iz rata, značajne za našu daljnju razradu koncepcije opštenarodne odbrane.

Shodno tome, i naša originalna ratna iskustva, koja su se u drugom svetskom ratu pokazala kao kvalitativno nova u ratnoj veštini i koja su dobila naknadnu verifikaciju u okviru savremenih narodno-oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta svetske antikolonijalne revolucije, imaju ne samo vojni već i prvorazredni politički značaj.

U stvari, posmatrajući u celini razvojni put naše revolucionarne armije, jasno se može uočiti stalno napredovanje organizacijske strukture Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije od nižih ka višim oblicima, pri čemu je kao konstanta ostala teritorijalna komponenta u obliku narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. Istovremeno, razvoj organizacionog oblika podudario se s tren-

¹ Izlaganje na »Okruglom stolu« povodom 40-godišnjice sarajevske operacije 5. aprila 1985. u Sarajevu.

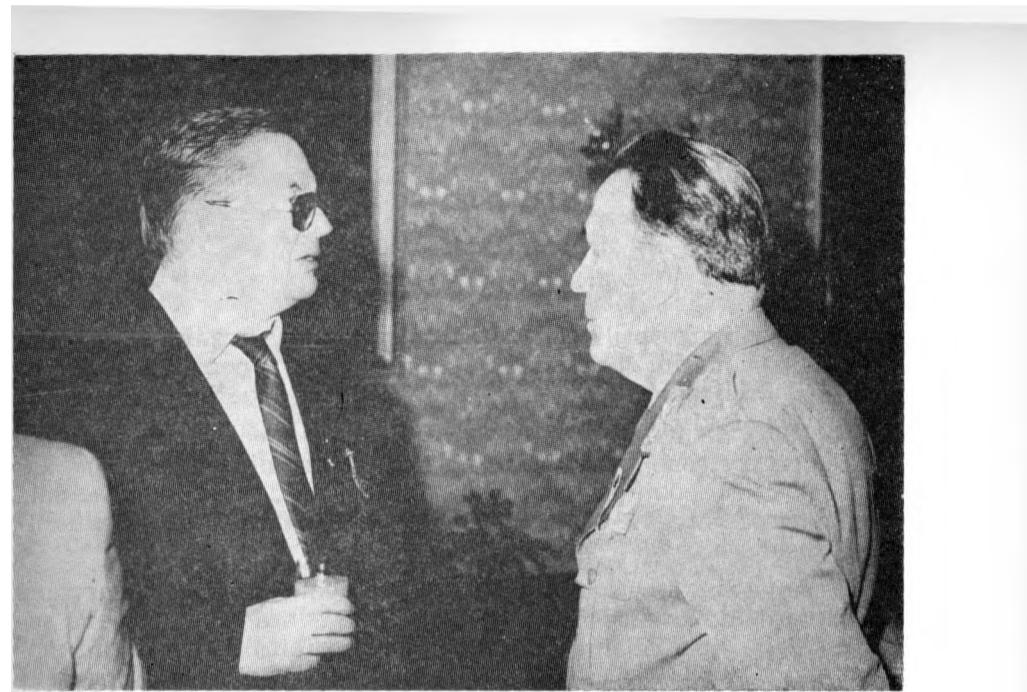
² Komandant sarajevske armijske oblasti.

Komandant sarajevske armijske oblasti Anton Lukežić pozdravlja učesnike »okruglog stola« o sarajevskoj operaciji

dom razvoja operativne vestine, da bi formiranje armija bilo u neposrednoj funkciji pokretanja i vođenja ofanzivne strategijske operacije, konkretnije, njezine druge etape (od sremskog fronta do konačnog oslobođenja zemlje). U to vreme donesena je i odluka o oslobođenju Sarajeva. Svojim svedočanstvima, vi, učesnici »okruglog stola« sarajevska operacija, uveren sam, još više ćete učvrstiti istinu o našoj revoluciji i njenoj autentičnosti. Vaša kazivanja i viđenja sarajevske operacije sa istorijskog stanovišta i vremenske distance od četrdeset godina doprineće celovitosti pogleda na narodnooslobodilački rat i revoluciju, njihovoj istorijskoj i teoretskoj sintezi, poslužiti za dalja istraživanja o Titovom vojnom delu i njegovom doprinosu socijalizmu i marksizmu, obogatiće istinu da smo zemlju oslobodili sopstvenim snagama i ostaviti dragocene poruke mladim generacijama o nama, našem narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji.

Ovaj naučni i radni skup uklapa se u ukupni program naučno-istraživačke aktivnosti u Jugoslovenskoj narodnoj armiji sa ciljem da se svestranije izuči problematika narodnooslobodilačkog rata, obrade stečena iskustva i izvuku pouke značajne za našu teoriju i dok-18 trinu opštenarodnog odbrambenog rata. To će biti vaš dalji doprinos

Mate Andrić i Anton Lukežić u pauzi rada »okruglog stola« o sarajevskoj operaciji

našoj ratnoj veštini i upotpunjenu saznanja o pripremi i organizovanju operacije, njenom planiranju i izvođenju, a posebno o moralnoj čvrstini boraca i otporu stanovnika grada, u čemu leži uvek aktuelni i puni smisao reči druga Tita da je »u našoj koncepciji opštene narodne odbrane osposobljen čovek — osnovni i odlučujući faktor oružane borbe i otpora«. Ova ocena druga Tita predstavlja i fundamentalni stav strategije naše oružane borbe, čemu će, po mome uverenju, doprineti i naša današnja razmatranja.

Zeleo bih ovom prilikom istaći, a to je, u suštini, i naš savremeni odbrambeni koncept, koji i na ovaj način dogradujemo, da su oslobođenjem, zajedno sa borcima Jugoslovenske armije, svoj veliki doprinos dali i pripadnici borbenih, udarnih i diverzantskih grupa, te ostali aktivisti narodnooslobodilačkog pokreta, pripadnici Komunističke partije i komunističke omladine, omladinici i omladinke, znani i neznani junaci, što je potvrda da je i oslobođenje Sarajeva i naših drugih gradova zajedničko delo naroda i njegove vojske.

Imajući to u vidu, mi moramo oštro reagovati na sve pokušaje umanjivanja ili krivog predstavljanja našeg udela u pobedi nad fašizmom, jer je svima u svetu poznato da nismo čekali da nam neko sa strane podari slobodu, već smo, predvodeni Komunističkom partijom i drugom Titom, znali gde nam je mesto i, sa članovima antihitlerovske koalicije, dali smo ogroman doprinos slomu fašizma u četvorogodišnjoj borbi. Stoga nas vredaju neistine i pokušaji da se istorija falsifikuje i naša krvlju plaćena sloboda prikaže kao sporadični i spontani pokret.

19

Istorijske činjenice su jasne i nedvosmislene. Naš narodnooslobodilački rat je po broju žrtava — stradao je svaki deseti Jugosloven, po moralu i revolucionarnom zanosu, što vi borci najbolje znate, ušao u istoriju ratova i socijalističkih revolucija, kao jedan od najsvetlijih primera borbe za nacionalnu slobodu i ravnopravnost naroda i narodnosti.

Drugarice i drugovi,

Vojnopolitičke prilike u svetu su opterećene raznim nerešenim problemima, ratnim žarištima i sukobima. Trka u naoružanju se nastavlja i bitni je poboljšanje u međunarodnim odnosima za sada se teško može očekivati.

S druge strane, svesni smo i naših unutrašnjih teškoća u ekonomskoj, društvenoj, pa i političkoj sferi, o čemu je svoje ocene dala i nedavno održana 16. sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije.

Razume se, što uspešnije budemo rešavali unutrašnje razvojne teškoće, utoliko će naš sistem opštenarodne odbrane i društvene samogaštite biti jedinstveniji i snažniji. No, bez obzira na sve, mi moramo dalje jačati našu borbenu spremnost i moralno-političko jedinstvo, jer »moć ratne tehnike, kao sredstva politike osvajanja, objektivno, opada — uprkos njene razorne moći«. U stvari, ne postoje takve snage i sredstva kojima bi se jedan narod ili zemlja mogli pokoriti, ukoliko je ostvareno unutrašnje jedinstvo i ako postoji odlučnost suprotstavljanja svakoj agresiji. Mi na tome moramo neprestano raditi, jer naš odbrambeni sistem, ovakav kakav jeste neće, niti je ikada ugrožavao slobodu drugih, ali je istovremeno nezamenljiv u odbrani vlastite slobode.

Mi moramo imati u vidu i činjenicu da su pokušaji degradiranja, deformiranja, pa i negiranja nekih bitnih tekovina revolucije i naše posleratne izgradnje sve češći. Zbog toga

je vrlo važno što Titovi saborci u oružanom delu revolucije i njenom mirnom periodu ispoljavaju brigu za njen daljnji tok i odbranu. U vezi s tim veoma je bitno da se na različite načine, pa i ovim putem, izražava jedinstvo i zajedničko političko i vojnoteorijsko delovanje generacija starih revolucionara i poratnih generacija starešina naše armije, inspirisane ciljevima odbrane naše revolucije, što je bez sum-

Rade Galeb, Anton Lukežić i Nikola Stojanović u pauzi rada »okruglog stola« o sarajevskoj operaciji

nje, najveći zajednički interes svih naših naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana naše socijalističke zajednice.

Istina je da smo stekli ogroman ugled u svetu, da imamo mnogo prijatelja, ali nikada ne smemo zaboraviti da ima i snaga kojima sme-ta ovakva Titova samoupravna i nesvrstana Jugoslavija. A za ovih četrdeset godina rada i življenja u slobodi naučili smo da sve pre-preke i teškoće, kojih i danas imamo, možemo prevazići, pre svega, jedinstvom i doslednošću u ostvarivanju politike naše partije, uz poštovanje brojnih primera naše ratne revolucionarnosti, čije je vrelo i sarajevska operacija.

Ovaj naučni radni skup po svom sadržaju i učesnicima u raspravi snagom argumenata istaći će doprinos naše zemlje pobedi nad fašizmom, ukazaće na to da je naša revolucija bila do kraja autentična, a oslobođenje naše zemlje delo svih naših naroda i narodnosti. Time ćemo na posredan način odgovoriti na sve pokušaje obezvredivanja naše narodnooslobodilačke borbe i falsifikovanja istorije, jer naš narodnooslobodilački rat i revolucija i naše pobede nemaju samo nacionalni već i međunarodni značaj.

Mislim da ćete se složiti sa mnom kada kažem da i ovo naše današnje okupljanje i rasprave o sarajevskoj operaciji manifestuju kontinuitet naše revolucije, vojnog stvaralaštva, bratstva i jedinstva na liniji celokupnog Titovog vojnog dela, koje ima naglašen vaspitni značaj za sadašnju i buduće generacije.

Još jednom vam želim dobrodošlicu, ugodan boravak i uspešan rad.

Pozdravna riječ učesnicima "okruglog stola.,, o sarajevskoj operaciji¹

Ivan Brigić²

Dragi drugovi i drugarice

Dozvolite da vam u ime radnih ljudi i građana Sarajeva poželim toplu dobrodošlicu, da vama — komandantima, komesarima i svim borcima za oslobođenje Sarajeva izrazim poštovanje i zahvalnost za herojsko djelo i revolucionarne vrijednosti koje ste utemeljili.

Naš grad, slaveći četrdesetu godišnjicu oslobođenja, ovaj »okrugli stol« doživljava ne samo kao znak priznanja učesnicima sarajevske operacije nego i komunističkoj ideji ljudske slobode i ravnopravnosti, bratstvu i jedinstvu, kao preduslovu svih naših uspjeha i kao još jednoj potvrdi aktivnog odnosa prema revolucionarnim tradicijama našeg grada i ukupnoj revolucionarnoj baštini, koje jesu i koje će biti trajno nadahnucé našeg pokreta.

Bitka za oslobođenje Sarajeva seže daleko u prošlost. Svoje kori-jene nalazi u nacionalnooslobodilačkim težnjama Srba, Muslimana, Hrvata, Jevreja i pripadnika drugih naroda i narodnosti na ovom tlu, u nastanku i razvoju radničke klase i klasno-oslobodilačkoj borbi Komunističke partije Jugoslavije. Bitka za Sarajevo je vezana za široku aktivnost sarajevskih komunista, posebno u periodu nakon dolaska druga Tita na čelo naše Partije.

Iz tih istorijskih kretanja stasao je snažan rodoljubivi i klasno-oslobodilački pokret, koji je omogućio da ovaj grad časno i junački uđe u bitke narodnooslobodilačkog rata, da postane neraskidivi dio antifašističkog fronta i pokaže da narod koji se bori za slobodu ne može biti pobijeden.

Ovaj nas »okrugli stol« vezuje za najkrvaviji period i tragediju savremenog doba — pojavu i borbu protiv fašizma, kao idejne i političke platforme genocida, nacionalne i kulturne destrukcije svijeta, načela militarizacije i agresije, koje, u principu, ne priznaje čovjeka kao izvor i krajnji cilj života. Mada danas, zajedno sa slobodoljubivim narodima svijeta, proslavljamo četrdeset godina pobjede nad tim monstruoznim projektom, recidivi takve orijentacije, koji se u svijetu i danas pojavljuju, upozoravaju nas da opasnost od fašizma nikada ne može biti precijenjena.

¹ Izlaganje na »okruglom stolu« povodom 40-godišnjice sarajevske operacije
5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Predsednik Gradskog komiteta SKJ Sarajevo.

Razgovori o sarajevskoj operaciji, po svome tematskom određenju, zahvatiće samo jedan segment iz kontinuiteta borbe protiv fašizma, a za slobodnu socijalističku samoupravnu Jugoslaviju, za slobodu i dostojanstvo čovjeka i naroda, ali segment koji nosi sve vrijednosti socijalističke revolucije kod nas.

Ovaj skup značajan ne samo radi poimanja istorijskih činjenica, kao samosvijesti kojom jedno društvo promatra svoju prošlost i razvoj i to iskustvo prenosi u budućnost, već i stoga što će iskustva koja će biti iznesena imati izuzetan značaj za budućnost, za učvršćenje i razvoj revolucionarnih tekovina, posebno za razvoj i jačanje našeg originalnog sistema opštenarodne odbrane i društvene samozštite. Ova zemlja nije provela četiri godine pod okupacionom letargijom, da bi je u završnici antifašističke borbe probudili tenkovi tudihih armija. Ona je za ovo tlo vezala i sistematski uništavala izuzetno jake snage okupatora i njegovih saradnika, izgradujući svoj narodnooslobodilački pokret i narodnu vojsku, počev od partizanskih odreda do organizovanih i koordiniranih armija, postajući uzor mnogim slobodoljubivim pokretima širom svijeta.

Budućnost ove zemlje počiva na njenim povijesnim iskustvima i čvrstim revolucionarnim temeljima. Njima će biti vođene generacije koje nisu bile neposredni sudionici tih istorijskih događaja, u kojima su trajno zabilježena iskustva naše partije, ljudska herojstva i ljudske greške, najdragocenije radosti i najboljne žrtve. Nema mnogo zemalja koje se mogu osloniti na takvo izvorište motiva i idealja kakvo pružaju svjedočanstva o narodnooslobodilačkoj borbi na ovom tlu. To je istorijska baština koju napadaju različite snage, sa različitim motivima — od onih koji umanjuju mjesto i ulogu Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, smiruju svoju povijesnu savjest ili izgrađuju mitologiju vlastite fvespasiteljske uloge, do prizivača aveti međunacionalnih netrpeljivosti i isključivosti, koji razjedinjenost i eroziju revolucionarnih tekovina žele ignorisati za ostvarivanje svojih reakcionarnih ciljeva i preživjelih koncepata razvoja društva.

Stoga je Sarajevo svoje oslobođioce i svoju prvu vojsku i dočekalo onako kako ih je dočekalo. Stoga je i bilo moguće oduševljene zbog pobjede već prvih slobodnih dana pretočiti u radno stvaralaštvo, u napore za obnovu oslobođenog grada. Stoga je ovaj grad tako časno nosio stijeg izgradnje socijalističkog samoupravnog društva i svojim razvojem i svojim dostignućima svijetu predstavio vrijedno-

Predsednik komiteta SKJ grada Sarajeva Ivan Brigić pozdravlja učesnike pokruglog stola o sarajevskoj operaciji

sti samoupravnog sistema, kao što je to bilo u vrijeme Olimpijade i kao što to čini i danas, u ovim složenim društvenim uslovima. Generacija učesnika u sarajevskoj operaciji po svojoj dobi, bila je poput onih na kojima danas počiva dalja izgradnja socijalističke, samoupravne i nesvrstane Jugoslavije. I mada su se na ovom skupu sastali iskusni revolucionari i naučni radnici da bi govorili o oslobođačkoj borbi u Sarajevu prije četiri decenije, ovo je, na svojevrstan način, i skup vezan za budućnost, naše današnje, drugačije, ali ništa manje složene borbe i iskušenja. Stoga on ima izuzetan društveni i politički značaj, odgovara sadašnjem trenutku i dostojan je jubileja koji s ponosom obilježavamo.

Otuda, puna srca, Sarajevo dočekuje učesnike sarajevske operacije i razgovore o danima kada je sloboda prislijela na naše ulice.

Još jednom vas pozdravljam i želim vam uspješan rad i boravak u našem Sarajevu.

Poziv za „okrugli sto” o sarajevskoj operaciji

General-major Stanimir Petrović¹

Niz osnovu Orijentacionog programa — obeležavanja jubileja nad fašizmom — 9. maja 1985 godine, te stavova Političke uprave Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu i Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda SR BiH, Komanda sarajevske armijske oblasti, u saradnji sa Skupštinom grada Sarajeva, organizuju »okrugli sto« »Sarajevska operacija« i pozivaju Vas da uzmete učešća u njegovom radu.

»Okrugli sto« o sarajevskoj operaciji ima za cilj da, zajedno sa okruglim stolovima o beogradskoj, kninskoj i mostarskoj, koji su već održani, te sremskom frontu i završnim operacijama, koji će biti organizovani tokom ove godine, pored odavanja dužnog pijeteta palim borcima NOR-a i revolucije, istakne istorijske i savremene aspekte putem kojih se afirmišu oslobođilačke i revolucionarne vrednosti izvojevane pod vodstvom Partije na čelu sa drugom Titom, među kojima se ističu:

— jugoslovenska i svetska javnost podsetiće se i upoznati sa istorijskim doprinosom koji je dala Jugoslavija pobedi antifašističke koalicije, i da našu oružanu silu, koja je izrasla kroz NOR, nisu karakterisali samo mali vojni sastavi već da se ona razvijala od partizanskih odreda i brigada, preko divizija i korpusa, do armija koje su činile pobedonosnu Jugoslovensku armiju. Istači će se značaj samostalnog jugoslovenskog ratišta tokom drugog svetskog rata i samostalnog fronta koji je, u završnim operacijama, Jugoslovenska armija zatvarala sa juga, između savezničkih armija na istočnom i zapadnom ratištu, odnosno u Mađarskoj i Italiji;

— isticanjem ovih jubileja još više će se afirmisati princip oslonca na sopstvene snage i značaj bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i druge tekovine NOR-a i revolucije, izvojevane pod vodstvom Partije i druga Tita, koje će nadahnjivati današnje generacije da budu na nivou istorijskih zahteva u svakoj, pa i sadašnjoj fazi naše revolucije;

— obeležavanje ovih jubileja treba da doprinese obogaćivanju naše istoriografije i ratne veštine, posebno iz domena moralnih vrednosti i rukovodenja.

¹ Predsednik organizacionog odbora za pripremu »okruglog stola« o sarajevskoj operaciji. 25

General-major Stanimir Petrović predsednik organizacionog odbora »okruglog stola« o sarajevskoj operaciji, krajnji desno

»Okrugli sto« o sarajevskoj operaciji okupiče komandante i komesare (korpusa i divizija), vojne i političke rukovodioce jedinica, koji su planirali i izveli operaciju, kao i istoričare NOR-a i socijalističke revolucije. Oni će nastojati da sa vremenske distance od četrdeset godina svojim autentičnim kazivanjima osvetle sve bitne dimenzije sarajevske operacije, ukazu na iskustva i vrednosti uopšte, a posebno ona koja su vezana za njihovu jedinicu.

U ovoj raspravi posebna pažnja biće posvećena delovanju Komunističke partije, organa narodne vlasti, SKOJ-a i ostalih subjekata revolucije u pripremi, koordiniranju i izvođenju operacije ponutih subjekata u samom gradu, te njihovom doprinosu pripremi i angažovanju za oslobođenje Sarajeva.

Radi pravovremenih priprema za učešće u raspravi skicirali smo teme uvodnih izlaganja kojima će se istaći:

— vojno-politička situacija pred izvođenje i u toku operacije, plan izvođenja, tok i rezultati operacije (dejstva korpusa — divizija), rad KPJ, SKOJ-a, organa narodne vlasti i drugih subjekata revolucije u pripremi i u toku operacija na širem području, kao i u okupiranom Sarajevu.

Pored uvodnih izlaganja koje će podneti drugovi iz operativnog štaba sarajevske grupe korpusa, te drugi istaknuti vojno-politički ratni rukovodioci, molimo Vas da uzmete učešća u diskusiji i obratite pažnju na sledeća pitanja:

26 — bitne pouke iz sarajevske operacije;

— osnovna iskustva iz učešća Vaše jedinice u pripremi i izvođenju operacije;

— iskustva i pouke iz partijsko-političkog rada jedinica u pripremi i izvođenju operacije, kao i druga koja smatrate interesantnim za ovu raspravu.

Uvodna izlaganja, kako je dogovoreno, treba pripremiti u pismenoj formi, bez ograničenja broja stranica (po oceni uvodničara), a za »okruglim stolom« vreme izlaganja je ograničeno na 25—30 minuta. Takođe, molimo učesnike u diskusiji da svoje priloge pripreme u pismenoj formi bez limitiranja broja strana, ali da izlažu na skupu do 10 minuta.

Radi očuvanja autentične izvorne misli učesnika »okruglog stola«, predviđeno je da sredstva javnog informisanja (štampa, radio, TV) prenose javnosti sadržaje ove rasprave i time, pored ostalog, omoguće mladim generacijama da spoznaju te vrednosti i njihov značaj za naša savremena revolucionarna kretanja. Celokupni tok rada snimaće Vojnofilmski centar »Zastava« i tako omogućiti da ovaj skup ostane trajan dokumenat. Takođe, očekujemo da materijale koristi Vojnoizdavački zavod, svakako uz Vašu saglasnost.

Rad »okruglog stola« je planiran za petak, 5. aprila 1985. godine sa početkom u 9 časova (Dom JNA Sarajevo).

Obaveštavamo Vas da će Vam, pored našeg poziva za učešće na »okruglom stolu« — »sarajevska operacija« — Skupština grada Sarajeva sa društveno-političkim organizacijama i Odbor za proslavu 40-godišnjice oslobođenja Sarajeva, pravovremeno uputiti poziv da budete njihov gost na svečanostima povodom oslobođenja Sarajeva. Tom prilikom bićete obavešteni o svim pitanjima Vašeg angažovanja i boravka u Sarajevu (prihvata, smeštaj, ishrana i drugo).

Sa iskrenom željom da prihvate naš poziv, molimo Vas da potvrdite svoje učešće na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji na telefon 071 (Sarajevo) 25-497 i 217-655 lokal 25-11 ili 26-05 do 25. marta 1985. godine. Tako možete dobiti i sva obaveštenja, dogоворити se o svim pitanjima za koja ste zainteresovani.

Sva naknadna obaveštenja i materijale za koje mislimo da će Vam koristiti u pripremi za raspravu o sarajevskoj operaciji, dostavljaćemo Vam redovno.

Drugarski Vas pozdravljam.

Saopštenje za štampu

Na osnovu Orientacionog programa — obeležavanja jubileja iz NOR-a i socijalističke revolucije do 40-godišnjice pobede nad fašizmom — 9. maja 1985. godine, te stavova Političke uprave Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu i Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine, Komanda sarajevske armijske oblasti, u saradnji sa Skupštinom grada Sarajeva, organizuje »okrugli sto« na temu »Sarajevska operacija«. »Okrugli sto« će biti održan u petak 5. aprila 1985. godine, u Domu JNA u Sarajevu, sa početkom u 9 časova.

»Okrugli sto« o sarajevskoj operaciji ima za cilj da, zajedno sa »okruglim stolovima« o beogradskoj, kninskoj i mostarskoj, koji su već održani, te sremskom frontu i završnim operacijama, koji će biti organizovani tokom ove godine, pored odavanja dužnog pileteta palim borcima NOR-a i revolucije, istakne istorijske i savremene aspekte kojima afirmišu oslobođilačke i revolucionarne vrednosti izvojevane pod vodstvom Partije, na čelu sa drugom Titom.

»Okrugli sto« o sarajevskoj operaciji okupiće komandante i komesare, vojne i političke rukovodioce jedinica, koji su organizovali i izvodili operaciju, kao i istoričare NOR-a i socijalističke revolucije. Oni će nastojati svojim autentičnim kazivanjima da osvetle bitne dimenzije sarajevske operacije i ukažu na iskustva i vrednosti uopšte, a posebno na ona koja su vezana za njihovu jedinicu, iz čega će se dobiti slika ukupnih učinaka i vrednosti od trajnog značaja, naročito za vojnu veština. U ovoj raspravi posebna pažnja biće posvećena delovanju Komunističke partije, organa narodne vlasti, SKOJ-a i ostalih subjekata revolucije u pripremi, koordinaciji i izvođenju operacije na širem i užem području Sarajeva.

Obaveštavajući vas o održavanju »okruglog stola« o sarajevskoj operaciji izražavamo nadu da ćete i vi, informišući javnost o pripremama za održavanje i toku ovog skupa, kao i napisima o sarajevskoj operaciji, dati puni doprinos uspešnom radu »okruglog stola«. To je posebno značajno za mlađe generacije, koje će time dobiti priliku da se izvorno upoznaju sa osnovnim poukama sarajevske operacije.

Molimo da svoje novinare-fotoreportere akreditujete putem pri-loženog obrasca, koji ćeete dostaviti VP 3945-15 Sarajevo (potpukovniku Miloju Šćekiću) do 26. marta 1985. godine.

Sva dodatna obaveštenja možete dobiti na telefon 071 (Sarajevo) 217-655 lokal 26-05.

Sa iskrenom željom da prihvivate naš poziv za saradnju, drugarski vas pozdravljamo.

Osnovni podaci o sarajevskoj operaciji

Pod pojmom »Sarajevska operacija« podrazumijevaju se borbenaa dejstva jedinica Jugoslovenske armije (2., 3. i 5. korpusa), odnosno do oslobođenja Sarajeva i njegovog šireg područja i spajanja sa Drugom armijom Jugoslovenske armije.

Vremenski — sarajevska operacija ulazi u ciklus prve etape završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije i čini najvažniji dio ofanzivnih dejstava Operativne grupe korpusa, koje su imale zadatak da oslobole politički, kulturni, privredni centar Bosne i Hercegovine — njen glavni grad Sarajevo.

Prethodna borbena dejstva za oslobođenje Sarajeva počinju poslije oslobođenja Mostara i ona se izvode po etapama — sve do 15. aprila. Naređenjem Generalštaba Jugoslovenske armije od 17. marta formiran je Operativni štab za oslobođenje Sarajeva (komandant Radovan Vukanović, general-major, komandat 2. korpusa; zamjenik komandanta Slavko Rodić, general-major, komandant 5. korpusa; član Štaba Operativne grupe Pero Kosorić, pukovnik, komandant 3. korpusa; načelnik Operativnog štaba Drago Dukanović, potpukovnik i pomoćnik načelnika štaba Milorad Mijatović, potpukovnik.

Operacija je obuhvatala prostoriju Ivan-sedlo — Trnovo — Pale — Romanija — Zenica — Kiseljak — sa neposrednim ciljem da se tamošnje neprijateljske snage unište i zarobe, a da se preostale neprijateljske snage gone dolinom rijeke Bosne do njihovog konačnog uništenja i povezivanja naših snaga sa snagama Druge armije Jugoslovenske armije, te u zajedničkim dejstvima za konačno oslobođenje zemlje.

Poslije oslobođenja Beograda i uspostavljanja sremskog fronta krajem 1944. godine, Sarajevo je bilo prihvatna baza glavnih njemačkih snaga — glavnine njemačke Gruge armija »E«, koje su se povlačile dolinom Ibra i preko Sandžaka na sever, ka Sarajevu. Zbog toga je postojala neophodnost što bržeg oslobođenja Sarajeva, jer je ono i predstavljalo prepreku našim daljim dejstvima na širem jugoslovenskom prostoru. Radi ubrzanja oslobođenja Sarajeva bilo je nužno da društveno-politički organi i organizacije Bosne i Hercegovine otpočnu svoju djelatnost iz svog glavnog grada — političkog i kulturnog centra. Sve je to uslovjavalo da se operativnim dejstvima pride što smišljenje da bi se postigao cilj. U tome očekivanju Operativni štab je opravdao poverenje Generalštaba Jugoslovenske armije i svog vrhovnog komandanta, druge Tita.

SNAGE ANGAŽOVANE U OPERACIJI

a) Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije:

Drugi udarni korpus, sa 3., 29. i 37. divizijom — Artiljerijska grupa;

Treći udarni korpus, sa 27 i 38. divizijom;

Peti udarni korpus (Operativna grupa), sa 4. i 10. divizijom, i

Grupa brigada zeničkog sektora (11., 13. i 18. brigada), Artiljerijska brigada i Tenkovska četa.

Vazduhoplovstvo je imalo zadatok podrške napada.

Treća divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (1., 2. i 3. brigada).

b) Neprijateljske njemačke i ustaško domobranske snage:

Dvadeset prvi brdski armijski korpus (181. pješadijska divizija, ojačana pukom »Bergmann«, bojna 1. ustaškog zdruga, 964. tvrđavska brigada, delovi 1. bojne ustaškog zdruga i bojna 18. ustaškog zdruga, 369. legionarska divizija, 2. gorski ustaško-domobranski zdrug, 9. ustaški zdrug, SS policijski puk NAGEL, 2. ustaški zdrug, 834., 920. i 935. Landesschützen bataljon, dijelovi 5. ruskog zaštitnog korpusa i 969. tvrđavske brigade, 359. puk 181. pješadijske divizije, 3. ustaška doknadna pukovnija i 7. SS divizija »Princ Eugen«. Ukupno neprijateljske snage imale su 63.000 vojnika.

II

KOMANDNI SASTAV JEDINICA KOJE SU UČESTVOVALE U SARAJEVSKOJ OPERACIJI

OPERATIVNI ŠTAB SARAJEVSKE GRUPE KORPUSA JUGOSLOVENSKE ARMIJE

1. General-major RADOVAN VUKANOVIĆ, komandant, danas general-pukovnik u penziji, član Savjeta Federacije, Beograd, narodni heroj;
2. General-major SLAVKO RODIĆ, zamjenik komandanta, umro u Beogradu 1949. godine, kao general-potpukovnik, narodni heroj;
3. Pukovnik PERO KOSORIĆ, član Štaba, u Beogradu umro 1969. godine, kao general-pukovnik, narodni heroj;
4. Potpukovnik DRAGO ĐUKANOVIĆ, načelnik Štaba, danas general-potpukovnik u penziji, Beograd;
5. Potpukovnik MILORAD MIJATOVIĆ, pomoćnik načelnika Štaba, danas pukovnik u penziji, Sarajevo.

ŠTAB 2. UDARNOG KORPUSA

1. General-major RADOVAN VUKANOVIĆ, komandant, danas general-pukovnik u penziji, Beograd, narodni heroj;

2. Pukovnik VOJIN NIKOLIĆ, politički komesar, danas general-pukovnik u penziji, član Savjeta Federacije, Beograd, narodni heroj;
3. Pukovnik DOKO MIRASEVIĆ, zamjenik komandanta;
4. Potpukovnik VELJKO ŽIZIĆ, načelnik Štaba;

STAB ARTILJERIJSKE GRUPE 2. UDARNOG KORPUSA

1. Major DUŠAN SEKULIĆ, komandant;
2. Major VUKOTA RADOVIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, Titograd;
3. Kapetan DUŠAN STOJOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, poginuo u toku operacije;
4. Poručnik MILUTIN BABOVIĆ, načelnik Štaba.

ŠTAB 3. CRNOGORSKA UDARNA DIVIZIJE

1. General-major SAVO BURIĆ, komandant, umro u Beogradu 1963. godine, kao general-potpukovnik, narodni heroj;
2. Potpukovnik SVETOZAR RADOJEVIĆ, politički komesar, danas general-potpukovnik u penziji, Novi Beograd;
3. Major RADIVOJE VUKIČEVIĆ, pomoćnik političkog komesara;
4. Potpukovnik NIKO JOVIČEVIĆ, načelnik Štaba, danas general-potpukovnik u penziji, Herceg-Novi;

STAB 5. CRNOGORSKA PROLETERSKA UDARNA BRIGADE

1. Major VOJISLAV ĐURAŠEVIĆ, komandant, Titograd;
2. Major NOVICA PEROVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Novi Beograd;
3. Poručnik BOZO STANOJEVIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Beograd;
4. Kapetan RADE PRELEVIC, pomoćnik političkog komesara, danas u Ti to gradu;

*STAB 7. CRNOGORSKA OMLADINSKA UDARNA BRIGADE
»BUDO TOMOVIC«*

1. Major KRCUN MAŠANOVIC, komandant;
2. Major MIĆUN JAUKOVIC, politički komesar, umro u Beogradu 1969. godine, kao sekretar Saveznog vijeća Skupštine SFRJ;
3. LUKA CELEBIC, načelnik Štaba.

STAB 9. CRNOGORSKA UDARNA BRIGADE

1. Major DUŠAN DRAGOVIĆ, komandant;
2. Major PEJO RAJIČEVIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, Beograd;

ŠTAB 29. HERCEGOVAČKE UDARNE DIVIZIJE

1. General-major VLADO ŠEGRT, komandant, danas general-major u penziji, član Savjeta Federacije, Sarajevo, narodni heroj;
2. Potpukovnik VUKAŠIN MIĆUNOVIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, Beograd;
3. Kapetan NIKOLA VIDAČIĆ, zamjenik komandanta (za divizijsku vojnu oblast), danas pukovnik u penziji, Beograd;
4. Major ACO BABIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, član Savjeta Republike BiH, Sarajevo;
5. Pukovnik DRAGO ĐUKANOVIĆ, načelnik Štaba, danas general-potpukovnik u penziji, Beograd;
6. Kapetan FRANJO TOMAIĆ, zastupnik načelnika Štaba od 22. 3. 1945, danas u Osijeku;

STAB 10. HERCEGOVAČKE UDARNE BRIGADE

1. Major RADOMIR MIRKOVIĆ, komandant, umro u Beogradu 1979. godine, kao pukovnik u penziji;
2. Major SVETO KOVACHEVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Kapetan MILAN PAPLĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Beograd;
4. Kapetan MILAN MILATOVIC MILJO, pomoćnik političkog komesara od 27. 3. 1945. godine, danas pukovnik u penziji;
5. Kapetan HRVOJE TICINOVIC, načelnik Štaba.

STAB II. HERCEGOVAČKE UDARNE BRIGADE

1. Kapetan SLAVKO SKENDER, komandant, umro u Beogradu, kao pukovnik u penziji;
2. Major BOŽIDAR IVANOVIĆ, politički komesar, umro u Sarajevu, kao profesor Više pedagoške škole;
3. VOJIN VUJOVIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Herceg-Novi;
4. Kapetan DZEMAL MUMINAGIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u rezervi i predsjednik SUBNOR-a BiH, Sarajevo;
5. ALEKSA BENIĆ, načelnik Štaba, sada u Dubrovniku.

Stab 12. hercegovačke udarne brigade

1. Major LJUBO MILJANOVIC, komandant, poginuo 1945. u Bijelom Polju kod Mostara, kao komandant 3. brigade KNOJ-a;
2. Major PETAR MIŠELJIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Zagreb;
3. Major OMER MRGAN, zamjenik komandanta, umro u Mostaru 1980. godine, kao general-major;

4. Kapetan MILAN MILIĆEVIC, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji;
5. Kapetan RADIVOJE BRONZIĆ, načelnik Štaba, Dubrovnik.

STAB 13. HERCEGOVAČKE UDARNE BRIGADE

1. MILAN TABAKOVIĆ, komandant, danas pukovnik u penziji, Dubrovnik;
2. Major LUKA RATKOVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. MAKSIM BULAT, zamjenik komandanta (od 22. 3. 1945) u Beogradu;
4. Kapetan DRAGO VUKOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji, Beograd;
5. HUSEIN ALIKALFIC, načelnik Štaba, Mostar.

STAB 14. HERCEGOVAČKE UDARNE BRIGADE

1. Major RADOVAN ŠAKOTIC, komandant, poginuo 7. 5. 1945. kod Vrhnike (Slovenija), kao komandant iste brigade;
2. Major MIRKO IGNJATIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Kapetan MILE VUKALOVIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Beograd;
4. Poručnik HUSO ALIKOFTIC, načelnik Štaba.

STAB ARTILJERIJSKE BRIGADE 29. DIVIZIJE

1. Kapetan TRIPOLIĆ, komandant, umro u Trebinju;
2. Major SLAVKO DURIĆ, politički komesar, umro u Skoplju;
3. Kapetan RISTO VASKOVIC, pomoćnik političkog komesara, pukovnik u penziji, umro u Beogradu;
4. Poručnik FRANJO LUŽAR, načelnik Štaba, poginuo 12. 4. 1945. kod Kiseljaka.

STAB 37. SANDŽAČKE UDARNE DIVIZIJE

1. Major ČEDOMIR DRULOVIC, komandant, sada general-potpukovnik u penziji, Beograd;
2. Potpukovnik DANILO KNEŽEVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Major HALIL HADŽIMURTEZIĆ, zamjenik komandanta (za divizijsku vojnu oblast), sada general-anajor u penziji, Beograd, narodni heroj;
4. Major VOJO TERIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji i književnik, Beograd;
5. Kapetan VLADO DRAGOVIC, načelnik Štaba.

!

Stab 3. sandzačke proleterske udarne brigade

1. Major JAGOS MIRKOVIĆ, komandant, umro u Beogradu 1976, kao pukovnik u penziji;
2. Major DUŠAN TOMOVIĆ, politički komesar, umro;
3. Kapetan RADOJICA SEKULIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Bijelo Polje;
4. Kapetan ALEKSANDAR BUJIŠIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji, Zemun;
5. Poručnik STEVO MAKSIMOVIĆ, načelnik Štaba, danas potpukovnik u penziji, Beograd;

STAB 4. SANDZAČKE UDARNE BRIGADE

1. Kapetan MILOŠ VLAHOVIĆ, komandant, danas potpukovnik JL penziji, Bijelo Polje;
2. Major SLOBODAN LUČIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Major VLADIMIR LEČIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Novi Sad;
4. Kapetan BOGDAN GLEDOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji, Beograd;
5. Poručnik PAVLE DUKANOVIĆ, načelnik Štaba, Pljevlja.

STAB 5. SANDZACKE UDARNE BRIGADE

1. Major BOSKO SKRBOVIC, komandant, danas general-potpukovnik u penziji, Novi Beograd;
2. Major SIMO GRBOVIC, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Kapetan JOSIF STRUNJAS, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, Beograd;
4. OBRAD ĐOKOVIC-ČEPERAC, načelnik Štaba, danas u Pljevljima.

STAB ARTILJERIJSKE BRIGADE 37. DIVIZIJE

1. Kapetan KRAJIMIR GRBOVIC, general-major u penziji;
2. Major RADOMAN OBRADOVIĆ, politički komesar, pukovnik u zenziji;
3. Kapetan DRAGOLJUB OBRADOVIĆ, pomoćnik komesara, umro;
4. Kapetan ILIJA NIKOLIĆ, zamjenik komandanta, pukovnik, umro;
5. Kapetan ASANIN DANILO, načelnik štaba, umro.

STAB 3. UDARNOG KORPUSA

1. Pukovnik PERO KOSORIĆ, komandant, umro u Beogradu 1969. godine, kao general-pukovnik, narodni heroj;

2. Pukovnik BLAŽO ĐURIĆIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, član Savjeta Federacije, narodni heroj, Sarajevo;
3. VOJO LJUJIC, zamjenik komandanta, Sarajevo — Vogošće;
4. Pukovnik RUDOLF PETOVAR, načelnik Štaba, danas general-pukovnik u penziji, Beograd;

STAB 27. ISTOČNOBOSANSKE DIVIZIJE

1. Pukovnik MILOŠ ZEKIĆ, komandant, umro u Beogradu kao general-potpukovnik u penziji, narodni heroj;
2. Potpukovnik ZARIJA ŠKEROVIĆ, politički komesar, danas general-potpukovnik u penziji, Novi Beograd;
3. Major ASIM HODŽIĆ, pomoćnik političkog komesara, general-pukovnik u penziji, Sarajevo;
4. Major JAKOV VODUŠEH, načelnik Štaba, umro u Beogradu 1969. godine, kao pukovnik u penziji.

ŠTAB 16. MUSLIMANSKE UDARNE BRIGADE

1. Major SPASO MIĆIĆ, komandant, umro kao general-major 1985. godine, naredni heroj;
2. Major ĆAMIL KAZAZOVIC, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Major OMER DEDIĆ, zamjenik komandanta;
4. Kapetan AHMET ĐONLAGIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji u Beogradu;
5. Kapetan SELİM ZELINČEVIĆ, načelnik Štaba, danas u Bosanskom Brodu.

STAB 19. BIRČANSKE UDARNE BRIGADE

1. Major RATKO JOVIĆIĆ, komandant, danas general-major u penziji, Sarajevo;
2. Major NIKOLA ANDRIĆ, politički komesar, danas član Savjeta Republike;
3. Poručnik ARSLAN GOTOVUŠIĆ, zamjenik komandanta;
4. Kapetan MIRKO SIMIĆ, zamjenik komandanta;
5. Poručnik ŽIVKO GAJIĆ, načelnik Štaba.

Stab 20. romanjske udarne brigade

1. Major RADOMIR ŠČEPANOVIĆ, komandant, general-major u penziji, Beograd;
2. Major KOŠTA BANJAC, politički komesar, Beograd;
3. Kapetan MOMIR KOPRIVIC A, zamjenik komandanta;
4. Kapetan RAFAEL ALTARAC RATKO, pomoćnik političkog komesara.

Stab 38. istočnobosanske udarne divizije

1. Potpukovnik FRANJO HERLJEVIĆ, komandant, danas general-pukovnik, član Savjeta Federacije, Beograd;
2. Potpukovnik MILUTIN PEJANOVIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, Beograd;
3. Kapetan SALEM ĆUZRić, načelnik Štaba;
4. Major MILAN VUKOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, Sarajevo.

STAB 17. MAJEVIČKE UDARNE BRIGADE

1. Major STOJANDA MILINOVIĆ, komandant, danas general-major u penziji, Beograd;
2. Major RAJKO SKALJAK, politički komesar, umro u Beogradu;
3. Kapetan MILOŠ ILIĆ, pomoćnik političkog komesara;
4. Poručnik KURBEGOVIC MUHAMED SANAC, načelnik Štaba, umro kao pukovnik u Zagrebu.

STAB 18. HRVATSKE UDARNE BRIGADE

1. Major SLOBODAN KEZUNOVIC, komandant, danas general-major u penziji, član Republičke konferencije SSRN BiH;
2. Major JOVO RADIO, politički komesar;
3. Kapetan MATO BELIĆ, zamjenik komandanta;
4. Kapetan ILIJA MATANOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, umro;
5. Poručnik STANISLAV KOSTOVSKI, načelnik Štaba.

Stab 21. tuzlanske udarne brigade

1. Major VOJO LAZAREVIC, komandant, pukovnik u penziji;
2. Major LJUBO ANTIC, danas pukovnik u rezervi, Beograd;
3. Kapetan SPASAN RISTIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas u Sarajevu;
4. Kapetan MILE MlClĆ, načelnik Štaba, danas u Beogradu.

Stab 5. udarnog korpusa

1. General-major SLAVKO RODIĆ, komandant, umro u Beogradu 1949. godine, kao general-potpukovnik, narodni heroj;
2. Pukovnik ILIJA DOSEN, politički komesar, danas general-major u penziji, član Savjeta Federacije, narodni heroj, Beograd;
3. Pukovnik NIKOLA KARANOVIĆ, zamjenik komandanta, danas general-pukovnik u penziji, narodni heroj, Split;
4. Potpukovnik MILORAD MIJATOVIĆ[^] načelnik Štaba, danas pukovnik u rezervi, Sarajevo;

6. VELIMIR KNEŽEVIĆ, načelnik Štaba, danas general-pukovnik u penziji;

5. Major DŽEMIL ŠARAC, načelnik političkog odjeljenja, danas general-pukovnik u penziji, Sarajevo;

STAB OPERATIVNE GRUPE 5. KORPUSA (4. i 10. DIVIZIJE)

1. Pukovnik NIKOLA KARANOVIĆ, komandant, danas general-pukovnik u penziji, narodni heroj, Split;

2. Pukovnik ILIJA DOŠEN, politički komesar, danas general-major u penziji, član Savjeta Federacije, Beograd.

Stab 4. krajiške udarne divizije

1. Pukovnik PETAR VOJNOVIC,* komandant, umro kao general-major u Beogradu;

2. Potpukovnik DMITAR BAJALICA, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;

3. Potpukovnik STEVO RAUŠ, zamjenik komandanta, danas general-pukovnik u penziji, narodni heroj, Beograd;

4. Major DUŠAN DOZET, pomoćnik političkog komesara, danas general-potpukovnik u penziji, Beograd;

5. Potpukovnik TEUFIK PLETILIĆ, načelnik Štaba, danas general-major u penziji, Novi Beograd.

STAB 6. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major MILANČIĆ MILJEVIC, umro 1983. godine u Banja Luci, kao general-major u penziji;

2. Major SVETO ALEKSIĆ, politički komesar, Beograd;

3. Kapetan MILAN MILJUŠ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Beograd;

4. Kapetan SAVO POPOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, Beograd;

5. MIRKO SIMIĆ, načelnik Štaba, danas pukovnik u penziji, Beograd.

STAB 8. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major SAJO GRBIĆ, komandant, umro u Beogradu, kao pukovnik u penziji;

2. Major SLAVKO HAVIĆ, politički komesar, Zagreb;

3. Kapetan BRANKO VIGNJEVIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Zagreb;

* U vrijeme borbi za oslobođenje Sarajeva (22. 3. — 12. 4. 1945. godine) komandovao grupom brigada zeničkog sektora, divizijom za to vrijeme komandovao zamjenik komandanta Stevo Rauš.

4. Kapetan VELJKO MILADINOVIC, pomoćnik političkog komesara, danas general-potpukovnik u penziji, Beograd;
5. Kapetan DORDE VUCENOVIC, načelnik Štaba, danas pukovnik u penziji, Beograd.

STAB GRUPE BATALJONA 4. DIVIZIJE

1. Major MIĆO KULUNDŽIJA, komandant, general-major u penziji;
2. Kapetan SAVO POPOVIĆ, politički komesar, pomoćnik političkog komesara 6. krajiške brigade, general-major u penziji, Beograd;
3. Kapetan DURO MILINOVIC, zamjenik komandanta.

STAB 10. BOSANSKE UDARNE DIVIZIJE

1. Pukovnik VOJO TODOROVIĆ LERER, komandant, danas general-pukovnik u penziji, član Savjeta Federacije, Beograd, narodni heroj;
2. Potpukovnik RADE BASIC, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Novi Beograd, narodni heroj;
3. Pukovnik UROS BOGUNOVIC ROCA, zamjenik komandanta, danas general-major u penziji, Zagreb, narodni heroj;
4. Major ADEM KOVACEVIC, pomoćnik političkog komesara, danas član Savjeta Republike BiH, Sarajevo;
5. Potpukovnik MESUD HOTIC, načelnik Štaba, danas general-major u penziji, Beograd.

STAB 7. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major RADE BRKIC, komandant, danas pukovnik u penziji, narodni heroj, Novi Beograd;
2. Major DRAGO MARIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, Beograd;
3. Kapetan KRSTO PROLE, zamjenik komandanta, umro 1961. godine u Sarajevu, kao pukovnik Narodne milicije;
4. Kapetan BOŽO MASANOVIC, pomoćnik političkog komesara, Beograd;
5. Kapetan LAZAR SIMIC, načelnik Štaba, Beograd.

STAB 9. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major VELJKO STOJAKOVIC, komandant, danas pukovnik u penziji, Sarajevo;
2. Major SLAVKO MARIĆ, politički komesar, danas u Beogradu;
3. Kapetan MILOVAN SAMARDŽIJA, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, Novi Beograd;

4. Kapetan MILAN KAPELAN, zamjenik komandanta;
5. Poručnik JOCO KUNF, načelnik Staba, Slankamen, AP Vojvodina.

STAB 17. KRAJIŠKE (RAMSKE) UDARNE BRIGADE

1. Major ŠEFIK TALIĆ, komandant, danas profesor Univerziteta u Beogradu;
2. Major PERO RODIĆ, politički komesar;
3. Kapetan ILIJA CRNOGORAC, zamjenik komandanta od 9. 3. 1945. godine;
4. Kapetan ŠEMSO TABAKOVIC, pomoćnik političkog komesara, danas profesor u Banjaluci;
5. Kapetan JOVO RADIC, načelnik Štaba od 11. 3. 1945. godine.

STAB GRUPA BRIGADA ZENIČKOG SEKTORA

1. Pukovnik PETAR VOJINOVIC, komandant, umro kao general-major u Beogradu;
2. Major DUŠAN DOZET, zamjenik komesara;
3. TEUFIK PLETINIC, načelnik Štaba.

STAB 11. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major MIKAN MARJANOVIC, komandant, narodni heroj;
2. Major JOCO MARJANOVIC, politički komesar, profesor na fakultetu u Sarajevu;
3. Major MIRKO BAŠIĆ, zamjenik komandanta;
4. Kapetan MEHMED IMŠIR PAŠIĆ, načelnik Štaba;
5. Kapetan ŽIVKO RODIĆ, zamjenik komesara.

Stab 13. krajiške udarne brigade

1. Major PERO KASAPOVIC, komandant;
2. Major DANILO ĐIDRA, politički komesar;
3. Kapetan VUKAŠIN MILIĆ, pomoćnik političkog komesara;
4. Kapetan MLADO STANIĆ, zamjenik;
5. Kapetan VINKO MENART, načelnik Štaba.

STAB IS. SREDNJOBOSANSKE UDARNE BRIGADE

1. Major DRAGUTIN CURGUZ, komandat, pukovnik u penziji;
2. Kapetan PERO DIVJAK, politički komesar, pukovnik u penziji;
3. Kapetan VELJKO ŠIPKA, zamjenik komandanta;
4. Kapetan DURO KORICA, pomoćnik političkog komesara;
5. Kapetan VLADO JOTANOVIĆ, načelnik Štaba.

STAB ARTILJERIJSKE BRIGADE 5. KORPUSA

1. Major DANE MILJUŠ, komandant, pukovnik u penziji;
2. Major MILOVAN FILIPOVIĆ, politički komesar;
3. Kapetan ZVONKO STEFANOVIĆ, načelnik Štaba.

Stab 3. (bosanskohercegovačke) divizije knoj-ii

1. Potpukovnik DANILO KOMNENOVIC, komandant, general-potpukovnik u penziji, Beograd, član Savjeta Republike, narodni heroj;
2. Potpukovnik ŠPIRO SRZENTIĆ, politički komesar;
3. Major RAHMIJA KADENIĆ, zamjenik političkog komesara, general-pukovnik u penziji;
4. Major OBREN IVKOVIC, načelnik Štaba, umro u Sarajevu 1972. godine, kao pukovnik u penziji, narodni heroj;
5. Major GAŠO ČEČUR, komandant grupe bataljona na Bjelašnici — zamjenik komanda ta 3. (Hercegovačke) brigade KNOJ-a, pukovnik u penziji, Beograd.

KOMANDA ODBRANE GRADA SARAJEVA

1. VLADIMIR PERIĆ VALTER, komandant, sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo, narodni heroj, poginuo 6. aprila 1945. godine na Marindvoru, kod Fabrike duhana;

Članovi Štaba

1. Dr ZAIM ŠARAC, predsjednik Gradske NO odbora Sarajevo;
2. VOJO OSMOKOVIC, šef Obavještajnog centra Jugoslovenske armije, Sarajevo, pukovnik u penziji, Beograd;
3. ENVER KRZIC, šef Odsjeka OZN-e i sekretar Vojnog komiteta, penzioner u Beogradu;
4. Inž. IBRAHIM FILIPOVIĆ, rukovodilac službe, penzioner u Sarajevu;
5. SAFET DŽINOVIĆ, organizacioni sekretar MK KPJ Sarajevo do marta 1945, umro u Sarajevu.

III

Naši gubici: 637 poginulih, 2.020 ranjenih i 27 nestalih.
Neprijateljеви gubici: 5.700 poginulih i 6.000 zarobljenih.

Grupa korpusa u sarajevskoj operaciji

Sastav jedinica:

- 2. KORPUS: 3. udarna divizija (5. 7. i 9. brigada), komandant, general-major SAVO BURIĆ, narodni heroj, umro 1963. kao general-potpukovnik JNA. Politički komesar, potpukovnik SVETOZAR RADOJEVIĆ, general-potpukovnik u penziji.
- 29. hercegovačka divizija (10, 11, 12, 13, 14. i art. brigada), komandant, general-major VLADO ŠEGRT, general-major u rezervi. Politički komesar potpukovnik VUKASIN M1ČUNOVIĆ, general-major u penziji.
- 37. sandžakačka divizija (3. 4. i 5. brigada) komandant, major ČEDO-MIR DRULOVIĆ, narodni heroj, general-potpukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik DANILO KNEŽEVIĆ, pukovnik u penziji.
- 3. KORPUS: 27. istočnobosanska divizija (16. 19. i 20. brigada) komandant, potpukovnik MILOŠ ZEKIĆ, narodni heroj, umro kao general-potpukovnik. Politički komesar, major ZARIJE SKEROVIĆ, general-potpukovnik u penziji.
- 38. istočnobosanska divizija (17. 18. i 21. brigada), komandant, potpukovnik FRANJO HERLJEVIĆ, narodni heroj, general-pukovnik u penziji. Politički komesar potpukovnik MILUTIN PEJANOVIĆ, general-major u penziji.
- 5. KORPUS: 4. krajiska divizija (6. i 8. brigada), komandant pukovnik PETAR VOJNOVIĆ, umro kao general-major u penziji. Politički komesar potpukovnik DIMITRIJE BAJALICA, pukovnik u penziji.
- 10. krajiska divizija (7. 9. i 17. brigada), komandant, pukovnik VOJO TODOROVIĆ narodni heroj, general-pukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik RADE BASIC narodni heroj, pukovnik u penziji.
- ZENIČKA GRUPA: 11. brigada iz 4. krajiske divizije, 13. brigada iz 39. krajiske divizije i 18. brigada iz 53. krajiske divizije. Grupom je komandovao pukovnik PETAR VOJNOVIĆ, a 4. i 10. divizijom zamjenik k-ta 5. korpusa, pukovnik NIKOLA KARANOVIĆ, narodni heroj, general-pukovnik u penziji.
- DIVIZIJA KNOJ-a: 1. krajiska brigada, 2. istočnobosanska i 3. hercegovačka brigada. Komandant divizije, potpukovnik DANILO KOMNENOVIC, narodni heroj, general-potpukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik SPIRO SRZENTIĆ, general-major u penziji, Načelnik štaba, major OBREN IVKOVIĆ, umro kao pukovnik u penziji.

Operativni štab

SASTAV ŠTABA

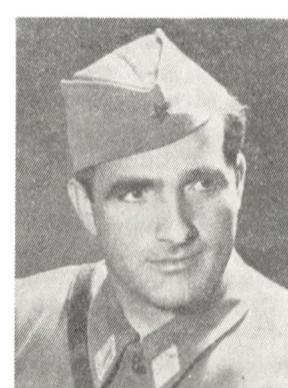

*Komandant Operativnog
štaba grupe korpusa,
general-major Radovan
Vučanović, narodni he-
roj, general-pukovnik u
penziji*

*Zamjenik komandanta
Operativnog štaba gru-
pe korpusa general-ma-
jor Slavko Rodić, na-
rodni heroj, umro 1949.
kao generalpotpukovnik
JNA*

*Član Operativnog štaba
grupe korpusa, pukov-
nik, Pero Kosorić, narod-
ni heroj, umro 1969. kao
general-pukovnik JNA*

*Načelnik Operativnog
štaba grupe korpusa,
potpukovnik Drago Du-
šanović, general-potpu-
kovnik u penziji*

*Pomoćnik načelnika
Operativnog štaba gru-
pe korpusa Milorad Mi-
jatović, pukovnik u pen-
ziji*

Uvodna riječ na „okruglom stolu“ o sarajevskoj operaciji¹

Blažo Duričić²

Drugarice i drugovi,

Najsrdačnije vas pozdravljam i izražavam radost što smo se okupili u ovakvom sastavu u čast 40-godišnjice oslobođenja Sarajeva i sarajevske operacije, kojom su otpočele završne operacije za pobedu Jugoslovenske armije. U ostvarivanju tog velikog zadatka pali su mnogi naši hrabri drugovi. Zato vas pozivam da minutom čutanja odamo počast svim drugaricama i drugovima koji su poginuli u borbi za oslobođenje Sarajeva, kao i onim učesnicima te slavne bitke koji su kasnije preminuli.

Slava palim i umrlim drugaricama i drugovima koji su učestvovali u sarajevskoj operaciji!

Drugarice i drugovi,

Koristim priliku da izrazim zahvalnost, divnom i dragom drugu, general-pukovniku u penziji, akademiku Radovanu Vukanoviću, koji je komandovao Operativnim štabom sarajevske grupe korpusa, što je poslije ozbiljnog oboljenja sakupio snagu, odazvao se našoj molbi i napisao uvodne osnove za današnji skup. Nadam se da vas je to bogato kazivanje — koje smo vam pravovremeno dostavili — inspirisalo da se pripremite za raspravu i date svoj puni doprinos, prije svega u isticanju pouka iz operacije, kao trajnog nadahnuća za današnje i buduće generacije, posebno za vojnu nauku i ratnu veštinsku. Stoga mi dozvolite, drugarice i drugovi, da kažem nešto veoma kratko o sarajevskoj operaciji i vojnom značaju Sarajeva pred njeno izvođenje, bez želje da utičem na tok rasprave i izbor pitanja na našem današnjem skupu.

Važnost Sarajeva kao privredno-političkog centra Bosne i Hercegovine i komunikacijskog čvora u središtu okupirane teritorije Jugoslavije bila je u centru pažnje nemačkog okupatora u toku čitavog rata, radi izvlačenja sirovina i priprema ispada i ofanziva na našu oslobođenu teritoriju. Njegova važnost je naročito porasla krajem 1944. i početkom 1945. godine, kada je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije izvodila prvu etapu operacija za konačno oslobođenje

¹ Uvodna riječ na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Politički komesar 3. korpusa za vreme izvođenja sarajevske operacije.

Blažo Duričić podnosi uvodnu riječ na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. Levo od njega su: Anton Luketić i Petar Gračanin, a desno Stanimir Petrović, Drago Dukanović i Svetozar Oro

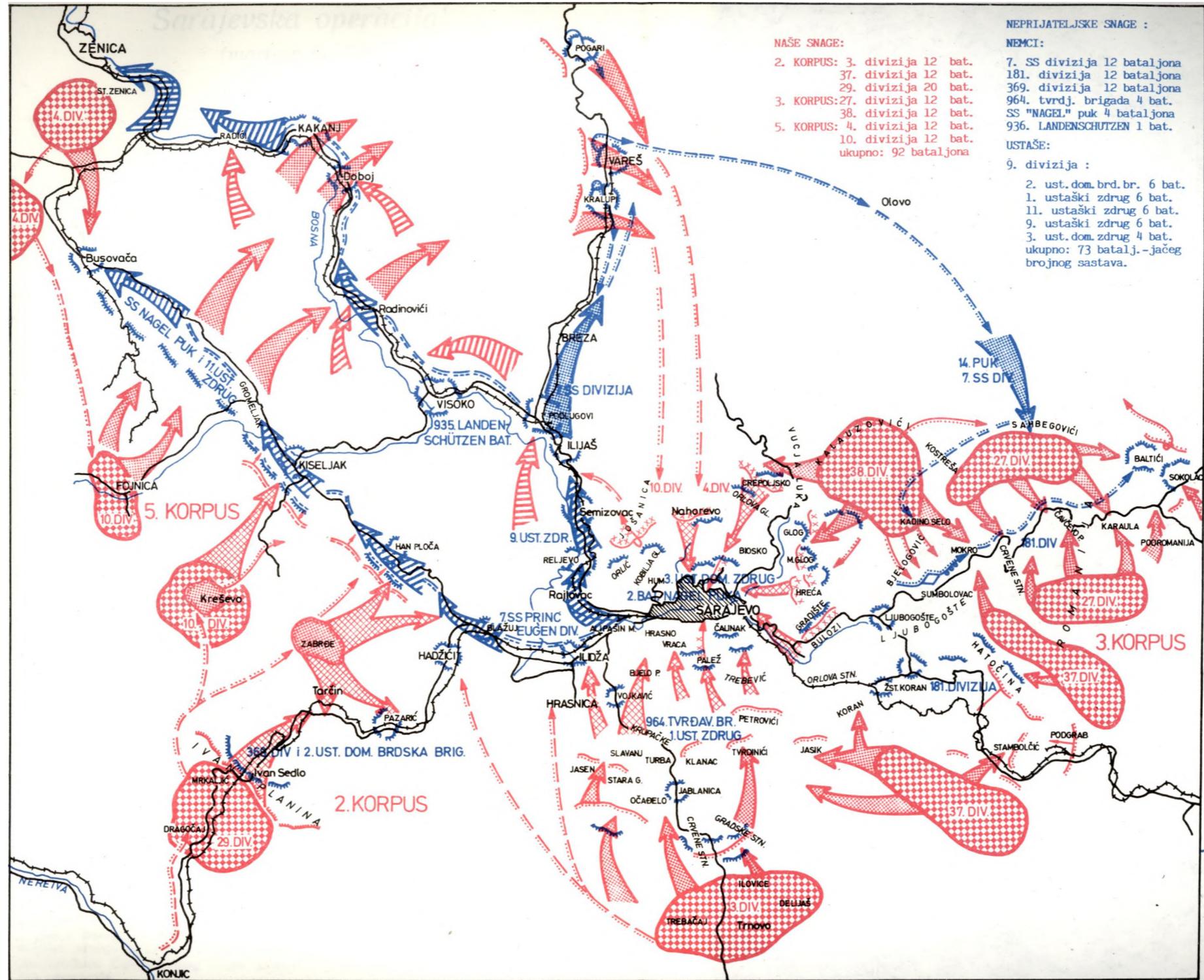
naše zemlje. Budući da su do kraja 1944. godine oslobođeni Srbija, Makedonija, Vojvodina, Kosovo, Dalmacija i veliki deo Crne Gore i Bosne i Hercegovine, strategijska važnost Sarajeva počinje da dominira u trenutku kada je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije presekla pravce koji vode dolinom Vardara i Velike Morave.

Upravo u to vreme, velika nemačka grupacija od 350 hiljada vojnika iz sastava Grupe armija »E« povlačila se iz Grčke i Albanije preko Makedonije. Kako nije mogla da odstupi dolinom Morave prema Beogradu, bila je prisiljena da ide preko Kosova, ali sa naglim skretanjem na zapad, preko Sandžaka za Sarajevo, da bi se dolinom Bosne izvukla u Posavinu i spojila sa snagama iz Grupe armija »F«, koju je vodio Nemački feldmaršal Fon Vajks (on je 17. aprila 1941. godine, kao komandant nemačke 2. armije, tražio bezuslovnu kapitulaciju vojske Kraljevine Jugoslavije, u zgradbi Protokola u Beogradu). Sada se feldmaršal Vajks, tučen od Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, povlači iz Jugoslavije sa celokupnom vojskom. I nemačka grupacija iz 21. armijskog korpusa, koja se nalazila u Albaniji, povlačila se pod udarcima 2. korpusa NOVJ preko Crne Gore za Sarajevo. Put ka obalama Jadrana, kuda se realno moglo izvlačiti, bio je takođe presečen, jer su jedinice 8. dalmatinskog korpusa, zajedno sa mornaricom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, oslobodile Dalmaciju. A Nemačka grčko-albanska grupacija, u najvećoj svojoj masi, morala se povlačiti teškim planinskim zemljишtem i snegom pokrivenim komunikacijama koje od istoka i juga vode prema Sarajevu i dalje na sever, dolinom Bosne. 47

Ovde, međutim, treba reći da je neprijatelj u gradu tokom celog rata držao znatne snage — više svojih divizija, zatim, znatne ustaške i domobranske jedinice, komande i štabove, među kojima i štab Grupe armija »E« general-pukovnika Aleksandera Lera. Tu se nalazio i štab 21. armijskog korpusa koji je neslavno završio bitku oko Sarajeva i u samom gradu. Za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu su postojali centri nemačke, ustaške i drugih obaveštajnih službi, kao i četničke komande grada Sarajeva, u stvari, četnički štab za vezu sa nemačkim okupacionim komandama.

I pored tako jakih neprijateljskih snaga koje su bile u gradu i oko grada u Sarajevu je tokom čitavog rata snažno delovala komunistička partija, Savez komunističke omladine Jugoslavije i patriotski raspoloženo stanovništvo čiji je doprinos oslobođenju Sarajeva i sarajevskoj operaciji ogroman.

»Okrugli sto« o sarajevskoj operaciji organizovan je u okviru programa 40-godišnjice oslobođenja zemlje i pobede nad fašizmom, a na osnovu uputstva Političke uprave Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu. Organizator ovog značajnog skupa je Komanda sarajevske armijske oblasti u saradnji sa gradom Sarajevom, koji je ujedno i vaš domaćin. Dozvolite mi da se u Vaše i svoje ime zahvalim Komandi sarajevske armijske oblasti i Skupštini grada Sarajeva, što su nam omogućili da sa vremenske distance od 40 godina iznesemo svoje viđenje ove značajne operacije, koja je san o slobodi Sarajeva i našu ratnu revolucionarnu parolu bratstva i jedinstva pretvorila u javu i stvarnost.

Sarajevska operacija

(mart-april 1945)

General-pukovnik Radovan Vukanović²

Borbena dejstva jedinica 2, 3. i 5. korpusa u borbama za oslobođenje Sarajeva i šire okoline krajem zime i početkom proljeća 1945. godine sastavni su dio velike ofanzive Jugoslovenske armije. Ta ofanziva je preduzeta po naređenju Vrhovnog komandanta, maršala Tita, i po planu Generalštaba Jugoslovenske armije, radi uništenja i zarobljavanja njemačke Grupe armija E, koja se, pod komandom general-pukovnika Aleksandra Fon Lera, povlačila sa balkanskog juga, preko Jugoslavije, i radi konačnog oslobođenja naše zemlje.

Lerova grupacija se povlačila još od ljeta 1944. godine, pod udarom naših jedinica, koje su nastupale sa istočnih i južnih dijelova zemlje i iz pozadine, sa još neoslobodene teritorije. Tokom zime 1944/45. neprijatelj je uspio da stabilizuje front na liniji Drava — Dunav — ušće Drine, i dalje do Sarajeva i Mostara. Tu liniju neprijatelj je uporno držao, ponajprije da bi što uspješnije mogao izvesti namjeravanu protivofanzivu u Mađarskoj i radi prihvata svojih snaga, koje su se još povlačile iz Grčke prema Sarajevu i dolini Bosne. Otuda je neprijatelj odbrani Sarajeva pridavao izuzetan značaj. Neprijatelj je grad na Miljacki blagovremeno pripremio za upornu i trajnu odbranu, s ciljem da se iz njega izvrši prihvat snaga iz doline Drine i Neretve i spriječi brz prodor naših snaga dolinom Bosne, ka Bosanskom Brodu, u bok i pozadinu sremskog fronta. U Sarajevu je okupator, zbog važnosti grada kao privredno-političkog centra Bosne i Hercegovine i komunikacijskog čvora sve vrijeme rata držao jake snage. Ono mu je služilo i kao baza za češće ispade i veće ofanzivne akcije protiv jedinica Narodnoslobodilačke vojske u istočnoj Bosni, Sandžaku i Hercegovini sve vrijeme rata.

I

Poslije protjerivanja iz Crne Gore, Sandžaka i istočne Hercegovine, a zatim iz doline Drine i Neretve, prema Sarajevu su se povlačile njemačke i kvislinške formacije objedinjene pog komandom 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa. U to vrijeme u pro-

¹ Uvodno izlaganje o sarajevskoj operaciji pripremljeno za raspravu na »okruglom stolu« 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Komandant Operativnog štaba grupe korpusa za vreme izvođenja sarajevske operacije

storu Sarajeva i šire okoline, pod komandom njemačkog 21. brdskog armijskog korpusa, nalazile su se: 181. pd., ojačana pukom »Bergmann«, bojna 1. ustaškog zdruga, 200 žandarma i 120 ustaških misionera duž komunikacije Sarajevo — Sokolac i Sarajevo — Pale — Stambolčić; 964. tvrdavska brigada, dijelovi 1. bojne i bojna 18. ustaškog zdruga na komunikaciji Vojkovići — Jablanica i u rejonu Trnovo — Umoljani; njemačka 369. legionarska divizija i 2. gorski ustaško-domobranski zdrug na komunikaciji Pazarić — Tarčin — Ivan-sedlo; 9. ustaški zdrug, po jedna bojna iz 1. i 18. ustaškog zdruga, na komunikaciji Raj lovac — Ilijaš — Visoko; SS policijski puk »Nagel« (bez 2. b) i 2. ustaški zdrug, po jedna bojna iz 1. i 18. ustaškog zdruga na prostoriji Kiseljak, Busovača, Zenica, Visoko: 803, 920. jedinica iz zaštitnice korpusa i 969. tvrdavske brigade, 359. puk 181. pd., 2. bataljon puka »Nagel«, 3. ustaška pukovnija i druge manje ustaške, domobranske i žandarmerijske jedinice, a i oko 3.000 ranjenika u Sarajevu i njegovoj neposrednoj okolini; 7. SS divizija »Princ Eugen« bila je u rezervi zapadno od Sarajeva. Neprijatelj je sa tim snagama čvrsto držao Sarajevo i komunikacije koje su vodile ka glavnom gradu Bosne i Hercegovine, posjevši i uporno branivši dobro organizovana uporišta na tim komunikacijama. Tokom marta neprijatelj je taj sektor pojačao prebacivanjem snaga iz Srema, tako da se u širem rejonu Sarajeva pred našim jedinicama našla jaka grupacija od tri njemačke pješadijske divizije i jedne tvrdavske brigade, tri ustaško-domobranske divizije, dosta samostalnih jedinica za obezbjeđenje, artiljerijskih jedinica i tenkova, te formacije četnika, oružnika i milicije, ukupno preko 38.000 vojnika.

Organizovanju odbrane sarajevskog čvora neprijatelj je pridavao izuzetnu pažnju, radi šire odbrane Sarajeva. Nijemci su organizovali spoljnju liniju odbrane u rejonima Podromanije, Pala, Jablanice i Ivan-sedla, grupisući glavne snage oko komunikacija, u čijem su zahvatu posjeli, uglavnom, prirodno najjače položaje i mjesne objekte i solidno ih fortifikacijski uredili, iza te linije organizovali su više linija za odbranu. Posebno je brižljivo pripremljena neposredna odbrana grada na liniji: Pašino brdo — Grdalj — Koševi — Hum — Dolac — Alipašin most — Moj Milo — Vrača — Zlatište — Paleš — Trebević — Brus — Dragolazi — Bijela Tabija. Na toj liniji je bilo oko 10 stalnih utvrđenja i oko 30 kamenih, betonskih i drvenih bunkera. Svi ti objekti bili su ogradieni bodljikavom žicom, a njihovi prilazi većinom minirani. Na toj liniji nalazila se glavnina neprijateljske artiljerije i izgrađen sistem povezanih robova za mitraljeske i streljačke zaklone, sa žičanim preprekama ispred njih. Neprijatelj je minirao širi prostor oko vatrenih položaja i sve puteve, prilaze gradu. Unutrašnjost grada bila je podešena za odbranu s osloncem na pojedine zgrade — kasarne, Trgovačku akademiju, Gimnaziju, Preparandiju, Gajret, Glavnu poštu, Sokolski dom, Željezničku stanicu, Šumarski fakultet, Hotel »Evropa« i Vojnotehnički zavod. Kraj nekih od tih zgrada postojali su betonski bunkeri, a gotovo sve zgrade bile su minirane. Za rušenje i uništenje bili su pripremljeni drugi važniji objekti, Gradom su krstarili tenkovi i motorizovana artiljerija.

Tako pripremljena odbrana Sarajeva nije pružala mogućnost za infiltriranje naših jačih jedinica u grad prije i za vrijeme napada, iako je ta mogućnost u našem opštem planu bila predviđena, ali je to donekle bilo nadoknaden postojanjem organizovane narodne vlasti i ilegalnih grupa antifašističkih boraca koje su pretežno sačinjavali radnici i omladina. Te grupe su osobito bile aktivne u posljednjoj fazi borbe za grad, kada je poginuo i njihov rukovodilac, sekretar Mjesnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Sarajevo Vladimir Perić Valter, koji je poginuo prilikom spašavanja Električne centrale. Treba istaći da je u udarnim grupama i odredima u Sarajevu aprila 1945. godine bilo oko 1.500 dobro naoružanih i organizovanih boraca, što je u okvirima Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ratu najmasovnija oružana formacija u jednom okupiranom gradu.

Početkom marta Generalstab Jugoslovenske armije ka dolini Bosne i području Sarajeva, prema jedinicama njemačkog 21. armijskog korpusa, orijentisao je jedinice: Drugi korpus (komandant Radovan Vukanović, politički komesar Vojo Nikolić), Treći (komandant Pero Kosorić, politički komesar Blažo Duričić) i 5. korpus (komandant Slavko Rodić, politički komesar Ilija Došen), koje su se u to vrijeme nalazile u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini (2. korpus), u istočnoj i srednjoj Bosni (3. i 5. korpus). Njihov zadatak bio je da sa pogodnih položaja napadnu neprijateljsku grupaciju, da je unište, zarobe ili protjeraju sa prostora koji je još držala, te da oslobode dijelove Bosne i Sarajevo.

Dejstva tih triju korpusa Generalstab je usaglašavao prema prodiranju naše 2. armije sa istoka, tuzlanskim bazenom, ka donjem toku Bosne. Pošto su sva tri korpusa predviđena za izvođenje sarajevske operacije bila udaljena jedan od drugog, valjalo ih je najprije dovesti i koncentrisati oko Sarajeva. Da bi stigli u rejon koncentracije, morali su uložiti ogromne napore, kako bi savladali visokoplansko zemljište, ispresijecano dubokim kanjonima i nadošlim rijekama i pokriveno dubokim snijegom. Svaka od tih jedinica je, osim toga, morala prije toga likvidirati ili odbaciti neprijateljske dijelove koji su branili komunikacije i prilaze prirodnim preprekama.

Do sredine marta jedinice 2. i 3. korpusa, vodeći borbe na pravcima nastupanja (2. korpus u dolinama Prače i Željeznice i na Ivan-sedlu, a 3. korpus na prostoru Romanija — Sokolac — Rogatica), izbile su na liniju Sokolac — Pale — Jablanica — Ivan-sedlo. Nastupajući iz srednje Bosne ka Travniku i Zenici, jedinice 5. korpusa izbile su na liniju Kiseljak — Busovača. U toku koncentracije prema Sarajevu te snage zadržane su na pravcima njihovog nastupanja. Neprijatelj je pružao žilav otpor i privremeno stabilizovao svoj front, tako da u toj fazi nije došlo do operativno-taktičkog povezivanja naših snaga, pa ni do usklađenosti njihovih dejstava. Prema neprijatelju se nastupalo iz nekoliko odvojenih pravaca, duž komunikacija koje vode prema Sarajevu.

Suočen s takvom situacijom, Generalstab Jugoslovenske armije je naredio da se radi efikasnijih dejstava prema Sarajevu i dolini Bosne objedini komanda nad svim ovim našim jedinicama. Stoga je **51**

Operativni štab grupe korpusa na prvom sastanku u Kalinoviku 21. marta 1945. godine

formirao Operativni štab od komandanata sva tri korpusa. Stab su činili: Radovan Vukanović, komandant; Slavko Rodić, zamjenik, komandanta; Pero Kosorić, član štaba, Drago Dukanović, načelnik štaba i Milorad Mijatović, pomoćnik načelnika štaba.

Operativni štab se prvi put sastao 21. marta 1945. u Kalinoviku. Na tom sastanku je na osnovu smjernica i opšte direktive Vrhovnog komandanta i Generalštaba Jugoslovenske armije procijenio situaciju i dogovorio se o dejstvima i sadejstvu tri korpusa. Tom prilikom sačinjen je i konkretan plan operacije svih jedinica koje učestvuju u borbi. Izvršenju tog plana pristupilo se nakon što ga je odobrio Generalstab. Dok se očekivalo da Generalstab odobri plan operacije, u svim našim jedinicama preduzete su vrlo intenzivne vojne, a posebno partijske i političke pripreme. Rekao bih da su te pripreme bile vrlo dobro organizovane. Na terenu su ih izvodila terenska Partijska rukovodstva i organizovani organi vlasti. Uzakivali smo fla veliki značaj oslobođenja Sarajeva — glavnog grada naroda Bosne i Hercegovine. Komunisti, članovi Saveza komunističke omladine Jugoslavije i svi borci bili su svjesni časnog zadatka koji im je povjeren — da učestvuju u borbama za oslobođenje Sarajeva.

Sve te pripreme još više su podigle moralno-politički i borbeni nivo u našim jedinicama, posebno bratstvo i jedinstvo, jer u oslobođenju Sarajeva učestvuju borci svih naroda Bosne i Hercegovine, Crne Gore, te pripadnici ostalih naroda i narodnosti u sastavu jedinica Operativne grupe.

Sve jedinice predviđene za učešće u predstojećim iborbama bile su već u neposrednom borbenom dodiru s neprijateljem, a 23. marta 1945. počele su najintenzivnije borbe za zauzimanje polaznih položaja za napad na spoljnu odbranu i za prodror u unutrašnjost grada.

U borbama za oslobođenje Sarajeva učestvovale su slijedeće jedinice:

— iz 2. korpusa: 29. hercegovačka divizija, pravcem Konjic — Ivan-sedlo — Ilidža; 3. udarna crnogorska divizija, pravcem Kalinovik — Trnovo — Jablanica — Sarajevsko polje, i 37. sandžačka divizija, pravcem dolina Prače — Pale — Trebević — Sarajevo;

— iz 3. korpusa: 27. istočnobosanska divizija, pravcem Sokolac — Romanija — Mokro — Sumbulovac — Hreša — Sarajevo i 38. istočnobosanska divizija, pravcem Ozren — Vučja Luka — Pašino brdo — Sarajevo;

— iz 5. korpusa: 10. krajiška divizija, pravcem Semizovac — Rajlovac i 4. krajiška divizija (s dvije brigade), pravcem Jošanica — Vogošće — Koševo — Sarajevo.

— Na sektoru Zenica — Busovača ostavljena je grupa od tri brigade iz 4, 39. i 53. divizije za zatvaranje pravaca ka Zenici i Travniku, jer smo prepostavljali da će se neprijatelj tim pravcima izvlačiti. Za komandanta zeničke grupe određen je Petar Vojnović, komandant 4. divizije (politički komesar Dimitrije Bađalica), a grupom brigada 4. i 10. divizije, koja je napadala ka Sarajevu, komandovao je Nikola Karanović, zamjenik komandanta 5. korpusa. Mada su naporni marševi i borbe 4. i 10. divizije znatno iscrpili borce i jedinice, te su divizije u svom nastupanju prema Sarajevu nanijele neprijatelju nekoliko poražavačkih udaraca u dolini Bosne i na pravcu Sarajevo, tako da se upotreba te grupe pokazala efikasnom i korisnom.

Prilikom nastupanja prema Sarajevu sve jedinice su danočno vodile teške borbe. Dejstva su se, uglavnom, odvijala duž komunikacija i oko uporišta na njima. Svakodnevni napadi i protivnapadi naših i neprijateljskih jedinica na Ivan-sedlu, kod Trnova i Jablanice, u dolini Prače, kod Sokolca i na Crvenim stijenama, na Palama i oko Mokrog, kod Busovače i Kiseljaka, oko Doboja i Kaknja, kod Vareša i Zenice, trajali su oko petnaest dana. Borbe su vodene

Komandant Operativnog štaba grupe korpusa general-major Radovan Vuknović i njegov zamjenik general-major Slavko Rodić posmatraju defile oslobođenja Sarajeva 7. aprila 1945.

za svako uporište, za svaki pedalj zemlje, za svaki metar puta, sve dok naše jedinice nijesu slomile cijelokupan odbrambeni sistem neprijatelja u širem i užem rejonu Sarajeva. Kada su naše snage sa svih strana izbile pred neposrednu odbranu grada, neprijatelj nije bio kadar da i dalje brani grad i da nam se odupre. Maksimalne napore da neprijatelju zadaju što jače udare naše su jedinice uložile 5. aprila i naredne noći. Slamajući njegov otpor na raznim pravcima, one su noću 5/6. aprila prodrije u grad sa raznih pravaca i pristupile čišćenju i uništenju njegovih posljednjih uporišta. Neprijatelj je dijelom snaga bio uništen ili zarobljen na području Sarajeva, a dijelom svojih snaga uspio je da se povuče dolinom Bosne, ka Bosanskom Brodu, gdje su ga podvrgle uništavanju druge naše jedinice.

II

Prema planu Operativnog štaba, dejstva naših jedinica koje su učestvovali u sarajevskoj operaciji odvijala su se, uglavnom, na slijedeći način:

Sektor Ivan-sedlo. Poslije oslobođenja Mostara i Konjica, 29. hercegovačka divizija, pod komandom Vlada Šegrta i Vula Mićunovića, glavninom svojih snaga podišla je Ivan-sedlo s juga i jugoistoka. Nakon izbijanja na prostoriju Stojković — Repovci — Bradina — Brdani, njene brigade su energično napale položaje jedinica njemačke 369. divizije u rejonu Ivan-sedla. Borbe su bile posebno intenzivne od 27. do 31. marta. Položaji su često prelazili iz ruku u ruke, da bi ih, kada su mu stigla pojačanja iz pozadine, neprijatelj zadržao u svojim rukama. Tek kada je 1. aprila 29. divizija prebacila glavninu snaga na prostor Zabrdje — Kreševo i bočno napala neprijatelja na komunikaciji Raštelica — Pazarić — Blažuj — Kiseliak, njemačka odbrana na Ivan-sedlu počela je da se lomi pod udarom tih naših jedinica i dijelova, koji su napadali frontalno, preko Ivan-sedla. Kad je 4. aprila 29. divizija prešla u odlučan napad duž cijele komunikacije Ivan-sedlo — Tarčin — Hadžići — Blažuj i Blažuj — Kiseliak, neprijatelj je počeo da se izvlači. Zatim su osloboidle Tarčin i druga mjesta na komunikaciji, a jedinice 29. divizije su nastavile goniti neprijatelja prema Pazariću i Hadžićima. Uporedno s tim, jedinice divizije postavile su se bočno prema komunikaciji Blažuj — Kiseliak, napale sva uporišta neprijatelja na njoj, presekle i sprečavale izvlačenje neprijatelja prema Busovači i Zenici. U toku narednih dana (5—7. aprila) divizija je nastavila da žestoko napada i goni neprijateljske dijelove, koji su se povlačili tim pravcima na sjever. Neprijatelj je izvodio snažne protivnapade, da bi deblokirao komunikaciju, toliko značajnu za povlačenje svojih trupa iz Sarajeva. On je posebno uporno branio Kiseliak. Uspio je da ga zadrži i da, oslanjući se na ovu otpornu tačku, isturi ojačane borbene grupe, koje su prihvatile i izvlačile svoje odsječene dijelove oko Blažuj a, Raskršća, Gladnog polja i Han-Ploča. Žestokim okršajima koje su tih dana vodile jedinice 29. divizije uspjele su da ometu te neprijateljske poduhvate i da unište ili zarobe neprijateljske grupe, koje nijesu uspjele da se probiju. Naročito žestoke borbe vodene su u rejonu Han-Ploča. Tu je neprijatelj potpuno razbijen. Hercegovačkim jedinicama je pao u ruke veliki pljen, a mnogi voj-

nici su zarobljeni. Neprijatelj je pod snažnim pritiskom jedinica 29. divizije 8. aprila istjeran iz Kiseljaka, rušeći za sobom put, propuste i mostove. Odstupio je na sjever, prema Busovači, koja je oslobođena 9. aprila od grupe zeničkih brigada. Jedinice 29. divizije od početka borbi na Ivan-sedlu do završetka sarajevske operacije imale su gubitke: 218 poginulih i 681 ranjeni borac.

Sektor Trnovo — Jablanica. Treća udarna crnogorska divizija (komandant Savo Burić, politički komesar Svetozar Radojević) koja je napadala sa juga i jugoistoka, preko Trnova i Jablanice, prodirala je dolinom Željeznice ka Sarajevskom polju. Pošto je prethodno odbila iznenadni napad jedinica njemačke 7. SS divizije iz Sarajevskog polja, čiji su dijelovi preko Igmana prodrli u njenu pozadinu u regionu Trnova (17. marta) i pošto je sredila svoj borbeni poredak, koji su Nijemci poremetili, 3. divizija, podržana artiljerijom 2. korpusa, uspijeva da potisne neprijatelja iz tog rejona i sela Graba, Umčana i Presjenice i da preuzme inicijativu na tom pravcu. Njene jedinice potiskuju neprijatelja duž komunikacije, ali su u daljem prodiranju zadržane na veoma organizovanoj i uporno branjenoj liniji Presjenica — Jablanica — Ulobić. Iza te linije nalazio se niz uzastopnih položaja koje je neprijatelj branio, osobito one koji su se protezali ka njonom Željeznice i Kasidolske rijeke. Poslije neuspješnih frontalnih borbi na toj liniji, divizija najprije svoje dijelove upućuje preko Igmana, da sa prostora Hrasnice dejstvuje u bok neprijatelja, a zatim glavne snage u obilazak utvrđenog rejona na prostoru Jablanice. Ti dijelovi izbijaju na liniju Prenčani — Grapske stijene — Ulobić, a potom (24. marta) na liniju Presjenica — Ulobić. Takvim načinom dejstva 3. divizija je stekla prednost u odnosu na neprijatelja, tako da je bio prinuđen da napušta položaj za položajem.

U noći 3/4. aprila 3. divizija je dvjema brigadama napala liniju Vojkovići — Jablanica — Vrijenac. U tom napadu sadejstvovala je grupa bataljona sa Igmana i iz pravca Hrasnice. Uprkos upornom nastojanju da održi utvrđeni rejon Jablanice, neprijatelj je te noći i narednog dana savladan i prinuđen da se povuče prema Sarajevu. U tom napadu 3. divizija je primijenila obuhvatni manevr — glavnim snagama je napala neprijateljeve bokove (preko Slavnja lijevo i preko Klanca desno), a ostalim snagama sa fronta. Divizija je poslije toga produžila napad na Sarajevo s južne strane (5. aprila), pravcem koji joj je bio određen, s tim što je jednu brigadu orijentisala ka Ilijama, radi povezivanja sa dijelovima 29. divizije. U noći 5/6. aprila dijelovi njene 5. i 9. brigade prodrli su u južni dio grada, a njena 7. brigada se ujutro orijentisala prema Ilijama i Blažuju, ka 29. diviziji. Divizija je i pored svih teškoća uspješno dejstvovala na svom pravcu i izvršila postavljeni zadatku u sklopu čitave operacije, nanijevši neprijatelju znatne gubitke, ali pretrpevši i sama velike gubitke.

Sektor doline Prače. Jugoistočno od Sarajeva, najprije dolinom Prače, a zatim preko Pala i Trebevića, dejstvovala je 37. divizija (komandant Čedo Drulović, politički komesar Danilo Knežević). Za vrijeme nastupanja tim pravcem sadejstvovala je desno jedinicama 3. korpusa (27. divizije), koji je nastupao desno od nje. Od 21. do 28. marta njeni dijelovi su vodili borbe na sektoru Sokolac — Pale —

Trebević, a od 30. marta, zajedno s 27. divizijom, na sektoru Sokolac — Pale, radi isijecanja neprijateljskih dijelova na toj prostoriji i zauzimanja povoljnijih položaja za napad prema Sarajevu. Kada su dijelovi njemačke 181. divizije bili odsjećeni u rejonu Podromanije i Crvenih stijena, jedinice 37. divizije su se orijentisale prema Sarajevu, nastupajući južno od komunikacije Podromanija — Sarajevo, ka dolini Miljacke, i dolinom Prače, ka Trebeviću i Sarajevu. Od 2. do 6. aprila jedinice te divizije vode žestoke borbe na pravcu Sokolac — Mokro — Trebević, da bi noću 5/6. aprila, preko Paleža, Trebevića i Brusa, prodrlе u istočni dio grada. Njeni dijelovi izbijaju na lijevu obalu Miljacke, do električne centrale, i povezuju se sa jedinicama 3. korpusa koji je prodro u grad sa sjevera. U tim borbama jedinice 37. divizije ispoljile su veliku borbenost, snalažljivost i inicijativu. Sve vrijeme borbi bilo je obezbijeđeno sadejstvo između jedinica i podrška divizijske artiljerije. Ishrana i popuna municijom bile su blagovremene, a uspešno je ostvarivanja i veza sa susjedima. U tim borbama naše jedinice imale su znatne gubitke, ali su i ubile, ranile i zarobile veliki broj neprijateljevih vojnika i streljina.

Sektor Romanije (27. i 38. divizija). Jedinicama tog sektora neposredno je komandovao komandant 3. istočnobosanskog korpusa Pero Kosorić i politički komesar Blažo Đuričić. Obje divizije su izbile na prostoriju Sokolovići — Sokolac između 10. i 13. marta, a zadatak im je bio da likvidiraju neprijateljska uporišta na komunikaciji Sokolac — Crvene stijene i da te komunikacije oslobole, kako bi što brže prodireale prema Sarajevu. Nepovoljni terenski uslovi i dubok snijeg ometali su manevar tih jedinica. One su od 14. do 16. marta prekinule komunikaciju Sokolac — Crvene stijene na sektoru Karaula — Čavčeve polje i izlovali jače grupe neprijatelja u rejonu Crvenih stijena. Neprijatelj je, ipak, protivnapadom odbacio naše jedinice od komunikacije.

Na sastanku Operativnog štaba za operacije prema Sarajevu određeno je da jedinice 3. korpusa nastupaju u zoni Sokolac — Crvene stijene — Sarajevo (lijevo) i Višojevica — Orlovača — Grdanj (desno). Komandantu korpusa je na tom sastanku dat zadatak da, ukoliko neprijatelj i dalje bude odsudno branio liniju Podromanija — Crvene stijene, na frontu ostavi samo manje snage, a da glavnim prodire ka Sarajevu i blagovremeno zauzme polazne položaje za napad na grad.

S obzirom na tu odluku Operativnog štaba, jedinice 3. korpusa su zauzele sledeći raspored: 27. divizija (komandant Miloš Zekić, politički komesar Zarije Škerović) sa sjevera i juga objahala je komunikaciju Podromanija — Crvene stijene, da bi na nju bočno dejstvovala; 38. divizija (komandant Franjo Herljević, politički komesar Milutin Pejanović) sa prostorija Sirijevići — Kalauzovići — Vučja Luka — Sinj evo — Kadino Selo dejstvovala je bočno na komunikaciju Mokro — Sumbulovac, stvarajući uslove za ovladavanje polaznim položajima za napad na Sarajevo, a svojim desnim krilom trebalo je da se poveže s grupom krajiških brigada na pravcu ka Semizovcu. Ojačana jednom brigadom 37. divizije, 27. divizija je svoja dejstva na sektoru Podromanija — Crvena stijena otpočela

28. marta. Jedinice te divizije uspjele su da ovladaju neprijateljskim uporištima — Podromanijom, Čavčevim poljem, Karaulom, Lisinom i Rasolinom. Na sektoru Mokro — Pustopolje jedinice su ovladale uporištima s obje strane druma. Odsječeni neprijatelj je uzalud pokušavao, i to nekoliko puta, da se probije ka Sarajevu. Neprijatelj se veoma uporno branio u odsječenim rejonima i kada je već izgledalo da će biti potpuno uništen, iz pravca Olova se, preko Medojevića, pojavio 14. puk njemačke 7. SS divizije »Princ Eugenk. Suočen s takvom situacijom, komandant našeg 3. korpusa je obustavio napade na okruženi 363. puk njemačke 181. divizije na sektoru Podromanije i glavninu snaga 27. i 38. divizije uputio prema dijelovima 7. SS divizije. Neprijatelj je zadržan, a potom, pod silnim udara naših jedinica, prinuđen na odstupanje. Nijemci su se povlačili u neredu. Probijali su se kroz šumski pojaz pravcem Šahbegovići — Kostreša — Mokro, napuštajući gotovo svu komoru.

Za to vrijeme se jedna njemačka kolona pojavila od Sarajeva. Ona je, ojačana tenkovima, uspjela da se probije do Podromanije, da se spoji s tamošnjim garnizonom i omogući izvlačenje neprijatelj evih snaga prema Sarajevu. Štab korpusa je na to reagovao tako što je prema neprijatelju koji se povlačio ostavio manje snage da se bore s njegovim zaštitnicima, a glavninom snaga produžio ka polaznim položajima za napad na Sarajevo. Kako se neprijatelj brzo povlačio s područja sjeverno od Sarajeva, jedinice 3. korpusa su prešle u nastupanje i do 12 časova 5. aprila ovladale linijom Crepoljsko — Vučja Luka — Hreša — Bulozi. S te linije su toga dana oko 15 časova prešle u napad obje divizije korpusa. Poslije kraće borbe i zaobilazeњa Gloga, odakle je neprijatelj pružao jači otpor, jedinice su prodrle u grad, najprije na Baščarsiju, a zatim u središte grada, da bi ubrzo desnom obalom Miljacke, preko Marindvora, prodrle do električne centrale. Naredne noći neprijatelj je savladan kod Vijećnice, a zatim i na desnoj obali Miljacke, do Marindvora, i kod Zeljezničke stanice. Uz učešće ostalih jedinica grad je do zore 6. aprila očišćen od neprijatelja i oslobođen. Sve jedinice su se do 8 časova 6. aprila međusobno povezale.

Sektor brigada 5. korpusa (4. i 10. divizije). Ovim jedinicama (pet brigada) naređeno je da se probiju ka Sarajevu i zauzmu polazne položaje za napad na grad na liniji Rajlovac — Grdanja. Prije nego što su pristupili izvršenju tog zadatka brigade 5. korpusa su ovako bile raspoređene: 4. divizija (komandant Petar Vojnović, politički komesar Dimitrije Bajalica) na sektoru Zenica — Busovača, a 10. divizija (komandant Vojo Todorović, politički komesar Rade Bašić) na sektoru Fojnica — Kreševo, na lijevoj obali Bosne. Grupa bataljona 4. divizije nalazila se na desnoj obali Bosne. Da bi stigle na polazne položaje za napad na Sarajevo, jedinice 5. korpusa su prethodno morale izvršiti nekoliko teških zadataka — preći preko branjene komunikacije Sarajevo — Busovača, forsirati rijeku Bosnu i preći preko komunikacije u dolini Stavnje (Breza — Vareš). Prema komunikaciji Busovača — Gromiljek brigade 5. korpusa su krenule 28. marta. Nakon što su naredne noći likvidirale slabija neprijateljska uporišta na komunikaciji, narednog dana su podišle r. Bosni. Prethodno izvidanjem utvrđivši da mostovi u rejonu Kaknja i s. Doboja nijesu porušeni, jedinice su orijentisane ka tim objektima.

Kakanj, s. Doboj i ostala uporišta i mostove na reci Bosni branile su, međutim, veoma jake posade. Napad na njih počeo je u 18 časova 29. marta, poslije artiljerijske pripreme, a podržavala ga je i grupa bataljona sa desne obale Bosne i obezbjeđivala pobočnica prema Visokom i Zenici. Naše jedinice su naišle na snažan otpor i, štaviše, morale da odbijaju nekoliko snažnih protivnapada koje je neprijatelj u toku noći preduzimao. Brigade 5. korpusa su, uprkos tome, i dalje napadale. Uspjele su da zauzmu uporište kod s. Doboja, à potom, uz sadejstvo artiljerije, unište betonske bunkere na mostovima u s. Doboju i Kaknju i oklopni voz koji je krstario prugom, i da zauzmu sve dominantne tačke na desnoj obali Bosne.

Pošto je neprijatelj bio razbijen i djelimično uništen i pošto su zauzeti mostovi na Bosni, otočeo je, oko 13 časova, 30. marta prelazak glavnih snaga grupe brigada na desnu obalu rijeke. Prebacivanje je završeo do 21 čas toga dana. Nakon toga, naše jedinice zauzele su sela Trnovce, Kraljevu Sutješku, Zivalje, Zgošća i Bištrane. U toku naredne noći i slijedećeg dana, 31. marta, grupa brigada je sa čitave te prostorije protjerala neprijatelja i izviđala komunikaciju Podlugovi — Vareš, preko koje je, na odsjeku Podlugovi — s. Dubravina, smjerala preći naredne noći, kako bi tso brže prodirale na istok, radi zauzimanja polaznih položaja za napad na Sarajevo. Obaviješten o prisustvu jedinica njemačke 7. SS divizije u Varešu i o pokretu njenih dijelova prema pomenu-toj komunikaciji, komandant grupe brigada je obustavio pokret jedinica određenim pravcem prema Sarajevu, jer je cijenio da bi njegove jedinice neprijatelj mogao nabaciti na Bosnu i uništiti ih. Da bi osujetio neprijatelja, on je svoje jedinice usmjerio ka selima Trnovici, Po-

Komandant Operativnog štaba grupe korpusa general-major Radovan Vuknović govori na mitingu u oslobođenom Sarajevu 8. aprila 1945. godine

Ijani, Rtanj, Bastašić, Borovici i Gipnici, sa zadatkom da zaustave neprijatelja i da ga potom razbiju i odbace. Na tim položajima brigade 5. korpusa su u zoru 1. aprila dočekale 13. SS puk. One su odmah prešle u snažan protivnapad u bok i pozadinu neprijatelja, zaustavile ga, a zatim prinudile da se uz veće gubitke povlači prema Varešu. Goneći neprijatelja grupa brigada je slijedećeg dana (2. aprila) prešla komunikaciju Podlugovi — Vareš, na odsjeku Dubravine — Kralupi, i narednog dana izbila na prostoriju sela Budoželje — Nepričavaj — Orahovo — Kunosići. Dijelovi grupe su usput zauzeli Vareš, u kome su bili domobrani, ustaše i milicija.

Pošto je oslobođila okolinu od razbijenih neprijateljskih dijelova, grupa brigada je 5. aprila produžila izviđanje prema Sarajevu. Tek narednog dana, kada su druge naše snage sa sjevera, istoka i juga već prodrije u grad, jedinice te grupe su podišle Jošanici, Vogošću i Nagorevu, odakle je trebalo da produže napad na grad. Obaviješten 0 situaciji na području Sarajeva, Stab grupe je orijentisao 10. diviziju ka komunikaciji Semizovac — Sarajevo, a 4. diviziju uputio u Sarajevo da se poveže sa ostalim našim jedinicama i da sa jedinicama Korpusa narodne odbrane (komandant divizije Korpusa narodne odbrane Danilo Komnenović, politički komesar Spiro Srzenitić) pomogne uspostavljanjem reda i garnisonske službe. Tokom tog 1 narednog dana (7. aprila) jedinice 10. divizije su, goneći neprijatelja dolinom Bosne, oslobođile Reljevo, Semizovac, Ilijaš, Podlugove i Visoko, i nastavile da gone neprijatelja ka Kiseljaku i Zenici.

Pokret i borbe grupe brigada 5. korpusa bili su veoma naporni. Manevrom i borbama oko Sarajeva znatno su doprinijele da jedinice 2. i 3. korpusa lakše i brže savladaju otpor neprijatelja u užem rejtonu Sarajeva. Grupa je neprijatelju nanijela velike gubitke, a zaplijenila je dosta oružja, motornih vozila i opreme. Pri tom je i sama pretrpjela osjetne gubitke — oko 450 mrtvih i ranjenih.

Grupa brigada zeničkog sektora. Za vrijeme borbi koje su naše glavne snage vodile oko Sarajeva i u samom gradu, ova grupa u sastavu 2. krajiška, 13. krajiška i 18. srednjobosanska, Artiljerijska brigada i Tenkovska četa u dolini Bosne vodila je svakodnevne borbe s neprijateljskim dijelovima, koji su se povlačili prema Zenici i Bosanskom Brodu. Borbe je vodila mahom s bočnim obezbjeđenjima te komunikacije. Jedinice te grupe oslobođile su Busovaču i produžile gonjenje neprijatelja prema Zenici. Zbog napada zeničke grupe i jedinica 10. divizije, koje su nastupale dolinom Bosne, neprijatelj je prinuđen da se noću 11/12. aprila povuče i iz Zenice, nakon što je porušio most i postrojenja željezare. Jedinice grupe zeničkog sektora produžile su gonjenje neprijatelja prema Zepču, a dalje gonjenje, ka Maglaju i Doboju, preuzele su jedinice 2. armije.

Oslobodenjem Sarajeva pomjeren je front na zapad i oslobođena teritorija Bosne povezana je s ostalim oslobođenim oblastima. Neprijatelj je u borbama od 28. marta do 6. aprila, prema našim podacima imao oko 7.500 ubijenih, 6.000 zarobljenih i veći broj ranjenih vojnika. Uništeno je 30 topova, 10 tenkova, 45 kamiona, jedan oklopni voz, i druga ratna oprema. Naše jedinice imale su: 637 poginulih, 2.020 ranjenih i 27 nestalih boraca.

III

Borbe Grupe korpusa oko Sarajeva i u dolini Bosne vodene su u veoma složenim uslovima. U njima je oko 600 naših boraca i starješina poginulo, a više od 2.000 ih je ranjeno, dok je neprijatelj, prema našim informacijama, imao oko 13.000 izbačenih iz stroja — zarobljenih, ranjenih i poginulih. Naše su jedinice u tim borbama došle do velikog ratnog plijena.

Jedno od osnovnih obilježja dejstava vodenih za oslobođenje Sarajeva bilo je to što su se ona sve vrijeme trajanja izvodila pre-

težno na visokoplaninskom zemljištu, ispresijecanom rijekama i kanjonima, pokrivenim dubokim snježnim pokrivačem koji je ometao normalne pokrete i manevre. Na takvom zemljištu neprijatelj je blagovremeno organizovao odbranu, izgradivši fortifikacijske objekte stalnog i poljskog tipa, široko primjenjujući miniranje, rušenje i zaprečavanje, naročito neposrednih prilaza Sarajevu i javnih zgrada i drugih objekata u samom gradu. Tako organizovana odbrana pružala je našem protivniku mogućnost da se duže i uporno brani i održi, tim prije što je tako uređeno zemljište bilo povezano vatrenim sistemom automatskih i artiljerijskih oruđa i posjednuto znatnim snagama. Žilavost odbrane bila je obezbijedena i postojanjem jakih rezerve, kojom je komandant njemačkog 21. armijskog korpusa intervenisao na ugroženim pravcima i rejonom. Dejstvima te rezerve mi smo se najčešće suprotstavljeni tako što smo izvlačili snage već angažovane na frontu, jer naši štabovi nijesu imali sopstvenih rezervi, ili su one bile nedovoljne da se suprotstave jačem protivniku.

Upotreba neprijateljske rezerve — njemačke ojačane 7. SS divizije »Princ Eugen« — bila je sračunata na to da ometa koncentraciju naših jedinica prema Sarajevu. U tome je njemačka komanda djelimično i uspjela, na primjer: protiv 29. divizije u rejonu Ivan-sedla, kada su naše snage bile ugrozile dijelove njemačke 369. divizije; protiv 3. divizije u rejonu Trnova, udarom preko Igmana u njenu pozadinu, kako bi se odbrana njemačke 964. tvrđavske brigade oslobođila našeg pritiska; zatim protiv jedinica 3. korpusa u oblasti Romanije i Sokoca, napadom 14. SS puka od Vareša i Olova u našu pozadinu, radi izvlačenja opkoljenih dijelova njemačke 181. divizije sa komunikacije Sokolac — Crvene stijene — Sarajevo; a zatim napadom 13. SS puka iz pravca Vareša na grupu krajiških brigada, koja se poslije uspješnog forsiranja r. Bosne kretala prema Sarajevu, radi zauzimanja polaznih položaja za napad. Poslije tih intervencija na raznim pravcima i u različito vrijeme njemačka divizija »Princ Eugen« prikuplja se u dolini Bosne i u završnim borbama prihvata i potpomaže izvlačenje jedinica 21. armijskog korpusa ka Zenici i Bosanskom Brodu. Ta elitna njemačka divizija, sa kojom su se naše brigade često sretale u ratu, iako je i u borbama oko Sarajeva trpjela velike gubitke, ni u zadnjim časovima postojanja nije gubila borbenost i manevarsku sposobnost. Ona je veoma doprinijela da se odbrana pravca prema Sarajevu i sam grad održe najduže što se moglo.

Plan naših dejstava oko Sarajeva izražava težnju Operativnog štaba da opkoli neprijateljsku grupaciju, da je zbije na što uži prostor, da bi je, naposljetku, uništio ili zarobio. S obzirom na odnos snaga i vatrenih sredstava i s obzirom na uslove u kojima su se dejstva odvijala, te na nemogućnosti blagovremenog snabdijevanja naših jedinica municijom, hranom i drugim potrebama, može se slobodno reći da su takvi naši planovi bili nerealni. U takvim uslovima napadač mora imati preim秉tvo u ljudstvu i naoružanju, a mi to nijesmo mogli ostvariti, osim u pojedinim trenucima i na pojedinim pravcima, i to samo u ljudstvu. Sem toga, naše jedinice su se snabdijevale, uglavnom, iz udaljenih baza (iz Dubrovnika, Vlasenice i srednje Bosne), komunikacijama koje još nijesu bile osposobljene za korišćenje — bile su zavejane snijegom, minirane, na njima pa-

rušeni mostovi, itd. Pri tome valja imati u vidu i to da su naše jedinice pred početak i u toku borbi oko Sarajeva popunjene velikim brojem novih boraca, koji nijesu stigli da produ obuku, pa je i to uticalo na borbenu efikasnost jedinica i povećalo njihove gubitke.

Sto se tiče neprijatelja, on je bio u položaju branioca, na teritoriji unaprijed pripremljenoj za odbranu. Svoje položaje je posjeo starim, iskusnim i specijalnim jedinicama. To mu je, bez obzira na činjenice da je bio u defanzivi i što je u svom sastavu imao i kvislinskih formacija slabijeg borbenog moralu, davao znatnu prednost. Neprijatelj je dobro organizovanu i utvrđenu odbranu iskoristio kao oslonac za manevar po pravcima i, u završnoj fazi borbi, za izvlačenje. Maksimalno je iskoristio prednost u vatrenim sredstvima, naročito artiljerije i tenkova.

Za vrijeme izvođenja sarajevske operacije naše jedinice nijesu dovoljno primjenjivale manevar. Na to je dosta uticala konfiguracija planinskog zemljišta na reljefom razdvojenim pravcima podilaženja naših snaga. Sve naše jedinice su s naporom i bez odgovarajuće opreme prelazile snježne i ledene masive Treskavice, Jahorine, Romanijske, Žvjezde, Trebevića, Vraniće, Igmana i Ivan-sedla, ispresjecane rječnim kanjonima i tokovima. I neposredna okolina Sarajeva je opkoljena planinskim lancima i klancima. Oni su predstavljali velike prirodne prepreke za nastupanje, tim prije što su bili i dobro branjeni. Na takvom zemljištu i za vrijeme podilaženja, i u toku same borbe, znatno je bilo otežano sadejstvo, međusobna podrška i veza između jedinica, a osobito između štabova, do kojih su obavještenja stizala sa zakašnjenjem.

U završnoj fazi borbenih dejstava oko Sarajeva bilo je sasvim izvjesno da će neprijatelj za izvlačenje snaga odabratи dolinu Bosne i pravac preko Kiseljaka i Busovače, ka Zenici. Ali, tada smo već imali manje mogućnosti za pregrupisavanje, kojim bismo naše snage doveli u povoljniji položaj u odnosu na neprijatelja. Stoga smo jedinice za oslobođenje Sarajeva usmjeravali prema prvobitnom planu. Izgleda, međutim, da smo jedinice 3. korpusa morali upućivati desnom obalom Bosne, da podrže jedinice Zeničke grupe brigada (ona je napadala s lijeve obale Bosne, na sektoru Busovača — Zenica), mnogo prije nego što je to učinjeno, kao što smo usmjerili 29. hercegovačku diviziju na put od Blažuju do Kiseljaka.

Odbранa neprijatelja u rejonu Sarajeva bila je takva da se njegove namjere za izvlačenje dolinom Bosne nijesu mogle naslutiti do posljednjeg trenutka. Tek 4. aprila naš obavještajni centar iz Sarajeva dao je podatke o povlačenju tim pravcem, što su primijetile i neke naše jedinice sa položaja. Nakon slamanja neprijateljeve odbrane na periferiji Sarajeva došlo je do prodora naših jedinica sa raznih pravaca u unutrašnjost grada. Tada se pristupilo uništavanju i zarobljavanju manjih grupa, koje su, zbog zaštitničke uloge, ostale odsječene. Prikupljanje zarobljenika (njih 5.000 — 6.000) u sabirni centar dosta je dugo angažovalo naše jedinice, tako da su sa zakašnjenjem usmjerene ka neprijatelju koji je odstupao. Obezbeđenje grada mogle su preuzeti jedinice Korpusa narodne odbrane. To nije odmah učinjeno, nego su za to i za osiguravanje zarobljenika upotrijebljene neke operativne jedinice (npr., 4. krajiska divizija). Takva naša neefikasnost u gonjenju olakšala je neprijatelju evo po-

vlačenje sa područja Sarajeva. Umjesto da u tome učestvuju sve jedinice, gonjenje je prepusteno samo brigadama, koje su još prije napada bile odredene da izvrše taj zadatak, i jedinicama 29. divizije, koje su dejstvovali u bok neprijateljskih snaga i koje su se povlačile preko Kobilje glave ka Kiseljaku. U oduševljenju i slavlju u oslobođenom Sarajevu kao da se zaboravilo na neprijatelja. Velika je to pouka.

Pri raspoređivanju snaga u sarajevskoj operaciji, Operativni štab je na zeničkom sektoru ostavio grupu krajiških brigada, jačine tri pješadijske i jedne artiljerijske brigade i tenkovske čete. Toj grupi smo dali zadatak da zatvori pravac Busovača — Zenica i pravac ka Travniku, da spriječi izvlačenje neprijatelja s područja Sarajeva i dolazak njegovih pojačanja od Broda. Tada je to u Operativnom štabu i u Generalštabu ocijenjeno da su te snage dovoljne da izvrše taj zadatak, jer se pretpostavljalo da će glavni obračun s neprijateljskom grupacijom biti oko Sarajeva, a da će, u međuvremenu, jedinice 2. armije, koje su nastupile sa istoka, tuzlanskim basenom, izbiti u donji tok Bosne i tamo ispoljiti jače dejstvo i, u sadejstvu s jedinicama operativne grupe korpusa, uništiti neprijatelja koji se povlači od Sarajeva. Osim toga, predviđali smo i odgovarajuće dejstvo 29. hercegovačke divizije na komunikaciji Blažuj — Kiseljak — Busovača, o čemu je već bilo riječi.

Kako su se dejstva oko Sarajeva odvijala drukčije nego što smo mi predviđali, u fazi planiranja operacije pokazalo se da predviđene jedinice nijesu bile dovoljne da same potpuno zatvore taj pravac i da unište neprijatelja, odnosno da spriječe njegovo izvlačenje dolinom Bosne. Posmatrajući ta dejstva »čisto vojnički«, nije teško zaključiti da bi bilo korisnije da su sve krajiške jedinice (4. i 10. divizija), umjesto što su upućene u direktan napad na Sarajevo, ostavljene uz dolinu Bosne i sve angažovane protiv neprijatelja koji se povlači na sjever. S razlogom bi se pri tom moglo očekivati da bi te dvije stare i proslavljenе divizije visokog borbenog morala, ratničkog iskustva i udarne snage, tako upotrijebljene u sarajevskoj operaciji, nanijele neprijatelju mnogo veće gubitke. Malo je, međutim, vjerovatno da bi i one mogle zaustaviti tako snažnu neprijateljevu grupaciju, a još manje da bi je mogle potpuno uništiti, jer za to nijesu imale ni uslova niti dovoljno borbenih sredstava. Ta grupa je, podsjetimo na to još jednom, zadala neprijatelju snažne udarce prilikom forsiranja Bosne, kod Kaknja i s. Doboja, i nanijela mu velike gubitke, što je znatno smanjilo ukupnu snagu odbrane sarajevskog garnizona. Malo je vjerovatno da bi efekat dejstva bio mnogo porazniji za neprijatelja da je ta grupa upotrijebljena na drugi način.

O tome se može samo nagadati, jer je neprijatelj bio jak, žilav i aktivisan i poslije izvlačenja iz doline Bosne.

Pri ocjenjivanju angažovanja krajiških jedinica u sarajevskoj operaciji valja imati na umu još jedan, veoma značajan činilac. Već na prvom sastanku Operativnog štaba za borbe oko Sarajeva, predstavnik 5. korpusa u Štabu Slavko Rodić, izrazio je želju pripadnika krajiških jedinica i vojno-političkog rukovodstva Bosne i Hercegovine da i Krajišnici učestvuju u neposrednom oslobođenju glavnog grada Bosne i Hercegovine. Operativni štab je ocijenio da učešće krajiških divizija, od kojih je novembra 1942. stvoren prvi korpus

naše vojske, u borbama za oslobođenje Sarajeva, ima prvorazredan politički značaj. Zbog toga je i predložio da i sinovi Bosanske krajine, stari borci naše vojske, učestvuju u oslobođenju glavnog grada svoje republike. A kad je taj predlog prihvatio i Generalstab Jugoslovenske armije, od takve zamisli se do kraja nije odustajalo. Krajiske jedinice su nanijele neprijatelju velike gubitke na prilazima gradu i dale častan doprinos u njegovom oslobođenju.

Za pripremanje operacije moglo bi se reći da su, s obzirom na mogućnosti koncentracije naših i neprijateljskih snaga i sredstava, na uslove izvođenja i česte obrte u operativnim dejstvima, sve pripremne radnje izvedene na vrijeme, u mjeri u kojoj je to u ondašnjim okolnostima bilo mogućno. U fazi borbi za oslobođenje grada, operacija je (bez obzira na neka iznenadenja u toku borbi, koja su se mogla izbjegići boljim obezbjedenjima i radom obavještajnih organa) tekla prema predvidenom planu. Iznenadenja koja nam je neprijatelj priređivao dok smo napadali na njegovu spoljnu odbranu omela su jedinice da blagovremeno zauzmu polazne položaje, ali je prvobitni osnovni plan dejstava ostao nepromijenjen sve do oslobođenja grada. Taj je plan bio poremećen kasnije, i to u onom njegovom dijelu koji se ticao daljeg gonjenja neprijatelja. Zbog nepotrebног i dugog zadržavanja jedinica u gradu oko prikupljanja zarobljenika i plijena i obezbjedivanja javnih objekata i magacina, naše jedinice nijesu najbolje iskoristile mogućnost da neprijatelja tuku i dalje. Naprotiv, njihovu nedovoljnu povezanost po frontu neprijatelj je iskoristio za brzo izvlačenje na sjever.

Za vrijeme pokreta i borbi veza između jedinica i štabova nije bila takva da se u svakom trenutku i na svim napadnim pravcima znala situacija, a bez toga se nijesu mogle blagovremeno donositi ni nove odgovarajuće odluke. Jedinice su prodirale prema prvobitno postavljenom zadatku, s ciljem da što prije oslobole grad, a štabovi jedinica nijesu dovoljno samoinicijativno usmjeravali jedinice da produže energična gonjenja i pomjeranje na pravcu neprijateljevog odstupanja. Dalja borba sa neprijateljskim kolonama u odstupanju bila je duže nego što je dozvoljeno prepuštena jedinicama koje su planom i zapovješću bile predviđene za izvršenje tog zadatka. Tako se dogodilo da su naše jedinice, poslije oslobođenja grada, gotovo prekinule kontakt sa neprijateljem. Sa malo više inicijative i napora one su neprijatelj evo j grupaciji, dok je bila na području Sarajeva i pri povlačenju, mogle nanijeti mnogo veće gubitke.

No, i pored ispoljenih nedostataka, u završnoj fazi rezultati operacije u cjelini bili su zadovoljavajući, i prema gubicima koji su naneseni neprijatelju i aktivnostima i snalaženju naših jedinica u pojedinim fazama borbe. U operaciji je došlo do izražaja sadejstvo svih rodova vojske, a u završnoj fazi i sadejstvo s našom avijacijom. Naše su jedinice ograničenim sredstvima savladavale duboko postrojenu i dobro organizovanu neprijateljevu odbranu.

U fazi podilaženja sve su naše jedinice bile u neprekidnom borbenom kontaktu s neprijateljevim isturenim obezbedenjima duž komunikacija, tako da su i u opšti napad prešle iz borbe. U toj fazi neprijatelj je činio ispade prema pojedinim našim jedinicama, što je uslovljavalo izvjesna pomjeranja u njihovom borbenom poretku

Preživeli ratni komandanti i politički komesari — učesnici sarajevske operacije — prilikom otvaranja spomen-parka na Vracama u Sarajevu 1983. godine

i skretanje od osnovnog plana napada (npr., nekih jedinica 3. i 5. korpusa), ali su se u toku daljeg nastupanja te jedinice ponovo vraćale utvrđenim planovima dejstava. To su one uspješno postizale.

Ovdje treba nešto reći i o načinu dejstava naših jedinica u trenucima kada su dolazile u prve borbene dodire s neprijateljem. Ta dejstva se u početku karakterišu upornim frontalnim napadima na dobro utvrđene neprijateljske položaje. Takav način dejstava bio je uslovljen karakterom zemljišta, na kome je bilo teško, gotovo i nemoguće, obilaziti položaje radi bočnog dejstva, jer je zemljište bilo pokriveno dubokim snježnim pokrivačem. Zato su rezultati takvih dejstava bili skromni, a najčešće i plaćeni velikim gubicima. Tek kada je krajem marta i početkom aprila snijeg počeo da kopni, nastali su povoljniji uslovi za obilaske protivnikovih utvrđenih položaja i za izvođenje manevra. Takvim dejstvima naše jedinice su brže i s manje žrtava postizale dobre rezultate — počeo je da popušta neprijateljski otpor na Ivan-sedlu (pred bočnim dejstvom 29. divizije), na pravcu Trnovo — Sarajevo (3. divizija), na komunikaciji Sokolac — Sarajevo (pred jedinicama 3. korpusa). I prilikom prodora u grad naše su jedinice zaobilazile pojedine tačke otpora i ka njima ostavljale manje snage, dok su glavne snage lijevo i desno prodirale u grad (npr., 3. korpus). Sve to ističem kao iskustvo o tome u kojoj mjeri zemljište i vremenski uslovi (snijeg, poledica, velika hladnoća) mogu uticati na način i mogućnosti dejstava jedinica, te na pokrete i maršovanje.

Ovdje, primjera radi, treba istaći dolazak 3. divizije 2. korpusa iz doline Lima u dolinu Drine i njeno prebacivanje na front prema Sarajevu. Odstojanje od oko 250 km ona je prešla za 12 dana, maršujući po dubokom snijegu i poledici, po velikoj hladnoći, naročito preko Sandžaka, prelazeći visoke planine i rječne kanjone. Ishrana ljudstva i stoke na maršu bila je neuredna i neredovna, jer jedinice, zbog slabih uslova transporta, nijesu mogle ponijeti dovoljno hrane, a usputna naselja su bila iscrpljena i nedovoljna da obezbijede snabdijevanje jedinica neophodnim potrebama. Mnogo konja na putu uginulo je zbog iscrpljenosti i gladi, a bio je veliki broj i promrzlih 64 boraca. Borci su na maršu bili opterećeni prenošenjem municije,

oružja i drugih borbenih potreba, koje su bile predviđene za transport konjima. Komunikacije se nijesu mogle koristiti zbog dubokog snijega. Naročito je bio otežan transport artiljerijskih oruđa. Na mnogim mjestima bilo je potrebno ukloniti snježne nanose, opravljati mostove na potocima i rijekama, i zaobilaziti neprohodna mesta. Pa ipak, 3. divizija je, poslije oslobođenja Crne Gore i Sandžaka, prelazeći pod najtežim vremenskim i terenskim uslovima dug i naporan put, blagovremeno podišla Sarajevu sa jugoistoka i uključila se u borbe za njegovo oslobođenje.

Slične podvige, istina na kraćim odstojanjima, izvele su i ostale jedinice koje su se takođe iz udaljenih krajeva prebacivale prema Sarajevu.

Poslije završetka borbi za Sarajevo i u dolini Bosne, Generalstab Jugoslovenske armije naredio je da 3., 29., 39., 4. i 10. divizija, sa ostalim jedinicama Jugoslovenske armije, učestvuju u završnim operacijama za oslobođenje zemlje. One su ubrzo uključene u sastav 2. armije, odnosno u sastav 4. armije (29. hercegovačka divizija). Ostalim jedinicama Operativne grupe korpusa naredeno je: 37. diviziji da se prebaci na prostoriju Vlasenica — Višegrad, radi kontrole terena i čišćenja od zaostalih četničkih grupa; 3. korpusu da jednu diviziju prebaci na sektor Žepče — Zavidovići — Maglaj, radi daljeg gonjenja neprijatelja dolinom Bosne, a jednu diviziju da ostavi u Sarajevu za garnisonske i druge potrebe i da smijeni 4. diviziju koja je poslije oslobođenja grada izvršavala te zadatke. Dijelovi 39. (komandant Đurin Predojević, pol. kom. Radoš Rajičević) i 53. (komandant Milan Zorić, pol. kom. Vojo Stupar) divizije još neko vrijeme ostali su na lijevoj obali Bosne da sadejstvuju dijelovima 3. korpusa, koji su nastupali desnom obalom. Ulaskom jedinica Operativne grupe u sastav 2. armije, 20. aprila, prestala je funkcija Operativnog štaba, a štabovi 2. i 5. korpusa su rasformirani, dok je Stab 3. korpusa i dalje funkcionisao do formiranja 6. Jugoslovenske armije.

Uvodno izlaganje o sarajevskoj operaciji¹

Drago Đukanović²

U toku februara 1945. godine, vrhovni komandant narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije Josip Broz Tito dogovorio se o koordinaciji završnih operacija Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije sa dejstvima sovjetskih snaga u Mađarskoj, kojima je komandovao maršal Tolbuhin, i dejstvima anglo-američkih snaga u severnoj Italiji, kojima je komandovao general Aleksander. Krajem februara 1945. godine, prema nemačkoj balkanskoj grupaciji držale su jedinstveni i samostalni front i borile se: 3. armija na reci Dravi, 1. armija na sremskom frontu, 2. armija u gornjem toku reke Drine orijentisana za dejstva na pravcu Tuzla — Doboј, 3. korpus u rejonu Zvornika i istočne Bosne, 2. korpus u rejonu Foča — Trnovo — gornji tok reke Neretve i 8. korpus na liniji Karlobag — Gospic — Lapac. U pozadini neprijatelja dejstvovalo je još 6 korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i jedna operativna zona. Do tog vremena, uz teške borbe i velike neprijateljske gubitke, bilo je završeno izvlačenje jedinica nemačke Grupe armija »E« preko Crne Gore i Sandžaka ka Sarajevu i preko Višegrada, Sokoca i Vlasenice u gornji tok reke Drine.

Krajem februara 1945. godine u Vrhovnom štabu su posle završetka mostarske operacije razmotrene osnove sarajevske operacije. Tom prilikom je ocenjeno da ona treba da bude sledeća operacija naših snaga kojom bi trebalo oslobiti Sarajevo i sva uporišta koja je neprijatelj držao u donjem toku reke Bosne pre napada na glavnu neprijateljevu grupaciju u međurečju Sava — Drava. U vezi sa takvom ocenom, vrhovna komanda je odredila da u sarajevskoj operaciji učestvuju: 2., 3. i 5. korpus Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i dala im je usmeravajuće zadatke za dejstva i prilaze ka širem rejonu Sarajeva, i to: 3. korpusu (sastava 27. i 28. divizija) sa istočne strane, 2. korpusu (sastava 3., 29. i 37. divizija) sa južne i jugozapadne strane i 5. korpusu (sastava 4. i 10. divizija i grupi brigada oko Zenice — 11. brigada 4. divizije, 13. brigada 39. divizije i 18. brigada 53. divizije) u dolini reke Bosne sa zapadnih prilaza Sarajevu.

Pripreme za sarajevsku operaciju počele su 1. marta 1945. godine. Trebalo je po teškom, ispresecanom i snegom pokrivenom

¹ Uvodno izlaganje o sarajevskoj operaciji za raspravu na »okruglom stolu« 5.aprila 1985. u Sarajevu.

² Načelnik Operativnog štaba grupe korpusa za vreme izvođenja sarajevske operacije.

zemljisu i odvojenim pravcima dovesti odredene korpuze na pogodne položaje za napad, koji su pri tome morali savlađivati vrlo jak otpor nemačkih i kvislinških snaga. Tako su sredinom marta 1945. godine, posle vrlo jakih i uspešnih uvodnih borbi došle na pravce svojih nastupanja jedinice 3. korpusa: 27. divizija na prostor Sokolac — Romanija i 38. divizija na Ozren; jedinice 2. korpusa: 37. divizija u dolinu r. Prače (Hotičina — Stambolčić), 3. divizija u dolinu reke Zeleznice na pravac Trnovo — Sarajevsko polje i 29. divizija na Ivan-sedlo i Bitovnju; jedinice 5. korpusa: 10. divizija severno od Fojnice na prostor Sotnica — Pobrđe, 4. divizija južno od Busovače na prostor s. Zivčići — s. Mehurići; 11. brigada 4. divizije zapadno od Busovače, 13. brigada 39. divizije na prostor s. Počulica — s. Lađica, 18. brigada 53. divizije u s. Stranjanu.

Sedamnaestog marta Vrhovni štab doneo je odluku da se radi priprema, planiranja i objedinjavanja, koordiniranja i izvodenja sarajevske operacije formira operativni štab grupe korpusa za oslobođenje Sarajeva. Operativni štab grupe korpusa za oslobođenje Sarajeva je za obavljanje štabskih, administrativnih i raznih tehničkih poslova koristio organ Štaba 2. korpusa. Operativni štab prvi put se sastao 21. marta 1945. godine u Kalinoviku i od tada je kolektivno izvršavao svoje zadatke. Štab je održavao vezu sa Vrhovnim štabom i komandama korpusa radio-vezom i kuririma. Opšte usmeravanje ostvarivano je preko direktyva, uputstava i zapovesti. Neposredna veza sa jedinicama nije bila najbolja. Održavana je redovna veza sa Mesnim komitetom SK Sarajeva radio-vezom i kuririma, a sa Pokrajinskim komitetom preko Štaba 5. korpusa, s tim što je u Operativni štab u Kalinovik dolazio drug Uglješa Danilović.

Neprijatelj je pridavao veliki značaj odbrani Sarajeva i njegovog šireg rejona, jer mu je ono služilo kao oslonac za veće ili manje prodore u istočnu Bosnu, Sandžak, Hercegovinu i srednju Bosnu, kao baza za prihvatanje jedinica Grupe armija »E«, koje su se pod borbom i teškim gubicima povlačile kroz Crnu Goru i Sandžak, i kao prostor za uspešniju odbranu na sremskom frontu i na Dravi, čime je vezivao naše snage koje bi mogle biti upotrebljene na drugim pravcima. Sem toga, neprijatelj je pridavao važnost odbrani Sarajeva, jer je koristio sirovine i ekonomske potencijale Sarajeva i njegove okoline i što je njegovim držanjem, u određenoj meri, ohrabri vao ustašku vlast i njegove kolaboracioniste.

Zbog značaja koji je pridavao Sarajevu, neprijatelj je organizovao njegovu odbranu.

Formirana je posebna komanda za odbranu Sarajeva na čelu sa generalom Katnerom. Najveći broj snaga koje su branile Sarajevu pripadalo je 21. brdskom armijskom korpusu čiji je štab bio u Kasindolu. Za odbranu Sarajeva i njegovog šireg rejona neprijatelj je raspolagao sa tri divizije (181. pešadijskom, 369. divizijom i od početka marta 7. SS divizijom »Princ Eugen«), tri samostalne tvrđavske brdske brigade (909, 964. i 969), pet samostalnih pukova (81. Landenšicen, policijski »Nagel«, 369. pukom, pukom »Bergman« i pukom Ruskog zaštitnog korpusa), nekoliko borbenih grupa (Danijel, Berlin, Kenig), 222. brigadom, sa oko 10 samostalnih bataljona i oko 10 artiljerijskih diviziona, tri ustaško-domobranske divizije

(8, 9. i 17) i ostaci tri četnička korpusa (Romanjski, Zenički i Hercegovački) koji su bili razbijeni. Za odbranu Sarajeva neprijatelj je angažovao oko 38.000 vojnika.

Neprijatelj je napravio plan odbrane Sarajeva i zaveo strašan teror nad stanovništvom, a vršio je mobilizaciju i popunu jedinica, jer su u prethodnim borbama pretrpele osetne gubitke. Odbranu Sarajeva organizovao je u tri pojasa, i to:

— spoljni pojas odbrane na liniji: s. Pribanj — međurečje Poljanske i Mokranjske Miljacke — Zlokoš (k. 106) — Nemanjice — Mrazovica — (k. 1306) — Crni Vrh (k. 1503) *— Rešljevo brdo — Gornje Močioce — Bukovik — Uževica — Tihovičko brdo — Debelo brdo — Vogošće — Jošanica — Sarajevsko polje — Ivan-sedlo — Igman — Trebević — Pale;

— unutrašnji (srednji) pojas na liniji: Pašino brdo — Grdonj — Koševo — Hum — Dolac — Alipašin most — Moj milo — Hrasno — Vrača — Zlatište — Paleža — Trebević — Brus —¹ Dragolazi — Bijela — Tobija — Stari grad;

— neposredni pojas odbrane na liniji: Strelišta (pod Pašinim brdom) — Meteorološka stanica — Fortica — Koševo — Jezero — obronci Malog muha — franjevački manastir u Kovačićima — želez. pruga za Višegrad do kasarne »Nišan« na Hridu — Bembaša — Jajce — kasarna.

I u unutrašnjosti grada bilo je dosta zgrada podešenih za odbranu (razne škole, Vijećnica, Marijin-dvor, Cengić-vila, Glavna pošta, Duvanska stanica, Električna centrala, železnička stanica itd.).

Neprijatelj je organizovao odbranu po pravcima i po dubini, izvršio utvrđivanje po grupnom sistemu, organizovao dobar vatreni sistem i međuprostore, i izvršio odgovarajuća miniranja.

Za odbranu Sarajeva neprijatelj je svoje snage rasporedio na sledeći način: na pravcu Sarajevo — Mokro — Podromanija i na pravcu Sarajevo — Pale — Stambolčić bila je orijentisana ojačana 181. pešadijska divizija: na pravcu Sarajevo — Jablanica — Trnovo bila je ojačana 964. tvrđavska brigada; na pravcu Pazarić — Ivan-sedlo bili su ojačani delovi 369. divizije; u Sarajevu i njegovoj bližoj okolini bile su raspoređene rezerve neprijatelja (7. SS divizija, pet samostalnih bataljona, 3. ustaška pukovnija, itd.) u garnizonima u dolini Bosne od Rajlovca do Zenice bili su raspoređeni 9. ustaško-domobranci zdrug, dve ustaške bojne i jedan samostalni bataljon, a u mestima na putu Blažuj — Kiseljak — Busovača — Zenica 2. ustaški zdrug, po jedna bojna iz 1. i 18. ustaškog zdruga i SS policijski puk »Nagel« (bez dva bataljona). Imali smo dobre podatke o neprijatelju, jer su nam svakodnevno stizali potrebni podaci, a naročito preko veza koje smo imali sa Mesnim komitetom u Sarajevu na čijem je čelu bio drug Vladimir Perić (Valter). Cak je drug Valter, pomoću svoje veze u Komandi odbrane Sarajeva uspeo da dobije originalni plan odbrane Sarajeva i da ga dostavi našim jedinicama. Kad su Nemci to primetili, nastala je velika trka, učestala su hapšenja, a načelnik Štaba odbrane Sarajeva izvršio je samoubistvo.

S obzirom na situaciju, moral Nemaca je opadao ali su se i dalje uporno borili, jer su nastojali da se organizovano izvuku iz naše zemlje i predaju ili kapituliraju u povoljnijim uslovima. Moral ustaša

takođe je bio slab, ali su se u potpunosti vezali za sudbinu Nemaca i uporno se borili. Domobrani nisu predstavljali borbenu snagu koju bi Nemci mogli ozbiljnije iskoristiti, a četnici više nisu mogli samostalno braniti front, pa ni njegov deo.

Težište odbrane Sarajeva neprijatelj je organizovao na spoljnoj liniji odbrane i na daljim prilazima Sarajevu. Koliko je neprijatelj pridavao važnosti odbrani Sarajeva vidi se i po tome što je general Fon Ler, komandant nemačke odbrane u Jugoslaviji, predlagao Hitleru, krajem februara 1945. godine, da se Sarajevo napusti radi skraćivanja fronta u Jugoslaviji, ali Hitler to nije odobrio.

Naše snage koje su bile određene za učešće u sarajevskoj operaciji bile su organizovane u tri korpusa (2, 3. i 5) u kojima je bilo 7. divizija, odnosno 25 brigada, tri artiljerijske brigade, jedna tenkovska četa i korpusne jedinice, ukupno oko 50.000 boraca prema 38.000 neprijateljjevih vojnika.

To je bila vrlo velika i impozantna snaga sposbna za izvršavanje ovih zadataka. Na čelu korpusa i divizije bili su iskusni, prekaljeni i pozнати komandanti i politički komesari, spremni i sposobni za izvršavanje svih zadataka. Borci naših jedinica bili su dosta zamorenici u prethodnim borbama koje su vodili sa neprijateljem. Naše jedinice grupisane su po pravcima kojima je trebalo da se odvija napad na Sarajevo. U jedinice 2. i 3. korpusa došlo je dosta novih boraca sa teritorije Srbije, uključujući i Kosovo, koji nisu bili dovoljno obučeni, ali su bili spremni za borbu protiv neprijatelja. U jedinicama koje su učestvovale u sarajevskoj operaciji bili su borci svih naših naroda i narodnosti — bile su to u pravom smislu jedinice bratstva i jedinstva. Moral naših jedinica bio je na zavidnom nivou. U ovom periodu naša vlada vodila je političko-diplomske akcije za međunarodno priznavanje Jugoslavije, što se povoljno odrazilo na naše borce i narod. Dakle, moral je bio na našoj strani, što je bila velika prednost. Odnos neprijateljjevih i naših snaga u sarajevskoj operaciji bio je 1:1,3. Pored ove prednosti koja nije bila velika, na našoj strani bio je i moral, bolja pozicija, povoljnija vojna i politička situacija i drugi faktori. U naše snage nismo ubrajali pripadnike udarnih i borbenih grupa u Sarajevu, kojima je rukovodio drug Valter, a u kojima je bilo oko 1.500 naoružanih i organizovanih boraca, kao ni pripadnike vojno-teritorijalnih organa i partizanskih odreda koji su vršili svoje pozadinske i snabdevačke zadatke. Takođe, treba pomenuti organizacije KP BiH, USAOJ-a,

Drago Đukanović, načelnik štaba Operativne grupe korpusa podnosi uvodno izlaganje na vokruglom stolu „o sarajevskoj operaciji“

Mesnog komiteta KP Sarajeva, na čijem je čelu bio drug Valter, i Okružnog komiteta KP Sarajeva, koji su svojim radom vidno dopri-nosili uspešnijim dejstvima jedinica u sarajevskoj operaciji.

Radi nepovoljnih vremenskih uslova, jake zime i visokog snega i visokih planina koje su bile ispresecane rekama i kanjonima, pravci dejstva bili su odvojeni, a komunikacije loše, pa su snabdevanje i pokret jedinica bili otežani.

Materijalno-tehničko obezbeđenje jedinica odećom, obućom, hranom i oružjem bilo je zadovoljavajuće, mada nije bilo dovoljno municije, naročito u jedinicama 3. korpusa. Vozni park bio je slab, a baze za snabdevanje (Dubrovnik, Vlasenica, Bugojno, itd.) dosta daleko, što je otežavalo snabdevanje.

Na osnovu procene situacije, Operativni štab grupe korpusa za oslobođenje Sarajeva doneo je osnovnu zamisao i plan izvođenja sarajevske operacije na osnovu kojih su izdavane odgovarajuće zapovesti, uputstva, odluke i naređenja.

Osnovna zamisao za izvođenje sarajevske operacije bila je: ovladati spoljnom odbranom Sarajeva, izbiti što bliže prilazima ka Sarajevu, a zatim koncentričnim snagama sa juga, istoka i severa napasti i osloboediti Sarajevo, uništavajući neprijateljeve snage u njemu, a neprijatelja koji bi odstupao dolinom reke Bosne goniti i bočno napadati, sprečavajući ga da se sa prostora Busovača — Zenica nesmetano povlači dolinom reke Bosne.

Na osnovu ovakve zamisli napravljen je sledeći plan operacije za oslobođenje Sarajeva:

— 3. korpus (27. i 38. pd) u sadejstvu sa jedinicama 37. divizije napada i likvidira delove 181. divizije u garnizonima na Romaniji i Ozrenu i potom goni neprijatelja pravcem Podromanija — Sarajevo i Ozren — Sarajevo, nanoseći mu što više gubitaka, napada i oslobođda Sarajevo sa istoka i severoistoka;

— 2. korpus (37, 3. i 29. divizija) dejstvuje na Sarajevo sa juga i to po prvcima: 37. divizija pravcem: Stambolčić — Pale — Trebević — Palež, s tim što ulazi u Sarajevo sa juga; 3. divizija napada neprijatelja pravcem Jablanica — Vojković — Sarajevsko polje; 29. divizija napada neprijatelja na Ivan-sed'lu i Vihoru dejstvujući dalje prema Tarčinu i Pazariću na komunikaciju Blažuj — Kiseljak.

— operativne grupe 5. korpusa (sastava 4. i 10. pd), kojom je komandovao zamenik komandanta 5. korpusa pukovnik Nikola Karanović iz rejona s. Sotnica — s. Mehurići južno od Busovače, prelazi put Kiseljak — Busovača, forsira r. Bosnu na prostoru Doboј — Kakanj, razbijaju neprijatelja na pravcu svog dejstva i dolazi na prostor Koševo — Vogošća u spremnosti da napadne neprijatelja u Sarajevu sa severne i severozapadne strane;

— grupa brigada zeničkog sektora (sastava 11. br. 4. pd. 13. br. 39. pd; 18. br. 53. pd; art. brigada i tenkovska četa 5. korpusa) kojom je komandovao Petar Vojinović (komandant 4. divizije), poseda prostor Busovača — Zenica — Stranjani, sa zadatkom da na tom prostoru u dolini r. Bosne sprečava povlačenje neprijatelja iz Sarajeva.

Za izvođenje sarajevske operacije Generalštab JA dodelio je 100 avio-poleta koje je trebalo da realizuje 1. i 2. eskadrila JRV sa aerodroma u Zemuniku i po jedan puk iz vazduhoplovne grupe di-

vizije JRV (11. lovačke i 42. jurišne divizije) sa aerodroma Klenak (kod Šapca). Operaciju su potpomagala i četiri vazduhoplova vazduhoplovne eskadrile 5. korpusa koja je bila u rasformiranju. Ove vazduhoplovne jedinice imale su vidnog uspeha u izvođenju i nanošenju gubitaka neprijatelju u rejonu Sarajeva i dolini reke Bosne.

Operativni štab grupe korpusa za oslobođenje Sarajeva ocenio je da nema dovoljno snaga da se neprijatelj u Sarajevu opkoli i uništi. Ovakav plan sarajevske operacije odobrio je Vrhovni štab i skrenuta je pažnja operativnom štabu na potrebnu opreznost.

Na osnovu ovakvog plana, određeno je da se do početka napada, 28. marta 1945. godine, u zoru u 4.00 časa, izvrše detaljno sve potrebne pripreme za početak napada (izviđanje, polit, pripreme; popuna jedinica; materijalno-tehničke pripreme, itd.), i zauzmu polazni položaji za napad.

Sarajevska operacija otpočela je dejstvima po utvrđenom planu operacije, s tim što su dejstva jedinica u potreboj meri koordinirana i usmeravana. Tok dejstva se odvijao na sledeći način:

— 3. korpus napao je delove 181. divizije u rejonu Podromanija — Crvene Stijene — Romanija — Pusto polje, sa ciljem da ih razdvoji u rejonu Podromanije i Crvenih Stijena, da ih izoluje od Sarajeva i uništi, pa je sa 27. divizijom izvršio bočni napad preko Čavčeva polja, a sa 38. divizijom iz rejona Kadino selo — Kalauzovići u pravcu Pustog polja. Razvile su se vrlo jake borbe i posle zauzeća Čavčevog polja opkoljen je 363. puk 181. divizije. Intervencijama iz Sarajeva neprijatelj nije uspeo da deblokira ovaj puk kome su nanešeni teški gubici. Da bi deblokirao ovaj puk, neprijatelj je iz Olova, dolinom r. Bioštice, uputio 14. puk 7. SS »Princ Eugen« divizije koji se pojavio u pozadini snaga 3. korpusa. Da bi osujetio ovaj napad, Štab 3. korpusa ostavio je deo snaga prema opkoljenom 363. puku, a glavnim snaga napao 14. puk koji mu je ugrožavao pozadinu. U jakim borbama ovaj puk je 2. aprila zaustavljen, razbijen, pa se povukao preko Crvenih Stijena u Sarajevo, ostavivši celu svoju komoru. Ovaj napad iskoristio je opkoljeni 363. puk i 3. aprila se povukao ka Sarajevu. Jedinice 3. korpusa nastavile su gonjenja neprijatelja i od 5. aprila 27. divizija izbila je na liniju Mokro — Pusto polje — Pale
— Sumbulovac, 38. divizija na liniju Sokolino — M. Glog — Brezovica i nastavile dalje gonjenje neprijatelja ka Sarajevu;

— 2. korpus je u vreme za napad napao neprijatelja na određenim pravcima, i to: 37. divizija, sa linije Hotićina — Stambolčić u pravcu Pala i prema Trebeviću, napala je ojačane delove 181. pešadijske divizije i posle jakih borbi zauzela Stambolčić, Vitez i Podvite. 3. aprila prišla Palama, a u daljem nastupanju, goneći neprijatelja, 5. aprila zauzela Hudež, izbila na liniju Brus — Trebević i nastavila dalje napredovanje ka Sarajevu; 3. divizija, sa linije Gradske šume — Presjenica — Ulobić, posle prethodnog odbijanja iznenadnog napada jedinica 7. SS divizije »Princ Eugen«, gde su učestvovale i pomagale jedinice 29. divizije, napala je ojačanu 964. tvrdavsku brigadu u dolini reke Jablanice i posle jakih borbi, u kojima je odbila napad ove brigade prema Trnovu, zauzela je Očadelo i Jablanicu, izbila 4. aprila na liniju: s. Tvrđanići — Jablanica — Bješlavac, 5. aprila zauzela s. Vojkoviće i nastavila dalje nastupanje ka sarajevskom polju; 29. divizija je posle artiljerijske pripreme, napala

ojačane delove 369. divizije na Ivan-sedlu — Rudnom brdu i Vihoru i posle vrlo jakih borbi i ponovljenih napada sve do 3. aprila nije uspela da ovlada grebenom Ivan-sedla, jer ga je neprijatelj uporno branio, pa su tri brigade ove divizije (14, 11. i 10. br.) 1. aprila prebačene u rejon Zabrdje — Krešeno za dejstvo na komunikaciju Blažuj — Kiseljak i u bok neprijatelja u pravcu Tarčina i Pazarića a na Ivan-sedlu su ostale dve brigade (13. i 12) koje su 4. aprila prešle u napad (pošto je neprijatelj evakuisao 3/4. aprila glavninu snaga sa Ivan-sedla) i 4/5. aprila zauzele Raštelicu, Tarčin i Pazarić i nastavile nastupanje ka Blažuj u i komunikaciji Blažuj — Kiseljak koju je neprijatelj jako branio;

Operativna grupa 5. korpusa (sastava 4. i 10. divizija) iz rejona s. Sotnica — s. Mehurići, 28/29. marta prešla je preko puta Kiseljak — Busovača, 29/30. marta pod jakom borbom i uz pomoć nekih svojih jedinica koje su se već nalazile na desnoj obali reke Bosne forsirala je reku Bosnu i to 4. divizija kod Kaknja, a 10. divizija kod Doboja, gde je 30. marta zauzela železnički most kod Doboja i 31. marta ovladala mostobranom na liniji: Gora — Obre — Zgošće

Kakanj, tako što je porušila most po prebacivanju svojih snaga. Neprijatelj je odmah reagovao i u tom pravcu uputio 13. puk 7. SS divizije »Princ Eugen«. Došlo je do vrlo jakih borbi između jedinica ove grupe i 13. puka SS divizije i posle veštih manevara, jedinice ove grupe izbile su na liniju Kolakovići — Rtanj i Borovnica — Lipnica, nateravši neprijatelja da u neredu odstupi ka Varešu. U ovim borbama jedinice Operativne grupe izgubile su dragoceno vreme, koje nisu mogle nadoknaditi za brže učešće u samom napadu na grad Sarajevo. Nastavljuјуći dalje gonjenje neprijatelja, ove jedinice su 4. aprila zauzele Vareš i Brezu, dalje nastavile gonjenje neprijatelja i 6. aprila izbile na liniju: Jašanica — Koševo — Vogošća;

— grupa brigada zeničkog sektora vršila je pritisak i napadala neprijatelja u dolini Bosne na prostoru Busovača — Zenica — Strajanji.

Već 5. aprila osećali su se pojačani pokreti neprijatelja u Sarajevu i postepeno i organizovano izvlačenje njegovih snaga. Ovi podaci su kasno dobijeni i nije se nešto bitnije moglo izmeniti, s obzirom na uslove u kojima su se naše jedinice nalazile i s obzirom na način organizacije neprijateljevog izvlačenja iz Sarajeva.

.U ovakvoj situaciji Operativni štab grupe Korpusa za oslobođenje Sarajeva je 5. aprila 1945. godine izdao naredenje za napad na Sarajevo i dao potrebna uputstva u vezi sa tim. Po toj zapovesti prema datim uputstvima, jedinice su ulazile i oslobodile Sarajevo na sledeći način:

~ korpus: 38. divizija napada grad sa severoistočne strane ¹ ujazi ^u grad preko Bjelava; 27. divizija napada grad sa istoka i ulazi u Sarajevo preko Višegradske kapije;

2. korpus: 37. divizija, posle zauzeća Trebevića i Paleža, napada grad preko reke Miljacke sa južne strane; 3 divizija, posle zauzeća Vojkovića, glavninom snaga napada grad sa jugozapadne strane a jednom brigadom zauzima Vrelo Bosne i dalje dejstvuje ka Blažuju radi sadejstva sa jedinicama 29. divizije, koje dejstvuju bočno 72 na komunikaciju Blažuj — Han Ploče — Kiseljak.

Operativna grupa 5. korpusa nije mogla direktno učestvovati u napadu na grad, jer je zakasnila, pa je kasnije naređeno da 4. divizija uđe u grad Sarajevo 6. aprila posle podne, a 10. divizija da goni neprijatelja koji odstupa dolinom reke Bosne.

Jedinice kojima je naređeno da napadnu, uđu i oslobođe sam grad Sarajevo, goneći neprijatelja, ušle su svojim pravcima dejstva i pod borbom u sam grad noću 5/6. aprila, nastavile uništavanje neprijateljskih uporišta u gradu (Vijećnica, Duvanska stanica, Marijin-dvor, Čengić-vila, Alipašin most, Električna centrala, itd.) i opkoljenih delova 363. puka 181. divizije, oslobođile Sarajevo 6. aprila ujutru i raščistile grad od neprijatelja. Tog dana završena je sarajevska operacija i otpočelo je gonjenje neprijatelja.

Doček naših jedinica u gradu bio je veličanstven. Stanovnici grada poznatog po revolucionarnim tradicijama i aktivnostima u toku NOR-a, oduševljeno su dočekali svoje borce. Nastalo je veselje, pesma i igra, a bilo je i organizovanih mitinga. Narod je nudio pomoć i hranu borcima. Grupe ilegalaca (udarne grupe i diverzantske grupe) preduzele su obezbeđenje raznih objekata nadzirale javni red dok to nisu preuzele regularne jedinice i jedinice 3. bosanskohercegovačke divizije KNOJ-a. U gradu je počela da radi narodna vlast, a organizovane su razne komunalne i druge službe. Veliko oduševljenje i slavlje imalo je uticaja na organizovanje gonjenja neprijatelja.

Bili smo ogorčeni kada smo čuli kakva zverstva su činili okupatori i domaći izdajnici u Sarajevu, a naročito u Čengić-vili, kao i kada smo saznali za smrt sekretara MK KP Sarajeva, druga Vladimira Perića Valtera.

Po ulasku u Sarajevo naše jedinice počele su da preuzimaju obezbeđenje raznih objekata, da zavode mere reda i bezbednosti, da sakupljaju ratni plan i prikupljaju zarobljenike.

Operativni štab grupe korpusa za oslobođenje Sarajeva, na osnovu zamisli i utvrđenog plana operacije, organizovao je gonjenje neprijatelja i sprečavanje njegovog nesmetanog izvlačenja dolinom reke Bosne. Radi toga je naređeno: 10. diviziji da goni neprijatelja dolinom r. Bosne; 29. diviziji da u sadejstvu sa jednom brigadom

3. divizije oslobođi Blažuj i dejstvuje bočno na komunikaciji Blažuj

— Kiseljak, sprečavajući mu odstupanje tim pravcem i nanoseći mu što veće gubitke; a Grupi brigada zeničkog sektora da dejstvuje sa prostora Busovača — Zenica — Stranjani u dolini r. Bosne, da sprečava nesmetano neprijateljevo izvlačenje dolinom r. Bosne i da mu nanosi što veće gubitke. U duhu takve zamisli, 10. divizija je, goneći neprijatelja, 7. aprila oslobođila Visoko, a 8. aprila Kakanj; 29. divizija, posle teških borbi, 7/8 aprila oslobođila je Han-Ploču, a u isto vreme i Kiseljak; 11. brigada 4. divizije oslobođila je Busovaču 10. aprila, a ostale jedinice Grupe brigada zeničkog sektora, posle upornih borbi i u sadejstvu sa jedinicama 10. divizije, oslobođile su noću 11/12. aprila Zenicu, kada je završen period gonjenja neprijatelja posle sarajevske operacije.

U sarajevskoj operaciji neprijatelju su naneti teški gubici: ubijeno je 7.500 neprijateljskih vojnika i zarobljeno 6.000, a bilo je i dosta ranjenih. Zaplenjeno je: 60 topova, 280 mitraljeza i puško-mitraljeza, 7.000 pušaka, 20 vagona razne municije, 100 raznih mo-

tornih vozila, 15 lokomotiva, 200 vagona, 150 konjskih kola, uništeno 30 topova, 10 tenkova, 45 kamiona i 10 oklopnih vagona.

Naši gubici bili su: oko 700 poginulih i 2.000 ranjenih. Među ranjenima bio je i komandant 3. korpusa, pukovnik Pero Kosorić. Poginulo je i 20 pripadnika udarnih grupa i sekretar MK KP za grad Sarajevo, drug Vladimir Perić Valter. Nestalo je 27 boraca.

Značaj sarajevske operacije i oslobođenja Sarajeva i njegove šire okoline bio je veliki. Oslobođen je glavni grad, politički, ekonomski, kulturni i saobraćajni centar Bosne i Hercegovine i time su stvorenji povoljniji uslovi za rad njene vlade i drugih organa vlasti, kao i za uspešniji rad svih društveno-političkih i društvenih organizacija, jer se Sarajevo bolje povezalo sa ostalom teritorijom Bosne i Hercegovine. Skraćen je front naših snaga, pomeren je ka zapadu i oslobođene su znatne naše snage, za dalja dejstva. Oslobođenje Sarajeva i njegovog šireg rejona imalo je veliki značaj za dalja uspešna dejstva naših snaga u završnim operacijama za oslobođenje naše zemlje, jer je to bio vidan doprinos uspešnjim dejstvima 2. armije na pravcu Tuzla — Doboj — dolina reke Une i bržem razvoju situacije na sremskom frontu i r. Dravi. Sarajevska operacija je savremena vojna operacija naših snaga, vođena na širokom frontu velikim jedinicama i velikim snagama, po načelima savremene ratne vestine i osloncem na sopstvene snage. Ona je imala svoj plan operacije, jasne ciljeve, vreme trajanja, dubinu izvođenja i druge potrebne elemente savremene operacije. Ona je jedna u nizu velikih operacija JA za oslobođenje naše zemlje i sastavni deo velike prolećne ofanzive naših armija za konačno oslobođenje zemlje, a predstavlja još jedno iskustvo u vođenju većih vojnih operacija za oslobođenje. U ovoj operaciji ozibljno je uzdrman nemački 21. BAK, jer su mu naneti veliki gubici, dok su tri nemačke tvrdavske brigade (964, 309. i 969), sva četiri samostalna puka i borbene grupe »Danijel«, »Berlin« i »Kenig« prepolovljeni pa su morali biti rasformirani u dolini r. Bosne. Prvi, 9. i 11. ustaški zdrug bili su takođe prepolovljeni, pa su se domobrani raspali, a demoralisani četnici razbežali.

Pri oceni uspeha u sarajevskoj operaciji i načinu njenog izvođenja, treba imati u vidu teške uslove u kojima je ona izvođena. To ne znači da u njenom izvođenju nije bilo dilema, propusta i nedostataka. Neke najvažnije navešću radi pouke.

Plan operacije i potrebna uputstva za rad jedinica izrađeni su i dati na vreme. Plan operacije nije se menjao, a zbog situacije u kojoj su se jedinice nalazile nije ni mogao biti bitnije izmenjen.

Privlačenje jedinica Operativne grupe 5. korpusa (4. i 10. divizije) iz rejona s. Sitnica — s. Mehurići severozapadno i severno od Sarajeva nije se pokazalo kao najpogodnije, jer su mogle biti bolje iskorisćene u dolini r. Bosne, ali je ovde preovladao zahtev Krajišnika i mišljenje vlade Bosne i Hercegovine da ove jedinice treba da oslobođaju i uđu u Sarajevo sa drugim jedinicama.

Po oslobođenju Sarajeva gonjenje je moglo biti brže i efikasnije organizovano, ali je zbog velikog oduševljenja ovom pobedom i zbog samozadovoljstva to, u izvesnoj meri, propušteno. Za gonjenje neprijatelja moglo se odrediti i više jedinica. Grupa brigada zeničkog sekretora (11. brigada 4. divizije, 13. brigada 39. divizije, 18. brigada 52.

divizije, artiljerijska brigada i tenkovska četa 5. korpusa) nije imala potrebnu snagu za zadavanje većeg udara neprijatelju koji se povlačio dolinom r. Bosne.

Sadejstvo sa avijacijom, koja je delovala u rejonu Sarajeva i dolini reke Bosne, zbog vremenskih prilika i drugih razloga, nije bilo na potrebnoj visini.

Iako je obaveštajna služba bila dobro organizovana, Operativni štab grupe korpusa nije na vreme obavešten o izvlačenju neprijatelja iz Sarajeva, jer je to izvlačenje organizovano planski i prikriveno dejstvima neprijateljevih rezervi koje su bile na pogodnom mestu i povoljnem položaju.

Operativni štab grupe korpusa za oslobođenje Sarajeva je na redbom vrhovne komande prestao da funkcioniše 20. aprila 1945. godine. Posle završetka sarajevske operacije rasformirani su štabovi 2. i 5. korpusa. Neke divizije (3, 29, 39, 4. i 10 odredene su da učestvuju u završnim operacijama JA za oslobođenje naše zemlje. Jedna divizija 3. korpusa određena je za vršenje garnizonih potreba u Sarajevu, a jedna divizija je prebačena na sektor: Zepče — Zavidovići — Maglaj. Na levoj obali r. Bosne ostale su 39. i 53. divizija da sa dejstvuju jedinicama 3. korpusa i 2. armije koja je 5. aprila prešla u napad pravcem Tuzla — Doboj radi napada na neprijatelja koji je odstupao dolinom r. Bosne.

*Zapisano u vrijeme
sarajevske operacije*

*Naređenje Operativnog štaba grupe korpusa
Jugoslovenske armije 26. marta 1945.¹*

OPERATIVNI STAB²
GRUPE KORPUSA
Za operacije na Sarajevo
O. str. pov. br. 1
26. III 1945.
u 10 časova
Položaj

ŠTABU 29. DIVIZIJE JUGOSLOVENSKE ARMije

Operativni štab za rukovođenje operacijama za oslobođenje Sarajeva razmotrio je u detalju vojničku situaciju, razmotrivši sve elemente koji su od uticaja na tok operacija, a naročito je uzeo u razmatranje odnos i položaj neprijateljskih snaga³ i naših snaga koje će učestvovati u operacijama na Sarajevo, pa je odlučio da se predhodno izvrše sve potrebne pripreme, da se sve raspoložive snage dovedu na polazne položaje i da se potom otpočne sa otsudnim napadom u cilju oslobođenja Sarajeva. Odnos naših i neprijateljskih snaga sada je takav da nam nije potpuno zagarantovan uspjeh, ali su svi izgledi da će se narednih dana situacija u tom pogledu poboljšati, jer neprijatelj postepeno izvlači ljudstvo i materijal u pravcu Broda, a nama je potrebno najmanje 10 dana dok se prikupe, skoncentrišu i uzmu polazne položaje naše jedinice, koje će učestvovati u napadu na Sarajevo i koje će obezbedivati pravac Zenica — Travnik — Bugojno i koje će dejstvovati na komunikacije Sarajevo — Zenica.

U napadu na Sarajevo i u operacijama oko Sarajeva učestvoće tri divizije 2. Korpusa, dvije divizije 3. Korpusa i osam brigada 5. Korpusa. Sve gore navedene jedinice učestvovaće u borbi sa pri-

¹ Original (pisan na mašini, cirilicom) u AVII, reg. br. 58—1, k. 1146/11. (dok. 68).

² Vrhovni komandant JA, na predlog komandanta 2. armije JA od 15. marta 1945. (vidi tom XI, knj. 2, dok. br. 16), 17. marta 1945. je depešom naredio štabovima 2., 3. i 5. korpusa da se formira Operativni štab grupe korpusa za oslobođenje Sarajeva. Operativni štab je formiran u ovom sastavu: Radovan Vučanović, komandant, zamjenik komandanta Slavko Rodić, član, Pero Kosorić, Drago Đukanović, načelnik i Milorad Mijatović pomoćnik načelnika štaba.

³ O tome vidi dok. br. 16, 54 i 63.

padajućim artiljerijskim jedinicama. Neposredno na grad napadaće i jedinice 3. i 37. divizije 2. Korpusa, jedinice 27. i 38. divizije 3. Korpusa i pet brigada 5. Korpusa. Jedinice 2. Udarnog korpusa napadaće sa juga i istoka, jedinice 3. Korpusa sa sjevera, a pet brigade 5. Korpusa napadaće sa sjeverozapadne strane. Tri brigade 5. Korpusa i Haubička artiljerijska brigada⁴ dejstvovaće na komunikaciji Busovača — Zenica i zatvarače pravac prema Travniku.⁵

Vaša divizija, kada to bude naređeno, likvidiraće Ivan-Sedlo i dalje će dejstvovati ka komunikaciji Blažuj — Kiseljak — Busovača sa zadatkom presjecanja te komunikacije i tučenja neprijateljskih snaga koje se eventualno budu povlačile iz Sarajeva. Za ovo ćete dobiti specijalno naređenje — zapovijest.⁶

Jedinice 3. divizije u likvidiranju neprijateljske izboćine prema Trnovu, uspjele su potisnuti neprijatelja prema Sarajevu i sada se nalaze na liniji Gornja i Donja Grkavica — Presjenica — Grabska Stijena — Golo Brdo (1134) — Ulobić Pavlovac,⁷ a jedinice 37. divizije još od ranije drže položaje Borovac — Stambolčić — Rakovac — Jelovci⁸, dok je 38. divizija 3. Korpusa izbila na položaj Glog — Vučja Luka — selo Crni Vrh i na taj način su približno, jednim dijelom, zauzeti polazni položaj za napad na Sarajevo.⁹ Neprijatelj još uvijek drži komunikaciju Sarajevo — Podromanija i njegova najistaknutija uporišta nalaze se u Podromaniji i u s. Baltići. U toku današnjeg dana i noći biće napadnuta uporišta na komunikaciji Sarajevo — Sokolac od strane jedinica 3. Korpusa sa sjevera¹⁰ i istoka i od strane jedinica 37. divizije sa juga.

Na sektoru Fojnica — Kruševa biće u toku 28. ov. mj. skoncentrisane pet brigada 5. Korpusa i one će u toku noći 28/29. marta preći preko komunikacije Blažuj — Busovača i forsiraće rijeku Bosnu na prostoru između Visokog i Kladnja i izbiće na prostoriju između Rajlovca — Gornja Vogošća i Koševa, odakle će napadati Sarajevo.¹¹ Za napad na Sarajevo slijediće specijalna, zasebna naredenja.¹²

U vezi gore izloženog

Naređujemo:

1. — Prebacite odmah jednu vašu brigadu na sektor Kreševo-Lepenica sa zadatkom da noću 28/29. ov. mj. potpomognе prelaz brigadama 5. Korpusa preko komunikacije Blažuj — Busovača, a kada vi budete napadali Ivan Sedlo, ta će brigada ispoljavati dejstvo ka Tarčinu i Hadžićima i na taj način će olakšati likvidaciju Ivan Sedla. Ova brigada neka uhvati vezu sa djelovima 5. Korpusa na prostoru oko Fojnice.

⁴ Riječ je o 1. artiljerijskoj brigadi 5. korpusa JA (vidi dok. br. 127).

⁵ Odnosi se na grupu brigada zeničkog sektora (vidi dok. br. 57 i 59).

⁶ i 12. Vidi dok. br. 99.

⁷ Vidi dok. br. 89 i 115.

⁸ Bljiže n tome vidi dok. br. 84 i 108.

⁹ Vidi dok. br. 112.

¹⁰ Vidi dok. br. 107 i 163.

¹¹ Bljiže o dejstvima jedinica toga korpusa vidi dok. br. 57, 74, 111, 144 i 147.

¹² Vidi dok. br. 92 i 125.

2. — Vašu 12. brigadu prikupite, jer će i ona biti upotrebljena u akcijama prema Ivan Sedlu i Pazariću.

3. — Sto se tiče obezbeđenja oslobođene teritorije Hercegovine, javićemo vam naknadno kada se budemo dogovorili sa drugom Ugješom.¹³

4. — Izvršite što detaljnije sve pripreme za akciju u pravcu Sarajeva, kao: dovlačenje municije za sva oruđa, prikupljanje jedinica, prikupljanje podataka o neprijatelju, rasterećivanje bolnica itd.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Komandant
General-major
Radovan Vukanović

Načelnik štaba
Potpukovnik,
Drago Đukanović

¹³ Danilović, član Sekretarijata Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu.

Zapovijest Operativnog štaba grupe korpusa Jugoslovenske armije od 4. aprila 1945.¹

Zapovijest — sekcija Sarajevo — Kladanj — Travnik — Koincje 1 : 100.000.²

Prema prikupljenim podacima i obaveštenjima iz Sarajeva koje smo dobili radiogramom, neprijatelj je preuzeo hitnu evakuaciju svojih trupa i materijala iz Sarajeva dolinom rijeke Bosne prema Brodu. Naši izviđački organi primjetili su u poslednja dva dana hijadu vozila prema Brodu. Provjereno je da su su vozila natovarena vojskom i materijalom. Evakuisana je protivavionska odbrana Sarajeva. Primjećeno je prikupljanje glavnine 181. divizije u Sarajevo.³

¹ Uzeto iz »Zbornika dokumenata i podataka NOR-a, tom IV knjiga 34. dok. 99. str. 540. Prepis originala (pisan mastilom, cirilicom) u AVII, reg. br. 5—6, k. 1147/1.

² Redakcija je, na osnovu dokumenata, ustanovila da je ova zapovijest izdata 4.aprila 1945.

³ Drugog aprila Štab 21. armijskog brdskog korpusa je saopštio plan povlačenja sa sarajevskog sektora i odredio 181. pješadijsku diviziju u zaštitnicu (vidi dok. br. 212). Pod komandu štaba ove divizije toga dana su stavljene 964. tvrdavska pješadijska brigada i ustaško-domobranska 8. hrvatska divizija (sastava: 1. ustaški djelatni i 18. pješadijski zdrug).

Usljed snažnog pritiska 37. divizije JA, 334. puk 181. divizije se 3. aprila povukao iz Stambulčića u rejon Pala, a 363. puk, pošto ga je 14. SS puk deblokirao na prostoru s. Podromanje (vidi dok. br. 98, 107 i 108), povukao se toga dana na istočnu ivicu Sarajeva i 4/5. aprila na zapadnu ivicu, sa zadatkom da prihvati njemačke i ustaško-domobranske jedinice pri povlačenju iz Sarajeva. Četvrtog aprila u 20 časova 181. divizija je preuzela telefonsku centralu u gradu. Prije toga, tj. 2/3. aprila, otpočela je evakuacija ranjenika (oko 1050), pozadinskih jedinica i ustanova, kao i gradanskih ustanova. U toku 4/5. aprila 334. puk se, napadan sa svih strana, povukao u Sarajevo, gdje je 5/6. aprila u uličnim borbama pretrpio velike gubitke, a potom se,

6. aprila ujutro u 7 časova, prihvaćen od 363. puka, povukao u rejon zapadno od Iliđe, gdje su se pola sata prije toga povukli i 964. tvrdavska pješadijska brigada i 116. izviđački bataljon (vidi dok. br. 115, objašnjenje 6). Komandno mjesto 181. divizije 5. aprila je bilo u s. Han-Ploči, a sutradan je premješteno u s. Rakovicu (10 km zapadno od Iliđe). Šestog aprila su pod komandom Štaba 181. divizije stavljeni 81. landessicen-puk (5. aprila prisiljen od domobranske posade u Visokom da se povuče na položaje južno od grada — vidi dok. br. 54 i 117, objašnjenje 8) i policijski puk »Nagel« (učestvovao u prihvatanju jedinica ove i 369. legionarske divizije na liniji »Baern« — zapadno od Sarajeva).

Na zapadnoj ivici Sarajeva došlo je 7. aprila do okruženja 363. puka i 964. tvrdavske pješadijske brigade. U Dnevniku majora Berna o tome piše:

»363. puk i 964. tvrd. peš. brig., pod uzastopnim napadima neprijatelja sa boka i u leđa i sa velikim vlastitim gubicima, probila se iz »Baern« položaja do prihvatnog položaja »Leopard«. Od 6 nadirućih neprijateljskih ten-

Na području Sarajeva nalaze se još u kontaktu sa našim snagama sledeće neprijateljske jedinice: 7 div. »Princ Eugen« sa dva pešadijska i jednim artiljerijskim pukom,⁴ 369. vratja divizija sa dva peš. i jednim artiljerijskim pukom⁵ 9. ustaška divizija od jednog ustaškog i jednog domobranskog zdruga,⁶ 18. pješad. domobranički zdrug. Zbog osjetnih gubitaka koje su ove jedinice imale sa našim snagama i zbog opšteg vojničkog položaja neprijatelja u Jugoslaviji moral ovih neprijateljskih snaga je slab. Da bi osuđili neprijateljko izvlačenje,⁷ potrebno je brzo dejstvo i zajednički napad svih naših snaga na sarajevski garnizon i najenergičnije dejstvo na komunikacije u dolini r. Bosne. U vezi prednjeg naredujemo:

1. Treći korpus sa šest brigada sa prostora Mokrog — Vučja Luka napaše neprijatelja opštim pravcem Siljato brdo — s. Faletići — Baščaršija zahvatajući zaključno desnim krilom Orlovaču — Grdanj — Žensko sirotište — Planikuća br. 105 — Hadžilojina ulica — Katedrala, lijevim krilom zaključno cestu Mokro — Sarajevo.

kova jedan je uništen p.t. bombama... Borbena grupa 363. puka i 964. tvrd. brig, privremeno okružene južno od Rakovice. Komandant 363. puka major Meding teško ranjen. Od 909. tvrd. peš. brig, postoje još samo neznatni dijelovi. (U originalu isto, a svakako je riječ o 964. brigadi). Pored toga, u Dnevniku stoji da je 334. puk za vrijeme povlačenja preko Sarajeva 5/6. aprila imao 17 poginulih (od kojih jedan oficir), 97 ranjenih (5 oficira) i 35 nestalih (3 oficira) i da je bio pružen da uništi 11 lakih poljskih haubica i 16 brdskih topova.

Prihvaćena s linije kod s. Bilalovca od 14. SS puka, 181. divizija je 8. aprila nastavila povlačenje preko Busovače i Lašve na prostor južno od Zenice. Sutradan u 17 časova ona je nastavila odstupanje preko Zenice, Vranduka i Begovog Hana. 11. aprila stigla na prostor Zepče — Zavidovići, odakle su njeni pozadinski dijelovi sa zapregom produžili ka Maglaju. Istog dana glavnina 181. divizije posjela je prihvatne položaje južno i jugoistočno od Zavidovića, a štab te divizije se smjestio u Zepče. Tokom 12. i 13. aprila divizija je odbila nekoliko žestokih napada s juga (vidi dok. br. 131). U isto vrijeme na sektoru južno od Maglaja Nijemci su utvrdili prihvatni položaj »Šakal« (Schakal), i to: 5. puk bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa zapadni, policijski puk »Nagel« južni i 359. puk istočni dio. Petnaestog aprila, poslije prolaska jedinica 7. SS divizije, 181. divizija je kod Zepče porušila dva mosta, a potom se, kao zaštitnica jedinica 21. brdskog korpusa, povukla na položaj »Šakal«. Potom je, prihvaćena od dijelova 34. armijskog korpusa kod Doboja, zajedno sa pridodatim jedinicama (969. tvrdavskom pješadijskom brigadom, šest samostalnih bataljona i 4. i 5. pukom bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa), odstupila preko Broda na sektor Banova Jaruga — Novska, gdje je stigla 19/20. aprila i sustigla svoj 359. puk (vidi AVII, reg. br. 1/5, k. 6: Dnevnik majora Berna; mikrofilm NAWT-608, rolnu 2, snimke 02—24: priloge (izvještaje) ratnom dnevniku Komande ratne mornarice njemačkih oružanih snaga od 25—31. marta i 1. aprila 1945).

⁴ Četvrtog aprila, preko Sarajeva, u rejon Ildže, povukao se 14. SS puk, a glavnina 7. SS divizije »Princ Eugen« dejstvovala je na sektor Visoko — Kakanj — Busovača — Zenica (vidi dok. br. 111, 144 i 164).

⁵ Ta divizija je u svom sastavu imala artiljerijski pješadijski puk (o tome vidi dok. br. 54, objašnjenje 11). Četvrtog aprila u 19,30 časova ona je otpočela izvlačenje sa sektora Ivan-Sedla (vidi dok. br. 125, objašnjenje 9. i 10).

⁶ Odnosi se na ustaško-domobransku 9. hrvatsku gorsku diviziju. Ona je u svom sastavu imala 9. ustaški stajaci djelatni i 2. gorski zdrug. Četvrtog aprila, uz prihvat od 1. bataljona policijskog puka »Nagel« i dijelova 969. tvrdavske pješadijske brigade iz rejona Kiseljaka, ona je, s jedinicama 369. legionarske divizije otpočela povlačenje sa sektora Ivan-Sedla na sjever (vidi dok. br. 125, objašnjenje 9. i 10).

⁷ O planu povlačenja njemačkog 21. brdskog armijskog korpusa sa sektora Sarajeva i Ivan-Sedla ka Zenici i dalje vidi dok. br. 212. objašnjenje 11.

Zadatak: likvidirati sva uporišta na ovom pravcu, ovladati Vratnikom i Baščaršijom a potom pristupiti čišćenju centra grada naslajajući se lijevim krilom na rijeku Miljacku.⁸

2. — Tridesetsedma divizija sa tri brigade napašće neprijatelja sa prostorije Jelovci — Pale — Petrovići opštim pravcem Trebević — Bistri potok — Kasarna bivše jugoslovenske armije, sa zonom širenja desno isključno put Mokro — Sarajevo a lijevo zaključno k. 1265 — k. 1175 — k. 960 — Palež, izbijajući na rijeku Miljacku, na most kod Gaj reta.

Zadatak: likvidirati sva uporišta na svom sektoru i očistiti od neprijatelja dio grada na lijevoj obali rijeke Miljacke, a potom prema situaciji.⁹

3. Treća divizija sa tri brigade sa prostora Tvrđinići — Grab — Ilove — Presjenica — Igman napašće neprijatelja opštim pravcem Jablanica — Crveni Klanac — Kasindo — Vraća — Vojnotehnički zavod, sa zonom širenja desno zaključno Petrovići — Miljevići — Zlatište, povezujući se dalje sa lijevim krilom 37. divizije, a lijevo Malo Polje — Igman — Vrelo Bosne. Zadatak: likvidirati sva uporišta na svom pravcu, osloboditi južni dio grada i izbijajući na lijevu obalu Miljacke a potom prema situaciji.¹⁰

4. Grupa brigada 5. korpusa sa prostorije Hadžići — Ivazovići — Kunosići — Ivančići izvršiće podilaženje ka polaznim položajima za napad i napašće neprijateljski garnizon Sarajevo opštim pravcem Slatina — Koševski potok — Marin dvor zahvatajući desnim krilom Ugorsko — Smiljevići — Dolac, a lijevim krilom isključno zapadno podnožje Orlovače i Brdo, povezujući se u gradu sa desnim krilom jedinica 3. korpusa. Težište napada usmeriti glavnom osom dejstva, likvidirajući uporišta na istom cilju brzog prodiranja ka centru grada.¹¹ Dio snaga ove grupe odmah orijentisati prema komunikaciji Sarajevo — Visoko radi najenergičnijeg dejstva na istu i radi obezbedenja desnog boka grupe.¹²

5. Dvadesetdeveta divizija sa pet brigada napašće i to:

a) sa tri brigade sa prostora Krešev — Lepenica komunikaciju Blažuj — Kiseljak sa zadatkom likvidacije uporišta na ovoj komunikaciji i onemogućavanje neprijateljskog izvlačenja tim pravcem, s tim što će se obezbijediti prema Tarčinu i Pazariću i manjim dijelovima dejstrovati ka tim uporištima:

b) sa brigadama sa prostora Ivan Sedlo — Bradina napašće neprijateljska uporišta na komunikaciji Ivan Sedlo — Hadžići, s tim što će jedna brigada nastojati da se preko Korče probije između Tarčina i Pazarića zapadno od ove komunikacije u cilju dejstva sa zapadne strane na ovu komunikaciju i pojačanja dejstva glavnine divizije.¹³

⁸ Vidi dok. br. 107, 112 i 163.

⁹ Vidi dok. br. 108.

¹⁰ Vidi dok. br. 115.

¹¹ Na tom pravcu su dejstvovali 6. i 8. krajška brigada i 1. artiljerijski divizion 4. udarne divizije JA (vidi dok. br. 164).

¹² Prema Visokom su dejstvovale jedinice 10. udarne divizije JA (vidi dok. br. 144).

¹³ O tome vidi dok. br. 125.

6. Grupa brigada 5. korpusa zeničkog sektora: tri brigade likvidiraće uporišta ka prolazima komunikaciji Busovača — Zenica — Vranduk i vršiće stalne napade na neprijateljske kolone u povlačenju, upotrebljavajući raspoloživu artiljeriju.¹⁴

7. — Artiljeriju u organskom sastavu potčinjenih jedinica upotrebice njihovi štabovi prema nahođenju. Artiljerijska brigada 2. korpusa biće pod neposrednom kontrolom ovoga štaba.¹⁵

8. — Sve jedinice održavaće vezu sa susjednim jedinicama i sa ovim Štabom, koristeći sva raspoloživa sredstva veze. U toku operacija jedinice će redovno obaveštavati ovaj štab o situaciji na svom sektoru. Po završenoj operaciji za Sarajevo treba dostaviti iscrpan pismeni izveštaj.¹⁶

9. Poslije oslobođenja Sarajeva osiguranje i obezbeđenje preduzeće Bosansko-hercegovačka div. narodne odbrane,¹⁷ a ratni plijen i magacine preuzeće komanda grada. Sve zarobljene vojnike po oslobođenju Sarajeva uputiti komandi grada.¹⁸

10. — Ranjenike poslije oslobođenja Sarajeva uputiti u Vojnu bolnicu u Sarajevo.

11. — Znaci raspoznavanja biće sledeći:

5 na 6 sloboda — Srbija
6 na 7 Miljacka — Maribor
7 na 8 koplje — Konjic
8 na 9 dugme — Dubrovnik.

12. — Sa napadom otpočeti sa svih pravaca 5. aprila 45. godine u 15 časova.

13. — Potvrditi prijem zapovijesti.

Za Operativni stab
general-major *Vukanović*
načelnik potpukovnik *Dukanović*

¹⁴ O sastavu i dejstvu grupe brigada zeničkog sektora vidi dok. br. 57, 59, 123 i 153.

¹⁵ O dejstvu artiljerije uborbama oko Sarajeva vidi dok. br. 127 i 146.

¹⁶ Vidi dok. br. 108, 115, 125, 163 i

164.

¹⁷ Vidi dok. br. 32.

>> Vidi dok. br. 118.

*Obaveštajni izveštaj o rasporedu
neprijateljskih snaga u odbrani Sarajeva*

S T A B
II UDARNOG KORPUSA
II OTSJEK
Strogo Pov. br. 22
10. marta 1945. godine

STABU II UDARNOG KORPUSA

PLAN ODBRANE SARAJEVA

Odbrana Sarajeva podeljena je na:
I. SPOLJAŠNJI¹ i
II. UNUTRAŠNJI ODBRANU

I SPOLJAŠNJA ODBRANA:

1. Spoljašnju odbranu Sarajeva drži 18-i pješački zdrug, čiji se Štab nalazi u Sarajevu.
2. Spoljna odbrana Sarajeva podijeljena je na 2 otsjeka i to:
a) sjeverni i b) južni. Ova dva otsjeka razdvaja rijeka Miljacka. Obab два otsjeka podijeljena su na više podotsjeka.

SJEVERNI OTSJEK podijeljen je na 3 (tri) podotsjeka i to:

- a) *desni podotsjek* počinje od ušća Mošćanice u Miljacku i ide linijom Bela Tabija — Zidovi stare tvrđave — Poligon — Strelište — Pašino Brdo — put za Čahorevo.
- b) *Srednji podotsjek* počinje od puta za Čahorevo, zatim Hum (K 820) pa do Podhuma.
- c) *Lijevi podotsjek* počinje od Podhuma — k. 588 — k. 702 (Arnauta) — Miljacka.

JUŽNI OTSJEK podijeljen je na 4 (četiri) podotsjeka i to:

- a) *desni podotsjek* počinje od Miljacke — raskrsće, puteva Butmir Iliča — k. 580 — kt. 670 (Mojmilo) — kt. 655 — tvrđava Vraća.
- b) *drugi podotsjek* počinje sa tvrđavom Vraća — tvrđava Zlatište — Palež.

86 ¹ Prilog za knjigu sarajevska operacija.

- c) *treći podotsjek počinje* od Paleža — Studeno Brdo — Trebević (k. 1629) — Brus — kt. 1173 (Draguljac) i
- d) *lijevi podotsjek* počinje sa Draguljem — Jarčedoli (Dragolozzi) — ušće Mošćanice u Miljacku.

LINIJA ODBRANE

SJEVERNI OTSJEK

Prva linija: Ušće Mošćanice — Bela Tabija — zidovi stare tvrđave Sarajeva — Poligon — Strelište — Pašino Brdo kt. 965 — slovo »P« od Pašinog Brda — kota 792 — Gajtan fabrika — kota 710 (Kromolj) — samostan Betanija (kt. 577) — put od samostana Betanije ka Kobiljoj Glavi do raskršća tog puta sa glavnim putem Sarajevo Vogošća — kota 820 — kota 691 — kt. 578 — kt. 702 — padine brega od kt. 702 iznad Boljakova potoka — Halilovići — Miljacka.

Druga linija: (postoji samo na stanovitim mjestima). Kt. 965 (Pašino Brdo — kt. 904 (Grdanj) — prvo slovo »O« od Koševo — kt. 572 — drugo slovo »I« od Velišići — kt. 820. Dalje ide pravom linijom i odvaja se kod kt. 578 — Plinara — Miljacka (slovo »A« od Čengić Vila).

JUŽNI OTSJEK

Prva linija odrbrane: Miljacka — raskršće puteva za Butmir Ildžu — kt. 500 (Nedžarići) — prvo slovo »M« od Mojmilo — kt. 670 — kt. 655 — slovo »O« od Hrasno — Vraća — Zlatište — kt. 1082 (Pale) — Perčin — kota 1432 (Studeno Brdo) — kota 1629 (Trebević) — velika prosjeka u šumi prema Brusu — Brus — kota 1173 — Dragolozzi (Jarčedol) — ušće Mošćanice u Miljacku.

Druga linija odrbrane: Miljacka — slovo »A« od Čengić Vila — raskršće puteva istočno od kote 655 — slovo »O« od Hrasno — dalje ide pravom linijom do Paleža, onda — kota 1182 (Palež) — Knjegnjac (Kula) — kota 969 (Colina kapa) — ušće Mošćanice u Miljacku.

FORTIFIKACIONI OBJEKTI

1. *Stalna utvrđenja:*

- a) Bijela Tabija, stara austrijska tvrđava, čije su prostorije većim djelom iskorišćene za smeštaj eksploziva (tratila). Veličina tvrđave je građena tako da se u istu može smjestiti jedna mitraljeska četa sa jednim vodom topova.
- b) Poligon: stara austrijska tvrđava predviđena za posadu od oko 70 ljudi. Danas služi isključivo za magacin municije i rudarskog eksploziva.
- c) Pašino Brdo — stara austrijska tvrđava za posadu od 100 ljudi i jedan vod topova. Danas služi svojoj prvobitnoj svrsi i zaposetljena je.

- d) Grdanj — stara austrijska tvrđava, kula na tri sprata na kojima su mitraljeska gnjezda.
- e) Tvrđava Koševo nalazi se na koševskom brdu. Sagrađena je pred sami svetski rat. Sastoјi se od više-mitraljeskih gnjezda i rovova sa podzemnim betoniranim skloništima za posadu od 100 ljudi.
- f) Tvrđava Hum — stara austrijska tvrđava za posadu od 200 ljudi; danas služi za magacin avionskih bombi i posadu u kojoj su sad Nemci.
- g) Tvrđava Vraća — veličine kao i Hum, služi kao magacin za pešadijsku i artiljerijsku municiju, ukoliko se ne bi u zadnjem času upotreblila za posadu.
- h) Zlatište — stara austrijska tvrđava za posadu od 60 ljudi služi delimično kao skladište artiljerijske municije, inače je upotrebljena za namenjenu svrhu.
- i) Palež ista kao kula Grdanj sa istom svrhom.
- j) Kula Knjeginjac nalazi se između Paleža i Coline Kape; po sistemu građe ista kao kula Grdanj sa istom svrhom.

2. Bunkeri podignuti od ustaške i domobranske vojske:

a) betonski:

Bunker broj 21 na koti 710 (Kromolj) za posadu od 15 ljudi sa jednim mitraljeskim gnjezdom.

Bunker broj 66 na Mojmilu kod prvog slova »M« od Moj mila za posadu od 20 ljudi sa dva mitraljeska gnjezda.

Bunker broj 215 na desnoj obali Miljacke kraj železničkog mesta, na Višegradskoj pruzi. Građen je na dva sprata i kulom kao treći. Može da primi 30 ljudi posade i više automatskih oruđa (6—8).

3. Bunkeri izrađeni od kamena sa cementnim malterom:

Bunker broj 226 (kod prvog slova »T« kod Zlatište) na putu za Miljeviće, građen od kamena i cementnog maltera za pet ljudi i jedan puškomitraljez.

Bunker broj 96 nalazi se iznad okuke puta za Trebević, istočno od slova »Z« od Palež. Građen za pet ljudi i jedan puškomitraljez sa rogovima okolo.

Bunker »Studeno Brdo« građen za 10 ljudi i jedan puškomitraljez. Ograden je žicom.

4. Bunkeri ozidani kamenom:

Bunker broj 202 kod slova »G« od Gradanj, za šest ljudi i jedan puškomitraljez.

Bunker broj 41 nalazi se 300 metara jugozapadno od kote 691 (Pothum) takođe za šest ljudi i jedan puškomitraljez.

Bunker broj 109 u Jarčedolima za 10 ljudi i jedan teški mitraljez.

5. Drveni bunkeri:

Bunker broj 20 nalazi se na koti 710 (Kromolj) građen za pet ljudi i tri puškomitraljeza.

Bunker broj 205 »Vokića bunker« 300 metara istočno od kote 577 (Belešić) za 20 ljudi i četiri mitraljeza.

Bunker broj 44 kod slova »P« od Pofalići za pet ljudi i jedan puškomitraljez.

Bunker broj 46 kod broja 8 od kt. 578 za šest ljudi i jedan puškomitraljez.

Bunker broj 47 na kt. 578 zapadno za 200 metara od broja 46 za 15 ljudi i četiri puškomitraljeza.

Bunker broj 211 na kt. 578, 300 metara južno od broja 47 građen za posadu od pet ljudi i jedan puškomitraljez.

Bunker broj 50 na Arnautki kt. 702 za 10 ljudi i 2—3 puškomitraljeza, opasan je žicom i rovovima.

Bunker broj 60 na kt. 580 (Nedjarići) za pet ljudi i jedan puškomitraljez.

Bunker broj 61 na kt. 580 za 10 ljudi 100 metara jugoistočno od broja 61.

Bunker broj 222 — 100 metara istočno od tvrdave Vraća na putu za Miljeviće, građen za 6 ljudi i 1 puškomitraljez.

Bunker »Dobra voda« 1000 metara severoistočno od kt. 1629 za 10 ljudi i 3 puškomitraljeza.

4 bunkera na Brusu, svaki za 6 ljudi i 1 puškomitraljez.

6. *Pleteni bunkeri:*

Bunker broj 210 nalazi se na levoj obali Miljacke kod slova »A« od Čengić Vila. Posada 10 vojnika i 2 mitraljeza.

Bunker broj 217 nalazi se 400 metara jugozapadno od br. 216, posada 6 ljudi i 1 puškomitraljez.

Bunker broj 219, nalazi se između grupe kuća južno od slova »S« od Hrasno. Posada 10 vojnika i 2 puškomitraljeza.

Bunker br. 78, nalazi se 600 metara severoistočno od broja 219. Posada 10 vojnika i 2 puškomitraljeza.

7. *Žičane prepreke:*

Kontinuirane žičane prepreke ispred borbenih linija ima na potezu Pašino Brdo — Grdanj u drugoj borbenoj liniji i dužini od 1500 metara.

To je flandrijska žičana prepreka.

Na sjevernom otsjeku kod Gajtan fabrike levo i desno od puta za Čahorevo u ukupnoj dužini od 800 metara.

Na južnom otsjeku u drugoj borbenoj liniji na potezu Miljacka — Hrasno — Vraća — put za Miljeviće (kod bunkera br. 222) u ukupnoj dužini od 4.500 metara. Dvoredna je te je sad Nemci pojačavaju spiralnom žicom po sredini.

8. *Prepreke kod pojedinih uporišta:*

Oko tvrdave Pašino Brdo jednoredna ograda od žice visoka 170 cm gusto pletena. Ostatak još od Austrije.

Oko bunkera broj 20 i 27 na kt. 710 u Koševu — flandrijska.

Oko bunkera br. 50 na Arnautki — flandrijska.

Oko bunkera br. 60 i 61 na kt. 580 — flandrijska.

Oko tvrdave Zlatište, isto kao oko Pašinog Brda.

Oko uporišta Studeno Brdo — flandrijska.
Oko uporišta Dobra voda — flandrijska.
Oko uporišta Brus dvoredna žica.
U toku su radovi za izradu kontinuirane prepreke od Brusa do
kt. 1629.

9. Rovovi. — severni otsjek prva borbena linija.

Na liniji Miljacka — Poligon nema rovova. Poligon — Pašino
Brdo izrađeno je nekoliko manjih grupa rovova na srazmerno veli-
kim međusobnim udaljenostima.

Pašino Brdo — kt. 792 nema rovova.

Kt. 792 — put za Čahorevo izrađene su dosta guste grupe ro-
vova za strelce i mitraljeska gnjezda. Put za Čahorevo — kt. 820
(Hum) izgrađeno je nešto grupa rovova na nepravilnim i velikim
razmacima. Na liniji Hum — kt. 578 izrađeni su gusto povezani ro-
vovi gotovo u neprekidnoj kontinuiranoj liniji. Na liniji kt. 578 —
kt. 702 — Miljacka izrađene su grupe rovova na dosta velikoj uda-
lenosti osim na kt. 702 koja je izrađena kao samostalno uporište sa
neprekidnim nizom rovova u svim pravcima.

Druga borbena linija.

Pašino Brdo — Grdanj, izrađeno je nekoliko grupa rovova na
velikim razmacima.

Grdanj — put za Čahorevo ima nekoliko grupa rovova na veli-
kim razmacima.

Put za Čahorevo — put za Kobilju glavu veći broj rovova i mi-
traljeskih gnjezda.

Put za Kobilju glavu — Hum grupe rovova na velikim rasto-
janjima. kt. 578 — Miljacka nema za sada izrađenih rovova, južni
otsjek — prva linija odbrane.

Miljacka — kt. 580 ima samo jednu grupu rovova kod raskršća
puteva Ilidža — Butmdr — Kt. 580 — Moj Milo — kt. 655 izrađena
su dva jaka uporišta a međuprostor povezan grupama rovova na ve-
ćim rastojanjima. Kt. 655 — Vrača izrađene su guste grupe rovova
i gnjezda, a u djelu Vrača su kontinuirani rovovi. Oko Vrača izrađen
je dvostruk obrub rovova. Na tom prostoru su u toku novi radovi i
pojačanja starih. Vrača — Zlatište, retko posejane grupe rovova.
Prostor tvrđave Zlatište utvrđen je gusto poredanim grupama rovo-
va. Zlatište — Palež izrađeno je nekoliko grupa rovova na velikim
rastojanjima. Palež — kt. 1062 (Trebević) nalaze se tri jaka uporišta
i to:

Bunker br. 96 — Studeno brdo — i oko kt. 1629. Međuprostor
obiluje tragovima starih Austrijskih rovova. Trebević — Brus ima
dva jaka uporišta i to: Dobra voda i Brus, a u međuprostoru su radovi
u toku.

Brus — Miljacka ima dva uporišta i to: Draguljac (kt. 1173) i
Jarčedol (Dragoloz) —. Draguljac ima izrađen obrub od rovova koji
štite protiv avionsku bateriju. U Jarčedolu ima više grupa rovova.

druga linija odbrane

Miljacka — Vrača ima većih grupa rovova koji su izrađeni do-
sta gusto na malim rastojanjima. Palež — Miljacka ima nešto izra-
denih rovova oko Coline Kape.

10. Radovi koji su u toku:

Radovi se izvode u prostoru Hreša, vjerovatno za preprečavanje puta Mokro — Sarajevo na sedlu između Gloga i Smljevine. Nadalje radovi na prostoru na Vasin Han vjerovatno sa istim zadatkom kao i na Hrešu. Pojačava se uporište kt. 702 (Arnautka), kopaju rovove i rade jedan novi bunker. Pojačavaju se i nadopunjavaju na prostoru Moj Milo — Vraća i to sa velikom užurbanošću i većom radnom snagom i govore da će te radove proširiti do Zlatišta. Dalje se izvode radovi za preprečavanje puta Kotarac — Vraća i to u prostoru Lukavice. Isto tako izvode se radovi na preprečavanju puta Trebević — Sarajevo kod mjesta takozvanog Osmica, severozapadno od Pale. Izvode se neki radovi u prostoru Buloga za preprečavanje puta Pale — Sarajevo.

11. Minske prepreke:

Postavljenih mina ima oko položaja protivavionske artiljerije i to: Grdanj, Pothum, Vraća, kt. 615, Lukavica, Draguljac, Stup, Demezovo Brdo (više aerodroma Rajlovac). U toku su radovi na izgradnju minskih prepreka u prostoru Moj Milo — Vraća — Zlatište. Nadalje u prostoru Trebević — Brus. Isto tako priprema se miniranje na svim zaprečnim mjestima na prilaznim putevima koje vode u Sarajevo kao Pale — Sarajevo prostor Bulozi, na putu Mokro — Sarajevo prostor Kreša, Trebević — Sarajevo oko Osmica, Kotarac — Sarajevo oko Lukavica.

Nemci postavljaju na svim zaprečnim položajima na prelaznim putevima mine, dok će ostale djelove borbene linije minirati posada bunkera 18-og pješadijskog zdruga sa ofanzivnim i defanzivnim bombama sa kašikom pomoću žice.

12. Artiljerija:

Jedna baterija haubica 105 mm. Postavljena je na *Pašinom brdu*.

Grdanj ima jednu protivavionsku bateriju 76,5 mm (4 topa »Skoda« 76,5 mm i 2 teška protivavionska mitraljeza 15 mm).

Hum ima njemačku posadu sa 2 topa 105 mm.

Podhum ima protivavionsku bateriju i to: 4 topa »Skoda« k. 76,5 mm i 2 protivavionska mitraljeza 15 mm.

Čengić vila ima tri protivavionska mitraljeza od kojih su 2 kalibra 20 mm i 1 od 15 mm.

Stup. Na Stupu ima jedna baterija protivavionske artiljerije (4 topa »Skoda« 76,5 mm i 2 protivavionska mitraljeza kalibra 15 mm).

Ljemozovo Brdo iznad aerodroma Rajlovac ima 6 topova kalibra 80 mm i 4 mitraljeza 15 mm.

Na Mojmili, južno od slova »S« od Hrasno — jedna baterija poljskih topova 80 mm.

Na Lukavici jedna protivavionska baterija kalibra 80 mm sa 2 protivavionska mitraljeza od 20 mm.

Na Vracima ima jedan reflektor sa prislušnom spravom.

Zlatište ima stožernu bitnicu 22-og topničkog sklopa smeštenu 250 metara severno od tvrđave Zlatište.

Draguljac (kt. 1173) jedna protivavionska baterija 80 mm i dva mitraljeza 15 mm.

Na Kobiljoj Glavi nalazi se jedna baterija nemačkih protivavionskih topova 80 mm.

Na putu kod Vraneša ka Lukavici nalazi se uz cestu 16 nemačkih protivavionskih topova. Vjerovatno da ih ima u prostoru Stup — Ilidža i to protivavionskih, protivtenkovskih i poljskih.

Trebević ima jednu kontraavionsku bateriju 80 mm i to na mjestu kod prvog šumara (turističke kuće) blizu ceste za Brus.

Svi protiv avionski topovi (prilikom transporta) pokretni su sa motorizacijom.

Sjedište štaba vazdušne odbrane Sarajeva sa pukovnikom Manolom na čelu, nalazi se na padinama — odmah ispod Grdnja sjeverno od Sarajeva, i to u jednoj od zadnjih građanskih kuća (pod hrastovima). U sastavu vazdušne odbrane Sarajeva nalazi se jedna reflektorska baterija koja ima 3 reflektora i to na mjestima:

Prvi na Vracima kt. 615

Drugi na putu Sarajevo Rajlovac kraj ceste u blizini Rajlovačkog aerodroma, i

treći na Sodlu.. niku ispod Grdnja.

Osim ovih stiglo je u Sarajevo i 9 reflektora koji su bez kablova, te se neće moći brzo upotrebiti.

13. Stalna posada na linijama spoljašnje odbrane:

Prva bojna 18-og pješadijskog zdruga koja broji 800 ljudi drži položaje oko Sarajeva i raspoređena je ovako:

desni podotsjek drži prva satnija sa 200 ljudi, 14 puškomitraljeza, 2 teška bacača. Svi na položaju.

Pašino brdo — jedna baterija 105 mm 80 ljudi, 4 topa, 4 mitraljeza za zaštitu haubica. Svi na položaju.

Grdanj — jedna baterija, 4 topa, 4 mitraljeza, 2 flaka, 80 ljudi. Svi na položaju. Zapovjednik desnog podotsjeka je kapetan Milan Jakli. Rezerva ove satnije je vratnička milicija od 200 ljudi. Naoružani puškama, čiji jedan deo služi kao predstraža u Vasin Hanu. U slučaju borbe svi su na položaju.

srednji podotsjek drži milicija sa Kobilje Glave pod komandom poručnika Muftića jer ista pripada 18-om pješadijskom zdrugu i broji oko 300 ljudi sa vrlo slabim naoružanjem. Osim toga na ovom otjeku nalazi se jedna nemačka baterija sa 80 ljudi i nešto automatskog oružja.

lijevi podotsjek — komandant kapetan Haračić. Ovaj položaj drži 4-a satnija 18-og pješadijskog zdruga jačine 160 ljudi. 14 mitraljeza, 2 bacača. Sjedište satnije je dom oporavilišta kod plinare.

Na Humu ima jedan vod nemačkih topova 105 mm sa posadom od 70 ljudi, sa 8 puškomitraljeza. Na Pothumu ima jedna baterija hrvatskih protivavionskih topova sa 2 flaka i posadom od 80 ljudi. Ovde su još dva puškomitraljeza.

Na Čengić vili nalaze se 3 flaka sa posadom od 12 ljudi.

južni otsjek:

Liniju od raskršća puteva do sedla Vrača zaposjela je treća satnija 18-og pješadijskog zdruga. Zapovjednik stk. Hadžić Mustafa. Jačina 150 vojnika sa 12—15 puškomitraljeza, osim iste na toj liniji

se nalazi jedna baterija poljskih topova i jedan vod reflektora sa snagom od 150 ljudi sa 2—4 puškomitraljeza.

Liniju Vraća — Zlatište — Palež drži novo formirana satnija 1. bojne 18-og pješadijskog zdruga koja broji 150 ljudi sa 10—12 automatskih oruđa, 2 teška bacača. Govori se da će ovaj otsjek biti pojačan sa Italijanima iz fašističke legije »San Mario«. Zapovjednik ove linije je nadporučnik Haračić Adem. Osim ove satnije tamo se nalazi jedna baterija haubica 100 mm sa posadom od 80 ljudi i 4 puškomitraljeza.

Liniju Palež — Studeno Brdo — Trebević — Brus — Draguljac, zaposela je druga satnija 1 bojne 18-og pješadijskog zdruga čija je jačina 130 ljudi, 12 puškomitraljeza, 2 bacača, ojačana sa baterijom protivavionskih topova sa posadom od 100 ljudi, 2 flaka koji se nalaze na Draguljcu. Zapovjednik ove linije je nadporučnik Barjaktarević Abdulah.

Linija Draguljac — Jarčedol — ušće Mošćanice, drži jarčedolska milicija u jačini od 200 ljudi slabog naoružanja.

Na Kozjoj Čupriji se nalazi 300 Nemaca i talijanskih fašista.

predprostor sjevernog otsjeka

Na Bulozima se vrše neki radovi da bi se eventualno mogla cešta zatvoriti.

Hreša nema još stalne posade, ali sudeći po radovima koji se sad tu vrše, izgleda da će je uskoro zaposjeti.

Vučja Luka — Ozren do iznad Vogošće — tu se nalaze četnici čiji je broj nepoznat.

Rajlovac — Rolevo tu se nalaze avijatičari — 150 ljudi.

Na Lemezovom brdu nalazi se 6 protivavionskih topova, 4 flaka i 160 ljudi.

predprostor južnog otsjeka

U prostoru Sarajevskog polja je milicija koja pripada 18-om pješadijskom zdrugu i to cijela bojna od 600 — 700 ljudi.

Na Lukavici jedna baterija protivavionskih topova sa 2 flaka i 100 ljudi.

Južno od Trebevića nalaze se dve grupe četnika (300 ljudi), 2 čete Nemaca i to jedna kod Doglića i jedna kod Petrovića.

II. UNUTRAŠNJA ODBRANA

Unutrašnju odbranu Sarajeva ima da drži Hrvatsko zapovjedništvo mesta (potpukovnik Kostiov Josip), zapovjedništvo VIII Hrvatske divizije (general Domanik i ustaški pukovnik Franjo Sudar) i nemački zapovednik odbrane kompfkommandant general Katner čiji je pomoćnik nemački potpukovnik Kö-hne.

Koliko se moglo uočiti, prema do sada izvršenim radovima, predviđa se odbrana pojedinih važnijih blokova zgrada, te su u tu svrhu izrađeni bunkeri. Same zgrade su uredene za odbranu a za zaprečavanje prilaznih puteva izrađeni su »španski jahači«.

Izvršeni su sledeći radovi:

Jajce kasarna (iznad Bembaše) kasarna vojvode Stepe Stepanovića. Ovih dana su započeli radovi za utvrđivanje iste, dovozi se materijal ali nije izrađeno još ništa.

Hotel Evropa: izrađeni su bunkeri za neposrednu odbranu zgrade, kao i svih važnijih prilaza istoj, — u svemu 5 bunkera. Ovi bunkeri zidani su od cigle u cementnom malteru i to pokriveni betonskom pločom. Debljina zidova iznosi 50 cm., a debljina betonske ploče 20 cm. U svaki bunker staje po 6 ljudi. Za zaprečavanje prilaznih puteva izrađeni su »španski jahači«.

Oko zgrade »Narodne uzdanice« u kojoj se nalazi nemačka garnisonska bolnica — na Banjskom briježu izgradena su 2 betonska bunkera. Sama zgrada je uređena za odbranu, dok je ostalo sve kao kod hotela »Evrope«.

Blok zgrada nemačke feld — komandanture (zgrada trgovacke akademije, prva gimnazija, preparandija, gajret i zgrada bivšeg šumarskog fakulteta) uređen je za odbranu. Ovde su izrađena 4 bunkera prema ranijem opisu, sa zaprekama »španskih jahača«.

Zgrada glavne pošte: ovde su izrađena dva zidna bunkera prema ranijem opisu i sa istim zaprekama.

Blok zgrada u kojim se nalazi komanda nemačke policije (druga gimnazija, sokolski dom i sve zgrade u ulici La Benevolencija) pripremljena je za odbranu i ovde se nalaze dva bunkera iste grade kao hotel »Evrope« sa zaprekama. Na svim sporednim prilazima ovoj bloku zgrada izradene su stalne žičane prepreke a za glavne prilaze su pripremljeni jahači.

Kod Ustaške samokretne satnije (garaža Serbedžija) izrađen je jedan zidni bunker.

Oko bloka zgrada zapovjedništva prvog ustaškog zdruga u Aleksandrovoj ulici preko puta vojne bolnice izrađena su 3 zidana bunkera i zgrade pripremljene za odbranu.

Logor Kralja Aleksandra (Osman-pašina vojarna). Oko ovoga logora sada kopaju rovove. Sam logor prilikom izgradnje podignut je tako da se ceo može efikasno braniti.

Kompleks zgrada vojno-tehničkog zavoda i samovozne bojne koji se nalazi preko puta logora kralja Aleksandra: izrađena su 4 zidana bunkera oko ovog kompleksa zgrada.

Kompleks zgrada željezničke stanice i željezničke radionice je utvrđen i to: oko istog je izrađeno više bunkera od kojih su neki zidani a neki drveni, dok se u krugu stanice nalazi 7 oklopnih vagona naoružanih protivavionskim mitraljezima.

Evo dijelova nemačkih jedinica koje za sada čine stalnu posadu nemačkog sarajevskog garnizona.

1) Landes — Schützen — batl 266	380 ljudi
2) Werkstatt Kompanie 369 (Kroat)	50 ljudi
3) Stab (schwer Flak-Hbt) 804	60 ljudi
4) Schlahtereikompanie 369 (Kroat)	70 ljudi

5) Eisenbahn-Ban-Batl-106	220 ljudi
6) Geb. — Korps-Nachr. Abt. 421	120 ljudi
7) Technische kompanie (Ab) 90	nepoznat broj
8) Heres-Unterkunft-verwaltung 217	nepoznat broj
9) Veterinar kompanie 369 (Kroat)	50 ljudi
10) Ktr. Instanertzungs-kompanie 144	40 ljudi
11) Flugmelde — Regiment Südost	40 ljudi
12) Böckereikompanie 369 (Kroat) sa još nekim pozadinskim delovima	830 ljudi
Svega	1.860 ljudi

Pored označenog broja ovde se nalazi jedno oklopno odeljenje br. 202 sa 18 tenkova i 5 motorizovanih topova.

U Sarajevu i okolini nalazi se oko 600 kamiona sa oznakom crvenog krsta, 100 malih automobila, 40 motocikla, 30 malih pancir kola i nekoliko stotina konja i kola. Ova nemačka motorizacija koja se nalazi u Sarajevu pripada jedinicama 21-og korpusa.

Glavno skladište municije nalazi se u Vogošću. Nemačke zalihe hrane su vrlo male, — uglavnom hranu dovoze od Broda i Visokog.

Nemački i ustaški oficiri najviše strahuju od napada naših snaga sa severozapada to jest od Travnika i Zenice, — pošto su to čvorovi koji ako padnu zatvaraju im dovoz hrane i odstupnicu. Sa te strane najlakši su prilazi Sarajevu i neprijatelj veruje da bi napad sa drugih strana mogao lako odbiti obzirom na teške prilaze.

Kako javljaju odgovorni drugovi iz Sarajeva u gradu i bližoj okolini obuhvaćeno je raznim organizacijama oko 15.000 antifašista. Oni tamo imaju magacionirano po raznim magacinima 1.800 pušaka, veću količinu sanitetskog, kancelarijskog i pisaćeg materijala, 117 radio aparata i 1200 pištolja.

Dalje drugovijavljaju da su organizovali napade na unutrašnja neprijateljska uporišta prilikom našeg opštег napada na Sarajevo, tako da postoji nad svakim bunkerom ili utvrđenjem unutar grada određen izvestan broj drugova koji ga ima iz grada sa bombama napasti i likvidirati.

U prilogu dostavljamo Vam plan odbrane Sarajeva.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Derković N. Jovan, s. r.

*Naređenje Vrhovne komande Vermahta od
23. februara 1945. Komandantu jugoistoka
za sprovodenje Firerovih smernica za
odbranu Sarajeva i dejstva na Dravi¹*

STROGO POVERLJIVO
Samo po oficiru

GENSTB. OP. ABT. Grupa Ia/II²
230 1945.
Nr. 450146/45 Chefsache-Anl.

Poslato: 23. 2 (19,30)
Primljeno: od OKW 23. 2. 45 u 20.15

Telegram

KR — Hitno WHHF 00220/221
Najhitnije na znanje: Generalštabu KoV Oper. od.
Važi za: KR — Hitno k-tu Jugoistoka.

Na znanje: Genstd H/Op. Abt.

Str. pov. — predmet načelnika, samo po oficiru
Veza: K-t Jugoistoka, Ia, str. pov. br. 054/45.
Chefs, od 16. 2. 45.³

Zadatak k-ta Jugoistoka za naredni period ostaje: učestvovati u operaciji prema južnoj Mađarskoj⁴ shodno ovde datim zapovestima, uz zadržavanje velike teritorije Sarajeva, sa udarnom grupom od 4 divizije.

Za dalje vodenje rata u Hrvatskoj, firer naređuje:

- 1.)SS-brd. div. odvojiti iz predviđene operacije i staviti na raspaganje k-tu Jugoistoka za upotrebu u Bosni.
- 2.)Kao popunu predvideti 1. koz. div. za napadnu operaciju severno od r. Drave. Osim toga, prikupiti sve raspoložive delove do 27. 2. 45. Pripremiti brzo prebacivanje delova angažovanih za obezbeđenje r. Drave, shodno napadu koji priprema 2. oki. armija.

¹ Snimak telegrama (pisanog na teleprinteru) u AVII, NAV-T-78, r. 305, s. 6255841 — 2. U gornjem delu telegrama ima više parafa (dok. 204).

² Četvrtasti pečat Operativnog odeljenja Generalštaba KoV-a.

³ Redakcija ne raspolaže tim dokumentima.

⁴ Bliže o operaciji u južnog Mađarskoj vidi dok. br. 203.

3.) Dominirati nad velikom teritorijom Sarajeva pokretnim vođenjem rata. Glavni grad mora i tako iz političkih razloga ostati u našim rukama, pri čemu se ovlašćuje k-t Jugoistoka da se 21. brd. AK koncentriše u slučaju kritičnog razvoja situacije u predloženi položaj mostobrana.

4.) Da bi se zajemčilo držanje Sarajeva, mora biti dovoljno osigurana železnička i drumska veza Sarajevo — Brod. To je zadugo moguće, ako se razbiju neprijateljske snage na velikom prostoru Tuzle i u rejonu Travnika, koncentracijom svih raspoloživih divizija (7. SS-brdske divizije, 22. peš. div., Puka »Skenderbeg«, odnosno delova 181. peš. div.).

Zatim, već prema razvoju situacije, neophodno će biti, ovde ili na drugim mestima, razbiti ponovo nastala težišta udara neprijatelja, angažovanjem jedne rezerve koja se za to stalno drži u pripravnosti. Bočna zaštita sremskog fronta mora se zajemčiti držanjem prostora Brčko — Bijeljina i napadnim dejstvima protiv neprijateljskih snaga smeštenih južno odatle.

5.) K-t Jugoistoka može, posle završetka operacije u Mađarskoj, da računa sa vraćanjem 1. brd. div. i 1. koz. div. u Hrvatsku. Dve do tri divizije (verovatno 11. vazd. polj. div., 104. lov. div. i 297. peš. divizija) moraće ostati severno od r. Drave.⁵

I. A. J odi

I
OKW (WESt) Op. (H) Jugoistok, str. pov. br. 88430/45 CHEFS

Te divizije su u vremenu od 15. do 20. marta povučene na svoje polazne položaje za napad.

Veličanstvena bitka za Sarajevo

Proboj kroz najmodernija utvrđenja

Jedinice slavne Jugoslovenske armije oslobodile su 6. o mjesecu Sarajevo, glavni grad federalne Bosne i Hercegovine. Poslije Beograda, Cetinja i Skoplja, Sarajevo je, u nizu pobjeda naše junačke armije, četvrti glavni grad federativnih jedinica koji je oslobođen od okupatora i predat pravnim predstavnicima našeg naroda.

Operacije za oslobođenje grada Sarajeva nisu bile tako luke niti jednostavne, kako bi to moglo izgledati onima, koji su borbu posmatrali iznutra. Naprotiv, naše su jedinice vodile i ogorčene borbe sa neprijateljem u velikom prostoru Sarajeva, koji je neprijatelj dugih četiri godine dana utvrđivao iz strategijskih razloga. Prema tome trebalo je slomiti sve te jake utvrde i proći veoma težak teren da bi se moglo doći do samog grada. Ali za odrede Jugoslovenske armije nema prepreka! Isprobani borci gonili su u stopu izbezumljenog neprijatelja, koji je bježao bez predaha ispred naše vojske, a onaj koji bi, u švapskoj tvrdoglavosti, istu sačekao, bio je pokošen za tren oka.

I onako čvrsta volja za uništenjem vjekovnog nam neprijatelja i domaćih plaćenika bila je u zadnje vrijeme pojačana kod svakog pojedinog borca uslijed nečuvenih nedjela, počinjenih zadnjih dana nad našim poštenim sugrađanima i borcima za slobodu.

UČEŠĆE BOSANSKIH, HERCEGOVAČKIH, CRNOGORSKIH I SANDŽAČKIH JEDINICA

U borbama za oslobođenje Sarajeva uzele su učešća bosanske, hercegovačke, crnogorske i sandžačke jedinice. Sve junak do junaka, sve brat do brata našle su se, po unaprijed određenom planu, na tačno određeno vrijeme jedinice 2, 3. i 5. korpusa i 37. sandžačke divizije² u krugu oko Sarajeva.

Kada je Operativni štab izdao radiogram naredenja gore pomenutim jedinicama, da imaju uzeti učešća u oslobođenju Sarajeva,

¹ Prvi novinski prikaz objavljen u »Oslobodenju« od 12. aprila 1945. godine, na str. 3. Prikaz je ilustrovan fotosima dvojice generala JA, Radovana Vučanovića i Slavka Rodica. Nepotpisan — redakcijski izvještaj, očigledno sačuvan na osnovu podataka iz prve ruke — u Operativnom štabu sarajevske grupe korpusa i u Mjesnom komitetu KPJ za Sarajevo.

98 ² Omaška. I 37. divizija je bila u sastavu 2. udarnog korpusa.

nijedna od njih nije se nalazila na polaznim položajima za napad. Pa ipak, savlađujući hrabro sve prepreke i neprilike, mlađi i okretni komandanti naših oružanih snaga znali su prebaciti na ove položaje u najkraćem roku sve svoje jedinice. Ovo je najbolji dokaz da našu Armiju danas vode najspasobniji i najvrlijii sinovi našeg naroda, koji su kroz borbu stekli ono vojničko znanje koje se ne da steći drugačije.

BORBA PETOG KORPUSA

Peti korpus, pod komandom najmlađeg generala Jugoslavenske armije general-majora Slavka Rodića da bi izvršio naređenje o učešću u oslobođenju Sarajeva morao je izvršiti slijedeće zadatke:

- a) preći preko branjene utvrđene komunikacione linije Sarajevo — Busovača;
- b) izvršiti nasilan prelaz preko rijeke Bosne i
- c) preći preko branjenih i utvrđenih komunikacija Podlugovi — Vareš.

Stavljeni zadatak nije bio laka priroda, jer su gore navedene komunikacije i riječ Bosna pretstavljale ozbiljne prepreke. Komunikacije su bile jako branjene od strane neprijateljskih trupa i utvrđene, a rijeka Bosna obzirom na njenu širinu, dubinu i vodostaj u ovo doba godine teška za prelaz trupa. Osim toga Nijemci su bili srušili za njih sve nepotrebne mostove. Ali i pored svih teških prepreka, koje ovaj teren prestavlja sam po svojoj prirodi jedinice ovoga korpusa krenule su na izvršenje svoga zadatka ubrzanim maršom i uspjele u teškim borbama da savladaju sve terenske neprilike i da probiju neprijateljsku odbranu.

BITKA ZA KAKANJ

Najvažnija bitka u ovim operacijama bila je bitka za Kakanj. Neprijatelj u jačini četiri bataljona Nijemaca i ustaša, koje je predvodio zloglasni i nama dobro poznati zlikovac ustaški pukovnik Sudar, sa devet protivavionskih topova i dva oklopna voza, branio je uporišta na ovome sektoru. Kakanjska bitka vodila se 29. i 30. marta o. g., a bila je po svojoj žestini veličanstvena. U ovome boju naši su hrabri borci pokazali neprijatelju sve što znaju i umiju. Bunkere i flakove, koje su Nijemci uporno branili, moralio se na juriš osvajati, a u odsudnom času borba se vodila prsa u prsa. Sada se više nije čula pučnjava vatrenog oružja već zvezket bajoneta i udarci kundaka. U toku noći 29. na 30. marta neprijatelj je poduzimao uzaludne protivnapade.

U dalnjem napadu uz efikasno sadejstvo naše artiljerije uništeni su betonski bunkeri na samim mostovima u Doboju i Kakanju, te oba oklopna voza. Uzeta je na juriš kota 465, pa je neprijatelj dijelom uništen, a dijelom razbijen.

Narod na Baščarsiji dočekuje jedinice 3. korpusa Jugoslovenske armije 6. aprila 1945. godine

USPJESI DRUGOG KORPUSA

Drugi korpus vodio je sa svojim jedinicama također teške i oštре borbe nastupajući južno i jugozapadno od Sarajeva. Ove jedinice sukobile su se sa jednim dijelom divizije Princ Eugen i uništile ga. Komandant ovoga korpusa general major Radovan Vukanović vodio je ove borbe sa potpunim uspjehom, što se vidi iz postignutog rezultata bitaka na ovom području, u kojima je neprijatelj imao 5000 mrtvih, 6000 zarobljenih, a od ratnog materijala zaplijenjeno je 300 topova, 280 pušaka i mitraljeza, 150 raznih vozila, 15 lokomotiva, 10 tenkova, i oklopni voz i zarobljen brigadni general Kuzmić.³

JEDINICE TREĆEG KORPUSA BILE SU PRVE KOJE SU USLE U GRAD

Treći korpus vodio je borbu na sektoru Vlasenica — Rogatica, a imao je za zadatak da uništi neprijateljske isturene jedinice oko Crvenih Stijena i Sokolca i da zatim izbije na polazne položaje ispred samoga Sarajeva. Na svom pobjedonosnom putu prema Sarajevu slave jedinice ovoga korpusa uništile su potpuno 14. puk divizije »Princ Eugen«. Zajedno sa jedinicama 37. Sandžačke divizije, jedinice trećega korpusa bile su prve koje su ušle u grad Sarajevo.

³ Četnički komandant Hrvatske armije Jugoslovenske vojske u otadžbini, ali sem prateće čete nije imao jedinica.

Na taj način, nakon uništenja divizije »Princ Eugen«, koja je imala za zadatak da brani spoljnju odbranu Sarajeva, neprijatelj se morao povući iz grada, jer nije imao više znatnih jedinica da bi mogao pružiti neki ozbiljniji otpor po samim ulicama. Prema tome osim nešto jedinica ostavljenih za uništavanje pojedinih objekata i nešto bijesnih ustaša, koji su po gradu čak i u zadnjem trenutku pokušavali da teroriziraju stanovništvo, neprijatelj se je povukao iz grada, gonjen u stopu od strane jedinica pobjedonosne Armije.

Silazeći u grad te istorijske noći prve jedinice Jugoslovenske armije dočekane su sa nevidenim oduševljenjem od strane gradana, koji su bdili po podrumima, skloništima i kućama, nestrpljivo iščekujući svanuće dana oslobođenja. Tako je poslije četiri duge godine mrske okupatorske vlasti Sarajevu donesena odavno priželjkivana sloboda, zahvaljujući hrabrim borcima jugoslovenske armije Maršala Tita.

BORBE RODOLJUBIVIH SARAJLIJA NA SARAJEVSKIM ULICAMA

U krvavim okršajima oko Sarajeva, koji su potrajali nekoliko dana, junačka Jugoslovenska armija uništila je dva puka njemačke SS divizije »Princ Eugen« i tako omogućila prilaze gradu, koji je željno očekivao oslobođenje. Već nekoliko dana trajale su krvave borbe oko grada, dok je ovdje, u srcu Bosne, krvavi ustaški perjanik Luburić⁴ napravio svoje gnijezdo, u kome je, na dosad nezапамćen način, ubijao i desetkovao najgroznijim mučenjima patriotsko građanstvo. Na gradu, koji je pretvoren u najužasniju tamnicu i mučilište nevinih, bile su zatvorene sve kapije, nigdje nije bilo izlaza. Sve je bilo prepusto sudbini i krvavim šapama ustaških dželata, koji su nemilosrdno klali i davili. Zato su dani bili još crnji, zato se dolazak junačke oslobodilačke vojske čekao sa još većom zebnjom i nestrpljenjem.

I taj dan je došao. 6. april će biti ispisan zlatnim slovima u mučnoj povijesti Sarajeva. Dolazak oslobodilačke vojske ostaće nezaboravan u srđcima i uspomenama građana. Na svim licima zatitroa je osmjeh sreće, na kućama su zalepršale zastave, šareni čilimi i civjeće, a na ulicama su se pojavili dugo očekivani sinovi naše zemlje, narodna vojska, koja je donijela dugo očekivanu slobodu. — Grad je zaplivao u moru oduševljenja, radosti i sreće.

Međutim, da se uoči sva važnost borbi oko zauzimanja glavnog grada federalne Bosne, u kojima su se jednakom hrabrošću borili Srbijanci, Crnogorci, Sandžaklje kao i Bosanci potrebno je, ukratko,

⁴ U vremenu od 18. februara do 4. aprila aparat ovog ustaškog zločinca na razne načine je u Gradu usmratio mnogo pripadnika NOP-a, ali i nevinih gradana.

Bježanje ustaša iz Sarajeva. Snimljeno 3. aprila na Marijin Dvoru kod Fabrike duvana

osvrnuti se i na aktivnost udarnih jedinica i ilegalne organizacije narodno-oslobodilačkog fronta u Sarajevu. Njihova pomoć nije bila neznatna, naročito u pogledu očuvanja važnih narodnih objekata i javnih zgrada, koje su bile ugrožene pred posljednjim bijesom životinje koja crkava i koja je osuđena na sigurnu propast. Organizacija pokreta unutrašnjeg otpora bila je, kako se moglo utvrditi, vrlo dobra i izdržala je borbu sa ostacima ustaškonjemačkih bandi sve do dolaska hrabrih trupa Jugoslovenske armije, koje su, srećom, stizale u pravo vrijeme i na svako mjesto.

Sve te borbe u samom gradu Sarajevu, do dolaska jedinica Jugoslovenske armije, a i poslije toga, tekle su ovako:

Vratničke udarne grupe i milicija započinju borbu

Rukovodilac cjelokupne konspirativne aktivnosti u Sarajevu, pokojni drug Vladimir Perić, popularni Valter, koji je te noći, na 5. aprila, oko 8 sati navečer, poginuo u borbi za slobodu, od ranog jutra bio je sa svojim glavnim saradnicima na nogama, vršeći sve pripreme, dajući potrebna uputstva i naređenja područnim vođama aktiva, koji su opet izvršili hitan raspored svojih »petorki« po već unaprijed stvorenom planu. Drug Valter je bio svuda i na svakom mjestu, nevidljiv za hiljade uhoda i njuškala, ustaša i Švaba, koji su se motljali po gradu, ali vidljiv za sve one, koji su ga trebali vidjeti, čuti njegovu riječ i primiti njegove naloge. Bio je to težak dan za naše drugove u Sarajevu, koji su pod najtežim okolnostima sa oružjem, prolazili kroz mreže neprijatelja i zauzimali određene položaje.

Najaktivniji u jutarnjim satima toga radosnog dana bio je drug Galib Festa, vođa bistročkog aktiva, koji je sa svojim ljudima osigurao bistročke mostove i u sporazumu sa nekoliko domobranksih oficira, već u podne toga dana zauzeo zgradu Divizije sa svim vojnicima, magacinima i spremom. Cijela bistročka strana grada Sarajeva bila je tako u rukama sarajevskih udarnih jedinica čitavih 9 sati prije ulaska jedinica Jugoslovenske armije u grad. Nažalost, drug Galib Festa, koji je rukovodio ovim podvigom poginuo je te noći prilikom cdvrtanja jedne bombe.

Milicija i vratničke udarne grupe, kojima se dobrovoljno stavilo na raspolaganje 40 sarajevskih policajaca, zauzeli su položaje na vratničkim bedemima i prilazima gradu. Kad je, oko 6 i po sati popodne, jedna grupa Nijemaca htjela zauzeti jedno istaknuto uporište na Vratniku, vratničke grupe su se upustile u borbu i zarobile cijelu grupu. Kad se malo kasnije jedna kolona od 200 njemačkih vojnika povlačila od Vasina Hana cestom prema Sarajevu, vratničke su ih jedinice zasule mitraljeskom vatrom. Nastalo je komešanje i puškaranje. Pobijeno je i ranjeno više njemačkih vojnika, a ostali su se rasuli u neredu, bježeći kao ludi.

U isto vrijeme vratničke jedinice došle su u dodir sa prethodnicama junačke oslobođilačke vojske i povele ih prema gradu.

Omladinci na Hridu traže da se bore sa neprijateljem

Organizacija odbrane hidrocentrale na Hridu, željezničke stanice na Bistriku i jednog mosta, a kasnije i zgrade Gradske opštine, bila je povjerena komandiru udarnih grupa drugu Faiku.⁵ Udarnici su na ovom sektoru izvršili u potpunosti svoju dužnost. Svi objekti su u cijelosti sačuvani. Odavde je, kasnije, jedan odred od 30 drugova poslan kao pomoć drugovima, koji su branili električnu centralu. Drug Faik je stručnjački rasporedio sve svoje jedinice, ali im se, na njihovu žalost, nije pružila prilika da dođu u sukob sa neprijateljem. To su svi željno očekivali, a naročito udarna grupa Skojevaca. Ova grupa je nekoliko puta molila da joj se dozvoli prelaz na drugi sektor, gdje je neprijatelj vodio krvave borbe sa našim jedinicama, samo da se i oni potuku sa mrskim neprijateljem. Međutim, jedini »lov« mladih Skojevaca bila su dva teška mitraljeza »Breda«, što su ih zarobili od jedne razoružane grupe domobrana.

Kasno poslije podne cijeli kvart Hrida pjevalo je partizanske pjesme u jednom naročitom ratnom raspoloženju. Na sve strane su se kuhale večere za gradske udarne jedinice i partizane, koje smo očekivali. Kad su se pojavili prvi borci jugoslovenskih sandža-

Vladimir Perić-Valter,
sekretar Mjesnog komi-
teta KPJ za Sarajevo,
narodni horej, poginuo
6. aprila 1945. u Sar-
jevu

⁵ Avdibegović.

čkih brigada, opštem veselju, ljubljenju i pjesmi nije bilo kraja. Drugovi su neustrašivo, iako su borbe još trajale na nekim mjestima, provodili hrabre borce niz strme uličice Bistrika, Hrida i Širokače u centar grada.

KRVAVE BORBE ZA CENTAR GRADA

Jedinice Jugoslovenske armije nastupale su kroz grad vrlo oprezno. Na mnogim mjestima nalazile su se skrivene manje grupe usataša i Nijemaca. U isto vrijeme su gradske udarne grupe natčovječanskim snagama branile tri najvažnija gradska objekta: električnu centralu, poštansku direkciju i fabriku duhana. Posto je uništilo više važnih objekata, naročito štamparija i većih državnih zgrada miniranjem, neprijatelj je u smrtnom škripcu bijesno navaljivao na tri spomenuta objekta, da i njih baci u vazduh. Naši su drugovi bili na mjestu. Na svaki nasrtaj odgovorili su neodoljivom paljbom iz svojih mitraljeza i pušaka, tako da je neprijatelj morao uvijek ponovno ustuknuti neobavljeni posla. U sami mrak se najednom kroz grad pronio jeziv žamor:

— *Izgorje fabrika duhana!*

Malo kasnije cijeli grad se rasvijetlio od silnog plamena, koji je sukljao iz dva velika magacina puna duhana. Ustaše su popljačkali iz njih što su mogli, napunivši dvoja kola balama duhana za svoju vojsku, koja se povlačila, a onda su poturili vatru, da tako napakoste onima koji ostaju i nanesu štetu narodnoj imovini. Drug Valter je naredio, da se odmah pristupi gašenju požara. Sam je telefonom pozvao vatrogasce. Oni su jedva čekali ovaj poziv i odmah su pristupili gašenju iako se oko fabrike u to vrijeme vodila krvava bitka sa ustašama i razularenim njemačkim bandama. Naši drugovi su u velikom broju priskočili gašenju da pomognu vatrogascima, te je tako sačuvano nekoliko drugih zgrada fabrike. Neprijatelj je, nažalost, uništilo sve naprave i mašine za fabrikaciju cigareta.

Juriš na tenkove

Već oko 7 sati gradom su se, naročito u gornjem njegovom dijelu, orili poklici maršalu Titu, federativnoj Jugoslaviji i jugoslovenskoj armiji. U to su se vrijeme oko gradske vijećnice čule čak i partizanske pjesme. Pjevala je sarajevska omladina grleći naše hrabre vojниke, koji su stigli niz vratničke strane. Oduševljenje je bilo toliko da niko nije mogao ni pomisliti da se još u gradu na nekoliko mjesta vode teške borbe. Još uvijek su grmeli pucnji na sve strane i, ponekad, mukle eksplozije tempiranih mina, koje su neprijatelji ukopali toga dana u neke objekte. Hrabre gradske »petorke« bile su na svakom mjestu.

— Dolaze tenkovi neprijatelja čuo se najednom poklik nekih drugova.

Uistinu su se njemački psi, sa tri tenka, probijali iz pravca Mardinovra prema gradskoj Vijećnici, obalom Miljacke. Oni nisu imali više šta spasti, ali su u zadnjem bijesu htjeli napraviti što više zla i razaranja. U tren oka je pred poštom uništen jedan neprijateljski tenk, a tenkisti koji su izašli u namjeri da podmetnu minu u poštansku centralu ubijeni su pred zgradom.

Na samom ulazu u zgradu ubijen je drug ing. Fuad Midžić, bivši zatvorenik jasenovačkog koncentracionog logora, braneći ulaz neprijatelju u zgradu. Kraj njega je poginuo i jedan domobran, braneći također narodnu imovinu. Kod mosta na Skenderiji oštećen je još jedan tenk. Na povratku, dva tenka su, suzbijeni junačkom borbom naših drugova i jugoslovenskih vojnika, koji su uvijek stizali u pravo vrijeme, navalili na električnu centralu. Započela je strahovita bitka. Tridesetak drugova, razmještenih oko zgrade i po dvorištu, odbilo je i ovaj posljednji napad jurišajući neprestano na tenkove. I ovdje je jedan tenk prestao hodati. Drugi se izgubio u pravcu Marin dvora, u mraku, neobavljen posla. Ovdje drugovi nisu imali ni bombi, pogotovu artiljerije, ali su uz najveće opasnosti i požrtvovanjem izdržali borbu do kraja sa čeličnim nemanima. Nekoliko drugova palo je braneći svjetlo grada na ovaj svijetli dan, koji je napačenom narodu Sarajeva donio vječno svjetlo slobode. U posljednjem jurišu na centralu uništen je i preostali tenk, a neprijateljsku pješadiju, koja je počela navaljivati, porazio je dolazak Jugoslovenske armije, koja joj se našla iza leđa.

POBJEDA JE OSIGURANA

Pobjeda je već bila osigurana. Za slobodu domovine i sreću našeg grada dadoše u borbi sa neprijateljem svoje živote: Vladimir Perić Valter, rukovodilac cjelokupne ilegalne organizacije u Sarajevu (raznio ga je neprijateljski bacač na putu između električne centrale i fabrike duhana), inž. Fuad Midžić, Galib Festa, Mensur Alijević, Ilijas Alibegović, Vlado Andrić, Bogdan Banović, Muhamed Kustura, Muhamed Šutković, Angelo Tavorzi, Roman Žagar i još četiri druga čiji identitet nije utvrđen. Oni su hrabro i čanso poginuli, ali su¹ sačuvali objekte, koji su im bili povjereni.

Sarajevski glumci i tehničko osoblje Narodnog pozorišta dali su svoj doprinos za narodnu stvar i narodnu slobodu. Oni su, s puškom u ruci, stražarili čitav dan u pozorišnoj zgradici, čuvali su svoju zgradu i stranu pošte koja je njima okrenuta. Svoj su zadatak vrlo dobro izvršili, jer su nekoliko nasrtaja besomučne neprijateljske rulje jučački odbijali.

Ulazak hrabrih jedinica slavom ovjenčane Jugoslovenske armije prekratio je sve muke i patnje građana Sarajeva. U brlogu ustaške »države«, stvorene na krvavim bajonetima njemačkih pljačkaških hordi, pune četiri godine su vršena ubijanja i odvođenje u logore. Narod je nemilosrdno istrebljivan, o čemu najbolje govore mnogo brojne gradske »katinske šume«. Narod je zbog toga sa trostrukom radošću dočekao svoju narodnu vojsku i svoje oslobođioce.

Sarajevska ratna sjećanja¹

D. Pavičić

Postoje ljudi koji poput Gorkovljevog Danka izvade svoje srce i njime osvjetljavaju put ljudima. Niko ovom junaku nije sličniji od Vladimira Perića Valtera. I ničiji život, mada kratak, nije bio tako tajanstven, buran i sadržajan kao Valterov.

Ljudi koji su ga poznavali mogu da pričaju beskrajno mnogo o Valteru ili Petruškinu, jer su oba nadimka bila njegova. Svako od njih kazaće, međutim, samo djelić istine o stvarnoj legendi — Valteru. Samo takav ilegalac, kao što je bio Valter, mogao je u okupiranoj Sarajevu da čini sve ono što je činio Valter. Pa ipak, nikada ga nisu uhvatili.

U svojim uspomenama Smilja i Alija Kurtović prisjećaju se ilegalnog rada u Sarajevu, Adema Buća, Džeme Krvavca i — posljednjih dana Valterovog života. Proveo ih je u njihovoju kući.

— U drugoj polovini 1943. godine — ispričali su Smilja i Alija Kurtović — navratio je kod nas Enver Krzić Franjo i saopštio nam da će nam doći jedan drug koji je veoma važan funkcioner. Nekoliko dana kasnije došao je Valter. Tada je dolazio samo povremeno, a uskoro mnogo češće. U našem stanu ostao je do smrti.

Iz tih dana, dok je Valter boravio u kući porodice Kurtović, omoga se sjećaju kao čovjeka koji je dan provodio izvan kuće, sve do redarstvenog sata, a tada dolazio i satima šifrovao i dešifrovao depeše za Vrhovni štab. Sredivao je i radio-vijesti za bilten, a u kući Kurtovića nalazio se radio-aparat koji je donijela Beba Priča.

Smilja Kurtović i ilegalac Mira Stanišić imale su zadatak da slušaju Radio-London, Radio-Moskvu i Slobodnu Jugoslaviju, da bježe vijesti, koje je Valter zatim sređivao i unosio u bilten. Gotove biltene Enver Krzić je ponovo donosio Valteru, tu su ih pregledali, pakovali i slali dalje.

— Poslije povlačenja jedinica njemačke vojske, koje su bile stacionirane kod mosta Vrbanja, u čijem sastavu su radili i domobrani, zaduženi za radio-vezu, dobili smo čitav stručni tim. U stvari, ti domobrani su ilegalno radili za partizane i vijesti koje je primao i slao Mjesni komitet Partije isle su preko te radio-stanice. Poslije povlačenja Nijemaca, oni su došli u naš stan — sjećaju se Smilja i Alija Kurtović.

¹ Napis D. Pavičića u »Oslobodenju« povodom 15. godišnjice oslobođenja Sarajeva, od marta 1960. god., posvećeno narodnom heroju Vladamiru Periću — Valteru.

Stan u Abdićevoj 9 postao je pravi štab: dolazili su i odlazili kuriri, radio-stanica u jednoj maloj sobi i na tavanu neprekidno je radila, sve je vrvjelo kao u košnici. Spol ja kuću je obavijao neki čudan mir, izgledala je poput ostalih u susjedstvu. Zidovi su krili velike tajne. Tu su se održavale i sjednice Mjesnog komiteta. Svaki član porodice, čak i djeca, imao je svoje zadatke, znao šta treba da radi u određenoj situaciji, kako da se ponaša, šta smije da kaže, a šta se mora prečutati.

Alija Kurtović, prije rata penzionisani oficir, ponovo se aktivirao. Radio je u vojnem »popunidbenom« odsjeku, a kada je, kao invalid, mogao biti demobilisan, Valter je insistirao da ostane u vojsci. Tako je bio korisniji: mogao je informisati Valtera o rasporedu vojnih jedinica, nabavljati propusnice za ilegalce, itd.

U kuću Kurtovića dolazio je uvijek u civilnom odijelu. Ulicama se kretao u neprijateljskoj uniformi. Uz odjeću uvijek je imao i odgovarajuću legitimaciju. Spavao je pored revolvera i tri bombe, prozori u njegovoj sobi bili su zamračeni, zidovi tapacirani jorganima i dekama, da bi mirno slušao radio-vijesti. Niko od ukućana nije ga pozdravljaо na ulici.

U noći između petog i šestog aprila Valter je došao svom prijatelju Milošu Zekiću, komandantu 27. divizije. Na periferiji Sarajeva već su bile partizanske jedinice. Od Zekića je zatražio borce koji će, uz njegovu pomoć, spriječiti neprijatelja da minira Električnu centralu.

Uzalud ga je Zekić molio da ostane, da se odmori. Valter je bio uporan: otici će u Centralu, jer je obećao oslobođiocima Sarajeva da će ih dočekati osvjetljen grad. I zaista, u trenutku kada su borci čutke prenosili Valterova tijelo ispred Centrale, gdje je poginuo, grad je obasjalo svjetlo.

— Ujutro, oko šest sati, došao je u naš stan Vojo Osmokrović — ispričali su Smilja i Alija Kurtović. — Bio je neraspoložen. Pitali smo ga za novosti, a on nam je rekao: »Sarajevo je oslobođeno, ali je Valter poginuo«. Bili smo skamenjeni. Naša radio-stanica je odmah prenijela Vrhovnom štabu posljednju ratnu vijest iz Sarajeva: »Sarajevo je oslobođeno, Valter je poginuo«.

Iz sjećanja narodnog heroja Vlade Šegrt-a

Idem u ulicama grada koji je tek oslobođen. Aprilski dan. Tako mnogo doživljenog. Promiču ozarena lica — pjesma na svakom koraku. Ipak, mnogo oko zacakli suzom žalosti za onim koji su ovo proljeće slobode platili životom.

Dosta je žrtava palo za oslobođenje Sarajeva. Poslije duge četiri godine, ljudi su dahnuli dušom.

Idemo u ulicama grada. Danas smo tu, a sutra? Krenuće naše jedinice — gonićemo neprijatelja. Oslođenje zemlje je konačni cilj.

Promiču nasmijani ljudi. Sretni.
Naviru sjećanja.

*

Napad za oslobođenje tog grada već je otpočeo kada je divizija izbila na put Sarajevo — Kiseljak koji vodi prema Zenici i Travniku. Noć se tek spuštala. Tragovi borbi na drumu svjedoče da je neprijatelj krvavo branio tu komunikaciju radi eventualnog povlačenja iz Sarajeva.

Od Blažuja krenuli smo prema Kiseljaku, a ne prema Sarajevu. Nijemci će odstupiti u tom pravcu. Oni će pokušati da se tu probiju. U gradu su koncentrisane njihove jače snage. Ako već nisu sposobni za odbranu, oni su još toliko jaki da mogu organizovati povlačenje.

Ali zato smo mi tu. Zadatak naše divizije bio je: sprječiti odstupanje neprijatelja — što manje esesovaca propustiti na sjever. Dosta nevolja nanijeli su oni našem narodu. Po zlu ih pamti. Potocima su proljevali krv žena i djece. Na tom mjestu položiće sada račun za sva svoja nedjela. Rijetki preživjeli zapamtiće dan kada su posljednji put vidjeli Sarajevo.

Zanoćićemo na položajima koje smo zauzeli na putu Blažuj — Kiseljak. A onda, uslijediše napadi na nas. Nismo ih dugo morali da čekamo. Ali, nisu to bili više oni poznati juriši esesovaca iz ranijih dana. Izbezumio ih je strah od pravednog gnjeva naših boraca koji su ih sa svih strana napadali. Ratni materijal — topovi, kamioni, kola — sve je to ostajalo iza njih. U paničnom bijegu bacali su i najneophodnije oružje.

108 ¹ Članak u listu »Oslobođenje« povodom 15-to godišnjice oslobođenja Sarajeva marta 1960. godine.

Narod i pripadnici udarnih grupa u Sarajevu dočekuju jednu jedinicu Jugoslovenske armije

Ujutro su zaštektali mitraljezi naše avijacije. Kose kolone u rasulu. Obezglavljeni vojnički masa bježi bilo kuda, samo dalje iz ove unakrsne vatre koja izbjiga iz zemlje i vazduha. Zar je to do juče moćna Hitlerova vojska, bahati zlikovci uprskani krvlju žena, starača i djece? Gledam ih kako tijelima svojim pokrivaju zemlju koju su do sada čizmama gazili. Gledam naše borce — iz svakog od njih izrarasta div — junak, osvetnik svoje napačene domovine.

*

Tamo na jugu za nama je ostala Hercegovina, popaljena i porušena, izrovana grobovima — ali zauvijek slobodna. Ostao je rodni kraj koji smo nebrojeno puta prokrstarili uzduž i poprijeko. Hercegovačka zemlja koju smo natopili vlastitom krvlju da bi rodila plodove slobodnog života.

Gradići Sarajeva i pripadnici oružanih grupa prenose ranjenog druga u uličnim borbama 5. aprila 1945.

Ostala je za nama i Ivan-planina. Preko nje vodio nas je put prema Sarajevu. Kako nam se glavni grad Bosne i Hercegovine činio blizu — na dohvati ruke. Nadali smo se — tu smo za dva, tri dana. Jurišali smo vratolomno, ali... kao iz mrtvih vaskrsala je odnekud zloglasna divizija »Princ Eugen«. Smjenjivali su se juriši, njihov pa naš, naš pa njihov. Više od dvadeset dana na Ivan-sedlu vodila se ta krvava bitka. Ginulo se. Umrijeli u borbi smatralo se čašću. Omladina je i ovdje bila prva. Nikako nismo mogli ubij editi ljude da čuvanje života nije kukavičluk, da sre golim grudima olovo ne odbija.

Mrtvih i ranjenih bilo je mnogo. Samo 2. a petnaest dana te žestoke borbe naša divizija imala je više od 1.500 izbačenih iz stroja.

Jurišali smo. Treba što prije stići do Sarajeva, a neprijatelj je svom snagom nastojao da nas zadrži. Izgubiti Sarajevo — to je za neprijatelja značilo izgubiti Bosnu!

Napadaju naši bez prekida.

Poslije podne 6. aprila pronese se vijest: »Oslobodeno Sarajevo!« Velika radosna vijest!

Ponovo se dogovaramo. Onemogućiti neprijatelju svako povlačenje.

Sedmog aprila 12. brigada zauzela je Kiseljak. Druge jedinice napadale su neprijatelja na Kobiljoj glavi. Tu između Kobilje glave i Kiseljaka odigrale su se posljednje velike bitke za oslobođenje Sarajeva. Za nepuna dva sata poslije depeše 3. divizije da je Sarajevo oslobođeno, pred našim snagama položile su oružje i posljednje ne-110 prijateljske jedinice.

A popriše tih borbi ostalo ie prekriveno leševima njemačkih vojnika, razbacanom ratnom spremom, oružjem, izginulim konjima . .. Tamo kuda je vodio put, ostala je bombama, granatama i bačima mina uzorana zemlja, na kojoj su svijetljeli zapaljeni kamioni. Užasan prizor. Svuda smrt.

*

Poslije duge četiri godine, Sarajevo je bilo slobodno. Sa komesarom ulazim u tek oslobođeni grad. Nikada neću zaboraviti što sam tada video. U Sarajevo i Sarajevsko polje stekla se ogromna vojska, mnoge naše jedinice — tu su slavne krajiške brigade, borci sa Kozare i Grmeča, tu su jedinice hrabrih boraca sa Čiće Romaniye, tu su i crnogorski borci — proslavljeni 3. divizija, i mnogi drugi. Tu, na tom polju, siegle su se mnoge jedinice naše Jugoslovenske armije koja je vodila posljednje borbe za konačno oslobođenje cijele zemlje.

*

Idemo ulicama oslobođenog grada. Susrećemo ljude koji se veselje slobodi. Opštu radost mute potresne slike divljanja krvnika. Na drvoredu kestenova na Marindvoru obešene žene i ljudi. Poznati ustaški zločinac Luburić načinio je od svoje vile pravi logor smrти. Na raznovrsne načine tu su mučene stotine rodoljuba. Umirali su najsvirepijom smrću. Idemo ulicama oslobođenog grada. Svuda je radost. A tu, na Marindvoru u posljednjim borbama poginuo je drug Valter, Vladimir Perić, sekretar Mjesnog komiteta KPJ. Sačuvani su mostovi na Bistriku, sačuvana je i Električna centrala, a Valter je poginuo braneći centralu. Teška je to vijest.

Vraćamo se istim putem.

Radost i bol se miješaju.

U Štab smo stigli pred samu noć. Posla ima mnogo. Mnogo i upražnjenih mjesta u komandnom kadru koji je desetkovani. Sluzeći kao uzor stotinama i stotinama boraca, izgubili su živote i mnogi komandiri i komesari četa, a i bataljonski rukovodioци.

Razgovaramo čitavu noć.

Predstoje još mnoge borbe. Naša divizija je brojna. Treba organizovati i stalni politički i partijski rad.

Poslije ponoći stiglo je naređenje za pokret.

Za nama je ostalo Sarajevo sa radostima tek oslobođenog grada.

Na Baščarsiji žene su me zaustavljale i grlike¹

Udane pred jubilej oslobodenja Sarajeva potražili smo dvije od brojnih drugarica koje su zajedno sa ostalim borcima hrile noseći slobodu, vidjele njen osvit, svoju dragu pobjedu onog sunčanog aprilskog jutra prije 20 godina.

U stanu u Ulici Podgaj br. 8 zelenkasti čaršav na stolu. Negdje na ulici, u mirnom, svakidašnjem životnom toku, u toj visokoj ne-upadljivoj ženi niko ne bi prepoznao nekadašnju 18-godišnju gimnazijalku, člana ilegalne skojevske organizacije u Tuzli i kasnije partizanku 27. divizije.

— U stalnim pokretima po planinama i mjestima u okolini s nestrpljenjem smo čekali kad ćemo u Sarajevo. A onda, cijele noći prije ulaska, provedene na Vasinom Hanu, niko nije mogao da spašava. Ujutro 6. aprila 1945. osvanuli smo u gradu. Bio je to za mene i prvi susret s ovim mjestom i ostvarenje moje davne, potajne želje još iz školskih klupa, da ga vidim. Na Baščarsiji žene su me zaustavljale, grlike, pitale: »Kako si, odakle si?« . . .

Uspomene Ljubice Lazić, oživljavaju lik mlade Tuzlanke . . .

— U decembru, na planini Zvijezdi, doživjela sam vatreno krštenje — ako se tako može reći, jer mi iz ekipe zadužene za kulturu, nismo imali oružja. S nama je tada bila čitava pleh muzika rudnika Kreka i instrumenti su se rasuli po snijegu . . . Borci su nas malo podsmješljivo zvali »kipa«, ali su se radovali svakoj našoj akciji, svakoj pjesmi, bili smo im simpatični i potrebni. U Šestoj ofanzivi, negdje kod Sokolovića, dok su njemački avioni rušili selo u kome smo još juče boravili, mi smo uzeli harmoniku i borci su zapjevali prkosno, neuništivo . . . Cesto sam se nalazila u teškoj situaciji, ali nikad se nisam demoralisala, bila sam optimista. To je ona neustrašiva mladost i ponos, čast iznad svega, bilo me je stid da pogrem glavu...

Neizrecivo su teški bili trenuci kad smo se oprštali od poginulih drugova. Pred humkom Pavla Goranina sa suzama na licu pjevali smo »Lenjinov posmrtni marš« . . .

»Sremica« je bilo partizansko ime Vukice Dedić, šesnaestogodišnje omladinke iz sremskog sela Cerević.

¹ Članak u listu »Oslobodenje« povodom 20-to godišnjice oslobodenja Sarajeva (marta 1965).

— Koliko smo željeli da odemo u Bosnu, da se tamo borimo! Diverzantske akcije koje smo preduzimali na svom terenu bile su »presitne« za naše oduševljenje i želju da pomognemo. U oktobru 1943. najzad sam prešla u Bosnu ...

Poslije boravka u Bijeljini, pozvali su nas u bazu bolnice 3. korpusa, gdje se nalazilo osam teških ranjenika, pošto je u borbama za Tuzlu izgubljeno više članova saniteta 27. divizije. Prelazak Jelice, Majevice i drugih planina, bio je za nas, Sremce, prvo i pravo, naporan, ali impersivno poznanstvo s Bosnom ...

Živahna sićušna Sremica, crne kose, s ožiljkom teške rane koju je pokrila obrva, sjedi za stolom, priča i pokazuje mi već požutjele ratne fotografije. Njena Cica, maturantkinja, priprema matematičke zadatke i koji put se dugo zagleda u majku.

— Po završetku višeg sanitetskog kursa raspoređena sam u 16. muslimansku brigadu, kao četna bolničarka četvrtog bataljona. Prvi okršaj doživjela sam na Bačkovcu — tada sam se divila ne muškarcima nego ženama borcima. Organizacija SKOJ-a kojom sam rukovodila, pripremana je i moralno i politički za oslobođenje Sarajeva i svi smo nastojali da ne propustimo borbu. Ali desilo se da sam kod Zvornika treći put ranjena u glavu, i prebačena u bolnicu u Tuzlu. Došli su drugovi da me posjeti, da mi kažu da sam odlikovana ordenom za hrabrost i da se spremaju na Sarajevo...

— Nekako sam se, na svoju odgovornost, izvukla iz bolnice i preko veze došla na naš položaj kod Koprivičinih kuća na Romaniji. Iznenadila sam svoje. Tu su se vodile teške borbe, mnogo gubitaka. Sjećam se svojih zavrnutih rukava, krvavih ruku i snijega ... Jedan Srđanjanac je obilježio bratov grob, da bi ga mogao naći ako preživi ...

Uveče smo vidjeli osvijetljen grad koji nas je čekao... Spustili smo se od Jajce-kasarne. Još je bilo tenkova kod Vijećnice, vodile su se ulične borbe. Jutro je značilo i slobodu za Sarajevo. Oko nas drugarica skupljale su se žene, nudile jelo, odjeću — sve što su imale i mogle da učine.

Sutradan smo krenuli dalje.

Poslije nekoliko godina vratila sam se da živim u ovom gradu za koji gajim posebna osjećanja, ljubav za njega je rođena u mojoj mladosti.

Sva sjećanja Ljubice i Vukice ne mogu se zabilježiti. Još manje njihova osjećanja, užvišena i u radosti i u bolu, potčinjena uvijek najvećem idealu — slobodi.

Drugi korpus

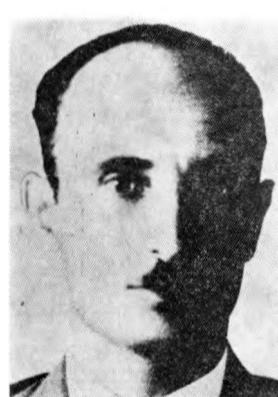
Sastava:

- 3. udarna divizija (5. 7. i 9. brigada), komandant, general-major SAVO BURIĆ, narodni heroj, umro 1963, kao general-potpukovnik JNA. Politički komesar, potpukovnik SVETO-ZAR RADOJEVIĆ, general-potpukovnik u penziji;
- 29. hercegovačka divizija (10, 11, 12, 13, 14. i art. brigada), komandant, general-major VLADO ŠEGRT, narodni heroj, general-major u rezervi. Politički komesar, potpukovnik VUKAŠIN MIĆUNOVIĆ, general-major u penziji;
- 37. sandžačka divizija (3, 4. i 5. brigada), komandant, major ČEDOMIR DRULOVIĆ, narodni heroj, general-potpukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik DANILO KNEŽEVIĆ, pukovnik u penziji.

SASTAV ŠTABA

Komandant 2. korpusa Jugoslovenske armije, general-major Radovan Vučanović, narodni heroj, general-pukovnik u penziji

Politički komesar 2. korpusa Jugoslovenske armije, pukovnik Vojo Nikolić, narodni heroj, general-pukovnik u penziji

Načelnik štaba 2. korpusa Jugoslovenske armije potpukovnik Drago Đukanović, general-potpukovnik u penziji

Usmjeravanje jedinica drugog korpusa prema istočnoj Bosni¹

General-pukovnik Radovan Vukanović²

Pošto su jedinice 2. korpusa do kraja decembra 1944. oslobođile Crnu Goru, Sandžak i veći dio Hercegovine i stavile pod svoju kontrolu primorski pojas između Ulcinja i Herceg-Novog, početkom januara 1945. godine (3. I) od Generalštaba zatražili smo odluku o daljem angažovanju naših jedinica, imajući u vidu gonjenje neprijateljskih snaga prema istočnoj Bosni, kamo su se nalazile u povlačenju jedinice njemačke Grupe armija »E«.

Generalstab je, procjenivši opšte stanje na jugoslovenskom ratištu, nekoliko dana poslije našeg predloga, uputio (10. I) radiogramom slijedeću direktivu štabu 2. korpusa:

»U vezi vaše depeše od 3. I za vaše dalje operacije, postupite ovako: glavne snage korpusa prebacite i ispoljite što prije dejstvo na komunikaciju Višegrad — Sarajevo, kuda se povlači 21. armijski korpus. Za operaciju u dolini Lima upotrebite albanske divizije, koje ne prebacivati na lijevu obalu Drine. U ovim operacijama preticati i stalno napadati neprijateljeve glavne snage, a izbjegavati prosto potiskivanje neprijatelja i zaštitničke borbe. Za borbe sa neprijateljskim zaštitnicama ostaviti najmanje odredske snage, a glavninu operativnih jedinica angažovati na bokove odstupajućih snaga, na pravcu njihovog odstupanja za Sarajevo. Izvršenju ovog plana pristupiti odmah. Ostale vaše jedinice (Primorsku grupu i 29. diviziju) upotrebiti prema predloženom planu.«

Direktivom Generalštaba bili su prihvaćeni svi elementi iz predloženog plana štaba 2. korpusa o daljem angažovanju naših jedinica.

Prebacivanje jedinica našeg korpusa prema istočnoj Bosni, na osnovu direkture Generalštaba, bilo je skopčano sa velikim teškoćama zbog rđavog vremena i dubokog snijega na tom pravcu u to vrijeme. No, i pored takvih uslova, otpočeli smo (12. I) sa pokretima naših jedinica u naredenom pravcu. Šesta crnogorska brigada je (14. I) oslobođila Foču u dolini Drine, pošto je prethodno razbila četnike na tom prostoru. Tog dana ostale naše jedinice su oslobođile Priboj i Bijelo brdo. Do 18. januara naše su jedinice (3. i 37. divizija) izbile na Drinu, na sektor Foča — Goražde, izvršile prebacivanje preko rijeke, dok su njihove prethodnice upućene na pravac Dobro polje — Trnovo — Jablanica. U međuvremenu glavnina 21.

¹ Uzeto iz knjige »Na ratnoj stazi« izdanje VIZ-a 1985. str. 290—304.

² Ratni komandant 2. udarnog korpusa, general-pukovnik u penziji.

njemačkog korpusa se prikupila u rejonu Sarajeva, s tim što su se njegove zaštitnice još nalazile u Višegradu.

U vezi sa prebacivanjem jedinica našeg korpusa u istočnu Bosnu, bilo je potrebno da štab korpusa napusti svoje sjedište u Nikšiću i da odabere novo komandno mjesto bliže jedinicama, koje će se pomjerati prema tempu nastupanja jedinica. Odlučili smo da sa štabom pređemo u Pljevi ja, sa daljom orijentacijom prema Foči. Međutim, snijeg je toliko bio napadao na Krnovu, između Nikšića i šavnika, da su pokušaji naših dijelova i stanovništva da se ovdje otvori put pročišćavanjem, kako bi se prebacili štapski dijelovi i mortorna vozila pratećih dijelova i artiljerijskog diviziona, ostali bez rezultata, pa smo odustali od pokreta tim pravcem. Odlučili smo da se preko Bileće i Gacka prebacimo u Kalinovik, pretpostavljajući da će pokret ovim pravcem biti lakši i sa manje snježnih nanosa. Međutim, i pravac Nikšić — Vilusi — Bileća — Gacko bio je u to vrijeme teško prohodan, naročito preko Morina, na putu Nevesinje — Kalinovik. Nekoliko dana je na tom pravcu vođena borba sa snježnim nametima, da bi se probio tunel za naš prolaz.

Odmah poslije primanja direktive od Vrhovnog štaba za pokret jedinica prema dolini Drine i Jahorini, o čemu smo obavijestili štabove divizija, otpočeli smo sa pripremama našeg štaba za prebacivanje na novo komandno mjesto.

Za obezbjeđenje oslobođene teritorije u Crnoj Gori i priobalnog pojasa ostavljene su dvije brigade Primorske operativne grupe (1. bokeška i 10. crnogorska). Na toj teritoriji su ostale i jedinice brigade narodne odbrane, pa smo smatrali da su ove snage dovoljne i za bezbjednost teritorije i za funkcionisanje narodne vlasti i njenih organa i vojnoteritorijalnih organizacija. Isto tako, imali smo namjeru da poslije definitivnog oslobođenja Hercegovine i Sandžaka odvojimo potrebne snage za bezbjednost i ovih oblasti, koje su bile dio operativnog područja 2. korpusa. Sa svim ostalim jedinicama našeg korpusa prešli smo u gonjenje njemačkih jedinica koje su odstupale prema Sarajevu.

Naš štab je imao namjeru da poslije oslobođenja Prijepolja i Pribroja 22. diviziju usmjeri na gonjenje neprijatelja prema Višegradu, s tim da se potom poveže sa jedinicama NOV koje su na tom pravcu nastupale sa istoka preko Vardišta. Međutim, Vrhovni štab je izmijenio odluku o upotrebi ove srpske divizije, kojoj je naređeno da se vrati u Srbiju.

Mi smo odlučili da ostale jedinice našeg korpusa i dvije albanske divizije koje su bile pod našom komandom što prije prebacimo na sektor Rogatica — Goražde — Kalinovik — Trnovo i usmjerimo njihova dejstva prema Sarajevu. Isto tako smo odlučili da 29. hercegovačku diviziju poslije oslobođenja Mostara uputimo da dejstvuje pravcem Konjic — Ivan-sedlo — Sarajevo. Takvim rasporedom naših jedinica bile bi ugrožene sve komunikacije kojima se neprijatelj povlačio sa istoka i sa juga prema Sarajevu.

Početkom 1945. godine prosječno brojna stanje naših divizija bilo je oko 5000 boraca. Mobilizacija je bila skoro potpuno izvršena na našem operativnom području. Vrhovni štab je tada insistirao da divizije treba popuniti do brojnog stanja oko 10.000 boraca, pa nam

je uputio za popunu iz Srbije, sa Kosmeta i iz drugih mesta, gdje je bila izvršena potpuna mobilizacija, nekoliko hiljada boraca koji su uključeni u jedinice našeg korpusa. Vrhovni štab nam je poslao i veći broj artiljerijskih oruđa za formiranje artiljerijskih diviziona za naše jedinice. Međutim, kako na našem području nije bilo konja za transport artiljerije, odložen je prijem ovih oruđa za kasnije, kada smo došli do boljih transportnih sredstava, uključujući i motorizovane, koja su iz Italije preko naše baze u Dubrovniku transportovana za jedinice našeg korpusa.

Sastav štaba našeg korpusa bio je početkom januara (6. I) slijedeći: komandant Radovan Vukanović, politički komesar Vojo Nikolić, načelnik štaba Veljko Žižić, pomoćnik načelnika štaba Milutin Dapčević, načelnik sanitetske službe korpusa dr Žarko Mikić, načelnik Personalnog odjeljenja Vukota Radović, šef II odsjeka (obavještajnog) Jovan Derković, načelnik intendanture korpusa Mihailo Jovanović. Korpusna vonja oblast sa komandantom Dokom Miraševićem ostala je i dalje u Nikšiću za obavljanje vojnoteritorijalnih zadataka 2. korpusa.

Sastav štabova divizija u našem korpusu bio je u to vrijeme:

— u 3. diviziji: komandant Savo Burić, komesar Vuko Tmušić, načelnik štaba Niko Jovičević, šef II odsjeka Mihajlo Baletić, referent saniteta Mehmed Hodžić, načelnik intendanture Vojin Dragović;

— u 29. diviziji: komandant Vlado Šegrt, politički komesar Vučašin Mićunović, načelnik štaba Drago Dukanović, šef II odsjeka Ljubo Kovačević, načelnik intendanture Žarko Popović, referent saniteta Tripo Vujačić;

— u 37. diviziji: komandant Žarko Vidović, politički komesar Velimir Ljubić, načelnik štaba Rade Knežević, referent saniteta Irena Knežević, šef II odsjeka Ljubo Radosavljević, načelnik intendanture Nikola Vitorović;

— u Primorskoj operativnoj grupi: komandant Radomir Babić, politički komesar Boško Đuričković, načelnik štaba Vojislav Novović, referent saniteta dr Laura Sprung, šef II odsjeka Vojo Vučurović, načelnik intendanture Mitar Grahovac.

Brojno stanje svih jedinica korpusa, ne računajući italijansku diviziju »Garibaldi«, koja je takođe bila u njegovom sastavu, bilo je početkom 1945. godine oko 40.000 boraca i starješina.

Iz našeg štaba su se povukli za Italiju (7. I) šefovi američke i engleske vojne misije kapetan Din i major Rid, dok je pri našem štabu i dalje ostao u to vrijeme jedan engleski oficir za vezu u činu kapetana.

Prvom polovinom januara 1945. godine, jedinice našeg korpusa su nastupale dolinom Lima pravcem Brodarevo — Prijepolje — Priboj, goneći jedinice 91. njemačkog korpusa koje su se povlačile tim pravcem. Devetog januara su jedinice 3. divizije oslobodile Brodarevo, dok su jedinice 37. sandžačke i 22. srpske divizije napadale neprijatelja na sektoru Prijepolje — Priboj U međuvremenu je 6. crnogorska brigada iz Primorske grupe iz Sandžaka upućena u gonjenje četnika prema Goraždu.

Tih dana dali smo predlog Vrhovnom štabu da se albanske divizije, koje su sa jedinicama 2. korpusa učestvovalle u gonjenju ne-

prijatelja preko Crne Gore i Sandžaka u pravcu istočne Bosne, zbog nemogućnosti njihovog snabdijevanja hranom i drugim potrebama, vrate u Albaniju, s tim da iz političkih razloga ostane kod nas samo jedna njihova brigada. Na taj naš predlog Vrhovni štab je negativno odgovorio, navodeći kao razlog »da bi to bilo politički nezgodno zbog odnosa sa Albanijom«, pa je naredio da ove albanske divizije ostanu još u sastavu našeg korpusa i učestvuju u gonjenju njemačkih trupa u povlačenju prema Višegradi.

Jedinice našeg korpusa su (10. I) oslobodile Prijepolje, Bistricu i Čaj niče i produžile nastupanje prema dolini Drine, goneći njemačke dijelove koji su se ubrzano povlačili iz doline Lima prema Višegradi i Rogatici. Potom smo oko 12. januara otpočeli sa pokretom naših divizija: u pravcu istočne Bosne — 3. divizija prema Jajini, a 37. divizija ka dolini Prače. Sesta crnogorska brigada, koja je nešto ranije bila upućena da goni četnike, jer je razbila njihove dijelove oko Foče je nastavila gonjenje prema Ustikolini. U svom daljem nastupanju dolinom Lima jedinice 3^e divizije su oslobodile Priboj i Bijelo Polje, a u dolini Drine napadaju Goražde.

Glavnina njemačkog 21. korpusa je već sredinom januara prisiljala u Sarajevo i okolinu, s tim što su njegove zaštitnice još čvrsto držale Višegrad na Dravi.

Glavnina jedinica našeg korpusa (18. I) izbila je svojim prednjim dijelovima na Drinu, na sektor Foča — Goražde (3. divizija i dijelovi 37. divizije). Dijelovi 3. divizije su se prebacili preko Drine i izvršili prodor na prostor Dobro Polje — Trnovo — Jablanica. Albanske divizije NOV su privremeno zadržane na odmoru u dolini Lima.

Štab našeg korpusa je napustio Nikšić (19. I) i uputio se preko Gacka i Uloga za Kalinovik, koji smo odredili za naše slijedeće komandno mjesto.

Obaviješteni smo (22. I) da je neprijatelj izvršio ispad prema jedinicama 3. divizije na sektoru Trnova i zauzeo na tom pravcu Jablanicu. U isto vrijeme u širem rejону Sarajeva vršeno je, pored njemačkih jedinica, koncentrisanje nekoliko hiljada četnika iz raznih krajeva naše zemlje koji se povlače pod zaštitom Nijemaca zajedno sa njihovim jedinicama.

Kako je u to vrijeme prema odluci Vrhovnog štaba povučen iz naših jedinica i štabova jedan broj rukovodećih kadrova i upućen po zahtjevu partijsko-političkih rukovodstava Crne Gore za zadatke u organe vlasti, partijske forume ili u druge jedinice, dali smo predloge za njihovu popunu.³

Tokom dva dana (19. i 20. januara) premjestili smo naš štab sa svim prištapskim dijelovima preko Bileće u Gacko. Za raščišćavanje snijega od Nikšića do Vilusa trebovali smo i dobili iz baze NOV u Bariju čistač snijega, pa smo njegovom upotrebom omogućili da se od Nikšića u Gacko prebacimo kamionskim transportom.

³ Na nova formacijska mesta u diviziji za pomoćnika komesara 3. divizije Radivoja Vukićevića, sekretara Okružnog komiteta za Berane, za pomoćnika političkog komesara 29. divizije Aca Babića, rukovodioca Politodjela, za pomoćnika političkog komesara Primorske operativne grupe Aca Vukotića, do tada rukovodioca Politodjela, dok je za 37. diviziju predlog poslat nešto kasnije.

Na čišćenju ceste bilo je angažovano i stanovništvo okolnih sela i dijelovi naših prištapskih jedinica, što je ubrzalo radove na oslobođanju ceste od dubokog snijega. Na tom putu, poslije kraćeg zadržavanja u Bileći, održali smo sastanak sa štabom italijske divizije »Garibaldi« i dogovorili se o daljem radu njihovih jedinica koje su se nalazile na teritoriji 2. korpusa, koje su se po naređenju Vrhovnog štaba i na zahtjev italijske Vrhovne komande prikupljale u Hercegovini i orijentisale prema Primorju radi njihovog predviđenog repatriiranja.

Nakon dolaska u Gacko, zbog neupotrebljivosti puta prema Kalinoviku, zatrpanog dubokim snijegom uspostavili smo funkcionisanje našeg štaba i svih njegovih organa, a i radio-vezu sa svim divizijama i našom bazom u Dubrovniku, kao i sa Vrhovnim štabom.

Cesta prema Kalinoviku, između Nevesinja i Uloga, naročito preko Morina (na prevoju ove planine), bila je zatrpana dubokim snijegom, pa se nijesu mnogo koristili ni čistači snijega kojima smo raspolagali. Morala se angažovati veća radna snaga za ovaj zadatak. Stoga smo se u Gacku morali zadržati sve do stvaranja uslova da se ovim pravcem prebacimo u Kalinovik. Snijeg je potpuno zatrpan cestu i sravnio sa okolnim terenom, a nije bilo nikakvog traga da se otkrije trasa puta. Angažovanjem vojnopožadinskih vlasti i Narodnog odbora Nevesinja, izvršena je potpuna mobilizacija stanovništva iz okolnih sela koji su pristupili raščišćavanju snijega na cesti. Povedena je borba naroda sa prirodnom stihijom, koja je trajala nekoliko dana. Vjetar koji je duvac i zatrpanao pročišćene dionice otežavao je rad na ovoj akciji. Upotrebom lopata i ašova skidan je gornji sloj snijega i otkrivana trasa ceste, pa su donji sloj (prizemni) traktori-čistači lakše uklanjali. Teškoće su nastajale zbog stalnog zatrpanjanja pročišćenih dionica puta, zatrpanih novim snijegom i nanosima vjetra. Na pojedinim mjestima se po nekoliko puta ponavljao rad na čišćenju. Tek kada se vrijeme smirilo i prestalo zatrpanjanje, probijen je tunel kroz snijeg, negdje cestom, a negdje izvan ceste, dubok nekoliko metara. Tako je sa velikim naporom narod nevesinjskog kraja izvojevao i ovu veliku pobjedu sa prirodnom stihijom i stvorio mogućnost da se preko Morina i Uloga prebace svi motorizovani dijelovi našeg korpusa, artiljerija i druge jedinice. U sastavu ovog konvoja imali smo motorizovane artiljerijske divizione koji su od Vrhovnog štaba iz Italije preko naše baze u Dubrovniku dopremani za jedinice Korpusa. Ovim pravcem je uspostavljen normalan kanal snabdijevanja transportom hrane, oružja, odjeće i drugih potreba, od naše baze u Dubrovniku do naših jedinica na pravcu Kalinovika, Foče i Sarajeva.

Vrhovni štab je naredio (20. I) da smijenimo 22. diviziju u regionu Višegrada dijelovima 37. divizije, radi njenog upućivanja na novi zadatak. Narednog dana (23. I) primamo naređenje od Vrhovnog štaba da pripremimo dvije brigade iz Primorske operativne grupe za upućivanje na Kosmet, gdje treba da ostanu duže vremena na vojno-političkom radu na tom području. Raspored Primorske grupe tada je bio: 6. crnogorska brigada u regionu Foče, 1. bokejska brigada u Vasojevićima, a 10. crnogorska u Crnogorskem primorju. Mi smo odlučili da za Kosmet uputimo 6. crnogorsku i 1. bokejsku bri-

gadu, što je u Vrhovnom štabu prihvaćeno, s tim da 10. crnogorska brigada ostane i dalje u Crnogorskem primorju da kontroliše i obezbedjuje ovu oblast.

Ostale jedinice korpusa u to vrijeme nastupale su: jedinice 29. divizije prema Mostaru odbijaju ispadne Nijemaca i ustaša iz ovog garnizona, jedinice 37. divizije i Primorske grupe vode borbe u dolini Drine oko Goražda koje neprijatelj na boku odbrane Višegrada još drži kao jako uporište.

Komande njemačkog 21. korpusa i 369. divizije su se prebacile (do 26. I) u Sarajevo, preuzimajući organizaciju odbrane tog grada kao jakog čvora na južnom boku sremskog fronta.

Raspored jedinica našeg korpusa (27. I) bio je slijedeći:

- 29. divizija sa tri brigade na sektor Mostar — Nevesinje, dok su njene dvije brigade na prostoru konjička župa — Planina;
- 3. divizija na sektor Ilove — Hranjen — Goražde;
- 37. divizija na sektor Goražde —■ Višegrad na desnoj obali Drine;
- Primorska grupa, kao što je navedeno;
- divizija »Garibaldi« u prikupljanju oko Bileće i Vilusa.

Od Generalštaba smo primili radiogramom naređenje (26. I) da odmah uputimo jednu albansku diviziju u sjevernu Albaniju da se stavi na raspolaganje Vrhovnom štabu NOV Albanije, a odmah potom (29. I) novo naređenje da hitno obustavimo upućivanje ove divizije u sjevernu Albaniju, već da je uputimo na Kosmet sa zadatkom da tamo, sa crnogorskim brigadama, dejstvuje protiv ostataka reakcionarnih grupa u ovoj oblasti koje teže da uspostave staru vlast.

Za komandovanje grupom brigada (1. bokeljskom i 6. crnogorskom) koje su upućene na Kosmet, formiran je po odluci Vrhovnog štaba Operativni štab, u koji su ušli članovi štabova obje brigade. Ovaj štab je dobio naređenje da se nakon dolaska na Kosmet poveže radi sadejstva sa Operativnim štabom za Kosmet i Glavnim štabom za Srbiju u Kragujevcu, pod čijom će se neposrednom komandom nalaziti.

Generalštab JA je naredio (2. II), pošto je glavnina Primorske operativne grupe bila upućena za Kosmet, da štab ove grupe ostane i dalje u Crnoj Gori, gdje će u odsustvu štaba 2. korpusa (komandanta i komesara) raditi na daljoj organizaciji jedinica, pod našom kontrolom i uputstvima. Na teritoriji Crne Gore ostala je i korpusna vojna oblast za vršenje vojnoteritorijalnih zadataka korpusa.

Generalštab nas je depešom obavijestio (6. II) da jedinice NOV već 10 dana vode borbe sa neprijateljskim snagama (Nijemcima), koje se probijaju pravcem Sarajevo — Sokolac — Vlasenica — Zvornik, i naredio da jedinice našeg korpusa sadejstvuju sa našim jedinicama koje tamo vode borbe, s tim da ispolje jača dejstva na sektoru Višegrad — Sarajevo. Na tom pravcu već su bile angažovane 3. i 37. divizija našeg korpusa.

U pogledu angažovanja albanskih divizija, Vrhovni štab je ponovo izmijenio raniju odluku, pa nam je naredio da ne upućujemo albansku diviziju na Kosmet, već da ona i dalje ostane u dolini

Na dužnost komandanta 37. divizije predložili smo (7. II) Ceda Drulovića, jer je dotadašnji komandant Žarko Vidović, odlukom Vrhovnog štaba, bio određen na drugu dužnost.

Jedinice 29. divizije su oslobodile (2. II) Gabelu i Metković, a potom (4. II) i Čaplinu. Zatim su sa dijelovima 8. korpusa produžile napad prema Ljubuškom.

Neprijatelj je i na ostalim sektorima naših jedinica vršio stalne napade: na dijelove 3. divizije u rejonu Trnova i na jedinice 29. divizije u dolini Neretve, koje su poslije oslobođenja Čapljine nastupale prema Mostaru, a dijelovima se obezbjeđivale prema Konjicu. Već od 7. II glavnina 29. divizije je angažovana južno i jugoistočno od Mostara, sadejstvujući jedinicama 8. korpusa koje su napadale na sektor Široki Brijeg — Mostar. Dijelovi ove divizije su angažovani i prema neprijateljskom garnizonu u Nevesinju.

Radi usaglašavanja dej stava u dolini Neretve prema Mostaru, postojala je radio-veza našeg štaba sa štabom 8. korpusa, čija je 29. divizija angažovana u ovoj operaciji.

Na osnovu naređenja Generalštaba pri štabu našeg korpusa i štabovima divizija, obrazovani su razni kursevi za obuku, i to:

- 1 kurs za niže pješadijske oficire (40 slušalaca);
- 6 kurseva za pješadijske podoficire (260 slušalaca);
- 1 kurs za niže artiljerijske oficire (oko 60 slušalaca);
- 3 artiljerijska podoficirska kursa (335 slušalaca);
- 2 telefonska kursa (70 slušalaca);
- 2 radio-telegrafska kursa (48 slušalaca).

Trajanje obuke na kursevima bilo je predviđeno od 1 do 2 mjeseca.

Potreba održavanja ovih raznovrsnih kurseva nastala je porastom naših jedinica prilivom novih boraca, radi obuke nižeg starješinskog kadra u rukovođenju i komandovanju, a i u stručnoj obuci. Ovi kursevi su organizovani i nastava obavljanja u uslovima stalnih borbi i pokreta jedinica, ali su i u takvim uslovima postizani zadovoljavajući rezultati u obuci.

U to vrijeme smo, po naređenju Vrhovnog štaba, formirali i dva dopunska bataljona (oko 883 borca) za dvomjesečnu obuku novih boraca koji su pristupili u jedinice poslije oslobođenja do tada neoslobodenih teritorija na području korpusa. Obukom u ovim bataljonima postizani su zadovoljavajući rezultati iako je program obuke više odgovarao mirnodopskim uslovima.

U to vrijeme organizovana su i tri politička kursa sa ukupno 115 slušalaca, sa trajanjem po 25 dana, što je odgovaralo potrebama intenziviranja političkog rada sa novomobilisanim borcima.

Saveznička vojna misija se povukla iz našeg štaba. Međutim, za novog šefa engleske vojne misije pri našem štabu određen je major Karmel iz sastava Engleskog artiljerijskog diviziona, koji se nalazio na našoj teritoriji. On je u tom divizionu bio na dužnosti obaveštajnog oficira.

Pod pritiskom jedinica 37. divizije, neprijatelj je napustio uporišta na desnoj obali Drine na sektoru Goražde — Višegrad, prebacio svoje dijelove na lijevu obalu i porušio most na Drini u Više-

gradu. U tom rejonu, na desnoj obali, još je držao mostobran dubine do 5 km, koji je uključivao i Stari Brod.

Jedinice 29. divizije su (14. II) u rezultatu noćnog napada definitivno oslobodile Nevesinje i produžile da gone njegove razbijene dijelove na pravcu Bišina — Mostar. U rejonu Bišina neprijatelj je imao gubitke od nekoliko stotina Nijemaca, italijanskih fašista i ustaša. Nevesinje su branila dva bataljona 369. puka iz 369. nemačke divizije i 1. bataljon ustaške milicije, a i dijelovi italijanske fašističke legije. U napadu na Nevesinje dijelovi 10. i 14. hercegovačke brigade ojačani su haubičkim i motorizovanim divizionom 2. korpusa i jednom četom tenkova. U borbama za Nevesinje naročito se istakla 10. hercegovačka brigada pod komandom Raka Mrkovića i političkog komesara Sveta Kovačevića. Naše jedinice su imale u ovim borbama oko 80 izbačenih iz stroja boraca.

Poslije oslobođenja Nevesinja jedinice koje su u njemu učestvovali uključile su se u dalje borbe za oslobođenje Mostara, napadajući neprijateljska uporišta jugoistočno i istočno od Mostara (10. brigada) i u rejonu Bune (13. brigada). Poslije likvidacije neprijatelja na Buni i kod Blagaja, ove brigade su produžile napad lijevom obalom Neretve prema Mostaru, dok je 12. brigada napadala desnom obalom, izvršila prodor u predgrađe Mostara i povezala se sa dijelovima 8. korpusa koji su prodirali na taj pravac sa sjevera i zapada. Četrnaesta brigada 29. divizije je preko Gornjeg i Donjeg Zijemlja nastupala prema dolini Neretve i Bijelog Polja na pravac Mostara.

Tog dana (14. II) i jedinice 3. udarne divizije, pošto su zauzele s. Umčane, produžile su napad na Jablanicu i Kijevo i oslobodile sva sela na tom pravcu. Obostrani gubici bili su dosta veliki.

Istovremeno borbe su vodile jedinice 37. divizije na sektor Renovica — Goražde — Višegrad.

Primili smo obavještenje iz Sarajeva da neprijatelj u tom gradu vrši masovna hapšenja i strijeljanja i da je otkrio neke organizacije NOP-a.

Jedinice 8. korpusa i 29. divizije su u toku 14/15. II oslobodile grad Mostar i neposrednu okolinu. Narednih dana oslobođen je (15. II) Višegrad od jedinica 37. sandžačke i 6. albanske divizije. Borbe se vode i u dolini Prače na sektoru Podgrab — Prača — Renovica (7. crnogorska brigada).

Do 16. februara jedinice 1. bokeljske i 6. crnogorske brigade razmjestile su se na prostoru Kosovska Mitrovica — Peć. Operativni štab ove grupe brigada bio je: Veljko Žižić, komandant, i Mato Petrović, politički komesar, kao komandant, odnosno komesar 6. crnogorske i 1. bokeljske brigade.

Poslije oslobođenja Mostara, dijelovi 29. divizije su produžili gonjenje neprijatelja dolinom Neretve na sjever prema Konjicu.

U borbama oko Mostara i u gradu samo jedinice 29. divizije naijele su neprijatelju gubitke od oko 500 ubijenih i zarobljenih vojnika i zahvatile veliki plijen u oružju, municiji i raznovrsnoj vojničkoj opremi. U daljem nastupanju dolinom Neretve, jedinice 29. divizije su podišle (19. II) Konjicu i presjekle komunikacije prema Sarajevu. Tog dana Nijemci su se još kako branili iz Konjica.

Neprijatelj je i na drugim pravcima nastupanja jedinica 2. korpusa davao žilav otpor bez obzira na velike gubitke koje je takvom upornošću morao da podnosi. Na tom pravcu jedinice ove naše divizije su (21. II) oslobođile Jablanicu i produžile napad ka Ramu koji je tokom noći neprijatelj prinudno napustio.

Albanske divizije NOV, koje su se još nalazile pod našom komandom, bile su (22. II) dislocirane: Prijepolje — Sjenica — Nova Varoš (5. divizija) i Rudo — Višegrad (6. divizija).

Dijelovi 37. divizije su kod Višegrada prešli na lijevu obalu Drine (23. II) i produžili da dejstvuju prema planini Semeću, dok njeni drugi dijelovi i dalje napadaju neprijatelja u rejonu Goražda čije se zaštitnice ovdje još uporno brane.

Jedinice 29. divizije produžuju sa napadima na Konjic i Ostrožac.

U vezi sa reorganizacijom Vrhovnog štaba, predviđena je organizacija i komandovanje artiljerijom Jugoslovenske armije, pa je na tu dužnost određen Žarko Vidović, dotadašnji komandant 37. divizije, koji je od nas razrješen dužnosti i upućen (25. II) za Beograd.

U dolini Prače je i dalje dejstvovala 7. crnogorska brigada 3. divizije, napadom na neprijateljske kolone i rušenjem željezničke pruge, koju je neprijatelj još koristio za prebacivanje trupa i materijala prema Sarajevu, koristeći za to blindirani voz.

Dijelovi 37. divizije u svom nastupanju pravcem Višegrad — Rogatica došli su u vezu, kod Sokolovića na Romaniji, sa jedinicama 27. istočno-bosanske divizije iz 3. korpusa NOV, koje su nastupale prema Sarajevu.

Na sektoru Goražda jedinice 37. sandžačke divizije zarobile su nekoliko vojnika koji pripadaju njemačkoj 297. diviziji, čija se glavnina nalazila u povlačenju prema Sarajevu, dok su se na komunikaciji Goražde — Rogatica — Višegrad nalazili dijelovi njemačke 181. divizije, koja je pripadala njemačkom 21. armijskom korpusu koji se povlačio preko Crne Gore i Sandžaka. Komunikaciju Sarajevo — Konjic — Ostrožac još su krajem februara (28. II) kontrolisali dijelovi njemačke 369. divizije koja se povlačila dolinom Neretve i dijelovi 2. ustaško-domobranskog zdruga.

Zbog potreba u kadrovima i za novoformirane jedinice i za rukovodeće dužnosti u Beogradu i na Kosmetu, po naređenju Vrhovnog štaba, upućeno je iz jedinica našeg korpusa tokom januara i februara 1945. godine 189 starešina raznog ranga.

Vrhovni štab NOVJ je naredio (13. II) da svi partizanski odredi koji su do tada dejstvovali na oslobođenoj teritoriji kao vojne formacije uđu u sastav Korpusa narodne odbrane radi ojačavanja ove jedinice za izvršavanje zadataka koji su se pred nju postavljali u danima oslobođenja zemlje u borbi protiv ostataka kvislinških i kontrarevolucionarnih grupa i pojedinaca na tek oslobođenim područjima. Izdali smo naredenje da se ova odluka sproveđe na teritoriji koja je do tada bila pod kontrolom naših jedinica.

U to vrijeme snabdijevanje jedinica našeg korpusa vršeno je redovno, prebacivanjem većih količina hrane i raznog materijala autotransportom iz Baze Korpusa iz Dubrovnika, u koju je dopremanje ostvarivano brodovima iz Baze NOVJ u Bariju (Italija).

Od novomobilisanih boraca u Mostaru, poslije oslobođenja grada, pretežno radnika, po odluci Vrhovnog štaba, upućen je najveći broj u hercegovačku brigadu narodne odbrane.

Upozoreni smo od Vrhovnog štaba da ovogodišnju proslavu dana Crvene armije (23. II) izvedemo na »najsvečaniji način, kako u jedinicama tako i u pozadini«.

Generalštak je naredio (17. II) da odmah uputimo načelnika štaba našeg korpusa Veljka Zižića rukovodstvu NOV na Kosmetu, jer je određen za komandanta novootvorene divizije na tom području.

Generalštak nam je naredio (18. II) da 29. hercegovačku diviziju iz doline Neretve najpogodnijim pravcem orijentisemo prema Sarajevu. Njene jedinice su već bile na ovaj pravac usmjerene poslije oslobođenja Mostara. Istovremeno je naredio da štab 8. korpusa jednu svoju diviziju ostavi i dalje na prostoru Mostar — Široki brijeg — Imotski — Ljubuški — Metković, za kontrolu ove oblasti i obezbeđenje funkcionisanja narodnooslobodilačke vlasti.

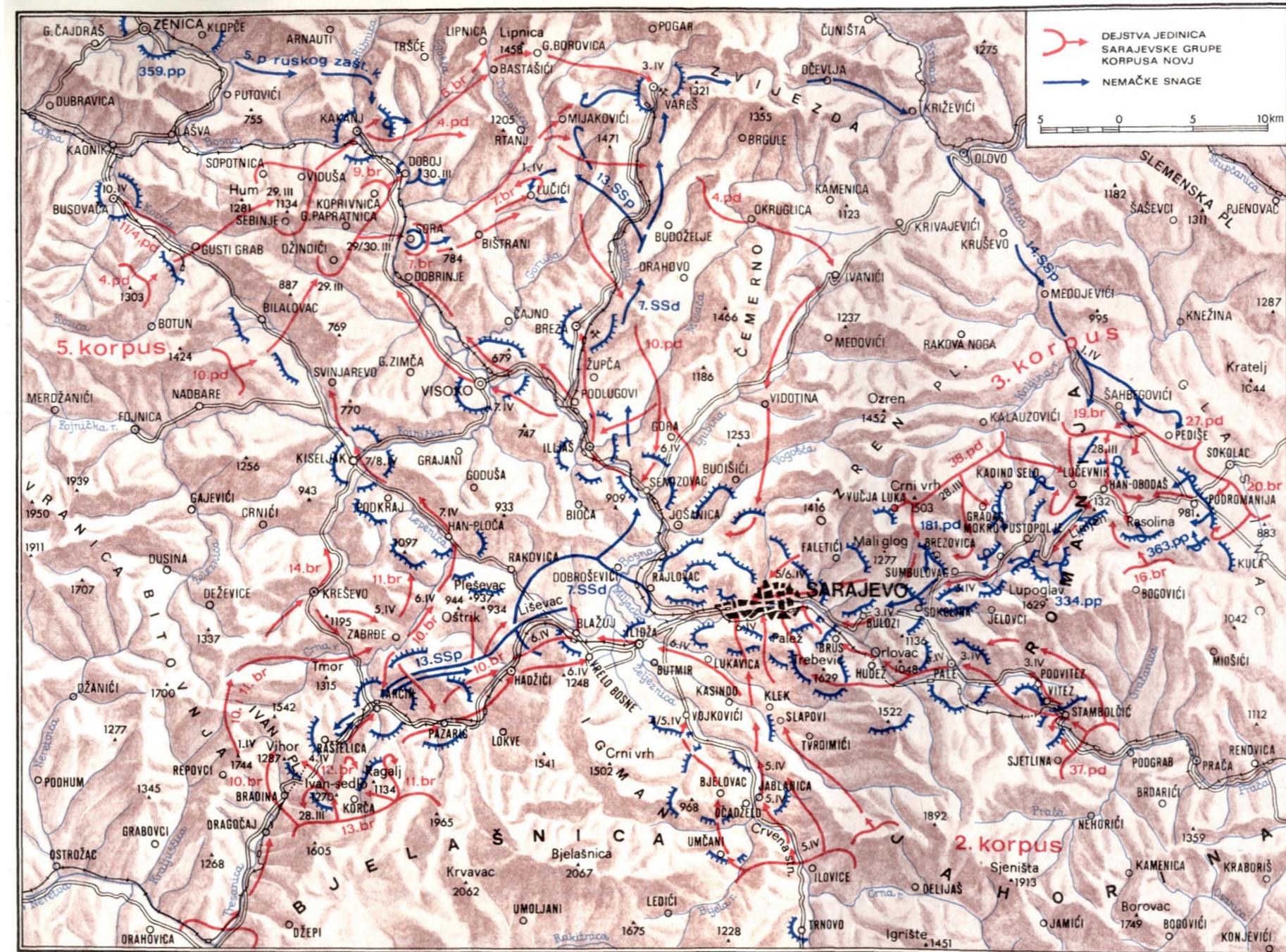
Generalštak nas je obavijestio (19. II) da italijanska divizija »Garibaldi« uskoro odlazi za Italiju, pa je potrebno da se u roku od 12 dana prikupi u Dubrovniku, gdje će biti prihvaćena brodovima za transport u domovinu. Preporučeno je da ova divizija ostavi kod nas teško naoružanje, artiljeriju i bacače, a samo lako naoružanje ponese sa sobom. To je vjerovatno dogovoren sa italijanskim Vrhovnom komandom.

U dolini Neretve, na sektoru Konjic — Jablanica, nalazila se od 13. II 17. brigada 10. krajiške divizije (V korpus), koja je održavala vezu sa jedinicama 29. divizije koje su se orijentisale prema Ivan-sedlu.

U jedinicama 37. sandžačke divizije u to vrijeme se nalazilo oko 560 sovjetskih državljanina, bivših njemačkih zarobljenika, pa je naređeno da se upute komandi Beograda, gdje će se prikupiti zarobljenici i iz drugih jedinica našeg korpusa radi stavljanja na raspolažanje odgovarajućoj komandi Crvene armije u Beogradu.

Primili smo i naredenje (23. II) da obje albanske divizije (5. i 6) prikupimo na prostoriji Novi Pazar — Kosovska Mitrovica — Vučitrn gdje će dobiti zadatke za dalje postupke u vezi sa traženjem Vrhovnog štaba NOV Albanije. Stoga je zabranjena dalja upotreba ovih divizija u Bosni i naređeno njihovo prebacivanje na određenu teritoriju.

SARAJEVSKA OPERACIJA

DEJSTVA SARAJEVSKE GRUPE KORPUSA JA, 28.11.1944 - 10.IV 1945.

Uслови под којима је припремана и водена sarajevska operacija¹

General-pukovnik Vojo NikoJić²

Da bismo dobili potpunu sliku o sarajevskoj operaciji i njenom vojno-političkom značaju, trebalo bi nešto reći i o uslovima pod kojima je pripremana i vođena, jer je bilo ocjena da je neopravdano kasnila.

Nijemci su pridavali veliki značaj odbrani Sarajeva radi stvaranja uslova za njemačku protivofanzivu u Mađarskoj; radi usporavanja naših snaga na sremskom i primorskom frontu, ali, prije svega, radi izvlačenja njihovih snaga sa juga Balkana. Kao što je poznato, Nijemci su, pošto im je bila presječena odstupnica dolinom Morave, računali na povlačenje svojih snaga dolinom Lima i Neretve. Zato su poduzeli opsežne vojne mjere da utvrde i pojačaju svoje garnizone na tim pravcima.

Poslije prodora u Srbiju, polovinom 1944. godine, naše snage su znatno oslabljene na prostoriji srednje i jugopazadne Bosne i Hercegovine i Crne Gore. To je omogućilo neprijatelju da odmah preduzme ofanzivu protiv naših snaga u dolini Lima, da ih odbaci na plato Durmitora i, po mogućству, uništi. Nijemcima je bilo poznato da su se na teritoriji koju su kontrolisale jedinice 2. korpusa nalazile bolnice sa više od 2.000 ranjenika. Pored ranjenika 2. korpusa, tu su bili ranjenici iz 12. korpusa i 6. ličke divizije. Zato su Nijemci preduzeli jedan munjevit prođor, uz angažovanje 1. alpske divizije, koja je, pošto je bila desetkovana na istočnom frontu, popunjena i locirana na teritoriji Kosova i Sandžaka, kao strategijska rezerva. Nijemci su znali gdje se nalaze naše bolnice i da će to usporiti pokrete naših jedinica i omogućiti im da ostvare postavljeni cilj.

Međutim, ta zamisao neprijatelja nije se ostvarila, jer nam je uspjelo da organizujemo spektakularno prebacivanje 1.200 ranjenika sa Brezana u Italiju. Valja istaći da je saveznička avijacija tom prilikom izvanredno organizovala transport ranjenika i vazdušnu zaštitu aerodroma. Odmah nakon toga, smjelim probojem kroz neprijateljske položaje naše jedinice su u brzom naletu oslobodile Kolašin, Andrijevicu i Berane, ii našle se iza leđa neprijatelju, tamo gdje

¹ Izlaganje na »okruglom stolu« povodom 40-godišnjice sarajevske operacije 5.aprila 1985. u Sarajevu.

² Politički komesar 2. udarnog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, u vreme izvođenja sarajevske operacije.

je započela neprijateljska ofanziva. Tom akcijom neprijateljske snage su potpuno izmanevrisane i ubrzano su se povukle. Ovo ističem stoga što su se tek poslije te operacije stvorili uslovi za ofanzivne operacije većih razmjera i za oslobođanje gradova.

Treba imati u vidu da je to bilo vrijeme kada smo našim prijstvom morali obezbjediti jačanje našeg uticaja i na onim prostorima gdje to do tada nije bilo moguće i gdje su okupatori i narodni izdajnici trovali narod i pokušavali da ga zadrže pod svojim uticajem. To se, u prvom redu, odnosilo na krajeve koje je do tada kontrolisala muslimanska milicija, albanske kvinsliške jedinice i na krajeve koje su do tada kontrolisale četničke, ustaške i domobranske jedinice i gdje je tek tada počela diferencijacija. Zato smo morali dislocirati naše jedinice, da te krajeve, narodnu vlast i institucije, koje smo tada stvarali, štite od neprekidnih neprijateljskih napada sa svih strana teritorija koje smo mi držali. S obzirom na to da su se približavali dani kada će se odlučiti o sudbini Jugoslavije, to je bio jedan od naših najvažnijih zadataka. Kada se ima u vidu da su naše jedinice držale i kontrolisale čitavu prostoriju Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, postaje jasno koliko je to bio težak i odgovoran zadatak. Eto, zbog toga mi nijesmo moli koncentrisati veći broj jedinica, nego smo sa relativno malim snagama morali oslobođati gradove. Mi smo, u najboljem slučaju, sa jednog sektora na drugi mogli prebaciti, kao podršku operacijama, najviše po jednu brigadu. I pored toga, mi smo za relativno kratko vrijeme oslobođili sva važnija mjesta i gradove u primorskom zaleđu, a zatim Dubrovnik, Boku Kotorsku i Crnogorsko primorje. To je bilo od vrlo velikog značaja za dalje operacije naših snaga. Presjekli smo odstupnicu neprijateljskim snagama tim pravcem; obezbijedili leđa jedinicama 8. korpusa za akcije duž Jadranske obale, prema Istri, i omogućili stvaranje baze u Dubrovniku, preko koje su saveznici doturali pomoc našim snagama.

Na tom terenu, pod zaštitom Nijemaca, koncentrisalo se više od 7.000 četnika iz Crne Gore, Hercegovine, i oružnih krajeva Jugoslavije, s nadom da će se tamo iskrpati saveznici. Prisustvo tih jedinica na tom terenu predstavlja je ozbiljan izazov zbog mogućih provokacija. Vjerovatno i stoga što su Englezi tražili da u Dubrovnik iskrcaju jedan odred svoje artiljerije, pod izgovorom zaštite baze. Naše rukovodstvo nije im to moglo odbiti, jer je to bio njihov uslov za organizovanje baze. Zbog toga je razbijanje te grupacije četnika bilo od vrlo velikog vojnog i političkog značaja. I pored toga što su četničke grupacije bile razbijene i proterane sa tih prostora, savezničke jedinice pokušavale su da uspostave vezu sa njima. Utvrđili smo da su preko kanala, koje su imali u Dubrovniku i okolini, krijučarili na svoje brodove neke četnike ili njihove porodice. Zato smo bili prinuđeni da kontrolišemo njihovo ponašanje i onemogućimo im kontakte sa izdajnicima naroda. Dislocirali smo dio njihovih jedinica blizu naših položaja prema Nikšiću i Gacku. One su u nekim akcijama sadejstvovali našim jedinicama, pa je to engleska štampa u velikoj mjeri koristila za propagandu — pisala je kako njihove jedinice oslobođaju neke krajeve Crne Gore i Hercegovine,

»zajedno sa tamošnjim partizanima«. Zbog toga nas je oštro ukorio Vrhovni štab i bili smo prinuđeni da ubrzano povučemo njihove jedinice prema Dubrovniku. Radi istine, valja reći da se te jedinice nijesu naročito pokazale i da su nam zadale više problema nego pomoći. Tako su jedinice 29. divizije bile prinuđene da otimaju engleske topove, koje su engleske jedinice napustile i koji su pah u ruke Nijemaca.

Poslije oslobođenja Dubrovnika i Boke Kotorske samo dio naših jedinica mogao se pokrenuti frontom prema Sarajevu. Najveći dio naših snaga, 3. divizija, Primorska operativna grupa i 37. divizija bile su angažovane u teškim i iscrpljujućim danonoćnim borbama sa njemačkom grupacijom, koja se probijala iz Grčke i Albanije. Bile su to najteže borbe koje su naše jedinice vodile tokom čitave narodnooslobodilačke borbe na tom terenu. Težina tih borbi nije bila samo u neprekidnom trajanju borbe, jurišima i protiv jurišima, nego i uslovima pod kojima su vodene. Nijemci su držali dolinu Zete i Morave i komunikacije, pa su naše jedinice bile prinuđene da dejstvuju sa neprohodnog planinskog zemljišta, bez mogućnosti da upotrijebi i ono malo artiljerije kojom smo raspolagali, izuzev sa pravca Nikšića.

Nijemci su se u tim borbama borili na život i smrt i neke ključne položaje naše jedinice osvajale su tek kada bi likvidirale i poslednjeg Nijemca.

Kada se govori o tim operacijama, treba pomenuti i vazdušnu podršku koju nam je u tim borbama pružilo savezničko vazduhoplovstvo. Oni su u nekoliko naleta zadali teške udarce njemačkim jedinicama na komunikaciju Podgorica — Mateševu, uništili dio mehanizacije. Na žalost, oni su često bombardovali i tamo gdje nije bilo neprijateljskih jedinica, iako smo im i mi i njihova vojna misija, koja se nalazila pri štabu 2. korpusa, dali tačne podatke o tome gdje se nalaze neprijateljske jedinice. Do temelja su srušili Podgoricu, mada tamo nije bilo nijednog neprijateljskog vojnika, bombardovali su i mitraljirali naše bolnice i komore, Bijelo Polje i Brodarevo, i neka druga naseljena mjesta na pravcu prodora neprijateljskih snaga. Mogao bi se steći utisak da nijesu željeli da ta njemačka grupacija bude uništena, iako su to mogli postići da su njihova dejstva bila efikasnija i da su njihove bombe pogadale tamo gdje je trebalo. Za to su postojali izvanredni uslovi, jer su se kolone neprijatelja na komunikaciji zasutoj dubokim snijegom vidjele kao na dlanu.

U vrijeme izvođenja tih operacija i završnih borbi u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, vremenske prilike bile su vrlo nepovoljne. Bila je to jedna duga, teška zima, sa dubokim snijegom i niskim temperaturama. U vrijeme kada je 29. divizija oslobađala Nevesinje, visina snježnog pokrivača u Nevesinju i oko njega bila je mjestimično iznad 1,5 metra. Može se samo pretpostaviti koliko je to otežavalo pokrete i manevar naših jedinica, što je, kao što je poznato, bila osnovna prednost naših snaga u borbi sa neprijateljem. Takve vremenske prilike i veoma niske temperature pratile su 131

Vojko Nikolić, politički komesar 2. korpusa Jugoslovenske armije diskutuje na »okruglog stolu« o sarajevskoj operaciji. Desno od njega su: Petar Gračanin i Anton Lukežić

su nas na čitavom putu do Sarajeva. Mi smo morali krčiti prolaz našim jedinicama i pravcima gdje do tada tokom zimskog perioda nikada nije održavan saobraćaj. Morali smo raščišćavati put Nevesinje — Obalj, preko Morina, da bi obezbijedili komunikaciju za snabdijevanje naših jedinica na položajima oko Sarajeva. To je bio jedini put kojim je to bilo moguće. Organizovali smo čišćenje snijega sa prištapskim jedinicama korpusa i narodom iz okoline Gacka i Nevesinja. Svakog jutra tokom dvadeset dana, koliko je raščišćavanje trajalo, kamionima smo prebacivali vojsku i narod na čišćenje snijega i vraćali ih kasno uveče. Uspjelo nam je da napravimo prokop visok nekoliko metara i da omogućimo prolaz naše motorizacije u Kalinovik. Seljaci iz okolnih sela nijesu se mogli načuditi kako nam je to uspjelo. Jedan seljak mi je rekao: »Alal vam vjera junaci. Silni Franja Josif pokušavao je ovuda da prođe zimi, pa bivša Jugoslavija, ali nikome prije vas nije uspjelo. Bog je s vama, vi će te pobijediti.«

I pored takvih napora, naše jedinice su loše snabdijevane hranom i naoružanjem, i drugim neophodnim sredstvima. Prostor kojim su se kretale bio je potpuno iscrpljen. Tuda su se odvijale neprekidne borbe i tokom četvrte i pete neprijateljske ofanzive. Mi smo dobijali pomoć od saveznika, ali je ona bila nedovoljna, jer je najveći dio savezničke pomoći korišćen za opremanje jedinica 8. korpusa radi njegovog osposobljavanja za predstojeće vrlo značajne zadatke. To nas je pogodalo utoliko teže što su naše jedinice u to vrijeme popunjavane velikim brojem novih boraca, koji su stizali

Politički komesarji 2. korpusa Jugoslovenske armije (stari i novi) Vojko Nikolić (levo) komandant Radovan Vučanović (u sredini) i Boško Đuričković (desno)

bez ikakve opreme, rđavo odjeveni, a bilo je čak i bosih. Upućivani su tako u naše jedinice s uvjerenjem da će tamo odmah dobiti sve što im je potrebno. Tako su nam te popune predstavljale više teret nego pojačanje.

Toliki prliv novih boraca obavezivao nas je na pojačan politički rad, pošto je među njima bio i izvjestan broj sa terena koje je dugo kontrolisao neprijatelj ili su bili u neprijateljskim kvislinškim formacijama.

U to vrijeme mi smo morali razvijati pojačanu vojno-političku aktivnost radi vaspitanja i privikavanja naših boraca na nove uslove ratovanja. Morali smo učiti naše borce ukopavanju i izgradnji drugih fortifikacijskih objekata, koje su zahtijevale pozicione i frontalne borbe. Poznato je da su jedinice 29. divizije u vrijeme kada su držale položaje na Ivan-sedlu bile ušančene na svega nekoliko desetina metara daleko od neprijateljskih rovova i da su se međusobno dobacivali ručnim granatama. O nastajanju da naše jedinice priviknemo na tada savremene uslove ratovanja, bolju organizaciju i pripremu operacija može potvrditi činjenica da smo mi u vrijeme pripreme sarajevske operacije snimili sve raspone mostova i propusta na rijeci Željeznici i pripremili materijale za njihovo premoščavanje, jer smo znali da će ih Nijemci prilikom povlačenja porušiti. Tako smo omogućili da na dan oslobođenja Sarajeva u Sarajevsko polje stigne naša artiljerija i motorizovane jedinice.

Naveo sam ovdje samo neke primjere naših teškoća, napora i preduzimljivosti, da bi se dobila što potpunija slika o uslovima pod kojima je izvođena sarajevska operacija. Prepostavljam da su u 133

sličnoj situaciji bile i jedinice 3. i 5. korpusa i vjerujem da će me drugovi iz tih korpusa i iz naših jedinica koje su bile bliže frontu dopuniti.

Sigurno je da je bilo značajnijih frontova u kojima su učestvovale znatno veće snage, ali nije bilo ni jedne operacije koja se odvijala pod tako teškim uslovima i u kojoj su naše jedinice izdržale i savladale tako velike napore i uspješno izvršile sve postavljene zadatke. Zato one zaslužuju sva priznanja. U tome je, pored ostalog, veliki značaj oslobođenja glavnog grada Bosne i Hercegovine, najvećeg grada u središtu naše zemlje i najjačeg neprijateljskog uporišta između Save i Jadranskog mora.

Izveštaj 2. udarnog korpusa od 12. aprila 1945. Operativnom štabu grupe korpusa

ŠTAB
2. UDARNOG KOPUSA
Jugoslovenske Armije
Op. Str. Pov. Br. 171.
12. aprila 1945. god.

Na dan formiranja Operativnog Štaba Gruge Korpusa jedinice 2. Udarnog Korpusa bile su raspoređene ovako:

1. — Treća divizija je angažovana u žestokim borbama sa neprijateljskom grupom koja je 17. marta napravila iznenadan i dosta dubok prodor prema lijevom boku i pozadini ove divizije, te ovladala skoro svim položajima sjeverno od Treskavice i Rogoja. Po izvršenom pregrupisanju snaga i dovođenju 7. Crnogorske Brigade sa sektora Pale, sve jedinice divizije prešle su u odlučan protivnapad i uspjele da preuzmu inicijativu i razbiju neprijateljske snage u oblasti Trnova, a zatim da otpočnu čišćenje i ponovo ovladivanje izgubljenim položajima.

2. — Jedinice 29. divizije raspoređene su na južnim i jugoistočnim padinama Ivan Sedla, sa kog sektora su vodile jače izvidničke borbe.

3. — Po prebacivanju 7. Crnogorske Brigade na sektor kod Trnova, jedinice 27. divizije imale su sledeći raspored: jedna brigada orijentisana prema Sokolcu bila je skoncentrisana u glavnom na prostoriju Bogovići, a ostale dvije brigade u polukrugu oko Stambolića i Pala — sa desnim krilom prema Mokrom i lijevim kod Borovca.

3. — Korpusna artiljerija (Artillerijska Brigada i Motorizovani Divizion) angažovana je u borbi na sektoru 3. divizije i potpomagala razbijanje i gonjenje neprijateljske grupacije u oblasti Trnova.

Prema naređenju Operativnog Štaba sve jedinice ovoga Korpusa vršile su pripreme, a 3. divizija i operacije za ovladivanje prostorijom koja bi poslužila za polazne položaje za napad na Sarajevo.

Po dobivenoj zapovijesti za napad Stab Korpusa je odlučio da gdje god je to moguće izbjegne frontalne napade na jako utvrđene neprijateljske položaje. Radi ovoga je predviđeno da 37. divizija ojača svoje lijevo krilo i što prije ovlada Trebevićem, a zatim naslanjajući se na 3. diviziju izvrši prodor do neposrednih odbrana Sarajeva. 3. divizija da izmanevruje sektor Jablanice i napadom sa oja-

čanim krilima izbije na komunikaciju u oblasti Krupac i Turbe i prema Kasindolu. 29. divizija da sa tri četvrtine svojih snaga izvrši bočni napad na komunikaciju Ivan Sedlo — Pazarić i na taj način izbjegne napade na jako utvrđeni položaj Ivan Sedlo, a jednom četvrtinom svojih snaga da napada Ivan Sedlo i to jačim desnim krilom.

Od momenta formiranja Operativnog Štaba, u toku borbi za ovladivanje polaznih položaja za napad na Sarajevo i u toku samog napada, naše jedinice izvršile su sledeće operacije i to:

I

TREĆA DIVIZIJA

Noću između 22 i 23 marta razbila je neprijateljsku grupu koja je 17 marta izvršila iznenada napad i napravila dubok prođor prema Trnovu. Od 23 marta inicijativa je bila u rukama naših jedinica i ove su izbile na liniju Premčani — Ceružić — Grabske Stijene — Ulobić. Idućeg dana istaknute jedinice bile su na liniji Presjenica — Crvena Stijena — Ulobić.

U toku 27 marta 9. Crnogorska Brigada je povučena u rezervu, a 29 marta formirana je grupa bataljona (jedan bataljon 7. brigade i jedan 9. brigade) za dejstvo sa prostorije Igman na prostoriju Hadžići — Hrasnica i nanijela je neprijatelju žrtve pri nasilnom izviđanju ovoga sektora.

Noću između 3 i 4 aprila divizija je izvršila napad sa 5. i 7. brigadom na liniju Vojkovići — Jablanica — Vjenac. Jedan bataljon iz grupe bataljona sa Igmana napao je Vojkoviće iz pravca Hrasnice. Ovaj napad imao je u toliko uspjeha što je lijevo krilo 7. brigade izbilo na kotu 886, južno od Vojkovića. Jedinice 5. proleterske brigade osvojile su neke položaje na svom pravcu napada. Tokom 4 aprila sve jedinice su održale položaje osvojene prošle noć, a za 4. april uveče pripreman je drugi napad. Ovaj napad imao je za cilj likvidaciju svih neprijateljskih uporišta u oblasti Jablanice, koja je bila dobro utvrđena i sa kojih se neprijatelj nije mogao frontalno da potisne. Za izvršenje ovoga orijentisana je 5. i 7. brigada za napad na oba boka neprijatelja, s tim, da 7. brigada napadne direktno na Krupac i Slavanj, pa po izbijanju na Slavanj da izvrši s leđa napad na Kijevo Brdo a po ovladivanju ovim da iz pozadine neprijatelja napadne Bjelovac i Očadalo. U isto vrijeme 5. brigada je dobila zadatak da izbije u visini Klanca i da sa toga pravca napadne Kijevo. U među prostoru između 7. i 5. brigade ubaćena su dva bataljona 9. brigade za frontalni napad na Očadalo i Crvenu Stijenu, u momentu kada bataljoni 5. i 7. brigade napadnu neprijatelja s leđa.

Po podne 4 aprila divizija je dobila zapovijest Operativnog Štaba Grupe Korpusa za opšti napad na neprijatelja 5 aprila u 15 časova. Jedinice ove divizije nijesu odustale od nepredviđenog napada 4. aprila uveče, već je napad izведен, pošto su bile izvršene sve potrebne pripreme i postojali uslovi za uspješan napad. Tokom noći 4 i 5 aprila i 5 aprila do 1 časova vođene su vrlo žestoke borbe i neprijatelj je natjeran na povlačenje uz osjetne gubitke po njega.

Počev od 12 časova 5 aprila, sve brigade ove divizije preduzele su gonjenje neprijatelja podešavajući svoj rad prema zapovijesti za napad na Sarajevo. Noću između 5 i 6 aprila dijelovi 5. i 9. Crnogorske Brigade ušli su u Sarajevo, a 7. brigada je orijentisana — rano 6 ujutro — prema Ilići i Blažiju, sa zadatkom da se poveže na toj prostoriji sa jedinicama 29. divizije i zatim preduzmu gonjenje neprijatelja. Uskoro zatim 9. brigada takođe je orijentisana prema neprijatelju na desno krilo 7. brigade, ali zbog uskog prostora između jedinica 29. divizije i jedinica na našem desnom krilu ova brigada nije mogla da se razvije za dejstvo.

U borbama na sektoru Jablanice korpusna artiljerija dobro je potpomogla operacije 3. divizije.

Inžinjerijski bataljon ove divizije omogućio je brzo prebacivanje artiljerije i motorizacije do Iliže.

Gubici neprijatelja na sektoru treće divizije od 22 marta do 6 aprila uveče bili su sledeći:

Mrtvih 877, ranjenih 1.350, zarobljenih 1.270.

Zaplijenjeno: 3 teška bacača, 3 teška mitraljeza, 20 šaraca, 35 puškomitraljeza, 30 mašinki, 50 pištolja, 1.400 pušaka, 7 dvogleda, 150.000 metaka i veća količina razne vojničke spreme.

Gubici ove divizije u istom periodu bili su: 39 mrtvih, 217 ranjenih i 3 nestala.

Ova divizija je u potpunosti izvršila zadatak prema predviđenom planu i pokazala naročitu smjelost i energiju u završnoj fazi bitke za Sarajevo noću 5 na 6 aprila.

II

DVADESET DEVETA DIVIZIJA

U periodu operacija od 21 marta do 10 aprila ova divizija je izvršila određene joj zadatke po sledećem:

1. — Od 21 do 26 marta ova divizija je svojom glavninom bila raspoređena prema neprijatelju na Ivan Sedlu i vršila pripreme za opšti napad na ovaj sektor. U isto vrijeme dva bataljona su učestvovala u borbama na prostoru Trnovo — Umčani zajedno sa jedinicama 3. divizije i uspješnim udarom u neprijateljski desni bok potpomogli razbijanje neprijatelja i njegovo odbacivanje na polazne položaje.

U ovom periodu neprijatelj je sa Ivan Sedla vršio manje ispadne pri čemu je redovno trpio gubitke u mrtvima i ranjenima, a nije postigao nikakve rezultate.

2. — Noću 26 na 27 marta neprijatelj je izvršio jak napad na naše položaje na liniji Mali Ivan — K. 1284 sa težnjom da odbaci naše jedinice sa ovih položaja i poboljša uslove za svoju odbranu. U toku 27 marta položaji su prelazili nekoliko puta iz ruke u ruku i uveče ih je neprijatelj uspio zadržati u svojim rukama.

3. — Zbog ovakve situacije Štab divizije je odlučio da 28. marta pređe u opšti napad u cilju likvidacije neprijateljskih uporišta na Ivan Sedlu.

U toku 28, 29, 30 i 31 marta divizija je vodila žestoke borbe sa neprijateljem koji je žilavo branio svoje položaje. U toku ovih borbi neprijatelj je pretrpio osjetne gubitke, ali je uspio zadržati glavne položaje. Naši gubici su bili dosta osjetni. Artiljerija je u svim ovim borbama efikasno pomogla našu pešadiju.

Četranesta Hercegovačka brigada koja je 28 marta prebačena na prostor Lepenica — Kreševo, sa zadatkom ofanzivnog dejstva prema komunikaciji Ivan — Blažuj i Blažuj — Kiseljak, nije mogla mnogo doprinijeti boljem ishodu borbe na Ivan Sedlo radi prevелиkog sektora dejstva.

4. — Prema naređenju Operativnog Štaba Grupe Korpusa za napad na Sarajevo, 1. aprila prebačene su na prostor Kreševo — Lepenica — Zabrdje 10. i 11. brigada sa zadatkom što jačeg ofanzivnog dejstva na komunikaciju Ivan — Blažu i Blažuj — Kiseljak, radi olakšanja likvidacije Ivan-Sedla i presijecanja neprijateljske odstupnice prema Sarajevu.

5. Od 1 do 3 aprila vođene su manje borbe u cilju zauzimanja pogodnih ; polaznih položaja na prostoru Kreševo — Zabrdje — Lepenica. U ovo vrijeme primijećeno je veliko kretanje neprijateljske motorizacije od Sarajeva prema Busovači i dalje dolinom rijeke Bosne prema Brodu. Isto tako neprijatelj je djelimično povukao svoje snage sa Ivan Sedla. Sve je govorilo da okupator ima namjeru da uskoro napusti Sarajevo.

6. — U duhu ovako stvorene situacije štab divizije je naredio svim jedinicama da izvrše odlučan napad na neprijateljske položaje na Ivan Sedlu na komunikaciju Ivan — Blažuj. Za grupu brigada na prostoru Kreševo formiran je operativni štab. Istovremeno je upotrebljena 12. brigada, iz rezerve, za pojačanje snaga koje su vršile napad na sektor Ivan Sedlo.

Grupa brigada sa prostora Kreševo, svojim jakim pritiskom, ugrozila je neprijateljsku ostupnicu sa Ivan Sedla i time omogućila snagama koje su napadale Ivan Sedlo da zbace neprijatelja sa jako utvrđenih položaja na tome sektoru i ovladaju Ivan Sedlom, istovremeno sa ovim jedinicama iz grupe brigada upale su u Tarčin, te zajedno sa snagama koje su vršile frontalni napad na Ivan Sedlo, preduzele energično gonjenje neprijatelja pravcem prema Pazariću i Hadžićima, nedajući vremena neprijatelju da se sredi i organizuje drugu odbrambenu liniju koja bi štitila komunikaciju Blažuj — Kiseljak.

Prema zapovijesti Operativnog Štaba Grupe Korpusa 29. divizija ima zadatku da po likvidaciji Ivan Sedla, izbjije na komunikaciju Blažuj — Kiseljak i likvidira neprijateljska uporišta na tom sektoru i tako presječe neprijateljsku ostupnicu od Sarajeva ka sjeveru. (

U toku 5, 6 i 7 aprila ova divizija nastavljujući gonjenje neprijatelja ovladala je sa Pazarićem i Hadžićima i presjekla na nekoliko mjesta komunikaciju Blažuj — Kiseljak. Neprijatelj je vršio ogorčene protivnapade da bi oslobođio ovu komunikaciju, radi povlačenja njegovih jačih snaga iz Sarajeva. Naročito je ogorčeno branio Kiseljak, tako da ga naše snage ni jesu uspjele likvidirati. Odatle je 138 upućivao pojačanje za izvlačenje svojih snaga koje su bile osjećene

oko Blažuja, Raskršća, Gladnog Polja i Han Ploče. U žestokim borbama na ovom sektoru istakle su se 10. i 12. Hercegovačka brigada. Pored sve upornosti neprijatelja jedinice ove divizije uspjele su da na nekoliko mjesta presijeku komunikaciju i izolovane neprijateljske grupacije su zatim uništavane ili zarobljavane, a veliki ratni plijen je pao u naše ruke. I 7 aprila neprijatelj se držao u Kiseljaku ali već 8 pred zoru morao je napustiti ovo važno uporište, rušeći prethodno sve mostove. Naše snage su ga u stopu gonile do sela Milodraž, gdje je neprijatelj uspio za momenat da se sredi i organizuje odbranu, ali je u toku 8 pred veće i 9 aprila napustio ovu liniju i Busovaču.

7. — Jedinice 29. divizije za vrijeme borbe za Sarajevo od 21 marta do 10 aprila nanijele su neprijatelju sledeće gubitke:

Mrtvih 2.668, zarobljeno 413 i veliki broj ranjenih.

Zaplijenjeno je: 6 haubica 105 mm., 3 brdska topa 75 mm., 6 protivkolskih topova raznog kalibra, 3 protiv avionska topa, 8 kamiona i 8 luksuznih automobila, zatim 615 pušaka, 13 teških bacača, 6 lakih bacača, 62 puškomitrailjeza, 4 teška mitraljeza, 30 mašinki, 79 pištolja, 7 motocikla, 12 bicikla, 8 dvogleda, 82 konjskih kola i razna vojnička oprema, kao i velika količina municije puščane, bacačke i nešto topovske.

Gubici ove divizije bili su: 201 mrtva, 686 ranjenih i 4 nestala. Među poginulima se nalaze dva zamjenika komandanta bataljona, jedan komandant divizionala i deset rukovodioca komandi četa, pored većeg broja desetara i vodnika. Među ranjenima su: 2 komandanta bataljona, 1 komesar bataljona i priličan broj četnih rukovodilaca. Teže je ranjen i pomoćnik šefa 2. otsjeka divizije Sašo Zelenović.

III

TRIDESET SEDMA DIVIZIJA

Na dan formiranja Operativnog Štaba Grupe Korpusa ova divizija je operisala na prostoriji jugoistočno od Sarajeva i raspoređenih jedinica bio je sledeći:

Treća Sandžačka brigada na prostoriji istočno od Mokrog — Ljubogošt — Pale.

Četvrta Sandžačka brigada na prostoriji istočno od Stambolčića i sjeverozapadno od Pala prema Trebeviću.

Peta Sandžačka brigada na prostoriji Bogovići i prema Sokolcu.

Jačina neprijatelja prema ovoj diviziji, na prostoriji Sokolac — Stambolčić — Pale — Trebević — bila je 2500 do 3000 njemaca, usataša i drugih.

Jedinice ove divizije dejstvovale su na prostoriji jugoistočno od Sarajeva i u Sarajevu na lijevoj obali Miljacke opštim pravcem dejstva: Pale — Trebević — Bistrik — Sarajevo, zahvatajući desno do Sokolca komunikacijom Sokolac — Mokro — Sarajevo, i lijevo Vrhpracha — Tvrđinići — Palež — Sarajevo.

U vremenu od 21 do 28 marta vođene su borbe na prostoriji Sokolac — Pale — Trebević, sa zadatkom izvidanja i poboljšanja polaznih položaja za napad.

Od 28 do 30 marta ova divizija vodila je uporne borbe na prostoriji Sokolac — Pale u cilju odsijecanja neprijateljevih snaga na toj prostoriji, niihovog uništenja i zauzimanja polaznih položaja za napad divizije na Sarajevo.

Tokom 2, 3, 4, 5 i 6 aprila divizija je vodila uporne borbe sa neprijateljskim snagama na prostoriji Sokolac — Mokro — Pale — Trebević i Sarajevo sve do oslobođenja Sarajeva.

U borbi za grad Sarajevo jedinice ove divizije 5 aprila u 18,30 časova ovladale su linijom Trebević — Palež — Brus i uskoro zatim ušle u prve kuće samoga grada, te u toku noći 5 na 6 april izbile na lijevu obalu rijeke Miljacke.

U borbama oko Sarajeva i u samom Sarajevu kod boraca i rukovodilaca divizije moral, borbenost, snalažljivost, prodornost i inicijativa bili su na visini. Naročito se istakla jedna četa 4. Sandžačke brigade koja je prilikom ulaska u grad prešla Miljacku i odbacila neprijatelja sa prostora električne centrale, te spasila centralu od uništenja.

Sanitetske mjere u toku svih borbi bile su dobre i nije se desilo da nekom ranjeniku nije ukazana ljekarska pomoć na vrijeme.

Ishrana i popuna municijom bila je blagovremena i dobra.

Artiljerija ove divizije istakla se izdržljivošću i preciznim gađanjem neprijateljskih uporišta kao i brzim manevrisanjem u toku borbi.

Zapaženo je u toku ovih borbi da su se borci i rukovodiovi bolje snalazili u napadu nego u odbrani.

Sadejstvo jedinica bilo je u čitavom periodu borbi potpuno, kako između pješadijskih jedinica tako i između artiljerije i pješadije. Veze sa susjednim jedinicama bile su stalne i neprekidne.

U vremenu od 21 marta do 7 aprila neprijateljski gubici su:

Mrtvih 538, ranjenih 446, zarobljenih 210.

Zaplijenjeno je: 5 bacača, 4 mitraljeza, 22 puškomitraljeza, 30 mašinki, 150 pištolja, 900 pušaka, velike količine puščane i ostale municije, 20 motornih vozila i druga ratna oprema.

Uništeno je: 6 kamiona, 1 tenk i 2 magacina municije.

Sopstveni gubici: 80 mrtvih i 276 ranjenih.

IV

U periodu od 21 marta do 10 aprila jedinice ovoga Korpusa u borbama za Sarajevo nanijele su neprijatelju sledeće gubitke:

MRTVIH 3.083, RANJENIH OKO 4.000 i ZAROBLJENIH 1.893.

Zaplijenjeno je: 8 haubica 105 mm, 5 brdskih topova 75 mm, 6 protivkolskih topova, 14 protivavionskih topova, 22 teška bacača, 6 140 lakih bacača, 11 teš. mitraljeza, 22 »šarca«, 119 puškomitraljeza, 90

mašinki, 279 pištolja, 2.915 pušaka, 15 dvogleda, 43 motorna vozila, 12 bicikla, 82 konjskih kola, velika količina municije raznih vrsta i nešto artiljerijske municije, kao i veće količine razne spreme.

Za isto ovo vrijeme sopstveni gubici svih jedinica ovoga Korpusa bili su:

MRTVIH 320, RANJENIH 1.179 i NESTALI H 7.

Obzirom na težinu zadatka, jačinu neprijateljskih snaga, neprijateljske gubitke i obzirom na jačinu neprijateljskih položaja gubici naših jedinica su srazmjerne dosta mali.

U toku svih operacija za Sarajevo i u toku neposrednog napada na grad sve naše jedinice su izvodile operacije tačno po predviđenom planu, tako da je oslobođenje Sarajeva izvršeno, zahvaljujući upornosti i požrtvovanju naših jedinica, prije nego se to očekivalo.

U nijednoj jedinici nije bilo većih propusta od rukovodilaca, niti kukavičluka i nepravilnog postupka kod boraca. Svi su sa velikim elanom izvršili određeni im zadatak, a u mnogo slučajeva pokazali i dosta inicijative.

Prednje se dostavlja s molbom na nadležnost.

SMRT FAŠIZMU —SLOBODA NARODU!

ZA STAB
POMOĆNIK NAČELNIKA ŠTABA
Major,
Milutin Dapčević

Treća divizija

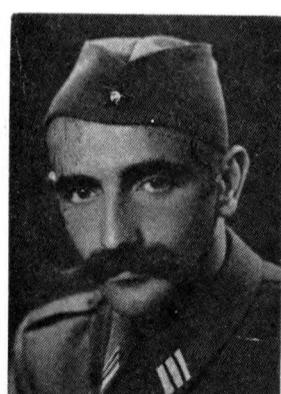
Sastava:

- 5. brigada, komandant, major VOJISLAV ĐURASEVIĆ, politički komesar, major NOVICA PEROVIĆ;
- 7. brigada, komandant, major KRCUN MAŠANOVIC, politički komesar, major MIĆUN JAUKOVIĆ;
- 9. brigada, komandant, major DUŠAN DRAGOVIĆ, politički komesar, major PEJO RAIČEVIĆ.

SASTAV ŠTABA

Komandant 3. divizije,
general-major, Savo Bu-
rić, narodni heroj, umro
kao general-potpukov-
nik JNA

Politički komesar 3. di-
vizije, potpukovnik, Sve-
tozar Radović, genera-
l-potpukovnik u penziji

*Zapovjест Štaba 3. udarne divizije od
5. aprila 1945. štabovima potčinjenih
jedinica za napad na Sarajevo¹*

STAB 3. DIVIZIJE
JUGOSLOVENSKE ARMije
Op. br. 19
5. april 1945. god.

**ZAPOVIJEST
ZA OSLOBOĐENJE SARAJEVA**

sekcije: Sarajevo — Kladanj — Travnik — Konjic; razmjer 1:100.000

Operativni štab za rukovođenje operacijama i koordiniranje dejstva svih jedinica u borbi za oslobođenje Sarajeva izdao je zapovijest za oslobođenje ovoga grada.²

Neprijatelj je poslednjih dana, prema podacima sa kojima raspolažemo preduzeo hitnu evakuaciju svojih trupa i materijala iz grada Sarajeva. Pravac njegovog izvlačenja je dolinom rijeke Bosne prema Brodu.³ Jedinice Jugoslovenske armije, koje operišu na sektor Sarajevo, stegle su obruč oko grada. S druge strane položaj okupatora u Jugoslaviji i na savezničkim frontovima kritičan je.

S obzirom na sve ovo sazrela je situacija za likvidaciju neprijateljskog garnizona u Sarajevu.

Po zapovijesti Operativnog štaba u borbama za oslobođenje Sarajeva učestvovaće jedinice 2., 3. i 5. korpusa Jugoslovenske armije po sledećem:

1. — 3. korpus napada opštim pravcem: Šiljato Brdo — s. Faletići — Baš Čaršija.⁴
2. — Jedinice 5. korpusa napadaju opštim pravcem Slatina — Koševski Potok — Marin Dvor.⁵
3. — 29. divizija sa pet brigada napašće:
6

¹ Kopija originala (pisana na mašini čirilicom) u AVII, reg. br. 16—1, 756. (dok. 101).

² Vidi dok. br. 99.

³ Vidi dok. br. 212.

⁴ O dejstvima toga korpusa vidi dok. br.

163.

⁵ O tome vidi dok. br. 95.

⁶ Redakcija je izostavila onaj dio teksta koji se nalazi u dok. br. 99.

4. — 37. divizija sa tri brigade napašće neprijatelja. . .

Zadatak naše divizije je da, u sklopu opštег napada, izvršimo u određeno vrijeme napad sa prostorije koju sada držimo, opštim pravcem Jablanica — Crveni Klanac — Kasindo — Vraća — Vojno-tehnički zavod, sa zonom širenja desno: zaključno Petrovići — Stanojevići — Miljevići — Zaliste, povezujući se dalje sa lijevim kriлом 37. divizije, a lijevo: Malo Polje — Igman — Vrelo Bosne. Opšti zadatak: likvidirati sva uporišta na ovome pravcu, oslobođiti južni dio grada, izbjegajući na lijevu obalu Miljacke, a potom prema situaciji.⁷

Naše jedinice su prošle noći izvršile pripreme za predstojeći opšti napad i, tokom današnjeg dana, održaće osvojene pozicije i vršiti dalje pritisak na neprijatelja u džepu Jablanice. Ovo neprijateljsko uporište, posmatrajući ga po njegovoj organizovanosti, predstavlja jedno od najozbiljnijih na našem pravcu prema Sarajevu. Zbog toga, likvidacija ovoga uporišta nije ništa drugo do uslovljavanje da-ljeg pravilnog i uspješnog rada po gornjem zadatku. Za izvršenje prednjeg

NAREDUJEMO:

1. — 5. Proleterska crnogorska brigada, po likvidaciji neprijatelja u oblasti Jablanice, napadače opštim pravcem Crveni Klanac — Miljevići, sa zonom širenja desno desna granica širenja divizije, a lijevo Crveni Klanac — k. 818 — k. 784 — k. 678 — istočni dio utvrđenja Vraća.

2. — 9. Crnogorska udarna brigada, po likvidaciji neprijatelja u oblasti Jablanice, napadače osnovnim pravcem k. 572 — Vrela — Kasindo — k. 630 — k. 637 — zapadni dio utvrđenja Vraća, sa zonom širenja desno do lijeve granice 5. proleterske brigade, a lijevo: trigonometar 867 — Mladice — Bijelo Polje — Dobrinja — Mojmilo — Hrasno.

3. — 7. Crnogorska omladinska brigada »Budo Tomović«, po likvidaciji Očadžela, Bjelovca i uopšte neprijatelja u oblasti Jablanice, napadače osnovnim pravcem Vojkovići — Kotarac — Ilidža, sa zonom širenja desno do lijeve granice 9. crnogorske udarne brigade a lijevo do lijeve granice djejstva divizije.

4. — Opšti napad, po zapovjeti Operativnog štaba, počeće danas u 15 časova.

5. — Osnovni pravci napada, koji su ovde postavljeni našim brigadama, dati su grubo. Oni će se tokom operacija povijati prema ukazanim potrebama i nužnostima.

6. — U predstojećim borbama štabovi brigada će se pridržavati naših usmenih i pismenih direktiva o vojničkom i političkom držanju u borbama za oslobođenje Sarajeva.

7. — Prema datom rasporedu brigada u napadu, svaka brigada može i mora da ima svoju rezervu od jednog do dva bataljona. Ovu rezervu praktikovati, jer će napad trajati više dana, pa će jedinice trebati smjenjivati i pothranjivati odmornijim ljudstvom.

⁷ Opširnije o tome vidi dok. br. 115.

8. — Znaci raspoznavanja za sve jedinice koje učestvuju u ovim operacijama su:

- 5—6. april *Sloboda — Srbija*
- 6—7. „ *Miljacka — Maribor*
- 7—8. „ *Koplje — Konjic*
- 8—9. „ *Dugme — Dubrovnik.*

9. — Hirurške ekipe: jedna sa VII brigadom, a druga će se kretati pravcem Trnovo — Jablanica — Kijevo — Kasindo i dalje prema potrebi, o čemu ćemo blagovremeno izvještavati.

10. — Stab divizije za sada će biti u Trnovu, a po pokretu brigade kretaće se pravcem koji je označen u osnovnom pravcu napada divizije.

Napomena:

1. — Veza će u ovom napadu igrati najvažniju ulogu, pa joj posvetiti veliku pažnju.

2. — Minirana polja zadaće nam dosta teškoća, zbog toga će štabovi i komande nastojati da se, ako je to ikako moguće, ova polja izbjegavaju, što će se bar donekle uspjeti ako se izbjegavaju putevi i pojedine stazice. Naročito se od mina čuvati ispred neprijateljskih fortifikacijskih objekata i prilikom ulaska u veće zgrade.

SMRT FAŠIZMU —SLOBODA NARODU!

M. P.

Komandant
general-major
Savo Burić

*Izveštaj Štaba 3. udarne divizije od
10. aprila 1945. Štabu 2. korpusa JA
o borbama za oslobođenje Sarajeva*

STAB III DIVIZIJE
JUGOSLOVENSKE ARMije
Op. br. 21
10. april 1945. god.

ŠTABU 2. UDARNOG KORPUSA

Noću između 22. i 23. marta o.g., naša divizija je razbila neprijateljsku grupu,² koja je 17. prošlog mj. napravila dubok prodor s našeg lijevog boka. 23. marta inicijativa je bila potpuno u našim rukama i naše jedinice izbile su na liniji Prečani — Ceružići — Grabska Stijena — Ulobić. Idućeg dana naše jedinice bile su na liniji Presjepica — Crvena Stijena — Ulobić.

Od 24. marta do 4. aprila, naše jedinice ispitivale su neprijatelja i utvrđivale svoje položaje.

27. marta 9. brigada je povućena u rezervu,³ a 29. marta formirana je grupa bataljona: jedan 7. brigade i jedan 9. brigade za djelstvo — sa prostorije Igman — na neprijatelja Hadžići — Hrasnica.⁴ Dok su ostale jedinice divizije vršile pripreme za napad na neprijatelja, ova grupa je svake noći upadala u sela na liniji Hadžići — Hrasnica i nanijela neprijatelju žrtve.

Noću između 3. i 4. aprila izvršili smo napad na neprijatelja sa 5. i 7. brigadom na liniji Vojkovići — Jablanica — Vrijenac.⁵ Jedan bataljon iz grupe bataljona sa Igmana napadao je Vojkoviće iz pravca Hrasnica. Ovaj napad imao je utoliko uspjeha što je lijevo krilo 7. brigade izbilo na kotu 886, južno od Vojkovića. 5. proleterska brigada osvojila je neke pozicije. Tokom 4. aprila naše jedinice su održale položaje osvojene prošle noći, a za 4. aprila uveče pripremljen je drugi napad. Ovim napadom htjeli smo da likvidiramo neprijate-

¹ Kopija originala (pisana na mašini, čirilicom) u AVII, reg. br. 16—2, k. 756. (dok. 115).

² Riječ je o 7. SS diviziji »Princ Eugen«, 964. tvrđavskoj pješadijskoj brigadi, borbenoj grupi »Daniel« i bataljonu puka »Bergman« (vidi dok. br. 89).

³ Vidi dok. br. 65.

⁴ Vidi dok. br. 81.

⁵ Vidi dok. br. 96.

Ina u oblasti Jablanice, koji je tu bio dobro utvrđen i koga nijesmo moeli frontalno da potisnemo. 5. i 7. brigadu orijentisali smo niz oba boka neprijatelja s tim da 7. brigada napadne direktno Krupac i Slavanj pa po izbijanju na Slavanj da s leđa napadne Kijevo Brdo i u osvajanju ovoga, da iz pozadine neprijatelja napadne Bjelovac i Očadželo. 5. brigada je dobila zadatku da izbije u visini Klanca pa da sa toga pravca napadne Kijevo. U međuprostoru između 7. i 5. brigade baćena su dva bataljona 9. brigade za frontalni napad na Očadželo i Crvenu Stijenu, u momentu kad bataljoni 5. i 7. brigade napadnu neprijatelja s leđa.⁶

4. aprila dobili smo zapovjest Operativnog štaba grupe korpusa za O'DŠti napad na neprijatelja 5. aprila u 15 časova.⁷ Mi nijesmo odustali od predviđenog napada za 4. aprila uveče, već je napad izведен. Tokom noći između 4. i 5. aprila i 5. aprila do 11 časova vođene su vrlo žestoke borbe i neprijatelj je morao da se povlači uz Drilično velike gubitke. 5. aprila od 12 časova naše brigade su preduzele gonjenje neprijatelja podešavajući svoj rad prema zapoviesti za napad na Sarajevo.⁸ Noću između 5. i 6. o.m. prednji dijelovi 5. i 9. brigade ušli su u Sarajevo, a 7. brigadu smo orijentisali rano 6. ujutro prema Iliču i Blažuju, sa zadatkom da se poveže sa jedinicama 29. divizije⁹ i da goni neprijatelja. 9. brigada je takođe orijentisana na desno krilo 7. brigade, ali zbog uskog prostora između jedinica 29. divizije i jedinica na našem desnom krilu 9. brigada nije mogla da razvije nijedan svoj bataljon.¹⁰

U borbama na sektoru Jablanica dobro nas je pomagala artillerija.¹¹

Inžinjerijski bataljon ove divizije omogućio je brzo prebacivanje motorizacije do Iliča.¹²

⁶ U Dnevniku majora Berna (AVII, reg. br. 1/5, k. 6) piše: da je 4. aprila jači neprijatelj, potpomognut artiljerijskom i minobacačkom vatrom, napadao na s. Jablanicu, s obje strane, na visove istočno od s. Kijevo i na k. 1215 (8 km južno od Sarajeva) i da je u toku noći 5. aprila zauzeo pomenuta mjesta i s. Klanac; da je istog dana do 20 časova 964. tvrđavska pješadijska brigada potisnuta na liniju s. Vojkovići — s. Kasindo i da se ujutru 6. aprila, samo zahvaljujući magli, 116. izviđački bataljon uspio povući s k. 1002 u Iliču. O borbama za Sarajevo vidi i dok. br. 99, objašnjenje 3. i 7.

⁷ Vidi dok. br. 99.

⁸ Vidi dok. br. 101.

⁹ Vidi dok. br. 125.

¹⁰ Po oslobođenju Sarajeva, tj. 7. aprila, 7. i 9. omladinska crnogorska brigada su nastavile gonjenje neprijateljskih snaga ka Kiseljaku i Visokom, 5. proleterska brigada je ostala u gradu, a Štab 3. udarne divizije prebacio se u Iliču. Sutradan je naređeno da se 5. brigada smjesti na prostor Alipašinog Mosta a 7. i 9. brigada smjeste južno od Kiseljaka i Visokog. Divizija se na tom prostoru odmarala i pripremala za nove zadatke sve do 11. aprila, a potom je izvršila pokret preko Jajca i Sanskog Mosta ka Bihaću. Opširnije o tome vidi dok. br. 117, 119 i 133; AVII, reg. br. 18—1 i 21—2, k. 756: zapovijest od 11. aprila i operacijski dnevnik Štaba 3. udarne divizije za 1945. godinu.

¹¹ Vidi dok. br. 146.

¹² Riječ je o opravci porušenog mosta na rijeci Željeznici i puta prema Sarajevu (vidi AVII, reg. br. 25—2, k. 756; relaciju Štaba Pionirskega bataljona od 24. jula 1945. godine).

Gubici neprijatelja na sektoru naše divizije od 22. marta do 6. aprila uveče bili su:

877 mrtvih,
1.350 ranjenih,
1.270 zarobljenih.¹³

Plijen:

- 3 teška bacača,
- 3 teška mitraljeza,
- 20 »šaraca«,
- 35 puškomitraljeza,
- 30 mašinki,
- 50 pištolja,
- 1.400 pušaka
- 7 dvogleda,
- 150.000 metaka i veća količina vojničke spreme.

Naši gubici za ovo vrijeme:

39 mrtvih,
217 ranjenih,
3 nestala.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

M. P.

Za štab
načelnik, p.pukovnik
Niko Jovićević

Treća divizija a sarajevskoj operaciji¹

General-pukovnik Radovan Vukanović²

Glavnina 3. divizije (5. i 9. brigada) od početka je poslije prelaska na lijevu obalu Drine orijentisana na pravac Dobro Polje — Trnovo, prema Sarajevu. Ovaj pravac je izvodio najkraćim putem u rejon Vojkovića i Ilidže, u Sarajevsko polje, u pozadini neprijateljskih snaga koje su se još nalazile u dolini Prače i Drine (rejon Višegrada i Goražda), kao i u dolini Neretve do Mostara. Zato je neprijatelj za sve vrijeme ovom pravcu poklonio naročitu pažnju, zatvarajući ga znatnim snagama raspoređenim na položajima po dubini od Sarajeva i Sarajevskog polja do linije Presjenica — Trnovo — Ulobić, oslanjajući se krilima na Trebević i Igman.³

Štab 2. korpusa je ocijenio značaj ovog pravca kada je naredio 3. diviziji da se angažuje na njemu ojačavajući je postepeno korpusnom artiljerijom. Međutim, izuzetno teški vremenski uslovi duže su ometali njenu efikasnu upotrebu, podršku, snabdijevanje i manevar. Tek krajem marta, kada su se atmosferski uslovi poboljšali, snijeg počeo kopniti u dolinama, stvorene su mogućnosti za njeno jače angažovanje i bolji manevar na ovom pravcu. Ipak, i u ovim uslovima jedinice divizije su tokom februara i marta imale nekoliko žestokih i upornih borbi na ovom pravcu, odbijajući neprijateljske ispadne i pokušaje da otklone njihov pritisak i odbace ih sa zauzetih položaja.

Nastupajući sa juga (Dobro polje — Trnovo), pošto je smijenila dijelove 29. divizije sjeverno od Trnova, prema selu Ilovici i Umčane: na liniji Govedovići — Brutusi — Ostojići, 5. proleterska brigada je naišla na organizovanu odbranu neprijatelja po dubini na prostoru Ilovice, Jablanica, Turbe, oslonjenu krilima na padine Trebevića i Igmana i povezану dolinom Željeznice sa Sarajevskim poljem. Neprijatelj je iz ovih rejona sprečavao dijelove 3. divizije da izvrše proboj na ovom pravcu.

¹ Uzeto iz knjige »Ratni put treće divizije« izdanje VIZ-a 1970. str. 421—438.

² Ratni komandant 3. divizije, a posle komandant 2. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije za vreme izvođenja sarajevske operacije.

³ Na ovom pravcu, prema Trnovu, nalazila se 964. tvrđavska brigada, 1. ustaška brigada, a u rejonu Ilidže se nešto kasnije prikupila i 7. SS-divizija. Ostale jedinice 2. udarnog korpusa, pored 3. divizije, bile su angažovane: na sektoru Višegrad — Goražde i u dolini Prače, — 37. divizija, u dolini Neretve: Mostar — Konjic — Ivan-Sedlo, 29. divizija. Pravac njihovog dejstva dolinom Prače ka Sarajevu, i preko Igman-sedla, ka Sarajevskom polju.

Nastupanje 3. divizije prema Sarajevu u januaru 1945.

Najjače borbe u ovom dvomjesečnom periodu (februar — mart) jedinice 3. divizije su imale u dolini Željeznice i Presjenice, naročito oko Trnova, Umčana, Jablanice i Ulobića. Poslije 24. januara na ovom pravcu je angažovana 5. brigada, a iza 10. februara 9. crnogorska brigada, a tek u posijednoj fazi borbi na ovom pravcu, poslije 20. marta, i 7. crnogorska brigada, koja je do tada dejstvovala na sektoru Prače.⁴

⁴ Peta proleterska (crnogorska) brigada izvršila je pokret iz rejona Foče pravcem: Miljevina — Mrežice — Dobro Polje — Trnovo (23. I), smjenila dijelove 14. hercegovačke brigade (24. I) i došla u kontakt sa neprijateljem u rejonu Ilovice i na pravcu sela Umčana. Neprijatelj je ovu smjenu iskoristio i izvršio ovog dana ispad istočno od Prečana i Umčana, ali ga je 5. brigada sljedećeg dana (25. I) potisnula prema Ostojićima i Čeružićima. Zbog nedostatka municije i snijega brigada nije produžila gonjenje prema Presjenici, nego se zadržala (26. I) na desnoj i lijevoj obali Crne rijeke: Slavljevići — Govedovići, 5. bataljon; Gradina — Kisjelice — Letin Han, 3. bataljon, odakle je kontrolisala dolinu Željeznice i komunikaciju Trnovo — Jablanica. Ulijevo od 3. bataljona od komunikacije do sela Brutusi, rasporedio se 2. bataljon, a prema Umčanima i dolini Prosjenice 1. bataljon ove brigade, sa isturenim dijelovima na liniji Ceružići — Oblo Brdo. Četvrti bataljon je zadržan u rejonu Trnova kao rezerva štaba brigade, koji se ovdje nalazio. Ovakvim rasporedom 5. brigada je imala zadatak da obezbijedi što povoljnije polazne položaje za predstojeća dejstva divizije na pravcu Presjenice i Jablanice, kada se vremenski uslovi poboljšavaju, očiste komunikacije od snijegova: za privlačenje artiljerije za podršku i dotur hrane, municije i drugih potreba iz korpusne baze. Neprijatelj je iskoristio razvučenost 1. bataljona i napao (27. I) njegovu četu u Ceružiću, odbacio je ka s. Brutusi, a sljedećeg dana je odbacio i njegove dijelove iz rejona Oblog brda i Prečana i prinudio ih da se povuku prema

Evakuacija ranjenika 3. divizije kod Trnova

Deveta brigada, po prebacivanju iz rejona Foče na prostoriju Miljevina — Mrežice — selo Varoš, ostaje u rezervi štaba divizije sve do 11. februara, s tim što je odavde kontrolisala rejon Jabuke i Mazlina i pravac prema Jahorini i održavala vezu sa dijelovima Jahorinskog Narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Jedan njen bataljon je po odlasku 6. brigade iz Foče враћen (30. I) u ovo mjesto, gdje se nalazio štab divizije, da obavlja garnizonsku službu i kontroliše okolinu.

Deveta brigada je na osnovu naredenja štaba divizije od 9. februara, napustila (11. II) ovu prostoriju, osim bataljona u Foći, preko Dolijaša se prebacila u rejon Trnova i zauzela raspored na liniji: Letin Han — Kisjelice — Bristričaj (3. bataljon) — Slavljevići — Govedovići (2. bataljon), istočno od komunikacije Trnovo — Ilovice, gdje je smijenila bataljone 5. brigade (3. i 5. bataljon), koji su se prebacili (11/12. II) zapadno od ove komunikacije. U selu Dolijaš zadržan je 1. bataljon ove brigade, kao rezerva.³

Šabancima, Dojčićima i Ostojićima. Bataljon je protivnapadom (31. I i 1. II) odbacio neprijatelja na liniji Ometalo — Umčani — Ljutca — Čeružići, oda-kle je bio povezan, preko sela Madžari sa Ilovicom.
Sljedećih 10 dana (do 11 II) 5. brigada je ostala u narednom rasporedu, a obostrana aktivnost se svela na izvidanja i obezbjedjenja.
(Arhiv VII, k. 756a, br. reg. 1—1/5: Istorijat 3. divizije; k. 395, br. reg. 2/1: Operativni dnev. 2. korpusa; k. 395, br. reg. 5/1: Oper, izvještaj štaba 3. div. VIG, 2/1965: pom. članak M. Durišića.)

⁵ Prva italijanska brigada divizije »Garibaldi« bila je razmještena od 1. II na prostoriji Jabuka — Ukšići, prema jugoistočnim padinama Jahorine, a od 11. II, zbog odlaska 9. brigade prema Trnovu, pomjerena je, po naredenju

Pošto je izvršena smjena njenih dijelova desno od komunikacije Trnovo — Ilovice, 5. brigada je izvršila pomjeranja i pregrupaciju u svom borbenom rasporedu: 3. bataljon je upućen na položaje Pendići — Rudine — Lisovići, njih je do tada držao 2. bataljon, koji je povučen u rezervu u rejon Trnova; 5. bataljon je upućen na prostoriju Gradina — Prečani — Oblo brdo, nju je držao 1. bataljon, koji je povučen na prostoriju Ostojići — Mijanovići, dok je njen 4. bataljon iz rezerve iz rejona Trnova upućen na prostoriju Trebečaj Brutusi, između 3. i 1. bataljona, da izviđa u pravcu Čeružića, Ljutca i Jagodara (dolina r. Bijele).

Pošto je 9. brigada zauzela raspored, a 5. brigada izvršila ko-rekciju u svom rasporedu kod Trnova, izvršen je napad na neprijatelja na sektoru Ilovice — Umčani, sa ciljem da se odbaci sa položaja i potisne prema Presjenici i Jablanici. U napadu koji je počeo u 19 časova 12. februara pored 5. brigade učestvovala su i dva bataljona 9. brigade (2. i 3. bataljon), a bio je podržavan 1 bataljon topova (75 mm) iz rejona Leletin-hana.⁶

Neprijatelj je pružio jak otpor na cijelom sektoru, naročito na pravcu Ilovice, gdje je zadržao, a zatim prinudio bataljone 9. brigade da se do zore (13. II) povuku na polazne položaje: Slavljevići — Kisjelica. Napad na ovom pravcu otočeo je sa zakašnjnjem; bataljoni nijesu uspjeli da se međusobno povežu, a nije ostvareno ni sadejstvo sa dijelovima 5. brigade koji su napadali ulijevo, prema selu Madžari, što je umanjilo efekat napada, naročito na odsjeku 2. bataljona, koji je imao zadatak da presječe vezu između Ilovice i Jablanice. Zakašnjnjje i neuspjeh bataljona 9. brigade negativno su se odrazili na napad susjednog 3. bataljona 5. brigade prema Madžarima, koji je prinuđen da se povuče na polazne položaje uz veće gubitke (35 mrtvih i ranjenih). Međutim, lijevo od njega 4. bataljon 5. brigade je tokom noći odbacio neprijatelja iz Čeružića, dok su njeni 1. i 5. bataljon tokom dana (13. II) savladali otpor u rejonu s. Umčani i u sadejstvu sa 4. bataljonom odbacili neprijatelja ka Jablanici. Ovim su bili ugroženi neprijateljski položaji u dolini Željeznice, naročito u rejonu Ilovice — Madžari, koji je stavljen pod jak pritisak dijelova 5. i 9. brigade. Oko 19 časova ovoga dana oni su ponovo napali neprijatelja u ovom rejonu i poslije dvočasovne borbe ga prinudili da se povuče prema Jablanici. Progoneći ga na ovom pravcu, naše jedinice u toku noći (13/14. II) zauzimaju Grab i Crvenu stijenu i izbijaju na liniju: Ružica — Grabske šume — Crvena

štaba 3. divizije sjevernije na prostoriju Tahuljići — Jamići — Gurbeti — Stojkovići, sa zadatkom da izviđa prema Jahorini, Korijenu i Prači.
Arhiv VII, k. 760, reg. br. 2—2/2: Bojna relacija 9. crnogorske brigade; 395, reg. br. 5/1 : Operativni izveštaj štaba 3. divizije; k. 756, reg. br. 21—4/2: Naredenje štaba 3. divizije od 9. II 1945.

⁶ Zapovješću štaba 5. brigade je naređeno da se napad izvrši po sljedećem:
2. bataljon 9. brigade pravcem Slavljevići — ist. dio Ilovice — Selište; 3. njen bataljon lijevo od 2. bataljona — do ceste, obuhvatajući Ilovice s juga (polazak u napad sa prostora Slavljevići — desna obala Željeznice); 3. bataljon 5. brigade pravcem: Madžari — Selišta, 4. bataljon Ljutca — Čeružić, 1. bataljon pravcem Umčani — Ometalo — komunikacija, 5. bataljon prema Presjenici. U rezervi 2. bat. 5. brigade i 1. bat. 9. brig.
Arhiv VII, k. 760, reg. br. 3/3: Zapovijest štaba 5. brigade od 12. II; VIG, 2/1965. pomenuti članak M. Đurišića.

Sahrana poginulog borca 5. proleterske crnogorske brigade na brdu nun*
krajem marta 1945.

vcaaeio

stijena — Oglavak (9. brigada), Han Sehovac — Mošići — Odžak — Očadelo — Presjenica (5. brigada). One su odbile jutarnji protivnapad neprijatelja na ovu liniju, a potom tokom dana zauzeli sljedeći raspored: 9. brigada: Ružica — Vlasulje — Gubak (1. i 2. bataljon), Ilovice (3. bataljon); 5. brigada: Očadelo — Dolovo — Strojnići (4. i 5. bataljon), Umčane (2. bataljon).⁷

Da bi se oslobođio pritiska u rejonu Jablanice, neprijatelj je 16. februara počeo sa napadima na položaje 5. i 9. brigade i tokom dana uspio da odbaci njihove dijelove sa Gupca i Oglavka (9. brigada) i sa Očadela (5. brigada). Dublji prođor, južno od Jablanice, zadržali su dijelovi 9. brigade sa linije Grabska stijena — Crvena stijena. Sljedećeg dana 9. brigada upućuje svoj 2. bataljon prema Ulobiću, gdje se pojavila jedna grupacija četnika, koju je razbio i postavio se prema njima na liniji Golo brdo — Ružica — Ulobić. Na pravac prema Jablanici doveden je 2. bataljon iz rezerve. Tako je desni bok ove brigade obezbijeden, pošto je uspio da sprječi pokušaje četnika da ga odbace sa ovog pravca.

Peta brigada je ovog dana ispred neprijateljskog napada povukla svoje dijelove na desnu obalu Presjenice i posjela položaje na liniji Bogatići — Ometalo — Prenčani.

⁷ Peti bataljon 5. brigade, koji je bio formiran od bivših pripadnika Crvene armije, prebjeglih iz njemačkog zarobljeništva, izšao je iz sastava 5. proleterske brigade 16. februara i, po naređenju Vrhovnog štaba, upućen u sajedinica Crvene armije.

Obje brigade su ostale u ovom rasporedu do kraja februara. Usljed mraza i snijega nije bilo za ovo vrijeme veće aktivnosti bilo s jedne ili druge strane; ona se svela na izviđanja i kontrolu pravaca. One su ovo zatišje iskoristile za odmor, popunu municijom i drugim potrebama, pripremajući se da produže napad prema Sarajevu.⁸ Štabovi su iskoristili ovo vrijeme da održe konferencije po četama i bataljonima sa vojnicima i starješinama, da im ponovo govore o disciplini, odnosu prema narodnoj imovini, saradnji sa narodnom vlasti, kao i o narednim naporima i zadacima jedinica.

Početkom marta jedinice 3. divizije na ovom pravcu nalazile su se uglavnom na istoj prostoriji, u sljedećem rasporedu prema neprijatelju: Podovi — Jasen — Dolovi — Jagodnik (5. brigada), Crvena stijena — Grabska stijena — Grabske šume — Golo brdo — Podovići — Pavlovac (9. brigada).

Težište neprijateljske odbrane pred 5. i 9. brigadom nalazilo se u dolini Željeznice, duž komunikacije. Svojim rasporedom neprijatelj je zatvarao sve prilaze Sarajevskom polju, držeći prema 3. diviziji položaje na liniji: Vojkovići — Slavanj — Kijevo brdo — Očadelo — Gubak — Jablanica — Gradina — Tvrđanići — Brenovac, koji su bili povezani desno i lijevo sa odbranom pravca Ivan-sedlo — Ilidža i dolina Prače — Trebević.⁹

Pošto je put Kalinovik — Trnovo osposobljen za saobraćaj (od 7. III), jedinice 3. divizije na ovom pravcu su normalno snabdijevane hranom i drugim potrebama.

Stab divizije je naredio 5. i 9. brigadi da produže sa napadom pravcem: Jablanica — Klanac (9. brigada) i Presjenica — Krupac (5. brigada). Za podršku napada na ovom pravcu Stab korpusa je uputio (8. III) 2 artiljerijska diviziona — haubički i motorizovani, pored brdskog artiljerijskog diviziona, koji se od početka nalazio ovdje.¹⁰

Obje brigade su prešle u napad 9. marta određenim pravcima: 9. brigada je na desnom krilu ovladala linijom Brenovac — Kobilja glava — Tvrđanići — Slapovi — Gradina (2. i 3. bataljon), dok je napad prema Jablanici (1. i 4. bataljon, koji je stigao iz Foče 8. marta) bio neuspješan; 5. brigada je u rejonu Očadela i Kijevevskog brda naišla na žilav otpor i odustala je od daljeg napada. Podrška artiljerije ovog dana nije iskorišćena zbog magle i snijega. Neprijatelj je narednih dana (11 — 14. III) nekoliko puta pokušavao da odbaci desno krilo 9. brigade sa zauzetih položaja, ali je bio osujećen protivnapadom njenog 2. i 3. bataljona, koji su se u rejonu Bistrice povezali (10. III) sa dijelovima 7. brigade koji su napadali prema Trebeviću.¹¹

Štab 3. divizije je organizovao ponovni napad na neprijatelja u rejonu Jablanice za 14. mart uveče. Podržane jakom artiljerijskom vatrom, jedinice 5. i 9. brigade na ovom sektoru (desno, odnosno

⁸ Snabdijevanje je vršeno auto-kolonom 2. korpusa iz korpusne baze u Dubrovniku, pošto je pročišćen put od snijega Ulog — Kalinovik — Trnovo i opravljen most kod Uloga, na Neretvi.

⁹ Arhiv VII, k. 395, r. br. 10/1: Operat. izvještaj štaba 3. divizije.

¹⁰ Isto, k. 756, r. br. 12/1: Zapovijest štaba 3. divizije od 8. III 1945.

ii isto, k. 760, r. br. 16/3: Bojna relacija 9. brigade.

lijovo krilo ovih brigada) uspijevaju u toku noći da potisnu neprijatelja iz Jablanice, Bjelovca i sa Očadela, ali je tokom dana (15. III) neprijatelj povratio ova mjesta, osim Očadela, tako da su se krajem dana zadržale na liniji: Kobilja glava — Slapovi — Gradina — Golo brdo — Jastrebić — Grabska stijena — Prolaz (9. brigada) — k. 950 — Jasen — Dolovi — Očadelo (5. brigada), koju je neprijatelj napao 17. marta.¹²

Pritisak 3. divizije prema Jablanici i Trebeviću ugrožavao je neposrednu odbranu Sarajeva sa južne i jugoistočne strane. Bojazan od njenog prodora u rejon Sarajevskog polja (južno i jugozapadno od Sarajeva), u pozadinu neprijateljskih snaga koje su se povlačile dolinom Prače sa istoka i Neretve sa jugozapada pod pritiskom 37. i 29. divizije izazvala je intervenciju komande njemačkog 21. armijskog korpusa jednom borbenom grupom iz sastava svoje pokretne rezerve iz rejona Ilijade. Ova grupa, sastava ojačanog puka 7. SS-divizije, opremljena skijama i drugom planinskom opremom, prolazi neopaženo 16/17. marta planinu Igman, spušta se u Presjenicu, odbacuje manje iznenadene dijelove 5. proleterske brigade sa prostora Prenčani — Oblo brdo — Mojčevići i bez ozbiljnijeg otpora zalazi u bok i pozadinu jedinica 3. divizije i tokom 17. marta nastupa (od sela Ledići) ka Gidinju, Turovima i Trnovu. Ovim manevrom neprijatelj je zaobišao položaje 5. brigade prema Jablanici i Krupcu. Neprijatelj je istovremeno prešao u napad na položaje 9. brigade prema selu Ilovici, a preko Trebevića ka rejonu sela Bistrice, gdje su se nalazili dijelovi 7. brigade. U vezi sa ovakvom situacijom štab divizije je povukao sve divizijske dijelove (artiljeriju, pozadinske dijelove, bolnicu, prištapske i dr. dijelove) iz rejona Trnova prema Dobrom Polju, obezbjeđujući ovo povlačenje upotrebom zaštitne čete štaba divizije, kurira, artiljeraca i pripadnika pozadinskih jedinica.

Štab divizije je naredio da se 5. brigada tokom naredne noći (17/18. III) prebaci istočno od komunikacije Ilovice — Trnovo, s tim da 9. brigada upornom odbranom svojih položaja obezbijedi ovo prebacivanje. Sljedećeg dana je naredio 7. brigadi da prekine kontakt sa neprijateljem na svom sektoru i da se preko Jahorine prebaci u rejon Dobrog Polja radi upotrebe na ovom pravcu.

Peta brigada je prešla r. Željeznici i komunikaciju u rejonu Ilovice, a zatim zauzela položaje istočno od Trnova, da zatvori pravac ka Dobrom Polju, dok se 9. brigada pod borbom povlačila od Jablanice prema istoku, tako da je 19. marta morala napustiti liniju Crni.vrh — Kozja strana — Šišići i povući se pozadi Crne rijeke, oslanjajući se desno na jugoistočne padine Jahorine.

Neprijatelj je vršio ispade i pokušaje da što dalje odbaci naše jedinice, ali je bio zadržan na oba pravca. Vjerovatno je njegov krajnji cilj na ovom pravcu bio rejon Trnova, gdje se zadržala njegova glavnina.¹³

¹² Isto, k. 395, r. br. 10/1: Oper, izvještaj 3. divizije.

¹³ Pošto se prebacila preko komunikacije, 5. brigada je zauzela položaje: Gradina — Bistričaj — Vis — Javorak (na pravcu Dobrog Polja), ali ju je neprijatelj 18. III ujutro potisnuo sa Gradine i Bistričaja i napravio ispad tenko-

*Stab jednog bataljona 7. omladinske crnogorske brigade proučavaju zadatak
2. aprila 1945.*

Pošto se u rejonu Varoš — Dobro Polje do 20. marta prikupila i 7. brigada ove divizije, štab divizije je uveo njena dva bataljona (1. i 2. bat.) u borbu (21. III) na pravcu Trnova; oni su potisli neprijatelja sa Visa i smijenili 1. bataljon 5. brigade na Čelini, radi odmora. Deveta brigada je iskoristila popuštanje pritiska prema njoj, pa je u toku 20/21. marta odbacila neprijatelja iz Dolijaša, Durakovića i Devčića, u koja je bio upao prethodnog dana, a zatim ga tokom dana (21. III) potisla prema selu Ilovicama i izbila ponovo na liniju Sišići — Govedovići — Crni vrh. U međuvremenu su i dijelovi 29. divizije, po naređenju štaba korpusa, ispoljili dejstvo prema Umčanima, Ledićima i Ostojićima (20. III) u pozadinu neprijateljske grupacije u Trnovu, što je takođe uticalo na smanjenje pritiska prema 3. diviziji.

Zadržavanjem neprijatelja pred frontom 5. i 7. brigade protivnapadom 9. brigade pravcem Dolijaš — Illice i pojavom dijelova 29. divizije u neprijateljsku pozadinu, stvoreni su povoljni uslovi za op-

vima putem za Dobro Polje, pa se povukla (1. i 3. bat.) na prostor Rogoja, odakle je krajem dana posjela položaje Javorak — Videš — Čelina, preduzimajući rušenje ceste i zatvaranje pravca prema Dobrom Polju. Neprijatelj je sljedećeg dana preuzeo napad prema Dobrom Polju i Dolijašu, pa su brigade zauzele položaje na liniji Jasikova glava — Hamzići — Jahorina (9. brigada), a 5. brigada se zadržala na liniji: Čelina — Videš — Javorak — Karaula — Oštri rat — s. Bašci.
(Arhiv VII, k. 395, r. br. 10/1: Operat. izvješ. 3. divizije; VIG, 2/1965, pomenuti rad M. Đurišića.)

šti protivnapad 3. divizije na neprijatelja na prostoriji Trnovo — Ilice, radi njegovog odbacivanja prema Jablanici i Sarajevskom polju.

Na osnovu naređenja štaba 3. divizije napad na neprijatelja u rejonu Trnova je izvršen 22. marta u 20 časova i to pravcima: 9. brigada Ilove — Grab, Bistričaj — Leletin han — Ilove (5. brigada), Turovi — Trebečaj — Umčani, prema Gradcu i Čeružićima (7. brigada).

Neprijatelj je počeo još tokom dana, prije predviđenog početka napada, da izvlači iz rejona Trnova borbenu grupu 7. SS-divizije, ostavljajući i dalje prema jedinicama 3. divizije one snage koje su se i ranije nalazile na ovom pravcu. Ovo povlačenje je olakšalo napad 3. divizije, pa su njene jedinice tokom noći i sljedećeg dana odbacile neprijateljske dijelove iz rejona Turovi, Trnovo i Ilove i produžili gonjenje prema Jablanici: 9. brigada desno, a 7. brigada lijevo od komunikacije, dok je 5. brigada zadržana u rezervi u rejonu Ilove. Deveta brigada je izbila na liniju Grab — Grabske šume — Golo brdo, povezujući se desno sa dijelovima 37. divizije prema Trebeviću (na liniji Pavlovac — Bistrica), a 7. brigada: Čeružići — Umčane — Prečane — Rahovići — Mojčevići, ne uhvativši vezu sa dijelovima 29. divizije koji su se preko Igmana orijentisali prema Hrasnici.¹⁴

Stab 3. divizije je naredio da se jedinice na dostignutoj liniji odmore, popune municijom i pripreme za predstojeću operaciju prema Sarajevu.

Dvomjesečne borbe jedinica 3. divizije na sektoru Goražde — dolina Prače — Trebević — Jahorina — Trnovo odigrale su se pod teškim vremenskim i terenskim uslovima, sa nedovoljnim snabdijevanjem tokom zimskih mjeseci i nedovoljnom artiljerijskom podrškom u tom periodu i bile su skopčane sa znatnim gubicima od oko 750 izbačenih iz stroja, ne računajući premrzle.¹⁵

DIVIZIJA U SARAJEVSKOJ OPERACIJI¹⁶

U završnim borbama za oslobođenje Sarajeva 3. divizija je napadala u sastavu 2. korpusa, s juga pravcem Jablanica — Sarajevo. Desno od nje je napadala 37. divizija pravcem Pale — Trebević — Sarajevo, a lijevo pravcem Ivan-sedlo — Pazarić — Blažuj 29. divizija.

¹⁴ Arhiv VII, k. 395, reg. br. 10/1; k. 760, reg. br. 16/3: Bojna relacija 9. brigade.

¹⁵ Treća divizija je imala gubitke (23. I — 23. III 1945. god.) 246 poginulih i 518 ranjenih, i to 5. brigada 126 poginulih i 275 ranjenih, 7. brigada 53 poginula i 118 ranjenih, 9. brigada 67 poginulih i 125 ranjenih.

Neprijatelju su za isto vrijeme naneseni gubici, prema evidenciji štabova ovih jedinica od oko 1.400 poginulih i veći broj ranjenih i zarobljenih.

(Arhiv VII, k. 395, r. br. 2/1, 5/1 i 10/1: Operativni izvještaji 3. divizije za januar, februar i mart 1945.; VIG, 2/1965; po menuti rad M. Durišića.)

¹⁶ Sarajevska operacija obuhvata borbena dejstva jedinica 2., 3. i 5. korpusa Jugoslovenske armije protiv njemačko-domobransko-ustaških snaga pod komandom njemačkog 21. armijskog korpusa u vremenu od 28. marta do 7. aprila 1945. za oslobođenje Sarajeva glavnog grada Bosne i Hercegovine.

Na osnovu naređenja Vrhovnog komandanta JA od 17. marta 1945. oformljen je Operativni štab za koordinaciju dejstva, u koji su ušli komandanti kor-

Pošto je neprijatelj odbačen iz rejona Trnova, 3. divizija je do 24. marta izbila na liniju Ulobić — Crvena stijena — Presjenica, prema Jablanici. Na položaje Golo brdo — Grabske stijene došla je 26. marta 5. brigada iz rezerve, mjesto 9. brigade, koja je povučena radi odmora u rezervu u rejon Ilovice, s tim što je imala zadatak da jednim bataljonom kontroliše komunikaciju prema Jablanici. Sedma brigada je i dalje, do početka napada, zadržana na položajima zapadno od ove komunikacije, desnom obalom Presjenice, pošto je pretodno potisnula odavde neprijateljske dijelove na suprotnu obalu.

Jedinice su se na ovoj prostoriji odmorile, snabdjele i pripremile za predstojeći zadatak. Njihova aktivnost se svela na izviđanje i uzimanje što povoljnijih polaznih položaja za napad, kao i na povezivanje sa susjedima.

Štab 3. divizije je 30. marta formirao grupu od dva bataljona (4. bataljon 7. i 4. bataljon 9. brigade) i uputio na Igman, sa zadatkom da dejstvuje prema Hadžićima, Krasnici i komunikaciji Jablanica — Vojkovići, kao i da se poveže sa dijelovima 29. divizije na pravcu Ivan-sedla. Po dolasku, sljedećeg dana, na prostor Gornja Grkarica — Malo Polje bataljoni su, tokom ove i narednih noći, vršili napade, odnosno prepade, na ustaško-domobranske posade u selima ispod Igmana: Lokve, Crepljani, Kasatići, Lasac (4. bataljon 9. brigade), Vrelo Bosne, Kovače, Hrasnica (4. bataljon 7. brigade). Oni su se poslije izvedenih akcija povlačili na Igman. Prepadi ove grupe u pozadini jednog i drugog pravca: Vojkovići — Jablanica, Hadžići — Ivan-sedlo unio je pometnju i nesigurnost neprijateljske odbrane na njima, koja je bila pod sve jačim pritiskom jedinica 3. i 29. divizije s fronta i na bokove.¹⁷

Braneći se uporno pred 3. i 29. divizijom na pravcu Sarajevskog polja, neprijatelj je otpočeo ubrzano povlačenje pred ostalim jedinicama Operativne grupe, sa sektora Pale — Mokro — Ozren, prema Sarajevu.

pusa učesnici u ovoj operaciji. Operativni štab je izvršio pripreme, izradio i predložio Vrhovnom štabu plan operacije i pošto je dobijena saglasnost Generalštaba JA pristupilo se njegovom izvrešnju.

U odbrani Sarajeva i prilaza gradu poslije 20. marta su učestvovali sljedeće neprijateljske jedinice: njemačke 181, 369. i 7. SS-divizije, 964. i 969. brigada I SS policijski puk »Nagel«, 1, 9, 11. i 18. ustaška brigada, 2. brdska ustaško-domobraska brigada, 3. ustaški dopunski puk, ostaci 9. ustaško-domobranske divizije, dijelovi 5. ruskog dobrovoljačkog korpusa, 803, 834, 920. i 935. landessicen bataljon, razne manje grupe domobrana, ustaša, žandarma i milicionera, dva bataljona italijanskih fašista, protivavionska i druga artiljerija i nekoliko tenkova. (Oslobodil. rat k. 2, str. 561—2, izd. VII, 1965. god.). U napadu su učestvovali sljedeće divizije JA: 2. korpusa: 3, 29. i 37. divizija; 3. korpus: 27. i 38. divizija; 5. korpus: 4. i 10. i dijelovi 39. i 53. divizije. Polazeći u koncentrično nastupanje prema Sarajevu, 3. korpus sa sjeveroistoka i istoka, 2. korpus sa jugoistoka, juga i jugozapada, 5. korpus sa zapada i sjeverozapada, u borbama od 28. III do 7. IV 1945. slomljen je posljednji neprijateljski otpor, oslobođen ovaj grad, u kojem je neprijatelj pretrpio gubitke od oko 12.000 poginulih i zarobljenih, dok su gubici naših jedinica bili 637 poginulih i 2.020 ranjenih. (Isto, str. 569).

¹⁷ Neprijatelj je bio podvrgnut pritisku i na ostalim pravcima: 37. divizije 2. korpusa; jedinica 3. i 5. korpusa su slamale njegovu posljednju odbranu u rejonu Pala, na Romaniji i Ozrenu, na sektoru Busovača — Zenica, u rejonu Kaknja.

Nastupanje 7. omladinske brigade prema Ilidži 6. aprila 1945.

U duhu datih direktiva od strane Operativnog štaba, sve jedinice Operativne grupe su prešle u napad na svojim pravcima, radi što bržeg izbijanja pred neposrednu odrbanu Sarajeva, njenog slamanja i oslobođenja grada.

Neprijatelj, da bi što duže zadržao nastupanje ovih jedinica do izvlačenja glavnine svojih snaga ka dolini Bosne, vrši protivnapade prema jedinicama 3. i 5. korpusa svojom 7. SS-divizijom, koju je držao kao rezervu u Sarajevskom polju. Angažujući ih borbom na području dalje od Sarajeva, on je uspio da uspori njihovo podilaženje Sarajevu, što mu je omogućilo povlačenje glavnine trupa iz šireg rejona ovog grada prema sjeveru — dolinom Bosne.

Stab 3. divizije u svrhu razbijanja neprijatelja na ovom sektoru i izbijanja u rejon Sarajevskog polja i radi njegovih sprečavanja da se izvlači od Sarajeva, izdao je zapovijest za napad (na neprijatelja) na sektor Vojkovići — Jablanica — Vrijenac, određen za 3. april u 22 časa.¹⁸

Zapovešću je, pored ostalog, naređeno:

— Grupi bataljona na Igmanu da jednim bataljonom zatvara pravac od Hadžića a drugim bataljonom (4. bat. 7. brigade) da napada pravcem Hrasnica — Vojkovići radi sadejstva glavnini 7. brigade;

¹⁸ Jedinice 37. divizije su ovladale Stambolčićem i Vitezom i napadale Pale, glavnina 29. divizije je pošla u napad sjeverno i sjeveroistočno od Ivan-sedla, dijelovi 5. korpusa su forsirali Bosnu između Modrinja i Dobrinja i nastupali ka Sarajevu, a jedinice 3. korpusa preko Mokrog i Vučje luke. (Arhiv VII, k. 756, reg. br. 15/1: Zapovijest štaba 3. divizije od 3. IV 1945.).

— Sedmoj brigadi da sa prostorije Presjenice izvrši napad pravcem Očadelo — Kijevsko brdo — Turba — Slavanj (dva bataljona) i preko Zoranovića na Krupac (1. bataljon);

— Petoj brigadi da napadne pravcem Grabske šume — Batići

— Kasindo, s tim da jednim bataljonom napada desnom obalom Kasidolskog potoka pravcem: Vjenac — Slapovi — Klek, hvatajući vezu desno sa dijelovima 37. divizije (4. brigade).

Deveta brigada je zadržana u drugom ešelonu — rejon Ilovice; štab divizije u Trnovu a komandantska osmatračica na Grabskim stijenama, odakle je održavana telefonska i radio-veza sa štabovima brigada.

Poslije artiljerijske pripreme 5. i 7. brigada su izvršile napad na neprijatelja na sektoru Vjenac — Jablanica — Vojkovići, ali su naišle na žestok otpor, tako da je, i pored angažovanja i juriša jedinica na pojedine položaje, stanje pred njima ostalo uglavnom nepromijenjeno. Prilazi neprijateljskim položajima bili su ogradieni bodljikavom žicom i minirani, što je prouzrokovalo veliki broj izbačenih iz stroja ove noći (6 poginulih i oko 70 ranjenih).¹⁹

Kada je ujutro (4. aprila) obaviješten o rezultatu napada štab divizije je naredio da se napad ponovi sljedeće noći, s tim da 7. brigada prvo napadne neprijatelja na Krupcu i Slavnju, a zatim s leđa na Kijevsko brdo, Bjelovac i Očadelo, a 5. brigada da izvrši napad na Kijevo iz pozadine, po izbijanju u rejon Klanca. Devetoj brigadi je naređeno da sa dva bataljona napada Crvenu stijenu i Očadelo i to kada bataljoni 5. i 7. brigade napadnu s leđa na ove položaje.²⁰

štab divizije je primio naređenje Operativnog štaba za opšti napad svih jedinica na pravcu Sarajeva, po kojоj je početak napada bio određen za 5. april u 15 časova. Trećoj diviziji je bilo naređeno da sa svim jedinicama pređe u napad opštim pravcem Jablanica — Crveni klanac — Kasindol — Vraća — Sarajevo (Vojnotehnički zavod), šireći se desno do linije Petrovići — Stanojevići — Miljevići

— Zlatište, a lijevo Malo polje — Igman — Vrelo Bosne. Njen je zadatak da likvidira neprijateljska uporišta na ovom pravcu i osloboди južni dio grada, izbijanjem na lijevu obalu Miljacke. Desno je napadala 37. a lijevo 29. divizija 2. korpusa, dok su sa istoka, sjevera i zapada napadale jedinice 3. i 5. korpusa.²¹

Treća divizija je prešla u napad (4/5. IV) prije prijema zapovijesti štaba Operativne grupe i u toku noći i 4. aprila prije podne slomila neprijateljsku odbranu u rejonu Jablanice, ovladala Gradnom, Kobiljom glavom i Klancem, prinudivši neprijatelja da se po-

¹⁹ Sedma brigada je napadala: Mišići — Očadelo — Turbe (1. bat.), Jagodnjak — Dolovi — Krupac (3. bataljon), Strejišta — Zoranovići — Govništa — Vojkovići (2. bataljon); Peta brigada: Vjenac — Tvrđinići — Klek (1. bataljon), Kapovina — Batići (3. bataljon), Crvena stijena — Jablanica (2. bataljon).

²⁰ Arhiv VII, k. 395, reg. br. 2/1: Operativni dnevnik 2. korpusa.

²¹ Isto; k. 756, r. br. 16/1; Zapovijest štaba 3. divizije od 5. IV 1945; k. 396, br. r. 12/1; Zap. oper. štaba od 5. IV 45.

(Treći korpus je sa prostorije Črijepljsko — Vučja luka — Hreša — Bulzzi pošao u napad ka desnoj obali Miljacke i centru grada; Peti korpus je sa prostorije: Cevljanovići — Gajevi — Srednje — Višnjica podišla Jošanici i Vogošću i Nahorevu, pa je odavde 10. divizija orijentisana ka komunikaciji Reljevo — Semizovac, a 4. divizija na Sarajevo (6. IV).

Prva patrola 9. crnogorske brigade u Sarajevu, Svrakino selo 6. aprila 1945.

vuče, prvo ispred 5. brigade, a zatim ispred 7. i 9. brigade. Poslije podne sve jedinice divizije prelaze u opšti napad u duhu zapovijesti Operativnog štaba i štaba divizije: 5. brigada pravcem Crveni klanac — Miljevići — istočni dio Vrace, 9. brigada pravcem Jablanica — Vrela — Kasindo — zapadni dio Vrace, 7. brigada: Vojkovići — Kotorac — Ilidža.

Goneći neprijateljske zaštitnice, poslije slamanja njihove odbrane na pravcu Jablanica — Vojkovići i Jablanica — Vraća 5. i 9. brigada su u toku noći — 5/6. aprila ušle u Sarajevo sa južne strane, dok su sa istoka preko Trebevića, dolinom Miljacke i sa pravca Vučje gore prodrle jedinice 37, 28. i 38. divizije i do ujutro potpuno očistile grad od neprijateljskih dijelova. Sedma crnogorska brigada, nastupajući preko Vojkovića i Butmira, produžila je 6. aprila go-

njenje neprijateljskih dijelova prema Ildži i Blažuj u, i u sadejstvu sa jedinicama 29. hercegovačke divizije koje su na ovom pravcu nastupale od Ivan-sedla, do 7. aprila odbacile neprijatelja iz rejona Blažuj a i Osijeka prema Kobiljoj glavi, gdje je dočekan i razbijen od dijelova 29. divizije koji su već bili izbili u ovaj rejon i koji su ga zarobili ili uništili.²²

Poslije oslobođenja Sarajeva obezbjedenje grada je preuzeila 4. divizija 5. korpusa i jedinice Odelenja za zaštitu naroda. Gonjenje neprijatelja dolinom Bosne nastavile su divizije 3. korpusa i ostale jedinice 5. korpusa. Jednica 2. korpusa su zadržane nekoliko dana u širem rejonu Sarajeva radi odmora i pripreme za naredne zadatke u okviru Jugoslovenske armije. Treća divizija je razmještena na prostoriji: Alipašin Most (5. brigada), Ildža — Stup — Oteš (9. brigada), Goduša — Vela — Ženik — Osjek (7. brigada), Kotorac — Nedžarići (artilj. divizion), štab divizije i ostali divizijski dijelovi u Ildži.²³

Neprijateljski gubici u Sarajevskoj operaciji na sektoru 3. divizije (od 25. marta do 7. aprila), po podacima štabova jedinica koje su učestvovali u ovim borbama, bili su oko 870 poginulih, 1.350 ranjenih i 1.270 zarobljenih. Ukupni gubici jedinica 3. divizije za ovo vrijeme iznose: 39 poginulih i 217 ranjenih (gubici 2. korpusa su bili 320 poginulih i 1.179 ranjenih). Jedinice 3. divizije su u ovim borbama zaplijenile 3 teška bacača, 3 mitraljeza, 20 »šaraca«, 35 (puškomitraljeza, 30 mašinki, 1.400 pušaka, 50 pištolja, 150.000 raznih metaka i dr., ne računajući zajednički pljen svih jedinica koje su učestvovali u napadu na Sarajevo.²⁴

*

Poslije borbi za oslobođenje Crne Gore i Sandžaka 3. divizija je gonila neprijatelja prema Sarajevu, prolazeći pod najtežim vremenskim i terenskim uslovima dug i naporan put dok je podišla Sarajevu sa jugoistoka, savladajući često pod bombaridom snijegom pokriveno ograničenje Jahorine, Treskavice, Trebevića i Igmana. Dugotrajni marševi i borbe na ovom pravcu su je prilično iscrpili, imala je u ovom periodu velike gubitke, ali je, bez obzira na te žrtve i napore, pristupila potpuno spremna izvršenju zadatka u završnim borbama za oslobođenje Sarajeva, zajedno sa ostalim jedinicama koje su učestvovali u ovoj operaciji. Ona je poslije kraćeg odmora bila sposobna da pristupi izvršenju narednih zadataka u okviru Jugoslovenske armije. Borci i starješine njenih jedinica ispoljili su visok stepen svijesti i morala pri savladavanju teškoća i napora u minulom periodu. Popune koje su svakodnevno uključivane u jedinice

²² Peta proleterska brigada je napadala u pravcu: Stanojevići — Miljevići (1. bataljon), Crveni Klanac — Miljevići — Vraća (4. bataljon); 2. i 3. bataljon su bili u 2. ešelonu; Deveta brigada: Jablanica — Kijevo — Vraća (1. i 2. bat!); 3. bataljon u 2. ešelonu, dok je 4. bat. bio u grupi koja je napadala sa Igmana. (Arhiv VII, k. 758, r. br. 10/7: Izvještaj 5. brigade; k. 760, r. br. 8/3: Relacija 9. brigade.).

²³ Arhiv VII, k. 758, r. br. 10/7: Izv. 5. brigade; k. 759, r. br. 13/9: Istorijat 7. brigade; k. 760, r. br. 2/2: relacija 9. brigade.

²⁴ Isto, k. 756A, r. br. 6/3: Pregled akcija 3. divizije (za vrijeme 24. III — 6. IV 1945).

veoma brzo su se prilagođavale uslovima i borbenim zadacima, pošto su na njih vaspitno uticali svojim primjerom i moralno-političkim stavom starještine i već prekaljeni borci ovih jedinica.²⁵

Sarajevo je, kao što je istaknuto, bilo u ovo vrijeme važan čvor koji je neprijatelj čvrsto i jakim snagama držao, jer su se kroz nje- ga povlačile njegove snage sa istoka, iz Srbije i Sandžaka, i iz Hercegovine, prema sjeveru, dolinom Bosne, vezujući se sa jedinicama na sremskom frontu.

Zadatak naših jedinica je bio da se neprijatelju onemogući normalno povlačenje, da mu se na ovoj prostoriji nanesu što veći gubici, naročito u širem rejonu Sarajeva, a potom u dolini Bosne. Angažovanjem jedinica 2., 3. i 5. korpusa neprijatelju su naneseni znatni gubici u poginulim, zarobljenim i ranjenim, ali je on uspio da glavni dio svojih snaga provuče kroz ovaj čvor i izbjegne potpunu katastrofu na ovoj prostoriji. Neprijatelj je u svom daljem povlačenju dolinom Bosne a zatim Slavonijom prema Zagrebu i Sloveniji bio podvrgnut stalnim udarcima, da bi potom doživio potpuni poraz i kapitulaciju na prostoru između Zagreba, Maribora, Celja i Ljubljane, pod udarom udruženih snaga Jugoslovenske armije, koje su mu presjekle odstupnicu.

Treća divizija je u okviru 2. korpusa i Operativne grupe imala veoma težak zadatak: da savlada istrenu neprijateljsku odbranu južno i jugoistočno od Sarajeva i sa ovog pravca nastupa na sjevernu i unutrašnju odbranu ovog grada, zajedno sa ostalim jedinicama. Pravac Trnovo — Jablanica — Sarajevo neprijatelj je branio jakim snagama, koje su se postavile na organizovane položaje i u naseljima duž komunikacije Trnovo — Sarajevo, podržavanim artiljerijom, tenkovima i avijacijom. Manevar na ovom pravcu bio je otežan dubokim snijegom, snježnim nanosima na planinskim padinama i u dolinama, a neprijatelj je primijenio nagazne mine ispred svojih položaja. Naše jedinice nijesu raspolagale skijama i drugom zimskom i planinskom opremom, kao ni čistačima mina, što je takođe negativno uticalo na njihova dejstva.

Divizija je imala nekoliko žešćih okršaja sa neprijateljem, a često je manjim dijelovima vršila prepade i manje napade na pojedinim mjestima. Tek kada je neprijateljska odbrana u rejonu Trnova i Jablanice slomljena i odbijeno nekoliko njegovih jačih ispada i protivnapada, zaobideni neki istreni položaji duž puta Jablanica — Vojkovići, a zatim slomljen njegov otpor duž ove komunikacije dejstvom naših jedinica na bokove i iz pozadine, stvoreni su uslovi da jedinice ove divizije pređu u napad ka Sarajevu i Sarajevskom polju i učestvuju u oslobođenju ovog grada.

Na ulicama Sarajeva su se 6. aprila sreli borci Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, pripadnici proslavljenih divizija Narodnooslobodilačke vojske, sa pripadnicima NOP-a u gradu koji su u najtežim uslovima ilegalnog rada dejstvovali: podizali moral i podsticali otpor naroda protiv okupatora i njegovih saradnika, mobilisali i upu-

²³ Treća divizija je imala brojno stanje na dan 1. IV 1945. godine 6.661 boraca i starešina, a na putu se nalazila popuna iz Užica od oko 3.000 ljudi. Isto, k. 756A, r. br. 2/4: Brojni pregled 3. divizije na dan 1. IV 1945.

ćivali borce za jedinice izvan grada, izvodili diverzije i na razne načine sabotirali okupatorsko-ustašku vlast, a pri napadu naših jedinica sadejstvovali im vezom i akcijom iznutra.

Jedinicama 3. divizije pripada istaknuta zasluga za njihovu ulogu i zadatke koje su izvršavale u okviru sarajevske operacije. Pored propusta u toku podilaženja i teških uslova za koje nije bila opremljena i obučena, kao i prisustva u njihovim redovima velikog broja neobučenih i nedovoljno obučenih novih boraca te neuredne obavještajne službe i sredstava veze, kao i nedovoljnog sadejstva, one su svoj osnovni zadatak u okviru ove operacije uspješno izvršile.

Treća divizija u borbama za Sarajevo¹

General-potpukovnik Svetozar Radojević²

Nekoliko riječi o dejstvima 3. udarne divizije u borbama za oslobođenje Sarajeva.

U završnim borbama za oslobođenje Sarajeva 3. divizija je dejstvovala u sastavu drugog korpusa: sa juga pravcem Trnovo — Jablanica — Sarajevo dejstvovala je 3. divizija; pravcem Pale — Trebević — Sarajevo dejstvovala je 37. divizija, a pravcem Ivan-sedlo — Pazarić — Sarajevo 29. divizija.

Pošto je neprijatelj odbačen iz rejona Trnova, 3. divizija je 24. marta izbila na liniju Ulobić — Crvene stijene — Presjenica prema Jablanici. Na položaj Golo Brdo — Grapske stijene došla je 5. brigada iz rezerve, umjesto 9. brigade, koja je povučena radi odmora u rezervu u rejonu Ilovice. Ta brigada imala je zadatak da sa jednim bataljonom kontrolise komunikaciju prema Jablanici. Sedma brigada je do početka napada zadržana na položajima zapadno od komunikacije Trnovo — Jablanica — Sarajevo, u stvari, na desnoj obali rječice Prošnjice, pošto je prethodno potisnula odatle neprijateljske dijelove. Jedinice su se na toj prostoriji izvjesno vrijeme odmorile, snabdjele i pripremile za predstojeći zadatak. Stab 3. divizije 30. marta formirao je grupu od dva bataljona iz 7. brigade i 4. bataljon iz 9. brigade i uputio ih na Igman, sa zadatkom da dejstvuju prema Hadžićima, Hrasnici i komunikaciji Jablanica — Vojkovići, i da se povežu sa dijelovima 29. divizije na pravcu Ivan-sedlo.

Ta grupa bataljona koji su upućeni na Igman, imala je zadatak da zatvori pravac od Hadžića i da napada u pravcu Hrasnice i Vojkovića, te da sadejstvuje glavnini 7. brigade. U zapovijesti komandanta divizije određeni su slijedeći zadaci brigadama:

— 7. brigada dobila je zadatak da sa prostorije r. Presjenica napada pravcem Očadžalo — Kijevsko brdo — Turba — Slavanj, i dalje prema Sarajevu;

— 5. brigada krenula je u napad pravcem Grapske šume — Batići — Kasindol, s time da sa jednim bataljonom napadne desnom obalom kasindolskog potoka, pravcem Vijenac — Slapovi — Klek, hvatajući na svom desnom krilu vezu sa 37. divizijom, odnosno njenom 4. brigadom;

— 9. brigada je zadržana u drugom ešelonu u rejonu Ilovice.

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Politički komesar 3. divizije za vreme izvođenja sarajevske operacije.

Politički komesar 3. divizije Svetozar Radojević diskutuje na »okruglom stolu« Sarajevska operacija

Štab divizije razmješten je u Trnovu, a komandantska osmatračica na Grapskim stijenama. Štab divizije je primio naređenje od Operativnog štaba za napad na Sarajevo, po kome je početak napada bio određen za 5. april u 15 časova, opštim pravcem Jablanica — Crveni klanac — Kasindol — Vrača — Sarajevo — Vojnotehnički zavod, ispoljavajući dejstva i šireći se desno, do linije Petrovići — Stanojevići — Miljevići — Zlatište i lijevo, Malo polje — Igman — Vrelo Bosne. Divizija je dobila zadatak da likvidira neprijateljska uporišta na tom pravcu i da osloboди južni dio grada, izbijajući glavninom svojih snaga na lijevu obalu Miljacke. Međutim, treća divizija je krenula u napad noću 4/5. aprila, u stvari, prije dobijanja zapovijesti iz Štaba operativne grupe. U toku noći 4/5. aprila i prije podne slomila je neprijateljsku odbranu u rejonu Jablanica — ovladala Gradinom, Kobiljom glavom i Klancem, prinudivši neprijatelja da se povuče ispred svih brigada divizije. Poslije podne sve brigade prelaze u opšti napad prema zapovijesti Operativnog štaba i Štaba divizije, tako da 5. brigada napada pravcem Crveni klanac — Miljevići — istočni dio Vrača; 9. brigada pravcem Jablanica — Vrela — Kasindol, zapadni dio Vrača i 7. brigada Vojkovići — Kotorac — Iličić. Goneći neprijatelja i neprijateljske zaštitnice, poslije slamanja njihove odbrane na pravcu Jablanica — Vojkovići i Jablanica — Vrača, 5. brigada i 9. brigada su ujutro 6. aprila ušle u Sarajevo sa južne strane.

Htio bih još da ukažem na neke detalje. Primjera radi treba istaći dolazak 3. divizije 2. korpusa iz doline Lima i doline Drine

Politički komesar 3. divizije Svetozar Radojević govorи četi domobrana koji su se predali 3. diviziji marta 1945.

i njeno prebacivanje na front prema Sarajevu. Odstojanje od oko 250 km ona je prešla za 12 dana, maršujući po dubokom snijegu i poledici, po velikoj hladnoći, naročito preko Sandžaka i istočne Bosne, gdje je bila prinuđena da prođe preko visokih planina i rječnih kanjona, kao što su dolina Lima, Čehotine i Drine.

Zbog slabih usi ova i iscrpljenosti ljudstva i stoke, kretanje je bilo vrlo otežano. Kretanje divizije otežavalo je i to što su usputna naselja bila iscrpljena i nisu mogla da obezbijede snabdijevanje jedinica neophodnim potrebama.

Još bih htio da istaknem i mislim da je vrlo važno istaći da je u 3. diviziji u vrijeme borbi za oslobođenje Sarajeva bilo oko 3.000 članova Komunističke partije Jugoslavije i oko 3.500 članova SKOJ-a. Upravo zahvaljujući njihovoj visokoj političkoj svijesti i spremnosti za borbu, mi smo sve te nevolje o kojima sam govorio vrlo dobro podnijeli i uspešno izvršili zadatke koji su tada postavljeni pred diviziju. Na kraju bih rekao ono što su i mnogi prethodni drugovi pomenući — narod u rejonu Kalinovika, Trnova i duž pravca napada divizije, sve do Sarajeva, pružao je dragocjenu pomoć i podršku i imali smo siguran oslonac za nas i organe vlasti.

Ubacivanje neprijatelja u našu, pozadinu¹

Pukovnik Antun Rosi²

U vojno-političkoj situaciji koja je vladala krajem 1944. i početkom 1945. godine, po oslobođenju Beograda i uspostavljanju sremskog fronta, Sarajevo je imalo posebno veliki značaj za okupatora. Njegova operativno-strategijska važnost u to vreme ogledala se u tome što je ono bilo centar za prikupljanje svih ne-mačkih snaga koje su se povlačile sa juga u jugoistoka, iz zapadne Srbije j Crne Gore, i prihvativa baza za dalje izvlačenje tih snaga prema severu i severozapadu.

Odboru šire prostorije Sarajeva i samog grada organizovale su jedinice 21. brdskog armijskog korpusa koje su držale položaje u rejonima Podromanije, Pala, Jablanice i Ivan-sedla, grupišući glavne snage u zahvatu komunikacija. Pored toga, na bližim prilazima gradu bili su organizovani za odbranu jaki topografski objekti, a poslednju liniju odbrane sačinjavalo je uže područje grada.

Početkom marta 1945. godine, Generalstab JA naredio je 2., 3. i 5. korpusu da ovladaju dalnjim prilazima gradu i izvrše sve potrebne pripreme za predstojeći napad na grad. Radi toga je, 17. marta, formiran Operativni štab, koji je imao zadatak da objedini dejstva svih naših snaga i rukovodi predstojećom operacijom. Pod njegovom komandom bili su 2. i 3. korpus, Operativna grupa 5. korpusa (4. i 10. divizija) i Grupa brigada Zeničkog sektora (11. brigada 4. divizija 13. brigada 39. divizije i 18. brigada 53. divizije.³

Pošto se nalazio u odbrani, a imajući iza sebe veliki grad kao bazu, neprijatelj se redovno snabdevao svim materijalnim i borbenim potrebama. Dobra snabdevenost i neznatan snežni pokrivač na položajima koje je držao, omogućavali su da relativno lako podnosi dosta jaku zimu i da uspešno manevriše svojim rezervama. Nasuprot neprijatelju, naše snage bile su na većoj nadmorskoj visini, gde su snezni nanosi bili visoki i preko jednog metra, pa su dubok sneg, mraz, vijavica, loši putevi, oskudica u ishrani i snabdevanju otežavali pripremu predstojećih dejstava.

Južno od Sarajeva, sa obe strane komunikacije Sarajevo — Trnovo nalazila se 3. divizija. Njene dve brigade, 7. i 9. bile su na položajima istočno od pomenute komunikacije prema Trebeviću i Palama, a 5 brigada i 1. brdska baterija artiljerijskog diviziona na po-

Pilog Za knjigu sarajevska operacija.
Autor priloga, pukovnik JNA u penziji.
⁸ »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije«, knj. II, str. 573.

Narod se povlači zajedno sa vojskom pred nastupanje 7. SS divizije, kod Trnova
17. marta 1945. godine

ložajima zapadno od ove komunikacije. Borbeni poredak 5. brigade protezao se linijom: Jasen-selo — Zoranovići — Dolovi — Filipovići — Šišići — zaključeno Crvene stijene u zahvatu komunikacije Sarajevo — Trnovo. Prva brdska baterija sa dva oruđa bila je na vatrenim položajima u rejonu sela Umčane, dok se drugi deo baterije, takođe sa dva oruđa, nalazio u selu Turovi. Pri ovom delu baterije održavao se kurs za artilejrijske vodne oficire koji je pohvalio tridesetak slušalaca — budućih artilejrijskih starešina. U selu Tošići nalazila se bolnica 5. brigade, u Trnovu štab 3. divizije i pozadinski delovi divizije.⁴

Posle skoro jednomesečnih neprestanih borbi i sve učestalijih napada naših jedinica, u toku kojih su pojedini važniji položaji više puta prelazili iz ruku u ruke, neprijatelj je, da bi se bar donekle oslobođio stalno rastućeg pritiska naših snaga, pribegao dobro planiranom i izvedenom ubacivanju svojih jačih delova u našu dublju pozadinu. Prethodno je doveo dva puka 7. SS brdske divizije »Princ Eugen« u rejon Hrasnice, Blažuja i Butmira i noću između 16/17. marta otpočeo sa ubacivanjem prvo delova 14. puka preko Igmana, u akciji nazvanoj »Berggeist« — (duh brda).

Ubačene neprijateljeve snage nesmetano su izvršile dubok prodor u našu pozadinu i izbile 17. marta oko podne, kada su i otkrivane, na liniju Oblo brdo — selo Ledići (8 kilometara jugozapadno od Trnova), ugrozivši bok i pozadinu 3. divizije. U daljem prodiranju nastupale su pod borbom pravcem selo Dujmovići — Godinje — Turovi — Tošići — do komunikacije Sarajevo — Trnovo. Cilj ubacivanja bio je postizanje iznenadenja i napad na štabove, artiljeriju, bolnicu i pozadinske delove divizije, kako bi istovremeno stvorili us-

⁴ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 757, reg. br. 1/7.

love da napadnu s leđa na naše brigade koje su se nalazile sevemo od te linije na prilazima Sarajevu.

Ubacivanje je izvršeno preko široke i neposednute prostorije na Igmanu, gde nije bila uspostavljena ni taktička ni vatrena veza između naših snaga, tj. levog krila 5. brigade 3. divizije i desnog krila 29. hercegovačke divizije, zato što su se naše jedinice osećale suviše bezbednim. Toj širokoj prostoriji koju sačinjava, uglavnom, visoko planinsko, šumovito i dobrom delom besputno zemljište pod debelim snežnim pokrivačem, naše jedinice nisu poklanjale naročitu pažnju, kako zbog karakteristika zemljišta, tako i zbog konkretnе situacije u kojoj se nalazio neprijatelj, stešnjen sa svih strana, kada je oslobođenje grada bilo samo pitanje dana.

Taj naš propust neprijatelj je uočio i umešno ga iskoristio. Njegove ubaćene snage su se tajno i neopaženo provukle preko terena koji je inače otežavao pokret, ali je zato udovoljavao uslovima maskiranja (šuma, besputnost i dubok sneg) i bezbednosti pokreta, pa su se po ubacivanju usmerile na pravce i objekte gde se nismo nadali. Na taj način neprijatelj je stekao povoljne uslove za manevar i izvođenje brzih i odlunčih dejstava. Nasuprot tome, naše snage bile su pretežno angažovane na frontu, tako da je pozadina bila nedovoljno zaštićena. Neprijatelj je i tu činjenicu dobro procenio i iskoristio.

Osvanuo je 17. mart, hladan i vedar. Kao i svakog dana u toku skoro jednomesečnog boravka u selu Turovi, nastava na artiljerijskom kursu odvijala se normalno. Skoro već mesec dana život i rad, tekao je uobičajenim tokom a da se u međuvremenu ništa značajnije nije događalo u ovom selu, udaljenom od prednjih položaja. Sa pravca Sarajeva do nas je često dopirao odjek eksplozija granata, a naročito uveče i u zoru, kada je tutanj bio razgovetniji. Znali smo dobro da su naši bombaši na svom svakodnevnom poslu.

Negde oko podneva, dok su kursisti bili na ručku i odmoru, čulo se bruhanje automobilskog motora, koje je poremetilo seosku tišinu na koju smo već bili navikli. Istrčali smo iz kuća i ugledali komandanta divizije Sava Burića. Stigao je sam bez pratnje. Kao i uvek, pozdravio se sa svima, uz blag i topao, njemu svojstven osmeh. Takvog su ga poznавали svi borci njegove divizije. Ovoga puta, osetili smo, bio je zabrinut. Brzo nas je, sa svega nekoliko rečenica, upoznao sa situacijom na našem sektoru koja je za nas bila nova i izdao kratka i jasna naredenja.

Obavestio nas je da je jedna poveća neprijateljeva grupa, iskoristivši našu nebudnost u pogledu obezbeđenja bokova, uspela da se provuče od Sarajeva i duboko ubaci za leđa 5. brigadi, tako da svakog časa možemo očekivati da se pojavi u našoj neposrednoj blizini. Naredio je punu borbenu gotovost i istakao potrebu da kursisti odmah krenu u susret neprijatelju, sa zadatkom da ga oktriju i sprečavaju mu dalje nastupanje. U slučaju izrazite nadmoćnosti neprijatelja, oruđa i pozadinu diviziona trebalo je izvući iz sela do komunikacije Trnovo — Sarajevo, gde bi se, južno od Trnova, sa pogodnih položaja mogla bolje i korisnije upotrebiti. To je bilo sve što nam je rekao. Uskočio je u svoj džip i brzo se uputio u štab divizije ostavljući za sobom oblak prašnjavog snega. Dok smo još razmišljali o svemu ovome, iznenadila nas je bliska puškomitraljeska vatra sa

Njemački vojnik, zarobljenik »živi jezik« kod Trnova marta 1945.

Situacija je zahtevala brze odluke. Kursisti i grupa na brzinu sakupljenih boraca — njih četrdesetak, naoružani puškama i samo jednim puškomitriljezom, krenuli su odmah u susret neprijatelju. Bilo je mišljenja, iako se nije raspolagalo većim količinama granata, a prema tome i uslovima za stvaranje masovne vatre, da se ipak otvorи vatrica, pa tek onda pride izvlačenju oruđa. Neki su predlagali i drugo rešenje, koje se svodilo na to da se oruđa, kada utroše i poslednju granatu, onesposobe i unište. Većina je takav predlog u načelu odbila, jer je za ta oruđa utrošeno dosta truda i proliveno mnogo znoja i krvi. Ona su se u našim rukama nalazila skoro pune dve godine i predstavljala su prvu artiljerijsku formaciju crnogorskih jedinica. Brižljivo su čuvana i negovana i prešla su s nama dug borbeni put od Crne Gore do Sarajeva. Tada se, na domaku pobede, takav ranjanak s njima nije mogao ni zamisliti. Trebalo ih je izvući čitave iz ove, možda i poslednje kritične situacije.

U skladu sa dobij enim zadatkom, otpočeli smo sa užurbanim pripremama za transportovanje oba oruđa. Prvi pokušaj da se ona podese za tovarni transport i da se kreće prečicom prema selu Tošići, kako bi se što pre stiglo do komunikacije propao je, pošto tim pravcem nije postojala utabana prtina, pa su konji pod teretom propadali u dubok sneg. Kada se uvidelo da od ovakvog načina transportovanja neće biti koristi, oruđa su ponovo sastavljena i podešena za vuču, ali je sada trebalo izvršiti pokret postojećim putem kojim se zaobilazilo. Zbog toga je izgubljeno dosta vremena, a neprijatelj se sve više približavao, što smo zaključili po njegovoj sve bližoj vatri. Dok su oruđa napuštala selo, sa druge strane su u njega već ulazili prvi neprijateljevi delovi.

Istovremeno su pritali i prvi ranjenici iz grupe kursista. Uputivši se prema neprijatelju u pravcu sela Godinja, kretali su se dolinom rečice Željeznice. Kada su stigli severno od k. 955, idući i dalje rečnim koritom, na njih je otvorena snažna i iznenadna mitraljeska vatrica. Borba je prihvaćena, ali zbog iznenadenja i našeg nepovoljnog položaja, od prvih neprijateljevih rafala poginulo je 6 boraca, dok

Tenkisti izvidačkog bataljona 2. korpusa Jugoslovenske armije u predahu kod Trnova, početkom aprila 1945.

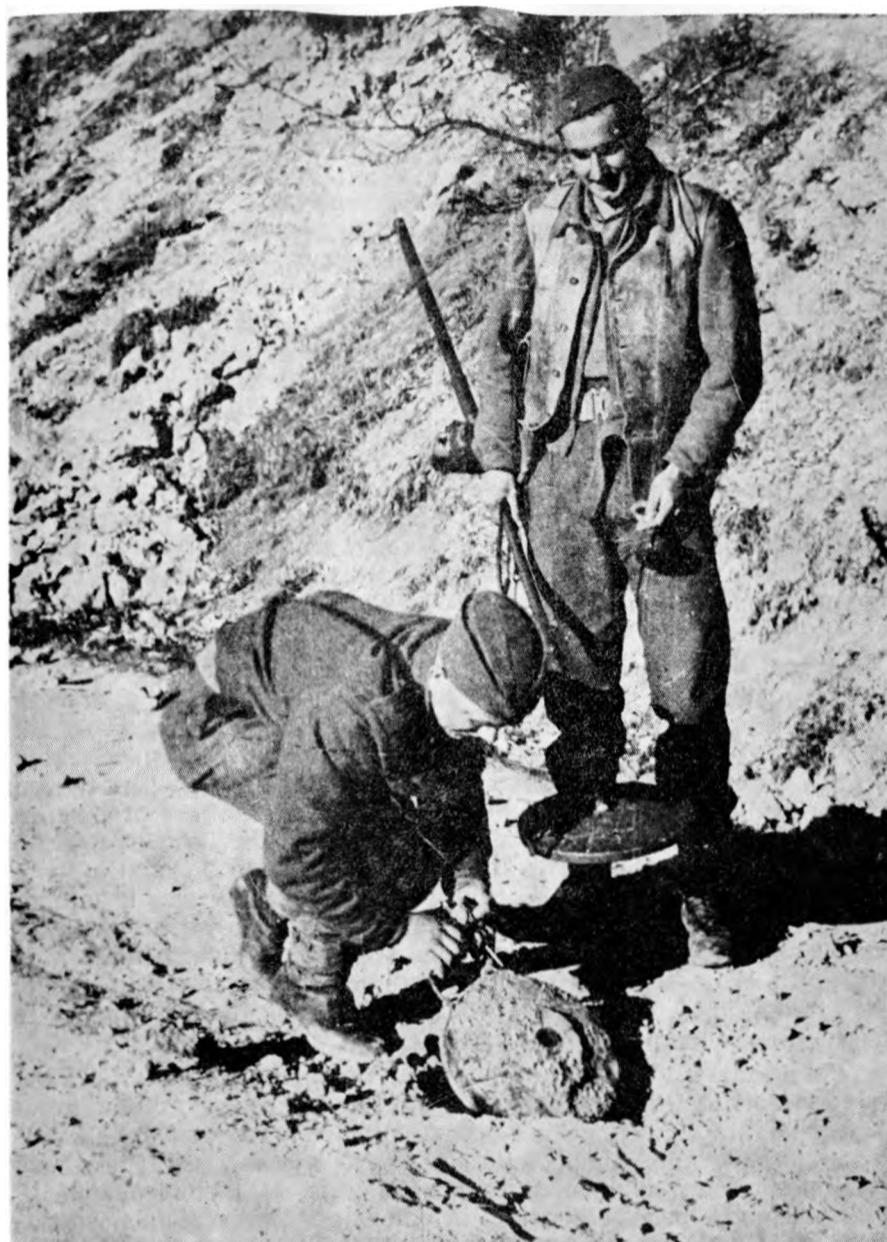
ih je isto toliko bilo teže i lakše ranjeno. Uskoro su neprijateljevi istreni delovi već ulazili u selo Turovo.

Izvlačenje artiljerijskih oruđa iz Turova, zbog toga što se izgubilo u vremenu, odvijalo se pod neprijateljevom mitraljeskom vatrom. Ravno zemljište i dubok sneg još više je otežavalо pokret. Zaštitnica koju su sačinjavali kursisti štitila je izvlačenje oruđa, uporno je branila svaku stopu zemljišta i istovremeno izvlačila ranjene drugove.

Kada smo stigli do sela Tošići, komunikacija je već bila zakrčena. Pozadinski delovi divizije i bolnice 5. brigade, koji su u međuvremenu napustili Trnovo, nagomilali su se u Tošiće. Pravac kretanja bio je određen prema Dobrom Polju i Kalinoviku. Zbog dubokog snega nije se mogla koristiti cela širina postojećeg puta već samo uska prтina, koja je bila nedovoljno široka i za prolaz nosila sa ranjenicima. Dok se nije postiglo potrebno odstojanje, onako izdužena kolona predstavljala je pogodan cilj za bombardovanje iz vazduha. Pošto neprijatelj nijе raspolagao borbenim već samo sa nekoliko školskih aviona »roda«, nadletao je kolonu u dva navrata i bacio nekoliko bombi sa velike visine, koje nisu prouzrokovale nikakve gubitke.

U međuvremenu, dok su artiljerijska oruđa izvlačena iz Turova, iznenada je napadnut i drugi deo baterije u rejonu sela Umčani.

Ovaj napad izvršili su delovi 13. puka 7. SS divizije koji su prodrili u našu pozadinu iza delova svog 14. puka, sa zadatkom da prošire 176 uspeh. Pored njih, u napadu su uzeli učešća i neprijateljevi delovi

Mineri raščišćavaju put Trnovo — Sarajevo, od tenkovskih mina

koji su se branili pred napadnim frontom naše 5. brigade. Oni su vršili snažne protivnapade sa Očadela i Kijevskog brda u pravcu rečice Presjenice. Zbog toga je deo baterije iz Umčana bio prisiljen da na brzinu izvlači oruđe po oruđe od jedne do druge linije na taj način što je jedno oruđe dejstvovalo, dok se drugo prebacivalo. Njihovo izvlačenje potpomagalo je i oruđe iz 2. baterije sa položaja iz

177

rejona Ilovice. Prešavši tako komunikaciju u rejonu sela Madari, sa sva tri oruđa nastavili su pokret pravcem Slavljevići — Sišići — Delijaš, jer je neprijatelj duž komunikacije Sarajevo — Trnovo već upotrebio veći broj tenkova, sa zadatkom da pristignu i napadnu one naše snage koje SLI se izvlačile od Trnova i Tošića na jug prema Dobrom Polju.

Dogadjaji su se odvijali veoma brzo. Pred mrak 17. marta neprijatelj je tenkovi već su skoro pristigli kolonu ranjenika i divizijsku pozadinu. Da bi sa začelja obezbedio kolonu od neprijateljevih tenkova, pokret je štitio jedan protivtenkovski top. Na oštrot krovini u rejonu k. 1074 (oko 3 km južno od sela Tošići), komandant diviziona Dušan Sekulić⁵ zauzeo je pogodan vatreni položaj i sačekao na bliskom odstojanju prvi tenk. Kada se čelična grdosija pojavila iza krivine, a pošto je prethodno poslugu oruđa poslao u zaklon, hladnokrvno je nanišanio i povukao okidač. Odjeknula je eksplozija, a oruđe je obavio oblak belog dima. Škripa tenkovskih gusenica nije se više čula. Tenk je produžio još samo metar-dva, promenio pravac i svojim prednjim krajem duboko se zario u smet i stao. Ostali tenkovi nisu mogli dalje, jer se oštećeni tenk isprečio na putu. Uskoro su put obavili prvi pramenovi magle. Iza nas, iza zastora od mraka koji se brzo spustio, ostali su neprijateljevi tenkovi, nesposobni da nastave pokret.

Razvoj ovih događaja opširno je opisan u ratnom dnevniku nemačkog majora Böhme (Bema), komandanta 415. bataljona za vezu 21. nemačkog brdskog korpusa. Između ostalog, ovde je zapisano: »... 7. SS brdska divizija stigla je dobro naoružana. Po dubokom snegu u toku noći 16/17. marta krenula je u akciju »Berggeist« i u toku prepodneva stigla na prostor sela Ledići. U daljem prodiranju 14. puk je razbio neprijateljske delove na prostoru Trnovo i zauzeo ga. Na žalost, neprijatelju je uspelo pravovremeno da izvuče svoje teško oružje, naročito topove. Neprijatelj je odstupio na jug i jugoistok. Putem avionskog izvidanja ustanovljeno je da ih je bilo 1.500, oko 200 tovarnih grla i više kamiona. U toku 18. marta očišćen je prostor Ilovica — Trnovo. Izjutra su odbijeni neprijateljski napadi oko Trnova. Sa tenkovima se prodrlo do Dobrog Polja. Tamo su te snage zadržane od pt-topova i prepreka«.⁶

Povlačenje se nastavilo i naredna dva dana. Sem u početku, kada je neprijatelj iznenadio naše snage, povlačenje se odvijalo organizованo i branila se svaka stopa zemljišta. U početku svojih dejstava, neprijatelj je, takode, imao inicijativu, sve dok naše snage nisu izvršile potreban manevr i pregrupisivanje. U međuvremenu, 7. brigada koja je pristizala sa svojih položaja od pravca Pale iznenadila je neprijatelja iz pokreta pravcem Delijaš — Bašci — Tošići. Dva hercegovačka bataljona Narodne odbrane stigla su u rejon sela Ledići i Dujmovići na krajnjem levom krilu rasporeda 3. divizije i udarili u bok ubačnim neprijateljevim snagama. Posle tog manevra, jedinice 3. divizije prešle su u opšti protivudar, potiskujući neprijatelja na celom frontu južno od Sarajeva i vraćajući postepeno iz-

⁵ Poginuo u proleće 1946. u saobraćajnoj nesreći u Beogradu, kao potpukovnik JA.

⁶ Pomenuti dokumenat nalazi se u Arhivi Vojnoistorijskog instituta.

gubljene položaje. U toku 22. i 23. marta, divizion se vratio na svoju raniju prostoriju i prikupio se. U toku ovih borbi neprijatelj je pretrpeo velike gubitke.

Dvadesetog marta 1945, u pomenutom dnevniku majora Bema je zapisano: „«akcija „Berggeist“ završena. Južno krilo povučeno unazad sa obe strane Trnova. Napadi neprijatelja sa zapada, juga, jugoistoka i istoka. Povlačenje teče po planu, a neprijatelj goni u stopu. Napao je položaje 13. puka jačim snagama sa obe strane Illove. Trnovo napušteno, mesto minirano, mostovi baćeni u vazduhu...»

Zaključno sa 24. martom neprijatelj je ponovo vraćen na svoje ranije položaje. Posle nekoliko dana iskorušenih za odmor i predah, jedinice 3. divizije, zajedno sa ostalim našim snagama, uzele su učešća u opštem napadu za oslobođenje Sarajeva, u koje su ušle u jutarnjim časovima 6. aprila 1945. godine.

Dvadeset deveta divizija

Sastava:

- 10. brigada, komandant, major RADOMIR MIRKOVIĆ, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar, major SVETO KOVAČEVIĆ, pukovnik u penziji;
- 11. brigada, komandant, major SLAVO SKENDER, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar, major BOŽIDAR IVANOVIĆ, umro kao pukovnik u penziji;
- 12. brigada, komandant, major LJUBO MIJANOVIC, narodni heroj, poginuo 1945. kod Mostara. Politički komesar, major PETAR MISELJIĆ, pukovnik u penziji;
- 13. brigada, komandant, kapetan MILAN TABAKOVIĆ, pukovnik u penziji. Politički komesar, major LUKA RATKOVIĆ, pukovnik u penziji;
- 14. brigada, komandant, kapetan RADOVAN SAKOTIĆ, narodni heroj, poginuo 1945. kod Postojne. Politički komesar, major MIRKO IGNJATOVIĆ, pukovnik u penziji;
- Artiljerijska brigada 29. divizije, komandant, major TRI POBJELICA, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar, major SLAVKO ĐURIĆ.

SASTAV ŠTABA

Komandant 29. hercegovačke divizije general-major Vlado Šegrt, narodni heroj, general-major u rezervi

Politički komesar 29. hercegovačke divizije potpukovnik Vukašin Mićunović, general-major u penziji

*Zapovjest 29. udarne divizije od
27. marta 1945.*

Š T A B
29. UDARNE DIVIZIJE
NOV JUGOSLAVIJE
O. Pov. broj 256
27 marta 1945 god.
u 12 časova

ZAPOVEST

(Sekcija Konjic — Sarajevo 1:100.000)

Na prostoru Ivan Sedlo — Raštelica nalaze se sledeće neprijateljske snage: 2 bataljona 13. regemente »Princ Eugen« divizije sa 4 topa, 1 bojna I Ustaškog Zdruga, 2 bataljona »vražje« divizije i 2. bataljona IX Ustaškog zdruga. Ove neprijateljske snage drže liniju Zeljkov Do — s. Korča — Rudno Brdo (1270) — Ivan Sedlo — K. 1174 — Vihor (1287). Dalje na prostoru Tarčin — Lepenica — Han Ploča i Tarčin — Pazarić — Hadžići — Raskršće nalaze se još 4 bataljona »vražje« divizije, 1 bataljon I Ustaškog Zdruga, 1 bataljon IX Ustaškog Zdruga i oslabljeni II Gorski Zdrug. Pored toga na komunikaciji Tarčin — Raskršće i Raskršće — Kiseljak nalaze se 2 satnije tako zvanog 266 lande šic bataljona sa oko 600 vojnika. Ukupne neprijateljske snage na prostoru Ivan Sedlo Raskršće — Han Ploča — Kiseljak, računa se da broje od 6 do 7.000. Borbenost i moral svih navedenih neprijateljskih jedinica je na vrlo niskom stupu osim Princ Eugen divizije koja je još uvijek prilično uporna, pa čak u poslednje vrijeme primjenjuje i noćne napade.

Djelovi Princ Eugen divizije koji su upadali poslednjih dana do Trnova, nakon dva dana borbe odbačeni su na svoje polazne položaje, tako da se III divizija II Udarnog Korpusa sada nalazi na liniji G. Grkarica — Presjenica — Grabske Stijene — Ulobić — Pavlavac.

Druge snage II Udarnog Korpusa izbile su na liniju Borovac — Stambolčić — Rakovac — Jelovci. Djelovi III Udarnog Korpusa izbili su poslednjih dana na prostor Vučja Luka — Crni Vrh severoistočno od Sarajeva.

U toku jučerašnjeg dana i prošle noći naše jedinice napadale su neprijateljske snage na prostoru Podromanija — Baltici, ali još neznamo za rezultat.

Na prostoru Kreševo — Fojnicu nalazi se X divizija V Udarnog Korpusa, ali će ona u toku ovog mjeseca glavninom svojih snaga ispoljiti jako dejstvo na Sarajevo sa severoistočne strane prebacujući se preko rijeke Bosne. U tom cilju već je upućena naša XIV brigada na prostor Kreševo gde će smijeniti djelove V Korpusa. Od vremena izbjjanja naše divizije na sadanje položaje neprijatelj je često vršio danju i noću ispadne, naročito prema Mali Ivan u cilju da zauzme ove položaje. Takav jači ispad izvršio je neprijatelj i prošle noći 26/27 ovog mjeseca i borba se nastavila u toku dana.

Dok ove snage koje trebaju učestvovati u napadu na Sarajevo, ne izvrše potrebne pripreme i pregrupisanje, naša divizija će napasti neprijatelja na liniji Vihor — Ivan Sedlo — Korča sa ciljem da ove neprijateljske položaje zauzme, nakon toga goni neprijatelja što daje prema Sarajevu. Da bi ovaj napad uspio moramo ga izvršiti energetično, brzim udarima, pa u tom cilju, —

NAREDUJEMO:

I — ARTILJERIJSKA BRIGADA:

U toku danas 27. ovog mjeseca i u toku noći 27/28 ovog mjeseca izvršiće sve pripreme koje su potrebne za napad, a koje se sastoje u sledećem: jednu bateriju Amerikanskih topova 75 mm plasiraće na Kraljevac, a jednu isto taku bateriju na Jasen (1190). Jednu bateriju protivkolaca odrediće da sjutra 28. ovog mjeseca u 8 časova ujutru bude na raspoloženju našoj X brigadi u Bradina, a koja će biti upotrebljena u prvim borbenim redovima kretajući se komunikacijom prema Raštelica i potpomažući pješadiju u likvidiranju neprijateljskih utvrđenja i eventualnih tenkova. Glavninu svojih snaga rasporediće tako da možete najzgodnije i najuspešnije dejstvovati na neprijateljske položaje potpomažući pješadiju.

Artilerijska priprema iz svih raspoloživih oruđa treba da otpočne sjutra 28. ovog mjeseca tačno u 6 časova ujutro i trajaće do 8 časova.

Organizujte dobru vezu sa pješadijskim jedinicama i Štabovima kako bi najuspešnije potpomagali pješadiju.

Po likvidaciji glavne neprijateljske linije morate brzo prenositi vatru naprijed u cilju daljeg razbijanja neprijatelja i potpomaganja gonjenja.

II — X HERCEGOVAČKA BRIGADA

Otpočeće s napadom tačno u 8 časova ujutro 28. ovog mjeseca i to: odmah po završenoj artiljerijskoj pripremi snažnim jurišem likvidirati Vihor (1287) i K. 1174, zahvatajući desno K. 967 do komunikacije. Po likvidaciji ove neprijateljske linije munjevito nadirati dalje i goniti neprijatelja duž komunikacije prema Raštelica zahvatajući lijevo Pale — Raskrše. Desno se čvrsto vežite sa XIII brigadom. Treba da vas rukovodi težnja da neprijatelja gonite što dalje pa po zauzeću Raštelica težite zauzeti i Tarčin, lijevim svojim krilom zahvatajući i likvidirajući Ševik (849). U toku borbe budite oprezni

na vaš lijevi bok, a na dostignutoj liniji u toku dana odmah preduzmite utvrđivanje, jer se može očekivati da će neprijatelj još u toku noći pokušati sa kontra napadima. Lijevo se težite što prije povezati sa djelovima V Udarnog Korpusa odnosno naše XIV brigade na prostoru Vidosavići — Kreševo.

III — XIII HERCEGOVAČKA BRIGADA:

Otpočeće sa napadom sa sadanjih svojih položaja sjutra 28. ovog mjeseca tačno u 8 časova ujutro koristeći se artilerijskom pripremom, zahvatajući desnim svojim krilom Rudno Brdo (1270) šireći se lijevo do Komunikacije Bradina — Tarčin gdje se čvrsto vezati sa X brigadom. Liniju Rudno Brdo — Ivan Sedlo napasti munjevito i po likvidaciji ove linije produžiti sa napadom i gonjenjem u pravcu Vijenac — Trzanj — Tarčin. Desno se vežite sa XI brigadom.

U koliko ocijenite da možete izvući koji protivkolac na Mali Ivan i odatle efikasno njime dejstvovati, trebate težiti da ga odatle upotrebite, uzimajući ga iz sastava baterije protivkolaca dodeljenih X brigadi.

Tjesno se vežući lijevo sa X brigadom a desno sa XI brigadom, po likvidaciji Ivan Sedla i Raštelice težite goniti neprijatelja što dalje i zauzeti Tarčin.

IV — XI HERCEGOVAČKA BRIGADA:

Sjutra 28. ovog mjeseca tačno u 8 časova ujutro sa svoja tri bataljona otpočeće sa napadom u pravcima Korča — Odžak i Zeljakov Do — G. Bioča. Vaš napad mora biti vrlo energičan sa težnjom da prodrete što dublje prema Tarčin. Vaš desni bok treba da se dobro obezbedite oslanjajući se na liniju Djevojačke Stijene M. Lupoglavl (272), koje položaje treba odmah da utvrđujete čim njima ovladate. U povoljnem razvoju borbe nemojte se ustručavati da vršite pritisak i dalje prema Pazarić. Tjesno se vežite lijevo sa XIII brigadom i po potrebi je bočno pomažite za likvidaciju Rudno Brdo i eventualnih daljih utvrđenja u pravcu njenog nastupanja prema Raštelica — Tarčin.

Ako ocijenite da možete efikasno upotrebiti protivkolac t. j. izvući ga prema s. Korča, možete da uzmete jedan protivkolac iz sastava protivkolske baterije koja je dodeljena X brigadi.

V — XIV HERCEGOVAČKA BRIGADA:

Ćim stigne na prostor Kreševo — Lepenica što će biti najkasnije 28. ovog mjeseca na veče, odmah će ispoljiti dejstvo pravcem Ševik (849) — Tarčin, napadajući Tarčin sa sjeverne strane. Za ovu akciju upotrebite jedan bataljon, dok glavninu svojih snaga orjentišite prema Zabrdi i Kiseljak odakle će neprijatelj najverovatnije pokušati da vas napadne. U koliko jedinice X divizije V Udarnog Korpusa budu od vas zahtijevale dejstvo prema Han Ploča i Kiseljak radi potpomaganja njihovog prebacivanja preko rijeke Bosne, treba da ih potpomognete, rukovodeći se time da 28. ovog mjeseca na veče iz-

vršite jak pritisak na Tarčin u koliko naše snage ne budu već izbile na tu liniju, a što ćete ocijeniti po borbi. O situaciji na vašim sektorma češće nas izveštavajte depešom tako da vam mi možemo na vrijeme izdavati potrebna naredjenja i direkitive.

VI — XII HERCEGOVAČKA BRIGADA:

Skoncentrisaće brigadu na prostoru Konjic — Borci, gde će se nalaziti kao divizijska rezerva i ujedno kontrolišući ovaj prostor. Vaš prvi bataljon sjutra ujutro prebacite iz Rame za Konjic zašto možete koristiti voz, tako da glavninu svoje brigade imate u Konjicu.

VII — OVAJ STAB:

Nalaziće se u Konjic s tim što će jedan član operativnog Štaba biti u Bradina.

VIII — VEZA:

Naročito dobro organizovati telefonsku vezu između pješadije i artilerije, jer će o toj vezi u mnogome ovisiti uspeh operacije, štabovi brigada međusobno također da budu povezani telefonskim i radio stanicama tako da se mogu međusobno obaveštavati o situaciji na svome sektoru. Ovome štabu slati što češće izveštaje preko postojećih telefonskih veza i radio stanica.

IX — UTVRDIVANJE:

Dostignute položaje težiti što prije utvrditi i prilagoditi ih odbrani.

X — SANITETSKA SLUŽBA:

Ovu službu organizovati sporazumno sa Šefom sanitetskog odsjeka ove divizije, postavljavši hirurške ekipe na takva mesta gde mogu brzo i lako intervenisati. Takoder pravovremeno organizovati i predvideti pravilnu i brzu evakuaciju ranjenika.

XI — ISHRANA:

Ishrana mora da teče uredno težeći bar jednom dnevno borcima na položaj isnositi toplu hranu.

XII — NAPOMENA:

Pošto se X brigadi pridaje u prve borbene redove baterija protivkolaca to je ista odgovorna za obezbeđenje istih. Tako isto i XIII i XI brigada u koliko uzmu protivkolce.

Tražili smo da bataljon XI brigade sa prostora Umijani dođe u sastav brigade, pa u koliko stigne XI brigada će ga upotrebiti prema svom nahodenju, a najzgodnije da bude u rezervi.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Zastupa načelnika štaba
kapetan
Franjo Tomajić

Politički komesar
potpukovnik
Vukašin Mićunović

Komandant
General-major
Vlago Šegrt

DOSTAVLJENO:
X, XI, XII, XIII, XIV Herc. br.
i Artiljerijskoj brigadi.

*Zapovjест Štaba 29. udarne divizije od
4. aprila 1945. štabovima potčinjenih
jedinica za napad na neprijateljska
uporišta na prostoru Blažuj-Kiseljak i
Ivan-Sedlo-Haclžići¹*

S T A B
29. UDARNE DIVIZIJE
JUGOSLOVENSKE ARMije
NOV JUGOSLAVIJE
O. POV. Broj 274
4. aprila 1945. god.
u 23 časova

ZAPOVEST

(Sekcija Konjic — Sarajevo — Zenica — Kladanj 1:100.000)

Podaci dobiveni sa više strana govore o tome da okupator brzo evakuiše iz Sarajeva materijal i vojsku. Poslednjih dana komunikacijom Sarajevo — Zenica i dalje prema Brodu otišlo je nekoliko stotina kamiona natovarenih materijalom, a u toka jučerašnjeg i današnjeg dana primjećeni su veliki pokreti vojske na komunikaciji Blažuj — Kiseljak. Među civilnim stanovništvom oseća se velika zabuna i mnogi su primjećeni sa kolonama vojske.²

U vezi sa takovom situacijom, a po naređenju Štaba Operativne grupe korpusa za operacije na Sarajevo, 4. ovog mjeseca u 16 časova poslije podne naša divizija izvršila je jak pritisak na Ivan Sedlo i komunikaciju Hadžići — Kiseljak.³

Dok od Štaba grupe brigada koje operišu sa prostora Kreševo još do sada nemamo izveštaja, naša 12. i 13. brigada uspjele su neprijatelja odbaciti sa Ivan Sedla, i sada ga 12. brigada goni dalje prema Raštelici, a 13. brigada napada Rudno Brdo i Dragalj nadirući istodobno prema Tarčinu preko s. Vukovići.

Prema zapovijesti⁴ Štaba Operativne grupe korpusa koju smo primili 4. ovog mjeseca naveče u 24 časa sve jedinice odredene za operacije na Sarajevo prelaze u opšti napad u cilju oslobođenja Sarajeva i sprečavanja bjegstva neprijateljskih grupa koje pokušavaju da se izvuku iz Sarajeva i okolice.

¹ Original (pisan na mašini, cirilicom) u AVII, reg. br. 25—9, k. 1151/11. /dok. 100.)

² Tada je vršena evakuacija civilnih ustanova iz Sarajeva (vidi dok. br. 212).

190 ^{3 i 2} Vidi dok. br. 97, 116 i 125.

⁴ J to yl(ji jQk jj. 99.

Treća divizija 2. Udarnog korpusa napada desno od nas pravcem Jablanica — Crveni Klanac — Kasindo — Vrača — Vojnotehnički zavod zahvatajući svojim lijevim krilom Malo Polje — Igman — Vrelo Bosne.⁵

Grupa brigada 5. Udarnog korpusa koja se nalazi prema Zenici i Busovači na prostoru Travnik — Fojnica ima zadatak da likvidira prilaze komunikaciji Busovača — Zenica — Vranduk i stalno napada neprijateljske kolone koje se povlače dolinom Bosne prema sjeveru.⁶

Grupa brigada 5. Udarnog korpusa koja se prebacila preko rijeke Bosne na sjevero-zapadnu stranu od Sarajeva ima zadatak da dio svojih snaga odmah orijentise prema komunikaciji Sarajevo — Visoko, a drugi dio svojih snaga upotrebiće za direktni napad na Sarajevo sa sjevero-zapada zahvatajući svojim desnim krilom Ugorsko — Smiljevići — Dolac.⁷

Naša divizija dobila je zadatak da sa grupom brigada sa prostora Kreševo napadne neprijateljska uporišta na prostoru između Blažuj i Kiseljak težeći ih likvidirati. Dvije brigade prema Ivan Sedlo imaju zadatak dejstvovati na Ivan Sedlo i dalje u pravcu Tarčin — Pazarić — Hadžići — Blažuj.⁸

1. — GRUPA 10. 11. I 12. BRIGADE:

Koristeći svoje uspjehe u napadu na neprijatelja u toku 4. ovog mjeseca, 5. ovog mjeseca produžiće dalje sa energičnim napadima i to: a) 14. brigadu orijentisati prema Kiseljak sa zadatkom da likvidira ovo neprijateljsko uporište. Napad neka izvrši tako da presječe najprije drum između Kiseljak i Gomiljak na Fojničkoj čupriji. Neprijatelju se ne smije dozvoliti da evakuiše materijal. Ova brigada u koliko ne ostvari vezu sa djelovima 5. Korpusa na sektoru Fojnica mora biti oprezna na svoj lijevi bok. Po likvidaciji Kiseljaka a prema situaciji neka nadire prema Visoko, oslanjajući se desno na 11. brigadu i obezbjeđujući dobro svoj lijevi bok.

b) 11. brigadu orijentisati pravcem Zabrdje — Han Ploča u cilju likvidacije neprijateljskih uporišta na tom pravcu, presjecanja komunikacije potpomažući lijevo 14. i desno 10. brigadu.

c) 10. brigadu orijentisati na pravac Hadžići — Gladno Polje — Blažuj u cilju likvidacije neprijateljskih uporišta na tom pravcu. Dok se 10 brigada ne poveže desno sa 12. brigadom dužna je manjim djelovima obezbediti se od Tarčin i Pazarić vršeći pritisak na ta neprijateljska uporišta. 14. brigadi za likvidaciju Kiseljaka kao najvažnijeg uporišta pridati bateriju topova i najzgodnije da ista brigada po zauzeću Kiseljaka angažuje glavninu svojih snaga za držanje raskrsnice drumova od Visokog i Blažuja, ne dozvoljavajući neprijatelju probijanje prema Busovači.⁹

⁵ Vidi dok. br. 115.

⁶ ⁷ i ⁸ Vidi dok. br. 59, 74, 95, 144 i 164.

⁹ Bliže o tome vidi AVII, reg. br. 16—4, 18—4 i 19—4, k. 1146/11: relacije štabova 14., 11. i 10. hercegovačke udarne brigade JA od 2., 3. i 9. aprila 1945. godine.

2. — 12. HERCEGOVAČKA BRIGADA:

Koristeći svoje uspehe u toku 4. ovog mjeseca, 5. ovog mjeseca produžiće dalje nadiranje duž komunikacije prema Tarčin — Pazarić — Hadžići, sa zadatkom likvidacije Rašteljice, Tarčina, Pazarića. U ovom napredovanju težiti što prije ostvariti vezu sa 10. brigadom i potpomagati je pri likvidaciji Hadžića, a po potrebi i Blažuju. Desno se vezati sa 13. brigadom, ali se ne smijete mnogo obazirati na to da li je ona uspjela prodrijeti naprijed u istoj visini sa vama. U slučaju da 13. brigada ne likvidira do 5. ovog mjeseca ujutro Rudno Brdo vi je potpomozite dejstvujući svojim jednim bataljonom neprijatelju iza leđa.

3. — 13. HERCEGOVAČKA BRIGADA:

Po likvidaciji Dragalj i Rudno Brdo najenergičnije nastaviti gojenje neprijatelja prostorom istočno od komunikacije Ivan Sedlo — Blažuj potpomažući 12. brigadi likvidirati uporišta na toj komunikaciji. Desnim vašim krilom obuhvatite — Zeljakov Do — V. Lopoglav — s. Ljubočići — s. Lokve — Ušivak težeći se što prije povezati sa djelovima 3. divizije koji će preko Igmana izbiti na Vrelo Bosne.

4. — ARTILJERIJSKA BRIGADA:

Izvršiće sve pripreme da u toku 5. ovog mjeseca ujutro, a kada joj se zato izda naredenje, sa potrebnim jedinicama bude spremna za pokret prema Bradini i eventualno dalje. Još u toku noćas 4/5. ovog mjeseca treba 12. i 13. brigadi staviti na raspoloženje divizion protivkolaca i raspoložive topove sposobne za dejstvo.

5. — OVAJ STAB:

5. ovog mjeseca dio operativnog štaba divizije u 8 časova ujutro krenuće na Bradinu i nalaziće se u toku operacija na Bradini ili na pravcu Bradina — Tarčin — Pazarić.

6. — ZNACI RASPOZNAVANJA:

Za sve jedinice koje učestvuju u operacijama na Sarajevo znaci su sledeći:

5. na 6. ov. mj. Sloboda — Srbija
6. na 7. o.mj. Miljacka — Maribor
7. na 8. o.mj. Koplje — Konjic
8. na 9. o.mj. Dugme — Dubrovnik.

7. — VEZA:

Štab grupe 10, 11. i 14. brigade održavaće vezu sa ovim štabom preko radio-stanice kako je to ranijom zapoveštu regulisano, izvestavajući svako dva sata o situaciji. U slučaju potrebe upućivati kurire na gore označeno mjesto ovog štaba. Ostale brigade održavaće 192 vezu sa ovim štabom telefonom, kuririma, a po potrebi i preko radio-

-stanice. Telefonsku liniju težiti odmah produžavati kako brigade budu napredovale. Sa materijalom za telefonsku vezu popuniti se pravovremeno preko otsjeka za vezu ove divizije.

8. — *SANITETSKA SLUŽBA:*

Do likvidacije Sarajeva evakuacija ranjenika vršiće se po dosadanju, s tim što će šef Sanitetskog otsjeka ove divizije organizovati pravilnu i brzu evakuaciju ranjenika i hirurške intervencije.

9. — Jedinice 5, 3. i 2. Korpusa ot\$očeće sa napadom 5. ovog mjeseca u 15 časova.

Jedinice naše divizije napad će prilagoditi situaciji, s tim da mora biti izvršen najkasnije u gore navedeno vrijeme. 12. i 13. brigada treba da koriste svoje početne uspjehe i nastave napadima i gojenjem neprijatelja bez obzira na gore označeno vrijeme, jer se neprijatelju koji je potisnut sa Ivan Sedla ne smije dozvoliti da se konsoliduje i uspije stvoriti novu odbrambenu liniju prije našeg izbijanja na komunikaciju Blažuj — Kiseljak. Jedinice čvrsto držati u rukama.

10. — Svi politički rukovodioci, pa i vojni, odgovorni su za postupak naših jedinica na terenima kojima budemo prolazili. Ne smije se zaboraviti da je vrlo važno kakav će naš postupak biti kroz teritorije Bosne kojima smo već počeli napredovati. Povedite najstrožiju kontrolu nad ekonomskim organima i onemogućite svaki samovlasan postupak, kažnjavajući svaku pojavu pljačke. Zarobljenike ne uzimati odmah u vaše jedinice, već ih do oslobođenja Sarajeva upućivati ovome štabu, a o postupku sa njima poslije oslobođenja Sarajeva dobićete uputstva. O ratnom plijenu uvijek i detaljno izvještavajte ovaj štab.

Službu snabdijevanja regulišite shodno zadnjoj naredbi Maršala TITA koje će se strogo i u potpunosti pridržavati. Voditi računa o ponašanju i spoljnjem izgledu jedinica, kao i o tome da ćemo prelaziti prostorijama zagađenim raznim zaraznim i veneričnim bolestima.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politički komesar
potpukovnik
Vukašin Mićunović

Komandant
general-major
Vlado Šegrt

Za štab
Zastupa načelnika štaba
kapetan
Franjo Tomačić

*Izveštaj Štaba 29. udarne divizije od
11. aprila 1945. Operativnom štabu grupe
korpusa Jugoslovenske armije o borbama
na prostoru Ivan-Sedlo-Tarčin
-Kiseljak-Blažuj¹*

S T A B
29. UDARNE DIVIZIJE
NOV JUGOSLAVIJE
O. pov. broj 292
11.aprila 1945. god.
u časova

OPERATIVNOM ŠTABU GRUPE KORPUSA

Podnosimo Vam operativni izveštaj o operacijama ove divizije u vremenu od 21. marta do 10. aprila 1945. godine.

1. — Od 21. marta do 26. marta o. g. naša divizija svojom glavninom nalazila se prema neprijatelju na Ivan Sedlu i pripremala se za opći napad u cilju likvidacije ove neprijateljske linije.² Sa 2 bataljona u ovom međuvremenu učestvovala je u borbama sa neprijateljem na prostoru Trnovo — Umčani potpomažući 3. diviziju u razbijanju neprijateljske grupe koja je od Sarajeva uspjela prodrijeti u Trnovo. Ova dva bataljona upućena sa prostora Bjelimići i Usamovine uspješno su udarili u neprijateljski desni bok i u zajednici sa dijelovima 3. divizije nakon dvodnevnih borbi uspjeli su neprijatelja odbaciti na njegove polazne položaje nanijevši mu teške gubitke.³

U ovom periodu neprijatelj sa Ivan Sedla nije vršio jače ispadne na glavninu naše divizije osim pokušaja izviđanja manjim delovima, pri čemu su neprijatelju redovno nanošeni gubici u mrtvima i ranjenim.

2. — 26/27. marta noću neprijatelj je međutim izvršio jak napad na naše položaje na liniji Mali Ivan — k. 1284 sa težnjom da odbaci naše snage sa ovih položaja i time poboljša svoje položaje za odbranu. Jaka borba trajala je u toku 27. marta. Navedeni položaji prelazili su po nekoliko puta iz ruke u ruke, naveče istoga dana neprijatelj ih je uspio zadržati u svojim rukama.⁴

¹ Kopija originala (pisana na mašini, cirilicom) u AVII, reg. br. 17—3, k. 1146/II. (dok. 116).

² Vidi dok. br. 92.

³ Blže o tome vidi dok. br. 52 i 89.

< Riječ je o jedinicama 369. legionarske divizije (vidi dok. br. 92).

3. — Zbog ovakve situacije odlučili smo da 28. marta ujutro predemo u opšti napad na neprijatelja na Ivan Sedlo u cilju likvidacije ovog neprijateljskog uporišta.⁵

U toku 28., 29., 30. i 31. marta vodili smo žestoke borbe sa neprijateljem koji je žilavo branio ove svoje položaje. U toku ovih borbi praćenih stalnim jurišima s naše i neprijateljske strane, pojedini dijelovi neprijateljske utvrđene linije padali su nekoliko puta iz neprijateljskih u naše ruke. Međutim neprijatelj je uspio zadržati glavne položaje. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke,⁶ dok su naši gubici u ovom periodu bili osjetljivi. Naša artiljerija u ovim borbama vrlo je efikasno pomagala pješadiji.⁷

Naša 14. brigada, koja je 28. marta prebačena na prostor Lepenica — Kreševu sa zadatkom ofanzivnog dejstva prema komunikaciji Ivan⁸ — Blažuj i Blažuj — Kiseljak, radi prevodilačkog sektora nije mogla mnogo doprinjeti boljem ishodu borbi na Ivan Sedlu, iako joj je bio zadatak da što jače dejstvuje prema Raštelica — Tarčin.⁹

4. — Prema naređenju op. štaba grupe korpusa za operacije na Sarajevu,¹⁰ 1. aprila prebacili smo na prostor Kreševu — Lepenica — Zabrde još našu 10 i 11. brigadu sa zadatkom što jačeg ofanzivnog dejstva na komunikaciju Ivan — Blažuj i Blažuj — Kiseljak, čime će olakšati likvidacija Ivan Sedla, a ujedno da se u momentu neprijateljskog povlačenja iz Sarajeva tu nađu jake naše snage koje će biti u stanju presjeći neprijateljsku odstupnicu.¹¹

5. — Od 1—3. IV uglavnom naše snage su zauzimale pogodne položaje na prostoru Kreševu — Zabrde — Lepenica i bilo je samo manjih sukoba sa neprijateljskim izvidačkim odjeljenjima. U istom periodu osjeća se veliko kretanje neprijateljske motorizacije od Sarajeva prema Busovači i dalje dolinom r. Bosne od Zenice prema Brodu. Neprijatelj je također povukao dijelove svojih snaga sa Ivan Sedla.¹² Po svemu ovome dalo se jasno zaključiti da okupator ima namjeru ubrzo napustiti Sarajevo.

6. — Radi toga izdali smo naređenje svim našim jedinicama da 4. aprila u 16 časova¹³ izvrše jak pritisak na neprijatelja na položajima Ivan Sedla i ka komunikaciji Ivan — Blažuj. Za grupu brigada na prostoru Kreševu formirali smo operativni štab. Za pojačanje naših položaja prema Ivan Sedlu upotrebili smo iz rezerve našu 12. brigadu.

⁵ Vidi dok. br. 75.

⁶ O tome vidi dok. br. 92, objašnjenje 10.

⁷ Vidi dok. br. 109 i 113.

⁸ Puni naziv: Ivan-Sedlo.

⁹ Vidi dok. br. 75; AVII, reg. br. 16—4, k. 1146/11: relaciju Štaba 14. hercegovačke omladinske udarne brigade od 2. maja 1945. godine.

¹⁰ Vidi dok. br. 91.

¹¹ Opširnije o dejstvima pomenutih brigada vidi AVII, reg. br. 18—4 i 19—4, k. 1146/11: relacije štabova 11. i 10. hercegovačke udarne brigade od 3. i 9. maja 1945. godine.

¹² O povlačenju njemačkih snaga s tog sektora vidi dok. br. 125. objašnjenje 9. i 10.

¹³ U naređenju Štaba 29. udarne divizije od 3. aprila 1945. stoji da napad treba da počne 4. aprila u 14 časova (vidi dok. br. 97).

Grupa brigada sa prostora Kreševo svojim jakim pritiskom ugrozila je neprijateljsku odstupnicu sa Ivan Sedla i time je omogućeno našim snagama prema Ivan Sedlu da zbace neprijatelja sa ove linije i potpuno ovladaju sa Ivan Sedlom. Dok grupa naših brigada upada u Tarčin, naše brigade sa Ivan Sedla nastavljaju brzo i energično gonjenje neprijatelja pravcem ka Pazarić i Hadžići ne dajući mu da se sredi i uspije organizovati drugu odbrambenu liniju koja bi štitila komunikaciju Blažuj — Kiseljak.

4. aprila u 24 časa primili smo zapovijest¹⁴ op. štaba grupe korpusa da 5. o. mj. u 15 časova sve snage koje su određene za operacije na Sarajevu prelaze u opšti napad na Sarajevo. Naša divizija dobila je zadatak da po likvidaciji Ivan Sedla izbije na komunikaciju Blažuj — Kiseljak i likvidira tamošnja neprijateljska uporišta i tako presječe neprijateljsku odstupnicu iz Sarajeva ka sjeveru.

U toku 5., 6. i 7. o. mj. naša divizija nastavljujući dalje gonjenje neprijatelja ovladala je sa Pazarić i Hadžići i uspjela na nekoliko mjeseta presjeći komunikaciju Blažuj — Kiseljak. Neprijatelj je ograničeno jurišao da oslobodi komunikaciju kuda su se povlačile jake njegove snage iz Sarajeva. Naročito jaku otpornu tačku stvorio je u Kiseljak, koje uporište naše snage nijesu uspjele likvidirati. Odatle je upućivao pojačanja za izvlačenje svojih snaga koje su bile odsječene na dijelu komunikacije oko Blažuj, Raskršće, Gladno Polje i Han Ploča. Borba je bila žestoka, gdje su se istakle naročito naša 10. i 12. brigada svojom upornošću. Iako je neprijatelju na kratko vrijeme uspjelo osloboditi komunikaciju, naše snage su kontrapadima ponovo ga odsjecale. Na taj način su pojedine neprijateljske grupacije bile potpuno odsječene, opkoljene te zatim uništavane ili zarobljavane. Veliki ratni plijen pao je u naše ruke. 7. aprila neprijatelj se još držao samo u Kiseljak, a 8. u zoru srušivši mostove pobegao je i iz Kiseljak povlačeći se brzo prema Busovača. Naše snage su ga u stopu progonile do linije s. Milodraž, gdje je neprijatelj za momenat uspio da obrazuje odbranu — zaštitnicu, a zatim u toku 8. i 9. napustio i ovu liniju kao i Busovaču.

7. — Naša divizija u toku ovih operacija nanijela je neprijatelju ogromne gubitke u ljudstvu i materijalu.

Pošto smo period borbi od 21. marta do 31. marta obuhvatili u našem posljednjem izvještaju, to ćemo zasebno pokazati još jednom neprijateljske i vlastite gubitke za taj period, a posebno za period borbi od 1. do 10. aprila o. g.

U vremenu od 21. do 31. marta neprijateljski gubici su sljedeći:

Mrtvih 566, zarobljenih 2, a preko 500 ranjenih.

Zaplijenjeno je: 2 puškomitraljeza, 15 pušaka i oko 5.000 razne puščane municije.

Naši gubici u ovom periodu bili su:

Mrtvih 81 i 377 ranjenih te 1 nestao.

U vremenu od 1. do 10. aprila neprijateljski gubici su sljedeći:

Mrtvih 2.102, ranjenih više, zarobljenih 411.¹⁵

¹⁴ Vidi dok. br. 99.
lab is vidi dok br. 118.

Vlastiti gubici:

120 mrtvih i 309 ranjenih i 3 nestala.

Među poginulima se nalaze 2 zamjenika komandanta bataljona, 1 komandant diviziona i 10 komandira, zamjenika k-dira, komesara i vodnika i delegata, pored priličnog broja desetara.¹⁶

Među ranjenima nalaze se 2 komandanta bataljona, 1 komesar bataljona i priličan broj nižih rukovodioca. Pored toga teže je ranjen pomoćnik šefa našeg II odsjeka drug Sašo Zelenović.

Zapljenjeno je:

6 haubica 105 mm od kojih 4 ispravna, 3 brdska topa 75 mm od kojih 2 ispravna, 6 protivkolskih topova raznog kalibra od kojih 1 ispravan, 3 flaka ispravna, 8 kamiona i 8 automobila od kojih je veći dio već osposobljen. Zatim 615 pušaka raznih, 13 teških bacača, 6 lakih bacača, 62 puškomitrailjeza, 4 teška mitraljeza, 30 mašinki, 79 raznih pištolja, 7 motocikla i 12 bicikla, 8 dvogleda, 82 konjskih kola sa raznom vojničkom spremom, pobijeno je više od 100 konja, 6 zdravih konja. Pored toga zapljenjena je ogromna količina municije puščane, bacačke, nešto topovske i druge razne ratne spreme.

8. — Naša divizija sada se nalazi na prostoru Milodraž — Kiseljak — Han Ploča. Naša 12. brigada još se nalazi u Blažuj, ali će biti upućena na teren Hercegovine.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Polit, komesar
p.pukovnik
Vukašin Mićunović

Zast. načelnika štaba
kapetan
Franjo Tomaie

Komandant
general-major
Vlado Šegrt

¹⁶ O tome vidi i dok. br. 125.

Dvadeset deveta divizija u sarajevskoj operaciji

General-major Vlado Šegrt²

Jurišom naših jedinica zauzeta je Bradina, željeznička stanica i malo brdsko naselje ispod Ivan-planine. Kasnije smo izbili na Ivan-sedlo i produžili da gonimo neprijatelja prema Sarajevu. Ujutro su naše prethodnice doprle do Raštelice, male željezničke stanice na drugoj strani planine. Gledajući kako naše jedinice napreduju, činilo se da ćemo za dan-dva biti kod Sarajeva, glavnog grada Bosne i Hercegovine. Ali, to se nije desilo.

Na Ivan-sedlu dobismo izvještaj iz neprijateljske pozadine o pokretu jačih neprijateljskih snaga. Javljuju da je na put Sarajevo — Zenica pristigla divizija »Princ Eugen«, naša poznanica još iz pete ofanzive.

Otkuda sad ta divizija? Zar još postoji? Sad sam siguran, biće teških borbi mada se bliži kraj rata.

Nismo još stigli da se u štabu posavetujemo o daljim mjerama kad otpoče njemački protivnapad. Najprije je više od dva sata trajala žestoka artiljerijska i minobacačka vatrica po našim položajima, a zatim usljeti napad pješadije.

Tako je počela krvava borba na Ivan-sedlu, koja je bjesnila više od dvadeset dana. Pred nama su se nalazile jedinice divizije »Princ Eugen«, u našim krajevima po zlu poznate. Koliko je kuća zapalila? Koliko je žena i djece ubila u Pivi, u Hercegovini i drugim krajevima? Koliko je naših ranjenih drugova platilo glavom od pripadnika ove divizije, sastavljene od zločinaca i dželata?

Za cijelo to vrijeme dok smo bili na položajima na Ivan-planini i danju i noću su se redali juriš za jurišom — čas naš, čas njihov. Ne može se reći koji je od koga bio snažniji, žešći i krvaviji. Imali smo mnogo žrtava, palo je mnogo divnih boraca jurišajući na neprijatelja sa jednom jedinom željom: da ga otjeraju iz svoje zemlje i da doprinesu bržem završetku ovog krvavog rata.

Nekoliko puta za vrijeme tih velikih borbi dolazio sam u Mostar. Naši politički radnici intenzivno su radili. Najviše su orijentisani na mobilizaciju novih boraca za naše jedinice. Svaki dan je dolazilo u Mostar po nekoliko desetina novih boraca, koji su odatle, dolinom Neretve, upućivani u jedinice na Ivan-sedlu. Prije odlaska na front

¹ Uzeto iz knjige »Ratne uspomene« izdanje VIZ-a 1964. str. 453—462.

² Komandant 29. hercegovačke divizije u vreme izvođenja sarajevske operacije.

Stab 13. hercegovačke brigade proučava zadatak u nastupanju prema Sarajevu početkom aprila 1945.

na brzinu su obučavani: kako se rukuje puškom, kako se zaklanja i kako se traži novi položaj kad se jedan napušta. Sve su to morali naučiti za svega nekoliko dana.

Štab divizije smo premjestili sa Ivan-planine u Konjic. U gradu smo jedva našli kuću da u nju smjestimo ranjenike koji su svakodnevno dolazili sa položaja na Ivan-sedlu. Konjic je pred samo nje-govo oslobođenje teško bombardovala saveznička avijacija, te je i to doprinijelo da u njemu ne ostane čitave zgrade.

Pošto su borbe postale vrlo oštре, trebalo se spremiti za duži boravak na ovom položaju. Nije bilo drugog izlaza — morali smo prihvati frontalnu borbu koju nam je neprijatelj nametnuo. Držati se naše partizanske taktike, značilo bi omogućiti Nijemcima i ustasama da opet ulaze u gradove koje smo oslobodili, dozvoliti im da vrše pokolje stanovništva, da ubijaju žene i djecu. Zato smo se radije riješili da uz gubitke odoljevamo naletima neprijatelja, a zatim, prelazeći u napad, da ga slomimo. Trebalо je ići naprijed, ka Sarajevu.

Nijemci su vrlo brižljivo utvrđili svoje položaje sistemom rovova pokrivenih zemljom i drvetom. Ali najveću teškoću za nas pre-

dstavlja to što naši borci neće da se čuvaju, da se zaklanjaju onako kako se to mora činiti u savremenom ratu. Ima ih koji smatraju da je kukavičluk dobro se zakloniti ili da se za takvog može pomisliti da je loš borac. Ostala takva shvatanja pa trpimo mnogo više gubitaka nego što bi se moralno. Osim toga, partizani nisu vični rovovskom ratu pa im je teško dokazati da se moraju ukopavati, da je važno pobijediti neprijatelja i pri tome ostati živ. Omladinci u svom entuzijazmu prednjače, zanesu se pa golim grudima jurišaju na utvrđenja. Imamo dosta muke da smanjimo naše gubitke, da ih svedemo bar na onu mjeru koja je neminovna.

Borbe se nastavljaju sa nesmanjenom žestinom. Naši se gubici svakodnevno povećavaju. Poslije dvije nedelje borbi na Ivan-sedlu, naša divizija je imala više od 1.500 ranjenih i poginulih boraca. Zabrinjavaju nas toliki gubici. Ne ginu nam samo mladi i neiskusni borci, nego podjednako i prekaljeni ratnici, veterani udarnih bataljona Desete brigade. Zao mi ih je sviju. Teško mi pada kad ovako ginu, a još teže što ginu kad se nalazimo pri kraju rata.

Sada je Vule Mićunović politički komesar Dvadeset devete divizije. On je tu dužnost primio još dok smo bili u Trebinju. To je mlađi čovjek, intelektualac iz Crne Gore koji je s našom Desetom brigadom prošao najteže dane — Sutjesku i sve kasnije ofanzive. Sposoban je politički komesar, komunista koji svojim primjerom vaspitava ratnike, a zahvaljujući svojem znanju i političkoj zrelosti uspješno rukovodi političkim radom u jedinicama. Staložen je, pronicljiv, zna da pravilno postupi sa svakim s kim dođe u dodir.

Naša divizija sada ima više od šesnaest hiljada boraca. Pregledajući izvještaj o brojnom stanju, sjećam se onih dana četrdeset druge godine kada smo imali jedva četiri stotine boraca u odredu koji je pod pritiskom nadmoćnijih neprijateljskih snaga morao da napusti Hercegovinu. Gledajući jedinice na položaju, raduje me što svi ovi mladi ljudi koji su nam kasnije došli imaju vojničko držanje i što su spremni da se žrtvuju za pravednu stvar, za konačno oslobođenje zemlje. Među njima ima dosta hrabrih boraca, iako su nedavno došli u naše redove iz hercegovačkih sela i varošica. Njihovi podvizi, pojedinačni i grupni, ulijevaju čovjeku nadu i uvjerenje da će oni istražati bez obzira na teškoće koje nas još čekaju.

Svaki čas me neki od boraca u prolazu upita:

»Kad ćemo, druže komandante, udariti svom snagom? Da jednom probijemo front i uništimo esesovce!«

Već smo zašli u treću nedjelu krvavih borbi na Ivanu. Dolje, u dolini Neretve, već se pojavio behar, cvjetaju voćke i trava zazelenjela — počinje proljeće. Naše jedinice na sremskom frontu napreduju uništavajući neprijatelja pred sobom. Crvena armija je zauzela Budimpeštu. Saveznici na zapadu uništavaju neprijatelja na kopnu, moru i u vazduhu. Jedinice Jugoslovenske armije takođe napreduju na svim frontovima. Vrijeme je da i mi krenemo u odlučan juriš i da razbijemo neprijateljska utvrđenja pred sobom.

Jednog jutra, još nije bilo sasvim svanulo, izašao sam sa načelnikom štaba divizije, Dragom Dukanovićem, na položaj. Bijaše prilično hladno i pala rijetka magla po planini. Noć je prošla mirno. Nije bilo napada ni sa jedne strane. Samo su s vremenom na vrijeme šte-

Predah Artiljerijske brigade 29. hercegovačke divizije u nastupanju prema Sarajevu

ktali njemački mitraljezi. Toliko da se jave da su još tu i da ospu teren ispred sebe rafalima — jer se Nijemci boje naših bombaša. Rakete su povremeno parale nebo i kroz rijetku maglu osvjetljavale prostor između naših i neprijateljskih položaja.

Zašto neprijatelj čuti? Možda se i on priprema za napad?

Stojimo na položaju i posljednji put razgledamo predviđene pravce napada pojedinih jedinica. Naredili smo da otpočne artiljerijska priprema napada. Čim su naši topovi počeli da tuku, borci se podigoše iz svojih rovova. Posmatrali su dejstvo artiljerije. A kako i ne bi? Mi partizani smo u toku čitavog rata bili željni vlastitih teških oruđa. Nikad ih nismo imali dovoljno. Ponekad bi se desilo da steknemo topove, ali uskoro smo se morali rastajati s njima. Sada imamo čitavu artiljerijsku brigadu u našoj diviziji. Brigadom komanduje Tripo Bjelica, koji je u partizanima od početka ustanka. Hrabar je borac i uspješno rukovodi jedinicom. On je prije rata služio u artiljeriji i dobro poznaje ovaj rod vojske. Prosto je zaljubljen u svoje topove i koliko god da ih imamo ne bi mu ih bilo mnogo. Sem topova, voli konje i jahanje. Sada njegova artiljerija uspješno tuče njemačke položaje.

Cim smo izdali naređenje za napad, borci su iskočili iz svojih rovova i jurnuli na neprijateljska utvrđenja sa poznatim partizanskim uzvikom:

»Naprijed, udarnici!«

Od uzvika se prołomila planina. Odzvanjale su strane pokrivenе stoljetnim četinarskim šumama.

I uskoro, tek što je sunce obasjalo, na Ivan-planini više nije bilo živih Nijemaca. Esesovci su se povlačili prema Sarajevu.

Sve naše brigade učestvovale su u gonjenju neprijatelja. Ranije smo namjeravali da pošaljemo Dvanaestu brigadu u Hercegovinu, jer je bila predviđena da uđe u sastav Korpusa Narodne odbrane, koji je imao da obezbjeđuje oslobođene gradove i sela i čisti razbijene grupice neprijatelja koje su ostale u planinama krijući se od naroda i njegove vojske. Dvanaesta brigada je trebalo da postane Treća brigada Bosansko-hercegovačke divizije Narodne odbrane. Ali, i pored toga, Dvanaestu smo poslali naprijed jer smo očekivali nove borbe i sukobe sa odmornim snagama koje je neprijatelj držao u rezervi.

Deseta brigada je nastupala napadajući neprijateljske snage lijevom stranom komunikacije koja od Ivan-planine vodi prema Sarajevu. Trinaesta brigada je napala desnom stranom, a ostale snage, koje su sačinjavale centar fronta, nastupale su putem i željezničkom prugom goneći pred sobom neprijatelja koji se povlačio. Naša mlada Artiljerijska brigada nastupa putem i gada iz neposredne blizine utvrđenja koja je neprijatelj izradio duž pruge i izgoni iz njih preplasane neprijateljske vojnike. Topovi zasipaju granatama put koji je zakrčen kolonama neprijateljskih vojnika i komorom.

Napredovanje naših jedinica trajalo je čitav dan. Nastupalo se pod borbom sa neprijateljskim jedinicama, koje su se teško oporavljale od gubitaka što su ih pretrpjeli na Ivan-planini. Pred noć smo stigli na put koji od Sarajeva vodi u pravcu Kiseljaka i dalje prema Zenici i Travniku. I ovu je komunikaciju neprijatelj posljednjih dana uporno branio. Iz izvještaja smo saznali da su jedinice pod komandom generala Slavka Rodića potukle Nijemce kod Busovače. Nijemci su branili ovaj put računajući da njim odstupe kad im stanje u Sarajevu postane nepodnošljivo. Odavde, od Blažuja, treba da krenemo ne prema Sarajevu nego ulijevo, u pravcu Kiseljaka. Ovim putem Nijemci namjeravaju da se povlače iz Sarajeva jer ih tamo napada nekoliko naših jedinica. I napad za oslobođenje Sarajeva je već otpočeo. Sarajevo napadaju 2, 3. i 5. udarni korpus.

Sada mi je jasno: za dvadeset i četiri sata situacija će se razbititi. Nema sumnje, Nijemci će pokušati da se probijaju. Oni su u Sarajevu koncentrisali velike snage. Odstupajući sa Balkana, mnoge njihove jedinice su se našle tu. Još su toliko jaki da se mogu organizovano povlačiti pred našim jedinicama, ako već nisu u stanju da odbrane gradove koje napadamo.

'Međutim, trebalo je učiniti sve da se što manje esesovaca izvuče iz naših krajeva prema sjeveru, jer smo znali da će nas opet tamo dočekati i da će, kad se koncentrišu, biti opasniji. Znali smo: velike zločine su počinili zbog straha da ne budu kažnjeni, neće se predati.'

Zauzeli smo položaje na putu Blažuj — Kiseljak i rješili da tu zanoćimo. Pred samu noć, kako smo i predviđali, počeše njemački napadi. Još uvijek neprijatelj raspolaže velikim snagama — motorizacijom i artiljerijom. Juriša na naše položaje. Ali to više nisu poznavati juriši esesovaca iz ranijih dana. Nisu se usuđivali da se udalje od puta. Jurišali su bezvoljno. Dotrče pred naše položaje i kad ih ospe

General-major Vlado Šegrt nakon oslobođenja Sarajeva

vatra iz mitraljeza, ukopavaju se oko puta, zavlače glave u rupe. Nema više onih bahatih hitlerovaca, koji su nadmeno išli na juriše. Bježali su putem ostavljali ratnu opremu, bacajući oružje, sa jednom željom da spasu glave i izbjegnu zarobljavanje. Iza njih su ostajali kamioni, topovi, konji i kola i mnogo ratnog materijala.

Svanulo je. S danom se pojavila i naša avijacija. Lovački aparati mitraljiraju mase neprijateljskih vojnika koje se kreću putem i oko puta.

Nalazim se na položaju s političkim komesarom divizije Vulom Mićunovićem. Gledamo naše lovce kako mitraljiraju njemačke jedinice. Razgovaramo i obnavljamo uspomene iz rata. Sjećamo se Zelengore i Sutjeske. Gdje su cada njemačke štuke koje su onako »jučački« tukle naše nezaštićene ranjenike?

Napadi naših jedinica ne prestaju.

Sesti je april 1945. godine.

Poslije podne pronese se glas: »Sarajevo je oslobođeno«. Ta vijest je djelovala kao kad sunce ogrije poslije oluje.

Dogovaramo se na brzinu. Postoji opasnost da nam glavnina neprijateljskih snaga pobegne. Zaključujemo: »Dvanaesta brigada da napadne Kiseljak«.

Brzo smo uputili naređenje Dvanaestoj brigadi, kojom komanduje Ljubo Miljanović.

Znali smo da će Ljubo na čelu svoje brigade uletjeti u Kiseljak. I nismo se prevarili. Dvanaesta je, sutradan, 7. aprila, zauzela Kiseljak. Tako se neprijatelj našao u klopci. Naši su mu presjekli put i

onemogućili odstupanje. A druge naše jedinice su bile za petama neprijatelja na Kobiljoj glavi — kosi kojom se probija put od Blažuj a prema Kiseljaku. Na tom sektoru, od Kobilje glave do Kiseljaka, odigrale su se poslednje velike bitke za Sarajevo. Još su bojevi bili u jeku kad je stigla depeša od štaba Treće divizije, kojom nas komandant Savo Burić obavještava da je Sarajevo oslobođeno.

Pod uticajem vijesti o oslobođenju Sarajeva ubrzo se riješila bitka na Kobiljoj glavi. Nije prošlo više od dva sata preostale neprijateljske jedinice položiše oružje.

Nije lako opisati kako je izgledalo bojište od Blažuj a do Kiseljaka. Sav put pokriven leševima, prosutom i izlomljenom ratnom opremom. Ovako nešto ni na filmu se ne može vidjeti. Put je izrovan ručnim i avionskim bombama, minama i artiljerijskim granatama. Osim leševa njemačkih vojnika i mrtvih konja i mazgi s ukočenim nogama okrenutim uvis, vide se kamioni u plamenu.

Kad je bitka završena, pošao sam s komesarom u Sarajevo. Ni-kada neću zaboraviti ono što sam tada vidiо na putu prema gradu. U Sarajevo i Sarajevsko polje slegla se ogromna vojska, mnoge naše jedinice. To su slavne krajiske brigade — borci sa Kozare i Grmeča. o kojima smo u toku rata često mislili slušajući vijesti o njihovim pobjedama. Uvijek kad sretneam Krajišnike, sjetim se ofanzive na Kozaru i mnogih borbi koje su ih proslavile. Tu su zatim jedinice sastavljene od boraca sa Čičine Romaniјe, koji su svojim pobjedama nad neprijateljem u toku četrdeset prve i četrdeset druge godine i nama u Hercegovini davali podstreka da izdržimo u krvavim borbama i teškim marševima. Ovdje su i crnogorske jedinice — slavna Treća divizija sastavljena od proletera koji su se proslavili širom zemlje herojski braneći ranjenike na Sutjesci. Tu su još mnoge jedinice naše Jugoslovenske armije, koja vodi posljednje bojeve za oslobođenje. Ali, pored radosti pobjede, dočekaše nas i potresne slike — svjedočanstva o divljaju krvnika koji su čvrsto riješili da unište što više naroda, da se osvete onima koji su se radovali slobodi svoje zemlje. Pokazaše nam drvorek kestenova na Marin-dvoru o kojima su visili obešeni ljudi i žene, rodoljubi koji ustaše i Nijemci nisu htjeli da ostave žive, da sačekaju oslobođioce grada. Tužna je to slika. Ključala je u meni žed za osvetom nad ubicama ovih nevinih žrtava.

Idemo glavnom ulicom a ne mogu da zaboravim ono što su nam građani ispričali na Marin-dvoru. Komesar mi govori, kao da pogoda moje misli:

»Još ćemo imati prilike da se sretнемo sa fašistima.«

To komesar pokušava da me tješi jer vidi tugu na mom licu, a ni on nije manje ganut sudbinom Sarajlija. Ne radi se samo o povješanima na Marin-dvoru. Saznali smo za divljanja zloglasnog ustaškog vođe Luburića, koji je u svojoj vili napravio logor smrti sličan onima u Njemačkoj. Desetine i stotine ljudi ubijeno je u toj vili.

Naročito nas je ganula vijest o pogibiji sekretara Mjesnog komiteta KPJ Vladimira Perića Valtera. On je pao prilikom borbi za oslobođenje Sarajeva, braneći objekte koje su Nijemci namjeravali da unište prilikom napuštanja grada. Sačuvani su mostovi na Bistriku, sačuvana je i električna centrala. Valter je poginuo braneći baš nju. U Sarajevo je došao iz partizana sa zadatkom da organizuje rad Par-

Vlado Šegrt, govori na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. Levo od njega sede Svetozar Radojević i Čedomir Drulović

tije i pomoć našim jedinicama u materijalu u kome smo oskudevali. Te zadatke je uspješno rješavao. Kažu ljudi da se slobodno kretao gradom u uniformi neprijateljskog oficira. Imao je dobro organizovanu obavještajnu službu. Bio je vrlo sposoban da poveže simpatizere našeg pokreta u veoma teškim uslovima. Prilikom borbi za Sarajevo Valter je organizovao udarne petorke, sastavljene od građana, koje su dejstvovale u pozadini neprijatelja, u samom gradu, i tako doprinijele njegovom oslobođenju.

Dodosmo u hotel »Evropu«. Tamo nađosmo članove Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu Avda Huma i Pašagu Mandžića Murata, kojeg sam upoznao u petoj ofanzivi kao komesara Šeste istočnobosanske brigade. Odmah sam se sjetio susreta s njim 1 Majom na Zelengori. Kad smo se tamo našli, dali su mi šaku pržena ječma. Bio sam tada veoma gladan i taj dar teško ću ikada zaboraviti. Pašaga hitro ustade, pode mi u susret i poljubismo se. Veselo je, sija od zadovoljstva.

»Jesi li zaboravio, kaže, kad smo na Zelengori jeli onaj prženi ječam?«

»Neću to, siguran sam, nikad zaboraviti«, rekoh smijući se.

Nismo imali vremena da se duže zadržavamo. Trebalo je da se što prije vratimo u štab divizije. Znali smo da nas čekaju novi zadaci.

Idemo kroz grad i razgledamo tragove borbi po ulicama. Susrećemo građane koji nas posmatraju vedrih lica, nasmijani. Bez obzira na težak život pod okupacijom i na to što su mnogi izgubili svoje najmilije, veseli su jer je u njihov grad došla toliko čekana sloboda.

Štab divizije je smješten u Hadžićima. Vraćamo se istim putem i gledamo tragove borbi i lom duž čitavog puta. Stigli smo u Hadžiće pred samu noć.

U štabu imamo puno posla. Treba izvršiti mnoge organizacione poslove. Mnoga komandna mjesta su upražnjena. U toku posljednjih borbi neki drugovi su poginuli, a neki ranjeni. Najviše nam je

poginulo komandira i političkih komesara četa, a dosta i bataljonskih rukovodilaca. Oni najčešće i ginu. Najbliže su borcima i moraju kad je najteže ličnim primjerom uticati na njih. A mi smo imali takve vojne i političke rukovodioce koji nisu prezali da u interesu uspješnog izvršenja borbenih zadataka žrtvuju sve, pa i život. I sada smo izgubili dosta takvih drugova. Trebalo je popuniti njihova upražnjenja na mesta prije polaska divizije na nove zadatke.

Poslje ponoći stiže kurir iz štaba korpusa. Nosi naređenje za pokret. Još čitam, a drugovi me pitaju:

»Sigurno je to naređenje za pokret?«
»Jeste«, rekoh.
»Gdje ćemo? U Travnik ili bliže negdje?«
»Dalje, dalje«, odgovorih.

Učešće Dvadeset devete hercegovačke divizije u sarajevskoj operaciji¹

General-pukovnik Milan Bjelogrlić²

Napadna operacija naše operativno-strategijske grupacije, jačine 3 korpusa (27 brigada) za oslobođenje Sarajeva, izvedena je u vremenu od 28. 3. do 10. 4. 1945. godine. Međutim, bitka za Sarajevo na njegovim daljim prilazima i na odvojenim operacijskim pravcima počela je znatno ranije, a organizovani otpor i borba u samome gradu, pod rukovodstvom MK KPJ, trajali su tokom cijelog rata.

U drugoj polovini 1944. godine, zahvaljujući rezultatima našeg dotadašnjeg trogodišnjeg ratovanja, stvoreni su uslovi za opštu ofanzivu jedinica NOV širom cijelog jugoslovenskog ratišta. U to vrijeme je, po strategijskoj zamisli Vrhovnog komandanta NOV i POJ izvedeno niz krupnih napadnih operacija sa pomjeranjem strategijskog težišta oružane borbe ka istočnom dijelu zemlje.

Tim operacijama definitivno su oslobođeni veliki dijelovi Jugoslavije, još prije izbijanja saveznika na naše istočne granice. Tada su pod snažne udare naših snaga u Makedoniji i Srbiji stavljeni glavni komunikacijski pravci planiranog izvlačenja njemačke grupe armija »E« sa juga, naročito Vardarsko-moravski i Kosovsko-ibarski pravac. U sadejstvu sa jedinicama Trećeg ukrajinskog fronta Crvene armije oslobođen je Beograd, glavni grad Jugoslavije. Time je propao plan njemačke vrhovne komande o formiranju fronta na liniji Dunav — V. Morava — Z. Morava — gornji tok Drine. No, pošto ni tada njemačka vrhovna komanda nije odustala od izvlačenja snaga sa juga i formiranja fronta na tzv. »Zelenoj liniji«, još više je porastao operativno-strategijski značaj šireg prostora Sarajeva i u sistemu planiranog fronta i kao važnog komunikacijskog čvora, gdje se stiču putevi iz neretljanskog, crnogorskog i sandžačkog i višegradskega pravca. Taj značaj i plan Njemačke o velikoj protivofanzivi u Mađarskoj, čiji je desni bok trebalo štititi sa »Zelene linije« u našoj zemlji, objašnjavaju izuzetnu upornost kojom je branjeno Sarajevo. Žestina borbi u dolini r. Neretve, r. Tare i gornjeg toka Drine, pokazivala je koliki značaj Nijemci pridaju sigurnom držanju sarajevskog prostora, kako bi u prvoj fazi osigurali prihvat jedinica Grupe armija »E«, u drugoj — prihvat svojih dijelova iz neretljanskog pravca, poslije gubitka Mostara, a u trećoj da prostor Sarajeva posluži kao

¹ Izlaganje na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² General-pukovnik u penziji, učesnik bitke u sarajevskoj operaciji.

najistureniji bastion odbrane, koja garantuje stabilnost njihovog fronta sjeverno od r. Save.

Uočavajući značaj Sarajeva za dalju realizaciju vlastitog plana, drug Tito je formirao pomenuti operativno-strategijski sastav, sa zadatkom da osloboди Sarajevo. To Vrhovni komandant Jugoslovenske armije čini u vrijeme kad već postoje 4 armije, Ratna mornarica i Ratno vazduhoplovstvo, čime se naglašava važnost tog zadatka. Uz sve to, šira zona sarajevske operacije podsjećala je jedinice tih korpusa na sve dane našeg prethodnog višegodišnjeg ratovanja — na Rudo i 1. proletersku, poslije prve ofanzive; na Romaniju, Sarajevsko polje i Igman, iz druge ofanzive; na Zelengoru, sa koje je drug Tito poveo brigade u poznati pohod ka Bosanskoj krajini, poslije treće ofanzive; na Neretvu iz četvrte i Sutjesku, Zelengoru i Jahorinu iz pete neprijateljske ofanzive. I sva ta poprišta prethodnih žestokih borbi govore o prirodnom operativno-strategijskom značaju tog središnjeg dijela jugoslovenskog ratišta. Zbog njegovog značaja Nijemci su ga onako uporno branili, a mi se odlučno borili za njegovo oslobođenje.

U vrijeme pomenutih napadnih operacija, polovinom septembra 1944. godine, naša 29. udarna divizija primila je naređenje druga Tita, koje karakteriše naše tadašnje ukupno operativno-strategijsko stanje, a koje glasi: »Predite u opštu ofanzivu, presijecajte komunikacije, zauzimajte neprijateljska uporišta i saobraćajne čvorove, spriječite svako organizovano povlačenje, da neprijatelj ne iznese iz naše zemlje ni jedan komad oružja«.

Divizija je u sadejstvu sa ostalim jedinicama 2. udarnog korpusa uspješno izvršavala te zadatke. Do uključivanja u sarajevsku operaciju oslobođila je najveći dio Hercegovine, Herceg-Novi, Zeleñiku, a zajedno sa dalmatinskim jedinicama, Dubrovnik. U tom periodu divizija je nanjela i dva teška poraza krupnim grupacijama četnika Draže Mihailovića: (1) razbila je i najvećim dijelom uništila grupu jurišnih korpusa pod komandom Lukačevića, čiji je cilj bio \xpostavljanje četničkog primorskog mostobrana; (2) tokom decembra desnokrilne brigade divizije i jedinice 3. bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a razbile su drugu grupu četničkih korpusa na prostoru Foča — Kalinovik — Miljevina, koji su se povlačili ka sjeveru i sjeverozapadu poslije poraza u Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni. Goneći te četničke snage ka Drini i Sarajevu 14. brigada 29. udarne divizije je 17. 12. 1944. godine oslobođila Trnovo. Od tada, pa sve do Prezida u Sloveniji, divizija se više nije srela sa organizovanim otporom četnika. Front divizije bio je vrlo širok — od r. Drine do Širokog Brijega. Tada je počelo skraćivanje fronta i grupisanje jedinica prema Konjicu, Nevesinju i Mostaru. Sa tih položaja divizija je, u sastavu 8. udarnog korpusa, uključena u mostarsku operaciju, a potom nastavila gonjenje dolinom Neretve i oslobođila Jablanicu, Ostrožac i Konjic. Noću 4/5. marta izbila je prednjim dijelovima na Ivan-sedlo, na lijevom krilu borbenog potretka 2. udarnog korpusa. Tu se uključila u prethodne borbe za Sarajevo, sa osnovnim ciljem da potuče neprijateljeve snage pred sobom, što odgovara pomenutom naređenju Vrhovnog komandanta »Ne dozvoliti mu da iznese ni jedan komad oružja iz naše zemlje«.

Jednomjesečne borbe na Ivanu čine skup različitih specifičnosti i borbenih postupaka, u kojima je divizija, po cijenu velikih žrtava i uz nadljudske napore, sticala nova iskustva:

- prihvatala je nametnute frontalne sudare sa jakim neprijateljskim snagama, sa svim složenostima i posljedicama koje taj težak oblik oružane borbe sa sobom donosi;
- nametnuo se problem uspješnog sadejstva rodova, naročito pješadije i artiljerije.³ Otvorio se problem inžinjerijskog obezbeđenja napada, maskiranja, razminiranja, obezbjeđenja pokreta i manevra po dubokom snijegu;
- borbe su vodene na srednje visokom i visokom planinskom zemljištu i pod izuzetno teškim vremenskim uslovima — dubok snijeg i niske temperature;
- snabdijevanje uopšte, a posebno artiljerijskom municijom, koja je u frontalnim borbama trošena u velikim količinama, moralo se rješavati pod veoma teškim uslovima.⁴
- sanitetsko zbrinjavanje i evakuacija ranjenika sprovedeno je uz ogromne teškoće. Ranjenika je bilo mnogo, a transport nije bio prilagođen teškim zimskim i planinskim uslovima;
- broj iskusnih boraca znatno je smanjen gubicima u prethodnim borbama, a povećao se i broj mlađih i neiskusnih, koje je trebalo obučavati i među njima intenzivno vaspitno-politički delovati;
- komandovanje vrlo snažnom divizijom, koja je imala 6 brigada, nije bilo jednostavno. Inicijativa komandi svih stepena dobijala je sve više značaja;
- manevar jedinicama bio je direktni i uslovljen prirodnim svojstvima zemljišta i dubokom snijegom. Pravci upotrebe snaga bili su kanalisani, a manevar sa pravca na pravac izuzetno težak;
- vještina gonjenja razbijenog protivnika (naročito na operativnom nivou), imala je svakim danom sve veći značaj;

Sva tada stečena iskustva vrlo su poučna i sa stanovišta današnje dalje razrade teorije i prakse borbenih dejstava, jer potiču sa brdsko-planinskog zemljišta, koje čini tri četvrtine cijelog jugoslovenskog prostora.

O frontalnim borbama divizije na tim položajima dosta je napisano i rečeno. Ima i mišljenja da taj oblik oružane borbe nije trebalo prihvati. Međutim, kada se očekuju frontalne borbe na Ivan-planini ne treba gubiti iz vida da to nije bila samo stvar naše dobre volje nego i volje i snage neprijatelja, koji se vrlo umješno branio. Poznavao je dobro takтиku odbrane na planinskom zemljištu i zimi. Oslonio se prvenstveno na jake i dobro postavljene rezerve i stalne i snažne protivnapade. To je bio primjer izuzetno aktivne i vještote vođene odbrane. Ipak, divizija je na kraju slomila i takvu odbranu. To je ostvarila pri kraju borbi za Sarajevo i to kombinovanim manevrom, gdje su glavne snage divizije (3 brigade) u obuhvatu, a pomoćne (2 brigade) u napadu sa fronta.

³ Artiljerijska brigada 29. udarne divizije imala je tada 105 topova raznih kalibara a i četvorocjevna PA topa, montiranih na šasijama motornih vozila.

⁴ Samo 29. 3. utrošeno je 3.495 artiljerijskih granata raznih kalibara (30. 3. utrošeno je 2.345, a 31. 3. — 1.772 granata).

Naveo bih nekoliko primjera o ranijim nastojanjima divizije da obuhvatima riješi problem Ivana.

1) Ishod borbi na Ivanu 4/5. i 5. 3. odmah je pokazao svu odlučnost Nijemaca i ustaša da i ovdje, na Ivanu, brane Sarajevo i odstupne komunikacije dolinom r. Bosne. Ocijenivši to, komandant divizije je koncem 5. 3. uputio dva snažna bataljona 13. brigade u obuhvat desno, padinama Bjelašnice, sa zadatkom da izbiju u rejon Tarčina i presijeku komunikaciju. Ta taktička grupa, po dubokom smislu, izbila je 6. 3. ujutru u rejon Lanište — Megara — Mehina luka, i iz pokreta napala otkrivenog neprijatelja na položajima pred sobom.

Bataljoni su slomili otpor branilaca i ovladali Dragatem (k. 1127 Raglem (t.t. 1134) i Vijencem (k. 977), prodirući ka Tarčinu. Međutim, nakon nekoliko časova, neprijatelj je izvršio snažan protivnapad, pa su navedeni položaji toga dana, uz obostrano velike gubitke, tri puta prelazili iz ruku u ruke. Među poginulim borcima tu su zauvijek ostale i tri djevojke iz Hercegovine — Zdenka Karačić iz Mostara, Emina Merdžan iz Počitelja i Ljubica Rmetić, prvoborac i učesnik Bitke na Sutjesci, iz Nevesinja. Bile su kćeri hrvatskog, muslimanskog i srpskog naroda iz Hercegovine. Poginule su zajedno, da bi vječno živjela najviša tekovina NOR-a — bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti.

2) Frontalni napadi glavnine divizije (11, 13. i 10. brigada) u gustim borbenim porecima išli su u talasima, sa visokim borbenim moralom boraca i starješina, i gotovo danonoćno, ali željenog rezultata nije bilo. Međutim, ti napadi su toliko zabrinuli komandanta njemačkog 21. korpusa da je izvukao sa položaja kod Busovače i 13. brdske lovačke puk 7. SS divizije i 5. 3. uputio ga u rejon Ivana. Tamo se već nalazio 370. grenadirske puk, 16. izviđački bataljon i 902. tvrđavska pješadijska brigada, sa brojnim ustaškim i domobranskim jedinicama, pod komandom komandanta 369. divizije. U zoru 7. 3. sve te snage uvedene su u odlučan protivnapad na našu 29. diviziju. Bilo je jasno da će Nijemci braniti Ivan po svaku cijenu. Istovremeno, naša težnja bila je da se održe sve osvojene pozicije, kao oslonci za prodor ka Sarajevu i dolini r. Bosne, a istovremeno da se spriječe svi eventualni jači neprijateljski ispadni prema našoj slobodnoj teritoriji. Takvi međusobno suprotstavljeni ciljevi nametali su gotovo stalne žestoke frontalne sudare.

Istu aktivnost i odlučnost u odbrani neprijatelj je ispoljio i na ostalim pravcima našeg prodiranja ka Sarajevu, pa je 16. 3. snažnim protivnapadom ka Trnovu prisilio snage 3. udarne divizije da se pod teškim okolnostima povlače ka prevoju Rogoj i Dobrom polju. Po na-ređenju 2. udarnog korpusa, 29. divizija je obrazovala taktičku grupu, jačine 4 bataljona (po jedan iz 11. i 12. brigade i dva iz brigade KNOJ-a), pod jedinstvenom komandom. Bataljoni su savladali slijegom zavijanu Bjelašnicu i izbili na desni bok i u pozadinu njemačkih snaga u prodoru. Taj bočni udar grupe hercegovačkih bataljona i protivnapad glavnine 3. udarne divizije potpuno su slomili njemački prodor ka Trnovu.

3) Slijedeći ozbiljniji pokušaj obuhvata i bočnog udara došao je 27. 3., kada je 14/29. divizije upućena u dolinu r. Lepenice i na prostor Kreševa, radi smjene dijelova 5. korpusa, kome je predstojaо

Starešine Artiljerijske brigade 29. hercegovačke divizije na osmatračnici vrše pripremu artiljerijske podrške nastupanja prema Sarajevu

prelazak r. Bosne kod Kaknja. Zajedno sa tim obuhvatom izvođen je i frontalni napad glavnine divizije, ali i to nije dalo očekivane rezultate.

4) Najuspješniji obuhvat koji je prerastao u obilazak i danas je vrijedan pažnje i izučavanja. Divizija se odlučila na manevar u kome glavne snage (10., 11. i 14. brigade) idu u lijevi obuhvat radi udara a desni bok neprijateljevog rasporeda i postavljanja bočno duž komunikacije Sarajevo — Kiseljak. U desni obilazak preko Igmana, na Vrelo Bosne i Iliju, upućen je ojačan bataljon iz 13. brigade 29. divizije, sa ciljem da obide Stupnik i uspostavi kontakt sa dijelovima 3. divizije u Sarajevskom polju. Pomoćnim snagama (12. i 13. brigada) divizija je napadala frontalno. Tim manevrom i žestokim borbama od 4. do 8. aprila divizija završava svoje učešće u sarajevskoj operaciji. Slomila je odbranu Nijemaca na Ivan-sedlu i istovremeno im presjekla glavnu odstupnicu pravcem Blažuj — Kiseljak. Pomeštane borbe vodene tokom četiri dana na frontu širine 40 km — od Ivan-sedla do Kiseljaka, predstavljaju izvanredno poučan primjer i za našu današnju ratnu vještinu, naročito u oblasti operativike i taktike. Za 108 sati neprekidnih borbenih dejstava, bez odmora, divizija je sa svih 6 brigada oslobođila Tarčin, Pazarić, Hadžiće, Iliju i Kiseljak, i izuzetno uspješno gonila razbijenog neprijatelja. Prema nje-mačkim dokumentima, na komunikaciji Blažuj — Kiseljak gotovo je potpuno uništena 909. tvrđavska pješadijska brigada. Sa Kobilje glave su se izvukli samo manji ostaci 363. streljačkog puka i 964. tvrđavske pješadijske brigade. U rejonu Blažuj — Rakovica ostala je cijelokupna artiljerija 181. pješadijske divizije.

Prema procjeni Komande 29. divizije, neprijatelj je imao 2.500 poginulih i preko 500 zarobljenih. U naše ruke palo je 35 topova i minobacača raznih kalibara, 62 motorna vozila, preko 100 zaprežnih kola i velike količine drugog streljačkog oružja.

Naši gubici od izbijanja na Ivan-sedlo 5. 3. do 8. 4. bili su, takođe, vrlo teški. Prema evidenciji Komande 29. divizije, 1.941 borac izbačen je iz stroja⁵.

Poslije sarajevske operacije, sa velikim borbenim iskustvima, naročito iz borbi sa Nijemcima, divizija je po naređenju druga Tita krenula na svoj najduži marš i preko Bihaća stigla do Postojne, gdje je ušla u sastav 4. armije, kao desnokrilna divizija njenog borbenog poretka. Odatle je nastavila borbena dejstva kroz Sloveniju, učestvovala u oslobođenju Trsta, Ljubljane, Tržića i dijelom snaga izbila na r. Soču, gdje je 15. maja dočekala kraj rata.

⁵ 618 poginulih, 1.300 ranjenih i 23 nestala.

Partijski rad u funkciji borbenih dejstava 29. hercegovačke divizije¹

General-major Aco Babić²

Po završetku mostarske operacije, u oslobođenoj Jablanici održali smo sastanak divizijskog Komiteta, kome je prisustvovao i drug Avdo Humo, član Pokrajinskog komiteta Bosne i Hercegovine. Na sastanku smo razmatrali moralno-političko stanje u diviziji i raspravljali o zadacima partijske organizacije u sklopu borbenih dejstava u predstojećoj sarajevskoj operaciji. Referat o tome podnio je Vukašin Mićunović, politički komesar divizije.

Konstatovali smo da je, i pored izvjesnih slabosti, moralno-političko stanje dobro. Tome su naročito doprinijele pripreme koje su izvršene pred mostarsku operaciju, a posebno njen uspješan završetak. To je još više podiglo moralno-političko i borbeno jedinstvo 29. divizije i dalje učvrstilo bratstvo i jedinstvo u jedinicama.

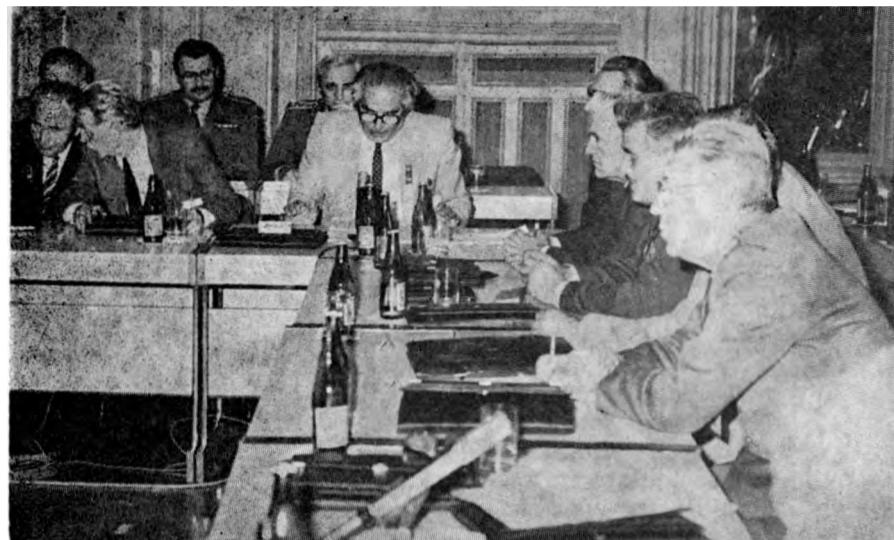
Tom prilikom ukazano je na veliki značaj borbenih dejstava prema Sarajevu, a posebno značaj oslobođenja Sarajeva, glavnog grada naroda Bosne i Hercegovine. U diskusiji je Avdo Humo sveobuhvatno govorio o radu i zadacima komunista divizije sa posebnim osvrtom na međunarodnu političku situaciju i odnos jedinica i boraca prema narodu, narodnoj vlasti i društvenoj imovini.

Poslije sastanka Štaba 29. divizije sa štabovima brigada, 19. marta 1945. godine u Konjicu je održan sastanak divizijskog Komiteta, na kojem je bila samo jedna tačka dnevnog reda: (1) Zadaci partijske organizacije i SKOJ-a u borbenim dejstvima za oslobođenje Sarajeva. Komesar divizije je ukazao na vojno-političko značenje Sarajeva, njegovu strategijsku važnost, koja je dominirala u onom trenutku kada je naša narodnooslobodilačka vojska presiekla komunikacije koje vode dolinom Vardara i Velike Morave. Naglašeno je da svi članovi Partije, kandidati i članovi SKOJ-a, kao i svi borci, treba da shvate vojno značenje oslobođenja Sarajeva i da budu svjesni političko-vojnog zadatka koji im je povjeren, a u pripremi jedinica, osnovne partijske organizacije (ćelije) i bataljonski birovi treba da koriste dotadašnja iskustva borbenih dejstava pri oslobođenju Hercegovine.

Borbena spremnost i snalažljivost, kao i dobro moralno-političko stanje 29. divizije je zasluga, u prvom redu, osnovnih partijskih or-

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. april 1985. u Sarajevu.

² Član štaba 29. hercegovačke divizije u vreme izvođenja sarajevske operacije.

Aco Babić, govori na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. Levo od njega su Vule Mićunović i Vlado Šegrt

ganizacija u četama, baterijama i bataljonskim biroima. Partijsko članstvo su činili, uglavnom, seljaci, nedovoljno obrazovani, ali odani revoluciji, istrajni i disciplinovani. Osnovne partijske organizacije (ćelije) pokazale su u svom radu puno samostalnosti, inicijative, snalažljivosti i elastičnosti, što je krasilo i bataljonske biroe. Oni nisu čekali direktive i stavove divizijskog Komiteta, već su inicijativno poduzimali mjere u četama i bataljonima. Tako je političkim i partijskim funkcionerima bio olakšan rad u brigadi i diviziji, odnosno divizijskom Komitetu. Naime, težište čitave aktivnosti u diviziji bilo je na razvijanju bratstva i jedinstva, obezbjeđenju i učvršćenju moralno-političkog stanja, kao i borbenog raspoloženja. Na takvo stanje značajno su uticali i aktivi SKOJ-a, politički delegati voda, politički komesari četa i njihovi zamjenici.

Neposredno pre oslobođenja Sarajeva partijska organizacija 29. udarne hercegovačke divizije imala je ukupno 1.295 članova Partije i 177 kandidata, organizovanih u 163 partijske ćelije, odnosno 26 bataljonskih biroa.

Komandiri i zamjenici komandira četa, većina komandira vodova i manji broj desetara bili su članovi Partije, dok su ostali komandiri vodova i desetari bili kandidati za prijem u Partiju ili skojevci. To su bili oštromi, odvažni i već prekaljeni borci, koji su i sami morali ubrzano sticati znanja o ciljevima, strategiji i taktici revolucionarne borbe putem organizovanih kurseva i seminara. Oni su te složene vojno-političke zadatke uspješno izvršavali — riječju, još više zalaganjem i ličnim primjerom, ne odvajajući se od svojih boraca ni u borbenim dejstvima, što je učvršćivalo drugarstvo i veliko povjerenje između boraca i rukovodilaca.

Ističući glavnu i težišnu ulogu čelija i bataljonskih biroa, tj. četnih i bataljonskih kadrova, kao neposrednih subjekata svijesti i uspjeha divizije, ne želim potcenjiti i odgovarajući doprinos brigadnih i divizijskih partijsko-političkih rukovodilaca, divizijskog Komiteta i komandanata. Partijska organizacija je stalno i neprekidno analizirala sve akcije koje su izvodile četa, bataljon, brigada —dajući ocjenu borbenih zadataka koje su komunisti izvršili. Kroz te rasprave provejavalo je puno kritike i samokritike, a često su se pod kritičkom lupom našle i komande pukova i komanda divizije. Za njegovanje ovakvog kritičkog duha najveću zaslugu imali su komandanti bataljona, brigada, a naročito komandant divizije.

Za komandante su birani najbolji među najboljim borcima, prekaljeni i osvjedočeni vojni rukovodioci. Bili su primjer, i u svakom pogledu vrlo disciplinovani članovi Partije. Partijsku organizaciju smatrali su moćnim oružjem za izvršenje borbenih dejstava i pridavali joj isti značaj, ako ne i veći nego svojim komandama — štabovima. U tome se naročito isticao komandant 29. udarne hercegovačke divizije, koga je interesovalo šta misli partijska čelija, odnosno kako reaguju borci u četama. Uvažavao je mišljenja članova Partije i boraca uopšte, a svojim junaštвом, požrtvovanjem, kritičnošću i samokritičnošću, postao je legenda i primjer za ugled. U tome su ga slijedili potčinjeni — komandiri i komandanti.

Zbog svega toga, nije čudno što su Nijemci onako visoko cijenili borbenu pokretljivost i udarnost 29. udarne hercegovačke divizije.

Nama, borcima 29. divizije, kao i narodima cijele Hercegovine naročito je stalo do mišljenja druga Tita o nama. Početkom maja, 1945. godine, Slavko Rodić i Vojo Kovačević bili su kod druga Tita povodom formiranja 5. armije. Tom prilikom drug Tito ih je upoznao sa situacijom o završnim operacijama za oslobođenje zemlje. Između ostalog, rekao je da je 29. hercegovačku diviziju orientisao prema Istri, zbog njene izrazite pokretljivosti i udarnosti. »Uz to,« dodao je drug Tito, »Nijemci će se naročito iznenaditi kada čuju da su se sreli sa Šegrтовom divizijom, Dobro se kod njih pročula.«

Stoga su borci, kao i narodi Hercegovine, ponosni na svoju diviziju. Ne treba zaboraviti da je za to u velikoj mjeri zaslužna partijska organizacija, što njenim članovima čini i posebno zadovoljstvo.

Neka iskustva 29. hercegovačke divizije u sarajevskoj operaciji¹

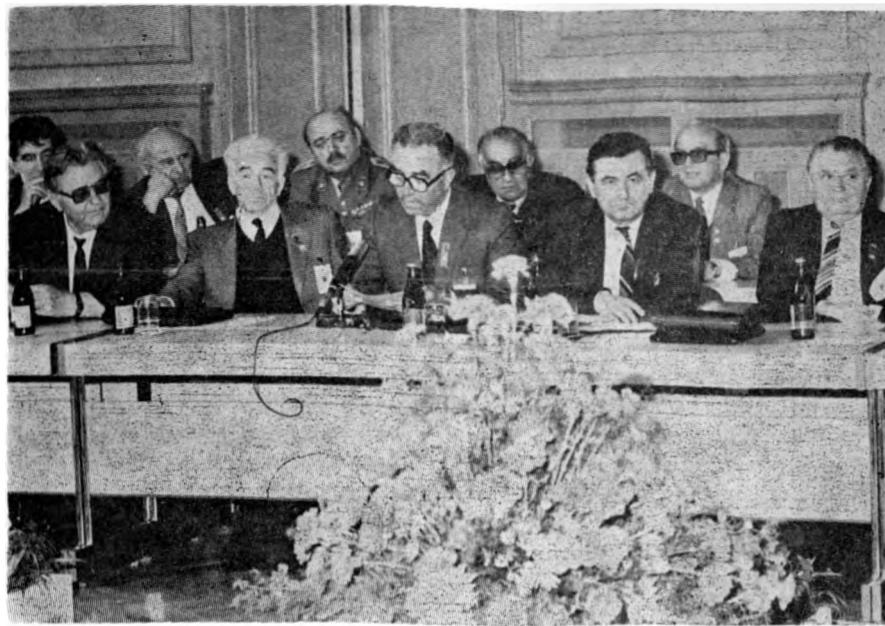
Pukovnik Svetozar Kovačević²

Iskustva 29. hercegovačke divizije u sarajevskoj operaciji vrlo su poučna i zaslužuju pažnju iz više razloga. Bez sumnje, ta iskustva bi mogla biti predmet posebne monografske studije, na osnovu koje bi se u odgovarajućim vojnim školama i institucijama opštenarodne odbrane obogaćivao nastavni program i uopštavala vojnoteorijska znanja. Riječ je o tridesetodnevnom neprestanom borbenom angažovanju divizije od pet pješadijskih i jedne artiljerijske brigade, na jednom od najvažnijih pristupa Sarajevu, koji su uporno zatvarale neprijateljske snage otprilike iste jačine, ali sa većim ratnim iskustvom u taktici pozicione borbe i na konfiguracijski povoljnijem terenu. Te okolnosti, kao i činjenica da je za 29. diviziju sarajevska operacija neposredno otpočela, svom žestinom, već 5. marta, uzrokovale su veliki broj žrtava koje je divizija podnijela za mjesec dana učešća u sarajevskoj operaciji. Od ukupnog broja poginulih, a takođe i ranjenih, u svih sedam divizija učesnika u sarajevskoj operaciji, na 29. hercegovačku diviziju otpada trećina (preko 34%). Iako ni neprijateljska strana nije bolje prošla, ako se ima u vidu krajni efekat angažovanja divizije, autori dosadašnjih radova o jednomjesečnim borbama na Ivan-sedlu, u čiju se kvalifikovanost ne može sumnjati, opravdano su postavili pitanje da li su tolike žrtve bile neminovne, odnosno, ne bi li one bile daleko manje da smo se od početka operacije pridržavali vlastitog ratnog iskustva, zasnovanog na smjelim manevarskim obuhvatima, koji su, istina, primijenjeni tek u konačnom raspletu i dejstvima na paralelnom pravcu izvlačenja njemačkih kolona od Blažuj a do Kiseljaka. Međutim, kod takvih procjena valja imati u vidu klimatske i terenske uslove, koji nisu bili povoljni za kretanje, a pogotovo za snabdijevanje, prenos ranjenika, prebacivanje artiljerijskih oruđa i municije. Ivan-sedlo je, u stvari, skučeni srednjoplaninski prevoz između Bjelashnice i Bitovnje, snjegopadnih i nepristupačnih planina, sa malo naseljenih mjesta, izuzev onih oko pruge i ceste, koje je kontrolisao okupator.

Bez sumnje, sarajevska operacija je bila za 29. hercegovačku diviziju jedno veliko borbeno iskustvo, pa i iskušenje. Dragocjeno je dostignuće ponovno uvjerenje u snagu i moć manevra i njegovu neophodnost pri podjednakom odnosu snaga branioca i napadača. Tu

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Politički komesar 10. hercegovačke brigade u vreme izvođenja sarajevske operacije.

Politički komesar 10. hercegovačke brigade Svetozar Kovačević govori na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. Levo od njega je Nisim Albahari, a desno Rade Galeb i Mirko Vranić

su i razni vidovi sadejstva, sistema odgovarajućih veza, adekvatne obavještajne službe, primanja informacija od viših komandi, raznovrsnosti artiljerijske podrške, savladavanju minskih polja, primjene ukopavanja i zaprečavanja, i tome slično, u čemu smo mi bili zaista inferiorni u odnosu na jednu od najmodernijih armija u istoriji, koja je imala ogromno ratno iskustvo, savlađujući brojne države, pa i kontinent. Izlazak na otvoren prostor pokazao je naše prednosti u odnosu na okupatora — smjelost, nepredvidivost, iznenadenje, inicijativu — zbog čega su i efekti angažovanja bili veći. Treba se nadati da će sve to biti predmet produbljenih istraživanja i uopštavanja odgovarajućih profila vojnih eksperata i istoričara.

Nas ovdje više zanima kako je 29. divizija izdržala jednomjesečno naprezanje poput onoga koje su imale jedinice na sremskom frontu. Opštepoznato je da je 29. hercegovačka divizija, iako u sastavu 2. udarnog korpusa, od svog nastanka pa do Sarajeva stalno dejstvovala autonomno, na vlastitom operativnom području, koje se prostiralo od bokokotorskog zaliva do Drine i, da je, naravno, pokrivala čitavu Hercegovinu, od jadranske obale do Ivan-planine. Dejstvujući na tako razuđenom prostoru, hercegovačke brigade su još u septembru i oktobru 1944. godine definitivno oslobodile veliki deo Hercegovine, i istočne i zapadne, sa izuzetkom Mostara i njegovih isturenih uporišta u Nevesinju i Lištici, te Konjica na krajnjem sjevernom pravcu. Nekoliko hiljada novih boraca, dobrovoljaca i mobilisanih, popunili su sve jedinice, ali postavili i ozbiljne obaveze pred komandni kadar, partijsku i skojevsku organizaciju, da se kvantitativnim narastanjem ne izgubi postojeći kvalitet dotadašnjeg borač-

kog i starješinskog sastava. Tim prije što je među pridošlim bio i veliki procenat onih koj su izvjesno vrijeme bili mobilisani u četničke, domobranske pa i vražijačke redove. Pošto se, po pravilu, radilo o neukim, mladim ljudima, bez životne zrelosti i bilo kakvih pogleda na društvo i njegovu budućnost, njima se pristupalo širokogrudo, sa iskrenim povjerenjem, otvarala im se perspektiva, što su oni doživljavali kao kraj »hoda po mukama,« u koji su ih uvukli okupator i domaći kvislinzi. Zato su u nastupajućim borbama, bez obzira na opasnost po život i blisku viziju završetka rata, htjeli i sami da se dokažu i pokažu dostojni ukazanog povjerenja. Među izginulima na Ivan-sedlu nije malo takvih.

Nije na odmet i ovom prilikom istaći da je u pomenutom revolucionarno-vaspitnom procesu, koji po svom karakteru i tempu dozrijevanja zaista zaslužuje takav epitet, presudnu ulogu imalo borbeno jezgro svake naše čete, koje su činile starješine izrasle iz redova najboljih boraca, članovi Partije, a naročito skojevci i kandidati, po pravilu, zaduživani za tzv. individualni rad sa svakim novoprispjelim pojedincem. Oni su i ličnim primjerom u borbi i svakodnevnom životu jedinice dokazivali da im se podudaraju riječi i djela. Samo tako se moglo podnijeti teško razdoblje smrzavanja i krvarenja na Ivan-sedlu, a kasnije i premarširati diljem čitave Jugoslavije i doprijeti do Trsta i Karavanki. Jedino rijetki pojedinci nisu izdržali takva iskušenja i ispadali su samovoljno iz borbenog poretka, napuštajući jedinice.

Bilo bi jednostrano ne istaći povoljne opšte uslove koji su pogodovali da pozitivni subjektivni faktor ispolji pomenuti revolucionarni učinak. Pored poznatog stanja na evropskim frontovima i jugoslovenskom ratištu, koji su nagovještavali blizinu konačne pobjede, posebno treba ukazati na činjenicu potpuno slobodne Hercegovine, u kojoj su se stabilizovale prilike i proradile sve institucije nove države, zasnovane na progresivnim socijalnim ciljevima i, što je za to područje ne manje značajno, na dosljednoj primjeni načela ravнопravnosti, bratstva i jedinstva među do tada vjekovima zavadenim i konfrontiranim nacionalno-konfesionalnim grupacijama. Jednom rečju, na očigled svakog borca ostvarila se nova, Titova Jugoslavija, inaugurisana avnojskim odlukama u Jajcu. Naslonjeni na oslobođenu rodnu grdu, bez okupatorske, četničke i ustaške strahovlade, ginuli su jedan pored drugog Srbin, Hrvat i Musliman, mlađi borci iz svih krajeva Hercegovine, u što se može osvjedočiti i letimičnim pregledom spiskova poginulih u svakoj akciji na Ivan-sedlu, i kasnije. Simboličan podvig, dostojan spomenika, jeste žrtvovanje tri bolničarke iz 13. hercegovačke brigade — Hrvatice, Muslimanke i Srpskinje — koje jedna za drugom i jedna uz drugu ginu u pokušaju spašavanja ranjenog druga ispred neprijateljskih položaja. Taj primjer je simboličan, ali nije jedini!

U napadu za oslobođenje Sarajeva¹

*General-potpukovnik Danilo Komnenović²
Potpukovnik Muharem Kreso³*

Potrebe usklađivanja napada, tako, inače, brojnih jedinica koje su međusobno razdvojene snažnim prirodnim preprekama nije bila lako ostvariti. Isto tako snabdijevanje potrebnim kolicinama municije, popuna jedinica iz dopunskih centara, i neophodna pregrupisavanja, te usklađivanje čitave akcije sa partizanskom Komandom odbrane Sarajeva,⁴ bila je otežana istovremenom aktivnošću odbrane njemačkog 21. armijskog korpusa i ispadom neprijatelja »Berggäst« (Šumski duh) u pravcu štaba 2. udarnog korpusa. Zato je, u pripremanju i razrađivanju planova za odlučujući udar sarajevske grupe korpusa JA, koji je planiran od 16. do 23. marta 1945. godine, odložen.

Njemačka obavještajna služba otkrila je, početkom treće dekade marta, »zavjeru da Sarajevo prepadom padne u ruke komunista«. U vezi s tim, okupacione vlasti su provele masovan teror nad pripadnicima NOP-a u gradu. Cilj je bio da se osujeti unutrašnji otpor i, bar djelimično, sprijeći sve masovni je osipanje kolaboracionističkih formacija.⁵ Uhapšeno je više stotina građana i preko 200 pripadnika oružanih snaga (od čega 25 njemačkih oficira i vojnika) i većina je obješena, strijeljana ili na druge načine, prije svega mučenjem, ubijena.⁶

Tek pošto je 25. marta razjašnjena dilema Oko učešća 2. armije, čiji Štab je za to tražio po jednu pješadijsku diviziju i artiljerijsku brigadu iz rezerve Generalštaba JA, Operativni štab sarajevske gru-

¹ Uzeto iz knjige »29 HERCEGOVAČKA DIVIZIJA«, izdanje VIZ-a, Beograd, str. 507—527.

² Komandant Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a za vreme sarajevske operacije.

³ Naučni istraživač Vojnoistorijskog instituta, potpukovnik u penziji.

⁴ Raspoložući brojnim naoružanim *udarnim grupama*, raščlanjenih u *petorce* i objedinjenih po gradskim kvartovima pod rukovodstvom iskusnih »ilegalaca«, te veoma razgranatom mrežom društveno-političkih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta — prema izvještaju sekretara Mjesnog komiteta KPJ i komandanta snaga NOP-a u gradu Sarajevu, Valtera Perića — snage su obuhvatale ukupno 15.000 pripadnika. Sa početkom napada za oslobođenje Sarajeva, one su digne ustanak i, prije ulaska jedinica JA, oslobodile veći dio grada.

⁵ Od 12—23. III 1945. iz ustaškog 1. zdruga pobjeglo je 225 ustaša, a i Kapulin »zeleni kadar« — 5. bataljon ustaškog 9. zdruga, raspao se i, većinom razbježao kućama.

⁶ D. Uzelac i M. Kreso: *Sarajevska operacija, »Oslobođenje« Sarajevo*.

pe korpusa JA definitivno se odlučio za skromnije ciljeve operacije — odnosno samo za udar po glavnini 21. korpusa, u širem rejonu Sarajevskog polja, i njihovo postupno potiskivanje dolinom Bosne. Sjutradan, 26. marta 1945., on je izdao zapovijest za opšti napad na liniju spoljne odbrane, sa ciljem da jedinice dovedu na neposredne prilaze Gradu. Operativni štab Grupe korpusa, nije, međutim, znao da je komanda 21. korpusa, neposredno prije toga, dobila Hitlerovo odobrenje (dato 20. III 1945) da napusti Sarajevo i, u vezi s tim, oduštala od plana odbrane, čijom osnovom (original plana odbrane grada Sarajeva) Operativni štab je raspolagao. Zbog toga je, polazeći od (prvobitne, sada već izmijenjene) namjere neprijatelja da odsudno brani Sarajevo, smatrao da će se ishod operacije odlučiti u nadnevnoj etapi — opštim jurišom na grad i uličnim borbama.

Početak odstupanja bio je uslovjen početnim uspjesima na pravcu Brčkog i Doboja, operacija „Majgeviter“ (*Maigewitter*) te evakuacijom oko 3.000 ranjenika iz Sarajeva i bar dijela preostalog materijala i mogućnostima izvlačenja iz borbe ostale dvije divizije 21. BAK.⁷

Zapovijest Operativnog štaba sarajevske grupe korpusa JA od 26. marta 1945. godine faktički je pokrenula opšti napad na jedinice 21. korpusa. Treći udarni korpus i 37. divizija 2. korpusa na Romaniji krenuli su u napad 28. marta u 4 sati ujutru. Četiri sata kasnije, u napad kreće 29. udarna divizija na Ivan-sedlo, a, s padom mraka, sa padina Jahorine kod Fojnice — i Operativna grupa 5. udarnog korpusa kreće prema Kaknju.⁸

Štabu 29. divizije zapovijest je djelimično prenesena radio vezom pa je njena 14. brigada, već 27. marta u 4 sata, krenula na marš.⁹ Zadatak joj je bio: da na prostoru Kreševo — Lepenica smijeni dijelove 5. udarnog korpusa, koji treba da se, forsiranjem Bosne kod Kaknja, prebace u rejon Vogošće — radi neposrednog napada na Sarajevo sa sjevera. Po dobijanju zapovijesti, štab Divizije je 27. marta predložio Operativnom štabu Grupe korpusa da, zajedno sa napadom 3. korpusa i 37. divizije na Romaniji, i sam započne već pripremljeni napad na Ivan-sedlo. Po dobijenoj saglasnosti, on je izdao u 12 sati zapovijest za napad »u cilju poboljšanja polaznih položaja«.¹⁰ Osnovna zamisao napada je bila: snažnim frontalnim udarom, masovno podržanim artiljerijom i obostranim bočnim pritiskom sa Ivan-planine prema Raštelici i od Korče prema Tarcinu, ovladati neprijateljevim položajima: Rudno brdo — Mali Ivan — Ivan-sedlo — Vihor, bez obzira što ga neprijatelj namjerava braniti »po svaku cijenu«.

Štab Divizije, ni poslije gotovo mjesec dana neposrednog dodira, nije bio razjasnio detaljan raspored i jačinu neprijatelja pred svojim frontom. Pretpostavljalo se da prvi položaj, od Zeljakova Dola do Raštelice, brane po dva bataljona 7. SS i 369. divizije, te tri ustaška bataljona iz 1. i 9. zdruga, a pominju se samo 4 topa. U dolini Zu-

⁷ Isto.

⁸ Zapovijest Operativnog štaba od 26. III 1945. godine. AVII, ANOP-a.

⁹ Zapovijest štaba 29. divizije od 26. III 1945. godine. AVII, ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 16/1.

¹⁰ Operativni dnevnik štaba 29. divizije, AVII, ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 6/7.

Borci 4. bataljona 13. hercegovačke brigade u sniježnim rovovima na Ivan-Sedlu marta 1945.

jevine, od Tarčina do Raskršća i Han-ploče, pretpostavljan je ostatak 369. divizije — 4 bataljona, oslabljeni domobranski 2. gorski zdrug i po jedan bataljon ustaškog 1. i 9. zdruga, kao i 226. landesšicen bataljon. Ukupna jačina cijenjena je na 6—7.000 vojnika¹¹.

U stvari prvi položaj neprijatelja imao je oblik potkovice, koja je počinjala na Rebrima (tt. 867), zapadno od Raštelice, a završavala na Zeljakovu (k. 979), odnosno na Lupoglavu; njeno čelo su predstavljali položaji na Vihoru, Ivan-sedlu, Malom Ivanu i Rudnom brdu. Podijeljen na tri pukovska odsjeka, položaj su, s desna na lijevo, branili:

— 909. tvrđavska pješadijska brigada sa Talijanskom fašističkom legijom »San Marko« — tri čete (greben Rebra, tt. 867 — Medenovac, k. 984) i svojim 880. landesšicen bataljonom (Vihor — k. 1287);

— 370. grenadirski puk sa svojim Prvim (k. 1174 — Ivan-sedlo, k. 967) i 3. bataljonom (na Malom Ivanu), te 3. bataljonom ustaškog 1. djelatnog stajaćeg zdruga (Rudno brdo);

— na odsjeku: Korča — Dragaj — Zeljakovo — Lupoglav, najvjerovalnije su se nalazila dva bataljona ustaškog 9. stajaćeg djelatnog zdruga.

Na međupočajima Raštelica — k. 768 (izlaz želj. tunela) — Vukovići — Vijenac (k. 977) — Odžak — Budmalići nalazile su se pukovske rezerve, po 1 bataljon 909. tvrđavske pješadijske brigade 370. grenadirskog puka i ustaškog 9. stajaćeg djelatnog zdruga.

Grebен Drozgometve, u međurečju Lepenice i Zujevine, obezbjedioao je oslabljeni domobranci 2. gorski zdrug, ojačan jednim bataljonom ustaškog 1. zdruga i 226. landesšicen bataljonom, dok su, Tarčin, Pazarić, Hadžiće i važnije objekte u dolini Zujevine, duž željezne pruge prema Sarajevu, posijedale uglavnom prištapske jedinice 369. i 9. divizije. Njihova su se (isturena) komandna mjesta nalazila u Pazariću, a snabdjevačke ustanove u Sarajevu.

Rezerva komande 369. divizije, 369. izviđački bataljon i 3. bataljon ustaškog 1. zdruga, u vezi sa ispadom započetim 26/27. marta, nalazili su na Malom Ivanu, s ciljem da poboljšaju prednji kraj odbrane, a što bi, takođe, osiguralo neopažen početak izvlačenja iz borbe.

Neprijateljeva artiljerija sastojala se od oslabljenog 369. artiljerijskog puka sa svega dva diviziona. Jedan se sastojao od dvije baterije brdskih topova 75 mm, M-15 i baterije lakih poljskih haubica 75 mm M-16. Drugi divizion se sastojao od po jedne baterije lakih poljskih (65 mm) i brdskih (100 mm) haubica. Poslije mostarske operacije, puk je bio ostao sa svega 11 oruđa, pa ni sada, uz eventualnu popunu, nije mogao imati više od 15 oruđa, jer inače, ne bi držao jednu bateriju bez oruđa. S obzirom na blizinu velikih skladišta, puk nije oskudijevao u municiji, ali je njegova 6. baterija (brdske haubice 100 mm) tek od 27. marta i sa nevelikim uspjehom počela da vrši kontrabatiranje. Od njene vatre nije uništeno ni jedno naše oruđe, poginulo je 6 i ranjeno nekoliko artiljeraca. Protiv tenkovski 369. divizion je, već početkom marta, detašovan prema Zenici i Busovači, pa se i nije vraćao u sastav Divizije.¹²

Stab 29. divizije je očigledno potcijenio neprijatelja. Uz to, ni pravilno ocijenjenu namjeru, da će položaje na Ivan-sedlu braniti odsudno (»po svaku cijenu«), nije ozbiljno uzeo u obzir. Ovu brzopletost je teže objasniti, tim prije što se i u izvještaju od 1. aprila uporno insistira na navodno potvrđenom prisustvu 13. SS brdskog lovačkog puka u Tarčinu i učešću SS-jedinica u borbi.¹³ Njemački izvori, međutim, to kategorički isključuju.¹⁴

Nasuprot ovom, Divizijskom zapoviješću zadaci jedinica bili su precizno utvrđeni:

— 11. hercegovačka brigada, sa polaznih položaja na sjeverozapadnim padinama Bjelašnice, vrši bojni napad duž grebena Dragalj (k. 1227) — Ragalj (tt. 1134) — na neprijateljeve utvrđene položaje od Zeljakova Dola do Korče. Izviđačkim vodom na Djevojačkim stijenama obezbjediće svoj desni bok, dijelom snaga iz Korča-potoka sadejstvovati 13. brigadi u ovlađivanju Rudnim brdom;

— 13. hercegovačka brigada, sa polaznih položaja Trebulje (k. 1162) — padine Malog Ivana iznad sela Bradine, frontalno napada neprijateljeve utvrđene položaje na Rudnom brdu i Malom Ivanu i, zabavatajući prostor do druma, obezbjeđuje spoj sa 10. brigadom;

Zapovijest štaba 29. divizije od 27. III 1945. godine. AVII, ANOP-a, k.
¹³ F. Schraml, *Kriegsschauplatz Kroatien*, str. 128. Dnevnik majora Bema, AVII, NJA, k. 6, reg. br. 1/6. Zabilješka za 18. februar 1945. godine.

¹⁴ Iz akcije prema Trnovu u Hadžiće su se vratili dijelovi 13. SS puka, a ostali dijelovi Divizije na Ilijasu. Od 26. do 28. marta čitava 7. SS divizija je vozom transportovana u Vareš, radi učešća u akciji »Osterglocke« (*Ostergloke — uskršnja zvona*).

Juriš boraca 2. bataljona 13. hercegovačke brigade na Ivan-Sedlo, početkom aprila 1945.

— 10. hercegovačka brigada, ojačana 2. baterijom 1. protivtenkovskog diviziona Artiljerijske brigade, sa polaznih položaja Jećmeno brdo — Mrkajić — D. Bradina, frontalno napada neprijateljeve utvrđene položaje na prevoju Ivan-sedlo (k. 967), kod k. 1174 i na Vihoru (k. 1287). Istovremeno, jednim bataljonom sa Jećmenog brda obilazi bok neprijatelja na grebenu Ivan-planine i iz rejona Pale — Raskršće, vrši bočni pritisak na Raštelicu;

— Artiljerijska brigada, sa šest baterija na vatrenim položajima Jasen (k. 1190) — Bradina — Kraljevac — Sunji i Zukići, dobrim dijelom i neposrednim gadanjem, poslije dvosatne artiljerijske pripreme, podržava napad 13. i 10. hercegovačke brigade, sa izrazitom koncentracijom vatre ispred 10. brigade.

— U divizijskoj rezervi ostavljena je 12. hercegovačka brigada, u rejonu Borci — Konjic. Njen pravac upotrebe nije preciziran. Pošto je zadržana na takvom odstojanju, jasno je da nije bila namijenjena za ovlađivanje položajima na grebenu Ivana.

Težište napada bilo je na pravcu 10. brigade, što je izraženo brigadnom rezervom od dva bataljona, njenim ojačanjem baterijom p/t topova i izrazitom koncentracijom (još 5 baterija) artiljerijske podrške. Artiljerijsku pripremu, koja je 28. III trajala od 6 do 8 sati, devet bataljona prve linije trebalo je iskoristiti za podilaženje na jurišno odstojanje, a inžinjerijski vodovi brigada i Minerska četa divizijskog Inžinjerijskog bataljona — za dovršenje, razminiranja i pravljenja prolaza u žičanim preprekama. Po ovlađivanju napadnim objektima, brigade su imale energično goniti neprijatelja prema Raštelici i Tarčinu.

— Manje precizan je zadatak, 14. brigade upućene u dolinu Lepenice. Ona je trebalo, »čim stigne u rejon Kreševo da ispolji dejstvo pravcem Sevik — Tarčin.« To, međutim, 28. marta nije bilo ostvarljivo.

Pošto je 14. brigada 27/28. marta prenoćila u izvornom dijelu r. Neretve (Dobriševići, Jasenik, Cažanj, Požetva), 28. marta je, »uslijed velike daljine a malog vremena«, preko prevoja planine Pogorelice, pravcem Dusine — Deževice — Kojšino, prebacila u rejon Kreševa samo 2. i 3. bataljon, i ne pomišljajući da dejstvuje prema Tarčinu. Tako je Brigada, tek 29. marta, prikupljena u Kreševu i selima (Bjelovići, Mratinci, Vidosavići, Ratkovići i Kojšino) oko njega, ne pomjerivši se odavde ni sutradan.

U zapovijesti, takođe, nema ništa ni o dva bataljona na Igmanu, u rejonu Grkarice, iako bi ovih šest bataljona, u usklađenom napadu, moglo odigrati značajnu ulogu.

Pada u oči i to što je cilj napada označen kao napad za »poboljšanje polaznih položaja«, kao i da će, u ovakav napad, krenuti dan prije početka ranije dodijeljene aviopodrške.

Po izvršenoj artiljerijskoj pripremi, čija je vatrica ocijenjena kao precizna,¹⁵ napad je počeo po planu, u 8 sati. U prvom naletu samo je 2. i 3. bataljonu 13. brigade uspjelo da ovladaju k. 1011 na Malom Ivanu, ali je neprijatelj i nju u protivnapadu povratio. Juriš je bio silovit, upornost boraca velika, ali je, dobro organizovani sistem vatre, omogućavao neprijatelju da na svim pravcima sprijeći upad naših jedinica u njegov prednji kraj odbrane. Pojedini bunkeri i rovovi su (na Rudnom brdu, Ivanu, Vihoru i kod Korče) više puta prelazili iz ruku u ruke. Napad je okončan time što je samo 4. bataljon 13. brigade održao nekoliko bunkera na Rudnom brdu, a njen 2. i 3. bataljon, prethodnog dana izgubljen k. 1011 na Malom Ivanu. U toku dana izvršena su još dva uzaludna napada. U napadu 10. brigade s početkom u 16 sati, koja je tog dana imala 15 poginulih i po 50 ranjenih, kao i njenom 3. bataljonu uspjelo je da na Vihoru uzme nekoliko bunkera; oni su, međutim, pod pritiskom bočne vatre napušteni. Ni tri noćna napada nisu donijela uspjeh. U jednom od protivnapada neprijatelju je uspjelo da ponovo ovlada položajima na Malom Ivanu kod k. 1011, dok je, na desnom krilu, 11. brigada zauzela Mali Lupograd i podišla Korči. Ovog dana (zajedno sa neprijateljem evim ispadom prethodnog dana) Divizija je imala 40 poginulih i 167 ranjenih boraca. Među poginulim nalazilo se 16 rukovodilaca, a teško su ranjena i 2 komandanta bataljona. Istovremeno, neprijatelj je imao 316 mrtvih i 3 zarobljena.

Naredna tri dana, 29., 30. i 31. marta, vršeni su novi dnevni i noćni juriši, ali su sva nastojanja brigada, da se ukline u prednji kraj neprijateljske odbrane, uglavnom ostala bez uspjeha.

Dvadeset devetog marta Divizija je koncentrisala napore da ovlada izuzetno značajnim Vihorom, na pravcu 10. brigade. Zbog toga je i artiljerijska vatrica oba diviziona¹⁶ uglavnom bila sasredena na Vihor. U tom cilju ispaljeno je 1.683 granate 75 mm, 642 granate protivtenkovskih topova 35—57 mm i 1.180 metaka za PA top 20 mm (flak), od toga — dobar dio iz streljačkog stroja i neposrednim gađanjem. Napad je počeo u 12 sati. Brigada je ovladala prvom linijom rovova ovog, bataljonskog čvora odbrane, a neprijatelj je imao

¹⁵ Izvještaj štaba 29. divizije od 1. aprila 1945. godine. AVII, ANOP, k. 395, reg. br. 13/1.

¹⁶ Dnevnik majora Berna, AVII, Nj A, k. 6, reg. br. 1/6.

55 mrtvih, ali se od dalnjih napada moralo odustati, jer su i gubici 10. brigade bili visoki — 12 poginulih i 32 ranjena. Ni artiljerijska podrška, ni sadejstvo 13. brigade, koja je vršila pritisak na Mali Ivan i Sedlo, nisu bili dovoljni za uspjeh.

Tridesetog marta, u isto vrijeme i na gotovo identičan način, obnovljen je pokušaj da se ovlada Vihorom (k. 1287). Artiljerijska vatra bila je dvostruko slabija (356 protivtenkovskih granata 37—57 mm, 290 metaka za flak 20 mm i 1.200 granata iz brdskih topova 75 mm), pa se to moralo nadoknaditi upornošću 10. i 13. brigade. Samo 10. brigada ovog dana imala je 21 poginulog i 81 ranjenog borca. Veliki broj izbačenih iz stroja (i ovde je bilo nekoliko desetina ranjenih) 13. brigada je nadoknadila ubacivanjem dvije čete 1. bataljona na lijevo krilo 3. bataljona, pa je ostala, samo sa jednom četom u rezervi. Ipak je, u prvi sumrak, izdržala jak protivnapad neprijatelja i održala položaje. Slično je bilo i na položajima 11. brigade, kojoj se, u međuvremenu, bio vratio njen 2. bataljon. Tek ovog dana, na veče 30/31. III., 14. brigada je na Tarčin uputila jednu četu. Ona je zauzela Grab iznad sela, ali to nije imalo nikakvog efekta na razvoj situacije kod glavnine Divizije.

Trideset prvog marta težište napora preneseno je na desno od Ivan-sedla (k. 747, k. 967, Mali Ivan), na sektor 13. brigade. Trosruko veći utrošak metaka za flak (999 granata) nije mogao nadomjestiti dalje smanjenje vatrene podrške brdskog diviziona (684 granate 75 mm) i, još veće, ostalih oruđa Protivtenkovskog diviziona (89 granata 40—57 mm). Razlika od prethodnog dana bila je ta, što je, sada, neprijatelj vršio dnevni (u 14 s.), a 13. brigada noćni (u 19. sati) napad. U protivnapadu je 1. bataljon ove brigade čak uspio da ovlada s nekoliko bunkera na Malom Ivanu. Međutim, noćni napad čitavom Brigadom ostao je bez uspjeha.

Napad je imao čisto frontalni karakter, uprkos uslova da se to izbjegne.

Ni to — što je 2. bataljon 10. brigade »zabačen zapadno i sjeverno od Vihora prema Raštelici« — ne može se smatrati obuhvatom, pošto je, kao što smo već rekli, prednji kraj neprijateljeve odbrane imao oblik potkovice. Tek u toku marša (u momentu prijema naređenja nalazila se između sela Ćazanj i Dobričevići) prema Kresu, pošto su u napadu pretrpljeni neuspjesi, 14. brigadi je precizirano da dejstvo preko Sevika na Tarčin ispolji noću 28/29. marta. Drugi bataljoni 11. i 12. brigade, koji su se još bili zadržali u rejonu Grkarica, i preko Igmana, mogli su bar demonstrirati prema Hadžićima.¹⁷ i ¹⁸

Na kraju je, pored položaja na k. 1011 (Mali Ivan), u rukama Divizije ostao samo poneki neprijateljev bunker ili rov. Inače, brigade su se, u toku same borbe, bile utvrstile na dostignutoj liniji (jurišnom položaju) i — sa njih se nisu dale zbaciti. Najteži gubici, 97 poginulih, 333 ranjenih i do 20 nestalih, a s obzirom da je utrošena gotovo i sva raspoloživa artiljerijska municija, prisilili su, ovog dana,

¹⁷ Izvještaj Artiljerijske brigade. AVII, ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 48/2. Operativni izvještaj štaba 29. divizije od 11. IV 1945. godine. Isto, reg. br. 17/3.

¹⁸ Pošto je 3. divizion već prvog dana ostao bez municije, on se ovog dana sa Jasena vratio u s. Zukiće.

Operativni štab sarajevske grupe korpusa da Diviziji sugeriše obustavljanje daljih napada.

Za ilustraciju intenziteta i žestine borbi u ova četiri dana može poslužiti i obim artiljerijske vatrene podrške. Razumljivo je da je ona bila najintenzivnija u toku prvog dana napada — 28. marta. Tog dana Artiljerijska brigada je iz 21 oruđa na neprijateljeve utvrđene vatrene tačke na Rudnom brdu, Malom Ivanu, Ivan-sedlu, k. 1174 i Vihoru ispalila 6.515 granata raznih kalibara, od 20—75 mm. Dvadesetak srednjih minobacača 81 mm u sastavu pratećih četa 14 pješadijskih bataljona moglo je izbaciti dvije, a možda i tri hiljade mina, a oko 50 lakih minobacača (42—60 mm) pješadijskih četa prve linije moglo je izbaciti još tri do četiri hiljade mina. Tako je prvi dan cijelovitog angažovanja Artiljerijske brigade bio istovremeno i dan najmasovnije vatrene podrške na čitavom njenom borbenom putu.

Iduća tri dana artiljerijska vatra je takođe bila intenzivna, ali je, već sjutradan, 29. marta, 3. divizion ostao bez municije.¹⁹ U toku čitavog napada divizijska artiljerija je utrošila ukupno 14.127 topovskih granata.²⁰ Svi minobacači Divizije u ova četiri dana mogli su (s obzirom na oskudicu) utrošiti oko 6.000 mina, tako da se može reći da su »na glavu« svakog neprijateljskog vojnika na Ivanu u ova četiri dana ispaljene približno 4 granate.

Četvorodnevni napadi Divizije za konačnu likvidaciju neprijatelj evih položaja na Ivan-sedlu, uprkos visokog elana i zalaganja jedinica i uprkos do tada nezabilježenog intenziteta vatrene podrške, kao i obostrano visokih gubitaka, nisu postigli osnovni cilj. Tome je, pored neprijateljeve izvanredne upornosti i žilavosti u borbi kao i drugim razlozima, detaljno razrađenom i precizno organizovanom sistemu vatre sa dobro utvrđenih i duboko ešeloniranih, čak i na zadnjim padinama postavljenih položaja, kombinacija sa energičnim kratkim protivnapadima i svim drugim vidovima aktivne odbrane, doprinijelo i neadekvatno angažovanje raspoloživih snaga Divizije i samo djelimična usklađenost napora svih elemenata njenog borbenog poretka. Stab Divizije je pokušao da položaje na Ivan-Sedlu likvidira sa samo tri pješadijske brigade, iako, istim snagama, ni u prvoj polovici mjeseca nije ništa postigao. Značajna artiljerijska podrška nije mogla sve nadoknaditi.

Osnovnom zamisli izražena ideja o dvostranom obuhvatu, plitko ostvarena značila je samo frontalni napad na potkovičasti prednji kraj odbrane neprijatelja. Angažovanje za obilazak Bitoynje upućene 14. brigade, nije bilo precizno regulisano. Umjesto da se za neposredan napad na Tarčin obaveže istovremeno sa početkom napada na prednjem kraju, ona je to učinila tek noću, uoči posljednjeg

¹⁸ Izvještaj štaba 29. udarne divizije štabu 2. udarnog korpusa od 1. IV 1945. godine i Operativnom štabu Sarajevske grupe korpusa JA od 11. aprila 1945. godine, AVII, ANOP-a, k. 395, reg. br. 13/1 i k. 1146-B, reg. br. 17/3. Relacije štabova 10, 11, 12, 13, 14. i Artiljerijske brigade za mart 1945. godine (sa priloženim zapovijestima i izvještajima), AVII, ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 12—17/4. Dnevnik majora Berna, AVII, NjA, k. 6, reg. br. 1/6. F. Schraml, *Kriegsschauplatz Kroatien*, str. 128—129.

^{19**} Relacija Artiljerijske brigade 29. divizije za mart 1945. godine. AVII, ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 17/4.

Peti bataljon 10. hercegovačke brigade na Vihoru, marta 1945. godine

dana napada (30/31. marta). Tada je neuspjeh bio očigledan. Sem što je na ovom dosta širokom prostoru zamijenila 10. diviziju 5. korpusa, učinak ove odmorene brigade, u vrijeme kada je trebalo iskoristiti svaku četu, bio je minimalan. Ona se samo jednom četom približila do na dva-tri kilometra od Tarčina (ovladala je selom Grab) i, u odbijanju dva neprijateljeva izviđačka ispada patrolama, imala jednog ranjenog borca. Ostavljanje 12. brigade u divizijskoj rezervi, u Konjicu i južno od njega, u ovoj situaciji značilo je njenu mobilizaciju, pa, sem koncentracije artiljerijske vatre na k. 1278, 1174 i 967 od Vihora do prevoja i jače brigadne rezerve na ovom pravcu, težište napada nije bilo jasno izraženo.

KONAČNO: OBILAZNI MANEVAR

Poučen ovim iskustvom — i na zahtjev Operativnog štaba sarađevske grupe korpusa — štab Divizije je 1. aprila u dolinu Lepenice prebacio 10. i 11. udarnu brigadu. Sada je tamo, na neprijateljevom boku imao tri brigade, dok je za frontalni pritisak na Ivan-sedlo ostavio Trinaestu i — iz rezerve angažovanu — 12. brigadu. Ove dvije brigade podržala je gotovo čitava Artiljerijska brigada, ali koja sada raspolaže vrlo oskudnim količinama municije za sva oruda. Angažovanje glavnine pješadijskih snaga u dolini Lepenice bio je veoma dobar i efikasan potez, koji bi, da je primjenjen još početkom mjeseca, dao mnogo bolje rezultate od onih koji su postignuti uzaludnim pokušajima frontalnog probroja preko Ivan-sedla. Manevarski način ratovanja na manje pošumljenom zemljištu daleko više je odgovarao mentalitetu i navikama boraca Divizije, pa ni uspjeh sada nije izostao.

Pretposljednjeg dana marta, gotovo istovremeno kada je pala odluka da se frontalni napadi na Ivan-sedlu obustave i glavnina Divizije zabaci preko Bitovnje u obuhvat dolinom Lepenice, pala je — i na neprijateljevoj strani — za ishod operacije značajna odluka. 227

Naime, u situaciji kada je 7. SS divizija iz Vareša bila pokrenuta preko Olova prema Tuzli (poduhvat »Osterglocke«), a njemački nabori od Doboja i Brčkog počeli jenjavati, komandant 21. brdskog armijskog korpusa bio je u velikoj dilemi — da li da produži taj pokret.

Odlučio je da od tog odustane i 7. SS diviziju pocijepa na dva dijela, upućujući 14. SS puk od Olova preko Knežine prema Romaniji, u cilju spasavanja tamo okruženog puka 181. divizije, a 13. SS puk prema Kaknju — radi ponovnog uspostavljanja bar one jedine odstupnice dolinom Bosne. U toku dana i sutradan jedinicama su saopšteni detalji plana povlačenja. Prema njima je Ivan-sedlo trebalo napustiti 4/5, a Sarajevo 7. aprila 1945. godine, dok je u zaštitnicu Korpusa odredena ojačana 181. pješadijska divizija. Za dalju evakuaciju materijala i pljačke više nije bilo vremena, pa je apsolutni prioritet dat evakuaciji ranjenika i, z. aprila, iz sarajevskih bolnica evakuisano je preostalih 1.050 njemačkih ranjenika.²¹

Tako su, istovremeno sa njemačkom pregrupacijom u cilju obezbjeđenja odstupnih komunikacija dolinom Bosne²² i posijedanja zaprečnih položaja »Bären« na zapadnoj ivici Sarajevskog polja, na boku ovih odstupnih komunikacija i prvih zaprečnih položaja, u regionu Kreševo — Lepenica — Zabrdje od 1. do 3. aprila grupisane tri hercegovačke brigade. Njihov rad je od 4. aprila objedinjavao poseban *Operativni štab grupe brigada* u sastavu: *Rako Mirković komandant, Slavo Skender zamjenik komandanta, Mirko Ignjatić politički komesar i Hrvoje Tičinović načelnik štaba*. U dolinama rijeka i na brežuljcima ispod 600 m bilo je već okopnilo, a prvi dani aprila su bili sunčani. Zbog toga su pokreti 10. i 11. brigade bili mnogo brži i Jakši. Sa neprijateljem uglavnom nije bilo dodira, pa je bilo svega nekoliko manjih sukoba, bez većih gubitaka. Trećeg aprila sve tri brigade, oslonjene na Kreševo, izbile su prednjim dijelovima duž lijeve obale Lepenice od Tmorn-planine (tt. 1315), čije strme padine su pružale dobar oslonac desnom krilu do sela Višnjice, 2 km zapadno od Kiseljaka, ali greben Međuvršje — (tt. 1195) — Volujak (tt. 1005) — Cubren (tt. 1097) — Ljetovik (tt. 934), između slivova Lepenice i Kreševčice, još nije bio čvrsto u njihovim rukama. Na njemu će se sutradan, još od samog jutra, sukobiti sa jedinicama koje je objedinjavala komanda 369. divizije.

Pošto se u toku noći premjestila iz Pazarića u Kiseljak, ova komanda je preuzeila i započela posijedanje povijenog desnog krila pravog korpusnog prihvavnog položaja, »Berenstellungen« (*Bärenstellungen — medvedi položaj*) i to privremeno, do dolaska 181. divizije. Međutim, njen osnovni zadatok bio je: da na Fojničkoj rijeci izgradi drugi korpusni prihvatan položaj (»Pantherstellungen«), sa bočnim oslonim tačkama u Visokom i Kiseljaku. Preuzimajući pod svoju komandu 1. bataljon njemačkog policijskog puka »Nagel«, ona je, od Hadžića i Blažuja do Kiseljaka, angažovala 3. bataljon 370. gendariskog puka, 909. tvrdavsku brigadu i dijelove ustaško-domobranske 9. gorske divizije, ali se konkretan raspored ovih jedinica nije

²¹ Drumovi Sarajevo — Visoko — Kiseljak i Sarajevo — Kiseljak — Busovača — Zenica — željeznička pruga Sarajevo — Visoko — Zenica.

²² Vidi rezultate na strani 522.

mogao utvrditi.²³ Ove jedinice su, zbacivši 4. bataljon 14. brigade ovladale Cubrenom a, onda, i Volujakom, sa koga su, u susretnoj borbi, potisle 2. bataljon 11. brigade. Jedanaesta brigada je, međutim, u protivnapadu, ponovo ovladala Volujakom, dok je Ćubren os-tao u rukama neprijatelja.

Cim se okupio, Operativni štab Grupe brigada je, u duhu prim-ljenih radio instrukcija, već prije podne izdao Zapovijest za napad.²⁴ Izvršavajući ovu zapovijest, Deseta hercegovačka brigada, ojačana vodom brdskih tovarnih topova 75 mm, od s. Vidasovića i Gunjana, podišla je u toku noći Tarčinu i u 01 sat ušla u Tarčin, kojega je neprijatelj bio evakuisao. Jedanaesta hercegovačka brigada sa Volu-jaka krenula je u 17 sati u napad prema Drozgometvi i, u prvim večernjim časovima, ovladala važnim visovima Oštrik (k. 944), Ple-ševac (k. 937) i Batalovo brdo (tt. 934), sjeverno od Drozgometve. Ovi položaji će idućih dana biti značajne oslone tačke za napad na odstupajućeg neprijatelja. Četvrti bataljon 14. brigade ovladao je Cubrenom i tako — i na ovom dijelu — osigurao dominiranje ne-prijatelj evom osnovnom odstupnom komunikacijom.

Drugog aprila, koristeći i Uskrs kao povod, u Pazarić je došao komandant 21. korpusa, general pješadije Lejzer; cilj njegovog do-laska je bio podizanje borbenog morala ostatka 369. divizije. On je, zato, na širem sastanku oficira precizirao detalje povlačenja. Kako je tek ovog dana i »oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske« saopšten njemački plan povlačenja, sa Ivan-sedla je noću 2/3 skinut 9. ustaški zdrug i prebačen na osiguranje komunikacije prema Kise-ljaku. Na Ivan-sedlu je ostao samo ojačani 370. grenadirski puk. Nje-govo povlačenje je trebalo da počne 4. aprila u 19.30 sati. Međutim, u 16 sati počela je artiljerijska priprema u toku koje je, do 17 sati, 2. divizion Artiljerijske brigade na Mali Ivan, Ivan-sedlo — Vihor, te s. Korču i vis Dragalj ispalio 150 granata 75 mm, a 3. baterija 1. diviziona na k. 748 iznad same Bradine 84 protivtenkovske granate i 198 granata iz četverocjevnog protivavionskog topa 20 mm. Prve juriše 12. i 13. hercegovačke brigade, koje su sada napadale na ši-rem frontu, neprijatelj je uspio da odbije, ali su napadi nastavljeni. U 19 sati 1. bataljon 13. brigade ovladao je Malim Ivanom. U 20 sati 12. brigada je, uz podršku artiljerije (35 protivtenkovskih granata 40 i 57 mm), konačno ovladala Vihorom, a, istovremeno, i 3. i 4. ba-taljon 13. brigade, Rudnim brdom i Korčom. Njemački 1. bataljon 370. grenadirskog puka i 369. izviđački bataljon odstupili su u redu, ali su se dva krilna (neidentifikovana) bataljona u mraku izgubila i na most Vrbanja, na izlazu iz Raštelice, stigli sa dva sata zakaš-njenja.

Noćno gonjenje, koje su preduzele 12. i 13. brigada, bilo je ote-žano minskim poljima, pa je, iz tih razloga, i 1. divizion Artiljerijske brigade zanočio na Ivan-Sedlu. Dvanaesta brigada je u Tarčinu uspo-stavila vezu sa 10. brigadom, nešto poslije pola noći, pa su njeni di-jelovi — i dijelovi 13. brigade — do zore oslobođili Pazarić i, do po-dne, izbili pred Hadžiće na liniju Crepljani — Zovik — Ormanj. Tu

²¹ Zapovijest za napad Operativnog štaba Grupe brigada od 4. IV 1945. godine.
AVII, ANOP-a, k. 1146-B.

²² Dnevnik majora Bem-a, AVII, NjA, k. 6, reg. br. 1/6.

su one sačekale da pristignu prve artiljerijske jedinice, koje će podržati organizovani napad za oslobođenje Hadžića. Držanjem Hadžića neprijatelj je osiguravao ulaz u Rakovički tjesnac kod Raskršća, kao uslov za povlačenje bar polovine snaga preostalih u Sarajevskom polju.²⁵

Dolina Zujevine, uzvodno od Hadžića, bila je tako oslobođena i — čitava Divizija (Artillerijska brigada je bila u pristizanju) — našla se po podne 5. aprila 1945. godine pred komunikacijom Blažuj — Kiseljak. Tako je, uostalom, i bilo predviđeno zapoviješću Operativnog štaba sarajevske grupe korpusa JA od 4. aprila 1945. godine.²⁶ Zadatak Divizije je bio da, vezujući se kod Vrela Bosne sa 3. udarnom divizijom, ovlada svim neprijateljevim uporištima na drumu Blažuj — Kiseljak, sprječavajući odstupanje neprijatelja tim pravcem. To se moglo ostvariti samo likvidacijom »medvedih« položaja, koje je neprijatelj, u toku prethodna dva dana, već bio dobrom dijelom posjeo.

U zoni napada 29. divizije ovi položaji su počinjali neposredno (valjda zbog snijega, visine i teško prohodnih strmih padina) Stupnikom (Crni Vrh — tt. 1248) i nastavljadi se prvim visovima jugozapadno od druma Raskršće — Kiseljak. Obezbeđenje Blažujske kotline, koja sa Raskršćem predstavlja ulaz u usku dolinu Rakovice (gdje je ovu komunikaciju i najlakše zatvoriti), iziskivalo je ovdje nešto veću dubinu, pa su u položaje uključeni i Hadžići. Prednji kraj odbrane je zbog toga pomjeren na sutjesku Zujevine, južno od ovog naselja. Početak opštег napada bio je zakazan za 15 sati 5. aprila 1945. godine.

Za razliku od napada izvedenog 28. marta, ovaj napad imao je daleko bolju idejnu zamisao. Napad je, međutim, zakasnio, a angažovanje Grupe brigada u dolini Lepenice nije bilo adekvatno stanju pred frontom Divizije. Prije svega, Grupa brigada je razvučena duž komunikacije od Tarčina do Kiseljaka u dužini od oko 40 km, pa ni na jednom od tri odsjeka, nije mogla ostvariti potrebnu nadmoć. A drugo — 10. brigada je u dolinu Zujevine upućena sama, uz to i u plitak obuhvat. Zbog toga ona i nije mogla zahvatiti ni presjeći snaže 370. grenadirskog puka koji se, kao posljednji, noću 4/5. dolinom Zujevine povukao sa Ivan-sedla. To je omogućilo da se snage nemačkog 21. brdskog armijskog korpusa na ovom pravcu planski povuku i blagovremeno posjednu dobar dio položaja kojima je, inače Divizija trebala ovladati.

Brzo pomjeranje snaga, koje su se iz Sarajevskog polja povlačile ovim pravcem, otežava preciznije utvrđivanje snaga koje su se po podne 5. aprila našle pred Divizijom. Nesumnjivo je jedino: da se u dolini Rakovice i na Kobiljoj glavi našla — i tu ostala — oslab-

²⁵ Izvještaji štaba 29. divizije štabovima grupe korpusa i 2. udarnom korpusu od 11. i 16. aprila 1945. godine. AVII, ANOP-a, k. 395, reg. br. 15/1 i k. 1146-B, reg. br. 17/3. Relacija štabova 10, 11, 12, 13, 14. i Artiljerijske brigade za april 1945. godine. Isto, k. 1146-B, reg. br. 1 i 19/4, k. 1150-B, reg. br. 7/4, k. 1151, reg. br. 8/10 i k. 1153-B, reg. br. 2/4. Operativni dnevnik štaba hercegovačke brigade. Isto, k. 1152, reg. br. 2/5.

²⁶ Zapovijest Operativnog štaba sarajevske grupe korpusa JA od 4. IV 1945. godine.

Priprema minobacača za dejstvo, Blažuj, 6. aprila 1945. godine

ljena 909. tvrđavska pješadijska brigada. U toku dana u Han-Ploču je stigla komanda 181. pješadijske divizije sa prvim jedinicama i preuzeila rukovođenje odbranom »medvedih položaja«. Dok su njena glavnina (334. i 359. pješadijski puk, posjeli za odbranu ostatak medvedih položaja (Blažuj — Rajovac), ovim pravcem se, sjutradan, povlačio njen 363. streljački puk i 964. tvrdavska pješadijska brigada, sa dijelom artiljerije. U rano jutro ovuda je prošao i general Lejzer sa dijelom operativnog štaba i minimalnom zaštitnicom, dok je komanda 181. divizije iz Han Ploče, radi veće sigurnosti, prešla u Rakovicu.

Naravno da štab 29. divizije nije u takvoj situaciji mogao imati ni približnu predstavu o snagama ispred sebe, niti je bilo kakvo drugačije grupisanje od zatečenog dolazilo u obzir. Sve što je mogao učiniti bilo je pomjeranje 11. brigade na Cubren i Ljetovik, radi stvaranja prostora za 10. brigadu, ali bi bolje učinio da je, privlačnjem na taj odsjek 14. brigade, obezbijedio svoju nadmoć. Očigledno nije dovoljno uočen značaj prevoja Kobiljače, čijim ovlađivanjem je komunikacija mogla biti definitivno presječena.

Opšti napad je počeo u 16 sati 5. aprila. Nastupajući desnom (Trinaesta) i lijevom (Dvanaesta brigada) obalom Zujevine uz podršku dvije baterije 1. diviziona i jednog topa 2. diviziona Artiljerijske brigade (utrošili su 55 topovskih granata 40—75 mm i 560 metaka 20 mm), brigade su ovladale kosom, koja se od Stupnika i k. 985 spušta prema Zunovici, Tinovim brdom (k. 825) i Šupljom stijenom (k. 804) i, do 19 sati, oslobodile Hadžiće. Posle toga su demoralisanih neprijatelja gonile do samog Raskršća.

Trinaesta brigada je, uz to, svoj 4. bataljon, preko igmanskog prevoja fk. 989), uputila na Vrelo Bosne i Ilidžu, radi obilaska Stupnika i uspostavljanja veze sa 3. udarnom divizijom u Sarajevskom polju.

Skrenuvši preko Pazarića, Deseta brigada se ispela na Ormanj (Repišta — tt. 1143 i Ormanj — k. 1000), oslobođila Drogometvu, ovladala visom Liševac (k. 847) i Batalovim brdom (tt. 934), smijenila bataljon 11. brigade. U borbama kod Zovika, na Ormanju te na položajima Liševac — Batalovo brdo, Brigada je ubila 40, a zarobila 46 neprijateljskih vojnika, i ujutro 6. aprila držala liniju Dugi Do (k. 797) — Rudnik (k. 676) na padinama Batalova brda i Pleševca, odakle je pod pješadijskom vatrom držala drum u dolini Rakovice.

Po predaji položaja na Batalovom brdu, 11. brigada je, ostavljajući na Pleševcu (k. 937) 3. bataljon, u 16 sati krenula u napad sa linije Oštrik (k. 944) — s. Zeželjevo — s. Volujak, s ciljem da ovlada grebenom Čubren (tt. 1097) — Ljetovik (tt. 934) radi pritiska na komunikaciju. Dok su 2. i 4. bataljon uspješno ovladali Ljetovikom i — kod Podgaja — izbili na drum u neposrednoj blizini Kiseljaka, 1. bataljon je, tek poslije pet sati oštре borbe, ovladao Cubrenom.

Ovog dana izведен je prvi jači napad 14. brigade na garnizon u Kiseljaku ali — nije imao izgleda na uspjeh, s obzirom na jačinu posade i značaj ove važne raskrsnice za neprijatelja.

Tako je čitava Divizija do mraka 5. aprila 1945. godine zajašila na komunikaciju Blažuj — Kiseljak, stavljajući je gotovo na čitavoj dužini od 20 km pod vatru automatskih oruđa. Premda su manji dijelovi bili mjestimično i na samom drumu, Divizija nije bila ovladala ni jednim objektom koji bi garantovao definitivan prekid neprijatelj evog saobraćaja. Ali, ona je taj saobraćaj u toj mjeri usporila, da je, već ujutru, došlo do zagruženja i gomilanja trupa i vozila u Blažujskoj kotlini.

Šestog aprila ujutru, dok su se u Sarajevu oko Marindvora i željezničke stanice vodile posljednje borbe za oslobođenje grada. 4. bataljon 13. brigade se, kod izvora Bosne, spustio u Sarajevsko polje. Do 5 sati on je jednom četom oslobođio Ilidžu, gdje mu se predalo nešto domobrana, a drugom, kod crkve (k. 496) u selu Vrelo Bosne, izbio na komunikaciju Sarajevo — Blažuj, gdje se kretalo nekoliko pojedinačnih od prethodne kolone zaostalih vozila. Za to vrijeme njen 1. i 3. bataljon, sa kosa Stupnika iznad same željezničke stanice Blažuj, zasipali su vatrom mnogobrojne konje, vozila i kolone, koje su se u toku noći počele ovdje nagomilavati. Oko podne, snagama od oko 1.000 vojnika i jakom vatrenom podrškom iz Blažuha, neprijatelj je ovladao Lokvama (k. 1001), na sjevernim padinama Stupnika. Tek uvodenjem 2. bataljona iz rezerve preko Crnog Vrha (tt. 1248), 13. brigada ga je odbacila u kotlinu.

Pred naletom tenkova, dijelovi 4. bataljona sklonili su se s drugma kod Vrele Bosne i bataljon se, u nastojanju da se prema Blažuju veže za glavninu Brigade, dokopao strmih kosa Igmana. Od tog momenta ovih dvadeset kilometara puta od Vrele Bosne do Kiseljaka svaka kolona je prolazila gotovo pod neprekidnom vatrom 29. divi-

zije, i morala je, zato, protivnapadima osiguravati dionicu po dionicu puta. Nailazak rezerve 21. brdskog armijskog korpusa, koji su sačinjavali 14. SS brdski lovački puk, ojačan 105. SS izviđačkim bataljonom, jednim divizionom 7. artiljerijskog puka — a izgleda i jednim protivavionskim divizionom, koja je tog jutra na mostobranu Stup — Ilijada, između rijeke Miljacke i Željeznice u Sarajevskom polju prihvatala pukove 181. divizije i 964. brigadu — privremeno je popravio situaciju neprijatelja od Blažuha do Han-Ploče. Snažna vatrena moć ovih jedinica, koje su raspolagale i sa više oklopnih vozila, omogućila mu je da ponovo otvori, između Han-Ploče i Kobilje glave, presječenu komunikaciju i, istovremeno, na Batalovu brdu i Pleševcu, nešto potisne 10. hercegovačku brigadu i 3. bataljon 11. brigade. Za Oštrik (k. 944) se međutim »čitavog dana vodila kravava borba« i 10. brigada ga je ponovo »zauzela u prvi sumrak«. Ovi privremeno zauzeti položaji sa Kobiljom glavom i Crkvicom (tt. 933) činili su solidan prihvatni položaj za izvlačenje preostalih snaga u dolini Rakovice i kod Blažuha. Inače, 11. i 14. brigada su prethodno, u toku noći, ponovo ovladavši Cubrenom i Višnjicom, ovog jutra bile potiske 370. grenadički puk do samog druma, od Han-Ploče do Kiseljaka. To je navelo komandu 181. divizije da se pomjeri u sada sigurniju Rakovicu. Uz to je 14. brigada izvršila i nov napad na garnizon u Kiseljaku, ali je, odbaoivanje naših snaga sa Pleševca, omogućilo neprijatelju da po podne još jednom ovlađa Cubrenom. Tako je izgledalo da više neće biti problema oko izvlačenja šarene zaštitnice 21. korpusa dolinom Lepenice, pa je general Lejzer svoju rezervu pomjerio u Bilalovac, prema Busovači.²⁷

Brigade 29. divizije, sve više podržavane vatrom 1. i 2. diviziona Artiljerijske brigade (koji su ovog dana utrošili 153 protivtenkovske granate 37—57 mm, 331 topovsku granatu 75 mm i 740 metaka za PA top 20 mm) sa vatreñih položaja u Binježevu i Hadžićima, svaka na svojoj dionici puta, odnosno odsjeku puta, nastojala je nanijeti odstupajućim kolonama što više gubitaka, zbacujući sa kosa iznad druma povremeno neprijateljeva obezbjeđenja.

Uništenje lijeve zaštitnice 21. korpusa i oslobođenje Kiseljaka

Po dolasku 14. SS puka i 116. izviđačkog bataljona, 6. aprila²⁸ 10. i 11. hercegovačkoj brigadi uspjelo je ponovo da, kod Han-Ploče, presijeku komunikaciju. Zbog toga se ugrožena komanda 181. divizije vratila u Rakovicu. Kako je komunikacija ovog dana bila zakrčena i — dejstvom avijacije uništenim vozilima i oruđima — komanda 181. divizije se sa svojim 363. pukom i 964. brigadom našla odsečena u dolini Rakovice, od Kobilje glave do Blažuha. Pristizanje 7. crnogorske brigade 3. udarne divizije, koja je od s. Osijeka i Butila angažovana prema Crkvini, zaprijetio im je gotovo potpunim ok-

²⁷ Na prolazu kroz Raskršće (između 10 i 12 sati) oni su zasuti snažnom artiljerijskom vatrom, a da bi se dokopali Kiseljaka, morali su ponovo ovladati Cubrenom.

²⁸ Uz gubitak 6 poginulih i 12 ranjenih, 10. brigada je tu zaplijenila 10 topova, 3 flaka, 5 minobacača, 25 puškomitrailjeza, 10 kamiona, oko 50 zaprežnih kola, oko 100 konja i mnogo municije i opreme.

ruženjem. Do tada se 909. tvrđavska pješadijska brigada već bila uglavnom istopila, dok je 370. grenadirski puk još odolijevao na, u međuvremenu povraćenom, Ćubrenu i Ljetoviku.

U ranu zoru 7. aprila 13. brigada je krenula u odlučan napad na neprijatelja, koji je pokušavao da iz Blažuj a evakuiše bar dio nagonmilanih vozila i oruđa. Svi njegovi pokušaji u tom pogledu bili su ometani snažnim napadima 13. i pritiskom 12. hercegovačke brigade, koji su podržavani jakom artiljerijskom vatrom. Tome je doprinio i pritisak 7. brigade 3. udarne divizije od Osijeka i Butila. Jaka artiljerijska vatra po Raskršću ubijedila je Nijemce da su naporu u tom pravcu uzaludni pa su, ostavljajući vozila, sve teže naoružanje pa i konje, pešadijskim kolonama odstupili uz Vino-brdo i Debelom kosom prema Vlakovu i Kakrinju. Snažnim noćnim napadom 6/7. aprila 12. brigada je, poslije trosatne žilave borbe, u 23 ovladala drumom od Raskršća do k. 529 u dolini r. Rakovice, ali su je, dva sata kasnije, tenkovi i oklopni automobili odbacili. Oslobođenje Blažuj a prinudilo je neprijatelja da se i sa Raskršća počne užurbano povlačiti dolinom Rakovice prema Kobiljoj glavi. Dvanaesta brigada, podržana vatrom i pokretom Artiljerijske brigade, gonila ga je u stopu.

Tenkovi koji su ovdje zadržani i oklopni automobili omogućili su neprijatelju da, pred zoru 7. aprila, na Kobiljoj glavi ponovo otvori drum prema Kiseljaku. Komanda 181. divizije, zajedno sa dijelom okruženih jedinica, iskoristila je tu posljednju šansu. U povlačenju prema Kiseljaku, tenkovi, za koje od Raskršća na ovamo nije bilo protivsredstva omogućili su neprijatelju da i posljednji put ovlada Ćubrenom i prokrči put ka Kiseljaku. Pri tome je, u borbama sa 10., 11. i 14. brigadom, pretrpio teške gubitke.

Konačnim ovladivanjem Kobiljom glavom, 10. brigada okreće put prema okruženim ostacima neprijatelja u dolini Rakovice, što je ubrzo dovelo do njihovog potpunog uništenja. Samo manje grupe, ostavljajući ranjenike, naoružanje i opremu probile su se do Crkvice.

Dok su se njemačke jedinice na osiguranju druma od Han Ploče do Kiseljaka uglavnom mogle i uključiti u ovu posljednju kolonu, značajni ostaci 363. pješadijskog i 220. artiljerijskog puka 181. divizije, 964. i 909. tvrđavske pješadijske brigade, vezani u borbi upornim naletima hercegovačkih brigada ili zakrčenosti ceste i ometani u izvlačenju oruđa i vozila, od jutra 7. aprila nisu više imali šanse da se organizovano povuku. Demoralisani izvlačenjem komande 181. divizije sa glavninom i tenkovima, oni su, ostavljajući vozila, ranjenike i sva teža oruđa, pokušavali da se od Blažuj a, sa Raskršća, iz Gladnog polja i doline Rakovice, po manjim grupama i jedinicama i bez osiguravajućih dijelova, kosama i potocima izvlače na greben Oštrik (tt. 840)—Crkvica (tt. 983). Kako se to sve odvijalo kao na dlanu, pred očima streljačkih strojeva 13. i 12. brigade — koje su njemačke odbrambene linije potisle sa podnožja kosa Stupnika i Liševaca — uslijedio je i posljednji juriš, kome se više nije moglo odoljeti. Već oko 8. sati 13. brigada oslobođila je Blažuj.²⁹

²⁹ U njemu je zaplijenjeno mnoštvo vozila, većinom oštećenih, po jedan brdski (75 mm), protivtenkovski (37 mm) i protivavionski (20 mm) top i minobacač 81 mm, (tri laka minobacača), 2 puškomitrailjeza, 9 automata, 117 pišaka, 28 pištolja, preko 60.000 puščanih metaka i velike količine opreme, hrane i druge municije.

Oko 10 sati i 12. brigada je ovladala Raskršćem i dijelom komunikacije do k. 529, što je omogućilo da, izvlačenjem na drum po jednog protivtenkovskog i protivavionskog topa, za dva sata očisti čitavu dolinu Rakovice; pri tom zarobljeno je oko 300 njemačkih vojnika.³⁰ Kako je i 10. hercegovačka brigada u međuvremenu bila ponovo ovladala Kobiljom glavom i komunikacijom od s. Stanjevca do Han-Ploče, kuda je prije podne ovog dana posljednja veća grupa iz odsječene grupacije uspjela da umakne, Divizija je po podne 7. aprila izbila na liniju Oštrik (tt. 840 iznad Vlakova)—Crkvica (tt. 933)—Grahovo—Han-Ploča — padine Cubrena i Ljetovka — Borina — Višnjica. Na toj liniji je i zanoćila.

Osmog aprila ujutru, poslije kraćeg noćnog predaha jedinica, planirano je da 10. i dva bataljona 11. brigade, sa Cubrena i Ljetovika i od Han-Ploče, uniše dijelove 370. grenadirskog puka u dolini Lepenice do Kiseljaka, a da 14. brigada, ojačana sa dva bataljona 11. brigade osloboди Kiseljak. Po proboru ostatka zaštitnice sa »medvedih položaja« (964. i 909. tvrdavska pješadijska brigada, 363. streljački puk, 116. izvidački bataljon i nešto artiljerije), i zbog toga što je ljevu bočnu oslonu tačku Visoko izgubila još 6. aprila organizovanim otporom građana kojima se pridružio jedan domobranski bataljon, njemačka 369. divizija nije imala zadatku i namjeru da i dalje drži Kiseljak i lijevu obalu Fojničke rijeke. Štaviše, ona se žurila da sa svojim ojačanjima, u koja su ulazili i ostaci ustaško-domobranske divizije, što prije napusti »panterske položaje« i definitivno se odvoji od 29. divizije sa kojom se čitavu godinu dana tako bezuspješno hrvala. U toku noći, iz doline Lepenice povukla je sve snage osim borbenih obezbeđenja i — odstupnim kolonama — uputila se na nove prihvratne »lisicije« (*Fucksstellungen*) položaje..

U rano jutro jedinice Divizije su krenule u napad i Kiseljak je, već u 4 sata, bio slobodan; gonjenje neprijatelja prema Busovači nastavile su 11. i 14. brigada. Neprijatelj, međutim, ni na »lavljim položajima« (*Löwenstellungen*) na razvodu potoka Kozice i Mlave, koje je do prethodnog dana držao 14. puk 7. SS divizije, nije sačekao naše jedinice. U tom rejonu 11. i 14. brigada uspostavile su kontakt sa jedinicama 5. udarnog korpusa, koje su nastavile dalje gonjenje neprijatelja dolinom Bosne.

Time je za 29. diviziju učešće u sarajevskoj operaciji bilo završeno. Borbe koje je Divizija vodila od 4. do 8. aprila od Ivan-Sedla do Kiseljaka, na frontu koji je u početku bio duži od 40 kilometara, nesumnjivo spadaju u najuspješniji njen poduhvat. Posljednjih 108 sati svih njenih šest brigada provele su bez odmora i bez smjene i u gotovo neprekidnim okršajima. Ponesena elanom boraca, inspirisanih posljednjim jurišem za oslobođenje glavnog grada Bosne i Hercegovine, Divizija se razlila dolinama Zujevine i Lepenice, dospjevši i u Sarajevsko polje. Tamo je dala oduška tjeskobi koja je njenu udarnu snagu sputavala u klanicama kanjona Neretve i Trešanice i čitav mjesec na ledenu Ivan-sedlu. Ubirajući plodove i prethodnih napora, brojnog porasta i povećane vatrene moći u tih 108 sati, bez obzira

³¹¹ Relacije 10, 11. i 14. brigade za april 1945. godine. AVII, ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 19/4, k. 1150-B, reg. br. 7/4, k. 1153-B, reg. br. 2/4. Dnevnik majora Berna. Isto, NjA, k. 6, reg. br. 1/6.

što neprijatelj sada nije bio ni slabiji ni manje brojan od onog na Ivan-sedlu, Divizija je oslobođila Tarčin, Pazarić, Hadžiće, Iličku i Kiseljak.

Stab Divizije je procjenio da je neprijatelj pred frontom Divizije imao 2.500 mrtvih,³¹ a izbrojeno je preko 500 zarobljenika, u šta nisu uračunati u jedinice uključeni zarobljeni ili prebjegli domobrani i milicioneri — njih tri do četiri stotine. Njemački dokumenti pokazuju da je, u odlučujućih 48 sati između 5. i 7. aprila, na komunikaciji Blažuj—Kiseljak gotovo potpuno uništena 909. tvrđavska pješadijska brigada, da su se sa Kobilje glave probili samo ostaci 363. streljačkog puka i 964. tvrđavske pješadijske brigade i da je — u regionu Blažuja i Rakovice — ostala gotovo cijelokupna artiljerija 181. pješadijske divizije. Prema izvještaju štaba 29. divizije od 16. aprila zaplijenjeno je: 6 haubica 105 mm mm, 5 brdskih topova 75 mm, 6 protivtenkovskih i 3 protivavionska topa, 9 minobacača 81 mm, 6 minobacača 46 mm, 10 mitraljeza i oko 60 puškomitraljeza, 615 pušaka, 30 automata i 80 pištolja, 40 kamiona i putničkih automobila, 20 motocikla i 100 zaprežnih kola, oko 500.000 puščanih i mitraljeskih metaka, te nekoliko hiljada artiljerijskih i minobacačkih granata. Brojna, totalno uništena ili spaljena vozila i oruđa, nisu registrovana. Zbog velike gustine vatre više stotina konja je pobijeno, pa je samo desetak zdravih zaplijenjeno.

Istovremeno, Divizija je imala 126 poginulih, 325 ranjenih i 3 nestala. Od nagaznih mina uništeni su po jedan protivtenkovski top, kamion i putnički automobil.³²

Tridesetodnevno učešće Divizije u sarajevskoj operaciji (5. III do 8. IV 1945), koja je inače trajala od 1. marta do 12. aprila 1945. godine, (počela je samo nešto prije i nešto kasnije se završila) ima nekoliko jasno izraženih perioda. U njima su se radikalno mijenjali kako zemljšni i klimatski uslovi za borbu i opstanak, tako i karakter i intenzitet borbene aktivnosti. Upravo u toku ove operacije Divizija je tri puta dostizala stepen maksimalnog ulaganja svih napora, što je rezultiralo brojnim žrtvam (sa po tri do četiri stotine izbačenih iz stroja), ali na žalost, ne i uvijek adekvatnim rezultatima. Dok su, na primjer, žrtve u borbama od 5. do 8. marta bile neizbjegne za održanje Divizije na tako ključnim položajima kao što je Ivan-sedlo, to ne možemo reći za uporne pokušaje frontalnog proboga već dobro utvrđenih položaja neprijatelja na tom istom sedlu od 28. do 31. marta. To je veoma upečatljivo pokazao uspjeh ispoljen čim se Divizija oslobođila zabluda o »prelasku« na »moderno« frontalno ratovanje, koje se jedinicama NOVJ počelo uporno nametati od kraja 1944. godine vraćajući se manevru, kao višestruko isprobanoj obliku u praksi pretežno partizanskog ratovanja.

U toku operacije Divizija je uspješno prošla kroz školu frontalnog ratovanja, naučila se ukopavati i koristiti artiljerijsku vatrenu podršku, detaljnije i određenije precizirati sadejstvo kako poje-

³¹ Izvještaji štaba 29. divizije od 11. i 16. IV 1945. godine, AVII, ANOP-a, k. 395, reg. br. 15/1 i k. 1146-B, reg. br. 17/3.

³² U Izvještaju štaba Divizije Operativnom štabu Sarajevske grupe korpusa JA od 11. aprila 1945. godine broj neprijateljevih mrtvih i zarobljenih nije zaokružen i nešto je manji — 2.102 mrtva i 411 zarobljenih. AVII, ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 17/3.

dinih dijelova vlastitog borbenog poretku tako i sa susjedima. Njene jedinice stekle su dragocjena iskustva, kako u upornoj odsudnoj odbrani, čak i na položajima lociranim na zadnjem nagibu (koji su prosto »visili« iznad Bradine), tako i u savladavanju žičnim i minskim preprekama ojačanih utvrđenih položaja.

Posebno značajno iskustvo su bili oštri klimatski uslovi na snijegom zavijanom i šumovitom Ivanu i padinama Bjelašnice i Bitovnje. S obzirom na mediteranske navike znatnog broja hercegovačkih boraca, koji se odlično snalaze u kršu njihov uspjeh u šumi, kada su vidici zatvoreni, bio je tim veći. Tri brigade, koje su za Ivan bile čitav mjesec prikovane (posebno 13-ta, popunjavana iz najnižih južnih krajeva Hercegovine, koja je na Ivanu ostala bez smjene čitavo vrijeme), uspješno su položile i ovaj ispit u savladavanju prirodne stihije uz postizanje visokih borbenih rezultata.

Iznurivanje, i potom, gotovo potpuno uništavanje i razbijanje neprijateljevih jedinica (čije brojno stanje pred frontom Divizije nikad nije padalo ispod njenog brojnog stanja), kao i impozantan plijen koji je oslobođen, najvažniji je rezultat napora Divizije u ovoj operaciji. Premda je i u njoj više od 1.000 boraca i starješina izbačeno iz stroja procijenjeni gubici neprijatelja pred frontom Divizije u toku operacije — iznose bar tri puta toliko³³ To dostiže ukupno brojno stanje Divizije, što i nije čest slučaj u ratnoj praksi i što dokazuje visoku moralnu i vojnu čvrstinu i spremnost boraca Divizije. Na shvatanje koje je razbijeno u mostarskoj operaciji, da je masovnim prilivom novih i posebno mladih boraca opala borbenost jedinica, niko se više i ne osvrće. Naprotiv, u svim izvještajima prisutne su konstatacije o izdržljivosti, upornosti, elanu i borbenom zalaganju i mladih boraca i mladih starješina, koji su, vrlo brzo, dorastali i čak nadraštali svoje funkcije.

³³ Izvještaj štaba 29. divizije štabu 2. udarnog korpusa od 16. aprila 1945. godine. AVII, ANOP-a, k. 395, reg. br. 15/1.

Trideset sedma divizija

Sastava:

- 3. proleterska (sandžačka) brigada, komandant, major JAGOŠ MIRKOVIĆ, pukovnik, umro. Politički komesar, major DUŠAN TOMOVIC — umro;
- 4. brigada, komandant, kapetan MILOŠ VIAH0VIĆ, pot-pukovnik u penziji. Politički komesar, major SLOBODAN LUČIĆ, pukovnik u penziji;
- 5. brigada, komandant major, BOŠKO ŠKRBOVIĆ, general-potpukovnik u penziji. Politički komesar, major SIMO GRBOVIĆ, pukovnik u penziji.

SASTAV ŠTABA

Komandant 37. divizije,
major Cedomir Drušović,
narodni heroj, general-potpukovnik u pen-
ziji

Politički komesar, pot-
pukovnik Danilo Knežević, pukovnik u penziji

*Izveštaj Štaba 37. udarne divizije
od 7. aprila 1945. Štabu 2. korpusa JA o
borbama za oslobođenje Sarajeva¹*

Š T A B
JUGOSLOVENSKE ARMije
37. UDARNE DIVIZIJE
Op. br. 49
7. aprila 1945 god.

Štabu 2. udarnog korpusa

Položaj

Uvezi vašeg traženja depešom 7 o.m. dostavljamo operativni izveštaj za vrijeme od 21 marta do 7 aprila t.g.:

Divizija je dejstvovala na prostoriji jugoistočno od Sarajeva i u Sarajevu na lijevoj obali reke Miljacke opštim pravcem dejstva Pale — Trebević — Bistrik — Sarajevo, zahvatajući desno do Sokolca komunikacijom Sokolac — Mokro — Sarajevo, i lijevo Vrhpráče — Tvrđinići — Palež — Sarajevo.

Raspored divizije:

5. brigada dejstvovala je na neprijateljsko uporište u Sokolcu i duž komunikacije Sokolac — Mokro — Sarajevo.

3. brigada dejstvovala je na prostoriji Mokro — Ljubogošta — Pale — Bulozi — Bistrik — Sarajevo.

4. brigada dejstvovala je na prostoriji Stambolčić — Pale — Trebević — Palež — Sarajevo.

Neprijatelj, jačine 2500—3000 Nemaca, ustaša, i drugih, posjedao je prostoriju Sokolac — Pale — Trebević.²

U vremenu od 21. do 28. marta borbe koje su vodile jedinice ove divizije na prostoriji Sokolac — Pale — Trebević bile su izviđačkog karaktera.

¹ Original (pisan na mašini, latinicom) u AVII, reg. br. 14-1, k. 395.

² PoJpžaj Sokolac — Pale branile su jedinice njemačke 181. pješadijske divizije (bliže o njihovom rasporedu vidi dok. br. 63, objašnjenje 3). Na Trebeviću su relejnu stanicu 21. brdskog armijskog korpusa obezbjedivale njemačke i usataško-domobranske jedinice (vidi dok. br. 89 i 115).

28 i 29 marta ova divizija vodila je upornu borbu na protsoriji Sokolac — Pale u cilju otsjecanja neprijateljskih snaga na ovoj prostoriji, njihovog uništenja te zauzimanja polaznog položaja ove divizije za napade na grad Sarajevo.³

2, 3, 4, 5 i 6 aprila ova divizija vodila je upornu borbu sa neprijateljskim snagama na prostoriji Sokolac — Mokro — Pale — Trebević i Sarajevo do oslobođenja Sarajeva.

U vremenu od 21 marta do 7 aprila neprijateljski gubici iznose 1.194 vojnika i oficira, od kojih mrtvih 538, ranjenih 446, zarobljenih 210.⁴ Naši gubici: mrtvih 80, ranjenih 276. Ukupno 356.

Plijen od neprijatelja: 5 bacača, 4 mitraljeza, 22 p. mitraljeza, 30 mašinki, 150 pištolja, 900 pušaka, velike količine puščane i mitraljeske municije, 20 motornih vozila i druge ratne spreme. Unsteno je 6 kamiona, 1 tenk i 2 magacina municije.

Naših gubitaka u materijalu i oružju nije bilo.

U borbi za grad Sarajevo jedinice ove divizije 5 aprila u 18,30 časova ovladale su neprijateljskim uporištima Trebević — Palež — Brus i već u 18,30 časova, po ovladivanju spoljne odbrane grada Sarajeva, ovladale su prvim kućama samoga grada i u toku noći 5/6 aprila izbile na lijevu obalu reke Miljacke.⁵

U ovim borbama oko Sarajeva i u Sarajevu kod boraca i rukovodioca ove divizije moral, borbenost, prodornost, snalažljivost, budnost i inicijativa bili su na visini, što se naročito ispoljilo prilikom ulaska u sam grad gde je jedna četa IV brigade ove divizije prešla reku Miljacku i odbacila neprijatelja sa prostora električne centrale koju je neprijatelj htio da uništi.

Sanitetske mjere u toku ovih borbi bile su dobre i nije se desilo slučajeva da neki ranjenik nije blagovremeno previjen i ukažata mu lekarska pomoć.

Veze sa susednim jedinicama ovoj diviziji i veze jedinica ove divizije bile su stalne i neposredne.

Ishrana i popuna municije bila je blagovremena i dobra.

U ovim borbama naročito se istakao 4 bataljon IV brigade smještujući energičnošću pri zauzimanju neprijateljskih položaja na Trebeviću — Paležu i daljem gonjenju neprijatelja u grad preko Miljacke i odbijanjem neprijateljskog povratnog napada na reci Milacki.

Artiljerija od ove divizije istakla se upornošću, izdržljivošću i preciznim gađanjem neprijateljskih vatrenih uporišta kao i brzim manevrisanjem u toku borbe.

³ U Dnevniku majora Berna (vidi AVII, reg. br. 1/5, k. 6) piše da su 28. marta, jedinice JA zauzele ž. st. Koran, ali je ona, protivnapadom uz pomoć oklopнog voza, ponovo povraćena. O borbama na tom prostoru vidi dok. br. 84, 107 i 202—206.

⁴ O zarobljenicima vidi dok. br. 118.

⁵ Divizija je u borbama za oslobođenje Sarajeva, uglavnom, vodila borbu protiv 334. puka 181. pješadijske divizije (vidi dok. br. 99. objašnjenje 3. i 7).

Zapaženo je u toku ovih borbi kod boraca i rukovodioca ove divizije da su umjesniji i snalažljiviji u napadu nego u odbrani.

Nekih naročitih nedostataka, grešaka, propusta, kukavičluka kod boraca ili kod pojedinih jedinica nije se zapazilo.

Sadejstvo jedinica bilo je u čitavom periodu borbi potpuno, kako između pojedinih jedinica brigada, tako i artiljerije sa streljačkim jedinicama.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

M. P.

Za Stab.
Načelnik — kapetan,
Vlado Dragović

Učešće 37. divizije u oslobođenju Sarajeva¹

General-potpukovnik Čedo Drulović²

Dvadeset sedmog marta 1945. do 15.00 časova jedinice 37. divizije su stigle na položaje prema Sarajevu. Treća proleterska brigada bila je na položajima sela Sipovice — selo Rakovac — selo Sanac (kota 113) — selo Mindure — Goleš (kota 1022) — selo Brezovac (kota 1088) — selo Šapci — selo Rastovac — selo Miletina — Lisina (kota 1331); pravac dejstva: Stambolčić — Pale — jugoistočne padine Romanije — selo Mokro. Četvrta sandžačka brigada; selo Lisina — selo Šaračevo — selo Pale — selo Bistrica — Crni vrh — selo Pavlovac; sa pravcem dejstva prema Trebeviću, Sočicama, Pribanju, Palama, Stambolčiću. Peta sandžačka brigada: Rogatica — Gajevi — Zagajevi — Sočice — Vrlozje — Ozerkovići — Mijašići — Podložnik — Rakovica.³

Neprijatelj se branio na položajima duž komunikacije Bulozi — Sokolac i Ljubogost — Stambolčić i duž železničke pruge Sarajevo — Stambolčić. Istaknuti položaji neprijatelja bili su na liniji: selo Gradac — selo Prutine — selo Rakovac — selo Jasen — selo Stambolčić — selo Koledići (kota 1081) — Podvitez — Vitez — selo Kodža (kota 1379) — selo Rastok (kota 1048) — selo Koran — selo Bare — železnička stanica Pale — selo Pribanj — selo Orlovac — selo Petrovići — selo Tvrđinići.⁴

U sklopu opštih priprema Jugoslovenske armije za prolećnu ofanzivu za konačno oslobođenje naše zemlje vršene su i pripreme za oslobođenje Sarajeva.

Dejstvujući ka Sarajevu 2, 3. i 5. korpus JA našli su se na prilazima gradu na liniji: Podromanija — Pale — Jablanica — Ivan-sedlo. Na taj način Sarejov je bilo opkoljeno, a time je bila presečena i komunikacija kojom su se Nemci izvlačili ka Slavonskom Brodu. Ona im je bila potrebna da bi iz Sarajeva, sem trupa, evakuisali i više od 3.000 ranjenika i velike količine materijala.⁵

Tih dana u borbama protiv 37. divizije nemačka 181. divizija ojačana ustaškim jedinicama, uporno je branila sve položaje, prelazeći često u protivnapde i primenjujući obuhvatne manevre. Sem

¹ Uzeto iz knjige »37. SANDŽAČKA NOU DIVIZIJA«, izdanje VIZ-a, Beograd, 1983. str. 245—257.

² Komandant 37. divizije u vreme sarajevske operacije.

³ Arhiv VII, kut. 1254, reg. br. 6-2/6; kut. 1255, reg. br. 1-58/16.

⁴ Isto.

⁵ Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, str. 518.

Cedomir Drulović, komandant 37. divizije, diskutuje na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. Levo od njega Milan Vuković i Zarije Skerović, a desno Svetozar Radojević i Vlado Šegrt

toga, Nemci su često pokušavali da u našu pozadinu ubace dobro naoružane grupe. Jača odbrana na frontu 37. divizije bila je na komunikaciji Podgrab — Stambolčić — Pale — Sarajevo. Zbog toga je u toku marta 37. divizija upornom i aktivnom odbranom zadržavala neprijatelja, a krajem marta je dobila zadatak da ovlada delom komunikacije od Sokolca do Mokrog.

NA REDU JE SARAJEVO

Za oslobođenje Sarajeva bio je obrazovan Operativni štab za koordinaciju dejstava u koji su ušli komandanti korpusa čije su jedinice učestvovali u toj operaciji. Pripreme za oslobođenje Sarajeva bile su završene do 28. marta 1945. U napadu je učestvovalo **38.000** boraca i 96 artiljerijskih oruđa.

Odboranu Sarajeva organizovao je 21. nemački korpus zajedno sa drugim snagama koje su mu bile potčinjene na toj teritoriji.⁶ Odbранa je imala tri odbrambena pojasa. Izvod iz plana neprijatelja za odranu Sarajeva, daje sledeće podatke:

»Nemci, na liniji Sarajevo — Ivan-planina nalazi se 369. vratja divizija pojačana sa dva bataljona italijanskih fašista, a bez artilje-

⁶ Arhiv nar. oslobod. rata, kut. 1254, reg. br. 1—1/4—1 (Bilten odrane grada Sarajeva od 14. marta 1945. godine o neprijateljskim snagama u Sarajevu i okolini koje su spremne da brane Sarajevo). Arhiv VII, reg. br. 1 f. 4, kut. 12.

Starešine artiljerijskog diviziona 37. divizije na izvidanju, kraj marta 1945.

rijskog puka i jednim bataljonom nemačkih železničara. Pretrpela je velike gubitke ova divizija i borila se sa NOV i sada broji svega 3.000 vojnika.

Na liniji Sarajevo — Pale — Stambolčv: nalazi se glavna snaga jedne nemačke divizije iz sastava 21. planinskog korpusa. Bataljon italijanskih fašista nalazi se na osiguranju yruge Sarajevo — Pale i jedna policijska regimента sa četiri bataljona.

Na liniji Crvene stijene — Dikanj nalazi se jedan bataljon iste divizije, koji drži uporište Crvene stijene, Koprivičke kuće i Han Obodaš. Na prostoriji Dikanj — Podromanijo — Pohovac nalazi se Kasarna, Podromanija, Baltići, Popovac ...

Na liniji Sarajevo — Kiseljak — Busovača i Sarajevo — Kise-248 ljak — Zenica — bjelogardijski zaštitni korpus sa tri pešadijska

puka, 2 bataljona 181. divizije, šest samostalnih bataljona i delovi Princ Eugen 7. SS divizije (verovatno u jačini jednog puka).

Stalnu nemačku posadu garnizona Sarajevo (broje oko 2.249) ljudi) čine ove snage:

1 — Lande-šice bataljon	266	380 ljudi
2 — Bertot kompani	369 (kroat)	50 "
		60 "
		70 "
		220 "
		120 "
		50 "
		40 "
		40 "
12 — Beorajkompani	369 (kroat)	830 "
		Svega 1.860 ljudi

Oklopno odjeljenje 202 koje ima 18 tenkova i 5 motorizovanih topova. U Kasindolu se nalazi štab 21. korpusa sa grupom od 700 ljudi. Tamo se nalazi i jedan protivavionski divizion sa 12 topova i 300 ljudi.

Zapovednik odbrane Sarajeva general Katner sa svojim štabom smešten je u vili »Braun« — Koševo.

U Sarajevu se nalaze delovi jedne nemačke protivavionske divizije iz sastava 21. korpusa koji u Sarajevu raspolaže sa 40 topova ...

Hrvatske oružane snage (Pavelićeve).

Na liniji Sarajevo — Ivan-planina nalaze se snage 9. hrvatske divizije u jačini oko 350 ustaša i II gorski domobrani zdrug sa oko 2.000 ljudi.

Na liniji Sarajevo — Trnovo 3. bojna 18. peš. zdruga sa 285 ustaša plus 200 žandarma plus 120 milicionera ...

Za odbranu grada Sarajeva bile su pripremljene tri linije. Prva linija protezala se kotama: 1400 — 1071 — 759 — 983 — 1106 — 1328 — 1503 — 1391 — 1486 — 1532 — 978 — 586 — 606 — 540 — 631 — 504 — 025 — 1021 — 878 — 1296 — 1403 — 1400 i posedali su je Nemci. Druga linija je išla: Sašino brdo — Brdanj — Koševo (kota 820 — Posalići (kota 578) — Moj Milo — Vrace — Zlatište — Palež (kota 1982) — Trebević — Brus — Kozja Čuprija — branile su je žandarmerijske snage a u slučaju probroja prve linije, ovu liniju bi posele nemačke snage. Treća linija odbrane kretala se samom ivicom grada».

Opšti napad za oslobođenje Sarajeva počeo je 28. marta u 04.00 časova. U napadu su učestvovale 3, 29. i 37. divizija 2. korpusa; 27. i 38. divizija 3. korpusa; 4. i 10. divizija i delovi 39 i 53. divizije 5. korpusa.

Jedinice 37. divizije su bile spremne za napad.

Treća proleterska brigada je već 27. marta vodila ogorčene borbe protiv neprijatelja na vrlo utvrđenim polžajima koje su branili oko 4.000 Nemaca, ustaša i Čerkeza. Četiri bataljona 3. prole-

terske brigade (imali su 120 puškomitraljeza i mitraljeza, 4 teška i više lakih bacača) podržavana su vatrom brdske baterije. Žestoke borbe brigada je vodila i u toku 28. i 29. marta.

U odbrani Sarajeva učestvovali su: nemačka 181, 369. i 7. SS divizija; 964. i 969. nemačka brigada i SS policijski puk »Nagel«, 1, 9, 11. i 18. ustaška brigada; 2. brdska ustaško-domobranska brigada; 3. ustaški dopunski puk; ostaci 9. ustaško-domobranske divizije; delovi 5. ruskog dobrovoljačkog korpusa, 803, 920. i 935. »lände-šice« bataljona i manje grupe žandarma domobrana, ustaša i milicionera, dva bataljona italijanskih fašista, protivavionska i druga artiljerija.⁷

Posle snažnih napada 37. divizija iz pravca Stambolčića, Pala, Mokrog i Sokolca neprijatelj je, uz snažnu podršku artiljerije i dva oklopna voza, izvršio protivnapad i ponovo zauzeo položaje koje su osvojile brigade 37. divizije. Odbacio je naše jedinice na odseku Pale — Stambolčić. Divizija je u ovim borbama imala 48 poginulih i 156 ranjenih, a neprijatelju je izbačeno iz stroja oko 250 vojnika.⁸

Žestoke borbe za oslobođenje Sarajeva na frontu napada 37. divizije dostizale su kulminaciju između 2. i 5. aprila 1945.

Pet bataljona 3. brigade, zajedno sa 5. bataljonom 4. brigade (ukupno oko 3.000 boraca), krenuli su u napad (sa polaznih položaja Podmјeden — Jelovci — Careve vode — Majdan — Hotičina — Ribulja — Šip) na neprijateljeve snage (između 4.500 i 5.000 vojnika) koje su se branile na položajima Orlova stijena — Crvene stijene — Pustopolje — Rakovac — Kaloderi — Borovici — Vitez.

Napad je počeo 2. aprila u 20.00 časova. Peti bataljon 4. brigade napadao je pravcem Hodža — Stambolčić; 1. i 2. bataljon 3. brigade napadali su pravcem Brezovac — Vitez — Podvitez — Gorovići; 4. i 5. bataljon napadali su pravcem Kaluđeri — Rakovac — Pale — Krnje brdo — Pustopolje; 3. bataljon napadao je pravcem Podmјeden — Romanija — Orlova stijena — Crvene stijene — Mokro.⁹

Do 08.00 časova 3. aprila bataljoni 3. proleterske brigade uspeli su da ovladaju svim položajima neprijatelja sem onih na Orlovoj stijeni, Crvenim stijenama i Rakovcu. U daljim borbama 3, 4. i 5. aprila naše jedinice su ovladale i tim položajima. Orientišući se u daljim dejstvima ka zapadu i severu, one su zauzele Ljubogošte, Pusto polje, Mokro, Zmijinu glavu, Pale i Radijeviće.

Tako se 3. brigada približila Sarajevu.

U borbama na prilazima Sarajevu 3. brigada je od 2. do 5. aprila imala 19 poginulih i 33 ranjena borca. Neprijatelj je imao oko 350 vojnika izbačenih iz stroja. Brigada je zaplenila 4 puškomitraljeza, 50 pušaka, 5 mašinki, 20 pištolja, 12 tovara razne municije i druge opreme.¹⁰

Posle brzog uspeha na tom pravcu brigada je, zajedno sa ostatim jedinicama, počela napad na sam grad. Osnovni pravac napada

⁷ Oslobođilački rat, knj. 2, str. 561-2, VII, 1965. godine: Radovan Vučanović: »Ratni put 2. divizije«, VII Beograd, 1970.

⁸ Arhiv VII, kut. 1254, reg. br. 7/3; kut. 1255, reg. br. 11/8.

⁹ Arhiv VII, kut. 1254, reg. br. 8/2 (Relacija štaba 3. brigade).

¹⁰ Arhiv VII, kut. 1254, reg. br. 8/3; kut. 1255, reg. br. 12/8.

bio je Dovlići — Brus — Kosmatica — Sarajevo. Desno od 3. brigade napadale su jedinice 3. korpusa, a levo 4. sandžačka brigada.

Pošto su se jedinice primicale Sarajevu, zone napada su se sužavale, pa je 3. proleterska brigada za napad na grad obrazovala borbeni poredak u dva ešelona: 1., 4. i 5. bataljon bili su u prvom ešelonu, a 2. i 3. u drugom. U prvom ešelonu brigada je imala oko 1.200 boraca, dobro naoružanih i opremljenih za borbu u svim uslovima.¹¹

Neprijatelj je pružao slab otpor sve do Bistrika, odakle je protjeran u sam grad. Nešto jači otpor pružio je iz pojedinih utvrđenih tačaka u gradu, kao što su bile Vjećnica i Baščaršija.

Četvrta sandžačka brigada je, od početka opštег napada za oslobođenje Sarajeva, uporedo sa 3. proleterskom brigadom napadala neprijatelja na prostoriji Veliki i Mali Koran — tt. 1012 — selo Brdo

— Pale — Stambolčić i železničku stanicu Stambolčić. (Levo od 4. brigade napadala je 3. udarna divizija). Tih dana ispred 3. proleterske i 4. sandžačke brigade branio se 334 puk 181. nemačke divizije i neki delovi kvislinških jedinica.¹²

U prvom naletu u napadu za oslobođenje Sarajeva 2. bataljon 4. brigade je uspeo da potisne neprijatelja sa Malog i Velikog korana i iz sela Brdo i da se probije u Pale. Peti bataljon je zauzeo železničku stanicu Stambolčić. Razvila se teška borba na dostignutim položajima. Posle devetočasovne borbe neprijatelj je izvršio protivnapad i potisnuo bataljone brigade na njihove polazne položaje.¹³ Za vreme tih vrlo teških borbi brigadiju je podržavala baternja brdskih topova i jedno odeljenje haubica od 105 milimetara. Jačina neprijateljevih snaga ispred 2. i 5. bataljona bila je oko 800 Nemaca, oko 900 ustaša i oko 1.200 pripadnika muslimanske milicije, a naša dva bataljona brojala su oko 1.200 boraca.

Neprijatelj je u tim borbama pretrpeo gubitke od 60 poginulih i oko 90 ranjenih.¹⁴ Naši 2. i 5. bataljon imali su 18 poginulih i 44 ranjena.

Drugi i 3. bataljon pošli su u napad 29. marta na selo Bistrigu, 5. bataljon na selo Vrhpragu, a 4. bataljon na selo Borovac. Istog dana naši avioni su žestoko bombardovali Pale i položaje zapadno od njih. ,

Neprijatelj je grčevito branio svoje položaje, naročito zapadno od Pala. Napadi su se produžavali 2. i 3. aprila. Peti bataljon je izvršio napad na Stambolčić, selo Hodžu i Pale. Drugi bataljon je napadao Mali i Veliki Koran, 4. bataljon je napadao na Trebević odakle je protivnapadom neprijatelja bio vraćen.¹⁵

Istog dana brigada je do 15.00 časova zauzela Vitez, Podvitez i Hodžu i nastavila borbe za Pale. Trećeg aprila 4. brigada je oslobođila Pale u sadejstvu sa 3. proleterskom brigadom. Posle toga je posela položaje u rejonu selo Pribanj — Orlova stijena (kota 1071). Povlačeći se ka Sarajevu, neprijatelj je za sobom ostavljaо pustoš.

¹¹ Arhiv VII, kut. 1254, reg. br. 9/3 (Relacija štaba 3. brigade).

¹²* Ratni dnevnik majora Berna, str. 88.

¹³ Isto i Arhiv VII, kut. 1255/f, reg. br. 17-13/f.

¹⁴ Arhiv VII, kut. 1255, reg. br. 11-13 i Operacijski dnevnik 4.brigade.

¹⁵ Arhiv VII, kut. 1255, reg. br. 13-1/13. Ratni dnevnik majora Berna, strana 95. **251**

Naročito je temeljno rušio komunikacije, minirao sve mostove i potporne zidove tunela i sve druge objekte koji bi mogli, kada se poruše, da uspore napad naših jedinica.

U to vreme 5. sandžačka brigada, zajedno sa delovima 27. divizije, presekla je komunikaciju Karaula — Rasoline, te su Nemci bili prisiljeni da se povlače ka Mokrom.

Sledeće noći između 4. i 5. aprila 4. bataljon 4. brigade je nastavio napad za selo Brus i Trebević. Bataljon je uspeo da razbijе neprijatelja i da ga odbaci iz Brusa i Trebevića. Posle zauzimanja Trebevića u redove neprijateljskih jedinica, koje su bile u Sarajevu, uvukla se uznemirenost. Iz Sarajeva je neprijatelju na pomenutim položajima stiglo pojačanje, pa je izvršio protivnapad i povratio izgubljene položaje. Četvrti bataljon se povukao na polazne položaje.¹⁶

Istovremeno 2., 3. i 5. bataljon nastavili su sa napadima na neprijateljeve položaje u rejonu Pribanja i u toku 5. aprila uspeli da potisnu neprijatelja ka Sarajevu.¹⁷

U toku 5. aprila štab 4. sandžačke brigade je dobio naredenje za napad na Sarajevo, ali pod uslovom da se najpre likvidira neprijatelj evo uporište na Trebeviću, a zatim, zadržavajući manje snage u rejonu sela Zlatišta, da njene glavne snage pređu u opšti napad na Sarajevo.¹⁸ Za likvidiranje neprijatelja na Trebeviću bili su određeni 2. i 4. bataljon 4. brigade. Njih su podržavale dve baterije brdske artiljerije sa vatreñih položaja iz rejona sela Luke. Ostala dva bataljona su primaknuta polaznim položajima za napad na grad: 3. bataljon u selo Borovac i selo Lipu, a 5. bataljon u selo Stupan. Oni su isčekivali rezultat borbe koju su vodili 2. i 5. bataljon za Trebević.

Oko 17.00 časova otporna tačka neprijatelja na Trebeviću je bila odsečena od njegovih snaga u Sarajevu, jer su 2. i 4. bataljon izvršili energičan napad. Neprijatelj je bio prinuđen da se probija pravcem selo Perčin — selo Miljevići — selo Hrasno — Alipašin Most.

Izviđačka četa 4. brigade dobila je zadatak da se, pravcem nastupanja 4. bataljona, ubaci u grad. Ona je savladajući otpor na putu ka reci Miljacki, zarobila 40 domobrana.¹⁹ Četa je 5. aprila u 17.00 časova izbila na Miljacku kod Principovog mosta.

Pošto je proteran neprijatelj sa Trebevića, na taj pravac su krenuli 3. i 5. bataljon brigade. Treći bataljon je nastupao za izviđačkom četom. Četvrti i 2. bataljon su produžili prodor u grad, pošto su ostavili jednu četu u selu Zlatištu. Peti bataljon se, kao rezerva brigade, kretao za 3. bataljonom. Čisteći levu obalu Miljacke, bataljoni su 5. aprila u 24.00 časova prešli preko Principovog mosta na desnu obalu reke. Neprijatelj je 4. i 5. aprila, u borbama protiv 4. brigade, pretrpeo gubitke od 90 poginulih i 150 ranjenih, zarobljeno je 70 neprijateljskih vojnika i zaplenjeno dosta ratnog materijala.²⁰

¹⁶ Nemački major Bem je u svom dnevniku opširno zabeležio koliko je zauzimanje Trebevića izazvalo nervoze i straha i kako su na brzinu slate snage u protivnapad.

¹⁷ Arhiv VII, kut. 1255, reg. br. 14-2/13.

¹⁸ Isto, kut. 1255/f, reg. br. 14-I/13f.

¹⁹ Arhiv VII, kut. 6, reg. br. 1/5.

²⁰ Arhiv VII, kut. 1255, reg. br. 14-2/12.

W -i: "Mian"nK:

Komandant diviziona 37. divizije, poručnik Ilija Nikolić (desno) i politički komesar baterije u divizionu Zdravko Tajević

Na desnom krilu divizije napadala je 5. sandžačka brigada. Ona je u toku 28., 29. i 30. marta 1945. stigla na položaje Rogaćica — Zagajevi — Gajevi — Sočice — Vrlozje — Ozerkovići — Miševići — Podložnik — Renovica. Odatle je prvih dana aprila nastavila napade u pravcu Sarajeva.²¹ Intenzitet borbi na njenom sektoru bio je kao i kod 3. i 4. brigade 37. divizije. Tako su i, 2. i 4. bataljon brigade sa položaja Meda — Rasolina — Karaula 2. aprila 1945. u 20.00 časova izvršili napad na nemačke položaje Gradina — Crni vrh — Karaula — Čavče Polje. U teškoj borbi poginuo je jedan drug, a 15 njih su ranjeni. Najzad, morali su se povući na polazne položaje. Neprijatelj je imao 20 vojnika izbačenih iz stroja.

Sutradan, 3. aprila, usledilo je naređenje štaba 37. divizije prema kome su 1., 2. i 4. bataljon brigade izvršili napad na nemačke položaje u rejonu Crni vrh — Karaula. Druga dva bataljona brigade (3. i 5.) su sa položaja Golo brdo — Rasoline napali na neprijatelja duž komunikacije Čavče Polje — Mokro. Pod jakim pritiskom 5. brigade neprijatelj se toga dana povlačio sve do sela Mokrog, gde je organizovana odbrana. Toga dana 5. brigada, je imala 3 poginula i 7 ranjenih drugova. Neprijatelj je imao više izbačenih iz stroja.²²

U toku 4. aprila brigada je gonila neprijatelja od Sokolca, preko Karaule, do Mokrog. Levo je bila 3. proleterska brigada, a desno 13. birčanska brigada.

²¹ Arhiv VII, kut. 1255, reg. br. 60/16.
²² Arhiv VII, kut. 1255, reg. br. 61/16.

Poslednje jedinice neprijatelja zadržale su se u Mokrom.

Predveče, 4. aprila, bataljoni 5. brigade napali su neprijatelja u Mokrom i proterali ga do Gradišta kod Sarajeva. Četvrti i 1. bataljon na kraju dana zadržali su se u Mokrom, 2. bataljon na Romaniji, 3. i 5. bataljon u Han-Pijesku i Sočicama.

Toga dana brigada je izgubila komandanta 5. bataljona Momčila Golubovića i komesara čete Vasilija Kneževića. Služili su za primer u svakom pogledu. Takode je bilo ranjeno 12 drugova.²³

Gonjenje neprijatelja do Sarajeva nastavljeno je u toku 5. aprila. U toku toga dana usledilo je naredenje za napad na neprijatelja u Sarajevu. Četvrti i 5. bataljon brigade napali su neprijatelja u Gradištu.

Peta brigada je napadala pravcem Gradište — Ulica kralja Petra. Otpor je bio vrlo slab na čelom pravcu napada. Brigada je imala samo 4 ranjena i jednog poginulog.

Posle oslobođenja Sarajeva 2 bataljona brigade našla su se u rejonu Sarajeva, a ostali bataljoni u Palama.

Već 7. aprila brigada se u Palama pripremala za sledeće zadatke.²⁴

Posle žestokih borbi na prilazima Sarajevu grad je bio oslobođen 6. aprila u jutarnjim časovima.

Spuštajući se u jutarnjim časovima sa Trebevića, borci 37. divizije naišli su na levoj obali Miljacke na takozvanu Luburića vilu. U njoj su zatekli jeziv prizor: 23 unakažena rodoljuba²⁵ koji su se borili za slobodu, ali je, kao ni mnogi drugi, nisu dočekali.

*

Borbe naših jedinica u istočnoj Bosni bile su značajne i u odnosu na sremski front, jer je time bio zaštićen levi bok naših jedinica koje su se borile u Sremu.

U borbama za oslobođenje glavnog grada Bosne i Hercegovine 37. divizija je izvršila postavljene zadatke. O efikasnosti tih borbi nedvosmisleno i precizno se govori u više nemačkih dokumenata.²⁶

Divizija je tada bila brojno jaka, imala je oko 11.000 boraca i rukovodilaca. U borbama za istočnu Bosnu i oslobođenje Sarajeva divizija je savladala mnoge prepreke (veliki sneg i hladnoću, reku

²³ Arhiv VII, kut. 1255, reg. br. 1-62/16.

²⁴ VII, kut. 1255, reg. br. 1-63/16.

²⁵ Maks Luburić, ratni zločinac, po kome se zvala vila, likvidiran je u izbeglištvu u Španiji.

²⁶ U ratnom dnevniku šefa obaveštajne službe 21. nemačkog korpusa, majora Berna, opširno je zabeleženo o borbama jedinica 37. divizije protiv nemačkih jedinica od spajanja 22. nemačke sa jedinicama 21. korpusa u rejonu Mojkovac — Bijelo Polje i o borbama oko Sarajeva. Tako na strani 95. do 101. Dnevnika beleži o borbama od 2. do 6. aprila 1945. i, između ostalog, piše: »Trećeg aprila neprijatelj u stopu goni odstupajući 334. grenadirske puk, govori o napadu na relejnu stanicu Trebević 4. aprila; bande su sa 15 mitraljeza na brdo izvršile prepad na posadu; istočno od Sarajeva 333. grenadirske puk uspešno odbio jake neprijateljske napade kod Pala; 6. aprila 334. grenadirske puk, posle teških uličnih borbi u Sarajevu sa znatnim gubitcima (između ostalih i 10 oficira) u 7.00 časova prošao kroz prihvratni položaj Iliđže«.

*Komandant 37. divizije sa grupom starešina nakon oslobođenja Sarajeva,
aprila 1945.*

Drinu na kojoj su bili porušeni mostovi), borila se za naseljena i dobro utvrđena mesta i rejone, a protiv višestruko nadmoćnijeg neprijatelja. Njeni borci i starešine su pokazali primernu hrabrost, snalažljivost, samoinicijativu i izdržljivost.

U zadnjim danima rata napor Sandžaka i istočne Bosne ispoljavao je maksimum požrtvovanja i rešenost da što više i bolje pomogne našim jedinicama da što pre isteraju okupatora iz zemlje. Narod je nesebično pomagao svojoj vojsci prilikom čišćenja puteva koje su snežne padavine zatrпavale, a neprijatelj ih nemilosrdno

|

rušio pri povlačenju. Iako su ovi krajevi bili iscrpljeni, jer su sve vojske u toku rata prolazile kroz Sanžak i istočnu Bosnu, narod ovih krajeva je, kao i prvih godina rata, branio svoju vojsku. On je dao sve od sebe i znatno doprineo zajedničkoj pobedi i konačnom oslobođenju naše zemlje.

Posle oslobođenja Sarajeva 37. divizija nije produžila gonjenje neprijatelja u pravcu Slavonskog Broda, jer je od Generalštaba Jugoslovenske armije dobila vrlo važan zadatak, te je iz rejona Sarajeva vraćena na levu obalu Drine, od Ljubovije do Foče, gde je imala zadatak da spreči svaki pokušaj četničkih grupa da se prebacuju preko Drine, da čisti teren od ostataka četničkih i ustaških grupa i da tamo dočeka glavnu grupaciju četnika koja se, pod komandom Draže Mihailovića, vraćala u pravcu Drine ka Srbiji.

Satidžački proleteri u borbama za Sarajevo¹

General-potpukovnik Žarko Vidović²

Posle oslobođanja Sandžaka, 3. proleterska brigada, zajedno sa 5. sandžačkom, preduzela je gonjenje neprijatelja ka Drini i to 3. brigada pravcem Jabuka — Pljevlja — Boljanići — Goražde, a 5. sandžaka pravcem Priboj — Bijelo Brdo — Višegrad. Četvrta brigada je zadržana na prostoriji pljevaljskog sreza radi obezbeđivanja ove prostorije od manjih neprijateljskih delova i radi drugih zadataka vojno-političkog karaktera.

Treća brigada je još sredinom decembra 1944. formirala svoj 5. bataljon. Krajem 1944. godine i početkom 1945. brigada se vrlo brzo popunjavala ljudstvom i tehnikom. Naročito je bio veliki priliv novih boraca iz istočne Srbije (pirotskog sreza) i novopazarskog sreza. Krajem 1944. godine brigada je imala oko 1.000 boraca, naoružanih sa oko 100 automatskih oružja — puškomitraljeza i mitraljeza, pored ostalog naoružanja. U svim borbama koje je brigada vodila krajem 1944. i početkom 1945. godine podržavalo je 6 brdskih topova 75 mm. U februaru je narasla na oko 2.000 ljudi, od kojih 1.700 boraca, 165 podoficira i 131 oficir, naoružana sa oko 1.500 pušaka, 105 puškomitraljeza, 16 teških mitraljeza, 7 teških i 12 lakih bacaca, 6 topova, a sredinom marta je imala oko 2.800 ljudi, sa 141 puškomitraljezom, 12 teških mitraljeza, 22 minobacača, 5 pt-pušaka i drugo, da bi u maju narasla na preko 3.000 ljudi, naoružanih sa 168 puškomitraljeza i mitraljeza.³ Međutim, treba istaći da je ta popuna izvršena mahom mladim i neiskusnim borcima koji su, i pored toga, pokazali vrlo dobru borbenost i disciplinu. Sa takvim sastavom i tehnikom brigada je, i pored svih teškoća, mogla uspešno izvršavati borbene zadatke i napadnog i odbrambenog karaktera, na različitim zemljишtu i u svako doba dana i noći.⁴ U januaru 1945. je za pomoćnika komesara brigade postavljen Aleksandar Bujišić (pomoć-

¹ Uzeto iz knjige »TREĆA PROLETERSKA SANDZACKA BRIGADA«, izdanje VIZ-a 1972. str. 345—356.

² Autor knjige o 3. sandžačkoj proleterskoj brigadi.

³ AVII, k. 1254, red. br. 41/2 i 54/2.

⁴ Prema podacima štaba 3. proleterske brigade, neprijatelj je, pored jakih nemackih, italijanskih i ustaških snaga u rejonu samog Sarajeva, imao na prostoriji Višegrad, Rogatica, Sokolac, Mokro, Goražde, 297, 181, 22, i nepotpunu 142. diviziju. Štab 21. korpusa nalazio se u Mokrom. U odbrani na Drini (u zaštitnici) nalazili su se 16, 47, 65. i 22. grenadirske puk iz 22. i 181. divizije. Sam rejon Goražda branio je jedan neprijateljski puk iz 181. divizije. Neprijatelj je u rejonu Goražda, na desnoj obali Drine, držao uži mostobran manjim snagama koji je mogao podržavati život silom i tehnikom sa leve obale Drine, iz rejona Goražda. On je vrlo dobro organizovan odbranu u taktičkom i fortifikacijskom pogledu. (AVII, k. 1254, reg. br. 2/10).

Četvrti bataljon 3. proleterske sandžačke brigade u Plevljima na smotri povodom godišnjice oktobarske revolucije, novembra 1943. godine

nik komesara 1. bataljona iste brigade) na mesto Momira Boškovića koji je postavljen za pomoćnika političkog komesara 37. divizije. A zamenik komandanta brigade bio je kapetan Miloš Vlahović.

I pored energičnog gonjenja jedinicama 37. divizije, neprijatelj je uspeo da organizuje odbranu u kanjonu Drine. Ovome je donekle išlo na ruku i to što su jedinice 37. divizije morale da izvrše izvesna pregrupisavanja da bi na Drinu izbile širokim frontom od Višegrada do Goražda. Već 15. januara 3. brigada je bila na prostoriji Čajniče — Metaljka — Podkovač, a 16. januara je uhvaćen kontakt sa neprijateljskim snagama u rejonu Goražda, kao i veza sa delovima

3. udarne divizije koji su već napadali neprijateljske isturene delove kod Goražda.

Pošto je izbila na Drinu gde je neprijatelj poseo mostobran jednim bataljonom podržanim sa 2 haubice i 4 brdska i 2 protivoklopna topa, 3. brigada je u toku noći 23/24. januara, 1. i 2. bataljonom i 4. bataljonom 6. crnogorske brigade, u brzom naletu ovladala rejonom Samara i Zupčica i odbacila delove neprijatelja na levu obalu Drine. Međutim, Nemci su odmah 24. januara dobili jaka pojačanja i uz jaku podršku artiljerije prešli u protivnapad istog dana u 10 časova, odbacili naše jedinice na liniju Straža — Podkozara i povratili izgubljene položaje. Ali, po naredenju štaba 37. divizije, 1. i 2. bataljon su istog dana ponovo izvršili snažan protivnapad i posle oštih borbi 24/25. januara ponovo odbacili neprijatelja sa mostobranom na levu obalu Drine. Svi kasniji pokušaji neprijatelja da povrati izgubljene položaje nisu uspeli. U tim borbama 3. brigada je, zajedno sa 4. bataljonom 6. crnogorske, nanela neprijatelju znatno
258 ne gubitke — izbacila iz stroja oko 150 vojnika, dok je sama imala

40 izbačenih iz stroja, od kojih 10 mrtvih. Četvrti bataljon 6. crnogorske imao je u toku 23., 24. i 25. januara 3 mrtva i 13 ranjenih boraca.⁵

Treća proleterska brigada je posle toga zauzela položaje na prostoriji Trbosilje — Međurečje — Buče — Koljevka — Zupčević, sa prednjim delovima na desnoj obali Drine. Četvrti bataljon 6. crnogorske je 25. januara u zoru krenuo u sastav svoje brigade. Ispitivana je mogućnost forsiranja Drine na odseku Ustiprača — Goražde, ali se odustalo, jer je neprijatelj tu raspolagao jačim snagama. Mada je nizvodnije, na odseku Međeda — Ustiprača, neprijatelj imao slabije snage, ipak je Drina predstavljala vrlo ozbiljnu prepreku.

Pošto je 3. divizija trebalo da se rokira više ka zapadu, u pravcu Sarajeva, 3. proleterska brigada je određena da se prebaci na levu obalu Drine, na prostoriju južno od komunikacije Goražde — Osiječani — Renovica, sa koje će napadati neprijateljske posade duž te komunikacije. Za ovaj zadatok brigada je ojačana jednom brdskom baterijom 75 mm. U to vreme je 5. sandžačka brigada bila na široj protsoriji Dobruna, a 4. sandžačka na protsoriji Bukovica — Boljanići — Poblaće. Treća proleterska brigada, po naređenju štaba 37. divizije od 2. februara, forsirala je Drinu kod Ustikoline i Zupčića i prodrla pred nemačke utvrđene položaje u neposrednoj okolini Goražda. Izviđanjem je ustavljeno da se na položajima Klepanovačka kosa, Baba, Brdo (oko 2—3 km jugozapadno od Goražda) — Mirvići, Osiječani, Hranjen (južno od dela komunikacije Jabuka — Renovica), utvrdilo oko 1.000 nemačkih vojnika ojačanih sa artiljerijom 75 i 105 mm.

Za napad koji je počeo 9. februara u 23 časa određeni su 1., 3. i 5. bataljon (naoružani sa 60 puškomitrailjeza i mitraljeza, 3 teška i 2 laka bacaca) i to pravcima: Baba — Brdo — Klepanovačka kosa; Brajlovići — Rosijevići — D. Ilino — Mirvići i pravcem Ribljak — Hranjen — Osiječani. U borbama koje su trajale 10. februara do 3 časa, naše jedinice su zauzele Babu (tt 704), Brdo (k. 942), Klepanovac (k. 703) Brajloviće, Kanjen, Osiječane i Mirviće i odbacile nemačke snage u Goražde i na komunikaciju Goražde — Jabuka. Međutim, nisu uspele da ovladaju Misjakom (tt 618), ključnim i veoma utvrđenim položajem u nemačkom sistemu odbrane Goražda. Tako je dalje napredovanje jedinica 3. proleterske brigade zaustavljeno jakim otporom ojačanog 334. puka nemačke 181. divizije u Goraždu i na Jabuci. Tu su Nemci izgradili vrlo jaka uporišta i utvrđenja sa minskim poljima i žičanim preprekama, velikim i čvrstim bunkerima. Brigada je pod vrlo nepovoljnim vremenskim uslovima (niske temperature i dubok sneg) vodila žestoke i iscrpljuće borbe, odbijajući napade Nemaca od Goražda, a u isto vreme neprestano napadajući njihove jedinice u neposrednoj okolini Goražda i na komunikaciju Goražde — Jabuka — Renovica. Tako je 12. februara krenulo oko 1.200 Nemaca, podržanih artiljerijom, u protivnapad sa težištem protiv našeg 1. bataljona. Borba je trajala čitav dan i neprijatelj je najzad uspeo da ovlada samo delovima položaja koje je držao 1. bataljon, dok su napadi na položaje 3. i 5. bataljona odbijeni. Oko 18 časova izvršen je protivnapad i sa dela položaja 1. ba-

⁵ AVII, k. 1254, reg. br. 7/2, 10/2 i 2/8.

taljona i neprijatelj je odbačen na polazne položaje. On je na položaju ostavio oko 70 mrtvih, a imao je i preko 100 ranjenih koje je poveo sobom. Veliki broj poginulih Nemaca bili su podoficiri. I sledećeg dana, 13. februara, neprijatelj je preduzimao više protivnапада на položaje 1. bataljona, ali je uvek bio odbijen.⁶ I tog dana je imao oko 50 mrtvih, ostavljenih na bojištu, dok je 1. bataljon imao 31 izbačenog iz stroja u toku oba dana borbe. Među njima bio je i pomoćnik komesara bataljona.⁷

Za to vreme se 37. divizija sa svojom 4. i 5. sandžačkom brigadom nalazila na desnoj obali Drine, između Višegrada i Goražda. Tu je završila pripreme za forsiranje, da bi potom nastavila napad svim snagama na nemačke položaje na prostoru Goražde — Ustiprača — Rogatica — Sokolac koje su držale i branile jedinice nemačke 181. i delovi 297. divizije. Ove nemačke snage imale su da upornom odbranom obezbede povlačenje trupa iz Bosne i Hercegovine, radi čega je njihova najjača odbrana bila u zahvatu komunikacije Goražde — Jabuka — Renovica — Stambolčić — Pale — Sarajevo. Tu su solidno fortifikacijski utvrdili naseljena mesta i topografski jake položaje, a u zoni dejstva 37. divizije, naročito u Goraždu, Jabuci, Stambolčiću, Palama i na Trebeviću, bilo je organizovano više odbrambenih linija, čvrsto povezanih sa neposrednom odbranom Sarajeva. Neprijatelj je u to vreme izvlačio snage pravcem Višegrad — Sarajevo i vrlo intenzivno evakuisao ljudstvo i materijal iz Sarajeva ka Brodu. U takvoj situaciji (koristeći se mostobranom koji je ranije stvorila 3. proleterska brigada u rejonu Goražda), 4. i 5. sandžačka brigada 37. divizije su u toku noći 18/19. februara izvršile opšti napad na delove nemačke 181. i 297. divizije u dolini Drine, od Višegrada do Goražda. Posle teških borbi, one su forsirale Drinu i produžile dejstva u pravcu Rogatice, Goražda i Jabuke. U to vreme je 3. proleterska brigada, ojačana 4. bataljonom 4. sandžačke, uspela uz velike žrtve, da zauzme nemačke položaje na liniji Osiječani — Popov Do — Sjenokos (tt 962) — Pijevac. Smenjivali su se napadi i protivnapadi, juriši i protivjuriši, zauzimanji i gubljeni položaji, naročito na Sjenokosu i Popovom Dolu. Pa ipak, brigada je najviše gubitaka imala u borbama na Misjaku, iznad samog Goražda. Ona je do 20. februara imala 30 mrtvih i ranjenih boraca i rukovodilaca, dok je neprijatelju nanela gubitke od oko 150 mrtvih, ranjenih i zarobljenih. Zaplenila je 2 »šarca«, 60 pušaka, izvesnu količinu municije i odeće. Međutim, ni tada, a ni u sledećim borbama koje je neprekidno vodila do 25. februara, nije uspela da slomi nemačku odbranu u rejonu Jabuke i na komunikaciji Goražde — Mesići ni da, zajedno sa 4. sandžačkom, savlada nemački garnizon u Goraždu. U borbama od 20. do 25. februara ona je imala 30 mrtvih i 68 ranjenih boraca i starešina, dok su ukupni gubici u borbama koje je vodila u februaru i početkom marta na prostoru Goražde — Jabuka iznosili 79 poginulih i 160 ranjenih.⁸ U tom periodu nanela je nemačkim jedinicama velike gubitke i zaplenila 220

⁶ Prvi bataljon je imao tada ukupno oko 400 boraca, naoružanih sa 20 puško-mitraljeza i mitraljeza, 2 laka i 1 teškim bacaćem.

⁷ Isto, reg. br. 15/2.

⁸ Na položaju Sjenokos brigada je imala oko 80, a na Misjaku, u dva maha, oko 35 izbačenih iz stroja.

Grupa boraca Drugog bataljona 3. proleterske sandžačke brigade. Na konjima: Danilo Jauković (levo) komandant bataljona, (desno) pomoćnik političkog komesara bataljona Josip Strunjaš

pušaka, 5 puškomitrailjeza, 20 mašinki, 20.000 puščanih metaka, veću količinu odeće i obuće i druge ratne opreme.⁹

Iako je 3. proleterska brigada u ovim napadima zadala neprijatelju jake udarce, a i sama je, kao što vidimo, pretrpela znatne gubitke, nije uspela da potpuno izvrši postavljene zadatke zbog toga što su neprijateljske snage bile brojno jake (oko 3.500 vojnika na odseku Goražde — Osiječani), fortifikacijski vrlo dobro utvrđene, dobro naoružane i vrlo iskusne za borbe u raznovrsnim uslovima i u maksimalnom korišćenju vatre tada najsavremenijeg oružja kojim su bile obilato snabdevene. I nepovoljne vremenske prilike (niska temperatura i dubok sneg) pogodovale su braniocu (neprijatelju), a znatno otežavale napade naših jedinica. S druge strane, naše jedinice su imale vrlo malo artiljerije, neophodne protiv tako fortifikacijski utvrđenih položaja. Nedostajala su odgovarajuća teška pešadijska i srednja artiljerijska oruđa. Na kraju, treba imati u vidu da je 3. brigada bila za kratko vreme popunjena vrlo velikim brojem novih boraca koji, iako su pokazali hrabrost i požrtvovanje, nisu imali vojničkog iskustva. A morali su odmah učestvovati u teškim okršajima.

Početkom marta brigada je u toku dvodnevnih borbi od 3. do 5. marta izvršila vrlo jak napad na neprijateljske položaje Sjenokos — Jabuka — Curovi, da bi izlovala garnizon Goražde i ovladala tom deonicom glavne komunikacije. Neprijatelj se i tada vrlo ogorčeno branio tako da je brigada imala 43 izbačena iz stroja, od kojih 15 mrtvih. Neprijatelju je nanela gubitke i zaplenila oko 100 pušaka i druge ratne opreme. Za to vreme je 4. sandžačka, posle teških borbi, u toku 4/5. marta, slomila nemacki otpor zapadno od Goražda i 5. marta konačno oslobođila Goražde, dok je 5. sandžačka dejstvovala od Višegrada prema Rogatici i Sokolcu.¹⁰

Krajem februara 1945. godine izvršene su izvesne kadrovske izmene. Na mesto komandanta 37. divizije potpukovnika Žarka Vi-

⁹ AVII, k. 1254, reg. br. 17/2 i k. 1255, reg. br. 6/1.

¹⁰ AVII, k. 1254, reg. br. 35/2.

dovića koji je otiašao za komandanta 11. divizije, postavljen je 27. februara major Cedomir Drulović (komandant 4. sandžačke brigade); za političkog komesara divizije major Danilo Knežević (politički komesar 3. proleterske brigade), na mesto potpukovnika Velibora Ljubića, koji je određen na dužnost sekretara Okružnog komiteta KPJ za novopazarski okrug, a za pomoćnika političkog komesara divizije postavljen je Vojo Terić, do tada član Politodela 37. divizije. Za komandanta 3. proleterske brigade postavljen je početkom marta Jagoš Mirković (načelnik štaba iste brigade) na mesto potpukovnika Halila Hadžimurtezića koji je primio dužnost zamenika komandanta 37. divizije; za političkog komesara brigade postavljen je u drugoj polovini januara 1945. Dušan Tomović, mesto Danila Kneževića, a za pomoćnika komesara brigade Aleksandar Bujša.

Brigade 37. divizije su gonile neprijatelja na širokom frontu. Tako je 3. brigada, posle ovlađivanja položajima na Sjenokosu i Jabuci, produžila dejstva ka Mesićima, Rogatici, Renovici i Prači koje je oslobođila do 7. marta. U tim borbama ubila je i zarobila 52 nemačka vojnika. Nastavljajući odmah dejstva u pravcu Romanije, brigada je od 8. do 10. marta razbila novu neprijateljsku grupaciju od oko 1.500 bosanskih četnika i muslimanske milicije na prostoriji Miošići — Ponor — Nepravdići — Bogovići — Stajna — Careve vode, pod komandom Kosorića i Derikonje, i ovladala područjem između Romanije i komunikacije Pale — Reno vica. Tom prilikom je ubila i zarobila 93 četnika i 20 milicionara (mnogo više ih je ranila) i zaplenila 100 pušaka, 8 puškomitrailjeza, 6 pištolja, 20 konja, 15 volova i drugu ratnu opremu.¹¹ Producivši dalje nadiranje ka rejonu Pala, 3. brigada je izbila iznenada pred nemačke položaje na prostoriji Hotičino polje — Sipovica — Jelovci — Šajnovići — Kalođeri — Jasen — Cemanovići — Podvitez — Galeš (oko 1.200 Nemaca i »čerkeza«) i sprečila prodor nemačkih snaga od Sarajeva i Pala. Zaplenila je 1 puškomitrailjez, 2 mašinke, nekoliko pištolja i 5 tovarnih konja. U toku ove veoma oštре borbe koju su vodili 1, 4. i 5. bataljon 3. brigade danju i noću u toku 10, 11. i 12. marta i u kojoj je dolazilo i do borbe prsa u prsa, dejstvovala je vrlo intenzivno i neprijateljska artiljerija iz rejona Stambolčić, Pale i Mokro. Na kraju naši bataljoni su zauzeli sve položaje izuzev Podviteza. Neprijatelj je više puta prelazio u protiv napaa, ali bez uspeha. Naši gubici su bili relativno mali — oko 20 izbačenih iz stroja.¹² U isto vreme 4. sandžačka je dejstvovala prema Sarajevu u zahvatu komunikacije Prača — Stambolčić — Pale, a 5. sandžačka brigada od Rogatice prema Sokolcu i Podromaniji.

U borbama protiv 37. divizije, nemačka 181. divizija, ojačana ustaškim jedinicama, uporno je branila sve položaje, prelazeći često u protivnapade i primenjujući obuhvatne manevre. Najjače je branila komunikaciju Podgrab — Stambolčić — Pale — Sarajevo. Name, neprijatelju je trebalo još vremena da završi prebacivanje svojih jedinica iz Hercegovine i jugoistočne Bosne i da evakuise ogromne količine ratnog materijala. Zbog toga je sredinom marta, upornom aktivnom odbranom na liniji Mokro — Ljubogoša — Pale — Vitez — Stambolčić — Podvitez — Hodža, zadržala 37. diviziju koja je

¹¹ AVII, k. 1254, reg. br. 36/2, k. 1255, reg. br. 8/8.
AVII, k. 1254, reg. br. 37/2, 23-1/2.

*Komandant 37. divizije sa oficirima 4. sandžačke brigade, nakon oslobođenja
Sarajeva*

dejstvovala prema Sarajevu. U takvoj situaciji 3. proleterska brigada je, od 12. do 25. marta, oštrim i uglavnom odbrambenim borbama uspešno odbijala nemačke napade i zadržala svoje položaje. U ovim borbama brigada je imala oko 15 mrtvih i ranjenih boraca.

U Goraždu je 13. marta 1945. održana partijska konferencija 37. divizije kojoj je prisustvovalo 160 delegata. Konferencija je razmatrala rad partijske organizacije i stanje u diviziji, posebno dodatac rezultate, i postavila nove zadatke. Kao najvažnije u to vreme bio je rad sa novim borcima, kojima je krajem 1944. i početkom 1945. godine popunjena iz Srbije i Sandžaka 37. divizija. Na konferenciji su istaknuti dotadanji uspesi brigada 37. divizije, a posebno 3. proleterske, koja je i dalje nosila naiveti teret svih akcija divizije. Istovremeno konferencija je izabrala delegate za osnivački kongres KP Srbije koji je održan u Beogradu maja 1945. Posle toga, održano je 23. marta u Renovici vojno-političko savetovanje komandanata, političkih komesara i pomoćnika političkih komesara sandžačkih brigada i štaba 37. divizije sa političkim komesarom 2. udarnog korpusa, pukovnikom Vojom Nikolićem. Razmatrana su sva pitanja koja se odnose na učešće 37. divizije u oslobođenju Sarajeva — glavnog grada Bosne i Hercegovine. Tom prilikom je Voj Nikolić u ime štaba 2. udarnog korpusa odao priznanje borbenim kvalitetima 37. divizije, a posebno 3. proleterske brigade koja je, prema izveštaju 37. divizije od 14. marta, »svojim brzim i odlučnim manevrima izvršila zadatak u potpunosti«.¹³

Krajem marta 37. divizija je dobila zadatak da ovlada delom komunikacije od Sokolca do Mokrog. U vezi s tim je 5. sandžačka uvedena u borbu na delu komunikacije Sokolac — Podromanija, a 4. sandžačka je napadala neprijateljska uporišta Hodža — Stambol-

¹³ AVII, k. 1254, reg. br. 23-1/2.

čić, usmeravajući s juga dva bataljona ka Palama i Koranu. U to vreme je 3. brigada od 27. do 31. marta bila uvučena u vrlo ogorčene borbe sa neprijateljem na prostoriji Sip — Vitez — Podvitez — Govoreći — Cemanovići — Kalođeri — Jelovci — Krije — Sjetlina — Stambolčić, na kojoj se tada nalazilo oko 4.000 dobro utvrđenih Nemaca, ustaša, Italijana i »čerkeza«. Četiri bataljona 3. brigade (naoružani sa 120 puškomitrailjeza i mitraljeza, 4 teška i više lakih bacača), podržana su i vatrom brdske baterije. Mada se neprijatelj branio vrlo odsudno, ipak je pod naletima naših snaga i bombardom prsa u prsa bio odbačen sa navedenih položaja. Za to vreme je 5. brigada nastupala prema Sokolcu i Mokrom, a 4. prema Stambolčiću, Palama i Koranu, kojim je ovladala. Posle prvog dana, borbe su produžene i u toku 28. i 29. marta, naročito oko neprijateljskih uporišta Stambolčića, Pala i Mokrog, kao i kod Sokolca. Neprijatelj je, uz snažnu podršku artiljerije i dva oklopna voza, izvršio više protivnapada i posle žestoke borbe uspeo da povrati izgubljene položaje i odbaci naše jedinice na odseku Pale — Stambolčić; dok mu to nije uspelo na odseku Sokolac — Mokro, zahvaljujući snažnoj odbrani 3. i 5. brigade. Divizija je u ovim borbama imala 48 mrtvih i 156 ranjenih, od kojih je 3. proleterska brigada imala 15 mrtvih i 25 ranjenih. Inače, 3. brigada je uspela da izbaci iz stroja oko 250 neprijateljskih vojnika i zapleni 3 mitraljeza, više puškomitrailjeza i pušaka, municije i druge ratne opreme.¹⁴

U daljim borbama koje su se naročito rasplamsale od 3. do 5. aprila, 3. proleterska brigada je sa svojih pet bataljona i 5. bataljonom 4. sandžačke napadala neprijatelja na prostoriji Orlova stijena — Crvena stijena — Pusto polje — Rakovac — Kalođeri — Gorovići — Podvitez — Vitez.¹⁵ Sa polaznih položaja na liniji oPdjemen — Jelovci — Careve vode — Majdan — Hotična — Ribulja — Sip za bataljone 3. brigade i sa linije Podgrab — Lisina za 5. bataljon 4. brigade bataljoni su 2. aprila u 20 časova otpočeli napad, i to: 3. bataljon na odsek Podjemen ■— Romanija — Orlova stijena — Crvena stijena — Mokro; 4. i 5. bataljon na odsek Kalođeri — Rakovac — Pale i Pusto polje — Krije brdo; 1. i 2. bataljon na odsek Brezovac — Vitez — Podvitez — Gorovići, dok je 5. bataljon 4. brigade napadao odsek Stambolčić — Pale. Već 3. aprila do 8 časova, naše jedinice su uspеле da ovlađaju svim položajima neprijatelja, sem Orlove i Crvene stijene i Rakovca. U daljim borbama u toku 3., 4. i 5. aprila, naše jedinice su ovladale i navedenim delovima položaja i razvijajući dalja dejstva ka zapadu i severu, zauzele Ljubogošte, Pusto polje, Mokro, Zrnij inu glavu, Pale i Radij eviće. Time se 3. brigada potpuno približila Sarajevu.¹⁶ U ovim borbama na prilazima Sarajevu 3. brigada je,

¹⁴ Isto, reg. br. 7/3 i k. 1255, reg. br. 11/8.

¹⁵ Na toj prostoriji nalazio se tada oko 5.000 neprijateljskih vonjika (Nemaca, Italijana, ustaša, »čerkeza«) i pripadnika muslimanske milicije, sa oko 250 puškomitrailjeza, 40 teških bacača, velikim brojem lakih bacača, 18. art. oruđa 75 i 105 mm).

¹⁶ Od šireg rejona Sarajeva do Zenice, duž komunikacije Sarajevo — Visoko — Zenica, nalazile su se sledeće neprijateljske snage: 7. SS divizija »Princ Eugen«, u Sarajevu i prema Ivan-planini;³⁶⁹ divizija glavninom na liniji Iličić — Kiseljak — Busovača — Zenica — Visoko; 181. divizija je držala pravce koji od Sokolca i Pala vode u Sarajevo; zatim jedna samostalna nemачka brigada, i jedinice NDH iz sastava 8. i 9. divizije, sa raznim borbenim i pomoćnim snagama koje pripadaju formaciji korpusa.

od 3. do 5. aprila, imala 52 izbačena iz stroja, od kojih 19 poginulih. Neprijatelj je imao oko 350 izbačenih iz stroja, a 3. brigada mu je zaplenila 4 puškomitraljeza, 50 pušaka, 5 mašinki, 20 pištolja, 12 tovara razne municije i druge opreme.¹⁷

Posle toga je 3. proleterska brigada, 5. aprila u 15 časova, počela napad na sam grad Sarajevo sa polaznih položaja na liniji Zmijina glava — Dragulj — Orlovac — Tahirovina — Hudež. Osnovni pravac napada bio je Dovlići — Brus — Kosmatica — Sarajevo. Desno su napadale jedinice 3. korpusa, a levo 4. sandžačka, pravcem Trebević — Sarajevo. Pošto je zona napada brigade bila uska, ona je obrazovala borbeni poredak u dva ešelona, sa 1., 4. i 5. bataljonom u prvom, a 2. i 3. u drugom ešelonu. Jačina prvog ešelona je iznosila oko 1.200 boraca, sa 90 puškomitraljeza i mitraljeza, 3 bacača 81 mm i 6 lakih bacača. Neprijatelj je pružio slab otpor sve do Bistrika, odakle je protjeran u sam grad. Nešto jači otpor pružio je iz pojedinih utvrđenih tačaka u gradu, kao što su Vijećnica i Baščaršija. Prednji delovi 3. proleterske brigade ušli su 5. aprila u 20 časova u sam grad Sarajevo, gde su vodene ulične borbe do jutra 6. aprila. U isto vreme u grad su ušle i jedinice 4. sandžačke koje su u žestokim borbama sa Nemcima i ustašama zauzele Trebević, Palež, Brus i južnu ivicu Sarajeva i zajedno sa 3. proleterskom brigadom ovladala levom obalom Miljacke. A posle izvesnog vremena 3. proleterska brigada je na Miljacki uhvatila vezu sa jedinicama 27. divizije. Neprijatelj je pretrpeo veoma velike gubitke, a bilo je i masovne predaje domobrana, miličije, »čerkeza« i Italijana. Zaplenjena je velika količina ratnog materijala, oružja, vozila, slagališta municije i opreme.¹⁸

Posle oslobođenja Sarajeva, glavnina 3. proleterske brigade je zadržana do 8. aprila u gradu Sarajevu, Rajlovcu i Reljevu, dok su dva njena bataljona produžila gonjenje Nemaca i ustaša do Visokog, a kada više nisu mogli da uhvate dodir sa neprijateljskim delovima, oni su se vratili na prostoriju Reljevo — Rajlovac, u sastav brigade.

Pored starih i prekaljenih boraca 3. proleterske brigade, kojih je tada u brigadi bilo srazmerno vrlo malo, u svim borbama su se istakli i mladići iz istočne Srbije (prirotnog okruga) sa kojima je brigada bila u velikom broju popunjena. Oni su se pokazali kao vrlo hrabri, odvažni, disciplinovani i požrtvovani borci.¹⁹

Treća proleterska brigada je u sarajevskoj operaciji izvršila sve postavljene zadatke. Ona je tada bila potpuno spremna, kao i ostale jedinice 37. divizije, za dalje učešće u završnim operacijama NOVJ. U proleće 1945. godine bila je brojno jača i dobro naoružana. (Početkom maja 1945. imala je 3.096 boraca, 242 podoficira, 114 političkih rukovodilaca i 33 oficira). U brigadi je bilo 486 članova KPJ, 149 kandidata za člana KPJ i 526 članova SKOJ-a.

Od naoružanja, pored ostalog, imala je 155 puškomitraljeza, 13 mitraljeza, 49 mašinki, 1.397 pušaka, 5 pt-pušaka, 23 minobacača, 2 radio-stanice, 7 telefonskih aparata, oko 7 km telefonskog kabla, zatim 40 jahačih i 279 tovarnih konja.²⁰

¹⁷ AVII, k. 1254, reg. br. 8/3 i k. 1255, reg. br. 12/8.

¹⁸ AVII, k. 1254, reg. br. 9/3 i k. 1255, reg. br. 13/8.

¹⁹ Zbornik IX/9, dok. 135 (Izveštaj komiteta KPJ za 37. diviziju CK KPJ od 1. maja 1945.).

²⁰ AVII, k. 1254, reg. br. 54/2.

Na ulicama Sarajeva

Pukovnik Jovo Radovanović²

Proleteri prodiru u srce Bosne. Njihova dejstva su usmerena prema Sarajevu. Put Treće proleterske od Goražda do Sarajeva — dug mesec i po dana — bio je put uz svokodnevno vođenje borbi. Iznad same Renovice Trećoj proleterskoj se predao ceo odred muslimanske milicije. A drugi odred milicije je tu, na istom mestu, udružen s četnicima, napao brigadu. Međutim, i milicija i četnici su brzo razbijeni. U tim borbama su zaplenjena dva minobacača i nekoliko desetina puškomitrailjeza. Zarobljen je 81 neprijateljev vojnik.

Sledeći put su se proleteri sudarili kod Jelovice i Stambolčića sa dotad nepoznatim protivnikom. Bila su to dva čerkeska bataljona. Njihovi pripadnici su bili u nemačkim uniformama. Čerkezi su se uporno i vešto tukli, pa su gubici bili znatni na obe strane. Četiri puna dana vodile su se borbe na položajima Mokro — Romanija — Sokolac. U njima je Treća proleterska zaplenila oko 80 puškomitrailjeza i strojnica. I tu su Sandžaklje ispevale novu pesmu. Ovoga puta — O Romaniji. Pesmu setnu, satkanu od tuge za drugovima koji su padali ili bivali ranjavani na poslednjem pohodu ka slobodi. Pesma je počinjala stihovima:

*»Romanijo, jezerom se zvala,
Ti si naše jabuke obrala ...«*

U članku »Šest bombi — šest Nemaca«, objavljenom u listu Trideset sedme divizije »Osvit«, Cvetko Rudić je opisao nekoliko pojedinosti iz okršaja Treće sandžačke na Pod vitezu i Romaniji:

»Milenko Gomilanović, operativni oficir Petog bataljona, svakodnevno ispred patrola i predstraža izlazi na sektor neprijatelja, ispituje njegove položaje i snage. Te večeri je predstojala akcija. I toga puta Milanko je pošao da ispita neprijateljeve snage na Podvitezu¹ Romaniji. Poveo je četvoricu drugova. Išli su smjelo ali oprezno. Ne poznajući dovoljno teren, otišli su daleko napred i — najedanput zapali među neprijateljeve bunkere.

— Drugovi, — prošaputao je Milanko — pali smo u klopu ... Da ostanemo ovdje do večeras, pa kad padne mrak videćemo ...

¹ Uzeto iz knjige »ROĐENDAN NA DRINI«, izdanje »Narodne armije« 1969. str. 207—210.

² Autor priloga je pukovnik JNA u penziji.

U snijegu, zaklonjeni džbunjem, cestali su čitav dan. Posmatrali su Švabe koji su se bezbrižno šetali, osmatrali. Vidjeli su da ih ima šest... Pala je noć, vrijeme je za akciju. Milanko uzima sve bombe od svojih drugova, odlučio je da ih sve baci na bunker, a drugovima koji su bili s njim postavio je zadatak da ga štite u slučaju potrebe. Oprezno se primicao bunkeru. Prišavši na najbliže odstojanje, bacio je svih šest bombi, jednu za drugom, i legao. Slušao je da li će iz bunkera dobiti odgovor na svoju »drskost«. Nikakvog odgovora nije bilo. Milanko je oprezno pošao bunkeru. U njemu je ležalo šest švapskih leševa, ali šarac nije bio oštećen.

Milanko se vratio u bataljon. Opisao je događaj bez uzbuđenja, jer je to za njega bilo nešto obično, svakodnevno. Uvijek je bio takav junak: u Bosni, u Sandžaku, u Srbiji, na čuki, u jurišu, u zasjedi...«

U borbama za oslobođenje Sarajeva tukla se i Treća proleterska. Sedam dana su trajale borbe za Sarajevo — na njegovim prilazima i u samom gradu. Sandžaklije su napale grad 5. aprila — preko Bistrika — ka Miljacki. Prvog dana su i one upale u grad. Kasno uveče, pred ponoć, Nemci preduzimaju protivnapad. Bataljoni Treće brigade se dobro drže i odbacuju Nemce, zauzimaju nekoliko mostova na Miljacki. I deo desne obale reke, Sandžaklije drže pod kontrolom. U daljim borbama bataljoni prodiru do hotela »Evropa«, pošte i pozorišta. Rušenje mnogih mostova i drugih važnih objekata u Sarajevu — sprečeno je.

Sutradan je Sarajevo konačno oslobođeno.

Sandžaklije su bile ponosne što su i one doprinele oslobođenju Sarajeva. Jedinice Trideset sedme divizije zarobile su više od 3.000 Nemaca i njihovih sluga i zaplenile oko 8.000 pušaka i automata. Prema jednom izveštaju upućenom štabu Prve armije, od početka januara 1945. godine do oslobođenja Sarajeva iz Trideset sedme sandžačke je poginulo 516, a ranjeno 784 borca i starešine. Približno trećina tih gubitaka otpada na Treću proletersku...

Proleteri su »ispratili« i poslednje ostatke nemačkih trupa iz Sarajeva, među njima i delove zloglasne 7. SS »Princ Eugen« divizije. Komandant 344. nemačkog puka, koji je branio Sarajevo, o tim borbama je zapisao:

»... Moj 344. puk nikad nije imao tako tešku borbu...«

Borbe za oslobođenje Sarajeva bile su poslednji okršaj Treće sandžačke sa okupatorom. Ali to nisu bile uopšte njene poslednje borbe za slobodu. Čekao ju je još jedan težak okršaj. Čekale su je krvave borbe s četnicima na Zelengori i Sutješci.

*Treći
korpus*

Treći korpus

Sastava:

- 27. divizija (16, 19. i 20. brigada) komandant, potpukovnik MILOŠ ZEKIĆ, narodni heroj, umro kao general-potpukovnik u penziji. Politički komesar, major ZARJE ŠKEROVIĆ, general-potpukovnik u penziji;
- 38. divizija (17, 18. i 20. brigada) komandant, potpukovnik FRANJO HERLJEVIĆ, narodni heroj, general-pukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik MILUTIN PEJANOVIĆ, general-major u penziji.

SASTAV ŠTABA

Komandant 3. korpusa Jugoslovenske armije, pukovnik Pero Kosorić, narodni heroj, umro 1969. kao general-pukovnik JNA

Politički komesar 3. korpusa Jugoslovenske armije, pukovnik Blažo Duričić, narodni heroj, general-major u penziji.

Načelnik štaba 3. korpusa Jugoslovenske armije, potpukovnik Rudi Petovar, general-pukovnik u penziji.

*Zapovjест Štaba 3. korpusa od 22. marta
1945. goaine*

O. Broj: 46/45
22. III. 1945. god.
14 časova

ZAPOVIJEST

Sekcije Sarajevo — Višegrad — Zvornik — Kladanj 1:100.000

U toku 24. ovog mjeseca jedinice će se postaviti na nove pro-
storije sa kojih će otpočeti naše operacije prema Sarajevu.
Radi izvršenja ovog zadatka,

NAREDUJEMO:

1/S 3. U toku 24. ov. mjes. postavit će se na prostoriji Stari
Grad — Kostreša — Kalauzovići — Vrana — Han Vučja Luka —
Crni Vrh — Bjeloborci — Kadino Selo.

Zadatak: Sa jednom trećinom snaga sa linije Bijela Stjena —
Tovarnica (k. 1270) — Kadino Selo, ugrožavaće komunikaciju Mokro
— Sumbulovac. Sa istočne strane na tu komunikaciju dejstvovat će
jedna brigada 37. divizije.

Sa ostalim snagama čistiće pomenutu prostoriju od raznih ne-
prijateljskih grupica i neće se angažovati u borbama sa neprijate-
ljem na spoljnem odb ranama grada Sarajeva (na sektoru Glog —
Hreša — Bjeloborci).

Razviće obavještajnu službu u cilju prikupljanja podataka o
neprijateljskom rasporedu i snagama. Na ovu prostoriju treba da
se postavi sa svim snagama nadalje do 25. ov. mjes. ujutro.

2/N 3. Sa dvije trećine snaga preuzet će položaje S 3 i lučno
obuhvatiti neprijatelja na liniji Sokolac — Podromanija — Kara-
ula, sa zonom širenja u desno do linije Saice — Pediše — Bijela
Voda, a lijevo do linije Rasolina (k. 1241) — Medže (k. 1075) — selo
Pavićići. Jednu trećinu snaga postaviti će kao opštu rezervu na pro-
storiju Kusače — Sijerci — Smrtići.

Zadatak: Održati do sada osvojene položaje, razviti punu izvi-
đačku aktivnost u pogledu prikupljanja podataka o neprijateljskim

273

pokretima i namjerama i obezbjediti pridodatu artiljeriju. Vršiti pripreme za predstojeće zadatke.

3/II 3 — 103. Stavlja se pod komandu N3 i ostaje uglavnom na dosadašnjoj prostoriji. N3 odrediće potrebne snage za obezbeđenje 4/13. Ostaje na dosadašnjem mjestu.

5/Veze: Centar veze 13. Košutica. Sve jedinice povezat će se telefonskom linijom preko ovog centra veze.

S3 može u sporazumu sa N3 koristiti telefonsku liniju Košutica
— Pediše stim da se u Pedišama veže preko telefonske centrale a odatle uspostaviti svoju liniju do mjesta štaba.

Sve jedinice predviđet će tačne mjere ze kontrolu i obezbeđenje postavljenih telefonskih linija.

Najstroži je se zabranjuje uvođenje trupne mreže u istu centralu sa operativnom mrežom. Sve linije trupne mreže treba podignuti sa duplim lancem.

S3 koristit će i održavati redovnu vezu radio putem.

Radi lakše i sigurnije veze I 3 postavit će isturen centar veze u selu Pediše radi veze sa S3.

6./ *Snabdjevanje*: Snabdjevanje će se vršiti sa doturom iz Vlašnicice do Košutice.

S 3 sposobit će kolski put Košutica — Brajkovići — Pediše nakon čega će se dotur hrane za S3 vršiti do istaknute baze u selu Pediše.

S3 snabdjjet će se sa hlijebom i ostalim potrebama za najmanje do 3 dana. Na terenu koristiti za ishranu mjesna sredstva ukoliko dotur hrane zbog slabih puteva i pomanjkanja saobraćajnih sredstava neće moći biti blagovremeno doturen.

13—103 snabdjevat će se preko N3.

7/. *Sanitet*: Referent saniteta ovog štaba organizovat će privatnu stanicu u selu Košutici, gdje upućivati sve teže ranjenike i bolesnike.

8/. *Obezbedenje pozadine*: N3 postaviti će jedan bataljon duž komunikacije Kram — Zljebovi sa zadatkom obezbjedenja ove od Han Pjeska do Košutice. Zadatak ovog bataljona bit će i proganja raznih neprijateljskih grupica ukoliko bi se ove pojavile na tom sektoru. Održavati vezu sa partizanskom stražom na Han Pješku.

Ovaj bataljon uzeti iz rezerve.

Na prostoriji S3 nalaze se razne neprijateljske grupice čiji je zadatak napad na manje naše djelove, komore, prekidanje telefonskih veza i tako dalje. Ovo treba imati u vidu i razne patrole, kurire i komore slati sa potrebnim obezbjedenjem. Odrediti jednu jedionicu jačine jednog bataljona specijalno za obezbeđenje pozadine i proganja ovakvih neprijateljskih grupica.

91. *Specijalni zadatak*: S3 pristupiće odmah ispitivanju i osobljavanju poljskog puta najpogodnijim pravcem od Košutice do Kalauzovića. Ovaj put potreban je za saobraćaj komore i artiljerije. U ovom pogledu dostaviti konkretnе predloge. Ovaj štab moći će angažovati svoj inžinjerijski bataljon radi osobljavanja ovog puta.

Ovaj zadatak je vrlo važan i radi toga potrebno je angažovati sve da bi se isti u podpunosti izvršio.

10/. Smjena jedinica: N3 smjenit će jedinice S3 sa dosadašnjih položaja najkasnije 23. ov. mj. do 24 časa, a isto tako primiti do toga vremena pod svoju komandu 13-103.

Prijem ove zapovjesti potvrditi.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU

Načelnik štaba

p pukovnik:

Petovar, s. r.

Politički komesar:

B. Duricić, s. r.

Izvodi iz operacijskog dnevnika o sarajevskoj operaciji

Stab
3. Korpusa J. A.
O. Broj: 53/45
10. aprila 1945.

U operaciji za oslobođenje Sarajeva učestvovale su 27. i 38. divizija pojačana sa divizionom topova 76 mm. (pukovaca). Jedinice su izbile na prostoriju Sokolovići između 10. i 13. marta o. g.

Podaci o neprijatelju:

U Sarajevu i njegovoj okolini nalazile su se: 181., 369., njemačka divizija a kasnije je garnizon pojačan sa 7. SS- Princ Eugen divizijom. Ukupne njemačke snage kretale su se oko 17.000 Nijemci i oko 17.000 ustaških, domobranksih, milicijerskih i raznih drugih kvislinških jedinica. Prema jedinicama našeg Korpusa bila je orijentisana 181. njemačka divizija koja je 13. marta bila ovako raspoređena:

Neprijatelj je čvrsto organizovao za odbranu komunikacije Sokolac — Crvene Stijene — Sarajevo sa glavnom obrambenom linijom Crvene Stijene — Glog a pretstražnom linijom Velika Gradina — Podromanija — Baltići — Pohovac. Drum Podromanija — Crvene Stijene bio je zaposjednut gustim sistemom uporišta izrađenih u tipu polustalne fortifikacije — kamene i betonirane bunkere, streljačke rovove punog profila pojačane bodljikavom žicom u nekoliko pojaseva.

Na sektoru Sokolac — Crvene Stijene bio je raspoređen jedan puk 181. divizije pojačan sa artiljerijom jačine do jednog diviziona.

Opšti zadatak naših snaga je izbijanje na prostoriji Sokolovići i Sokolac bio je ovladavanje neprijateljskim predstražnim položajem, likvidacija uporišta na komunikaciji Sokolac — Crvene Stijene i priprema za napad samih Crvenih Stijena.

Izvršenje ovog zadatka otežavale su nepovoljne vremenske prilike, veliki snijeg i mraz tako da nije bilo uslova da se napad izvede bočnim manevrom sa linije Bjele Vode — Stari Grad ili sa linije Bogovići — Pavićići.

Napad je otpočeo noću 14. na 15. marta u sadejstvu jake artiljeirske pripreme. Jedinice su izvršile samo djelomično postavljene zadatke. Uspjele su da ovladaju djelom komunikacije između Podromanije i Crvenih Stijena na sektoru Karaula — Cavčije Polje i da na taj način odvoje neprijateljsku grupu na sektoru Sokolca od glavnine na Crvenim Stijenama. Neprijateljski položaji na Pohovcu — Baltićima, Podromaniji i Velikoj Gradini nisu bili likvidirani. Borbe su nastavljene u toku 15. i 16. marta sve dok neprijatelj nije uspio svojim pojačanjima sa sektora Crvenih Stijena da odbaci naše jedinice i ponovo ovlada drumom.

I pored vatrene i brojčane nadmoćnosti naših jedinica zadatak nije uspješno izvršen iz sledećih razloga:

a.) što je naša artiljerija (divizion koji je potpomagao ovaj napad) po prvi puta učestvovala u borbi i što ni po tačnosti pogadanja a niti po razornoj moći nije bila u mogućnosti da sruši neprijateljska utvrđenja i prepreke i tako omogući pješadiji osvajanje položaja;

b.) duboki snijeg i potpuno otvoren teren nije omogućavao izvođenje manevra naše pješadije jer je svaki njen pokret bio na vrijeme primjećen i od strane neprijatelja tučen. Sem toga i naša pješadija nije umjela da koristi artiljerijsku pripremu — nije bilo povezanosti između artiljerije i pješadije. Čak je i u prvim momentima bilo znakova izvjesnog nepovjerenja prema sopstvenoj artiljeriji.

18. marta primili smo naređenje od Generalštaba da se za Sarajevsku operaciju od svih jedinica formira operativni štab koji će rukovoditi operacijama. Na sastanku članova operativnog štaba odlučeno je da naše jedinice do početka neposrednog napada na sam grad treba da ovladaju linijom neprijateljskog položaja sa desnom granicom širenja Grdanj — Orlovača — Visojevica, a lijevom drum Sarajevo — Crvene Stijene — Sokolac (zaključno). U slučaju da bi neprijatelj i dalje uporno branio liniju Puhovac — Podromanija — Crvene Stijene treba prema njemu ostaviti manje snage a sa glavninom postaviti se na svoje polazne položaje za neposredan napad na Sarajevo. U vezi sa ovakvim zadatkom 22. marta izvršen je sledeći raspored naših jedinica:

Dvadeset sedma divizija ostaje sa sjeverne i južne strane komunikacije Podromanija — Crvene Stijene sa zadatkom bočnog dejstva na ovu.

Trideset osma divizija postavljena na prostoriju Širjevići — Kalauzovići — Vučja Luka — Sinj evo — Kadino Selo sa zadatkom bočnog dejstva na komunikaciju Mokro — Sumbulovac i ovladanja polaznim položajima za napad na Sarajevo. Ova divizija sa svojim desnim krilom trebala je da se poveže sa grupom krajiških brigada.

Operacije na sektoru Podromanija — Crvene Stijene. 28. marta 27. divizija pojačana sa jednom brigadom 37. divizije otpočela je sa napadom na neprijatelja koji je i dalje čvrsto držao komunikaciju Podromanija — Crvene Stijene.

Zamisao ovog napada bila je sledeća: ovladati na komunikaciji sektorom Nadromanija — Cavčije Polje — Karaula i sektorom Mokro — Pustopolje i na taj način izolovati neprijatelja na dvije grupe 277

i ove počesno uništavati. Na ovom zadatku učestvovala je jedna brigada 38. divizije sa sektora Kadino Selo — Sinjevo.

Neprijatelj je bio veoma uporan i vodene su dugotrajne danoće borbe sa naizmeničnim napadima i kontranapadima i naše jedinice uspjele su da ovladaju neprijateljskim uporištima Nadromanija, Čavče Polje, Karaula, Lisina, Rasolina. Na sektoru Mokro — Pustopolje naše jedinice ovladale su neprijateljskim uporištima sa obje strane druma i kontrolisale sam drum. Na taj način osnovna zamisao sprovedena je potpuno u djelo i trebalo je pristupiti uništenju izolovanih neprijateljskih grupa. Neprijatelj se nalazio u vrlo teškoj situaciji i nije mogao da se probije ka Sarajevu i ako je to nekoliko puta pokušavao ali se je uporno branio.

2. aprila prije podne oko 8 časova od pravca Olova preko Medojevića pojavio se jedan puk 7. SS. Princ Eugen divizije koji je imao zadatak da prodre u Sokolac, pojača tamošnju posadu i ovu izvuče iz teške situacije. Naša obavještajna služba je prilično podbacila te se samo radi toga može tumačiti iznenađenje koje je neprijatelj postigao ovim svojim manevrom.

U ovakvoj situaciji donešena je sledeća odluka: obustaviti napade u cilju uništenja opkoljene grupe na sektoru Podromanije i orijentisati glavninu snaga 27. i 38. divizije prema 14. puku Princ Eugen divizije. Dva bataljona 20. Romanijske brigade koja su iz opšte rezerve bačena prema ovom puku dobro su izvršili svoj zadatak, zadržali neprijatelja 12 časova a potom kada su stigle ostale jedinice neprijatelj je bio prinuđen na odstupanje i probio se preko šumskih vrleti pravcem Šahbegovići — Kostreši — Mokro ostavivši na bojištu skoro svu svoju komoru. Istovremeno uslijedila je intervencija od pravca Sarajeva. Neprijatelj u jačini od oko 2.000 ljudi sa nekoliko tenkova uspio je da probije naš obruč oko Podromanije i da se spoji sa svojim snagama.

3. aprila postavili smo glavnine naših divizija na polazne položaje za napad na Sarajevo jer su u toku 2. na 3. aprila primjećeni pokreti jačih snaga drumom od Podromanije prema Sarajevu. Bilo je jasno da je neprijateljska intervencija od Olova uslijedila samo sa zadatkom da izvuče svoje snage sa ovog sektora. U ovakvoj situaciji donešena je odluka da se jedinice ostave na polazne položaje sa glavninom svojih snaga a sa manjim djelom da se vrše napadi na komunikaciju Podromanija — Sarajevo. Međutim, neprijatelj je izvršio ubrzano izvlačenje sa cijelog sektora sjeverno od Sarajeva i naše jedinice su 5. IV u 12 časova ovladali linijom: Crijevici — Vučići — Luka — Hreša — B ulozi.

Opšti napad na Sarajevo otpočeo je 5. aprila u 15 časova.

Neprijatelj je dao vrlo slab otpor. Jedino jači otpor dao je Glog (k. 1405) i tu je bio zaobiđen. Poslije kraće borbe naše jedinice prodrele su u grad na Baščaršiju a potom produžile sa daljim prodiranjem ovlađujući centrom, desnom obalom Miljacke, Marindvorom i električnom centralom. Upad u centar Sarajeva izvršen je 5. aprila oko 19 časova.

Neprijatelj je u gradu dao jači otpor kod Vijećnice i na obali rijeke Miljacke od Vijećnice do Marindvora, i kod željezničke stanice. U toku noći vodile su se borbe u nekoliko zgrada i grad je bio

potpuno očišćen i neprijateljski otpor je potpuno prestao 6. aprila u 8 časova ujutru, kada je uhvaćena veza sa jedinicama 37. i 3. divizije.

Zaključak:

U borbama od 23. marta do zaključno 6. aprila neprijateljski gubici iznose:

mrtvih	750
ranjenih	1250
zarobljenih	1387

Pljen:

Mitraljeza raznih	77
pušaka	1340
bacača	4
municije razne	200.000
magacina sa municijom, hranom	
i opremom	7
motornih vozila raznih	48
vagona	70
konja	78

Oštećeno:

tenkova	3
topova	6
automobila	7
kola sa opremom i municijom	43

Pobjjena je i uništena skoro sva komora 14. puka divizije Princ Eugen, oko 100 konja sa materijalom i municijom.

Blagovremenom intervencijom naših snaga sačuvana je električna centrala u gradu Sarajevu.

Od motornih vozila zadržato je:

2 putnika i 7 teretnih automobila a ostala vozila predata su našim vlastima u gradu Sarajevu.

Sopstveni gubici:

Mrtvih	247
ranjenih	539
nestalih	26

Gubici u oružju:

puškomitralj eza	8
ručnih mitraljeza	6
pušaka oko	40

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politički komesar:

pukovnik:

Blažo Duričić

Načelnik štaba,

p. pukovnik:

Rudi Petovar

Treći korpus Jugoslovenske armije u sarajevskoj operaciji

General-pukovnik Rudi Petovar²

Nekoliko podataka o 3. korpusu

Vrhovni štab NOV i POJ 9. novembra 1942. godine formirao je 1. bosanski udarni korpus, sa komandnim područjem na teritoriji centralne, zapadne i istočne Bosne. Uoči kapitulacije Italije, 13. septembra 1943. godine, korpus je sa Štabom i 2. krajiskom brigadom prešao u istočnu Bosnu. Od tada pa do konačnog oslobođenja, korpus je bio najviša operativna i teritorijalna komanda na prostoru istočne Bosne.

Petog oktobra 1943. godine, u toku borbi za oslobođenje Tuzle, korpus je preimenovan u 3. korpus NOV i POJ, a od 1. marta 1945. u 3. korpus Jugoslovenske armije.

Do polovine 1944. godine korpus je u svom sastavu imao: 17, 27. i 38. diviziju, a 16. divizija bila nam je operativno potčinjena. U drugoj polovini 1944. godine i do oslobođenja, u njegovom sastavu bile su: 27. i 38. divizija i partizanski odredi na teritoriji istočne Bosne, jer je 17. divizija bila u sastavu snaga koje su dejstvovali u Srbiji.

U proljeće 1944. godine formirana je Komanda korpusne vojne oblasti, sa vojnim područjima i komandama mesta, kao najviša teritorijalna komanda na teritoriji istočne Bosne.

Personalni sastav komande korpusa bio je:

- komandanti — Košta Nadž, do oktobra 1944, Vlado Popović, do decembra 1944, i Pero Kosorić, do oslobođenja;
- politički komesari — Vlado Popović, do oktobra 1944, Dane Olbina, do januara 1945, i Blažo Đuričić;
- načelnici štaba: Jovo Vukotić, do oktobra 1944, Pero Kosorić, do decembra 1944, i Rudi Petovar;
- zamjenik komandanta — Todor Vujsinović, 1943. godine, i Vojo Ljujić, komandant korpusne vojne oblasti;
- komandant pozadine korpusa — Vojo Ilić;
- načelnici — intendanti: Đoko Ivanović, Boro Ivanišević i Veselin Radojčić;
- načelnici saniteta — Dura Meštrović i Salamon Levina;
- obavještajni oficiri korpusa — Drago Madžar i Zvonko Grakalić.

¹ Prilog za knjigu sarajevska operacija.

² Načelnik štaba 3. korpusa u vreme izvođenja sarajevske operacije.

Društveno-politički rukovodioci prate izlaganje na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. S leva na desno: Rade Golob, Mirko Vranić, Uglješa Danilović, Mate Andrić, Nikola Stojanović, Cvijetin Mijatović, Uglješa Uzelac i Branislav Mikulić

Situacija u istočnoj Bosni pred sarajevsku operaciju

Sarajevska operacija odvijala se na teritoriji vojne oblasti 3. korpusa, uže, na teritoriji vojnog područja Romanijske i šireg rejona grada Sarajeva.

U vrijeme priprema za operaciju (kraj februara i početak marta 1945. godine) istočna Bosna je bila većim dijelom slobodna, izuzev uskog pojasa na sjeveru, uz rijeku Savu, i na zapadu uz rijeku Bosnu, uključujući uže područje grada Sarajeva. Centar slobodne teritorije bila je Tuzla — oslobođena 17. septembra 1944. godine.

Preko te teritorije krajem 1944. i početkom 1945. godine prošlo je nekoliko jačih neprijateljnih grupacija.

Prva, četnička, jačina oko 10.000 ljudi, koja se povlačila iz Srbije, na čelu sa štabom Draže Mihailovića, prošla je decembra 1944. godine. Ta grupacija tučena je od Goražda do Tuzle, a najteži poraz nanijet joj je na prostoru Šekovića i Tuzle. Martovskih dana 1945. zadržala se na području Trebave i Vučjaka, uz blagonaklonost njemačkih i ustaških komandi. Draža Mihailović se još krajem novembra 1944. godine obreo na Romaniju, gdje je pokušavao da se sporazumi sa njemačkom i ustaškom komandom u Sarajevu o zajedničkom odstupanju iz zemlje.

Druga, njemačka 22. divizija, sa skupinom tvrđavskih brigada i bataljona, jačine oko 20.000 ljudi, prošla je tom teritorijom prilikom povlačenja iz Srbije i Makedonije. Sa tom grupacijom vođene su oštре borbe cijelog januara, pa do polovine februara, na komuni-

kaciji Vlasenica — Zvornik — Bijeljina. Te borbe su iscrpile jedinice 3. korpusa. Brojno stanje divizija spalo je na 2.000 do 2.500 boraca.

I najzad, treća, ponovo njemačka grupacija (181. divizija, 369. puk i nekoliko samostalnih pukova i brigada), koja se povlačila iz Srbije, preko Višegrada i Sokolca, prema Sarajevu. Dio tih jedinica bio je objekat našeg napada prilikom oslobođenja Sarajeva.

Od naših jedinica na tom prostoru nalazile su se:

a) grupacija divizija 2. jugoslovenske armije na širem području Tuzle, Majevice i Semberije, spremne za završne operacije za oslobođenje zemlje, i

b) grupacija divizija 2, 3. i 5. korpusa u pripremi za sarajevsku operaciju.

Na takvoj, skoro potpuno uništenoj i opljačkanoj teritoriji uspješno su djelovali organi nove narodne vlasti, organi društveno-političkih organizacija i organi vojnih područja.

U Tuzli je bilo sjedište Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora, Oblasnog komiteta KPJ, Oblasnog odbora Narodnooslobodilačkog fronta, omladine, AFZ-a i Komande vojnog područja. Na cijeloj oslobođenoj teritoriji uspješno su radili, okružni, opštinski, mjesni i seoski narodnooslobodilački odbori i organi Partije i Fronta.

Veliku pomoć u organizovanju teritorije za podršku operativnim jedinicama pružali su organi komandi vojnih područja, sa komandama mjesta: Tuzla, Majevica, Trebava i Posavina, Birač, Romanija i Zenica (u formiranju). Oni su radili na: mobilizacijskim i snabdjevačkim poslovima, obezbjeđenju teritorije sa partizanskim odredima i stražama pri komandama mjesta. Brinuli su se o bolničkim centrima, dopunskom centru, uz pomoć istočnobosanske brigade KNOJ-a i organa Ozne. Krajem marta 1945. godine svi partizanski odredi istavljeni su pod komandu Brigade KNOJ-a.

U Tuzlanskom bazenu, angažovanjem Oblasnog i Gradskog NOO — Odjeljenje za privredu — počeli su raditi privredni objekti. Proradio je rudnik soli (so je bila tražen artikal, mijenjala se za žito i kukuruz), rudnik uglja Kreka, električna centrala, zatim niz manjih pogona — radionica: obućarske, krojačke, mehaničarske, kolarske, prvenstveno za potrebe vojske, a i stanovništva. Radile su pekare, menze. Radila je željeznička pruga: Zivinice — Tuzla i Lukavac — Tuzla. Hrana — živežne namirnice dopremana je iz Srbije, preko Zvornika i Ljubovije, a dijelom sa Majevice i Semberije i Posavine. Manje radionice organizovane su i u: Zvomiku, Vlasenici, Srebrenici, Loparama i drugim mjestima. Po mjesnim i seoskim odborima organizованo je pletenje džempera, čarapa, itd. Od padobranskog platna i svile šiveno je rublje i drugi odjevni i posteljni predmeti, posebno za bolnice. Opštinski i mjesni NOO organizovali su ekipe majstora koji su opravljali porušene, nagorjele ili oštećene zgrade, i druge objekte i tako omogućavali i vojsci a i stanovništvu kakav-takav smještaj.

Dejstva divizija u sarajevskoj operaciji odvijala su se pretežno na teritoriji vojnog područja Romanija, sa sjedištem u Goraždu.

U gradu Sarajevu organizacijom otpora rukovodio je Mjesni komitet KPJ, na čelu sa Vladimirom Perićem Valterom. On je pred

naš napad u gradu formirao Štab za saradnju u oslobođenju i naredio mobilizaciju svih komunista, skojevaca, aktivista, rodoljuba i antifašista. Pozvao je građane da brane svoj grad, pošto je neprijatelj planirao razaranje važnijih objekata pred svoje povlačenje. Rad ilegalnih organizacija u gradu na stvaranju pokreta otpora, posebno organizovanost i saradnja sa operativnim jedinicama u vrijeme izvođenja operacije, zaslužuju divljenje i posebno priznanje. Možda mogu poslužiti i kao osnova za razmišljanje i dalju razradu, kao model šta i kako treba raditi u sličnim prilikama u budućnosti.

Štab 3. korpusa Jugoslovenske armije je u ovoj operaciji imao dvojnu ulogu. Prva, rukovođenje napadom pod komandom Operativnog štaba, i druga, rukovođene korpusnom vojnom oblasti, čija se nadležnost protezala nad svim oslobođenim teritorijama istočne Bosne.

Naša narodnooslobodilačka borba i revolucija bile su kompleksne. Nisu se iscrpljivale samo u vojnim dejstvima, pobojama i porazima. Uz borbu se radala i nova država, nova zajednica naroda i narodnosti. Izrastala je nova narodna vlast, nove društveno-političke organizacije, nov način uključivanja ljudi u borbu za svoju nezavisnost. Počeci datiraju još iz 1941. godine, da bi svoju osebujnost i pravnu sigurnost dobili već 1943. godine, poslije odluka AVNOJ-a, a konkretno za Bosnu i Hercegovinu poslije Prvog i Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Odmah poslije oslobođenja Sarajeva, od 26. do 28. aprila na Zasjedanju ZAVNOBiH-a konstituisana je Narodna skupština, Predsjedništvo skupštine i prva Narodna vlada Bosne i Hercegovine.

Zato se bez preterivanja može reći: svi koji su radili u pomenutim organima, svi aktivisti, omladinci, žene, antifašisti, ilegalci, i drugi, doprinijeli su da operativne jedinice na frontu lakše izvršavaju svoje borbene zadatke i izvojevale konačnu pobjedu — slomile njemački otpor i oslobodile Sarajevo.

Tegobno, ali nezadrživo okretao se točak naše revolucije, koju danas, i poslije 40 godina pobjede nad fašizmom, neki krugovi žele da omalovaže — umanjuju njen značaj i svrstavaju je po abecednom redu, već prema svojim trenutnim potrebama.

Pripremni period za napad

Početkom januara 1945. godine Štab 2. Jugoslovenske armije obavještava 3. korpus da će njegova daljnja orijentacija biti prema Romaniji. Zbog teških borbi sa 22. njemačkom divizijom, to je ostvaren tek početkom marta. Istovremeno, Vrhovni štab i Komanda armije obavještavaju da će korpus za popunu dobiti iz Srbije oko 6.000 regruta — boraca. Već oko 10. januara stiglo je preko Zvornika, oko 3.000, a do 18. marta još toliko — ukupno 6.000 boraca.

Sve te mlade ljude trebalo je prihvatići, naoružati, omogućiti im da steknu osnovna znanja i borbenu obuku, naučiti ih da rukuju oružjem i utkati im osnovna politička znanja. To je trebalo postići politički, uz stalne dnevne i noćne borbe u toku decembra, januara i februara.

Paralelno sa prihvatom ljudstva radilo se i na djelimičnom preoružavanju, a posebno na doformiranju jedinica. Oružje je, uglav-

-283

nom, bilo sovjetsko: automati, mitraljezi, bacači 82 mm, pt puške, razna inžinjerijsko-tehnička oružja, minska i protivminska oprema, oprema veze, intendatska, itd.

U divizijama su formirane nove jedinice za podršku: Izviđačka četa, Geta automatičara, Inžinjerijska i Četa za vezu. Zatim, Komanda pozadine, sa Vozarskom, Zanatlijskom i Transportnom četom, te Medicinsko-sanitetski bataljon. Te jedinice i ustanove su u odgovarajućem omjeru formirane i po brigadama i bataljonima.

U korpusu je preoružan Zaštitni bataljon, zatim su formirani: Bataljon za vezu i Centar veze korpusa, Inžinjerijski bataljon, jačine preko 250 ljudi, Komanda pozadine, sa Transportnom, Vozarskom četom i Medicinsko-sanitetskim bataljonom.

Radio-veza organizovana je od Korpusa, preko divizija, do brigada, a brigade su imale radio-vezu sa bataljonima. Na glavnim pravcima organizovana je i telefonska veza.

Sistem snabdjevanja zasnivao se na doturu iz pozadine. Prevažideno je snabdijevanje sa terena. Teritorija je, inače, bila opustosjena, pa su se često borci odricali obroka i ustupali ga pregladnjelim stanovnicima.

U periodu januar—mart u jedinice korpusa uvršteno je preko 4.500 novih boraca, od toga oko 600 Albanaca. Istovremeno, veći broj starijih boraca prekomandovan je u razne nove jedinice, kurseve, škole, itd. Veći broj, preko 1.000 starih boraca, otišao je za popunu Brigade KNOJ-a i jedinica Ozne.

Početkom marta 1945. kada je korpus sa prostora Tuzle krenuo prema Romaniji, formacijsko stanje bilo je slijedeće:

— 27. divizija: komandant Miloš Zekić, politički komesar Zarije Škerović, pomoćnik komesara Asim Hodžić i načelnik Štaba Jakov Vodušek;

— 38. divizija: komandant Franjo Herljević, politički komesar Milutin Pejanović, pomoćnik političkog komesara Miloš Ilić i načelnik štaba Salem Ćerić;

— brigade 27. divizije: 16. muslimanska, 19. birčanska i 20. romanijska — ukupno oko 4.000 boraca;

— brigade 38. divizije: 17. majevička, 18. hrvatska i 21. tuzlanska — ukupno oko 4.000 boraca;

— Tuzlanski partizanski odred, jačine oko 600 boraca, svrstanih u tri bataljona. Poljski artiljerijski divizion — 16 oruđa 76 mm, četiri baterije, Zaštitni bataljon, Inžinjerijski i Bataljon veze Komande pozadine korpusa, sa Tehničkim, Transportnim i Vozarskim bataljonom i ostalim pozadinskim dijelovima materijalnog obezbeđenja.

Ukupno u korpusu se nalazilo oko 11.000 ljudi.

Na teritoriji je formirana Istočnobosanska brigada KNOJ-a, sastava četiri bataljona, jačine preko 1.000 boraca.

U dopunskom centru u Bratuncu polovinom marta nalazio se izvjestan broj boraca na preobući. Oni su do polovine aprila uvršteni u borbene jedinice.

Može se postaviti pitanje zašto divizije nisu bile jače od 4.000 boraca, zašto se rezerva nalazila u dopunskom centru.

Reorganizacija u periodu januar—mart, pored brigada obuhvatila je i prištapske dijelove, a naročito organe snabdijevanja. Snabdijevanje sa teritorije je, kao što je već rečeno, prevaziđeno. Prešlo se na sistem dotura. Odnos naoružanja i podrške, prema brojnom stanju brigade, bio je takav da se približio granici. Kada bi svako povećavanje žive sile bilo nedovoljno podržano podrškom, iziskivalo bi povećanje broja jedinica za snabdijevanje. Otprilike jedna trećina ljudstva radila je na poslovima podrške i snabdijevanja. Zato što se takav omjer održao, borbeni gubici nisu prelazili ubičajene brojke iz ranijeg perioda. Više od polovine boraca po bataljonima su tek zakoračili u ratni vihor, bez borbenog iskustva. Zato se brojno stanje brigade od oko 1.000 boraca pokazalo svršishodnim i borbeno praktičnim. U brigadi su bila četiri bataljona sa brojnim stanjem oko 200 boraca. Treba reći i to da su sve snabdjevačke jedinice obavezno imale svoje obezbjeđenje. Teritorija, iako slobodna, bila je nesigurna zbog velikog broja manjih, prikrivenih grupica četnika, zelenog kadra, milicije i ustaša.

Raspored jedinica korpusa početkom marta bio je:

- Štab korpusa: Vlasenica, 3. marta, Vidrići-Sijerci (kod Sokolca) 7. marta. Komanda pozadine Vlasenica — Han Pijesak. Korpusne baze — Zvornik, Višegrad;
- 27. divizija: prikupila se na Glasincu 8. marta;
- 38. divizija: prikupila se na Romaniji — Sokolac — Šahbegovići 8. marta.

Poljski artiljerijski divizion — Vidrići (Sokolac) 10. marta.

Prostorija Romanije i Glasinca tih martovskih dana bila je pod snijegom. U višim predjelima snježni nanosi su bili visoki, ponegdje i do dva metra. Snijeg nije padao, ali se sporo otapao. Temperature su još bile veoma niske.

Trebalo je raščistiti i osposobiti puteve dotura. Cesta Vlasenica — Han Pijesak — Sokolac bila je zavijanja i na više mjesta oštećena. To je i bila jedina komunikacija za snabdijevanje. Za desetak dana je inžinjerijski bataljon, uz pomoć radnog bataljona, formiranog od ljudstva za popunu i lokalnog stanovništva, uspio da komunikaciju osposobi za saobraćaj. Dalje, trebalo je raščistiti lokalne puteve u zoni divizija i brigada. Sve je to rađeno priručnim alatom i rukama.

Sva naselja između Vlasenice i Sokoca bila su popaljena. Na Han-Pijesku, Kramu, Vidrićima i Koputici nagorjele ili porušene kuće i kolibe osposobljavane su za kako-takav smještaj.

I najzad, cijelom teritorijom još su tumarale grupe i grupice četnika, ustaša, pripadnici legije i zelenog kadra. Brigada narodne odbrane, partizanski odredi, straže pri komandama mjesta i odborima imali su pune ruke posla.

Borba za oslobođenje Sarajeva

Sarajevo, kao centar i glavni grad Bosne i Hercegovine predstavlja je podsticaj, moralni, patriotski i politički, za sve koji su učestvovali u njegovom oslobođanju.

Za okupatora i njegove pomagače predstavljalo je bastion, iz koga su vladali za vrijeme okupacije i iz koga su organizirali sve velike ofanzive (sem prve) i niz manjih protiv NOV i POJ u Bosni i Hercegovini, a i šire.

Sarajevo je u toku rata bilo okruženo jedinicama NOV. Naročito 1941., zatim 1943. i, najzad, 1945. godine, kada je konačno oslobođeno. Mnogi borci i starješine jedinica 3. korpusa, koji su još 1941—1943. kucali na vrata grada, ali ih je okupator uspio spriječiti u tome, željeli su da neprijatelja tuku baš u Sarajevu.

Poslije oslobođenja Beograda, Makedonije i Srbije, Crne Gore i Hercegovine, i nakon uspostavljanja sremskog fronta, Sarajevo je dobilo poseban operativno-strategijski značaj za njemačku komandu. Siri rejon grada ostao je usamljen bastion njemačke odbrane na njenom kraјnjem desnom krilu. Njegovo postojanje je snažilo odbranu na sremskom frontu i služilo kao podrška za planiranu pro-Ijetnju ofanzivu (protivofanzivu) protiv Crvene armije u Mađarskoj. Kada je i taj posljednji ratni grč njemačke vrhovne komande propao, ona je 20. marta odobrila da se iz Sarajevskog regiona postepeno evakuišu njemačke i, naravno, kvislinške snage.

Sarajevo je branio 21. armijski korpus, sastava: 181. i 369. pješadijska divizija. Zatim tri brigade, pet pukova razne namjene i desetak već desetkovanih samostalnih bataljona i divizionala, tri ustашko-domobranske divizije već okrnjenog sastava. U zoni operacije nalazile su se rasturene grupe ranijeg četničkog Romanjanskog, Hercegovačkog i Zeničkog odreda. Borbeni dio tih odreda već se ranije povukao prema Trebavi i Vučjaku, zajedno sa četnicima iz Srbije. Krajem februara u rejon Sarajeva pristigla je i 7. SS divizija, poznata po zlu iz ranijih borbi. Sa njome je 21. korpus dobio veliko pojačanje. Ukupno, sve pobrojane snage brojale su oko 38.000 vojnika.

Do 7. marta oslobođena su sva veća mjesta oko Sarajeva: Višograd, Rogatica, Vlasenica, Han-Pijesak, Goražde, Kalinovik, Konjic, Trnovo i Travnik.

Uvod u borbe na Romaniji

Odbranu grada Nijemci su organizovali po pravcima uz komunikacije: Sokolac — Crvene stijene — Mokro; Stambolčić — Pale; Trnovo — Kasindol; Ivan-sedlo — Blažuj i odstupnica, dolina r. Bosne, prema Kaknju i Zenici. Snage našeg 2. 3. i 5. korpusa nalazile su se raspoređene oko grada, na udaljenosti 30—50 km, u obliku kruga spoljnog obima oko 300 km, sa prečnikom oko 100 kilometara.

Odbranu iz pravca Romanije i Jahorine, duž komunikacije Sokolac — Sarajevo i Prača — Sarajevo organizovala je 181. njemačka divizija. Njen 363. puk nalazio se na Sokocu, Pohovcu, i uz cestu Podromanija — Crvene stijene. Na tom prostoru su od ranije postojali uređeni položaji, bunkeri, mitraljeska gnijezda, itd. Šira odbrana prema sjeveru nalazila se na pedesetak kilometara od grada, a 334. puk 181. divizije organizovao je odbranu duž željezničke pruge.

ge, od Prače do Sarajeva i držao u svojim rukama masiv Jahorine i Trebevića. Prema jugu i jugoistoku, na položajima na Ivan-sedlu i uz komunikaciju Trnovo — Kasindol odbranu je organizovala 369. njemačka divizija. Sjedište Štaba 21. korpusa bio je u Kasindolu.

Iako je snijeg bio visok, hladni martovski dani nisu sprječili jedinice 27. i 38. divizije da iz rejona Tuzle stignu na vrijeme u rejon Sokoca. Devetnaesta birčanska brigada se već nalazila na Glajincu i bila je u kontaktu sa njemačkim jedinicama.

Dvadeset sedma divizija je u hodu već 9. marta ušla u Sokolac i Podromaniju. Međutim, Nijemci su već sutradan ponovo zauzeli Sokolac i Podromaniju, pa je tako ta raskrsnica ostala u njihovom posjedu.

Štab korpusa je odlučio da sa obje divizije i uz podršku artillerije likvidira utvrđeni rejon 363. njemačkog puka. On je predstavljao osnovnu prepreku za prilaz na liniju neposredne odbrane grada.

Skoro dvije nedelje trajali su stalni napadi, uz povremeno manje uspješno ukljinjavanje u raspored njemačke odbrane. Zbog visokog snijeg i nedostatka rezervi, njemački puk, uz povremenu pomoć iz Mokrog, uspio se održati uz komunikaciju Podromanija — Crvene stijene. Sokolac je ponovo prešao u naše ruke. Međutim, bedem odbrane na Podromaniji i V. Gradini odolijevao je svim našim napadima.

Trideset osma divizija je 18. marta orijentisana prema Mokrom. Tu je zajedno sa jedinicama 37. divizije ozbiljno uzdrmala njemačku odbranu. Nijemci su krajnjim zalaganjem uspjeli da u grču zadrže položaje oko Mokrog i tako održe vezu i pruže pomoći isturenom puku prema Podromaniji i Crvenim stijenama. Slom njemačke odbrane bio je izvjestan.

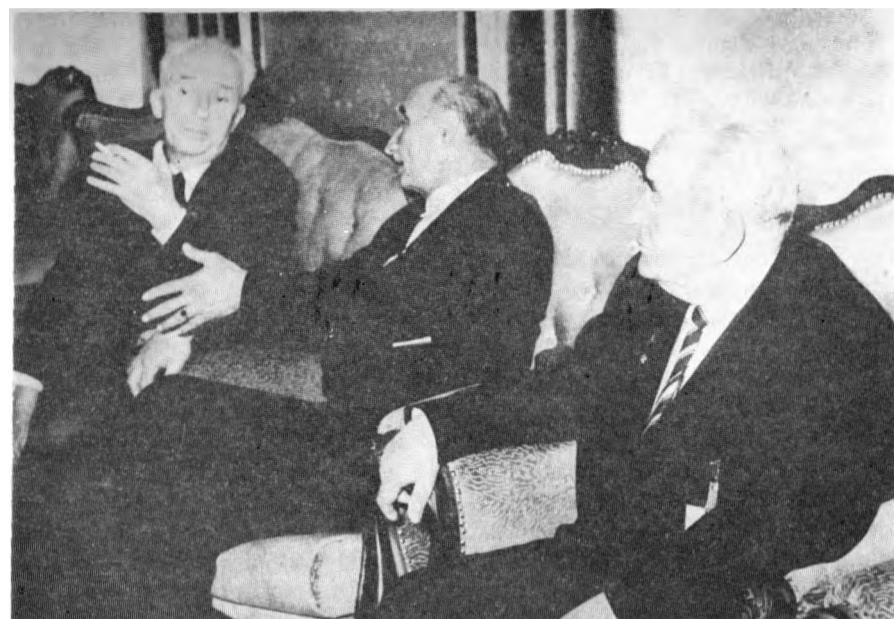
Takvi pojedinačni i nesihronizovani napadi jedinica 3. korpusa nisu dali rezultate. Jedinice su se iscrpljivale. Tražilo se rješenje kako objediti, odnosno koordinirati dejstva jedinica triju korpusa na tako širokom frontu.

Organizacija komandovanja i borbe za oslobođenje grada

Korpus je od Generalštaba Jugoslovenske armije 17. marta dobio depešu slijedeće sadržine:

»Za predstojeću sarajevsku operaciju, radi koordiniranja dejstava svih određenih jedinica 2, 3. i 5. korpusa po jedinstvenom planu, postavljamo operativni štab u slijedećem sastavu: komandant — general Vukanović, zamjenik komandanta — general Rodić i član Štaba — pukovnik Kosorić. Načelnika štaba odrediće komandant Operativnog štaba iz sastava 2. korpusa, a pomoćnika načelnika Štaba iz sastava 5. korpusa.

Zadatak Operativnog štaba je da odmah pristupi svim pripremama za sarajevsku operaciju, da izradi potrebne planove za likvidaciju Sarajeva i da nam iste pošaljete na saglasnost... Štab da počne dejstvovati najkasnije do 20. marta. Prijem potvrdite. TITO«. 287

Drugovi Cvijetin Mijatović, Vojo Nikolić i Vlado Šegrt u pauzi, vode dijalog

Komandant korpusa je još 19. marta, sa grupom saradnika krenuo iz Sokoca, preko Rogatice i Goražda, u Kalinovik, gdje je bilo sjedište Štaba 2. korpusa. Operativni štab se prvi put sastao 21. marta (jedini kompletan sastanak). Vratio se na Sokolac, u Štab korpusa, 24. marta. Do tada, kao što je već rečeno, obje divizije krvarile su u žestokim borbama protiv njemačke 181. divizije.

Prilikom povratka komandant korpusa donio je sve potrebne elemente za borbeni rad korpusa. Prvo, privremeno su obustavljeni napadi na njemačku odbranu. Jedinice je trebalo da se odmore, srede i pripreme za odlučujuća dejstva.

Predviđeno je da napad sva tri korpusa počne 28. marta u zoru. U prvoj fazi, 27. i 38. divizija, uz sadejstvo 37. sandžačke divizije, trebalo je da konačno ovladaju komunikacijom Podromanija — Crvene stijene — Mokro i Stambolčić — Prača — Mokro. Nije se smjelo gubiti vrijeme na slamanje njemačke odbrane na Romaniji. U slijedećoj fazi prvih dana aprila, korpus orijentisati u napad na sam grad, već prema razvoju situacije. Opšti pravac napada: Vučja luka — Faletići — Vratnik — centar grada, zahvatajući prostor između grebena: Orlova glava — Orlovača — Grdanj i rijeke Mljacke.

Divizijama su dati pravci napada:

- 38. divizija: Crepoljsko — Sadrenik — Bjelava — centar grada;
- 27. divizija sa Artiljerijskim divizionom: Mokro — Hreša — Vasin Han — Vratnik — Baščaršija.
- 37. divizija, lijevo od 27: Jahorina — Trebević — Bistrik — 88 Skenderija, do lijeve obale Miljacke.

Štabovi divizija i brigada bili su upoznati sa tim zadacima. Iz daljeg izlaganja videće se da je korpusna zapovijest izdata tek 5. aprila i stigla u jedinice kada su ove već bile u oslobođenom Sarajevu. To pokazuje koliko su odluke naših jedinica i komandi bile samoinicijativne.

Njemačka Vrhovna komanda je 20. marta odobrila da 21. korpus napusti Sarajevo. Radi lakšeg izvlačenja i stabilizovanja na sremskom frontu, planiran je udar 34. armijskog korpusa prema Tuzli. Naša 2. armija je u oštrim borbama, uz manja odstupanja, uspjela da izdrži pritisak i odbrije njemačke jedinice prema r. Bosni i Savi. Iznenadenje je trebalo da priredi 7. SS divizija, koja se krajem marta našla koncentrisana na prostoru Oovo — Vareš. Međutim, do toga nije došlo.

Napad na položaje 363. puka, prema planu, počeo je 28. marta u zoru. Dvadeset sedma divizija, ojačana sa dva bataljona 5. sandžačke brigade i Artiljerijskim divizionom prešla je u napad. Prema Podromaniji sa slabijim snagama, a sa osnovnim na potezu između Čavčeg polja i Crvenih stijena. U prvom naletu presječen je drum oko Čavčeg polja i odsječene snage oko Podromanije i Mokrog. Neprijatelj je na nekoliko položaja bio ispresijecan i okružen. Njemačkom puku je prijetilo uništenje.

U toku 28. marta 38. divizija je ovladala svim visovima sjeverozapadno od Mokroga, osim Crnim vrhom. Dvadeset prva Tuzlanska brigada prodrla je u Sinj evo i ugrozila artiljerijsku grupu 181. divizije u Sumbulovcu i sam Stab divizije. Sa druge strane, 3. proleter-ska sandžačka brigada prodrla je u zaseoke sela Jelovci. Došlo je do prostrjeljivanja borbenog poretka i prištapskih djelova 181. divizije. Četvrta sandžačka brigada prodrla je u Pale i na željezničku stanicu Stambolčić. Cijela 181. divizija bila je ozbiljno uzdrmana.

Komanda njemačkog 21. korpusa povukla je ispravan potez. Odustala je od upućivanja 7. SS divizije preko Oova, prema Tuzli. Četrnaesti SS puk te divizije, sa jednim ustaškim bataljonom, upućen je iz Oova prema Podromaniji, u susret opkoljenom puku 181. divizije. Čim je izbio u rejon sela Sirijevići napali su ga dijelovi 38. divizije i dva bataljona Tuzlanskog odreda. Borba se rasplamsala. Stab korpusa je procijenio opasnost koja bi mogla nastupiti prodorom tog puka u korpusnu pozadinu u rejonu Sokoca. Zato je obustavio napade na okruženog neprijatelja na Podromaniji i izvukao Romanjisku i Birčansku brigadu prema toj grupaciji. Ujutro 2. aprila šest bataljona 27. i 38. divizije napali su na puk u Sahbegovićima i Starom Gradu. Neprijatelj, premoren i iznenaden, bezglavo i po dijelovima probijao se prema Mokrom. Komoru i razne pozadinske dijelove zaplijenile su naše jedinice.

Za vrijeme tih borbi iz Mokroga, prema Crvenim stijenama, Ni-jemci su sa jednim bataljonom i četom tenkova uspjeli da razbiju blokadu 363. puka i da ga izvuku prema Sarajevu.

Tako je 14. SS puk dijelom žrtvovan, ali je privremeno spašena 181. divizija. Istu sudbinu je doživio i 13. SS puk u sudaru sa krajiškim jedinicama kod Vareša i Kakanja.

Njemačka komanda je postigla iznenadenje. Koristeći manevar 7. SS divizije uspjela je da najveći broj jedinica izvuče iz šarajev-

skog obruča. Danas možemo reći da je odluka Štaba 3. korpusa o orijentaciji glavnine na 14. SS puk bila nepotpuna. Međutim, njemačka komanda je, također, bila prinudena da na brzinu napusti Sarajevo i da ne ostvari planove o razaranju važnijih objekata. Sarajevo je, ipak, sačuvano od razaranja. Smatramo da je to veća dobit od uništenja njemačke grupacije uz razaranje grada. Zloglasna 7. SS divizija našla je svoj grob baš oko Sarajeva.

SARAJEVO JE SLOBODNO

Do 4. aprila riješen je ključni problem odbrane Sarajeva. Dva deset prvi korpus je uspio da izvuče 181. diviziju sa Romanije i Pala, ostavši bez rezerve, jer je 7. SS divizija bila rasturenata. Pravilna odluka: brzo povlačenje, tj. izvlačenje prema Zenici i Doboju. Nikakva odbrana na položajima neposredno oko grada nije se mogla organizovati.

Operativni štab je uputio zapovijest za opšti napad na Sarajevo. Zapovijest datira 3. april. Jedina veza sa Operativnim štabom bila je preko radio-stanice. Izvod koji je upućen depešom primljen je u Centru veze korpusa tek 5. aprila, negdje oko 5 časova ujutro. Iz depeše je bilo jasno da je početak opštег napada na grad utvrđen za 5. april u 15 časova.

U to vrijeme Štab korpusa je stigao u s. Baltići kod Sokoca. Dvadeset sedma divizija se nalazila oko Mokrog i Hreše, a 38. divizija na području Crepoljsko — Sedrenik. Desni bok korpusa, prema Vogošći, ostao je otvoren, jer divizija 5. korpusa još nije stigla. Brigade u zonama divizije širokim frontom nastupale su prema gradu, na ledima zaštitnih dijelova neprijatelja u odstupanju. Komandant i politički komesar korpusa nalazili su se sa divizijama u nastupanju.

Štab korpusa se tokom 4/5. aprila premjestio. Vjerovatno je zbog toga depeša za početak napada iz Operativnog štaba zakasnila. Primljena je, kao što je već rečeno, 5. aprila oko 5 časova. Trebalo je hitno djelati.

Na motociklu, uz pratnju kurira, načelnik Štaba krenuo je prema Mokrom. Po krivuda vom putu, zaobilazeći minska polja, jer su odjeljenja Inžinjerijskog bataljona već radila na razminiranju, na Crvenim stijenama prihvatio ga je bataljon Birčanske brigade. Krenuo je i dalje, prema Mokrom. Kod Sumbulovca, negdje oko 9 časova pronađen je komandant korpusa. Nalazio se sa Štabom 27. divizije.

Komandant Pero Kosorić, koji je ostao u sjećanju po jezgrovitosti u izdavanju zapovijesti i izvještaja (nije volio dugačke pisanje) preko kurira i male radio-stanice, već oko 10 časova, izdao je kratku zapovijest: »Odmah produžiti prema Sarajevu.« Tako je Kosorić komandovao.

To je i ostvareno. Petog aprila, u rane večernje časove, 27. divizija je na ledima neprijatelja, preko Vasin-Hana i Vratnika pro-

drla do Baščarsije, a 38. na Marindvor i Katedralu. Presječeni su zaštitni dijelovi 181. divizije, koji su se lijevom obalom Miljacke uspjeli izvući prema Sarajevskom polju.

Istureno komandno mesto korpusa organizovano je na Vratniku. Komandant korpusa je u kasnim večernjim časovima krenuo na Baščaršiju i upao pod mitraljesku vatru kod Vijećnice. Prisebnošću vozača uspio je da se izvuče. Samo je ranjen u nogu.

Ulaskom u grad uspostavljena je veza sa Štabom Perića Vladimira Valtera i otpočela je koordinacija u spasavanju važnijih objekata, koje su Nijemci namjeravali da unište. Odlazeći iz Štaba 27. divizije sa grupom boraca i aktivista iz grada, između električne centrale i fabrike duvana, minobacačka mina prekratila je život u praskozorje 6. aprila Vladimиру Periću Valteru. U toku noći i 37. divizija je sa Pala i Trebevića prodrla u grad, do lijeve obale Miljacke, a 27. divizija preko Kasiljola, u južne dijelove grada i prema Ilidži. Dvadeset deveta divizija je zaobišla položaje na Ivan-sedlu i preko Sarajevskog polja izbila pred Kiseljak, gdje je presijekla kolone koje su odstupale iz Sarajeva. Operativna grupa 5. korpusa, sa 10. divizijom, prodrla je preko Vogošća u Sarajevo u toku 6. aprila, a sa ostalim snagama vodila borbe oko Semizovca i Kaknja sa kolonama neprijatelja u odstupanju. Šestog aprila u jutarnjim časovima grad je bio slobodan.

Neprijatelj je veoma vješto organizovao povlačenje iz Sarajeva. Tek 4. aprila naš obavještajni centar iz Sarajeva javlja o povlačenju Nijemaca iz grada. I naše jedinice su kasno primjetile da neprijatelj napušta grad. Njegovi zaštitnički dijelovi su veoma umješno vodili borbe pri odstupanju. Zatim, u samom gradu bio je хаос od zarobljenika. Njih 5.000 do 6.000 trebalo je prihvatići, smjestiti i obezbjediti. Kako jedinice Divizije narodne odbrane nisu odmah stigle, time su se bavile operativne jedinice. Zbog toga su napustile osnovni cilj — dalje gonjenje neprijatelja u odstupanju. Naravno, odmah je otpočelo i veliko slavlje i veselje stanovnika i jedinica. Mnogi od boraca i rukovodilaca smatrali su da treba te trenutke slavljati podijeliti sa građanima.

No, već 7. aprila sve se smirilo. Divizija narodne odbrane preuzeila je kontrolu nad gradom, a komanda vojne oblasti područja 3. korpusa — komandu grada. Jedinice su usmjerene na nove zadatke. Privremeno, nekoliko dana na širem području grada ostavljena je 38. divizija.

Milanko Renovica, Sveti Kovačević, Mujo Mujkić i Ugljesa Uzelac u pauzi rada na „okruglog stolu“ o sarajevskoj operaciji

Dosta je žrtava dato za oslobođenje Sarajeva. Oko 600 poginulih i više od 2.000 ranjenih. Iz jedinica 3. korpusa bilo je 247 poginulih, 539 ranjenih i 26 nestalih.

U poslijeratnim napisima često se javlja težnja da se dokaže koja je jedinica prva ušla u grad. Smatramo da je oslobođenje djelo svih koji su učestvovali — boraca, starješina, ilegalaca, antifašista i patriota. Oslobođenje je kolektivni doprinos Hercegovaca, Crnogoraca, Bosanaca, Krajišnika, Sandžaklija, i Sarajlija, i svi su oni prvi ušli u napačeno, ali od toga dana, 6. aprila, oslobođeno Sarajevo.

Dan poslije oslobođenja grada i šire okoline jedinice su produžile gonjenje njemačkih i kvislinških jedinica, dolinom rijeke Bosne, prema Zenici i Doboju. Divizije 2. i 5. korpusa ušle su u sastav 2. armije (29. divizija u sastav 4. armije) pa je 20. aprila prestala funkcija Operativnog štaba, a štabovi 2. i 5. korpusa su rasformirani.

Stab 5. korpusa je i dalje funkcionisao i poslužio kao jezgro za formiranje 6. armije u ljeto 1945. godine. U sastavu korpusa bile su: 27., 38., 53. i privremeno 37., a kasnije i 39. divizija. Sa tim snagama, uz pomoć Divizije narodne odbrane, vođene su u aprilu i maju teške borbe sa dvije grupacije. Prva, ustaška, u donjem toku r. Bosne, a druga, četnička, koja je tek 20. maja rasturenja i dobrim dijelom uništena na području gornjeg toka Neretve i Zelengore. Nastavak čišćenja teritorija Bosne i Hercegovine i Crne Gore preuzela je 6. armija u toku 1945. i 1946. godine.

O borbenom raspoloženju boraca i stare šina trećeg korpusa¹

General-major Blažo Đuričić

Vjerujem da je ovo prvi put da se u ovakvom sastavu okupimo da bismo govorili o našim borbama za oslobođenje Sarajeva. Vremenski razmak od 40 godina učinio je svoje — mnogo toga se zaboravilo. Za one koji se bave istorijom našeg oslobodilačkog rata, a posebno završnim operacijama naše vojske na cijelom jugoslovenskom ratištu, svaki novi podatak biće dragocjen. Poznato je da se istorija piše i sa vremenskim rasponom i bez njega, i vjерovatno je što su dogadaji dalji po vremenu da je više podataka i da su ocjene o tim događajima objektivnije.

Borbe za oslobođenje Sarajeva sa njemačkim okupatorom i ostatima kvislinške paveldćeve vojske istorijski je događaj koji je smješten geografski u središte Jugoslavije, a po rasporedu snaga bio je krajnje istureni položaj našeg ratišta na jugoistoku, a istovremeno dio ratišta čitavog istočnog fronta koji je nezadrživo kretao ka zapadu i konačnom slomu fašističke armije hitlerovske Njemačke.

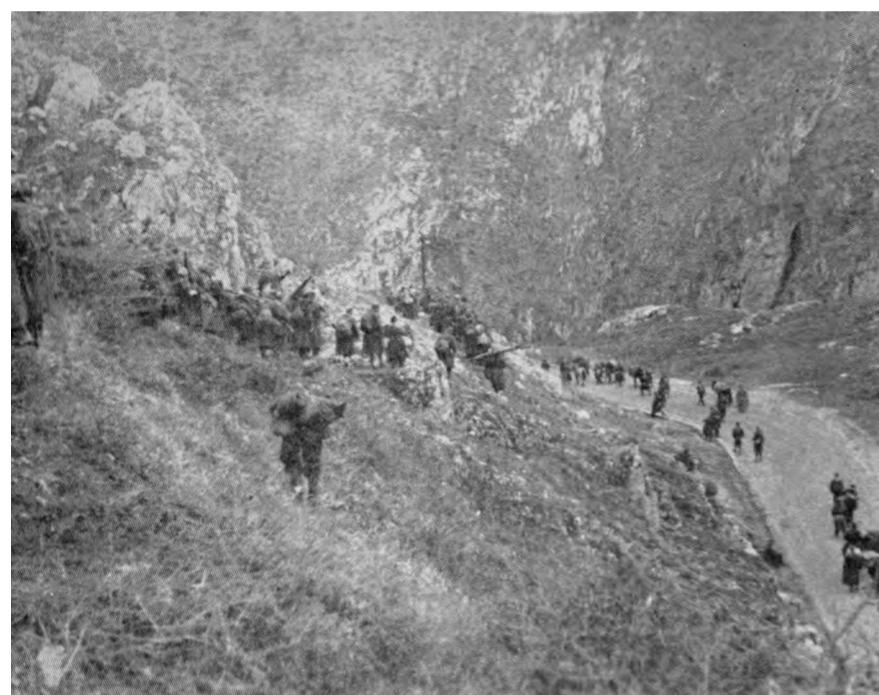
Naredenje Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije da 3. korpus ne ulazi u sastav 2. armije, koja se kretala južno od Save prema zapadu, u Štabu nije primljeno radosno. Razlog je bio jednostavan, željeli smo da sa našim divizijama učestvujemo u konačnom oslobođenju, još neoslobodenih dijelova naše zemlje prema zapadnim granicama. Naredenje Vrhovnog štaba da učestvujemo u oslobođenju Sarajeva, zajedno sa 2. i 5. korpusom, dali su nam nagovještaj da će naš zadatok biti da učestvujemo u jednoj krupnoj vojnoj operaciji.

U vojnim dejstvima 3. i ostalih korpusa nemam šta dodati. Zadržaću se samo na nekim elementima koji su, u to vrijeme i u tom prostoru, bili kohezioni — moralna snaga naših divizija i svih naših boraca. Svjestan sam da je danas, u tako velikom vremenskom razmaku teško predstaviti tačno i živo, onaj zanos i raspoloženje boraca i naroda u tim danima borbe za konačno oslobođenje zemlje.

Tok događaja na našem jugoslovenskom ratištu i na frontovima saveznika na istoku i zapadu ulazio je u završnu fazu rata. Niko nije znao da li će rat trajati još mjesec dana ili nekoliko mjeseci, ali svako je znao da dolazi kraj jednog od najtežih ratova u Evropi, a posebno najtežih za narode Jugoslavije. Saznanje da dolazi kraj patnje,

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji, 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Politički komesar 3. korpusa u vreme izvođenja sarajevske operacije.

Jedinice 3. korpusa Jugoslovenske armije nastupaju ka Sarajevu

razaranja, krvi i pustošenja, četvorogodišnjem ratu na našoj zemlji bilo je dovoljno da vrati vjeru u život u slobodi. Ali, ništa manje od toga bilo je saznanje i naroda i boraca da je to i novi život i nova sloboda koja je naš oslobođilački rat, pod uticajem i rukovodećom ulogom Komunističke partije Jugoslavije u tom ratu, pretvorio u saznanje o potrebi dubokog društvenog preobražaja starog društva i njegove socijalističke izgradnje. Može li biti nešto veće što je davalo snagu, polet i borbeni moral našim borcima u tim pobjedonosnim danima?

U toku četvorogodišnje borbe, od malih partizanskih odreda, do brigada, divizija, korpusa i armije, rasla je i sazrijevala armija koja je na jugoslovenskom ratištu položila ispit svoje zrelosti i umještosti ratovanja i u tako složenim i velikim operacijama kao što je bila sarajevska. Čvrsta vojno-politička jezgra, u četama i bataljonima, pružala su mogućnost većim štabovima da uvek imaju povjerenja u izvršavanje zadatka. Sav komandni kadar, kao i svi borci, u to vrijeme imali su snage i ratničkog iskustva da toj snazi nisu vidjeli kraja. Četvorogodišnje ratovanje, protiv znatno brojnijeg, jačeg i bolje naoružanog neprijatelja, bila je stalna i neprekidna ratna škola, koja je darovite komandire, komandante i političke komesarne usavršavala u sposobne vojne rukovodioce, koji su mogli da se uspješno snađu i ratuju u velikim i združenim operacijama. Može se reći da je naš oficirski kadar u tim danima oslobođenja zemlje bio u stalnom usponu, bioloških, intelektualnih i moralnih vrijednosti. Te vrijednosti komandnog kadra i boraca bili su nezamjenljiva sna-

Djelovi 3. korpusa Jugoslovenske armije na defileu u Sarajevu, 7. aprila 1945.

ga koja je nastala u školi surovog rata i trasiranja dubokih revolucionarnih društvenih preobražaja. Te svoje visoke kvalitete taj isti kadar je znao i umeo da prenese i dalje usavršava i poslije oslobođenja zemlje.

U ocjeni borbenog raspoloženja komandnog kadra i boraca 3. korpusa u borbama za oslobođenje Sarajeva ne treba zaboraviti da je najveći broj boraca i skoro čitav starješinski kadar bio sa teritorije istočne Bosne. Poslije oslobođenja Srbije veći broj vojnih jedinica bio je popunjeno mladićima iz Srbije. Može se reći da su se svi osjećali kao svoj na svome. Na tome prostoru između Drine i Bosne, tokom čitave četiri godine rata bile su stalne borbe sa njemačkim okupatorom, ustaškim, domobranskim i četničkim jedinicama. Na tom operativnom području njemački okupator uvijek je držao jače snage, da bi obezbijedio izvlačenje sirovina za potrebe svoje industrije i povremene ispade ili ofanzive na oslobođenu teritoriju. U vrijeme sarajevske operacije u dolini rijeke Drine, a posebno rijeke Bosne, bile su im potrebne jake snage za izvlačenje preostalih snaga preko Sandžaka i Crne Gore, sa čvrstim osloncem na sremski front. Bili smo svjedoci teških i upornih borbi naših brigada i jedinica 2. armije, sa 22. njemačkom divizijom, koja se probijala preko Vlašenice, Zvornika ka Bjeljini.

Ali, istovremeno sa nama je bila i čitava oslobođena Srbija, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i veliki deo teritorije Bosne i Hercegovine. Iako su vremenski uslovi bili dosta teški u nastupanju prema Sarajevu kroz planinske predjele, snabdijevanje hranom i municijom bilo je redovnije i osjećaj boraca da ratuju na jednom širo-

kom frontu sa slobodnom pozadinom ulijevalo je povjerenje i nove osjećaje u načinu ratovanja.

Kad se govori o političkim pripremama naših boraca u tim dana nima ne treba ispustiti iz vida da je to vrijeme bilo ispunjeno novim planovima za našu konačnu pobjedu i naše međunarodno priznanje. Danas su nam poznati mnogi događaji i dogовори među saveznicima (SAD, Engleska i Sovjetski Savez) o podjeli interesnih svera u Evropi i prestižu koji velike sile treba da ostvare, bez obzira šta i kako pojedini porobljeni narodi Evrope o tome misle. Možda je i dobro što u to vrijeme, sve zakulisne igre nijesmo znali, a posebno o podjeli interesnih tsvera i dogovora na Jalti. Pomoć od saveznika koju smo u to vrijeme primali u oružju i opremi svi smo cijenili, ali smo znali i bili svjesni da vlada Engleske na čelu sa Čerčilom uporno nastoji da preko izdajničke izbjegličke vlade sproveđe svoje kontrarevolucionarne ciljeve.

Na mjesec dana pred sarajevsku operaciju, tačnije 7. marta 1945. godine, formirana je privremena vlada Jugoslavije u kojoj su bila tri ministra izbjegličke vlade. Ovo pomjeram jer se prisjećam jednog sastanka divizijskog komiteta Komunističke partije 27. divizije na Romaniji, kada smo raspravljali o vojnopolitičkoj situaciji u našoj zemlji. Većina članova komiteta prihvatala je taj sporazum iz partijske discipline, ali ga nije usvojila. A i mi, koji smo dugo argumentirano objašnjavali taj politički događaj, vjerujem da nijesmo bili ubij edeni u to što smo branili. Politički događaji tih dana razvijali su se brzo. Naša pobjeda je bila vrlo blizu, ali samo ona pobjeda koja istovremeno obezbjeduje i duboke društvene preobražaje. Vjera u rukovodstvo Partije i Tita bila je nepokolebljiva i nezamjenljiva. To snažno uvjerenje naše vojske i naroda bilo je presudno za sve naredne političke događaje o ustrojstvu naše nove države, koja se temeljila na odlukama AVNOJ-a iz 1943. godine.

Na svim razmatranjima završnih borbi za oslobođenje zemlje i pojedinim operacijama govori se, s punim pravom, da su se njemački vojnici sa svim fašističkim znamenjima hitlerovske Njemačke, tukli sa nama do kraja, uprkos svim elementima da je njihov slom brz i konačan. Organizованo i uporno su se tukli u borbama za oslobođenje Beograda, na srpskom frontu, za oslobođenje Mostara, pa i ovdje oko Sarajeva. Poznato je da se njihova poslednja grupacija na granici prema Austriji borila sa našom vojskom i poslije zvanične kapitulacije fašističke Njemačke, 9. maja 1945. godine. Ponekad se, radi takvih osobina njemačkog vojnika u to vrijeme, govori 0 njegovom moralu. Teško je zamisliti, a kamoli reći, da je njemački vojnik imao moralnih vrijednosti. Vojnik koji je pet godina gazio 1 porobljavao evropske narode, palio, pljačkao i žderao tuđa bogatstva, ogrezao u krvi ubijanja stravičnih pokolja nije mogao imati nikakvih moralnih vrijednosti. Stalni porazi na svim ratištima i veliki gubici, a naročito od 1944. godine, uz stalno povlačenje prema centru Njemačke, ne bi mogli ni u kom slučaju motivisati njemačkog vojnika.

Mislim da je ovdje u pitanju poslušnost ili disciplina. Njemački vojnik je vaspitan na militarističkim tradicijama koje su se duboko ukorijenile u njihovoj kolektivnoj svjetlosti. Pored toga, u to vrijeme, a naročito poslije neuspjelog atentata na Hitlera u julu

1944. godine, kada je zatvoreno i ubijeno oko 5.000 njemačkih oficira, zavedene su u njemačkoj vojsci strašne represalije protiv dezertera i onih koji nijesu htjeli da se bore. Po kratkom postupku su ubijani takvi vojnici i oficiri, a njihove porodice čekale su strašne represalije — sve do koncentracijskih logora. Postoje podaci da je pred naš napad na Sarajevo po kratkom postupku streljano oko 200 vojnika i oficira, a među njima 25 Nijemaca, radi njihove demoralizacije. Strašnim terorom održavana je poljuljana disciplina tog vojnika.

Hitler je sa svojom nacional-socijalističkom partijom u toku svoje vladavine od 12 godina uspio da svojom bezumnom rasističkom teorijom i sumanutim antiboljevizmom razvije mržnju prije svega prema Jevrejima i Slovenima, a posebno prema komunistima. Naša vojska je bila oslobodilačka, ali ona je bila i politička vojska sa crvenom zvijezdom, pa je i to bio jedan od razloga što su se protiv nas borili tako uporno i do kraja, pa i mimo zvaničnog kraja hitlerovske Njemačke. Poznato je da su se zapadnim saveznicima predavaile čitave njemačke jedinice, a u završnim operacijama je pojava dezerterstva uzela šireg maha.

I, na kraju, moram napomenuti da je u jedinicama 3. korpusa bilo dosta radnika, srednjoškolaca i studenata iz Sarajeva i okoline, a posebno velikog broja boraca sa sela, koji su komandama jedinica i borcima prenijeli radost i oduševljene što učestvuju u oslobođenju svog rodnog grada. Među njima je bio i komandant 3. korpusa Pero Kosorić, koji je u Štabu unio puno radosti i veselja što on i njegov korpus učestvuju u oslobođenju Sarajeva. U takvom ushićenju, protiv svih vojničkih pravila, našao se štab korpusa pred njemačkim bunkerima kod Vijećnice, noću između petog i šestog aprila, gdje je drug Kosorić ranjen. Slobodu svoga grada dočekao je u bolnici.

Eto, to su bili moralni, etički i politički elementi koji su uticali da se posle neprekidnih borbi oslobođi politički i privredni centar Bosne i Hercegovine, grad Sarajevo. Time je naša vojska otvorila nove prostore za velike društvene zadatke i za razvitak republike Bosne i Hercegovine u novoj Jugoslaviji.

Narod i vojska na istom zadatku

Vojo Ljuić²

Pred pripremu sarajevske operacije nalazio sam se na dužnosti zamjenika komandanta 3. korpusa u Tuzli. Slušajući diskusiju sa »okruglog stola« o tim događajima, došao sam do zaključka da nije dovoljno istaknut značaj i pomoć naroda istočne Bosne, a posebno naroda i radničke klase iz Tuzle, jedinicama za oslobođenje Sarajeva i drugih gradova Jugoslavije.

Narod Tuzle i radnička klasa znali su da se priprema bitka za oslobođenje Sarajeva i dali su sve od sebe da ta operacija uspije. Radi ilustracije navešću nekoliko primjera.

Kada su četnici pod vodstvom Draže Mihailovića u jačini od oko 13.000 ljudi napali Tuzlu, početkom 1944. godine, očekujući napad obilazio sam jedinicu u Simin-hanu (predgrađe Tuzle), i u toku obilaska jedinica ugledao sam tri žene koje su nosile nešto u rukama i isle linijom streljačkog stroja. Prišao sam da vidim o čemu se radi. Pitao sam ih šta rade na liniji fronta. One su spustile kazan i jedna od njih je odgovorila: »Eto, vala, ništa ne radimo, nego dajemo borcima malo hrane«. Odgovorio sam da će započeti bitka i da one treba da se udalje od fronta. Sve tri su uglaš odgovorile: »Vala, komandante, mi ćemo podijeliti hranu, a ako koja od nas pogine nije šteta, nego je šteta ovih naših mladih boraca kada poginu. Hajte komandante, radi svoj posao, nemoj se za nas brinuti«. To su bile građanke Tuzle koje su samoinicijativno organizovale da dijele hranu borcima. Takvih primjera bilo je više u Tuzli i njenoj okolini. Drugi primjer, građanin Landa, porijeklom iz Čehoslovačke, imao je svoju kožaru u Tuzli. Jednog dana je tražio da ga primim na razgovor. Rekao je da je došao da stavi na raspolaganje svoju kožaru štabu Korpusa.

Nakon dužeg razgovora odlučeno je da on lično organizuje izradu cipela za naše jedinice. Prvih dana je izgrađivao dnevno 85 pari cipela, a kasnije, rađeno je dnevno po 170 pari cipela. Za cjelokupnu organizaciju izrade cipela u ime korpusne oblasti, bio je zadužen kapetan Jovo Marjan.

Novi borci koji su se javili za prijem u našu vojsku bili su radnici koji su za vrijeme bivše Jugoslavije radili na pronalaženju naftne u tuzlanskem bazenu. Te bušotine su se nalazile u Simin-hanu i bilo ih je oko 20. Radnici su izjavili da se iz svake bušotine vadi

¹ Diskusija na »okruglog stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Zamjenik komandanta 3. korpusa u vreme izvođenja sarajevske operacije.

nafta i da je takve kvalitete da se može trošiti za kamione — naf-
taše bez prerade. Tih dana je jedna bušotina izbacila oko sedam va-
gona nafte. Radnici su se odmah organizovali i uspjeli su naftu da
sačuvaju u betonskim bazenima i buradima. Tada se prijavilo neko-
liko inženjera — hemičara iz Lukavca i obavijestili su me da su
spremni da prerađuju benzin iz nafte. Uspjeli su za nedelju dana da
to organizuju i prva tura benzina je bila dnevno 100 litara, a kasnije
su proizvodili po 150 litara dnevno. Ima još zanimljivih primjera
koji treba da ostanu sačuvani da se vidi koliko je bilo čvrsto jedin-
stvo naroda i vojske.

Narod Tuzle se masovno prijavljivao da pomogne pri organizo-
vanju nove bolnice jer ranija bolnica nije mogla da zadovolji po-
trebe.

Kada smo smještali prve ranjenike u novu bolnicu narod je
donosio inventar da bi se osposobila kuhinja, a šnajderice su šile pi-
džame za bolesnike. Sve to je tako s voljom rađeno i za nedelju
dana bolnica je bila tako sredena da se mnoge bolnice danas ne bi
mogle mjeriti s njom. Cjelokupnu organizaciju vodio je major, dok-
tor Milan Goldner, doktor Emiljanov, hirurg, ruski dobrovoljac, i
sestra Vera.

Bolnica je izgledala kao cvjetni vrt jer su čaršavi i druga poste-
ljina, kao i pidžame, bili izrađeni od padobrana raznih boja. Isto-
vremeno su došle i časne sestre tako da je odlično bila organizovana
nega ranjenih i bolesnih boraca. Ishranu je organizovao kapetan
Jovo Marjan. Narod je masovno donosio hranu, došlo je i osoblje
da dobrovoljno i po smjenama radi u kuhinji.

Privatne zanatlije su se takođe prijavili da su spremni da po-
mognu sve što treba. Zaključili smo da jedinice nemaju dovoljno
kašika i porcija. Građani koji su imali privatne radnje odmah su se
prihvatali posla i u rekordnom vremenu su organizovali izradu por-
cija, kašika i noževa, tako da su skoro svi borci bili snabdevani.

Oni privatnici koji su imali svoje mehaničke radionice dobro-
voljno su opravljali automobile i sve drugo što su jedinice tražile.

Moram pomenuti radnike iz Kreke, koji su se dobrovoljno ja-
vili da oprave električnu centralu. Pod rukovodstvom ing. Salamon
Šuice montiran je novi agregat i centrala je osposobljena za 10 dana.

Radnici, tokari i bravari, predložili su da izrađuju mine za bacače
i prve mine koje smo isprobali bile su uspješne. Odmah su pristupili
serijskoj izradi tako da su jedinice imale dovoljno mina koje su upo-
trijebljene i u borbama za oslobođenje Sarajeva.

*Dvadeset sedma
divizija izija*

Dvadeset sedma divizija

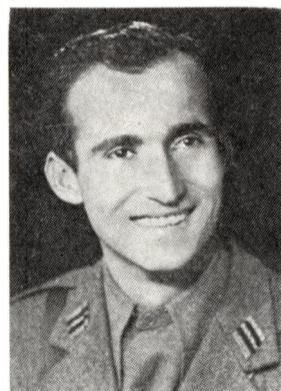
Sastava:

- 16. muslimanska brigada, komandant, major SPASO JE MIČIĆ, umro kao general-major u penziji. Politički komesar, major ĆAMIL KAZAZOVIĆ, pukovnik u penziji;
- 19. birčanska brigada, komandant, major PATKO JOVIČIĆ, pukovnik u penziji. Politički komesar, major NIKOLA ANDRIĆ, pukovnik u penziji;
- 20. romanjska brigada, komandant, major RADOMIR ŠEPANOVIĆ, general-major u penziji. Politički komesar, major KOŠTA BANJAC, pukovnik u penziji.

SASTAV ŠTABA

*Komandant 27. divizije,
potpukovnik Miloš Že-
kić, narodni heroj, umro
kao general-potpukov-
nik*

*Politički komesar 27. di-
vizije, major Zarije Ske-
rović, general-potpukov-
nik u penziji*

*Izveštaj Štaba 27 udarne divizije od
7. aprila 1945. Štabu 3. korpusa
Jugoslovenske armije o borbama za
oslobodenje Sarajeva*

O. broj 104/45.
7. aprila 1945. god.

Izveštaj o operacijama
od 23. III.² do 6. IV. 1945.

I 3.

Uvezi Vašeg naređenja O. br. 51 od 6. IV. 1945., dostavljamo
slijedeći operacijski izveštaj:

1) Situacija: Iz samog Sarajeva neprijatelj je izvlačio svoje glavnine u pravcu sjevera, obezbjeđujući odranu grada sa isturenim krovima prema Sokocu i prema Ivan Sedlu.³

Na pravcu Crvene Stijene — Sokolac neprijatelj je duž komunikacije zauzeo dubinski raspored, oslanjajući se na prirodno jake odbrambene položaje neposredno oko druma koje je fortifikacijski ojačao za najuporniju odbranu.⁴ Jačina neprijatelja na ovom sektoru bila je 1500 do 2000 vojnika.

2) Zadatak: Opšti zadatak naših snaga bio je likvidacija nepristurenog kraka od Crvenih Stijena ka Sokocu, i primicanje naših snaga bližim polaznim položajima za napad na Sarajevo.

Naš zadatak bio je da sa dvije trećine naših snaga otsječemo neprijatelja sa prostora Pcdronanija — Pohovac od Crvenih Stijena. Sa ostalim snagama čeoni pritisak sa linije Mala Gradina — Rešetnica — Sokolac — Mandra.

Zamisao 27. divizije bila je da se presjecanje neprijatelja izvrši na sektoru Karaula — Han Obodaš, pa da se potom neprijatelj nabaci na prostor Podromanije gdje bi se pristupilo njegovom uništenju uz sadejstvo naše avijacije i artiljerije.⁵

3) Tok operacija: 15. III. poslije opštег napada naših snaga na neprijatelja od Crvenih Stijena preko Dikalja do Pohovca —

⁶ Kopija originala (pisana na mašini, latinicom) u AVII, reg. br. 12-2, k. 1111.

⁴ Vjerovatno omaška; treba: 15. III.

³ Vidi dok. br. 54.

⁴ Taj pravac je branio 363. puk njemačke 181. pješadijske divizije (vidi dok. br. 63, objašnjenje 3). U borbama 14/15. marta on je imao 11 poginulih i 30 ranjenih vojnika (vidi AVII, reg. br. 1/5, k. 6; Dnevnik majora Berna).

⁵ Bliže o tome vidi dok. br. 37; tom X, knj. 2, dok. br. 64.

Baltica — Kasarne — V. Gradine, naše snage su, ne uspjevši da slome otpor neprijatelja i da ga presjeku na dva dijela kako je bilo zamišljeno, ostale na zauzetim pozicijama i to: 20. romanijska brigada na prostoru Bogovići, sa isturenim snagama kod Varage sa zadatkom bočnog pritiska na komunikaciju; 27. divizija na prostoru Dedovci — Pavičići sa isturenim snagama na Maloj Gradini, držeći položaj protiv V. Gradine; 16. muslimanska brigada na prostoru Paričevići sa isturenim snagama kod Rešetnice i pored Spomenika, držeći položaj protiv neprijatelja.

Sa gore pomenutih sektora brigade su vršile pojedinačne napade na cestu između Čavčeva Polja i Dikalja, kao i na V. Gradinu. U tim borbama neprijatelju su nanešeni osjetni gubici i djelomično otimani položaji.⁶

Poslije toga izvršena je pregrupacija naših snaga koje su se postavile u duhu gore pomenutog zadatka i to:

16. muslimanska brigada na liniju Rasolina — Golo Brdo, sa zadatkom napada na komunikaciju i prosjecanje iste na prostoru Leljen — Čavčeve Polje;

19. birčanska brigada na liniju Stari Grad — Čukurica, sa zadatkom napada na komunikaciju i presjecanja iste kod Han Obođaša — Zelene Vode;

20. romanijska brigada na liniju M. Gradina — Rešetnica — Sokolac — Mandra, sa zadatkom čeonog napada na Pohovac — V. Gradinu.

Opšti napad u predviđenom pravcu započeo je 28. III. u 4 časa ujutro. Poslije oštре borbe naše snage ovladale su nepr. položajima Lučevnik — Han Obodaš — Leljen — Rasolina i na taj način presekli komunikaciju, a neprijatelja sa prostora Podromanje razdvojile od Crvenih Stijena. Poslije toga glavnina naših snaga počela je sa potiskivanjem neprijatelja od Čavčeva Polja prema Dikaljima. Neprijatelj je bio veoma uporan i nastale su dugotrajne danonoćne borbe sa naizmjeničnim napadima i kontranapadima. U ovim često puta veoma jakim okršajima neprijatelju su nanijeti teški gubici i uspjelo se izvršiti presjecanje ceste još na jednom mjestu (kod Indića), pa se pristupilo uništenju sasvim opkoljene nepr. grupe na prostoru Lisina — Kop rivice. To je bilo 1. o.m. po podne a kada se pojavila nepr. grupa sa pravca Olova našim snagama i snagama 38. divizije u ledā i bok (tri bataljona »Princ Eugen«), Izvršili smo pregrupaciju snaga, tj. dvije treće orijentisali preko Mandre — Krnjija i Bijelih Voda u pravcu Bukovika, odakle se neprijatelj pojavio, dok je jedna trećina ostala i dalje da dejstvuje na komunikaciju sa zadatkom sprečavanja neprijatelju da se spaja od Čavčeva Polja do Crvenih Stijena. Snage koje su orijentisane na bataljone »Princ Eugen« izvršile su 2. IV. u 4 sata ujutro napade sa linije Krnjije — Pedište — Bijele Vode i u snažnom naletu odbacile neprijatelja preko Bukovika — Šahbegovića u pravcu Starog Grada i Kostreša, gdje su jedinice 38. divizije nastavile sa rasturanjem i progonjenjem istog.

Poslije toga naše snage dobole su zadatak da se sve postave sa desne strane komunikacije Sokolac — Crvene Stijene, sa zadatkom

⁶ Riječ je o snagama 38. udarne divizije JA (vidi dok. br. 98 i 112).

dejstva na istu i prodiranja dalje u pravcu Sarajeva desno od komunikacije, prisiljavajući na taj način ovim manevrom neprijatelja da povlači svoje i suviše isturene delove.

2. IV. uslijedila je intervencija neprijateljskih jačih snaga sa pravca Sarajevo — Mokro — Crvene Stijene koje su se probile do pred Lučevnik koji je bio u našim rukama. Neprijatelj je po svaku cijenu htio da prihvati svoje snage koje su bile otsjećene od Cavčeva Polja u pravcu Podromanije. Sa ovim neprijateljem razvila je borbu jedna trećina naših snaga, koja nije uspjela da zadrži neprijatelja. Noću 2/3. neprijatelj se spojio kod Kopri vica i užurbanio cijelu noć izvlačio svoje teške dijelove (bolnicu, komore) u pravcu Mokrog. 3-eg o.m. neprijatelj je napustio oko 22 časa noću najisturenije položaje: Pohovac, V. Gradinu i do 4. IV. ujutro povukao se i sa prostora Podromanije.⁷ Naše snage su nastavile gonjenje neprijatelja dejstvujući u začelje i u desni bok istoga, dok su jedinice Sandžačke divizije dejstvovali sa južne strane.⁸ Neprijatelj se branio manjim zaštitnim dijelovima i za sobom rušio komunikaciju usporavajući na taj način nastupanje naših snaga. 4. IV. u 13 časova naše snage ovladale su cijelom komunikacijom od Sokoca do Crvenih Stijena i izbile na Crvene Stijene, pa je odmah potom produženo gonjenje neprijatelja preko Mokrog — Pustopolja — Sumbulovca i 5. IV. naše snage su izbile na prostor Pustopolje — Sumbulovac — Brezovice — Gnjilo Brdo.

5. IV. u 15 časova po podne dvije trećine naših snaga započele su sa napadom na Sarajevo sa linije Gnjilo Brdo — Mali Glog i u nezadrživom nadiranju do 17,30 časova istog dana izbile na kapiju Sarajeva kod Vratnika, ostavljajući nepr. isturene grupe na V. Globu, Šiljatom Brdu, itd.

Sa Vratnika je uslijedio prodor u grad uz oduševljen doček stanovništva, do 16,30 časova naše snage prodrle su na Baščaršiju, a zatim produžile sa dalnjim prodiranjem kroz grad ovladavajući centrom, obalom Miljacke, Marindvorom i električnom centralom. U centru grada uspostavljena je veza sa snagama 38. divizije koje su prodirale preko Bjelave — Kovača.

Tokom noći 6-og produženo je čišćenje grada, likvidirana Vijećnica, gdje je neprijatelj najduže pružao otpor, a 6-og o.m. do 8 časova ujutro čitav grad je bio potpuno očišćen i neprijateljski otpor svuda je prestao.⁹

4) Zaključak: U svim ovim borbama za Sarajevo računajući od 15. III. do 6. IV. naše snage polučile su sledeći rezultat:

a. — Nepr. gubici: mrtvih 450, ranjenih oko 800, zarobljeno 982,¹⁰ ukupno izbačeno iz stroja 2.232 nepr. vojnika i oficira. 30 mot. vozila, 3 mag.¹¹

Zaplijenjeno oko 800 pušaka, 17 p. mitraljeza, 14 pukovaca, 29 pištolja, 2 mala bacača, oko 85.000 razne puščane municije, 600 ruč-

⁷ U deblokiranju 363. puka učestvovali su Lovačka četa i 14. SS puk 7. SS divizije (vidi dok. br. 98, objašnjenje 3. i 6).

⁸ Riječ je o jedinicama 37. udarne divizije JA (vidi dok. br. 84).

⁹ Blže o tome vidi dok. br. 99, objašnjenje 3. i 7.

¹⁰ O zarobljenicima vidi dok. br. 118.

¹¹ Riječi »30 mot. vozila, 3 mag.« dopisane su mastilom.

nih bombi, 80 sanduka topovske municije, 18 konja, 3 kazana i druge ratne spreme.

Uništeno ili oštećeno: 4 kamiona, 1 tenk, 5 kola sa gumenim točkovima, oko 30 običnih kola i veći broj nepr. komore.

b. — Sopstveni gubici: mrtvih 142, ranjenih 358, nestalih 21, ukupno izbačeno iz stroja 521. Tokom ovog perioda dezertiralo 20 boraca.

Kroz borbu izgubljena 4 p. mitraljeza (»Bren«), 6 pukovaca, oko 20 pušaka.

Tokom ovih borbi imali smo preko 70 rukovodioца izbačenih iz stroja, među njima poginuli 1 komandant bataljona i 2 komesar bataljona, a ranjeni 1 komandant bataljona, 1 komesar bataljona i 1 ob. oficir brigade.¹²

Kroz borbe koje su vodene za Sarajevo naše jedinice su se u mnogome prekalile i osjetila se velika sigurnost u izvršenju zadatka kod svih brigada. Moral i borbenost boraca na zavidnoj je visini.

Napomena:

Ovaj izvještaj obuhvata uglavnom period borbi naše divizije računajući od 15. III. pa do 6. IV. o.g., tako da redovni petnaestodnevni izvještaj (od 15. III. do 1. IV), koji Vam nismo dostavili, nema u stvari ništa novije da obuhvati.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Komandant — ppukovnik,
Miloš Zekić

¹² Vidi AVII, k. RP 37; spiskove ranjenih, poginulih i nestalih boraca i starješina jedinica 27. udarne divizije JA.

Dvadeset sedma divizija u sarajevskoj operaciji¹

Pukovnik Ahmet Donlagić²

Svojom aktivnom vojno-političkom ulogom u okviru ratnih napora Antihitlerovske koalicije, Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji je i prvih mjeseci 1945. godine učvršćivao i jačao svoje pozicije u zemlji i u redovima svojih saveznika. I pored brojnih otpora i manevra, izbjeglička kraljevska vlada je morala biti raspuštena, a maršal Josip Broz Tito je, 7. marta, obrazovao privremenu narodnu vladu Demokratske Federativne Jugoslavije. Nju su uskoro priznale vlade SAD, Velike Britanije i SSSR i drugih savezničkih država. Time su i formalno bile međunarodno priznate osnovne tekovine narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji.³

Taj zapaženi međunarodni ugled nove Jugoslavije bio je na odgovarajući način potvrđen i pri planiranju opšte savezničke ofanzive protiv nacističke Njemačke. U Beograd su stigli i istaknuti saveznički komandanti: sovjetski maršal Fjodor Tolbuhin i britanski feldmaršal Harold Aleksander. S njima je, na odvojenim sastancima, od 20. do 24. februara, maršal Tito utvrdio osnove sadejstva Narodnooslobodilačke vojske u Jugoslaviji sa trupama Crvene armije u Mađarskoj i angloameričkim snagama u Italiji. Dogovoren je da Narodnooslobodilačka vojska koja je, 1. marta, preimenovana u Jugoslovensku armiju (JA), svojim snagama, oslobođi preostali dio zemlje i da pri tome, ofanzivom svog lijevog krila, olakša savezničke operacije u Italiji.⁴

Odmah poslije toga (od 26. do 28. februara), vrhovni komandant je održao savjetovanje sa komandantima armija na kojem su utvrđene osnove plana završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije. Tom prilikom je ocijenjeno da su se Nijemci solidno utvrdili na sremskom frontu i na Dravi, a da su najpovoljniji uslovi za skori prelazak u ofanzivu u regionu Sarajeva, jer su tu neprijateljeve snage oslabljene. Predviđeno je da se za tu operaciju angažuju 2., 3. i 5. korpus, koji su dobili zadatku da ubrzaju popunu svojih jedinica ljudstvom i bornom opremom. Drugi i 3. korpus i snage 5. korpusa koje su uzele učešće u sarajevskoj operaciji imale su u martu 1945. oko 54.000 vojnika.⁵

¹ Uzeto iz knjige »27. ISTOCNOBOSANSKA DIVIZIJA«, izdanje VIZ-a, Beograd, 1983. str. 448—480.

² Autor priloga, pukovnik JNA u penziji.

³ Oslobođilački rat, 2, str. 531-6.

⁴ Isto, str. 500.

⁵ Dušan Uzelac, Njemački probor u istočnoj Bosni od 19. do 31. marta 1945. godine (operacija »Maigewiller«), VIG, 1/1978, str. 25-6.

U to vrijeme je glavnina Grupe armija »E« već uveliko bila prešla Savu, a širi region Sarajeva branio je njemački 21. brdski armijski korpus. Iz njegovog sastava su otišle 22. pješadijska i 104. lovačka divizija, a jedinice koje su mu ostale pretrpjele su teške gubitke u proteklim borbama. Kada su njemačke i kvisilinske snage izbačene iz Mostara (14. februara), Višegrada i Travnika (15. februara), njemačkoj Vrhovnoj komandi bilo je jasno da su time neposredno ugrožene njemačke pozicije u Sarajevu. Ali, ona je tada (15. februara) riješila da brani region glavnog grada Bosne i Hercegovine na taj način što će se 21. korpus, u slučaju kritične situacije, koncentrisati i oko njega organizovati odbranu. Narednih dana je Sarajevo proglašeno »utvrđenim mjestom« i imenovan je poseban njemački štab za neposrednu odbranu grada na čelu s jednim generalom.⁶

Za odbranu regionala Sarajeva 21. brdski korpus je raspolagao sa dvije divizije (181. i 369), tri brigade (909, 964. i 969), pet pukova (81. landesšicen, SS-polički »Nagel«, 369. za obezbeđenje »Bergman« i 5. Ruskog zaštitnog korpusa), zatim s nekoliko borbenih grupa (»Danijel«, »Berlin« i »Kenig« i dr.) i desetak samostalnih bataljona i gotovo isto toliko artiljerijskih diviziona. Osim toga, pod njegovom komandom su bile 8., 9. i 17. ustaško-domobrantska divizija i tri oslabljena četnička korpusa (Hercegovački, Romanjki i Zenički), čije su se glavnine u toku marta povukle prema četničkoj grupaciji Draže Mihailovića, koja se nalazila na Vučjaku, sjeverno od Doboja. Ali, njemačko komandovanje je ocijenilo da sve te snage nisu dovoljne za uspješnu odbranu, pa je riješeno, u saglasnosti s Vrhovnom komandom, da se iz Slavonije vrati u region Sarajeva 7. SS divizija. Njenim je pristizanjem, krajem februara, 21. armijski korpus privremeno savladao krizu u kojoj se našao poslije gubljenja Mostara, Višegrada i Travnika.⁷ Ukupno su sve te neprijateljeve snage imale oko 38.000 vojnika.⁸

Do kraja februara je njemačka komanda utvrdila plan neposredne odbrane grada kojim je između ostalog bilo predvideno da se ona izvodi na tri linije. Međutim, obavještajna služba NOP-a je uspjela da taj plan sa zapovješću uzme iz kase načelnika štaba i da ga pravovremeno dostavi našem komandovanju. Ti dokumenti su poslužili za planiranje neposrednog napada na neprijatelja u Sarajevu.⁹ Ali, tokom marta borbe za Sarajevo nisu se izvodile na tim linijama iz njemačkog plana, nego na daljim prilazima gradu: na Podromaniji, oko Pala, Jablanice, Ivan-Sedla i u rejonu Zenice, u zahvatu pravca (i komunikacija) koji sa svih strana vode do Sarajevske kotline.

⁸ Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, Sarajevska operacija (1. mart — 12. april 1945. godine). Sarajevo u revoluciji, 4. istorijski arhiv, Sarajevo, 1981, str. 671-4.

⁷ Isto, str. 673-4.

⁸ Isto, str. 681.

⁹ Isto, str. 628-6. (Taj dokumenat — elaborat — uzeo je obavještajac Gvido Svara, koji je radio i bio na ličnoj vezi Vladimira Perića Valtera, sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo i rukovodioca obavještajne službe NOP-a u gradu. Njemački načelnik štaba, potpukovnik Vedel, bio je prisiljen da zbod gubljenja tog dokumenta izvrši samoubistvo),

BORBE NA GLASINCU

U Sarajevskoj operaciji korpsi JA su dejstvovali koncentrično ka glavnom gradu Bosne i Hercegovine na onim pravcima na kojim su se zatekle njihove snage krajem februara i početkom marta 1945. godine: 3. korpus je napadao preko Romanije, 2. — dolinama rijeka Prače i Jablanice i od Konjica preko Ivan-Sedla, a 5. korpus u dolini rijeke Bosne. Početkom marta je Generalštab JA¹⁰ naredio tim korpusima da zauzmu neprijateljeva uporišta na daljim prilazima Sarajevu i da se pripreme za njegovo neposredno oslobođenje.¹¹

Stab 3. korpusa je, u zapovesti od 5. marta, istakao da jedinice pod njegovom komandom treba »da ofanzivno djeluju na sektoru Rogatica — Sokolac, sa zadatkom likvidacije ovih uporišta i stvaranja uslova za dalje dejstvovanje u pravcu Sarajeva sa konačnim ciljem oslobođenja Sarajeva.¹² On je tada uputio glavninu 27. divizije u srebenički kraj, o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju, i stavio joj u zadatak da do 12. marta izbjije na prostoriju sjeverno od druma Sokolac — Rogatica — Višegrad (zapadno od linije Vraneši — Vjeternik — Senkovići — Han-Stijenica) radi zauzimanja neprijatelj evih uporišta od Kovanja do Višegrada. U isto vrijeme je odredio da je glavni zadatak 19. birčanske brigade, koja se tada nalazila na Glasincu, da prikuplja podatke o neprijatelju.¹³ Desno od rasporeda 27. divizije trebalo je da, do 11. marta, stigne glavnina 38. divizije; njena jedna brigada zadržana je u rejonu Zvornika, sa zadatkom da prihvati novo ljudstvo za popunu jedinica korpusa.¹⁴ Početkom marta lijevo od 27. divizije bila je 37. divizija 2. korpusa JA, raspoređena na širokom frontu od Goražda do Žepe.¹⁵

U to vrijeme se njemačka 181. divizija nalazila u dolini Drine, od Goražda do pred Višegrad, i na komunikacijama koje vode ka Sarajevu. Pod pritiskom 37. divizije i 19. birčanske brigade koja je, 1. marta, presjekla drum Sokolac — Rogatica i držala ga pod svojom kontrolom naredna dva dana,¹⁶ ta neprijateljeva divizija je 4/5. marta počela izvlačenje svojih snaga ka Sarajevu, na položaje u rejonu Sokolca, Podromanije, u zahvatu druma preko Romanije i u rejonu Palala. Tokom izvlačenja, koje je završila 8. marta, njene jedinice su temeljito porušile željezničku prugu od Višegrada i Goražda i drumove.¹⁷

Početkom marta je 19. birčanska brigada prenijela težište svojih dejstava na Glasinac. Neprijatelj koji se izvlačio pokušao je ispadima svojih dijelova iz Sokoca i Podromanije da odbaci njene bataljone sa druma. A kada su snage 181. njemačke divizije posjedale položaje na Glasincu, 19 birčanska brigada je nastojala da — napadima na So-

¹⁰ Istovremeno sa preimenovanjem NOV i POJ u Jugoslovensku armiju, Vrhovni štab je preimenovan u Generalštab JA, koji je bio organ vrhovnog komandanta i Ministarstva narodne odbrane za svu oružanu silu Demokratske Federativne Jugoslavije.

¹¹ Oslobođilački rat, 2, str. 562.

¹² Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 15.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto, izvještaj štaba 37. divizije štabu 2. korpusa, 14. 3. 1945, dok. br. 41.

¹⁶ AVII, k. 272A, izvještaj štaba 3. korpusa štabu 2. armije, 4. 3. 1945, br. reg. 6-13.

¹⁷ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. 41.

kolac i položaje oko njega (Pohovac i rejon sela Baltici), na Podromaniju, Spomenik i Gradinu, od 8. do 12. marta — omete neprijatelja da se tu utvrdi i organizuje odbranu. U tim borbama, koje su vodene mahom noću, njeni bataljoni su ispoljili dosta požrtvovanja i upornosti u izvršavanju dobijenih zadatka; zato su imali značajne gubitke (17 mrtvih, 13 nestalih i 46 ranjenih). Vremenski usi ovi bili su vrlo nepovoljni. Tako je u napadu na neprijatelja u Sokocu, 9/10. marta, među gubicima Brigade bilo i 5 smrznutih boraca.¹⁸

Za odbranu pravca preko Romanije 181. divizija upotrijebila je svoj ojačani 363. puk koji je, do 8. marta, organizovao odbranu s fronta na liniji Sokolac — Podromanija — Velika Gradina, a po dubini duž druma preko Romanije zaključno sa Crvenim stijenama. Svi položaji koje je zaposeo bili su od ranije manje-više fortifikacijski raznovrstanovani za kružnu odbranu. Imali su ipo 3 — 5, a neki čak i do 25 bunkera povezanih rovovima i saobraćajnicama i mjestimično zaštićenih žičanim preprekama i minskim poljima.¹⁹ Iz raspoloživih izvora se ne može pouzdano rekonstruisati raspored tog puka. Prema izjavi jednog zarobljenika, 1. bataljon je bio razvijen na liniji od Sokoca do Velike Gradine, a 2. bataljon se nalazio u rejonu sela Dikalja, gdje je bilo i komandno mjesto puka.²⁰

Kada je glavnina 27. divizije izbila na Glasinac, jedinice su dobile kratak odmor da predahnu od teškog marša i da se pripreme za predstojeće borbe. Uporedo s time su štabovi i komande imali dosta posla oko prijema novih boraca, a narednih dana i oko preformiranja jedinica po novoj formaciji²¹ i njihovog djelimičnog prenaoružanja sovjetskim oružjem.²² Ti poslovi su se obavljali uporedo s borbenim dejstvima i trajali su do sredine aprila.

O neprijatelju na Romaniji i u regionu Sarajeva štab divizije dobio je, početkom marta, podatke od štaba korpusa,²³ ali u njima nije bilo pojedinosti o tome kako su Nijemci organizovali svoju odbranu (jer se upravo u to vrijeme 181. divizija povlačila iz doline Drine ka položajima na prilazima Sarajevu). Dosta podataka je prikupila 19. birčanska brigada, ali ni oni nisu bili potpuni: govorili su uglavnom o tome koje je položaje zaposeo neprijatelj. Međutim, iz njih se nije moglo vidjeti kako ih je organizovao i s kojim snagama i sredstvima ih brani. Zbog toga će se u prvom napadu nastojati da izviđačke jedinice uhvate nekog od neprijateljevih vojnika.²⁴

U okviru zadatka koji je dobio 3. korpus, 27. divizija je trebala da, u sadejstvu sa 38. divizijom, ovlada dijelom položaja koje je branio njemački 363. puk, od raskrsnice puteva u Podromaniji i Velike

¹⁸ AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

¹⁹ Tako, na primjer, u izvještaju obavještajnog oficira štaba 27. divizije obavještajnom centru štaba 3. korpusa od 24. 3. 1945. (AVII, k. 1258, br. reg. 3-8) navodi se, između ostalog, i slijedeće: na položaju Velika Gradina postoje 3 veća bunkera povezana rovovima, na Spomeniku su 4 bunkera, na Karauli 25 manjih bunkera, na Čavčevom polju — 20, među njima tri velika, na Crnom vrhu — 3, Ljeljenu — 2, Han-Obodašu — 5 do 6, itd.

²⁰ AVII, k. 1258, izvještaj obavještajnog centra 27. divizije obavještajnom centru 3. korpusa, 31. 3. 1945, br. reg. 5-8.

²¹ Zbornik NOR, IV/34, naredenje štaba 2. armije štabu 3. korpusa, 15. 3. 1945, dok. br. 42.

²² Isto, naredenje štaba 3. korpusa od 27. 3. 1945, dok. br. 73.

²³ Isto, izvještaj štaba 3. korpusa štabu 2. armije, 5. 3. 1945, dok. br. 16.

²⁴ Isto, zapovijest štaba 27. divizije od 13. 3. 1945, dok. br. 37.

Djelovi 27. divizije u djstvu na Romaniji, mart 1945.

Gradnine (trig. 994) do zaključno Ćavčevog polja na Romaniji (skica br. 24). Stab divizije rješio je da sa dijelom snaga savlada neprijateljevu odbranu u širem rejonu Podromanije, a sa drugim dijelom da, u sadejstvu s jedinicama 38. divizije, presječe drum između Ćavčevog polja i Crvenih stijena. Napad je organizovao u tri napadne kolone: desna, dva bataljona 16. muslimanske brigade, trebalo je da ovlada položajima ispred kasarne u Podromaniji i kod Spomenika (k. 869) i sadejstvuje 19. brigadi u zauzimanju kasarne; srednja, 19. birčanska brigada, predviđeno je da prvo zauzme Veliku Gradinu (trig. 944) i Pliješ (k. 981), a onda kasarnu i položaje neposredno oko nje; i, lijeva kolona, 20. romanjska brigada, imala je zadatak da sa iužne strane sa dva bataljona napadne i zauzme Karaulu, a sa jednim Cavčevom polje. Poslije toga trebalo je da preduzme gonjenje neprijatelja i izvrši napad na Crvene stijene.²⁵

Desno je napadala 17. majevička brigada 38. divizije na neprijatelja na položajima kod sela Baltića i na Pohovcu (trig. 1074). Sa sjeverne strane druma, na Dikalje i na uporište u Han-Obođašu, upućena je 21. brigada. Između njenih jedinica i bataljona 20. romanjske brigade trebalo je da se ostvari neposredno sadejstvo (u pogledu vremena napada).²⁶ Liievo, u dolini Prače i prema Palama, dejstvovalе su jedinice 37. divizije.

Početak napada je predviđen za 22 časa 14. marta, a trebalo je da mu prethodi artiljerijska priprema sa baterijom topova 76 mm i minobacačima brigada u trajanju od 15 minuta. Svoju odluku i zadatke jedinica divizije, potpukovnik Miloš Zekić saopštio je koman-

²⁵ Isto.

** Isto, zapovijest štaba 38. divizije od 13. 3. 1945, dok. br. 38.

dantima brigada na sastanku u štabu divizije. Tom prilikom, a i u zapovijesti, posebno je insistirao na tome da štabovi brigada u toku 14. marta izidu sa štabovima bataljona, a oni sa komandama četa na osmatračnice, »gdje im izdati sva potrebna uputstva za što bolje izvršenje zadatka«. Takođe, divizijskom zapoviješću su utvrđeni zadaci izviđačkih organa, sistem telefonskih i radio-veza, raspored Medicinsko-sanitetskog bataljona, način organizovanja minobacačke pripreme i označavanja prednjeg kraja jedinica, jer je bilo predviđeno da u toku 14. marta naša avijacija tuče dio neprijateljevih položaja na Romaniji i Pohovac.²⁷

Sve te zahtjeve jedinice su izvršile i pripremile se što su bolje mogle za ostvarenje dobijenih zadataka. Ali, artiljerijska i minobacačka priprema, koja je počela u predviđeno vrijeme, nije dala očekivane rezultate. Vršila se noću, pa topovi nisu direktno pogodili ni jedan neprijateljev bunker. Takođe, ni vatra minobacača, mada preciznija, nije imala veći materijalni efekat. Nijemci su se branili iz više bunkera i pokrivenih zaklona od kamena, pa su samo direktni pogoci morali da im nanesu gubitke.²⁸

Čim je prestala vatra artiljerije i minobacača, neprijatelj ih je dočekao snažnom i dobro organizovanom vatrom. I ovog puta su u četama bile organizovane bombaške grupe — da neutrališu pojedine rovove i bunkere, i posebne grupe — da otvaraju prolaze kroz žičane prepreke. Dejstvujući brzo i energično, desnokrilna kolona je u prvom naletu upala u neprijateljevu odbranu i zauzela otporne tačke kod sela Plandišta i kod Spomenika. I srednja kolona je svojim pomoćnim snagama zauzela Pliješ, ali nije mogla da ovlada Velikom Gradinom. Na tom brdu nekad je bilo ilirsko utvrđenje — gradina po kome je i dobilo ime, i Nijemci su iskoristili njegove razvaline i u njima i oko njih izgradili više bunkera koji su bili povezani kamenim zidom i zaštićeni žicanim preprekama. Predteren je bio sasvim otkriven pa bombaši nisu mogli da se približe bunkerima. Ni vatra topovske baterije, koja je tokom noći jednom-dvaput bila sasređena na taj položaj, nije pokolebala branioča koji je nastavio ogrožen otpor. Kako to najjače neprijatelj evo uporište nije zauzeto, dijelovi 16. muslimanske i 19. birčanske brigade odustali su od napada na kasarnu u Podromaniji. Te večeri su te Brigade imale 14. mrtvih, 3 nestala i 35 ranjenih, od čega su tri četvrtine bili iz 19. brigade.²⁹

Ljievokrilna kolona, 20. romanijska brigada, uspjela je da sa 1. i 2. bataljonom zauzme deset bunkera na Karauli ali je neprijatelj produžio otpor iz preostalih bunkera i zaklona.³⁰ Njegova odbrana je bila olakšana izostankom napada jačih snaga 38. divizije, jer je na Dikalje i Karaulu umjesto dva — upućen samo jedan bataljon 21. brigade. On je izbio na drum, napao vozila koja je na njemu zatekao i u 24 časa prekinuo s napadom, ne zauzevši ni jedno uporište.³¹ Glavnina 20. brigade je nastavila borbu, ali je ujutro 15. marta (u 8 časova), kada su

²⁷ Isto, cit. dok. br. 37.

²⁸ Ahmed Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 258.

²⁹ Isto, Zbornik NOR, IV/34, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 16. 3. 1945, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

³⁰ Mitar Minić u cit. čl. n. d., str. 541, navodi da je tada Karaula bila zauzeta.

³¹ Zbornik NOR, IV/34, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 38. divizije, 16. 3. 1945, dok. br. 48.

Prijem novih boraca sa Kosova u 20. romaniju brigadu u rejonu Sokolca,
marta 1945.

se 16. i 19. brigada već bile povukle na polazne položaje, neprijatelj izvršio snažan protivnapad i prisilio i nju da odstupi. Slično se desilo i na Čavčevom polju. Njen 4. bataljon, koji je napadao to uporište, ovladao je dijelom rovova, ali mu nije pošlo za rukom da zauzme bunkere, iako je izvršio tri napada na to uporište. Tokom te noći su jedinice 20. brigade imale 11 poginulih, 2 nestala, 1 zarobljenog i 22 ranjena borca.³²

Tako je propao prvi pokušaj da se neprijatelj zbaci sa Romanijske i da se 3. korpusu otvari put k Sarajevu. Stab 27. divizije nije bio nezadovoljan radom i zalaganjem štabova brigada i bataljona i komandi četa u toku borbi noću 14/15. marta. On je cijenio da divizija dobijeni zadatak nije izvršila »zbog toga što se neprijatelj na sektoru Romanijske, a napose na pravcu Crvene stijene — Sokolac dubinski jako utvrdio, primjenivši objekte polustalne fortifikacije i što naša mlada artiljerija još nije dovoljno izvježbana da noću tačno pogaća određene ciljeve.³³

Izjutra 15. marta 27. divizija bila je u slijedećem redosledu: 16. muslimanska brigada u rejonu sela Pariževića, sa isturenim dijelovima na položajima kod Rešetnice i prema Spomeniku; 19. birčanska brigada — u rejonu sela Dedovići i Pavičići, sa dijelom snaga na Maloj Gradini; i, 20. romaniju brigada u selu Bogovićima i Nepravdićima s osiguranjima na Varagi.³⁴ U tim rejonima je divizija, u stva-

³² Isto, cit. dok. br. 46. (U operacijskom dnevniku 20. romaniju brigade nije registrovan taj napad neprijatelja. U njemu se navodi da je 1. bataljon ostao na položaju na Karauli do 11 časova 15. marta, a da se 4. bataljon povukao sa Čavčevog Polja u 15 časova istog dana. AVII, k. 1112A, cit. br. red. 10-4).

³³ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 46.

³⁴ Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 7. 4. 1945, dok. br. 107.

Minobacač 16. muslimanske brigade u dejstvu na Romaniji, marta 1945.

ri, prešla u odbranu koja je prvenstveno bila diktirana operativnim potrebama da se bolje usklade i povežu dejstva svih snaga JA koje su angažovane u borbama za oslobođenje Sarajeva. Međutim, zatiše od 7 do 8 dana nije iskorisćeno samo za pripremanje jedinica za naredne zadatke nego i za napade pojedinih brigada ili bataljona na neprijatelja ispred fronta divizije i na drumu preko Romanije. U okviru tih borbenih poduhvata najznačajniji su bili pokušaji da se ovlada Velikom Gradinom i da se tako slomi desno krilo njemačke odbrane na Glasincu.

Prvi je izvršen noću 17/18. marta. U njemu je angažovana 16. muslimanska brigada. Napad je bio solidno pripremljen, a prethodila mu je kraća artiljerijska priprema (koncentracija vatrenog gajda s jednom topovskom baterijom 76 mm i sa svim minobacačima iz te Brigade, koji su bili prikupljeni na jednom mestu. Na neprijatelja kod sela Plandišta napadao je jedan, a na Veliku Gradinu tri bataljona. U 23,30 časova oni su krenuli na juriš i u prvom naletu upali u njemačke položaje i zauzeli više bunkera i streljačkih zaklona. Vrlo žestoka borba se vodila oko zida, mjestimično visokog više od dva metra, koji je povezivao jedan broj bunkera. Nijemci su ga branili uzdužnom vatrom i ručnim bombama, a zemljiste ispred njega osvjetljavali raketama. Jedan broj boraca se prebacio preko njega, ali je i s druge njegove strane dočekan vatrom iz bunkera s vrha tog brda. Borba je trajala sve do svanača kada su se bataljoni morali povući sa Gradine na polazne položaje.³⁵

³⁵ Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 256-60, i Ahmet Donlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevu, Sarajevo u revoluciji, 4. str. 715.

Drugi napad ponovo je izvršila 16. brigada 24. marta. Njemu je prethodila pored artiljerijske i vazduhoplovna priprema, pa je zato počeo još za vidjela, u 18 časova. Međutim, i pored više direktnih pogodaka vazduhoplovnim bombama, glavne neprijateljeve otporne tačke na Velikoj Gradini nisu bile značajnije neutralisane, pa su Nijemci i ovog puta pružili jak otpor. Ponovo su se jedinice bile uklonile u njihove položaje, ali tokom noći nisu mogle zauzeti glavne otporne tačke. Kao i ranije, u svanuće je obustavljena borba i bataljoni su povućeni na polazne položaje. U oba ta napada 16. brigada je imala 11 poginulih i 52 ranjena borca i starješine.³⁶

U tom predahu jedinice 19. birčanske brigade su bile izvan ne-posrednog dodira sa neprijateljem. Međutim, dijelovi 20. romanijske brigade vršili su pritisak na desni bok i pozadinu neprijateljevog rasporeda na Glasincu i Romaniji. Pri tome su 2. d 3. bataljon napali noću 17/18. marta njemačke snage na Čavčevom Polju, a 1. bataljon je to uradio dvaput (22. i 23. marta) na Crnom Vrhu. Ti napadi su bili u vezi sa pokušajem 16. brigade da zauzme Veliku Gradinu, ali ni oni nisu donijeli očekivane rezultate.³⁷

PRIPREME ZA OSLOBODENJE SARAJEVA

U toku prve polovine marta 1945. godine, korpsi koji su angažovani za oslobođenje Sarajeva dejstvovali su manje-više samostalno. Bili su pod neposrednom komandom Generalštaba i on, preokupiran vodenjem tekućih operacija na jugoslovenskom ratištu i zadacima oko pripremanja završnih operacija, nije mogao neposredno koordinirati i njihovim radom. Zbog toga je vrhovni komandant naredio, 17. marta, da se formira privremeni Operativni štab grupe korpusa, da počne funkcionišati do 20. marta i da podnese predlog plana za oslobođenje Sarajeva i doline Bosne. Za komandanta tog štaba određen je general-major Radovan Vukanović, komandant 2. korpusa, za zamjenika — general-major Slavko Rodić, komandant 5. korpusa, i za člana štaba pukovnik Pero Kosorić, komandant 3. korpusa.³⁸

Dok su Operativni štab, štabovi korpusa i divizija razradivali planove za predstojeće borbe, u 27. diviziji to je vrijeme iskorишćeno da se jedinice što bolje pripreme za te zadatke i da se provedu naredene mjere kojim je trebalo da se divizija transformiše iz partizanske u diviziju koja će biti sposobna za vođenje svih vidova borbenih dejstava u tzv. frontalnom ratu.

S tim ciljem je štab divizije posebnu pažnju poklonio 19. birčanskoj brigadi, jer je gotovo četrdeset dana dejstvovala samostalno. Zbog toga je, po njegovoj ocjeni, u pogledu iskustva u frontalnoj borbi, a i po sredenosti i moralno-političkom stanju, zaostala iza druge dvije brigade. Zato je u martu petnaest dana neposredno radio s tom brigadom. Komandant, politički komesar i drugi članovi štaba divizije su održali više sastanaka sa njenim vojnim i političkim rukovodicima, na kojima su im prenosili iskustva 16. i 20. brigade iz borbi

³⁶ Isto.

³⁷ AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

³⁸ Dušan Uzelac, cit. čl. VIG 1/1978, str. 27 i 28.

s njemačkom grupacijom između Drinjače i Kozluka i pripremali ih »... za nov način ratovanja u sklopu većih snaga pod... uslovima koji zahtijevaju naročitu upornost, snalažljivost i izdržljivost..«.³⁹

Takođe, tokom marta je za diviziju kao cjelinu važan zadatak bio dalje razvijanje rodovskih i pozadinskih jedinica i službi. U štabu divizije je obrazovan odsjek za vezu i vršene su pripreme za formiranje bataljona za vezu. Popunom tehničkim sredstvima veze (radio-stanicama, telefonima i kablom) divizija je, zahvaljujući ranijim kursevima, bila u mogućnosti da već u borbama u dolini Drine protiv njemačke grupacije razvije gotovo potpun sistem veza, što se pozitivno odrazilo na efikasnost komandovanja na liniji divizija — brigade — bataljoni.⁴⁰ I u borbama na Glasincu i Romaniji, kada se borila na znatno širem frontu nego što je bilo u februaru, štab divizije je imao stalnu vezu sa štabovima brigada, a oni sa štabovima bataljona.

U februaru je počelo preformiranje pozadinskog dijela štaba divizije: formirana je komanda pozadine u čiju su nadležnost došle sve pozadinske službe. Isto je uredeno i u štabovima brigada, mada je u nekim od njih taj proces organizovanja bio nešto sporiji zbog nedostatka iskusnih kadrova. U martu su u diviziji formirane vozarska i zanatljska četa, obje su bile bez dovoljno stručnih vojnika i starešina. Ali, i pored tih teškoća — manjih kada se radilo o divizijskoj pozadini, a oštrijih kod 19. i 20. brigade — pozadina je u martu bila efikasnija u materijalnom obezbeđenju jedinica divizije. Tome je svakako doprinio izmijenjeni način snabdijevanja. Osnovne potrebe jedinica u ishrani, odjeći i obući i drugim neborbenim i borbenim sredstvima podmirivane su doturom iz korpusnih skladišta koja su se naslanjala na materijalne izvore (baze i skladišta) u Srbiji. Po prvi put od kada je divizija formirana i od kada se borila na području Romanijske i Glasinčke jedinica nije bila problem. Sada su borci redovno dobijali relativno obilne obroke, koji su uz to bili i raznovrsniji.⁴¹

Najvažniji zadatak i posao u svim jedinicama divizije u to vrijeme bile su pripreme i prijem novih boraca. Još početkom marta dobijeno je obaveštenje da će stići nova popuna iz Srbije i sa Kosova i da posebnu pažnju treba pokloniti prijemu novih boraca Albanaca. Stoga su pred njihov dolazak u program političkog rada unesene teme o narodnooslobodilačkoj borbi u Albaniji, o položaju Albanaca u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, o politici režima Kraljevine Jugoslavije prema albanskoj narodnosti i o značaju borbenog bratstva naroda i narodnosti Jugoslavije u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Zahvaljujući tome, novi borci su dobro primljeni u svim jedinicama i brzo su se uklopili u život četnih kolektiva.⁴² Prema raspoloživim izvorima, tada je oko 600 Albanaca sa Kosova raspoređeno.

³⁹ Zbornik NOR, IX/9, izvještaj političkog komesara 27. divizije političkom komesaru 3. korpusa, 2. 4. 1945, dok. br. 71.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto i Ahmet Đonagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 260.

no u jedinice 27. divizije.⁴³ Oni nisu prošli kroz dopunski centar korpusa,⁴⁴ jer su svi imali kraći kurs obuke koji je bio organizovan u Vršcu, a većina je služila bivšu jugoslovensku vojsku, pa se smatralo da je ta priprema dovoljna da se mogu odmah uključiti u borbene jedinice. Politički komesar divizije, a i politički komesar 3. korpusa, ocijenili su da su ti borci Albanci »unijski među nove borce prilično borbenosti. Općenito su se u borbama držali vrlo dobro, izuzev u XVI muslimanskoj brigadi gdje su se krile izvjesne nepravilnosti od rukovodstva prema njima ...«.⁴⁵

Kao i u ranijim slučajevima popune, i ovog puta je dolazak novih boraca zahtijevao intenziviranje cjelokupnog rada u jedinicama: vojne obuke, političke i kulturno-prosvjetne djelatnosti. U svemu tome su nastale znatne teškoće zbog toga što je veliki broj novih boraca bio nepismen, a nemali broj nije znao ili je slabo znao srpskohrvatski jezik. Tako, na primjer, samo u 20. romanijskoj brigadi je u marta bilo oko 250 nepismenih boraca, znatno više nego ranije. Slično stanje je bilo i u 16. i 19. brigadi i prištapskim jedinicama divizije. Kod tih novih boraca je trebalo prvo probuditi interes za političkim zbivanjima i kulturno-prosvjetnim životom, pa ih tek tada aktivirati u četnim i bataljonskim kolektivima. To je bilo utoliko teže što se broj iskusnih partijsko-političkih radnika u jedinicama prorijedio zbog pogibije i ranjavanja u proteklim borbama, pa su dužnosti političkih komesara četa i delegata vodova morali prihvati mladi i politički još nedovoljno obrazovani kadrovi. Da bi se što bolje obezbijedila obrada političkih tema i objašnjavanje tekućih političkih događaja, kojih je u tom periodu bilo gotovo svakodnevno (Krimsko konferencija, obrazovanje privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije sa maršalom Josipom Brozom Titom na čelu, itd.), politički komesar

⁴³ Zbornik NOR, IX/9, izvještaj političkog komesara 3. korpusa političkom odeljenju 2. armije, 13. 4. 1945, dok. br. 93, Zejin Muharemagić, Statistički podaci o boračkom sastavu (16. muslimanske) brigade, cit. d., Borbeni put 16. muslimanske NOU brigade, str. 819, tabela 6 (U izvještaju političkog komesara 3. korpusa navodi se da je tada u jedinice 3. korpusa raspoređeno oko 2.000 boraca sa Kosova. Od toga je u 16. muslimansku brigadu došlo 168. Nema podataka koliko ih je raspoređeno u 19. birčansku i 20. romaniju brigadu. Vjerovatno, približno broju koji je poimenut za 16. brigadu).

⁴⁴ Početkom marta 1945. godine su od divizija izuzeti dopunski bataljoni i od njih je obrazovan Dopunski centar 3. korpusa.

⁴⁵ Tu ocjenu je politički komesar 3. korpusa vjerovatno zasnovao na jednoj epizodi koja se desila s vodom koji je bio sastavljen od novih boraca Albana. U cit. izvještaju političkog komesara 27. divizije (Zbornik NOR, IX/9, dok. br. 71) spominje se da su novi Albanci pokazali najmanje borbenosti u 16. muslimanskoj brigadi i da je jedan Albanac, koji je došao kao komandir, u jednoj težoj situaciji izvukao sve Albance iz čete i napustio položaj. Autor ovih redova se tog događaja i sada živo sjeća. Kada su došli novi borci Albanci u 16. muslimansku brigadu, jedan od njih (koji je nosio partizanske oznake komandira ili zamjenika komandira čete) tražio je od štaba brigade da dozvoli da se od boraca kojim je do tada komandovao obrazuje jedan vod i uključi u jednu od četa. Na to se nerado pristalo (jer se smatralo da će se novi borci lakše sviciti na uslove borbe koja se tada vodila ako se pojedinačno uključe u čete). Kada je na kraju dobio saglasnost, taj je vodnik izjavio da će vod i on kao njegov komandir biti primjer hrabrosti i borbenosti. Međutim, u jednoj od prvih borbi na Ljeljenu na Romaniji, krajem marta 1945, pri protivnapadu Nijemaca, kada su obasuli položaj jakom minobacačkom vatrom, taj je vod pobegao s tog položaja. Na osnovu toga i još nekih drugih pojedinačnih slučajeva štab 16. muslimanske brigade je zaključio da novi borci Albanci nisu ispoljili očekivani nivo borbenosti.

Nastupanje 27. divizije prema Sarajevu, Mokro, 5. aprila 1945.

divizije dao je zadatak političkim komesarima i pomoćnicima političkih komesarima brigada i bataljona da za sve teme i programe političke nastave i za konferencije na kojima su objašnjavani tekući politički događaji, vrše pripreme političkih komesara u batalj onima odnosno u četama. U periodima predaha, dok su glavnine brigada ili bataljona bile na okupu, nemali broj tih predavanja i konferencija su držali brigadni rukovodioци.⁴⁶

Pojačanu političku aktivnost zahtijevala je i pojava pojedinačnog neprijateljskog rovarenja u jedinicama. Ono se manifestovalo u proturhanju kvislinških (pročetničkih, proustaških i sličnih) parola i glasina i komentara pojedinih događaja od novih boraca ili njihovih roditelja koji su ih posjećivali, u slučajevima simuliranja bolesti, samoranjavanja, lakših trovanja (barutom, puščanom mašču i sl.) radi izbjegavanja borbe i u dezterterstvu iz jedinica. Iako su to bila pojedinačne i neorganizovane istupanja, u jedinicama su shvaćena kao indikatori još neučvršćenog moralno-političkog stanja. Zato su politički radnici i svi komunisti i skojevcii bili ne samo pojačano budni nego i istovremeno aktivni u objašnjavanju i razobličavanju svakog od tih slučaja i suštine tih pojava.⁴⁷

U političkom djelovanju počeli su se jače ispoljavati propagandni odsjeci divizije i brigada. Oni su obrazovani u februaru. U početku je bilo teškoča oko njihove popune i oko pronalaženja sadržaja rada, ali su već u martu svi (izuzev donekle u 20. romanjskoj bri-

⁴⁶ Zbornik NOR, IX/9, cit. dok. br. 71.

⁴⁷ Isto.

gadi) dali značajan doprinos intenziviranju političkog i kulturno-prosvjetnog rada u bataljonima i četama.⁴⁸

Uporedo sa pojačanim političkim radom u jedinicama, sva rukovodstva u diviziji (partijske i skojevske organizacije, i komande i štabovi) razvila su živ politički rad na terenu gdje su boravile jedinice. Održano je više konferencija u selima. U to vrijeme su se pripremali izbori za sreski narodnooslobodilački odbor. U okviru tih priprema, politički komesari, sami ili zajedno sa političkim radnicima sa terena, objašnjavali su značaj tih izbora i značaj formiranja nove privremene vlade na čelu s Josipom Brozom Titom i deklaracije koju je ona izdala. U tim živim i toplim kontaktima sa mještanima, u življenju is narodom, u svim jedinicama se osjetila potreba i želja da se koliko god mogu solidarišu s narodom koji je gladovao. To posljednje ratno proljeće bilo je svuda teško, posebno u krajevima koje je neprijatelj tokom rata opustošio. Takav je bio Glasinac, na kome se marta 1945. godine nalazila 27. divizija. »U nekoliko mahova« — zabilježio je u svom izvještaju politički komesar divizije Zarije Škerović — »razne jedinice odricale su se obroka mesa, za jedan ili više dana, kao i hljeba, a i kupljeni su prilozi i u šećeru, zejtinu, marmeladi i dr., u korist najsiročajnijih i onih koji su najviše žrtvovali u ovoj borbi. A čitava divizija se odrekla jednog obroka hljeba i dnevнog sledovanja zejtina u korist sirotinje sa Glasinaca i tako je predato NO Opštinskom (preko Okružnog) odboru za Glasinac 1.000 kg brašna i 100 litara zejtina. Pored toga, naše intendanture predale su odborima veći broj krava i više od 150 ovaca.«⁴⁹

Da bi se sve djelatnosti u diviziji maksimalno razvile, »naročito u vezi sa odlučujućim bitkama za Sarajevo, gdje divizija učestvuje u najvećim i najsloženijim operacijama od svog postojanja«, u njenim jedinicama je objavljeno takmičenje pod parolom: »Sve za Sarajevo«. Partijske i skojevske organizacije su mobilisale cio sastav svojih jedinica, naročito omladinu, da u narednom periodu da sve u borbi protiv neprijatelja i u obogaćivanju političkog i kulturno-prosvjetnog života u četama i batalj onima. Takmičenje je počelo proslavom svjetske omladinske nedelje, a trebalo je da traje do 30. aprila. Među takmičarskim zadacima bili su »... ko će više uništiti neprijateljski vojnika i pretrpjeti manje gubitke, ko će prvi upasti u neprijateljski položaj, ko će bolje izvršiti borbeni zadatak, ko će više opismeniti boraca, zatim političko i kulturno uzdizanje, itd.«

OKRUŽENJE NJEMAČKOG 363. PUKA NA ROMANIJI

Operativni štab sarajevske grupe korpusa je na prvom sastanku (26. marta) ocjenio da je odnos snaga u regionu Sarajeva takav »da nam nije potpuno zagarantovan uspjeh, ali su svi izgledi da će se na rednih dana situacija u tom pogledu poboljšati...«. Računao je da će biti potrebno najmanje oko deset dana dok se jedinice 5. korpusa

⁴⁸ Isto, i ACK SK BiH, Obi. kom. za ist. Bosnu, pismo političkog komesara 3 korpusa Cvjetinu Mijatoviću Maji, političkom sekretaru Oblasnog komiteta za istočnu Bosnu, 18. 3. 1945, br. reg. 445/4.

⁴⁹ Zbornik NOR, IX/9, cit. dok. br. 71.

pregrupišu za neposredni napad na neprijatelja u Sarajevu i na pravcima Zenica — Travnik i Sarajevo — Zenica i da će u tom vremenu neprijatelj izvući dio svojih trupa, čime će se izmjeniti odnos snaga u korist grupe korpusa. Njegova opšta zamisao je bila da se, dok traje pregrupisavanje divizija 5. korpusa, zauzmu isturena neprijateljeva uporišta na Glasincu i Romaniji i na Ivan-sedlu, a poslije toga da se pristupi napadu na neprijatelja u Sarajevu.⁵⁰

Prema tome, bliži zadatok 3. korpusa u narednim borbama za oslobođenje Sarajeva bio je da ovlada područjem Glasinca i Romanije koje je držao neprijatelj ili, ako to ne postigne do predviđenog vremena, da s dijelom snaga blokira ojačani njemački 363. puk, sa glavninom da zaposjedne polazne položaje za neposredni napad na neprijatelja u gradu. U izvršavanju bližeg zadatka bilo je predviđeno sadejstvo dijelova 37. divizije 2. korpusa.⁵¹

Ideja za izvršenje tog zadatka u štabu korpusa se iskristalisala u vremenu od 22. do zaključno 25. marta. U zapovijesti od 22. marta naredio je da se izvrši pregrupacija snaga, čiji je smisao bio u tome da se cijela 38. divizija postavi sjeverno od druma Sarajevo — Sokolac, s tim da jednom brigadom vrši pritisak na neprijatelja između Sumbulovca i Mokrog, a da glavninu ne uvodi u borbu, već da je angaže za čišćenje rejona razmještaja od preostalih četničkih grupa; 27. divizija je trebalo u okviru te zamisli da sa dvije brigade, raspoređene u vidu sužene potkovice, obuhvati 363. puk od Karaule do Podromanije i od Gradine do Karaule, a jednu brigadu da izvuče u opštu rezervu.⁵² U zapovijesti od 25. marta štab 3. korpusa je, između ostalog, još udesno rokiraо 38. diviziju, a 27. diviziji je naredio da sa dvije brigade, postavljene s obje strane druma preko Romanije, ovlada neprijateljevim uporištima između Crvenih stijena i Karaule, a s jednom (brigadom) da drži položaje na liniji Pediše — Sokolac

— Rešetnica — Mala Gradina i da ona bude u gotovosti za napadna dejstva u okviru napora glavnine divizije na odsjeku između Crvenih stijena i Podromanije. U izvršenju tog zadatka predviđeno je da 27. diviziji sađejstvuje jedna brigada 38. divizije, koja je trebalo — zajedno sa jednom brigadom 37. divizije — da ovlada svim neprijatelj evim uporištima između Pustopolja i Mokrog i tako izoluje neprijatelja na Romaniji od Sarajeva. Osim toga, bilo je predviđeno da jedna brigada 37. divizije sađejstvuje 27. diviziji su juga prema Podromaniji. Međutim, u korpusnoj zapovijesti je (vjerovatno prevodom) ispušteno da se pomene učešće te brigade 37. divizije prema Podromaniji. Sve pripreme za napad trebalo je da se završe 27. marta do 18 časova, a početak napada je naknadno određen za naredni dan u 4 časa.⁵³

U duhu dobijenog zadatka, štab 27. divizije izvršio je pregrupaciju jedinica (skica br. 24): 19. birčansku brigadu je uputio sa sjeverne strane druma preko Romanije, u rejon Stari Grad — Čukarica, sa zadatkom da ga presiječe između Zelene Vode i Han-Obodaša;

⁵⁰ Isto, IV/34, naređenje Operativnog štaba grupe korpusa štabu 29. divizije, 26. 3. 1945, dok. br. 68.

⁵¹ Isto, relacija štaba 3. korpusa Generalštabu JA, 17. 5. 1945, dok. br. 163.

⁵² Isto, zapovijest štaba 3. korpusa od 22. 3. 1945, dok. br. 55.

⁵³ Isto, zapovijest štaba 3. korpusa od 25. 3. 1945, dok. br. 63.

20. romanijsku je razvio na liniju Mandra — Sokolac — Rešetnica — Mala Gradina i dodijelio joj zadatak da napadne neprijatelja na frontu ispred sebe; i 16. muslimansku brigadu je sa Glasinca pomjerio na Romaniju, s južne strane puta, sa zadatkom da s linije Rasolina (k. 1241) — Golo brdo (k. 1325) ovладa neprijateljevim uporištima između Čavčevog polja i Ljeljana (k. 1321).⁵⁴

Štab korpusa ojačao je 27. diviziju baterijom, dok je artiljerijski divizion (bez te baterije) zadržao pod svojom komandom i dodijelio mu zadatak da tuče neprijateljeve položaje ispred fronta koji je posjela 20. romanijska brigada. Dobijenu bateriju štab divizije pridodao je 16. muslimanskoj brigadi, ali je ona nije mogla upotrijebiti, jer do njenih položaja na Romaniji nije bilo kolskog puta, a stazama na planini, još pod dubokim snijegom, topovi se nisu mogli prenijeti ni u rasklopljenom stanju.⁵⁵

Prema utvrđenom planu, 16. i 19. brigada krenule su prema polaznim rejonima za napad. Iako je već nastupilo proljeće, po romanijskim šumama snijeg je bio dubok. Vrijeme je bilo lijepo, ali se noću temperatura spuštalala ispod nule. Osim toga, na prostoriji na kojoj je trebalo da se razvije 16. brigada nije bilo vode, ni naselja, niti čobanskih koliba. Zato su njene pozadinske jedinice ostale u selu Bogovićima, odakle je trebalo na konjima prenositi hranu i druge potrebe na položaje.⁵⁶

U izvorima nema dovoljno podataka da bi se mogao tačno rekonstruisati raspored njemačkog 363. puka na Romaniji krajem marta 1945. godine. Ako se sudi prema pomenutom iskazu zarobljenog vojnika, vjerovatno su se tu, na otsjeku gdje su napadale 16. i 19. brigada, i na Crvenim stijenama nalazile snage jače od bataljona. Svi položaji koje je držao neprijatelj bili su dobro utvrđeni i krajnje uporno branjeni. Neprijateljevi izviđački organi izgleda da su otkrili izlazak glavnine 19. birčanske brigade na Romaniju, pa su njemački dijelovi iz uporišta duž druma u toku 27. marta preduzeli napad na 2. i 3. bataljon u rejonu Starog Grada, ali su ih oni odbili. U isto vrijeme je 4. bataljon pokušao da prepadom zauzme Lučevnik, u čemu ga je neprijatelj osujetio.⁵⁷

Štab 16. brigade je odlučio da se napad izvrši iz pokreta. Zbog pomenutih terenskih teškoća predvidio je nešto duže vrijeme za marš, pa je u polazni rejon za napad ta Brigada izbila ranije. Pošto je noć bila hladna a vatre se nisu smjele ložiti (da neprijatelj ne bi otkrio jedinice), rješeno je da se odmah krene u borbu. Oko pola noći između 27. i 28. marta njeni bataljoni su, postigavši iznenadjenje, poslije kraće borbe zauzeli Rasolinu i Ljeljen, ali su Nijemci odbili njihov napad na Koprivice, Cavčeve Polje i Han Obodaš, oko kojih

⁵⁴ Isto, izvještaji štaba 27. divizije štabu 3. korpusa od 7. i 21. 4. 1945, dok. br. 107 i 131. (U cit. d., Ahmeta Donlagića i Čamila Kazazovića, na str. 262-3 i na skici br. 24, zamijenjeni su zadaci koje su dobile 28. marta, 19. birčanska i 20. romanijska brigada. Do greške je došlo zbog previda pri prevođenju šifrovanih u stvarne nazive jedinica. Prim. A. D.).

⁵⁵ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 63 i Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 264.

⁵⁶ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 263.

⁵⁷ AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

se nastavila borba. U predviđeno vrijeme, u 4 časa 28. marta, 19. birčanska brigada je izvršila snažan napad na ta i druga njemačka uporišta sa sjeverne strane druma. Do svanuća je zauzela Lučevnik i Han Obodaš i došla u neposredni dodir s dijelovima 16. brigade koji su držali Ljeljen. Time su njemačke snage na Crvenim stijenama razdvojene od onih koje su se branile na Cavčevom Polju i dalje do Podromanije.⁵⁸

U toku 28. marta vrlo teške borbe je vodila 20. romanjska brigada. Ona je, takođe, počela napad u predviđeno vrijeme, u 4 časa. Njena dva bataljona (2. i 3) napali su jako utvrđeni Pohovac (trig. 1074), prodrla u rovove i zauzela veći dio tog položaja. Ali, neprijatelj se održao u nekoliko bunkera na vrhu, pa su se oba bataljona morala povući, u svitanje, na polazne položaje. U toku dana su obnovili napad: 2. bataljon je izbio na drum kod sela Indića i ra'zbio jednu njemačku kolonu od oko 150 vojnika, a. 3. bataljon je u namjeri da ovlada Pohovcem pretrpio ozbiljne gubitke. Ni napad 1. bataljona nije dao rezultate. On je pokušao da prodre na jako utvrđenu Veliku Gradinu, ali su ga Nijemci zaustavili ispred prvih rovova. U borbama tokom 28. marta jedinice 20. brigade su imale 20 mrtvih, 4 nestala i 75 ranjenih boraca i starješina.⁵⁹

Iako napad na neprijatelja na Glasincu nije dao rezultate, dejstva u njegovoj pozadini, na uporišta duž druma preko Romanije, bila su uspješna. Pored onoga što su toga dana postigle 16. i 19. brigada, i jedinice 37. i 38. divizije su zagospodarile drumom između Pustopolja i Mokrog.⁶⁰ Zbog toga je položaj njemačkog 363. puka postao vrlo težak, jer se našao u okruženju 27. divizije i dijelova 37. divizije i bio razdvojen za oko 15 do 20 km od najbližih snaga svoje divizije i drugih njemačkih jedinica. Protiv njega su u borbi uvedena od Bogovića prema Mrvićima i dva bataljona 5. sandžačke brigade. Kako njihovo dejstvo nije bilo regulisano korpusnom zapoviješću niti usaglašeno između štabova 27. i 37. divizije, to je jedan od tih bataljona tučen artiljerijskom vatrom baterije koja je bila pridodata 27. diviziji ili pak artiljerijskog diviziona 3. korpusa. Zbog toga je bio prisiljen da se povuče sa Crnog vrha.⁶¹

Odsijecanje i okruženje 363. puka bio je značajan početni taktički uspjeh 27. divizije. Već u prijepodnevnim časovima 28. marta su 16. i 19. brigada postavile zastor prema neprijateljskim snagama na Crvenim stijenama, a svoje glavnine orijentisale da zauzmu Cavčev polje, Kopri vice i Lisinu. Gotovo cito dan se vodila uporna borba oko tih uporišta i otpornih tačaka. Pojedini bataljoni su se uklinjavali u njemački raspored, ali postignute uspjehe nisu mogli proširiti. Neprijatelj se krajnje uporno branio, primjenjujući u tome i protivnapade u bokove i pozadinu jedinica koje su ga najviše ugrovjavale. Osim toga, zemljište je, sem na Lisini, bilo otkriveno, a fortifikacijska organizacija položaja dobro i vješto izvedena, pa se pojedinim bunkerima nikako nije moglo prići, naročito na Cavčevom

⁵⁸ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 107 i 131, AVII, k. 1111 izvještaj štaba 27. divizije od 3. 4. 1945, br. reg. 11/22, k. 1112, dit. br. reg. 2-11.

⁵⁹ AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁶⁰ Zbornik NOR, IV/34, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 38. divizije za drugu polovicu marta 1945, dok. br. 112.

⁶¹ Isto, izvještaj štaba 37. divizije štabu 2. korpusa, 30. 3. 1945, dok. br. 84.

polju. U borbama tokom 28. marta 16. brigada je imala 19 mrtvih i 38 ranjenih, a 19. brigada 12 ranjenih.⁶²

Ogičledno, problem zauzimanja neprijateljevih uporišta na Romaniji bio je u velikoj mjeri posljedica nedostatka artiljerije koja bi neposrednim gadanjem neutralisala ili uništila najvažnije vatrene tačke, a na Glasincu, na odsjeku napada 20. romanijske brigade — neadekvatne upotrebe korpusnog artiljerijskog diviziona. Minobacačima 81 (82) mm i normalnim minama nije bilo moguće postići gotovo nikakav efekat protiv solidno izgrađenih bunkera. Zbog toga su sve tri brigade pokušavale da bombaškim grupama likvidiraju posade najopasnijih bunkera, ali njima je bilo teško prići na otvorenom zemljištu, preko žičanih prepreka koje su dobro štićene vatrom, u uslovima kada se nije moglo postići iznenadenje.⁶³

Iako 20. romanijska i dijelovi 5. sandžačke brigade nisu uspjeli da ovladaju ni jednim uporištem na frontu od Pohovca preko Podromanije do Velike Gradine, ipak je njihov snažan napad u toku 28. marta vezao dio neprijatelj evih rezervi i tako olakšao dejstvo 16. i 19. brigade.⁶⁴

Kako nije obrazovao svoju rezervu, Štab divizije mogao je svoj uticaj na tok borbi jedino ispoljiti preko napora da se što bolje koordiniraju (po prostoru i vremenu) dejstva jedinica kojima je komandovao. On je težio da udarom 16. muslimanske i 19. birčanske brigade od Čavčevog polja ka Podromaniji i frontalnim pritiskom 20. romanijske i dijelova 5. sandžačke brigade još više stegne obruč oko 363. puka, da mu pocijepa borbeni poredak i da ga onda po dijelovima tuče.⁶⁵

U ostvarenju te zamisli brigade su manje-više samostalno dejstvovali, jer se borba vodila na frontu širokom oko 20 kilometara. Jedinice na Romaniji bile su u neposrednom dodiru s neprijateljem i u novi napad krenule su, poslije kraćeg predaha, oko pola noći 28/29. marta. Od tada, pa sve do 1. aprila, smenjivali su se naši napadi i njemački protivnapadi. Bila je to borba iscrpljivanja, obostrano vrlo uporna. Mnogi rovovi i bunkeri su po više puta prelazili iz ruke u ruku, ali ni jedno od tri njemačka uporišta na Romaniji, koja su se međusobno povezano branila, nije bilo sasvim zauzeto.⁶⁶ Isto se dešavalo i na frontu od Pohovca do Velike Gradine. Jedinice 20. romanijske brigade su naročito odlučan napad preduzele noću 30/31. marta. Samo na Veliku Gradinu, gdje je napadao njen 1. bataljon, za dva i po časa izvršena su četiri juriša. U jednom od njih je teško ranjen i komandant tog bataljona Branko Obradović, koji je ubrzo umro. Na desnom krilu, 2. i 3. bataljon su te noći bili upali u njemačke položaje između sela Indića i Dikalja, ali su se morali povući.⁶⁷

Dijelovi 5. sandžačke brigade su povučeni s fronta na Glasincu 29. marta.⁶⁸ Zbog toga je 20. brigada nešto rokiralala svoje lijevo krilo.

⁶² Isto, cit. dok. br. 107 i 131, Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 263, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

⁶³ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 263-4.

⁶⁴ AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁶⁵ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 107 i 171.

⁶⁶ Isto, Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 264 i AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

⁶⁷ AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁶⁸ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 84.

Prodori njenih bataljona na drum iznad Podromanije otkrili su slabosti u neprijateljevoj odbrani, pa je noću 31. marta na 1. april obnovljen opšti napad na neprijatelja. U njemu su dijelovi 19. birčanske brigade, u sadejstvu sa 2. bataljonom 20. romanjske brigade, zauzeli njemačko uporište kod sela Indić i izbili na drum iznad Karaule. Osim toga, bila je pred padom i neprijateljeva otporna tačka na Lisići, jer se na njoj neprijatelj branio samo iz jednog ili dva bunkera. Tim uspjehom je 363. puk bio razbijen na tri grupe: jedna je blokirana na Crvenim stijenama, druga — u rejonu Čavčevog polja i Koprivica, a treća — u šrem rejonu Podromanije. Okruženom neprijatelju je ponestajalo hrane i municije. Iz njemačkih izvora se vidi da se taj puk nalazio pred neposrednim uništenjem.⁶⁹ Težeći da što bolje i što prije iskoristi taj novi taktički uspjeh, štab 27. divizije riješio je, prije podne 1. aprila, da koncentričnim napadom 16. i 19. brigade pristupi uništavanju neprijateljeve grupe na Cavčevom Polju i kod Koprivica.⁷⁰ Da bi svoje jedinice oslobođio zadatka osiguranja prema Crvenim stijenama, tražio je od štaba 37. divizije da sa što jačim snagama izvrši pritisak na neprijatelja na tom položaju, Mokrom i Pustopolju i da uputi pojačanja 16. muslimanskoj brigadi radi uništenja neprijatelja.⁷¹

Međutim, operativna situacija na području Glasinca i Romanije u to vrijeme već se bila izmjenila u korist neprijatelja. Te promjene bile su posljedica i planova štaba njemačkog 21. armijskog korpusa da jednim protivnapadom zauzme Tuzlu⁷² i izvuče svoje snage iz regiona Sarajeva i rezultata koje su snage Jugoslovenske armije, među njima i 27. divizije, ostvarile u dotadašnjim borbama za oslobođenje Sarajeva.⁷³ I kada se njemački 21. armijski korpus počeo intenzivno pripremati da se izvuče iz regiona na kome se branio,⁷⁴ a njegova rezerva — 7. SS divizija već se kretala od Sarajeva ka Varešu (odakle je preko Olova i Kladnja trebalo da iznenadno prodre u Tuzlu), on se našao u ozbiljnoj krizi: njegov odstupni pravac dolinom Bosne bio je pod udarom jedinica 5. korpusa, čije su dvije divizije, 30. marta, forsirale Bosnu kod Kakanja i narednog dana krenule

⁶⁹ Isto, cit. dok. br. 107 i 131, Dušan Uzelac — mr Muharem Kresa, cit. čl. n. d., str. 693, AVII, k. 1112 cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Zbornik NOR, IV/34, naređenje štaba 37. divizije štabovima 3. i 5. brigade, 1. 4. 1945, dok. br. 93 (U uvodnom pasusu tog naređenja se kaže sljedeće: »Jedinice III korpusa uspjele su da presijeku komunikaciju Sokolac — Mokro kod čavčevog polja — Han-Obodaš, zbole su neprijatelja na prostor Lisiina k. 1292, Crni Vrh, Velika Gradina, Stocarska Stanica i ove su snage sa svih strana opkoljene — cilj je uništenje odsečenih snaga. Od naše se divizije traži da sa što jačim snagama i što jače pritisnemo neprijatelja u Pustopolju, Mokrom i Crvenoj Stjeni, a izvjesne snage trebalo je poslati i kao pojačanje XVI muslimanskoj brigadi za likvidaciju opkoljenih snaga«).

⁷² Vidi šire o tome, Dušan Uzelac, cit. čl. VIG. br. 1/1978.

⁷³ U cit. čl. Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, n. d., str. 685, pišu: »Početak naših napada na Romaniju i Ivan-sedlu, u zoru 28. marta, a posebno uspjeh 27. udarne divizije Trećeg korpusa da već u prvom naletu odsječe njemački 363. pješadijski puk u Podromaniji i da mu onemogući odstupanje, omeli su štab 21. korpusa da pripremi plansko povlačenje. Šaljući prema Palama i Mokrom pojačanja iz Sarajeva, nekoliko je dana morao odlagati početak operacije Osterglocken, (šifrovani naziv za prodor 7. SS divizije ka Tuzli, prim. A. D.), ne bi li se njegova 181. pješadijska divizija odlijepila od Trećeg korpusa i nekako izvukla okruženi puk sa Romanije«.

⁷⁴ Hitler je tek 20. marta prihvatio predlog da se evakuise Sarajevo.

ka Sarajevu; okruženjem 363. puka na Romaniji i uspjesima 37. divizije kod Pala došli su u pitanje i organizovano izvlačenje 181. divizije i pokret 7. SS divizije prema Tuzli, jer su njeni dijelovi morali biti angažovani za sprečavanje daljeg širenja taktičkih ostvarenja 27. i 37. divizije. U takvoj situaciji neprijatelj evo komandovanje je bilo prisiljeno da ojačanu 7. SS diviziju upotrebi po dijelovima: glavninu je uputio u susret snagama 5. korpusa koje su forsirale Bosnu, a ojačani 14. SS puk u pozadinu rasporeda 3. korpusa na Romaniji i Glasincu.⁷⁵

Stab 3. korpusa je znao da 14. SS puk nastupa na pravcu od Olova. Još 31. marta obavijestio je štab 38. divizije da se njemačke snage kreću od Vareša ka Olovu. Prema njima je odmah upućen obaveštajni oficir sa izviđačkom četom te divizije pa je tako taj SS puk blagovremeno stavljen pod izviđačku kontrolu. Naravno, time nisu mogle biti otklonjene operativne posljedice koje je neprijatelj izazvao tim manevrom, jer štab 3. korpusa nije imao svoju jaču rezervu, pa je tako neprijatelj priredio 3. korpusu operativno iznenađenje. Sutradan, 1. aprila oko 13 časova, kada su patrole primjetile pokret jake njemačke kolone ka selu Međujevićima, štab 38. divizije ocijenio je da ona neposredno ugrožava pozadinske dijelove divizije i odmah je prema 14. SS puku orijentisao osam svojih i dva bataljona Tuzlanskog NOP odreda koji mu je bio potčinjen. Time je, u stvari, 38. divizija obustavila pritisak na snage njemačke 181. divizije (od Crvenih stijena do Sumbulovca) i postavila se u stav isčekivanja (i zaštite svojih pozadinskih dijelova) prema ojačanom 14. SS puku. On je 1. aprila zanoćio u rejonu Crni vrh (k. 973), k. 940, Čelopek (trig. 1006), Bukovik, Zagrade.⁷⁶

Kada se taj ojačani SS puk pojavio u rejonu Medojevića, štab 3. korpusa je prema njemu pokrenuo i dio 27. divizije. Prvo je upućen 4. bataljon 19. birčanske brigade (koji je tada bio u brigadnoj rezervi), a poslijе njega i glavnina 20. romanijске brigade (1., 2. i 3. bataljon). Istovremeno je 1. bataljon 19. brigade postavljen na Stari Grad da zaštitи leda 2. i 3. bataljonu koji su ostali na položajima (Lisina — Indić) prema neprijatelju. Time je, u stvari, obustavljen napad na neprijatelja koji je okružen na Romaniji i Glasincu. Prema njegovim djelovima na liniji Pohovac — Podromanija — Velika Gradina ostavljen je slab zastor, a na Romaniji 16. muslimanska brigada i pomenuta dva bataljona 19. birčanske brigade dobili su zadatku da spreče spajanje okruženog 363. puka od Čavčevog Polja sa snagama koje mu podu u susret od Crvenih stijena.⁷⁷

Glavnina 20. romanijске i bataljon 19. birčanske brigade prešli su u napad na dijelove 14. SS puka u 4 časa 2. aprila na liniji Krnjije — Pediše — Bijele Vođe i do svanača ih natjerali da se povuku preko Šahbegovića ka Starom Gradu, gdje su bili glavnina 38. divizije

⁷⁴ Vidi šire o tome: Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 689-93.

⁷⁵ Zbornik NOR, IV/34, izvještaj štaba 38. divizije štabu 3. korpusa, 3. 4. 1945, dok. br. 98. (O tim pokretima 7. SS divizije, štab korpusa je dobio obavještenje od štaba 5. korpusa, s kojim je imao stalnu radio-vezu. AVII, k. 409. br. reg. 17/27-8 i 17/28-8).

⁷⁷ Isto, cit. dok. br. 107, 131 i 163, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

i 1. bataljon 19. birčanske brigade. Poslije tog uspjeha, jedinice 27. divizije su izvučene iz borbe, a borbu protiv 14. SS puka su nastavile snage 38. divizije. One su ga razbile i gotovo potpuno mu uništile pozadinske jedinice.⁷⁸

Time se završila intervencija neprijatelja u pozadinu 3. korpusa. Ojačani 14. SS puk nije uspio da se spoji sa 363. pukom, ali je, privlačenjem na se glavnine 3. korpusa, olakšao drugim njemačkim snagama da ga deblokiraju. Njemu su u susret upućeni dijelovi 181. divizije i 7. SS izvidački bataljon. Te snage su izjutra 2. aprila počele napad od Crvenih stijena ka Cavčevom Polju, odakle su im u susret krenuli dijelovi okruženog puka. Pritisnuta između te dvije grupe, 16. muslimanska brigada je vodila tešku borbu, u kojoj se nisu mogli jače da angažuju bataljoni 19. birčanske brigade, jer su od 14. SS puka bili do izvjesne mјere ugroženi iz pozadine. Tek uveče u 20 časova neprijatelj je ovladao Rasolinom i Ljeljenom i otvorio drum za izvlačenje ka Sarajevu.⁷⁹

Tada se 16. brigada, prema ranije dobijenom naredenju, izvukla iz borbe i krenula ka Glasincu, gdje je stigla prije podne 3. aprila. Tog dana su i ona, i 20. brigada bile bez borbenog dodira sa neprijateljem koji se izvlačio preko Romanije. Međutim, glavnina 19. birčanske brigade se našla na položajima sjeverno od druma preko Romanije. Deblokirani 363. puk ii snage koje su mu stigle u pomoć, oslobođene pritska s južne strane druma (gdje je ranije bila 16. brigada) i s Glasincu, potisnuli su 1. i 2. bataljon dalje od druma i obezbijedile nesmetano izvlačenje glavnine ka Sarajevu.⁸⁰

Time su se završile borbe 27. divizije protiv 363. puka na Romaniji i Glasincu. Koliko su one bile teške i uporne svjedoče i gubici jedinica. Od dolaska na Glasinac do zaključno 3. aprila 27. divizija je imala 142 mrtva, 21 nestalog i 358 ranjenih, od kojih su preko 70 bili stariješine iz četa i bataljona. Među njima su poginuli, pored već pomenutog Branka Obradovića, komandanta 1. bataljona 20. romanjske brigade, i Stevo Milovanović, politički komesar 1. bataljona 19. birčanske brigade, a među ranjenim su po jedan komandant i politički komesar bataljona i obaveštajni oficir 16. muslimanske brigade.⁸¹ O gubicima koje su u tim borbama nanijele neprijatelju jedinice 27. divizije nema pouzdanih podataka. Zna se sigurno da je u borbama na Romaniji njemačka 181. divizija iskrvarila.⁸²

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 694, Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 265, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁸⁰ AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

⁸¹ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 107, Nikola Andrić i Mitar Minić, cit. član- ci n. d., str. 441 i 541.

⁸² Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 694. (U cit. izvještaju štaba 27. divizije od 3. 4. 1945, — AVII, k. 1111, br. reg. 11/22. — navodi se da je neprijatelj imao, u vremenu od 28. 3. do 2. 4. oko 300 mrtvih i oko 600 ranjenih i 7 zarobljenih vojnika i oficira, a da je divizija uništila 4 kamiona i 28 kola sa konjskom zapregom, a zaplijenila: 14 konja, 20 pušaka, 1 mašinku, 2 pištolja i oko 5.000 metaka).

PRODOR U SARAJEVO

Štab njemačkog 21. armijskog korpusa saopšto je, 2. aprila, potčinjenim jedinicama plan izvlačenja iz regiona Sarajeva i odredio u zaštitnicu 181. diviziju, čijem je komandantu potčinio 964. tvrđavsku brigadu i 8. ustaško-domobransku diviziju. Bilo je predviđeno da se ta ojačana divizija povuče, u toku 2/3. aprila, na liniju Mokro — Pale, a naredne noći na istočnu ivicu Sarajeva. Dalje izvlačenje je trebalo da se izvrši 4/5. aprila na zapadnu ivicu grada i u rejon Iliče, i odatle da se nastavi ka Zenici.⁸³

Neprijatelj je, međutim, kasnio u realizaciji odstupnih planova, jer na pojedinim pravcima nije mogao da odlijepi svoje jedinice od snaga JA koje su ih pritisle. To se, međutim, nije dešavalo na području Romanije i Glasinca. Još 3. aprila su dijelovi 363. puka držali ranije položaje u rejonu Podromanije. S njim su se povukli tek u 22 časa, prikriveno i bez uz nemiravanja od jedinica 27. divizije. Njihovo izvlačenje je primjećeno tek izjutra 4. aprila, pa su dijelovi 27. i 37. divizije sa zakašnjenjem krenuli u gonjenje. Glavnina neprijatelja je već bila odmakla i do borbe je došlo samo sa njegovim slabijim zaštitnicama. U operacijskom dnevniku 19. birčanske brigade zabilježeno je da je njen 1. bataljon, sa dijelovima iz 37. sandžačke divizije, 4. aprila zaposio Crvene stijene, da su 2. i 3. bataljon zauzeli Han-Obodaš, a u dnevniku 20. romanijske brigade stoji da su njen 2. i 4. bataljon imali manju borbu s Nijemcima za Crni vrh (k. 1355). Međutim, u tim borbama ni jedna jedinica nije imala gubitka.⁸⁴

Pošto je zona dejstva 3. korpusa prema Sarajevu bila udesno od druma preko Romanije, glavnina 27. divizije je krenula sa Glasinca ka Sarajevu u dvije kolone: desna, pomoćna kolona — 20. romanijska brigada nastupala je iz rejona Brejkovića, Pediša i Sokolca preko Starog Grada i u toku 4. aprila, poslije pomenute borbe njenih dijelova oko Crnog vrha, stigla i razmjestila se u rejon Triješanj, Kadino selo, Zelena Voda; lijeva, glavna kolona — 16. muslimanska i 19. birčanska brigada, orijentisane su na nastupanje drumom preko Romanije ka Crvenim stijenama.⁸⁵

⁸³ Zbornik NOR, IV/34, napomene 3 i 4 uz dok. br. 99. na str. 541-2.

⁸⁴ Isto, cit. dok. br. 107 i 131, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. U oba ta izvještaja štaba 27. divizije koji su objavljeni u Zborniku govori se o tome da su jedinice 27. divizije imale borbeni kontakt sa manjim neprijateljevim zaštitnim dijelovima. U izvještaju štaba 37. divizije (Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 108) se kaže: »2., 3., 4., 5. i 6. aprila ova divizija vodila je upornu borbu sa neprijateljskim snagama na prostoriji Sokolac — Mokro — Pale — Trebević i Sarajevu do oslobođenja Sarajeva«. Sasvim je sigurno da 37. divizija nije vodila uporne borbe između Sokolca i Mokrog već od 3. aprila. Isto tako je netačna i slijedeća konstatacija u izvještaju štaba 38. divizije: »Tokom 5. aprila snage S3 (tajni naziv 38. divizije, prim. A. D.) povezane i usko sadejstvujući sa snagama N3 (tajni naziv za 27. diviziju, prim. A. D.) i snagama 37. divizije likvidirale su neprijateljevo uporište Crvene stijene, Mokro ...« (Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 112). Kako će se vidjeti iz teksta koji slijedi, na Crvene stijene su došle jedinice 19. birčanske brigade i dijelovi iz 37. divizije gotovo bez borbe, a u Mokro samo jedinice 27. divizije bez borbe, i to 4. aprila. Te i druge nepreciznosti i netačnosti, koje se sreću u pojedinim izvještajima, nastale su ne iz namjere da se krivo prikaže tok događaja nego, najčešće, zbog brzine u pisanju, težnje za uopštavanjem, a i nerazvijene operativne administracije u štabovima, prim. A. D.).

⁸⁵ Ahmet Đonlagić i Camil Kazazović, cit. d., str. 266, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

U stvari, drumom je tog dana krenula samo 16. brigada; 19. birčanska je ostala na položajima sa njegove sjeverne strane. I 16. brigada je u gonjenje uputila 1. bataljon, koji je više imao ulogu prethodnice nego gonećeg odreda, jer nigdje nije došao u dodir s neprijateljem. Već iznad sela Dikalja naišao je na prve prepreke koje je postavio neprijatelj: velika stabla su bila prevaljena preko puta i minirana. Brigadni mineri, koji su bili dodijeljeni prethodnici, otkrili su mine i cijela kolona je tu (a kasnije i na nekoliko drugih mjestu) obišla prepreke i nastavila marš. Na drumu su mineri otkrili i nekoliko pojedinačno postavljenih protivtenkovskih mina, a na položajima na Koprivicama, Cavčevom polju i Han-Obodašu, u bunkerima i rovovima, više mina iznenadenja, postavljenih uz ostavljeno oružje i vojnu opremu (puške, pištolje, torbice i dr.). Jedan ili dva neoprezna borca su od tih mina ranjeni, pa su preduzete mjere da u te objekte niko ne zalazi. Predveče 4. aprila se cijela 16. brigada razmjestila u širi rejon Mokrog.⁸⁶

Rukovodstvo NOP-a u Sarajevu (Mjesni komitet KPJ i drugi organi) bilo je u (ilegalnoj) radio-vezi s operativnim štabom grupe korpusa i imalo je dobar uvid u situaciju u gradu i u mjere koje je neprijatelj preuzimao prilikom organizovanja izvlačenja trupa i evakuacije okupatorskih i ustaških organa. Odmah je zapazilo početak izvlačenja neprijateljevih jedinica iz regiona Sarajeva, o tome izvestilo operativni štab i, istovremeno, aktiviralo borbene grupe i sve organizacije NOP-a u gradu radi neposredne borbe protiv neprijatelja i saradnje sa jedinicama Jugoslovenske armije kad pređu u napad za oslobođenje grada.⁸⁷

Na osnovi tih i drugih informacija, operativni štab je, 4. aprila, izdao zapovijest za oslobođenje Sarajeva. U njoj je 3. korpusu dodijeljen zadatak da sa šest brigada sa prostora Mokro — Vučija Luka napadne »neprijatelja opštim pravcem Šiljato brdo — s. Faletići — Baščaršija zahvatajući zaključno desnim krilom Orlovaču — Grdanj — Žensko sirotište — Planikuća br. 105 — Hadžilojina ulica — Katedrala, lijevim krilom zaključno cesta Mokro — Sarajevo.⁸⁸ Istog dana je štab 3. korpusa izdao svoju zapovijest u kojoj je 27. diviziji, ojačanoj korpusnim artiljerijskim divizionom, dodijelio zadatak da prođe u grad pravcem Mokro — Hreša — Vasin Han — Vratnik — Baščaršija (skica br. 25). Desno je napadala 38. divizija opštim pravcem Crepoljsko brdo — Sedrenik — Bjelave — centar grada,⁸⁹ lijevo — 37. divizija (sa prostorije Jelovci, Pale, Petrovići) opštim pravcem Trebević — Bistri potok-kasarne bivše jugoslovenske armije, sa zonom širenja udesno do druma Mokro — Sarajevo. Opšti napad je bio predviđen za 5. april u 15 časova.⁹⁰

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 99. Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 698-700, između ostalog navode da je u udarnim grupama i odredima u Sarajevu, aprila 1945. godine, bilo »...oko 1500 dobro naoružanih i organizovanih boraca, što je u okvirima Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ratu relativno najmasovnija oružana formacija u jednom okupiranom gradu...«.

⁸⁸ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 99.

⁸⁹ Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 697.

⁹⁰ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 99.

Noć 4/5. aprila su jedinice 27. divizije provele u rejonima razmještaja bez dodira s neprijateljem. Uveče je štab divizije dobio korpusnu zapovijest, pa je na osnovu nje izdao naređenje da se brigade pripreme za sutrašnji napad. Među raspoloživim izvorima nema podataka kako je štab divizije planirao izvršenje dobijenog zadatka. Prema onom kako su se događali odvijali (na njih neprijatelj nije imao, u toku 5. aprila, gotovo nikakav uticaj), odlučio je da u napad kreće sa 20. romanijском na desnom, a sa 16. muslimanskom brigadom na lijevom krilu, dok je 19. birčansku brigadu zadržao u rezervi.⁹¹

Brigade iz prvog ešelona su počele nastupanje do 10 časova, a 2. bataljon 20. brigade još ranije, jer je zanoćio na Zelenoj Vodi na Romaniji. Drumom je marševala 16. muslimanska brigada. Ona je u prethodnicu isturila jedan bataljon, a sa zaštiticom, u stvari rezervom, ostavila brigadne i bataljonske pozadinske dijelove. Njen pokret je bio dosta spor, jer su prednji dijelovi nastojali da pravovremeno otkriju neprijatelja, za koga se još nije pouzdano znalo gdje se nalazi i sa kakvim snagama brani prilaze Sarajevu. Desnokrilna — 20. romanijска brigada kretala se po ispresjecanom terenu, a uz to i nešto dužom marš-rutom, pa je zbog toga zaostajala iza svog lijevog susjeda.⁹²

Kada je prethodnica 16. muslimanske brigade izbila pred liniju **Siljato** brdo — Glog (trig. 1405) — Mali Glog — Gnjiško brdo, zasuli su je mitraljeskom vatrom dijelovi njemačkog 363. puka sa Malog Gloga. Čelni bataljon je odmah, iz pokreta, razvio u napad svoje dvije čete koje su, uz podršku vatre minobacača i brigadnog protivtenkovskog topa, protjerale to neprijatelj evo istureno osiguranje.⁹³

Poslije toga (nešto prije 15 časova, 5. aprila) komandant 27. divizije je izdao usmenu zapovijest štabu 16. muslimanske brigade da odmah pristupi organizovanju i izvođenju prodora u Sarajevo, opštim pravcem u zahvatu druma.⁹⁴ U isto vrijeme je slično naređenje upućeno štabu 20. romanijске brigade koja je trebalo da nastupa preko Gloga i sela Faletića ka ivici grada.⁹⁵

U 15 časova, kada je počinjao opšti napad na neprijatelja na spoljnim prilazima gradu, jedinice 3. korpusa su bile najbliže Sarajevu,⁹⁶ a 27. divizija je bila još isturenija u odnosu na svoje susjede lijevo (37. diviziju, koja je morala prenosi težište na svoje lijevo krilo) i desno (38. diviziju). U tom času najbliža ivici grada je bila 16. muslimanska brigada. Njen štab je odmah poslje prijema

⁹¹ Ahmet Donlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevo, cit. d., str. 716, Miloš Zekić, sjećanje, dato pri recenziji rukopisa.

⁹² AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4 (1. bataljon 20. romanijске brigade nastupao je od Kadinog Sela preko Bjelgoraca ka M. Glogu i Glogu; 2. bataljon — od Zelene Vode preko Kadinog Sela i Sinjeva ka Mrazovićima i Faletićima; 3. bataljon — od Starog Grada do Sinjeva, gdje je zanoćio; i, 4. bataljon — od Kadinog Sela preko Bjelgoraca ka Faletićima).

⁹³ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 266.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. (U operacijskom dnevniku se spominje da je 2. bataljon dobio zadatku kada je izbio u selo Brezovice, greška, takvo selo na karti Sarajevo 1:100.000 ne postoji; vjerovalno se odnosi na selo Mrazovice, oko 2,5 km vazdušne linije istočno od Gloga, trig. 1405).

⁹⁶ Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701.

zadatka razvio u prvom ešelonu tri bataljona (jedan desno a dva lijevo od druma do sela Hreše) i naredio im da što prije prođu u grad bez obzira na neprijateljev otpor, a da položaje koje ne mogu da savladaju blokiraju s manjim jedinicama ili da ih obidu.⁹⁷

Pozadi 1. ešelona 16. brigade kretao se štab 27. divizije s radio-stanicom, kuririma i neposrednim obezbjeđenjem.

Desnokrilni bataljon 16. brigade je dobio vatru s Gloga, pa je, kako mu je naređeno, isturio dva odjeljenja s mitraljezima i nastavio prodor. Na te neprijateljeve dijelove kasnije je naišao 1. bataljon 20. romanijske brigade, pred kojim su se oni povukli.⁹⁸ U to vrijeme već su se na horizontu pojavili veliki stubovi dima: bio je to znak da Nijemci i ustaše pale i miniraju važnije objekte u Sarajevu. To je podstaklo borce i starješine da još brže krenu prema gradu, jer je jedan od zadataka bio i to da se spriči neprijatelju u razaranjima koje je svuda vršio pri povlačenju. I kada je 1. ešelon 16. brigade ponovo dobio vatru iz rejona sela Faletića i s lijeve obale Miljacke, na nju se nije odgovorilo, nego je naređeno da se jedinice bez zadržavanja dohvate ivice grada. Već oko 16 časova (5. aprila sva tri bataljona 16. muslimanske brigade našla su se na liniji Vasin Han — desna obala Miljacke. Taj brzi prodor prisilio je bataljon 363. njemačkog puka, koji se još držao na Glogu, Šiljatom brdu i u rejonu Faletića, da se, pod pritiskom 20. romanijske brigade, povuče iznad sjeverne ivice grada, a ne u sam grad kako mu je bilo naređeno.⁹⁹

U Vasinom Hanu je u štab 16. muslimanske brigade stigla grupa od 5 do 6 naoružanih ilegalaca iz Vratničkog udarnog odreda i dala neophodne podatke o situaciji u gradu, o zgradama iz kojih se može očekivati neprijatelj ev otpor i o tome da se u Jajce-kasarni nalazi oko 400 domobrana koji će se odmah predati. Ti dotadašnji ilegalci odmah su se stavili na raspolaganje štabu brigade da kao vodiči provodu njene jedinice kroz grad.¹⁰⁰

Za to vrijeme su bataljoni te brigade bez zadržavanja nastavili nastupanje ka prvim kućama na periferiji Sarajeva, i bez ikakvog otpora izbili do prvi ulica i sokaka koji vode na Vratnik. Na jednoj od njih naišli su na leševe poginulih njemačkih vojnika. Njih su nešto ranije pobili ilegalci iz jednog od udarnih odreda. Jedinice 16. muslimanske brigade su prošle kroz kapije na Vratniku oko 17,30 časova. Tu ih je dočekala masa naroda s poklonima i poklicima slobodi, maršalu Titu i Jugoslovenskoj armiji. Dok je na improvizovanom mitingu govorio Miloš Zekić, komandant 27. divizije, glavnina 16. brigade je već bila u pokretu ka Baščaršiji: dva bataljona su upućena prema Zgradi Vijećnice, jer se znalo da ju je neprijatelj posjeo i pripremio za odbranu, a jedan se takođe kretao u pravcu tog starog trga sa zadatakom da prodre prema zgradi Zemaljske banke. Bataljon koji je bio u rezervi ostavljen je na Vratniku i kod Jajce-kasarne da osigurava taj dio grada i čuva domobrane koji su se predali.¹⁰¹

⁹⁷ Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 267-8.

⁹⁸ Isto i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701 i Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, str. 268.

¹⁰¹ Isto.

Znatno kasnije, oko 19 časova, počeli su da na Vratnik izbijaju prvi dijelovi 20. romanjske brigade. Njena glavnina je — kako je koji bataljon stizao — upućivana u dio grada desno od Kovača i ka katoličkoj katedrali. Samo predviđene jedinice 20. i 16. brigade, izvidačke čete i patrole su vršile pretres kuća narodnih neprijatelja o kojima su, pred početak napada, dobijeni podaci i od organizacije NOP-a u Sarajevu.¹⁰²

Kada su dijelovi 2. bataljona 16. brigade izbili na Baščaršiju, na tramvajskoj stanici su zatekli grupu ustaša sa familijama: bili su natovareni koferima i kojekakvim zavezuljcima i htjeli su da se tramvajem prebace do željezničke stanice. Naravno, nesuđeni putnici su odmah pohapšeni, a tramvajska kola, koja su u tom momentu ulazila u stanicu, odmah su isključena iz saobraćaja. Nešto kasnije, ona će poslužiti za postavljanje barikade na ulici prema zgradama Vićevice.¹⁰³

Oko 18 časova su 3. i 4. bataljon 16. brigade već bili blokirali Nijemce u Vićevcima i na njih preduzeli prvi napad. Tu se branila jedna četa 363. puka, ojačana polučetom tenkova. Pored zgrade Vićevice držala je zatvor u pilanu, kao i nekoliko bunkera oko njih. Ta neprijateljeva grupa je trebalo da prihvati 334. pješadijski puk koji je bio zaostao oko Pala.¹⁰⁴ Čete tih bataljona 16. muslimanske brigade su pokušale da uz dejstvo bombaških grupa, ručnih bacača (pita) i protivkolskog topa prodrnu u zgradu. Međutim, neprijatelj ih je brzo odbio i pošao za njima. No i on je, takođe, brzo zastao, iako je sa dva tenka krenuo ka Baščaršiji.¹⁰⁵

U to vrijeme — oko 19 časova — u grad još nije bila stigla ni jedna naša jedinica osim 16. muslimanske brigade. Zbog toga je njen štab, koji se nalazio na Baščaršiji (a štab 27. divizije se zadržao na Vratniku),¹⁰⁶ odlučio da u okolnim ulicama podigne barikade i da se

¹⁰² AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. U operacijskom dnevniku 20. romanjske brigade zabilježeno je da je njen 1. bataljon likvidirao neprijatelja na M. Glogu i Glogu, ali nije navedeno šta je dalje radio; da je 2. bataljon izbio na Baščaršiju u 17,45 časova i da u sudejstvu sa bataljom 16. muslimanske brigade »nakon teške borbe likvidirana su sva neprij. uporišta, pa i sama Vićećica ...«; da je 3. bataljon zanočio u Sinjevu; i, da je 4. bataljon izbio na Baščaršiju, gdje se smjestio u 20,00 časova. Očigledno, podaci o učešću 2. bataljona u borbama za Vićećicu su netačni; nije bilo ni potrebe, a ni mogućnosti da se on tu uvede u borbu, jer su i snage 16. muslimanske brigade bile nagomilane oko Vićećice; osim toga, ni podatak o njegovom izbijanju na Baščaršiju nije tačan. Te netačnosti su preuzete i u cit. čl. Mihalja Minića, n. d., str. 542.

¹⁰³ Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 268. U cit. izvještajima štaba 27. divizije od 7. i 21. 4. 1945. (Zbornik IV/34, dok. br. 107. i 131) pominju se različita vremena kada su jedinice divizije izbile na Vratnik (17,30 i 15,30 časova) i na Baščaršiju (16,30 časova). Pored očigledne greške u kucanju (za podatak za izbijanje na Vratnik u 15,30 časova), Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701, dobro primjećuju da se radi i o tome da su satovi u gradu bili 1. aprila pomjereni na srednjoevropsko vrijeme. Jedinice 16. muslimanske brigade su izbile na Baščaršiju dok je još bilo vidno, dakle nešto poslije 17,30 časova.

¹⁰⁴ Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 288-9, i Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701-2.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Kasnije, nešto oko 21 čas, u štab 16. brigade je stigao major Jakob Vodunšek, načelnik štaba divizije.

na Obali posjednu zgrade preko puta Careve čuprije kako bi se potpuno blokirao neprijatelj u Vijećnici. Osim toga, naredio je da se jedna četa 3. bataljona, na čelu sa partijskim rukovodiocem bataljona Sefkom Odobašićem, probije do Električne centrale i preuzme njenu odbranu. Od ilegalaca se u međuvremenu saznao da su nekolicina komunista i radnika organizovali njenu odbranu i normalan rad. Po tome što su se na ulicama i u pojedinim kućama vidjele upaljene električne sijalice bilo je sigurno da je Centrala u njihovim rukama.¹⁰⁷

Nešto kasnije, kada su u grad pristigle jedinice 20. romanijiske brigade i 38. divizije,¹⁰⁸ u sastav 16. brigade je povučen 2. bataljon, čiji su dijelovi bez otpora stigli do Marindvora, pa je tako njena glavnina postavljena u blokadu neprijatelja u Vijećnici. Do pola noći još su izvršena dva napada na neprijatelja u njoj, ali bez rezultata. Na uskom prostoru, Nijemci su snažnom vatrom onemogućavali prilaz zgradi i bez težih oruđa nije bilo moguće neutralisati njihovu vatu. Mada je u jedinicama bilo benzinskih flaša, nisu ih htijele upotrebiti zbog opasnosti od požara većih razmjera.¹⁰⁹

U dijelu grada na lijevoj obali Miljacke do 21 čas još nije bilo jedinica 37. divizije,¹¹⁰ koje su nastupale za 334. njemačkim pukom. Kuda se on povlačio i kojim dijelom grada se probio ne može se pouzdano utvrditi na osnovi raspoloživih izvora. Ona mišljenja da se probio do Vijećnice i dalje Obalom do Marindvora i Novog Sarajeva malo su vjerovatna.¹¹¹ jer bi jedinice 16. muslimanske brigade, koje su držale u blokadi neprijatelja u Vijećnici, to morale ne samo osjetiti nego bi morale i prihvatići borbu na Obali (jer su kontrolisale 500 do 700 metara te ulice, od njenog početka kod Vijećnice). Na sumnju da je 334. njemački puk odstupio od Pala drumom preko Ljubogošte i Buloga na Benbašu i Vijećnicu navodi i podatak da su komunikacije koje iz Pala vode desno od Miljacke ka Sarajevu bile pod kontrolom jedinica 27. i 37. divizije, pa bi bar neke od njih morale da vode borbu sa dijelovima tog njemačkog puka. Zbog toga je više vjerovatno da se on povlačio komunikacijama koje ispod Trebevića izbijaju na južni i jugozapadni dio Sarajeva.

Bilo kako bilo, sasvim je sigurno da je nešto prije pola noći na neprijatelja pred Vijećnicom izletio s pravca od Benbaše jedan džip u kome je bio pukovnik Pero Kosorić, komandant 3. korpusa, sa dvojicom drugova iz svoga štaba. Projurio je kroz raspored jedne čete 16. muslimanske brigade i kada je došao pod neprijateljevu vatu

¹⁰⁷ Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 269.

¹⁰⁸ U izvještaju od 9. 4. 1945 (Zbornik NOR, IV/34, 112), štab 38. divizije navodi se da su jedinice te divizije »oko 6 sati i 40 minuta poslije podne jurišem... upale u grad Sarajevo«, i to 21. brigada — u Koševu, 18. hrvatska — preko Vratnika na Baščarsiju, a 17. majevička brigada — preko Bjelava. Podatak o izbjiganju na Baščarsiju je, očigledno, netačan. Prim. A. D.

¹⁰⁹ Ahmet Đonlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevo, n. d., str. 721.

¹¹⁰ Politički komesar 27. divizije Zarije Skerović uputio je, u 21. čas 5. aprila, obavještenje o situaciji u gradu jedinicama 2. korpusa. To obavještenje odnio je rukovodilac SKOJ-a za Vratnik Avdo Toholj, koji je ispod Trebevića našao bataljon 4. sandžačke brigade. Taj dokument se nalazi u Arhivu grada Sarajeva. Vidi: Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. Cl. n. d., str. 702.

334 “i Isto i Abdulah Sarajlić, Sarajevska operacija, VIG 1. 1975, str. 166.

brzo i spretno se okrenuo nazad. Tom prilikom je komandant 3. korpusa ranjen u nogu.¹¹²

Uskoro poslije te epizode s džipom, negdje oko ponoći, neprijateljeva grupa u Vijećnici krenula je pod zaštitom tenkova u probor niz Obalu. Kod Careve čuprije Nijemce je dočekao jedan vod iz 4. bataljona 16. brigade iz zgrade gdje se tada nalazila (a i sada je) apoteka. Zasuo ih je bombama i vatrom automatskog oružja. Tenkovi su odgovorili topovskom i mitraljeskom vatrom, ali samo da zaštite povlačenje svoje pješadije. Okršaj je kratko trajao i na prostoru oko Careve čuprije ostalo je oko 30 leševa njemačkih vojnika.¹¹³

Tokom te noći poginuo je Vladimir Perić Valter, sekretar gradskog komiteta KPJ za Sarajevo. Prethodno je bio u štabu 27. divizije, gdje je tražio da mu se dodijeli neka od manjih jedinica da s njima krene da spašava Električnu centralu. Stab ga je zadržavao da ne ide u tom pravcu, ali je krenuo s grupom aktivista ka Baščarsiji. Tu je i od štaba 16. brigade takođe tražio da s njim krene neka od njениh četa. Bio je obaviješten da se u Centrali nalazi jedna četa. Poginuo je na putu od Električne centrale do fabrike duvana.

Poslije probora pomenute njemačke grupe iz Vijećnice prestale su borbe jedinica 27. divizije u Sarajevu. Jedino je u zoru 6. aprila jedna manja grupa njemačkih vojnika, skrivena u stijenu na lijevoj obali Miljacke kod Benbaše, prisiljena da poslije kratkotrajnog otpora položi oružje. U to vrijeme se na Vijećnici već viorila jugoslovenska zastava sa petokrakom svijezdom koju je omladina Tuzle predala 27. diviziji, oktobra 1944. godine, s amanetom da je baš tu izvjesi jedinica koja prva uđe u Sarajevo.¹¹⁴

S obzirom na slab otpor neprijatelja, štab divizije nije imao potrebu da u borbu u gradu uvodi svoju rezervu i pridodati artiljerijski divizion, pa je glavnina 19. birčanske brigade zanoćila na prostoru Faletići, Sumbulovac, Hreša, a njen 3. bataljon je ostao na položaju na Crvenim stijenama radi osiguranja druma preko Romanijske. Sutradan, u 7 časova i glavnina te brigade se prebacila u Sarajevo.¹¹⁵

U borbama za Sarajevo, 5. i noću 5/6. aprila 27. divizija je imala 1 poginulog i 5 ranjenih boraca (od toga su 3 ranjena bila iz 16. brigade).¹¹⁶

¹¹² Ahmet Donlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevo, n. d., str. 721.

¹¹³ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 270.

¹¹⁴ Isto, str. 269, Ahmet Donlagić, cit. čl. n. d., str. 722. i saopštenje Miloša Žekića dato autoru januara 1983. godine.

Cio tok borbi i dejstava za oslobođenje Sarajeva štab 27. divizije dao je u sljedećem fragmentu svog izvještaja od 21. aprila 1945. dodine:

»5. IV. u 15 časova dvije trećine naših snaga započele su sa napadom na Sarajevo na liniji Gnjilo Brdo — M. Glog i u nezadrživom nadiranju do 15,30 časova istog dana izbile na kapiju Sarajeva kod Vratnika, ostavljajući nepr. isturene dijelove na V. Glogu i Šiljatom brdu.

Sa Vratnika je uslijedio prodr u grad. Do 16,30 časova naše su snage prodrele na Baščarsiju, a po tome produžile sa daljnjim prodiranjem u grad, ovladavajući centrom grada, obalom Miljacke, Marindvorom i električnom centralom.

Tokom noći 5/6. produženo je čišćenje grada, likvidirana je Vijećnica, gdje je neprijatelj najduže pružao otpor, a 6. o. mj. do 8 časova čitav grad je bio potpuno očišćen i svuda je prestao nepr. otpor. (Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 131).

¹¹⁵ AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

¹¹⁶ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 270 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

Romanijci na Baščarsiji¹

Potpukovnik Veljko Stanković²

Toga dana prije podne na jednoj zaravni zapadno od sela Nemanjića okupilo se skoro sve vojno i političko rukovodstvo 20. romanjske brigade, radi konačnog dogovora o napadu na Sarajevo. Sa te zaravni u daljini, vidjelo se Sarajevo kako leži u proljetnoj magli, dimu i tami, stvorenoj eksplozijama kojima je okupator uništavao sve što je mogao. Sastankom su rukovodili komandant 27. divizije Miloš Zekić i politički komesar divizije Zarije Skerović.

»Sarajevo noćas mora biti zauzeto« — saopšto je ipred komandnim sastavom 20. romanjske brigade komandant 27. divizije, potpukovnik Miloš Zekić. Odmah je naredio komandantu 20. brigade Radomiru Šćepanoviću da sa najboljom četom iz brigade, najkraćim putem, lično krene u Sarajevo. Prije noći mu se mora javiti iz Sarajeva, pa neka se snalazi kako zna i umije.

Svi smo se obradovali što ćemo Sarajevo poslije ravno četiri godine borbe oko njega najzad i oslobođiti. Nestrpljivo smo čekali odluku našeg komandanta Radomira Šćepanovića, čija je četa najbolja i kojoj će pripasti čast da prva uđe u Sarajevo. U brigadi smo se stalno natjecali u raznim disciplinama i svi su se borci i rukovodioci borili i trudili da ne budu na drugom mjestu. U toku borbi za Sarajevo uvedeno je i takmičenje među jedinicama — koja će prva ući u Sarajevo, naravno, sa što manje gubitaka u ljudstvu i materijalu.

Neka se spremi 3. četa 1. bataljona — bez mnogo razmišljanja naredio je komandant brigade Radomir Šćepanović.

U toj četi bio sam politički komesar, a komandir Andelko Kosić, kome, po junaštvu i pregalashtvu, u brigadi nije bilo mnogo ravnih. Cetu su sačinjavali borci sa Romanije, Majevice, Kosova, Homolja i Užica, u njoj je bila, u malom cijela Jugoslavija i svi su se oni nadmetali ko će od koga biti bolji. Takođe četom nije bilo teško komandovati — svjesno se išlo u borbu, jer su borci znali zašto se bore.

Odmah je uslijedio pokret.

Od Malog Gloga do Mošćanskog rezervoara išli smo niz nizbrdicu bez ikakvog puta. Pred kolonom, nizbrdicom, krupnim koracima koračao je komandant brigade Radomir Šćepanović, dvometraš,

¹ Prilog uz raspravu o sarajevskoj operaciji.

² Autor priloga, politički komesar u četi 20. romanjske brigade.

crnogorski ustanik i neustrašivi borac 1. proleterske brigade sa Neretve, Sutjeske i Zelengore. Napored sa njim, jedan plavokosi i vrijeđni partizan, sa radio-stanicom na ledima, ni za trenutak se nije odvajao od svog komandanta, koji mu je stalno davao naređenja, a on je sa slušalicama na ušima i mikrofonom ispod brade izgovarao neke brojeve. Mi smo za njima prosto trčali, trudeći se da očuvamo vojnički red najbolje čete.

Išli smo prijekim putem, niz neke hridine, prošarane oštrom, pjeskovitom zemljom, kamenom i sitnim rastinjem. Bilo je vlažno i klizavo od tek otopljenog snijega, a voda iz uvalica tih strmina, koje su se okomito, poput točila, završavale u nekom bezimenom potoku, vodila nas je prema Sarajevu i Miljacki. Noge boraca klizale su po tek odmrzloj zemlji i usporavale kretanje. No, razdraganoj koloni ni to nije pričinjavalo posebne teškoće. Pokret se nije usporavao. Borci bi se dizali i trčeći nastojali da zauzmu svoje mjesto u koloni, a da ne poremete njen poredak.

U opštoj trci zakratko smo stigli do moščaničkog vodovodnog rezervoara, iz koga se dio Sarajeva napaja pitkom vodom. Zbog nleta naših boraca neprijatelj nije imao vremena da uništi taj vodovod, jer se žurno povlačio pred našom kolonom. Tu smo zatekli jednu kolonu naoružanih domobrana, koji su se, bez ikakvog vojničkog reda, odmarali pored izvora. Pored njih smo prošli bez zastoja i objašnjenja, kao da ih nismo ni vidjeli, i produžili prema Sarajevu. Domobrani su nas gledali dok smo prolazili mimo njihove kolone, poslušno odlagali oružje i vjerovatno mislili: pa zaista, partizani ne ubijaju. Mi smo žurili da spriječimo rušenje i nekažnjeno izvlačenje glavnog neprijatelja, okupatora i ustaša, iz grada, koji su četiri godine držali u ropstvu, ali ga nikada nisu pokorili.

Od moščaničkog rezervoara, ka Faletićima i Vratniku, kretali smo se prema Sarajevu blagom pokaldrmisanom uzbrdicom. I opet smo usput sretali dosta naoružanih neprijateljskih vojnika, koji, osim vojničke uniforme i oružja, ni po čemu drugom nisu ličili na organizovanu vojsku — nekadašnji veliki Vermaht. Oni su nam se masovno predavalii, ili bježali, jer su se plašili da ne mogu proći partizanski obruč koji je stvoren oko Sarajeva.

Većinom su to bili domobrani, koje je okupator, uz pomoć domaćih izdajnika, četiri godine koristio u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, nudeći im blagostanje poslije raseljavanja Srba, Jevreja i Cigana iz Nezavisne Države Hrvatske, kojoj se sada ni za trag nije znalo. Svi oni koji su agitovali da stupe u ustaško-domobranske jedinice, na vrijeme su se povukli i gledali kako da spasu svoju glavu. Na obećanja su zaboravili, pa su ti ljudi, slijepo vjerujući njima, bez svoje krivice postali krivi.

Predveče smo ušli u grad. Izjutra 5. aprila 1945, kada smo prelazili preko Vratnika i pored kasarne »Jajce«, pred kojom je još stajala njemačka i ustaška straža, mogao se steći utisak kao da se u gradu i oko grada ništa naročito ne dešava. Bili su zbuđeni, iznenadeni, a možda nisu ni vjerovali da smo partizani. U gradu je još grijalo zubato proljetno sunce. A i ko bi vjerovao da usred bijela dana u grad, u kome se nalazi njemačka i ustaška vojska, kroz takva obezbjedenja, može da uđe jedna mala partizanska četa. Mi smo 337

sa Vratnika produžili strmom ulicom, kojom sam prvi put sa te strane ulazio u Sarajevo, niz Kovače i začas smo se sjurili u centar grada.

Sa svih strana oko grada vodile su se žestoke borbe. Osim gruvanja topova i mitraljeskih rafala, u gradu se ništa drugo nije čulo. Mi smo bili potpuno sami, usred Sarajeva — na Baščaršiji. Za sve to vrijeme niko na nas nije ispalio ni jedan metak. Čitav sat smo hodali i tražili pogodne zaklone na Baščaršiji, jer nam je naređeno da dalje ne idemo.

Iznad Baščaršije naš komandant Radomir Šćepanović pronašao je kuću i u njoj majku jednog našeg borca. Na tu vezu uputio ga je komandant 3. korpusa, pukovnik Pero Kosorić. On joj reče da joj je sin živ (na žalost, bio je poginuo i ona je to znala, ali je željela da njen sin i mrtav pomogne oslobođenju Sarajeva), a ona ga upita: »Hoćeće li zeljanice«? To je bila lozinka koju je Šćepanović pred polazak dobio od komandanta korpusa. Radista postavi radio-stanicu u kući partizanske majke i oko 17 sati obavijesti komandanta korpusa pukovnika Kosorića da se četa nalazi usred Sarajeva — na Baščaršiji. To je bio rijedak primjer da komandant brigade sa jednom četom ide na specijalni zadatok, ali, eto, dešavali su se i takvi primjeri da komandant brigade sa četom upada u neprijateljski garnizon, da bi omogućio svojoj brigadi da ga lakše osvoji.

Dok smo ulazili u grad narod je bio zburnjen i iznenaden — bilo nas je tako malo — plasio se za nas u tolikom gradu. To im je bio prvi susret sa partizanima, o kojima su slušali toliko pohvala. Ali, dok se kretalo od predgrađa Sarajeva do njegovog centra, ona mala partizanska četa se uvećala. Narod je masovno izlazio iz kuća, skloništa i podruma, muškarci sa oružjem, a žene i djevojke sa cvijećem. Čini mi se da nije bilo odraslog čovjeka koji se nije priključio naišoj četi, a žene i djeca su nam put kojim smo žurili prekrivali cvijećem, sedžadama i čilimima. Mnogi su izjavljivali da su članovi Komunističke partije Jugoslavije ili SKOJ-a i da nas odavno očekuju. Mi smo bili pristojno obučeni i naoružani pretežno mitraljezima i automatima i tek sa pokojom puškom. Disciplina je bila besprijeckorna.

Naš komandir Andelko Kosorić, junačina, naprasit i nepovjernljiv prema svakome s kim nije bio zajedno u borbi, naredivao je da pridošli odlože oružje.

— Lako je sada, moj brale, vikati živjela Komunistička partija Jugoslavija, a recite vi meni gdje ste vi bili do sada — strogim vojničkim glasom govorio je komandir.

— Pa mi smo bili mladi, tek smo stasali za vojsku, daćemo za našu borbu koliko mognemo, ni sada nije kasno — molećivim glasom odgovarali su razdragani omladinci...

Nama, komesarima, često je govoreno da u našim gradovima i selima postoje partijske i skojevske organizacije i kada budemo napadali gradove, oni će nam se pridružiti i pomoći da ih što prije oslobođimo. Prišao sam Andelku i skrenuo mu pažnju da je narod na našoj strani i da ne bi trebalo tako postupati sa onima koji su nam se dobrovoljno priključili. Andelko je bio oštouman planinštak i to je brzo shvatio, pa poče ljudi tapšati po ramenima, govoreći:

»Dobro brale, biće još borbi, imaćeš se ti gdje dokazati, uostalom, mi smo se za vas i borili, hvala vam što ste nas ovako lijepo dočekali.«

Narod je pred borce iznosio sve što je imao, darivao i kitio nas zastavama, maramama i peškirima. Ali borcima je bilo zabranjeno da ma šta uzimaju sami, bilo iz radnje ili od građana. I u Sarajevu smo bili partizanski vojnici, koji su se po mnogo čemu razlikovali od svih onih vojnika koji su se pune četiri godine šetkarali po gradu i bahato ponašali.

To je Sarajlje oduševilo, jasno se moglo čitati na njihovim izbjlijedjelim, iscrpljenim licima.

Kada sa četom i pridošlicama stigosmo na Baščaršiju i podosmo desno i lijevo da u streljačkom stroju krenemo kroz grad, neprijatelj sa svih strana otvori na nas puščanu i mitraljesku paljbu. Pojavljiše se i tenkovi iz pravca Vijećnice, kuda su isle tramvajske šine, pa jednu ulicu ispred nas skrenuše lijevo i opet odoše nekuda paralelno sa obalom, niz Miljacku. To mi je bila, za protekle četiri godine, prva ulična borba u tako velikom gradu. Kada vidjeh tenkove, koji srećom skrenuše u drugom pravcu, pomislih da će poginuti, jer protivtenkovsko oružje nismo imali. »Rat je pri kraju« — pomislih kada oko glave zazviždaše meci, bombe, topovske granate, a posebno kad se pojaviše tenkovi, sa kojima u proteklom ratu, takođe, nisam imao prilike da se borim. »Zašto baš sada da poginem, kada su već dvije trećine Jugoslavije slobodne. Beograd u našim rukama, u njemu naša narodna vlast« — prostruјa misao kroz mene u jednom sekundu i ja se sav oznojih. Nigdje nikoga na ulici, narod se povuče u kuće, a svjetla se pogasiše. Komandanta brigade nigdje, šaljemo kurira, on se vraća i prenosi naređenje komandanta da ne odstupamo, da izdržimo, jer će ubrzo stići pomoć. Kad metak udari u neki tvrdi predmet, od svakog pucnja čine ti se da su dva i kao da je ovaj drugi ispaljen iza leđa. Iskustva u uličnim borbama nismo imali. A u ušima su nam stalno zvonile riječi komandanta 27. divizije Miloša Zekića: »Grad se noćas mora zauzeti« i »Ne dozvolite neprijatelju da ga pri povlačenju pretvori u ruševine — zato vas tamo i šaljemo«. Polijegasmo i iza najmanjeg zakkona na Baščaršiji. Stupismo u borbu i nekako se snadosmo. Moj komandir Andelko Kosorić tumara po mraku i jednog po jednog borca premješta na mjesta najpodesnija za gađanje ulice koja od Vijećnice vodi Baščaršiji, a druge da kontrolišu ulicu koja vodi Marindvoru. Pratim ga i razmišljam — seljak je, 20 godina mu je, ima samo 4 razreda osnovne škole, a snalazi se u ovoj prvoj uličnoj borbi kao da je završio najveće vojne škole. Nije ga ni strah. Jer da ga je strah izgubio bi se negdje iza nekog zakkona. A on, ne, stalno je na nogama. Ide od borca do borca i pokazuje im ciljeve koje treba da gađaju, a oko glave mu samo zvižde kuršumi. Pridem mu. Ispred njega gomila ručnih bombi i desetak boraca. Kaže da ih obučava da unište tenkove ako se ponovo pojave. Pomislih svašta. U nevolji se čovek mnogo brže snalazi. Smislimo se i prihvatom hladnokrvno borbu, kao i svaku drugu. Otvorimo vatru u pravcu Vijećnice, preko Baščaršije, i uzduž ulice koja vodi Marindvoru. To je bio naš horizont preko koga smo našim lakinim naoružanjem mogli najviše postići. Nismo dozvolili da se bilo iz tih pravaca približi našem položaju na Baščaršiji. Nijemci počeše gađati plamenobacačima i višecjevnim flakovima, pa se iznad

339

grada napravi hiljade svjetlećih linija. Bili smo još »djeca«, pa nam se to učini lijepo. Rado smo pogledali u nebo i posmatrali ta višebojna ukrštanja metaka iznad naših glava. Sa tim bojama mijesale su se i teške eksplozije od kojih je i sam grad podrhtavao, a prozori se sasipali.

Ostali bataljoni 20. romanijske brigade stigli su negdje između 10 i 11 časova te noći. Oni su u grad ušli skoro bez borbe, jer su se u to vrijeme i jedinice koje su napadale Sarajevo niz Trebević već bile približile Miljacki. Glavna njemačka jedinica grupisala se i počela se povlačiti niz Bosnu, kuda je vodila željeznička pruga i kolski drum.

Čim je major Radomir Šćepanović javio iz Sarajeva štabu 3. udarnog korpusa da se njegova grupa nalazi na Baščaršiji i da se Nijemci povlače, komandant korpusa Pero Kosorić sjeo je u jedan stari, tek zarobljeni njemački automobil, i krenuo u grad, jer je i on želio da među prvima borcima svog korpusa uđe u Sarajevo. Pošto je pošao automobilom, svakako da bi što prije stigao, morao je da krene kolskim putem koji je vodio od Sumbulovca u Sarajevo. Jedinica koja je nastupala tim pravcem nije na vrijeme likvidirala njemačku posadu zaborakdiranu u Vijećnici i kada je vozač ispred Vijećnice pokušao da skrene ka slobodnoj Baščaršiji, gdje je komandant korpusa namjeravao da se sastane sa Radomirom Šćepanovićem, komandantom 20. romanijske brigade, i da sa njegovog komandnog mjeseta komanduje daljim borbama za Sarajevo, na njegov automobil je ispaljen rafal iz njemačkog mitraljeza i on je ranjen, a politički komesar 3. korpusa Blažo Đuričić izbjegao je ranjavanje. Zahvaljujući komesarovoj prisebnosti, obojica su se spasla zarobljavanja.

Oko 20 časova pronese se glas da je ranjen komandant korpusa. Ne bi nam svejedno. Pukovnika Kosorića smo mnogo cijenili i uviđek nam je, i u najtežim borbama, bilo lakše kada se on nalazio u našoj blizini. Posebno nam je teško palo što je ranjen u blizini našeg položaja i što je naša grupa bila uzrok da on prerano pode u grad. Osjetimo se krivim i podosmo da ga osvetimo. U gradu počeše odjekivati jake eksplozije od kojih je sve podrhtavalo. Nastade opšti metež. Baščaršiju još uvijek držimo u svojim rukama, povremeno se premještamo naprijed, preko Baščaršije, i držimo ulicu koja presijeca ovaj trg i desno i lijevo. Negdje oko dvanaest časova, kada su pristigle i druge jedinice 20. brigade, osjećamo da ispred našeg fronta borba jenjava i postepeno se prenosi ka sjeverozapadnom dijelu grada. Ali, Baščaršija je u našim rukama i mi ne damo da je iko drugi kontroliše. Održali smo je slobodnu sve dok se i posljednji Nijemac nije povukao.

U svanuće pronese se vijest da je Sarajevo oslobođeno, ali mi Baščaršiju nismo napustili sve dok se nije razdanilo, kada je i posljednji metak učutao. Bilo smo srećni što smo prvi ušli u Sarajevo i što se nismo vojnički obrukali — Baščaršiju smo cijelu noć držali u svojim rukama.

Borbe za oslobođenje Zavidovića

Pukovnik Ahmet Donlagić²

Poslije oslobođenja Sarajeva, jedinice 2. i 5. korpusa odmah su upućene u gonjenje neprijatelja dolinom Bošne s ciljem da što prije oslobole rudarske i industrijske centre zaključno sa Zenicom. Istovremeno je Operativni štab riješio da se u dolini Bosne, između Maglaja i Zepča, angažuje 3. korpus (i 53. divizija 5. korpusa), sa zadatkom da presijeku odstupnicu neprijatelj evim snagama koje se povlače i sadejstvuju jedinicama 2. armije koje su prešle u ofanzivu prema srednjem i donjem toku rijeke Bosne. Taj zadatak je izmijenjen, pa je na taj odsjek u dolini Bosne upućena samo 27. divizija, sa zadatkom da sadejstvuje lijevom krilu 2. armije, i snagama koje su niz dolinu Bosne krenule prema Zenici. Prema Zavidovićima je 27. divizija krenula 8. aprila. Tog dana je njen štab izvršio kod Semizovca smotru jedinica. Pokret je nastavljen preko Breze, Vareša, Zvijezde planine i dolinom Krivaje. Krajem dana 11. aprila izbila je pred taj tada najveći centar drvene industrije u Bosni i Hercegovini. Dio pozadinskih dijelova (koji su bili vezani za zaprežna vozila) upućen je, u pratinji 3. bataljona 19. brigade, iz Sarajeva preko Sokoca, Vlasenice, Zvornika i Tuzle za Dobojski.³

U to vrijeme 27. divizija je imala ukupno oko 5.000 boraca. Od naoružanja jedna trećina je bila sovjetskog, a ostalo trofejnog (uglavnom njemačkog) i britanskog porijekla. Divizija nije imala svoju artiljeriju, niti je za dobijeni zadatak bila ojačana korpusnom artiljerijom. U sastavu brigade bila su 2 pt topa i veći broj minobacača sa ograničenom količinom municije.⁴

Kada je 27. divizija izbila pred Zavidoviće, ispred nje se opet nalazila njemačka 181. divizija koja je imala zadatak da prihvati 7.

¹ Preuzeto iz knjige: 27. istočnobosanska divizija, Vojnoizdavački zavod Beograd, 1983, str. 480—492.

² Pukovnik u penziji, vojni istoričar.

³ Zbornik NOR/34, zapovijest štaba 3. korpusa od 6. 4. 1945, i štaba grupe korpusa od 7. 4. 1945, dok. br. 103 i 106. Zbornik NOR, IV/34, izvještaj u operacijama od 1. do 15. aprila 1945, štaba 27. divizije, 21. 4. 1945, dok. br. 131.

⁴ Komandant 27. divizije, Miloš Zekić, dobio je 3. novembra 1945. godine zadatak od štaba 6. armije da za nastavne potrebe obradi borbe 27. divizije za oslobođenje Zavidovića, aprila 1945. godine. On je elaborat o tome uputio štabu 6. armije 5. januara 1946. godine. Koncept tog elaborata, koji ima 9 stranica gusto kucanog teksta i 8 skica, stavio mi je na korišćenje moj ratni drug Čamil Kazazović, na čemu mu se i ovom prilikom zahvaljujem. U obradi borbi u rejonu Zavidovića taj će elaborat biti više puta korišćen, a u napomenama će se označavati: Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

SS diviziju i druge neprijateljeve dijelove koji su odstupali od Zenice. Tu se branio njen ojačani 334. puk. U gradu je za odbranu pripremio više zgrada i naročito se utvrdio u tzv. Svapskom naselju na desnoj obali Bosne, odakle je kontrolisao prilaz mostovima koji su neposredno branjeni i iz bunkera. Prednji kraj mostobrana na desnoj obali Bosne neprijatelj je imao na dobro utvrđenim položajima na k. 380, Dragovcu i Podkleću. Na lijevoj obali Nijemci su posjeli prvu kosu iznad naselja — Tutnjevac, k. 343 Biljeći, k. 425 i selo Dubrave. Od težeg naoružanja raspolažali su sa 4 brdska topa, 2 haubice, 3 protivavionska topa (flaka) i oklopnim vozom s odgovarajućim naoružanjem i posadom.⁵

U rejonu Maglaja bili su dijelovi njemačke 369. divizije koja se povlačila ka Doboju. Oni nisu ispoljili uticaj na tok dejstva oko Zavidovića.

Stab 3. korpusa je zadatak 27. diviziji u dolini Bosne definisao dosta neodređeno — kao »uništavanje neprijatelja i njegove tehnike«⁶ prepustaјућi tako štabu divizije da sam, zavisno od situacije koju će zateći kad izbije na dodijeljeni odsjek, utvrdi kako će te ciljeve ostvariti. U dolini Krivaje, na prilazima Zavidovićima, nalazile su se jedinice muslimanske milicije koje su bez borbe položile oružje. Od njih su dobijeni podaci o njemačkim snagama. Težeći da što prije pređe u napad, stab 27. divizije riješio je da dobijeni zadatak izvrši na taj način što će iz pokreta napasti neprijatelja s ciljem da se ovlada njegovim mostobranom na desnoj obali Bosne, zaposjedne drum južno i sjeverno od Zavidovića, a poslije toga preduzme napad na njegove snage u samom gradu.⁷ Za izvršenje zadatka postrojio je borbeni poredak u dva ešalona. U prvom je angažovao 19. birčansku brigadu (bez bataljona), koja je trebalo da ovlada desnom obalom rijeke Bosne od sela Mičevića do ušća Krivaje, i 20. romanjsku brigadu, koja je dobila zadatak da zauzme neprijateljeve položaje između Krivaje i rijeke Gostović. U drugom ešalonu je odredio glavninu 16. muslimanske brigade, s njena dva bataljona — na prostoriji sela Kovači, Hrkići i Žišci — imali su zadatak da obezbijede pozadinske dijelove od eventualnog napada četnika sa prostorije Ozrena.⁸ Međutim, pred početak napada, izmijenio je svoju prvobitnu odluku u tome što je i glavninu 16. brigade uveo u borbu na pravcu sela Stavci — k. 380 — k. 199, a jedan od njenih bataljona, koji su ranije imali zadatak obezbjeđenja pozadine, izdvojio je u divizijsku rezervu i rasporedio ga u rejon željezničkog mosta kod seća Skroze.⁹

⁹ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 103.

⁷ AVII, k. 409, depeša štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 12. 4. 1945, br. reg. 3/15-8 i k. 1111, cit. br. reg. 20-22 i Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

⁸ Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 271.

^B Isto, Takode, i Miloš Zekić u cit. Elaboratu o borbama za oslobođenje Zavidovića pominje tri kolone: desnú, 19. brigadu, srednju, glavninu 16. brigade, i lijevu, 20. brigadu. Za srednju kolonu piše: Sastav 2/4 16. brigade pod komandom komandanta brigade: postavlja se desnom obalom r. Krivaje od ž. mosta Skroze do pred k. 380. Kad lijeva i desna kolona pripreme uslov za napad na grad Zavidovića, onda stupa u dejstvo glavnim napadima pravcem iz doline Krivaje na ušće, gdje sa 1/4 ostaje, a druga četrtina prodire preko sjevernog mosta u grad».

Početak napada je određen za 2 časa 12. aprila. Stab divizije predviđao je da će se još prije svanuća savladati neprijateljeva odbrana na desnoj obali Bosne i da će se pod zaštitom mraka izvršiti prodor preko sjevernog mosta u Zavidoviće (svaka brigada sa po jednim bataljonom), zauzeti grad i spriječiti neprijatelja da uništi industrijska postrojenja u njemu.¹⁰

Svoju prethodnu odluku o napadu saopštio je štabovima brigada još u selu Vozući, a definitivnu u 21 čas 11. aprila. Očigledno težio je da maksimalno iskoristi prednost koje su imale jedinice divizije zbog iznenadne pojave iz doline Krivaje pred Zavidovićima. Zato je riješio da se napad izvede što prije. Međutim, u tim okolnostima štab divizije i štabovi brigada nisu mogli izvidjeti neprijateljeve položaje i na zemljištu izdati zadatke potčinjenim štabovima i jedinicama, a bataljonima i četama je ostalo malo vremena da se izvrše neophodne pripreme za napad, jer su se, poslije trodnevног maršа, jedinice divizije prikupile u polaznim rejonima za napad tek oko 22 časa 11. aprila.¹¹

Desno i lijevo od odseka napada 27. divizije nije bilo snaga Jugoslovenske armije. Dolinom Spreče prema Doboju nastupale su jedinice 2. armije, čije se lijevo krilo nalazilo u visini Trbuka, oko 20 km vazdušne linije sjeverno od Zavidovića.¹² U dolini Bosne trebalo je da sa zapada, između Zepča i Maglaja, prede u napad 53. srednjobosanska divizija. Ali, ona je bila razvučena na širokoj prostoriji od Zenice do Prnjavora i doline Vrbasa, sjeverno od Banje Luke, pa je na dodijeljeni zadatku uputila samo 14. brigadu i jedan bataljon 19. brigade.¹³ Između štabova 53. i 27. divizije nije postojala radio-vezba, pa nije bilo mogućnosti da se tokom borbe usklađuju napori njihovih jedinica po prostoru i vremenu u izvršavanju zajedničkog zadatka.

Jedinice 27. divizije prešle su u napad na neprijatelja u Zavidoviću u predviđeno vrijeme, u 2 časa 12. aprila.¹⁴ Na desnom krilu je 19. birčanska brigada s jednim bataljonom presjekla drum za Maglaj ispod sela Mičevići, a sa ostala dva izbila na desnu obalu Bosne. I glavnina 16. muslimanske brigade je, takođe, ovladala k. 380 i izbila pred grupu kuća na desnoj obali Bosne, kod mosta i ušća Krivaje, iz kojih se neprijatelj uporno branio. Lijevokrilna — 20. romanjska brigada je zauzela položaje na Dragovcu i kod sela Podkleče i presjekla drum prema Zepču. Njeni bataljoni su stavili pod vatru dva

¹⁰ Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

¹¹ Isto.

¹² Oslobodilački rat, 2, str. 575-6. U dolinu Krivaje, u rejon sela Vozuće, 12. aprila je stigla 18. hrvatska brigada 38. divizije. Ali ona nije uključena u borbe protiv neprijatelja u rejonu Zavidovića. Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 117).

¹³ Mladen Vukosavljević — Drago Karasijević, Pedeset treća NOU srednjobosanska divizija, Zadrugar, Sarajevo, 1969, str. 157-8, 160-2 i 164-5.

¹⁴ U operacijskom izvještaju štaba 20. romanjske brigade navodi se da je napad počeo u 24 časa 11. aprila (Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 160). Međutim, u njenom operacijskom dnevniku (AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4), koji je bio osnova za taj izvještaj, zabilježeno je da je 1. bataljon počeo napad u

24 časa 11. aprila, a 2. i 3. bataljon u 2 časa 12. aprila, i da je 4. bataljon ostao u rezervi. U operacijskim dnevnicima 16. muslimanske i 19. birčanske brigade registrovane su borbe uveče 11. aprila. Radilo se o dejstvima prethodnica 'izviđačkih' jedinica.

mosta preko Bosne, ali im nije pošlo za rukom da ovladaju dijelom tzv. Svapskog naselja na lijevoj obali Krivaje kod njenog ušća u Bosnu. Te noći su jedinice 20. romanijske brigade zarobile 19 njemačkih vojnika i 10 domobrana i zaplijenile između ostalog, 8 puškomitrailjeza.¹⁵ Iako nisu ovladale cijelim mostobranom na desnoj obali Bosne, niti prodrele u Zavidoviće kako je bilo predviđeno, ipak su brigade 27. divizije u prvom napadu prekinule drum u dolini Bosne. Neprijatelju je još preostao obilazak, putem od Žepča preko Novog Sehera za Maglaj, na kome je 14. brigada 53. divizije, noću 11/12. aprila, postigla značajan uspjeh u napadu na njemačke kolone koje su se tuda izvlačile ka sjeveru.¹⁶

U takvoj situaciji, za neprijatelja je bila posebno značajna obrana rejona Zavidovića, jer se njegovim držanjem obezbjedivalo izvlačenje drumom koji je obilazio dolinu Bosne od Žepča do Maglaja. Zato je neprijatelj, održavši uži mostobran kod ušća Krivaje i mostove preko Bosne, oko 6 časova 12. aprila preuzeo protivnapad u kome je ovladao k. 380 na desnoj i cijelim tzv. Svapskim naseljem na lijevoj obali Krivaje. Na taj neprijateljev protivnapad, koji je imao ograničeni cilj — da povrati najvažnije osalone tačke na desnoj obali Bosne, štab 27. divizije odmah je naredio, čim su Nijemci stali na dostignutoj liniji, da brigade krenu u novi napad s ciljem da Nijemce prebace na lijevu obalu Bosne.¹⁷ Napad je počeo u 9 časova: 19. i glavinina 16. brigade ponovo su ovladale izgubljenim položajima, a jedan bataljon (16. brigade) na juriš je zauzeo grupu kuća kod ušća Krivaje u Bosnu i stavio pod vatru automatskog oružja i sjeverni most preko Bosne; lijevokrilna 20. brigada je opet zbacila neprijatelja s kose iznad tzv. Svapskog naselja, ali nije mogla da prodre u dio naselja uz ušće Krivaje u Bosnu.¹⁸

Dalji napad preko mostova i prodor u grad nije bio moguć po danu. Jedinice 27. divizije nisu imale artiljeriju kojom bi se neutralisala neprijateljeva odbrana na mostobranu i u rejonu mostova, a i artiljerijska oruđa koja su uspješno tukla prilaze mostobranu i mostovima. Zato je odlučeno da sve brigade ostanu na dostignutoj liniji i da utvrđuju zauzete položaje. Štab divizije cijenio je da se raspoloživim snagama i sredstvima ne mogu zauzeti mostovi niti van njih forsirati Bosna i zauzeti Zavidovići. Riješio je da se glavnim snagama drži pod kontrolom drum sjeverno i južno od grada, a da se na neprijatelja na mostobranu vrše demonstrativni napadi. Za tu svoju odluku tražio je saglasnost štaba 3. korpusa.¹⁹ I neprijatelj je preko dana, takođe, ostao pasivan. Jedino je u 13 časova izvršio jedan ispad sa mostobranom koji se brzo ugasio.²⁰

¹⁵ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 160, AVII, k. 1111, cit. br. reg. 20-22, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4, Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

¹⁶ Mladen Vukosavljević — Drago Karasijević, cit. d., str. 161, i Zbornik NCR, IV/34, izvještaj štaba 53. divizije štabu 3. korpusa, 5. 5. 1945, dok. br. 152.

¹⁷ Miloš Zekić u cit. Elaboratu o borbama za oslobođenje Zavidovića navodi da je tada u borbu uveden drugi ešalon divizije, glavnina 16. muslimanske brigade.

¹⁸ Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića, Ahmet Đonlagić i Camil Kazazović, cit. d., str. 272.

¹⁹ AVII, k. 409, depeša štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 12. 4. 1945, br. reg. 3/15-8 i 3/16-8

²⁰ Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

Imajući u vidu operativnu situaciju u dolini Bosne (jer je 2. armija prešla u nastupanje), Stab 3. korpusa je smatrao da 27. divizija treba da ispolji više aktivnosti, pa je na primljenu depešu u tom smislu uputio naredenje štabu divizije. U duhu tog stava su u toku dana počele pripreme da se u 20 časova preduzme novi napad na neprijatelja. U predviđeno vrijeme sve tri brigade su krenule u napad. Ali, neprijatelj je krajnje uporno branio uži mostobran i svi pokušaji da se baci u Bosnu i zauzmu mostovi ostali su bez rezultata. Borbe su nastavljene nesmetanom žestinom i tokom dana. Koliko su bile uporne i ogorčene svjedoči i podatak da su položaji oko sela Podkleće, koje je još u toku prve noći zauzeo 2. bataljon 20. romanijske brigade, u toku 13. aprila dvanaest puta prelazili iz ruke u ruku. Čete tog i drugih bataljona su gotovo stalno bile izmiješane sa neprijateljem. Tako je, na primjer, Andelko Kosorić, komandir jedne od četa, upao među trojicu njemačkih vojnika i kada je osjetio da će ga savladati, aktivirao je ručnu bombu od koje je poginuo zajedno sa tim neprijateljevim vojnicima.²¹ Neprijatelj je bio prisiljen da se tako odsudno brani u rejonu Zavidovića, jer mu je tih dana to bilo najugroženija tačka u dolini Bosne kojom su se od Zenice izvlačile njegove snage.

U isto vrijeme su Nijemci morali da odsudno brane i dobojski mostobran, jer bi njegovim gubljenjem došlo u pitanje izvlačenje glavnine 21. armijskog korpusa. Zato su prikupljenim snagama vršili jak pritisak na lijevo krilo 2. armije. Čak im je pošlo za rukom da od Trbuka potisnu 45. diviziju.²² Zbog toga je štab 2. armije tražio da se 27. divizija rokira od Zavidovića bliže Doboju.²³

U izvorima nema tačnih podataka kada je stigao taj zahtjev štaba 2. armije. Na osnovi depeša koje je štab 27. divizije uputio štabu 3. korpusa može se zaključiti da je to naredenje dobijeno tokom dana a najkasnije tokom noći 13/14. aprila.²⁴ Tada se situacija kod Zavidovića izmijenila u korist 27. divizije. Na neprijateljeve uporne pokušaje da je potisne s desne obale Bosne, štab divizije riješio je da se, tokom noći 13/14. aprila, preduzme odlučan napad i ovладa gradom. Odlučeno je da se prodor izvrši preko sjevernog mosta, a da se na ostalim odsjecima napada izvrši snažan pritisak na neprijatelja kako bi se vezale njegove snage. Prema tome kako je počeo napad može se zaključiti da je na pravcu glavnog udara borbeni poredak bio u dva ešalona: u prvom su bile jedinice 16. i 20. brigade s jedne i druge strane Krivaje, a u drugom — dva bataljona 19. brigade, na desnoj, i bataljon 20. brigade, na lijevoj obali Krivaje. Zamisao je bila da jedinice prvog ešalona izbace neprijatelja iz Svapskog naselja, a da bataljoni 19. brigade, jedan za drugim, izvrše juriš preko mosta i upadnu u grad.²⁵

U prvim večernjim časovima 13. aprila 27. divizija je prešla u novi opšti napad. U snažnom naletu su jedinice 16. i 20. brigade iz-

²¹ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 160 i Mitar Minić, cit. čl. n. d., str. 543.

²² Oslobođilački rat, 2, str. 375-6.

²³ AVII, k. 409, depeša štaba 27. divizije štaba 3. korpusa od 13. ili 14. 4. 1945, br. reg. 3/17-8, Generalštab je, 13. aprila 1945, obavijestio štab 2. armije da je pod njegovom Komandom privremeno 27. divizija (Zbornik NOR, 11/15, dok. br. 208).

²⁴ Isto.

²⁵ Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

bacile neprijatelja iz naselja u rejonu sjevernog mosta i stvorile uslove za uvodenje u borbu drugog ešalona. Dobro pripremljen i voden, 4. bataljon 19. birčanske brigade je jurišem preko mosta na Bosni upao u grad i dohvatio se tvrdih zgrada oko Šipadove pilane i u njoj. I upravo kada se naredni bataljon te brigade pripremao da krene preko mosta, koji je bio pod neprijateljevom vatrom, uslijedio je protivnapad Nijemaca. Podržani snažnom artiljerijskom vatrom, načito flakova, oni su ne samo povratili most, nego su potisnuli i jedinice brigade iz dijela Svapskog naselja na obje obale Krivaje.²⁶

Tako se 4. bataljon 19. birčanske brigade našao okružen u Zavidovićima. On je u sjevernom dijelu grada i u krugu pilane organizao odbranu. U tome su mu pomogli građani: razveli su njegove jedinice u pogodne objekte, opskrbili ih hranom i vodom, a pojedinci su odmah stupili u njegove redove. Osim toga, bataljon je u rejonu svoje odbrane otkrio magacin hrane i magacin municije, što mu je znatno olakšalo borbu.²⁷

Da bi se pomoglo okruženom bataljonu, štab divizije naredio je da 16. i 20. brigada nastave pritisak na neprijatelja, a da glavnina 19. birčanske brigade forsira Bosnu sjeverno od Zavidovića i da prođe u grad sa zapadne strane. U toku noći 13/14. aprila izvršene su pregrupacije jedinica te brigade i najnužnije pripreme za prelazak na lijevu obalu rijeke. Pronaden je samo jedan drveni čamac. Još prije svitanja njim se prebacila jedna četa. Međutim, neprijatelj je otkrio prelazak i prema mjestu prelaza uputio oklopni voz i koncentrisao vatru artiljerije. Sa grupom vojnika koja se iskricala iz oklopног voza pokušao je nabaciti tu četu na rijeku. Podržana sa desne obale, ona je sačuvala svoj mali mostobran, oko kojeg je nastavljena borba i poslije svitanja.²⁸

Za to vrijeme su 16. i 20. brigada vodile tešku borbu da ponovo zauzmu Svapsko naselje i mostove na Bosni kako bi se spojile sa okruženim bataljonom u Zavidovićima. Opet su izbacile neprijatelja iz dijela tog naselja kod sjevernog mosta, preko koga su se manji dijelovi 16. brigade probili u grad. Ali, i njih je neprijatelj prisilio da se povuku na desnu obalu.²⁹ Isto tako, Nijemci su osuđetili sve pokušaje jedinica 20. brigade da se dokopaju druga dva mosta preko Bosne.³⁰

Zbog takvog razvoja situacije oko Zavidovića štab 27. divizije smatrao je da nije svršishodno da se dijelovi ili cijela divizija pomjeraju ka lijevom krilu 2. armije. O tome je uputio sljedeću depešu štabu 3. korpusa:

²⁶ Isto, i Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 272 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4 (Problem prebacivanja jedinica preko Bosne u Zavidoviće bio je složen, jer se glavnina divizije nalazila nizvodno od ušća Krivaje, a tri mosta preko Bosne na odsjeku koji je napadala 20. brigada; da bi se sa glavnim snagama prodrlo u grad trebalo je prvo ovladati mostom preko Krivaje iznad njenog ušća, pa onda krenuti na sjeverni most preko Bosne).

²⁷ Isto i AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 (U operacijskom dnevniku štaba 19. birčanske brigade zabilježeno je da se 4. bataljon probio u Zavidoviće 12. aprila).

²⁸ Isto i AVII, k. 1111, cit. br. reg. 20-22.

²⁹ Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 272-3.

³⁰ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 160.

»U vezi sa ovakvom situacijom nemoguće nam je u toku današnjeg dana u koliko se e poboljša situacija da odvojimo snage i uputimo na sektor Maglaj — Rečice.

Nijemci se uporno drže u južnom dijelu grada, a i vladaju još sa dva mosta preko Bosne, dok su naši zabarikadirani u sjevernom dijelu grada.

Danas po danu ne možemo izvući snage iz grada, jer su jedinice 16. i 19. b(riga)de koje su na desnoj obali Bosne angažovane u držanju mostobrana kako bi obezbijedile snage koje su u gradu na lijevoj obali Bosne.

Jedinice 20. b(riga)de na prostoru između r. Krivaje i Gostovića duž ceste suzbijaju neprijatelja koji pokušava da se probije od Zepča u Zavidoviće.³¹

Osim toga, štab divizije je izvijestio da je divizija u dotadašnjim borbama oko Zavidovića imala velike gubitke, da ima 30 ranjenika na nosilima,³² i izrazio nadu da bi »tokom nastupajuće noći mogli ovладati Zavidovićem«.

Da bi ostvario tu svoju namjeru, insistirao je da se 1. i 2. bataljon 19. brigade što prije prebače preko Bosne. U međuvremenu su pronađena još dva čamca (od kojih je jedan bio gumeni), pa su ti bataljoni počeli, uz podršku jednog bataljona 16. brigade s desne obale, prebacivanje na mali mostobran na kome se još držala pomenuta četa. Do 18. časova 14. aprila oba ta bataljona prebacila su se na lijevu obalu, uz ne naročito jak otpor neprijatelja. Mostobran su odmah proširili i s njega krenuli u napad da se spoje sa 4. bataljonom koji se čvrsto držao u sjevernom dijelu grada. Istovremeno su 16. i 20. brigada vršile snažan pritisak na neprijatelja i bile u vatrenoj vezi sa dijelovima 4. bataljona koji su nailazili bliže lijevoj obali Bosne.³³

I upravo kada se ispoljio pritisak glavnine 19. birčanske brigade prema neprijatelju u Zavidoviću, uslijedio je napad 13. SS puka 7. SS divizije u ledu 20. romanjskoj brigadi. Neprijatelj evo komandovanje uputilo ga je iz Zepča preko sela Ljeskovica, Prnjavora i Petkovića u obuhvat lijevog krila 27. divizije, s ciljem da tim manevrom olakša izvlačenje snaga koje su se branile u gradu. Njegova neočekivana pojava prisilila je 20. romanjsku brigadu da napusti položaje prema Zavidoviću. Njen 1. i 2. bataljon povukli su se kod sela Skroze na desnu obalu Krivaje; 3. bataljon je ostao na svojim položajima kod sela Podkleče, ali je morao okrenuti front i prema neprijatelju koji je prodrio u njegovu pozadinu i cijelu noć voditi tešku borbu u okruženju; 4. bataljon, koji je, izgleda, bio u rezervi, postavio se na greben Klek-planine, prema selu Petkovićima. Međutim, on nije mo-

³¹ AVII, k. 409, cit. br. reg. 3/17-8.

³² Do zaključno 14. aprila 16. muslimanska brigada je imala 26 mrtvih i 40 ranjenih, 19. birčanska — 22 mrtva i 40 ranjenih, a 20. romanjska brigada — 28 mrtvih i 68 ranjenih boraca i starješina. (Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 274, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4).

³³ Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića (U operacijskom dnevniku 19. birčanske brigade se navodi da su 2. i 4. bataljon 13. aprila vodili borbu s neprijateljem u Zavidovićima a 14. aprila »u toku dana i noći bili u odbrambenoj borbi sa neprijateljem koji je potpomognut vatrom iz oklopног voza nadirao u cilju probijanja prugom i cestom u pravcu Maglaja«, AVII, k. 1112 cit. br. reg. 2-11).

gao spriječiti manevar neprijatelja koji je prodro do iznad sela Skroze. Kada se to desilo, i glavnina 16. muslimanske brigade, kojoj je tim prodom bio ugrožen bok i pozadina, izvukla se sa desne obale Bosne i okrenula prema njemu. Dok je trajalo prestrojavanje borbenog poretka tih brigada, neprijatelj je vješto i prikriveno počeo da izvlači svoju glavninu iz Zavidovića i 13. SS puk ka drumu Žepče — Novi Seher — Maglaj. Njegovi zaštitni dijelovi to su uspješno prikrivali jakom vatrom, a djelimično i artiljerijom. U situaciji kada je iznenadno došlo do žestoke vatre u pozadini 20. i 16. brigade na desnoj obali Bosne, i glavnina 19. birčanske brigade je stala, a njen bataljon u gradu se ograničio na odbranu.³⁴

Ni štabovi brigada ni štab divizije nisu shvatili smisao neprijateljevog vješto izvedenog manevra, pa su sve jedinice divizije iz napada prešle u odbranu, koja je bila pasivna. Zbog toga, a i zbog zatmora jedinica, ni niže starještine nisu ispoljile uobičajenu inicijativu. To je olakšalo neprijatelju da bez teškoća i ometanja izvuče svoje glavne snage iz Zavidovića i sa desne obale Bosne i da poruši sva tri mosta preko te rijeke. Za to vrijeme 4. bataljon 19. birčanske brigade ograničio se na odbranu i zaštitu pilanskih postrojenja, električne centrale, velike kompozicije vagona i želježničke stanice od razaranja.³⁵ Edvard Kardelj, koji je krajem aprila 1945. godine bio u Sarajevu, visoko je ocijenio podvig 4. bataljona 19. birčanske brigade i 27. divizije u borbama za Zavidoviće. On je preko štaba 3. korpusa uputio sljedeću depešu:

»Beograd — Vlada. Mitrudnik Bakiću: Predloži Maršalu da pohvali 27. diviziju koja je sa vanrednim heroizmom i velikim žrtvama spasila od uništenja najveću pilanu — Fabriku u Zavidoviću, čime je ogromno pomogla našoj privredi. Kardelj«.³⁶

Tek poslije ponoći između 14. i 15. aprila glavnina 16. i 1. i 2. bataljon 20. brigade okrenuli su se prema Zavidoviću. Neko vrijeme su im neprijateljevi zaštitnički dijelovi pružali otpor; tek pred svinjanje su se povukli. Izbivši na Bosnu, te jedinice su stale, jer su mostovi bili porušeni. Za to vrijeme je u gradu još trajala borba. Kako se već razdanilo, izjutra 15. aprila oko 6 časova, dijelovi sve tri brigade upali su u grad i očistili ga od neprijatelja, zarobivši 25 njemačkih vojnika.³⁷

U borbama za oslobođenje Zavidovića jedinice 27. divizije su imale 80 mrtvih, 8 nestalih i 196 ranjenih boraca i starješina. Među poginulim bili su Radivoje Perišić, komandant 1. bataljona, i četiri komandira četa iz 19. birčanske brigade. O neprijatelju evim gubicima nema tačnih i pouzdanih podataka. Prema procjeni štaba 27. divizije, koja se ne može uzeti kao realna, neprijatelj je imao oko 600 izbačenih iz stroja, a od njega je zaplijenjeno svega 9 puškomitrailjeza, 8 mašinki, 16 pištolja, 36 pušaka i oko 50.000 puščanih metaka.³⁸

³¹ Ahmet Donagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 273-4, Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 131, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4, Zbornik NOR, IV/34, napomena 9 i 20 uz dok. br. 144, str. 766-8.

³⁵ Isto.

³⁸ AVII, k. 409, br. reg. 9/10-8.

³⁷ Ahmet Donagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 274.

³⁸ Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića (U cit. operativnom izvještaju štaba 27. divizije navedeno je da je divizija imala od 1. do 15. aprila 89 mrtvih, 8 nestalih i 165 ranjenih. Vjerovatno su podaci u Elaboratu tačniji, jer su naknadno provjereni, prim. A. D.).

Nekoliko dana poslije završetka borbi za Zavidoviće, u oslobođenom Doboju, štab 27. divizije izvršio je sa štabovima brigada analizu borbi jedinica u sarajevskoj operaciji. Tada je bilo riječi o propustima u pripremanju pojedinih napada, o oba slučaja (na Romaniju i kod Zavidovića) uspješnih upada neprijatelja u pozadinu naših jedinica radi izvlačenja njegovih okruženih, odnosno jako pritisnutih snaga, i o drugim pojavama značajnim za moralno-političko i opšte stanje jedinica. U cijelini je ukupan rad svih jedinica pozitivno ocijenjen. U izvještaju štabu 3. korpusa od 21. aprila između ostalog je napisano:

»a) Da se je, kako više, tako i niže rukovodstvo svesrdno zala-galo i prosto takmičilo koji će postavljeni zadatak što prije i što us-pješnije izvršiti. Odlika naših boraca i rukovodilaca bila je udarnost, upornost i izdržljivost.

b) Primjena samoukopavanja pri napadu i utvrđivanju zauzetih položaja i pojedinih uporišta bila je zastupljena u svakoj borbi. Ašov i pijuč za borce nije više nepotreban balast«.³⁹

Međutim, kasnije, kada je rat bio završen i kada je iz rada i borbi pojedinih jedinica trebalo izvlačiti iskustva — pouke istorije, komandant 27. divizije bio je još kritičniji prema pripremama i na-činu izvođenja borbi za oslobođenje Zavidovića. On je tada imao više vremena da analizira rad svoga štaba i potčinjenih jedinica i da uoči sve bitne propuste i pozitivna iskustva u tim u cijelini uspješnim bor-bama 27. divizije.⁴⁰

³⁹ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 131.

⁴⁰ Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

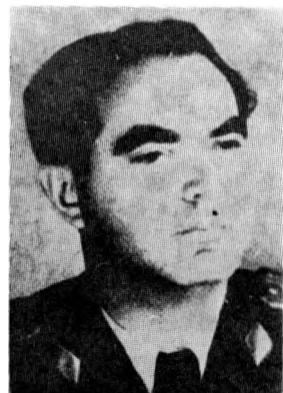
*Trideset osma
divizija*

Trideset osma divizija

Sastava:

- 17. majevička brigada, komandant, major STOJADIN MILINOVIC, general-major u penziji. Politički komesar, major RAJKO ŠKALJAK, umro kao pukovnik u penziji;
- 18. hrvatska brigada, komandant, major SLOBODAN KEZUNOVIC, general-major u penziji. Politički komesar, major JOVO RADIC, pukovnik u penziji;
- 21. tuzlanska brigada, komandant, major VOJO LAZAREVIC, pukovnik u penziji. Politički komesar, major LJUBO ANTIC, pukovnik u penziji.

SASTAV ŠTABA

Komandant 38. divizije,
potpukovnik Franjo
Herlejvić, narodni he-
roj, general-pukovnik u
penziji

Politički komesar 38. di-
vizije, potpukovnik Mi-
lulin Pejanović, general-
-major u penziji

*Zapovjест Štaba 38. divizije
od 27. marta 1945.*

Š 3
Broj: si.
27. III. 1945.

ZAPOVJEST

(Sekcija Sarajevo, 1:100.000)

1) *SITUACIJA:*

U toku današnjeg dana neprijatelj je rano ujutro napravio jače ispade sa sektora Podromam.[ja preko Bijelih Voda u pravcu Starog Grada. Nakon jače borbe neprijatelj je povraćen na polazne položaje.

2) *PODACI O NEPRIJATELJU:*

Kao u jučerašnjoj zapovjeti, s tim što je u toku prošle noći dobio vjerovatno manje pojačanje iz Sarajeva na sektor Podromanje radi ispada koji je jutros pravljen.

3) *ZADATAK:*

Naše jedinice imaju zadatak da presjeku komunikaciju na sektor Mokro — Sumbulovac, kako bi izolovali neprijatelja istočno.

4) *ZADACI SUSJEDA:*

Na našem lijevom krilu qperisaće jedinice N 3 na sektoru Kaula — Crvene Stijene sa zadatkom čvrstog presjecanja ceste na Romaniji, a potom uništavanja izolovanog neprijatelja, uz sadejstvo drugih jedinica, na istočnom sektorу Sokolac — Podromanija i na zapadnom sektorу Crvene Stijene. Jedinice 37 divizije napadače sa južne strane uporišta duž ceste Mokro — Sumbulovac usko sadejstvujući sa našom Š 4 i Š 6.

5) *ODLUKA:*

Naše jedinice napašće neprijateljske tačke otpora na Triješnju k. 1092, Crnom Vru 1171, Sedri, Kosi, Bljustavcu i Sinjevu, obezbjedujući se jednim dijelom od Kraćice na lijevom krilu. Sa zauze-

tih uporišta produžiti nadiranje u pravcu Mokro — Pusto Polje i Sumbulovac u cilju potpunog presjecanja komunikacije. Jednim dijelom snaga napadati u pravcu Brezovice — Rogoušić, u cilju likvidacije tih uporšta i vezivanja neprijatelja za taj sektor, kako ovaj ne bi mogao da upućuje pojačanja na glavni sektor udara. Manjim dijelom snaga demonstrirati na Glog i Siljato Brdo.

NAREDUJEMO:

§ 3 napaše sa tri bataljona. Triješanj (1092) — Crni Vrh (1161) — Sedru, i Kosu (1155). Jednim dijelom snaga rezervnog bataljona demonstrativno će napadati na Kračice, motreći budno na taj pravac. Po zauzimanju Triješnja, Crnog Vrha, Sedre i Kose produže napad u pravcu uporišta na cesti Mokro — Sumbulovac i likvidira ih. Na tom sektoru hvata vezu sa jedinicama 37 divizije i u zajednici sa njima čvrsto drži taj dio komunikacije, orijentujući jedan dio snaga prema Crvenim Stijenama, a drugi prema Brezovicama i Rogoušiću.

S 6 sa jednim bataljom napada pravcem Bijelogorci k. 1151 — Sinje pomažući likvidaciju Kose jedinicama S 4. Jedan dio snaga ovog bataljona orijentiraće se za vršenje pritiska prema Sumbulovcu. Sa jednim bataljom napada neprijatelja na Brezovicama i Rogoušiću, omogućujući efikasno aktivnost bataljonu koji napada prema Sinjevu. Manjim odelenjima vrši duži demonstrativni napad na Glog i Šiljato Brdo.

U napadu na uporišta potrebno je skoncentrisati prethodnu minobacačku vatru. S 4 će koristiti svoje flakovsko odelenje.

Za odbranu od oklopnih jedinica S 6 će držati svoj protivkolski vod na cesti Vučja — Luka — Sarajevo.

Napad počinje 28. III. u 4. časa.

Za obezbeđenje bokova S 6 će držati na svom desnom krilu potrebne snage i kontrolisati pravac Crepoljsko Brdo — Sljeme. Š 3 će održavati neprestanu vezu sa jedinicama N 3 na svome lijevom krilu i pratiti razvoj situacije kod njih.

Š 5 ostaje raspoređena na liniji Širijevići — Imamovići — Sirovine — Ozren, sa zadatkom kontrole bočnoga pravca od Visovice i aktivnog dejstva prema četnicima. Znaci za vezu sa susjednim jedinicama su dvije ispaljene zelene rakete.

Stab S 3 nalaziće se u Kalauzovićima.

Komanda pozadine nalaziće se i dalje u Širijevićima.

Hirurška ekipa i Medsanbat u Dugoj Luci.

Štabovi S 3 i S 6 produžiće svoju telefonsku liniju što bliže do svoga komandnog mesta da bi ovaj štab bio što brže upoznat o razvoju situacije. **Stab S 6** neka svoj telefon sa k. 1347 zasada pomjeri na komandno mjesto na sektoru Bijela Gora — Bijela Stijena.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politički komesar
potpukovnik,
Milutin Pejanović

Komandant
potpukovnik,
Franjo Herljević

*Izvod iz operacijskog dnevnika Štaba 38.
udarne divizije o borbama za oslobođenje
Sarajeva dostavljen Štabu 3. korpusa
Jugoslovenske armije 9. aprila 1945. godine¹*

Op. broj: 6
9. IV. 1945.

Predmet: Izvod iz ope-
racijskog dnevnika od
16. II do zaključno 6.
aprila 1945.

Položaj

Dostavljamo Vam izvod iz operacijskog dnevnika za vrijeme
od 16. III. do 6. IV. 1945. godine.

1) *Situacija:*

Neprijateljski garnizon u Sarajevu približne jačine od oko 14 hiljada Nijemaca i 17 hiljada domobrana, ustaša, milicije itd.² istru-
rio je na komunikaciji Sokolac — Sarajevo po dužini cijele ove komunikacije snage jačine od oko 1.500 ljudi³ radi osiguranja boka i stvaranja vremena za izvršenje evakuacije glavnine sarajevskog garnizona komunikacijom Sarajevo — Brod.⁴ U svrhu zavaravanja neprijatelj pravi ispad u sektoru Podromanje prema Bijelim Vodama i u pravcu Starog Grada da bi odvratio pažnju na vršenje evakuacije sarajevskog garnizona u pravcu sjevera.

Naše snage biće raspoređene na prostoriji Crni Vrh — Glog — Ozren — Kalauzovići.

2) Prema gornjoj situaciji jedinice 38. divizije dobit će zadatak da u sadejstvu sa jedinicama 27. divizije likvidiraju neprijateljska uporišta na sektoru Pusto Polje — Mokro i na taj način izoluju neprijatelja na Crvenim Stijenama, stvarajući povoljne uslove za likvidaciju ovoga. Nakon izvršenja ovog zadatka sve jedinice 38. divizije orještisaće se pravcem ka Sarajevu i ugroziti njegove spoljne obrane.

¹ Kopija originala (pisana na mašini, latinicom) u AVII, reg. br. 8-6, k. 1258.

² O tome vidi dok. br. 16 i 54.

³ Odnosi se na 363. puk njemačke 181. pješadijske divizije (vidi dok. br. 63, objašnjenje 3).

⁴ O povlačenju njemačkih snaga sa sektora Sarajeva vidi dok. br. 99, objašnjenje 3 i 7.

Ovaj zadatak prema zamisli 38. divizije izvršiće se ovako: 17. divizije i njene brigade izvršiće napad sa tri bataljona na Triješanj (1092) — Crni Vrh (1161) — Sedru i Kosu (1155). Jednim dijelom snaga rezervnog bataljona demonstrativno će napasti Kraćice. Po zauzimanju Triješnja, Crnog Vrha, Sedre i Kose produžiće napad u pravcu uporišta Mokro — Sumbulovac i likvidirati ih. Na tom sektoru uhvatice vezu sa jedinicama 37. divizije⁵ i sa istim čvrsto držati taj dio komunikacije, orijentisući jedan dio snaga prema Crvenim Stijenama, a drugi prema Brezovicama i Rogoušiću.

21. brigada će sa jednim bataljonom napasti pravcem Bjelogorci — k. 1151 — Sinjevo i pomoći likvidaciju Kose jedinicama 17. brigade. Jedan dio snaga ovog bataljona orijentisće se za vršenje prijatelska prema Sumbulovcu. Sa jednim bataljom napašće neprijatelja na Brezovicama i Rogoušiću i omogućiti efikasnu aktivnost bataljona koji napada prema Sinjevu. Manjim odeljenjima vršiće jedinice 17. brigade demonstrativan napad na Glog i Siljato Brdo. Ove jedinice održavaće neprestano vezu sa jedinica 27. divizije na svom lijevom krilu i budno pratiti razvoj situacije kod njih.[®]

3) U duhu postavljenog zadatka izvršeni su u vremenskom razmaku od 16. III do zaključno 6. IV 1945. sledeći pokreti i akcije:

U vremenu od 16. do zaključno 24. III jedinice 38. divizije nalaže se na svojim polaznim položajima u sređivanju i pripravljanju za izvršenje dobivenih zadataka.⁷

25. III jedinice 17. brigade postavile su se na položaj Stari Grad — Brežje — Kadino Selo, a jedan bataljon na položaj Gradac, dok se za položaj Triješnja vodila ogorčena bitka i sam položaj prelazio je nekoliko puta iz ruke u ruku. Jedan bataljon 18. brigade zaposjeo je položaje u Han Jezeru.

26. III rano ujutro neprijatelj je napao naše položaje na Glogu iz pravca Hreše — Siljato Brdo i uspio je ovladati položajem Gloga.

27. III neprijatelj je napravio prodor sa svojih uporišta od Sokola prema Bijelim Vodama u namjeri da odbaci naše snage sa tog sektora. Ovim pokretom neprijatelj je izvršio jak pritisak na Stari Grad u namjeri da izvrši obuhvatni manevar naših položaja 17. brigade.

28. III. U toku ovog dana jedinice 17. brigade uspjele su likvidirati neprijateljska uporišta na Gradcu, Triješnji i Kosi i izvršiti napad na položaje Crnog Vrha. U isto vrijeme jedinice 20. brigade likvidirale su neprijateljsko uporište u Sinjevu i protjerale ga ka Sumbulovcu.⁸

⁵ Vidi do. br. 41 i 84.

⁶ Vidi dok. br. 38.

⁷ Vidi dok. br. 55 i 63.

⁸ U Dnevniku majora Berna (vidi AVII, reg. br. 1/5, k. 6) piše: da su od 24. do 29. marta na prostoru oko s. Mokrog vođene žestoke borbe (bilo je napadnut i komandno mjesto njemačke 181. pješadijske divizije u Mokrom; da je k. 1092 tih dana prelazila nekoliko puta iz ruke u ruku; da su jedinice JA zauzele i k. 1155 i trig. 1405 (Glog), ali da su protivnapadom odbačene; da je 24. marta 1. bataljon puka »Bergman« (odnosi se na puk bjelogardijskog Ruskog zaštitnog korpusa) upućen u s. Biosko (7 km severoistočno od Sarajeva), a 28. marta Lovačka četa Štaba 7. SS divizije vršila pročešljavanje na prostoru Mokrog.

29. Ill do 31. III vodile su se na sektorima jedinice 38. divizije u glavnom borbe lokalnog značaja.

U toku od 1. do 4. aprila zaključno vođene su na svim sektorima 38. divizije pozicijske i manevarske operacije sa ojačanim neprijateljskim snagama. Neprijateljske snage na komunikaciji Sarajevo — Sokolac pojačane su sa dva bataljona pješadije iz ŠS »Princ Eugen« divizije.⁹

Tokom 5. aprila snage 38. divizije povezane i usko sadejstvujući sa snagama 27. divizije i snagama 37. divizije likvidirale su neprijateljska uporišta Crvene Stijene, Mokro i opštom orijentacijom prema Sarajevu oko 6 sati i 40 minuta poslije podne jurišem su upale u grad Sarajevo, i to jedinice 21. brigade ušle su u Koševo, jedinice 18. brigade preko Han Jezera i Vratnike na Baš-Čaršiju, dok su jedinice 17. brigade u Sarajevo ušle preko Bjelava.¹⁰

Zaključak

U borbama za proteklih 21 dan ukupni naši gubici iznose: 83 mrtva, 205 ranjenih i 2 nestala." Izgubljena su 4 puškomitrailjeza.

U istom vremenskom periodu neprijateljski gubici iznose: 750 mrtvih i ranjenih, zarobljenih 407¹¹; dok je zaplijenjeno: 24 puškomitrailjeza, 2 teška mitraljeza, 540 pušaka, 20 pikavaca, 80.000 puščanih i mitraljeskih metaka, 2 laka bacača, 50 mina, 15 automobila, 3 kamiona, 70 željezničkih vagona, 20 željeznih samara, 600 čebadi i šatorskih krila, 2 magazina sa odjelom. Uništeno: 1 tenk, 3 automobila. Oštećeno: 1 tenk.

Pored iznijetih naših gubitaka izgubljeno je još 20 pušaka i 1 pikavac.¹³

Za navedeno vrijeme dezertiralo je 5 drugova.

Za isto vrijeme primljeni su 196 novih drugova.

U akcijama koje su vođene u navedenom vremenskom periodu zapaženi su slijedeći nedostaci:

Koordinacija jedinica još nije postignuta, što se naročito ispoljilo u vođenim akcijama od 23. do 31. marta 1945, kao i od 1. do zaključno 4. IV, jer u tom vremenskom periodu nisu postignuti najznačajniji rezultati baš obzirom na pomenuti nedostatak. Ali se osjeća izvjestan napredak i u tom pogledu obzirom na stanje za vrijeme od 1. do 15 marta 1945.

Borbenost i moral kod jedinica obzirom na priliv novih boraca zadovoljavajući je, ali bi mogao i trebao biti na dostoјnijoj visini. Borbenost i moral porašće tim momentom kada novoprdošli borci poprime ratnički duh i steknu iskustvo, kao i kad rukovodioci u najnužnijoj mjeri usavrše se u vođenju frontalnog rata.

Disciplina u jedinicama je zadovoljavajuća.

⁹ Bliže o tome vidi dok. br. 98.

¹⁰ O tome vidi i dok. br. 163 i 207-212.

¹¹ Vidi AVII, k. RP 55: spiskove ranjenih, poginulih i nestalih boraca i starješina jedinica 38. udarne divizije JA.

¹² O njemačkim zarobljenicima vidi dok. br. 118.

¹³ O našim i neprijateljskim gubicima vidi i izvještaj Štaba 38. udarne divizije JA od 7. aprila 1945/AVII, reg. br. 7-6, k. 1258).

Po vojničkoj grani sa borcima i rukovodicima rađeno je u slobodnom vremenu najintenzivnije, a naročito je posvećena pažnja pješadijskom egzerciru, borbenoj obuci, ratnoj službi i nastavi za gađanje.

Po političkoj grani također se u slobodnom vremenu najintenzivnije radilo, pa je održano više četnih i bataljonskih konferencija i na istim pretresana razna aktuelna pitanja.

Za potpuno opremanje boraca ovoj diviziji biće potrebne izvjesne količine odjeće i obuće, dok se preoružavanje jedinica vrši.¹⁴

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU

Politički komesar
potpukovnik,
Milutin Pejanović

Komandant
potpukovnik,
Franjo Herljević

¹⁴ O tome vidi dok. br. 73.

Trideset osma udarna divizija u sarajevskoj operaciji¹

Potpukovnik Muharem Kreso²

Krupne vojne i političke pobjede Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u 1944. godini konačno su izmijenile situaciju na jugoslovenskom ratištu u njenu korist. Definitivno je oslobođena čitava istočna polovina zemlje, a velika slobodna teritorija nalazila se i u pozadini novoobrazovanog fronta, koji se, u osnovi, protezao Hitlerovom »Zelenom linijom« Dunav — Drina — greben Dinarida — Jadranška obala. Time je NOVJ dobila prostranu i po ljudskim i materijalnim resursima snažnu strategijsku pozadinu, pa su s 1. januarom 1945. godine u njenom okviru formirane prve tri armije, a u planu je bilo formiranje i četvrte. Neposredan oslonac na Crvenu armiju i ranije uspostavljene veze sa savezničkim snagama u Italiji omogućili su kompletiranje naoružanja i opreme, pa je, pored odranije snažne Ratne mornarice na Jadranu, oformljeno i Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo. Sve to i već stečeni ugled u okviru antihitlerovske koalicije omogućilo je da, naša armija, kao jedina armija pored armija velikih sila (SSSR, SAD i Velika Britanija), u okviru opšte ofanzive za konačno slamanje Trećeg rajha u proljeće 1945. godine, obezbijedi samostalnost u vođenju operacija na balkanskom odsjeku evropskog fronta.

U toku priprema za završnu ofanzivu u februaru 1945. godine, Vrhovni komandant NOV i POJ, maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, imao je više sastanaka sa komandantima susjednih savezničkih krupnih formacija. Odmah nakon završetka razgovora sa feldmaršalom Aleksanderom, komandantom anglo-američke 15. grupe armija u Italiji, i maršalom Tolbuhinom, komandantom sovjetskog 3. ukrajinskog fronta, Vrhovni komandant je 26. do 28. februara u Beogradu održao savjetovanje sa komandantima armija, na kome su detaljno pretresene osnove plana Jugoslavenske armije (NOVJ je 1. marta 1945. godine preimenovana u Jugoslovensku armiju) za na taj način uskladenu završnu ofanzivu za oslobođenje zemlje. Rezimirajući ukupne procjene, Vrhovni komandant je, između ostalog, zaključio da su za prelazak u ofanzivu najpovoljniji uslovi na sektor Sarajeva, te da bi likvidacija tog uglavnom u sarajevskoj i zeničkoj kotlini zaostalog i gotovo izolovanog korpusa bitno ugrozila dobro utvrđene snage na sremskom frontu.³ Smatralo se da su za

¹ Prilog za knjigu »Sarajevska operacija«.

² Autor priloga, potpukovnik u penziji.

³ D. Uzelac — M. Kreso, *Sarajevska operacija*, u ediciji *Sarajevo u revoluciji*, Istoriski arhiv, knj. 4, Sarajevo, 1981, str. 671—763.

Borci 17. majevičke brigade iznose ranjenike, Mokro, 4. aprila 1945.

izvršenje zadataka dovoljne prema 21. korpusu već angažovane snage, uz one koje su oslobođene nakon upravo uspješno završene operacije u dolini Drine.

PRIJEM ZADATKA I RAŠČIŠĆAVANJE POZADINE

Krajem februara 1945. godine, u vrijeme kad je u Beogradu održavano ovo savjetovanje, situacija njemačkih trupa u Bosni i Hercegovini bila je vrlo kritična. U dolinama Drine, Lašve i Neretve vrlo nepovoljno su završene tri krupne višemjesečne operacije. U dolini Drine razbijene su 22. pješadijska divizija i 363. brigada, u dolini Lašve — ojačana 104. divizija i Brigada »Eberlajn«, a u dolini Neretve — mostarska grupacija, čije je jezgro činila 369. divizija. Zbog svega toga, njemački 21. brdski armijski korpus je na sva tri pravca bio u povlačenju na takozvani »sarajevski mostobran«, ali je upravo u tom momentu, s obzirom na dugoročni cilj njemačke vrhovne komande da na proljeće ponovo uspostavi odbranu na »Zelenoj liniji« od Estergoma (Dunavom, Drinom i grebenom Dinarida) do Jadranskog mora, dobio i značajno pojačanje — njemačku 7. SS brdsku diviziju.⁴

Pored 2. i 5. korpusa, koji su glavnim snagama bili orijentisani prema 21. korpusu, i posebno prema Sarajevu, u istočnoj Bosni se u

⁴ Direktiva njemačke vrhovne komande od 23. februara 1945. godine, *Zbornik... t o m XII*, knj. 4, dok. 204, str. 828—829.

širem rejonu Tuzle nalazila i jugoslovenska 2. armija, pod čijom operativnom komandom se još od ranije nalazio i 3. korpus, u čijem sastavu je bila i 38. udarna divizija. Računajući da su uspješnim okončanjem operacije u dolini Drine 2. armiji oslobođene tamo angažovane četiri divizije (17, 25, 27. i 38), Generalstab Jugoslovenske armije je odmah dao zadatak 3. korpusu da se i on orijentiše prema Sarajevu, dok bi preostale novooslobodene snage, zajedno sa snagama 5. korpusa, bile upotrebljene za presijecanje odstupnice 21. korpusu, na odsjeku Zepče — Dobojs.

Kako su iscrpljuće borbe u dolini Drine trajale dugo, 3. korpusu je dato nekolika dana odmora, a onda je, da bi stvorio uslove za opstanak i uredno snabdijevanje na Romaniji, trebalo da od ustaških i četničkih grupa očisti širok prostor Srebrenice, Bratunca, Han-Pjeska i Rogatice.

U dolini Drine oslobođeni 3. udarni korpus nije bio ravan ostatim korpusima ni po broju divizija ni po formacijskoj snazi tih divizija. Operacija u dolini Drine vodena je sa velikom upornošću, pod vrlo teškim zimskim uslovima, sa veoma jakim njemačkim snagama, a trajala je čitava dva mjeseca, pa su obje divizije tog korpusa bile do krajnjih granica iscrpljene — 1.500 boraca izbačeno je iz stroja. Oni su djelimično popunjeni novim.

Korpus je dobio zadatak da ofanzivno djeluje na sektoru Rogatice — Sokolac i da uspostavi vezu sa 37. sandžačkom divizijom, koja se nalazila južno od Prače — na sektoru Zepa-Višegrad.

Pošto se donekle odmorio, **Stab** korpusa je 5. marta izdao zapovijest za pokret prema Romaniji. U okviru toga zadatka 38. divizija je dobila zadatak da sa dvije brigade (17. majevičkom i 21. tuzlanskim), odmah iz rejona Paparače, preko Vlasenice, krene na Glasinac, u rejon Han-Pjeska i Sokolovića. Zadatak divizije je bio da **do dolaska** ostalih snaga Korpusa **ispita stanje** i pripremi likvidaciju neprijatelja na sektoru Sokoca. Njena 18. hrvatska **brigada** ostala je u rejonu kod Zvornika, sa zadatkom da prihvati popunu za obje divizije iz Srbije i sa Kosova, te da je bezb jedno doprati na Romaniju.⁵

Uporedo sa tim, korpus je morao stvoriti bezb jednu pozadinu, na njoj učvrsti i dograditi organe narodne vlasti. Nova prostorija korpusa ni u kom slučaju nije mogla osigurati sredstva za ishranu, a i uslovi za smještaj bili su izuzetno loši, čak je Komanda pozadine korpusa morala dio svojih zaliha da izdaje za ishranu naroda, a jedinice su se morale same snabdijevati hranom, prije svega, mesom za 10 dana. Korpusu je obećana popuna od 7.000 novih boraca, od kojih bi se 4.000, koji su završili osnovnu obuku, mogli odmah raspoređiti u jedinice, dok bi ostalih 3.000 ostalo u Bratuncu i Srebrenici u divizijskim dopunskim batalj onima, odakle bi se postupno upućivali u jedinice.⁶

Raščišćavanju pozadine od četničkih i ustaških ostataka na širokom prostoru od Spreče do Prače i između Drine i Romanije pri-

⁵ Zapovijest Štaba 3. korpusa za ofanzivno dejstvo na sektoru Rogatice — Sokolac od 5. marta 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom 14, knj. 34, dok. 15, str. 92—94.

⁶ Isto, str. 94.

stupilo se odmah. Prvu takvu akciju izvela je 38. divizija ojačana brigadom 27. divizije, protiv četničke Papraćke brigade (oko 200 četnika) u toku 2. do 5. marta 1945. godine, a potom je njena 18. hrvatska brigada, zajedno sa 27. divizijom, učestvovala u sličnoj akciji protiv ustaša u srebreničkom i bratunačkom kraju.⁷

NAPADI ZA OSLOBODENJE SOKOCA I PODROMANIE

Šestog marta glavnina divizije koncentrisana je u Capardima, da bi odatle, preko Vlasenice i Han-Pjeska, u tri dnevna marša stigla na Glasinac, u rejon Sokolovića. Već sutradan 9/10. marta

17. majevička brigada je izvršila i prvi napad na dijelove njemačke 181. divizije u Sokocu i na položajima Pohovac. Divizija je na Glasincu zatekla ranije raspoređenu 19. birčansku brigadu 27. divizije. Nastavljajući izviđačka dejstva od prethodna dva dana, 10. marta 17. majevička brigada je, zajedno sa Birčanskim, izvršila nekoliko napada kojima je oslobođila Sokolac. U tim napadima ustanovljeno je da je neprijatelj posjeo ranije dobro utvrđene položaje i bunkere, minirao prilaze i da položaje uporno dograđuje, te da se pred njima nalazi 363. pješadijski puk 181. divizije, koja se na te položaje upravo povukla iz doline Drine, od Goražda i Višegrada.⁸

Nadajući se da će uvođenjem svih raspoloživih snaga ovladati i ostalim položajima u Baltićima, Podromaniji, Dikaljima, te na Pohovcu i Velikoj gradini, divizija je 11. marta krenula u odlučniji napad, iako su vremenski uslovi bili vrlo nepovoljni, kao i prethodnog dana.

Usklađen napad sve tri brigade počeo je u 21.00 sat i u toku noći ponavljan tri puta. Sem izvjesnog uspjeha na pravcu s. Dikalja, ogorčene noćne borbe, bez artiljerijske podrške, ostale su i ovog puta bez rezultata. Obostrani gubici bili su veliki, a među njima je u oba napada bilo i promrzlih. Iduća dva dana divizija je ostala u vatrenom i izviđačkom kontaktu sa neprijateljem, pošto je u rejon Sokoca prispjela i glavnina 27. divizije, te se očekivalo da će usklađen napor pet brigada donijeti konačan uspjeh.

Zapovijest za napad izdata je 13. marta 1945. godine.⁹ Divizija je u napadu učestvovala samo sa dvije brigade. Njen zadatak je bio likvidacija uporišta u s. Baltićima, na Pohovcu (k. 1.074) i u s. Dikaljima, te artiljerijski položaj između Dikalja i Karaule. Sva ostala uporišta: V. Gradinu (kota 994), Spomenik, Stočarsku stanicu i Podromaniju sa kasarnom na Plješći, napadale su jedinice 27. divizije.

Tek nakon likvidacije tih snaga na glavnom odbrambenom položaju i 38. i 27. divizija, trebalo je da, nastupajući desno i lijevo od ceste, napadnu i uporište u dubini odbrane.¹⁰

⁷ Izvod iz operacijskog dnevnika 38. divizije od 1—15. marta 1945. godine *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 48, str. 306—311.

⁸ Isto.

⁹ Zapovijest Štaba 38. divizije od 13. marta 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 38, str. 260—262.

¹⁰ Iz zapovijesti se jasno vidi da 18. hrvatska brigada nije ni učestvovala u napadu (još je bila na putu iz Srebrenice), pa je bilo iluzorno očekivati njen napad sa sjevera na uporište u Han-Obodašu, kao što to stoji u Zborniku radova i sjećanja *Dvadeseta romanjska brigada*, Vojnoizdavački zavod Beograd 1985, str. 218.

Noću 14/15. marta 1945. godine napad 38. i 27. divizije podržavao je i korpusni Poljski artiljerijski divizion. Artiljerijska priprema trajala je 15 minuta i napad je počeo u 22.00 sata. iako artiljerijska vatra nije uništila ni jedan bunker, napad je bio složan, pojedini bataljoni su se bili probili u neprijateljeve položaje, zauzeta je Karaula, ali je većina jedinica zadržana na posljednjim žičanim preprekama. Te noći je jedino neprijatelj, koji je držao nekoliko posljednjih kuća u Sokocu, definitivno izbačen iz tog mjesta. Snažnim protivnapadom njemački puk je, dobro podržan artiljerijom, sve naše jedinice ujutru vratio na polazne položaje.

U prvim sukobima na Romaniji 38. udarna divizija je imala znatne gubitke: 96 poginulih, 251 ranjen i 23 nestala, te 36 desertera. Stab divizije je procjenjivao da su neprijateljevi gubici, s obzirom na stepen utvrđenosti odbrambenih položaja, nešto manji i da iznose manje od 200 izbačenih iz stroja.¹¹

Dok je glavnina divizije vodila prve borbe na Romaniji, njena 18. hrvatska brigada je 13. marta u Zvorniku primila 1.263 nova borca za diviziju i približno toliko za 27. diviziju, zatim ih dopratila u Srebrenicu i Bratunac, gdje je sa Srebreničkim NOP odredom učestvovala u razbijanju zaostalih ustaških bandi.¹²

Na novom odsjeku fronta

Poslije uzaludnih pokušaja da, bez jače artiljerijske podrške i po izvanredno teškim vremenskim prilikama, likvidira njemačke veoma dobro organizovane položaje u rejonu Sokolac — Podromacija, 3. udarnom korpusu je 18. marta 1945. godine naređeno da svoju 38. udarnu diviziju pomjeri na zapad, u rejon Sahbegovići — Kalauzovići, sa zadatkom da vrši pritisak na njemački garnizon u Mokrom.

Svojom zapoviješću od 22. marta¹³ Stab Korpusa je regulisao da se pomjeranje izvrši u toku 24. marta, s tim da divizija posjedne rejon: Stari Grad — Kostreša — Kalauzovići — Vrana — Han Vučja Luka — Crni vrh — Bjelogorci — Kadino Selo.

Divizija se neće angažovati u borbama na spoljnoj odbrani grada nego će svoju prostoriju očistiti od raznih neprijateljevih grupica, a samo jednom brigadom sa linije: Bijela stijena — Tovarnica — Kadino Selo ugrožavati komunikaciju Mokro — Sumbulovac. Radi osiguranja urednog snabdijevanja i eventualnog prebacivanja artiljerije, divizija će angažovanjem svog Inžinjerijskog bataljona osposobiti komunikaciju Košutica — Kalauzovići. Time se divizija približila svojim napadnim objektima i zapravo joj je osnovni zadatak bio da se pripremi za predstojeći opšti napad. Korpusna direktiva za to izdata je 25. marta u 16.00 sati. Što se 38. udarne divizije tiče, direktivom je precizirano:

¹¹ Izvod iz operacijskog dnevnika 38. divizije od 1—15. marta 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 48, str. 310.

¹² Isto, str. 309—311.

¹³ Zapovijest Štaba 3. korpusa od 22. marta 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 55, str. 336—338.

— vrijeme gotovosti napada (27. 3. do 18.00); potčinjavanje Tuzlanskog NOP odreda (4 bataljona) na sektoru s. Rakova Noga na Ozrenu; komandno mjesto divizije u Kalauzovićima, a korpusa u Košutici; jedna artiljerijska baterija pridata je 27. diviziji, a i ostatak korpusnog divizionala podržavaće tu diviziju. S obzirom na to 38. divizija nije mogla računati na artiljerijsku podršku, ali joj je zato potčinjen Tuzlanski NOP odred — četiri bataljona sa 465 boraca.¹⁴

U izričitu obavezu bilo joj je stavljeno da jednom brigadom, u sadejstvu sa 3. sandžačkom brigadom, ovlada Pustopoljem i drugim neprijateljima te vim uporištima na tom dijelu komunikacije prema Mokrom, sa ciljem da se izoluju sve njemačke snage na Romaniji.

Ostalim snagama trebalo je održati položaje Glog — Crni vrh i sa njih posredno pomoći izvršenje osnovnog zadatka pritiskom prema Sumbulovcu, Bulozima i Faletićima, te da se odvoji dovoljna rezerva za obezbjedenje, naročito iz pravca Srednje — Visovica — Ozren.

Zona širenja divizije nije precizirana, iako su granice korpusa precizirane: — desna: Koševo — Orlovača (k. 1212) — Močioci; — lijeva: zapadno od druma Crvene stijene — Sarajevo.¹⁵

Neprijatelj je, svakako, uočio ta pomjeranja i intervencijama iz Sarajeva pokušao popraviti položaj. Tako je 24. do 26. marta 1945. godine 1. bataljonom Kavkaskog puka »Bergman« posjeo I pojas odbrane Sarajeva na odsjeku Gnjilo brdo — Mali glog — Veliki glog — Šiljato brdo — Birsko, i tom prilikom sa Velikog gloga odbacio neveliko obezbjedenje 21. tuzlanske brigade, a sutradan iz rejona Bijele Vode, što je samo donekle poremetilo divizijske pripreme za napad.

Štab Divizije je za napad na komunikaciju Sumbulovac — Mokro angažovao 17. majevičku brigadu sa položaja Kostreša — Kadino Selo — Tovarnica (k. 1.270). Na tom dijelu komunikacije od Sumbulovca do Mokrog, uključujući i naselja Bimbašin Han, D. i G. Sinjevo, Pustopolje, Bljuštavac, Sedra i Skrajnik, nalazile su se jake snage 181. divizije, među kojima Štab 222. artiljerijskog puka u Sumbulovcu, Štab divizije u Mokrom, a tu su bili i 222. izviđački bataljon i 222. dopunski bataljon, te izvjestan broj domobranskih i ustaških jedinica.¹⁶

Na položaje Tovarnica — Bjeloborci postavljena je 21. tuzlanska udarna brigada da posredno vrši pritisak prema Sumbulovcu i na sebe primi eventualne rezerve od Sarajeva. Osamnaesta hrvatska brigada je zadržana u Kalauzovićima i Vučjoj Luci, radi kontrole i obezbjedenja divizijske i korpusne pozadine, odnosno njegovog desnog, do dolaska jedinica 5. korpusa otkrivenog boka. Ta brigada je stoga vršila dublje prodore jačim snagama i 25. marta je oslobođila Olovo, protjeravši manje četničke i ustaške posade na koje je nailazila. Tuzlanski NOP odred u rejonu Rakove noge to obezbjeđenje je činio potpunijim.

¹⁴ Brojno stanje Tuzlanskog NOP odreda od 15. marta 1945. godine, *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 44, str. 282—283.

¹⁵ Zapovijest Štaba 3. korpusa od 25. marta 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 63, str. 373—377.

“Isto.”

Sedamnaestoj majevičkoj brigadi sa druge strane komunikacije neposredno je sadejstvovala 3. sandžačka proleterska udarna brigada 37. divizije. Zadatak joj je bio da sa dva bataljona napada Mokro i Pustopolje sa južne strane, a sa ostalim snagama da vrši pritisak od Stambolčića do Prutina.¹⁷

Uočavajući opasnost, Štab 181. divizije tražio je pomoć od korpusa, ali je on mogao odvojiti samo jednu oklopnu četu 7. SS divizije, pa je deblokada 363. puka, uglavnom, sopstvenim sredstvima i ovog puta propala.

Trideset osma divizija je 27. marta zauzela polazne položaje za napad. Sedamnaesta majevička brigada napala je uporišta Triješan (t.t. 1.092), Crni vrh (t.t. 1.161). Sedru Kosu (t.t. 1.159) i s. Bljuštavac, a 21. tuzlanska iz s. Bjelogorci prema s. Sinjevu (t.t. 1.151) i Rogoušićima, sa zadatkom da u sadejstvu sa 3. sandžačkom proleterskom brigadom ovlada komunikacijom od Sumbuloveca do Mokrog i na tom prostoru razbije dijelove njemačke 181. divizije, da time odsječe njemačke snage na Crvenim stijenama, i dalje na Romaniji, što bi ih trebalo prinuditi na povlačenje.¹⁸ S obzirom na to da desni bok divizije (i korpusa) nije bio naslonjen, divizija je morala angažovati jače snage za njegovo obezbjedenje, posebno prema V. Glogu i Visovici.

Napad je počeo 28. marta u 4.00 sata ujutro, sa obje strane komunikacije. Poslije ogorčenih borbi 17. brigada je do mraka likvidirala uporišta na Starom, odnosno Šahbetskom Gradu (t.t. 1.387), na Triješnju i Kosi. Najteže borbe su se vodile na položajima Triješnja, koji su nekoliko puta prelazili iz ruku u ruke. Do tada je i 21. brigada ovladala Sinjevom. Tog dana nisu ovladali jedino Crnim vrhom (t.t. 1.158).¹⁹

Sa druge strane, 3. sandžačka brigada ovladala je uporištima u s. Kračule i Prutine i selom Jelovci.²⁰ Borbeni poredak 181. divizije od Mokrog do Pustopolja je pi'ostreljivan. Ugroženi su bili artiljerijski položaji u Sumbulovcu i samo komandno mjesto divizije u Mokrom. U toku narednih dana 29., 30. i 31. marta i 38. divizije i 3. sandžačka brigada nastavile su napade na preostala uporišta. Iz divizijske rezerve angažovana su i dva bataljona 18. hrvatske brigade u rejonu Kadog Sela. To je, između ostalog, omogućilo i pomjeranje 17. majevičke brigade na Romaniju, radi suzbijanja ispada sa Crvenih stijena i iz rejona Bijele Vode, s ciljem obilaska 11. birčanske brigade na Ljuljenu i Lučevniku. Ovlađivanjem Pustopoljem, Sedrom i Skrajnikom i desetak km komunikacije dospjelo je u naše ruke, što je značilo odsijecanje snaga na Romaniji.

Izbijanje 14. SS puka u pozadinu 3. korpusa prisililo je diviziju da sa tog sektora izvuče snage iz borbe i svim snagama se baci na 14. SS puk, koji je bio ojačan bataljom 1. ustaškog zdruga.

¹⁷ Zapovijest Štaba 37. divizije 3. i 5. sandžačkoj brigadi za sadejstvo 3. udarnom korpusu od 26. marta 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 71, str. 399—400.

¹⁸ Zapovijest Štaba 38. divizije od 27. marta 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 76, str. 415—417.

¹⁹ Izvod iz operacijskog izvještaja Štaba 38. divizije od 16. marta do 6. aprila 1945. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 112, str. 619—622.

²⁰ Izvještaj Štaba 37. divizije od 30. marta 1945, *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 84, str. 453—456.

Razbijanje 14. SS puka

Najznačajnija uloga 38. udarne divizije u sarajevskoj operaciji, svakako, bila je razbijanje 14. puka 7. SS divizije, u rejonu Širijević — Kalauzovići. Taj njemački puk se pojavio u divizijskoj pozadini u vrlo nezgodno vrijeme, kad je divizija bila snažno pritisla komunikaciju Mokro — Sumbulovac, ovladala njenim dijelom od Pustopolja do Mokrog i time na Romaniju izlovala 363. puk 181. divizije, kome je pod udarima 27. divizije već zaprijetilo uništenje.²¹

Čim je Štab divizije 31. marta obaviješten da se od Vareša prema Olovu kreće njemačke kolone, u pravcu Olova je uputio Izviđačku četu. Ona je ustanovila da je riječ o ojačanom 14. SS puku, koji je iz Vareša krenuo 30. marta u dvije kolone; Očevi je — Oovo — Kladanj, a druga (oko 1.000) Vijaka — Čuništa — Milankovići — Kladanj. U toku noći 31. marta na 1. aprila glavna kolona iz Olova je uz Biošticu skrenula prema Romaniji i do 13.00 sati stigla u s. Međeviće.²²

Time je ponovo bila ugrožena teško pokretna divizijska intendantura (volovska kola) u s. Sirijevićima, za čije su obezbjedenje prethodno bila angažovana dva bataljona Tuzlanskog NOP odreda na liniji s. Imanovići — s. Riječa.

U tom momentu 21. tuzlanska brigada bila je na položaju Han Vučja Luka — Crni vrh — Bijela gora (k. 1.301). Osamnaesta hrvatska brigada, sa po dva bataljona, na Ozrenu (Vrhovine) i u rejonu Kadino Selo. Sedamnaesta majevička brigada bila je odvojena na Romaniju, u rejonu Ljeljen — Lučevnik.

Štab divizije odlučio je da obrne front divizije i glavninu snaga — ukupno 10 bataljona — usmjeri prema novom neprijatelju, a da prema komunikaciji Hreša — Mokro — Crvene stijene ostavi po jedan bataljon iz 17. i 21. brigade i glavninu (tri bataljona) 18. hrvatske brigade, na liniji: Stari Grad — Kostreša — Kadino Selo. Za pritisak na komunikaciju Sumbulovac — Mokro 37. divizija je, pored ranija dva bataljona 3 sandžačke brigade, angažovala još jedan bataljon i jednu artiljerijsku bateriju, što je omogućavalo da se pritisak održi, ah ne i da se konačno ovlada tim važnim uporištem.

Štab 3. korpusa takođe je pratilo kretanje 14. SS puka. Već 1. aprila bilo mu je jasno da glavnina 38. udarne divizije neće moći da ga zaustavi i da spreči njegov probor prema okruženom 363. puku u Podromaniji, naročito nakon što je uočio njegovu upornost na pravcu Šahbegovići — Bijele Vode. Prvo je uveo svoju rezervu, dva bataljona 20. romanjske i 4. bataljon 19. birčanske brigade, a u toku noći i ostatak 20. romanjske brigade, 27. divizije.²³

Do noći 1. aprila 14. SS puk je podišao s. Šahbegovićima i došao do linije: Crni vrh (k. 973) — k. 940 — Celopek (t.t. 1.002) — Zagrade, ali ga je 21. brigada uspjela odbaciti sa Crnog vrha.

²¹ Ahmet Đonlagić, *Dvadeset sedma istočnobosanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1963, str. 462—470.

²² Izvještaj Štaba 38. divizije od 3. aprila 1945; *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 98, str. 538.

²³ Zapovijest Štaba 37. divizije od 1. aprila 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 93, str. 506—509.

²⁴ A. Đonlagić, *Dvadeset sedma Romanjska brigada*, str. 649.

Izvlačenje pozadinskih delova 38. divizije ispod udara 14. SS puka, Kalauzovići, 2. aprila 1945.

U međrvremenu je divizijska intendantura iz s. Sirijevića, uz mnogo teškoća i oštećenja na mnogobrojnim volovskim kolima evakuisana preko Girskega brda i Duge luke prema s. Kostrešu.²⁵

Četrnaesti puk 7. SS divizije već 1. aprila po podne našao se okružen u međuriječju Bioštice i Paljine, čime su mu izgledi za proboj u Podromaniju znatno smanjeni.

Treći korpus je, međutim, protiv njega morao angažovati svoju glavninu, i tako oslabiti pritisak 363. puka 181. divizije na Romaniju, što je i krajnji domet od ovog rizičnog poteza njemačkog korpusa.

Objedinjen napad protiv 14. puka počeo je 2. aprila u 4.00 sata od Bukovika, sa linije Krnjije — Pediše — Bijele Vode. U napad je krenula ojačana 20. romanijska brigada i do svanuća ga odbacila iz s. Šahbegovića.

Ukliješten sa svih strana, 14. SS puk je pred zoru krenuo u proboj. Glavnom kolonom preko s. Šahbegovića, a drugom preko Rajkovića, i u toku dana dostigao Oštru glavu i Vihor, čime je praktično odustao od Podromanije i orijentisao se prema Mokrom.

Kako 17. majevička brigada nije kontrolisala pravac Šahbegovići — Stari Grad, neprijatelj je postigao iznenadenje, izbio na Oštru glavu i Vihor (k. 1.373), ugrozio teške dijelove u Kostrešima i odsjekao bataljon 18. hrvatske brigade na Starom Gradu (t.t. 1.392), koji se potom povukao prema Bijeloj Vodi. Teški dijelovi i, posebno, volovska kola divizijske intendanture ponovo su iz Kostreša, preko Duge luke i Girskega brda, morale u Širijeviće. Tek pošto je to obavljenio i utvrđena nova situacija, u kojoj je 38. divi-

²⁵ Izvještaj Štaba 38. divizije od 3. IV 1945. godine; *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34. dok. 98, str. 539.

zija opet bila sama protiv 14. SS puka, izvršeno je izvjesno pomjerenje jedinica radi upotpunjavanja okruženja na novom prostoru.²⁶

Na čelo, u pravcu novog proboga prema Kadinom Selu i Mokrom, postavljena je 17. majevička brigada, sa glavninom u Kadnom Selu i sa po jednim bataljonom na Crnom vrhu (k. 1.355) i Starom Gradu (t.t. 1.392). Dvadeset prva tuzlanska brigada bila je smještena na liniji Borovac — Kostreša — Kalauzovići — Vrhovine, 18. hrvatska brigada na liniji Poratak — Sirovine — Imamovići i Tuzlanski NOP odred u rejonu Zunovi i Medojevići.

Sa tih linija u toku 2. aprila 38. divizija je preduzela stezanje obruča oko opkoljenog puka. Pod udar su došle njegove komore, za koje više nije bilo tako udobnog puta. Četrnaesti SS puk, koji su iz pozadine pritisnule 18. hrvatsku brigadu i Tuzlanski NOP odred, a sa oba boka stješnjen pritiskom Tuzlanske i Majevičke brigade, koje su njegove kolone obostrano prostreljivale, postepeno se kroz šumsko bespuće pomjerao prema Kadinom Selu i Mokrom. Noću 2/3. svoje komore morao je prepustiti njihovoj sudbini, i ne zadržavajući se ni u Mokrom, požurio je u Sarajevo, gdje je u rejonu Ilijde i Stupa 4. aprila obrazovao korpusnu rezervu.²⁷

Nema preciznih podataka o ukupnim gubicima jedne i druge strane, ali se može reći da je 14. puk bio razbijen i da je izgubio cjelokupnu komoru.

Drugog aprila i dijelovi divizije angažovani na komunikaciji, imali su teška iskušenja. U Mokro je tog dana iz Sarajeva stigao Izviđački bataljon 7. SS divizije, kao nosilac protivnapada Mokro — Crvene stijene — Cavčeve polje, u susret 363. puku, koji je noću 2/3. aprila trebalo da počne konačno povlačenje sa Romanijske. To je uslovilo još dva dana oštih borbi na komunikaciji Sumbulovac — Mokro — Crvene stijene, u kojim je pretežno bila angažovana 18. hrvatska brigada. U toku 4. aprila i Štab 181. divizije i 7. SS izviđački bataljon, pošto su prihvatali 363. puk, izvukli su se u Sarajevo, ostavljajući zaštitnice na položajima: Gnjilo brdo (k. 1.102) — M. Glog (k. 1.273) — V. Glog (t.t. 1.406) — Siljato brdo (t.t. 1.298) — G. Biosko — Mrkovići.

Tog dana 38. divizija imala je manji predah i pomjerila se dalje na zapad, čime je, praktično, zauzela polazne položaje za napad za oslobođenje Sarajeva: Kadino Selo — Vuči a Luka — Crepoljsko — Močioci, a 17. brigada je bila u rezervi u Kalauzovićima. Sa tih položaja divizija je mogla osmatrati udare 112. i 422. vazduhoplovog puka po objektima u Sarajevu, na Stupnom brdu i Palama.

U napadu za oslobođenje Sarajeva

Povlačenje njemačkih snaga počelo noću 2/3. aprila, pošto je konačni plan saopšten svim jedinicama. Iste noći iz Sarajeva je počela evakuacija preostalih ranjenika (u gradu ih je tog dana bilo oko 1.050), te evakuacija pozadinskih jedinica i ustanova, čime je napušten i sistem utvrđenih rejona. Mjesni komitet KPJ stalno je

²⁶ Isto.

²⁷ Dnevnik majora Berna. AVII, NjA, br. 6, br. reg. 1/5.

bio u toku, odmah je pokrenuo čitavu organizaciju u dugo pripremanu »veliku akciju« za odbranu Grada²⁸ i obavijestio Operativni štab grupe korpusa, tako da je on 4. aprila 1945. godine izdao svoju zapovijest za oslobođenje Sarajeva.²⁹

Upoznavajući jedinice da je radiogramom iz Sarajeva dobio obavještenje o hitnoj evakuaciji neprijatelja iz Sarajeva, Operativni štab je narednio: »Brzo dejstvo i zajednički napad svih naših snaga na sarajevski garnizon« i energično dejstvo po komunikacijama u dolini Bosne, radi sprečavanja izvlačenja neprijatelja. U okviru toga 3. korpus je dobio zadatku da sa prostora Mokro — Vučija Luka napadne neprijatelja opštim pravcem: Siljato brdo — Faletići — Baščaršija. Desna granica bila je: Orlovača — Grdonj — Žensko sirotište — Planinska kuća br. 105 — Hadžilojina ulica — Katedrala, a lijeva: (uključno) cesta Mokro — Sarajevo. Zadatak je bio ovladati Vratnikom i Baščaršijom, a potom pristupiti čišćenju centra Grada, oslanjajući se lijevim krilom na Miljacku.

Početak opštег napada predviđen je za 5. april u 15.00 sati.

Trideset osma divizija nastupila je iz rejona Crepoljskog i Vuče Luke u dvije kolone: lijevu kolonu sačinjavala je 18. hrvatska brigada, postrojena u dva ešelona, sa po dva bataljona, i nastupila je pravcem Crepoljsko — Biosko — Hladivode — Barutana — Bakije — Sagrdžije — Katedrala — zatim ulicom Kralja Petra na Obalu, od Pozorišta do Skenderije. Desnu kolonu sačinjavala je 21. tuzlanska brigada. Ona je u jednoj koloni sa Crepoljskom, preko Mrkovića i Barica, izbila na Pašino brdo, gdje je na Malti savladala manji otpor zaostale njemačko-ustaške grupe i preko Grdonja, Hadžilojinom ulicom izbila na Bjelave, odakle se paralelnim kolonama spustila na glavnu ulicu, ulicu Kralja Aleksandra, od Katedrale do Hipotekarne banke.

Sedamnaesta majevička brigada, kao divizijska rezerva, nastupala je odmah iza 21. brigade i sa Štabom divizije bila u centru grada već u 21.00 sat. Sve tri brigade usput su uspostavile kontakte sa udarnim grupama Sarajeva., koje su im dalje služile kao vodiči.

Štab, divizije je neposredan kontakt sa Komandom odbrane grada uspostavio u glavnoj ulici kod Bioskopa »Imperijal«,³⁰ a bilo je više kontakata i štabova brigada sa pojedinim rukovodiocima udarnih grupa i odreda. Sve to je omogućilo diviziji da se brzo snađe u centru grada, da lako savlađuje nepovezane lutajuće grupe neprijatelj evih vojnika i oficira, te da posjedne najvažnije objekte na Obali. Tako je čitav dio grada na desnoj obali Miljacke, uzvodno od Kočevskog potoka, već oko 20.00 sati bio u rukama 3. korpusa, izuzev isturenog odreda u Vijećnici i Obale.

Ni 38. ni 27. divizija na najjačoj liniji odbrane grada, na kojoj su ostale samo jedinice 18. domobranskog zdruga, nisu nailazile na jači otpor neprijatelja. To je bilo i normalno, jer su te jedinice pret-

²⁸ Mira Stanišić Popović, *Poslednji sastank Mjesnog komiteta u okupiranom gradu*, u ediciji *Sarajevo u revoluciji*, Istorijski arhiv, knj. 4, Sarajevo 1981, str. 179—181.

²⁹ Zapovijest Operativnog štaba sarajevske grupe korpusa JA od 4. aprila 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 99, str. 540—545.

³⁰ Izjava komandanta 1. bataljona 16. muslimanske brigade Saliha Mešanovića, data autoru 26. februara 1981. godine.

hodno rastrojene, dijelom uključene u udarne grupe, što je posebno karakteristično za 5. i 7. PA divizion. Njihove baterije su noću 4/5. aprila skinute sa položaja. Zbog toga je 38. divizija našla neposjednute vatrene polžaje PA baterije na Grdonju i položaje dvije haubice na Pašinom brdu. Baterija PA sa Huma, glavninom ljudstva i nišanskim spravama krenula je u susret jedinicama Jugoslovenske armije i u Mrkovićima se priključila 21. tuzlanskoj brigadi.

Dijelovi 18. brigade nakon izbijanja na Obalu posjeli su zgradu Pošte, Pozorišta, današnju zgradu »Zadruvara« i zajedno sa udarnim grupama iz njih u toku noći vodili borbu sa neprijateljem, koji je održavao vezu sa njemačkim odredom isturenim u Vijećnici. U tim borbama imali su više gubitaka, kao i udarne grupe koje su s njima sadejstvovali. U borbama za poštu, između ostalog, uništen je jedan tenk, a drugi je oštećen.

Sa druge dvije brigade prečišćeno je Koševo i preostali dio Centra grada.

Kada se nešto poslije pola noći njemački odred iz Vijećnice povukao i uz teške gubitke Obalom probio prema Marindvoru, 181. divizija je ubrzano napustila i posljednji položaj na liniju Hum (k. 816) — Velešići — potok Sušica, sa glavnom oslonom tačkom u Kasarni i kompleksu vojnih radionica. Trideset osma divizija je do zore, zajedno sa ostalim jedinicama, nastavila čišćenje preostalog dijela grada, glavne i teretne željezničke stanice, tako da je grad u 8.00 sati 6. aprila bio potpuno slobodan.

Treći udarni korpus je, međutim, odmah³¹ od Operativnog štaba dobio nov zadat�ak. Iz Sarajeva je dolinom Krivaje hitno upućen u paralelno gonjenje radi presijecanja odstupnice 21. brdskom korpusu. Korpus je sa obje divizije trebalo da izbije u rejon Zavidovića, odnosno na sektor Zepče — Maglaj, a u izvršenju zadatka sa lijeve obale Bosne sadejstvovala bi mu 53. divizija.

Premda je korpusu dat zadatak već 6. aprila, kada se uvidjelo da je zakašnjenjem Operativne grupe 5. korpusa ispuštena šansa da se glavnina 21. korpusa odsječe na izlazu iz Sarajevskog polja i da je, uglavnom, preostalo samo frontalno gonjenje (čak je i korpusna zapovijest izdata istog dana),³² polazak je bio predviđen tek poslije podne 7. aprila, poslije defilea, u kome je trebalo da učestvuje i kompletan 3. korpus. Time je izgubljeno dragocjeno vrijeme, a ni drugi postupci i pravci naredenog kretanja nisu tome išli u prilog.

Jedan dan je možda i bio neophodan za predah jedinica izmornih u višednevnim borbama na visovima Romani je, ali ne i učešće u defileu. Obje divizije su dobro iskoristile predah. U njihove redove još u toku 5. aprila i uličnih borbi stupili su mnogi pripadnici udarnih grupa i drugi građani, a to se nastavilo i 6. aprila, pa je i 38. divizija iz oslobođenog Sarajeva krenula sa do tada najvećim brojnim stanjem — oko 5.000 boraca i starješina.

³¹ Zadatak prvo dat usmeno, a sutradan preciziran i pismeno. Zapovijest Operativnog štaba sarajevske grupe korpusa JA od 7. aprila 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 106, str. 576.

³² Zapovijest Štaba 3. korpusa od 6. aprila 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 103, str. 558—559.

Dok je 27. divizija krenula preko Semizovca i Vareša, 38. divizija je, ostavljajući u Sarajevu svoju 18. brigadu (Štab u današnjoj ulici Svetozara Markovića i sve teške ranjenike), zajedno sa Štabom korpusa, morala prvo na Sokolac, radi preoružanja jedinica prispjelim sovjetskim oružjem, što sa stanovišta izvršenja osnovnog zadatka — gonjenja neprijatelja — apsolutno nije bilo nužno. Desetog aprila 38. divizija je sa 27. divizijom krenula prema Zavidovićima. Glavnina divizije iz Sokoca krenula je preko Olova i trebalo je da nastavi dalje dolinom Krivaje, a njeni 18. brigada iz Sarajeva u Brezu, da bi se preko Vareša i ona uključila u divizijsku kolonu kod ž. st. Careva Ćuprija, u dolini Krivaje. Dva dana kasnije, kada je 27. divizija kod Zavidovića već uveliko ponovo bila u borbi sa jedinicama 21. korpusa 38. divizija, koja je bila dostigla Oovo i Carevu Ćupriju na putu prema Zavidovićima, dobila je naredenje da se vratи u Sarajevo i smjeni 4. krajišku diviziju. Nakon toga, pokret je izvršen pravcem Oovo — Dragoradi — Rakova Noga — Sirovine — Kalauzovići — Vučja Luka — Vasin Han — Vratnik — Centar grada.

Ukupni gubici 38. divizije u sarajevskoj operaciji bili su 157 poginulih, 336 ranjenih i 31 nestao. U isto vrijeme, divizija je, po svojoj procjeni, izbacila iz stroja 1.370 neprijateljskih vojnika i ofi-oira i zarobila 430. Plijen je, takođe, bio obiman: 822 puške, 37 puškomitrailjeza, 6 mitraljeza, 3 minobacača, 25 automata, 15 automobila, 3 kamiona, 70 željezničkih vagona. Za to vrijeme divizija je popunjena sa 2.017 novih boraca, od toga 585 dobrovoljaca iz Sarajeva. U to vrijeme divizija je imala 487 članova i 30 kandidata za članove KPJ, te 650 članova SKOJ-a.³³

³³ Izvještaj političkog komesara 3. korpusa od 20. aprila 1945. godine. *Zbornik NOR-a*, tom IV, knj. 34, dok. 130, str. 718.

Peti korpus

Sastava:

— 4. krajiška divizija (6. i 8. brigada), komandant, pukovnik PETAR VOJNOVIĆ, umro kao general-m.ajor u penziji. Politički komesar, potpukovnik DIMITRIJE BAJALICA, pukovnik u penziji;

— 10. krajiška divizija (7, 9. i 17. brigada), komandant, pukovnik VOJO TODOROVIĆ, narodni heroj, general-pukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik RADE BASIĆ, narodni heroj, pukovnik u penziji.

SASTAV ŠTABA

Komandant 5. korpusa Jugoslovenske armije, general-major Slavko Rodić, narodni heroj, umro 1949. kao general-potpukovnik JNA

Politički komesar 5. korpusa Jugoslovenske armije pukovnik Ilija Đošen, narodni heroj

Zamjenik komandanta 5. korpusa Jugoslovenske armije, pukovnik Nikola Karanović, narodni heroj, general-pukovnik u penziji

Načelnik štaba 5. korpusa Jugoslovenske armije potpukovnik Velimir Knežević, general-pukovnik u penziji

*Zapovijest Štaba 5. korpusa Jugoslovenske
armije od 27. marta 1945. štabovima
4. i 10. divizije¹*

STAB V KORPUSA
JUGOSLOVENSKE ARMije
Op. br. 1
27. marta 1945. god.
u 11,00 časova

Zapovijest Štaba 5. korpusa Jugoslovenske armije od 27. marta 1945.

ZAPOVIJEST

Sekcije: Travnik, Zenica, Prozor i Konjic 1:100.000

Za izvršenje opštег zadatka izbijanja korpusa na polazne pozicije na liniji: Rajlovac — Grdani i napad na Sarajevo, snagama 4. i 10. divizije izvršićemo prelaz komunikacije: Kiseljak — Busovača na liniji Busovača — Gromiljak i forsirati r. Bosnu na odsjeku s. Radinovići — s. Kakanj.²

Dio komunikacije Busovača — Gromiljak zaposjednut je i branjen neprijateljskim snagama i to: Busovača grad 935, Klokoči 150, Hrastovi i Bilalovac 230, s. Brestovsko i Dugo Polje 200, Brezova Kosa, s. Jehovac 90, Gromiljak 220, Kiseljak 600 neprijateljskih vojnika.³

Dio železničke pruge Visoko — Zenica zaposjednut je i branjen: Visoko 1350, s. Arnavovići 80, s. Gračanica, s. Poljice i s. Čatići sa 370 neprijateljskih vojnika. Kakanj (Zgošća rudnik — ž. st. Kakanj i Kakanj — Dobojski) 1.100, od toga 500 Nijemaca i 600 ustaško-domobranskih vojnika. Na prostoriji Zgošća rudnik zaposjednute su i fortifikacijski utvrđene k 440, 583, 532, 573, 375. Željeznički most Kakanj — Dobojski branjen je sa dva bunkera sa desne i dva sa lijeve strane r. Bosne. Bunkeri su od betona, neustanovljene debeline i naoružanja. Most preko r. Bosne za Zgošću branjen sa 2 bunkera izrađena od drveta i zemlje, bunker ugrađeni žicom i postav-

¹ Kopija originala (pisana na mašini, latinicom), u AVII, reg. br. 7-1, k. 462. (dok. 74).

² Bliže o tome vidi dok. br. 111 i 147.

³ Na komunikaciji Kiseljak — Busovača tada je bio policijski puk »Nagel« (vidi AVII, reg. br. 1/5, k. 6: Dnevnik majora Bema). Pored ovoga puka, u pomenutim mjestima je bilo i drugih njemačkih i ustaško-domobranskih dijelova.

ljene mine. Na dijelu pruge Kakanj — Lašva nalazi se 150 Nijemaca i Čerkeza. Sva gore navedena uporišta branejna su posadama sa stavljenim od Nijemaca, ustaša, domobrana, talijanskih fašista divize »San Marko« i Čerkeza.⁴

Snage našeg Korpusa sa prostorije Fojnice prelaziće državni drum Kiseljak — Busovača noću 28/29. o.mj., a 29/30. o.mj. forsiće r. Bosnu na dijelu s. Radinovići — s. Kakanj i postaviti se na prostoriju: s. Kraljeva Sutjeska — s. Trnovci — s. Bištranj — s. Slapnica — s. Obre — Zgošća — s. Zivalji.⁵

Radi vezivanja neprijateljskih snaga na udaljenim prostorijama od mjesta prelaza r. Bosne od našeg Korpusa, te radi sprečavanja intervencije u momentu forsiranja rijeke, vršiće se snažan pritisak i presjecanje komunikacije na području Sarajeva, Zeničkom sektoru⁶ i Centralnoj Bosni između Doboja i Zepča.⁷

NAREDUJEMO:

10. divizija:

28. o.mj. do pred mrak prikupiće se na položaje zap. od drž. druma Kiseljak — Busovača na dijelu Brezova Kosa — s. Klokoti zaključno, u prvi sumrak izvršiti prelaz na dijelu ove komunikacije. Po potrebi slomiti neprijateljski otpor i izvršiti proboj na ovoj liniji i postaviti se na prostoriju s. D Papratnica — s. Koprivnica — s. G. Papratnica — s. Džindići — s. Seoča, sve zaključno, sa koje prostorije izvršiti pripreme za forsiranje r. Bosne. Pristupiti izviđanju i obezbjediti se sa pravca Visoko i od neprijateljskih snaga na komunikaciji s. Kiseljak — s. Klokoti.

Zona širenja, desno; Brezova Kosa — s. Lješovo — s. Mokronoge isključno. Lijevo: s. Klokoti, zaključno s. G. Papratnica, zaključno s. Koprivnica.

29. o.mj. u 18,00 časova forsiće r. Bosnu na otsjeku s. Radinovići — s. Doboje zaključno, i to: desnom grupom, jačine prema potrebi i mogućnostima, prebacivanje juž. od s. Doboja na najpotpunijem mjestu. Zadatak je ove grupe da po izvršenom prelazu zatvori pravac Visoko — Kakanj, poruši želj. prugu što južnije od s. Doboja i osigura glavnini snaga likvidaciju neprijateljskih snaga na mostu Kakanj — Doboje i mostu Zgošća, kao i nesmetan prelaz preko r. Bosne i izbijanje na odredenu prostoriju.

Lijevom grupom divizije izvršiti prelaz kod s. Doboja, likvidirajući u snažnom naletu posadu koja brani most kuda treba da pređu

⁴ Na sektoru Visoko — Zenica tada su bili ostaci 4. i 5. puka bjelogardijskog Ruskog zaštitnog korpusa, Borbena grupa »Hart«, 81. ladensšicen — puk i nekoliko njemačkih samostalnih bataljona za osiguranje, a od ustaško-domobranksih snaga — jedinice 17. hrvatske pješadijske divizije i dijelovi 8. hrvatske divizije. Pored toga, oko 1000 Italijana je bilo u bataljonima za osiguranje i radnim bataljonima, dok je 49. fašistička (italijanska) legija »San Marko« bila tada na sektoru Ivan-Sedla. (Bliže o rasporedu pomenutih snaga vidi dok. br. 16, 54, 75 i 118).

⁵ Posljednja tri mesta su dopisana mastilom.

⁶ Vidi dok. br. 123, 127, 153 i 164.

⁷ Vidi dok. br. 140 i 152.

glavne snage. Likvidaciji mosta sadejstvovaće brigada 4. divizije nà desnoj obali rijeke. Po likvidaciji mosta izvršiti odmah prebacivanje svih snaga Divizije i izbiti na prostoriju: s. Kraljeva Sutjeska isključno⁸ — s. Trnovci — s. Bištrani — s. Slapnica — s. Obre — s. Hrasno zaključno, osigravajući se prema neprijatelju sa linije Vareš — s. Podlugovi, Visoko — s. Catići i Visokog.⁹

4. divizijski:

28. o.mj. do pred mrak prikupić se na položajima zapadno od državnog druma s. Klokoti isključno — s. Busovača isključno. U sumrak izvršiti prelaz na dijelu ove komunikacije, po potrebi slama-jući neprijateljski otpor, i postaviti se na prostoriju: s. Koprivnica isključno — s. Bićer zaključno — s. Desetnik zaključno s. Viduša — zaključno — s. Sebinje!¹⁰ — s. G. Papratnica isključno, sa koje pro- storije izvršiti prikupljanje i pripremu za likvidaciju mosta preko r. Bosne za Zgošću i rudnika Kakanj. Pristupiti izviđanju i obezbjediti se od neprijatelja sa pravca: Busovače, drž. druma Busovača — s. Klokoti i od Zenice. Zona širenja, desno: granica lijeve zone 10. divizije isključno; lijevo: s. Polje — Zapaline — s. Sopotnica — s. Vidiša, sve zaključno.

29. o.mj., po izvršenim pripremama, početi sa napadom za for- siranje r. Bosne u 18,00 časova na otsjeku s. Doboј isključno — Kakanj zaključno, likvidirajući u snažnom naletu posadu mosta kod ž. st. Kakanj, kuda prebaciti ostale snage Divizije. Po uspostavljanju mostobrana izvršiti prebacivanje snaga i izbiti na prostoriju s. kraljeva Sutjeska zaključno — s. Zivalji zaključno — s. Zgošća za- ključno — s. Hrasno isključno — s. Bjelovići zaključno — s. Halji- nići zaključno, gdje vršiti izviđanje i obezbjediti se od neprijatelja sa pravca Zenice i Vareša. Snage majora Miće¹¹ sadejstvovaće sa snagama na lijevoj obali r. Bosne u likvidaciji uporišta s. Zgošća, mosta za Zgošću i želj. mosta Kakanj — Doboј, što će detaljno regu- lisati Štab 4. divizije. Prvenstveno težiti likvidaciji uporišta koja neposredno štite mostove i samih mostova, stvarajući već na taj na- čin mostobran za prebacivanje preko rijeke. Na što udaljenijim mje- stima od glavnih prelaza 4. i 10. divizije (Zgošća i Doboј), rušiti pru- gu u pravcu Visokog, postavljajući na tim mjestima zasjede i to: jače ka Visokom, a slabije prema Zenici. Štab 5. korpusa sa svojim dijelovima vršiće prelaz preko komunikacije Busovača — Kiseljak i r. Bosne pravcem nastupanja 4. divizije.

Veze: komandno mjesto Štaba korpusa do 28. o.mj. do 12,00 ča- sova — Fojnica.

28. o.mj. od 12,00 časova do 18,00 časova — Pridola. Prelaz preko druma izvršiće se glavninom kolone IV divizije. 29. o.mj. od 12,00 časova na putu Sebinje — Kakanj most. Prelaz preko r. Bosne vršiće sa IV divizijom.

⁸ i ¹⁰ Riječi »Isključno« i »s. Sebinje« dopisane su mastilom.

⁹ Vidi dok. br. 147 i 205-211.

¹¹ Riječ je o grupi bataljona 4. udarne divizije JA pod komandom Miće Ko- lundžije, koja je tada dejstvovala na desnoj obali Bosne. Po forsiranju Bo- sne, 4. aprila 1945. Stab 4. udarne divizije JA naredio Štabu 3. bataljona 11. krajiške brigade (on je do tada bio u sastavu grupe bataljona) da ostane na prostoru Vareš — s. Pogar sa zadatkom: obezbeđenje od Olova i Kaknja, razbijanje milicije i mobilizacija ljudstva (vidi AVII, reg. br. 35-1, k. 771/A).

Daljnje mjesto Štaba javiće se radiogramom.

Centar veze korpusa gdje i komandno mjesto.

Veza će se održavati: sa štabovima divizija radio-vezom i kuririma. Pored redovnih radio-veza sa IV i X divizijom, počev od 28. o.mj. od 18,00 časova održavati radio-vezu svaka 2 sata.

Postupak sa ranjenicima: Ranjenike u borbi prilikom prelaza komunikacije Brezova Kosa — Busovača uputiti u Fojnicu. Štabovi divizija organizovaće njihovo daljnje otpremanje za bolnicu G. Vukovar. Ranjenike u borbi pri forsiranju r. Bosne nosiće divizije sa sobom.

Znaci raspoznavanja:

- 28. III Kamion — Kiseljak
- 29. III Bicikl — Bosna
- 30. III Bacač — Bihać
- 31. III Bunker — Brod
- 1. IV Avion — Aerodrom
- 2. IV Strojnica — Srbija
- 3. IV Mina — Morava

Ugovoreni znaci:

- 28. III Marko — Janko
- 29. III Vojo — Mato
- 30. III Nikola — Nenad
- 31. III Siavko — Sava
- 1. IV Pero — Pavle
- 2. IV Đorđe — Košta
- 3. IV Josip — Mujo

Vidni znaci (dnevni):

Poziv:

Odgovor:

28. III.

Mahanje kapom iznad glave.

Mahanje kapom ispred prsiju.

29. III.

Odvjeti pušku uspravno iznad
slave.

Izbaciti pušku ispred sebe
2 puta.

30. III.

Izbaciti pušku tri puta u desno.

Izbaciti pušku dva puta u vis.

31. III.

E>ići pušku dvjema rukama iz-
nad glave.

Izbaciti dva puta pušku dvjema
rukama horizontalno ispred pr-
sa.

1. IV.

Kruženje puškom u desnoj ruci.

Mahanje puškom u lijevoj ruci
ispred sebe.

2. IV.

Mahanje rukama naprijed i nazad. Puška u desnoj ruci.

Mahanje kapom iznad glave lijevom rukom.

3. IV.

Izbacivanje puške desnom rukom u stranu.

Izbaciti pušku desnom rukom 2 puta u vis.

Ishrana: Do prelaska r. Bosne vršiće se rezervnom hranom koju jedinice nose sobom. Po izbijanju na desnu obalu r. Bosne iz sredstava prikupljenih na terenu.

Organizaciju pokreta, prelazak komunikacije, forsiranje r. Bosne pripremiti tako, da svaka jedinica bude detaljno upoznata o svim zadacima u pokretu i borbi. Predvidjeti sva borbena sredstva za napad pri stvaranju mostobrana i presjecanju komunikacija. Komandantima i starješinama objasniti detaljno zadatke i narediti forsiranje rijeke pod svaku cijenu.

Naređenje za dalji rad izdaće se po izbijanju na određenu prostoriju na desnoj obali r. Bosne.

28. o.mj. do 12,00 časova štabovi divizija izvjestiće radiogramom da su im jedinice postavljene na polaznim položajima za prelaz komunikacije.

Prijem zapovijesti potvrditi.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politički komesar,
pukovnik:
Dosen Ilija
12

Zamjenik komandanta,
pukovnik:
Nikola Karanović

¹² Na poledini kopije originala dopisano je mastilom, cirilicom, sljedeće:
»Mićo (Kolundžija — prim, red.)
Vrtlište — Brnj — Bjele Vode? Bijela Njiva
Sajo (Grbić, komandant 8. krajiške brigade — prim, red.)
Konak — Zagrade
Milančić (Miljević, komandant 6. krajiške brigade — prim. red.)
Zivalji — Kovači
Drenovik — Tešev
Jurjevići — Balići — Odžak
Divizion (1. artiljerijski divizion 4. divizije — prim, red.)
Inten. — bolnica
Moljušići
Kralići (na tom prostoru su bile raspoređene jedinice poslije prelaska preko rijeke Bosne (vidi dok. br. 164).

*Izveštaj Štaba 5. korpusa operativnom
Štabu grupe korpusa 8. aprila 1945.*

S T A B
5. KORPUSA J. A.
Op. str. pov. br. 8
Dana 8. IV. 1945. g.

Operacijski izvještaj
grupe brigada
5. Korpusa.

Štab ovog Korpusa dobio je 23. III. 1945. godine od Operativnog štaba radiogramom naređenje, da sa snagama 4. i 10. divizije (bez jedne brigade) učestvuje u napadu na Sarajevo sa polaznih položaja: Raj lovac — Grdonj.

U trenutku dobivanja ovog naređenja 4. divizija nalazila se je na sektoru: Zenica — Busovača, a 10. divizija na sektoru: Fojnica — Kreševo, na lijevoj obali r. Bosne. Jedna grupa bataljona 4. divizije operisala je na desnoj obali r. Bosne.

Za izvršenje gornjeg naređenja grupa brigada ovoga Korpusa stavljena je pred slijedeće zadatke:

1. — Prelaz preko jake branjene i utvrđene komunikacije Sarajevo — Busovača,
2. — Nasilan prelaz preko r. Bosne, i
3. — Prelaz preko jake branjenih i utvrđenih komunikacija Podlugovi — Vareš.

Prema podacima koje je ovaj Stab imao, gore navedene komunikacije i r. Bosna prestatvljale su za grupu brigada ovog Korpusa ozbiljne prepreke, i to: komunikacije radi toga, jer su bile jako branjene od strane neprijatelja i utvrđene; a r., Bosna obzirom na njenu širinu, dubinu i vodostaj u ovo doba godine. Neprijatelj je branio sve postojeće mostove preko r. Bosne jakim snagama. Sve za njega nepotrebne mostove srušio je tako, da bi njihova opravka iziskivala dugo vrijeme, stručno osoblje i dovlačenje potrebnog materijala. Grupisanje neprijateljskih snaga bilo je jače ka Sarajevu i ka Zenici, a slabije na otsjeku: Visoko isključno — s. Bošnjaci.

Na osnovu toga ovaj Stab odlučio je, da prelaz preko prve komunikacije i forsiranje r. Bosne izvrši na sektoru sjeverno, Buso-

vača isključno — s. Bošnjaci; južno, Gromiljak — s. Radinovići. Stoga prebačena je 4. divizija (bez jedne brigade) pravcem: s. Rankovići — s. Rostovo — s. Šebešić na prostoriju Fojnice do 26. III. 1945. godine. Štabu 10. divizije u Fojnici naređeno je, da jednovremeno preduzme izviđanje sa svojim izviđačkim organima u pogledu:

1. — jačine osiguravajućih snaga na i pored komunikacije Gromiljak — Busovača,
2. — postojećih mostova na izabratom otsjeku za prelaz r. Bosne, njihovo stanje i odbranu,
3. — porušenih mostova, mogućnost njihove opravke i njihovu odbranu, ukoliko ista postoji,
4. — postojanje gazova i kakvih imma, mogućnost njihove upotrebe u ovo doba godine,
5. — postojanje plovnih sredstava (skela, čamaca itd.) po mjestu i broju, i
6. — mogućnost izrade plovnih sredstava, kakvih i u kojoj koštini.

Ovim izviđanjem ustanovljeno je: da je komunikacija Gromiljak — Busovača na cijelom svom dijelu branjena, da na namjeravanim otsjeku prelaza r. Bosne ima dva ispravna mosta i to kod Kakanja i s. Doboja, da su svi ostali mostovi porušeni u tolikoj mjeri da njihova opravka ne dolazi u obzir, da ima gazova, ali u ovo doba godine se ne mogu koristiti i da nema nikakvih plovnih sredstava na samoj rijeci.

Prema dobivenom zadatku i prikupljenim podacima ovaj Štab odlučio je, da prelaz preko komunikacije s. Kiseljak — Busovača vrši na dijelu Gromiljak isključno — Busovača isključno. Snagama Zeničkog sektora koje ne učestvuju u napadu na Sarajevo da naredi napad na Busovaču radi vezivanja neprijateljskih snaga i olakšanja našeg prelaza. Po izvršenom prelazu grupa brigada imala je izbiti na prostoriju: s. Seoče — s. Koprivnica — s. Bičer — s. Desetnik — s. Viduša — s. Džindići.

U toku 28. III. o.g. grupa brigada izvršila je pokret sa prostorije Fojnice na položaje zap. od komunikacije Gromiljak isključno — Busovača isključno, svaka prema svojim otsjecima prelaza. Pred mrak divizije su stigle na odredene prostorije i u 19,00 časova otpočele su sa prelazom preko komunikacije. Prelaz je izvršen po predviđenom planu. Neprijateljska uporišta na liniji Busovača — Gromiljak likvidirana su i grupa brigada izašla je na određenu prostoriju 29. III. do 16,00 časova.

U toku 29. III. o.g. vršeno je izviđanje i pripreme za prelaz preko r. Bosne, razvodenje jedinica na određene polazne položaje za napad. Razvodenje je izvršeno neopaženo od strane neprijatelja. Neprijatelj jačine 4 bataljona Njemaca i ustaša, sa 9 protivavionskih topova 37 mm i 2 oklopna voza branio je uporišta na prostoriji Kakanj, a na otsjeku s. Bošnjaci zaključno — s. Dobrinje isključno. Uporišta Dobojsko — Kakanj bila su jako utvrđena i branjena kao i mostovi koji su neposredno bili branjeni betonskim bunkerima. Dana 29. III. o.g. u 18,00 časova, poslije snažne artiljerijske pripreme, početo je sa koncentričnim napadom na neprijateljska

uporišta. Napad je vršen sa zapada od snaga grupe brigada, koje su se nalazile na lijevoj obali r. Bosne, a sa istoka od grupe bataljona koja je operisala još ranije na densoj obali r. Bosne. Ista je bila za ovu operaciju pojačana sa jednim bataljonom prebačenim preko rijeke na desnu obalu i na brzu ruku izgrađenim čamcima. Napad je bio osiguran pobočnicama od pravca Visoko i Zenice, čiji je zadatak bio napad na neprijateljska uporišta na svojim pravcima. Neprijatelj je dao žestok otpor, ali je isti dobro upravljenom vatrom naših teških oruđa i jurišem naše pješadije slomljen. Došlo je do borbe prsa u prsa sa neprijateljem u samim bunkerima. U toku noći 29/30. III. o.g. neprijatelj je preduzimao protivnapade, ali su isti odbijeni. Do 30. III. do 05,00 časova likvidirano je uporište Dobojski dominantni tački na desnoj obali r. Bosne (k. 583 i k. 440). U dalnjem napadu uz efikasno sadejstvo artiljerije uništeni su betonski bunker na samim mostovima u Doboju i Kaknju i oba oklopna voza. Na juriš uzeta je k. 465, te je neprijatelj djelomično uništen a dijelom razbijen. U 13,00 časova istoga dana otpočeo je prelaz glavnine grupe brigada na desnu obalu r. Bosne, koji je završen istog dana do 21,00 čas i izašle na određenu prostoriju: s. Trnovci — s. Kraljeva Sutjeska — s. Zivalji — s. Zgošća — s. Slapnica — s. Bištrani.

Noću 30/31. i 31. III. o.g. vršeno je čišćenje razbijenog neprijatelja, kao i izviđanje ka komunikaciji s. Podlugovi — Vareš. 31. III. o.g. u 15,30 časova izdata je od strane ovog Štaba zapovijest za prebacivanje grupe brigada, sa prostorije gdje su se iste nalazile, preko komunikacije s. Podlugovi — s. Dobravina na prostoriju: istočno, s. Orahovo — k. 1230 — Kicelj — s. Hoćevlje — s. Vlaškovo; jugozapadno, dolina r. Bosne; zapadno želj. pruga s. Podlugovi — s. Dobravina; sjeverno, s. Dobravina — s. Orahovo, a sa prednjim dijelovima ispred ove prostorije. Istog dana poslije podne dobiveni su izvještaji koji su provjereni, da su neprijateljski transporti jedinica »Princ Eugen« divizije u pokretu od Sarajeva ka Varešu da se u Varešu nalaze oko 4000 Nijemaca iste divizije i jedna bojna ustaška, te da neprijatelj sa prostorije Vareš vrši izviđanje ka našoj grupi brigada. Ujedno su javljeni pokreti neprijatelja od linije s. Pogari — Vareš — s. Kralupi ka zapadu, sa jačim grupisanjem na svom desnom krilu. Usljed toga ovaj Štab obustavio je pokret po zapovjeti Op. br. 2. Da bi se osujetila neprijateljska namjera — nabacivanje grupe brigada na r. Bosnu sa sjeveroistoka — ovaj Štab naredio je upućivanje naših snaga na liniju: s. Trnovci — s. Poljani — Rtanj — s. Bastašići — s. Borovica — s. Lipnica, sa ciljem sprečavanja neprijateljskih namjera i razbijanja njegovih snaga. U toku noći 31. III./1. IV. o.g. naši dijelovi uhvatili su dodir sa neprijateljem. U zoru 1. IV. o.g. neprijatelj je preuzeo žestok napad sa jednim ojačanim pukom i artiljerijom »Princ Eugen« divizije na naše snage koje su branile gornje položaje. Neprijateljski napad odbijen je. Pogodnim manevrom naših jedinica u bok i u leđa, neprijatelj je razbijen i rastrojeno se povukao ka Varešu gonjen od naših snaga. Tom prilikom pretrpio je velike gubitke.

Noću 1/2. IV i 2. IV. o.g. prije podne vršeno je izviđanje ka komunikacijama u dolini r. Stavnje, izviđačkim dijelovima grupe brigada. Tom prilikom utvrđeno je, da je najpogodniji otsjek za pre-

laz između s. Dubravine i s. Kralupi. 2. IV. o.g. u 14,00 časova grupa brigada preduzela je pokret sa prostorije gdje se je nalazila, prešla komunikaciju s. Dobravine — s. Kralupi i 3. c.mj. predveče izbila na prostoriju: s. Budoželje — s. Neprivaj — s. Orahovo — s. Kunosići. Tom prilikom je napadnuto i likvidirano neprijateljsko uporište Vareš koje je branila izviđačka bojna 8. Pavelićeve divizije, jedna četa ustaša i milicija. Prelaz izvršen je po predviđenom planu, zaštićen pobočnicama kao i rušenjem pruge na bokovima prelaza.

4. IV. o.g. čišćena je prostorija od neprijateljskih razbijenih ostataka, vršeno je pregrupisavanje snaga i sređivanje i odmor jedinica.

5. IV. o.g. grupa brigada ovog Korpusa sa prostorije: s. Budoželje — s. Neprivaj — s. Orahovo — s. Kunosići izvršila je pokret na prostoriju: s. Celjanovići — s. Gajevi — s. Srednje — s. Višnjica, vršeći ujedno jačim izviđačkim dijelovima izviđanje ka Sarajevu. 6. o. mj. grupa brigada ovog Korpusa sa prostorije s. Celjanovići — s. Gajevi — s. Srednje — s. Višnjica vrši podlaženje ka Jošanici — s. G. Vogošće — s. Nahorevo radi ovladivanja polaznim položajima na toj liniji i napada na Sarajevo. Jedna brigada upućena je na neprijateljsko uporište Semizovac i na komunikaciju Semizovac — Reljevo, radi likvidacije Semizovca i presjecanja komunikacije Semizovac — Reljevo. Istoj brigadi stavljen je u zadatak i zaštita desnog boka naših snaga. U 16,00 časova ovladana je gornja linija i odmah produženo nastupanje ka Sarajevu. Obzirom na novostvorenu situaciju 10. divizija orijentisana je ka komunikaciji Reljevo — Semizovac, radi dejstva u bok neprijateljskim snagama koje se povlače, dok je 4. divizija ušla u Sarajevo

U toku 6/7 i 7. IV. o.g. likvidirano je i oslobođena neprijateljska uporišta s. Reljevo, s. Semizovac, s. Ilijaš, s. Podlugovi i Visoko, te je nastavljeno gonjenje neprijatelja zapadno ka Kiseljaku, a sjeverno ka Kakanju.

U borbama za grad Sarajevo od 27. III. 1945. do 6. IV. zaključno naše jedinice postigle su slijedeće rezultate:

<i>Ubijeno.....</i>	1292	neprijateljskih vojnika, od toga 6 oficira,
<i>Ranjeno.....</i>	1051	neprijateljskih vojnika, od toga 1 oficir,
<i>Zarobljeno.....</i>	835	neprijateljskih vojnika, od toga 2 oficira, od njih 1 general biv. jug. vojske,
Svega:	3178 neprijateljskih vojnika.	

<i>Zaplenjeno je:</i>	19 protivavionskih topova, 1 protuoklopni top, 59 puškomitraljeza, 9 teških mitraljeza, 514 pušaka, 26 strojnica, 55 pištolja,
-----------------------	--

10 lakih bacača,
2 teška bacača,
2 protuoklopne puške,
1 bacač plamena,
113.955 metaka 7,9 m/m,
132 konja,
140 šinjela,
7 vagona hrane,
1 vagon masti,
1 vagon jaja,
1.212 bacačkih granata,
450 ručnih bombi.
29 samara,
307 opasača,
36 fišeklija,
205 čebadi,
19 telefona,
5 telef. centrala,
2 radiostanice,
3 radioaparata,
300 ranaca,
133 para obuće,
30 kgr sanitet, materijala,
2.000m telef. kabla,
12 pari veša,
1 daljinomjer,
1 dvogled,
7 šatorskih krila,
8 šinjela,
2 magacina sa većim količinama
hrane i ratne spreme.

Uništено je:

4 lokomotive,
10 oklopnih vagona
39 običnih vagona sa drvenom
gradom,
6 mostova, od kojih 1 raspona
70 m na ž. pruzi u Dobojselu.
7 propusta
10 km želj. pruge,
5 kamiona,
1 oklopni auto,
1 luks. auto,
101 tovarni konj,
37 pušaka,
12 puškomitrailjeza,
2 tenka,
1.500 bacačkih granata.

Oštećeno:

1 oklopni voz,
1 telef. centrala,
2 kamiona.

Naknadno zapljenjeno:

4 protuoklopnatopa.

Vlastiti gubici:

68 mrtvih,
376 ranjenih,
1 nestao

Svega: 445

Oružje-

3 puškomitraljeza,
4 puške

Grupa brigada ovog Korpusa radi zauzimanja polaznih položaja za napad Rajlovac — Gordonj i napada na Sarajevo stavljena je u toku izvršenja pred nekoliko zadatka, bilo uslijed prepreka koje je imala savladivati, bilo uslijed mjera preduzetih od strane neprijatelja, a koji su mogli biti savladani jedino bomboom. Velike visinske razlike u savladivanju zemljišta, kao i slaba komunikativnost stavili su pred naše jedinice velike zahtjeve. No i pored svega toga brigade ovog Korpusa u potpunosti su izvršile sve zadatke, koji su pred njih bili postavljeni. Teška i osjetljiva operacija nasilnog prelaza preko r. Bosne uspješno je završena.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Zamjenik komandanta,
pukovnik:
Nikola Karanović

Politički komesar,
pukovnik:
Ilija Došen

Peti krajiški korpus u sarajevskoj operaciji

General-pukovnik Nikola Karanović²

Peti krajiški korpus sa svoje četiri udarne divizije, artiljerskom brigadom, tenkovskom četom i velikim brojem malih partizanskih odreda, samostalnih manjih četa i bataljona, neposredno prije polaska u borbu za Sarajevo, u zajednici sa ostalim našim jedinicama, pokrivaо je teritoriju zapadne i centralne Bosne.

Jedinice divizija dejstvovale su na uporišta i oko gradova, na komunikacijama u dolinama rijeka: Bosne, Vrbasa, od Banje Luke i rijeke Une do Bihaća, odnosno do uliva u rijeku Savu. Samostalne čete, partizanski bataljoni i odredi na toj teritoriji kontrolisali su i pomagali narodnooslobodilačkim odborima i komandama mjesta u njihovom radu.

Glavna snaga korpusa, 4. i 10. divizija, dvije brigade iz 39. i 53. divizije, artiljerijska brigada i tenkovska četa, bile su orijentisane i dejstvovale su u dolini rijeke Bosne, od Zenice do Kreševa.

Cjelokupna teritorija zapadne i centralne Bosne, izuzev neprijateljskih garnizona u dolini rijeka Bosne, Vrbasa i Une, bila je do tada pokrivena dobro organizovanim i uigranim narodnooslobodilačkim odborima, od seoskog do oblasnog odbora, osnovnim organizacijama Saveza komunista u najvećem dijelu sela, opštinskim komitetima i oblasnim komitetom KPJ za Bosansku krajinu. Kadrovi u organima vlasti i u Komunističkoj partiji bili su provjereni u borbi i idejno-politički visoko uzdignuti.

Nekoliko dana prije početka sarajevske operacije u Štab 5. korpusa lično je došao zamjenik komandanta Operativnog štaba za operacije na području Sarajeva, drug Slavko Rodić, i predao nam naреđenje o učešću dviju divizija našeg korpusa (bez 1. brigade) u sarajevskoj operaciji. Istovremeno, određen nam je konkretni opšti pravac dejstva sa osnovice Busovača — Kiseljak, pravcem Kakanj — Breza — Crni Vrh — Sarajevo, sa početkom napada 28. marta. Nije rečeno kada snage korpusa treba da izbiju na polazne položaje za napad na Sarajevo. Kao već starim vojnicima, jasno nam je bilo da to mora biti što prije.

Dobivši zadatok, u Štabu korpusa izvršili smo kraću procjenu situacije i došli do slijedećih zaključaka:

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Zamjenik komandanta 5. korpusa u vreme izvođenja sarajevske operacije.

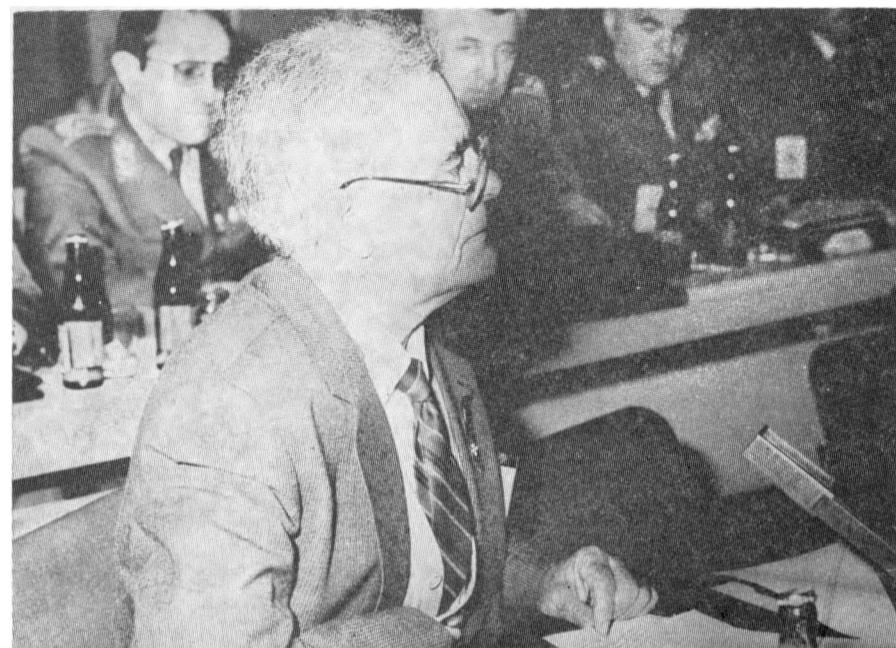
1 — Peti kраjiški korpus, sa svoje dvije divizije, bez jedne brigade — ukupno 5 brigada — radi izvođenja dodijeljenog zadatka mora savladati tri dobro utvrđena neprijateljska pojasa:

- a) u širem utvrđenom rejonu duž ceste Kiseljak — Busovača;
- b) širi rejon ceste i željezničke pruge u dolini rijeke Bosne, forsirajući istovremeno visoko narasu rijeku na dva mosta, koja je neprijatelj dobro utvrdio, na svakom mostu opitno izgradio po četiri bunkera — u Kaknju i s. Doboiu. i posjeo velikim brojem posada, naoružanih automatskim oružjem, sa četiri protivavionska topa — »flaka«, dva oklopa na željeznička vagona i sa još oko 20 topova raznih kalibara;
- c) utvrđeni rejon ceste i ž. pruge (isključno) Visoko — Breza — Vareš;
- d) na čitavom našem putu do Sarajeva zemljište je brdovito ili planinsko, ispresijecano mnogobrojnim dubokim uvalama i dubodolinama, što neprijatelju pogoduje za odbranu, a našim jedinicama usporava kretanje i otežava borbena dejstva. Dužina borbene marš-rute do polaznih položaja do pred Sarajevo iznosi oko 85 km vazdušne linije;
- e) pravac koji je korpusu dodijeljen u ovoj operaciji duž je više od dva puta od pravca koji bi nas vodio pravcem Kiseliak — Sarajevo, a osim toga, neprijatelju bi ostavili komunikaciju Sarajevo — Zenica za slobodno izvlačenje svojih snaga;
- f) za oko 11.000 boraca i veliki broj transportnih grla i komora, za savladavanje ovoga teškoga terena i, bez borbe, našim jedinicama bi trebalo najmanje tri dana marša.

Iznijete zaključke lično sam saopštio zamjeniku komandanta Operativnog štaba za operacije na području Sarajeva i predložio mu: da 5. kраjiški korpus, sa svoje dvije divizije, ukupno 5 brigada, artillerijskom brigadom i tenkovskom četom, ukupno 6 brigada, sa oko 14.000 boraca, izvede napad na Sarajevo opštim pravcem Kiseliak — Sarajevo i Kreševo — Sarajevo. Hercegovačku diviziju bi trebalo prebaciti u širi rejon Kreševa radi sadejstva. Kombinujući dejstva tih snaga sa Hercegovačkom divizijom, preko Igmana ka Sarajevu, 2. i 3. korpusom sa istoka i juga, energičnim napadom treba prisiliti i tući neprijatelja u rejonu Sarajeva, a njegove tenkovske jedinice treba da usmjere svoje odstupanje uskim pojasmom doline rijeke Bosne. Tako bi mi veoma lako mogli tući i nanijeti neprijatelju velike gubitke, te oslobođiti grad bez većih gubitaka.

Komandant 5. korpusa Jugoslovenske armije, general-major Slavko Rodić, prati defile jedinice u oslobođenom Sarajevu, 7. aprila 1945.

Zamjenik komandanta 5. korpusa Jugoslovenske armije Nikola Karanović diskutuje na »okruglom stolu« o dejstvima jedinica 5. korpusa u sarajevskoj operaciji

Naš prijedlog je odbijen.

Odmah smo pristupili pripremama, spremni da sa punim elanom izvršimo dodijeljeni nam zadatak. Sve dok nismo izbili sjevernije od Sarajeva nismo imali nikakve veze sa našim susjednim jedinicama ni sa desne, ni sa lijeve strane. Bilo nam je naređeno da napad počne 28. marta 1945. ujutro i mi smo ga na vrijeme otpočeli.

U prvom naletu neodoljivim jurišem pregažena su neprijateljska uporišta oko ceste Busovača — Kiseljak i duž nje, a u toku toga dana, kasno u noć, izbili smo pred zaposjednute dobro organizovane i utvrđene visove iznad lijeve obale rijeke Bosne. Naš dalji napad zaustavila je dobro organizovana neprijateljska vatrica. S obzirom na to da su naše jedinice na tom brdovitom zemljištu bile razvučene, po dubini svog pokreta, bilo je jasno da ih treba prikupiti i organizovati za dobro pripremljen napad.

Izvršivi artiljerijsku pripremu za napad na Kakanj i s. Doboju iz topova i minobacača i koncentrišući glavninu naših snaga na te pravce, 29. marta sve jedinice prešle su u napad i sutradan do zore ovladale neprijateljskim položajima i željezničkim stanicama. Tada smo zarobili dva oklopna vagona, četiri topa — »flaka« i 20 drugih raznih topova. Sve do mostova preko r. Bosne vođena je žestoka borba, prsa u prsa, a naročito za utvrđene visove oko Kakanja i s. Doboja i željezničke stanice, i za oklopne vagone. Te položaje, sa četiri bataljona Nijemaca, dosta ustaša-koljaša i domaće milicije, branio je zloglasni ustaški pukovnik Sudar. Dalji naš pokret zadržala je snažna vatrica automatskog oružja iz betonskih bunkera i sa

dominantnih visova na desnoj obali rijeke Bosne. Zrna naših protivoklopnih pušaka i topova rikošetirala su od tih bunkera kao puščana zrna. Ali, na kakanjskom i dobojskom mostu naši borci, Krajišnici, doskočili su švapskim utvrđama svojim vojničkim lukavstvom. Prikupili su u grupe po nekoliko artiljerijskih oruđa i protivtenkovskih pušaka i privukli ih blizu bunkera. Gadanjem plotunom iz svih oružja u jednu tačku, objekti nisu izdržali i Nijemci su iz njih počeli bježati preko mostova. Krajišnici su odmah krenuli na juriš i mostovi su savladani. Niz rijeku Bosnu plivalo je na desetine leševa neprijateljskih i naših boraca.

Nastala je, potom, krvava borba za utvrđene kote na desnoj obali rijeke Bosne, koje su Nijemci uporno držali. Juriš za jurišem izvodile su naše jedinice, a posebne nam je muke zadavala i velike gubitke nanijela utvrđena kota 465, koja dominira nad mostom u Kaknju. Prestala je odbrana neprijatelja i naši juriši su prestali, a prestala je i grmljavina svih vrsta oružja i oruđa u doilni rijeke Bosne. Ustaškom krvniku Sudaru onemogućeno je da dalje pali i ubija naševini narod. Odsjek Kakanj — Visoko (isključno) i dolina r. Bosne bio je u našim rukama.

Odmah je otpočelo prebacivanje naših jedinica preko mostova. Tek što su snage 5. korpusa ovladale rijekom Bosnom u dodijeljenim im rejonima i otpočele pokret ka svom cilju, od naših blagovremeno upućenih izvidnica ka Brezi i Varešu dobili smo izvještaj da se iz pravca Vareša ka Kaknju kreću dve kolone divizije »Princ Eugen«, sa dosta tovarnih konja i da su te kolone dugačke nekoliko kilometara. Jasno nam je bilo šta neprijatelj smjera, pogotovo što se kreao sjevernije i paralelno rijeci Bosni — nameravao je da nam zade u bok i pozadinu i da nas nabaci na rijeku. Bez obzira na umor, produžili smo kretanje s ciljem da se odmaknemo što dalje od r. Bosne.

S obzirom na situaciju, u susret tim kolonama sa fronta smo uputili manje naše snage, a na njihove bokove jače. Naša taktika bila je da manjim snagama vodimo frontalne borbe, a posle prvog sudara mi bi se povukli i tako razvukli neprijatelja, a potom bi ga napadali glavninom sa bokova. Prvog aprila uspostavljen je kontakt sa neprijateljem i otpočela je oštra borba između naših već zamorenih i neprijateljskih odmornih snaga. Cijeli dan su naše jedinice izvodile juriš za jurišem i do mraka toga dana razbile tu jedinicu divizije »Princ Eugen«, nanijevši joj osjetne gubitke u mrtvim i ranjenim i natjerale ih na povlačenje ka Varešu. Zarobljen je izvjestan broj Nijemaca i preko 200 konja natovarenih hranom i municijom.

Goneći razbijene dijelove puka neprijateljske divizije »Princ Eugen«, naše jedinice su 2. aprila 1945. godine prešle komunikaciju Podlugovi — Vareš, na odsjeku Dubravine — Kralupi, a narednog dana manjim snagama zauzele Vareš, dok je glavnina stigla u sela Budoželje — Neprivaj — Orahovo — Kunići. Tu smo bili već veoma umorni, a pretrpjeli smo dosta gubitaka. Saznali smo da neprijatelj napušta Sarajevo i da pravcima preko Visokog i Kiseljaka kreće ka Zenici, zbog čega smo 10. diviziju uputili prema dolini rijeke Bosne, radi dejstva u bok neprijatelja u odstupanju, a 4. diviziju u grad Sarajevo.

U tim osmodnevnim borbama jedinice 4. i 10. divizije su se veoma izmorile. Imale su oko 450 mrtvih i ranjenih boraca i starješina.

Ali su svojim junačkim dejstvima i velikim zalaganjem u borbama protiv upornog neprijatelja, organizovanog i sa već unaprijed uređenim sistemom vatre na teško prolaznom zemljишtu, nanijele neprijatelju velike gubitke, a 2. i 3. korpusu olakšale da brže savladaju otpor neprijatelja u užem rejonu Sarajeva.

Neka iskustva iz ove operacije

1. Samo neviđenim poletom, visokim moralom, čvrstim moralno-političkim jedinstvom, izgrađenim nepokolebljivim bratstvom Srba, Muslimana i Hrvata, boraca i njihovih starješina, koji su se borili u našim jedinicama, mogli su se izvršavati tako teški zadaci. Saznanje Krajišnika da idu ka slobodi glavnog grada svoje republike još više ih je nosilo i nisu žalili da daju svoje živote uoči dana slobode;

2. Predanim radom naših partijskih i skojevskih organizacija, te radom političkih komesara, mogle su se izgraditi i stvoriti tako dobro organizovane jedinice, moralno čvrsti i politički svjesni borci, sa izvanrednim kadrovima na čelu, sposobni da tuku i tako elitne neprijateljske jedinice, kao što je bila divizija »Princ Eugen«.

3. Stvaralačka inicijativa starješina, pa i svakog borca, u granicama dodijeljenih zadataka, njihovo majstorstvo u rukovođenju jedinicama, snalaženje u teškoj situaciji, i druge vrline, doprinijeli su, pored ostalog, velikoj pobedi ove naše grupacije u sarajevskoj operaciji. Moglo bi se navesti bezbroj primjera samoinicijative i majstorstva, ali uzeću samo dva:

a) koncentracija više oruđa i oružja na nekoliko mjesta prema bunkerima i njihovo dejstvo u jednu tačku sve dok ih ne bi probili, drugačije ih ne bi mogli zauzeti, i b) komesar korpusa Došen i ja divili smo se velikom majstorstvu rukovodećeg kadra, od komandira čete do komandanta divizije, u vršenju manevra sa jedinicama u okviru dodijeljenoga zadatka, naročito u borbi protiv divizije »Princ Eugen. Radovali smo se što pripadamo takvoj vojsci.

4. Našim dejstvom na uporišta duž ceste Kiseljak — Busovača, a posebno u dolini rijeke Bosne, neprijatelju je trenutno presjećena odstupnica i on je morao odmah sa područja Sarajeva da izdvoji dio svojih snaga za posjedanje položaja koje smo im mi oduzeli. Ova akcija posebno je poremetila njihove planove, jer nisu imali drugoga puta za odstupanje, nego, ovom, za njih, »žilom kucavicom«, a najbliži garnizon sa kojim su se u odstupanju mogli povezati i na njega osloniti bio je garnizon u Zenici.

5. Tokom priprema sarajevske operacije, prije donošenja odлуke, nije saslušano mišljenje rukovodstva korpusa koje učestvuje u napadu na Sarajevo, kao što smo to mi praktikovali ranije, kao vrlo korisno.

6. Zbog ispresjecanog zemljишta, nevjerovatno velikih dubodolina, a i zbog geološkog sastava zemljишta, u toku izvođenja zadatka nismo imali nikakve veze sa pretpostavljenom, a ni susjednom komandom, ostalo nam je da radimo samoinicativno.

7. Ovoga puta posebno se pokazalo da su naše jedinice, organizaciono, borbeno, a posebno moralno-politički oспособljene da uspešno tuku ne samo regularne njemačke formacije već i one elitne

Neka sećanja o partiskom - političkom radu u jedinicama 5. korpusa u vreme pripreme sarajevske operacije¹

General-major Ilija Došen²

Činjenica da je u vreme planiranja i izvođenja sarajevske operacije, odnosno oslobođenja grada Sarajeva, znatan deo zemlje bio oslobođen i da je u glavnom gradu Jugoslavije — Beogradu već bio Vrhovni štab na čelu sa drugom Titom i celokupno rukovodstvo zemlje, govori da je u narodu i jedinicama Narodnooslobodilačke vojske vladalo veliko oduševljenje i neograničena spremnost da se fašističkom nemačkom okupatoru zadaju što smrtonosniji udarci. Stoga je i napad na Sarajevo i oslobođenje glavnog grada republike, kao i gradova na pruzi Sarajevo — Slavonski Brod — Kaknja, Breze, Vareša i Zenice, primljen u jedinicama 5. korpusa sa velikim poletom i oduševljenjem.

Poznato je da je okupator jedan deo svojih snaga sa juga povlačio i preko Sarajeva. Radi obezbeđenja komunikacija, koje su vodile od Sarajeva, neprijatelj je na ovaj prostor oko železničke pruge i druma skoncentrisao svoju elitnu jedinicu »Princ Eugen«, sa čijim delovima su jedinice 5. korpusa vodile svakodnevne borbe i pre početka sarajevske operacije.

Napad na Sarajevo i okolne neprijateljske garnizone borci jedinica 5. korpusa očekivali su svakodnevno i sa nestrpljenjem. Takvo raspoloženje vladalo je i kod naroda u travničkom, bugojnskom i fojničkom kraju, gde su jedinice 10. i 4. divizije operisale. Ovo je područje bilo već ranije oslobođeno te su na njemu delovali narodnooslobodilački odbori, organizacije Komunističke partije i SKOJ-a, Narodnog fronta i organizacije žena. Iako su neka područja u ovim krajevima bila pre njihovog oslobođenja pod snažnjim uticajem ustaške i četničke propagande, u vreme sarajevske operacije znatno je preovladao uticaj narodnooslobodilačkog pokreta. Po selima i gradovima narodnooslobodilački odbori su radili bez ikakvih smetnji i teškoća. Partijske i skojevske organizacije razvijale su široku političku delatnost, a Narodni front je okupljaо u svoje redove najšire narodne mase. Seoske konferencije i veći narodni zborovi su bili vrlo posećeni. U tom političkom radu u narodu, politički komesar vojnih jedinica pružali su veliku pomoć. Drugim rečima, politički uticaj narodnooslobodilačkog pokreta bio je sveobuhvatan i dominirajući.

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Politički komesar 5. korpusa za vreme izvođenja sarajevske operacije.

Sa takvim raspoloženjem naroda u kraju gde su jedinice 5. korpusa operisale, u vojnim jedinicama 10. i 4. divizije otpočele su pripreme za sarajevsku operaciju.

Vojnooperativne i moralno-političke pripreme za ovu operaciju vršene su vrlo temeljito i pažljivo. Razume se, vojno-operativnim pripremama poklonjena je znatno veća pažnja jer je zadatke, postavljene 5. korpusu od strane Štaba sarajevske grupe korpusa, trebalo detaljnije razraditi u svakoj jedinici — počevši od bataljona pa do divizija. Poznato je da su jedinice 5. korpusa dobole u zadatku da predu reku Bosnu, da zauzmu mesta Kakanj, Vareš, Brezu i Ilijaš, te da izvrše napad na Sarajevo sa severozapadne strane, kao i da presek prugu Sarajevo — Slavonski Brod i spreče odstupnicu neprijateljskim snagam i da po izvršenim zadacima napadnu i oslobođe Zenicu.

O vojnooperativnim zadacima i akcijama ne bih govorio, već bih svoja sećanja zadržao samo na moralno-političkim pripremama.

Želim da naglasim da su moralno-političke pripreme bile daleko jednostavnije. Celokupni vojni sastav jedinica 5. korpusa bio je svestan da se fašistički nemački okupator nalazi na izdisaju, ali da je još uvek žilav i snažan u otporu i odbrani. Znalo se je da je neprijatelj koncentrisao znatne vojne snage kako u Sarajevu tako i u mestima duž železničke pruge i druma koji vodi od Sarajeva ka severa. To je bio i jedan od pravaca povlačenja okupatorskih snaga sa juga, pa je na ovom pravcu koncentrisao jedinice »Princ Eugen« divizije sa kojim su se i ranije jedinice 5. korpusa sukobljavale i vodile teške borbe. Stoga je bilo i značajno podvući da će borba biti ozbiljna i teška. Još značajnije je bilo istaći da uništenje ovih neprijateljskih jedinica znači onemogućavanje da se živa neprijateljska snaga koncentriše na drugim frontovima koji su bili pred jedinicama Jugoslovenske armije. Kao dio te armije i kao borci narodno-oslobodilačkog rata i revolucije, te kao borci jedinica 5. korpusa morali su biti svesni da njihova borba u ovoj završnoj etapi prima frontalni karakter na samostalnom jugoslovenskom frontu, koji sa juga, između savezničkih armija, zatvara Jugoslovenska armija. Svesni svog doprinosu pobedi nad fašističkim okupatorom, koji su dali u četverogodišnjoj borbi na samostalnom jugoslovenskom ratištu, borci su sarajevsku operaciju prihvatili sa velikom spremnošću i borbenim elanom. I baš to oduševljenje i polet s kojim su borci kretali u ove bitke, nametali su potrebu da se i taj put podvuče obaveza političkih komesara četa i bataljona, kao i drugog komandnog kadra, da najpažljivije vode brigu o borcima a naročito novim, još neiskusnim i nenaviknutim na teške frontalne borbe sa žilavim, dobro naoružanim i iskusnim neprijatelj em.

Na svim partijskim i skojevskim organizacijama, kao i na četnim sastancima o svim ovim pitanjima raspravljalo se sa velikom pažnjom i strpljenjem.

Sem toga, posebno je bilo značajno ukazati i podvući činjenicu da se ovom operacijom vrši konačno i definitivno oslobođenje glavnog grada Bosne i Hercegovine — Sarajeva. Značajno je bilo ukazati i upozoriti na praksu okupatora da pri povlačenju nastoji uni-

štiti sva narodna bogatstva kulture i umetnosti, sva materijalna sredstva — vodovod, saobraćaj, izvore električne energije i sl. Stoga je bilo potrebno da se ukaže na pažljiv odnos prema tom narodnom blagu i na posebno zalaganje da se neprijatelju onemogući da te svoje vandalske planove sproveđe.

Treba istaći da u moralno-političkim pripremama za sarajevsku operaciju nisu dominirala upozorenja o odnosu prema stanovništvu. Već od samog početka narodnooslobodilačke borbe izgrađivana je svest prema narodu. Celokupni vojni sastav jedinica 10. i 4. divizije od ranije je duboko bio svestan svoje oslobodilačke uloge i zadataka. Bio je duboko prožet svešću o bratstvu i jedinstvu, zajedništvu i jednakosti naših naroda i narodnosti, kao i karakteru narodne vlasti.

Razume se da je već po ustaljenoj praksi, u moralno-političkim pripremama za predstojeću operaciju bilo reči i o odnosu prema zarođenicima. Sarajevo je bilo značajno mesto za političke i strateške planove okupatora. Okupator i njegove ustaške i četničke sluge u gradu su imali svoju razgranatu obaveštajnu mrežu i značajne vojne i civilne ustanove.

Po ustaljenoj praksi isticano je i podvlačeno da se vojni zarobljenici i služe okupatora predaju sudovima na dalji postupak. Treba i ovom prilikom istaći da u postupku naših vojnih jedinica nije bilo samovoljnih izricanja osuda kako nad vojnim zarobljenicima tako i nad pojedinim slugama okupatora. Već od ranije su naši borci imali bogato iskustvo iz oslobođenja gradova, pa su pored vojničkog znanja posedovali i bogato iskustvo i političko saznanje. Znali su da će građani Sarajeva kao i drugih okolnih gradova i sela otvorena srca naše borce dočekati kao oslobođioce, a tako je i bilo.

Pripreme u vojnim jedinicama za sarajevsku operaciju vršene su tajno, što je i razumljivo, ali tajnost pred narodom nije mogla biti ostvarena. Već u prvim pokretima naših jedinica na područje Fojnice i sela oko Kaknja, narod je osećao da se priprema značajna operacija. Ljudi su izlazili pred jedinice i borcima davali hranu i piće. Odbornici narodnooslobodilačkih odbora dolazili su u štabove, nudili pomoć, vodiče, davali podatke o neprijateljskim utvrđenjima i pokretima okupatorskih jedinica. Mladići iz sela uključivali su se u čete naših jedinica i u njima ostajali učestvujući u ovim borbama, te ostajali kao borci do kraja rata.

Borba u Kaknju je bila teška i vodena je gotovo čitavu noć. Mnogi prozori su bili osvetljeni, a kako su koji delovi grada oslobođani iz kuća su izlazili ljudi i žene i pozdravljali naše borce. Upozoravali su ih na pojedina snažna utvrđenja okupatora i davali podatke o broju neprijateljskih vojnika, o skladištima municije i hrane i sl. Treba istaći da je takav odnos prema našim jedinicama bio ne samo u gradovima već i u selima kuda su prolazile naše jedinice. Na čitavom putu do Sarajeva naše jedinice su naišle samo na jedno napušteno selo. Pod uticajem četničke propagande porodice iz tog sela sklonile su se u obližnje šume. Ali i to njihovo povlačenje ispred naših jedinica bilo je vrlo kratko. Nakon razgovora sa domaćinima, familije su se brzo vratile u kuće. Na čitavom prostoru od Kaknja

do Sarajeva naše jedinice nisu naišle na otpor ili neprijateljsko rastpoloženje naroda u selima.

Teške borbe su vođene sa nemačkim okupatorskim jedinicama »Princ Eugen« divizije u Kaknju, Brezi, Varešu, Ilijašu i na pojedinih utvrđenim tačkama na prilazima gradovima. Neka mesta, kao što je Kakanj, u prvom napadu, pri forsiranju reke Bosne, naše jedinice nisu uspele u potpunosti osloboditi — (ostala su neka snažnija uporišta) jer su žurno kretale ka Sarajevu. Nakon oslobođenja Sarajeva i ta mesta su oslobođena, a zatim su jedinice 5. korpusa krenule ka Zenici, Banja Luci i drugim gradovima koji su se nalazili na njihovom putu konačnog oslobođenja naše zemlje.

Dejstva jedinica petog korpusa u sarajevskoj operaciji¹

Pukovnik Drago Karasijević²

Krajem januara 1945. godine situacija za Grupu armija »E« naglo se pogoršala. Na frontu u Sremu jedinice 1. armije Jugoslovenske armije izbile su na liniju Sotin — Grabovo — Be-

rak — Orolik — Otok — Bosutske šume — Sava.

U donjem toku Drine njemačke snage vodile su teške borbe sa snagama 2. armije i snagama 3. korpusa.

Na prostoru Mostara snage 8. korpusa i 29. divizije 2. korpusa prodirale su koncentrično prema Mostaru.

Prema tome, snage Grupe armija »E« na svim dijelovima fronta u Jugoslaviji bile su ugrožene. U tako teškoj situaciji komandant Grupe armija »E« odlučuje da protivudarima i iznenadnim prodromima zadrži dalje nastupanje Jugoslovenske armije.

Bez obzira na njemačke protivudare i protivnapade, vrhovni komandant Jugoslovenske armije, Maršal Tito, dobro zna da su to posljednji trzaji teško ranjene zvijeri — Grupe armija »E«, te na-ređuje užurbane pripreme za najveću i završnu ofanzivu svih snaga Jugoslovenske armije, kojom će Grupa armija »E« biti uništена i Jugoslavija oslobođena.

U sklopu tog opšteg plana, odlučeno je da snage 2., 3. i 5. korpusa Jugoslovenske armije oslobole prostor Sarajeva i produže dalja dejstva na zapad, do granice sa Italijom i Austrijom.

Vrhovni štab Jugoslovenske armije, u vezi sa odlukom o oslobo-đenju prostora Sarajeva, postavio je pitanje Štabu 5. korpusa još u prvoj polovini februara koje i kolike snage može odvojiti za oslobo-đenje Sarajeva.³ Štab 5. korpusa je odgovorio da se dvije divizije nalaze u prostoru Zenica — Busovača — Fojnica (4. i 10. divizija). Te divizije će, verovatno, moći učestvovati u borbama za Sarajevo. Na pitanje Vrhovnog štaba koje će snage ostati u prostoru Zenice, Štab 5. korpusa je depešom odgovorio:⁴

»Ako dođu u obzir naše dvije divizije, onda bi trebalo preba-citi dvije brigade 53. divizije na sektor Zenica — Busovača. Za to vrijeme centralna Bosna bi ostala bez naših snaga.«

Vrhovni štab je uvidio da je položaj i zadatak 53. divizije u srednjoj Bosni veoma važan u borbi protiv četnika Draže Mihajlo-vića, crnogorskih četnika Pavla Đurišića, zapadnobosanskih četnika

¹ Prilog za knjigu sarajevska operacija.

² Autor priloga, pukovnik u penziji, učesnik u sarajevskoj operaciji.

³ AVII, k. 462-a, rg. br. 3/8 (depeše Štaba 5. korpusa).

⁴ AVII, k. 462-a, rg. br. 5-1/1.

pod komandom Slavka Vranješevića i četnika istočne Bosne pod komandom popa Save Božića. Zato je predložio Štabu 5. korpusa da izmijeni plan upotrebe snaga za oslobođenje Sarajeva. Štab 5. korpusa je odgovorio da ima dovoljno snaga za Sarajevo.

Predložio je upotrebu pet brigada: 4. divizija, bez 11. brigade, i 10. divizija u cjelini, s 3 brigada. Vrhovni štab se složio sa tim prijedlogom.

Na sektoru Zenica — Busovača, u sklopu sarajevske operacije, odredene su 3 brigade:⁵

- 11. brigada 4. divizije,
- 13. brigada 39. divizije,
- 18. brigada 53. divizije.

Pošto je dobio obavještenje od Vrhovnog štaba da u najskorije vrijeme predstoji operacija za oslobođenje cijelog prostora Sarajeva, Štab 5. korpusa je odlučio da odmah pređe u snažnu ofanzivu, sa ciljem postepenog oslobođenja svoga dijela, sa prostora Travnika, Zenice, Busovače, Kakanja, Kiseljaka, Kreševa, Visokog i Vareša, te konačno grada Sarajeva iz pravca zapada i sjeverozapada.

Kao prvo, Štab korpusa je postavio zadatak Štabu 4. divizije da ona, ojačana 7. brigadom 10. divizije i 13. brigadom 39. divizije, ponovo i konačno osloodi grad Travnik i izbjije svim snagama u dolinu Bosne, na prostoru Zenica — Busovača — Kakanj. Štabu 10. divizije je naredio da istovremeno glavnim snagama prodire prema Sarajevu.

Nakon odlaska 104. njemačke lovačke divizije, prostor Travnika i doline Lašve branila je Borbena grupa »Eberlajn«, ojačana tenkovima i artiljerijom. Neposredno grad Travnik branili su 4. i 5. puk ruskog zaštitnog korpusa (potomci bjelogardejaca), koji su za vrijeme oktobarske revolucije pobegli iz Sovjetskog Saveza u Jugoslaviju).

Jedinice Borbene grupe »Eberlajn« dobole su zadatku da se dobro utvrde u uporištima i da po svaku cijenu odbrane grad Travnik i dolinu Lašve.

Kao što je navedeno, neposredno grad Travnik branile su najjače snage Borbene grupe »Eberlajn«, 4. i 5. puk ruskog zaštitnog korpusa, jačine 3.000 ljudi.

Osalih 11.000 Nijemaca i 4.000 ustaša 17. ustaške divizije raspoređeni su po selima i po kotama desno i lijevo od Lašve:

— desno od Travnika, prema Busovači, u selima Slimena, Ranjkovići, **Mošunj**, Večerska, Kruščica, Vrangska, Rovno, Hrasno, Busovača, braneći dolinu Lašve i komunikaciju Travnik — Busovača sa jugozapadne strane;

— lijevo od Travnika, preko Gućje Gore, Brajkovića i Stranjana, obezbjeđujući se lijevo čak do sela Gluhe Bukovice na planini Vlašić, braneći dolinu Lašve i komunikaciju Travnik — Zenica.

Prostorija koju su branile jedinice Borbene grupe »Eberlajn« po dubini od Travnika do Zenice i Busovače iznosila je 20—25 kilometara, a po širini fronta od 12—15 kilometara.

Na toj prostoriji tri brigade 4. krajiske divizije (6., 8. i 11.), svaka sa po tri bataljona (po jedan bataljon svake brigade bio je

⁵ AVII, k. 462-K, reg. br. 3/21 (depeše Štaba 5. korpusa Vrhovnom štabu).

u sastavu grupe bataljona u istočnoj Bosni), 7. brigada 10. kраjiške divizije, 13. brigada 39. kраjiške divizije i Vlašićki NOP odred, jednovremeno su izvršili napad 15. februara 1945. godine.

Najžilavije i najgorčenije borbe puna četiri dana vođene su oko Travnika, sve dok 4. i 5. puk ruskog zaštitnog korpusa nisu potpuno razbijeni i protjerani prema Zenici.

Travnik je konačno oslobođen 19. februara 1945.

Potom su nastavljene žestoke i krvave borbe za svako selo, za svaku kotu, most, prugu, put, za svako brdo, sve do 25. februara, kada je Borbena grupa »Eberlajn« potpuno potučena, a jedinice 5. korpusa izbile na samu ivicu Zenice. O tome 25. februara ministarstvo oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske piše:

»U području jugoistočno od Travnika neprijatelj nastavlja svoje napadaje s premoćnim snagama, topništвom, mnogobrojnim bacачima i oklopnim kolima. Pothvatne snage morale su se opet povući zbog neprekidnih pokušaja obuhvata od strane neprijatelja, te su uspostavile novu zaprečnu liniju. Jelinak — Dvor (7 km j.z. od Zenice), gdje je neprijatelj zadržan.

Od 25. februara do kraja mjeseca jedinice 5. korpusa su nastavile sa napadima na Busovaču i sva mjesta koja je neprijatelj utvrdio za odbranu do ušća rijeke Lašve u Bosnu.

Još u toku borbi od Travnika do Busovače, dobivši obavještenja da se Borbena grupa »Eberlajn«, koja je pretrpjela velike gubitke, povlači prema sektoru Zenice, komanda 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa 20. februara uputila je u pomoć 359. puk 181. njemačke divizije, a istog dana i 116. izviđački bataljon.⁶ I te snage pretpjele su teške gubitke i povukle se prema Zenici. Ukupni gubici Nijemaca i ustaša u tim borbama bili su:

— ubijeno —	— — — — — —	1.302
— ranjeno —	— — — — — —	1.691
— zarobljeno	— — — — — —	130
Svega 3.123		

Od Nijemaca je zaplijenjeno:

— topova —	— — — — — —	— 12
— minobacača	— — — — — —	— 12
— puškomitraljeza	— — — — — —	— 89
— teških mitraljeza	— — — — — —	— 4
— automata	— — — — — —	— 14

Veliki broj pušaka, 47 konja, radio-stanice, telefoni i 70 kola raznog ratnog materijala.

U toku druge polovine februara, dok je 4. kраjiška divizija, ojačana sa 7. brigadom 10. divizije i 13. brigadom 39. divizije, prodirala dolinom Lašve prema Zenici i Busovači, glavne snage 10. kраjiške divizije vodile su borbu na prostoru Kreševa, Kiseljaka i Pazarića.⁷

⁶ AVII, NAV-N-T-78, Roll. 305/6255841.

⁷ AVII, k. 855, rg. br. 4/1.

Četrnaestog februara u zoru dva bataljona 9. brigade 10. divizije napala su željezničku stanicu Raštelicu (10. km južno od Kreševa), a za to vrijeme 3. bataljon je razorio prugu kod Tarčina. Pruga je razoren na pet mjesta, ukupne 900 metara dužine. Srušen je i jedan željeznički most dužine 8 metara. Neprijatelj je imao 32 mrtva i ranjena, a brigada četiri poginula i 10 ranjenih boraca.

Osamnaestog februara dva bataljona 9. brigade porušila su prugu između Pazarića i Binježeva (7 km zapadno od Iliđe), dužine 300 metara. Istovremeno je naoadnuta jedna njemačka kolona u pokretu od Mostara prema Sarajevu — ona je bježala ispred jedinica 29. divizije. Ubijeno je i ranjeno 90 Nijemaca i ustaša.

Slijedećeg dana 19. februara, neprijatelj je sa jednim bataljonom, uz podršku tri blindirana automobila, rđnim tenkom i oklopnim vozom pokušao da zbaci sa položaja snage 9. brigade 10. divizije kod Binježeva, ali su bataljoni 9. brigade, vodeći ciljeli dan borbu, spriječili neprijatelja da popravi prugu, nanijevši mu velike gubitke — 57 poginulih, oko 60 ranjenih i 6 zarobljenih. Zaplijenjeno je dosta pištolja i pušaka. Gubici 9. brigade — jedan borac poginuo.

Dvadeset četvrtoz februara snage 9. brigade, uz sadejstvo snaga 7. brigade 10. divizije, napale su neprijateljeva uporišta na cesti Kiseljak — Busovača u Bretovskom i Jehovcu. Ubijeno je 19, a ranjeno više neprijateljskih vojnika.

Dvadeset petog februara 4. bataljon 9. brigade iznenadio je i napao neprijateljevu komoru od oko 350 vojnika, kod sela Proščica (4 km južno od Busovače). U nastaloj borbi ubijeno je 35, ranjeno 15 i zarobljeno 14 neprijateljskih vojnika. Plijen je bio veliki. Gužvici brigade — pet poginulih i devet ranjenih.

Sedamnaesta brigada 10. divizije je 17. februara, sa jednim bataljonom, napala neprijateljevo uporište Lisičići, koje su branile snage 2. bojne 2. gorske pukovnije sa dva teška i tri laka minobacača.

Istovremeno, druge snage 17. brigade napale su neprijateljevo uporište Kotlari (6 km s.z. Konjic), a jedan dio snaga vršio je demonstrativan napad na Ostrožac (11 km s.z. Konjic).

Uporište Kotlarevo je brzo likvidirano, a uporište Lisičići nakon 6 časova borbe. Pruga je porušena na više mjesta.

U tim borbama ubijeno je 25, ranjeno 27 i zarobljena su 22 neprijateljska vojnika. Zaplijenjena su 4 puškomitrailjeza, 2 minobacača, 29 pušaka, 2 automata, 6 pištolja, 4.000 metaka, 20 ručnih bombi, 72 mine za minobacač, i druga ratna sprema.

Do kraja februara 1945. godine uspješno su završene ofanzivne borbe snaga 5. korpusa, koje su u širokom frontu izbile u rejon Zenice, Busovače, Kiseljaka i na periferiju Sarajeva, u rejon Iliđe.

Štab 5. korpusa, nakon što je polovinom februara dobio naređenje od Vrhovnog štaba da postepeno priprema snage za napad na Sarajevo, odmah je počeo da usmjerava dejstva glavnih snaga prema tom gradu.

BORBE 4. I 10. DIVIZIJE 5. KORPUSA JUGOSLOVENSKE ARMIJE OD 1. DO 23. MARTA 1945.

U drugoj polovini februara 1945. godine situacija za njemačke, ustaške i četničke snage na prostoru Sarajeva postala je vrlo teška.

Glavne snage 8. korpusa i 29. divizije 2. korpusa polovinom februara oslobođile su prostor Mostara. Potom snage 29. divizije, po naredenju Štaba 2. korpusa, prodiru sa juga na sjever, prema Sarajevu.

Istovremeno, glavne snage 2. korpusa, sastava 3. i 37. divizija, prodiru sa jugoistoka i istoka, preko Trnova i Prače, prema Sarajevu.

Snage 3. korpusa Jugoslovenske armije, sastava 27. i 38. divizija, prodiru preko Romani je sa sjeveroistoka i sjevera prema Sarajevu.

Snage 5. korpusa, kao što je navedeno, do kraja februara prodrele su do Ilidže, na periferiju Sarajeva, i na sjever, prema Kiseljaku, Busovači i Zenici, dejstvujući istovremeno i sa leđa neprijateljskih snaga u dolini Bosne grupom bataljona 4. divizije, sa prostora Vareša, Kakanja i Zenice.

U takvoj situaciji neprijatelja na prostoru Sarajeva zahvatio je strah i demoralizacija. Prvo, 18. februara u **Stab** 21. njemačkog korpusa, koji se nalazio u Kasindolu, stigla je vijest da će 50 komunista upasti u **Stab** i sve poklati. Zbog toga su noću spavali obučeni, sa oružjem pod glavom.⁸

Potom, istog dana stiže vijest da su partizani zauzeli Lisičiće, Drežnicu, da se vode borbe kod Jablanice, da je drum Sarajevo — Hadžići pod vatrom, da je 181. divizija odbila napad na Podgrab, a 969. tvrđavska brigada na Visoko, da se vode teške borbe kod Travnika.

Operativni štab za oslobođenje Sarajeva odlučio je da u oslobođenju Sarajeva učestvuju 3., 29. i 37. divizija 2. korpusa, 27. i 38. divizija 3. korpusa, 4. divizija, bez jedne brigade, i 10. divizija 5. korpusa u cijelini.

Odlučeno je da sjedište Operativnog štaba za oslobođenje Sarajeva bude u Kalinoviku. U Kalinovik je stigao 20. marta komandant 5. korpusa Slavko Rodić, odakle se 21. marta javio Štabu 5. korpusa, slijedećim depešama:

»Stigli smo u **Stab** 2. korpusa u Kalinovik.«

»Prebacite odmah jednu brigadu iz centralne Bosne.«

»Na sektoru Zenica — Busovača ostavićete tri brigade, pored 13. i 18. još jednu brigadu dobru za odbranu. U tome duhu izvršite odmah pregrupaciju snaga.«

»Za Sarajevo imamo dovoljno snaga. Za pet naših brigada ostaje zadatak, koji smo ranije predviđeli. Čekamo odobrenje Generalštaba, a potom ćete dobiti naređenje za njihovo prebacivanje na polazne položaje.«

⁸ AVII, k. 6, rg. br. 1/5.

⁹ AVII, k. 462-B, rg. br. 3/2-1.

Dvadeset trećeg marta Rodić se javio Štabu 5. korpusa depešama:

»Na pravcu Fojnice ostaviti dijelove jedne od tri brigade, koje su predviđene za Travnički pravac.«
»Jedna hercegovačka brigada prebacije se na sektor Kreševo
— Lepenica pred vaše prebacivanje.«
»Izvijestite kad možete izvršiti pokret sa Travničkog sektora. Obavještavajte o svim pokretima neprijatelja dolinom Bosne.«
»Glavnina »Princ Eugen« divizije bila odbacila 3. diviziju na jug. Noćas su povraćeni svi položaji uključujući i Trnovo.«
»Izvršite pokret snagama predviđenim za napad na Sarajevo pravcem koji smo ranije predvidjeli.

Izvijestite nas o danu forsiranja ceste i rijeke Bosne, da bismo na drugim sektorima vršili pritisak . . .«

Posljednja, peta depeša od 23. marta komandanta korpusa Slavka Rodića ukazuje na to da je on prije polaska u Kalinovik utvrdio pravac pokreta glavnine snaga korpusa za napad na Sarajevo, a sada je depešom naredio da snage korpusa krenu tim pravcem.

Prema tome, promjena pravca pokreta nije bilo. Dan pokreta i vrijeme kada će stići snage korpusa na polazne položaje Slavko Rodić nije mogao odrediti. To je odredio Štab korpusa, koji su sačinjavali zamjenik komandanta korpusa Nikola Karanović u odsustvu komandanta Rodića i politički komesar Ilija Došen. Istog dana Štab 5. korpusa je dobio i naređenje Operativnog štaba za oslobođenje Sarajeva o pravcu dejstva snaga 5. korpusa u operaciji za oslobođenje Sarajeva. To naređenje je izdato na osnovu odluke Operativnog štaba za oslobođenje Sarajeva 21. marta, na sastanku Štaba, na kome je na osnovu smjernica i opšte direktive Vrhovnog komandanta i Generalštaba Jugoslovenske armije i na osnovu procjene situacije izdato naređenje za dejstvo po pravcima.

Na sektoru Zenica — Busovača dejstvovalo su snage 5. korpusa po sledećem: ostavljene su tri brigade iz 4., 39. i 53. divizije. Za komandanta zeničkog sektora određen je Petar Vojnović, komandant 4. divizije, dok je sa grupom brigada, koja je napadala na Sarajevo, komandovao Nikola Karanović, zamjenik komandanta 5. korpusa.

Pošto je dobio precizna naređenja od Operativnog štaba za oslobođenje Sarajeva i komandanta korpusa Slavka Rodića, Štab 5. korpusa, kao prvo, proučio je situaciju i odlučio da istog dana, 23. marta 1945. godine, napiše naređenje za pokret snaga 4. divizije sa travničkog sektora, na polazne položaje za napad na Sarajevo, i da istovremeno izda naređenja komandanu zeničkog sektora.

Naređenje za pripremu pokreta izdato je Štabu 4. divizije i prištapskim dijelovima Štaba 5. korpusa, navodeći da će sa 4. divizijom krenuti i Štab 5. korpusa, koji se toga dana nalazio na travničkom sektoru. Istovremeno, jedan primjerak naređenja dostavljen je i Štabu 10. divizije, čije su se jedinice nalazile u rejonu polaznih položaja i trebalo je izvršiti samo manja pomjeranja. Zato toj diviziji nije ni izdato naređenje za pokret.

Proučivši naređenje Štaba korpusa, Štab 4. divizije 24. marta odlučio je da u napad na Sarajevo krenu 6. i 8. brigada, na čelu sa političkim komesarom divizije Dmitrom Bajalicom i zamjenikom

komandanta divizije Stevom Raušom. Istog dana, Štab divizije je izdao naređenje za pokret svih jedinica divizije:¹⁰

— Štabu 6. krajiskog brigade da kreće 25. marta u 13 časova i smjesti se u selu Sebešiću, dijelom i u Rostovu;

— Osma krajiska brigada kreće noću 24/25. marta i smješta se na prostoriji s. Orašac — s. Reput — s. Bistro — s. Božići;

— Prvi artiljerijski divizion 4. divizije kreće 25. marta u 12 sati i smješta se na prostoriju s. Puhovac — s. Pričani — Han-Zagrlje — s. Monjići — s. Trnovac;

— intendantura divizije kreće 25. marta u 8 sati i smješta se u Rostovu;

— Bolnica 4. divizije kreće 25. marta u 13 sati i smješta se u selu Zubići;

— Štab 4. krajiske NOU divizije kreće 25. marta u 13 sati i smješta se u selu Zubići.¹¹

Jedinice divizije su se odmarale u navedenim selima do 27. marta, a zatim je izdato naređenje Štaba 4. divizije za dalji pokret:¹²

— Šesta krajiska brigada na prostoriju: s. Pobrde — s. Vel. Sotnica — s. Oglavak — s. Podglavak. Na prostoriji se obezbjediti prema cesti Kiseljak — Busovača;

— Osma krajiska brigada na prostoriju: s. Ragale — s. Carev Dol — s. Turkovići — s. Mujakovići. Obezobje edenje isturiti prema Busovačkim stajama;

— Prvi artiljerijski divizion na prostoriju: s. Lokva — s. Veli evac — s. Grabovik — s. Lučica. Obezobje edenje isturiti prema s. Zivčići — s. Biočići — s. Kozice;

— bolnica 4. divizije u selo Tješilo, zapadno od Fojnice;

— Intendantura 4. divizije na prostoriju: s. Gradina — s. Lagona, sjeverozapadno od Fojnice;

— Štab 4. krajiske divizije u Fojnicu.

Sve jedinice su stigle do 28. marta uveče u određene prostorije.

Dalja dejstva jedinica 5. korpusa za napad na Sarajevo odvijala su se po divizijama, tako da u ovom prilogu o tome više nećemo govoriti. Sarajevo je oslobođeno 6. aprila 1945. godine.

¹⁰ AVII, k. 771-A, rg. br. 29/1.

¹¹ AVII, k. 771-A, rg. br. 29/1

¹² AVII, k. 771-A, reg. br. 30/1.

*Četvrtāi
krajiška
dižiņjā i*

Četvrta krajiška divizija

Sastava:

- 6. krajiška brigada, komandant, major MILANČIĆ MILJEVIĆ, umro kao general-major u penziji. Politički komesar, major SVETO ALEKS1Ć, major u rezervi;
- 8. krajiška brigada, komandant, major SAJO GRBIĆ, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar, major SLAVKO HAVIĆ, pukovnik u penziji.

SASTAV ŠTABA

Komandant 4. krajiške divizije pukovnik Petar Vojnović, umro kao general-major u penziji

Politički komesar 4. krajiške divizije, potpukovnik Dimitrije Bajalica, pukovnik u penziji

Zapovjест Štaba 5. korpusa od 2. aprila 1945. godine

S T A B

5. KORPUSA J. A.
Op. str. pov. br. 4
Dana 2. IV. 1945.
u 14,46 č.

ZAPOVIJEST

(Sekcija: Zenica, Konjic. Sarajevo, Kladanj 1:100.000)

PODACI O NEPRIJATELJU. Snage »Princ Eugen« divizije, pojačane ustaškim jedinicama sa područja Sarajeva, prebačile su se 29 pr. mj. vršivši brz pokret ka Sokolcu, izbio u zaledje jedinica III korpusa i na taj način oslobođio opkoljeni puk 181. divizije na sektoru Podromanije. 1. o. mj. XIII puk »Princ Eugen« divizije sa sektora Vareš — Pogari izvršio je napad na naše snage na području Kraljeva Sutjeska — Borovica, koji je nakon jednodnevne borbe razbijen i nabačen u polazne garnizone.

- Na liniji Pogari — Vareš — Kralupi: XIII puk »Princ Eugen« divizije. Za ostale snage u ovim uporištima nemamo podataka.
- Smrekovica: 100 vojnika »Princ Eugen« divizije.
- Breza: 200 ustaša.
- Semizovac: 50 Njemaca i 2 sat. III b. XVII zdruga.
- Podlugovi: 45 Njemaca.
- Visoko: Stožer XVII hrv. divizije, Stožer XVII zdr., II b. XVII zdr. (880 vojnika) i 400 Njemaca.
- Ilijaš: 68 Njemaca, 45 Talijana bez oružja.
- G. Vogošća: , Njemaca (osiguravaju sklad, municije).
- Reljevo: nema posade.
- Rajlovac: posada II zrač. luke (880 vojnika). Spoljnju odbrambenu liniju u Sarajevu sa sjeverne strane (Reljevo, s. Ugorsko, s. Tihevići, s. Naharevo, s. Močioci) zaposjednu jedinice XVIII peš. zdruga.

NASE SNAGE. Jedinice III korpusa nalaze se na prostoriji: Vučja Luka-Kalauzovići-Rakova Noga-Sirijevići. Istočno i južno od Sarajeva snage II korpusa, zap. od Sarajeva snage II korpusa, zap. od Sarajeva snage XXIX divizije (hercegovačke).

ZADATAK. Operativni štab za Sarajevo naredio nam je radiogramom da se što prije prebacimo preko komunikacije u dolini Sta- **411**

vanje i izbijemo na prostoriju: Kunosići — s. Hadžići — s. Krivajevići — s. Gajevi — s. Sudiai gdje ćemo se povezati sa snagama III korpusa, srediti i pripremiti za predstojeće zadatke.

U vezi toga NAREĐUJEMO:

10. DIVIZIJA

U toku 2. o. mj. izvršiće prikupljanje svih dijelova bliže čelu svojih jedinica (pod zaštitom prije upućenih dijelova koji će vršiti obezbjedenje) zap. od komunikacija, a na odsjeku Smrekovice isključno — s. Straživo isključno.

3. o. mj. u 02,00 časova otpočeti prebacivanje Divizije preko komunikacija s. Smrekovica isključno-s. Striživo isključno, općim pravcem: s. Kokošići-s. Dobarvina-s. Orahovo-k. 1099 (Karaula) i postaviti se na prostoriju: k. 1291 (Vijenac)-s. Korita-s. Srednje-s. D. Čevljanovići-s. Lađevići-s. Kunosići-s. Karučići-s. Damjanovići (sve zaključno).

Prebacivanje jedinica preko komunikacije obezbjediti od neprijatelja sa pravca: s. Breza, s. Smrekovica, vršeći u toku prebacivanja, dijelovima koji vrše obezbjedenje, demonstrativni napad na ova uporišta i zatvoriti komunikaciju od Smrekovice, postavljajući jake zasjede, nagazne mine i rušiti komunikacije (cestu i prugu). U pokretu obezbeđivati se, vodeći računa naročito o svom desnom boku. Po izbijanju na određenu prostoriju izvršiti potrebna obezbjedenja, zatvarajući pravce koji sa linije Vareš — s. Breza — S. Semizovac — Sarajevo izvode na prostoriju koju posjeda Divizija.

4. DIVIZIJA

U toku 2. o. mj. izvršiće prikupljanje svih dijelova bliže čelu svojih jedinica zap. od komunikacije, a na odsjeku s. Straživo zaključno — s. Kralupi isključno. Prikupljanje izvršiti pod zaštitom prije upućenih dijelova koji će vršiti obezbjedenje, vodeći naročito računa o pravcu Pogari — s. Borovići.

3. o. mj. u 02,00 otpočeti prebacivanje Divizije preko komunikacija općim pravcem: s. Slavin — s. Planinica — s. Budoželje — s. Letevci — Kamenica (s. Manići) i postaviti se na prostoriju: s. Okruglica — s. Krčevine — s. Nišići — s. Motike — s. Krivojevići — s. Sehovići — s. Ravne — s. Kapetanovići — s. Pajtovići.

Prebacivanje jedinica preko komunikacija, obezbj editi od neprijatelja sa pravca s. Kralupi — Vareš — s. Pogari, vršeći u toku prebacivanja, sa djelovima koji vrše obezbjedenje, demonstrativni napad na neprijateljska uporišta s. Krelupi i Vareš i zatvoriti komunikacije od s. Kralupa, postavljajući jake zasjede, nagazne mine i rušiti komunikacije. U pokretu obezbeđivati se, vodeći računa o svom lijevom boku od dejstva neprijateljevog sa pravca s. Kralupi i Vareš.

Po izbijanju na određenu prostoriju zatvoriti sve pravce koji sa linije Vareš — s. Očovlje — Olovo izvode na prostoriju gdje će se Divizija smjestiti.

Po izbijanju na određenu prostoriju uhvatiti vezu sa dijelovima III korpusa u Rakovoj Nozi.

Mi ćemo se kretati sa IV divizijom.

IZVIĐANJE.

U toku 2. o. mj. izvršiti izviđanje komunikacija na otsjecima prebacivanja Divizija.

Za vrijeme kretanja, kao i po dolasku na određenu prostoriju, neprekidno vršiti izviđanja.

Po izbijanju na određenu prostoriju preuzeti izviđanje neprijatelja u pravcu Sarajeva, a na otsjeku: s. Reljevo — s. Ugarsko — s. Tihovići — s. Nahorevo, radi prikupljanja podataka.

VEZE:

Komandno mjesto Štaba korpusa 2. o. mj. u s. Semtiš. Počev od 18,00 časova u pokretu do Slavinja. Za vrijeme prebacivanja i pokreta do odredene prostorije sa IV divizijom.

Vezu u pokretu održavati kuririma — jača odeljenja. Po izbijanju na određenu prostoriju povezati se radio-vezom po ranijem planu veze i telefonski.

ISHRANA.

Sredstvima prikupljenim na terenu.

SANITET.

Divizije će svoje ranjenike koje sada imaju u bolnicama i koje će dobiti na putu nositi sa sobom.

Radi pojačanja saniteta stavili smo na raspolaganje IV diviziji hiruršku ekipu sa dijelom bolničarske čete, a X divizija drugi dio iste čete.

ZNACI RASPOZNAVANJA.

U prilogu. —

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

POLITIČKI KOMESAR,
P u k o v n i k :
Ilija Došen

ZAMJENIK KOMANDANTA,
P u k o v n i k :
Nikola Karanović

*Operativni izveštaj Štaba 4. divizije
od 10. aprila 1945. Štabu 5. korpusa*

S T A B
4. DIVIZIJE V. KORPUSA
N. O. V.J.

Str. Pov. Br. 37
Dne 10. IV. 1945. g.

Operativni izvještaj
od 27. III do 7. IV. 1945.

ŠTABU 5. KORPUSA JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Dostavlja se izvještaj o pokretu i borbama naše divizije u vremenu od 27 marta do 7 aprila 1945 godine. —

27. III. 1945. g.

4. brigada. U 04,00 časa, snage brigade otpočele su pokret pravcem: s. Rostovo — Sebašić — Sčitska kosa-s. Ragale — Fojnica — Vladički Vrh i razmjestile se na prostoriji: s. Bukovci — Mehurići Biočići — Vladići.

8. brigada krenula je u 04,00 časa pravcem s. Rostovo — Sčit — Fojnica — s. Dragančić i razmještena je na prostoriji: Majdan — Vukelići — Živčići.

I art divizion nalazio se u s. Liscu.

Dodira sa neprijateljem toga dana nismo imali.

28. III. 1945. g.

Sve snage vrše pokret i koncentraciju jedinica, a u 18 časova počinje prebacivanje istih preko ceste Kiseljak — Busovača, na prostoru kod gustog Graba.

Po završenom prelazu ceste jedinice su smještene:

6. brigada na prostoru. Svinci — Desetnik — Semaljka.

8. brigada na liniji: s. Viduša — Sopotnica.

I art. divizion u s. Sebinje.

Dodira sa neprijateljem nije bilo. Prikupljeni su podaci i vrše pripreme za prelaz preko rijeke Bosne.

29. III. 1945. g.

4. brigada dobila je zadatak, da napadne i likvidira neprijateljsko uporište Kakanj-želj. stanicu i naselje (k. 385) i sva uporišta do škole u s. Doboј (isključno), a zatim da uspostavi mostobran na desnoj obali r. Bosne.

Do 18 časova bile su završene sve pripreme i brigada je krenula u napad sa svojim II i IV bataljonom, sa linije s. Biće — Svinci, potpomognuta vatrom brigadnog artiljerijskog diviziona i polubaterijom topova I art. divizionala, kal. 75 m/m.

II bataljon napao je pravcem: s. Bićer-ž. st. i naselje Kakanj -most na rijeci Bosni.

Neprijatelj se branio iz pripremljenih rovova ispred naselja, iz betonskog bunkera, potpomognut vatrom iz tri oklopna voza.

Toga dana do 24 časa neprijatelj je u žestokim borbama potisnut iz sela iznad ž. stanice na liniju same ž. stanice i u naselju Kakanj.

4. bataljon, koji je potpomognut minobacačkom i art. vatrom krenuo je u napad pravcem: Cigan-malamost na rijeci Bosni, naslojen desnim krilom na snage IX brigade, a lijevim na snage II bataljona kod ž. stanice.

Neprijatelj je snage ovoga bataljona sačekao vatrom iz flakova i iz pokretnog oklopнog voza. Borba se produžila 30. III, na cijelom frontu brigade.

8. brigada sa dva bataljona i svojim art. divizionom napala je neprijateljska uporišta na liniji: Roščevina — Dolovi Bošnjaci-ž. st. Modrinja. Jačina neprijatelja u tim uporištima bila je oko 120 vojnika. Nakon kraće borbe sva su uporišta bila likvidirana, osim ž. st. Modrinja i brigada je počela sa prebacivanjem snaga preko rijeke Bosne, sve dok ovo nije završeno.

U borbama, koje su toga dana vođene gubici neprijatelja bili su: 31 ubijen, 17 ranjeno i 20 zarobljenih.

Vlastiti gubici 1 ranjen.

Zaplenjeno je: 29 pušaka, 4 pištolja, 4 p. mitraljeza, 1 teški mitraljez 15000 puščanih metaka.

1. art. divizion-Stab i prištabski dijelovi razmješteni su na prostoru oko k. 964 (Travnik — Komiljen), 2 baterija zauzela je položaj na k. 704, sa zadatkom da gada ciljeve u Kaknju. 3. baterija plasirana je 1 km. Jugozapadno od ž. st. Kakanj sa zadatkom potpomaganja 6. brigade u napadu na Kakanj.

Ciljevi za gađanje: škola i tri flakovska gnijezda kod ž. mosta na r. Bosni.

30. III. 1945. g.

2. bataljon 6. brigade produžava borbu od 29. III do 9 časova uspijeva likvidirati potpuno neprijateljsku odbranu u Kakanj selu. želj. stanicu, kao i sva tri oklopna voza. Ovaj bataljon je produžio borbu i napredovanje u pravcu mosta, kojega je prešao u 11 časova i obrazovao mostobran.

4. bataljon produžujući borbu likvidirao je do 10.30 časova sve obrane na liniji ž. pruge, kao i posadu oko mosta koja je branila most, na r. Bosni, te je u 11 časova prešao preko mosta.

Dvije čete ovoga bataljona potpomognute snagama IX brigade i likvidirale su uporište s. Doboј. Do 14 časova snage brigade su završile prelaz preko mosta i uhvatile vezu sa snagama 8. brigade na desnoj obali Bosne.

Po hvatanju veze snage brigade potpomogle su likvidaciju neprijatelja u uporištu rudnika Zgošća, sa jugoistočne strane.

Do 22 časa sve snage brigade rasporedene su na prostoru s. Kričića — Krtalič sa zadatkom zatvaranja toga pravca.

U borbama koje su snage brigade vodile 29. i 30. III. naneti su neprijatelju sledeći gubici: 186 ubijenih, 134 ranjena i 63 zarobljena.

Naši gubici: 10 poginulih i 39 ranjenih.

Zaplijenjeno: 2 bacača 81 m/m. 3 bacača 46 m/m., 6 teških mitraljeza. 4. p. mitraljeza, 40 pušaka, 2 strojnica, 5 pištolja, 40 granata za bacač 81 m/m. 3500 puščanih metaka 100 ručnih bombi, oko 45 pari cipela i odjela. Osim toga zaplijenjeno je 9 vagona žita, vagon masti i vagon jaja.

Uništeno je: 1 top, 4 lokomotive, 10 oklopnih vagona, 27 različitih vagona i pruga prekinuta na 20 mjesta.

8. brigada, vršila je sa dva bataljona napad na Kakanj (Rudnik), kotu 375 — Popi (kapela i groblje) i k. 573.

Sa jednim bataljonom zatvoren je pravac prema s. Moščanici na liniji: Bilješev — Miškolci, a sa drugim Lašva — Kakanj, na liniji Sopotnica Gor. Jehovina.

Neprijatelj je tokom cijelog dana napadao od Lešve prema ž. st. Modrinja, ali je uvjek bio odbijen.

Bataljoni koji su napadali na uporište Kakanj/Rudnik vodili su borbu čio dan i uspjeli su očistiti južni dio grada, a u samom uporištu se neprijatelj i dalje držao.

U tim borbama neprijatelj je imao: 36 ubijenih, 20 ranjenih i 25 zarobljenih, dok su vlastiti gubici bili 2 mrtva, 3 ranjena i 1 zarobljen.

1. art. divizion je sa istih položaja gađao ciljeve u rudniku, a u 19 časova prešao je r. Bosnu i rasporedio na položaje u s. Bukovju.

31. III. 1945. g.

6. brigada izvršila je pokret i razmjestila se na prostoriji: s. Drenovik — Tešev — Koporovič — Živalj.

8. brigada produžila je borbu na uporište Orasi — k. 532 (groblje i kapela) i bezimenu kotu južno od groblja. Napad je počeo u 8 časova i trajao do 15 časova. Neprijatelj se grčevito branio i istjeran je iz prvih rovova. U 15 časova je izvršen jak pritisak na neprijatelja vatrom minobacača, artiljerije i flakova, a borci su jurišem i ručnim bombama prisilili na predaju neprijatelja u bunkeru na bezimenoj koti, dok je u bunkeru na k. 532 neprijatelj i dalje ostao ograden žicom. Borba za ovaj bunker vodila se do 20 časova, kada je po naredenju ovoga štaba prekinuta, a jedinice povučene, osim jedne čete, koja je i dalje ostala na blokadi.

Bataljon koji je zatvorio pravac od ž. st. Modrinja prema Kakanju vodio je borbu sa neprijateljem koji je sa te strane nadirao, ali je isti bio odbijen i vraćen na polazne položaje.

U borbama vođenim ovoga dana gubici neprijatelja bili su: 100 ubijenih (2 oficira), 97 ranjeno, i 51 zarobljen (oficir).

Naši gubici bili su: 12 mrtvih, 11 ranjenih.

Zaplenjeno je: 13 p. mitraljeza, 160 pušaka, 1 breda, 3 strojnica, 2 laka bacača, 40.000 puščanih metaka, 7 pištolja, 30 čebadi, 22 ranca, jedna Njemačka ratna zastava, 22. šaturska krila, 10 konja, dva sanduka sanitetskog materijala, 1 magacin sa hranom, 150 šinjela, 200 granata za bacač, 1 vagon brašna, 3 telefona jedna telefonska centrala, 11 pari cipela, 1 trokolica i 7,150.000 kima. Ovo je zaplenjeno u toku 30. i 31. III. 1945.

I art. divizion sa položaja iz s. Bukovja (odžak) gađa ciljeve u bunkerima sjeverno od rudnika.

1. IV. 1945. g.

6. brigada izvršila je pokret u pravcu: s. Življani Halunovići — Nažnilj i prema dobivenim podacima, da se neprijateljske snage koncentrišu oko s. Borovice, brigada je sa tri bataljona zaposjela položaje: Rid (k. 1067) — Kopjarnik. 991 — k. 1088 — Zarada (k. 1213) — Smrdan (k. 1425) — Lipica.

Rezerva i ostale snage u s. Nažbilj.

Neprijatelj je u 9 časova izvršio napad sa pravca s. Borovice na položaje brigade, u 15 časova naše snage prešle u protivnapad i protjerale neprijatelja sa prostorije s. Borovica u pravcu Vareša.

Jačina neprijatelja bila je 1 bataljon »Princ Eugen« divizije. Gubici neprijateljski iznose: 6 mrtvih i 15 ranjenih. Vlastiti gubici: 1 mrtav i 4 ranjena.

2. IV. 1945. g.

8. brigada nije imala dodira sa neprijateljem.

1. art. divizion odmarševao je u s. Lipnicu.

6. brigada nije imala dodira sa neprijateljem.

8. rigada i art. divizion nisu imali dodira sa neprijateljem.

Sve jedinice izvršile su toga dana pokret u visinu komunikacije Vareš — Visoko, radi prelaska iste.

3. IV. 1945. g.

6. brigada vrši pokret preko komunikacije Vareš — Visoko i sa dva bataljona napala i zauzela grad Vareš.

Ubijeno je 10, a zarobljeno 52 neprijateljska vojnika, vlastitih gubitaka nije bilo.

Zaplenjeno: 2 teška bacača, sa 270 mina i 80 granata za p. o top 37 m/m.

4. bataljon primio je miliciju, koja se je predala u s. Budoželju (njih 50 sa oružjem).

8. brigada i art. divizion prešle su komunikaciju Vareš — Visoko i nisu imali dodira sa neprijateljem. Ove jedinice razmještene su na prostoriji: s. Budoželj — Kaderiči.

4. IV. 1945. g.

6. brigada bez dodira sa neprijateljem.

U toku dana predalo se 26 domobrana i milicionera sa oružjem.

8. brigada. U toku dana vođena je kratka borba sa jednom neprijateljskom razbijenom satnjicom, koja je probijala iz Vareša za Visoko. Vatrom naših patrola i izvidačke čete sa Budoželja, satnija je natjerana na predaju. Gubici neprijatelja u ovoj borbi su 3 mrtva i 56 zarobljenih. Zarobljenih 51 puška i 1 p. mitraljez. Vlastitih gubitaka nije bilo.

Art. divizion bez promjene.

5. IV. 1945, g.

6. brigada izvršila je pokret pravcem: Okruglica — Kunosići — Ivančici — G. Čerajanovići. U toku pokreta nije bilo dodira sa neprijateljem.

8. brigada izvršila je pokret preko Okruglice do s. Srednje Draževići. U toku pokreta između ž. st. Ivančići i s. Gojanovići jedna četnička patrola otvorila je iz zasjede vatru na naša 3 druga i jednog od njih tom prilikom ubila.

Zarebljen je jedan četnik.

1. art. divizion vrši pokret do s. Okruglice

6 IV 1945 σ

Sve jedinice naše divizije vrše pokret prema Sarajevu u cilju zauzimanja i raspoređa na polaznim položajima za napad.

Pošto je neprijatelj napustio grad i pobjegao, to su jedinice razmještene na prostoriji Koževje — Naharevo.

U toku pokreta toga dana jedinice 6. brigade napale su jednu grupu četnika jačine 50–60 i tom prilikom ubile 2, a zarobljeno 4 četnika. Zaplenjeno 2 puške i 1 pištolj.

8. brigada prilikom dolaska na prostoriju Koševo — Nahorevo izvršila je pretres i uhvatila 31 četnika, jednog četničkog generala i 25 domobrana u miliciji.

Zadnjih 38. včerajšnjih

Zaplenjeno 38 pušaka i netko municije.
Sve jedinice naše divizije razmještene na prostoriji Sarajeva
(KOŠEVO).

Dodira sa neprijateljem nije milo

JEDINICE O
1945. IMALE SU:

I. GUBICI:

• 17 •

Z. — viastiti:	
Poginulih:	— — — — — 27 boraca
ranjenih: —	— — — — — 61 borac
Zarobljeno	— — — — — 1 borac
	89 boraca.

Materijal i stoka	—	—
ostale na putu kao iznurenog konja —	—	23.—
onesposobljeno za teži teret konja —	—	25.—
Municija za topove utroešno granata za američke topove — —	—	271.—

II. PLIJEN

1. — Oružje:

bacača teških — — — — — —	4 —
bacača lakih — — — — — —	5 —
mitraljeza teških — — — — — —	8 —
p. mitraljeza — — — — — —	22 —
pušaka — — — — — —	370 —
strojnica — — — — — —	9 —
pištolja — — — — — —	17 —

2. — Municija:

granata za p. o. top. — — — — — —	80 —
mina za teški bacač — — — — — —	470 —
metaka za puške — — — — — —	76.500 —
bombi ručnih — — — — — —	100 —

3. — Sprema i ostalo:

odijela — — — — — —	45 pari
oipela — — — — — —	11 pari
šator, krila — — — — — —	22 kom.
ćebadi — — — — — —	30 kom.
ranaca — — — — — —	22 kom.
sanitet, materijala — — — — — —	2 sanduka
telefona — — — — — —	3 kom.
telefon, centrala — — — — — —	1 kom.
šinjela — — — — — —	150 kom.
konja — — — — — —	18 kom.
zaprežnog pribora — — — — — —	2 para

Zita: 7 vagona, po

jedan vagon brašna, masti i jaja — —	—
Njemačka ratna zastava — —	—
magacin sa hranom — — — — — —	Ikom 1 kom

III. UNIŠTENO:

Lokomotive 4, oklopnih vagona 10, vagona raznih drugih 37.
Pruga je porušena na 20 mesta.

IV. ZAKLJUČCI:

A) Naše jedinice u ovom pokretu, iako po vrlo teškom terenu, bez dovoljno odmora i redovne ishrane, pokazale su čvrstu disciplinu i izdržljivost. Nije bilo zaostalih drugova niti razboljevanja. 419

Najveću poteskoću prestavljalo je prenošenje ranjenih drugova i njihova njega, no i ovome je poklonjena puna pažnja svih odgovornih rukovodilaca, tako da je bolnica bez zaostajanja stizala ostale dijelove divizije.

Grla artiljerijska i teških oruđa uglavnom su dobro izdržala put. Ostalo je kao iznurenog i nesposobno za daljnji pokret 23 grla, a 25 ih je onesposobljeno kroz izvjesno vreme za teže terete. Obzirom na zalaganje rukovodilaca i boraca sva oruđa i municija kao i ostali materijal stigli su na određena mjesta.

B) Obzirom na brzinu pokreta, kao i to da su se pokreti mogli vršiti danju, pokazalo se da je neprijatelj bio ili potpuno iznenaden našim prisustvom i udarom ili se zbunjavao pojmom naših snaga i nije uspjevao parirati naše manevre.

C) U samim operacijama došlo je do punog izražaja k ordinirani rad pješadije i artillerije i dao je odlične rezultate. —

Kako naše jedinice sada raspolažu sa dovoljno teških oruđa-baća, pa i artillerije, te dnevni napadi daju bolje i efikasnije rezultate u uništavanju pojedinih mjesta otpora u neprijateljskim uporištima.

Veza izviđačka i obavještajna služba dobro su funkcionalne.
Kod naših jedinica ofanzivni duh je na visini i isti su sposobni da izvrše svaki postavljeni zadatak.

SMRT FAŠIZMU

SLOBODA NARODU!

Politički komesar
p. pukovnik
Dimitrije Bajalica, v. r.

Zamjenik komandanta
p. pukovnik
Stevo Rauš

M. P.

Četvrta kраjiška NOU divizija u operaciji za oslobođenje Sarajeva¹

General-pukovnik Stevo Rauš²

Poslije teških borbi sa nemačko-ustaškim i domobranskim snagama, na području Travnika, Viteza, Zenice i Busovače, na komunikacijama Zenica — Busovača i Busovača — Kiseljak, u drugoj polovini marta 1945. godine, 4. kраjiška NOU divizija, bez 11. kраjiške brigade, ušla je u sastav Operativne grupe 5. bosanskog udarnog korpusa, formirane za učešće u bici za oslobođenje Sarajeva.

Da bi stigla na polazne položaje za napad na Sarajevo, na liniju Koševo (kota 1097) — Naharevo, 4. kраjiška NOU divizija morala je prijeći dug 1 izuzetno težak put. Trebalo je da savlada vrletne planinske terene, ispresjecane dubokim dolinama i rijekama, i žilav otpor jakih neprijateljevih snaga na čitavom putu. Divizija nije imala plovna sredstva za forsiranje rijeke Bosne na manje branjenim pravcima, zbog čega je bila primorana da osvaja most, uporište i željezničku stanicu Kakanj, iako se znalo da će ove objekte braniti jake ustaško-nemačke i domobranske snage. Uporedo sa osvajanjem mosta, odnosno uništenjem neprijatelja u željezničkoj stanci Kakanj i okolnim bunkerima, jedinice divizije morale su odbijati niz veoma jakih protivnapada neprijatelja na pravcu između Zenice i Kakanja.

Zapovješću komandanta Oprativne grupe 5. korpusa, od 27. marta, 4. divizija dobila je zadatak da domaršuje iz šireg reona Fojnice do Kakanja i u toku noći, 29. i 30. marta, izvrši silovit napad u zoni: desno — isključno selo Dobojsko, lijevo — zaključno željeznička stanica Modrinje, da razbije i uništi nemačko-ustaške snage u uporištim željezničke stanice Kakanj sa naseljem, kota 385, Roščevina (tt. 692), Dolovi — Bošnjaci — željeznička stanica Modrinje na lijevoj obali rijeke Bosne, da ovlada mostom u Kakanju (6. kраjiška brigada), prijeđe rijeku, potuče neprijatelja u rudniku Kakanj i okolini, a 8. Kраjiška brigada da, u širem rejону Modrinje, forsira Bosnu i u sadejstvu sa Udarnom grupom bataljona 4. divizije i snagama 6. kраjiške brigade, unište neprijatelja u Kakanju, a potom divizija nastupa ka Sarajevu. Štab divizije je upozoren da jačim snagama obezbijedi lijevi bok prema Lašvi i da održava čvrstu vezu sa jedinicama 10. kраjiške divizije na desnom krilu.

Bilo je predviđeno da napad otpočne 29. marta 1945. godine, u 18 časova.

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji, 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Zamjenik komandanta 4. kраjiške divizije u vreme izvođenja sarajevske operacije.

U duhu primljene zapovijesti od komandanta Operativne grupe 5. korpusa, štab 4. kраjiške divizije odlučio je da njene jedinice, 28. marta, izvrše pokret pravcem: Fojnica — Zahovina (trigometar 1424) — Bukovci, prijeđu komunikaciju Kiseljak — Busovača, po mogućnosti bez borbe, u protivnom — nasilno, i preko Gustog Graba, Vidiše, Desetnika (tt. 692) i Roščevine, izbjije na polazne položaje za napad u dodijeljenoj zoni. Bilo je predviđeno da se 29. marta izvrši izviđanje položaja i snaga neprijatelja, odrede rejoni i pravci napada, postave konkretni zadaci svakoj jedinici i izvrše ostale pripreme za prelazak u napad i slamanje otpora neprijatelja. Energičnim napadom trebalo je razbiti snage neprijatelja u dodijeljenoj zoni, u uporištima u željezničkoj stanici Kakanj, u Roščevini (tt. 692), Dolovima, Bošnjacima, željezničkoj stanici Modrinja, na lijevoj obali Bosne, a zatim ovladati mostom u Kakanju (6. kраjiška NOU brigada). U rejonu Modrinje, 8. kраjiška NOU brigada pripremljena je da forsira rijeku i u sadejstvu sa Udarnom grupom bataljona 4. divizije produži da uništava neprijateljske snage na desnoj obali, da ostvari i obezbijedi mostobran za prihvat ostalih snaga divizije, da, u sadejstvu sa njima, silovitim udarom razbijje neprijateljevu grupaciju u rudniku Kakanj i okolnim visovima. Ona je, istovremeno, morala da dovoljno jakim snagama obezbijedi lijevi bok snaga divizije i sprjeći intervencije neprijatelja od Zenice i Lašve.

Udarna grupa bataljona 4. kраjiške divizije dobila je zadatak da energičnim napadom na rudnik sa sjevera i sjeveroistoka na desnoj obali Bosne, sadejstvuje glavnim snagama divizije u slamanju otpora neprijatelja, u forsiranju rijeke i otvaranju puta za nastupanje prema Sarajevu.

SISTEM ODBRANE I SNAGE NEPRIJATELJA

Odrana Kaknja i uporišta na lijevoj i desnoj obali Bosne, u zoni napada jedinica 4. kраjiške divizije, počivala je na dobro izabranim položajima, fortifikacijski savremeno uređenim, na angažovanju doča jakih i do zuba naoružanih snaga iz sastava 969. njemačke tvrđavske pješadijske brigade, 2. »Ledenšicen« njemačkog bataljona, dijelova 5. ruskog dobrovoljačkog korpusa i jedne bojne 1. ustaškog zdruga. Neprijateljeve snage bile su ojačane sa tri oklopna voza koji su danonoćno patrolirali prugom između Zenice, Kaknja, Doboja i Catića. Neprijatelj je, takođe, imao savremeno organizovan sistem vatre, jedinice obučene za efikasno sadejstvo i brzo prticanje u pomoć ugroženim susjedima. Njegove snage, posebno njemačke, bile su dobro pripremljene za odsudnu odbranu, riješene da izdrže najteže, naročito oni dijelovi koji su branili željezničku stanicu Kakanj sa naseljem (kota 385) i most na rijeci Bosni u Kakanju. Bez obzira na gubitke, neprijateljeve snage pokušavale su nemoguće da odbiju napad naših snaga i time obezbjede pravovremeno i organizovano izvlačenje svoje glavnine dolinom Bosne, prema Bosanskom i Slavonskom Brodu. Stoga su ojačane njemačke snage, na odbrambenim položajima Kakanj — Doboj Selo sa baterijom četvorocijevnih protivavionskih i baterijom protivtenkovskih topova postavljene na va-

422 trene položaje između Kaknja i Doboja Sela. Njihova ogromna va-

trena moć bila je usmjerena na snage 6. kраjiške brigade 4. divizije i 9. kраjiške brigade 10. divizije, posebno na prilaze mostovima preko Bosne u Kakanj i Doboј Selu. U isto vrijeme, oklopni vozovi stalno su patrolirali prugom, sa najpogodnijih položaja otvarali ubitačnu vatru i sasipali tone čelika na jedinice 4. i 10. kраjiške udarne divizije. Savremeno organizovanom odbranom, dobrim sistemom vatre i umješnim pokretima, njemačke, ustaške, domobranske i bjelogardejske jedinice uspješno su obezbjedivale i tukle sve prilaze riječi Bosni i njenim mostovima, što je od naših snaga iziskivalo izuzetne borbene napore, umijeće, odlučnost, hrabrost, ponegdje rizike i žrtve.

NAŠE SNAGE, POČETAK I TOK NAPADA

Prilikom pokreta od Fojnice do Kaknja, bez dodira i sudara sa neprijateljem, snage 4. divizije stigle su, u podnevnim časovima 29. marta, na polazne položaje za napad. Odmah su počele izvidati položaje neprijatelja, prikupljati i pripremati sredstva za forsiranje rijeke Bosne, te pripremati jedinice i borce za predstojeće teške borbe i okršaje.

Četvrta kраjiška NOU divizija, (bez 11. kраjiške brigade), sa 6. i 8. kраjiškom NOU brigadom, artiljerijskim divizionom i prištapskim jedinicama, imala je oko 5.000 boraca i starješina. Raspolažala je sa 20 brdskih topova 75 mm i 2 poljska topa 76 mm. U mješovitim divizionim brigadama i pratećim četama bataljona bilo je 16 protivtenkovskih topova, dosta minobacača, teških mitraljeza i ostalog oružja. Divizija je sa jakim i dobro naoružanim snagama bila sposobna da savlada brojno jačeg i tehnički bolje naoružanog neprijatelja.

Prije mraka, 29. marta, jedinice 4. kраjiške divizije bile su spremne za prelazak u napad koji je uslijedio poslije veoma jake desetominutne artiljerijske pripreme. Jedinice 6. i 8. kраjiške brigade odmah su prešle u opšti napad na neprijatelja u uporištima na lijevoj, a Udarna grupa bataljona 4. kраjiške divizije na desnoj obali Bosne.

U napadu divizije na uporišta neprijatelja na željezničkoj stanici Kakanj sa naseljem (kota 385) i obližnji most na Bosni i uporišta uzvodno do Doboј Sela, 6. kраjiška NOU brigada je, u izuzetno teškoj borbi, uz osjetne gubitke, oko ponoći ovladala prvom linijom rovova i bunkera, neprijatelja potisnula u zgradu željezničke stanice, naselje i bunkera oko nje. Napad njenog desnokrilnog bataljona na bunkere kod mosta u Kaknju i na uporišta uzvodno prema Doboј Selu, zaustavljen je veoma jakom i preciznom neprijatelje vom mitraljeskom i artiljerijskom vatrom.

Osma kраjiška NOU brigada, sa linije Roščevina — Dolovi — Bošnjaci — željeznička stanica Modrinje, prešla je u opšti napad na neprijateljeva uporišta pored pruge i brzo ih likvidirala. Neprijatelj se jedino žilavo branio u željezničkoj stanici Modrinji. Razbijanjem neprijatelja na lijevoj obali Bosne stvoreni su povoljni uslovi za oticanjanje forsiranja rijeke.

Na silovite juriše bataljona 6. kраjiške brigade, u rejonu željezničke stanice i na prilazima mostu u Kaknju, neprijatelj je odgovarao 423

Jedinice 4. kраjiške divizije u nastupanju prema Sarajevu, aprila 1945.

pojačanim otporom, pojačanom vatrom iz svih bunkera i oklopnih vozova. Na taj način sprečavao je napredovanje jedinica brigade. Teška borba je trajala cijelu noć. Tek ujutru, 30. marta oko 9 časova, neprijatelj je primoran da položi oružje u zgradи željezničke stanice i obližnjim bunkerima. Ovaj uspjeh doprinio je da se protivtenkovska oruđa postave tako da direktnim pogocima, iz neposredne blizine, uniše dva oklopna voza koja su pomagala odbranu svojih snaga u željezničkoj stanicici Kakanj. Direktnim pogocima naše artiljerije uništeni su i bunkeri kod mosta. Slamanjem otpora neprijatelja na drugoj odbrambenoj liniji, uključujući i željezničku stanicu Kakanj, stvoreni su uslovi da se brzo učutka i zarobi neprijateljeva posada protiavionske i protivtenkovske baterije koje su imale značajnu ulogu u odbrani prilaza mostovima u Kakanju i Doboju Selu.

Tridesetog marta, oko 11 časova, bataljoni 6. kраjiške NOU brigade, uz sadejstvo udarne grupe bataljona 4. kраjiške divizije, prešli su na desnu obalu Bosne i energično napali neprijatelja u rudniku Kakanj. U isto vrijeme manje jedinice 8. kраjiške NOU brigade zatvarale su pravac prema Busovači i Zenici i onemogućavale neprijatelja da pritekne u pomoć svojim snagama u Kakanju, a glavnina je vodila oštре borbe na desnoj obali Bosne, na kosama i padinama iznad rudnika Kakanj.

Razbijanje, zarobljavanje i uništavanje njemačko-ustaških i domobrancijskih snaga na lijevoj obali Bosne u rejonu napada 6. kраjiške NOU brigade, u prijepodnevnim časovima 30. marta, pogotovo uništavanje posada protiavionskih i protivtenkovskih baterija, po in-

424 tenzitetu i upornosti odbrane neprijatelja, silini i neprekidnosti na-

Stab 6. krajiške brigade sa komandantom Milančićem Miljevićem, narodnim herojem, Sarajevo 7. aprila 1945.

pada naših snaga, predstavlja rijetko viđen okršaj u kome su jedinice pomenute brigade, uz velika borbena naprezaanja i osjetne gubitke, izvojevale značajnu pobjedu.

Do svanuća, 31. marta, svi pozadinski dijelovi, divizijska bolnica sa obezbjedenjem, prešli su na desnu obalu Bosne.

U veoma teškim borbama, prilikom forsiranja Bosne u širem rejonu Kakanja, od 29. marta uveče do 31. marta uveče, u kojima su učestvovala dva bataljona 8. krajiške NOU brigade, neprijatelju su nanijeti veliki gubici. Ubijeno je 286, ranjeno 231 i zarobljeno 114 neprijateljevih vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenjena su: 2 minobacača 81 mm, 5 minobacača 46 mm, 6 teških mitraljeza, 13 puškomitrailjeza, 200 pušaka, 5 automata, 12 pištolja, 240 mina za minobacač 81 mm, 5 četvorocijevnih protivavionskih topova (flakova), 9 vagona žita, 1 vagon brašna, 1 vagon masti, 1 vagon jaja, znatne količine odjeće, obuće i drugog ratnog materijala. Uništen je 1 top, 4 lokomotive, 2 oklopna voza, 37 vagona, uredaji u željezničkoj stanici Kakanj, rudnički vozni park i porušena željeznička pruga na 20 mesta, u dužini od više kilometara.

Navedeni podaci objavljeni su u izvještaju štaba 4. krajiške divizije, 9. aprila 1945. godine. U dnevniku njemačkog majora Berna, međutim, pedantno je zapisano da je u borbama na Kakanju od 2. »Lendenšicen« bataljona ostalo u životu samo 11 oficira, 276 vojnika i podoficira. U izvještaju Glavnog štožera Ministarstva oružanih snaga NDH od 3. aprila, kaže se, pored ostalog, i ovo: »U borbama u Kakanju, nepoznata je sudbina jedne ustaške bojne 1. ustaškog

Zamjenik komandanta 4. kраjiške brigade u sarajevskoj operaciji Stevo Rauš diskutuje na »okruglom stolu« o dejstvima 4. kраjiške. Levo od njega Dimitrije Bajalica i Mesud Holić, a desno Dušan Dozeti

i da se ona razmjesti na prostoriji Okruglice, Krčevina, Nišići, Motike, Krivajevići, Sehovići, Ravne, Kapetanovići i Pajtovići. Prilikom prelaska preko pomenute komunikacije trebalo se obezbijediti zasjedama, miniranjem i zarušavanjem komunikacija prema Kralupima i Varešu i, ujedno, uspostaviti vezu sa štabom 3. korpusa u Rakovoj Nozi.

Izvršavanje navedenih zadataka, 4. kраjiška divizija započela je planski i na vrijeme. Postojanje manjih ili većih grupa i jedinica neprijatelja na pravcu kretanja divizije i česti sudari sa njima, znatno je uticalo da se mijenja plan nastupanja jedinica. Umjesto demonstrativnog napada na Vareš, radi obezbijedenja lijevog boka snaga divizije i Operativne grupe, preduzet je opšti napad da se neprijatelj uništi i zarobi. To je znatno usporilo približavanje i podilaženje 4. kраjiške divizije Sarajevu i osnovni razlog da ona stigne tek 6. aprila 1945. godine na polazne položaje na liniji: Koševo (kota 1097) — Naharevo, u času kada je grad već bio oslobođen.

Komandant 2. udarnog korpusa i korpusne grupe, govoreći o Operativnoj grupi 5. udarnog korpusa, između ostalog, konstataju: »Nije teško zaključiti da bi bilo korisnije i efikasnije da su sve kраjiške jedinice (Četvrte i Desete divizije), umjesto što su upućene u direktni napad na Sarajevo, ostavljene u dolini rijeke Bosne, i tamo angažovane protiv neprijatelja koji se povlačio na sjever. S razlogom bi se moglo očekivati da bi ove dve iskusne divizije, visokog borbenog morala i udarne snage, tako upotrebljene u sarajevskoj operaciji nanijele neprijatelju mnogo veće gubitke. Međutim, ova naša grupa je zadala neprijatelju snažne udarce prilikom forsiranja rijeke Bosne, kod Kaknja i Doboja, i nanijela mu velike gubitke, što je znatno smanjilo ukupnu snagu odbrane sarajevskog garnizona.

Malo je vjerovatno da bi efekat dejstva bio mnogo porazniji po neprijatelja da je ova grupa bila na neki drugi način upotrebljena . . .*

To je, izgleda, jedina vjerodostojna ocjena o mogućnostima i svršishodnostima borbenog angažovanja Operativne grupe 5. korpusa u sarajevskoj operaciji.

Umjesto zaključka

Bilo je očigledno nastojanje Nijemaca, u prvim danima i mjesecima 1945. godine, da dolinu Bosne, od Sarajeva preko Zenice i Doboja do Bosanskog i Slavonskog Broda, uporno brane veoma jakim snagama, radi izvlačenja glavnih snaga 21. njemačkog armijskog brdskog korpusa iz Sarajeva i šire okoline. Ovako riješenje Nijemaca potvrđuje i slijedeći primjer: u drugoj polovini februara i početkom marta, 4. krajiska NOU divizija, sa 7. i 13. krajiskom NOU brigadom, ponovo je oslobodila Travnik, prvi put zauzela željezničku stanicu Busovaču, niz značajnih uporišta, izbila pred samu Zenicu, čime je presjekla odstupnicu neprijatelja na sjever. Međutim, poslije nekoliko dana, neprijatelj je jakim snagama prešao u napad, zauzeo Vitez (sa 14. SS pukom) i Busovaču (15. SS puk). Tako je izbio iza naših snaga, primorao ih da napuste položaje oko Zenice, na komunikaciji Kiseljak — Busovača, i da se povuku bliže Travniku.

Imajući u vidu ovakvo ponašanje Nijemaca u odbrani doline Bosne, dovodenje snaga 7. SS divizije »Princ Eugen« sa sremskog fronta za ovu intervenciju, sa sigurnošću se može zaključiti da su oni branili ovaj pravac svim raspoloživim snagama, da time obezbijede izvlačenje na sjever i tako izbjegavaju uništenje. Otuda naša procjena — da je Sarajevo osnovni čvor i cilj odbrane neprijatelja — nije bila realna. Usled toga je došlo i do upotrebe snaga 5. korpusa u operaciji za oslobođenje Sarajeva, a možda bi bilo bolje da su zadržane na svojim prvobitnim položajima, i upotrebljene u dolini Bosne kako bi ostvarile značajnije uspjehe.

³ RadovanVukanović: »Drugi udarni korpus«, str. 300—401.

Najdraža bitka¹

Pukovnik Dimitrije Bajalica-Baja²

Sve su bitke drage i lijepo, ako se završavaju pobjedom. A mi smo takvih imali mnogo u toku četiri godine neprekidnih bitaka. Ali se sve one medusobno razlikuju. Svaka ima svoje dočeke i juriše, svoje junake i ranjenike. Za borce 4. divizije, ova kakanjska aprilska bitka, nakon koje je uslijedila bitka za oslobođenje Sarajeva, predstavlja posebnu bitku i pobjedu među mnogim dotada izvojevanim. A za mene je to i najljepša i najdraža bitka u mnogim četverogodišnjim.

Sam pokret divizije od Travnika preko Šebešića i vrletnog Ščita na Hum, iznad Kakanja, izražavao je njenu snagu i spremnost za borbu. Bilo je u svemu tome uvjerenosti koja će znati samo za pobjedu u bici za Sarajevo. A dотle je trebalo prijeći rijeku Bosnu, oslobođiti Kakanj, Vareš i Brezu i iz pravaca Nahoreva stupiti u bitku za oslobođenje Sarajeva. Računalo se da će kakanjsku neprijateljsku posadu snage 4. i 10. divizije lako pregaziti i da ona neće moći da zadrži te dvije krajiške divizije na putu za glavni zadatak. Tim prije što su još ranije neke snage 4. divizije prebačene da izvode operacije oko Kakanja i sa desne strane rijeke Bosne.

No nije bilo tako. Neprrijatelj je u Kakanju bio jači i čvršći nego što su to govorila naša obaveštenja. Samo u Catićima je imao jaču posadu Nijemaca sa 18 »flakova«.

Govoreći pomalo vojničkim jezikom, 8. brigada imala je zadatak da osloredi stanicu Modrinje, da se na tome mjestu prebaci preko rijeke Bosne i da udruženim snagama sa dva bataljona 11. brigade, koji su već od ranije operisali na drugoj strani, pomogne likvidaciju posade na kakanjskom mostu. Na stanicu Kakanj i kakanjski most išla je 6. krajiška brigada. Na most kod Catića i željezničku stanicu Dobrinje ušle su snage 10. divizije. Sve te zadatke trebalo je izvršiti u toku noći i u zoru se naći na visovima iznad Vareša i Breze.

Međutim, sa željezničkom stanicom Kakanj, kakanjskim i čatićkim mostom nije nikako išlo. Zora se primicala, a mostovi još nisu bili slobodni. Na stanicu Kakanj, sve do Catića, kretala su se dva oklopna voza. A »flakovi« iz Catića tukli su strahovito. Njihovi meci, nanizani kao isprekidane svijetleće strijеле, činilo se da zaoblaze brdo, leđa, da tuku svuda, da se rasprskavaju u svakom zaklonu. I tukli su neprekidno u pravcu glavnog napada.

¹ Članak iz lista »Oslobodenje« od 5. aprila 1955.

² Politički komesar 4. divizije u vrijeme izvođenja sarajevske operacije.

»Ne može se oko otvoriti, ni glava pomoliti«, pisalo je u izvještajima. »Oklopnjaci ne daju preko pruge«.

A preko pruge je trebalo ići i osloboditi mostove radi prolaza dviju divizija. Sarajevo je daleko. Na vrijeme se mora stići tamo. Oslobođenje Kaknja nije bilo više važno. Pa, ni Vareša, ni Breze.

Već je stiglo naredenje da se umjesto mostova poslužimo pravljenjem skela i da se ide putem 8. krajiskog brigade. Drugog izlaza nije bilo. Prelaz skelom nije bilo lako izvesti, a trebalo je i vremena. Vojske je mnogo.

Trebalo je sagledati situaciju i odlučiti: most ili skela.

Rauš³ i Milančić⁴ su odlučili — most. A to je značilo u ču tkati »flakove« i onesposobiti »oklopne«.

Rauš je uzeo sve topove i bacače — a to su bila moćna i brojna oruđa divizije — pod svoju neposrednu komandu. Njihove ciljeve je usmjerio na »flakove«.

Milančić je lično probijao zid stanične zgrade, da bi kroz otvor progurao cijev protukolca.

Zaglušujuća paljba počela je da odzvanja u Čatićima. Smanjivao se broj svijetlećih strijela iz »flakova«, koje su više plašile nego ranjavale.

Milančić je odgadao pokret prema skeli, »dok samo malo 'probijeli', da bi mogao uzeti 'oklopnače' na nišan«. Dotle im je onemogućio kretanje prekidanjem pruge ispred iiza njih.

Nekako u isto vrijeme, u svitanje dana, kada je malo »probijelio«, prestali su da se javljaju i »oklopnjaci« i »flakovi«. I borci dviju brigada — hiljade njih — stuštili su se kao vihor, kao da su nikli iz zemlje sa svitanjem dana i sjurili se na Čatiće i kakanjski most.

To je ono što se rijetko moglo vidjeti u dotadašnjim pobjedama.

Sa kakanjskim mostom bilo je brzo gotovo. A u Čatićima? Samo jedan »flak« je ostao ispravan, i samo dva vojnika pokretna. Sve ostalo je poginulo ili je bilo u bunilu od silnih eksplozija.

Iz rovova na kakanjskim čukama još je tuklo. Brzo se pronašao bačeni zatvarač od »flaka«. U rukama preostale dvojice vojnika, i pištojem u našim rukama, »flak« je i po danu svijetleće strijele počeo da upućuje na svoje doskorašnje gazde.

Sad je tek nastalo ono najlepše. Kada su borci ugledali da »flak« u našim rukama baš tuče tamu gde treba, nastao je vrisak poleta i juriša. Štabovi brigada i bataljona, pa sve do borca kuvara, jurili su uz strmine i skakali u rovove. To je bio, let, a ne trka. Kolo, a ne bitka. Ne smije se zakasniti ni časak na početak bitke za oslobođenje Sarajeva. Snaga oružja i pobjede tražila je i gonila na let, a ne na trku i privlačenje.

Zatim, brzo prema Sarajevu. Ali i nova prepreka. Neprijatelj je bacio pred nas nove jedinice. Ni to mu nije pomoglo. Naše jedinice su nezadrživo išle prema glavnom zadatku. Ali, neprijatelj nam nije pružio zadovoljstvo neposredne bitke na prilazima grada. U napuštanju grada našao je za sebe bolji izlaz. Jer, bitkom na Ivanu i Kaknju nije uspio da nam onemogući oslobođenje Sarajeva. Time je kakanjska pobjeda bila još draža.

³ Stevo Rauš — komandovao tada 4. divizijom.

⁴ Miljević Milančić — komandovao 4. krajiskom brigadom.

Moralno-političke pripreme i djelovanje vojno-političkih rukovodilaca i partiskske organizacije 4. krajiskih divizija¹

General-potpukovnik Dušan Dozeti²

Radi izvršenja zadatka divizije u sarajevskoj operaciji, vojno-politička i partiskska rukovodstva preduzela su opsežne pripreme. One su obuhvatale niz mera posebne prirode, za razliku od dotadašnjeg (da ga nazovemo) redovnog političkog i partiskskog rada.

Dvije glavne pretpostavke odredile su karakter priprema:

1. politički i vojni ciljevi sarajevske operacije d. shvatanje zadatka divizije u toj operaciji i 2. ocjena borbenog i moralno-političkog stanja divizije.

Politički i vojni ciljevi operacije formulisani su u preambuli zapovijesti 5. korpusa. Na osnovu njih, Štab divizije i divizijski komitet KP zaključili su da divizija učestvuje u jednoj od svih najvažnijih borbi, što je proizlazilo iz slijedećeg:

a) borbe za Sarajevo sastavni su dio završnih operacija za konačno oslobođenje zemlje i nanošenje odsudnog udarca okupatoru i kvislinškim snagama;

b) napad na Sarajevo ima radikalni cilj — definitivno oslobođenje budućeg glavnog grada BiH, što će imati odlučujući značaj za postizanje trajno oslobođene teritorije u centralnom dijelu zemlje i što je trebalo da posluži kao oslonac za naredna dejstva prema zapadu;

c) učešće divizije u operaciji shvaćeno je kao znak izuzetnog povjerenja prema diviziji, koje se može opravdati jedino krajnje odlučnim dejstvima jedinica, štabova, starješina i boraca i besprijeckornim vojnim i političkim ponašanjem svakog pojedinca. S obzirom na udaljenost rejona prikupljanja divizije, bilo je očigledno da je njen pravac dejstva veoma dugačak i da se na njemu nalaze krupni neprijateljski garnizoni (Kakanj, Vareš) i rijeka Bosna, kao prepreka, što je valjalo savladati i uz to ostvariti veliki tempo napada. Sve je to zahtijevalo krajnje naprezanje, veliku borbenu spremnost i izuzetnu vještinsku.

Na pravcima dejstva krajiskih divizija, 4. i 10, koje su napadale sa sjeverozapada i sjevera, moglo se očekivati i izvlačenje neprijateljskih snaga iz Sarajeva. Bez obzira na to da li će se neprijatelj braniti u okruženju ili će blagovremeno izvlačiti snage iz

¹ Prilog za knjigu »Sarajevska operacija«.

² Pomoćnik političkog komesara 4. krajiske divizije.

grada, moglo se ocijeniti da će se divizija u oba slučaja naći pod udarom neprijateljskih snaga. To je nalagalo ne samo veliku upornost i odlučnost već i veliku opreznost i budnost.

Ukratko, Štab i komitet shvatili su da se divizija nalazi pred složenim, teškim i važnim zadatkom, možda i najtežim i najvažnijim od njenog formiranja prije tri godine. Takav zaključak opredijelio je obim i kvalitet priprema.

U tom trenutku, vojno i partijsko-političko rukovodstvo divizije cijenilo je da je borbeno i moralno-političko stanje divizije dobro i da, s obzirom na to, divizija može izvršiti dobijeni zadatak. Istina, divizija je u operaciju ušla znatno oslabljena. Jedna brigada ostala je kod Zenice, a jedan bataljon je zaostao prilikom prikupljanja. Po vremenu formiranja divizija je bila jedna od najstarijih naših divizija, ali je još važnije bilo to da je u njenom sastavu, zbog specifičnih uslova u kojima je do tada vodila borbe, najviše bilo starih prekaljenih boraca i rukovodilaca. Bila je to, u stvari, veteranska divizija. Za razliku od većine divizija koje su napadale s jugoslovenskog fronta sa istoka i koje su primile veliki broj novih boraca kao popunu, divizija je popunjena neznatnim brojem novih boraca iz okoline Travnika i Kakanja, ali je i to ljudstvo već učestvovalo u jačim borbama.

Najveći broj boraca divizija će primiti upravo u Sarajevu, u kojem je više dana bila posadna jedinica, što će u narednim završnim borbama znatno uticati na njenu fizionomiju. U svakom slučaju, od tada pa do kraja rata za 4. diviziju, više nego za ma koju drugu, može se reći da je bila sarajevska divizija.

Želim posebno da istaknem jedan elemenat borbene vrijednosti divizije, a to je vrijednost njenih veteran — komandanata bataljona, naročito komandanata brigada. Uvjerjen sam da je to bilo dijamantsko jezgro divizije i da nije bilo zadatka koji takvi komandanti ne bi mogli izvesti.

Danas se može postaviti jedno logično pitanje, da li je mjesec dana prije završetka rata bilo straha od pogibije i ranjavanja ili izbjegavanja borbe? U našoj tadašnjoj procjeni situacije mi to pitanje nismo postavili, jer nismo zapazili bilo kakav znak kalkulant-skog ponašanja. Spremnost za borbu bila je nesmanjena. Štaviše, ta spremnost je bila povećana. Kao što je, uopšte uzev, ona bila motivisana težnjom da se neprijatelju nanese razoran završni udarac, tako je i u sarajevskoj operaciji ona bila motivisana težnjom da se Sarajevo osloboди. Na skali vrijednosti taj motiv nadjačao je i normalna ljudska ponašanja. U našim moralno-političkim pripremama negativni elementi procjene imali su zanemariv udio. One su se temeljile na pozitivnim elementima stanja, a svrha im je bila da sve te pozitivne elemente podstaknu i razviju do najviših vrijednosti.

U pripremama za operaciju valjalo je voditi računa i o nekim novim okolnostima. Naime, početkom 1945. godine, Vrhovni štab je izdao opšte naređenje, prema kojem je trebalo prestati sa rušenjem objekata na teritoriji i usmjeriti se na njihovo spasavanje. Kako su na pravcu dejstva divizije bili važni industrijski regioni — Kakanj, Vareš, a naročito Sarajevo, kao industrijski, komunikacijski, admini-

podrazumijevalo i izbjegavanje njihovog rušenja, nametao se kao prioritet. Sve je to odstupalo od naših dugogodišnjih ratnih navika, a i potreba, jer je ruešnje često bilo dio partizanske taktike. I prakse. Zbog toga je trebalo uložiti posebne napore da se smisao takvog rezona preokrene. Jedan primjer najbolje će pokazati kako se taj preokret dogodio u sarajevskoj operaciji.

Prije posljednjeg »skoka« do Sarajeva divizija je zanoćila u rejonima udaljenim nepun dan marša. U toku noći iz Sarajeva su do nas doprle snažne eksplozije. Štab divizije zaključio je da okupator ruši Sarajevo. Zbog toga je hitno podigao diviziju i naredio usiljeni marš ka gradu. Na čelu se kretala četa koja je bila prednji odred divizije i imala zadatku da što prije izbije pred Hum, koji je zapoviješću bio odreden kao objekat našeg napada. Četa, a za njom ostali, kretala se kao na krilima, umor kao da je bio zaboravljen. Misao o spasavanju nadjačavala je sve fizičke i psihičke teškoće i nosila borce ka Sarajevu.

U vreme priprema vjerovatno je najviše napora uloženo u objašnjavanje potrebe o doličnom ponašanju boraca na novooslobodenim teritorijama. Taj zadatak imao je već tradicionalan naziv: »pravilan odnos prema narodu«.

Bilo nam je izuzetno stalo do toga da se nijednim postupkom ni jedan borac ne ogriješi o nepisani kodeks dostojanstva narodnog borca. U nekim krajevima prema kojima nastupamo narod nije do tada imao priliku da vidi narodnu vojsku, te čemo mi biti u ulozi političke prethodnice. Predstavljamo i zastupamo, dakle, narodnooslobodilački rat i revoluciju. Traižlo se, zato, od boraca i starješina da se u najvećoj mjeri poistovete sa ljudskim i moralnim smislom borbe, sa njenim ciljevima i unutarnjim vrijednostima i da, kao živa inkarnacija, bez mnogo riječi, budu predstavnici te borbe. Bio je to poziv na dostojanstvo borca. Praktična uputstva bila su, takođe, veoma značajna, a naročito dva: jedno, da se niko ne smije ogrijesiti o opštenarodnu i privatnu imovinu i, drugo, da se moraju poštovati nacionalna, vjerska i druga uverenja stanovnika i građana novooslobodenih krajeva. Otvoreno smo govorili da mi ne nastupamo kao mač zakona, jer je već konstituisana politička organizacija nove vlasti, koja nas oslobađa (pa i razvlašćuje) od mnogih dotadašnjih ratnih ovlašćenja.

Taj zadatak divizija je izvršila veoma uspješno. U svemu tome veliki podsticaj dalo nam je ponašanje naroda., naročito građana Sarajeva, tako da se dogodio najpovoljniji dvosmjerni uticaj: naroda na vojsku i vojske na narod. Činjenica da je divizija provela 7 dana kao posadna jedinica u gradu, pokazala je da je ta vrsta priprema imala mnogo veći značaj nego što smo mogli i očekivati.

Vredi istaći i jedno iskustvo koje se odnosi na metode rada. Prije otpočinjanja operacije dali smo uvodne informacije i dosta vojnih i političkih objašnjenja. Ali, to je bio samo jedan i to manji dio posla. Pravi rad obavljao se u toku marševa i borbi. U tom ad-hok djelovanju već smo bili pravi majstori, jer se drugačije nije ni moglo raditi. Naime, cijela operacija bila je pod žigom najstrože vojne tajne, tako da smo se u početku morali služiti uopštenim, ponekad ezopovskim jezikom, koji su, uostalom, svi bili »pročitali«, a izgleda da se nismo mnogo ni trudili da ne budemo »pročitani«. Po-

stepeno smo otkrivali sve više konkretnih podataka, a to se moglo samo u toku operacije. Politički rad pretvorio se u neprekidno dje-lovanje i u njemu su učestvovali svi: komandanti, komandiri i politički komesari, partijski komiteti i partijske organizacije, skojevski rukovodioci i aktivni SKOJ-a, sami borci. Politički rad se odvijao prema opštem konceptu, a onda je svakog dana dopunjavan prema prioritetu dogadaja: tajno prilaženje rijeci Bosni, noćno forisiranje rijeke, napad na Kakanj, odbijanje protivnapada divizije »Princ Eugen«, napad na Vareš, obračun sa četnicima na Okruglici, nastupanje ka Sarajevu i boravak u gradu.

U toku operacije pred diviziju se nametnuo jedan stručni zadatak, koji je dobio najšire vojno-političke dimenzije. To je bilo zbrinjavanje i borbeno obezbjeđenje ranjenika, koji su ranjeni, uglavnom, oko Kaknja i, kasnije, u protivnapadu dijelova 7. SS divizije. Jedan poseban razlog uticao je na to da ranjenici postanu težak problem za diviziju. Naime, za razliku od divizija koje su napadale na Sarajevo sa istoka, juga i jugozapada, a koje su imale iza sebe trajno oslobođenu teritoriju, sa cijelom infrastrukturom, pozadinskom i sanitetskom, naša divizija dejstvovala je na još neoslobodenoj teritoriji, iako je bezbjednost te teritorije bila znatno veća, tako da bi se mogla nazvati poluoslobodenom teritorijom. U svakom slučaju, štab divizije nije mogao ranjenike i sanitet ostaviti u pozadini, već su se oni morali kretati sa borbenim jedinicama. To je otežavalo i usporavalo pokret i zamah dejstva divizije, a nametnulo i posebne mјere obezbjeđenja ranjenika. U stvari, obezbjeđenje ranjenika postavilo se kao prvorazredan vojni i politički zadatak. Stab divizije formirao je ranjenički ešelon i izdvojio jedan bataljon za njegovo obezbjeđenje. Ja sam, kao zamjenik komesara divizije, određen za rukovodioca tog ešelona.

Ranjenici — to je vječita muka, u kojoj su borci u našoj revoluciji pokazali najviše ljudskosti. Navešću jedan od mnogobrojnih primjera. Poslije ulaska u Sarajevo ranjenici su smješteni u vojnu bolnicu, a sutradan, s političkim komesarom 5. korpusa, Ilijom Došenom, obišli smo ranjenike. Međutim, nas su preduhitritele Sarajlje. Gradani su bili već pohrlili u bolnicu sa ponudama i cvijećem. Najviše je bilo djevojaka.

Možda ovo što sam izložio i nije primjer velike ratne vještine. A možda i jeste. Možda je najdublji smisao naše revolucionarne ratne vještine bio baš u tome što nije bilo granica između vojnog, političkog, moralnog, psihološkog, opštelijudskog. Sve je to bilo jedno isto.

*Deseta
krajiška
divizija*

Deseta kраjiška divizija

Sastava:

- 7. kраjiška brigada, komandant, major RADE BRKIĆ, pukovnik u penziji. Politički komesar, major DRAGO MARIĆ, pukovnik u penziji;
- 9. kраjiška brigada, komandant, major VELJKO STOJAKOVIĆ, pukovnik u penziji. Politički komesar, major, SLAVKO MARIĆ;
- 17. kраjiška brigada, komandant, major SEFTK TALIĆ. Politički komesar, major PERO RODIĆ, umro kao pukovnik u penziji.

SASTAV ŠTABA

Komandant 10. kраjiške divizije, pukovnik Vojo Todorović, narodni heroj, general-pukovnik u penziji

Politički komesar 10. kраjiške divizije Rade Bašić, narodni heroj, pukovnik u penziji

Zapovjест Štaba 10. divizije od 28. marta 1945. godine

ŠTAB IO. DIVIZIJE 5. KORPUSA

N. o. V.J.

Op. Br. 1

Dne 28 III. 1945. godine

ZAPOVJEST

(*Sekcija: Travnik — Zenica — Prozor i Konjic, razmer
1:100.000*)

Snage naše divizije kao i 4. divizije, dobole su zadatak od Štaba 5. korpusa, da izvrše prolaz komunikacije Kiseljak — Busovača i da forsiraju reku Bosnu na otsjeku s. Kakanj — s. Radinovci, radi izbjivanja na polazne položaje za napad na Sarajevo sa sjeverne strane (linija *Rajlovac — Grdonja*).

28. o.m. naša divizija izvršiće prelaz komunikacije Kiseljak — Busovača, na otsjeku s. Brestovsko isključno — s. Klokoći zaključno i u toku 29. o.m. izbiti na prostoriju s. Koprivnica — s. Gorusa i Donja Papratnica — Scoča. Istoga dana u 18 časova otpočeće sa forsiranjem rijeke Bosne, napadom na neprijateljsku posadu koja brani ž. most kod s. Doboj, kuda će prolaziti glavnina snaga korpusa, dok sa snagama prema mogućnosti i potrebi, forsirati rijeku Bosnu j. od s. Doboj.

Snage 14. divizije po prolazu komunikacije Kiseljak — Busovača (otsjek s. Klokoći — s. Busovača isključno) 28. o.m. izbice na prostoriju s. Koprivnica isključno — s. Vidiča — Sobiće zaključno, sa koje će prostorije izvršiti forsiranje rijeke Bosne istovremeno sa našom divizijom napadajući neprijateljsku posadu kod ž. mosta *Kakanj* (ž. stanica).

Prilikom forsiranja rijeke i likvidacije neprijateljske posade na mostovima kod s. Doboj i ž. stanice Kakanj, sadejstvovaće snage majora sa istočne strane.

PODACI O NEPRIJATELJU

Dio komunikacije Busovača — Gromiljak zaposjednut je i branjen neprijateljskim snagama i to: Busovača grad 935, Klokoći 150, Rastovi i Bilalovac 230, s. Brestovsko i Dugo Polje 200, Brezova

Kosa — s. Jehovac 90, Gromiljak 220, Kiseljak 600, neprijateljskih vojnika.

Dio želj. pruge Visoko — Zenica zaposjednut je i branjen; Visoko 1350, s. Arnautovići 80, s. Gračanica — s. Poljica i s. Satići sa 370 nepr. vojnika — Kakanj (Zgošća rudnik — ž. stanica Kakanj i Kakanj Doboј) 1100, od toga 500 Njemaca i 600 ustaško-domobranskih vojnika. Na prostoriji Zgošća rudnik zaposjednute su i fortifikacijski utvrđene k. 440, 583, 532, 573, 375. Željeznički most Kakanj Doboј branjen je sa dva bunkera s desne, a s dva s lijeve strane rijeke Bosne. Bunkeri su od betona neustanovljene debljine i naoružanja. Most preko rijeke Bosne na Zgošću branjen je sa dva bunkera izradena od drveta i zemlje, bunker i ogradeni žicom i postavljene mine. Na dijelu pruge Kakanj — Lašva nalazi se 150 Njemaca i Čerkeza. Sva gore navedena uporišta branjena su posadama sastavljenim od Njemaca, Ustaša, Domobrana, talijanskih fašista legije San Marko i Čerkeza.

NAREDUJEMO

7. *BRIGADA:* 28. o.m. sa dva bataljona i art. divizionom brigade koncentrisaće se do 16 časova na Dugim Njivama. Sa ove prostorije blagovremeno izvršiti pokret i napasti neprijatelja na Klokočima i Bilalovcu sa zapadne strane, dok će dva bataljona pojačani jednom baterijom brdskih topova izvršiti napad na pomenuta uporišta sa istočne strane. Snage ove brigade zatvorice, odnosno postaviće zasjede ispod k. 621 i spriječiti eventualnu neprijateljsku intervenciju od Gustog Graba, kao i od Brestovskog i na taj način obezbediti prolaz glavnini snaga divizije na istočnu stranu komunikacije. Sa napadom na Bilalovac i Klokoč otpočeti 28. o.m. u 20 časova. Snage 7. brigade koje se nalaze istočno od komunikacije obavestiti blagovremeno o vremenu napada radiogramom.

17. *BRIGADA:* Sa jednim bataljonom preduzeće likvidaciju neprijatelja na Rastovima, a sa jednim bataljonom postaviti zasjedu prema Brestovskom, presjecajući komunikaciju Brestovsko — Bilalovac, koju minirati. Sa napadom na Rastove kao i presjecanje ceste Brestovsko — Bilalovac izvršiti u 20.00 časova. Ostale snage 17. brigade nalaziće se u visini Velikih Sotnica, spremne za prebacivanje.

9. *BRIGADA:* 20. o.m. izjutra izvršiće pokret pravcem Bakovići — Duge Njive — Datići i čim snage 7. i 17. brigade obezbede prebacivanje na Klokočima i Bilalovcu prebaciti se istočno od komunikacije.

ART. DIVIZION: Kretaće pravcem Ostružnica — Smailovići — Duge Njive — Datići i prebaciti se preko komunikacije na istočnu stranu i sli.

Prvi i II. bataljon ove divizije, sanitet i intendantura kretaće se pravcem Bojnica — Lučica — Korita — Batići i po obezbeđivanju prelaza preko komunikacije prebaciti se na istočnu stranu iste. Pokret u označenom pravcu izvršiti 28. o.m. u 13.00 časova.

Pošto jedinice 7. i 17. brigade obezbede prolaz, kojeg treba izvesti pod svaku cenu, prebacivanje preko komunikacije ostalih snaga

divizije, izvršiće se u sledećem marševskom poretku: Art. divizion, 1. i 2. bataljon ove divizije, štab divizije i 9. brigada. Po izvršenom prebacivanju začelja kolone, štabovi 7. i 17. brigade prikupiće jedinice koje su obezbedivale prelaz i produžiti sa maršom i to: 9. brigada u s. Koprivnici, 17. brigada u s. Binići — Soča i 7. brigada Donja Papratnica. Po izbijanju na ovu prostoriju 17. brigada biće obezbeđenje prema Visokom u pravu Mokre noge — Radovlje — Hadžići i kote iznad s. Binića.

Štab divizije, 1. i 2. bataljon, sanitet i intedenantura u s. D. Papratnicu.

Art. divizion po prebacivanju preko komunikacije Busovača — Kiseljak kretaće se sa 9. brigadom u pravcu s. Koprivnice.

II.

Po izbijanju na prostoriju Binići — Secča — D. i G. Papratnica, za forsiranje rijeke Bosne koje treba da otpočne 29. o.m. u 18.00 časova zadaci su sledeći:

9. *BRIGADA*: ojačana sa Art. divizionom ove divizije preduzeće likvidaciju neprijateljske posade na mostu kod s. Doboј, odvajajući potrebne snage za to. Napad mora biti snažan u cilju što brže likvidacije neprijateljske posade na mostu, kako bi se omogućilo glavnim naših snaga prelaz preko istoga.

7. *BRIGADA*: sa dva bataljona i jednom baterijom bacača forsiraće rijeku Bosnu čamcima i splavovima i presjeći prugu sjeverno od s. Poljice i na taj način sprijeći intervenciju neprijatelja od pravca Visoko. Ostale snage brigade kretaće u glavnoj koloni preko zauzetih prostora.

17. *BRIGADA*: štitiće prebacivanje 9. i 7. brigade odvajajući potrebne snage za to, a po izvršenom forsiranju rijeke od strane 7. i 9. brigade i sama će se prebaciti na desnu obalu Bosne, koristeći zauzete mostove.

ART. DIVIZION: sa brdskim topovima i protivoklopnim oruđima gađaće snažnom i preciznom vatrom neprijateljske bunkere na mostu i omogućiti likvidaciju istih 9. brigadi.

1. i 2. *BATALJON*: prikupiće na licu mjesta sredstva i ponijeti sa sobom čamce koje staviti na raspoloženje batalj onima 7. brigade, koji forsiraju rijeku Bosnu sjeverno od s. Poljice.

Po izvršenom prebacivanju preko rijeke Bosne 7. brigada, postaviće se na prostoriju Obre — Slapnica, 17. brigada na prostoriju Bistranik — Trnovci, 9. brigada na prostoriju s. Kraljevska Sutjeska, osiguravajući se prema neprijatelju sa linije Vareš — Breza — Podlugovi — Visoko i Gatići — Visoko.

POSTUPAK SA RANJENICIMA:

Ranjenike prilikom borbi za prelaz komunikacije Gromiljak — Klokoći upućivati u s. Datiće, odakle će biti evakuirani sa ljudstvom, koje je za tu svrhu određeno. Do Datića evakuaciju ranjenika vršiće sanitetski vodovi brigada. Ranjenike prilikom forsiranja rijeke Bosne nositi sa sobom.

ZNACI RASPOZNAVANJA:

28. III. Kamion — Kiseljak, 29. III. Bicikl — Bosna, 30. III. Bačač — Bihać, 31. III. Bunker — Brod, 1. IV. Avion — Aerodrom,
2. IV. Strojnica — 5. IV. Mina — Morava.

UGOVORENI ZNACI:

28. III. Darko — Janko, 29. III. Vojo — Mato, 30. III. Nikola — Nenad, 31. III. Slavko — Sava, 1. IV. Pero — Pavle, 2. IV. Đorđe — Košta, 3. IV. Josip — Mujo.

VIDNI ZNACI: 28. III. Mahanje kapom iznad glave — odgovor mahanje kapom ispod prsiju; 29. III. dići uspravno pušku iznad glave — odgovor izbaciti pušku ispred sebe dva puta; 30. III. izbaciti pušku tri puta u desno — odgovor izbaciti pušku dva puta u vis;
31. III. dići pušku dvjema rukama iznad glave — odgovor izbaciti dva puta pušku dvjema rukama horizontalno ispred prstiju; 1. IV. kruženje puškom u desnoj ruci — odgovor mahanje puškom u lijevoj ruci ispred sebe; 2. IV. mehanje rukama napred i nazad, puška u desnoj ruci — odgovor mahanje kapom iznad glave lijevom rukom; 3. IV. izbacivanje puške desnom rukom u stranu — odgovor izbaciti pušku desnom rukom dva puta u vis.

VEZA: Radio vezu održavati redovno i zakazivati vanredne veze svakog sata počev od 28. o.m. u 10 časova. Za održavanje veze u pokretu štabovima brigada dodeljuju se radifonske stanice, s kojima održavati vezu počev od 28. o.m. od 18 časova, javljajući se svako pola sata i prema potrebi. Kao pozivne znake za vezu radiofonskim stanicama uzimati imena komandanata. Štabovi brigada koji dobiju radiofonske stanice za batalj one, regulisati plan veze sa njima. Sa štabom divizije održavati vezu i sa kuririma.

ISHRANA JEDINICA:

29. i 30. o.m. trošiti rezervni obrok hrane, a po forsiranju rijeke Bosne od sredstava prikupljenih na terenu.

Po forsiranju rijeke Bosne uslediće daljnji zadaci, a štab divizije po prelazu biće sa 17. brigadom u s. Seoče.

NAPOMENA: Naročito voditi računa, da disciplina na maršu bude gvozdena. Odrediti dežurne oficire kolona. Mjesta rukovodioca u kolonama također. Izbjeći slivanje kolona u toku marša. Pri likvidaciji neprijatelja pri prelazu ceste i forsiranja rijeka biti energičan i brz. Svaka jedinica da bude detaljno upoznata sa zadacima u pokretu i borbi. Predvidjeti sva borbena sredstva za napad pri stvaranju mostobrana i presjecanju komunikacija. Komandantima i starješinama objasniti detaljno zadatke i narediti forsiranje rijeke po svaku cijenu.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

POLITIČKI KOMESAR,

ppukovnik

442

KOMANDANT — PUKOVNIK:

Vojo Todorović

Basic Rade, s.r.

Operacijski izveštaj za mjesec april 1945. godine

ŠTABU 2. ARMIJE. — OP.

U toku mjeseca aprila o. g. jedinice ove divizije imale su slijedeće dodire sa neprijateljem:

28. III. 1945.

Snage I. bataljona 7. brigade, koje su se prethodnog dana prebacile na istočnu stranu komunikacije Busovača — Kiseljak, vodile su u s. Miroševići borbu sa neprijateljem nepoznate jačine (Nijemci, ustaše i Talijani). U borbi, koja je trajala od 8 do 12 časova, neprijatelj je protjeran iz pomenutog sela. — Snage III. bataljona ove brigade, koje su po prebacivanju preko navedene komunikacije zauzele položaj kod s. Brezovika, bile su u toku cijelog dana napadane od oko 150 nepr. vojnika (Njemaca, ustaša i Talijana), koji su izvršili ispad iz svojih uporišta na komunikaciju Kiseljak — Busovača. Istoga dana ova dva bataljona vršila su pritisak na nepoznate neprijateljske snage na sektoru Brezovik — s. Miroševići — s. Odrača i s. Bilalovac u cilju vezivanja neprijatelja radi nesmetanog prelaza snaga ove divizije preko komunikacije Kiseljak — Busovača. Borba je trajala od 20.30 č. do 1 čas 29. III 45. Po ovim snagama neprijatelju su naneseni gubici od 28 mrtvih i 20 ranjenih. Naši gubici su 2 poginula i 4 ranjena. Zaplenjeno je: 1 strojnica, 1 pištolj, 10000 pušč. metaka, 12 voj. ranaca, 10 šatora, krila, 1 opasač i 17 čebadi.

Također u cilju omogućavanja prelaza jedinica ove divizije preko komunikacije Kiseljak — Busovača, snage III. bataljona 17. brigade uz pomoć voda teških bacača likvidirale su nepr. uporište Hrastovi branjeno od 210 nepr. vojnika Njemaca i Talijana (fašista), dok su snage II. bataljona ove brigade zauzele položaj iznad s. Brestovskog, vezujući za sebe neprijateljsku vatru. Napadnutim uporištima pošla su u pomoć 2 kamiona i 3 tenka. Oba kamiona naišla su na naše mine i bila uništена. Neprijatelj je imao 84 mrtvih i 51 ranjenog. Naši gubici: 3 poginula i 4 ranjena. Zaplenjeno je: 1 puškomitr., 4 strojnica, 1 trombi, puška, 4 pištolja, 1 signalni pištolj, 30 ruč. bombi, 20 trombi, granata, 20 signal, raketa, 70000 pušč. metaka, 23 čebeta i 15 šinjela. Uništenje 1 mitraljez »Breda«.

29. III. 1945.

Dva bataljona 7. brigade u 18.30 časova otpočela su forsiranje rijeke Bosne pomoću čamaca kod s. Donja Papratnica. Odmah po pre-

lazu rijeke porušena je želj. pruga s jedne i druge strane prelaza rijeke. Stvoren je mostobran na prostoru s. Gora.

30. III. 1945.

Snage dvaju bataljona 7. brigade, koji su prešli rijeku Bosnu, napali su i likvidirali, odnosno proterali neprijatelja (oko 65 Njemaca nepoznate pripadnosti) sa k. 807 u borbi koja je trajala od 5 do 6 časova, te je tako zauzimanjem ove kote proširen mostobran u pravcu jugoistoka. Neprijatelj je pokušao intervenisati iz Breze i Visokog u jačini od oko 200 Njemaca nepoznate pripadnosti potpomognuti oklopnim vozom, koji je došao iz Visokog, na liniji s. Grab — k. 807. U borbi koja je trajala neprekidno od 3.30 do 14 časova neprijatelj je razbijen i protjeran u pravcu jugoistoka. Snage III. bataljona ove brigade, zaštićavajući prilaz ka mjestu prelaza rijeke Bosne, južno od s. D. Papratnice, vodile su borbu sa Nijemcima i Talijanima jačine oko 150 vojnika, koji su ovamo prebačeni oklopnim vozom iz Visokog. U borbi koja je trajala od 10—11 časova neprijatelj je razbijen i protjeran u pravcu Visokog. — Snage ove brigade u toku ovoga dana nanijele su neprijatelju sledeće gubitke: 55 mrtvih, 35 ranjenih i 9 zarobljenih. Vlastiti gubici: 1 poginuo i 1 ranjen. Zaplenjeno je: 1 »Šarack, 1 puškomitr., 1 mali bacač, 10 pušaka, 1 pištolj, 5 vojničkih noževa, 500 pušč. metaka, 90 mina za mali bacač, 8 opasača i 6 fišeklija. Porušeno je 2500 m., želj. pruge, a oštećen jedan oklopni voz.

Snage IX. brigade vršile su napad na nepr. uporište Dobojski kod Kaknja, kako bi se likvidacijom ovoga uporišta omogućio prelaz jedinicama ove divizije preko želj. mosta koji se ovdje nalazi. Uporište je branilo 280 Njemaca »Heeres-flak divizije« sa 9 teških flakova i I pk. topom. Borba je otpočela u 00.00 časova, te je do 07.00 časova snagama ove brigade uspjelo zauzeti samo mjesto Dobojski i tvrdo uporište školu, dok su utvrđenja kod mosta i oko flakova bila i dalje žestoko branjena. Borba je prekinuta, te je u 11 časova otpočeo novi napad uz pomoć flakova i topova art. diviziona ove divizije, koji su privučeni na blisko otstojanje direktnim pogotcima uništavali gnijezdo po gnijezdo nepr. otpora, dok su se borci privlačili do neposredne blizine nepr. flakova bacajući bombe u rovove. Do 17 časova ovo je uporište likvidirano i neprijatelj potpuno uništen. Gubici neprijatelja iznose 255 mrtvih i 25 ranjenih, a u blizini sela zarobljeno je 9 milicionera. Vlastiti gubici iznose 25 poginulih i 72 ranjena. Zaplenjeno je: 1 pk. top 37 mm., 1 borna kola, 1 kamion, 1 automobil, 1 motorcikl, 220 pušaka, 70 pari cipela, 1 mali bacač, 1 mitraljez, 1 strojnica, 1 pištolj, 6 dvogleda, 70.000 pušč. metaka, 1500 granata za bacač, II telefona, 3 telefonske centrale, 1 radiostanica, 3 radioaparata, 240 ranaca, 280 opasača sa fišeklijama i 30 šinjela. Uništeno je: nepr. arhiva, jedan magazin spreme i municije, 4 betonska velika bunkera, te posle prelaza svih naših jedinica preko r. Bosne — željeznički mos1 dužine 70 metara.

Dvije čete 17. brigade, osiguravajući izgradnju mosta preko rijeke Bosne kod s. Seoče, napale su teretni voz i pancer pun Talijana (fašista) i Njemaca, pobivši 35 i ranivši 20 nepr. vojnika, uz vlastite gubitke od 2 ranjena druga.

31. III. 1945.

Sve jedinice ove divizije prebacile su se preko rijeke Bosne i postavile se na sektor: Tešev — Kr. Sutjeska — s. Poljani — s. Lučići — s. Trnovci — s. Bulčići — s. Haljinići — s. Bjelavići.

Jedna četa 9. brigade srušila je 1000 m. želj. pruge kod Dobrinja i vodila borbu sa 40 ustaša, koji su osiguravali prugu. Ubijeno je 3, a ranjeno 9 nepr. vojnika, bez vlastitih gubitaka.

1. IV. 1945.

Oko 4 časa oko 3 regimente »Princ Eugen« divizije u jačini oko 5000 Njemaca sa nešto ustaša i četnika napalo je položaje jedinica ove divizije od pravca Vareša i Breze na liniji: Dragačićko brdo — s. Mijakovići — Kruškovac k. 1001 — Lješnica k. 1248 — k. 1225 — s. Kračići — k. 1123 — Blata k. 1050 — s. Lučići — s. Bulčići. U borbi su uzele učešća VII. i XVII. brigada, te manji dijelovi 9. brigade. Borba je bila vrlo žestoka i trajala je neprekidno sve do 23 časa, kada je neprijatelj razbijen i protjeran u pravcu Vareša.

Neprijatelj je pretrpio gubitke od 239 mrtvih, 292 ranjena i 7 zarobljenih. Vlastiti gubici iznose: 17 poginulih i 93 ranjena. Zaplenjeno je: 1 laki bacač, 2 »Šarca«, 15 pušaka, 1 Ruska strojnica, 2 protivoklopne puške, 1 tromblon, 19450 pušč. metaka, 25 tovarnih konja, 30 gvozdenih samara, 1 telef. centrala, 8 telefona, 2000 m. kabla, 26 ranaca, 22 šatora, krila, i 4 šinjela. Ubijeno je 45 tovarnih konja. Vlastiti gubici: 3 puškomitrailjeza (1 uništen od bacač, mine), 4 puške i ubijeno 10 konja.

2. IV. 1945.

Snage ove divizije nisu imale dodira sa neprijateljem.

3. IV. 1945.

Oko 20 milicionera pokušalo je ometati prebacivanje snaga VII. brigade kod s. Dobravine na istočnu stranu od komunikacije Vareš — Breza, ali su isti u kratkotrajnoj borbi raspršeni, lje ranjen, a 10 ih je zarobljeno. Zaplenjeno je 17 pušaka i 300 pušč. metaka. Uništen je 1 propust, a oštećena želj. pruga na dužini od 300 metara.

Jedna ustaška patrola od oko 40 vojnika ometala je prebacivanje snaga IX. brigade preko ceste Vareš — Breza, no ista je protjerana pretrpivši gubitke od 3 ubijenih i 5 ranjenih vojnika. Vlastiti gubici: 1 ranjen.

Dijelovi XVII. brigade pri ulazu u s. Okruglicu zarobili su 2 Njemaca, 5 Talijana i 8 četnika. Ovi su se nalazili u pomenutom selu pri »Štabu četničkog korpusa«, koji se je uspio izvući prije dolaska naših snaga.

4. IV. 1945.

Snage I. bataljona 7. brigade raspršile su nepr. miliciju u s. Našići, koja je brojala oko 200 ljudi, a ista je davala samo kraći otpor na k. 1066 — Kicelj. Neprijatelj je imao 2 mrtva i 2 zarobljena. Vlastitim gubitaka nije bilo. Zaplenjeno je: 3 puške, 4 konja i 150 kg. žita.

Izviđačka četa 9. brigade ulazeći u s. Slivno sukobila se sa 40 milicionera. Zaplenjeno je: 1 puškomitrailjez, 13 pušaka, 2 pištolja i 3000 metaka.

5. IV. 1945.

Snage 7. brigade oko 12 časova izbile su na polazne položaje za napad na nepr. uporišta Semizovac — Ilijaš — Podlugovi te otpočele borbu sa ciljem rastrojavanja neprijateljskih snaga Njemaca, ustaša i milicije u ukupnoj jačini oko 1200 vojnika. Oko 23 časa snagama brigade pošlo je za rukom zbiti neprijatelja neposredno na želj. prugu i komunikaciju Semizovac — Podlugovi. — Neprijatelj je imao 25 mrtvih, 38 ranjenih i 2 zarobljena. Naši gubici: 1 poginuo, 2 ranjena i 3 nestala. Dobrovoljno je prešlo na našu stranu 30 milicionera. Zaplenjeno je: 2 teška mitraljeza, 1 »Šarac«, 1 puškomitraljez, 2 strojnica, 1 pištolj, 22 puške, 3300 pušč. metaka i 29 ručnih bombi. Oštećeno je 120 m. želj. pruge.

Patrola 9. brigade naišla je kod s. Košare na jednu četničku desatinu, od koje je ubila 2, a ranila 3 vojnika. Izvidačka grupa ove brigade napala je četničku komandu br. 100 u jačini od oko 70 vojnika, ubivši pukovnika Borotu i još 5 vojnika. Zaplenjeno je 1 radioaparat, 14 konja, 7000 pušč. metaka, 1 sanduk sanitetskog materijala i 1 sanduk sa arhivom.

Oko 200 nepr. vojnika pripadnika raznih jedinica, koji su se povlačili komunikacijom Kiseljak — Busovača, napali su položaje I. bataljona 17. brigade na liniji Brezova Kosa — Krčevine. Nakon borbe od 4 časa neprijatelj je imao 5 mrtvih i 16 ranjenih. Vlastiti gubici: 2 mrtva i 1 ranjen. Zaplenjeno je 250 metaka i 6 ručnih bombi.

6. IV. 1945.

Snage 7. brigade otpočele su u 13 časova opšti napad na nepr. uporišta Semizovac — Ilijaš — Podlugovi i oklopni voz koji je krstario prugom Semizovac — Podlugovi. Posle 4-časovne borbe energičnim i snažnim udarcem neprijatelj je bio likvidiran u svim navedenim uporištima, kao i u oklopnom vozu, kojeg su naši protikolci uspešnim pogotcima razorili. Dve čete nakon ovoga usmjerile su svoj napad na Brezu, koju je uspjelo za kraće vrijeme manje borbe zauzeti. — Nepr. gubici iznose: 277 mrtvih, 213 ranjenih i 196 zarobljenih. Gubici brigade iznose: 1 poginuo i 30 ranjenih. Zaplenjeno je: 10 »Šaraca«, 1 teški mitraljez, 6 puškomitraljeza, 7 strojnica, 242 puške, 28 pištolja, 1 protivavion. top (oštećen), 1 srednji bacač, 2 mala bacača, 2 »Brede«, 1 flak, 3 tromblona, 2 bacača magle, 1 rezerv. cijev za puškomitr., 2 raketna pištolja, 1 radioaparat, 4 vojnička noža, 2 telefona, 33 opasača, 19 šatorskih krila, 19 ranaca, 4 fišeklje, 29 čebadi, 20 konja, 62 bacačke mine, 60900 puščanih metaka, 7 lokomotiva, 200 vagona, 1/2 vagona topovske municije, 2 vagona brašna, 1 vagon bakra, 1 vagon kože, industr.remenja i gumenog dona, mnogo pisaćeg pribora i elektr. materijala, 1 vagon razne vojničke spreme (ranaca, odijela i razne robe), 8 vagona duvana u listu, 3 vagona makarona i konzervi, 3 vagona hljeba, 1/2 vagona Francuskih ručnih bombi, 1 vagon polovnog vojničkog odijela, 1 vagon meda, te 16 zatvorenih vagona koji nisu otvarani. — U toku borbe uništeno je: nekoliko stotina hiljada metaka, veliki broj avionskih bombi, bacačkih i topovskih granata, kao i eksploziva. Izgorelo je mnogo robe: sapuna, duvana i dr. Uništen je i veći broj vagona i lokomotiva.

Snage 9. brigade (2 bataljona) likvidirale su nepr. uporište Re-446 ljevo, u kome je bilo četnika, žandara i Njemaca. Ubijeno je 15, a

zarobljeno 35 nepr. vojnika. Vlastiti gubici: 1 poginuo i 5 ranjenih. Zaplenjeno je: 1 magazin sa voj. spremom, 1 reflektor, 1 šarac i 8 pušaka. — Ostala dva bataljona ove brigade zarobila su u Vogošći i transportni voz natovaren ratnim materijalom. Zarobljeno je 120 nepr. vojnika. Zaplenjeno je: 4 pk. topa, 24 kola, 1 vagon sedala, 1 vagon pionirskog materijala i eksploziva, više vagona municije, 1 motor i raznog drugog materijala.

Dijelovi snaga 17. brigade u sadejstvu dijelova snaga XVIII. brigade, vodili su borbu sa neprijateljem jačine 400—500 vojnika — prednika raznih jedinica, na liniji Brezova Kosa — Krčevine. U borbi koja je trajala 3 časa neprijatelju su nanešeni gubici od 2 poginula. Vlastiti gubici iznose 3 ranjena. Zaplenjeno je: 1 »Šarac«, 5 pištolja, 13 pušaka., Izgubljen je jedan puškomitrailjez.

7. IV. 1945.

Snage 7. brigade, po likvidaciji uporišta Semizovac — Ilijaš — Podlugovi, ušle su bez otpora u Visoko, a odatle nastavile sa gonjenjem neprijatelja desnom stranom rijeke Bosne u pravcu Kaknja.

Snage 9. brigade vodile su borbu na spoljnim obranama Visokog sa neprijateljem jačine 700—800 vojnika-ustaša, Njemaca i četnika. Neprijatelj je protjeran sa svih uporišta, pretrpivši gubitke od 172 mrtva, 74 ranjenih i 8 zarobljenih vojnika. Naši gubici: 5 poginulih i 13 ranjenih. Zaplenjeno je: 15 »Šaraca«, 3 strojnica, 157 pušaka, 22 pištolja, 1 pisaća mašina, 82 ranca, 30 pari odijela, 10 pari cipela, 10.000 pušč. metaka, 35 šinjela, 5 konja sa gvozdenim samarima i 1 radiostanica.

U toku cijelog dana neprijatelj je artiljeriskom vatrom tukao dijelove I. bataljona 17. brigade u s. Pločari, nanijevši gubitke od 1 poginulog i 1 ranjenog.

8. IV. 1945.

Nastupajući za neprijateljem pravcem s. Arnautovići — s. Smršnica — Golo Brdo — Slapnica, snage VII. brigade oko 5 časova došle su u dodir sa neprijateljem na položaju: k. 615 — trig. 763 — k. 807 — Golo Brdo — trig. 784 — Orlovac k. 710. U kratkotrajnoj borbi neprijatelj na ovim položajima bio je razbijen i potisnut na položaj: s. Hrasno — Vis k. 583 — k. 521 i na istom se počeo utvrđivati. Na ove položaje izvršen je po snagama brigade napadaj u 20 časova. Poslije 2-časovne borbe, neprijatelj je razbijen i protjeran, te su naše snage ovladale Kaknjem. Neprijatelj je imao 111 mrtvih, 83 ranjenih i 90 zarobljenih. Brigada je imala 8 ranjenih. Zaplenjeno je: 2 »Šaraca«, 6 puškomitrailjeza, 105 pušaka, 15 pištolja, 3 strojnica, 24 vojnička noža, 5 tromblona, 2700 puščanih metaka, 22 ručne bombe, 6 ēebadi, 8 vojničkih torbica, 39 fišeklija i 9 opasača.

Snage 9. brigade vodile su 3-časovnu borbu (od 18 do 21 časova) sa otступajućim neprijateljem na prostoru s. Bjelavići. Neprijatelju su naneti gubici od 10 mrtvih i 15 ranjenih. Naši gubici: 1 poginuo.

Dijelovi snaga 17. brigade napali su neprijatelja na liniji Krčevine — Brezova Kosa. Nakon borbe od 6 časova neprijatelj je razbijen i protjeran sa spomenute kose, koja je bila utvrđena sa oko 50 bunkera i rovova, a branjena od oko 180 ustaša i SS-vojnika naoružanih sa 1 topom, 2 teška i 2 laka bacača i 3 teška mitraljeza. Nepri-

jatej je imao 12 mrtvih i 12 ranjenih, a oslobođena su 2 vojnika J. A. Vlastiti gubici: 2 poginula i 4 ranjena. — Zaplenjeno je: 8 pušaka, 4 pištolja, 45 bombi, 3000 pušč. metaka, 10 rezerv. cijevi za puškomitr., 1 teški bacač, i 1 cijev od teške »Brede«. Uništена su 2 automobila. Izviđačka četa ove brigade zarobljena je u Ilijašu 12 Njemaca i zaplenila 1 »Šarac«, 9 pušaka, 1 strojnici i 1 pištolj.

9. IV. 1945.

Dva bataljona 7. brigade potpomognuta jednom baterijom bacala, goneći neprijatelja koji je otstupio od Kaknja, duž desne obale rijeke Bosne ka Zenici, vodili su sa istim ogorčenu borbu na položajima s. Stupe k. 573, gdje je vršen 3 puta juriš, dok napokon položaj nije ostao čvrsto u našim rukama. Borba je trajala cijelo veče do 24 časa, kada je neprijatelj razbijen i odbačen u pravcu Zenice. — Neprijatelj je imao: 72 mrtva, 63 ranjenih i 2 zarobljena. Naši gubici iznose: 14 poginulih d 18 ranjenih. Zaplenjeno je: 7 pušaka, 3 pištolja, 1 opasač, 1 ranac i 2 fišeklje.

Jedan bataljon 9. brigade napao je i likvidirao nepr. uporište Biće vode, gdje je ubio 5 a ranio 14 nepr. vojnika uz vlastite gubitke od 1 poginulog i 6 ranjenih. Kod Modrinja zarobljeno je 8 nepr. vojnika i 1 četnik. Zaplenjeno je: 1 »Šarac«, 3 pištolja i 2 puške.

Izviđačka četa 17. brigade zaplijenila je u Visokom sakriveni sledeći ratni materijal: 1 »Šarac«, 9 pušaka, 1 strojnici i 1 pištolj.

10. IV. 1945.

U nastavku gonjenja neprijatelja u pravcu Zenice, dijelovi snaga VII. brigade pravcem: s. Ribnica — Piljevina — k. 957 — k. 959 — Sidica — s. Dvor — s. Moćanica i dalje u pravcu sjeverozapada, bile su napadnute od neprijatelja jačine oko 250—300 Njemaca, pripadnika »PE« divizije na položaju: Piljevina, k. 959. Napadnute snage prešle su u napad oko 15 sati i u neprekidnoj borbi, koja je trajala sve do pred mrak, uspjele su neprijatelja razbiti i odbaciti ga u pravcu s. Moćanice i dalje u pravcu Zenice. — Druge snage ove brigade potpomognute baterijom amer. topova art. diviziona ove divizije, goneći neprijatelja, prilikom izbijanja u s. Ponjihovo prihvatile su borbu sa neprijateljem jačine oko 600 Njemaca pripadnika 13. SS Regimenter »Princ Eugen« divizije. U borbi koja je trajala od 4.30 časova pa sve do mraka, snage ove brigade uspjele su razbiti neprijatelja utvrđenog na položaju Rogoz (900) — k. 910 i istoga u stopu goniti pravcem Rudna Glava (782) — s. Palilovići prema Zenici. Snage 4. bataljona ove brigade razbile su neprijatelja na prostoru s. Doca i s. Mioča i produžile ga goniti u pravcu s. Janjići i dalje uz desnu obalu rijeke Bosne ka Zenici. — U svim ovim borbama neprijatelju su od strane 7. brigade nanešeni gubici od 22 mrtvih, 21 ranjenog i 6 zarobljenih. Vlastiti gubici: 7 poginulih i 26 ranjenih. Zaplenjeno je: 2 »Šarca«, 1 pištolj, 2 puške, 1 telefon i 16.000 puščanih metaka. Neprijatelju je pao u ruke 1 puškomitraljez.

Snage 2. bataljona 9. brigade napale su neprijatelja u s. Ričice i zarobile 3 nepr. vojnika, bez vlastitih gubitaka. Snage 4. bataljona vodile su sa manjim prekidima preko cijelog dana borbu sa neprijateljem jačine oko 600 vojnika. Neprijatelju su nanešeni gubici od 50 mrtvih i 35 ranjenih, dok vlastiti gubici iznose 8 ranjenih. Zarobljeni je 34 nepr. vojnika.

11. IV. 1945.

Snage 7. brigade potpomognute topovima art. diviziona ove divizije otpočele su u 4 časa borbu sa neprijateljem jačine oko 600 Njemačaca pripadnika 13. SS regimente »Princ Eugen« divizije na prostoru s. Gaj ići — Radići — Klopče. Veoma žestoke borbe vodene su preko cijelog dana, vršeni su uzastopni juriši, te su pojedini dominantni položaji prelazili iz ruke u ruku, dok napokon nije uspjelo opštim napadom snaga ove brigade pred mrak neprijatelja razbiti i zbaciti ga sa njegovih položaja do same desne obale rijeke Bosne i potjerati ga niz ovu rijeku. — Neprijatelj je imao 96 mrtvih, 118 ranjenih i 1 zarobljenog. Gubici brigade iznose: 11 poginulih, 20 ranjenih i 6 nestalih. — Zaplenjeno je: 1 puškomitrailjez, 8 pušaka, 1 pištolj, 4 rezervne cijevi za puškomitr., 600 pušč. metaka, 80 raznobojsnih raketa, 1000 metaka za strojnicu, 1 šatorsko krilo i 1 konj. Oštećeno je 12 kuća.

Snage 9. brigade vodile su borbu sa neprijateljem, koji se povlačio na prostoru sjeverno od Zenice: Hum — Ričice. Neprijatelju su nanešeni gubici od 73 mrtvih, 76 ranjenih i 39 zarobljenih. Vlastiti gubici iznose 6 poginulih, 14 ranjenih i 3 nestala. Zaplenjeno je: 1 »Šarac», 1 puškomitrailjez, 1 tromblon, 18 pušaka, 2 strojnica, 5 pištolja, 3300 pušč. metaka, 30 šinjela, 6 čebadi i 4 konja.

Dva bataljona 17. brigade učestvovala su u napadu na Zenicu, nanijevši neprijatelju gubitke od: 49 mrtvih, 58 ranjenih i 88 zarobljenih vojnika i oficira; vlastiti gubici: 4 ranjena. Zaplenjeno je: 55 pušaka, 4 puškomitrailjeza, 1 teški mitraljez, 1 laki bacač, 16 pištolja, 30 ručnih bombi, 10000 pušč. metaka, 12 telefona, 1 telef. centrala, 28 opasača i 10 fišeklija.

12. IV. 1945.

Snage I. bataljona 9. brigade imale su preko cijelog dana dodir sa neprijateljem, koji je otstupao, na prostoru s. Gračamica. Gubitaka nije bilo.

13. do 15. IV. 1945.

Sve jedinice ove divizije nalazile su se na prostoriji Zenice na odmoru i sređivanju ljudstva i spreme.

16. do 21. IV. 1945.

U cilju izvršenja pretstojećih zadataka sve snage ove divizije bile su u pokretu sa prostorije Zenice na prostoriju Banjaluke. Na cijelom ovom putu je bilo dodira sa neprijateljem.

22. IV. 1945.

Sve snage ove divizije ušle su u grad Banjaluku, iz koje se je neprijatelj u glavnom u toku noći uspio izvući u pravcu Bos. Građiske.

Izviđačka četa 9. brigade pri upadu u grad zarobila je 16 domobrana i 1 četnika, a zaplenila: 2 kamiona, 2 motocikla i 4 bicikla.

Treći bataljon 17. brigade upadom u grad zarobio je 66 nepr. vojnika i oficira, a Izviđačka četa iste brigade 59 nepr. vojnika i 2 policajca. — Zaplenjeno je: 1 »Šarac», 75 pušaka, 11 pištolja, 1 sig-

nalni pištolj, 4 doboša za »Šarac«, 20 signalnih raketa, 36 ručnih bombi, 30 fišeklija, 8 opasača, 12 pari odijela, 8 šinjela, 5 voj. noževa, 6500 pušč. metaka, 60.000 cigareta, 1 motorcikl i 1 magacin sa nešto hrane.

23. do 30. IV. 1945.

Sve jedinice nalazile su se u pokretu sa prostorije Banjaluke na prostoriju Karlovca.

*BILANS MJESEČNOG OPERACIJSKOG IZVJEŠTAJA.
JEDINICE OVE DIVIZIJE OD 28. MARTA DO 30. APRILA o. g.
IMALE SU:*

I. GUBICI:

1. — <i>Neprijateljski:</i>	Ubijeno	1711
	Ranjeno	1297
	Zarobljeno	879
	Dobrovoljno prešlo na našu stranu	30
	<u>UKUPNO:</u>	<u>3887</u>

2. — Vlastiti:

a) u ljudstvu:	Poginulo	103
	Ranjeno	338
	Nestalo	12
	<u>UKUPNO:</u>	<u>453</u>

b) u materijalu:

5 puškomitrailjeza (1 uništen
od bacačke mine), 4 puške,
10 konja

II. PLIJEN:

1. — Oružje:

5 pk. topova, 1 protivavionski top (oštećen), 1 flak, 2 teška bacača, 6 lakih bacača, 6 teških mitraljeza, 22 puškomitrailjeza, 40 »Saraca«, 1 bacač magle, 26 strojnica, 125 pištolja, 11 tromblona, 2 protivoklopne puške, 4 signalna pištolja, 1 rezerv. cijev za »Bredu«, 15 rezervnih cijevi za puškomitrailjez, 4 doboša za »Šarac« 1005 pušaka, 33 vojnička noža.

2. — Municija:

297.000 puščanih metaka, 1000 metaka za strojnicu, 1562 mine za bacač, preko 1/2 vagona ručnih bombi, 20 tromblonskih granata, 120 signalnih raketa, 1/2 vagona topovske municije i više vagona razne municije.

3. — Oprema:

380 vojničkih ranaca, 8 vojničkih torbica, 368 opasača, 371 fišeklija, 64 čebeta, 59 šatorskih krila, 122 šinjela, 80 pari cipela, 42 para odijela, 1 vagon polovnih vojničkih odijela.

4. — Ostalo:

1 borna kola, 3 kamiona, 1 automobil, 1 reflektor, 5 motorcikla, 4 bicikla, 73 tovarna konja, 35 gvozdenih samara, 7 lokomotiva, 200 vagona, 6 dvogleda, 35 telefona, 5 radioaparata, 5 telefonskih centrala, 2 radio-stanice, 24 kola, 1 pisaća mašina, 2000 m. telefonskog kabla, 150 kg. žita, 1 sanduk sanitetskog materijala, 1 sanduk sa arhivom, 2 vagona brašna, 1 vagon bakra, 1 vagon kože, 1 vagon sedala, 1 vagon razne vojničke spreme, 8 vagona duhana u listu, 3 vagona makarona i konzervi, 3 vagona hljeba, 1 vagon meda, 1 vagon pionirskog alata i eksploziva, 16 zatvorenih vagona koji nisu otvoreni, 60.000 cigareta, 1 magazin sa vojničkom spremom i 1 magazin sa nešto hrane.

III. UNIŠTENO:

1 mitraljez »Breda«, 2 automobila, 1 magazin spreme i municije, 4 velika betonska bunkera, jedan željezni most dug 70 metara, 1 propust, veći broj vagona i lokomotiva, nekoliko stotina hiljada metaka, veliki broj avionskih bombi, bacačkih i topovskih granata i eksploziva, ubijeno 45 tovarnih konja i izgorjelo mnogo razne robe (sapuna duvana i dr.).

IV. OŠTEĆENO:

2.920 m. želj. pruge, 1 oklopni voz i 12 kuća.

V. RASPORED JEDINICA

30. IV. 1945.

Sve snage ove divizije nalazile su se na prostoriji Zivkovića Kosa — Barilovići u cilju pripreme za napad na spoljne obrane Karlovca.

VI. NASTAVA:

Kako su se sve jedinice ove divizije u toku cijelog ovog mjeseca nalazile neprestano u pokretima i borbama, to se nastava nije mogla izvoditi po dobivenom planu, već je ono malo slobodnog vremena korišteno za analizu borbenog iskustva naših boraca i rukovodioca.

VII. ZAKLJUČCI:

Operativni rad snaga ove divizije u mjesecu aprilu 1945. može se podijeliti u glavnom u dva perioda: I. period obuhvata vreme od polaska snaga divizije sa prostorije Kreševa i Fojnice do oslobođenja Zenice, obuhvatajući forsiranje rijeke Bosne i čišćenja prostora gornjeg toka rijeke Bosne od Rajlovca do Zenice od neprijatelja, koji se pod borbom povlačio ka sjeveru u pravcu Broda. Drugi period obuhvata

vreme od oslobođenja Zenice pa do konca. Dok je I. period obilovao skoro svakodnevnim teškim i napornim borbama, koje su neprekidno trajale iz dana u noć, dotle II. period obuhvata vreme, u kojem snage ove divizije vrše teške, naporne i dugačke marševe sa vrlo malo odmora, prehranjujući se većinom suhom hranom. Kroz cijelo vrijeme aktivnosti naših jedinica kao i izdržljivosti došlo je do punog izražaja u tolikoj mjeri kao nikada do sada. Visoka svijest, upornost u borbi, dobra fizička kondicija, kao rezultat dobre i dovoljne ishrane, staranje rukovodstva o povjerenom mu ljudstvu, pametnim i razboritim vođenjem i komandovanjem, dobra izvježbanost boraca, kao rezultat izvođenja borbene i strojne obuke, raspolažanje dobrim i dovoljnim naoružanjem, razlog su pozitivnim uspjesima ove divizije kroz sve pojedinačne borbe i napore u ovom mjesecu. Uspjesi koji su se nizali jedan za drugim, hranili su i sokolili kako borce tako i rukovodioce, da se još žeće i siloviti bace na omraženog neprijatelja, koji povlačeći se iz naše zemlje, moralno potpuno rastrojen radi sveopšte situacije, kao i gubitaka koje mu nanosi naša vojska, teži da spasi ono što se spasiti dade, ne žaleći pri tome svoje živote, a pokazujući i u ovim njegovim poslednjim trzajima svoju brutalnost i nečovječnost rušenjem za sobom svega onoga što stigne. Domaći izrodi — ustaše — također demoralisani, videći svoju neminovnu propast zajedno sa propašću svojih njemačkih gospodara, bježe bezglavo, ne sačekujući naše hrabre i poletne jedinice. Četničke grupe, sa kojima su naše jedinice u toku ovih borbi dolazile u dodir, većinom su se posle prvih pucnjava razbjegle i posakrivale, a dijelom i predavale našim jedinicama.

Marševi koje su do sada izvršili i izdržali borci i rukovodioци ove divizije, i ako skoro neprekidni, ni u koliko nisu smanjivali moć udarnosti i poletnosti divizije, već naprotiv potiču težnju i želju, da se sa neprijateljem što prije dode u dodir, kako bi se istoga tuklo i goniло do konačnog njegovog uništenja, naplaćujući i sveteći se za zla, koja je kroz 4 godine krvave borbe nanio našim narodima.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Pomoć, polit, komesara,

K o m a n d a n t :
pukovnik:
Vojo Todorović

Politički rad u 10. krajiskoj diviziji¹

Pukovnik Rade Basic²

Pošao bih od toga da smo mi revolucionarna vojska, iako je ovo »okrugli stol«, i po pravilu, potreban je naučni prilaz i doprinos, želim da kažem nešto o značaju političkog rada i vaspitanja u našim ratnim jedinicama.

Deseta krajiska divizija formirana je 13. februara 1943, u jeku bitke na Neretvi. U vrijeme formiranja, u surovim danima četvrte neprijateljske ofanzive, imala je u svom sastavu samo 9. krajisku brigadu i nekoliko partizanskih odreda, sa ukupno nešto više od 1.000 boraca. Od dana formiranja do kraja rata divizija je vodila brojne okršaje sa neprijateljem, i stalno rasla i jačala. U jesen 1944. godine imala je oko 6.000, a 1945. godine oko 8.000 boraca. U čestim i teškim borbama na pruzi Sarajevo — Konjic i na prilazima Sarajevu, osobito na komunikaciji Kiseljak — Busovača, divizija je ojačala brojčano i stekla značajno borbeno iskustvo — bila je spremna da uzme učešća u sarajevskoj operaciji, ravnopravno sa ostalim našim divizijama.

Iz borbi za oslobođenje Sarajeva u živom sjećanju mi je i danas siloviti juriš 9. krajiske brigade, pod komandom Veljka Stojakovića, na betonske bunkere duž željezničke pruge i r. Bosne, u s. Doboju, južnije od Kakanja. Za nekoliko sati borbe bunkerji su likvidirani, uništen je i zarobljen kompletan divizion Nijemaca i zaplijenjeno devet flakova, veoma ubojito oružje u to vrijeme. Na tom mjestu divizija je forsirala r. Bosnu, i tako otvorila sebi put za napredovanje ka Sarajevu.

Posebnu pažnju zaslužuju borbe, žestoke i krvave, sa njemačkim snagama koje su odstupale dolinom r. Bosne, od Rajlovca do Zenice. Divizija je po oslobođenju Sarajeva dobila zadatku da progoni i uništava te snage. Izdvojio bih borbu 7. brigade 10. divizije, pod komandom Rade Brkića, kod željezničke stanice Semizovac. Naprsto je uletjela u njemačke zaštitnice i odvojila jednu željezničku kompoziciju natovarenu bombama sa aerodroma Rajlovac. Borba je bila izuzetno oštra i krvava. Koliko se sjećam, tu je 7. brigada, između ostalih, izgubila šest komandira četa u jurišu.

Zarobljeno je više neprijateljskih vojnika i jedan njemački major, koji je na saslušanju izjavio da su bombe natovarene na želje-

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji.

² Politički komesar 10. krajiske divizije.

Politički komesar 10. krajiške divizije Rade Bešić govori na »okruglom stolu« o dejstvima 10. krajiške u sarajevskoj operaciji. Do njega s densne strane Roca Bogunović

ničku kompoziciju bile namijene za miniranje željezare Zenica. Brzom i odlučnom intervencijom 7. brigada je, iako uz velike žrtve, osujetila taj plan Nijemaca.

U daljem toku operacija u dolini Bosne divizija je oslobođila Visoko i Kakanj, a 12. aprila i Zenicu. Zatim se odvojila od doline Bosne i, 22. aprila, oslobođila Banjaluku, gdje je uskoro ušla u sastav 2. armije. Sa jedinicama 2. armije oslobođila je Karlovac, a zatim je na teritoriji Slovenije učestvovala u razoružavanju 337. legionarske divizije i 7. SS »Princ Eugen« divizije, poslije čega je završila svoj borbeni put.

Od maja 1944., kada je i formirana u redovima 10. divizije boračka se i 17. (muslimanska) brigada, koja je bila sastavljena od mostarskih radnika i čestitih i veoma borbenih seljaka iz doline Rame i Neretve. Oni su na djelu pokazivali kako se bori za ideje naše partije, za bratstvo i jedinstvo.

U redovima 10. divizije junački su se borili Janjani i Pljevljac, Solajini zemljaci, Kuprešanci, Livljani i Glamočanci, borci iz doline Rame i Neretve, kujući neumorno oružano bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti.

*

Političko vapitanje i rad, njihovo osmišljavanje i konkretizovanje bio je svakodnevni posao političkih komesara, partiskske organizacije i organizacije SKOJ-a u ratnim jedinicama. Jer, da bi se naše

jedinice junački borile, nužna je bila svijest o tome da se bore za slobodu i doista za bolji život.

Utemeljavanje u svijest naših ljudi ideja bratstva i jedinstva i kompleksa pitanja vezanih za odnos prema narodu, prema zarobljenicima itd., činilo je kontinuiran, istrajan rad političkih komesara, članova Partije i SKOJ-a u jedinicama. Uzdizanje momaka, čobančadi sa proplanaka i livada naših bosanskih planina, bezazlenih i čestitih, ali nepismenih ljudi, do nivoa pouzdanih vojnika revolucije, istorijska je zasluga naše komunističke partije. Naše čete, bataljoni, brigade i divizije nisu bile samo čvrste vojnički organizovane jedinice nego i moralno-političke cjeline, čiji su ukupno ponašanje i postupci bili na liniji naše partije. Sa takvim jedinicama našim proslavljениm komandantima nije bilo teško komandovati, trebalo im je dati samo prave zadatke i u pravo vrijeme.

Deseta kраjiška divizija u operaciji za oslobođenje Sarajeva

Pukovnik Drago Karasijević

Dobivši zapovijet Štaba 5. korpusa Jugoslovenske armije od 27. marta 1945. godine za napad na neprijateljske snage utvrđene na rijeci Bosni, kod sela Doboј, južno od Kaknja, sa ciljem prodora prema Sarajevu, Štab 10. kраjiške divizije, kao prvo, proučio je podatke o neprijatelju na pravcu napada, a zatim proučio iscrpne i detaljne podatke kojim je raspolagao obavještajni oficir divizije. Obavještajni oficir 10. divizije, mogao je skupiti takve podatke, jer je divizija dejstvovala na svom prostoru, uglavnom, prema Sarajevu, stalno napadajući i utvrđujući neprijateljske snage i njihov raspored, položaje, utvrđenja, promjene koje nastaju, itd.

Dvadeset osmog marta Stab 10. divizije izdao je svoju zapovijest za napad.

Po zapovijesti Štaba divizije, 7. brigada je 28. marta sa 1. bataljonom napala Nijemce i ustaše u uporištu sela Miroševići 12 kilometara južno od Busovače, sa zadatkom da ih protjera, a 3. bataljon je posjedanjem prostora kod sela Brezovika obezbijedivao prelazak preko ceste Kiseljak — Busovača ostalim snagama divizije.

Dok su 1. i 3. bataljon sa sjevera obezbjeđivali prelaz glavnih snaga divizije, dotle je 4. bataljon prilikom prelaza komunikacije kod sela Klokoči, na cesti Kiseljak — Busovača, napao neprijatelja, a potom produžio u sastav ostalih snaga 7. brigade. Brigada je u toku noći 28./29. marta prešla komunikaciju Kiseljak — Busovača i stigla na prostor sela Kondžilo — Džindžić, blizu lijeve obale rijeke Bosne. Brigada je 29. marta iz sela Džindžića produžila pokret u selo Papratnicu i izbila na rijeku Bosnu (6 km južno od Kaknja), gdje su se dijelovi brigade u 18.30 časova počeli prebacivati na desnu obalu ponutne rijeke. Slijedećeg dana, 30. marta, brigada se u cjelini prebacila na desnu stranu r. Bosne, osim 3. bataljona, koji je ostao kao zaštitna na lijevoj obali. Brigada je produžila pokret do Kraljevske Sutjeske, udaljene oko 10 km od Vareša. Neprijatelj koji je pružao otpor bio je slomljen i pobjegao je uz gubitke: 35 mrtvih, više ranjenih i devet zarobljenih. Zaplijenjeno je: 2 puškomitrailjeza, 1 minobacač, 10 pušaka i ostala ratna oprema. Tom prilikom porušeno je 2.400 m željezničke pruge i oštećen jedan oklopni voz, koji je pokušao da interveniše iz Visokog.

Komandant 10. krajiske divizije Vojko Todorović govori borcima 9. brigade o zadacima brigade u sarajevskoj operaciji

Glavnu borbu u sastavu snaga 10. divizije na rijeci Bosni vodila je 9. brigada. Ta brigada, jačine pet bataljona, dobila je zadatak da zauzme mostove na rijeci Bosni kod sela Doboј, južno od Kaknja i u selu Doboј, koje su branila dva bataljona Nijemaca i jedna bojna ustaša. Bile su to vrlo jake snage, veoma dobro utvrđene u rovovima i betonskim bunkerima. Selo Doboј je naročito dobro branjeno spoљa, sa obje strane rijeke, izgrađenim sistemom bunkera, ispred kojih je postavljena žičana ograda. Posebno je branjen most preko rijeke Bosne (dužine oko 80 metara) sistemom rovova, betonskih bunkera. Pošto se oko mosta nalazi brisani prostor, neprijatelj je organizao vrlo jaku unakrsnu vatru iz topova, minobacača i mitraljeza.

Stab 9. brigade, koji je imao veoma dobre podatke o neprijatelju u selu Doboј i na mostu, sa obje strane rijeke, donio je slijedeću odluku:

- da 1. bataljon napadne neprijatelja u školi, uništi ga i školu zadrži do dalnjeg;
- da se 3. bataljon, uz pomoć jedne čete 4. bataljona, probije u vidu klina u selo Doboј, napadne neprijatelja iznutra i rastroji njegovu komandu, koja se nalazila u selu, a zatim da napadne iznutra, na spoljnu odbranu sela (na bunkere i rovove u kojima se nalazio neprijatelj);
- da 4. bataljon uputi jedan vod obalom rijeke u pravcu mosta, uništi neprijatelja i sačuva most od uništenja uz pomoć snaga 3. bataljona. Ostali dio bataljona napada spoljnu odbranu sela, rovove i bunkere, frontalno napadom iz škole;
- da 2. bataljon ostane u selu Koprivnici, u rezervi.

Artiljerijski divizion 10. divizije pridodat je 9. brigadi, jer je ona bila na glavnom pravcu udara divizije.

Napad je počeo 29. marta 1945. godine u 19 časova.

Prvo je izvršena artiljerijska priprema napada. Potom je 1. bataljon nakon sat borbe zauzeo školu, rastjeravši neprijatelja. Dok je 1. bataljon vodio borbu za školu, 3. bataljon se odlučno i hrabro probija u selo Doboј, brzo likvidira stražare u mjestu, zatim bunkere i zauzima zapadni dio sela. Nakon nekoliko sati borbe, selo je zauzeto. Neprijatelj se povukao iz sela prema mostu, u četiri velika betonska bunkera, gdje su bili i flakovi. Cijelu noć iz bunkera dejstvuje neprijateljska artiljerija, po vatrenim položajima artiljerije 10. divizije, a flakovi po bataljonima 9. brigade. Međutim, dejstvo je izvedeno bez plana i bez ikakvog uspjeha.

Vod 4. bataljona nije mogao prići mostu te noći zbog povezanih odbrane neprijatelja, a ostale snage 4. bataljona su cijelu noć napadale i vršile pritisak na spoljnju odbranu sela.

Ujutru 30. marta 2. bataljon stiže u pomoć 3. bataljonu, koji je vodio teške borbe. Artiljerija 10. divizije koncentriše jaku vatru po neprijatelju, ali ubrzo nailazi jaka magla, te se po naređenju Štaba 10. divizije, prekida dalji napad.

Oko 11 časova magla se razilazi i Stab 10. divizije naređuje odlučan napad. Ponovo je prvo otvorena jaka i ubitačna artiljerijska vatra, a zatim pješadija prelazi u odlučni juriš. Za pješadijom nastupa divizijska i brigadna artiljerija, prilazi do samih bunkera sa flakovima i preciznim gađanjem uništava neprijatelja i topove u bunkerima. Neprijatelj je zburnjen i bježi, ali ga pješadijske jedinice dočekuju i do posljednjeg uništavaju. Pri tom su sadejstvovale i snage 6. brigade 4. divizije sa zapadne strane. Selo Doboј i most na rijeci Bosni ostali su neoštećeni. Bunker i utvrđenja zauzeti su do 17 časova 30. marta 1945. godine.

Oko 18 časova počelo je prebacivanje snaga 10. divizije na desnú stranu rijeke Bosne.

Ukupni gubici neprijatelja: ubijeno 215, a zarobljeno 70 vojnika. Ta brojka je mnogo manja od broja stvarno nestalih Nijemaca, jer se veliki broj udario u rijeci Bosni, mnogi su ubijeni u bjekstvu, po rovovima, u zaklonima pod zemljom, pa broj žrtava nije tačno prebrojan.

Gubici 9. brigade: 24 poginula i 69 ranjenih boraca.²

U selu Doboј i kod mosta na rijeci Bosni zaplijenjene su velike količine oružja, među kojima 9 velikih flakova (protivavionskih topova), protivoklopni top, blindirani automobil, puške, minobacači, automati, mitraljezi, odjeća, obuća, municija, i mnogo druge ratne opreme, pronađene u magacinima u selu Doboј.

Nakon prelaska rijeke Bosne u toku dana 31. marta, ove snage 10. divizije nastojale su da prodru prema cesti Vareš — Breza, u rejon Kraljevske Sutjeske, gdje su zauzele položaje, jer su se jake snage 7. SS divizije »Princ Eugen« nalazile u rejonu Vareša, a snage 8. ustaške divizije i njemačkog 81. landssšicen puka u Visokom.

² AVII, k. 857, reg. br. 3/1-7.

Stab 10. krajiške divizije na smotri u Fojnici 28. marta 1945.

Rano ujutru, u 3 sata, 1. aprila 7. SS divizija »Princ Eugen«, bez 14. SS puka, jačine 9.000 vojnika, napala je snage 4. i 10. divizije iz pravca Vareša, prema Kaknju. Snage 4. divizije, koje su se nalazile sjeverno od 10. divizije, prve su primile borbu sa jednim bataljonom 13. SS puka, koji je napadao od Borovice, razbile ga i povratile nazad u Vareš.

Glavne snage 7. SS divizije »Princ Eugen«, napale su na snage 17. brigade 10. divizije u rejonu Kraljevske Sutjeske.

Napad je počeo iznenada, u 3 časa 1. aprila, ali su snage 17. brigade vrlo brzo izašle na položaje:

- 4. bataljon na liniju Liješnica — kota 1225 — kota 1123, i odmah stupio u borbu;
- 2. bataljon izišao je na liniju Blata — kota 1050, i odmah stupio u borbu sa neprijateljem;
- 3. bataljon izišao je na liniju Blata — Gubišće, te sa 2. bataljonom zajednički dočekao neprijatelja.

Artiljerijski divizion je hitno izišao na položaj u rejonu Kraljevske Sutjeske i odmah otvorio vatru po neprijatelju. Nijemci su nastojali da snažnim prodom povrate izgubljena uporišta u dolini Bosne, u rejonu Kaknja, te da sprječe prođor snaga 5. korpusa jugoslovenske armije prema Sarajevu. Zato su uporno napadali, bez obzira na gubitke, naročito na položaje 4. bataljona 17. brigade u rejonu sela Liješnice — kota 1225. Oko 9 časova Nijemci su uspjeli da zbacu 4. bataljon sa položaja. Tada se 4. bataljon povukao na desnu stranu rječice Bukovice i tu se učvrstio na položajima. Ostala dva

bataljona 17. brigade održali su svoje položaje. Tada pristižu u pomoć snage 7. i 9. brigade 10. divizije i snage 4. divizije, koje su oko 17 časova istog dana, 1. aprila, prešle u snažan protivnapad. Neprijatelj, iznenaden tako snažnim udarom, bježi prema Varešu, a snage 5. korpusa ga gone u stopu, ne dozvoljavajući mu da se odlijepi. Snage 4. divizije gone neprijatelja prema Borovici, a snage 10. divizije prema Planinici — kota 1378 i prema Kralupima u rejonu Vareša.

Borba se završava u 23 časa potpunim porazom 7. SS divizije »Princ Eugen«, koja je pretpjela velike gubitke — preko 762 mrtvih 581 ranjenih i 140 zarobljenih. To je bio jedan od većih poraza 7. SS divizije »Princ Eugen« od njenog formiranja marta 1942. godine.³

Stab 5. korpusa Jugoslovenske armije, koji se sve vrijeme nalazio sa 4. i 10. divizijom u pokretu za napad na Sarajevo, pohvaljujući jedinice korpusa koje su uspešno razbile neprijatelja u rejonu Kakanj — s. Dobojski napisao je slijedeći izvještaj:

„... Dana 29. marta 1945. godine grupa brigada ovog korpusa izvršila je snažan napad na utvrđena i branjena neprijateljska uporišta Kakanj — s. Dobojski, sa ciljem ovladavanja mostovima na rijeci Bosni, nasilnog prelaza preko rijeke Bosne, radi izbjivanja na polazne položaje za napad na Sarajevo.

U 48-časovnim borbama likvidirana su sva neprijateljska uporišta na području Kakanja, osvojeni mostovi i uspešno forsirana rijeka Bosna. Neprijateljska posada od oko 2.000 ljudi, dobro naoružanih Nijemaca i ustaša, većinom je uništena. Zaplijenjeno je: 9 protivavionskih topova (flakova), 7 teških mitraljeza, 2 teška minobacača, 8 lakih minobacača, 32 puškomitraljeza, 14 strojnica, 98.000 puščanih metaka, 1.000 minobacačkih granata, 7 vagona hrane, 1 vagon masti, 1 vagon jaja, 2 magacina ratne opreme i mnogo drugog materijala. Uništeno je: 4 lokomotive, 2 oklopna voza, 39 vagona sa drvenom gradom, 6 mostova, i drugo...“

O gubicima na dan 30. marta u rejonu Kakanja i borbama koje su vođene, ministarstvo oružanih snaga, odnosno glavni stožer vlaste, »Nezavisne Države Hrvatske« — pisao je slijedeće:⁴

„... Dana 30. marta jake srbo-boljševičke skupine zauzele su željezničku stanicu Kakanj i napadaju rudnik u Kakanju. Na željezničkoj stanci su uništena dva naša oklopna vlaka. Sudbina posade još nije poznata. Svi spojevi su prekinuti.

Jake boljševičke snage prodrlje su na željezničku prugu između Čatića i Dobrinja (6 i 10 km jugoistočno od Kakanja) izaposjele visove na istočnoj obali rijeke Bosne...“

Nakon tri dana ministarstvo oružanih snaga vlade »Nezavisne Države Hrvatske« dobilo je podatke od pojedinih pobeglih ustaša, pa je u dnevnom izvještaju zapisano slijedeće:⁵

„... U borbama kod Kakanja mnogo poginulih, ranjenih i nestalih. Za sudbinu 1. bojne 1. ustaškog zdruga i jedne njemačke bojne (bataljona) u rudniku Kakanj ne zna se.

³ AVII, k. 855, reg. br. 3.

⁴ AVII, UDB-a, Zagreb 38/223.

⁵ AVII, UDB-a, Zagreb 38/227.

Borbena skupina upućena s juga za odterećivanje Kaknja naišla je na jačeg neprijatelja 9 ikm sjeverozapadno od Visokog, a skupina od Zenice dostigla je 2 km sjeverozapadno od Kaknja. Prema izjavama izbjeglica iz Kaknja, razoren je 80 metara dug željeznički most 4 km jugoistočno od Kaknja. Srbokomunisti su porušili sve bunkere u željezničkoj postaji Čatići i most na rijeci Bosni...«

Ni komanda 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa nije mogla ustanoviti do 2. aprila šta se zapravo desilo sa njemačkim snagama u rejonu Kaknja. A onda, 2. aprila 1945. godine, major Berne je zapisao:⁶

... » 969. turđavska brigada:

Peti ruski puk uspostavio vezu sa posadom u Kaknju. Opkoljena 2 bataljona (Landešicen) pretrpjela su katastrofalne gubitke. Ostalo je svega 11 oficira i 276 podoficira i vojnika. Od protivavionske baterije kod sela Doboja ostao samo 1 vojnik. Peti ruski puk ostaje u Kaknju...«

Ako se uzme u obzir da su njemački Landešicen bataljoni brojali po 800 ljudi, onda proizilazi da je ranjeno i zarobljeno preko 1.300 Nijemaca, samo iz ta dva bataljona, a tome broju treba dodati i 200 Nijemaca iz protivavionske baterije, od koje je ostao živ samo jedan vojnik, a u naselju Kakanj je uništenja i 1. bojna 1. ustaškog zdruga, jačine 600 ustaša, onda podatak Štaba 5. korpusa Jugoslovenske armije da je ubijeno, ranjeno i zarobljeno 2.000 neprijateljskih vojnika nije precizan, jer je ta brojka manja od stvarne.

Štab 5. korpusa nije naveo ni podatke o gubicima 7. SS divizije »Princ Eugen« 1. aprila u rejonu komunikacije Vareš — Breza, jer su Nijemci uspjeli da izvuku veći broj mrtvih i ranjenih u dvadesetčasovnoj borbi, ostavljajući pojedine mrtve i ranjene i cjelokupnu komoru dva bataljona.

POVLAČENJE 21. NJEMAČKOG BRDSKOG ARMIIJSKOG KOPUSA SA PROSTORA IZ GRADA SARAJEVA OD 1. DO 6. APRILA 1945. GODINE

Nakon pretrpljenih teških gubitaka na području Kaknja, Komanda 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa 31. marta, istog dana kada su pretrpljeni najveći gubici, donosi odluku da odmah počne ubrzano povlačenje sa prostora i iz grada Sarajeva. Za povlačenje je napravljen slijedeći plan:

1 — Povlačenje početi 1. aprila 1945. godine;

2 — ubrzati pokret 14. SS puka 7. SS divizije »Princ Eugen«, preko Olova, iz rejona Vareša, u pravcu Podromanija — Mokro, radi deblokiranja 363. puka 181. njemačke divizije, a odmah zatim ubrzano se povući prema Sarajevu.

3 — 7. SS divizija »Princ Eugen« da izvrši prodor 1. aprila iz rejona Vareša prema selu Lučici, i dalje u rejon Kaknja, gdje treba obezbijediti izvlačenje snaga sa prostora i grada Sarajeva.

⁶ AVII, k. 71, reg. br. 14/1.

U vezi sa ovim planom povlačenja održano je savjetovanje njemačkih komandanata, na kome je načelnik Štaba korpusa, pukovnik Kloe (Klocke), upoznao potčinjene komandante sa situacijom i saopštilo slijedeći plan povlačenja:⁷

Noću 1/2. aprila 181. divizija odstupila na liniju Brod — Mokro — Pale.

Istog dana korpus će napustiti južnu Hrvatsku, a 181. divizija će se povući istočno na liniju neposredno od Sarajeva. Na dan N + 1 biće evakuisano Sarajevo, a pošto je 3. april određen za dan N, to je N + 1 značilo da će Sarajevo biti napušteno 4. aprila 1945. godine. Po planu, kroz Sarajevo će se prvo povući 369. divizija, a potom ostale snage. Na začelje, kao zaštitnica, određena je 181. njemačka pješadijska divizija. Ona će se povući kroz Sarajevo na N + 1 uveče, što znači 4. aprila uveče.

Po tom planu prvo je 14. SS puk 7. SS divizije »Princ Eugen« krajem marta krenuo u prodor preko Olova, iz rejona Vareša na jug, do druma Mokro- Podromanija, radi napada sa leđa na snage 3. korpusa Jugoslovenske armije i deblokiranja 363. puka 181. njemačke divizije. Odmah zatim, kao što je navedeno, 7. SS divizija »Princ Eugen« 1. aprila napada na snage 5. korpusa u rejonu Kraljevske Sutjeske, iz rejona Vareša, sa ciljem da se probije u Kakanj, a kada je poražena u borbi, povlači se prema Varešu, odakle obilaskom snaga 5. korpusa Jugoslovenske armije sa sjevera, stiže do Bijelih Voda, i spušta se na jug, u rejon Kaknja, koji su napustile snage 5. korpusa radi prodora prema Sarajevu.

Dok su Nijemci pravili plan povlačenja sa prostora Sarajeva i iz grada Sarajeva, ustaše, na čelu sa Maksom Luburićem, najvećim zlikovcem drugog svjetskog rata, koji je sa ustašama u logoru Jasenovac pobjio nekoliko stotina hiljada ljudi, sprovodili su strahovit teror nad građanima Sarajeva.

Maksa Luburića, sa još dva ustaška pukovnika — Brkovićem i Poljanecom, 20. februara uputio je u Sarajevo lično ustaški poglavnik Ante Pavelić, sa zadatkom da se masovnim i najgroznijim ubistvima osvete građanima Sarajeva, koji su od 1941. do kraja, odnosno do aprila 1945. godine, vodili organizovanu i žestoku borbu protiv okupatora i ustaša. Predviđajući skori kraj, trebalo je da, kao ranjena zvijer, nanesu što više zla narodu. Tako je i bilo. Stigavši u Sarajevo, Maks Luburić je 24. februara sve ustaše i civilne ustaške vlasti stavio pod svoju komandu, koju je nazvao Stab ustaškog pukovnika Maksa Luburića. O tome je Valter iz Sarajeva 7. marta izvijestio Stab 5. korpusa Jugoslovenske armije:

. . . »Sva vojna vlast u ovom području nalazi se u rukama zloglasnog ustaškog pukovnika Maksa Luburića, Formiran je štab pukovnika Luburića, koji je došao kao posebni izaslanik poglavnika Pavelića. Na ovom području sprovodi strahovladu zloglasna ustaška grupa Luburić, pukovnik Brković i Poljanec. . .«

Za sproveđenje terora Maks Luburić je osnovao ustaški prijeki sud, koji je stalno zasjedao i osuđivao građane koje su ustaše hvatale po kućama, na ulicama, a na osnovu dostave špijuna i agenata. Iz

⁷ AVII, k. 6, reg. br. 1/5.

Sarajeva su osudenici na smrt, transportovani u logor Jasenovac, ali su osudenici stizali samo izvan Sarajeva, gdje su ubijani, tako da im se ni danas za grob ne zna. Pri saslušavanju ustaše su se sadistički iživljavale.

Najstrašnija mučenja bila su u Berkovićevoj vili, u današnjoj Dobrovoljačkoj ulici broj 20 i 22. To je bila kuća strave i užasa u kojoj su se zvuci muzike sa radija miješali sa kricima nesretnika i pijanim urlikanjem zlikovaca.

Na krovu garaže i drugih susjednih zgrada Luburić, koji je živio u neprekidnom strahu od osvetničkog metka, postavio je mitraljeze da ga čuvaju.

U podrumu Berkovićeve vile živi ljudi su peglani peglama, razapinjani i kuvani u velikom kazanu.

Atentatora Halida Hazečića Luburić je živog oderao.

Okupator je znao da mu se približavaju posljednji trenuci u Sarajevu, u gradu čiji su ga stanovnici iz dna duše mrzili sve vrijeme okupacije i na sve moguće načine nastojali da ga otjeraju. Zato je sa ustašama zaveo nezapamćeni teror.

Noću 27/28. marta na Marindvoru Nijemci i ustaše objesili su 55 ljudi. Oko 10 sati 28. marta, pored obješenih prošla je čudna kolona. Nijemci i ustaše su pokupili sve zatvorenicke i na očigled gradana proveli ih kroz grad pod stražom, do obješenih i natrag. Pri tom su zatvorenići pjevali. »Pjevajte majku vam komunističku« — vikali su pijani Nijemci i ustaše, i kundacima lomili rebra i odbijali bubrege zatvorenicima. Ali, osudenici su tiho i uzdignutih glava prolazili pored svojih obješenih drugova.

Objeseni su ostali na kestenovima cijeli dan.

Pred svoj bijeg iz Sarajeva na zvјerski način, dva dana prije oslobođenja, Luburić i njegovi dželati likvidirali su posljednju grupu zatvorenika. Kada je Sarajevo oslobođeno, pronađeni su pobijeni zatvorenici, koji su izgledali užasno. Od udaraca čekića i čavala bile su im isprobijane i razmrskane lobanje, rebra polomljena, vratovi na pola prerezani. Mnogi su prženi vatrom i usijanim gvožđem, bodeni noževima, štipani usijanim kliještima i kuvani u velikom kazanu koji je pronađen.

Operativni štab za oslobođenje Sarajeva nije znao do 4. aprila da se Nijemci izvlače iz Sarajeva i prostora oko Sarajeva. Tu je podbacila naša obavještajna služba. Jedino je u štabove sva tri korpusa i Stab 29. divizije 31. marta stigao izvještaj, odnosno plan odbrane Sarajeva, koji je Valter uspio da dobije preko kapetana Svarca, a za čije čuvanje je bio zadužen potpukovnik Vedel.⁸ Tim planom predviđeno je da se Sarajevo odsudno brani, što je samo učvrstilo uvjerenje Operativnog štaba za oslobođenje Sarajeva da se Nijemci neće tako brzo povući sa prostora Sarajeva. Na takav zaključak uticali su protivnapadi 7. SS divizije »Princ Eugen« 21. marta, kod Ilovice i Trnova, zatim prodror 14. SS puka 7. SS divizije »Princ Eugen«, krajem marta i početkom aprila, iz rejona Vareša, preko Olovca, u leda snagama 3. korpusa Jugoslovenske armije, na području Podromanije i Mokrog i napad snaga 7. SS divizije »Princ Eugen«,

⁸ AVII, k. 395, reg. br. 33/7.

1. aprila na snage 5. korpusa Jugoslovenske armije na području Vareša. Sve je to uticalo na zaključak da će se Nijemci uporno i dugo boriti na prostoru Sarajeva. Komandant Operativnog štaba za oslobođenje Sarajeva Radovan Vukanović u naučnom članku »Sarajevska operacija« o tome piše slijedeće:

„Obrana neprijatelja u rejonu Sarajeva bila je takva da se njegove namjere za izvlačenje dolinom Bosne nijesu zapažale do posljednjeg trenutka. Tek 4. aprila naš obavještajni centar iz Sarajeva dao je podatke o povlačenju tim pravcem, što su primjetile i neke naše jedinice sa područja...“

U vezi sa napadom na Sarajevo, Operativni štab za oslobođenje Sarajeva naredio je 2. aprila Štabu 5. korpusa ubrzani pokret na polazne položaje za napad na Sarajevo. Stab 5. korpusa, je istog dana, 2. aprila, izdao zapovijest za izbijanje na polazne položaje, koju navodimo u cijelini.

Po naređenju Štaba 5. korpusa Jugoslovenske armije, snage 4. i 10. divizije krenule su 3. aprila prema Sarajevu.

Tako se desilo da dok su snage 5. korpusa Jugoslovenske armije kretale u pravcu Sarajeva, tj. u pravcu jugoistoka, snage 7. SS divizije »Princ Eugen«, zaobilazno sa sjevera, iz rejona Vareša, kretale su se u pravcu zapada, u rejon Kaknja, područja Busovače i Zenice, gdje je komanda 7. SS divizije »Princ Eugen« preuzeila ponuđeno područje za odbranu i obezbjedenje dok ne stignu snage iz Sarajeva, a radi daljeg povlačenja na sjever, prema Slavonskom Brodu.

Da je Operativni štab za oslobođenje Sarajeva imao podatke o povlačenju Nijemaca i da su u vezi s tim snage 5. korpusa Jugoslovenske armije zaposjele područje Kaknja i ceste Kiseljak — Busovača, neprijateljeve snage na tom poručju uništile bi snage 2. 3. i 5. korpusa Jugoslovenske armije.

Snage 4. divizije 5. korpusa Jugoslovenske armije 3. aprila osloboidle su Vareš, ubivši 10 i zarobivši 52 neprijateljska vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenjena su dva teška minobacača i izvjesna količina pušaka i puškomitrailjeza. U selu Budoželju na stranu Jugoslovenske armije prešla je milicija.

Četvrtog aprila snage 4. divizije, kod sela Budoželja, razbile su jednu neprijateljevu četu, ubivši tri i zarobivši 56 neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenjena je 51 puška i jedan puškomitrailjer.

Petog aprila sve jedinice 4. divizije izvršile su ubrzano pokret prema Sarajevu.

Šestog aprila 1945. godine, rano ujutru, snage 4. divizije izbile su na sjevernu i sjeverozapadnu periferiju Sarajeva, na liniju Koševi — Mahorevo, spremne da napadnu neprijatelja u gradu. Međutim, neprijatelj se u toku noći 5/6. aprila pod borbom povukao iz Sarajeva na zapadnu periferiju, u rejon Ilidže, na unaprijed izgrađenu prihvatnu liniju zvanu Bajern — linija.

Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine, oslobođeno je 6. aprila 1945. godine.

Po naređenju Operativnog štaba za oslobođenje Sarajeva, 4. 464 divizija 5. korpusa Jugoslovenske armije na dan 6. aprila 1945. go-

Stab 9. krajiske brigade u oslobođenoj Zenici 12. aprila 1945. godine

dine određena je za posadnu jedinicu u gradu, jer nije bilo drugih snaga da posjedu Sarajevo. Inače, ta divizija je bila predviđena za gonjenje neprijatelja, koji se povlačio prema Zenici i Slavonskom Brodu.

Deseta divizija 5. korpusa, po naređenju Štaba 5. korpusa Jugoslovenske armije od 2. aprila 1945. godine, izvršila je pokret prema Sarajevu.

Trećeg aprila 7. brigada 10. divizije, kod sela Dobravine, raspršila je miliciju i prešla cestu Vareš — Breza, a za 7. brigadom prebacila se i 9. brigada.

Četvrtog aprila u daljem pokretu prema Sarajevu snage 7. brigade raspršile su miliciju u selu Našići, a 9. brigada u s. Slivno.

Petog aprila snage 7. brigade izbile su na polazne položaje za napad na Sarajevo, na liniju Semizovac — Ilijaš — Podlugovi, a 9. brigada je izbila u selo Košare.

Šestog aprila snage 17. brigade 10. divizije izbile su u selo Kobilja Glava. Neprijatelj se ispred 17. brigade povukao prema sjeveru.

Operativni štab za oslobođenje Sarajeva obavijestio je uoči 5/6. aprila Štab 6. korpusa Jugoslovenske armije da su snage 2. i 3. korpusa Jugoslovenske armije u 17 časova 5. aprila prodrlle u grad, da se u gradu vode borbe sa neprijateljem i da se neprijatelj povlači prema Ilidži. U vezi sa tim stiglo je obavještenje da ranija naredenja ne važe i da 10. divizija, kojoj je ranije bilo naređeno da napadne na neprijatelja u Sarajevu sa zapada i sjeverozapada, ne napada po ranijem planu svim snagama na grad Sarajevo, već da 17. bri- 465

gada, bez jednog bataljona, koji ostaje u zaštiti divizijske bolnice u Solakovići, napadne neprijatelja u Pirotehničkom zavodu i kasarni kralja Aleksandra, a da se 7. i 9. brigada orijentišu desno i napadnu neprijatelja koji se povlači od Ilidže prema Visokom.

U vezi sa novim naređenjem, Stab 10. divizije je u 4 časa ujutru 1. aprila izdao svoju zapovijest, kojom je 7. brigadi naredio da usiljenim maršem stigne najkasnije do 14 časova do Vogošća, Podlugova i Ilijaša, gdje će napasti i uništiti neprijatelja, a 9. brigada, takođe, usiljenim maršem, najkasnije do 14 časova da stigne do kote 488 — trig. 582 — k. 682 — Gradac — Smiljevac — k. 683 s. Dolac i da na tim položajima uništi neprijatelja.

Četvrtu diviziju, po naređenju Štaba korpusa, ušla je u Sarajevo i tu ostala do 15. aprila, kao posadna jedinica.

Deseta divizija dobila je naređenje od Štaba korpusa ujutru 7. aprila da sve njene snage odmah pređu u gonjenje neprijatelja u odstupanju. Stab 10. divizije istog dana izdaje novu zapovijest kojom naređuje da 7. i 9. brigada užurbano krenu prema Visokom, a da 17. brigada tog dana ostaje u divizijskoj rezervi.

Postupajući po naređenju Štaba divizije, 7. brigada je oslobođila Visoko i odmah produžila gonjenje neprijatelja desnom obalom r. Bosne, u pravcu Kakanja.

Deveta brigada vodila je borbe na spoljnoj odbrani grada Visoko, razbila i protjerala oko 800 Nijemaca, ustaša i Čerkeza.

Osmog aprila 7. brigada vodila je borbe za neprijateljem na liniji Golo brdo — 807 i k. 784 (9 km sjeverozapadno od Visokog). Deveta brigada vodila je borbu sa neprijateljem tog dana od 18 do 21 čas kod sela Bjelavić. Sedamnaesta brigada, koja je bila u rezervi, nastupala je paralelno sa komunikacijom Sarajevo — Kiseljak — Bussovača i napala neprijatelja na položajima Krčevine — Brezova Kosa (6 km sjeverozapadno od Kiseljaka), razbila ga i protjerala prema Busovači.

Devetog aprila 7. brigada gonila je neprijatelja, koji je odstupao od Kakanja prema Zenici desnom obalom rijeke Bosne. Kod sela Stupe došlo je do žestoke borbe, u kojoj se neprijatelj grčevito branio, tako da su neprijateljski položaji zauzeti u ponoć, tek poslije trećeg juriša.

Jedan bataljon 9. brigade likvidirao je neprijatelja u selu Bjele Vode (5 km s. Kakanj), a drugi bataljon je razbio neprijateljske snage u Modrinju i oslobođio to mjesto.

Desetog aprila 7. brigada produžila je gonjenje neprijatelja pravcem s. Ribnica — Piljevina — k. 959 — Sidica — s. Dvor — s. Mošćanica. Na tom pravcu je razbila 300 Nijemaca, a potom je u selu Ponjikovo vodila borbu sa 600 Nijemaca, pripadnika 13. SS puka 7. SS divizije »Princ Eugen«. U borbi koja je trajala od 4.30 časova ujutru, pa do mraka snage brigade razbile su Nijemce i u stopu ih gonile pravcem Rudna Glava — k. 782 — s. Palilovići — s. Janjići.

Snage 9. brigade napale su neprijatelja kod sela Ričice (3. km s. i. Zenice) i Klopačkog Vrha (6. km s. i. Zenice), gdje su sa malim prekidima cijeli dan vođene borbe sa oko 680 Nijemaca.

Zbor 7. krajiske u oslobođenoj Zenici 12. aprila 1945.

Jedanaestog aprila 7. brigada, uz podršku artiljerijskog diviziona divizije u 4 časa napala je, neprijatelja jačine oko 600 vojnika 13. SS puka 7. divizije »Princ Eugen«, na položaju s. Gajići — s. Radici — s. Klopče (sve 3—4 km istočno od Zenice). Borbe su bile veoma žestoke. Oko 7.30 časova uveče 7. brigada ulazi u istočni dio Zenice, na desnoj strani rijeke Bosne.

Deveta brigada kod Ričica i Buma vodila je cijeli dan žestoku borbu, a 17. brigada, sa dva bataljona, ušla je u Zenicu sa jugozapada.

U gonjenju neprijatelja snage 10. divizije pokazale su veliku hrabrost, borbenost i istrajanost da nanesu neprijatelju što veće gubitke, da ga kazne za sve zločine koje je počinio nad našim narodom tokom četiri godine rata i revolucije. U tome su jedinice 10. divizije potpuno uspjele, što pokazuju slijedeći podaci:⁹

Neprijateljski gubici u periodu od 7. do 11. aprila u borbama sa 10. krajiskom divizijom 5. korpusa Jugoslovenske armije:

— ranjeno ——	— — — — — — — —	672,
— zarobljeno —	— — — — — — — —	569,

Gubici 10. krajiske NOU divizije:

— poginulo boraca i rukovodilaca —	— — — — —	48,
— ranjeno boraca i rukovodilaca —	— — — — —	122,
— nestalo boraca —	— — — — —	9.

Zapljenjeno od neprijatelja:

— puškomitrailjeza »Saraca« —	— — — — —	25,
-------------------------------	-----------	-----

— automata	— — — — — — — —	10,
— pušaka	— — — — — — — —	380,
— pištolja	— — — — — — — —	52,
— puškomitraljeza drugih tipova	— — — — — •—	12,
— minobacača	— — — — — — — —	2,
— teških mitraljeza	— — — — — — — —	1,
— tromblona	— — — — — — — —	6,
— radio-stanica	— — — — — — — —	1,
— telefonskih centrala	— — — — — — — —	1,
— telefona	— — — — — — — —	14.

*Zenička
grupa
brigada*

Zenički sektor

Sastava:

- 11. brigada (iz 4. divizije), komandant, major MIKAN MARJANOVIĆ, narodni heroj, general-major u penziji. Politički komesar, major JOCO MARJANOVIĆ;
- 13. brigada (iz 39. divizije), komandant, major PERO KASAPOVIC, aeneral-major u penziji. Politički komesar, major DANILO ĐIDARA;
- 18. brigada (iz 53. divizije), komandant, major DRAGUTIN ĆURGUZ, pukovnik u penziji. Politički komesar, major PERO DIVLJAK, pukovnik u penziji;
- art. brigada 5. korpusa, komandant, major DANE MILJUŠ, pukovnik u penziji. Politički komesar, major MILOVAN PILIPović, pukovnik u penziji;
- tenkovska četa 5. korpusa.

Borbe za oslobođenje Zenice

Pukovnik Drago Karasijević²

Plovinom marta 1945. godine vrhovni komandant Jugoslovenske armije, maršal Tito, naredio je štabovima 2., 3. i 5. korpusa da oslobole Sarajevo — glavni grad Bosne i Hercegovine.

Štab 5. korpusa Jugoslovenske armije za sarajevsku operaciju odredio je 6. i 8. krajisku brigadu 4. divizije, i 10. krajisku diviziju u cijelini.

Na području Zenice Štab korpusa je formirao komandu Zeničkog sektora, u čiji sastav su ušle:

- 11. kozaračka brigada 4. divizije,
- 13. krajiska brigada 39. divizije,
- 18. srednjobosanska brigada 53. divizije,
- Artiljerijska brigada 5. korpusa Jugoslovenske armije,
- Tenkovska četa 5. korpusa Jugoslovenske armije.

Već 24. marta 6. i 8. krajiska brigada 4. divizije napustile su front kod Busovače i Zenice i preko Rostova, pod komandom političkog komesara 4. krajiske divizije, Dmitra Bajalice i zamjenika komandanta divizije Steve Rauša, krenula prema Sarajevu. Četvrtog aprila 1945. godine, zajedno sa snagama 10. krajiske divizije, izbile su sjeveroistočno od Sarajeva, gdje su 1., 6. i 3. bataljon 8. krajiske brigade stupili u svoje brigade, a 3. bataljon 11. kozaračke brigade dobio je slijedeći zadatak:

— da na terenu Vijake, Očevlja i Olova formira komandu mesta, zatim da izvrši mobilizaciju, a ujedno, kao glavni zadatak, da dobro obezbijedi pravac od Olova i Kakanja, gdje se nalaze dijelovi 14. puka 7. SS divizije »Princ Eugen«.

Komandant 21. brdskog njemačkog armijskog korpusa, general Lejzer, pratio je preko svoje obaveštajne službe pokrete 4. i 10. krajiske divizije 5. korpusa prema Sarajevu i kada su one izbile 4. aprila pred Sarajevo, on je odmah pobjegao avionom u Zenicu, ostavljajući snage u rejonu Sarajeva, da se probijaju prema Zenici.

Komandant zeničkog sektora Petar Vojnović je 20. marta naredio Štabu 11. kozaračke brigade da noću 20/21. marta preda položaje 13. krajiskoj brigadi i razmjesti se na prostoriji s. Guča Gora — s. Maline, radi odmora i pripreme za ofanzivu i konačno oslobođenje Busovače i Zenice.

¹ Prilog za knjigu »Sarajevska operacija«.

² Autor priloga, pukovnik u penziji, učesnik u sarajevskoj operaciji.

Raspored neprijateljskih snaga krajem rata 1945. godine na području Zenice i Busovače

Voda fašističke Njemačke Adolf Hitler odobrio je povlačenje 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa iz rečnoga Sarajeva i područja Zenice tek 20. marta 1945. godine, kada mu je propala protivofanziva u južnoj Mađarskoj.

Komandant 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa, general Ernest Lejzer, najviše je vodio računa da mu jake snage budu na području Zenice i Busovače, respektujući 4. krajišku diviziju kao najopasnijeg protivnika.

Po njegovom naređenju na području Zenice i Busovače uvijek su se nalazile najjače snage korpusa, a krajem marta 1945. godine na tom području nalazile su se sljedeće snage:

Grad Zenica

Komandant svih snaga za odbranu grada — pukovnik Hart, komandant 359. puka 181. pješadijske divizije.

Pored njegovog puka, pod njegovom komandom bile su slijedeće snage:

- 920. landesšicen bataljon;
- 803. bataljon za osiguranje na pruzi Zenica — Kakanj, sastav Nijemci i Kavkažani;
- oklopni voz broj 2;
- ostaci 516. bataljona za osiguranje;
- ostaci 273. ” ;
- ostaci 322. ” ;
- mješoviti bataljon Talijana i Rumuna;
- dvije čete 13. SS puka 7. SS divizije »Princ Eugen«;
- 15. ustaška divizija;
- 811. bataljon za osiguranje.

Ukupno oko 5.000 Nijemaca, ustaša, Talijana, Rumuna, Kavkažana, Rusa i drugih.

Spoljna odbrana grada Zenice bila je na liniji:

- Pobrježje — kota 587 — Katun;
- Kozarce — Grm;
- Ladice — kota 821—843 — Vjetrenica.

Neprijateljske snage na sektoru Lašva — Busovača

Selo Groblje

— Štab 965. tvrđavske brigade, ojačan sa 803. bataljonom za osiguranje, ukupno 4. bataljona, od kojih jedan na željezničkoj stanici Busovača, koji drži položaje prema Han-Kompaniji u selu Podnadioci;

- 2. bataljon Kuber — kota 874;
- 3. bataljon Kratine — Topola;

— 803. bataljon za osiguranje raspoređen je na železničkoj staniči Busovača, sa zadatkom osiguranja pruge i ceste do mjesta Busovače; Na položajima su izgrađeni rovovi, a ispred rovova minirani su svi prilazi položajima. Naoružanje: teški i laki minobacači, teški mitraljezi, puškomitraljezi, flakovi, topovi, oklopni voz i četiri tenka.

Mjesto Busovača

1. bojna 11. ustaškog stajaćeg zdruga;
- 803. bataljon za osiguranje (dio bataljona);
- 6. bojna 1. ustaškog zdruga;
- 3. satnija 3. bojne 1. ustaškog zdruga;
- Ceta za vezu 369. njemačke divizije.

Ukupno 1.600 Nijemaca i ustaša.

Po naređenju komandanta 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa, generala Lejzera, komandant zeničkog sektora, pukovnik Hart je naredio da se organizuje najjača odbrana mjesta i željezničke stanice Busovača na liniji s. Carice na cesti Busovača — Kiseljak — k. 469 — s. Ravan — k. 529 — Dubrave — k. 527 — Donji Buselji — s. Jazvine — s. Granice — k. 513 — r. Lašva.

Na toj liniji izgrađen je neprekidan niz dubokih rovova, a ispred rovova postavljene su stotine nagaznih i poteznih pješadijskih mina na svim prilazima položajima.

Sem toga, svi objekti, naročito tvrde zgrade, pertvorene su u otporne tačke.

Artiljerija se nalazila na ciglani, kod željezničke stanice, u selu Granice i na cesti između Busovače i željezničke stanice Busovača.

Organizacija odbrane u Zenici

- tri betonska bunkera kod željezničkog mosta, sa po dva teška mitraljeza i jednim protivtenkovskim topom;
- četiri bunkera kod željezare;
- pet bunkera na Haldži;
- jedan bunker iznad rudnika Pobrežje;
- veći broj bunkera na Zmajevcu;
- tri bunkera kod gradanske škole;
- dva bunkera na cesti prema Han-Kompaniji;
- dva bunkera iznad kaznione.

Oko bunkera postavljena je žica, a ispred bunkera mine.

Prema svemu, grad je bio veoma dobro utvrđen za odbranu.

Borbe za oslobođenje Zenice

Neposredne borbe za oslobođenje grada Zenice počinju 28. marta 1945. godine, kada su snage 11., 13. i 18. brigade, po naređenju komandanta zeničkog sektora Petra Vojnovića stigle iz dotadašnjih rejonata razmještaja na položaje oko Zenice. Borbe pred Zenicu odvijale su se po brigadnim pravcima i u rejonu dodeljenih zona za napad.

Borbe 11. brigade 4. divizije

Borbe za mjesto Busovaču počinju noću 28/29. marta napadom snaga 11. kozaračke brigade na neprijatelja linijom s. Granica — s. Jazvine i jugoistočno s. Bukve — s. Donji Buselji.

Četvrti bataljon je napadao na položaje neprijatelja s. Jazvine — s. Bukve — s. Donje Buselje.

Drugi bataljon je istovremeno napao na neprijateljeve položaje u selu Granica, sa sjeverozapada i jugoistoka, obuhvatom s bokova.

Artiljerijski divizion brigade dobio je zadatak da sa jednom baterijom minobacača potpomogne napad 2. i 4. bataljona i da ujutru 29. marta otvorи vrlo jaku vatru iz ostale dvije baterije minobacača po neprijatelju na željezničkoj stanci i na ciglani, te na položaje neprijatelja po dubini, ispred mesta Busovače.

Prvi bataljon je bio u brigadnoj rezervi.

Izviđačka četa brigade izviđala je i osiguravala desni bok iz pravca Busovača — Kupres, da neprijatelj ne bi zašao za leđa snagama brigade preko Busovačkih staja — Roga — t. 1242.

Napad je počeo tačno u 20 časova 28. marta 1945. godine. Snage 2. i 4. bataljona su se neopaženo pirvukle pred same rovove i uspjele u prvom jurišu da sa prednje linije zbace neprijatelja, koji se povukao u zadnje kuće sela Granice i Jazvine, odakle je pružao žilav otpor sve do zore 29. marta. Bataljoni nisu mogli potpuno likvidirati neprijatelja zbog mnoštva mina, postavljenih ispred i sa bokova položaja, a naročito po mrtvim uglovima, zbog čega se bombaške grupe nisu mogle provući u dubinu položaja, i dalje prema Busovači.

U borbama noću 28/29. marta ubijeno je 35 Nijemaca i ustaša i još više ranjeno. Gubici oba bataljona 11. kozaračke brigade bili su 4 poginula i 11 ranjenih boraca.

Zaplijenjeno je: dva puškomitrailjeza »šarca«, više pušaka, jedan automat-šmajser, pištolji, ranci, opasači, fišekllje, odjeća i obuća.

U zoru, jakom minobacačkom vatrom artiljerijskog diviziona brigade neprijatelj je protjeran iz Jazvine i Granice.

Istog dana, 29. marta 1945. godine, neprijatelj iz Busovače do podne vrši tri protivnapada i svaki put je odbijen uz velike gubitke. Oko 15 sati snage 2. i 4. bataljona su se povukle na polazne položaje.

Neprijatelj je u protivnapadima imao velike gubitke — dosta mrtvih i ranjenih, ali bez obzira na gubitke, nije prestajao sa jurišima, da bi povratio izgubljene položaje.

Od 30. marta do 3. aprila 1945. godine snage 11. kozaračke brigade su se pripremale za novu ofanzivu.

Ujutru 3. aprila Stab 2. bataljona je uputio jedan vod prema željezničkoj stanci Busovača, da izvidi raspored i snage neprijatelja. Taj vod je naišao na neprijatelja koji je duž pruge i ceste rasporedio jake snage, radi osiguranja jedinica 21. brdskog njemačkog armijskog korpusa, koje su se sa prvim dijelovima počele povlačiti.

Šestog aprila 1945. godine 2. i 4. bataljon su ponovo pokušali probiti neprijateljevu odbrambenu liniju Granice — Jazvine — Buselje, ali zbog mina nije se moglo naprijed. Prvo je trebalo očistiti minska polja.

U borbi 6. aprila 1945. godine, u kojoj su 2. i 4. bataljon ponovo prodrli u prvu borbenu liniju, neprijatelj je imao 14 ubijenih i 24 ranjena, a bataljoni 11. kozaračke brigade 5 poginulih i 21 ranjenog.

Sedmog aprila 1945. godine 2. i 4. bataljon su nastavili sa napadima.

Drugi bataljon je napao neprijatelja na liniji s. Jazvine — s. Granice, zaključno do sela Bukve. U žestokoj borbi uspio je da zauzme dijelom selo Bukve i Granice i da protjera neprijatelja iz sela Jazbina.

Četvrti bataljon je u isto vrijeme vršio pritisak na neprijatelja na položajima Bukve — Dubrava — Ravan — Kupres.

Bataljon je napadao cijeli dan i zauzeo selo Bukve. Međutim, neprijatelj koji se povlačio iz Sarajeva pristizao je i pojačavao odbranu. Sa mnogo jačim snagama Nijemci su povratili izgubljene položaje.

Borba je nastavljena i u toku noći 7/8. aprila.

Osmog aprila izvršen je snažan pritisak na neprijatelja. Jedna četa 2. bataljona uspjela je da zauzme rovove pokraj same ceste i pruge na sektoru Busovače i da ugrozi povlačenje njemačkih snaga. Neprijatelj tada tri puta uzastopno juriša da osloboди prolaz i svaki put ga dočekuje žestoka vatra 2. i 4. bataljona. Nijemci i ustaše u tim borbama pretrpjeli su teške gubitke od mitraljeske i minobacačke vatre. Zbog kritične situacije kod Kaonika, komanda 7. SS divizije »Princ Eugen« upućuje najhitnije 2. bataljon 13. SS puka u pomoć, a zatim i ostalim snagama postepeno pojačava rejon Busovače.

Devetog aprila ujutru Nijemci i ustaše su pokušali da odbace 2. i 4. bataljon brigade iz sela Jazvina, ali su odbijeni uz velike gubitke — 17 mrtvih. Bataljoni su imali 4 ranjenika.

Stab 11. kozaračke brigade razmatra situaciju 9. aprila i zaključuje da je neprijatelj iscrpljen, da su glavne snage 21. brdskog njemačkog armijskog korpusa, koje su nailazile od Sarajeva i u prolazu pojačavale odbranu mesta Busovače i željezničke stanice Busovače, prošle prema Zenici, zbog čega treba preći u opšti napad svim snagama brigade i goniti neprijatelja, ne dozvoljavajući mu da se odlijevi i pobegne.

Ujutru 10. aprila 1945. godine u borbu na pravcu Gumanci — Janički Vrh uveden je i odmorni 1. bataljon, sa zadatkom da presiječe odstupnicu njemačkim i ustaškim snagama u mjestu i željezničkoj stanici Busovača. Neprijatelj osjetivši namjere i plan Štaba 11. kozaračke brigade ujutru u 5.30 časova bježi iz obje Busovače, a snage 2. i 4. bataljona ga gone, oslobodivši i mjesto i željezničku stanicu Busovača u 6.15 časova.

Desetog aprila 1945. godine oslobođena je Busovača, oko koje su vodene najkrvavije borbe u dolini Lašve i koje su trajale od kraja oktobra 1944. godine do 10. aprila 1945. godine. U tim borbama teže su ranjeni komandant 4. bataljona Rade Batić i zamjenik komandanta 4. bataljona Stojan Grujičić Jaruga, narodni heroj. U borbama oko Busovače poginuo je veliki broj boraca i rukovodilaca 11. kozaračke brigade.

Nakon oslobođenja Busovače, snage 2. bataljona prelaze rijeku Lašvu, izbijaju na kote 515 i 557, gdje se spajaju sa snagama 13. krajiske brigade.

Četvrti bataljon je nastupao desno od 2. bataljona, preko sela Saračevice — kota 838, u pravcu Stare Zenice.

Drugi bataljon je nastavio gonjenje neprijatelja u toku noći 10/11. aprila prema trigonometru 748 i željezničkoj stanici Raspotoče.

Jedanaestog aprila 1945. godine nastavljene su žestoke borbe sa neprijateljem, koji se ogorčeno branio, nastojeći da po svaku cijenu zadrži dominantne objekte — Debelu Među — Zagoni — trigonometer 748 — Janjički Vrh.

Snage 1. bataljona 11. kozaračke brigade nezadrživo juršaju na neprijatelja u selu Zagoni — kota 748 — Debela Međa i protjeruju ga odatle.

Na položaju iza sela Drivuše, koje je neprijatelj grčevito branio, napale su snage 2. bataljona i likvidirale neprijatelja. Potom su zajedničkim snagama 2. i 4. bataljon protjerali neprijatelja sa Sarčevice — 1.1. 957. Poslije tog uspjeha, kada su pali i poslednji položaji odbrane Zenice i kada je predstojalo neposredno oslobođenje grada, Štab 11. kozaračke brigade, u znak priznanja 2. bataljonu, koji je podnio najteže borbe od Busovače do Sarčevice i u tim borbama odnio odlučujuće pobjede za konačno slamanje neprijatelja, povučen je u brigadnu rezervu.

Borbe su nastavili 1. i 4. bataljon.

Tada komandant zeničkog sektora Petar Vojnović ubacuje u borbu Tenkovsku četu i Podoficirsku školu.

Prva u borbu kreće Podoficirska škola, koja prodire preko željezničke stanice Lašva prema Zenici, sustiže na željezničkoj stanici poslednju njemačku zaštitnu jedinicu 920. landesšicen bataljona i nanosi mu teške gubitke — mnogo mrtvih i ranjenih. Nijemci bježe pravo u Zenicu, ali u tom momentu dolazi do nesporazuma između Tenkovske čete komande zeničkog sektora, čija komanda nije znala da se ispred nje nalazi Podoficirska škola, i otvara vatru po slušaocima škole, prodirući od željezničke stanice Lašva prema Zenici. Podoficirska škola se smjestila u zaklone na samoj obali Bosne i uspjeva da uhvati vezu sa tenkovima, ali je izgubljeno dragocjeno vrijeme, što je 920. landesšicen bataljon iskoristio da pobegne u Zenicu. Uvečer 11. aprila Podoficirska škola i Tenkovska četa su prodrle sa juga cestom i prugom u Zenicu, istovremeno kada su snage 4. bataljona, preko Stare Zenice, i snage 1. bataljona, preko Raspotočja, izbile u grad. Do 22. časa 11. aprila grad Zenica je potpuno oslobođen, čemu su najviše doprinijeli 11. brigada 4. divizije i Podoficirska škola iste divizije.

BORBE 13. KRAJIŠKE BRIGADE 39. DIVIZIJE

Jedinice 13. brigade 39. divizije vodile su sa ostalim jedinicama 4. divizije i u njenom sastavu borbe na travničkom i zeničkom sektoru od januara do polovine marta 1945. godine.

Polovinom marta, po naredenju Štaba 39. divizije, jedinice brigade su se postepeno (do 19. marta) razvrstale na prostoriju Guče Gore, radi sređivanja i odmora. Tu je Štab brigade izvršio smotru svih jedinica i provjerio njihovu spremnost za dalje borbe.

Juriš boraca 13. krajiske (Garave) brigade u borbama za Zenicu, marta 1945.

Dvadeset trećeg marta komanda zeničkog sektora je postavila zadatku Štabu brigade da pređe u napad na neprijatelja u rejonu Zenice, sa ostalim brigadama, i to frontalno sa zapada. Stab brigade je izvršavajući naređenje, naredio 24. marta da sve jedinice brigade pređu u napad.

Dvadeset osmog marta 1945. snage ove brigade u 20.30 časova na cijelom sektoru, osim 2. bataljona, prešle su u napad na neprijateljev položaj ispred sebe. Kako napad nije počeo u određeno vrijeme, i sinhronizovano, zadaci nijesu baš najbolje izvršeni jer je neprijatelj bio na cijelom frontu budan i uporan u odbrani svojih položaja.

Dvadeset devetog marta 1945. godine 1. bataljon brigade izvršio je napad, poslije dobro pripremljene bacačke vatre na Prelac. Na samoj koti razvijala se žestoka borba i neprijatelju su naneseni gubici od 15 mrtvih i 33 ranjena. Vlastiti gubici — 4 mrtva i 16 ranjenih. Zaplijenjena su: 2 »šarca«, 4 puške, 4 pištolja, 1 strojnica, 1 raketni pištolj, 100 komada raketa, 4.000 metaka, 9 bacačkih mina, 1 dvogled, te izvjesna količina drugog materijala. Ostali bataljoni su takođe vodili žestoke borbe sa neprijateljem.

Tridesetog marta 1. i 3. bataljon odbijali su neprijatelja, koji je oko 4 časa izvršio napad dok ostali bataljoni nisu bili angažovani u borbi. Prvi bataljon odbio je neprijatelja i održao svoje položaje, dok je 3. izbačen sa svog položaja, poslije čega je posjeo Goli brije — k. 879. Ujutro 3. bataljon izvršio je kontranapad i u dva naleta ponovo ovладao položajem Postinje. Neprijateljevi gubici — 6 mrtvih i 6 ranjenih. Vlastiti gubici — 2 ranjena. Zaplijenjena 1 puška, 1.000 metaka i izvjesna količina ostale opreme.

Drugog aprila 1945. godine 1. i 3. bataljon u 2 časa nakon žestokog napada neprijatelja odbačen sa Prelca dok 2. i 4. bataljon nijesu vodili borbe. Kontranapadom su povraćeni naši položaji i neprijatelj se pod bombov povukao na stare položaje. Neprijateljevi gubici — 3 mrtva i 7 ranjenih. Vlastiti gubici — 4 ranjena i dva zarobljena, s jednim »šarcem«, 1 puškomitrailjez uništen.

Trećeg aprila 1945. godine bataljoni su s udarnim grupama likvidirali nekoliko grupa neprijatelja.

Drugi bataljon dočekao je žestokom vatrom jednu grupu Čerkeza, koja se privlačila našim položajima s namjerom da se predaju. Nakon uspostavljanja veze sa njima, predala su se 43 vojnika i 1 oficir. Sobom su donijeli 3 puškomitrailjeza, 34 puške, 12 pištolja, 21 nož, 4.500 metaka, 23 ručne bombe i 1 dvogled.

Četvrti bataljon sa jednom četom likvidirao je kotu 675. Neprijateljevi gubici — 5 mrtvih i 8 ranjenih. Vlastiti gubici — 1 ranjen.

Četvrtog aprila 1945. godine do 7. aprila bataljoni su vodili žestoke borbe na dostignutim položajima, osvajajući pojedine kote i utvrđene rejone neprijatelja. Situacija se iz dana u dan menjala. Neki dominantni visovi po nekoliko puta su prelazili iz ruke neprijatelja u naše ruke.

Sedmog aprila 1945. godine bataljoni brigade napadaju kote 874 i 853 i istočno prema 1.1. 957, zatim Golu Kosu, kotu 243 te kote 772 i 675. Neprijatelj je pružao vrlo žilav otpor i bataljoni nijesu uspjeli da ovladaju svim položajima.

Devetog i desetog aprila 1945. godine bataljoni uglavnom vode borbe na istim položajima i nije bilo bitnijih promjena, na pravcu napada brigade.

Jedanaestog aprila 1945. godine 1. bataljon ove brigade, sa jednom četom, napao je neprijateljev položaj na koti 843 i likvidirao nekoliko rovova. Poslije jačeg pritiska neprijatelja četa se morala povuci na polazni položaj. Neprijatelj je imao gubitke — 3 mrtva i 7 ranjenih. Vlastiti gubici pri povlačenju — 7 ranjenih.

Drugi bataljon je vodio borbu cijeli dan. Uz bočni pritisak 4. bataljona zauzeo je kote 812 i 772 i produžio je nastupanje prema Zenici, gdje nije naišao ni na kakav otpor. Neprijateljevi gubici — 8 mrtvih i 13 ranjenih. Vlastiti gubici — 3 mrtva i 1 ranjen.

Treći bataljon u toku dana bez promjena. Naveče, kada se već htio povući napao je neprijatelja i nastupao za njim do Zenice, gdje je izgubio kontakt. Borbu nastavlja 12. aprila rano ujutru prema Tetovu i Gradištu. Borba je vodena do kasno uveče. Neprijatelju su u toku ta dva dana nanijeti gubici — 28 mrtvih, 29 ranjenih i 29 zabiljjenih. Vlastiti gubici — 2 mrtva i 12 ranjenih. Zaplijenjen je 1 puškomitrailjez, 4 strojnica, 6 pištolja i 20 pušaka.

Četvrti bataljon poslije podne 11. 4. 1945. krenuo je prema Jeljanaku, zaobišao Kuber i napao neprijatelja u bok, a poslije žestoke kraće borbe protjerao ga prema Dobriljevu i Veternici i omogućio ostalim snagama te brigade da zauzmu visove ispod sebe. Neprijateljevi gubici — 5 mrtvih, 7 ranjenih, a vlastiti — 5 ranjenih. Pljen — 1 strojnica, 4.000 puščanih metaka i 20 ručnih bombi.

Artiljerijski divizion uspješno je saradivao i pomagao pješadiju u nastupanju i gonjenju neprijatelja i nanio mu gubitke — 30 mrtvih i 35 ranjenih. Vlastiti gubici — 2 ranjena i 2 konja ubijena.

Tako je konačno i 13. brigada ušla u Zenicu na svom pravcu nastupanja, potiskujući neprijatelja koji se na svim pravcima povlačio.

Dvanaestog aprila 1945. godine 1. bataljon čistio je kote iznad Zenice i zarobio 9 Nijemaca, s jednim mitraljezom, 6 pušaka, 7 pištolja, 1 tromblonom i 2 strojnica.

Drugi bataljon smješten u Podbrdu. Vodile su se borbe na Građiću, gdje je zarobljeno 8 neprijateljskih vojnika, a 5 je ubijeno. Zaplijenjeno je 6 pušaka. Vlastitih gubitaka nije bilo.

Artiljerijski divizion — u toku dana od nagazne mine poginuo je 1 borac, a 1 je ranjen i jedna kola sa zapregom su uništена.

BORBE 18. BRIGADE 53. DIVIZIJE

Po naredenju Štaba 5. korpusa Jugoslovenske armije 18. brigada 53. divizije stigla je na zenički sektor 23. marta i privremeno, 24. marta, ušla u sastav komande zeničkog sektora. Istoga dana, dobila je naredenje da zatvori pravac koji od Zenice vodi ka Travniku, preko Gučje Gore. Brigada je po naredenju zaposjela slijedeće položaje:

- i- 1. bataljon: Bukova Glava — s. Obrenovci — s. Janjaci, sa zadatkom da napada neprijatelj evo uporište Kozarci (s. i. Zenice);
- 2. bataljon: južno od 1. bataljona, sa zadatkom da napada neprijatelj evo uporište Lokvine — Grm — Paljika, sve zapadno od Zenice;
- 3. bataljon, pošto se prebacio na jug, prema Sarajevu, zauzeo je položaje u selu Rosuljama, na cesti Kiseljak — Busovača;
- 4. bataljon na osiguranju komunikacije od Zenice ka Travniku.

Dvadeset osmog marta 1. bataljon je napao uporište Kozarci. U žestokoj borbi poginulo je 12, a ranjeno 25 ustaša. Bataljon je imao 3 poginula i 11 ranjenih boraca. Ne mogavši zauzeti uporište, bataljon je na cesti Zenica — Gradište postavio mine. Naišla su dva kamiona i jedan je, nagazivši na minu, uništen, a drugi su dočekali borci bataljona, te vatrom iz mitraljeza i pušaka uništili posadu kamiona.

Petog aprila u selu Rosuljama 3. bataljon je dočekao kolonu Nijemaca i ubio 9, a bataljon je imao 2 ranjena borca.

Šestog aprila 1. bataljon se prebacio sa svojih položaja sjeverno prema Vranduku, iznad same pruge, na položaje Jelina — Vršelje — Dubrave. Naišao je voz sa vojskom i kolona kamiona jednovremeno. Bataljon je otvorio žestoku vatru i nanio teške gubitke neprijatelju. Istog dana 3. bataljon napao je neprijatelj evo uporište Brezu. Gubici neprijatelja nepoznati, a gubici bataljona — 1 poginuo i 3 ranjena borca.

Sedmog aprila 1. bataljon se vratio na svoje položaje Bukova glava — Rizvanovići — Janjaci i vršio pritisak na uporište Kozarci.

Drugi bataljon je istog dana napao uporište Paljika (zapadno od Zenice, ali ga nije zauzeo). Ustaški gubici — 15 mrtvih, a gubici bataljona — 3 poginula i 25 ranjenih.

Osmog aprila 3. bataljon je ponovo izvršio napad u Rosuljama. Tom' prilikom je ubijeno 10 Nijemaca i više ranjeno. Zaplijenjeno je 7 pušaka i izvjesna količina municije. Pošto su se Nijemci povukli, 3. bataljon je hitno izvršio pokret u sastav brigade.

Desetog aprila 1. bataljon je napao uporište Kozarci, ali ga nije zauzeo. Gubici ustaša nepoznati, a vlastiti — 4 ranjena borca.

Drugi bataljon se 10. aprila prebacio na sjever, prema Vracama, 1 dočekao njemačku kolonu u dolini rijeke Bosne. U borbi su uništena 2 kamiona i ubijeno 30 njemačkih vojnika.

Jedanaestog aprila 2. bataljon je produžio borbu sa dijelovima 7. SS divizije »Princ Eugen«. U borbi je uništeno 7 kamiona i ubijeno 25 Nijemaca. Istog dana uveče 2. bataljon je napao neprijatelj evo uporište u Gradišću. Nijemci su imali oko 10 mrtvih, a bataljon 3 poginula borca. Uporište nije zauzeto. Borba je produžena i cijele noći. Borbu 2. bataljona potpomagala je i jedna četa 3. bataljona.

Jedanaestog aprila, dok su bataljoni vodili borbu, Tehnička četa 18. brigade postavila je mine na putu Zenica — Zepče noću 10/11. aprila i kada su 11. aprila Nijemci naišli na mine, ubijeno je oko 60 njemačkih vojnika i 2 oficira, a uništeno: 1 kamion, 1 automobil, 2 vojnička kola, 4 konja, 2 minobacača, 4 puškomitrailjeza »šarca«, 1 teški mitraljez.

Četvrti bataljon 18. brigade, pošto je držao položaj prema Zenici, 12. aprila ušao je sa ostalim brigadama u grad Zenicu.

Osamnaesta brigada 53. divizije u vremenu od 28. marta do 12. aprila ubila je 322 neprijateljska vojnika i oficira, mnogo više ranila, a 41 zarobila, dok je brigada imala 31 poginulog, 70 ranjenih i 2 nestala borca. Zaplijenjeno je dosta oružja, municije i ostale opreme.

Tako je i 18. brigada sa svojim bataljonima dala krupan doprinos u zauzimanju Zenice, zajedno sa ostalim brigadama Zeničke grupe.

Oslobodenje Visokog 6. aprila 1945. godine¹

Potpukovnik mr Muharem Kreso²

Po planu povlačenja njemačkog 21. brdskog korpusa iz Sarajeva, dolinom Bosne, Visoko je, pored Kiseljaka, bilo jedna od dvije oslone tačke prihvatanog položaja »Panter«, koji se protezao između ta dva mesta, lijevom obalom Fojnice. Njemački garnizon u Visokom sačinjavao je jedan bataljon 81. landessicen puka sa Štabom puka i prištapskim dijelovima, te dijelovi 17. domobranskog puka — uglavnom njegov 2. bataljon. Oba bataljona bila su na desnoj obali Bosne, a Štab 81. puka i nekoliko manjih jedinica, na lijevoj obali, u više zasebnih zgrada.

Najvažnije objekte u gradu, prije svega, jedini most preko Bosne, njemačke jedinice su bile pripremile za rušenje. O namjeri Nijemaca da ruše most i ostale objekte u gradu aktivisti narodnooslobodilačkog pokreta obavijestili su Okružni komitet Komunističke partije za Sarajevo i obavještajnog oficira 10. divizije za taj sektor. Oni su naredili da se rušenja spriječe i da se radi toga organizuje oružani otpor.

Visoko je još od 1940. godine imalo relativno snažnu partijsku organizaciju, a potom i organizaciju SKOJ-a. Izvlačenjem kadrova u jedinice NOV i POJ i nakon nekoliko provala, one su prestale da postoje, ali se u gradu i dalje održavala aktivnost NOP-a. To što kasnije organizacija nije obnovljena objašnjava se oštrijom differencijacijom, zbog čega su se kadrovi i aktivisti brzo izvlačili na slobodnu teritoriju, tada već snažnog Visoko-fojničkog NOP odreda, i mogućnošću neposrednog utjecaja sreskih i okružnih rukovodstava društveno-političkih organizacija NOP-a na aktivnost u gradu, zbog blizine slobodne teritorije, koja se spuštala u neposrednu blizinu Visokog. U gradu su ostajali samo pojedinci, zaduženi za određene sektore, za obavještajnu službu, za prikupljanje materijalne pomoći, za održavanje kanala veze sa Sarajevom, za rad sa ženama, i slično. Svi ostali odlazili su na slobodnu teritoriju, u jedinice. Najveći dio te aktivnosti objedinjavao je član KPJ Ismet Terzimehić, sudija. Njegovo hapšenje sa grupom aktivista krajem 1944. i kasnije ubistvo u zatvoru predstavljalo je još jedan težak gubitak. Aktivisti po raznim sektorima na nivou grada ostali su nepovezani, ali izgleda da je do oslobođenja bio oformljen aktiv USAOBiH-a i aktiv žena.

¹ Prilog za knjigu »Sarajevska operacija«.

² Autor priloga Mr Muharem Kreso, potpukovnik u penziji.

Kada su njemačke jedinice sa Romanije i Ivan-sedla potisnute u Sarajevsko polje — u toku noći 5/6. aprila iz Sarajeva povukle su se na prihvati položaj »Beren« (Bärenstellungen — Medvedi položaj) na donjoj ivici Sarajevskog polja — došlo je vrijeme da se posjedne i naredni prihvati položaj, koji je nazvan prihvati položaj »Panter«. Štab 81. landesšicen puka dobio je zadatak da to odmah učini i da objekte za rušenje doveđe u prvi stepen pripravnosti. Šestog aprila prije podne njemački puk je počeo izvršavanje naređenja. Glavnina puka, sa jednom ili dvije protivavionske baterije i motorizacijom, uputila se prema Kiseljaku, radi posjedanja položaja u dolini Fojnice. U gradu su ostale samo manje snage, uglavnom pionirski dijelovi, radi predviđenog rušenja.

Pokreti i užurbanost njemačkih jedinica nakon brzog širenja vijesti o pripremama za rušenje, uznenirili su grad. U opasnosti su bili životi i velika materijalna dobra. Rušenje mosta bi još više otežalo obnovu grada, kome je sloboda došla pred vrata. U takvoj atmosferi oko aktivista ubrzo su se okupile i oformile udarne grupe, kojima su se pridružili mnogi građani, posebno oni koji su bili nedavno mobilisani i tako došli do oružja.

Oko podne na željezničkog stanici je vladala velika gužva, a prema Zenici su prolazili posljednji njemački transporti. U tom međezu njemački pioniri su postavljali posljedne kablove za povezivanje miniranih objekata na željezničkoj stanici u jedinstvenu mrežu paljenja. Neko je bajonetom presjekao te kablove i njemački oficir ga je ubio na licu mjesta. Diverzant, međutim, nije bio usamljen i na stanici je nastalo puškaranje, a njemački transport je u opštoj pometnji odjurio prema Kaknju.

U međuvremenu, udarna grupa kod mosta pokidala je mineralne kablove, koji su išli do potpornih stubova u sredini rijeke, i posjela napušteno Dusperovo kuću radi odbrane mosta. Njemački pioniri pokušali su jednim gumenim čamcem da priđu potpornim stubovima i uspostave mrežu paljenja. Udarna grupa, koja se do tada bila povećala na tridesetak pušaka, potopila je čamac i oko mosta se razvila oštara borba. Njemački vojnici i izvjestan broj ustaša uza lud su pokušavali da ga pređu. Gubitaka je bilo na obje strane, ali je most odbranjen.

Oštire borbe u gradu vodile su se još kod pravoslavne crkve, u čije podrume su njemački vojnici zatvorili, dio svojih saradnika, koji su se sa njima namjeravali povući. Najvjerovalnije da im pri povlačenju ne bi smetali, tu su ih i ostavili. Oštire borbe vodene su za Kožarsku školu, u glavnoj ulici i na izlazu iz grada, prema Kiseljaku. U svim tim borbama ubijeno je bar dvadesetak njemačkih vojnika i ustaša, a nekoliko desetina je zarobljeno, među njima i neki oficiri. Gubici udarnika cijene se na desetak do petnaest ranjenih i nekoliko poginulih.

Do mraka je dio Visokog na lijevoj obali Bosne bio slobodan i u toku noći u grad su došli neki članovi rukovodstava NOP-a sa slobodne teritorije. Drugi bataljon domobranskog 17. puka prestao je da postoji — gotovo u cjelini prešao je na stranu naših jedinica. Djelimično u sastavu udarnih grupa, dio bivših pripadnika tog bataljona uzeo je učešće u oslobođenju grada.

U Visokom neposredno posle oslobođenja, aprila 1945.

Kada se smračilo na željezničku stanicu stigla je jedna četa njemačke Borbene grupe »Kenig« (König), koju je iz Podlugova ovamo potisla 7. krajiska udarna brigada. Znajući da se u gradu još ne nalaze regularne jedinice Jugoslovenske armije i ne mogavši da silom savlada otpor na mostu, pokušala je da lukavstvom dobije saglasnost za prolaz prema Kiseljaku, ali joj to nije uspjelo, pa je u toku noći odstupila desnom obalom Bosne, da sela Ainautovića, gdje se povezala sa prednjim dijelovima 13. SS puka, koji je branio prilaze Kaknju. Nešto kasnije, od sela Cekrdžića, lijevom obalom Bosne, naišao je i jedan ustaški bataljon, koji se povlačio, vjerovatno iz Ilijaša, ispred 9. krajiska udarne brigade. Predstraže udarnika ubijedile su prethodnicu da se u gradu nalaze regularne jedinice Jugoslovenske armije i ustaški bataljon, nemajući volje da se upušta u neizvjesnost, je skrenuo prema Kiseljaku.

Sedmog aprila prije podne, u slobodni grad ušla je 7. krajiska udarna brigada 10. divizije. Njene redove odmah je popunilo 500 već naoružanih dobrovoljaca. Dok je 7. brigada došla desnom obalom Bosne od Podlugova, preko Vratnice, poslije podne je lijevom obalom, od sela Ljubnića, stigla i 9. krajiska udarna brigada. Bez većeg zadržavanja u gradu obje brigade su produžile gonjenje neprijatelja prema Kaknju, a u gradu je počelo sređivanje, uspostavljanje narodne vlasti i normalizacije života.

Na taj način njemački prihvativni položaj »Leopard« na njegovom lijevom krilu, u dolini Bosne, nije bio uspostavljen. Jedinice koje je tu trebalo prihvati, razdvojene su na dva pravca i morale su se, bez smjene i odmora, dalje povlačiti uz sopstveni prihvat, a djelimično i van puteva. Još jedan naš grad sačuvan je od razaranja. 485

Oslобођење Zenice - 12. aprila 1945.¹

Ćamil Kazazović²

Poslije oslobođenja Sarajeva, neprijateljske jedinice povlačile su se prema Zenici. Koristile su dvije komunikacije. Glavne snage 181. divizije, 7. SS divizije, Komanda odbrane Sarajeva, 8. ustaška divizija, 17. ustaška divizija, 81. Landešicen puk isle su dolinom Bosne preko Visokog i Kaknja. Druga grupacija 369. divizija, 964. brigada, 909. brigada i 9. ustaško-domobranska divizija povlačile su se preko Kiseljaka i Busovače. Iza njih povlačile su se i druge ustanove i jedinice sa većim brojem izbjeglica i ranjenika. Na pravcu Semizovac — Visoko — Kakanj gonila ih je Deseta krajiska divizija (Sedma i Deveta brigada), a na pravcu Kiseljak — Busovača Sedamnaesta brigada 10. divizije i Treći bataljon Osamnaeste brigade Pedeset treće divizije.

Trebalо je da jedan dio ovih neprijateljevih snaga ispred Zenice organizuje jaču zaprečnu liniju na kojoj bi zadržali naše jedinice, spriječile njihov ulazak u Zenicu i na taj način omogućile urednije povlačenje svoje glavnine na sjever. Ta linija kojoj su dali šifrovani naziv »Tigar« protezala se desetak kilometara južno od Zenice. Određeno je bilo da je zaposjedne 7. SS divizija, čiji je štab još 4. aprila stigao u Zenicu.

Cijela 7. SS divizija bila je na ovoj liniji 8. aprila. Kroz položaje Saraćevca — Janjički Vrh propuštali su njemačke i ustaško-domobranske snage koje su se s mukom probijale od Kaknja ka Zenici i od Kiseljaka ka Busovači.³ U Zenici je bio pravi haos. Ogoromna komora kretala se kroz grad u kamionskim konvojima. I veliki broj razbijenih jedinica slivao se sa oba pravca u grad i odatle nastavljao dalje. Cijela ova zbrka još više je pojačana kad je 9. aprila u 16 časova naišlo devet naših aviona, koji su bombardovali put između Zenice i Tetova. U drugom naletu, u 18 časova, došlo je pet jurišnika i ponovo su tukli ovaj put. Neprijatelj je imao mnogo žrtava i materijalnu štetu.

I građani Zenice su tada doživljavali najteže trenutke. Niko nije smio na ulici da izade. Grad je bio pun Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika, koji su ulazili u kuće, otimali i pljačkali sve što su mislili da će im koristiti. Nasilno su ulazili u kuće i smještali se

¹ Preuzeto iz knjige: ZENICA U NARODNOOSLOBODILACKOJ BORBI, Muzej grada Zenice, Zenica s. a. str. 283—293.

²* pukovnik u penziji, Politički komesar 16. muslimanske brigade.

kako su htjeli a pri polasku su kupili hranu i druge vrijedne stvari i nosili sa sobom. Ni ustaška vlast više nije postojala. Posljednji su uništavali arhiv i druga materijalna sredstva po kancelarijama. Pored toga, pojedine ustaške grupe, pri prolasku kroz Zenicu, pokušavali su da kupe ljude, da im oblače ustašku i domobransku uniformu i da ih vode sa sobom. To je bio posljednji pokušaj mobilizacije da nadoknade gubitke koje su pretrpjeli i da ojačaju svoje snage za predstojeći probor na sjever. Tako su ustaški pukovnik Sudar i njegova grupa organizovali čitavu hajku na ljude po gradu. Nisu pitali ni ko je ko i ko je šta. Lovili su ljude i u zgradu bivšeg Hrvatskog doma oblačili im uniformu i uvrštavali ih u svoje redove. Pokušali su da pokupe i svo medicinsko osoblje koje se zateklo u Zenici. Iz bolnica i ambulanti kupili su bolničare i ljekarske pomoćnike i pod prijetnjom strijeljanja potjerali ih sa sobom. Dr Bruno Novak kaže da je u posljednji čas nekoliko njih spašeno.

»Ja sam se tada krio u Nikolića kući, ali sam saznao da će Sudar pokupiti svo medicinsko osoblje. Uspio sam da neke od ljekarskih pomoćnika i bolničara obavijestim o tome i oni su se posakrivali.«

U to vrijeme u gradu je bilo pusto. Ni jedna radnja nije bila otvorena, a mnoge su nasilno bile obijene. I Željezara je već bila prestala da radi. Samo jedna grupa radnika bila je u njoj, i to uglavnom onih koji su bili iz grada. Oni su u nekim pogonima po nešto radili, u stvari, čuvali su da je Nijemci ne razruše. Ova grupa je dobrom dijelom bila naoružana i nije napuštala fabriku sve do oslobođenja. Slično je bilo i na rudniku. Jedino električna centrala je radila, kotlovi su bili pod parom ali je i ovdje grupa radnika bila stalno u njoj, nisu je napuštali ni onda kad im se završavalo radno vrijeme.

Ovaj dan gradani Zenice su zapamtili još po nečemu. Povlačeći se iz Sarajeva, na začelu svojih trupa kretao se Odred za rušenje 21. korpusa sa specijalnim mašinama za trganje kolosijeka. Ova mašina je stigla do željezničke stanice Lašva ostavljavajući pustoš za sobom. Oni su 9. aprila u 13 časova postavili mine ispod kamenog mosta na Kočevi a kasnije ih aktivirali. Most je otisao u vazduh a eksplozija je potresla cijeli grad. Minirali su i neke električne uređaje u rudniku.⁴

Borba za Zenicu ulazila je u odlučujuću fazu. Deseta krajiska divizija, nakon zauzimanja Rajlovca i Visokog (8. aprila), stigla je do potoka Trstenica južno od Kaknja. Dijelovi Sedamnaeste brigade kretali su se drumom od Kiseljaka prema Busovači. Sve jedinice vodile su žestoke borbe sa njemačkim zaštitnicama. Demoralisane ustaško domobranske snage nisu pružale veći otpor. Mahom su se predavaile ili u panici bježale. Dva bataljona Sedme brigade, ojačani četom minobacača, 9. aprila, bez većeg otpora, prošla su kroz naselje Zgošća i izbili pred rudnik Orasi. Ovdje su našli na položaje 13. puka 7. SS divizije i došlo je do ogorčene borbe. Žestina borbe, koja se vodila, može se ocijeniti po tome što je iz ova dva bataljona tada poginulo 14 a ranjeno je 18 boraca.

⁴ Behme, str. 104.

Istog dana jedan bataljon Devete brigade likvidirao je otpor Nijemaca u selu Bijele Vode kod Kaknja. Ostale jedinice Devete brigade izbile su u Modrinje.⁵ Sutradan ponovo su nastavljene teške borbe. Sedma i Deveta brigada prešle su na desnu obalu potoka Ribnice i na položajima Rogoz — s. Miškovići — Paljevina — s. Mioči ponovo se sukobili sa jedinicama 13. SS puka i 5. ruskog puka.⁶ Sedma brigada je poslije žestoke borbe, koja je trajala sve do 15 časova, uz podršku artiljerije, odbacila neprijatelja u pravcu s. Mošćanice. Deveta brigada sa dva bataljona, iako su bili dočekani jakom vatrom i poslije borbe koja je trajala cijeli dan natjerala je Nijemce da odstupe prema Zenici. Tog dana ove dvije brigade imale su 7 mrtvih i 34 ranjena, izbacile su iz stroja oko 90 neprijateljskih vojnika i zarobile 40.

I brigade »Zeničkog sektora« vodile su žestoke borbe. Tako je jedanaesta brigada presjekla komunikaciju Busovača — Kaonik, pa je borbena grupa »Berlin« ostala izolovana i nije uspjela da se izvuče. Dva bataljona (Prvi i Četvrti) nastavili su nastupanje lijevom stranom ceste Kaonik — Lašva i izbili pred Janjički Vrh i brdo Sarčevicu. Drugi bataljon ove Brigade, poslije zauzimanja Busovače, produžio je prema Kaoniku i spojio se sa dijelovima Trinaeste kriške brigade koji su nastupali preko s. Gumanaca i s. Zagona.

Dok su i ostale jedinice »Zeničkog sektora« vodile borbe na »Tigar« liniji, 10-og uveče ušla je jedna grupa oficira Petog korpusa u Zenici. To su bili uglavnom obavještajci sa Stipom Bilancem a donijeli su sa sobom i radio-stanicu. Oni su se nesmetano pro vukli između položaja i Travničkom cestom ušli u grad. Svi su bili u njemačkim uniformama, tako da ih u opštem metežu, koji je vladao u Zenici, niko nije zaustavio ni legitimisao. Oni su se odmah povezali sa grupom radnika u željezari i elektrani i organizovali odbranu ovih industrijskih objekata od neprijateljskog rušenja. Osim toga, ova grupa je svojim obavještenjima koje je slala putem radio-stanice o situaciji u Zenici, rasporedju i jačini neprijateljskih snaga, znatno doprinijela i olakšala dejstva operativnih jedinica pred vratima Zenice.

I građani Zenice, ohrabreni skorim oslobođenjem i pojavom ove grupe partizana u gradu, izlazili su iz svojih skrovišta, naoružavali se i organizovali u grupe za spasavanje objekata od rušenja. Tako su već 10. aprila bili ugašeni kotlovi u elektrani kako bi se Nijemcima onemogućilo da pod pritiskom pare izazovu eksploziju, što bi imalo katastrofalnih posljedica za Zenicu. Sutradan, kad su Nijemci pokušali da izazovu požar i zapale elektranu, građani i žene zajedno sa radnicima gasili su požar i sprječili da dode do većih oštećenja.⁷ Slično je bilo u željezari i rudniku. Grupe naoružanih rad-

⁵ Operacijski izvještaj Desete divizije za april 1945. g. (Vojnoist. inst. Bgd. k-855, 13/2).

⁶ Sedamnaesta brigada ove Divizije čistila je osvojena neprijateljska uporišta, sabirala oružje i opremu i zato nije učestvovala u ovim borbama.

⁷ U svom sjećanju Novica Stolić, otac Slavka i Zore, koji su ubijeni u Jasenovcu, kaže da je i on učestvovao u gašenju požara u elektrani. »Kad je zapucalo, ja sam bio u rudniku. Neko me je pozvao da idemo da gasimo centralu, što su je Nijemci zapalili. Bilo nas je dosta, pa, iako je vatra bila velika, brzo je lokalizovana. (»Naša riječ«, od 14. aprila 1965. godine).

nika nisu dozvoljavale Nijemcima da uđu u pogone i da upale još ranije postavljeni eksploziv. One su znale gdje su mine bile postavljene, pa su ta mjesta najviše i čuvale i branile im svaki pristup.

U samom gradu pripremao se doček osloboodiocima. Onih nekoliko preostalih aktivista obilazili su kuće, obavještavali građane o uspješnim borbama jedinica i nalagali im kako treba da dočekaju partizane. Po kućama se pripremala hrana za borce. Od posljednjih zaliha narod je pekao hljbove, pite, klapo posljednje piliće. Iz pojedinih skladišta građani su otimali namirnice od ustaša i sklanjali ih na sigurna mjesta. Tako su sačuvane znatne zalihe, koje su kasnije zajedno sa lijekovima dobro došle iznurenim i ranjenim borcima. Marija Vasiljević u svom sjećanju ispričala je da je ona tada sačuvala jednu veću količinu hrane iz nabavljачke zadruge i kad je bilo oslobođenje, sve je to predala za bolnicu i ranjenike. Ona je tada sa Jozom Carićem, Vinkom Leki i drugim građanima gasila požar u elektrani a sa Dragicom Jovanović u zadružnoj arhivi čuvala crvene zastave, koje su još šest meseci prije oslobođenja Zenice bile sašivene i pripremljene.

»Ove zastave donijeli su Jozo Carić, Vinko Leki i Ludmila Pandža. Kasnije sam ih iz zadružne arhive morala prenijeti na svoj tavan i čuvala sam ih sve do oslobođenja. Sa njima smo dočekali oslobodioce na ulicama Zenice«.⁸

Ima i drugih koji pričaju da je najteže bilo na dva do tri dana pred oslobođenje Zenice. Nijemci, ustaše i domobrani bili su svuda. Svi su se nekuda kretali i u posljednjoj agoniji radili što su htjeli. Pljačkali su stanovništvo, vodili na kopanje rovova, maltretirali i hapsili koga su htjeli. Tada je u kaznionici ubijeno oko 200 nevinih ljudi.⁹ Pored toga ustaše su prijetile da će cijela Zenica biti dignuta u vazduh i da će oni koji ostanu u njoj izginuti. Htjeli su da što veći broj građana pode s njima i da ih uvrste u svoje jedinice.

U takvim uslovima, kada je samo izlazak iz kuće na ulicu mogao da znači smrt građani i radnici su imali snage da se organizuju u grupe, suprotstave neprijatelju i njegovim namjerama da poruše industrijske i druge javne objekte i da dostoјno dočekaju svoje oslobodioce.

11. aprila ujutro započela je odlučujuća borba na »Tigar« liniji. Na nju su jednovremeno napale Deseta divizija i brigade »Zeničkog sektora«. Borbe su se vodile cijeli dan, Jedanaesta brigada tek u predvečernjem časovima uspjela je da razbijje odbranu 13. SS puka na Saračevici — Debeloj Međi i Janjićkom Vrhu. Time je bio otvoren put za Zenicu i bataljoni ove brigade u toku noći 11/12. aprila preko stare Zenice prvi su ušli u grad s južne strane. Sa njima je nastupala i tenkovska četa Korpusa.

I Trinaesta krajška brigada 11-og ujutro prešla je u napad na cijelom frontu. Prvi bataljon naišao je na vrlo jak otpor na koti 843 Orlac, koju nije mogao da savlada. Drugi bataljon napadao je vi-

⁸ Sjećanje Marije Vasiljević (»Naša riječ«, Zenica od 28. VIII 1965. godine).

⁹ U feljtonu »Ubijanje je bilo njihov zanat«, koji su u »Našoj riječi« od 20. I 1965. g. objavili Ješo Perić i Ljubiša Popović, piše da je četvrti bataljon Sedme brigade, koji je oslobođio kaznionicu naišao na preko 200 rodoljuba vezanih u lance i ubijenih.

sove istočno od s. Počulice. Uz pomoć Četvrtog bataljona, koji je zaobišao sa juga i napao kotu 812 tek pred noć zauzeli su ova dva brda i natjerali Nijemce prema Zenici. Tada su sva četiri bataljona krenula u nastupanje i kasno u noć ušla u grad vodeći manje borbe.

Osamnaesta brigada sa dva bataljona vodila je borbu za uporišta s. Kozarci i Negraj. Njen Četvrti bataljon bio je pod kanjonom Bosne sjeverno od s. Banlozi i neprekidno je tukao kolone koje su se povlačile. Prvi bataljon ušao je u Zenicu sa drugim jedinicama, a Drugi bataljon vodio je borbu za uporište Gradac, koje je nakon napuštanja Zenice bio zaposio 13. SS puk (zaprečna linija »Iltis«)¹⁰

Brigade »Zeničkog sektora« podržavala je artiljerijska brigada Petog korpusa, i to otvaranjem vatre na Zenicu i komunikacije kroz grad. Ova vatra stvarala je mnogo teškoća njemačkim kolonama naročito između Zenice i s. Tetova.

»Tukli smo od Kaonika na Zenicu i podržavali nastupanje Jedanaeste krajiške brigade — opisuje u svom sjećanju Veljko Popović, komandant Haubičkog diviziona Artiljerijske brigade. Imali smo tačne elemente za gađanje, pa je naša vatra bila dosta precizna i efikasna. Poslije prve korekture, naše granate su padale na njemačke položaje i na kolone koje su se kretale u pravcu Vranduka. Kad su naše jedinice prodrlе u Zenicu, artiljerija je dobila zadatku da krene u grad i pomogne u likvidaciji neprijateljskih ostataka. To je bilo rano ujutro 12. aprila«.

Dok se Haubički divizion spremao za pokret, Veljko nije imao strpljenja da sačeka, nego je uzjahaо konja i sam krenuo cestom u Zenicu. Svom pomoćniku je naredio da povede Divizion i cestom krene u grad. Na ulazu u Zenicu (kod sadašnje benzinske pumpe) u jednom od šljivika naišao je na grupu od 25 neprijateljskih vojnika, koji su se bili prikrili. Povjerovao je da su zarobljenici i da ih neko od partizana čuva. Kad se približio, vidio je da su naoružani i sa kompletom opremom.

»Prevario sam se — opisuje dalje Veljko. Neoprezno sam se približio i tek kad sam ugledao cijevi puškomitrailjeza i pušaka koje su okrenute prema meni, shvatio sam da to nisu nikakvi zarobljenici *iego jedna od zaostalih neprijateljskih grupa. U takvoj situaciji pokušao sam da se nekako snađem, pa sam počeo da vičem na njih Sta tu rade i zašto se još nisu predali. Zaprijetio sam da iza mene ide bataljon i artiljerija i ako se ne predaju, da će biti pobijeni. Osjetio sam da mi je trik upalio. Počelo je medu njima došaptavanje 1. dogovaranje. Iskoristio sam to, pa sam još glasnije počeo da vičem ^ia njih i naredio im da svi izadu na cestu. Malo iza toga, počeli su •ledan po jedan da izlaze i da se preda mnom postrojavaju. Ne obazirući se mnogo na njihova pitanja, naredio sam da krenu za mnom U Zenicu. Tako sam 12. aprila ujutro, dok su naše jedinice još vodile ^orbu na sjeverozapadnim dijelovima grada i iznad Tetova, u pratnji Naoružane grupe neprijateljskih vojnika ušao u Zenicu. Kod kaznionice naišao sam na jedan bataljon Jedanaeste brigade i predao im Zarobljenike«.

Izvještaj Osamnaeste brigade. (Vojnoist. inst. Bgd, k-1421, 22/7).

Prevoz djelova 18. srednjobosanske brigade na položaje kod Zenice, marta 1945.

I Deseta divizija je 11. aprila ujutro otpočela opšti napad na položaje u s. Gornja Vraća — s. Gajići — s. Radići. Uz podršku artiljerijskog diviziona Sedma i Deveta brigada vodile su borbu koja je trajala sve do pada mraka i u kojoj su ovi položaji nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku. Uveče, pod zaštitom mraka, Nijemci su se naglo povukli. Jedinice Desete divizije krenule su za njima i gonile ih sve do Zenice. Deveta brigada i dva bataljona Sedamnaeste brigade nastupali su niz cestu i čistili desnu obalu Bosne. Bataljoni Sedamnaeste brigade skrenuli su u Zenicu i zajedno sa ledinicama »Zeničkog sektora« učestvovali u čišćenju grada od Nijemaca i ustaša.

Tako su jedinice Desete divizije, poslije teških borbi na putu od Sarajeva ka Zenici, krunisale svoj uspjeh porazom neprijatelja i učešćem u oslobođenju radničke Zenice. Toga dana Deseta divizija uništila je preko 100 i zarobila 128 neprijateljskih vojnika. I gubici Divizije bili su osjetni: 17 mrtvih, 38 ranjenih i 9 nestalih. Zaplijenjeni su 1 bacač, 8 mitraljeza, 80 pušaka i 2 automata.¹¹

Zenica je bila potpuno oslobođena još prije ponoći 11. aprila 1945. godine. Međutim, naselja sjeverno od Zenice prema Tetovu i Gradišču neprijatelj je još branio. Na liniji D. Gračanica — vis Kum — s. Gradišće — vis Gradac — s. Bukovica protezala se duga nješmačka zaprečna linija »Iltis«, na kojoj se zadržala posljednja odstupnica 7. SS divizije. Na ovoj liniji borbe su se nastavile 12. aprila.

¹¹ Izvještaj Desete divizije za april 1945. godine. (Vojniost. inst. Bgd, k-855, 13/2).

Dok su se Nijemci sa ustašama povlačili prema ovoj liniji, grad je zabilastao u pljusku svjetla. Radnici u elektrani, koji su prije toga biili ugasili kotlove i poskidači vitalne dijelove sa uredaja, ponovo su osposobili centralu i osvijetlili ulazak partizanima u Zenicu.

To je bila posljednja noć u kojoj je okupator zanočio u Zenici i prva zora u kojoj su građani Zenice dočekali slobodu poslije četvrtogodišnjeg mraka, terora i stradanja. I dok su se njemački vojnici i ustaše povlačili prema Podbrežju i Vranduku, odakle su prije četiri godine prvi put i ušli u Zenicu, građani, ljudi, žene i djeca izašli su iz kuća i skrovišta i sa suzama radosnicama dočekali partizane, grlili ih i klicali Titu, Partiju i oslobodiocima.

Tako je osvanuo 12. aprila, lijep i sunčan dan pun radosti. U istoriji radničke Zenice i srcima njenih građana on je zapisan zlatnim slovima kao dan slobode i početak novog života u zbratimljenoj socijalističkoj Jugoslaviji.

Dok su građani Zenice dijelili radost slobode sa krajiškim borcima i igrali kozaračko kolo, gore na ulazu, u kanjonu Bosne, odjekivale su eksplozije granata i rafali mitraljeza. Na desnoj obali Bosne Nijemci su branili vis Kum i D. Gračanicu a na lijevoj Građac i selo Bukovici. To je trajalo samo do noći a onda su, padom mraka, bili prisiljeni da se povuku i odstupili su na sjever. Ovim su bile završene operacije jedinica Petog korpusa na teritoriji zeničkog sektora. Naročito je Četvrta krajiška divizija imala u njima veoma krupnu vojno-političku ulogu. Prisustvo ovih jedinica u neposrednoj blizini Zenice, njihove uspješne operacije protiv njemačko-ustaško-domobranksih i četničkih formacija, imalo je višestruki značaj. Okupatoru nije pošlo za rukom da iskoristi Zenicu kao uporište za prodror u dolinu Vrbasa i prema Banja Luci. U dolini Bosne neprekidno je ometan i usporavan njegov saobraćaj. Eksploatacija rudnih bogatstava u dolini Bosne bila je svedena na minimum. Grupa udarnih bataljona na desnoj obali Bosne potpuno je razbila četničke formacije i ustašku vlast, što je omogućilo masovnu mobilizaciju u zeničkom kraju.

Borbe na zeničkom sektoru spadaju u red najkrvavijih borbi u završnim operacijama. Za četiri i po mjeseca jedinice petog korpusa, koje su učestvovale u borbama na ovom sektoru, nanijele su neprijatelju teške gubitke.

Četvrta divizija za period od 29. decembra 1944. godine do 28. marta 1945. godine, uništila je oko 1.500, ranila 3.000 a zarobila 435 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjena su 22 topa, 34 bacača, 190 mitraljeza, 432 puške. Uništen je jedan tenk, tri kamiona a sedam mostova je razoren. Sopstveni gubici Divizije za taj period iznose 370 mrtvih, 1.148 ranjenih, 78 nestalih boraca i rukovodilaca.

Brigade »Zeničkog sektora« od 28. III do 12. IV 1945. godine uništile su 175 neprijateljskih vojnika, ranile 610 i zarobile 276. Zaplijenjeno je 27 mitraljeza i 200 pušaka. Gubici brigada bili su 93 mrtva, 263 ranjenih i 9 nestalih boraca.

Deseta krajiška divizija u borbi za oslobođenje Zenice od 9. do 12. aprila izbacila je iz stroja 105 neprijateljskih vojnika, ranila 236

i zarobila 178. Zaplijenila je 1 bacač mina, 12 mitraljeza i oko 100 pušaka. Gubici Divizije bili su: 39 mrtvih, 96 ranjenih i 9 nestalih boraca.¹²

Iz ovih podataka se vidi koliko su borci ovih jedinica prolili krvi u teškim borbama na ovom terenu. Preko 500 ih je poginulo, 1.500 ranjeno a 96 nestalo. Među poginulim je oko 100 boraca iz Zenice i njene okoline koji su, stupajući u krajiške brigade, dali svoje živote za oslobođenje svojih sela i rodnog grada Zenice. Slobodno se može reći da su brda u okolini Zenice; Gradac, Pecarnica, Dubovac, Paljike, Orlac, Kuber, kao i druga u dolini Lašve, oko Busovače i Kaonika, natopljena krvlju mnogih boraca Srba, Muslimana i Hrvata iz svih krajeva Bosne i Hercegovine i cijele Jugoslavije. Još i danas na njima ima bezimenih grobova koji podsjećaju na svjetle trenutke iz naše Narodnooslobodilačke borbe.

Okupator i domaći izdajnici osjetili su i zapamtili gnjev onih koji su se ovdje borili da bi Zenica i njena okolina mogli živjeti u miru i graditi svoju budućnost.

¹² Podaci uzeti iz operativnih izvještaja divizija i brigada.

*Zapovjест Štaba Bosarisko-hercegovačke
divizije KNOJ-a od 10. marta 1945.*

STAB BOSANSKO-HERCEGOVACKE
DIVIZIJE KORPUSA NARODNE
ODBRANE JUGOSLAVIJE
Pov. br. 75.
10. marta 1945. god.

ZAPOVJEST

(sekcija: Sarajevo — Konjic — Kladanj — Višegrad 1:100.000)

Jače neprijateljske snage nalaze se u gradu Sarajevu i njegovoj okolini, koje se već duže vremena povlače dolinom Bosne ka Brodu. Pored ovih njemačko-ustaških snaga prikupio se jedan veći broj ustaša, četnika, milicije i zelenokadrovača koji u zajednici sa njemačko-ustaškom vojskom daje žilav otpor nažojo narodnooslobodilačkoj vojsci.²

Poslije oslobođenja Ivan sedla³ — Rogatice⁴ i Busovače⁵ od strane naših udarnih jedinica, sve se jače steže obruč oko samog grada Sarajeva, što je znak da će se u najskorije vrijeme po našim jedinicama osloboditi i Sarajevo,⁶ taj najvažniji grad u federalnoj Bosni i Hercegovini.

Jedinice Narodne odbrane ove divizije dobile su zadatak da osiguraju i sačuvaju sve objekte po oslobođenju grada od strane naše vojske te je potrebno da se iste pripreme za ovaj zadatak da po oslobođenju grada Sarajeva obezbjede sva važnija mjesta i objekti koji su predviđeni u priloženom spisku objekata uz ovu povijest.

¹ Original (pisan na mašini, latinicom) u AVII, reg. br. 44-16, k. 222. (dok. 32).

² Vidi dok. br. 16 i 54.

³ Na sektor Ivan-Sedla tada su Nijemci još uvijek pružali otpor (vidi dok. br. 47).

⁴ O oslobođenju tog mjesta vidi dok. br. 46.

⁵ To mjesto su tada držali Nijemci, a borbe su vođene u njegovojo neposrednoj blizini (vidi dok. br. 111 i 147; knj. 33, dok. br. 135).

⁶ O tome vidi dok. br. 99.

1. — Rasporед наših snaga koje su određene za Sarajevo

Dva bataljona 3. Hercegovačke brigade Narodne odbrane prikupiće se na prostoru Jablanica, južno 15 km od Sarajeva, s koga prostora biće im i polazni položaj prema Sarajevu.⁷

Jedan bataljon 2. Bosanske brigade narodne odbrane biće na putu za Sarajevo i isti će unići u sam grad sa pravca Sokolac — Sarajevo za udarnim jedinicama koje budu napadale na Sarajevo sa pomenutog pravca.⁸

Jedan bataljon 1. Bosanske brigade nalaziće se na prostoru Kreševo,⁹ gdje će sačekati Samostalni bataljon štaba ove divizije do njegovog dolaska iz Jajca.

Samostalni bataljon nalazi se u gradu Jajcu, koji će krenuti u pravcu Kreševo, po naknadno dobivenom naređenju o vremenu polaska.

Sve gore navedene jedinice potpadaće pod neposrednu komandu štaba ove divizije, koji će sa istim rukovoditi davajući im konkretne zadatke.

2. — Zadatak jedinica

1. — Osiguranje i čuvanje svih objekata vojno-državne imovine i inventara koji se nalaze u njima putem postavljanja stražarskih mjeseta, zaključavanja i pečaćenja.

2. — Zabraniti do daljnog naređenja svaki ulazak i izlazak u grad i iz grada civilnim licima, sem onih koji imaju za to naročitu dozvolu, da bi na taj način spriječili bjekstvo neprijatelja i njegovih špijuna itd.

3. — Sprječiti izlazak svim civilnim vozilima iz grada kao i vozilima naše vojske koja za to nemaju propisanu vojničku dozvolu.

4. — Prikupljati oružje, municiju, odjeću i ostali ratni materijal.

Sva minska polja kao i pojedina mjesta koja su minirana bilo na terenu ili zgradama obilježiti vidnim znakom, a gdje to bude potrebno osigurati stražama, dok se iste ne uklone i ne unište. Ovdje treba biti naročito oprezan, te u tome pogledu podučiti naše borce.

5. — Prikupljanje zarobljenika, hvatanje narodnih neprijatelja špijuna i petokolonaša i zatvaranje istih. Sva sumnjiva lica privoditi svojim štabovima do utvrđivanja njihovog identiteta.

6. — Sprječiti pljačku vojno-državne imovine od ma koga to bilo i imovine napuštenih domova kao i privatnih radnji.

7. — Staviti pod kontrolu saobraćaj u gradu, ovu kontrolu vršiće određene patrole.

U vezi prednjega,

NAREDUJEMO:

Bataljon 2. brigade

Kreće se na pravcu puta Sokolac — Sarajevo, sa operativnim jedinicama koje budu na tome pravcu napredovale ka Sarajevu,

⁷ O dejstvima bataljona te brigade vidi dok. br. 52, 87 i 89.

⁸ Vidi dok. br. 107 i 112.

⁹ Vidi dok. br. 105.

tako da u momentu upada operativnih jedinica u sam grad isti sa njima upadne. Zadatak ovog bataljona biće obezbjeđenje i čuvanje svih objekata koji su predviđeni za čuvanje a koje budu osloboidle naše udarne jedinice na sjevernom dijelu grada kao i samom centru. Objekti za osiguranje naznačeni su u priloženom spisku.

Kada se bataljon približi samom Sarajevu, odmah nastojati uhvatiti vezu sa jedinicama 3. Hercegovačke brigade NO koje će se nalaziti južno od Sarajeva, negdje na prostoru Kasindo — Vraća — Zlatište — Bistrik. Po samom ulasku u grad određeni član štaba brigade stupice u vezu sa zamjenikom komandanta 3. Hercegovačke brigade NO sa kojim će u dogovoru regulisati potrebna pitanja u pogledu rada po svima zadatcima.

Dva bataljona 3. brigade NO

Pod komandom zamjenika komandanta iste brigade kapetana Gaša Čečura, prikupiće se na prostoriji Jablanica, južno od Sarajevo 15 km, gdje će doći u dodir sa operativnim jedinicama 2. Korpusa sa kojim će održavati tijesnu vezu.

Sa prostora Jablanica kretaće se u glavnom za udarnim snagama 2. U. Korpusa koje budu napadale Sarajevo sa južne strane,¹⁰ sa zadatkom da po upadu naših snaga u Sarajevo na određenom pravcu isti obezbijede sve vojno-državne objekte, tj. koji su predviđeni po priloženom spisku objekata za osiguranje.

Što prije uhvatiti vezu sa bataljonom 2. Bosanske brigade koji će biti vjerovatno negdje na putu Sokolac — Sarajevo sa operativnim jedinicama koje budu na tom sektoru operisale u pravcu Sarajeva. Priloženu zapovjest za ovaj bataljon predati svojim kuririma ili kuririma koje bude uputio pomenuti bataljon za vezu sa vama.

U samom gradu, sa članom štaba 2. brigade narodne odbrane izvršiti u zajednici razna osiguranja i podjelu pojedinih rejona, kao i sve ostalo koje se bude konkretno pojavilo riješiti zajedničkim dogовором.

1. bataljon 1. brigade narodne odbrane

Smjestiće se u Kreševu ili neposrednoj blizini, gdje će sačekati Samostalni bataljon ove divizije, kao i članove ovog štaba.

Izvršiti pripremu bataljona vojnički i politički za rad i ponašanje i vršenje službe u samom gradu. Po dolasku članova štaba ove divizije u Kreševu dobiće konkretne zadatke o dalnjem vašem pravcu i radu.

Samostalni bataljon ove divizije

Izvršiće sve pripreme svojih jedinica za pokret u pravcu Kreševa. Takođe je potrebno da obučite 30—40 boraca za službu saobraćajaca, koji će tu dužnost moći da obavljaju po dolasku u Sarajevo.

Polazak bataljona narediće se naknadno od strane ovoga štaba.

Stab divizije krenuće zajedno sa Samostalnim bataljonom ove divizije u pravcu Kreševa za kojim će se i nalaziti sve do ulaska u Sarajevo, te sa istim održavati vezu.

¹⁰ O tome vidi dok. br. 108 i 115.

Odmah po oslobođenju Sarajeva sve jedinice NO određene za Sarajevo uhvatiće odmah vezu sa istim radi dobijanja konkretnih uputstava i zadataka, koji se nijesu mogli u potpunosti ovom zapovješću predvidjeti.

Objašnjenje za rad i postupak

1. — Sve naše jedinice treba da održavaju tjesnu vezu sa operativnim jedinicama na pravcu svoga nastupanja ka Sarajevu i kako se koji objekat ili izvjesni sektori grada oslobođaju odmah preduzimati osiguranje svih objekata koji su predviđeni za osiguranje.

2. — Postoji mogućnost da jedinice 1. brigade kao i Samostalni bataljon ove divizije zakasne sa svojim dolaskom na zadatak. Ovo zbog toga što se očekuje najveći otpor neprijatelja na prostoru Kiseljak — Visoko, jer je to jedini pravac polovačenja njemačko-ustaških snaga. U vezi ovoga biće potrebno da bataljoni 3. brigade preduzmu na sebe osiguranje i obezbjeđenje svih objekata predviđenih za osiguranje, ne samo na svome sektoru već i na drugim sektorima koji budu oslobođeni od strane naših jedinica. Ukoliko bi na vrijeme stigao i bataljon 2. brigade narodne odbrane, onda u tom slučaju koordinirati će rad sa bataljonom 3. brigade narodne odbrane ove divizije.

3. — Osiguranje objekata izvršiti tako da se kod svakog objekta odredi potreban broj stražara sa predviđenim stražarskim mjestima. Broj stražara i stražarskih mesta privremeno odrediti će starješine jedinica svaki na svome sektoru ulaska u grad. Ovo će se kasnije detaljnije predvidjeti i izdati detaljnije uputstvo.

Da bi se spriječilo ulaženje i izlaženje civilnim licima u grad i iz grada, potrebno je postaviti straže na mal tama, čija će dužnost biti kontrola i sprečavanje da bez dozvole izdate od strane naših vlasti ne može niko ulaziti ni izlaziti. U ovom pogledu obučiti određene borce svojim dužnostima.

4. — Zarobljenike, uhvaćene narodne neprijatelje kao i sumnjiva lica privoditi organima Odeljenja za zaštitu naroda, koji će dalje vršiti istragu nad istima.

Ratni materijal skupljati i ostavljati na najpođesnije mjesto, koga osigurati sa stražom.

5. — Saobraćaj u gradu kontrolisati sa patrolama, sprečavajući svaku vožnju automobila i ostalih motornih vozila svima civilnim licima, kao i onima od naše vojske koji nemaju za to specijalno odobrenje. Za ovu dužnost potrebno je odrediti ljude koji su vični životu u gradu kao i ponašanju, te u vezi ovoga potrebno je borce podučiti.

Pljačkanje vojno-državne imovine, napuštenih radnji i domova kao i privatne imovine građana najenergičnije spriječiti. Svakoga onoga koji bude nosio ma kakav materijal treba prekontrolisati, od kuda taj materijal nosi, kuda ga nosi i po čijem odobrenju. Ovo važi kako god za građanska lica tako i za vojниke naše vojske.

Ponašanje naših boraca i rukovodilaca prema borcima i rukovodiocima operativnih jedinica treba da bude korektno i drugarsko onako kako je to samo svojstveno borcima naše vojske. Nikakvi incidenti i nesporazumi ne bi se smijeh izazvati između naših boraca

i boraca operativnih jedinica. U ovom pogledu podučite sve borce i luka vodioce po bataljonima prije ulaska u grad. Tako isto držanje i ponašanje naših boraca u gradu prema građanskim licima treba da bude takođe korektno te ih u ovom pogledu pripremiti i podučiti za život i ponašanje u samom gradu.

Skrećemo pažnju svim rukovodiocima na energičnost i kontrolu nad ljudstvom kako bi se zadatak u potpunosti mogao izvršiti.

Sve naše jedinice po ulasku u Sarajevo najtješnje će sarađivati sa svima organima Odeljenja za zaštitu naroda. U ovom pogledu skrenuti pažnju, kako rukovodiocima tako i borcima, jer samo zajedničkim radom zadatak će se izvršiti mnogo bolje kako organa Odeljenja za zaštitu naroda tako i naših jedinica.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politkomesar,
p.pukovnik,
Spiro Srzentić

Načelnik štaba,
major,
Obren Ivković

Komandant,
p.pukovnik,
Danilo Komnenović

M. P.

Dostavljen:

- zamjen. k.ta 3. brigade kapetanu Cečuru,
- bataljonu 2. brigade koji dolazi u Sarajevo,
- 1. bataljon Bos. brigade narodne odbrane,
- Samostalnom bataljonu ove divizije,
- 1. Bos. brigadi narodne odbrane,
- Štabu 5. Korpusa Jugoslovenske armije.

SPISAK OBJEKATA U SARAJEVU KOJE JE POTREBNO OSIGURATI

I

SEKTOR NOVO SARAJEVO ZAKLJUČNO DO MARINDVORA

1. — Parni mlin u Novom Sarajevu (kod vojnog egzercirišta na putu za s. Dolac).
2. — Gradska bolница u s. Pofalići.
3. — Plinaru u Novom Sarajevu (u blizini parnog mlina).
4. — Željeznička stanica — želj. radionica i magacin.
5. — Pirotehnika sjev. od vojnog logora.
6. — Vojna odjeća (preko puta od vojnog logora).
7. — Zemaljski muzej u blizini Marindvora.

II

OBJEKTI NA LIJEVOJ OBALI MILJACKE

1. — Mlin Šarića, Skenderija ulica na lijevoj obali Miljacke u višini električne centrale.
2. — Medicinski fakultet, Pašića ulica.

3. — Vodovodni rezervoar na Bistriku.
4. — Dionička pivara, Pašića ulica br. 15 (u blizini bivšeg štaba Jugoslovenske armije).

III

OBJEKTI NA DESNOJ OBALI MILJACKE OD MARINDVORA DO BIJELE TABIJE

1. — Mlin Josipa Hraskva u Koševu kod sela Alapi.
2. — Mlin Zulfikarpašića i drugi u blizini Baščaršije.
3. — Vojna pekara u Koševu.
4. — Gradska aprovizacija na obali. Zgrada bivše policijske direkcije (skladište hrane).
5. — Zgrada Velike župe Vrhbosna (bivša banovina, bivša Aleksandrova ulica).
6. — Kotarska oblast u bivšoj Aleksandrovoj ulici.
7. — Gradska opština na obali Miljacke.
8. — Policijska direkcija u Ustaškoj ulici i stan ustaške mладеžи.
9. — Državna štamparija na obali Miljacke (gdje je bio Gestapo).
10. — Narodno pozorište, Njemački konzulat u neposrednoj blizini.
11. — Narodna banka na obali Miljacke.
12. — Državna hipotekama banka u bivšoj Aleksandrovoj ulici.
13. — Poštanska štedionica u ulici Cemaluša.
14. — Prva Hrvatska štedionica u bivšoj ulici Kralja Petra.
15. — Gradska štedionica u bivšoj ulici Kralja Petra.
16. — Financijska direkcija u blizini bivše banovine.
17. — Željeznička zadruga na Marindvoru.
18. — Zadruga »Spas« u bivšoj Kralja Petra ulici (Organizacija TOT).
19. — Katastarska uprava u Senoinoj ulici i poreska uprava u zgradi Kotarske oblasti.
20. — Državna bolnica u Koševu.
21. — Tvornica duhana u Marindvoru.
22. — Zgrada pravosudne palate u bivšoj ulici Kralja Petra i Senoinoj ulici.
23. — Ravnateljstvo šuma u bivšoj Aleksandrovoj kod Crvenog krsta.
24. — Zadruga državnih činovnika i željezničara na Marindvoru.
25. — Zgrada radio-stanice, Ličkog Mustajbega ulica.
26. — Električna centrala, Gundulićeva ulica na obali Miljacke.
27. — Poštansko-telefonska centrala, ulica Vojvode Stepe, obala Miljacke.
28. — Radio-stanica u Koševu.
29. — Feldkomandantura na obali Miljacke.
30. — Skladište benzina, kod bijele Tabije na obali Miljacke.
31. — Fabrika čarapa, bivša Aleksandrova ulica.

Napomena:

Potrebno je povesti računa da se prilikom osiguranja zgrada 504 (objekata) određuje najmanji broj vojnika za osiguranje. U nave-

denom spisku biće mnogo zgrada koje će trebati samo prekontrolisati i sobzirom na materijal i važnost istoga neće trebati ni osiguravati.

Biće objekata koje mi nismo naveli u ovome spisku, a iste će trebali osigurati, te u ovom pogledu treba na licu mjesta utvrditi je li potrebno osiguranje ili ne, te prema tome raditi samoinicijativno.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politkomesar,
p.pukovnik,
Spiro Srzentić

M. P.

Komandant,
p.pukovnik,
Danilo Komnenović

Bosansko-Hercegovačka divizija narodne odbrane u sarajevskoj operaciji¹

General-potpukovnik Danilo Komnenović²

Učešće i doprinos Bosanskohercegovačke divizije narodne odbrane u sarajevskoj operaciji proistekli su iz specifičnog zahteva i namjene jedinica narodne odbrane u našem narodnooslobodilačkom ratu. Zbog toga je, čini se, prije saopštavanja o učešću ove divizije u operaciji, korisno dati okvirne karakteristike Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ). Utoliko prije što se u našoj istočnoj literaturi narodnooslobodilačkog rata jedva zapaža postojanje i doprinos pobjedi toliko zaslужnih jedinica narodne odbrane.

Prema ukazanoj potrebi, u vrijeme kada su se u našem ratu naložile širile oslobođene teritorije, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (KNOJ) donio je odluku o formiranju Korpusa narodne odbrane Jugoslavije. Odluku je potpisao i saopštio, 15. avgusta 1944, maršal Tito u svojstvu povjerenika za narodnu odbranu i vrhovnog komandanta NOV i POJ, na osnovu koje je KNOJ dobio zadatke, koji su definisani kao:

- borba sa antinarodnim ustancima u pozadini NOVJ i likvidacija četničkih, ustaških, belogardijskih i drugih antinarodnih bandi na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije;
- obezbjedenje centralnih organa vlasti (NK, VŠ, Zemaljsko antifašističko vijeće, glavni štabovi, Odeljenje za zaštitu naroda, itd);
- čišćenje tek oslobođene teritorije od ostataka razbijenih neprijatelj evih jedinica, špijuna i diverzanata koje je neprijatelj ostavio u pozadini;
- obezbjedenje luka, obala i državne granice;
- obezbjedenje najvažnijih željezničkih i automobilskih puteva i mostova, zavoda, fabrika odbrambenog karaktera, aerodroma i drugih objekata odbrambenog značaja;
- izvršenje zadataka Odjeljenja za zaštitu naroda (Ozne) u raznolikim situacijama (potjerama, provjeravanju, zasjedama, sprovođenju uhapšenika, zarobljenika, itd.).

U izuzetnim slučajevima, kada je situacija teška, u dogovoru sa organima Ozne, jedinice narodne odbrane mogle su se koristiti na frontu.

Korpus narodne odbrane Jugoslavije od osnivanja je bio sastavljen od divizija, samostalnih brigada i bataljona, zavisno od veličine

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.
² Komandant bosansko-hercegovačke divizije Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.

Prvi s leva Danilo Komnenović diskutuje na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. Desno od njega su Čemalović i Slobodan Alagić

teritorije koja mu je bila povjerena i prilika na njoj. U ove, po zadaćima i strukturi, specifične vojne jedinice, prvo bitno su bili svrstani odabrani borci, mahom komunisti i skojevci, većinom dobri poznavaci prilika na terenu. Korpus narodne odbrane Jugoslavije bio je potčinjen neposredno povjereniku za narodnu odbranu i vrhovnom komandantu NOV i POJ — Josipu Brozu Titu.

Snage Korpusa stalno su narastale, tako da je krajem NOR-a imao sedam divizija, tri samostalne brigade i brojne specijalne jedinice. U njegovom sastavu tada je bilo 138 pešadijskih bataljona, pet konjičkih diviziona, šest željezničkih bataljona, više oklopnih vozova, sve granične jedinice na kopnu i moru, auto-jedinice, jedinice za vezu, itd. U poratnim godinama KNOJ je dosegao snagu od devet divizija sa oko 120.000 starešina i vojnika. Početkom maja 1946. u svojim redovima imao je 17.092 člana i 596 kandidata KPJ, što je bila osnovna pokretačka sila Korpusa u izvršavanju složenih zadataka i izgradivanju borbene i moralne snage jedinica.

Vodene i podsticane politikom Partije, ličnim primjerom njenih članova i skojevaca, uz pomoć organa Ozne, pripadnika milicije, nekad i snaga Armije, jedinice KNOJ-a su, u višegodišnjoj nepoštenoj borbi, časno izvršile sve zadatke koje im je postavljalo naše najviše političko i vojno rukovodstvo. Narod je pružao izuzetnu podršku svojim »knojevcima« u borbi protiv prikrivenih neprijatelja, što je bila i osnovna garancija njihovog uspjeha.

U periodu 1945—1951, jedinice KNOJ-a su širom zemlje uništile ili pohvatale, prema nepotpunim podacima, 151.774 prikrivena neprijatelja, kolaboracionista i izdajnika: četnika, ustaša, klerofašista,

balista, bjelogardejaca, raznih neprijateljskih špijuna, diverzanata i njihovih jataka. Pri likvidaciji tako brojnih ostataka fašističkih snaga imali smo velike žrtve. Poginulo je 1.104 pripadnika KNOJ-a, među kojima je bilo: 86 oficira, 103 mlađa oficira i 915 vojnika. Ovi podaci uvjerljivo ukazuju na svu veličinu doprinosa KNOJ-a za postizanje pobjede, za konačno oslobođenje zemlje i njen revolucionarni preobražaj.

Nakon što je potpuno i časno izvršio sve povjerene zadatke, KNOJ je rasformiran početkom 1953., odnosno sveden na Granične jedinice, koje i dalje nastavljaju njegovu borbenu i patriotsku tradiciju. Prvi komandant KNOJ-a bio je general-major Jovan Vukotić, a prvi politički komesar pukovnik Vlado Janić Capo, koji su i u naj složenijim uslovima godinama uspješno komandovali.

♦

**

U sastavu KNOJ-a, radi realizacije njegovih zadataka na teritoriji Federalne Bosne i Hercegovine, u decembru 1944., formirana je Bosanskohercegovačka divizija narodne odbrane, koja će kasnije biti preimenovana u 3. diviziju KNOJ-a. Prvo sjedište štaba divizije nailazilo se u Jajcu, da bi se premjestilo u oslobođeno Sarajevo.

Pored samostalnog bataljona, divizija je u početku imala tri brigade 1. (krajišku), pod komandom komandanta Sava Batinice i pol. komesara Dušana Vučatovića, 2. (istočnobosansku) pod komandom komandanta Voja Ivanovića i pol. komesara Abdulaha Sarajlića i 3. (hercegovačku) pod komandom Jovana Andrića, komandanta i Drage Ivanovića, političkog komesara. U vrijeme sarajevske operacije snaga divizije je dostizala oko 6.000 ljudi, odnosno 14 bataljona, pored tri saobraćajne čete i jedinica za vezu. Krajem rata i u poratnim godinama snage divizije su postepeno narastale, naporedo sa usložavanjem njihovih zadataka, te je formirana i 4. brigada.

Pri osnivanju divizijskog štaba u Jajcu, njegov vodeći dio je dejstvovao u sastavu: potpukovnik Danilo Komnenović — komandant, potpukovnik Spiro Srzentić — politički komesar, major Rahmija Kadić — zamjenik političkog komesara i major Obren Ivković — načelnik štaba. Uz svestranu pomoć zemaljskih rukovodstava Partije u Jajcu, narodnooslobodilačke vlasti i društvenopolitičkih organizacija, Bosanskohercegovačka divizija NO brzo je izrastala u sve snažniji borbeni kolektiv, nošen visokom moralnopolitičkom snagom njenih pripadnika. Stalnu i dragocjenu pomoć štabu Divizije, u svim njegovim funkcijama, pružali su Pokrajinski komitet Partije sa sekretarom Durom Pucarom, a najneposredniju Uglješa Danilović, rukovodilac Odjeljenja za zaštitu naroda BiH.

U prvom tromjesečju 1945., širom teritorije BiH, sadejstvujući sa snagama NOV i PO, divizija NO vodila je neprekidne i dramatične borbe protiv nadmoćnih njemačkih i kvislinških snaga, koje su težile da se što lakše povuku i evakuju prema Njemačkoj. Zbog toga se u ovom ratnom periodu jedinice NO BiH češće koriste na frontu, kao i protiv brojnih kontrarevolucionarnih bandi na oslobođenoj teritoriji. U vrijeme sarajevske operacije u već oslobođenoj Hercegovini bilo je registrovano oko 2.700 prikrivenih i mahom agresivnih

Ceta samostalnog bataljona Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a odredena da učestvuje u borbama za oslobodenje Sarajeva u sastavu 10. divizije, Fojnica 28. marta 1945. godine

U sarajevskoj operaciji divizija NO dobila je zadatak da dijelom učestvuje u uspostavljanju reda i sigurnosti u glavnom gradu BiH, odmah po njegovom oslobođenju. Zadaci divizije bili su da:

- osigura i čuva sve objekte vojno-državne imovine, da ih zaključa i zapečati;
- zabrani, do daljeg, svaki ulazak i izlazak iz grada civilnim licima, sem onih sa punovažnom dozvolom;
- prikuplja i magacinira oružje, municiju, odjeću i ostalu opremu iz ratnog plijena;
- vidno obilježi, a, po potrebi, i stražom osigura sva minска polja i minirane građevine;
- prikuplja zarobljenike i hvata narodne neprijatelje, špijune i petokolonaše, a sumnjiva lica privodi svojim štabovima radi utvrđivanja njihovog identiteta;
- spriječi pljačku vojne, državne i privatne imovine;
- kontroliše saobraćaj u oslobođenom Sarajevu pomoći saobraćajnih organa.

Za izvršenje ovih zadataka štab divizije NO je, još u prvoj polovini marta, izdao svoju zapovijest potčinjenim jedinicama, u kojoj su bile regulisane sve mjere i određene snage za njihovo ostvarenje. Naznačeno je koje objekte treba da osiguraju jedinice NO. Spisak naziva i adresu ovih objekata štab divizije blagovremeno je pribavio od ilegalnih struktura NOP-a u Sarajevu, preko organa Ozne BiH.

Bilo je obuhvaćeno 42 objekta, s tim što su se osiguranjem mogli obuhvatiti i novi, ako bi se takva potreba na licu mesta utvrdila (spisak objekata priložen je ovom saopštenju).

U napadnom poretku naših operativnih divizija prodiralo je prema Sarajevu i pet knojevskih bataljona jačine oko 2.000 ljudi i štab divizije NO. Tri bataljona nastupala su preko Igmana, a po jedan od Kreševa i Sokolca. Stab divizije ušao je u Sarajevo u poretku 3. udarne divizije, preko Kalinovika i Trnova.

U borbama za oslobođenje Sarajeva divizija KNOJ-a je prikupila i čuvala oko 6.000 zarobljenika.

Radi usmjerenijeg izvršenja postavljenih zadataka, Sarajevo je bilo podijeljeno na tri sektora: prvi — Novo Sarajevo do Marijin-dvora, drugi — lijeva obala Miljacke i treći — desna obala Miljacke. Odmah po ulasku u oslobođeni grad, pristigli bataljoni NO, koje je koordinirao štab divizije, u najboljoj saradnji sa organima Ozne, predano su pristupili svojim zadacima. Izvršili su ih disciplinovano i odlučno, uz manje sporove sa pojedincima sklonim incidentnom poнаšanju.

Pri uspostavljanju reda i bezbjednosti u oslobođenom Sarajevu, uloga jedinica NO bila je olakšana zahvaljujući Sarajevskim ilegalcima NOP-a, koje je organizovao Mjesni komitet KPJ, sa njegovim sekretarom, legendarnim sarajevskim ilegacem Vladimirom Perićem Valterom. Valter je istovremeno bio komandant hiljadama sarejvskih ilegalaca sa kojima je, sa početkom napada naših operativnih snaga, takođe preuzeo oružanu borbu sa neprijateljem u gradu i, prije ulaska jedinica JA, oslobodio dijelove grada i zaštitio neke objekte od razaranja.

Tako su bataljoni Bosanskohercegovačke divizije narodne obrane doprinijeli da se pri prvom nastupu jedinica Jugoslovenske armije, u gradu na Miljacki organizuje red, što je ostavilo snažan utisak na gradane i doprinijelo daljem političkom prestižu NOP-a i njegove vojske.

Priznanje i odgovornost¹

Pukovnik Radomir Petković²

Iz 3. hercegovačko brigade korpusa narodne odbrane Jugoslavije u borbama za oslobođenje Sarajeva učestvovala su njena dva bataljona (1. i 5. bataljon). Zadatak smo dobili u Mostaru, jer smo tada bili na obezbeđenju javnih objekata u gradu i vršili službu koja je tim jedinicama namijenjena. Štab brigade dao nam je precizne zadatke. Prvo je trebalo da se vozom prebacimo do Konjica, koji je tada bio oslobođen. Osloboidle su ga jedinice 29. hercegovačke divizije i posjele položaje na Ivan^planini, tamo gdje i mi treba da stignemo.

Zadatak smo, kao i sve prethodne, ozbiljno shvatili. Ovaj još odgovornije, jer je to što smo dobili zadatak da učestvujemo u borbama za oslobođenje glavnog grada naše republike — Bosne i Hercegovine, bilo veliko priznanje. Pripreme za pokret bile su kratke — svega desetinu časova, što je veoma ograničeno, s obzirom na taj dug put koji nam predstoji i ograničeno korištenje željeznice. Nijemci su prilikom povlačenja iz Mostara oštetili željezničku prugu Mostar — Konjic, mostove na tom putu — željezničke i drumske. Trebalo je sve to predvidjeti, sačiniti precizan plan kako bi se te prepreke savladale i stigli da izvršimo postavljeni zadatak. Tu je bilo mnogo posla. Mi u Štabu 5. bataljona radili smo brzo i organizованo, jer je to i bila jedina garancija da ćemo poći na vrijeme. Sa nama je zamjenik — komandant brigade Gašč- Čečur. On je iskusni i izuzetan borac, dobar organizator, pogotovo u ovakvim prilikama. Pomažu nam i komandant naše brigade Jovan Andrić i politički komesar Drago Ivanović. Radujemo se što oni idu sa nama. Oni su nam garancija da će sve biti onako kako je to želeo Štab naše divizije KNOJ-a i Štab brigade. U Štabu brigade saopštavaju nam da idemo vozom do Aleksina Hana, da je tamo porušen željeznički most, pa da se preko Neretve prebacimo (preko improviziranog mosta, a odатle ponovo vozom do Konjica. To nas je najviše zabrinjavalo. Kako i u kom roku da brzo prebrodimo tu ozbiljnu prepreku. U bataljonu imamo preko 300 boraca, brojnu komoru, pa nije baš lako sve uraditi kako treba, tim prije što je naređeno da na Ivan-planinu stignemo što prije i da se uključimo u borbeni poredak jedinica 29. divizije.

¹ Prilog za knjigu sarajevska operacija.

² Autor priloga pukovnik u penziji politički komesar 5. bataljona 3. hercegovačke brigade narodne odbrane KNOJ-a.

Na željezničkoj stanici u Mostaru bilo je svečano. Da bi nam poželjni srećan put došli su ceo Štab brigade, i Odjeljenje OZNE (Odeljenje zaštite za narod Hercegovine), sa Slobodanom Šakotom, koji je bio načelnik. Slobodan je u nekoliko prigodnih riječi rekao kako da se ponašamo u Sarajevu, da budemo primjerni, da narod Sarajeva vidi da smo mi pravi Hercegovci, borci o čijim borbama se u Sarajevu pričalo u toku cijelog rata. Te Slobodanove riječi još više nas obavezuju. Predstavljamo cijelu Hercegovinu i njene borce, a ne samo našu brigadu, jedinicu koja ima specifičan zadatak.

U batalj onu je svečano raspoloženje, ori se pjesma iz svih krajeva Hercegovine, jer je i bataljon tako sastavljen. Najviše se čuje gatačka »ganga«. Oni nadvikuju sve, Bilećane, Trebinjce, Stočane, Nevesinjce, i druge. Svi hoće da budu prvi. To nas raduje, jer kad vojska pjeva straha nema, to je iskustvo iz svih borbi i marševa koje smo u toku rata doživljavali. Sada Hercegovinu ostavljamo oslobođenu. Idemo u poslednji jurš — ka slobodi.

Stižemo u Konjic. Bolje smo prošli nego što smo očekivali. Naša partizanska samoinicijativa imala je presudan značaj. Nevjerovatnom brzinom prebrodili smo sve prepreke, pogotovo onu u Hanu. Naša inicijativa bila je bolja od svih papira koje smo imali. I ovdje potvrđujemo naše partizansko pravilo: »Snađi se druže«. U Konjicu je Štab 29. hercegovačke divizije. Tu je i naš prekaljeni komandant, general, Vlado šegrt, koji nas pozdravlja i naređuje da se odmorimo, pa da krenemo dalje na Ivan. Opet smo pod Vladovom komandom, to nas veseli i sve sumnje kako da izvršimo zadatak na Ivanu, i dalje prema Sarajevu otpadaju. Zna Vlado kako i gdje da napadne neprijatelja, da mu zada smrtni udarac.

Ovdje smo sreli i mnoge naše drugove sa kojima smo bili dok se nije formirala brigada KNOJ-a za Hercegovinu. Tada smo se razišli — svak na svoju stranu. Mi se hvalimo kako smo mi knojevci bolji i borbeniji od njih. Oni prave šale na naš račun, vele: »Šta ćete vi ma Ivanu, tamo je front, vi ste da gonite »škripare«, da čuvate ono što mi oslobođimo«. Nedamo se mi, uzvraćamo istom mjerom, ali sve u šali, onako kako priliči i odgovara dobrim drugovima, prijateljima i borcima.

Ovdje sam sreo dosta poznatih drugova. Među njima i Sveta Kovačevima, on je politički komesar 10. hercegovačke brigade, major po činu, velikan. Zajedno smo bili u jednoj desetini — on komandant desetine, a ja načelnik. Svega nas dvojica. Tako sam ja imenovao Sveta i sebe jednom prilikom, pad se u našoj desetini brojno stanje svelo samo na nas dvojicu. Komandir naše čete tada je izdavao zadatak našoj desetini kao da nas ima 10, a ne samo dvojica. Zato sam ja i izmislio da je Sveti komandant, a ja načelnik. Pričamo o tim danima, pravimo i druge šale. Rat je uvijek pun šala, valjda zato što je u ratu teško, pa ljudi traže predah da se malo raspolože. Sveti mi priča o situaciji na Ivanu, veli da je tamo teško. Nijemci su dobro utvrđeni, mi ih napadamo, imamo žrtava, ali šta se može — to je rat, a u ratu uvijek ima žrtava. Upozorava me da se čuvam. Ako se tebi nešto desi, za porodicu to će biti stravično. U tom kraju u martu 1943. poginuo je Obrad. »Ti više nemaš braće, pa se, molim te, čuvaj«. »Dobro, dobro« — velim ja.

— »Samo da mi izvršimo zadatak, to je najvažnije, a za život ne
512 brinić.

U Konjicu smo dobili precizne zadatke. Idemo na Ivan. Mi smo morali da stignemo na spoj 3. crnogorske i 29. divizije. Tu je i 12. hercegovačka brigada. Treba da uspostavimo vezu i da »uđemo« u njihov borbeni poredak. Krećemo uz Ivan, na čijim vrhovima se vidi snijeg. Hladno je, iako smo još u Mostaru, računali na tu hladnoću. Mnogi borci, pogotovu oni iz »Humnine«, teško podnose snijeg, a hladnoću pogotovu. Preduzimamo mjere da se izbjegnu prehlade i smrzavanja. U Mostaru smo ostavili probjelasale voćke, a na Ivanu snijeg, vejavica i mraz. Vrijeme prilagođavanja je kratko, ali zadatak koji imamo značajniji je od svega. Na Ivanu se vodila borba. To nije daleko od nas. Artiljerijske granate eksplodiraju u neposrednoj blizini našeg marševskog poretka. Nijemci dobro gadjaju, iako nas još nisu osmotrili. Kod nas ima treme, a i straha, naročito kod boraca koji su tek došli u naše jedinice i nemaju ratnog i borbenog iskustva. Stariji iskusniji borci ne daju ni »pet para« za takvo puškaranje. Navikli su oni na to. »Očelićiće se i ovi novi« — kaže moj komandant Boško Bjelica. Na Ivanu će dobiti iskustvo da razbiju strah. Ivan — to nije šala. I kad na njemu nema borbe, to je teško prohodna planina, a pogotovu sada kad su se sudarile dvije vojske, dobro organizovane, naša i njemačka. Neće biti lako, ali mi smo sigurni u pobedu. Zapamtite oni Ivan i Hercegovce, a sada i naše knojevce. Znaju nas Nijemci iz borbi u Hercegovini. Uvijek smo ih tukli, pa su se bojali kad idu na nas. »To je 29. hercegovačka, vješta u manevru, hrabra i nepobjedljiva«, tako su Nijemci pisali u svojim naredenjima i zapovijestima za napad na našu dvadesetdevetu.

Naš cilj je selo Umoljane, tamo trčba da se razmjestimo i posjednemo položaje. Sa velikim naporom stigosmo u malo planinsko bosansko selo. Seljaci nas dočekaše sa strahom. Mi ih uvjeravamo da se ne boje. Kažemo da smo iz Hercegovine — Vladova vojska. Oni su čuli za Šegrtu još 1942, kad je tuda prolazio. To ih je obradovalo. Hoće da nam pomognu, nude nam svoje usluge. Mi se raspitujemo gdje se nalaze pojedina mjesta i kako bismo poslali naše jedinice. Objašnjavaju nam iskreno i tačno. Nude se da budu vodiči, jer poznaju najpogodnije puteve za proboj, a znaju i gdje su Nijemci. Zahvaljujemo se na uslugama i užimamo nekoliko seljaka da podu sa nama. Usput nam pričaju o svojim teškoćama koje su imali u ratu. Vele, prolazile su razne vojske, ali je partizanska bila najbolja. Ima nekoliko njihovih seljaka u našim redovima. Teško žive. Hrane nema, a sad je i proljeće, pa treba nešto i zasijati, krompira najviše. Mole nas da im to ne oduzmem, a mi isto tako hrane nemamo. Velimo: »Delićemo što imamo, pa kako je vama, neka tako bude i nama.« Pristaju. Dobri ljudi. U selu nema pismenih. Zaostali, ali pošteni. Jedna starica mi reče da nikad nije vidjela grad, cestu, a za struju nije nikad ni čula. Objašnjavam joj da će se kad pobijedimo, automobilom voziti u Sarajevo. To mi nije povjerovala. Odmahnu rukom i reče: »Ja to neću doživjeti, niti iko moj. »Hoćeš, i to brzo.« — odgovorih kao iz puške.

Uspostavili smo borbene veze sa jedinicama koje smo našli na položajima. Naši štabovi zajednički planiraju napad na Nijemce. Imamo podatke da i oni to čine. Hoće da nas odbace sa ovih položaja, kako bi imali veći manevarski prostor. Znaju Nijemci i mi,

takođe, da od odbrane ovog pravca od Ivana do Trnova zavisi odbrana Sarajeva. Sa njima smo u borbenom kontaktu. Nedamo im da se »dvoje«, jer ko zna šta smjeraju. Lukavi su oni. Nedamo se iznenaditi. Napadamo ih svaki dan, ni oni nas ne štede. Imamo žrtava, i to nemalo. Iz našeg bataljona poginulo je preko 30 dobrih boraca. Veliki su to gubici. Sve mladi borci — oko 20 godina. Žalost je tim veća što je sloboda pred nama. Ali, nema boja bez žrtava — toga smo svi svjesni.

Naši knojevci drže se hrabro. Sta bi sada rekli oni drugovi iz Konjica koji nam kažu: »Vi idite i tjerajte Skripare«, gdje su da sada vide kako se borimo čelo u čelo sa neprijateljem.

Ovdje smo ostali desetak dana. Očekujemo zapovijest za definitivan napad na Sarajevo. Od Štaba naše divizije KNOJ-a dobismo naređenje u kom se određuju objekti koje treba da posjedamo u Sarajevu. Nama je određen Marindvor, Fabrika duvana, Električna centrala i još neki objekti za obezbeđenje. To nam je bio signal da će uskoro doći i zapovijest za napad. Radujemo se zadatku. Dobili smo centar grada, to nam je priznanje. Gašo kaže, da je to odredio Danilo (Danilo Komnenović, komandant Divizije KNOJ-a) i Spiro (Spiro Srzentić, politički komesar). Oni nas dobro znaju, pa nam daju počasno i odgovorno mjesto. Moramo to povjerenje opravdati, kaže Boško. Sa njim se svi slažemo. Kad smo borcima objasnili kakav zadatak smo dobili u Sarajevu, nastala veselje. Pitam ih šta se desilo. »Pa, komesare, biće duvana i cigareta koliko nam treba«. Vidi se da su svi Hercegovci strastveni pušaci, od djeteta do starca. Više vole duvan od hleba.

U međuvremenu dobismo zadatak da krenemo prema Hercegovini, jer se tamo pojavila neka banda, koju moramo uništiti. Kakva žalost, gdje sad u Hercegovinu zbog neke bande škriparske, a ne u Sarajevo. Kažu nam da se, kad razbijemo tu bandu, vraćamo u Sarajevo. To nas malo okuraži i razveseli. Brzo krećemo preko Kalinovika, zatim Borče, Kokorina, Slivlja i Ljeskovog Duba. Na tom putu rastjeramo sve te banditske grupice i grupe. Stiže nam radosna vijest: vaš pravac — Ulog — Kalinovik Trnovo — Sarajevo — odmah i hitno. Krenuli smo bez prethodnih priprema za tako dug marš, i to odmah. Pravac smo znali, jer smo prije nekoliko dana došli tim istim pravcem, pa smo upoznali sve »staze i bogaze«. Nije moglo bilo šta da nas iznenadi. Teritorija je bila slobodna, sem poneke banditske grupe, koja nije smjela niti je imala snage da napadne na našu kolonu. Putujemo bezbjedno sa neophodnim obezbjeđenjem marševske kolone. Vrijeme je bilo više nego udobno za putovanje. Imamo sreću. Suznježice nema, iako je ona u ovo doba godine u ovim krajevima česta pojava. Radi bržeg kretanja oslobođili smo se dijela komore, koja nam je predstavljala teškoće i usporavala naš brzi pokret. Ostavili smo je organima narodnih odbora da je predaju našim organima za obezbjedjenje. jedan je pri sreskim organima OŽN-e, jer smo tamo imali po jedan vod naših knojevaca. Računali smo da će im ovo dobro doći. Naročito tovarni konji, koji su bili neophodno potrebni.

U Kalinoviku nam saopštavaju da je Stab Divizije KNOJ-a poslao nekoliko kamiona radi našeg prebacivanja u Sarajevo. To je radosna vijest, ali ona pokazuje i koliko je nužno da što prije dođemo u Sa-

rajevo. Među našim jedinicama, koje imaju zadatak da gone razbijene neprijateljske snage dolinom rijeke Bosne, ta vijest je sa radošću prihvaćena. Ukravamo se u kamione — po četama i vodovima. Ori se pjesma cijelim putem. Prolazimo Trnovo, izbjijamo u Sarajevsko polje i na Marindvor, kao što je u zapovijesti naredio Štab Divizije KNOJ-a. Osjećamo veselje na svakom koraku. Narod pozdravlja svoje oslobođioce. Mi uzvraćamo na isti način.

Štab smo smjestiti u Tvrtkovu ulicu, a jedinice po objektima za obzvijanje. Do nas dolaze komandant divizije Danilo Komnenović i politički komesar Spiro Srzenić da nas obiđu. Upozoravaju nas na zadatke koje imamo, opominju da povjerenje koje smo dobili ne proigramo. Žele da budemo među najboljim u gradu. Obećavamo da ćemo sve učiniti da naša jedinica bude među najboljim.

Teški su i složeni bili naši zadaci. Obavili smo ih sa osjećanjem priznanja i odgovornosti.

Ratno vazduhoplovstvo u sarajevskoj operaciji¹

General-pukovnik Enver Ćemalović²

Uvijeme izvođenja sarajevske operacije Ratno vazduhoplovstvo, stvoreno pod neprekidnom brigom vrhovnog komandanta maršala Tita i Centralnog komiteta KPJ, predstavljalo je po snazi četvrtu silu u savezničkom taboru. Ispred nas su bili SSSR, SAD i Velika Britanija.

U sastavu Ratnog vazduhoplovstva bile su slijedeće snage:

Vazduhoplovna grupa divizija, koja je imala:

- 11. lovačku diviziju sa 111, 112. i 113 lovačkim pukom;
- 42. jurišnu diviziju sa 421, 422. i 423. jurišnim pukom;
- Vazduh opis ovnu oblasnu bazu sa 5 aerodromskih bataljona i drugim pozadinskim jedinicama.

Vazduhoplovni pukovi i aerodromski bataljoni bili su u sastavu vazduhoplovne grupe »Vitruk«, iz sastava 7. vazdušne armije SSSR-a. Svoje formiranje pukovi i bataljoni otpočeli su decembra 1944. godine, a završili popunu po stizanju pilotskog i tehničkog kadra sredinom marta, da bi Sovjeti 15. marta 1945. godine zavnično predali tehniku našim jedinicama;

Prva i druga lovačka bombarderska eskadrila, formirane u sastavu RAF na tlu Egipta i Libije, dejstvovalе su sa otoka Vis;

Prva partizanska eskadrila petog korpusa.

Također smo imali transportni puk sa eskadrilom za vezu Vrhovne komande.

Ugovore za formiranje našeg ratnog vazduhoplovstva sa Velikom Britanijom i SSSR-om potpisao je maršal Tito.

Tako je Jugoslavenska armija dobila i treći vid oružanih snaga Ratno vazduhoplovstvo, koje je opremljeno tada najmodernijim letelicama (JAK, IL-2, Hariken, Spitfajer). Prilikom susreta sa maršalom Sudecom, komandantom 17. vazdušne armije, otpozdravljujući na moju zdravicu, pored ostalog je rekao: »Nakon potписаног ugovora sa vladom SSSR-a da se formiraju lovačka i jurišna divizija jayio sam se maršalu Titu i predložio mu da se prikupi ljudstvo i uputi na školovanje u SSSR, a po završenoj obuci da dođu u Jugo-

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji, 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Nalazio se na dužnosti u Ratnom vazduhoplovstvu Jugoslovenske armije.

sla viju i prime tehniku od vazduhoplovne grupe 'VITRUK' koja podržava jugoslovenske i sovjetske jedinice u Vojvodini i šire. Drug Tito je odbio moj predlog i kategorički je zahtijevao da se divizije formiraju na tlu Jugoslavije u sastavu grupe 'VITRUK' i, kako se budu posade ospozobljavale, da skupa sa sovjetskim pilotima izvršavaju borbene zadatke. Sto se tiče obuke ljudstva, drug Tito je tražio da se izvede na najbolji mogući način i što brže. Učinio sam onako kako je to drug Tito zahtijevao.«

U to vrijeme mi smo raspolagali sa oko 285 borbenih aviona za izviđanje, lovačka i jurišna dejstva, kao i za potrebe transporta i veze. Ovim avionima vazduhoplovstvo je izvršilo 10.270 a/p i nani-jelo je neprijatelju u kratkom vremenu proporcionalno svojoj snazi velike gubitke na zemlji i Jadranskom moru. Sve vazduhoplovne snage bile su neposredno potčinjene Vrhovnoj komandi, odnosno našem Generalštabu.

Sastav ljudstva Ratnog vazduhoplovstva bio je vrlo šarolik, iskupljen iz: udarnih i proleterskih brigada, pripadnika bivšeg kraljevskog vazduhoplovstva u inostranstvu, radnika iz predratne vazduhoplovne industrije, članova vazduhoplovnog saveza, vazduhoplovstva NDH i Istrana i Slovenaca iz italijanskog vazduhoplovstva. Cilj partijsko-političkog rada je bio da se usadi moral i borbene vrijednosti našim proleterskim i udarnim brigadama i bratstvo i jedinstvo među ljudstvom jedinica. Ilustracije radi, kad sam postao komesar 42. jurišne divizije bio sam 23. član KPJ. Imali smo tri pukovske i jednu štapsku čeliju od po 5 do 6 članova partije i isto toliko skojevskih aktiva sa 45 članova SKOJ-a u cijeloj diviziji. Istočem da su piloti bili nosioci političkog, kulturnog i zabavnog života i bili primjer drugarstva u životu svojih jedinica. Slično je bilo i u 11. lovačkoj diviziji, pa i u ostalim jedinicama Ratnog vazduhoplovstva. Malobrojna organizacija KPJ i SKOJ-a vlastitim izrastanjem unutar jedinica stvorila je Titovo Ratno vazduhoplovstvo.

Zamisao Generalštaba o upotrebi avijacije bila je da sa vazduhoplovnom grupom divizija podržava 1. 2. i 3 armiju u meduriječju Save i Drave, a sa 1. i 2. lovačkom bombarderskom eskadrom 4. armiju i Ratnu mornaricu u primorskom pojusu do oslobođenja zemlje, dok naše snage u centru zemlje na tlu Bosne i Hercegovine da podržavaju obe grupacije u granicama svojih mogućnosti i tak-tičkog radnog usa aviona.

Vazdušna situacija u toku 1945. godine potpuno se izmijenila u našu korist. Ostaci nekad moćne »Luftwafe« i vazduhoplovstva NDH bili su razbacani u manjim grupicama po aerodromima na okupiranoj teritoriji, više su se krili nego li dejstvovali proganjeni našom avijacijom. Mi smo imali apsolutnu vazdušnu premoć čemu su doprinijela i saveznička bombardovanja neprijateljske avijacije na tlu Jugoslavije. Nijesu izostali ni napadi naših jedinica na neprijateljske aerodrome i skladišta u čemu se ističe poznata akcija Krajnjaka na aerodrom Rajlovac, kada je uništeno oko 30 aviona.

Odnos snaga u lovačkoj avijaciji bio je 120 naših prema 20 neprijateljskih razbacanih lovaca. Naši piloti-lovci nijesu imali prilike da vode vazdušni boj sa neprijateljskim lovcima, zbog čega je i izostalo njihovo iskustvo u ovoj vrsti dejstva lovačke avijacije. Lovci

su upotrebljavani za izviđanje i dejstvo po neprijateljskim pokretnim ciljevima, a na prvom mjestu po čelu kolona da bi ih zaustavili, nakon čega su jurišnici obavljali svoj dio posla — uništavanje tehnike i žive sile.

Naše jedinice su postale potpuno bezbjedne što je imalo osobiti značaj za pokret i manevr naših snaga. Marševali smo danju, a noću se odmarali kad nam se pružila prilika, poštedeni od neprijateljske avijacije. Izostali su udari neprijateljske avijacije po položajima naših jedinica i naseljima gdje su fašistički piloti sijali smrt kako su htjeli. Nije više bilo ni izviđačkih aviona čime je bila obezbjedena tajnost grupisanja naših jedinica sa te strane.

Izuzetnu radost priuštili bi naši piloti našim borcima na zemlji u vrijeme neposredne podrške i zajedničkog udara na neprijateljske kolone, kad bi fašisti bježali na sve strane izloženi našim bombama, raketama i topovsko-mitraljeskoj vatri, a pogotovo kad bi vidjeli zapaljene tenkove i kamione ii' uništenje topova, bunkera i mitraljeskih gnijezda. To je bila ne samo materijalna već i moralna podrška našim borcima i narodu koji su proteklih ratnih godina često trpili velike gubitke od: »štuka«, »fijata«, »kapronija« i drugih tipova aviona fašističkih vazduhoplovstava.

U sarajevskoj operaciji ističu se tri perioda — etape dejstva našeg ratnog vazduhoplovstva.

Prva etapa u vremenu od 20. do 28. marta. Naša avijacija je u toj etapi izviđala komunikacije Ilijadža — Trnovo i Sarajevo — Sokolac sa širim rejonom Sarajeva, kao i dolinu rijeke Bosne. Vršeni su udari po željezničkim stanicama i kompozicijama na otvorenoj pruzi. Bombardovana je željeznička stanica Lipovljani, gdje su uništена dva vagona oklopнog voza i više vagona cisterni, zatim željeznička stanica Lužani, a napadnut je i teretni voz sjeverno od Doboja i tom prilikom je oštećena lokomotiva, 11 vagona je izgorelo dok je 8 oštećeno.

Radi intenziviranja podrške trupa južno od rijeke Save i dolini rijeke Bosne, kao i podrške Sarajevske operativne grupe prebažirani su 1. marta 1945. godine 422. jurišni avio-puk i 112. lovački avio-puk na aerodrom Klenak kod Sremske Mitrovice.

Druga etapa od 29. marta do 5. aprila. Lovci su napali topovsko-mitralješkom vatrom aerodrom Rajlovac. U dolini rijeke Bosne bombardovane su željezničke stanice Rudenka kod Doboja, Blažuj kod Sarajeva i Komarica između Dervente i Doboja. U širem rejonu Sarajeva vršeno je izviđanje i praćenje neprijatelja u fazi povlačenja sa spoljnog pojasa odbrane ka gradu.

Treća etapa otpočinje nakon oslobođenja Sarajeva do 10. aprila radi tučenja odstupajućih neprijateljskih snaga od Sarajeva ka Brodu i podrška jedinica u Semberiji sa grupom pukova na aerodromu Klenak.

Vršena su intenzivna izviđanja odstupajućih neprijateljskih snaga i udari po kolonama na putevima i željezničkim stanicama, i tada su naneseni veliki gubici neprijatelju u živoj sili i tehnički. U arhivu Istoriskog instituta nalaze se sačuvani dnevnički avijacijskih jedinica koji pružaju detaljne podatke o dejstvima avijacije u vrijeme izvođenja sarajevske operacije.

Enver Čemalović diskutuje na „okruglom stolu“ o upotrebi avijacije u sarajevskoj operaciji. Desno od njega su: Slobodan Alagić i Milan Bjelogrlić

ZAKLJUČAK

Vazduhoplovna poduška sarajevske operacije imala je prvenstveno karakter posredne podrške koja je obezbeđivala kontrolu neprijatelja putem izviđanja, kao i vazdušnu prevlast, a ometan je željeznički i putni saobraćaj u dolini rijeke Bosne.

Neposredna podrška jedinica u slamanju spoljnog pojasa odbrane i borbe na prilazima gradu je izuzetno skromna a došla je do većeg izražaja u podršci jedinica 2. armije i Sarajevske operativne grupe udarima po odstupajućem neprijatelju kroz dolinu rijeke Bosne i kroz Semberiju.

Ograničeni faktori u dejstvu avijacije za račun sarajevske operativne grupe bili su:

- intenzivno angažovanje avijacije u podršci 2, 3. i 4. armije;
- udaljenost aerodroma baziranja avijacije od Sarajeva — Vojvodina i Vis;
- teški zimski meteorološki uslovi sa čestom oblačnošću.

Opšta karakteristika bila je dug put traženja avijacije od divizija preko korpusa armija do vazduhoplovnih pukova i eskadrila u vrlo dinamičnom i pokretnom boju koji su izvodile naše jedinice. Zahtev je često do pilota stizao kad se situacija na zemlji potpuno izmjenila zbog čega su zadaci otkazivani.

Sanitet Trećeg korpusa u sarajevskoj operaciji

Dr Moni Levi²

Početkom 1945. godine položaj okupatora i njegovih domaćih slugu — četnika i ustaša — stalno se pogoršavao. Približavalo se i vrijeme za konačno oslobođenje zemlje, pa i Sarajeva.

Za postizanje toga cilja Pero Kosorić, komandant 3. istočnobanskih korpusa i Blažo Duričić, politički komesar, izdavali su potrebna uputstva svojim proslavljenim divizijama — 27. i 38., koje su se, na području Romanije i po okolnim planinama, brižno pripremale. Uz njih se pripremao i sanitet, koji mi je bio povjeren.

REORGANIZACIJA U REGULARNU ARMIJU

Narodnooslobodilačka partizanska vojska nalazila se u fazi pre-tvaranja u regularnu armiju. Stoga su i u sanitetskim jedinicama vršene izvjesne organizacijske promjene. Umjesto dotadašnjih divizijskih bolnica, formirali smo u divizijama tzv. medikosanitarne batalj one (skraćeno med-san-bate), po uzoru na one u sovjetskoj armiji. Bili su to ipak originalni jugoslovenski medsanbati, koji su još uvijek mnogo ličili na naše stare partizanske bolnice.

Ipak, ovi medikosanitetski bataljoni bili su i za nas nešto novo. Tako su teški ranjenici mogli biti otpremljeni u sigurnu pozadinsku oblast 3. korpusa, gdje ih je očekivala posebna specijalistička njega. To partizanske divizijske bolnice nisu dottle bile u stanju nego su morale da liječe i teže ranjenike, pa da ih onda dalje sobom nose i prenose, sve dok im se ne bi ukazala pogodna prilika da ih negdje smjesti do oporavka.

Da bi što bolje obezbjedio svoj udio u operaciji za oslobođenje Sarajeva, 3. korpus je formirao, po uzoru na sovjetsku armiju, neku vrstu bolnice koju smo nazivali: poljska pokretna kirurška bolnica 3. korpusa. Ona se sastojala iz tri dijela: kirurškog, zaraznog i zubnog. Iako se nazivala kirurškom, bolnica nije bila samo to. Medicinskih kadrova bilo je nedovoljno da bi se moglo odmah preći na posebne specijalizovane poljske bolnice. Stoga je ovako sastavljena bolnica nama, u tadašnjim prilikama, najbolje odgovarala.

¹ Prilog za knjigu sarajevska operacija (učesnici govore) uzet iz lista »Oslobodenje« od 30. marta 1970. god.

* Načelnik saniteta 3. korpusa NOVJ u sarajevskoj operaciji.

KIRUŠKA POKRETNA BOLNICA

Naredbom Štaba korpusa, za upravnika velike pokretne bolnice 3. korpusa, postavljen je major dr Miroslav Feldman, primarijus, specijalist za unutarnje bolesti, a poznat i kao književnik. Kirurškim odjeljenjem rukovodio je kirurg dr Dragoljub Lukić, beogradski ljekar, kojeg nam je, poslije oslobođenja Beograda, dodijelio sanitetski odsjek Vrhovnog štaba. Dr Lukić je bio učenik poznatog beogradskog kirurga profesora doktora Koena. Na čelu zaraznog odjeljenja ove bolnice naalazio se dr David Pinto, specijalista za unutrašnje bolesti, rodom iz Sarajeva. Zubnim odjeljenjem rukovodio je stomatolog Vladimir Stoka.

Čudne li kombinacije, zar ne? Kirurška bolnica sa zaraznim i zubnim odjeljenjem. Ali, tako je stvarno bilo. Tada je opasnost od zaraznih bolesti bila daleko veća od ma kakvih ranjeničkih »epidemija«, iako smo se nalazili usred rata. Stoga se tu, odmah na domaku, nalazilo zarazno odjeljenje. U blizini se nalazio i Centar za suzbijanje zaraznih bolesti po jedinicama i u narodu, odakle je mogla svakog časa da izbije neka zaraza. Tim centrom je rukovodio dr Sergije Ramzin, poznati epidemiolog iz Beograda, kojeg nam je takode, poslije oslobođenja Beograda, dodijelio sanitet Vrhovnog štaba.

U našem korpusu nismo imali ni očnog ni ušnog ljekara, a nismo imali ni čeljusnog kirurga. Stoga i nismo bili u stanju da stvaramo bolnice ili odjeljenja takve vrste. Imali smo snažnu ekipu zubara. Ova ekipa je mogla, pored rada na mjestu gdje bi se nalazila, neke svoje dijelove da šalje na razne strane — u jedinice.

Ipak je u tadašnjim prilikama ova bolnica bila za nas odlična. Ona je svoju specifičnu ulogu izvrsno odigrala prilikom oslobođenja Sarajeva. Borila se istovremeno na dvije strane protiv dvije epidemije: ranjenika i zaraze. I uspijevala je, može se reći, bespriječno. Moguće je da su pokretne bolnice ostalih korpusa izgledale drugačije. To je ovisilo od ljekarskih i uopće medicinskih kadrova. Od toga je ovisio ne samo oblik svake partizanske bolnice, nego i njena suština.

EKSPLIZIJA NAGAZNE MINE

Oko Sarajeva se stezao sve jači partizanski obruč. Sa juga i jugoistoka napredovao je 2. korpus sa generalom Radovanom Vulcano vićem na čelu, sa sjevera i sjeverozapada 5. korpus sa generalom Slavkom Rodićem, a sa istoka i sjeveroistoka spuštao se prema Sarajevu naš istočnobosanski korpus.

Obilazio sam naše jedinice, koje su operisale na širokom prostoru ispred Sarajeva. Sa mnom je jednog dana pošao i sovjetski sanitetski major, vrlo sposobni kirurg dr Jemeljanov. Obilazili smo poljske sanitetske jedinice, divizijske i brigadne, koje su se nalazile na romanijском području. Doktora Jemeljanova naročito je interesovalo kako su funkcionalne naše hirurške, mobilne ekipe kada

524 su se nalazile usred borbe.

Kada smo završili svoj posao, krenuli smo nazad. Iz Vlasenice smo krenuli autom prema Tuzli. S nama se vozio i komesar korpusa, pukovnik Blažo Đuričić. Ispred nas je jurila na motociklu naša pret-hodnica. Odjednom je, kod sela Požarnice, ispod našeg automobila eksplodirala nagazna mina. Motocikl je prošao pored mine bez smet-nje, a naš auto je stradao, krov je bio potpuno probijen, a točkovi su se razvalili i iskrivili na sve strane. Major Jemeljanov je kontu-zovan pao u nesvijest, a Blažo Đuričić i ja smo ranjeni. Sofer je ostao posve netaknut — živ i potpuno zdrav.

U prvi momenat mislili smo da su nas odnekle, iz zasjede, na-pali četnici, jer su se oko Požarnice često sakrivali. Brzo smo se snašli poslije prve zabune. Jemeljanova smo odmah utovarili u kor-pu motocikla i otpremili u Tuzu. Smješten je u tuzlansku hiruršku bolnicu, u kojoj je on bio upravnik. Blažo Đuričić i ja nastavili smo put najprije pješice, a onda kamionom, koji se vraćao u Tuzlu.

BOLNICE U SEOSKIM ŠTALAMA

Kirurška poljska pokretna bolnica 3. korpusa dobila je narede-nje da se spremi za pokret. Sa dr Miroslavom Feldmanom na čelu išli su potpukovnik Rudi Petovar, načelnik štaba korpusa, i ja. Rudi Petovar je bio postavljen za komandanta pokreta. Kada je bolnica stigla u Vlasenicu razvila se i potpuno pripremila za svoj posao. Njen kirurški dio postavljen je na jednu stranu, a zarazni mnogo dalje. Dr Sergije Ramzin, koji je u to vrijeme nimenovan za glav-nog epidemiologa korpusa, izradio nam je u Vlasenici kupatilo sa dezinfekcionom stanicom. To je bila izvanredna improvizacija. Ra-dilo se brzo i propisno.

U selu Kuti i u zaseocima Sokolovići i Arapovac, prema So-kolcu, razvili smo našu kiruršku mobilnu ekipu sa jednom jakom trijažnom stanicom. Seoske štale dobro smo i temeljno očistili...

Učešće artiljerije u sarajevskoj operaciji (28. 3. - 10. 4. 1945.)

Major Gojko Vujičić²

U okviru opštih dejstava na jugoslovenskom ratištu, a posle oslobođenja Beograda i uspostavljanju sremskog fronta, a u okviru planova za konačno oslobođenje zemlje, doneta je odluka o sarajevskoj operaciji. Ona obuhvata dejstva od 28. 3. do 10. 4. 1945. godine mada se ovaj period odnosi samo na dejstva oko samog grada i njegovo oslobođenje 6. 4. 1945. dok su, inače, borbe, pripreme za operaciju i uništenje nemačkog 21. korpusa stacioniranog na pomenutoj prostoriji vezani za širi rejon i obuhvataju veći vremenski period. Porast značaja Sarajeva, u trenutku kada on postaje prihvatna baza za najveću nemačku grupaciju koja se povlačila iz Grčke i Albanije preko jugoslovenske teritorije (grupa armija »E«) učinila je da se, čak nekoliko puta, menja odluka o rasporedu i grupisanju nemačkih snaga. Čak i Hitlerova dozvola za povlačenje nemačkog 21. korpusa sa sarajevske prostorije od 20. marta 1945. za koju, inače, operativni štab grupe korpusa nije znao, nije mnogo promenila opšti stav za likvidaciju sarajevske grupacije, pre nego što počne ofanziva na sremskom frontu između reke Save i Drave. Ta odluka je doneta sredinom marta 1945. godine u Generalštabu Jugoslovenske armije u Beogradu. Na osnovu takvih odluka, a prikupljanjem 2., 3. i glavnine 5. korpusa na široj prostoriji Sarajeva, stvoreni su najpovoljniji uslovi da otpočnu neposredne pripreme za odlučni napad na nemački 21. korpus. Sedamnaestog marta Generalštab Jugoslovenske armije objedinio je komandovanje snagama 2., 3. i 5. korpusa i tako je nastao Operativni štab Sarajevske grupe korpusa. Za komandanta je postavljen general-major Radovan Vučanović, komandant 2. udarnog korpusa. U štabu su još bili general-major Slavko Rodić, zamenik komandanta, pukovnik Pero Korsorić član štaba, potpukovnik Drago Đukanović, načelnik Operativnog štaba. Sedište Operativnog štaba sarajevske grupe korpusa bilo je u Kalinoviku, a zatim u Trnovu gde se nalazio Stab 2. korpusa (koji je činio radni deo Operativnog štaba).³ Zapovešću Operativnog štaba Sarajevske grupe korpusa JA od 26. marta 1945. godine, taktički je pokrenut opšti napad na jedinice 21. korpusa.⁴ Sve jedinice predviđene za učešće u operaciji bile su već u neposrednom borbenom dodiru s neprijateljem, a najintenzivnije borbe za zauzimanje po-

¹ Prilog knjizi »Sarajevska operacija«.

² Samostalni naučni istraživač u Vojnoistorijskom institutu.

³ Puk. Nikola Anić, felton »Sarajevska operacija« u listu »Oslobođenje«.

⁴ Zapovest Operativnog štaba od 26. 3. 1945. godine, AVII, ANOP-a.

Sahrana pomoćnika političkog komesara Artiljerijske brigade 2. korpusa u Trnovu. Poginuo 17. marta 1945.

lažnih položaja za napad na spoljnu odbranu i za prodor u unutrašnjost grada počele su 28. marta. Treći udarni korpus (27. i 38. divizija) i 37. divizija 2. korpusa (3, 29. i 37. divizija) na Romaniji krenuli su u napad 28. marta u 4 sata ujutru. Četiri sata kasnije, u napad je krenula 29. udarna divizija na Ivan-sedlu, a padom mraka, sa padina Jahorine kod Fojnice — i Operativna grupa 5. udarnog korpusa (4. i 10. divizija) krenula je prema Kaknju.⁵ U ostvarenju ovog zadatka Operativnom štabu za oslobođenje Sarajeva stavljeni su na raspolažanje Grupa brigada Zeničkog sektora (11. brigada 4. divizije, 13. brigada 39. divizije, 18. brigada 53. divizije, Artiljerijska brigada i tenkovska četa 5. korpusa). Operativnim štabom Sarajevske grupe korpusa neposredno je komandovao vrhovni komandant maršal Tito i Generalštab Jugoslovenske armije. Odbranu grada i njegove šire prostorije organizovao je štab nemačkog 21. brdskog armijskog korpusa i to na taj način što je organizovao tzv. spoljnu odbranu grada, grupišući glavne snage oko komunikacija. Zauzet je raspored po dubini prostorije, a posednuti su jaki fortifikacijski objekti i položaji. Iza linije spoljne odbrane organizovani su za odbranu jaki topografski objekti u neposrednoj blizini Sarajeva, kao i u samom gradu. Sve to radi uporne odbrane grada jer je neprijatelj znao da ga mora napustiti ali i evakuisati svoje ranjenike (oko 3.000) i izvući veliku količinu ratnog materijala koji Nemačka u to vreme ruje imala dovoljno.⁶

Od artiljerijskih jedinica u sarajevskoj operaciji, kao što je već napomenuto, učestvovale su 3 artiljerijske brigade (30 artiljerijskih baterija) i to jedna u sastavu 29. divizije i po jedna pod komandom 2. i 5. korpusa, kao i druge artiljerijske jedinice po korpusima i divizijama — ukupno 316 artiljerijskih oruđa. Bila je to velika vatrena i udarna snaga, sposbna i prekaljena u ranijim borbama (Knin, Mostar).

Raspored i sastav postojećih artiljerijskih jedinica bio je sledeći: u trećem istočnobosanskom korpusu, odnosno u 27. i 38. istočnobosanskoj diviziji, između ostalog, bilo je 26 artiljerijskih⁷ i 86 protivtenkovskih oruđa. Desetog marta 1945. u Trnovu kod Sarajeva formirana je artiljerijska brigada 38. divizije (pod komandom 2. korpusa). Imala je 2 divizionala: 1. motorizovani divizion i 3. haubički divizion i, privremeno, Brdski divizion artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa. Komandant brigade bio je poručnik Zdravko Aleksandrić, a komesar, major Novo Šaranović.⁸ Treći korpus je imao jo i poljski artiljerijski divizion. Oni su se nalazili na sektoru Romanije, Žbijezde i Ozrena, istočno i severoistočno od Sarajeva.

Drugi udarni korpus nalazio se južno od Sarajeva, od Romanije, Jahorine, preko Igmana i Ivan-sedla do Bitovlja. U njegovom sastavu su bile 3, 29. i 37. divizija, a u korpusu je bilo ukupno 128

⁵ Z. Komnenović — M. Kreso, Monografija 29. divizije, str. 508.

⁶ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, izd. VII, knj. II, str. 561; Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—45, izd. VII, str. 519.

⁷ Grupa autora, NOVJ, str. 758—760.

⁸ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Arhiv NOP-a, k. 1254, 1, 12, d. 2/1.

Istureni artiljerijski osmatrači 2. udarnog korpusa na položaju početkom aprila 1945.

artiljerijskih oruđa i 84 protivtenkovska oruđa. U 3. diviziji od artiljerije je tada bio 1. divizion (iz artiljerijske grupe 2. korpusa) sa 14 oruđa. Komandant je bio kapetan Vojin Karadžić a komesar major Dušan Vuletić. Na dan formiranja artiljerijske brigade 3. divizije, 20. aprila 1945, postali su njen komandant, odnosno komesar.⁹ U 37. diviziji nalazio se 1. brdski artiljerijski motorizovani divizion sa 4 oruđa; komandant je bio kapetan Danilo Ašanin, a komesar poručnik Petar Daković.¹⁰ Dvadeset deveta divizija, koja se nalazila na položajima prema Ivan-sedlu u svom sastavu je imala Artiljerijsku brigadu sa 3 diviziona (7 baterija) i 22 oruđa. Stab brigade su sačinjavali: komandant Tripo Bjelica, politički komesar Slavko Đurić i načelnik Štaba Franjo Lužar.¹¹

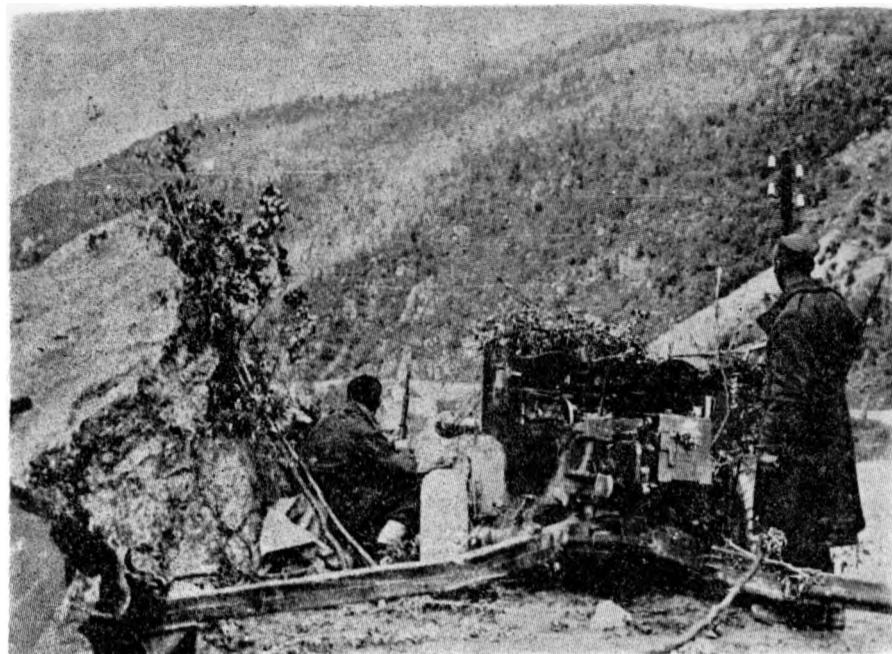
Peti udarni korpus nalazio se zapadno od Sarajeva na prostoriji od Bitovnje do Vlašića orijentisan ka levoj obali Bosne. Peti korpus je imao 4 divizije — 4. i 10. krajisku, 30. bosansku i 53. srednjobosansku diviziju. Za sarajevsku operaciju, međutim, angažovane su samo 4. i 10. divizija i Zenička grupa brigada, ukupno devet brigada. U korpusima je bilo ukupno 163 artiljerijska oruđa i 91 protivtenkovsko oruđe. Peti korpus je imao svoju artiljerijsku brigadu sa 3 diviziona (odnosno artiljerijska grupa 5. korpusa NOVJ).¹² Komandant je bio major Marko Trikić, politički komesar major Milovan Filipović a zamenik komandanta major Cvjetko Trumba. Četvrta divizija je od artiljerije imala jedan divizion (1. artiljerijski divizion 4. divizije) sa 4 baterije i 14 oruđa. Komandant

* AVII, ANOP-a, k. 754A, f. 12, d. 1-27.

¹⁰ AVII, ANOP-a,k. 1254, f. 2, d. 32.

¹¹ Monografija 29. divizija, str. 587.

¹² AVII, ANOP-a, k. 462, f. 8, d. 4/13 (od 21.12.1944. zove se brigada što je verovatno i dan formiranja mada se to nije dalo tačnoustanoviti).

Protivtenkovski top na položaju kod Trnova, marta 1945.

je bio major Ljuban Crnobrnja, a politički komesar kapetan Jovica Kos. Deseta divizija, koja je bila na desnom krilu korpusa, takođe je imala jedan artiljerijski divizion sa 4 baterije. Komandant diviziona bio je poručnik Vaso Medić, a politkomesar major Pero Zi vlak.

Ovakav raspored i znatne već iskusne, prekaljene artiljerijske jedinice, organizovani otpor unutar samog Sarajeva koji je organizovao Mesni komitet KPJ Sarajeva na čelu sa narodnim herojem Vladimirom Perićem Valterom, neizmerno visok moral i vera u pobjedu, stvorili su sve uslove da se otpočne napad za oslobođenje Sarajeva, ali i da taj napad sigurno uspe. Bilo je, međutim, i određenih teškoća za naše jedinice u sarajevskoj operaciji. Od vremenskih uslova koji su bili vrlo loši (sneg, kiša, hladnoća) pa preko velike širine fronta, razdvojenosti komandi korpusa što je otežavalo organizaciju sadejstva i komandovanja, pa do oskudice u obući i odeći a i vrlo loše hrane. Sve je to uticalo na organizaciju napada i doprinelo nekim ispoljenim slabostima (u komandovanju, sadejstvu itd.). Međutim, i pored toga, moral boraca i star esina bio je na visini i samo se čekalo naređenje da se krene u napad i osloodi Sarajevo. Ne upuštajući se u analizu i razloge odluke nemačke komande da svoj 21. korpus i pre napada naših jedinica povuče iz Sarajeva i novih planova koji su pri tom napravljeni, ali tada uz snažan pritisak jedinica 2, 3. i 5. korpusa u napadu koji je počeo 28. marta ujutro, ovom prilikom pokušaćemo da odgovorimo na pitanje kakva je bila uloga i zadatak artiljerijskih jedinica i kakve su rezultate 530 postigle u sarajevskoj operaciji.

Iz zapovesti za napad naših snaga za oslobođenje Sarajeva, koju je izdao Operativni štab Sarajevske grupe korpusa, 26. marta 1945. godine u 10 časova, vidi se angažovanje naših snaga za oslobođenje Sarajeva. »U napadu na Sarajevo i u operacijama oko Sarajeva učestvovaće tri divizije 2. korpusa. Sve gore navedene jedinice učestvovaće u borbi sa pripadajućim artiljerijskim jedinicama. Neposredno na grad napadaće jedinice 3. i 37. divizije 2. korpusa, jedinice 27. i 38. divizije 3. korpusa i pet brigada 5. korpusa. Jedinice 2. udarnog korpusa napadaće sa juga i istoka, jedinice 3. korpusa sa sjevera, a pet brigada 5. korpusa napadaće sa sjeverozapadne strane. Tri brigade 5. korpusa i Haubička artiljerijska brigada dejstvovaće na komunikaciji Busovača — Zenica i zatvaraće pravac prema Travniku . . .« U zapovesti se dalje vrlo precizno govori gde se nalaze naše divizije i dokle su stigle u napadu na Sarajevo. »Slijediće specijalna, zasebna naređenja. . .« Ovde treba reći i to da je sarajevska operacija, za razliku od nekih ranijih operacija (npr. kninske, mostarske, ličko-primorske) izvedena u sasvim drugim, nepovoljnijim okolnostima, bez odmornih i svežih jedinica, bez znatnih rezervi i sa mnogo manje borbene tehnike, pa i artiljerije. Nije bilo, tako reći, nijedne jedinice koja se malo odmorila, sredila i dopunila pre uvodenja u borbu. Sve*se odvijalo u borbi i kroz borbu. Ta činjenica važila je i za artiljerijske jedinice.

Već prvog dana borbe — 28. marta — na Romaniji je 3. korpus postigao veliki uspeh, uspeo je da okruži nemački 363. puk 181. divizije. Tu je, naročito značajnu ulogu odigrala 16. brigada 27. divizije, koja je u toku noći 27/28. mart noćnim napadom iznenadila neprijatelja. Okružene nemačke snage borile su se do poslednjeg a borci 27., 37. i 38. divizije pokazali su never ova tnu izdržljivost i upornost. Borba nije jenjavala ni 28., 29., 30. i 31. marta, čak ni 1. aprila. Pošto su divizioni zbog toga delovali odvojeno i, po potrebi u različitim jedinicama, evo nekoliko reći o njihovom dejstvu. Prvi divizion se posle napornih borbi tokom februara i marta meseca, nalazio krajem marta u Trnovu. Nedostajala mu je municija i on je isturio samo jedan pt top 3. baterije koji je štio put kod Ilovice. Posle proboga nemačke linije kod Crvenih stena 3. 4. 1945. prvi divizion prima zopovest za pokret u pravcu Sarajeva. Šestog aprila divizion se smešta u selu Hrasnica kod Ilijde. Po naređenju štaba brigade 2 pt topa i jedna tanketa potpuno su uništili jednu neprijateljsku kolonu u okolini Kiseljaka a plen je bio: 7—8 artiljerijskih oruđa raznog kalibra, 8—10 automobila itd. Prvog aprila se sjedinjuju 1. i 3. baterija sa jedne strane, a druga baterija dolazi iz Goražda preko Sarajeva u Hrasnicu. Tako je divizion opet bio na okupu.¹³ Drugi divizion haubice 122 m/m takođe je prošao, pod borbom i teškim marševima put do Trnova gde je ušao u sastav artiljerijske brigade 2. korpusa, i formirao 4 baterije. Divizion se postavlja od Ilovice do Medjušnice tkući uspešno neprijateljske položaje, a potpomažući 3. udarnu diviziju. Posle povlačenja u drugoj polovini marta do sela Jažići, on vraća 2. i 3. bateriju u Dobro Polje odakle tuče neprijatelja, pomažući jedinice 3. divizije. Druga baterija ide za to vreme, u Grab radi potpomaganja i podrške 37. divizije, a ostale jedinice sa ranijih položaja tku uspešno neprija-

¹³ AVII, ANOP-a, k. 1259, f. 12, d. 2/6.

Haubica artiljeriske brigade 2. korpusa u dejstvu kod Trnova, početak aprila 1945.

teljske položaje sve do 4. 4. 1945. Tada jedinice 3 divizije koriste koncentrisanu i uspešnu vatru artiljerije koja nanosi ogromne gubitke neprijatelju, zbog čega je divizion usmeno pohvalio komandant divizije.¹⁴ Oni progone neprijatelja u pravcu Sarajeva, koje jedinice NOV oslobođaju 6. 4. 1945. Divizion tada vrši pokret za Ilijan odakle 3. baterija ide za neprijateljem i sustiže ga na Kobiljoj glavi gde sa 500 metara iza fronta pomaže jedinice 29. divizije. Tu je artiljerija nanela ogroman gubitak neprijatelju u živoj sili i materijalu. Posle kraćeg odmora divizion je produžio pokret prema Bosanskoj Krupi i Bosanskom Novom.

Dvadeset deveta divizija 2. korpusa je u napad krenula nešto kasnije (u 8 časova 28. marta) a rad njenih artiljerijskih jedinica odvijao se po sledećem: Artiljerijska brigada sa šest baterija na vatrenim položajima Jasen — Bradina — Kraljevac — Šunji i Zukići, dobrom delom i neposrednim gađanjem, posle artiljerijske pripreme, podržava napad 13. i 10. hercegovačke brigade sa izrazitom koncentracijom vatre ispred 10. brigade. Težište dejstva bilo je na pravcu 10. brigade što je i izraženo ojačanjima baterijom pt topova i izrazitom koncentracijom artiljerijske podrške. Posle izvršene artiljerijske pripreme, koja je ocenjena kao vrlo precizna¹⁵ napad je počeo po planu u 8 časova. Međutim, taj napad, a ni napadi 29., 30. i 31. marta nisu doneli mnogo uspeha a brigade nisu uspele da se ukline u prednji kraj neprijateljeve odbrane. Dvadeset

¹⁴ Isto.

devetog marta divizija je koncentrisala napore da ovlada izuzetno značajnim vihorom, na pravcu 10. brigade. Zbog toga je i artiljerijska vatra oba diviziona¹⁶ uglavnom bila sasredena na Vihor. Ispaljeno je 1683 granate 15 m/m, 642 granate pt toipova 37—57 m/m i 1180 metaka za PA top 20 m/m, od toga je dobar deo ispaljen neposrednim gađanjem. Gubici su obostrano bili veliki a ni artiljerijska podrška, ni sadejstvo 13. brigade, koja je vršila pritisak na Mali Ivan i Sedlo, nisu bili dovoljni za uspeh.¹⁷ Tridesetog marta je obnovljen pokušaj da se ovlada Vihorom. Artiljerijska vatra je bila dvostruko slabija pa se to moralno nadoknaditi upornošću 10. i 13. brigade. Trideset prvog marta težište je preneseno nadesno od Ivan-sedla, na sektor 13. brigade Vatrene podrške brdskog diviziona (684 granate 75 m/m) kao i pt diviziona (189 granata 40—57 m/m) bila je još manja nego prethodnog dana. Sve to je uslovilo da pored teških gubitaka, a s obzirom na to da je utrošena gotovo i sva raspoloživa municija, Operativni štab Sarajevske grupe korpusa sugerise 29. diviziji da obustavi dalje napade. Koliko su bile žestoke borbe u ova četiri pomenuta dana, neka posluži, radi ilustracije, i obim artiljerijske vatrene podrške. Ona je bila najintenzivnija prvog dana napada — 28. marta. Tog dana je artiljerijska brigada iz 21. oruđa na neprijateljske utvrđene vatrene tačke na Rudnom brdu, Malom Ivanu, Ivan-sedlu, k. 1147 i Vihoru ispalila 6.515 granata raznih kalibara, od 20—75 m/m. Iduća tri dana artiljerijska vatra je takođe bila intenzivna. Dvadeset devetog marta je ispaljeno 3.495 artiljerijskih granata, 30. marta ispaljeno je 2.345 a 31. marta 1772 granate. U toku čitavog napada divizijska artiljerija je utrošila 14.127 topovskih granata, no i pored tako značajne artiljerijske podrške nije postignut sa ovom divizijom značajniji uspeh. Zato je 1. aprila došlo do promene taktike, pa Operativni štab Sarajevske grupe korpusa i štab divizije prebacuju u dolinu Lepenice 10. i 11. udarnu brigadu. Za frontalni pritisak ostavljena je samo 13. brigada i, iz rezerve angažovana — 12 brigada. Ove dve brigade je podržala gotovo čitava Artiljerijska brigada, ali sa vrlo oskudnim količinama municije za sva oruđa. Kako je, međutim, došlo do izvesnih promena kod Nemaca i 2. aprila do odluke o povlačenju sa Ivan-sedla, a istovremeno i do napada 12. i 13. brigade, počelo je noćno gonjenje razbijenog neprijatelja. Oslobođen je Pazarić tako da se stiglo pred Hadžiće a 29. hercegovačka divizija je 5. aprila posle podne izbila na komunikaciju Blažuj — Kiseljak čime je završena bitka za Ivan-sedlo. Prethodnog dana utrošeno je još 150 granata 75 m/m, a 3. baterija 1. diviziona je utrošila i 84 pt granata. Samog 5. aprila oko 16 časova utrošeno je još 55 topovskih granata 40—75 m/m i 560 metaka 20 m/m. Dok su se u Sarajevu vodile poslednje borbe za oslobođenje grada, brigade 29. divizije napredovale su za odstupajućim neprijateljskim kolonama. Podržavali su ih vatrom 1. i 2. divizion Artiljerijske brigade, koji su tog dana utrošili 153 protivtenkovske granate 37—57 m/m, 331 topovsku granatu 75 m/m i 740 metaka

¹⁶ Relacija Artiljerijske brigade 29. divizije za mart 1945. godine. AVII, ANOP-a, k. 1146 B, reg. br. 17/4.

¹⁷ Pošto je 3. divizion već prvog dana ostao bez municije, on se ovog dana sa Jasena vratio u selo Zukice.

¹⁷ AVII, ANOP-a, k. 1146 II, br. reg. 2-20-7.

Borci kod zaplenjenog njemačkog protivavionskog topa, Kakanj, marta 1945.

za PA top 20 m/m sa vatrenih položaja u Binježevu i Hadžićima. U daljim dejstvima 29. divizije došlo je do uništenja leve zaštitnice 21. korpusa i oslobođenja Kiseljaka, a naročito jaka artiljerijska vatra sprecila je evakuaciju neprijatelja iz Blažuju kao i pravcem prema Raskršću. Sedmog aprila oslobođen je Blažuj a samo jedan PT i jedan PA top omogućili su čišćenje doline Rakovice i to za vrlo kratko vreme. Oslobođenjem Kiseljaka 8. aprila, u vreme kada je neprijatelj odstupao sarajevskim poljem, za 29. diviziju je učešće u sarajevskoj operaciji bilo završeno. Od iskustava značajnih za artilleriju treba istaći da su pešadijske jedinice uspešno koristile artillerijsku vatrenu podršku a bilo je značajnih sadejstava sa ostalim jedinicama.

U vreme kada su 27. i 38. istočnobosanska divizija iz 3. udarnog korpusa i 37. sandžačka iz 2. udarnog korpusa vodile bitku sa nemačkom 181. divizijom na Romaniji od Pala preko Podromanije do Mokrog, južno od Sarajeva od pravca Trnova nastupala je 3. crnogorska divizija. Nju je podržavala Artiljerijska brigada 2. korpusa, kao i njen divizion. Radi sadejstva sa 7. brigadom, na položaj sela Trebečaja, upućena je jedna baterija. Druga baterija je upućena na položaj Grob — Kapovina radi potpomaganja napada 5. i 9. brigade koje su operisale na tom pravcu. Vreme od 27. marta do 2. aprila proteklo je u grozničavim pripremama opštег napada na Sarajevo, snabdevanju svih oruđa na položaju što većom količinom municije, te odmorom ljudstva i stoke. Drugog aprila 1. baterija je izvršila prebacivanje iz sela Trebečaj u s. Umčane i odmah po dolasku na položaj preduzela akciju protiv neprijateljskih utvrđenih tačaka Oča-

dela, Bjelovca, Kijevo skog Brda i Jagodnjaka. Trećeg i 4. aprila jedinice diviziona prate pešadijske jedinice a 6 aprila je divizion oko 10 časova ušao pravcem Kasin-dola u sarajevsko polje i smestio se na logorovanje u selu Gornji Kotarac. Divizion je u toku pomenutih dejstava od 27. marta do 6. 4. 1945. utrošio 10.500 granata¹⁸ za čije snabdevanje se kaže da je bilo vrlo dobro.¹⁹ Divizion je ostao u s. Gornji Kotarac do 9. aprila, zatim se prebacio u s. Međariće gde je ostao do 13. aprila.

Dejstva jedinica 5. korpusa (4. i 10. divizije) podržavala je Artiljerijska brigada 5. udarnog korpusa kao i divizioni 4. i 10. divizije. U vremenu od 28. 3. 1945. pa do oslobođenja Sarajeva 6. 4. 1945. godine Artiljerijska brigada 5. korpusa nije dolazila u dodir sa neprijateljem, s tim što je 3. divizion brigade bio u sastavu glavnine

5. korpusa dok su ostala dva diviziona ušla u sastav zeničkog sek-tora (27. 3. 1945).²⁰ Šestog aprila su 1. i 2. divizion, radi što boljeg dejstva neprijatelja koji je odstupao iz Sarajeva i radi oslobođenja Busovače i Zenice, promenili svoj položaj i to: Operativni deo štaba brigade i štab 1. diviziona u Han — kompaniji, 1. baterija 1. diviziona u selu Kremenku, 2. baterija 1. diviziona u s. Brajkovićima, 3. baterija 1. diviziona u Han-kompaniji. Drugi divizion ostao je gde je i bio — u Kontonmanu u Dolcu.²¹ Međutim, 7. aprila 1. divizion je u 7 časova otvorio vatru na neprijatelja koji se nalazio na određenim kotama koje su sačinjavale neprijateljsku odbrambenu liniju jugozapadno od Zenice. Treća baterija je tukla cestu Busovača — Zenica na kojoj je neprijatelj odstupao iz Sarajeva. Vatra je otvorena povremeno prema potrebi i u toku celoga dana, kao i na zahtev pešadije. Utrošak municije bio je sledeći:

- udarnih granata M.30 — 144 zrna,
- tempirnih granata M.15 — 47 zrna,
- granata šrapnelskih M.14 — 42 zrna,
- tempirnih granata M.28 — 15 zrna.

Drugi divizion u toku 7. aprila nije vodio borbu sa neprijateljem ali je ušao u sastav 18. brigade i podržavao je. U toku daljih dejstava 8., 9. i 10. aprila u borbe se uključio i drugi divizion, a utrošak municije, zaključno sa 10. aprilom, bio je sledeći: 481 zrno nabrojanih kalibara. Rad ovih jedinica bio je vrlo dobar, gađanja uspešna, veza je funkcionalna a dejstva su dalje usmerena prema Zenici koja je 12. aprila i oslobođena. Što se tiče artiljerije

4. divizije, njen zadatak bio je sledeći: divizioni brigade su bili sa svojim brigadama, Artiljerijski divizion sa dve baterije (3 ostala kod Travnika) poseo je položaje za napad i to: 2. baterija kod sela Bičev a treća baterija kod k. 707. »Zadatak svih snaga je brzim prepadima ovladati levom obalom reke Bosne. Neprijateljske snage uništiti ili proterati. Sve snage prebaciti preko rijeke. U što kraćem vremenu, jer se divizija nalazila u jednom širem obaruču među neprijateljskim uporištima Visoko — Klokoči — Busovača — Kakanj. I dalje nadiranje prema Varešu i Sarajevu«. U borbi za Kakanj 2. i 3. baterija

¹⁸ AVII, ANOP-a, k. 754 A, br. reg. 1-24/12.

¹⁹ AVII, ANOP-a, k. 757, br. reg. 2-14/7.

²⁰ AVII, k. 462, br. reg. 8/28-4.

²¹ AVII, k. 773A, br. reg. 3/7-8; k. 772, br. reg. 3-3.

Artiljerijskog diviziona tukle su od 29. 3. do 31. 3. 1945. ciljeve oko sela Doboј, ž. stанице Kakanj, s. Krivači, s. Bičer i s. Odžak. Zaplenjen je veliki ratni plen, a neprijateljske snage su pretrpele ogromne gubitke. Posle završetka prelaza jedinice 4. divizije preduzele su marš ka Varešu i Sarajevu, a na dan 1. 4. 1945. godine odmarale su se u selu Lipnica oko 10 km — s/i od Kakanja. Utrošak municije bio je sledeći:

- 2. baterija — —— 75 m/m M 2/3 350 k.
- 3. baterija — —— 75 m/m M 2/3 360 k.¹⁹

Od 1. 4. do 10. 4. 1945. godine, prva baterija ovog diviziona nalazila se u selu Putičevu gde je izvođena obuka na oruđima. Otvarama se vatra na sela u kojima se nalazio neprijatelj i to: Jazvine, Granice, Ciglana kod Busovačei nekoliko kilometara dalje cestom od ž. st. Busovača, zatim su se gadala i sela Vetrenica, Poćulica i druga. Utrošeno je 934 komada granata 75 m/m M3. Druga i treća baterija u toku 7. aprila stižu u Sarajevo gde borave na obuci i odmoru do 15. aprila kada kreću prema Kiseljaku.

Artiljerijski divizion 10. divizije dejstvovao je u okviru zadatka koji je dobio još 27. 3. 1945, pismenim naredbenjem da prati kretanje nekih delova 10. divizije, što je i učinio. Prva baterija je pratila pešadiju pri prelazu druma Kiseljak — Busovača, zatim na prelazu preko mosta kod rudnika Kake nj i najzad preko pruge — Breza — Vareš koju su, takođe čuvale neprijateljske snage. Baterija je taj zadatak uspešno obavila i u toku 29. 3. se vraća u sastav diviziona. Divizion dalje učestvuje 30. 3. u razbijanju neprijateljskih snaga na jednom prostoru za diviziju preko železničkog mosta južno od s. Doboј. Uspeh diviziona bio je odličan jer je baš on omogućio svojom vatrom brz prelaz preko reke Bosne. Neprijatelj je imao oko 300 poginulih i velike materijalne gubitke. Ispaljeno je svega 278 granata iz svih kalibara diviziona. U daljim dejstvima od 1. 4. do 7. 4. 1945. godine divizion je pratio jedinice 10. divizije, sadejstvovao 17. brigadi a 7. 4. stigao je u s. Zabrdje kod Rajlovca. Pošto je u to vrijeme neprijatelj već napustio Sarajevo, divizion nije učestvovao u borbama u samom gradu već samo u gonjenju neprijatelja koji se povlačio u dva pravca: duž železničke pruge Sarajevo — Zenica i pravcem Kiseljak — Busovača. Dalje je produžio prema Visokom gde je stigao 8. 4. 1945. gde se zadržao do daljeg naredbenja. U Visokom je ponovo formirana 4. baterija, naoružana sa 4 nemačka pk topa koji su zarobljeni od neprijatelja. Borbe su vođene i 9. i 10. aprila kada je, između ostalog, divizion tj. njegove 1. i 2. baterija naišle na zasedu pa su morale gađati na malom odstojanju — opet vrlo uspešno. Neprijatelj je imao velikih gubitaka a naši su bili neznatni.²² Kretanje posle 10. aprila bilo je u pravcu Kakanja i Zenice. Posle oslobođenja Zenice (12. aprila) 10. divizija je radi odmora zadržana u njenom rejonu dok je dalji dodir sa odstupajućim neprijateljem održavala samo 18. brigada 53. divizije. Ostale jedinice Operativne grupe korpusa nisu uzele učešća u gonjenju i borbama posle oslobođenja Sarajeva. Treći korpus je u toku 7. i 8. aprila zadržan u rejonu Sarajeva, posle čega je njegova 27. divizija, preko s. Semizovac i Vareša, upućena ka Zavidovićima, a 38. divizija preko s. Sokolac ka

²² AVII, k. 274, br. reg. 2-5.

Artiljerijski divizion 3. korpusa u nastupanju prema Sarajevu

Olovu. U rejonu Sarajeva zadržana je i 37. divizija 2. korpusa, koja je do 10. aprila prebačena na prostoriju Višegrad — Srebrenica — Vlasenica. Time su borbe za oslobođenje Sarajeva završene.²³

S obzirom na zadatke koje je artiljerija u sarajevskoj operaciji dobijala, na važnost upotrebe a pogotovu u odnosu na tada njene velike mogućnosti, potreбno je istaći i nekoliko slabosti ili bolje rečeno izvući pouke iz upotrebe artiljerije u ovoj operaciji, a naročito njenoj saradnji sa pešadijom. Te slabosti su se olgedale u sledećem:

- tehnički nedostaci artiljerijskih oruđa;
- nedovoljna količina municije (naročito ako je ona i nerentabilno iskorišćena);
- greške pešadijskih starešina u upotrebi artiljerije;
- greške artiljerijskih starešina u upotrebi artiljerije;
- neadekvatna podela artiljerije po kalibrima i oruđima (što je donekle i opravdano za to vreme);
- deljenje — cepkanje artiljerijskih jedinica za potrebe pešadijskih jedinica. Poseban problem bio je sadejstvo artiljerijskih i pešadijskih jedinica;
- dolazi i do nepotrebne upotrebe pojedinih vrsta zrna;
- često je pogrešan izbor vatrenog položaja, pa s tim u vezi i izbor cilja i određivanje elemenata itd.

Iz navedenih i drugih propusta dolazi do grešaka, rasipanja municije, nekontrolisanih i suvišnih komandi, razmimoilaženja u proceni i upotrebi artiljerijskih oruđa a bilo je čak i grešaka koje su

²³ Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—45, VI, Beograd, 1957. godine; Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knj. II, VII, 1965, VE, t. 8, str. 395; M. Pajević, Artiljerija u NOR-u; Hronologija.

koštale života kada su gadane sopstvene jedinice. Da do takvih i sličnih propusta ne bi dolazilo ili da bi se oni događali što rede, potrebno je pridržavati se određenih pravila i uputstava o upotrebi artiljerije što se još tada uočavalo, tako da je »slat uput« štabovima i komandama da se prema određenim pravilskim odredbama propisuje šta i kako treba raditi.²⁴ Nabrojimo samo neke:

- municiju treba upotrebljavati strogo namenski, tako je i podeliti, sortirati;
- uvek treba upotrebljavati samo tehnički ispravna oruđa ne sme biti improvizacije;
- i pešadijske i artiljerijske starešine moraju dobro poznavati mogućnosti artiljerije i, prema tome, zahtevati njenu upotrebu;
- adekvatna podela i upotreba artiljerije prema kalibrima odnosno tehničkim mogućnostima;
- ne treba bez potrebe deliti artiljeriju jer joj dejstvom u celine raste vatrena moć (koncentracija vatre), zatim dolazi do jedinstvenog komandovanja a umnogome je olakšano i snabdevanje — popuna;
- sadejstvo artiljerijskih i pešadijskih jedinica mora biti potpuno ostvareno;
- zrno, artiljerijski metak treba birati prema vrsti, odnosno prirodi cilja;
- uvek treba izvršiti pravilno izbor položaja i pravilnu procenu vlastitih i neprijateljskih snaga;
- mora se ostvariti neprekidna i sigurna veza kako sa prepostavljenima tako i unutar artiljerijske jedinice itd.

Ova i druga uputstva bila su smernice našoj mladoj artiljeriji da razvija i osposobljava svoj kadar, usavršava oruđa i transportna sredstva da bi na kraju rata izrasla u moćnu artiljeriju sa 20 artiljerijskih brigada u 20 divizija. I ostale jedinice su imale jedan ili više artiljerijskih divizionala različitog sastava.

²⁴ Upotreba artiljerije i njena saradnja sa pešadijom, AVII, k. 1761, br. reg. 4/12.

*Sarajevo
grad
revolucionarne
borbe*

Narodno oslobođilački pokret grada u pripremama i izvođenju sarajevske operacije¹

Dane Olbina²

U četvrtom tomu edicije »Sarajevo u revoluciji« obradeni su borba i doprinos narodnooslobodilačkog pokreta Sarajeva našoj oslobođilačkoj borbi i revoluciji u periodu od novembra 1943. do aprila 1945. godine. U tome, tzv. Valterovom periodu, svestrano su prikazane pripreme i učešće NOP-a grada u sarajevskoj operaciji. Ta saznanja iz ovog toma čine osnovu ovog izlaganja. U njemu sam pokušao da odgovorim zahtjevu organizatora ovog skupa.

Pripreme partijske i drugih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta Sarajeva za učešće u završnim operacijama oslobođenja grada počele su već sredinom 1944. godine. Uslijedile su poslije povratka sekretara Mjesnog komiteta Vladimira Perića Valtera iz Drvara, gdje je, u aprilu 1944. godine, podnio izvještaj Vrhovnom štabu i CK KPJ o stanju u organizaciji NOP-a i političkim prilikama u Sarajevu. U junu te godine Mjesni komitet je donio odluku da se prida formiranju udarnih grupa od tri do pet pripadnika pokreta. Pošto su grupe, pretežno, bile sastavljene od petorice ljudi, prozvane su i petorkama. Stvarane su na teritorijalnom i proizvodnom principu zavisno od prilika u pojedinim dijelovima grada i zadataka koji su im bili postavljeni. Tada su korištena i iskustva stečena u gradu u prvoj godini ustanka. U junu 1944. Valter je obavjestio CK KPJ da je Mjesni komitet u prvi plan svoje aktivnosti postavio stvaranje, organizovanje i naoružavanje udarnih grupa, da se sve to odvija solidno i da su u tome dosta odmakli. Mjesec dana kasnije obavijestio je CK da najveći dio tih udarnih grupa, povezanih u odrede, ima i drugo oružje, ne samo puške.

Kada je Vrhovni štab dao direktivu da se pride pripremama organizacija NOP-a za učešće u operaciji oslobođenja Sarajeva, partijska organizacija u gradu bila je već u velikoj mjeri preovladala teškoće nastale kao posljedica provala policije u njene redove i u druge organizacije NOP-a u toku 1942. i 1943. godine. Te teškoće su se osjećale sve do jeseni 1943., jer je partijska organizacija bila oslabljena zbog hapšenja i odlaska mnogih članova u jedinice NOV. Bili su pohapšeni i maltretirani brojni pripadnici NOP-a i drugi građani na koje se oslanjala Partija. U gradu je vladao strah od hapšenja, ubijanja, koncentracionih logora i drugih zlostavljanja, uprkos ta-

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Načelnik OZNE u vreme izvođenja sarajevske operacije.

Veselje naroda na Baščaršiji u jutro 6. aprila 1945.

kvim okolnostima, u gradu je bilo već tada svakome jasno, ko je pratilo zbivanja na bojištima, da će fašisti izgubiti rat i da su snage narodnooslobodilačkog pokreta postale odlučujući faktor na jugoslovenskom bojištu. I jedno i drugo je jasno govorilo o pobjedonosnom ishodu narodnooslobodilačke borbe, što je hrabriло i podsticalo da sve više građana prilazi narodnooslobodilačkom pokretu.

Upućivanje u Sarajevo Vladimira Perića Valtera, darovitog i neustrašivog revolucionara, za sekretara partijske organizacije, u septembru 1943. godine, doprinijelo je da se od tog mjeseca do aprila 1944. sredi i brojčano ojača partijska organizacija. Bilo je formirano Mjesno povjereništvo KPJ, (kasnije Mjesni komitet), obnovljena je partijska tehnika i uspostavljena stalna radio-veza s Vrhovnim štabom NOVJ, CK KPJ i PK KPJ za BiH. U tom kratkom razdoblju poboljšao se njen metod rada i djelovanja, jer se zasnivao na temeljitu poznavanju prilika u gradu i procjeni političkih i drugih kvaliteta pripadnika NOP-a. Brže se dolazilo do zaključka kako treba koristiti sposobnosti i veze patriotski raspoloženih gradana. Partijska organizacija se posebno založila za prodiranje uticaja NOP-a u neprijateljske vojne formacije i institucije. Nastojalo se u njima stvoriti uporišta koja će se koristiti u obavještajne svrhe, kurirske zadatke, za snabdijevanje jedinica NOVJ oružjem, sanitetskim materijalom, vojnom opremom i za druge potrebe i prilike.

Ovakva orientacija u djelovanju Partije u gradu, a prema tome i NOP-a, bila je od velike pomoći partijskoj organizaciji, partizanskim odredima i operativnim jedinicama NOVJ koje su djelovale u Sarajevskom regionu. Takvo djelovanje i orientaciju partijske organizacije grada zahtjevali su viši partijski forumi i Vrhovni štab. Iz

Dane Olbina prvi s leva prati izlaganje na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji

tih razloga bila je zajednička težnja svih činilaca da se stvore i osiguraju što stabilnije i sigurnije međusobne veze. Iz do tada stečenih iskustava znalo se da kurirske veze često nisu sigurne i da su spore, te da obavještenja i podaci, ako stignu kasno na odredište, gube na svojoj vrijednosti, pa se uporno nastojalo da se veze sa Vrhovnim štabom, CK KPJ i PK uspostave putem radio-stanica. To je ostvareno početkom 1944. godine. Nekoliko saradnika narodnooslobodilačkog pokreta, koji su radili u domobranskom Drajarnom centru, koristili su radio-stanicu toga centra za potrebe NOP-a skoro do oslobođenja Sarajeva. Brzo i sigurno prenošenje poruka, podataka i direktiva bilo je veoma značajno za donošenje odluka najviših vojnih i partijskih tijela, i za pružanje najneposrednije pomoći partijskoj organizaciji Sarajeva. Iz sačuvanih knjiga depeša Vrhovnog Štaba i Petog korpusa može se zaključiti da je radio-veza bila skoro svakodnevna, a nekada je ostvarivana i više puta dnevno.

Poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a uslijedila je vrlo intenzivna aktivnost Partije da se pripadnici NOP-a u gradu što temeljitije upoznaju sa značajem i sadržajem odluka AVNOJ-a, situacijom na frontovima, a naročito na našem bojištu. To je ulijevalo povjerenje građanima u pobjedu narodnooslobodilačke borbe i u snagu našeg pokreta. Ta saznanja su doprinijela da se vrši i produbljuje politička diferencijacija u redovima neopredijeljenih građana i da se ubrza njihovo pristupanje NOP-u. Intenzivan politički rad je istovremeno doprinosio suprotstavljanju i raskrinkavanju četničke propagande i drugih kontrarevolucionarnih snaga koje su zagovarale da se poslije rata vrate odnosi na kojima se zasnivala predratna Jugoslavija. Taj 543

preovlađujući uticaj pokreta na političko opredjeljenje građana Sarajeva pozitivno se odražavao i na politička opredjeljenja stanovništva u unutrašnjosti Bosne i Hercegovine.

Organizacije NOP-a vrlo vješto su koristile saradnike u neprijateljskim vojnim formacijama i institucijama, te su pravovremeno dolazile do obavještenja o namjerama i akcijama neprijatelja i brže su reagirali. To je pomoglo da su spriječavana hapšenja i onemogućavale povale policije u organizaciju. Ugroženi ljudi su odmah sklanjani u, za te potrebe rezervisane stanove i potom su upućivani na slobodnu teritoriju. Ovakav metod rada i postignuti rezultati doprinosili su da je uticaj NOP-a u gradu, iz dana u dan do kraja rata bio sve veći. Treba istaći da su — i pored odlaska u NOP brojnih aktivista, ta hapšenja i stradanja, naročito pred kraj rata — u narodnooslobodilačkom pokretu pred oslobođenje grada djelovala 53 člana KPJ i kandidata za člana KPJ, oko 60 članova SKOJ-a, oko 400 članova USAOJ-a i oko 4.000 drugih pripadnika NOP-a uključenih u razne aktive po kvartovima, ustanovama i preduzećima.

Pripreme za sarajevsku operaciju unijele su nove zahtjeve i sadržaje u rad svih organizacija NOP-a. Trebalo je u svim tim organizacijama pojačati disciplinu i konspiraciju, te preduzeti mјere da članovi udarnih grupa ovladaju oružjem, pratiti raspored i jačinu neprijateljskih jedinica, razmještaj i obezbjeđenje skladišta oružja, municije i vojne opreme, upoznavati političko raspoloženje rukovodećeg kadra u vojnim jedinicama, institucijama i preduzećima. Trebalo je jasno odrediti zadatke organizacija i organima NOP-a u borbi za oslobođenje grada. U drugoj polovini 1944. godine, kada se očijenilo da nisu daleko dani konačnog oslobođenja Sarajeva, Mjesni komitet je zaključio da se pride izradi tzv. plana odbrane grada i formirao je štab koji će se brinuti da se taj plan pripremi. U osnovi, pomenutim planom trebalo je predviđeti mјere za spriječavanje neprijatelja da razori objekte, preduzeća i ustanove od životnog značaja za grad, čuvanje i zaštitu kadrova, saradnju i pomoć operativnim jedinicama, smještaj za ranjenike i borce ako borbe budu dugo trajale, doček oslobođilaca itd. Prilikom procjena koliko je potrebno boraca u udarnim grupama za ostvarivanje predviđenog plana, došlo se do zaključka da će ih biti potrebno daleko više nego u tzv. redovnom stanju, to jest kada su grupe izvršavale borbene zadatke drugog karaktera, na kojima se provjeravala njihova spremnost i vršila obuka. Pored postojećih, morale su se stvarati nove i obezbijediti dovoljne rezerve. To je bilo neophodno i zbog toga što su mnogi članovi petorki, da bi izbjegli hapšenja, odlazili na slobodnu teritoriju, pa je njihova mјesta trebalo popunjavati drugim. U udarne grupe bili su uključeni članovi Partije, SKOJ-a, USAOJ-a i drugi aktivisti NOP-a. Prema istraživanjima vršenim u toku izrade edicije »Sarajevo u revoluciji«, došlo se do podataka da je u tim grupama bilo oko 1.500 obučenih i naoružanih boraca. To je, u odnosu na tadašnji broj stanovnika Sarajeva, bila srazmjerne najveća oružana formacija NOP-a u jednom okupiranom jugoslovenskom gradu.

Oružje za udarne grupe pokret je dobivao od svojih saradnika u Vojnotehničkom zavodu, domobrbranskim skladištima, Topničkom sklopu, u domobranskim posadama na Grdonju, Samovoznoj bojni i u oklopnom vozu. Oružje su prenosili članovi udarnih grupa, najče-

Jugoslovenska i Savezničke zastave na velikom narodnom mitingu 8. aprila
1945. u Sarajevu

šće uniformisani kao neprijateljski vojnici, blizu predviđenih sklađišta. Bilo ih je osam većih i više manjih, priručnih. Ona su bila raspoređena tako da budu što bliže udarnim grupama i objektima koje je trebalo sačuvati ili da se što lakše upotrijebe za napad na neprijatelja. Za neka skladišta znalo je samo određeno lice. Najčešće se taj pripadnik NOP-a starao da oružje bude u ispravnom stanju. Teškoća u prenošenju i smještaju oružja bilo je u slučajevima kada ga je trebalo unijeti u krug preduzeća koja su bila dobro ograđena, čiji su ulazi bili strogo kontrolisani, a ona locirana u rjeđe naseljenom dijelu grada. Takav je bio slučaj sa dopremom i smještajem oružja u Glavnoj željezničkoj radionici.

Postoji više izvora o količini i vrsti oružja kojim je raspolagao narodnooslobodilački pokret pred oslobođenjem Sarajeva. Po mojoj procjeni, najvjeroatniji su oni podaci po kojima je NOP raspolagao sa oko 1.800 pušaka, 9 puškomitraljeza, 135 pištolja i 2.000 bombi. To je značajno naoružanje, ako je u rukama hrabrih i uvježbanih boraca.

Pripremama, koje je trebalo izvršiti prema predvidenom planu odbrane, rukovodio je Mjesni komitet. On je imao slijedeća tijela i službe: Štab udarnih grupa (zvao se Komanda odbrane grada), Vojni komitet (to je bio partijski biro za rad u domobranskim jedinicama), Organizacija zaštite naroda — OZN-u sa kartotekom, u koju su unošeni podaci o funkcionerima i službenicima u okupatorском aparatu, ustaškom pokretu i drugim saradnicima neprijatelja, Radio-centar, smješten u domobranskom Dojavnom centru, pod istim krovom gdje se nalazila i njemačka radio-stanica. Ovako smješten, naš radio-

545

Rodoljub Colaković, ministar u vladu BiH govori na mitingu 8. aprila 1945.

-centar neprijatelj nije uspio otkriti. U njemu je, pored domobranske, bila i jedna radio-stanica koju je za NOP iz italijanskog konzulata izvukao pripadnik NOP-a Sulejman Sarić. Pet dana prije oslobođenja grada, po Valterovom naređenju, prebačena je u stan Borislava Sarabe i tu montirana. Na taj način su održavane veze sa Štabom Petog korpusa. Petog aprila 1945. svi saradnici NOP-a iz do-

Olga Marasović, član mjesnog komiteta KPJ Sarajeva govori na mitingu 8. aprila 1945.

mobranskog Dojavnog centra sklonjeni su u jedan stan na Bjelavama i tu su sačekali oslobođenje grada. Pored pobrojanih, Komitet je imao i Službu za prikupljanje naoružanja i opreme. Ovakvu organizaciju trebalo je provjeravati i osposobljavati da bi u određenom momentu mogla biti sposobna za akciju, ali ju je do tada trebalo sačuvati od neprijatelja.

Kao što je poznato, fašistički okupator i ustaše Sarajevo su pretvorili u jedno od najvećih svojih uporišta u borbi protiv NOV-a i našeg pokreta uopšte. Nastojali su da u njemu onemoguće djelovanje KPJ i NOP-a i da uz pomoć četnika izoluju grad od njegove okoline i teritorije Bosne i Hercegovine. Pošto su bili primorani da se iz južnih dijelova Balkanskog poluostrva povlače preko Bosne i Her-

547

cegovine, Sarajevo je i pred kraj rata u vojnom pogledu za njih i dalje bilo veoma značajno. Iz tih razloga, zajedno sa ustašama, nastojali su ga zadržati sve dok se te snage ne izvuku prema sjeveru. Međutim, bilo im je jasno nekoliko mjeseci prije sarajevske operacije da moraju napustiti grad. Zbog toga su postali još bezobzirniji i nemilosrdniji u svojim postupcima prema svakom ko im je bio sumnjiv; pljačkali su i odvlačili materijalna dobra i druge vrijednosti kojih su se mogli dočepati. U februaru 1945. godine u Sarajevo je stigao specijalni opunomoćnik Ante Pavelića, Maks Luburić. Imao je zadatak da preduzme sve mjere koje bi usporile napredovanje Narodnooslobodilačke vojske iz Hercegovine prema Sarajevu i da spriječi raspad vlasti NDH-a u gradu. Luburić je u svoje ruke preuzeo svoju vojnu, policijsku i civilnu vlast i počeo je da bezobzirno provodi represalije. Od 11. februara do 4. aprila 1945. ubijena su 323 lica. Dovoljna je bila i najmanja sumnja ustaških dousnika pa da osumnjičeni izgubi život. U toj atmosferi straha, u gradu su se morale pojačati mjere opreza, i svaki onaj za kojeg bi se interesovala policija ili ustaše, morao se sklanjati i naći načina da napusti grad. Mnogi građani su tada pohapšeni i u poslednjim transportima iz Sarajeva upućeni u koncentracioni logor Jasenovac, gdje su ubijeni. Ukupan broj žrtava fašističkog terora u Sarajevu je preko 9.000 ljudi. Među tim transportovanim i ubijenim u Jasenovcu bilo je i više članova KPJ, SKOJ-a i drugih pripadnika NOP-a.

U martu 1945. godine Mjesni komitet je od saradnika i obavještajaca NOP-a Gvide Svarca dobio autentičnu kopiju Plana njemačke odbrane grada iz Komande generala Katnera. Taj je plan najhitnije vezom dostavljen Štabu Petog porkusa. Poslužio je za planiranje sarajevske operacije. I Mjesni komitet, prilikom konačnog rasporeda udarnih grupa, imao je u vidu i taj plan. Kada su Nijemci otkrili da je nestala ta kopija, ocijenili su, još jednom, da u gradu djeluje dobro organizovana snaga NOP-a. Zbog toga su očekivali da može doći do ustanka u gradu.

Odluku o počinjanju akcije udarnih grupa u gradu Komitet je donio 3. aprila. Sutradan, u zapadnim dijelovima grada primjećeno je povlačenje neprijateljskih jedinica. Komitet je odredio da se aktivisti pokreta povuku iz stanova; da udarne grupe, preobučene u neprijateljske uniforme, danonoćno patroliraju po gradu i da prate kretanje neprijatelja; da zaštite predviđene objekte u gradu; da krenu u susret jedinicama JA kako bi im poslužile na način kako to one budu zahtijevale. Gradski narodnooslobodilački odbor i Gradski odbor AFŽ-a dobili su zadatak da pripreme stanove za smještaj ranjenika i boraca, ako to prilike budu zahtijevale, i da pripreme doček oslobođiocima. Poznato je da je za tu svrhu bilo pripremljeno 90 zastava Demokratske Federativne Jugoslavije i saveznika, kojima je bio okičen grad na dan oslobođenja, te da je izvježban hor koji je pjevao himnu »Hej Sloveni«, internacionalu i borbene partizanske pjesme. Nakon provjere spremnosti borbenih grupa u toku noći, između 4. i 5. aprila, podijeljeno im je oružje iz skladišta, te su kretnuli na zadatke. Tada su i jedinice JA krenule u grad.

Zahvaljujući udarnim grupama, najvažniji objekti u gradu bili su sačuvani, tako da se nakon 6. aprila, kada je grad oslobođen, stane u njemu moglo brzo normalizovati. Međutim, neprijatelj je ipak

Predstavnici savezničkih misija prate defile oslobođenja Sarajeva

uspio da realizuje jedan dio onog što je naumio. Uništio je štampariju bivšeg lista »Jugoslovenska pošta«, teško je oštetio zgradu Druge gimnazije; minirao magacin municije na Humu; zapalio skladište u Fabrici duvana, te oštetio neke objekte i instalacije u Glavnoj željezničkoj radionici i u njoj lokomotive koje su čekale na opravku.

Udarne grupe sa Hrida i Bistrika na vrijeme su zaposjele i sačuvale Hidrocentral Hrid, Željezničku stanicu, veliki željeznički vijadukt i blok zgrada Trećeg domobranskog zbora.

Udarne grupe sa Vratnika, Bjelava, Koševa, Centra, Mejtaša, Medreseta i Budakovica pomogle su jedinicama Trećeg korpusa da ovladaju, predveče 5. aprila, dijelom grada na desnoj obali Miljacke uzvodno od Koševskog potoka.

Do žešćih okršaja udarnih grupa s neprijateljem došlo je naročito oko Glavne pošte, Električne centrale i Tvornice duhana, kada je neprijatelj nekoliko puta pokušavao da prodre do njih da bi ih minirao. U tim i drugim okršajima palo je 20 pripadnika udarnih grupa, od kojih su trojica ostala nepoznata. U noći između 5. i 6. aprila u Brankovoj ulici poginuo je i sekretar Mjesnog komiteta Vladimir Perić Valter, kada je od Električne centrale kretao u Fabriku duhana da ubrza gašenje požara. Neprijatelj je noću između 4. i 5. aprila postavio oko 200 kg eksploziva sa kablovima i drugim uređajima za miniranje u Glavnoj željezničkoj radionici. Prije nego što su tome prišli, zatvorili su u posebnu prostoriju, u krugu radionice, zatečene vatrogasce, stražare i dežurne službenike i spriječili svaki ulazak u radionicu. Kada su pripreme za miniranje bile završene, pustili su zatvorene da se sklone prije paljenja mina. Izlažući se po- **549**

gibiji, pripadnik NOP-a inž. Stanko Budimir uspio je da presječe kablove i ukloni mine u montaži lokomotiva i u još nekim objektima, te da spriječi eksplodiranje oko 100 kg dinamita. Na taj način spasio je od razaranja najvažnije odjeljenje radionice — montažu lokomotiva.

Prema predviđenom planu, 5. aprila udarne grupe su zaposjele većinu preduzeća i ustanova i spriječile svako dalje oštećenje objekata, uništavanje arhiva, dokumenata i samovolju.

Prvih dana poslije oslobođenja Sarajeva i njegove okoline, u jedinice JA stupilo je preko 9.000 mladića i djevojaka. Oni su učestvovali u borbama do konačnog oslobođenja zemlje, 15. maja 1945. godine. U tim borbama, a posebno onim oko Karlovca, palo je više desetina tih boraca. Ukupan broj poginulih boraca NOR-a, gradana Sarajeva, jeste oko 1.890, ali to nije konačan broj poginulih.

Sarajevo je davalо svoј obol oružanoj borbi i revoluciji u toku čitavog narodnooslobodilačkog rata. U prvoj godini, u organizovanju partizanskih odreda, prvenstveno u okolini grada, dajući kadrove i borce, kao i svestranu materijalnu i političku podršku. U toku ratnih godina u redove Narodnooslobodilačke vojske, odnosno JA, otišlo je preko 6.000 gradana Sarajeva. Učešće gradana Sarajeva u sarajevskoj operaciji predstavlja kontinuitet tog patriotskog raspoloženja ogromne većine i ubjedenja da oslobođenje grada mora da bude i djelo njih samih. Samo tako shvaćanje i patriotska svijest mogli su podstaći omladinu i druge da se u danima strahovitog terora u okupiranom gradu spreme i naoružaju da bi dali svoj doprinos i u poslijednjim borbama za konačno oslobođenje Sarajeva. Na kraju treba reći da je bilo potrebno mnogo hrabrosti i odlučnosti da bi se istrajalo u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, u danima kada je sloboda bila na nesagledivim daljinama. To je bilo neophodno i onda kada je ona bila na vidiku. To se može s pravom tvrditi i za borce i pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta Sarajeva.

Sarajevska operacija velika vojna i politička pobjeda naše narodnooslobodilačke vojske

General-pukovnik Džemil Šarac²

Siri rejon Sarajeva imao je za okupatora i kvislinge veliki vojni, politički i privredni značaj. Neprijatelj je nastojao da taj prostor sa brojnim komunikacijama i objektima u centralnom dijelu Jugoslavije sačuva u uslovima kada je inicijativa bila na strani NOVJ, da ga koristi kao operacijsku osnovicu za manevar svojih operativnih i drugih sastava, u vrijeme priprema i izvođenja napadnih operacija protiv jedinica NOVJ, i da ga što duže zadrži, u skladu sa svojim strategijskim interesima i mogućnostima u vrijeme završnih sudara naših i njemačko-kvislinških snaga na jugoslovenskom tlu — kada je njemačka vrhovna komanda nastojala, neuspješno uostalom, da izvuče svoju balkansku grupaciju ispod udara naše armije. U završnoj etapi rata njemačko-kvislinške snage na prostoru Sarajeva osiguravale su desni bok njemačkog fronta, koji se protezao južno i sjeverno od r. Save, prema našoj 2, 1. i 3. armiji, i dalje, u Mađarsku prema sovjetskim snagama, služile za prihvatanje njemačke balkanske grupacije koja se povlačila, probijajući se, uz teške gubitke u sudarima s našim jedinicama, preko Crne Gore i Sandžaka na zapad. U februaru njemačka grupacija na tom prostoru obezbjedivala je povlačenje njemačko-kvislinških snaga tučenih u mostarskoj operaciji.

Može se s razlogom tvrditi da je širi rejon Sarajeva za njemačko-kvislinške snage predstavljao najvažniji objekat južno od Save i na teritoriji BiH, pogotovo u situaciji koja je stvorena u zimu 1944/45. i u vrijeme odvijanja sarajevske operacije.

Uz podršku kvislinga, okupator je nastojao gotovo do kraja rata da na toj prostoriji osigura elementarne uslove za eksploataciju materijalnih i ljudskih izvora za potrebe svojih oružanih snaga i ratne privrede, te za sprečavanje ili bar ograničavanje mogućnosti da naš narodnooslobodilački pokret koristi taj prostor, ljudske i materijalne izvore za razvoj narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Okupator i kvislinzi, pored svojih političkih i drugih mehanizama, u Sarajevu su obično držali snage ravne ojačanoj diviziji i znatne policijske snage. U uporištima oko grada, na širem prostoru, obično u zahvatu komunikacija, neprijatelj je držao snage od čete do

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Načelnik političkog odjeljenja 5. korpusa.

Džemil Sarac diskutuje na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. Levo od njega general-potpukovnik Drago Rakočević

ojačanog bataljona, a povremeno i jače sastave. Sve je to dopunjavano ustaškom i muslimanskim milicijom i četnicima, te razgranatom obavještajnom službom u gradovima i jednom broju sela. Za trajnije posjedanje dijelova teritorije oko Sarajeva, neprijatelj nije imao dovoljno snaga, odnosno nije se usudivao da duže vrijeme posjeda dijelove tog prostora i izlaže svoje manje sastave udarima partizanskih odreda, a kasnije i krupnih jedinica NOVJ — brigada i divizija. Takav raspored okupatorsko-kvislinških sastava bio je čest na prostoru zapadno od komunikacije Sarajevo — Kiseljak — Bušovača — Lašva, uključujući i dio visočkog kraja.

Pokazalo se da slobodna teritorija nije uvijek vezana za prisustvo dijelova naših oružanih snaga. Zavisilo je od političkog raspoloženja stanovništva, njegove većine. Naravno, prisustvo partijskih i drugih organizacija NOVJ, pogotovo naših oružanih snaga u tim regionima, bitno je uticalo da se odnos snaga pomjera u korist NOB i revolucije.

Okupator i kvislinzi nisu imali dovoljno oružanih snaga, policije i njenih doušnika da pokriju i kontrolisu svaki dio grada Sarajeva, svaku ulicu, mahalu i kuću. Od političkog opredjeljenja i spremnosti stanovništva da se bori i u najtežim uslovima, od čvrstine i aktivnosti organizacija KPJ i SKOJ-a i drugih snaga NOP-a, u najvećoj mjeri zavisilo je da li je ovaj ili onaj dio grada ili ulice okupirana, poluslobodna ili slobodna teritorija. U zimu 1944/45. godine i početkom proljeća njemačko-kvislinške snage u gradu bile su, vjerovatno, brojne nego bilo kada u toku rata. Upravo u to vrijeme rasla je mreža

naših naoružanih grupa. Izrasla je mala vojska odlučnih 1.500 boraca, u skućenim slobodnim međuprostorima u zaposjednutom gradu.³

Glavnina njemačkih i kvislinških snaga bila je obično vezana za obezbjeđenje Sarajeva i šireg prostora oko grada, posebno manjih gr'adova, komunikacija, industrijskih, i drugih objekata.

Neprijatelj je, osloncem na svoja uporišta, povremeno izvodio aktivna dejstva ne angažujući nikad sve svoje efektive. U operacijama koje su poznate pod imenom »ofanziva« upotrebljavao je svoju glavninu, polazeći od radikalnih ciljeva. Povremeni ispadi većih ili manjih taktičkih grupa na slobodnu teritoriju bili su najčešći vid aktivnih dejstava njemačko-kvislinških snaga. Ta dejstva imala su za cilj osiguranje pojedinih objekata, potiskivanje i nanošenje gubitaka našim snagama, demonstriranje sile, pljačku i represalije nad stanovništvom, mobilizaciju ljudstva, itd. Za dejstvo u našoj pozadini, na slobodnoj i poluslobodnoj teritoriji, okupator se oslanjao na ustашke i četničke grupe, na manje. »Branderburg« i lovačke sastave, i razgranatu obavještajnu mrežu.

Nosioci aktivnih dejstava, naročito onih radi ostvarenja radikalnih ciljeva, bile su njemačke trupe, pa ustаше, rjeđe domobrani, a dijelom i pokretljiviji četnički sastavi, dok je milicija i većina četnika, uglavnom, nastojala da kontroliše »svolu teritoriju«, osigurava pozadinu i bokove njemačkih snaga i za njihov račun izvršava zadatke pozadinskog obezbedenja.

U rejonu Sarajeva, kao i na jugoslovenskom ratištu u cjelini, kvislinzi su imali pomoćnu ulogu u odnosu na snage okupatora, a svim beznačajne u političkom i vojnem odlučivanju, dok su okupatore dostizali, a ponegdje i prestizali u sprovođenju genocida nad stanovništvom.

Zbog dejstva naših oružanih snaga i raznovrsnih oblika borbe i otpora stanovništva, stepen eksploatacije naših prirodnih i materijalnih izvora, mobilizacije i angažovanja naših ljudskih izvora, posebno »naplata« okupacionih troškova bili su neuporedivo niži nego što su to Nijemci postizali u drugim evropskim mzemljama. Osiguranje eksploatacije željezne rude i proizvoda, uglja, drveta, hrane, itd., posebno hercegovačkog boksita, bilo je stalno u centru pažnje njemačkih snaga. I u direktivi njemačke vrhovne komande, uključujući i onu od novembra 1944. godine, ističe se zahtjev da se mora »garantovati korišćenje rudnika boksita«. Ti zahtjevi su uticali na vojne mjere, ciljeve, grupisanje i dejstva njemačkih snaga — počevši od aprilskog rata, u toku četvrte ofanzive i gotovo do kraja rata. Postoji i podatak da je u toku rata prosječna godišnja proizvodnja gvozdene rude u Varešu pala na 40% u odnosu na nivo u 1939. godini. Bilo bi vrijedno analizirati da li su svi naši štabovi i jedinice dovoljno uvažavali te činjenice i iskoristili sve mogućnosti da nanesu neprijatelju i veće gubitke.

Ljudstvo koje je uspio da mobiliše u svoje oružane sastave neprijatelj nije mogao da koristi van jugoslovenskog prostora. Napro-

³ »Sarajevo u revoluciji«, tom IV, str. 676.

tiv, okupator je morao dovoditi znatne snage sa drugih ratišta i iz svoje dubine, i angažovati ih protiv naše vojske.

Vezanost neprijatelja za Sarajevo i druge objekte, mogućnost da trajno kontroliše druge prostore, uz naprezanje da ponovo zaposjedne dijelove teritorije koje je imao pod svojom vlašću i više puta gubio, neprekidno sužavanje, uz povremene oscilacije, stvarno kontrolišanje teritorije i mogućnosti manevra, stalni i sve veći nedostatak žive sile i sredstava, i sve slabija politička podrška dijela stanovništva, koje je imalo sve manje iluzija o ciljevima i mogućnostima okupatora, postepeno, ali izrazito pomjeranje odnosa snaga u korist NOVJ i NOP-a na jugoslovenskom prostoru, osnovne su karakteristike položaja i slabosti njemačkih snaga i u rejonu Sarajeva, koje su postojale sve izrazitije što je rat duže trajao. Sve teže se mogao odgadati konačni rasplet. Finale tog procesa završen je oslobođenjem zemlje i pobedom socijalističke revolucije.

Petnaestog aprila Nijemci su ušli u Sarajevo. Buržoaziji i vojnim vrhovima nije bilo do otpora. Odbili su zahtjeve dobrovoljaca — komunista i drugih da se uključe u vojsku. Stajao sam s Remzom Omanovićem⁴ ispred bivše Hipotekarne banke u današnjoj Titovoj ulici, kada se pojavila njemačka prethodnica. Bilo je tužno i sramotno: osvajači ulaze u rodni grad bez otpora, a na nekim od oklopnih vozila i kamiona sjede naši izrodi i pokazuju put okupatoru. Neki oko nas, pozdravljali su ispruženom rukom njemačku soldatesku. Većina ljudi po pločnicima stajala je mirno — bili su zabrinuti i ogorčeni. Neki su plakali i brzo se razilazili. Taj događaj pamtim kao najveće poniženje.

Jugoslovenska buržoazija, sve njene frakcije i u Bosni i Hercegovini, dvor, generalitet i dio klera, naročito višeg, potvrđili su u apriškom ratu svoju nesposobnost, kapitulantsku, izdajničku i anacionalnu prirodu. Komunisti i ostali rodoljubi, i pored poznatih nastojanja, nisu mogli u toj poplavi izdaje vladajućih izmjeniti tok stvari. Iz tih velikih privilegovanih sredina regrušivali su se nosioci kvislinstva, nacionalnih i vjerskih raskola i satiranja u službi okupatora.

Dvadeset i drugog juna počela je masovna hajka na komuniste i ostale antifašistički orijentisane gradane. Vodili su je Nijemci, kvislinci i njihova vojska potkazivača. Fašističke grupe urlale su tih dana gradom, slavile nastupanje njemačke vojske na sovjetsko-njemačkom frontu, likovale i prijetile.

Dio gradana imao je iluzije o namjerama okupatora i kvislina, krivo cijenio odnos snaga u svjetskim razmjerama i u zemlji, a nejasan im je bio ishod rata. Neki su vjerovali u pobjedu fašističkih sila, a drugi u pobjedu zapadnih kapitalističkih aržava i njihovu presudnu ulogu u odlučivanju o sudbini naše zemlje poslije rata. Te iluzije i nejasnoće postepeno će nestajati tokom rata, zahvaljujući upornom radu komunista i drugih aktivista NOB-a, posebno pobjedama NOVJ i cjelokupne uspješne prakse našeg oslobođilačkog i revolucionarnog pokreta, te pobjedama vojski antihitlerovske koalicije. Kvislinci (ustaše, četnici, i dr.) sve više će se kompromitovati svojom protivnarodnom politikom u službi okupatora, a posebno zvjerstvima nad stanovništvom.

554 ⁴ Remzo Omanović i njegova sestra Razija pali su u NOR-u.

*Dr Zaim Sarac, predsjednik gradskog narodnooslobodilačkog odbora Sarajeva,
govori borcima Jugoslovenske armije 7. aprila 1945.*

U početnom periodu rata nije bilo mnogo građana, koji su u uslovima terora i prijetnji smrću bili spremni, na primjer, da ponude stan ilegalcima, čuvaju ili prenose oružje ili letke, drže partijsku tehniku u svojoj kući. Bilo je među poštenim ljudima, rodoljubima i preplašenih za živote najbližih, pa su se, pritisnuti vijestima o brzom 555

prodiranju njemačkih snaga ka istoku i teškom položaju Velike Britanije, povlačili u sebe i izbjegavali kontakte sa aktivistima NOP-a.

Ni u Sarajevu 1941. i u godinama narodnooslobodilačkog rata komunisti i drugi borci za nacionalno i socijalno oslobođenje nisu bili sami. Imali su podršku sve većeg broja građana, posebno omladine. Hiljade građana, i onih koji su do rata bili politički nezainteresovani, a neki čak opterećeni raznim predrasudama o KPJ, pristupali su NOPJ. Sarajevo je sve više pokazivalo svoju pravu dušu, svoje ogromne oslobođilačke i revolucionarne potencijale. Većina stanovništva u gradu smatrala je izdaju zemlje najtežim zločinom, a uključivanje u NOVJ i sve druge oblike borbe i otpora, kao i kažnjavanje okupatorskih hordi i kvislinga, neodložnim zadatkom svih rodoljuba. U toku NOR-a, do oslobođenja grada, oko šest hiljada građana Sarajeva uključilo se u jedinice naše narodne vojske, a poslije oslobođenja još nekoliko hiljada. Od toga je poginulo oko 1.200 boraca. Hiljade građana sudjelovalo je u drugim oblicima otpora. Oko dviće hiljade boraca i više od devet hiljada žrtava fašističkog terora, građana Sarajeva, palo je u NOB-u. Među palim borcima je i blizu 800 aktivista NOP-a u gradu. — Ilegalni rad je tražio velike žrtve. Večini gubici sarajevske partiskske i skojevske organizacije i drugih patriota, aktivista NOP-a i brojne žrtve fašističkog terora nisu pokolebali većinu građana Sarajeva da izdrže u borbi.⁵

U procjeni komande njemačke grupacije u rejonu Sarajeva uoči sarajevske operacije, kaže se: »... u slučaju napada na Sarajevo ... mora se računati sa ustankom u unutrašnjosti grada«.⁶ Tako su Nijemci cijenili raspoloženje stanovništva i mogućnosti naših snaga u gradu. Pored operativno-strategijske operacije, u kojoj su se nalažile njemačko-kvislinške snage u dolini r. Bosne, u Sremu i šire, što je svakako bilo presudno da njemačka komanda, uz dozvolu Hitlera, donese odluku da njemačka grupacija napusti rejon Sarajeva, bez upuštanja u uporniju odbranu, uticala je i procjena odnosa snaga na sarajevskom području, podrazumijevajući tu i faktor snaga otpora u gradu. Po značaju i rezultatima borbi, oružanog jezgra unutrašnjeg otpora u gradu, još više, po potencijalnim prijetnjama okupatorsko-kvislinškoj grupaciji, može se govoriti o početnim elementima ustanka u Sarajevu, jer se on slijedi s dejstvima naših jedinica, koje su kršile otpor glavnine neprijateljske grupacije na prilazima gradu. Svojim dejstvima, ti naši oružani sastavi, u sklopu borbe i otpora fronta NOP-a u gradu, privlačili su i dijelove njemačko-kvislinške grupacije koji bi, inače, bili angažovani na frontu i otežavali nastupanje naših jedinica, nosilaca operacije.

Nijemci su konačno bili primorani da se orijentisu na elastičnu, manevarsku odbranu i da se povlače dolinom r. Bosne na sjever, trpeći teške gubitke. Kvislinške snage su se raspadale, a oni koji su okrvavili ruke u borbi protiv sopstvenog naroda, bježali su zajedno sa njemačkim jedinicama ili se povlačili u predjelu što dalje od komunikacija. Postepeni proces osipanja kvislinških redova prerastao je u rasulo u završnom dijelu sarajevske operacije. U upornoj borbi

⁵ »Sarajevo u revoluciji«, tom IV, str. 649, i dalje. Dokumentacija SUBNOR-a grada Sarajeva.

⁶ »Sarajevo u revoluciji«, tom IV, str. 683.

Sulejman Filipović, ministar šuma i ruda u vladi Demokratske Federativne Jugoslavije, govori na mitingu 8. aprila 1945.

za ljude, komunisti su činili sve da se u redovima domobrana, četnika i muslimanske milicije pojačavaju kolebanje i procesi otpadanja, osvješćivanja i privlačenja na pozicije NOP-a. Žnali su da je među njima bilo mnogo prisilno mobilisanih seljaka i radnika, koji se nisu uprljali zločinima u službi okupatora. Naravno, snagu NOP-u davala su, prije svega, dejstva naših jedinica, razvoj situacije na bojnom polju, cjelokupna uspješna oslobođilačka i revolucionarna praksa naše vojske i NOP-a na čitavom jugoslovenskom prostoru. Poli- 557

tički rad u dijelu stanovništva, koji je neko vrijeme pogrešno procjenjivao suštinu politike, snagu i perspektivu okupatora i njegovih slugu, direktno obraćanje pripadnicima lokalnih kvislinških sastava, postupci sa onima koji su prelazili na našu stranu i sa zarobljenicima, doprinosili su ovim procesima. Rezultati su, kao što je poznato, bili izuzetni i na području Sarajeva i na čitavom našem ratištu.

Kada se sa ove distance razmišlja o mogućim modifikacijama u inače uspješno izvedenoj napadnoj operaciji, moglo bi se ukazati na slijedeće:

— nije došlo do onog »klasičnog« napada na grad, uz ubacivanje jačih dijelova, što je bilo gotovo tipično za naše snage u NOR-u. Za to se navode i razlozi: solidno pripremljena odbrana nije »... pružala mogućnost za infiltracije naših jačih jedinica u grad prije i za vrijeme napada, iako je ta mogućnost u našem opštem planu bila predviđena«. i drugo. Raspoloženje izrazite većine gradana u vrijeme izvođenja operacije, posebno postojanje organizovanih i dobro vodenih snaga NOP-a, dopušta da se zamisao o ubacivanju dijela snaga ocijeni ostvarljivom;

— nije potrebno da se ovdje prepostavljam varijante ubacivanja naših jačih dijelova u grad, koje je rukovodstvo operacije razmatralo u početnim procejenama, ali, vjerujem da je operacija potrajala, odnosno da je odbrana bila upornija, da bi naše snage težile ubacivanju svojih dijelova, koji bi u sadejstvu sa postojećom mrežom udarnih grupa mogli da okupe i veći broj dobrovoljaca u gradu i odigraju značajnu ulogu u slamanju otpora njemačko-kvislinških snaga. Naši iskusni štabovi, uz pomoć organa NOP-a u gradu, mogli bi da pronađu rješenja za nesumnjivo složene taktičko-tehničke probleme ubacivanja i tjesnog sadejstva sa udarnim grupama;

— o nekim pitanjima grupisanja i upotrebe snaga sjeverno od Sarajeva bilo je riječi, posebno u vrijednom prilogu komandanta naših snaga u operaciji. Ukaživanje na mogućnost pretvaranja po mnogo čemu ostvarenog operativnog okruženja u veći uspjeh izgleda realno. Čini se da je u stvorenoj situaciji, uz postojeći odnos snaga, bilo moguće izdvojiti i jaču rezervu, čije bi prirodno mjesto bilo sjeverno odnosno sjeverozapadno od Sarajeva. Operativni štab bi u tom slučaju raspolagao dovoljnim snagama da interveniše na sasvim vjerovatnom pravcu izvlačenja glavnine okružene grupacije. Ne vidi se da bi ta neprijateljska grupacija mogla da očekuje efikasniju neposrednu podršku njemačkih snaga na prostoru donjeg toka r. Bosne, upletenih u borbe sa jakim snagama naše 2. armije. Uticaj tih njemačkih snaga, ako je riječ o položaju sarajevske grupacije, svodio se, u stvari, na njihov prihvrat. Naša grupa brigada u rejonu Zenice bila je element naših prednosti.

*

**

Sarajevska operacija zaslužuje da se izučava i pamti posebno po koncentraciji i angažovanju naših krupnih snaga — razmjera jedne armije, u zimskim uslovima, na brdsko-planinskom zemljишtu, protiv žilavog i iskusnog neprijatelja, koji je imao dovoljno vremena da

organizuje odbranu po dubini, na zemljištu koje je zaposjeo, kada je riječ o gradu i još nekim objektima, još 1941. godine; po organizaciji komandovanja i sadejstva, naročito sadejstva sa snagama u gradu — brojnim naoružanim grupama i moćnom organizacijom NOP-a; po rješavanju problema pozadinskog obezbjeđenja i po dostignutom operativnom okruženju neprijateljske grupacije od blizu četrdeset hiljada ljudi, pretežno njemačkih trupa, čvrsto opredijeljenih da se bore i izvlače sa vrućeg jugoslovenskog tla, i, konačno, po ukupnim vojnim i političkim rezultatima operacije. U sarajevskoj operaciji ispoljen je visok moral naših ratnika, krvlju i životima oko 5.500 hiljada naših boraca potvrđena je spremnost da se bore u svim dijelovima Jugoslavije, sa punim entuzijazmom i istrajnošću. Takvo realno shvaćanje jedinstva sudbina naših naroda i narodnosti, jedinstva u borbi za stvaranje socijalističke Jugoslavije, bilo je uslov naših istorijskih uspjeha u NOR-u. Ono je i danas i u budućnosti uslov opstanka i razvoja SFRJ, domovine svih naših naroda i narodnosti. Izgradnja zemlje i njeni odbrana jesu najšira osnova za okupljanje i djelejanje svih naših rodoljuba na osnovama strategije jugoslavenskog društva i njegove avangarde.

Sarajevska operacija predstavlja vojnu i političku pobjedu naše narodne vojske i NOP-a. Sarajevo ima značajno mjesto u NOB-u i socijalističkoj revoluciji — po doprinosu, ostvarivanju narodnih idea i po žrtvama koje je dalo za te ciljeve, a NOB i socijalistička revolucija u Jugoslaviji u drugom svjetskom ratu i, uopšte, u borbi za mir i progres čovečanstva. Taj istorijski doprinos i žrtve naroda Jugoslavije, predvodjenih Komunističkom partijom Jugoslavije, sa Titom na čelu, ne može niko umanjiti ni brisati — ni na Istoku ni na Zapadu. Još manje to mogu domaći elementi, koji nastoje umanjiti ulogu Jugoslavije, posebno NOVJ, u drugom svjetskom ratu i braćnici slugu okupatora, koji se pripremaju i pozivaju na nove izdaje u slučaju agresije na našu domovinu.

Po sie drlji dani okupatorske tiranije u Sarajevu¹

Slavko Dadić

Ovaj moj rad se odnosi, većim dijelom, na vrijeme pred oslobođenje Sarajeva, uglavnom na februar, mart i pet dana aprila 1945. godine. Ja sam u to vrijeme bio dak četvrtog razreda Srednje tehničke škole (mašinski odsjek) i skojevac u novosarajevskoj organizaciji.

Za četiri godine okupacije u uslovima streljani, gladovanja nevinih maltretiranja i zlostavljanja građani našeg grada su podnijeli ogromne žrtve. Kako se približavao dugo očekivani dan oslobođenja, bili su jedinstveniji nego ikad ranije, naročito u jednom — istjerati okupatora i njegove domaće sluge što prije. Budno je praćen razvoj događaja na frontu, radovali su se oslobođenju svake stope naše napućene zemlje i željno očekivali nove vijesti preko Radio-Beograda. Dovoljan je bio pogled pa da se međusobno razumiju. Okupator je bio svjestan otpora građana koji se ispoljavao od diverzija i sabotaža do dostojanstvene šutnje i prezira. Daleko više od toga, okupatora je brinula organizovana djelatnost ilegalnog pokreta u gradu i nezadrživo nadiranje operativnih jedinica NOVJ, odnosno, JA prema Sarajevu.

Poslednje dane okupacije Sarajevo je dočekalo organizovano. Po red partijske i skojevske organizacije koje su imale uticaja u svakoj fabrici, ulici i naselju, postojao je Gradski narodnooslobodilački odbor, Gradski odbor Narodnog fronta, Gradski odbor Antifašističkog fronta žena, a što je posebno značajno, ogromno iskustvo ilegalnog rada i veliki politički uticaj narodnooslobodilačkog pokreta među građanima. Konstantno je radila partijska tehnika koja je, iako u vrlo teškim uslovima strogo ilegalnog rada, uspješno obavljala svoj posao. Štampani su leci, proglaši, obavještenja, radio — vijesti itd. Radio — veze Mjesnog komiteta KPJ radile su do oslobođenja Sarajeva. U jednom od izvještaja koje je Vladimir Perić Valter, sekretar Mjesnog komiteta KPJ, poslao Operativnom štabu Grupe korpusa, pred oslobođenje Sarajeva, stoji da u Sarajevu veliki broj pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta čeka na dati znak.

Pod neposrednim rukovodstvom sekretara Mjesnog komiteta KPJ Valtera, pored ostalog, bile su udarne grupe i obavještajna služba. Meni je tek poslije oslobođenja Sarajeva bilo jasno zašto je moj skojevski rukovodilac Drago Baković, od mene i ostalih članova SKOJ-a, tražio da ga stalno obavještavamo o zapažanjima kao što

¹ Objavljeno u ediciji »Sarajevo u Revoluciji«.

su: kako se pojedini gradani snabdijevaju prehrambenim artiklima i tekstilnom robom, ko je uselio u stanove Jevreja i Srba koji su odvedeni, ko je uzimao njihov namještaj, gdje se nalazi koja jedinica okupatorske vojske ili domaćih izdajnika, koliko broji vojnika, itd. To su, u stvari, bili zadaci naše obavještajne službe koja je uspjela da za najveći broj saradnika, pristalica ili političkih doušnika okupatora registruje, na posebnim kartonima, mnoga njihova zlodjela, pljačke, korupciju i slično. Ti kartoni su korišteni poslije oslobođenja kao vrlo pogodan materijal prilikom dokazivanja ponašanja pojedinača za vrijeme okupacije. Dešavalo se da mnogi ostanu zapanjeni istinitošću podataka sa kojima raspolažu partizani.

Okupator je nastojao svim silama, uz maksimalno korištenje ratne tehnike i ogromnog broja ljudi, da osigura prolaz dolinom rijeke Bosne. Shvatajući svu nemoć da zaustavi napredovanje NOV, nije birao sredstva ni metode u ostvarivanju svoga cilja. Sarajevski garnizon je tada predstavljao glavno stjecište okupatorovih vojnih snaga 1 privjesaka domaćih izdajnika. Većina neprijateljskih formacija koje su se povlačile iz Srbije, istočne Bosne i Hercegovine, okupila se u Sarajevu i nizvodno uz rijeku Bosnu. Ovaj pravac okupatoru je služio za povlačenje.

Nijemci su, kao i ustaše, imali dovoljno dokaza za to da je front naših snaga u gradu dobro organizovan, naročito poslije nestanka Plana odbrane Sarajeva, koji se nalazio u komandi generala Katnera. Okupator se bojao pobune u gradu pa je preuzeo sve mјere koje je imao na raspolaganju. Posebno je značajan sastanak u vili »Braun«, koji su organizovali Nijemci, i dolazak u Sarajevo ustaškog pukovnika Vjekoslava Luburića Maksa, sa grupom ustaških koljača, a s ciljem da se na najgori represivan način spriječi očekivana pobuna u gradu, odnosno ustanak kako su to oni okvalifikovali.

General Katner, glavni komandant njemačkih, ustaško-četničkih i domobranksih jedinica na ovom području, organizovao je 17. februara 1945. godine u vili »Braun« sastanak sa svim potčinjenim komandantima. Cilj sastanka je bio dogovor o odbrani Sarajeva. Zaključeno je da Sarajevo treba braniti »pod svaku cijenu«. Plan odbrane je obuhvato ne samo grad sa izričitom naznakom pojedinih objekata već i šire područje. Sve je ovo rađeno s ciljem obezbjedenja nesmetanog povlačenja njemačkih jedinica iz pravca Višegrada i Mostara prema Bosanskom Brodu. Sastanku je prisustvovao i Luburić. Tu je, također, dogovoren kakve sve mјere treba preuzeti prema građanima, naročito prema aktivistima NOP-a.²

Uloga Luburića je bila da sa svojom »kaznenom ekspedicijom«, u stvari, grupom monstruoznih sadista i koljača, stvori atmosferu straha kako bi se njegove gazde sa svojom vojskom povukle bez većih gubitaka i zastoja. Taj prototip nečovjeka je uživao neograničeno povjerenje od Pavelića i njihovih gospodara Nijemaca. On je ranije bio komandant svih zloglasnih koncentracionih logora u Pavelićevoj državi. Pod njegovim rukovodstvom i uz njegovo lično učešće izmišljeni su najsvirepiji načini mučenja i ubijanja rodoljuba i nedužnog stanovništva. Ogrezao se u krvi poslije krstarenja po mnogim krajevima u NDH, došao je i u Sarajevo. Taj dolazak je bio tih, go-

² Pukovnik Mustafa Dizdarević, »Oslobodenje« od 10. aprila 1980. godine.

tovo nećujan. Nastojao je da se nezapaženo uvuče u grad. Međutim, samo nekoliko dana prije njegovog dolaska, javljeno je Mjesnom komitetu KPJ iz jedne pečatorenice, da je naručen pečat sa ustaškim grbom i natpisom: »Stožer pukovnika Luburića«. Jedna od prvih njegovih mjera sastojala se u tome da je, na bazi policijskih i drugih agenturnih podataka, otpočeo hapšenja svih gradana koji su bili označeni kao saradnici NOP-a. Razumije se, na tim spiskovima nalazili su se i mnogi patrioti, koji su, denucijsama i prokazivanjem raznih dousnika, pali pod udar Luburićevih zločinačkih mjera.

Mjesni komitet KPJ odmah je preuzeo posebne mjere opreza i stavio do znanja da svaka i najmanja greška, otkrivanje i nepažnja imaju za posljedicu — smrt.

Sarajevo, njegova bliža i dalja okolina, njegov centralni položaj u zemlji i vojnostrateški značaj ovog područja, bili su od velike važnosti i za NOB i za neprijatelja. Pored ostalog, okupator i njegove domaće sluge, u gradu su imali smještene brojne policijske i obavještajne službe od kojih su neke pokrivale šire područje. Oštrica njihove djelatnosti je bila usmjerena isključivo protiv NOP-a jer su ovim područjem, u velikom periodu rata, a naročito u ovim mjesecima 1945. godine, stalno prolazile »veze« prema ostalim centrima Jugoslavije, Vrhovnom štabu i CK KPJ.

Dolaskom u Sarajevo Luburić, koji je već imao instrukcije iz Zagreba, kao i na sastanku sa Nijemcima u vili »Braun«, svojom zapovjedi broj 1. od 18. 2. 1945. godine, obrazovao je štab od 9 članova pod nazivom »Stožer pukovnika Luburića«. Za glavara Stožera postavljen je ustaški pukovnik dr Muhamed Ridanović (ljekar iz Mostara). Odredio je i pet »stručnih saradnika« u Stožeru. Zapovjednik Stožera Milan Cigoje imao je posebnu grupu ustaša u čijem sastavu su bila dva oficira, pet podoficira i potreban broj ustaša, isprobanih koljača. Također je imenovao i Prijeki ratni vojni siid na čijem je čelu bio dr Oktavijan Sviđežić.

Prema izvještaju štaba II udarnog korpusa NOV i POJ, od 1. marta 1945. godine, broj 14.³ Luburić je, između ostalog, imao i zadatak da od izbjeglica iz Mostara i drugih krajeva i onih na koje je mislio da može računati formira dvije nove ustaške jedinice, ali do toga, razumljivo, nije ni došlo.

Luburić se smještajem potpuno izdvojio od postojećih ustaških i njemačkih štabova i jedinica. Za sebe i svoje krvnike najprije je rezervisao zgradu u bivšoj Sokolskoj ulici broj 10, danas Mis Irbina, a zatim je prešao u vilu zvanu »Folkert« ili »Berković« u Skenderiji ulici, a zadržao je i kuću trgovca Babunovića u Djenetića čikmi i prostorije restorana »Gradski podrum«. Te zgrade su preko noći postale »kuće užasa«.

U gradu je zavladao nevideni teror. Nastala su masovna hapšenja. Građani su u prvi mah pretpostavljali da se uhapšeni ljudi odvode u logore ili su u nekom od zatvora u Sarajevu. Luburić je nastojao da kroz vrlo prepredenu igru »Stožera«, »Sudova« i »Branitelja« sakrije pravu istinu, oslabi budnost i omogući svojoj rulji krvnika da lakše hvataju i ubijaju svakog ko se iole suprotstavlja strahovladi njegove bande.

³ Muzej grada Sarajeva. Zbirka NOB. UK. 2842.

Jedinice JA sve više su stezale obruč oko Sarajeva, a organizacije i spremnost NOP-a u gradu su neprestano jačali. Razjarene zvijeri okupatora i domaćih izdajnika užurbano i otvoreno su pljačkale sve do čega su mogli doći. Luburić se trudio svim silama da prikaže naoruđu »snagu« i »sigurnost« okupatora. O tome je pisao sarajevski ustaški »Novi list«, od 26. 2. 1945. godine, pod naslovom: »Puškom u ruci obranit ćemo Hrvatsku«. To je, u stvari, bio prikaz Luburićevog govora na sastanku uz večeru koju je priredio u bivšem »Gradskom podrumu«. Na tom sastanku su bili predstavnici njemačkih i hrvatskih oružanih snaga, ustaški ministar dr Vjekoslav Vrančić, Ivica Frković, ustaški vitez, predstavnici Hrvatskog stožera, Gradskog poglavarstva i svih sarajevskih društava, kako piše »Novi list«. Kakva je bila »snaga« i »sigurnost«, najbolje se vidi i po tome što je zgrada »gradskog podruma« (današnje kino »Romanija«) bila obezbjedena puškomitraljezima, ulica potpuno ispraznjena i zabranjeno kretanje svim prolaznicima i vojnicima.

U govoru koji je tom prilikom održao, između ostalog, Luburić je rekao: »Očuvali smo i uredili svoju državu da nam može pozavijjeti mnogi i mnogi narodi. Zatim: »Među ostalim dogadjajima, u zadnje vrijeme zabilježena je još jedna žrtva koju je dala Hercegovina, povlačenje naših oružanih snaga iz Mostara«, ili dalje: »Ima ih koji vide i opasnost za Sarajevo. Ali Sarajevo je bilo hrvatsko i ostaće uvijek hrvatsko. Sarajevo će se boriti u Mostaru, na Drini, u Konjicu i gdje god hoćete itd.«⁴

Luburić je tako bjesnio. Svoju »borbenost« pokazivao je uvijek na isti način — mučenjem i ubijanjem golorukih. Svoju surovost i brutalnost podjednako je ispoljavao i na vojnicima, a naročito domobranima. Na smrt je osudio i streljaо predsjednika domobranskog ustaškog suda u Sarajevu Ivana Klikića, zato što se je »ognješio« o ustaške zakone, prilikom suđenja izričao je blage kazne i studio ustašama. Kud god je Luburić prolazio, za njim su ostajali pustoš, tuga i bol.

27. marta 1945. godine ulice Sarajeva bile su izljepljene plakatima sa imenima i presudama tobožnjih prestupnika protiv tzv. NDH.⁵

Od 85 imenovanih rodoljuba, 44 su osuđena na smrt strijeljanjem, a ostali na vremenske kazne od 3 godine do doživotne robije, dok su trojica osuđenih na smrt strijeljanjem »pomilovani« odlukom Luburića i osuđeni na vremenske kazne. Na plakatima su naznačeni brojevi i datumi presuda. Tako iskonstruisanim plakatima o navodnim suđnjima, pomilovanjima i slično, Luburić je želio da prikaže kako postupa po nekakvim zakonima. Da bi prikazao tu svoju »zakonitu rabotu«, dešavalo se i to da u nedostatku branitelja, prilikom improvizovanih suđenja, član sudskog vijeća preuzme tu ulogu. To je, u stvari, bio vrlo smišljen paravan iskusnog zločinca i prefiguriran način skrivanja najkravavijih svirepih zločina. Veoma mali je broj preživjelih, onih koji su osuđeni na vremenske kazne, a vrlo veliki onih koji su mučeni i ubijani a da nigdje nisu zapisani osim u srcima rodbine i prijatelja.

⁴ Sarajevski »Novi list«, br. 1162 od 26. 2. 1945.

⁵ Na plakatima piše:

»Prieki ratni sud stožera pukovnika Luburića u Sarajevu radi djela protiv obstanka Nezavisne Države Hrvatske iz 98. t. 1., 2., 3., 4., 5., 6. i 7. K. z. osudio je... (imena ovdje izostavljena primj. Red.).

Taj isti Prijek ratni sud, pukovnika Luburića, osudio je na kaznu smrti strijeljanjem Josipa i Sarlotu Focht. Za izvršenje smrtne kazne nad ovim pripadnicima NOP-a Sud je donio posebnu Odluku o vremenu i načinu izvršenja kazne. Odlukom je precizirano da se kazna smrti izvrši u utorak 13. ožujka 1945. godine u 16 sati, da kaznom rukovodi ustaški natporučnik Stjepan Cer koji je odgovoran da neki osuđenik, prije izvršenja kazne ne pobegne. Da im se, ako to budu zahtijevali, dodijeli svećenik njihove vjeroispovijesti. Da kaznu izvrši deset momaka i da časnik — liječnik ustanovi smrt osuđenika. Na kraju, odgovorni Cerjak treba da sačini zapisnik o izvršenju kazne, itd.⁶ I ovo je jedan od pokušaja dokazivanja »zakonitog« rada tih organa.

Sarajevom su svaki dan kružile nove viesti o hapšenju, odvođenju i strijeljanju. Mnogi građani, među kojima je bilo žena i djece, odvedeni su tih dana a da se nikada nije saznalo za njihovu sudbinu. Većina je transportovana u zloglasni logor Jasenovac i тамо likvidirana. Kada je ponestalo vagona za transport u logore, mnoga nova mjesta u Sarajevu su, pored Vraća, Berkovića vile, Benbaše i drugih, postala stratišta. Cesto su se čuli pucnji na Kozijoj čupriji, iza Vojnog logora, na Bakarevcu i drugim mjestima. Redarstveni čas je pomjerен i počinjao je u 18.00 sati. I to vrijeme im nije bilo dovoljno da iskale svoj bijes. Po danu su izvodili na ulice ranije uhapšene ilegalce koji su im služili kao mamač. Svaki onaj ko bi im se približio i sa njima razgovarao, bio bi uhapšen. Dovoljno je bilo da ustaše čuju i neprovjeren podatak o nečijoj simpatiji prema NOP-u, pa da ga liše slobode.

Tako je, npr. u Odredbi Redarstva oružničkih snaga, broj 153/taj. 1945. od 30. 1. 1945. godine, rečeno: »Redarstvo oružanih snaga ispostava Sarajevo određuje premetačnu stana i uhićenje g. Sabrije ..., domobran iz Samovozne bojne, a dobro ga poznaje šofer od generala Gačića. Imade navodno kožni kaput. Postoji sumnja da ilegalno djeluje.«⁷ Ovaj podatak jasno govori koliko su ustaše uspaničene. Nisu uspjeli saznati ni prezime tom čovjeku, a izdaju nalog za hapšenje, koje je u to vrijeme predstavljalo smrt.⁸

Luburić se dovijao na razne, već isprobane načine da bi prikrio svoju zločinačku djelatnost. Tako je, npr., često objavljivano u dnevnoj štampi da se vrše racije s ciljem pronalaženja sakrivenih živežnih namirnica. Ponekad su objavljivana imena uhvaćenih švercera, kazne i si. Međutim, providnost lažnog prikazivanja ogleda se u tome što je 6. marta 1945. godine Večernji list objavio javni poziv građanstvu: »Ukoliko je prilikom posljednjih opsežnih racija na tajna sklađista živežnih namirnica učinjeno »nešto krivo« da se obrate pismeno Stožeru pukovnika Maksa Luburića jer postoji posebno imenovano povjerenstvo kome je na čelu ustaški muftija dopukovnik PTS-a hadži-hafiz Akif ef. Handžić.«⁹

Ustaše su osjećale da imaju cijeli grad protiv sebe. Da bi još više zastrašivali građane, ustaše su noću između 27. i 28. marta 1945.

⁶ Sarajevski »Novi list«, br. 1192. od 3. travnja 1945, presuda Ukp 2.45 od 10. ožujka 1945.

⁷ Muzej grada Sarajeva, INV. br. 3618.

⁸ Riječ je o Sabriji Musiću (Red.).

⁹ Sarajevski »Novi list«, br. 1172. od 6. ožujka 1945.

godine objesili na Marindvoru, od Fabrike duvana do Zemaljskog muzeja, 55 građana.¹⁰

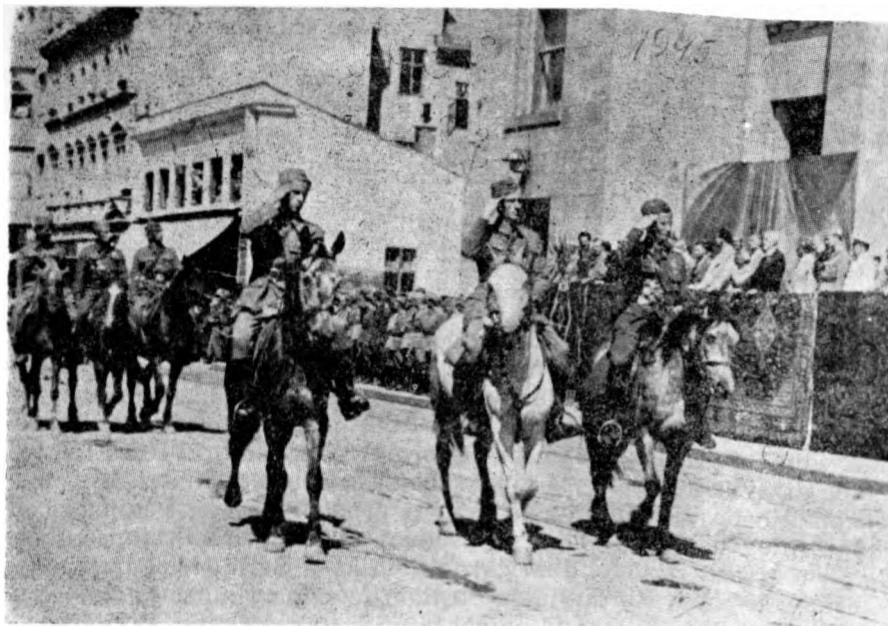
Ustaše nisu birale ni vjeru ni naciju. Tu je bilo Srba, Muslimana, Hrvata, muškaraca i žena, mlađih i starijih. Među obješenima bio je i jedan broj policijskih činovnika. Prema kazivanjima nekih građana koji su stanovali u neposrednoj blizini, jedan broj obješenih donesen je već poubijan, a drugi su ubijeni vješanjem. Čuli su se pucnji. Pijani, krvožedni koljači tjerali su neke žrtve da pjevaju, tukli ih kundacima i pendrecima pa tek onda objesili. Kao razlog vješanja, u Večernjem listu od 28. 3. 1945. godine, objavljeno je: »Kazna odmazde vješanjem zbog djela umorstva i atentata«. Navodno u vremenu od 22. do 24. marta 1945. godine ubijena su četiri policijska agenta. Na obavijesti o odmazdi vješanjem stoji kratko obrazloženje: »jer su bili djelatni članovi protudržavnih organizacija, postrojenih u »petorke« sa zadaćom da vrše atentate na predstavnike hrvatskih vojnih i građanskih vlasti, pozornim tvorivima dižu u zrak pojedine državne zgrade, vrše djela sabotaže i druge protudržavne čine, te konačno provedu unutarnji udar u gradu Sarajevu«. Bojazan od »unutarnjeg udara« je sigurno osnovni razlog svirepih represalija. To je, u stvari, razlog Luburićevog dolaska u Sarajevo. Pored toga, ustaško i gestapovsko divljanje dostiglo je svoj vrhunac kada su saznali za nestanak jednog od najznačajnijih dokumenata — Plana odbrane grada, koji se nalazio u kasi potpukovnika Vedela, načelnika štaba, generala Hajnca Katnera, koji je jedini imao ključ od kase. Prema utvrđenim podacima, Plan je naša obaveštajna služba, preko Valtera i jednog domobranskog oficira, pribavila i dostavila Operativnom štabu Grupe korpusa JA, pa je tako pružena veoma značajna informacija za uspješnu borbu za oslobođenje Sarajeva. Pored uhapšenih nekoliko stotina pripadnika NOP-a, pa i potpuno nevinih građana, u zatvoru se našlo i 25 njemačkih vojnika i 150 pripadnika oružanih snaga NDH.

Vijest o vješanju brzo se proširila Sarajevom. Najbolji pregled stravičnog događaja imali su putnici tramvaja koji je prolazio drugom stranom ulice. Građani, puni revolta, stiskali su zube i pesnice, okretali glave i reagovali. To su ustaše pretpostavljale, pa su u svaki tramvaj ubacivali po jednog ili više agenata koji bi odmah hapsili one koji reaguju. Tako je, prema priči vozača Petra Jurića, i mlada konduktorka Ružica Seibol izguibila život samo zato što je rekla: »Sto ovo rade, pobogu?«.

To nije uplašilo Sarajlje. I pored toga, bilo je građana koji su prolazili ispred stražara odađući posljednju poštu ubijenim. Mnogi su i po nekoliko puta prolazili u namjeri da prepoznačaju nekoga — rođaka, komšiju ili, pak, druga. Tako je i kćerka obješenog Mustafe Ćemalovića, 19-godišnja Adila, došla da posljednji put vidi oca. Nije mogla izdržati da ne potrči i još jednom zagrlji ubijenog oca, na njenu sreću, spotakla se i pala. U tom momentu, iz krvnikove mašinke rafal je prešao iznad njene glave. Slučajnost je htjela da ostane živa.

Tek poslije oslobođenja Sarajeva otkrivena je prava istina i pronađeni su jezivi dokazi zločinačkog nasilja nad Sarajlijama. Najstrašnija zvjerstva odigrala su se u vili »Berković«. Ta zgrada je bila obe-

¹⁰ Imena izostavljena.

*Stab parade na defileu jedinica Jugoslovenske armije u oslobođenom Sarajevu
7. aprila 1945.*

zbijedena načičkanim puškomitrailjezima, stalnim stražama i patrolama ustaša. Podrumske prostorije pretvorene su u najkravavije mučilište. Ljudi koji su stanovali u neposrednoj blizini, često su čuli užasne krike, vapaje, jauke i pucnje. Luburićevi zločinci su nastojali da prikriju stvarnost koja se je odigravala u toj kući. Neprestano je svirala bučna muzika. Ali to nije moglo da prikrije boli. U ovoj »kući užasa« pronadena su stravična svjedočanstva. U parku su otkopana 23 unakažena leša, na samo pola metra dubine, a potoci zgrušane krvi prekrili su podrumske prostorije. Mesarske čenjele, kazani za kuvanje živih ljudi, bodeži, pegle, dugački ekseri,¹¹ dlijeta, razna klješta itd. — predstavlјali su sredstva za mučenje. Izgleda to je bio jedini alat kojim su Luburić i njemu slični gradili NDH. Na presudama je jasno pisalo: »Kazna smrti strijeljanjem«. Zar su svi ovi »rekviziti« bili potrebni za strijeljanje. Kako su izvršavane kazne, to najbolje svjedoče otkopani leševi. Lica i ostali dijelovi tijela su im bili do te mjere unakaženi da ih je bilo teško prepoznati. Jedan broj su prepoznali po odjeći ili izrazitim karakteristikama na tijelu koje nisu uništene.

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, Federalne Bosne i Hercegovine je detaljnim provjeravanjem ustanovila ukupno 323 žrtve Luburićeve »krvave tiranije« od 18. februara do 4. aprila 1945. godine u gradu Sarajevu.¹²

Cijeneći stvarnost onaku kakva jeste partijska organizacija grada preduzela je čitav niz raznih mjera u pogledu konspiracije,

¹¹ A-RSUP, cit. Odluka Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.

Raščišćavanje ruševina u oslobođenom Sarajevu, aprila 1945. godine

sklanjanja ljudi i potrebnih materijala. Preduzete su maksimalne mjere opreza i budnosti jer bi svaka i najsitnija nesmotrenost imala za posljedicu jezivu smrt. Luburić i njegovi krvnici nisu mogli da sakriju počinjene zločine. Tinjao je revolt građana. Tako je i mladi skojevac Halid Nazečić zvani Rus odlučio da izvrši atentat na Luburića, iako mu naša ilegalna organizacija nije dala taj zadatak. Opsjednut idejom atentata, Halid je sam vršio pripreme. Njegovi roditelji i brat primijetili su da je uzbuden i nervozniji nego obično. Najčešće je sam odlazio od kuće u namjeri da proučava kretanje Luburića. Jednog martovskog dana, Luburić je u zgradu Narodnog pozorišta na Obali pripremio neku svečanost, vjerovatno u namjeri da još jednom demonstrira »snagu i moć« pred konačno rasulo svoje države. Halid je to saznao i uspio da se progura sa još jednim skojevcem među građane koji su bili okupljeni pred zgradom pozorišta. Postavio se na pogodno mjesto sa revolverom u džepu. U momentu kada se Luburić približavao mjestu gdje se nalazio neutsrašivi skojevac, Halid je trgnuo pištolj u namjeri da izvrši atentat. Tog časa udario ga je po ruci njegov drug koji se iznenada uplašio, misleći, valjda, da će na taj način izbjegći strašne posljedice za Halida i za sebe. Trebalo je samo nekoliko trenutaka da se brojni agenti i uniformisani stražari prosto sruče na Halida, oduzmu mu pištolj i odvedu ga u nepovrat.

U poslednjim danima divljanja, Luburić i njegova banda nisu iskalili svoj bijes krvnika samo na pojedincima. Krajem februara 1945. godine blokirana su naselja Ilidže, Hrasnice i Vrela Bosne. Odveden je veliki broj nevinih ljudi, od kojih je malo ostalo u životu. Dva dana prije oslobođenja ispruženi su svi ustaški zatvori, po naredenju Luburića. Preostali zatvorenici, njih oko 460, otprem- **567**

ljeni su posljednjim transportom za Jasenovac. Prema podacima Javnog tužilaštva NR Hrvatske, broj 105/48 od 13. 9. 1948. godine, a u vezi sa saslušanjem Emila Tuka i procesom protiv Ljube Miloša, potvrđuje se da su svi antifašisti iz Sarajeva (oko 460), koji su u aprilu 1945. godine upućeni u Jasenovac, nastradali tako što su otišli direktno u Gradinu na likvidaciju. Nisu uopšte došli u logor Jasenovac. Prema izjavi Ljube Miloša i ostalih optuženih jasenovačkih koljača, niko se iz ove grupe nije spasio. Brza likvidacija je izvršena zbog toga što su se ustaše spremale za povlačenje i nastojale uništiti što više tragove svojih zločina. Tako se broj Luburićevih žrtava u Sarajevu i njegovoj bližoj okolini popeo na 783, a vjerojatno ni taj broj nije potpun.

Opštepolitička situacija je bila takva da se približavao slom Trećeg Rajha. Crvena armija je nezadrživo hitala ka Berlinu, saveznici su nadirali sa zapada, a najveći dio naše zemlje je oslobođen. Ustaška država je imala svoja obilježja još samo u pojedinim mjestima. Skupa sa jedinicama okupatora povlačili su se razni kvislinzi i drugi saradnici.

Tih dana stigla je vijest da je Hitler dao saglasnost za napuštanje Sarajeva. Luburić je pobegao iz Sarajeva 4. aprila 1945. Tog istoga dana došao je u Sarajevo Ivica Frković, Pavelićev ministar, da realizuje nalog Pavelića za povlačenje. Pošto nije našao Luburića, nalog je predao ustaškom pukovniku Franji Sudaru, kao najstarijem ustaškom oficiru, po činu. Sudar je pismo o povlačenju pročitao pred oko 15 ustaških časnika, među kojima su bili: ustaški dopukovnik — hadži-hafiz Akif ef. Handžić, ustaški stožernik — Stjepan Barbarić, ustaški stožernik iz Mostara — Tomislav Mesić, ustaški bojnik — Dragutin Krema, ustaški bojnik — Kazimir Grulih, član Uleme Medžlisa Alija Aganović i drugi. Odmah je dat nalog za povlačenje svim vojnim jednicama i činovničkom aparatu. Tada je konstatovano da je za evakuaciju potrebljano 1.300 vagona samo za potrebe ustaša, međutim, Nijemci su imali dvije, a ustaše samo jednu kompoziciju od po 20 vagona za jedan dan. Pored toga, na aerodrom Raj lovac stigla su četiri transportna aviona u kojima će bježati ustaški glavari. Ustaške glavešine i drugi zlikovci uspaničeno organizuju bjekstvo i posljednjih ostataka raznih policijskih i drugih prirepaka. Zlikovci Ustaške tajne policije, Vojnog redarstva i Političkog odsjeka Župske redarstvene oblasti (ŽRO) vide se na svakom koraku. Vuku robu i druge dragocjenosti koje su ranije opljačkali. Mnogi su zaboravili prijatelje, a neki čak i porodice. Hvatali su se ko je za što stigao. Vozovi su prepuni, kada je poneštao vagona, korišteni su kamioni. Posijedni su krenuli pješice.

U gradu se osjeća neobična uznemirenost među vojnicima. Poraz je očit. Fašisti ga teško priznaju, bar ne javno. Ipak se desilo nešto što se nije moglo očekivati. Poslije podne 5. aprila, došlo je jedan njemački kapetan u kancelariju predsjednika tadašnjeg »Župskog odbora hrvatskog Crvenog križa«, dr Ivana Pavičića. Predao mu je pismo, na njemačkom jeziku, u kome piše: »Internacionalnom Crvenom krstu — Sarajevo. Pošto mi večeras napuštamo Sarajevo, to se pozivate da odmah preuzmete zarobljenički logor u Sarajevu — Vojvode Stepe ulica, u kome se nalaze zarobljenici — bolesnici od tifusa.« Iznenaden neočekivanim postupkom Nijemaca, dr Ivo

Sleva na desno: Veljko Stojaković, komandant 9. krajiške brigade, Ratko Bajić, sekretar Okružnog komiteta za Sarajevo i Puhača Mišo, politički komesar 9. krajiške brigade

Pavičić je odmah pošao sa još jednim službenikom Crvenog krsta da preuzme logor. Došao je u jednu drvenu baraku u kojoj je ugledao stravičan prizor. Ležalo je oko 100 bolesnih zarobljenika u dronjcima, ispaćenih i iznemoglih. Komandat logora nije imao ni spisak zarobljenika. Rekao je: »Važno je da Vam predam po broju ljudi«.

Dva dana prije oslobođenja, agenti ZRO, zajedno sa uhapšenim kriminalcima i prostitutkama, tovarili su na kamione arhivu Uprave Župskog redarstva sa namjerom da je spale u kotlovnici Fabrike duvana, dok je dio nepovjerljive archive, koja je pripadala političkom odsjeku, ranije spakovan i otpremljen u Zagreb.

Kotlovnica Fabrike duvana je bila najpogodnije mjesto za paljenje archive. Istina, kapacitet je bio mali, a vrijeme kratko, tako da je posljednji dan pred oslobođenje, sva prostorija u kojoj je smještena kotlovnica bila zatrpana raznim papirima i zapaljena. Međutim, ustaše, ipak, nisu uspjeli uništiti glavne fondove razne arhivske grade.

Naše udarne grupe sa Bistrika i Vratnika prve su stupile u akciju. Aktiv sa Bistrika, posebno njegov rukovodilac Galib Festa, angažovao se na čuvanju mostova na višegiadskoj pruzi i na Mijacki. Negdje oko podne, 5. aprila, Galib Festa je, u dogovoru sa nekim domobranskim oficirima, zauzeo zgradu divizije (današnja komanda VI armijske oblasti). I druga mjeseta u gradu, kao što su Električna centrala, Glavna pošta, Glvana željeznička radionica i Ložionica, bolje rečeno, cijeli željeznički čvor, most na Vrbanji, samostan u Kovačićima itd., ilegalni pokret je nastojao da zaštitи, u čemu je dobrom dijelom i uspio. Sve ove akcije su obavljene prije ulaska jedinica JA u Sarajevo. Najteže zadatke su imale udarne grupe koje su štitele objekte nizvodno od Vijećnice (Glavna pošta, Pravosudna palata, Električna centrala, Fabrika duvana itd). Okupator je želio te objekte potpuno uništiti.

Prilikom povlačenja, iako je većina neprijateljskih vojnika i civilnih činovnika vodila računa o spasavanju vlastite glave, bijes nije napuštao fašističke zločince. Njemačkim jedinicama, pod zaštitom tenkova, uspjelo je da unište neke administrativne zgrade, modernu rotaciju štamparije »Jugoslovenske pošte«, štampariju »Drina«, dva magacina, kotlovnici i neke mašine u Fabrići duvana. U noći od 5. na 6. april strahovito je odjeknula eksplozija tvrđave na Humu. Detonacija je bila tako silovita da je popucao veliki broj prozorskih stakala i srušene su mnoge trošne stambene zgrade. Prema nekim podacima, u tvrđavi je bilo oko 200 vagona avionskih bombi i druge municije.

Valter je nastojao da svugdje bude prisutan. Odlazio je od jedne do druge udarne grupe, utvrđivao stanje i procjenjivao situaciju i davao uputstva. Kada je bio u Pošti, saznao je za požar u Fabrići duvana. Tada je Vojo Osmokrović nazvao vatrogasce i naredio im da odmah krenu na gašenje požara. Zajedno sa pridošlim vatrogascima, Vojo i Valter su krenuli prema Fabrići duvana. Kada su stigli blizu fabrike, u današnju Brankovu ulicu, ispred broja 1, eksplodirala je granata od koje je na mjestu poginuo Valter, a Voji Osmokroviću su ozlijedene oči, dok su neki vatrogasci ranjeni.

Građani Sarajeva dočekali su šesti april 1945. godine, dan oslobođenja svoga grada, dan slobode, dan za koji su mnoge Sarajlije dale svoj život.

Posljednji sastanak Mjesnog komiteta u okupiranom gradu¹

Mira Stanišić-Popović

Medu najsnažnija i najupečatljivija sjećanja na dane moga rada u ilegalnoj organizaciji Sarajeva za vrijeme rata i neprijateljske okupacije, spadaju sjećanja na rad u danima neposredno pred oslobođenje Sarajeva.

Bilo je i ranije teških situacija i uzbudljivih dana i sati, dosta sastanaka na kojima se raspravljalo o situaciji, na kojima je trebalo donijeti važne odluke i odrediti neposredne zadatke i izvršioce tih zadataka. Ali ovaj posljednji sastanak Mjesnog komiteta pred oslobođenje grada razlikovao se od ranijih, jer je trebalo donijeti program rada i odrediti zadatke u vezi sa oslobođenjem.

Jasno, potpuno spremni morali smo očekivati posljednje borbe za Sarajevo i oko Sarajeva.

Trebalo je sačuvati od neprijatelja sve što se u to vrijeme moglo sačuvati, naročito ono što je stvoreno dugotrajnim revolucionarnim radom ne samo kroz četiri godine mukotrpne okupacije nego i u toku ranijih godina.

Zato su sastanci članova ilegalnog Mjesnog komiteta Sarajeva u to vrijeme imali naročiti pečat. Svi smo na sastanke dolazili u posebnom uzbudjenju, osjećajući da je došao kraj mukama ovoga grada i mukama njegovih gradana, da je pred nama jedan sasvim novi zadatak: sprječiti neprijatelja da u bijesu svog povlačenja ne uništi ono što je bilo neophodno za što bržu i bezbolniju obnovu i izgradnju oslobođenog grada.

Ne samo da je bilo važno sačuvati objekte neophodne za život grada već je od neprocjenjive važnosti bilo sačuvati i kadrove, prušane i odgojene u teškim uvjetima oslobođilačke borbe.

Nije to bio lagan zadatak u uvjetima, kada neprijatelj svjestan svoje nemoći i neposrednog poraza, nije birao način i sredstva da uništi ljude i objekte neophodne gradu i njegovom ponovnom rada.

Upravo u ovakovom momentu bilo je od neprocjenjive važnosti da se odrede naj neposredni i zadaci i da svako bude na pravom mjestu.

Sastanci Mjesnog komiteta održavani su sada ne samo u raznim stanovima već često i na ulici. Nije to bilo posebno sazivanje kao ranije, sa određenim dnevnim redom. Zbog velikog broja zadataka

¹ Objavljeno u ediciji »Sarajevo u Revoluciji«.

i zbog hitnosti njihovog izvršavanja, sada su se sastajali sa Valterom, političkim sekretarom, ili sa Safom Džinovićem, organizacionim sekretarom, samo oni drugovi koji su baš tada dobijali određeni zadatak. To su bili leteći sastanci, i to svakodnevno, jer se situacija u gradu svakog dana mijenjala. Ako smo htjeli biti na vrelu svih događaja, kontakti su morali biti vrlo česti, ponekad i nekoliko njih u danu.

Uz sve to bili smo bespriječno disciplinovani, bez čega se nije moglo zamisliti uspješno izvršavanje zadatka. Znali smo da je uz nas i veliki broj građana — rodoljuba spremnih za borbu na ovaj ili na onaj način, da će i oni sa nama učestvovati i da partijska organizacija mora usmjeriti tu borbu.

Svako je imao svoj sektor rada, s tim, da u slučaju potrebe i ostali učestvuju na realizaciji toga zadatka.

Pošto se radilo u najstrožim mjerama konspiracije, detalje svog zadatka znao je samo određeni drug, a pomoć, ako je bila potrebna, bogato mu je pružana.

Kako su bili posljednji dani, tj. sati okupatorove moći znali smo da se on neće lako predati i da će učiniti sve što može da do krajevog časa u svojoj agoniji, ostane drzak i svirep.

Sjećam se sastanka iz toga vremena u kući Borke Šarabe Bore. Kuća je bila bosanska, smještena na kraju ulice ispod Budakovića br. 24, sa velikom baštom preko koje se je moglo izaći na drugu ulicu.

Uvijek se pri izboru stanova za smještaj ilegalaca i njima neophodnih tehničkih sredstava (štamparije, radio-stanice i dr.) pazilo da u slučaju nužde, odstupnica bude moguća i u istoj kući smo prije par nedjelja iskopali sklonište pod zemljom, koje je služilo za smještaj ilegalnog materijala, a u slučaju nužne (iznenadne) racije, policijskog pretresa i sl.) mogla su se skloniti u tri lica. Sastanak je bio kratak. Tu su bili članovi Mjesnog komiteta: politički sekretar Vladimir Perić Valter, organizacioni sekretar Safa Džinović, Ančika Durić i ja. Sastanku su još prisustvovali August Batagelj iz Glavne željezničke radionice, Rade Barbarić iz VTZ-a i Vojo Osmokrović koga je Vrhovni štab poslao sa posebnim zadatkom — da pomogne u pripremama za oslobođenje Sarajeva.

Svi smo bili nekako puni radosti, jer smo osjećali da je oslobođenje Sarajeva pred vratima i da je kraj masovnim racijama, hapšenjima, vješanjima i svim oblicima šikaniranja fašističke propagande, pritiscima preko štampe, radija itd.

Došli smo spremni da primimo konkretne zadatke u kojima ćemo i mi, ovaj put javno, učestvovati u oslobođenju svoga grada.

Sastanak je otvorio Vladimir Perić Valter, Braco, kako smo ga mi zvali. Uzbudjen, kao i svi ostali, a po svom starom običaju, strog i odmjeren, bio je vrlo kratak i koncretan.

Ne znam po koji put je ponovo naglasio da i sada, u ovim posljednjim danima neprijateljske agonije, budnost, oprez i prisegnost mora odgovarati ozbiljnosti predstojećih događaja. Sa puno optimizma, dokazujući ponovno svoje izvanredne organizacione sposobnosti, 572 postavio je glavne zadatke:

1) Objekti od vitalne važnosti za život grada morali su biti sačuvani: Električna centrala, Željeznička stanica, Glavna pošta, Tvorница duhana i dr.

2) Radio-stanica je bila smještena malo podalje od mjesta i dijelova grada u kojima smo se većinom kretali.

Odlučeno je da se smjesti u stan Bore Sarabe, koji je bio prijstupačniji nama i u slučaju da policija suzi obruč oko grada. Zahodno sa stanicom treba da budu i drugovi koji obavljaju tehničke poslove oko otkucavanja depeša i održavanja te stanice.

3) Trebalo je sve imati pri ruci, trebalo je sve što se radilo, ratići sa velikom budnošću.

Konspirativnost je uvijek bila i ostala karakteristika partiskske organizacije, pa su sada poduzete vrlo stroge mjere i dat je nalog svim aktivistima da se povuku iz svojih legalnih stanova.

Osnovno mjerilo da se ljudi kao najvažniji faktor moraju sačuvati, ponovno je istaknuto.

4) Kao poseban zadatak naglašeno je da se pripreme zastave, da grad bude okićen onako kako to treba pri ulasku jedinica Narodnooslobodilačke vojske.

Briga nam je bila kako da pored jugoslovenske zastave izvjesimo i zastave saveznika. Tražilo se po leksikonima i drugim knjigama kako tačno izgledaju zastave Sovjetskog saveza, Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije.

Taj zadatak dobila je Cilika Hajnrih, koja je, uz pomoć nekoliko aktivistkinja, u stanu Bebe Price, sve to napravila i brižljivo sačuvala do 6. aprila — dana oslobođenja Sarajeva, kada su se zastave ponosno zavijorile na sarajevskim ulicama.

5) Cvjetko Rihtman, član aktiva profesora, dobio je zadatak da uvježba hor za pjevanje himne, internacionale i partizanskih pjesama.

Danas je teško i zamisliti kako je hor mogao vježbati i pjevati u jednom stanu usred okupiranog grada, na domaku ustaške policije, a pjevao je.

6) Utvrđeni su zadaci koje treba da preuzme na sebe već ranije formirani Narodnooslobodilački odbor grada Sarajeva, a isto tako i Gradski odbor Narodnooslobodačkog fronta Sarajeva. Te je zadatke preuzeo prof. Ante Martinović.

7) Određene su patrole koje će cijelu noć pred oslobođenje patrolirati gradom, pratiti povlačenje neprijateljskih jedinica i povezati se sa našom Narodnooslobodilačkom vojskom. Zato su bili zaduženi: Enver Krzić, Ante Milošević, Milan Cvijetić i drugi, a bili su obučeni u ustaške i domobranske uniforme.

Veče uoči oslobođenja Sarajeva u stanu Miše Besarovića date su posijedje upute i podijeljeno je oružje udarnim grupama i patrolama kojih je bio veliki broj i koje će se kretati gradom, svaka po svom zadatku.

8) Gradski odbor Antifašističkog fronta žena dobio je zadatak da organizira po kućama smještaj za eventualne ranjenike i borce koji su tako dugo bili izvan svojih kuća i topiline porodičnog doma.

Nakon sastanka, pošto je određeno vrijeme i mjesto na kojem će se podnijeti novi izvještaj, svi smo se razišli da bismo prionuli na posao. Došla je i noć između 5. i 6. aprila. Jedinice naše narodno-oslobodilačke vojske polako su kroz borbu ulazile u grad, a još na prilazima gradu poneke su se sastale sa našim patrolama i pojedini drugovima.

Ujutro 6. aprila 1945. Sarajevo je bilo oslobođeno. Gotovo svi zadaci unaprijed postavljeni organizovano su izvršavani. Ja sam te cijele noći u kući Sarabe dežurala pored naše radio-stanice, osluškivala pucnjavu i s uzbudnjem čekala čas kada ćemo Vrhovnom štabu poslati obavijest o oslobođenju grada.

U rano jutro pojavio se Vojo Osmokrović, ranjen i iznuren. Sa **velikim** uzbudnjem saopćio nam je da je Sarajevo oslobođeno i da je Valter poginuo.

Desilo se to nakon odbrane električne centrale, kada su njih dvojica pošli da vide šta je sa Tvornicom duhana. Baš u tom času mina, izbačena iz njemačkog bacača, rasprsnuvši se, ubila je Valtera, rukovodioca ilegalnog pokreta grada Sarajeva, a teško ranila Voju...

Udarne grupe—oblik borbe NOP-a u gradu¹

dr Dževad Softić

Poslije duževremenog obavljanja kurirskih zadataka (odlazaka iz Sarajeva na teren Konjičkog, Ramskog i Visočkofojničkog NOP odreda) i zadataka u udarnim grupama u gradu, definitivno sam po zadatku organizacije NOP-a, kao član SKOJ-a, napustio Sarajevo koncem avgusta 1944. godine i upućen u 17. NOU brigadu (raniji Ramski NOP odred). Na osnovi toga, a naročito uvidom u naše i neprijateljske dokumente i drugu raspoloživu građu i konsultovanjem brojnih učesnika NOP-a, članova naoružanih udarnih grupa u gradu, donekle sam u mogućnosti da dam, makar skroman, prilog i potvrdu u rasvjetljavanju ovog značajnog oblika aktivnosti NOP-a u gradu Sarajevu.

Od početka okupacije naše zemlje, u novim i neuporedivo pogoršanim i težim uslovima ilegalne djelatnosti, partijska i skojevska organizacija u Sarajevu sprovodili su razne vidove organizovanog otpora i borbe protiv okupatora i kvislinga. Pored ostalih, jedan od vanžih vidova borbe bio je stvaranje i aktivnost udarnih, borbenih grupa. Ovaj organizovani oblik za borbu — udarne grupe — u raznim periodima okupacije imao je i različite nazive. Tako se, na primjer, u našem gradu susrećemo sa nazivima, zavisno od vremena kada su nastali, »udarne grupe«, »borbene grupe«, »udarni odredi«, »vojne grupe«, »naoružane grupe«, »udarne trojke«, »petorke« itd.

Bez obzira na nazive na koje se nailazi u materijalima, dokumentima ili u napisima brojnih autora — učesnika NOP-a u tim akcijama, svrha stvaranja tih grupa i sadržaj njihovih akcija je gotovo isti. Zadaci koje su obavljali borci u ovim grupama određivani su od rukovodstva koje ih je organizovalo.

U periodu priprema i organizovanja oružane borbe i tokom cijele okupacije Sarajeva, udarne grupe su stvarane, uglavnom, od članova Partije i najborbenijih skojevac. To su bili, u stvari, najodlučniji i najhrabriji borci, u čijem je sastavu bilo najviše omladinaca. Pa i u dobima kada je sarajevska organizacija NOP-a doživljavala najteže udare — velike policijske provale i druga brojna hapšenja — aktivnost i doprinos udarnih grupa bili su od velikog značaja.

Naoružavanje članova Partije i SKOJ-a i organizovanje udarnih grupa u Sarajevu i ne samo u našem gradu zasniva se na odluci istorijskog Majskog savjetovanja KPJ u Zagrebu 1941. godine, koje je označilo opredjeljenje KPJ na oružanu borbu protiv fašističkih oku-

¹ Objavljeno u ediciji »Sarajevo u Revoluciji«.

patora. Na tom savjetovanju je, pored ostalog, zaključeno da se pri svim partijskim rukovodstvima organiziraju vojni komiteti koji će preuzeti prikupljanje oružja i ratnog materiala, da se obrazuju borbenе grupe i njihova priprema za oružane akcije, organizuje obavještajna služba itd.

U Mjesnom komitetu Partije za grad Sarajevo, za sprovođenje ovih zadataka sa Majskog savjetovanja, bio je direktno zadužen Nisim Albahari (u MK KPJ nije postojao poseban vojni komitet, ali su u isto vrijeme u Sarajevu djelovali Vojni komitet i Vojnoobavlještajni komitet pri PK KPJ za BiH). Pišući o ovim zadacima u tom vremenu, Nisim Albahari, između ostalog, navodi »U gradu smo, prilikom izvršavanja važnijih zadataka i kretanja ulicama, nosili oružje, a posebno kada smo organizovali obezbjedenje prilikom prebacivanja pojedinih drugova ...?«

Formiranju oružanih udarnih grupa, u sastavu od tri do deset članova, pristupilo se po odluci Mjesnog komiteta KPJ, tokom mjeseca juna 1941. godine.³ a o njihovoј aktivnosti se posebno raspravljalo na sjednici MK KPJ u drugoj polovini mjeseca jula iste godine.⁴

Jedan od osnovnih zadataka učesnika NOP-a u tom vremenu bio je da što više prikupe i nabave oružja i municije i da ovlađaju upotrebljom oružja i njegovim održavanjem. Jedan dio članova Partije, a posebno članova SKOJ-a dotad još nije imao prilike da se upozna sa upotrebljom vatrenog oružja, pošto nisu odslužili vojnu obavezu.

Nakon kapitulacije kraljevske jugoslovenske vojske, u mnogim sredinama bili su dostupni razno oružje, vojna oprema i municija. Bilo je neophodno obučiti naše ilegalce i buduće partizane u rukovanju oružjem. Kao primjer snalažljivosti i korišćenja najraznovrsnijih formi je dovitljivost Baneta Surbata koji je vodio omladince na strelište »circus-placa« da tu nauče bar naj osnovni je.⁵ Na taj način, kao i uz pomoć bivših učesnika u španskoj republikanskoj armiji i naših ljudi iz redova aktivnih i rezervnih oficira bivše kraljevske jugoslovenske vojske, gotovo svi drugovi iz Sarajeva, ne samo iz udarnih grupa, bili su i sposobljeni u rukovanju oružjem i naoružani prilikom odlaska u partizane. Usput rečeno, sa sobom su nosili i više od ličnog naoružanja; neki od njih i teške rance ili zavežljaje sa municijom. Udarne grupe bile su mnogima i prva škola partizanskog ratovanja. Tokom ustanka i docnije, mnogi od njih će postati i istaknuti vojni partisko-politički rukovodioци.

Zadaci koje su u Sarajevu izvršavali naoružani omladinci donekle su se razlikovali s obzirom na pojedine situacije i vremenska razdoblja, počev od onoga što navodi Rato Dugonjić za prvu godinu ustanka, pa do direktnog učešća u oružanim borbama za oslobođenje Sarajeva u završnim operacijama. U drugoj polovini 1941. i početkom 1942. godine, udarne grupe su bile gotovo masovno i široko organizovane. Po kazivanjima nekih članova MK KPJ i PK KPJ za BiH,

² »Sarajevo u revoluciji«, tom II, str. 52.

³ M. Perković: iz rada u MK SKOJ-a i MK KPJ »Sarajevo u revoluciji«, tom II, str. 748; Olga Marasović: NOP u gradu u prvoj godini ustanka, »Sarajevo u revoluciji«, tom II, str. 468.

⁴ Isto (M. Perković), str. 749.

⁵ R. Dugonjić: SKOJ od aprilske do ustaničkih dana, »Sarajevo u revoluciji«.

one su postojale gotovo u svakoj mahali i ulici. To je bilo naročito u vremenu kada se u štabovima partizanskih odreda razmišljalo i kada je planiran napad na sarajevski garnizon. Tada su udarne grupe u gradu dobole zadatko da svojim akcijama potpomognu partizanskim jedinicama, u granicama mogućnosti, sadejstvom iz grada.⁶

Da su udarne grupe predstavljale stvarnu snagu i ozbiljan oslonac NOP-a grada, pokazuju i podaci da su, u 1941. godini i kasnije, skoro svako veče izlazile iz grada grupe naoružanih komunista sa transportima materijala u Donje Biosko, Barice, Koševo ili Radavu, gdje su ih sačekivale na ugovorenim mjestima partizanske patrole koje su preuzimale taj dragocjeni materijal. Udarne grupe su prebačile na slobodnu teritoriju gotovo sve špance i članove Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, aktiviste i simpatizere NOP-a, delegacije iz Hrvatske i Slovenije na Vojno-političko savjetovanje u Stolicama, među kojima Radu Končara, Vladu Popovića, Mihu Marinka, Franca Leskovšeka, i brojne druge aktiviste.⁷ Da se radilo i o znatnim kolичinama materijala upućivanog iz grada, najbolje svjedoči i izvod iz pisma Vrhovnog štaba NOP i DVJ od 3. marta 1942. godine, upućenog Mjesnom komitetu KPJ Sarajevo, u kojem se kaže: »Kada šaljete transport sa municijom, šaljite sve za Vrhovni štab koji najbolje zna kojim je jedinicama ta municija najpotrebnija ..»,⁸

... U vremenu poslije Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a odnosno Drugog zasjedanja AVNOJ-a, tj. u tzv. Valterovom periodu u Sarajevu, zadaci na organizovanju, osposobljavanju i jačanju udarnih naoružanih grupa bili su, takođe, u središtu pažnje. U jednom izvještaju, koji Valter šalje iz Sarajeva 14. jula 1944. godine, između ostalog, stoji: »U vezi sa vrlo brzim raspletom dogadaja i sa potrebom da se bude pripremno na sve što bi moglo uslijediti, u prvi plan našega rada postavili smo stvaranje, organizovanje i naoružavanje naših udarnih grupa i odreda. Ne bude li krupnijih prepreka (mislim na neprijateljske atake) biće nam u mogućnosti da u velikoj mjeri pomognemo našoj vojsci pri njenim operacijama na sam grad. U tim pripremama smo već solidno odmakli«.⁹

Tu su i poruke da se može slobodno računati na pomoć iz grada, kao, na primjer, »... Mi smo poveli energične mjere da vas dočekamo kako pristojim«¹⁰

Možda samo jedna Valterova rečenica iz pisma koje je uputio Centralnom komitetu KPJ, 15. avgusta 1944. godine, najrječitije govori o unutrašnjoj organiziranoj snazi NOP-a: »Preko mjesnih organizacija i preko našeg partijskog biroa u vojsci organizovali smo, kako je već javljeno, naše vojne odrede. Najveći dio ima oružje i to ne samo puške ...«.

Udarne grupe, formirane po kvartovima, mahalama, većim ulicama, preduzećima, ustanovama, kao i neprijateljskim vojnim formacijama (ustanovama i jedinicama), kao oblik neprekidne aktivnosti

⁶ O. Marasović: NOP u gradu u prvoj godini ustanka, »Sarajevo u revoluciji«, tom II, str. 476.

⁷ S. Preda: Veze sa Romanjom, »Sarajevo u revoluciji«, tom II, str. 435.

⁸ Arhiv radničkog pokreta Jugoslavije, br. reg. 1942/93.

⁹ DII, FPKPJ, br. 3285/1.

¹⁰ DII, FOKKPJ, IsB, br. 4301.

NOP-a u gradu Sarajevu tokom cijelog NOR-a odigrale su posebnu ulogu i u pripremi za oslobođenje i u samom oslobođenju Sarajeva. Zahvaljujući dobro pripremljenom i razrađenom sistemu njihove organizacije, tj. organizacionom ustrojstvu, a naročito širini NOP-a i njegovom političkom jedinstvu, one su značajno doprinijele odbrani od neprijateljevog razaranja najvažnijih objekata, ometale ili parališale dejstva neprijateljskih jedinica i ostvarile organizovane dodire i sadejstva sa jedinicama Jugoslovenske armije. Tako, na primjer, u odnosu na pripremljenu neprijateljevu odbranu sarajevskog garnizona u završnim operacijama, komandant Operativnog štaba grupe korpusa, Radovan Vukanović, zapisao je: »Ovako pripremljena odbrana nije pružala mogućnost za infiltriranje naših jačih jedinica u grad prije i za vrijeme napada, ali je to donekle bilo nadoknađeno postojanjem u gradu ilegalnih grupa antifašističkih boraca koje su sačinjavali pretežno radnici. Te grune su osobito bile aktivne u posljednjoj fazi borbe za grad, kada je poginuo i njihov rukovodilac, sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo, Vladimir Perić Valter.«¹¹

Naoružane udarne grupe, same ili uz pomoć jedinica Jugoslovenske armije, uspjele su odbraniti i sačuvati značajne i vitalne objekte (Električnu centralu, Glavnu poštu, bistročki željeznički most, centralu na Hridu, Tvornicu duhana, tramvajsку remizu) i druge važne centre. Ove grupe ilegalaca su oružjem tukle okupatorske i kvislinske vojnike i u predgradima i u uličnim borbama u centru grada, zarobljavali i razoružavali grupe i pojedince, bili su vodiči, isturene patrole, kuriri i obavještajci našim brigadama po periferiji, mahalama, svim gradskim prilazima i kvartovima, najvažnijim pravcima nadiranja, u prihvatu i smještaju ranjenika itd. Pored ranije datih žrtava boraca u uvjetima ilegalne borbe, u udarnim grupama tokom sve četiri godine okupacije, pri samom oslobođenju Sarajeva, u direktnoj borbi, položili su živote i ovi ilegalci: Vladimir Perić Valter, Fuad Midžić, Galib Festa, Ilijaz Alibegović, Vladimir Andrić, Bogdan Banović, Mensur Alijević, Muhamed Kustura, Rudolf Prelčec, Muhamed Sutković, Angelo Tavorzi, Asim Slinić, Vlado Beribaka, Roman Zagar, Mustafa Colpa, Omer Hafizbegović, Mehmed Kalamujić i još tri neidentifikovana borca — ilegalca. Pored poginulih bio je i jedan broj ranjenih.

Po kazivanju drugova Zahida Bajraktarevića Zije i Avde Toholja, članova jedne od udarnih vratničkih grupa, Valter je 5. aprila u popodnevним satima krenuo sa Bjelava iz kuće Alije i Smilje Kurtović. Išao je ulicom Vuka Karadžića ka Vratniku, namjeravajući dalje, prema Vasinom Hanu. Sa Valterom su u crnom »mercedesu« bili Vojo Osmokrović i Avdo Toholi, a vozio ih je šofer Alija. Valter je oko 17.30 sati izašao iz automobila u Bajramaginom sokaku, danas Ulica Mustafe Dovadžije, pred današnjim domom kulture »Vratnik«. Tu su se Valter i drugovi sreli sa jednom jedinicom 16. muslimanske NOU brigade sa kojom je od starješina bio Salih Mešanović i neki aktivisti iz udarnih grupa (Zahid Bajraktarević i drugi). Po riječima Toholja i Bajraktarevića, Mešanović je upitao Valtera »Gdje ste vi, drugari, na Glogu, na zakazanom sastanku?« Valter je pogledao na

¹¹ R. Vukanović: Operativna iskustva iz djejstava Grupe korpusa oko Sarajeva i u dolini Bosne, krajem marta i početkom aprila 1945. godine, Vojno delo, VIZ, Beograd, br. 3/1975.

sat i odgovorio da je taj sastanak zakazan za 20 sati, a da sada nema ni 18 sati. Na osnovi toga je vidljivo da je Valter već odranje imao, na neki način, zakazan sastanak sa našim vojnim jedinicama.

Nakon ovog susreta, Valter je krenuo sa Vojom Osmokrovićem, Zahidom Bajraktarevićem i jedinicom Saliha Mešanovića sa Vratnika niz Kovače i preko Baščarsije, današnjom Titovom ulicom do Zemaljske banke, ispred Nadbiskupije, gdje su stigli nešto poslije 18 sati. Valter je preko nekolicine kurira poručio ilegalcima udarnih grupa u Električnoj centrali da nikome ne dozvole pristup u Centralu i da će u najkraćem roku stići partizanske jedinice. Na ovom mjestu Valter se zadržao kraće vrijeme, a zatim se vratio na Baščarsiju, gdje se sastao sa komandantom 27. istočnobosanske NOU divizije, Milošem Zekićem. Poslije toga se ponovo uputio do Zemaljske banke, a zatim je krenuo u Električnu centralu. Sa Valterom su tada pošli Vojo Osmokrović, Zahid Bajraktarević i jedna partizanska desetina koju je Valteru dao Salih Mešanović. Pošto se nisu mogli probiti do Centrale desnom obalom Miljacke, prešli su na lijevu obalu, preko mosta Drvenije, i zatim nastupali do mosta Skenderije, da bi se ponovo vratili na desnu obalu i stigli do Električne centrale. U Dobrovolačkoj ulici su im se pripadnici Neko Mustagrudić, Šemso Haverić i još jedan drug iz jedne od bistričkih udarnih grupa.

Kada je Valter sa drugovima stigao u Električnu centralu, u njoj je zatekao ilegalce ing. Irfana Kadića, Hasana Brankovića, Vladu Andrića, Esada Sultanovića, Ferida Jahića, upravnika centrale Slipičevića i još neke. Pošto se uvjerio da je u Centrali sve u redu i da nema oštećenja, Valter je naredio da se napravi nekoliko prekida struje preko sklopke, kako bi dao do znanja da Električna centrala normalno radi. U međuvremenu odbijen je i drugi napad na Centralu, pa je Valter krenuo da obide Glavnu poštu.

U pratnji Osmokrovića, Bajraktarevića i ostalih drugova, u Pošti je zatekao samo jednog starog portira. Postrojenja Pošte su detaljno pregledana da nije nešto minirano ili uništeno, ali i tu je bilo sve u redu. Zatim je Valter telefonom nazvao Vatrogasnu četu i naredio im da idu gasiti Tvornicu duhana koja je već gorila. I zaista, iako sa konjskom zapregom i ručnim pumpama, Vatrogasna četa je stigla pred Tvornicu za desetak minuta. Budući da je u Pošti bilo sve u redu, Valter ju je zaključao i krenuo ponovo u Električnu centralu. Usput je sreo jednu partizansku jedinicu i uputio je da obezbeduje Glavnu poštu. Po povratku u Električnu centralu, Valter je organizovao da partizanska desetina, koju je ranije doveo, i deset radnika iz Centrale, kao i Osmokrović i Bajraktarević, te još neki ilegalci krenu od Centrale Brankovom ulicom prema Tvornici duhana. Nešto oko pola noći 5. na 6. aprila ili u prvim minutama 6. aprila, ova grupa je stigla preko puta Tvornice duhana. Tada je na ovu Valterovu grupu otvorena puščana i mitraljeska vatrica. Valter je mislio da to pucaju borci naših jedinica, pretpostavljajući da su dotle već stigli, pa ih je dozivao i upozoravao da ne pucaju. Međutim, nakon toga, neprijatelj koji se još tu nalazio, još je više pojačao vatru. Valter je pogoden minobacačkom granatom, a istovremeno su ranjeni Vojo Osmokrović, Zahid Bajraktarević, jedan vatrogasac i još jedan čovjek. Nešto prije Valtereve pogibije, ranjen je Hasan Branković, a poginuli su Vlado Andrić

i Asim Slinić. Nakon svega, Valterovo tijelo i svi ranjenici preneseni su u Koševsku bolnicu.

O Valterovoj pogibiji i doprinosu udarnih grupa u oslobođenju Sarajeva, Pero Kosorić, komandant Trećeg korpusa NOVJ i član Operativnog štaba Grupe korpusa je napisao:

»... Narocišto su udarne i diverzantske grupe izvodile smjele i uspješne akcije. Svoju nepokorenost okupatoru Sarajevo je skupo platilo — preko 10000 građana upućeno je u koncentracione logore i većinom umoreno. Sarajevo, koje je u toku narodnooslobodilačkog rata imalo centralno mjesto u borbi naroda Bosne i Hercegovine, postalo je po oslobođenju zemlje glavni grad Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Oslobođenje Sarajeva djelo je zajedničkih borbi 3. crnogorske, 29. hercegovačke, 37. sandžačke, 4. i 10. krajiske, 27. i 38. istočnobosanske divizije i borbenih udarnih grupa u gradu. U borbama za oslobođenje Sarajeva poginuo je Vladimir Perić Valter, sekretar Mjesnog komiteta KPJ za grad Sarajevo, veoma istaknuti organizator i rukovodilac ilegalnog otpora, čija smrt na dan oslobođenja Sarajeva tragično simbolizuje istrajni i herojski otpor slobodarskog Sarajeva«.¹²

¹² P. Kosorić: Oslobođenje Sarajeva, »Istočna Bosna u NOB-u«, knj. II, str. 700, VIZ, Beograd, 1971.

Prikupljanje oružja i narodne pomoći¹

Ibrahim Filipović

Front borbe na okupiranoj teritoriji, u ilegalnosti, morao je da bude snabdjeven oružjem, municijom, sanitetskim i ostalim materijalom, kao i front na oslobođenoj teritoriji. Sav takav materijal morao je biti sklonjen na više mjesta u gradu. Tako je došlo do formiranja većeg broja skladišta u periodu — kraj 1943. do oslobođenja Sarajeva.

Od novembra 1943. godine do oslobođenja Sarajeva nalazio sam se na radu u Glavnoj željezničkoj radionici. U NOP-u sam radio u sektoru sakupljanja narodne pomoći i oružja. Najviše sam održavao veze sa Enverom Krzićem Franjom, koji je od Mjesnog komiteta uglavnom bio zadužen za ova pitanja.

O cijelokupnoj ovoj organizaciji koja je imala značaja za rad NOP-a neposredno pred oslobođenje grada, u svom rukopisu umrli Safa Džinović Mirko, organizacioni sekretar Mjesnog komiteta, je napisao:

»Neposredno pred oslobođenje grada sve udarne grupe »petorke« stavljene su u stanje pripravnosti. Grupe su naoružavane iz tajnih skladišta gdje se duže vrijeme prikupljalo oružje i municija. U gradu je bilo mnogo organizovanih manjih grupa aktivista koje su imale zadatak da u datom momentu obezbijede i zaštite važnije objekte i postrojenja u gradu da ih neprijatelj prilikom povlačenja iz grada ne bi uništio. Tako, napr., u Željezničkoj radionici (sada »Vaso Mis-kin Crnić«) bilo je oko 40 ovih grupa, u Vojnotehničkom zavodu 60, u pirotehnici 20, u Novom Sarajevu 40, u centru grada takođe 40, na Vratniku i Kovačima oko 35, u Koševu 20 itd. U izvjesnoj mjeri se računalo i na neke domobranske jedinice u kojima se nalazio izvjestan broj lica.

Pošto su se ove udarne grupe »nalazile po cijelom gradu, to su i skladišta oružja raspoređena tako da im se u određenom momentu oružje može podijeliti. Tako su organizovana veća i manja skladišta oružja, municije i druge potrebne opreme«.

Ovdje će se zadržati na podacima o nekim spremištima oružja i hrane za koje sam znao ili imao udjela u njihovom organizovanju.

Jedno skladište se nalazilo u Ulici Mešino čoše (danasa Nusreta Pašića) br. 19, u kući Saliha Kupusovića. Za ovo skladište znali su domaćin i Alija Hajrudinović, a oni su pomagali pri donošenju oružja

¹ Objavljeno u ediciji »Sarajevo u Revoluciji«.

i municije. Drugo veće skladište nalazilo se li Saburinoj ulici br. 4, u osnovnoj školi. Pri smještanju ovdje pomagao je upravitelj škole Hasan Ljubunčić i tadašnji služitelj Mustafa Mujkić. Pored navedenih mesta, skladište za predio Vratnika nalazilo se u mlinu Zulfikarpašića, kod Vilme Vukmanović, na Natkovačima, zatim u stanu Abduselama Šišića. Domaćini su pomagali pri smještanju svih materijala. Nadalje, sklonište je bilo i u ulici Konstantina Jeftića, u stanu Hamidā Dizdara i u stanu Jusufa Hadžića, u Prijepoljčevoj ulici 4.

Veće skladište nalazilo se u Garaplinovoj ulici br. 12, u kući porodice Bekira Omersoftića. Ova kuća prije toga bila je bombardovana. Za ovo skladište znao je samo vlasnik zgrade i jedan domobran kojeg je Omersoftić stavio na raspolažanje kao čuvara. Sulejman je neko vrijeme pomagao i pri prenosu oružja. Preuzimao je paket u blizini Konaka. Skladišta na Bistriku bila su u kući Galiba Feste, u Ulici 6. novembra i kod Besima Korkuta, u istoj ulici. Jedno spremište je bilo i u Stevana Sindelića ulici u stanu Eme i Ibrahima Aščića, kao i u stanu Dare i Ivice Lisac. Skladište je bilo smješteno i u Medreštimu, u Muhameda Kadrića ulici br. 22, u kući Melče Kulenović, a pomagali su pri prenošenju, smještaju i čuvanju njeni sinovi, omladinci Nedžad i Dževad Kulenović.

U Sagrdžijama (danas ulica Remzije Omanovića), u zgradi broj 73, nalazilo se djeće obdanište gdje su bila smještena izbjeglička (muhadžirska) djeca iz istočne Bosne. Obdanište bilo je pod upravom Muslimanskog dobrotvornog drutsva »Merhamet«. U tom obdaništu smješteno je pored oružja, municije još i hrana, odjeća, obuća i sanitetski materijal. U Kaukčije Abdulah-efendije ulici br. 90 nalazilo se skladište u dvorištu stana Saliba Janjca. Pri preuzimanju, smještaju i čuvanju materijala u ovom skladištu pomagala je i Salihova sestra Bedrija. U Novom Sarajevu skladišta su bila u stanovima Franje Stiglajtera, Marije Blažak, Slavice Pantić i Milke Perić, gdje su pored skojevaca oružje donosili i sami domaćini. U željezničkoj radionici oružje smo sklanjali u kanale cijevne mreže centralnog grijanja, a za njega smo znali Antun Južnić i ja. Antun je to i stalno kontrolisao, pošto je bio brigadir za održavanje cjelokupne mreže i instalacije centralnog grijanja.

Koliko je ukupno u ovim skladištima bilo oružja i municije, ja o tome nisam u mogućnosti da kažem, ali mogu reći da je, u uslovima rada u okupiranom gradu, bilo relativno mnogo oružja, municije i druge opreme. Prema tome, može se tvrditi da je naš pokret u Sarajevu bio prilično naoružan, što mu je omogućavalo da izvršava i delikatnije zadatke.

U skladištima se nalazilo isto tako i mnogo hrane, odjeće, obuće pa i postelje, te sanitetskog materijala, razumije se koliko je to bilo moguće.

Izvori snabdijevanja oružjem i municijom najčešće su bili Vojnotehnički zavod, domobranska skladišta, Topnički sklop, Domobranska jedinica na Grdonju, Samovozna bojna, kao i oklopni vozovi. Oklopni vozovi pod komandom Ivana Volarića i Branka Marića služili su za snabdijevanja oružjem i municijom. Volarić i Marić su preuzimali oružje i municiju iz vojnih skladišta za navodne borbe sa partizanima na pruzi, pri opravci nekih željezničkih objekata. U planu je obično predviđena borba prilikom opravke pruge ili mostova o če-

Zarobljeni njemački vojnici ruše bunkere ispod hotela »Europa« u Sarajevu

mu je NOP Sarajeva bio unaprijed obaviješten *iz* vojne delegacije pri želježnici. Iz ove delegacije NOP je bio još snabdijevan i podacima iz povjerljivog vojnog biltena, namijenjenog samo višim vojnim starješinama. Dobivani su i podaci o planu i stvarnom kretanju vojnih 583

želježničkih kompozicija bilo da se radilo o domobranskim, ustaškim ili njemačkim. Dobivane su i željezničke karte, koje su štitile određene aktiviste NOP-a od racije ili odvođenja u neprijateljske vojne formacije. Dostavljeni su spiskovi građana, radnika i službenika na želježnici koje su fašisti namjeravali mobilisati i ukloniti iz želježničkih preduzeća i ustanova. Dobivao se iscrpan izvještaj o dnevnom zahtjevu Nijemaca za formiranje transportnih kompozicija. Sve se znalo blagovremeno: veličina, vrsta i pravac kretanja transporta, bez obzira čiji je transport bio.

Iz ovih izvora oružje i municiju i ostalu vojnu opremu dostavljali su mnogobrojni simpatizeri, skojevci pa i članovi Partije, koji su se tamo nalazili. Posebno je potrebno podvući činjenicu da je domobrani oficir Mustafa Šaćiragić veoma vrijedno pribavljao navedeni materijal. On je znao ponekad da vodi po tri domobrana sa paketima oružja i municije, koji bi došli kao patrola na određeno mjesto, predali oružje i municiju i otišli. Druga bi grupa zatim prenosila do određenog mesta, ali nikad do ulice gdje je bilo skladište. Pored već navedenih, na nabavci oružja, municije, sanitetskog materijala i ostalih materijala radili su brojni aktivisti od kojih će navesti još ove: Milorad Srđić, domobran u Vojnotehničkom zavodu, Abaz Ljubuškić, Stefan Tomičić, Jakub Kršlak, Savo Zderić, Nikola Bilić, Jelica Lukenda, Anica Roport, Milka Perić, Tomislav Bilandžić, Anka Pauković, Vlasta Bukovac, Ema Aščić, Drinka Mitrović, Vera Puškić, porodica Čerkez, Vlasta Vuković i drugi.

Da bi se oružje moglo i znalo koristiti, vršena je obuka u rukovanju, u manjim grupama (udarne grupe). Obuka je obuhvatala sve aktiviste koji su mogli nositi bilo koje oružje, a morali su savladati i orientaciju u bližoj i daljoj okolini Sarajeva. Pri ovoj obuci korišćene su vojne karte, busole i kurirska služba, kao i improvizovane reljne stанице. Obukom su rukovodili iskusni provjereni članovi Partije i provjereni domobrani oficiri. Obuka je bila stalna od januara 1944. godine do pred samu oslobođenje, tj. do konca marta 1945. godine.

U toku 1944. godine formirani su kvartovski štabovi od tri do četiri čovjeka, sa zadatkom da izvrše potpunu obuku udarnih grupa na svome području.

Štabovi su bili sastavljeni isključivo od članova Partije. U već pomenutom rukopisu Safe Džinovića stoji: »Još ranije je pri MK formiran štab koji je imao zadatak da rukovodi akcijama ovih naoružanih grupa. Postojali su i kvartovski vojni štabovi kao i štabovi pri ustanovama i preduzećima te, napokon, i štabovi u domobranskim jedinicama, što je sve skupa činilo štab pri Mjesnom komitetu partije na čelu sa Valterom«.

Štab pri Mjesnom komitetu pribavio je u martu 1945. kompletan plan unutarnje i vanjske vojne odbrane grada Sarajeva, kako mikrolokaciju objekata (bunkera), tako i njihovu konstrukciju, opremljenost ljudstvom, oružjem i municijom.

Sama činjenica da su i ovakvi zadaci uspješno obavljani, govori o velikom i značajnom doprinosu rukovodstva sarajevske organizacije NOP-a...

Uspostavljanje i funkcionisanje radio-veze

Marijan Dugandžić

Na našu veliku žalost, to nismo mogli učiniti i sa radio-prijemnikom koji je imao u svojoj kancelariji njemački oficir za vezu. Tu smo morali riskirati. Često je taj oficir na svom zvučniku slušao našu predaju na radio-stanici, ali je on uvijek, na našu veliku sreću, mislio da se naša radio-predaja uvijek odnosi na naš redovni rad, a nikad mu izgleda nije palo na pamet da bi to mogao biti obavještajni rad za NOP. To nas je i spasilo. Tada smo se uvjerili, još jednom, da je naša radio-veza sa VS ovako konspirativno održavana tako dugo zahvaljujući činjenici, što je održavana baš na ovaj način.

Bilo je često problema u našoj radio-vezi, koje smo morali rješavati na razne načine. Kad je štogod zatrebalo, obraćali smo se za pomoć Valteru. On je sve češće dolazio i u moj stan. Tako je jednom čak došao u moju jedinicu (Splitska ulica). Trebalo je hitno riješiti pitanje novih radio-karakteristika. Zato je Valter jednog dana (mislim da je bio mjesec avgust 1944) došao u moju jedinicu gdje je proveo skoro cijelo prijepodne. U mojoj kancelariji, pored Valtera, bili su prisutni Jerko i Marković. Oko nas su se stalno vrzimali pomenuti njemački oficir veze i ostali njemački vojnici, ali mi smo obavili posao sa Valterom i on se dostojanstveno udaljio iz zgrade. Sve je sretno prošlo. I ovaj put rizik se isplatio.

Da bi se što bolje osigurala, a i da ne dođe do neželjenih prekida u našoj radio-vezi zbog uzbuna i bombardovanja, moja je jedinica izgradila jedan tunel (sklonište) u blizini zgrade. Za vrijeme avio-uzbuna, u to sklonište, pored nas, sklanjali su se i civili iz neposrednog susjedstva. Bilo je slučajeva da se radio-veza sa VS morala uspostaviti i održati baš za vrijeme same uzbune. Štrik ili ja bismo u takvim slučajevima, ostajali u zgradi i pored rizika koji je uvijek bio prisutan. Međutim, nekoliko puta, kad je opasnost bila suviše velika, uspostavljalj bismo vezu sa VS u određeno vrijeme i obavljali samo ono najhitnije, tek toliko da se ugovori vrijeme i obavljali ponovne uspostave veze.

Sjećam se još jednog vrlo interesantnog detalja. Naime, negdje u jesen 1944. godine došlo je do poteškoća u radio-vezi sa VS, zbog dosta slabe čujnosti i velikih smetnji na našoj radio-stanici. Da bi se čujnost poboljšala i da bi veza bila što sigurnija, morali smo mijenjati frekvenciju, odnosno talasnu dužinu, naše radio-stanice. Poslije više pokušaja, ispalо je da je najpogodnija baš ona frekvencija na kojoj

¹ Objavljeno u ediciji »Sarajevo u Revoluciji«.

je održavana radio-veza u mreži domobranskog zrakoplovstva. Na toj frekvenciji su nas u VS najbolje čuli. Nije nam preostalo ništa drugo, već smo morali na istoj frekvenciji i sa istom radio-stanicom, održavati veze u oba pravca, tj. sa VS i sa Zagrebom (domobransko zrakoplovstvo). Pri tome se ne smije zaboraviti da je služba u mreži domobranskog zrakoplovstva održavana permanentno, i danju i noću. To znači da je sav naš rad sa VS bio stalno prisluškivan u Zagrebu. Za vezu sa VS smo imali samo druge pozivne znakove. Dežurni radista u Zagrebu je gotovo uvijek slušao što radi naša radio-stanica, pa iako smo imali druge pozivne znakove, on je znao da je to, u stvari naša radio-stanica. Radisti dobro po zvuku mogu ocijeniti koja je radio-stanica, pogotovo ako je to radio-stanica sa kojom inače stalno održavaju vezu, odnosno čiji zvuk dobro poznaju. Prema tome, različit pozivni znak nije bio baš neka garancija da nas se ne može prepoznati.

Tako se dešavalo da dežurni radista u Zagrebu sluša naš radio-saobraćaj za VŠ, a kasnije nas zove i pita: »s kime si sada radio«. Naravno, Štrik, ili ja, nismo priznavali da smo zaista održavali vezu, već smo uporno poricali tvrdnju dežurnog radiste iz Zagreba. Ostalo je na radisti u Zagrebu da zaključi što ga je volja. Da su ti radisti u Zagrebu bili uporniji i da su nešto posumnjali, pa prijavili, mi bismo bili vrlo lako otkriveni. Izgleda da ni onim radistima u Zagrebu nije bilo stalo do toga da provjeravaju i ispituju što ko radi, a možda i namjerno nisu ništa poduzimali. Ipak smo, zbog velike opasnosti od ovakvog rada, dogovorno sa VS, ponovo promjenili frekvenciju naše radio-stanice.

Što se tiče sadržaja telegrama, iz mnogih sačuvanih, danas je moguće lako utvrditi da su uglavnom bili obavještajne prirode, kao i vijesti o radu NOP-a u Sarajevu, i da su sadržavali mjere, koje su poduzete ili će se poduzeti, kao i odgovore na traženja iz VŠ. Valter je više puta u svojim telegramima davao predloge za bombardovanje pojedinih ciljeva u Sarajevu ili okolini. Tražio je tako da se poštedi od bombardovanja a dio Sarajeva gdje je bila moja jedinica, jer bi tako došlo do prekida radio-veze. O sadržini telegrama sam tada znao samo onoliko koliko mi je Valter kazao, jer se nisam bavio šifriranjem i dešifriranjem.

Koncem 1944. i u toku 1945. godine, povremeno je održavana radio-veza i sa V korpusom. Valter mi je govorio da se taj korpus nalazi blizu Sarajeva i da se zato s njim uspostavlja radio-veza. Gotovo svakodnevno upoznavao nas je sa situacijom na frontu; govorio je da se jedinice JNA sve više približavaju Sarajevu, pa smo tako pomalo počeli očekivati završetak našeg rada. Često smo vodili razgovore o našim budućim zadacima, kovali planove za budućnost itd. Valter je više puta govorio da vodi računa o bezbjednosti moje grupe i da će pravovremeno poduzeti sve što bude potrebno. Očekivali smo oslobođenje Sarajeva, pa je i Valter sve više bio zauzet oko zaštite glavnih objekata u Sarajevu i oko akcija borbenih grupa u samom gradu. Nijemci i ustaše su se spremali za evakuaciju.

Mene je, kao komandira čete za vezu, pozvao jednog dana, krajem marta 1945. godine, ustaški bojnik Krema, šef ustaške ozloglašene političke policije i zatražio da pripremim jedinicu za evakuaciju, **586** te da se ljudstvo, tehnička i ostala materijalna sredstva povuku iz

Prva komanda grada Sarajeva s leva na desno: Leo Lerić, Zvonko Grbac (stoji), Joco Marjanović, Miloš Siljegović, Novak Andelić, Mesud Hotić i Mirko Pekić

Sarajeva zajedno sa ostalim domobranskim jedinicama. To naređenje nisam izvršio, već sam mojim ljudima naredio da ostanu svi u jedinici i da sačuvaju sva sredstva veze i materijal. Ovo je izvršeno, pa je sve ljudstvo, po oslobođenju Sarajeva, priključeno jedinicama JNA, a također i sva tehnička i ostala oprema.

Koliko sam kasnije saznao, jedna radio-stanica iz moje jedinice, najsnažnija, upotrebljena je kao radio-stanica grada Sarajeva. Čak su neki ljudi iz moje jedinice pomogli pri montaži te radio-stanice.

Četvrtog aprila 1945, na sastanku sa Valterom, rečeno mi je da sutradan, 5. aprila u 08,00 sati dođem sa svojim drugovima (Baro, Marović i Štrik) pred policijsku stanicu na Koševu (Kralja Tomislava ulica) gdje će nas on sačekati i uputiti u siguran stan. Tada mi je, također, rekao da sutradan, 5. aprila, očekuje direktni napad na Sarajevo i ulazak jedinica Jugoslovenske armije u grad. Da bi se izbjegle eventualne komplikacije, on je smatrao d.? je najbolje da nas u tom kritičnom vremenu skloni na sigurno mjesto.

Petog aprila našli smo se svi na navedenom mjestu, a Valter mi je dao adresu toga stana i rekao da odemo tamo. Dao mi je, za svaki slučaj, lozinku, sa kojom smo se legitimisali pri dolasku u određenu kuću. Kuća u kojoj je Valter tada stanovaо, bila je na Bjelavama, ne sjećam se broja ni ulice, ali je to bila kuća u kojoj su živjeli Alija i Smilja Kurtović. Tu sam sa drugovima proveo cijeli dan 5. aprila. Valter je toga dana gotovo stalno bio van stana i samo je povremeno navraćao. Bio je zauzet sa drugovima u gradu kako bi se spriječilo rušenje važnih objekata pri povlačenju neprijatelja. Posljednje naše viđenje s Valterom bilo je u stanu Alije Kurtovića, toga dana uvečer. 58

Bio je prisutan i Vojo Osmokrović, koji je došao k njemu na ispomoć, neko vrijeme pred oslobođenje Sarajeva.

Iza pola noći, 5. na 6. april, saznali smo tužnu vijest da je Valter poginuo ispred električne centrale, odnosno, u njezinoj blizini. Ta me vijest pogodila kao grom iz vedra neba. Ne mogu opisati našu žalost zbog ovako tragičnog završetka druga Valtera. Toliko vremena provesti u pravom »osinjem gnijezdu«, na tako opasnom ilegalnom radu, postići takve rezultate, a onda na pragu slobode poginuti. Bila je to, zaista, velika drama.

Rano ujutro, 6. aprila, otišao sam u jednu kuću u Skerlićevoj ulici gdje je donesen Valter. Poznao sam ga samo po odijelu.

Nakon toga, otišao sam u zgradu gdje je bila ranije smještena moja jedinica u Kovačićima i održao posljednju radio-vezu sa VŠ u Beogradu. Tada sam na otvorenom jeziku (šifru nisam imao, ona je bila stalno kod Valtera) obavijestio VŠ o oslobođenju Sarajeva i Valterovoj pogibiji. Ovu poslednju radio-vezu sam održao uz prisustvo nekih oficira Jugoslovenske armije, koji su se već bili smjestili u zgradu moje jedinice i u mojoj kancelariji. Prethodno sam im se legitimisao s jednom propusnicom, koju sam dobio od Voje Osmokrovića prije odlaska iz stana Alije Kurtovića. U propusnici je bilo nazačeno da se mogu svuda slobodno kretati i da imam pravo nositi oružje zbog specijalnog zadatka. Ovo je bilo potrebno, jer sam tada još bio u domobranskoj vazduhoplovnoj uniformi.

Sa drugovima sam prisustvovao svečanoj sahrani Valtera, a zatim, nakon par dana, upućen sam zajedno sa Marovićem na aerodrom Rajlovac. Baro se u ime grupe prijavio načelniku Odjeljenja OZN-e za BiH, Uglješi Daniloviću, i upoznao ga ukratko o radu i zadacima naše grupe. Štrik je uključen u jednu jedinicu JNA, koja je izvršavala borbene zadatke. U JNA je dobio oficirski čin.

Po naredbi Komande Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva, Marović i ja smo iz Rajlovca prebačeni u Zemun. Komanda JRV me je, nakon izvjesnog vremena, uputila na dužnost načelnika veze u 11. lovačkoj diviziji u Skoplju. Penzionisan sam u činu potpukovnika JNA. Marović je raspoređen u jednu jedinicu JRV, koji je, takođe, stigao u Zemun, raspoređen je na dužnost u Komandu JRV.

*Diskusije
u prilogu
sarajevske
operacije*

Sarajevska operacija djelo vlastitih snaga

General-pukovnik Petar Gračanin-

Cini mi veliko zadovoljstvo što se nalazim među vama ratnim rukovodiocima, komandantima, političkim komesarima i drugim vojnim starešinama koje su pripremale i tako uspešno izvele sarajevsku operaciju, marta—aprila 1945. godine.

Ova operacija, koju je izvela grupa naših korpusa (2., 3. i 5.) i kojom prilikom je oslobođeno Sarajevo, današnji glavni grad SR BiH, bila je sastavni deo velike prolećne ofanzive Jugoslovenske armije, tj. deo završnih operacija za konačno oslobođenje zemlje.

Ovaj naučni skup jedan je od onih koji su održani povodom obeležavanja 40-godišnjice pobjede, počevši sa beogradskom operacijom, zatim kninskom, mostarskom, pa skupovi u ratnoj mornarici i ratnom vazduhoplovstvu i »okrugli stol« armije u strategijskoj koncepciji NOR-a.

Predstoji da se održi i naučni skup o završnim operacijama za oslobođenje zemlje. Jubilarna 40-godišnjica pobjede biće, kao što je već poznato, obeležena svečanom akademijom i vojnom paradom na dan pobjede i nekim drugim aktivnostima primerenim ovom jubileju.

»Sarajevska operacija«, druga po redu u prolećnoj ofanzivi, imala je veliki značaj. Smatramo da je opravdano što joj je posvećen poseban naučni skup. Njegov je cilj kao i ostalih skupova da se istočnjska istina i činjenica o tome da smo vlastitim snagama, rame uz rame sa savezničkim armijama vodili natčovečansku borbu sa fašističkim snagama i oslobodili svoju zemlju, njene gradove i prostore. Potrebno je naučno verifikovati i istaći da smo, kao niko drugi u porobljenoj Evropi, dali neprocenjiv doprinos savezničkoj pobedi nad fašizmom. U vreme izvođenja operacije za oslobođenje Sarajeva, opšta situacija na našem jugoslovenskom frontu bila je takva da je, uporedo sa savezničkim snagama na frontovima u Evropi, trebalo učiniti takve napore koji će obezbediti definitivnu pobjedu nad fašističkim agresorom, dotući njegove snage i prisiliti ih na bezuslovnu kapitulaciju.

Ovde na našem ratištu valjalo je prema planu vrhovnog komandanta maršala Tita, operacijama naših snaga, stvoriti uslove da se onemoguće uslovi za izvlačenje nemačke grupe armija »E« pod komandom general-pukovnika Alekandsdera fon Lera, koja se povlačila

¹ Diskusija načelnika generalštaba na »okruglom stolu« u sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Autor priloga za knjigu sarajevska operacija (učesnici govore).

Petar Gračanin govori na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. Levo od njega Anton Lukežić, Blažo Duričić i Stanimir Petrović

sa balkanskog juga preko Jugoslavije, i da se ona uništi i zarobi na tlu naše zemlje. Tokom zime 1944/1945. godine, neprijatelj je uspeo da stabilizuje front na liniji reka Drava, Dunav, ušće Drine, i dalje do Sarajeva i Mostara. Pre svega, da bi mogao što uspešnije izvesti nameravanu protivofanzivu u Madarskoj i da bi prihvatio svoje snage, koje su se povlačile iz Grčke prema Sarajevu u dolini r. Bosne. Zato je neprijatelj odbrani Sarajeva predvideo veliki značaj i pripremao je za upornu i trajnu odbranu da bi osloncem na nju izvršio prihvat snaga iz doline r. Drine i Neretve i sprečio prođor naših snaga dolinom r. Bosne ka Bosanskom Brodu u bok i u pozadinu sremskog fronta. U Sarajevu je okupator zbog važnosti grada kao privredno-političkog centra Bosne i Hercegovine i komunikacijskog čvora držao sve vreme rata jake snage i iz Sarajeva kao baze vršio česte ispadne i veće ofanzivne akcije protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u istočnoj Bosni, Sandžaku i Hercegovini.

U širem rejonu Sarajeva pred našim jedinicama iz grupe korpusa, krajem marta, našla se jaka neprijateljska grupacija od tri ne-mačke divizije, jedna tvrdavska brigada, tri ustaško-domobranske divizije i više samostalnih jedinica artiljerije i tenkova, formacije četnika, milicije itd. Ukupno oko 38 hiljada vojnika, kako je to ovde i rečeno.

Zbog tako pripremljene odbrane Sarajeva planom operacije bilo je predviđeno ubacivanje naših jedinica u grad, pre i u toku napada. Nedostaci su nadoknadivani dabrom organizacijom naše narodne vlasti i brojnim ilegalnim grupama (oko 1.500 boraca), što je u poslednjoj fazi borbe za grad došlo do punog izražaja, posebno u spasavanju

električne centrale, kada je herojski pao i sekretar mesnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Sarajevo Vladimir Perić Valter.

To je bila, u NOR-u uopšte, relativno najmasovnija oružana formacija u jednom okupiranom gradu. Grupa sastavljena od tri korpusa, (2, 3. i 5) orijentisana prema dolini r. Bosne i Sarajevu, pod komandom Operativnog štaba, trebalo je da izvede operaciju oslobođanja Sarajeva, s tim da izvrši potrebne pripreme, i da svaki korpus na svom pravcu prethodno zauzme polazne položaje za napad na spoljnu odbranu i za prodor u unutrašnjost grada. Ona je to učinila veoma uspešno, kao što je to i konstatovano u više izlaganja.

U borbama za oslobođenje Sarajeva, palo je oko 600 naših boraca i starešina, a ranjeno više od dve hiljade. Učinak naših jedinica u operaciji za oslobođenje Sarajeva bio je vrlo velik, jer je neprijatelj imao oko 13 hiljada izbačenih iz stroja, zarobljenih, ranjenih, poginulih, a zaplenili smo i znatan ratni plen. U operaciji su učestvovali borci svih naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i ostalih u sastavu operativne grupe, gde je i tom prilikom bratstvo i jedinstvo došlo do punog izražaja. Smatramo da su pripreme sarajevske operacije i njeno uspešno izvođenje doneli dosta pouka i bogatih iskustava, vrednih za dalji razvoj ratne veštine, posebno kada je reč o vremenskim, zemljilišnim i drugim uslovima. To valja naučno istražiti, a na mladim generacijama je da to iskoriste i održe kontinuitet u razvoju i daljoj razradi koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, naročito naše ratne veštine, čije su temelje postavili maršal Tito i Komunistička partija Jugoslavije, a pod čijim rukovodstvom su dali veliki doprinos i naši ratni vojni rukovodioci, komandanti, komesari i svi drugi u NOR-u i revoluciji, kao i u posleratnoj izgradnji zemje — sledeći Titov put. Taj zadatak je pred svima nama, kao dug prema Titu, palim i umrlim ratnicima i našim narodima i narodnostima, našoj radničkoj klasi i Savezu komunista Jugoslavije.

Oslonac na vlastite snage u NOR-u i u posleratnoj izgradnji bilo je pravilo našeg ponašanja, a to će biti i u buduće u odbrani svih tekovina naše revolucije.

Sve materijale sa ovog skupa, posle autorizacije, treba pripremiti za objavljivanje u posebnoj ediciji.

Još jednom vas pozdravljam u ime saveznog sekretara za narodnu odbranu i svoje lično ime, i želim da svima, a posebno organizatoru i učesnicima, odamo priznanje i zahvalimo na svemu što je učinjeno da ovaj skup postigne postavljeni cilj i doprinese ukupnom programu obeležavanja 40-godišnjice pobede nad fašizmom i naše slobode.

Sarajevska operacija¹

General-major Mesud Hotić²

Pri razmatranju dejstva naših jedinica u NOR-u, pogotovu kada se žele izvući iskustva i dati ocene, neophodno je da se tome poslu pristupi strogo vodeći računa o uslovima i okolnostima pod kojima su naše jedinice živele i dejstvovalе. Znači, neophodan je istorijski prilaz. Za pravilnu ocenu naših borbenih dejstava naročito je štetno ako se prave analogije između dejstava koje su praktikovale druge armije, sa svojim vojnim doktrinama, i ako se kao uska kapa navlače na doktrinu NOV. Sasvim je sigurno da će u tome slučaju slika koja se dobij a o NOV biti iskrivljena, a ocene preterane, ili čak potcenjivačke. Mi smo u drugom svetskom ratu imah specifičnu armiju, ne samo po svom razvojnom putu, organizaciji i formaciji, već i po izuzetnosti strategije i taktike. Kada se govori o našim borbenim dejstvima, posebno ističem slobodu svih štabova i komandi u planiranju i izvođenju borbenih dejstava, a takođe i široku primenu inicijativa.

Polazeći od toga da su borbena dejstva naših jedinica u sarajevskoj operaciji manje-više tačno opisana, u težnji da se kritički sagleda ova značajna operacija, za diskusiju bih izdvojio nekoliko pitanja.

1. Smatram da se pri stvaranju zamisli i plana operacije nije dovoljno vodilo računa o neprijatelju i njegovim snagama i namearama, takođe, nije vođeno dovoljno računa o našim snagama i njihovim mogućnostima. Osnovna ideja našega plana bila je »da se neprijatelj u Sarajevu opkoli, zbije na što uži prostor, a zatim uništi i zarobi. Takav plan i zamisao i po autoru Vukanoviću bili su *ne-realni*.

2. I Operativni štab, a i ostali štabovi u dosta slučajeva nisu držali situaciju u rukama, nisu imali dovoljno obaveštajnih podataka i bilo je iznenadenja koja su posebno prouzrokovana dejstvima 7. SS divizije. U referatu se čak kaže da je Operativni štab tek 4. aprila saznao da se neprijatelj povlači iz grada, u što je teško verovati, s obzirom na naše veze sa Sarajevom.

3. Budući da se znalo za povlačenje neprijatelja, zašto se išlo na njegovo opkoljavanje u gradu, na orientaciju na odsudne i uporne borbe, s obzirom na našu inferiornost, posebno u teškom naoruža-

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Načelnik štaba 10. krajiške divizije u vreme izvođenja sarajevske operacije.

nju. U dатој ситуацији чини нам се да би било целишодније да smo delom snaga vršili pritisak na grad, a ostale snage angažovali duž komunikacija na većoj dužini, па би ефекти уништења neprijatelja bили већи i убрзали би напуšтање Sarajeva. Sem тога, такав начин upotrebe naših jedinica više bi odgovarao njihovoj природи, i tu su naša iskustva bila velika.

4. Deseta divizija, zajedno sa 4. divizijom uspešno je forsirala Bosnu kod Doboja i Kakanja, организовала mostobrane, уништавајући velike neprijateljske snage. Međutim, pruga i mostovi bili су manje оштећени, iako je то требало učiniti na većoj dužini. Protiv 4. i 10. divizije neprijatelj je odmah u borbu ubacio 13. puk 7. SS divizije i posle te intervencije skoro neometano koristio željezničku prugu, dok su se pomenute divizije kretale ka Sarajevu, bez dodira sa neprijateljem, sve do samog прilaza gradu. Znači, umesto da су naše jedinice »legle« на prugu, one су nakon forsiranja оријентисане ка Sarajevu, где nisu imale težih borbi sa neprijateljem, односно njegovim glavnim snagama.

5. Nije bilo потребне fleksibilnosti u komandovanju, jer је »prvobitni plan dejstva ostao nepromenjen sve do oslobođenja grada«, a situacija je zahtevala druge, нове i брзе odluke.

6. Sarajevska operacija je требало да буде више усклађена са dejstvima 2. armije i њеним прором tuzlanskim базеном ka Doboju. Da ли је то било izvodljivo i u којој је мери функционисала та усклађеност? Dobojski mostobran likvidiran је тек 17. aprila i jedinice 2. armije ушли су истога дана у Doboј, produžavajući gonjenje ka Brodu.

Kada se ocenjuju dejstva naših snaga u то vreme, ne treba zaboraviti да је то period naglog narastanja naše armije, njene popune mahom nedovoljno obučеним ljudstvom, uz istovremenu потребу menjanja partizanskog načina ratovanja i prelaska na frontalne borbe.

Mjesto, uloga i djelovanje 2. armije u vrijeme sarajevske operacije¹

Pukovnik Nikola Anić

U vrijeme izvođenja sarajevske operacije jugoslovenska 2. armija, nalazeći se na prostoriji između rijeka Save, Bosne i Drine južno od Tuzle, izvodila je najprije teške odbrambene borbe, koje su trajale do 1. aprila, a 5. aprila je prešla u ofanzivu prema donjem i srednjem toku rijeke Bosne, od Modrice do Doboja.

Nastala 1. januara 1945. godine naredbom vrhovnog komandanta, maršala Josipa Broza Tita, sredinom marta 1945. jugoslovenska 2. armija (komandant — general-lajtnant Koča Popović, politički komesar — pukovnik Blažo Lompar, načelnik Štaba — general-major Ljubo Vučković) imala je u svom sastavu 14. srpski korpus (komandant pukovnik — Radoje Jovanović Bradonia, komesar — pukovnik Đuro Lončarević) i dvije samostalne divizije: 17. istočnobosansku diviziju (komandant — potpukovnik Blažo Janković, politički komesar — potpukovnik Milenko Stojaković, načelnik Štaba — pukovnik Rajko Tanasković), sa 6. proleterskom istočnobosanskom, 2. krajiškom, 15. majevičkom i artiljerijskom brigadom — ukupno 7.580 boraca. U sastav 2. armije ušla je i 28. slavonska NOU divizija (komandant potpukovnik — Radojica Nenezić, komesar — potpukovnik Blažo Marković) sa 17, 21. i 25. slavonskom brigadom — ukupno 7.030 boraca.

U sastavu 14. korpusa bile su: 23. srpska NOU divizija sa 7. 9. i 14. srpskom brigadom i Artiljerijskom brigadom (komandant — potpukovnik Miladin Ivanović, komesar — potpukovnik Vojo Popović, načelnik Štaba major Novak Knežević) — ukupno 9.926 boraca; 25. srpska NOU divizija, sa 16, 18. i 19. brigadom i Artiljerijskom brigadom — ukupno 6.813 boraca (komandant — major Uroš Kukolj, komesar — potpukovnik Milojica Pantelić, načelnik Štaba — major Vojo Sekulić). Četrdeset peta srpska NOU divizija imala je u svom sastavu 20, 23. i 24. srpsku brigadu — ukupno 7.336 boraca (komandant — potpukovnik Rade Zorić (privremeno odsutan), komesar — potpukovnik Savo Vukčević, načelnik Štaba — potpukovnik Milan Avramović). U sastavu 14. korpusa nalazila se i Inžinjerska brigada (1.310 boraca). Ukupno je 14. korpus imao 25.818 boraca i rukovodilaca.

Štab armije imao je razvijene sve organe, a od samostalnih jedinica — prateći bataljon i auto-bataljon, ukupno 686 boraca.³

¹ Izlaganje za »okruglim stolom« u Sarajevu, 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Viši naučni saradnik Vojnoistorijskog instituta.

³ Zbornik dokumenata NÖR-a, tom XI, knj. 2, str. 50.

Jugoslovenska 2. armija bila je brojčano jaka — ukupno 41.114 boraca i rukovodilaca, a vatrenim sredstvima vanredno dobro naoružana. Raspolažala je sa 22.595 pušaka, od čega je bilo najviše »mauzerki« — 15.110 komada. Imala je 622 strojnica, 4.822 puškomitrailjeza i 608 lakih i teških mitraljeza (od čega 417 njemačkih »šaraca«) i 55 protivavionskih mitraljeza i topova. Ukupno je imala 554 minobacača, od toga 245 teških i 88 topova i haubica. Od protivtenkovskih oruđa imala je 18 protivtenkovskih topova 37, 47 i 75 mm i 252 protivtenkovske puške. Tenkova nije imala, raspolažala je samo sa 174 motorna vozila u Komandi pozadine armije i u komandama pozadine divizija, ali je zato imala 5.779 jahačih, teglećih i tovarnih konja i mazgi.⁴

Armija je imala 19 brigada, od čega 16 narodnooslobodilačkih (jedna, 6. istočnobosanska, bila je proleterska), tri su bile artiljerijske i jedna inžinjerijska. Odnosno imala je ukupno pet divizija, od toga su dvije — 17. istočnobosanska i 28. slavonska bile iz 1943. godine, a 23. i 25. divizija formirane su u junu 1944, dok je 45. divizija bila najmlađa — formirana je 3. septembra 1944. godine. Analizirajući brigade dobijamo slijedeće pokazatelje: tri najstarije brigade su iz druge polovine 1942. godine: 2. krajiska, 6. istočnobosanska i 17. slavonska; tri brigade su iz 1943. godine: — 15. majevička, 21. slavonska i 25. brodska brigada. Najviše je bilo mlađih brigada, osnovanih 1944. godine u periodu od juna do septembra 1944. godine. Sve tri artiljerijske brigade osnovane su u Negotinu u oktobru i novembru 1944. godine, dok je Inžinjerijska brigada osnovana 21. novembra 1944. godine.

Operativnom Štabu 2. armije bio je potčinjen 3. udarni korpus, ali je on izšao iz sastava 17. marta 1945, čim je naredbom Vrhovnog komandanta formiran Štab Sarajevske grupe korpusa za izvođenje sarajevske operacije. Naime, Štab 2. armije je 15. marta javio Generalštabu JA da oni zbog udaljenosti 3. korpusa, koji je krenuo preko Sokoca prema Romaniji i Sarajevu, nisu u mogućnosti da rukovode njime, »jer nam nije poznata situacija u celini,« a potom predlaže: »Mišljenja smo da treba već sad obrazovati operativni štab za sektor Sarajevo, odnosno odrediti za to jedan od štabova korpusa . . .⁵ Nakon toga, od 17. marta, Štab 2. armije je komandovalo samo 14. korpusom i 17. i 28. divizijom.

Ali, i tu je došlo do promjena. Imajući u vidu skori početak probaja sremskog fronta, u Generalštabu je odlučeno da se područje južno od rijeke Save predala u operativnu nadležnost Štabu 1. armije, kamo su upućene 2. proleterska i 5. krajiska divizija. Stoga je 28. marta 1945. godine ispod komande 2. armije izuzeta 17. istočnobosanska divizija, s tim što je u rejonu Tuzle, u armijskoj rezervi, još neko vrijeme ostala 2. krajiska brigada, zbog njemačkog napada, koji je počeo baš toga dana. Time je 2. armija ostala samo sa četiri divizije — 23, 25. i 45. srpska i 28. slavonska.

Prema izvještaju Štaba 2. armije »političko-moralno stanje bilo je na visinici. U istom izvještaju stoji da je »u materijalnom pogledu stanje 2. armije bilo slabo. Najviše do 30 posto ljudstva bilo je

⁴ Isto.

⁵ Zbornik, tom XI, knj. 2, str. 60.

obučeno i odeveno. Do pred kraj ofanzive nedostajalo je pontonskog materijala. Pešadijske municije bilo je dovoljno, ali artiljerijske bilo je malo. Govoreći o stanju jedinica, Stab 2 armije konstatiše: »Jedinice su bile mlade, sastavljene od novomobilisanih boraca sa nedovoljnim iskustvom, sem 23. i 28. divizije, koje su imale po jednu trećinu starijih boraca. Rukovodstvu su manjkala iskustva u frontalnim borbama, koje su predstojale 2. armiji.⁶ Treba imati u vidu da je najveći broj boraca 2. armije bio mobilisan kratko vrijeme prije toga, ali da je jedan dio tih boraca učestvovao u borbama za oslobođenje Beograda, krajeva oko Južne i Zapadne Morave, na Drini i u istočnoj Bosni, ali je bio bez velikog borbenog iskustva. Oskudjevalo se i u nižim kadrovima, a srednji kadrovi su brzo dizani na više položaje, zašto je trebalo više iskustva. Borački sastav je najviše mjesec ili dva bio na obuci u Dopunskoj brigadi u Valjevu ili u dopunskim divizijskim bataljonima, gdje obuka nije trajala više od mjesec dana. Osim toga, oskudica u artiljerijskoj muničiji bila je najevidentnija za oruđa dobivena od Sovjetskog Saveza, zbog čega je Generalstab više puta intervenisao kod Štaba 3. ukrajinskog fronta, pa i u Moskvi.⁷

II

Dalje angažovanje 2. armije i 2., 3. i 5. korpusa NOVJ razmatrano je na sastanku koji je održan od 26. do 28. februara 1945. godine u Beogradu, kod vrhovnog komandanta, maršala Josipa Broza Tita. Sastanku su prisustvovali komandanti 1., 2., 3. i 4. armije (generali Peko Dapčević, Koča Popović, Košta Nad i Petar Drapšin) i članovi Vrhovnog štaba. Sastanak je održan poslije susreta maršala Tita i britanskog feldmaršala Aleksandera, vrhovnog komandanta savezničkih snaga u Sredozemlju (21—25. februar). Tito je sa najблиžim saradnicima razmatrao vojno-političku situaciju uopšte i posebno na jugoslovenskom ratištu. Pošto su sagledali sve uslove, odlučeno je da počne završna ofanziva za oslobođenje Jugoslavije na dva strategijska pravca prostranog jugoslovenskog fronta:

a) prvo, da se probije njemački front u Lici i Hrvatskom primorju i da se prodre do Trsta i Soče, zbog čega je 1. marta formirana 4. armija.

b) drugo, da se pređe u napad južno od Save, zaključno sa Sarajevom, i time oslobodi glavni grad federalne Bosne i Hercegovine, te da se razbije i uništi njemačka grupacija u dolini Bosne, oko Sarajeva i u Semberiji.

Takva odluka je donijeta na osnovu procjene stanja na sremskom frontu i na rijeci Dravi. Naime, cijeneći razvoj događaja na jugoslovenskom ratištu, a posebno na frontu sjeverno od Save, Vrhovni štab je zaključio da su Nijemci prodorom 22. divizije iz rejona Sarajeva, dolinom Drine, na sektor Bijeljina — Brčko, znatno ojačali sremski front, koji sve više utvrđuju zajedno sa frontom na Dravi, te da će Nijemci uporno i odsudno braniti svoje pozicije

⁶ Arhiv VII, k. 271, reg. br. 3-2/5.
⁷ Arhiv VII, k. 17A, reg. br. 5-3.

na Dravi i u Sremu, sve dok ne izvuku svoju grupaciju iz rejona Sarajeva i doline Bosne i radi držanja fronta prema Crvenoj armiji u Mađarskoj. Stoga je zaključeno da za sada ne postoje uslovi za napad na frontu Drava — Srem, a da se pružaju mogućnosti da se napadne i likvidira neprijateljska grupacija u dolini Bosne i u rejonu Sarajeva, kako bi se oslobodilo Sarajevo i spriječilo neprijateljsko povlačenje na front sjeverno od Save.

Razmatrajući posebno situaciju južno od Save i u rejonu Sarajeva, u Vrhovnom štabu je zaključeno da njemačke snage u rejonu Sarajeva i u dolini Bosne nisu previše jake, te da postoje uslovi da jedinice 2. armije, zajedno sa snagama 2., 3. i 5. korpusa, uskoro predu u ofanzivu i unište tu neprijateljsku grupaciju. Razbijanjem i uništenjem tih neprijateljskih snaga postigao bi se veliki politički i vojni uspjeh, oslobođilo bi se Sarajevo i bitno bi se izmijenila situacija u Sremu i na Dravi, a 2. armija bi mogla slobodnije da djeluje, jer bi joj bio osiguran lijevi bok, a postiglo bi se i oslobodjivanje krupnih snaga koje su vezane za front južno od Save, u dolini Bosne i oko Sarajeva, za buduće ofanzivne operacije prema zapadnim granicama Jugoslavije, jer se više nije smjelo čekati i zadržavati tolike snage daleko od krajnjih vojno-političkih ciljeva završnice rata.

Na operativnom prostoru južno od Save, u dolini Bosne i u širem rejonu Sarajeva, nalazile su se tada naše dosta velike snage u sastavu 2. armije i u sastavu 2., 3. i 5. korpusa. Tu je bilo ukupno 13 divizija (u 2. armiji pet divizija, u 2. korpusu tri, i 3. korpusu dvije i u 5. korpusu tri divizije, u što se ubraja i 53. divizija, koja se nalazila zapadno od Doboja, orij entisana prema dolini Bosne) ili oko 101.715 (od čega u sastavu 2. armije 41.114, a u 2., 3. i 5. korpusu 60.601) boraca i rukovodilaca. Svakako da je Vrhovnom štabu bilo stalo da tako velike snage oslobođi za ofanzivno nastupanje prema Banjaluci, Zagrebu i zapadnim granicama Jugoslavije, pošto je primarni cilj ofanzive bio da se što prije stigne na zapadne granice nove Jugoslavije.

Oslobodenje Sarajeva, glavnog grada federalne Bosne i Hercegovine, imalo bi veliki politički značaj ne samo za tu republiku, tim prije što je njen najveći dio već bio oslobođen, a glavni grad je držao neprijatelj, nego i za Jugoslaviju u cjelini, a s obzirom na ekonomske potencijale kojima se raspolagalo u rejonu Sarajeva i u dolini Bosne, trebalo ih je što prije osposobiti i staviti u funkciju izgradnje porušene zemlje. Osim toga, oslobodenje Sarajeva sopstvenim snagama bio bi veliki vojni uspjeh, jer je to jedan od velikih jugoslovenskih gradova koji oslobođa NOVJ bez ičije pomoći sa strane, a to bi, s druge strane, imalo snažnog odjeka u svijetu i potvrdilo kvalitet i sposobnost NOVJ da sama oslobođi zemlju.

Držanjem Sarajeva i doline Bosne neprijatelj je onemogućavao korišćenje važne komunikacije, koja vezuje Beograd i oslobođenu teritoriju Srbije sa istočnom Bosnom i sa Dalmacijom, gdje su saveznici iskrcavali materijalnu pomoć.

Razbijanjem i uništenjem njemačkih snaga na prostoru Sarajeva i istočne Bosne bitno bi se izmijenila situacija na sremskom frontu i na frontu na Dravi. U depeši maršala Tita, upućenoj Štabu 2. armije 6. marta 1945. godine, piše: »Ža oslobođenje Sarajeva **599**

predviđamo cto 2. i 3. korpus i jednu diviziju 5. korpusa. Ovakvo dejstvo promjenilo bi ubrzo i situaciju u Sremu u našu korist.⁸

Likvidacijom neprijateljske sarajevske grupacije, bez obzira na to što je 8. dalmatinski korpus sa 29. hercegovačkom divizijom do 15. februara likvidirao mostarsku neprijateljsku grupu, dobila bi se veća operativna sloboda dejstva 4. armije u Lici, a ona bi se mogla pothranjivati i snagama Sarajevske grupe korpusa, što je kasnije, kada je u sastav 4. armije upućena 29. divizija 2. korpusa, i učinjeno.

Na osnovu iznijetih intencija, 'početkom marta 1945. u Generalštabu u Beogradu i u Štabu 2. armije u Tuzli, počela su planiranja ofanzivnih dejstava 2. armije i 2., 3. i 5. korpusa. Tih dana Generalštab je neposredno rukovodio Štabom 2. armije i štabovima 2. i 5. korpusa, dok je 3. korpus usmjeravao Stab 2. armije. Naime, polazeći od toga da je za Generalštab cijela teritorija južno od Save do Sarajeva jedno strategijsko-operativno područje, u početku se težilo da se rukovodenje tim operacijama povjeri Štabu 2. armije. Tako je bilo sve do 17. marta, kada je Vrhovni komandant oformio Operativni štab Sarajevske grupe korpusa, odnosno kada je 3. korpus izišao ispod operativne potčinjenosti 2. armiji.

Za usmjeravanja rada 2. armije i Grupe korpusa bitna je Titova direktiva, upućena 5. marta 1945. Štabu 2. armije. U njoj se najpre ukazuje da 2. armija »ne uvlači svoje divizije i artiljeriju u Posavski trokut«, jer bi ih dejstvo Nijemaca iz Brčkog i Doboja dovelo u nezgodan položaj, pa se kaže: »Za sada vam je nužan odmor za sređivanje jedinica za predviđene ofanzivne operacije, a čim nastupi podesan momenat, likvidirajte Janju, Bijeljinu i Brčko i onda ćete se baciti svom snagom na brodsku prugu. Pošto je ukazao što treba da radi 2., 3. i 5. korpus, Tito naređuje 2. armiji: »U tom momentu (misli se kada 2., 3. i 5. korpus krenu u napad na Sarajevo, pr. N.A.) vi biste uz dejstvo 5. korpusa čistili dolinu Bosne.⁹

Na osnovu Titove direktive, Stab 2. armije je 10. marta dostavio Generalštabu JA svoj plan dejstva, kojim se predviđa da sa tri divizije i glavninom artiljerije usmjeri dejstva u dolinu Bosne, a da dvije divizije vrše pritisak na Brčko, zbog njegovog položaja, i da zbog toga Brčko ima prednost nad Bijeljinom. Istog dana Stab 2. armije obavijestio je Generalštab da se jedinice sređuju, reorganizuju i preoružavaju, te da se spremaju za ofanzivu.¹⁰ Generalštab je 12. marta prihvatio plan dejstva 2. armija i odobrio da se po njemu radi, što znači da je 2. armija morala učestvovati u sarajevskoj operaciji sa tri divizije i dejstvovali prema dolini Bosne, jer Generalštab 12. marta javlja Štabu 2. armije: »Čim Nijemci oslabi sarajevski garnizon pristupićemo njegovoj likvidaciji, kao i svih uporišta u dolini Bosne. Slažem se sa vama da pripremite tri divizije i glavninu artiljerije za predstojeće operacije u dolini Bosne. Ostatak vaših snaga čuvao bi vam leda i komunikacije za snabdijevanje. Mislimo da pod sadašnjim uslovima ne bi mogli likvidirati i Brčko i čistiti dolinu Bosne.¹¹

⁸ Arhiv VII, k. 41, reg. br. 1-9/2.

⁹ Zbornik dokumenata NOR-a, tom II, knj. 15, str. 238.

Sredinom marta 1945. godine 2. armija držala je front od Bijeljine, južno od Brčkog, zatim na desnoj obali rijeke Bosne, od Modriće do Osjećine, pa zapadno od Gračanice i na padinama Ozrena. Prema Bijeljini nalazila se 17. istočnobosanska divizija, bez 2. krajške brigade, koja je bila u armijskoj rezervi u rejonu Tuzle. Desno od 17. divizije bila je 2. proleterska divizija, koja je ranije, u februaru, pripadala 2. armiji, ali je tada bila u rezervi Generalštaba, da bi potom ušla u sastav 1. armije. Prema Brčkom nalazila se 28. slavonska divizija, dok je 25. srpska divizija držala front od Tramošnice (istočno od Gradačca), na rijeci Bosni kod Modriče, pa onda prema Osječini (isključno). Stab divizije bio je u Gradačcu. Od Osječani, južnim padinama Trebavca, prema Suhom Polju u dolini Spreče i na zapadnim padinama Ozrena nalazila se 45. srpska divizija. Kod Bosanskog Petrovog Sela u armijskoj rezervi bila je prikupljena 23. srpska divizija. U takvom, uglavnom odbrambenom položaju, nalazila se 2. armija u vrijeme kada se Sarajevska grupa korpusa počela pripremati za napad prema Sarajevu.

Istog dana, 20. marta 1945, kada je Generalstab naredio Operativnom štabu Sarajevske grupe korpusa da podnesе konkretan prijedlog za angažovanje svojih snaga u sarajevskoj operaciji i Stab 2. armije dobio je depešu iz Beograda, u kojoj stoji: »Po našem mišljenju vaše glavno dejstvo bi najviše koristilo na sektoru Zepče

— Doboј. Na tome pravcu bi vam sadejstvovale i dvije brigade 5. korpusa. Ako bi vi sami mogli sigurno presjeći te komunikacije, onda bi Rodić (komandant 5. korpusa, pr. N.A.) svojim snagama likvidirao Zenicu i spojio se sa vašim kod Nemile. Poslije toga, 5. korpus bi čistio dolinu Bosne prema Visokom, a vi prema Derventi i Samcu. Za to vrijeme ostatak vaših snaga čuvao bi vam desni bok prema Bijeljini, Brčkom i Samcu i za vas važnu komunikaciju Tuzla

— Zvornik. Tito je od generala Koča Popovića u itsoj depeši tražio: »radi hitnog stvaranja plana za pomenute operacije javite nam vaše mišljenje o slijedećem: 1) koji je sektor u dolini Bosne najpogodniji za vaš napad; 2) mogu li vas za to vrijeme obezbijediti vaše divizije od Bijeljine, Brčkog i Samca, ili možda one mogu da likvidiraju i Bijeljinu; 3) da li je bolje Rodić da sadejstvuje vašim snagama na istome sektoru ili da se on prikupljen baci na Zenicu.«¹²

Time je vrhovni komandant, maršal Tito, izričito postavio zahjev Štabu 2. armije da sa glavninom snaga učestvuje u sarajevskoj operaciji, ali da se istovremeno osigura od Bijeljino i Brčkog. Cak je i određen prostor na kome će dejstvovati, a to je dolina Bosne, na sektoru Zepče — Doboј. Postupajući po direktivi Vrhovnog komandanta, Stab 2. armije sačinio je plan operacije i 24. marta radio-depešom dostavio ga Generalštabu. U depeši se odmah kaže: »Najzgodniji za naše glavno dejstvo u dolini Bosne je sektor Maglaj

— Doboј, već zbog toga što je željeznička pruga na desnoj obali.¹³ Zatim se objašnjava taj stav i ističe da radi uspješnog dejstva tri divizije u dolini Bosne treba na desnom krilu uzeti južne padine Trebave, da bi se snage mogle efikasno snabdijevati dolinom Spreče, od Tuzle prema Doboј u, odnosno da treba ovladati komunikaci-

¹² Arhiv VII, k. 42, reg. br. 1-8/1.

¹³ Arhiv VII, k. 274, reg. br. 6-4.

jom Tuzla — Doboju, radi urednog snabdijevanja i radi efikasnog dejstva artiljerije, pošto se desno nalazi planina Trebava, a lijevo planina Ozren. Sto se tiče dejstva Rodićevih snaga (5. korpusa), Stab 2. armije smatra »da je bolje da Rodić sađestvuje na istom sektoru (misli se na sektor Maglaj — Doboju, a ne južnije prema Zepči i Zenici, pr. N. A.), pa onda da okrene ka jugu, a mi prema sjeveru...«¹⁴

Na onostranoj obali rijeke Bosne, prema Doboju, posle je bila angažovana 53. divizija 5. korpusa generala Slavka Rodica, pa je stoga Stab 2. armije postavio takav zahtjev. Sto se tiče stanja i mjera koje treba preduzeti prema Bijeljini i Brčkom, Stab 2. armije smatra da »pod sadašnjim uslovima, dvije naše divizije nikako ne mogu da nas obezbijede od Bijeljine i Samca« i radi toga traži da se likvidira neprijatelj u Bijeljini, kao neophodni minimalni preduslov za ofanzivno dejstvo naših snaga u dolini Bosne. »Da bi se likvidirao neprijatelj u Bijeljini i time osigurao desni bok 2. armije u ofanzivi u dolini Bosne, Stab 2. armije traži od Generalštaba da se za to, osim 17. divizije, angažuje i 2. proleterska divizija, koja se nalazila u rezervi Generalštaba u rejonu Loznice. Međutim, Generalštab nije prihvatio prijedlog angažovanja 2. proleterske divizije, jer je ona trebalo da uđe u sastav 1. armije, kao i 17. divizija. U istoj toj depesi da bi mogla učestvovati u sarajevskoj operaciji 2. armija traži, od Generalštaba naoružanje za 28. diviziju i gorivo, municiju i hranu, u čemu je armija oskudjevala.

Kako Generalštab nije mogao dati 2. proletersku i 22. srpsku diviziju iz strategijske rezerve da pod komandom 2. armije učestvuju u napadu na Bijeljinu i Samac, jer je ubrzo cijeli taj sektor predat 1. armiji, a i zbog promjene situacije na bojištu, učešće 2. armije u sarajevskoj operaciji bilo je onemogućeno. Nijemci su, naime, 23. marta snažno napali na pravcu Srnice — Srebrenik gdje su se razvile ogorčene odbrambene borbe. Isto tako, neprijatelj je vršio jak pritisak i od Bijeljine i Doboja, tako da nije bilo moguće odvojiti snage za operaciju u dolini Bosne.

III

U vrijeme dok se u Generalštabu i Štabu 2. armije razmatrao plan učešća 2. armije u sarajevskoj operaciji, Nijemci su 18. marta izvršili napad, koji su obnovili 23. marta na sektoru Gradačac — Srnice i prisilili 28. i 25. diviziju 2. armije na povlačenje i vođenje odbrambenih borbi na cijelom frontu — od Brčkog, preko Srnice do Doboja, pa je armija morala odustati od pregrupisavanja snaga i učešća u sarajevskoj operaciji.

Sta se dogodilo?

Prvo, da li je bilo moguće da 2. armija, zajedno sa Sarajevskom grupom korpusa, okruži i uništi neprijateljske snage u dolini Bosne i oko Sarajeva, kao što je planirao Generalštab, i kakav je bio vojni odnos snaga? Po broju vojnika odnos snaga je pružao neke mogućnosti, ali s obzirom na tehničku opremljenost naših snaga i zemlji-

šne uslove, nekih velikih mogućnosti nije bilo. U prilog našim snagama išla je i okolnost što se neprijatelj nalazio skoro u okruženju i nije trebalo mnogo da se or. odsječe u rejonu Doboja dejstvom snaga istočno i zapadno od grada. Međutim, na tom dijelu fronta Nijemci su radi bočnog osiguranja komunikacija u dolini Bosne držali jake snage i branili se krajnje odsudno i aktivno. Konačno, oni su osjetili tu slabost operativnog položaja svojih snaga u dolini Bosne i oko Sarajeva, pa su 18. marta preduzeli snažan napad, koji se 28. marta pretvorio u protivudar na 2. armiju sa dalekosežnim ciljevima.

Važno je konstatovati da su Nijemci pratili i uhvatili skoro sve depeše koje su cirkulirale između Generalštaba i Štaba 2. armije, i obratno, pa su tako saznali plan sarajevske operacije. To se vidi iz njemačke dokumentacije koja se nalazi u Arhivi Vojnoistorijskog instituta, gdje se navodi tačan raspored i zadaci snaga 2. armije u istočnoj Bosni.¹⁵ Otuda je njemački udar na 2. armiju, šifrovano nazvan »Maigewintter« (Majska oluja), počeo 28. marta, istog dana kada je Sarajevska grupa korpusa počela glavne borbe u sarajevskoj operaciji, a cilj je bio da se rastroji 2. armija, prisili na odbrambene borbe i sprječi da se sa tri divizije pojavi u dolini Bosne, na odsjeku Maglaj — Doboј. Time je 2. armiji onemogućeno da učestvuje u sarajevskoj operaciji na način koji je zamislio Generalstab JA. Ovim su borbe u sarajevskoj operaciji doble sasvim drugi oblik, a glavnu bitku protiv njemačkog 21. armijskog korpusa vođile su divizije 2., 3. i 5. korpusa, bez učešća divizija 2. armije.

Zamisao za udar po 2. armiji ponikla je u Komandi Jugoistoka još u toku njihove protivofanzive u Mađarskoj, koja je počela 6. marta i koja se za Nijemce nije povoljno razvijala, što je bilo u vezi sa odlukom njemačke Vrhovne komande od 20. marta da se napusti Sarajevo. U to vrijeme njemačke snage u Mađarskoj počele su se, pod pritiskom Crvene armije, čija je ofanziva započeta 16. marta, povlačiti prema Beču. Na frontu u Lici 20. marta počela je uspješno ofanziva 4. armije i naslućivalo se da će front biti probijen, a njemačke snage poražene. Njemačka Vrhovna komanda naredila je, zbog situacije u Mađarskoj, da Komanda Jugoistoka posalje 2. armiji u Mađarskoj 117. i 297. diviziju sa sremskog fronta i sa fronta na Dravi, a komandant Jugoistoka, general-pukovnik Ler (koji je tih dana smijenio komandanta Grupe armija »F« i ujedno komandanta Jugoistoka, feldmaršala fon Vajksa, a on napustio jugoslovensko ratište 28. marta), ujedno i komandant Grupe armija »E«, mogao je očekivati, zbog događaja u Mađarskoj, da će morati izvlačiti trupe 21. i 34. armijskog korpusa čim za to dobije naređenje, jer su oni, u odnosu na front u Mađarskoj i na lijevo krilo Jugoslovenske armije u Lici i Hrvatskom primorju, ostali uvučeni daleko ka istoku.

Da bi se ostvarilo uredno povlačenje 21. korpusa i da bi se osigurao 34. korpus u Sremu, Komanda Jugoistoka morala je protivudarom po 2. armiji najprije da obezbijedi komunikacije u dolini Bosne i da odbaci naše snage sa donjeg toka rijeke Bosne, od Do-

¹⁶ Arhiv VII, njem. dokumenta, film 501, r. 266, s. 468—579, 134—476. Film 311, r. 179, s. 870—891, i r. 189, s. 21—1336.

boja do Modriće, te da osigura povlačenje 21. korpusa na širem prostoru, ne samo dolinom Bosne nego i pravcem od Sarajeva preko Vareša i Tuzle, prema Bijeljini.

Stoga je Štabu 34. armijskog korpusa naređeno da sopstvenim snagama odbaci 2. armiju sa rijeke Bosne i uspostavi front između Brčkog i Doboja, oslobađajući komunikaciju koja povezuje ta dva mesta. Komanda Jugoistoka je smatrala da jugoslovenska 2. armija svojim rasporedom dvostruko ugrožava sremski front, njegov desni bok na sektoru Bijeljina — Brčko i vezu njemačkog 21. korpusa sa 34. korpusom u donjem toku rijeke Bosne.

Kada se ostvari ovaj prvi dio operacije, onda je 34. korpus trebalo da, dovlačenjem svježih snaga, angažovanjem 117. divizije iz rezerve Komande Jugoistoka u rejonu Vinkovaca, izvrši snažan udar na 2. armiju, da je razbije i za duže vrijeme učini bezopasnom u dolini Bosne i na južnom krilu sremskog fronta. U to isto vrijeme, iz Sarajevskog polja trebalo je da se pokrene njemačka 7. SS divizija »Princ Eugen«, dejstvujući preko Vareša prema Tuzli i Bijeljini, i da time olakša izvlačenje 21. korpusa iz rejona Sarajeva.

Za operaciju »Majska oluja« Nijemci su angažovali tri svoje divizije: 22. pješadijsku, iz rejona Brčkog, za dejstvo prema Građačcu, Srnici i Čeliću; 117. divizija, iz rejona Vinkovaca, trebalo je da se prikupi na prostoriji Srnice radi dejstva prema Tuzli, a 7. SS divizija »Princ Eugen«, iz rejona Sarajevskog polja, preko Vareša prema Tuzli. Od Doboja prema Gračanicu angažovana je Borbena grupa »Gajger« (komandant — general Feliks Geiger), sa 15. ustaško-domobranskom divizijom i 12. ustaško-domobranskom divizijom iz rejona Brčko. Ukupno, neprijateljeve snage čini pet divizija i jedna borbena grupa, odnosno oko 45.000 vojnika i to: 32.000 Nijemaca, sa 120 topova, 14 jurišnih topova i 16 flakova; zatim 9.000 ustaša i domobrana i 5.000—6.000 četnika Majevičkog, Ozrenskog, Trebačkog, Zeničkog i Romanjanskog korpusa

Operacijom je rukovodio Štab 34. njemačkog korpusa sa sjedištem u Nuštaru kod Vinkovaca. Napad je počeo 18. marta brzim i iznenadnim dejstvom 16. njemačkog puka 22. divizije od Brčkog prema Građačcu i Srnici. Iskoristivši nebudnost 18. brigade 25. divizije, Nijemci su zauzeli Srnicu i Gračanicu, što je bilo gotovo do 23. marta i onda su se spremali da krenu prema Tuzli. Za to vrijeme od Vinkovaca je stizala 117. divizija i prikupila se u rejonu Srnice. Druga armija pretrpjela je osjetne ljudske i materijalne gubitke, ali je uspjela da skrati front i zadrži prođor neprijatelja prema Tuzli.

Od 24. do 28. marta nastupilo je kratko zatišje. Nijemci su pripremali glavni udar dejstvom 22. i 117. divizije od Gračanice i Srnice, direktno preko Srebrenika, prema Tuzli, a to je bio i njihov glavni pravac napada, u čemu su imali podršku 12. ustaško-domobranske divizije. Druga, pomoćna grupacija išla je iz Sarajevskog polja — 7. SS divizija preko Vareša, prema Tuzli, a treća, takođe, pomoćna grupacija — Borbena grupa »Grajger«, od Doboja prema Gračanicu.

Druga armija imala je 28. marta slijedeći raspored: 17. divizija držala je položaje prema Bijeljini; 28. divizija branila je pravac

|

Brčko — Majevica — Tuzla; na zatvaranju doline Tinje, u rejonu Špcionica — Sladna — Srebrenik, već se nalazila u borbi iz armijske rezerve ubaćena 23. divizija i 16. brigada 25. divizije; 45. divizija bila je u rejonu Bosanskog Suhog Polja i branila pravac Doboј — Bosansko Suho Polje — Gračanica. Armija je u rezervi, sjeverno od Lukačeva, imala jedino 2. krajisku brigadu. U takvom odbrambenom operativnom rasporedu 2. armija je dočekala glavni napad njemačke operacije »Majska oluja«, koji je počeo u 4.30 časova 28. marta, istog dana kada je počeo i opšti napad naših snaga na Sarajevo.

Oko 4.000 neprijateljskih vojnika iz 22. i 117. njemačke divizije krenulo je u napad, ali sa manjim udarom duž doline rijeke Tinje, a izrazitim obuhvatom od Bijele, padinama Majevice, prema Srebreniku, kako bi se stavila u okruženje glavnina 23. srpske divizije. Razvila se žestoka borba, koja je trajala cijeb dan 28. marta, a u kojoj se posebno istakla 7. srpska brigada 23. divizije — tukla se punih 18 časova, zbog čega ju je Štab 2. armije pohvalio. Da bi zaustavio neprijateljski prođor, Štab 2. armije naredio je 23. diviziji da čvrsto drži položaje i ne dozvoli Nijemcima da prođu ka Srebreniku i Tuzli. Istovremeno, oko 15 časova, u borbu je uveo svoju armijsku rezervu — 2. krajisku brigadu i 9. brigadu 23. divizije, te prikupljene dijelove 16. brigade 25. divizije. Snažnim protivnapadom jedinice 2. armije zaustavile su neprijatelja kod sela Kuge, a zatim ga natjerale na povlačenje. Sutradan su Nijemci uz podršku tenkova obnovili napad, ali su odbijeni i prisiljeni da predu u odbranu, čime je zaustavljen glavni udar neprijatelja. Nijemci su stigli na 15 km od Tuzle, ali su vraćeni natrag.

Na pravcu od Brčkog prema Tuzli 28. divizija postepeno je ločila njemačko-ustaški napad, tako da se borba vodila i 30. marta. Neprijatelj je stigao do blizu Čelića i padina Majevice, ali nije mogao da prodire dalje, prema Gornjoj Tuzli. Kod Bijeljine njemački 65. puk izvršio je 29. marta demonstrativan napad, ali je odbijen.

Iz Doboja njemačka Borbena grupa »Gajger«, bez borbe je ušla u Gračanicu, ali je 45. divizija zaustavila na visovima istočno od grada.

Napad 7. SS divizije iz pravca Vareša prema Tuzli izostao je zbog neočekivanog obrta situacije kod 21. korpusa. Istina, 7. SS divizija je 30. marta krenula iz Sarajevskog polja i stigla do Vareša, ali je onda zbog prodora 4. i 10. divizije 5. korpusa u rejon Kakanj tamo morala poslati svoj 13. puk, a zbog situacije na Romaniji, gdje je 3. korpus stavio u okruženje 363. puk 181. divizije, morala je poslati 14. SS puk, tako da je potpuno onemogućen prođor 7. SS divizije prema Tuzli. Njemačka zamisao da udarom 7. SS divizije od juga u operaciju »Majska oluja« iznenadi 2. armiju u rejonu Tuzle definitivno je otpala, čime je Sarajevska grupa korpusa na najneposredniji način olakšala položaj 2. armije.

Prateći situaciju na frontu prema 2. armiji, njemačka Komanda Jugoistoka 31. marta obavijestila je Vrhovnu komandu da je nedoložan prekid poduhvata »Majska oluja«. Zatim je predložila da se napusti Bijeljina, ojača Brčko, i da se manevarskom odbranom »što prije odvoji 21. korpus iz rejona Sarajeva na međupoložaje kod Ze- 605

nice, što treba da obezbedi 7. SS divizija . . .¹⁸ Time je 1. aprila potpuno završena njemačka operacija »Majska oluja« protiv jugo-slovenske 2. armije. Obostrani gubici bili su veliki. Od 20. februara do 1. aprila 2. armija imala je 1.085 poginulih i 3.155 ranjenih. Među poginulima bio je i komandant 18. srpske brigade 25. divizije major Mirko Zec. Pet hiljada Nijemaca je ubijeno, a 450 zarobljeno.

Njemačke protivmjere prema 2. armiji omogućile su 21. korpusu da se sa manje gubitaka izvuče iz rejona Sarajeva i da one-mogući učešće 2. armije u sarajevskoj operaciji. Naime, stoga što je 2. armija odbačena dalje prema Tuzli 21. korpusu je bilo lakše da se izvlači iz rejona Sarajeva dolinom Bosne. Međutim, 2. armija se veoma brzo sredila i 5. aprila prešla u opštu ofanzivu, a to je bio dan kada su se u Sarajevu vodile ulične borbe. Sutradan je grad oslobođen. Tada je već 2. armija izvršila prodor od Tuzle prema Gradačcu i od Tuzle prema Gračanici i Doboju. U isto vrijeme, prema Bijeljini i Brčkom nastupala je Južna operativna grupa 1. armije, u čijem se sastavu od 28. marta našla i 17. divizija, koja je do tada bila pod komandom 2. armije. Time se skratio front 2. armije, jer je pravac prema Bijeljini i Brčkom preuzeila 1. armija, pa je 2. armija sada glavne napore sasredila prema Gradačcu i Modriči, a onda prema Gračanici i Doboju, koji je oslobođila 17. aprila 1945. godine i spojila se sa snagama 5. korpusa, koje su gonile neprijatelja od Zenice, nizvodno rijekom Bosnom, čime su i završene borbe istočno od rijeke Bosne, posle čega je 2. armija krenula prema Derventi i Bosanskom Brodu.

¹⁸ Arhiv VII, njemački film 78, r. 305, s. 6256070 — 71.

Značaj iskustva iz sarajevske operacije za opštenarodnu odbranu i problemi njenog proučavanja

Potpukovnik Muharem Kreso

Dugo poslije rata o sarajevskoj operaciji pisalo se samo u prigodnim prilikama. Prva dva prikaza (Rudija Petovara i Dražga Dukanovića) pojavila su se na prvu godišnjicu — 6. aprila 1946. godine. Oni su, kao što je već rečeno, imali prvenstveno prigodni karakter, ali su danas neka njihova zapažanja poprimila značaj svježih i autentičnih sjećanja učesnika. Karakter i sudbinu prigodnog, sem donekle u monografijama jedinica (među kojima su monografije dva od tri korpusa, pet od devet divizija i samo sedam od trideset brigada) nije bilo moguće izbjegći ni u kasnijem pisanju, pa čak ni u ovoj raspravi, iako se sedamdesetih godina — na tridesetogodišnjicu sarajevske operacije, uložilo dosta truda da bi se postigao kompleksniji pristup i potpunija rekonstrukcija. U to vrijeme (1975. godine) u Vojnom delu general-pukovnik Vukanović prvi put je sumirao osnovna operativna iskustva iz ove operacije.

Upravo je takav svečani i neistorijski način pisanja doprinio stvaranju problema u proučavanju ove, po našem uvjerenju, sa aspekta opštenarodne odbrane veoma značajne operacije. Već sam prigodni karakter uveliko određuje stepen angažovanja, dubinu i nastojanje da se događaji rekonstruišu. Tako je bilo o svim godišnjicama, od prve do ove četrdesete. Godišnjice i jubileji, su prolazili, a ni do danas se nije pristupilo detaljnijoj, monografskoj rekonstrukciji operacije. To je, prije svega, bila obaveza određenih istorijskih instituta, pa i nekih drugih institucija, ali su se svi o to oglušili. Kako godine odmiču, sve je jasnije da parcijalni napori nisu dovoljni i da je neophodan temeljitiji pristup ovom događaju. Iako i ovakvo prigodno pisanje daje sve značajnije rezultate, uslovi za jednu kompleksnu, potpunu rekonstrukciju nezaustavljivo izmiču. Mnogo toga u dokumentima nije zapisano, nije otrgnuto od zaborava, a i mnogi dokumenti nisu ni sačuvani. Mada nema dovoljno dokumentacije ni o akterima u operaciji, o otporu u okupiranim gradovima i o učešću »teritorijalne komponente« u operaciji, nemamo gotovo nikakvih arhivskih podataka. Još više zabrinjava izostajanje napora da se navedena insuficijentnost arhivskih izbora nadoknadi sjećanjem učesnika i organizovanim prikupljanjem podataka. Individualni napor pojedinaca, bez šire društvene podrške, nikad to neće nadoknaditi.

Ovom prilikom ćemo se osvrnuti samo na najvažnije probleme vezane za proučavanje ove operacije.

PROBLEM SHVATANJA POJMA SARAJEVSKE OPERACIJE

Od prvih pokušaja obrade naših operacija iz narodnooslobodilačkog rata do danas, autori nisu tako različito definisali i vremenski i prostorno odredivali obim i obuhvat neke operacije, kao oni koji su pisali o sarajevskoj operaciji, a nedozvoljeno mnogo njih je potpuno zanemarivalo i najvažnije učešnike.

U prvim prikazima, pa i onim koji su pretendovali na atribut naučno zansovanog spisa (Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije i objašnjenje u Vojnoj enciklopediji, npr.), sarajevska operacija se svodi na period od 28. marta do 6. aprila 1945. godine, odnosno na slamanje otpora spoljne odbrane i oslobođenja grada, ili se, eventualno, proširuje na borbe u Sarajevskom polju i na prvom prihvatom položaju njemačkog 21. brdskog armijskog korpusa u toku njegovog povlačenja. Tek kasnije (Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. godine, npr.) trajanje operacije produžava se do

12. aprila, i time se proširuje njeno prostorno protezanje do Zenice. Zajedničko najvećem broju tih, pa i nekih kasnijih prikaza jeste to što njihovi autori nisu uzimali u obzir nastanak ideje o operaciji, a nisu ga ni uočavali. Naime, ideju o izvođenju sarajevske operacije i to sa nešto većim snagama i sa radikalnim ciljem (uništenje 21. brdskog armijskog korpusa) dao je lično vrhovni komandant, maršal Josip Broz Tito, na savjetovanju komandanata armija Narodnooslobodilačke vojske u Beogradu održanom od 26. do 28. februara 1945. godine, na osnovu čijeg naređenja je Generalstab Jugoslovenske armije već 1. marta počeo preduzimati mjere i upućivati jedinice prema Sarajevu. Pošto je, shodno ideji Vrhovnog komandanta, operaciju trebalo početi odsjecanjem odstupnice 21. korpusu u dolini Bosne (na odsjeku između Doboja i Maglaja), logično se prepostavljalo da će njen izvršilac biti 2. armija, sa sjedištem u Tuzli, pod čiju komandu bi bila sastavljenja druga dva korpusa (2. i 5), orijentisana prema objektu operacije. Sa takvom osnovnom zamisli izvođena su sva borbenaa dejstva, svi pokreti i sve mjere u pripremnoj etapi operacije. Budući da je neprijatelj praćenjem našeg radio-saobraćaja bio potpuno obaviješten o našim pripremama i namjerama, i svi njegovi borbeni postupci bili su u istoj funkciji, prije svega, njegova aktivna odbrana, karakteristična po ispadima jakom korpusnom rezervom, čiju je okosnicu uvijek činila upravo zbog toga dovedena 7. SS divizija. Protivudari na sektoru Zenica — Busovača, na Ivan-sedlu, na sektoru Kreševo — Lepenica i u dolini Željeznice predstavljali su uspješniju, martovsku etapu odbrambene operacije njemačkog 21. korpusa na »sarajevskom mostobranu«, za razliku od aprilske, kada je u prvoj upotrebi tu rezervu morao pocijepati, pretrpjeli neuspjeh i ostati bez nje.

Operativni štab Sarajevske grupe korpusa Jugoslovenske armije, 17. marta 1945. kada je naredeno njegovo formiranje, nije bio neophodan radi rukovođenja operacijom, nego kao što je izričito napisano u prijedlogu Štaba 2. armije od 15. marta »za objedinjavanje dejstava na sektoru Sarajeva« i radi toga da Stab armije sebi olakša komandovanje i učini ga efikasnijim na tako širokom prostoru.

raciji, čime se odustalo i od radikalnog cilja. To se dogodilo samo dan prije okupljanja Operativnog štaba u Kalinoviku (21. marta 1945), pa je taj štab, po prirodi stvari, od svog prvog koraka preuzeo funkciju nosioca operacije.

Ta činjenica je, na primjer, uticala na pokojnog Uzelca i mene 1975. godine da 1. mart, odnosno vrijeme angažovanja 7. SS divizije kod Zenice i 3. udarnog korpusa Jugoslovenske armije prema Romaniji, smatramo stvarnim početkom operacije. Temeljiti uvid u dokumentaciju, a posebno izlaganja general-pukovnika Radovana Vukanovića (i u ranijim radovima i ovom prilikom) o fazi gonjenja i zakasnjelom upućivanju 3. korpusa u preticanje dolinom Krivaje, međutim s pravom upućuju na to da su i borbe 27. divizije za Zavidoviće, odnosno ojačane 14. srednjobosanske udarne brigade kod Zepča i Novog Šehera, takođe, sastavni dio ove operacije. Tim prije što je time oslobođen čitav prostor koji je u početku posjedao 21. njemački korpus, čime se i sa te druge strane zadovoljava princip jedinstva snaga, cilja i prostora.

INSUFICIJENCIJA IZVORA

Sarajevska operacija je karakteristična po veoma ubrzanom toku događaja u završnoj etapi, a i po brzom odlasku jedinica Jugoslovenske armije sa te prostorije, tako da štabovi nisu imali ni trena predaха. Otuda ni Operativni štab nije imao vremena da napiše *izvještaj o operaciji*, a i izvještaji korpusa i divizija su vrlo šturi i imaju samo karakter prethodne informacije. Razumljivo je, stoga, što u tim izvještajima nema detalja i pojedinosti o veoma važnim dogadajima, što viši štabovi nisu imali vremena da usklade i provjere kontradiktornе podatke u izvještajima potčinjenih, pa čak, na primjer, tri jedinice pretenduju na to da su prve ušle u Sarajevo. Takođe, veoma je teško ustanoviti pristizanje popuna u pojedine jedinice, bilo da su novi borci dolazili iz regrutnih centara, bilo neposrednom mobilizacijom na terenu ili prebjegavanjem i čitavih četa, bataljona i divizionala iz neprijateljskih formacija, uglavnom, milicije i domobrana, mada se zna da je mijenjanje odnosa snaga u toku te operacije bio jedan od bitnih elemenata konačne prevage nad neprijateljem. U izvještajima jedinica nisu zabilježena ni sadejstva lokalnih jedinica vojnoteritorijalnih organa i partizanskih odreda, bez čijeg prisustva ni u ovoj operaciji nije bilo moguće pokrivanje desetina (a možda i više od stotinu) kilometara fronta, što je, uglavnom, trebalo osmatrati, da bi se glavne snage mogle grupisati i kanalizati strogo izabranim pravcima. Nema mnogo više podataka ni o Diviziji KNOJ-a, koja je već 10. marta prema Sarajevu usmjerila 5 od 16 svojih bataljona, sem donekle o dejstvu dva bataljona njene 3. (Hercegovačke) brigade na Treskavici, iako je, na primjer, i jedna četa Samostalnog bataljona te divizije učestvovala u borbama u sastavu 10. udarne divizije.

Posebnu težinu nosi ne pominjanje, sem u brigadama 3. korpusa, susreta sa udarnim grupama nakon ulaska u Sarajevo, ali i u neke druge gradove. Kad se zna da o postojanju, ustrojstvu i dejstvima tih udarnih grupa, iz razumljivih razloga, nije bilo pisanih dokume-

nata niti je moglo biti govora o podnošenju pismenih, naročito sumarnih izvještaja, jasno je koliko je sada zbog propuštenih napora na rekonstrukciji, teško konkretno prikazati njihovo dejstvo, inače, u cjelini očigledno i načelno priznato pogotovo što u zapisima o pojedinim brigadama ima i primjera njihovog ignorisanja i preuzimanja njihovih ili zajedničkih uspjeha.

Pogibija Valtera Perića, koji uprkos enormno velikim zadacima konsolidacije tek oslobođenog grada, ne bi — makar i naknadno — propustio da napiše relevantan i kompleksan izvještaj o »velikoj akciji« (kako je neprijatelj naziva, i očekujući ustanak u unutrašnjosti grada), u kojoj je učestvovalo 15.000 pripadnika NOP-a, od čega 1.500 sa oružjem, i niz drugih događaja, koji su brojne njegove saradnike spriječili da to nadoknade, uslovili su, na primjer, i to da se čitavih 40 godina, bar u istoriografiji, ne piše o podvigu aktivista NOP-a, vezanom za onesposobljavanje neprijateljeve protivvazdušne odbrane grada. Naime, njima je uspjelo da je noć uoči napada (4/5. aprila) potpuno neutrališu i da sat prije njegovog početka, oko 1.000 njenih vojnika, desetine kilometara od jedinica Jugoslovenske armije, u Sarajevskom polju, prevedu na našu stranu, o čemu ovih dana piše jedan od učesnika, Nikola Bilić.¹

Izostajanje takvih istraživanja dovelo je do toga da ni ovim jubilarnim povodom nije moguće ni približno rekonstruisati personalni sastav ne samo »boračkog« sastava udarnih grupa nego ni rukovodeći sastav udarnih odreda, pa ni kadrovske štabova, odnosno rukovodstava aktiva. Bez toga, kad već nema odgovarajućih arhivskih podataka, rezultat konkretnog pokušaja rekonstrukcije ispada blijet, a počesto i neuvjerljiv. Međutim, u slučajevima kada se, nerijetko, uz enormne napore dopre do stvarnih aktera, na vidjelo izlaze neoborivi i jasni dokazi o akciji. Sto se tiče izvora, nije mnogo bolja situacija ni u sarajevskom i romanjskom okrugu, koji su operacijom bili najpotpunije zahvaćeni.

ZANEMARIVANJE »TERITORIJALNE KOMPONENTE«

»Teritorijalna komponenta« u sarajevskoj operaciji bila je veoma zastupljena. Po našim procjenama, broj na taj način obuhvaćenog ljudstva dostiže broj boraca i starješina jednog od tri korpusa Jugoslovenske armije, koja su učestvovala u toj operaciji. Oni koji su tu činjenicu među prvim uočili, nazvali su to, s pravom, »četvrtim korpusom«. Za ovu raspravu dovoljno je samo nabrojati šta se pod tim podrazumijeva. To su, prije svega, oružane formacije NOP-a u okupiranim gradovima, organizovanim u udarne grupe i odrede, kojima su neposredno rukovodila mjesna partijska rukovodstva. U Sarajevu je radi toga obrazovana »Komanda odbrane grada«, dok su dejstva udarnih grupa, na primjer, u Varešu, Visokom, Zenici, koordinirali odgovarajući sreski komiteti i Okružni komitet KPJ za Sarajevo. Prema podacima Okružnog i Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo, njihov ukupan broj se cjeni na oko 2.000 dobro naoru-

¹ Na simpoziju Otpor u gradovima Jugoslavije, održanom u Sarajevu, o tome je podnio veoma zanimljiv referat.

žanih boraca. Rekonstrukcije, međutim, pokazuju, s jedne strane, da su neke udarne grupe i odredi u toku same operacije uništene ili im je onemogućeno izvršavanje namijenjenih zadataka (kao u Varešu, neki odredi u sarajevskim preduzećima, na primjer, jedan od jačih u Sarajevu — Glavna željeznička radionica), s druge strane, da je njihov broj, uključivanjem i ostalih građana neposredno u akciju, znatno povećan. Rekonstrukcije dalje pokazuju da u pomenute brojve nisu uračunati borci udarnih grupa i odreda aktiva NOP-a u domobranskim i milicijskim formacijama, kojima se rukovodilo posebnim sistemom veza, u Sarajevu preko *Vojnog komiteta*, koji je imao veoma razgranatu i efikasnu djelatnost, izraženu tokom dužeg perioda. Samo u dva takva slučaja, Odred u protivavionskoj artiljeriji u Sarajevu i u Visokom, gdje je mjesnim udarnim grupama, zahvaljujući i uključivanju u domobranstvo mobilisanih građana u zadnji čas, te jedne protivavionske baterije iz Sarajeva, uspjelo da grad oslobole i osiguraju čitav dan prije dolaska jedinica Jugoslovenske armije.

Odeljenje zaštite naroda (OZN-a) Bosne i Hercegovine i Bosanskohercegovačka divizija Korpusa narodne odbrane u operaciju su se uključili od samog početka. Stab divizije je već 10. marta izdao zapovijest za učešće svojih pet bataljona, namijenjenih za obezbjeđenje vitalnih objekata u Sarajevu, a slične mjere su preduzimane i za ostala novooslobođena mesta. Bataljoni su odmah usmjereni na određene sektore pojedinih divizija Jugoslovenske armije (dva u rejonu Kreševa, dva u rejonu Trnova i jedan na Romaniji), a utvrđeno je, sa sigurnošću, da su bar na dva pravca učestvovali u borbama zajedno sa jedinicama 29., 10. i 3. divizije. Njihovo brojno stanje je bilo bar 1.500 boraca, odnosno jedna kompletна brigada. Pored toga što je koordiniralo dejstvo te divizije i udarnih grupa, Odeljenje za zaštitu je iz Jajca uputilo jednu grupu svojih oficira, koji su se u Sarajevo probili već u toku 5. aprila i u Pravosudnoj palati uspostavili svoje sjedište.

Bar četiri partizanska odreda, Tuzlanski, Vlašićki, Birčansko-kladanjski i Srebrenički učestvovali su u operaciji — Tuzlanski i Vlašićki duže vreme, a Vlašićki i Srebrenički su u toku operacije rasformirani radi popune pojedinih divizija Jugoslovenske armije. Njihovo brojno stanje nije bilo manje od 1.500 boraca, što bi značilo još jednu brigadu. Zaštitne čete komandi mesta naših vojnoteritorijalnih organa i narodna milicia, u čijem zahvatu su se protezali dijelovi fronta na određene načine, takođe su se uključivali u operaciju, posebno u osmatranje manje važnih pravaca na nepokrivenim odsjecima fronta.

Uz sve uobičajene i normalne manjkavosti u dokumentaciji ovih struktura, koje se, uz to, parcijalno naslanjaju i sadejstvuju drugim, problemi rekonstrukcije njihovog djelovanja i rezultata nastali su i zbog šturog pominjanja ili ne pominjanja u izvještajima jedinica Jugoslovenske armije, a površni pristupi i parcijalne rekonstrukcije nisu mogli da to nadoknade posebnim istraživanjima. Najveći propust, ipak, predstavlja činjenica da su na tom sektoru gotovo potpuno izostali pokušaji rekonstrukcije, a naročito monografske obrade. 611

Pokušaj sumiranja iskustava iz sarajevske operacije, koji je 1975. godine učinio general-pukovnik Radovan Vukanović i do danas je ostao usamljen.

Njegova razmatranja odnose se na dejstva jedinica Jugoslovenske armije, pod rukovodstvom Operativnog štaba Sarajevske grupe korpusa i na period od njegovog obrazovanja do oslobođenja Zenice, i pošto su zasnovana na provjerениm činjenicama, ovdje o njima neće biti riječi.

Zbog nepostojanja ozbiljnije rekonstrukcije on, razumljivo, nije mogao da obuhvati i ostale učesnike, koje bismo danas mogli nazvati »teritorijalnom komponentom«, čija snaga je bila, na primjer, približna snazi 3. udarnog korpusa, a takođe vazdušnoj podršci.

Pošto nije učestvovao u pripremi operacije od pojave ideje 0 njenom izvođenju do planiranja na nivou Generalštaba i 2. armije, to ideja i planiranje nisu rekonstruisani u ovom radu, a nedovoljno su bili poznati i postupci i namjere njemačke komande, naročito nebitne konceptualne promjene u toku operacije.

Kako još uvijek nemamo potpunu i cijelovitu rekonsrukciiju svih dejstava i svih aspekata operacije, cilj ovoga rada nije sagledavanje cijelovitih iskustava, ali smatramo da za ovu prigodu moramo izvući bar još neka, naročito ona koja su značajna za našu opštenarodnu odbranu, a odnose se na učešće u operaciji oružanih formacija narodnooslobodilačkog pokreta u okupiranim gradovima i na njihovo sadejstvo jedinicama Jugoslovenske armije.

ISKUSTVA IZ PRETHODNOG PERIODA

Operativni objekat sarajevske operacije, logično bilo je Sarajevo, kao glavni grad Bosne i Hercegovine, njen industrijski, trgovачki i administrativni centar, sa najbrojnijom radničkom klasom 1 tokom čitavog perioda rata razvijenim strukturama i organizacijama narodnooslobodilačkog pokreta. U vrijeme pripreme i izvođenja sarajevske operacije, organizacija narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu bila je veoma razvijena i pripremljena da u borbama za neposredno oslobođenje grada da značajan doprinos i uspješno sadejstvuje jedinicama Jugoslovenske armije. Slično Sarajevu, u više manjih mesta zahvaćenih operacijom (Iličići, Vareš, Breza, Visoko, Zenica) organizovane su oružane formacije, prije svega, namijenjene za odbranu vitalnih objekata od neprijateljevog razaranja, ali i djelimično osposobljene za sadejstvo jedinicama Jugoslovenske armije. To je bilo moguće, između ostalog, i zahvaljujući iskustvu iz prethodnog perioda.

U periodu pokretanja oružane borbe 1941. godine, Organizacija KPJ u Sarajevu nije imala velikih iskustava, pa ni nekih neophodnih znanja za izvođenje oružanih akcija u gradu. Nekim, možda većini odgovornih u pripremnom periodu, nije bilo ni jasno kakve će te akcije biti i kako će izgledati, prema tome, nisu mogli ni predviđeti, a kamoli preduzimati odgovarajuće mjere i pribaviti sredstva kojima bi takve akcije mogle biti izvedene.

Udarne grupe u periodu pokretanja oružane borbe u Sarajevu 612 nisu bile razvijene po obimu kao u nekim drugim okupiranim gra-

dovima, posebno ne kao u Beogradu. Glavne snage i najveći broj ljudi u početku su bili usmjereni na stvaranje partizanskih odreda na širokom vangradskom prostoru u okolini Grada. Nisu bile zanemarene ni akcije u gradu, ali za to nije bilo gotovo nikakvog iskustva. Ubrzo nakon što je, pored nekoliko neuspjeha, postignut i izvještan uspjeh, ali bez očekivanog materijalnog efekta, ocijenjeno je da ofanzivne akcije u gradu nisu adekvatne žrtvama, pa su i već formirane udarne grupe usmjerene, umjesto na ofanzivne, na obrambene zadatke, prije svega, na obezbjeđivanje akcija neoružanog otpora. Te udarne grupe naročito su se afirmisale na obezbeđenju kanala veze uspostavljene između aktivista iz Sarajeva i okolnih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. Kako je saobraćaj tim kanalima u avgustu i septembru postajao sve življi, udarne grupe, koje su obezbjeđivale funkcionisanje pojedinih kanala, objedinjavane su u odrede. Tada je u gradu bilo od 30 do 50 udarnih grupa, pošto učesnici broj angažovanih ljudi procjenjuju na oko 150.²

Uspješno razbuktavanje ustanka na širokom vangradskom prostoru uskoro je pokazalo povratno dejstvo na razmah narodnooslobodilačkog pokreta u gradu. Već polovinom oktobra Sarajevo je bilo okruženo jakim NOP odredima, čije su isturene jedinice i predstaze dopirale do gradske periferije, a uskoro su se i zalijetale na neprijateljeva uporišta duž nje. U vezi s tim rodila se ideja o mogućnosti oslobodenja grada. Napad na tako veliki grad bio bi jedinstven primjer u 1941. godini.

Na razradi ideje i pripremanju napada radilo se intenzivno, a u pripreme je uključena i gradska organizacija NOP-a, koja je čak saradivala i na izradi »plana napada na Sarajevo«. U njenom prijedlogu, dostavljenom Glavnom štabu NOPO Bosne i Hercegovine, pored potpunog rasporeda neprijatelj evih jedinica i naznačenih slabih tačaka, naznačeni su i pogodni pravci napada, koji bi bilo »kombinovan sa akcijama iznutra«, pod čim se podrazumijevalo dejstvo naoružanih udarnih grupa po kvartovima i zauzimanje strateških punktova, uništenje raj lovačkog aerodroma, te iznenadno uzimanje artiljerijskih položaja i predaja nekih domobranksih jedinica. U planu je, pored ostalog, bilo predviđeno i ubacivanje partizanskih jedinica u grad sa ucrtanim prolazima za njih. Da bi se organizacija što bolje pripremila za te »akcije iznutra«, privremeno je obustavljeno i slanje novih boraca u partizanske odrede, koji su, inače, već bili narasli na nekoliko hiljada boraca, ali nemamo podataka o tome do kog broja su bile narasle udarne grupe u samom gradu. Smatramo da je za sada dovoljno navesti da je neprijatelj taj broj procjenjivao na oko 3.000 i da mu namjera nije bila postizanje »manjih uspjeha ... nego pripremanje puča i preuzimanje vlasti«. Već u decembru 1941. godine od planova za oslobođenje Sarajeva odustalo se iz više razloga, ali tada stečena iskustva u organizovanju i obuci udarnih grupa i stečeno samopouzdanje, veoma korisno su poslužili u kasnijem periodu. Već ovdje moramo naglasiti da je nosilac cjelokupne organizacije u periodu koji razmatramo Vladimir Perić Valter, kao član Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo, i tada bio neposredno uključen u razradu plana i priprema za njegovu realizaciju.

² Avdo Humo, MOJA GENERACIJA, Svetlost, Sarajevo, 1984, str. 634.

PRIPREMANJE I ZAŠTITA RAZGRANATE STRUKTURE OTPORA

U 1942. i 1943. godini u Sarajevu je održan kontinuitet postojanja i aktivnosti udarnih grupa, ali je njihov obim bio znatno ograničen, a zadaci su bili primjereni razvoju situacije na ratištu, a posebno u gradu i bližoj okolini. U ponovo širenje mreže oružanih formacija i omasovljenje udarnih grupa krenulo se u ljeto 1944. godine. Inicijativa i direktiva za to potekla je od Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije, kada je na osnovu opširnog usmenog referata sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo, Valtera Perića, zaključeno da za to postoje uslovi i da se to uklapa u tada razmatrane planove NOVJ za 1944. godinu, pa za početak možemo uzeti mjesec juni, a imamo sigurne potvrde da se u julu i avgustu u tome već bilo uveliko odmaklo.

Gledano sa stanovišta zaštite, pripremni period i vrijeme održavanja razgranate mreže okružnih formacija i rukovodstava u pravnosti, uključujući i pribavljanje i čuvanje naoružanja i drugih sredstava potrebnih za njihovo dejstvo, u ovom slučaju trajali su vrlo dugo, a sama zaštita predstavljala je delikatan i nadasve složen problem, pa otuda i značaj stečenih iskustava.

Zahvaljujući, prije svega, organizacionim sposobnostima svog sekretara, ali i veoma bogatom, pa i gorkom iskustvu iz prethodnih godina, Mjesni komitet KPJ je ovaj problem uspješno riješio u okviru zaštite organizacije NOP-a u okupiranom gradu u cijelini, prije svega, primjenom složenih i rigoroznih mjera — od najstrože konspiracije i podjele zadataka i zaduženja do obuhvatnog praćenja i najmanjih saznanja okupacionog obavještajnog i represivnog aparata. Organizaciji, te blagovremenog sklanjanja pripadnika Pokreta (pa 1 udarnih grupa) u duboku ilegalnost ili na slobodnu teritoriju, ukoliko bi zaprijetila opasnost da budu otkriveni i uhapšeni. Dodatnu sigurnost činilo je upornim vaspitanjem postignuto pravilno držanje uhapšenih, koje je snažnu podlogu imalo i u činjenici da je u mnogo slučajeva uspjelo i njihovo spasavanje, bilo intervencijama preko veza, bilo fizičkom silom. Mjesni komitet je, takođe, koristio uticaj u neprijatelj evim vojnim formacijama u gradu, da pojedine svoje aktiviste, pa i brojnije grupe, skloni ispod udara, odnosno da im pruži sklonište do izlaska na slobodnu teritoriju.

Imajući u vidu žestinu reagovanja njemačkog okupatora i ustaške policije na ranije izvedene diverzije i kažnjavanje agenata, Mjesni komitet je bio protiv sličnih akcija. U protivnom, zbog pojedinačnih manjih ofanzivnih oružanih akcija, neprijateljevom udaru bila bi izložena cijelokupna Organizacija.

Uključivanjem u udarne grupe aktivisti nisu napuštali dotadašnje aktivnosti, zapravo, udarne grupe nisu bile ni obrazovane da bi u gradu izvodile isključivo oružane akcije, nego su svi za to sposobni aktivisti NOP-a, posebno mlađi i odlučniji, osposobljavani za oružanu borbu, s jedne strane, kao jezgro i oružana zaštita pri izvođenju mnogobrojnih ofanzivnih (neoružanih) akcija, s druge strane, da se na taj način najznačajniji dio Organizacije u gradu osposobi za upotrebu kao udarna snaga, koja poznavanjem grada može efikasno

podržati jedinice NOVJ (kasnije JA) u slučaju njihovog napada radi oslobođenja grada, što je bila i suština zadatka, koji je sekretar Mjesnog komiteta KPJ dobio u Drvaru aprila 1944. godine.

Udarne grupe su, uz to, dijelom bile oblik okupljanja pripadnika pokreta, od kojih su mnogi nakon provjere odanosti, uz istovremeno ideoško i političko vaspitanje, paralelno sa vojnom obukom, dobijali i druge složenije i odgovornije političke zadatke i funkcije. Prema, tome, nikakve dodatne mjere zaštite i samozaštite, pored onih koje je Organizacija kao takva normalno preduzimala u okviru inače rigorozne konspiracije, nije bilo potrebno preduzimati radi zaštite udarnih grupa, sem što je skladištenje oružja i opreme za najveći broj udarnih grupa bilo odvojeno kao posebna služba, i niko od onih ko je pribavio neku pušku, pištolj ili određenu količinu municije nije to nosio do skladišta, nego su paketi preuzimani na ulici, u široj okolini, a samo jedno lice, neposredno vezano za sekretara Mjesnog komiteta, imalo je kompletan pregled. Niko ko nije bio neposredno zadužen nije ni znao da se to oružje, uglavnom, zadržava u gradu niti da takva skladišta uopšte postoje.

Samo dijelom tog naoružanja neposredno su rukovali oni pripadnici udarnih grupa i kadrova Organizacije, koji su obezbjeđivali svakodnevne aktivnosti — od osiguranja sastanaka, prenosa materijala, kurira, kanala za vezu sa slobodnom teritorijom, te brojnih dobrovoljaca koji su iz grada izlazili na nju — do 6. aprila 1945. ukupno 6.000. Ta aktivnost je bila vrlo živa, svakodnevna i toliko raznovrsna da nisu izostajale ni vrlo atraktivne akcije, kao izlasci rukovodilaca i prebacivanje materijala i dobrovoljaca neprijateljjevima vozilima, od motocikla, putničkih i sanitetskih automobila i kamiona do vagonskih pošiljki, pa čak i pošiljki oklopnim vozom. Iz grada su 1943. godine preletjela dva aviona sa posadama, a kasnije još neki.

Gotovo sve te akcije obezbjeđivane su i oružjem (kad se one ne bi odvijale po planu moralno je biti upotrebljeno), ali je Mjesni komitet bio odlučno protiv pojedinačnih akcija, kojima bi osnovna karakteristika bila pucnjava i upotreba »pirotehnike«, što je razumljivo, s obzirom na dugoročnu pripremanu »veliku akciju«.

Naravno da su sve, a naročito oružane akcije u jednom okupiranom gradu, pa i u Sarajevu, izazivale oštре reakcije represivnog aparata okupatora. Na to se uvijek mora računati i represija okupacionog aparata će biti uvijek manje ili više izražena.

Shodno Titovoj koncepciji da rat treba voditi na svakom pedlju zemlje, ni gradovi nisu smjeli postati bezbjedne oaze za okupatora, iako je njegova strategija bila da gradove koncentrisanim snagama u njima, posebno u većim, pretvori u sigurne baze za smještaj okupacionog i represivnog aparata, za udoban odmor svojih trupa, radi izvođenja akcije u njihovoj široj okolini.

To se u toku čitavog rata imalo u vidu i u Sarajevu. Represija okupatora, međutim, više je zavisila od odnosa snaga nego od broja i karaktera akcija u gradu. Smatramo d je to opštevažeće pravilo, ali ćemo pokušati da to dokažemo na primjeru Sarajeva, gdje su, kao i u drugim gradovima, gubici bili najveći upravo u periodima kada se »antiokupatorska aktivnost organizacija NOP-a u okupirana

nim gradovima sužavala do nivoa političkopropagandne aktivnosti, divierzija i sabotaža». Jačina udaraca protiv NOP-a i represije protiv stanovništva u Sarajevu za sve četiri godine okupacije više su zavisile od mogućnosti prodora okupacionog obavještajnog aparata u Organizaciju NOP-a u gradu nego od oblika i obima antiokupatorske aktivnosti i jačine udarca koje je okupatoru zadavao NOP. Isto tako, sudbina onih koji su pali u ruke policije nije mnogo zavisila od stepena i oblika njihove angažovanosti u NOP-u niti od mogućnosti policije da tu angažovanost dokaže.

Primjera radi navodimo da su najmasovnija hapšenja i progoni Srba i Jevreja izvršeni u periodu dok ustanak nije dobio šire razmjere. Razmah NOP-a i očekivanje napada NOP odreda za oslobođenje Sarajeva u jesen i pred kraj 1941. godine doveli su do jenjanja genocida nad Srbima, jer se smatralo da genocid nad Jevrejima može da se privede konačnom rješenju, upravo s obzirom na njihovu malobrojnost. Periodi manje izražene antiokupatorske aktivnosti u Sarajevu u 1942. i 1943. godini, međutim, ponovo su donijeli visoke gubitke i kod stanovništva uopšte i kod organizacija NOP-a. Desile su se i tri velike provale — aprilska i decembarska 1942. godine i u proljeće 1943. godine. To ne znači da pojedine akcije NOP-a, usmjerene na nanošenje spektakularnih gubitaka okupatoru, nisu imale izvjesnog uticaja na obim represije. One su uticale više na oštrinu te represije nego na njen obim. To pokazuju mјere preduzete poslije diverzije u Željezničkoj radionici jula 1941. godine. Ubistvo Nade Vrankić početkom decembra 1942. godine ne može se smatrati povodom gubicima u decembarskoj provali, ali je svakako doprinijelo oštrini, pa i obimu preduzetih mјera. Čak ni za pokušaj atentata na Luburića u martu 1945. godine ne bi se moglo reći da je rezultirao većim represivnim mjerama (sem po atentatora) od onih koje su inače bile planirane i sprovedene.

RUKOVODENJE I KOMANDOVANJE ORUŽANIM FORMACIJAMA U OKUPIRANOM GRADU

Rukovodenje opštim pripremama udarnih grupa u Sarajevu i sve što je bilo nužno za izvršenje »velike akcije«, odnosno »odbrane grada« od njihove popune, ideoško-političke i vojnostručne obuke, pribavljanja, skladištenja i održavanja naoružanja i opreme, te sanitetskog materijala i drugog pribora, bilo je u rukama Mjesnog komiteta KPJ.

U ljeto 1944. godine formirano je nekoliko *kvartovskih štabova*, sa zadatkom da izvrše potpunu obuku udarnih grupa na svom području. Po svoj prilici ti štabovi su bili formirani za šira područja od onih koja su pokrivali pojedini kvartovski aktivi i moglo ih je biti najviše pet do šest, a mora da su obučavali i udarne grupe u preduzećima i ustanovama. Takav sistem obuke bio je i u prethodnim godinama, kad su se na tom zadatku angažovali i pojedini članovi Mjesnog komiteta, na primjer, Ahmet Fetahagić Čelik, narodni heroj. Sastojali su se od 3 do 4 čovjeka, koji su morali biti članovi KPJ. Domobranci oficiri u njihovom sastavu, neposredno zaduženi za znatan dio vojnostručne obuke, bili su, takođe, članovi KPJ.

Rukovođenje sa oko 300 udarnih grupa bilo bi apsolutno nemoguće bez dobro organizovane, uhodane i povezane mreže komandnih punktova, sposobnih da donose i samostalne odluke, ali i osposobljavane za brzo uspostavljanje veza i sa potčinjenim i susjednim udarnim grupama i odredima i sa pretpostavljenim, ali isto tako i za uspostavljanje veza i odgovarajuće legitimisanje sa jedinicama Jugoslovenske armije, koje se moglo obavljati i u vrlo delikatnim formama i situacijama.

Da bi se ovaj sistem komandovanja sagledao, prije svega treba imati u vidu da su u gradu postojale u osnovi tri vrste udarnih grupa:

- a) udarne grupe i odredi formirani na teritorijalnom principu, koje su pripremali i njima rukovodili re jonski i kvartovski aktivni i podaktivi NOP-a;
- b) udarne grupe i odredi obrazovani na proizvodnom principu, odnosno u većim preduzećima i ustanovama, za čiju pripremljenost su se brinuli aktivni NOP-a tih preduzeća ili ustanova;
- c) udarne grupe i odredi u domobranskim jedinicama, čije je djelovanje i pripremanje djelimično objedinjavao Vojni komitet.

Svi ovi odredi i sve grupe, bez obzira jesu li bile objedinjene u neki odred ili su imale samostalne zadatke u »velikoj akciji«, morale su dejstvovati na jedinstvenoj gradskoj teritoriji, a mnogi aktivni, bolje reći, podaktivi u manjim tistanovama i preduzećima, odnosno u profesionalnim, vjerskim, humanitarnim i drugim, udruženjima, bili su, inače, vezani za rejonske ili *kvartovske koordinacije — sekretarijata NOP-a*. Pored toga, Mjesni komitet, odnosno *Komanda odbrane grada*, mogla je, sasvim razumljivo ostvariti samo određen, ograničen broj komandnih veza. Uobičajena vojna iskustva, pa i iskustva rukovođenja u nekim drugim djelatnostima, ne mogu nam mnogo pomoći da utvrđimo njihov broj. Istraživanja potvrđuju da su, posebno lične veze sekretara Mjesnog komiteta, Valtera Perića bile veoma, čak neshvatljivo brojne.

Razumljivo je, takođe, da je za uspješno provođenje tako obimne i složene akcije neophodan plan. Iz kazivanja najbližih Valterovih saradnika proizilazi da je takav plan — *Plan odbrane grada* napravljen krajem 1944. godine, kada su oslobođenje Beograda, povlačenje Grupe armija »E« i posebno dolazak njene Komande u Sarajevo prilikom povlačenja iz Soluna, pokazali da su orijentacija Mjesnog komiteta KPJ na pripreme da se »u velikoj mjeri« pomogne NOV Jugoslavije »pri njenim operacijama na sam grad «i njegove »energične mјere« da je dočeka kako pristoji, bile ispravne, te da je »organizovanje i naoružavanje . . . udarnih grupa« toliko uznapredovalo da će to biti »velika akcija« i da ona neposredno predstoji. Oni koji su na tome radili ističu da su već tada bili postavljeni osnovni ciljevi, organizacija i taktika, te da je već tada imao uopšten plan osnovne raspodjele zadataka, sa snagama, sredstvima i načinima izvršenja, iako je sasvim sigurno da su detalji kasnije usavršavani i dograđivani.

Karakterističan je naziv plana, koji održava pravilnost shvatanja suštine zadatka, koji je bio i krupan i delikatan, a, u prvom redu, podrazumijevao je »odbranu grada«, to jest, zaštitu kadrova i cjelokupne organizacije NOP-a, a posebno zaštitu stanovništva i životno

važnih objekata u gradu, a tek onda i organizovani »napad na unutrašnja neprijateljska uporišta prilikom... opštег napada na Šaraj evo«.

Jezgro Komande bio je sam Mjesni komitet, a uloga neprikosnovenog komandanta (iako tu funkciju нико од учењника не помиње) неоспорно је припадала секретару Mjesnog komiteta, Vladimиру Periću Valteru. Vrsta djelatnosti, službi i neposredno potčinjenih subjekata bilo je daleko више него чланова Komiteta, па су сваком službom i djelatnoшću rukovodile određene grupe ljudi, pojedinci ili rukovodstva organizacija Pokreta, uključujući i Gradski narodni odbor.

Prema dosadašnjim istraživanjima, konačna fizionomija Komande odbrane grada izgledala je približno ovako: uži dio Komande činili su Valter Perić, Zaim Šarac, Vojo Osmokrović i Enver Krzić, a imala je: Vojni komitet, Odjeljenje zaštite naroda, Obavještajni centar, Radio-centar i Službu prikupljanja naoružanja i opreme. Prirodno, nije mogla imati komandu pozadine u bilo kom vidu sličnu uobičajenoj, ali su ulogu snabdijevanja i zbrinjavanja ne samo udarnih grupa nego i prihvata, okrepe i smještaja jedinica Jugoslovenske armije, a naročito prihvata i zbrinjavanja ranjenika i udarnih grupa i jedinica наše armije, dobili Gradski NOO i organizacije NOF-a i AFŽ-a.

Osnovu veze komandovanja чинио је dotadašnji uhodani sistem kurirskih veza i личног kontakta. U toku akcije korišteni su i telefoni i signalizacija, a već je poznato da je za kretanje u toku akcije 5. aprila Valter koristio i automobil.

Komitet, odnosno Komanda odbrane grada nisu imale određeno sjedište, ali je za to korištena grupa Valterovih ilegalnih stanova u širem rejonu Bjelava. Raspored i zadaci nekih udarnih grupa ukazuju na то да им је управо obezbjeđenje tog rejona bio osnovni zadatak u »velikoj akciji«.

SADEJSTVO SA JEDINICAMA JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Kad se govorilo o sadejstvu sa jedinicama Jugoslovenske armije, uloga organizacija NOP-a u okupiranim gradovima do sada se mnogo puta svodila na njihovu obavještajnu funkciju. Ona je, istina, veoma značajna, ali nikako najznačajnija, čak i kad po nekim spektakularnim rezultatima tako izgleda. Takvo karakterisanje sadejstva unutrašnjih snaga naročito bi bilo neopravданo u slučaju Sarajeva, ali i mnogih drugih gradova, u kojima su organizacije bile razvijene. Iskustva iz NOR-a jasno su pokazala да организације покрета u okupiranim gradovima nikad nisu mogle dostići veće razmjere. S druge strane, poznato je да је sadejstvo jedinica koje су napale neprijateljeve garnizone u naseljenim mjestima sa snagama »unutrašnjeg otpora« u toku NOR-a veoma njegovano i u mnogo slučajeva uspješno ostvareno. Sve jedinice i u svim periodima, međutim, nisu njime dovoljno vladale, a ponekada nije bilo moguće blagovremeno uspostavljanje adekvatnih veza, koje bi to sadejstvo omogućile i precizirale.

U slučaju Organizacije pokreta u Sarajevu, u kojoj je »kako javljaju odgovorni drugovi iz Sarajeva u gradu i bližoj okolini obuhvaćeno ... u raznim antifašističkim organizacijama oko 15.000 osoba«. U okviru sarajevske operacije sadejstvo je bilo vrlo značajno i po preduzetim mjerama i po njihovim rezultatima, a bilo je i slojevito. Međutim, na svim pravcima nastupanja jedinica sadejstvo nije podjednako dobro ostvareno. Najuspješnije je bilo na nivo grada kao cjeline, a slično se desilo u Visokom i u Zenici. Ipak u Sarajevu ono je bilo znatno izraženije i imalo je više vidova.

Pored brojnosti, organizovanosti, opremljenosti i kadrovske sposobljenosti Organizacije narodnooslobodilačkog pokreta u gradu, tome je posebno doprinijela sigurna i stalna kurirska i radio-veza³ Mjesnog komiteta KPJ sa Pokrajinskim komitetom KPJ u Jajcu, te Štabom 5. korpusa i njegove 10. udarne divizije, a od obrazovanja Operativnog štaba Sarajevske grupe korpusa i sa Štabom 2. udarnog korpusa u Kalinoviku, na čiji radio-centar je Operativni štab bio oslonjen. Tim kanalima jedinice Narodnooslobodilačke vojske, a potom i Jugoslovenske armije, svakodnevno su obavještavane o svim značajnijim potezima neprijatelja, kretanju njegovih jedinica, pa u dosta slučajeva i o njegovim namjerama. Čim je napravljen plan operacije, pribavljen je i najhitnije (u Stab 2. korpusa stigao prije 10. marta) po kuriru dostavljen originalan njemački *Plan odbrane grada*, sačinjen jedva petnaest dana ranije. Nezavisno od toga promijenjen je ukupan koncept njemačkog operativnog rukovodstva, poslije Hitlerovog odobrenja za napuštanje Sarajeva, a do te informacije nije se moglo blagovremeno doprijeti. Što se tiče znakova povlačenja 21. korpusa, oni su uočeni i ranije, ali postoje različiti podaci o tome kada je to Mjesni komitet kao sigurnu činjenicu javio Operativnom štabu. Dok članovi Mjesnog komiteta ističu da je to učinjeno 2/3. aprila, najkasnije 3. aprila, Operativni štab u svojoj Zapovijesti od 4. aprila, navodi da je to bilo upravo tog dana. U gradu preduzete akcije ukazuju na to da su pouzdani znaci o povlačenju utvrđeni, najvjerovaljnije 3. aprila i da je to 3/4. aprila javljeno Operativnom štabu. U svakom slučaju, sastanak Mjesnog komiteta na kome je donesena odluka o početku »velike akcije«, najvjerovaljnije je i održan noću 3/4. aprila, inače, mjere koje su preduzimane u toku 4. i naročito 4/5. aprila ne bi bile moguće. Tada je bilo kasno za promjene u borbenom poretku pojedinih korpusa Jugoslovenske armije, pa su na grad usmjerene znatno veće snage od onih koje su u novonastaloj situaciji bile potrebne.

U okviru Planom predviđenih mjera, Mjesni komitet, odnosno Komanda odbrane grada aktivirali su cjelokupnu organizaciju, posebno udarne grupe i odrede, koji su dobili konkretnе zadatke (i već 4/5. aprila počeli ih izvršavati), prije svega, radi zaštite vitalnih objekata u gradu (električne centrale, Glavna i ona na Hridu, mostovi na Višegradskoj pruzi, sistem PTT veza, važnija privredna preduzeća, i sl.). Preko Vojnog komiteta i posebnim vezama gotovo u toku jedne noći, 4/5. aprila, razrađen je cjelokupan sistem odbrane na, po njemačkom planu drugom pojasu odbrane, koji su, uglavnom, posjedali domobrani i milicija, te manji broj ustaše. Naime, tu noć su, na primjer, sve baterije protivvazdušne odbrane grada skinute

³ U Radio-centru Mjesnog komiteta radilo je 5 članova KPJ.

sa položaja, djelimično ostavljajući oruda na položajima, i povučene na položaj baterije na Stupu, pod motivacijom da će biti zaštitnica ostalim snagama. Sutradan je razoružan komandant i dio ustaški raspoloženih oficira i vojnika (koji nisu pristali da postanu vojnici Jugoslovenske armije, odnosno NOVJ, kako im je to bilo rečeno. Tom prilikom je oko 1.000 vojnika prevedeno na stranu Jugoslovenske armije. Po dogovoru lično sa Valterom, na određen način postupile su još neke čete 18. domobranskog zdruga, Vratnička milicija i neke policijske stanice. Druge su jednostavno čekale u svojim kasarnama, ne namjeravajući da pruže otpor, u šta su se uvjerile mnoge jedinice, na primjer, one koje su prolazile pored Jajce-kasarne. Kako na taj položaj, shodno izmijenjenoj namjeri 21. korpusa, nisu pristigle nikakve druge jedinice, a izostalo je posjedanje I i III pojasa odbrane, a i utvrđenih rejona u gradu, jedinice Jugoslovenske armije na neposrednim prilazima gradu nisu naišle na ozbiljniji otpor, ne računajući tu njemačke i ustaške jedinice u odstupanju sa Romanijske i iz doline Željeznice. Otuda su njihovi gubici u samom gradu, uglavnom u uličnim borbama, sa kod Vijećnice zaostalom njemačkim odredom, iznosili najviše dvadeset poginulih, koliko je poginulo i padnika udarnih grupa.

Vjerovatno zbog brzine kojom su se odvijali dogadaji od početka sprovodenja odluke njemačkog 21. korpusa o povlačenju nije bilo moguće precizirati i uskladiti sadejstvo nižih jedinica Jugoslovenske armije sa udarnim odredima i udarnim grupama, koje su dejstvovale u njihovoј zoni napada. Stoga je početkom aprila u Hrešu izlazio lično sekretar Mjesnog komiteta i razgovarao sa načelnikom Štaba 3. udarnog korpusa, a takav jedan sastanak je bio predviđen i 5. aprila 1945. godine. Valter je tog dana na Vratnik-majdanu sreo prvu jedinicu 3. korpusa koja je ušla u Sarajevo i okrenuo se važnijim zadacima — spasavanju vitalnih objekata. U zapovijestima jedinica Jugoslovenske armije nema pomena o »velikoj akciji« u unutrašnjosti grada i udarnim grupama sa kojima jedinice treba da se sretnu već na njegovim prilazima i koji će im, između ostalog, biti odlični vodiči u eventualnim uličnim borbama, ali je to moglo biti regulisano i na drugi način. Činjenica je da do konkretnog sadejstva na nižem nivou nije došlo na svim pravcima, iako su udarne grupe i na tim pravcima bile aktivirane i vrlo uspješne. Ono je najpot-Dunije izraženo kod jedinica 3. udarnog korpusa, što bi mogla biti Dosljedica pomenutog sastanka sekretara Mjesnog komiteta i načelnika tog korpusa, ali i činjenice da je u njegovim jedinicama bilo mnogo boraca iz Sarajeva.⁴

FIZIONOMIJA UDARNIH GRUPA

Svi učesnici koji su o tome pisali saglasni su sa tvrdnjom da u sve udarne grupe bile naoružane. Zapravo, taj naziv su i dobijale samo ako su zadatke izvršavale i uz upotrebu oružja. Početkom rata udarne grupe obično su bile naoružane revolverima i ručnim bom-

Deveta udarna brigada 10. divizije u kojoj je, možda, najviše bilo boraca iz Sarajeva, sticajem okolnosti, usmjerena je u Sarajevsko polje i u dolinu Bosne.

hama, a zavisno od zadatka i puškama, kasnije i automatima. U to vrijeme naoružanje je bilo lično, i pojedinac ga je, obično, sam i prijavljaо. Udarne grupe su već tada po pravilu, morale raspolagati sopstvenim skrovistem za oružje. Od samog početka u udarne grupe su, pored članova KPJ i SKOЈ-a, uključivani i simpatizeri, što je bio jedan vid provjere njihove pouzdanosti i hrabrosti. U početnom periodu više se insistiralo da pojedinci posjeduju vojna znanja (ono elementarno), ali se kasnije sve više oslanjalo na obuku. U svakom slučaju instiralo se da ti budu hrabri, mladi i odlučni. Na čelu udarne grupe obično je bio član KPJ, ali je ta praksa ubrzo prevaziđena, tako da u vrijeme sarajevske okupacije, kada je u gradu bilo ukupno 50—60 članova KPJ, takvih slučajeva gotovo nije bilo.

U vrijeme sarajevske operacije revolver je bio samo dio ličnog naoružanja, potpuno naoružanje je podrazumijevalo isključivo pušku, automat i, eventualno, puškomitraljez. Pošto su i udarne grupe pripremane samo za učešće u »velikoj akciji«, njihovo naoružanje je držano u posebnim skloništima i na ruke je izdato noću 4/5. aprila 1945. godine. Podjelama oružja u više navrata prisustvovao je i lično sekretar Mjesnog komiteta, nadgledajući tok priprema.

Pripadnost udarnim grupama i učešće u njihovim akcijama bio je dugo vremena svojevrstan pripremni period (vojno-politički i psihološki) za odlazak u partizane, tako da se u njima pojedinci nisu dugo zadržavali, a pri polasku, pored ostalog, obično su nosili svoje lično naoružanje. Kasnije je to izmijenjeno, ali se i dalje u slučaju opasnosti od policijske provale odlazilo u jedinice (ponekad i čitave grupe), a bilo je primjera da na slobodnu teritoriju moraju izaći i čitavi manji odredi. Ipak su pronašli načini da neko u određenoj sredini ostane i obnovi i proširi udarnu grupu, isto onako kako se to radilo sa bilo kojom organizacijom.

Sto se naziva tiče, pored naziva »udarne grupe« najčešćeg u dokumentima i napisima, susreću se i drugi, prije svega: »vojne«, »borbene« i »naoružane grupe«, a onda i »udarne trojke«, udarne petorke«, ili samo »petorke«, i slično. Pojam »udarne petorke« kasnije je datuma i, svakako, pripada ovom i pripremnom periodu, kada je učvršćena organizacija mogla, s obzirom na bezbjednost, da dozvoli povezivanje više od tri lica, ali i da zadovolji potrebu brojnog porasta, uz istovremeno racionalnije raspolažanje ne baš mnogobrojnim obućenim i provjerjenim kadrovima. Istovremeno, to šarenilo naziva dijelom je posljedica nebitnosti samog naziva, a ponekad i stepena obavještenosti autora, ali i potvrda da je njihova suština bila izvršavanje borbenih zadataka vojnog karaktera i sa oružjem u ruci. Dva termina, posljednja, nas upućuju na to da su to bile male, koherentne grupe, a istraživanja pokazuju da se njihovo brojno stanje, uglavnom, krećalo od 3—7 pripadnika, a posebno u početnoj i završnoj godini rata naraslo je i do 10 i više članova.

Već je bilo rečeno da su udarne grupe, kojih je u vrijeme sarajevske operacije bilo oko 300, objedinjavane u odrede i na teritorijalnom i na proizvodnom principu. Ja znam samo za jedan dokument o načinu vođenja evidencije u tim odredima. S obzirom na potrebu konspiracije, premda spisak sadrži zanimanje, stepen obućenosti, kvalifikacije, godine starosti, zdravstvenu sposobnost, osobine i sklonosti, te naoružanje, u njemu nema imena i prezimena. Umjesto toga stoje pseudonimi: »Tačni«, »Zbun«, »Krivi«, »Hule«,

»Tatek«, »San«, »Černi«, »Mali«, i drugi. Čak i izbor i uvid u tako mali broj tih pseudonima pokazuje s koliko sistema ličnosti je vršen izbor kadrova, otkriva i događaje iz perioda obuke i to da je komandant ovog odreda veoma dobro poznavao svoje potčinjene, i na kraju, da je tako potpunu evidenciju obveznika imala malo koja vojska tog vremena.

S obzirom na broj odreda, a djelimično i iz izvora, vidi se da su i odredi objedinjavani u grupe, ali za sada nije jasno da li po rejonima, kojih je u gradu bilo četiri. Komandovanje vojnim odredima, odnosno odredima u domobranskim jedinicama, svakako je, zbog strože konspiracije, bilo odvojeno i od strane Mjesnog komiteta, odnosno njegovog sekretara.

PODVIZI POJEDINACA, GRUPA I ČITAVIH JEDINICA

Sarajevska operacija, kao i čitav naš oslobodilački rat, obiluje primjerima podviga pojedinaca, grupa i čitavih jedinica, koji veoma korisno mogu poslužiti za moralno-političko vaspitanje mlađih naraštaja i njegovanje tradicija iz narodnooslobodilačkog rata. Kako ih je sve nemoguće nabrojati, ukazaćemo samo na neke mogućnosti da se napravi njihova rekonstrukcija, a neke ćemo i sami istaći, ne smatrajući da su to najveći ili najvažniji.

U monografijama jedinica, zapisima o ratnim brigadama, zbornicima sjećanja i u radovima jedinica koje su učestovale u sarajevskoj operaciji, redovno se posvećivala posebna pažnja primjerima podviga boraca i jedinica, te gotovo da nema djela te vrste u kome se oni ne mogu naći. Korpusni, divizijski i brigadni listovi takođe su bogati tim primjerima, a bataljonski listovi i četne džepne novine, od kojih je sačuvan po neki primjerak, obiluju takvim primjerima. Pojedina sjećanja u zbornicima posvećena su podvigu poginulog druge, kurira, bolničarke. Takva izuzetna ponašanja i izuzetne situacije veoma dobro se pamte, pa čak i znatno kasnije napisana sjećanja o njima mnogo manje pate od naknadnih saznanja i improvizacija nego opisi bilo kog drugog događaja. U arhivskim fondovima jedinica, djelimično objavljenih u ediciji *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije 1941—1945. godine*, u knjigama koje se odnose na sarajevsku operaciju i njen period nalazimo niz zvaničnih pohvala štabova divizija i korpusa, sa desetinama imena starješina i boraca, odnosno jedinica koje se pohvaljuju za izuzetno zalaganje i podvige u borbama koje su tek završene, a na samom početku ove knjige (*Sarajevska operacija*) štampana je zapovijest vrhovnog komandanta, maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, u kojoj on izražava »svou zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica« 2, 3. i 5. udarnog korpusa Jugoslovenske armije, koje su izvojevale tu sjajnu pobjedu.

U ediciji »*Sarajevo u revoluciji*« i u pojedinim publikacijama posvećenim narodnooslobodilačkom ratu u tom regionu ili u pojedinim opštinama regiona, takođe se mogu naći takvi primjeri.

Svi podvizi, naravno, nisu mogli biti registrovani. Mnogi junaci su ostali anonimni, ali i činjenica da su hiljade učesnika te operacije odlikovane visokim odlikovanjima, a nekoliko desetina i Ordenom

narodnog heroja, te činjenice da trideset brige da koje su u njoj učestvovale nose 49 visokih odlikovanja — 20 Ordena zasluga za narod, 17 Ordena bratstva i jedinstva, 4 Ordena partizanske zvijezde, jedan Orden za hrabrost, 3 Ordena narodnog oslobodenja i 4 Ordena narodnog heroja, jer su učestvovale i u najtežoj bici narodnooslobodilačkog rata — u bici na Sutjesci, govore da je sarajevska operacija, kao i mnoge slične, nepresušna riznica za napajanje mlađih naraštaja i veoma pogodan materijal za moralno-političko vaspitanje omladine, a posebno pripadnika Jugoslovenske armije i opštenarodne odbrane.

Najupečatljiviji dokaz o oštini borbi i upornosti jedinica koje su učestvovale u operaciji jeste broj od preko 1.500 poginulih i preko 4.000 ranjenih boraca i starješina i pripadnika udarnih grupa iz okupiranih gradova. Premda su u operaciji učestvovale pretežno jedinice iz Bosne i Hercegovine, te po jedna divizija iz Crne Gore i Sandžaka, u redovima jedinica Jugoslovenske armije borili su se pripadnici svih naroda i narodnosti Jugoslavije, ali i pripadnici mnogih evropskih naroda, što je nezaobilazan pečat internacionalizma u toku NOR-a. Ovdje treba posebno istaći mlade borce, koji su došli iz dopunskih centara Srbije i sa Kosova i koji su za vrlo kratko vrijeme dostizali nivo borbenosti starih boraca.

Zajednička borba protiv okupatora i svakodnevno druženje u teškim i rizičnim situacijama razvijalo je drugarstvo i solidarnost među borcima svih nacionalnosti. Imamo i primjera da su u borbi kod Kakanja, u dolini Bosne 30. marta 1945, gotovo od jednog rafala poginula tri vodna oficira 1. bataljona 6. krajiske brigade, Hrvat — Josip Lokmer, Srbin — Petar Mudrinić i Musliman — Avdo Adilović. Prva dvojica su bili komandiri vodova, a treći politički delegat voda, svi veoma dobri drugovi i omiljene starješine. Slično se dogodilo na Ivan-sedlu 6. marta u jurišima 13. hercegovačke brigade na brdo Ragalj kod s. Korče. U ogorčenim borbama za to brdo, koje je u dva dana nekoliko puta prelazilo iz ruku u ruke, prilikom izvlačenja jednog ranjenika poginule su tri bolničarke — Muslimanka — Emina Merdžan iz Počitelja, Hrvatica — Zdenka Karačić iz Mostara i Srpskinja — Ljubica Remetić iz Nevesinja. Ljubica Remetić bila je referent saniteta bataljona i umrla je na nosilima s pjesmom na usnama.

Goto sve brigade 27. i 38. divizije zabilježile su podatak da su izaslane udarne grupe za prihvrat jedinica i bile su zadovoljne njihovim učinkom kao vodiča u gradu. Pripadnici ubaćene čete 20. romanijske brigade ističu da ih je na Vratniku sačekala »masa naroda«, od kojih su mnogi bili naoružani i neki su izjavljivali da su članovi Komunističke partije. Peta sandžačka brigada imala je vodiča, pripadnika udarnih grupa iz Sarajeva, još od Dovlića na Trebeviću, ali se u monografiji 4. sandžačke brigade kaže da je za vodiče uzela nekoliko zarobljenih domobrana, iako komandant brigade u kasnijim sjećanjima govori da je došao u kontakt sa rukovodstvom kvartovskog aktiva i da je čak svoj Štab smjestio u kući tog dana poginulog koordinatora oba bistrička udarna odreda, Galiba Feste. U monografiji 7. omladinske crdnogorske brigade »Budo Tornović« izričito se kaže da im se na Stupu pridružila jedna domobranska baterija i odmah otvorila vatru po njemačkim položajima kod Blažuj a i Osijeka, a u radovima i sjećanjima o učešću 5. i 9. brigade te divi-

zije ne pominju se udarne grupe, mada svi redom, iz sva tri korpusa, govore o oduševljenom dočeku s cigaretama, pitom i drugim ponudama i radošću zbog susreta sa oslobođiocima. Na sačuvanim fotografijama, na primjer onim o ulasku jedinica 9. brigade u Hrasno 6. aprila, vide se i naoružani civili, dakle, pripadnici udarnih grupa. Na kraju, učestvujući u krajnjoj desnoj napadnoj koloni 29. divizije, kad smo izbili na glavni drum sela Vrelo Bosne, i sām sam se susreo sa jednom takvom udarnom grupom i bio svjedok njenog požrtovanja i pogibije njenog pripadnika Gavre Kapetine.

Veliki broj pripadnika udarnih grupa, pa i čitavih grupa i odreda, uključio se u jedinice u toku 5. i 6. aprila, tako da je brojno stanje brigada povećano i za nekoliko stotina, ali o tome nema detaljnijih podataka, iako je takvom uključivanju najčešće prethodilo sadejstvo u bilo kojoj formi.

Iz mog ratnog dnevnika

dr prof. Stojan Tomić²

Bilo mi je zadovoljstvo slušati ljude koji su planirali sarajevsku operaciju i učestvovali u njoj, pa bih i ja želio da dam neke kratke naznake.

Da bi ocijenili jednu operaciju neophodno je istaći sve teškoće koje su postojale. Ono što je ovom prilikom izmijenilo ukazuje samo na neke teškoće, druge su ostale nezabilježene. Uspjesi se cijene po tome kolike su bile teškoće i kako su savladane. S druge strane, postojale su neke ocjene uoči operacije, političke naravi i političko-vojne naravi, koje bi trebalo, možda sa ove distance ponovo analizirati.

Tema kako je naslovljena u mom razgovoru jeste »Sarajevo i okružujući sistem za vrijeme sarajevske operacije«. Na tok sarajevske operacije uticale su čas negativno, čas pozitivno, na samo nepovoljne vremenske i fizičke nego i socijalno-političke prilike, o kojima ni ovdje ni u izvještaju nije dovoljno rečeno. I dok je u samom gradu ilegalni partizanski socijalni sistem povoljno djelovao na sarajevsku operaciju, to se ne bi moglo reći za neposredno okruženje na kome sem nekih pojedinačnih oaza, čak i izuzetaka, nije bilo drugih partizanskih organizacija i institucija. Postojaо je most, neki socijalni vakum u širim regionima sa pravca juga i istoka, zapad i sjevera. Situacije su različite. O tome su govorili i general Drulović i general Petovar, i mislim da bi bilo dobro njihove ideje proširiti.

Pravci sjever-istok-jug-zapad, kojima su nastupale jedinice iz 3., 2. i 5. korpusa bili su veoma skromno i neravnomerno pokriveni pozadinskim partizanskim organizacijama i institucijama, a najslabije pravci od sjevera, nešto bolje sa istoka, od Romanije, slabije pravci od Goražda, odakle su nastupali drugovi iz Sandžaka, Prače i Pala. Sa južne strane djelovao je tek formirani, nedovoljno iskusan, pozadinski partizanski sistem, ali ni on nije bio formiran u neposrednoj blizini, nego na znatnoj udaljenosti od Sarajeva. Najisturenija tačka u sarajevskoj operaciji bila je Trnovo — 30 km daleko od Sarajeva. A od Trnova do Ilijde i Hrasnice nije bilo nikakvih organizacija. Na Jahorini najisturenija tačka naše organizacije bilo je selo Divčići, a do Kasidola i Sarajeva nije bilo organizovanog partizanskog sistema. Naravno, narod je bio spreman da to podrži. Iako bi se u nekoj

¹ Diskusija na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji 5. aprila 1985. u Sarajevu.

² Dr prof. na fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

Dr prof. Slobodan Tomić krajnji levo diskutuje na »okruglom stolu« o sarajevskoj operaciji. Desno od njega Idriz Čeđan i Nikola Andrić

drugoj prilici valjalo baviti sistematizacijama vojnih operacija na velike gradove, mogla bi se, možda, napraviti neka generalizacija. Na primjer, jedan broj gradova u toku rata imao je tako čvrstu i dobru pozadinu, organizaciju koja se naslanjala samo na periferiju grada. U takvom slučaju vojne operacije bile su sasvim drukčije. Ja znam gradove u kojima se recimo seoska partijska ćelija naslanjala na partijsku ćeliju u mahali, u gradu, a ima i primjera gdje po 20—30 km nije bilo nikakvih organizacija.

Pošto smo govorili o situaciji samo s jedne strane, južne, ja ću vam pružiti nekoliko informacija opšte naravi, koje su relevantne za sarajevsku operaciju. Doduše gledano očima civila, a ne vojnika, pa će mi drugovi to oprostiti.

Osim brdovitog planinskog terena, o čemu ja ne bih govorio koji je djelovao na svoj način na operaciju, valja zabilježiti da je te godine pao izuzetno dubok snijeg. Dvanaestog januara, i kasnije, ja sam u svoj dnevnik zabilježio da je na pojedinim mjestima snijeg bio dubok 1,5—2 metra. Konje smo ostavili, a pionire i narod angažovali da nose ono što konji ne mogu. Mi smo Jusufa Habijara, omladinca od sela Miljevine i Mrežice, sa kolonom omladinaca poslali da nose hranu i municiju do Prače. Pali su u ruke neprijatelja, pa su pobegli.

Postoje slike snimljene na pravcu dejstva 3. divizije. Na njima dječaci u fesu i šubarici, nose municiju, gladni. Naredenje je bilo strogo — hranu nositi partizanima a ništa ne jesti. Dvadesetprvog februara u Zebnjoj šumi, prema Ustikolini, zapisao sam u svom dnevniku slijedeće: »Pioniri nose municiju i hranu na front i u grupi pjevaju. Izvinjavaju se što ne mogu bolje i duže igrati i pjevati. Mi bismo još bolje igrali i pjevali da smo bili siti i da smo išta danas jeli. Dva dana kasnije bilježim da je u Ustikolini jedan čiča davio poslijednjeg pijevca da nahrani vojsku, jer nema šta drugo da da. Socijalni sistem je bio totalno izmoren. Saveznici nisu bili baš tako

revnosni u doturanju hrane. Kad je taj starac donio posljednjeg pjevca, onda su djeca dolazila i molila da uzmu malo zobi od konja i da jedu. Samo na tom dijelu okruga trebalo je dnevno 30.000 obroka napraviti, da bi vojnici jeli jednom dnevno. Posljednji atomi snage bili su iscrpljeni.

Druga stvar koju bi htio da navedem jeste ocjena ponašanja izdajnika. Dajte da malo smjelije i hrabrije govorimo o njima. Nisu oni bili tako naivni u toku sarajevske operacije, kao što to ponegdje piše. Prema ocjeni Okružnog komiteta partije, čiji sam bio član, 4.500 četnika i legionara, pored garnizona, pored prolaznih četnika iz Srbije, bilo je na rejonu okruga Foča-Kalinovik. Ja sam razgovarao sa pojedinim komandantima komandi domobranskih jedinica. Ni jedan se nije predao uoči operacije na Sarajevo. Povukli su se do Sarajevskog polja. Sarajevsko polje bilo je prepuno četnika i legionara, koji su bježali pred jedinicama ne predajući se. Prema tome, svi oni koji nisu sa nama saradivali, nisu pristali da pređu na našu stranu. Stoga su 3., 37. i druge divizije uložile izuzetan napor da savladaju svu tu bandu i bagru, s kojom se bilo vrlo teško nositi, ne kao sa velikom vojnom snagom nego kao sa snagom koja pravi front u pozadini i prekida linije. U takvoj situaciji formiraju se tri skromna odreda — Kalinovički, Jahorinski i Fočanski.

Kakva je bila kadrovska situacija u to vrijeme. Koncem 1944. godine Kalinovički odred nije imao ni jednog člana Partije, ni jednog člana SKOJ-a — slovom i brojem do tog dana. Molili smo drugove iz Hercegovine da nam pošalju pomoć. Drugovi su bili veoma darežljivi i poslali su nam vodnika za komandanta odreda. Hvala im i ovom prilikom.

Uveče smo skupili grupu mladića, primili ih u SKOJ i poslali za komesare četa. Naime, 17. decembra, na okrugu od Višegrada, Foče, Kalinovika, Goražda bilo je svega 52 člana SKOJ-a. Sa tako malim kadrovskim snagama valjalo je savladavati ogromne napore, u to vrijeme nije bilo sreskih i opštinskih komiteta. Kasnije su formirani u Trnovu i Foči.

Prema tome, kakva — takva naša pozadina ulagala je grčevite napore da omogući funkcionisanje vojnog sistema. Jednoga dana ja sam sreo radni omladinski bataljon iz Mrežica — muslimanski kraj. Djekočice i mladići nosili su neke grbove i kaputiće veoma kratkih rukava, uvijek se štedjelo u selu na stilu pa su im ruke bile crvene. Išli su prema Morinama da krče puteve. Sa Jahorine i sela Divčića slali smo ih prema Dobrom polju. Sjećam se dobro: prolazi naš kamion, vojnik ustane i ne vidi se od snijega. U dnevnik sam zapisao: »Ono što danas raščistimo, sutra snijeg ponovo zaspie.«

Prema tome u izvjesnom ambijentu ostvarena je saradnja vojske i naroda. Nedostatak organa, malobrojnost organizacija i komiteta, savladao je narod svojom visokom spremnošću. Direktno je saradivao sa vojnim sistemom. Veliki doprinos tome dali su članovi Partije i SKOJ-a u jedinicama.

Sarajevo – nastanak i razvoj¹

Potpukovnik Milivoje Sćekić²

Područje grada Sarajeva pominje se od 1244. godine, kao deo srednjovekovne župe Vrhbosne, u koju su krajem 15. veka Turci sa istoka (sa svojim lako pokretljivim četama), sve češće upadali i konačno je osvojili 1451. godine. Nalog za podizanje grada na obalama Miljacke dao je Isa-beg Ishaković 1462. godine. Po njemu se između tri, odnosno četiri mala srednjovekovna naselja na Miljacki gradi most, a na njenoj levoj obali podiže Šaraj, tj. dvor sa pratećim objektima za porodicu, pratnju, vojnu posadu i zvanične upravno-administrativne potrebe pokrajine.

Uz dvor se grade i drugi objekti: Prva muslimanska bogomolja, tzv. »Careva džamija«, javno kupatilo (hamam) i hipodrom (atmejdan). Nasuprot džamiji (na desnoj obali Miljacke) gradi se karavan Šaraj kolubara, a oko njega više dućana. Uzvodno od njega, u srednjevekovnom naselju Brodac, nastaje musafirhana sa tekijom (gostinjac sa samostanom), a izgrađuje se i prvi vodovod.

Tako se ubrzo razvila urbana celina koja je postala najznačajnije naselje u to vreme na Balkanu. Sam naziv Sarajevo pominje se prvi put 1507. godine, a potiče od turskih reči »Šaraj — ovasi« — Šaraj ovo (sarau — dvor, palata; ovasi — polje). Grad je, dakle, dobio naziv po šaraju, odnosno rezidenciji i prostoru — polju koje se prostiralo ispred nje.

Grad se brzo širio i jačao. Svoj blistavi graditeljski domet dosegao je u doba bosanskog sandžaka bega Gazi Husref-bega (1521—1541. godine), a vrhunac razvoja dostiže tokom 17. veka, kada je, po nekim procenama, imao 60 do 80 hiljada stanovnika. Orijentalna arhitektura tog vremena ostavila je duboke tragove u Sarajevu, posebno u njegovom istočnom delu. Najznačajnije građevine iz tog vremena su kulturno-istorijski spomenici grada: Gazihusrefbegova džamija, Bezistan, Imaret, Hamam, Kuršumli-medresa, i dr.

Kroz svoju burnu istoriju Sarajevo je imalo svoje uspone i padove. Sledili su: islamizacija domaćeg stanovništva i dramatični tokovi nacionalno-socijalnih promena; proces navikavanja da pod spoljnim pritiskom, pod istim krovom grada, žive nacionalne, religijske i civilizacijske različitosti. Još tada se začeo poseban duh Sarajlija — otvorenost i osećanje za pravedno, zajedničko, humano i plemenito.

¹ Prilog za knjigu sarajevska operacija.

² Autor priloga radi u Političkoj upravi saveznog sekretarijata za narodnu odbranu.

Kroz istoriju, u Sarajevo su dolazili trgovci, pesnici, derviši, neimari, putnici namernici... U njemu su se smenjivali osvajači, koji su brzo i odlazili.

Sarajevo se razvijalo zahvaljujući geografskom položaju pod uticajem različitih kultura i civilizacija, od kojih se ističu: bosansko-orientalna i srednjoevropska (za vreme vladavine Austro-Ugarske). Novo Sarajevo nastalo je posle oslobođenja zemlje.

Za vreme turske vladavine Sarajevo je bilo važno trgovačko, zanatsko, vojno i versko sedište Bosne. Bilo je raskrsnica puteva koji su povezali zapadnobalkanske posede Osmanlijskog carstva sa jadranским gradovima. Za to vreme izgrađeni su kulturno-istorijski spomenici, džamije, medrese, minareti, bezistam ...

Mirom u San Stefanu, Bosna i Hercegovina je trebalo da dobije autonomiju. Međutim, na Berlinskom kongresu 1878. godine, velike sile odlučile su da je Austro-Ugarska okupira. Ozlojedeni postupcima turskog okupatora, narodi Bosne i Hercegovine željno su očekivali slobodu. Međutim, umesto nje stigla je vest o nagodbi velikih sila. U želji da spreče okupaciju, predstavnici bosansko-hercegovačkih naroda — Muslimani, Srbi, Hrvati i Jevreji formirali su narodnu vladu, kao kolektivni organ, koja je imala zadatak da otkaže poslušnost sultanu i pruži organizovan oružani otpor austrougarskoj vojsци.

Okupator je, ipak, 19. avgusta 1878. godine, posle šestokih i krvavih uličnih borbi, slomio otpor grada i zauzeo Sarajevo. Austro-ugarska nije bila zainteresovana za brži ekonomski razvoj Sarajeva već, uglavnom, na eksplataciju prirodnih bogatstava Bosne. U toku austrougarske vladavine (1878—1918) u Sarajevu je podignut veći broj javnih zgrada i ustanova: sudska zgrada, vojni logor, železničke radionice i ložiona, Zemaljski muzej, Narodno pozorište, Gimnazija, banke i neki manji industrijski objekti. Karakteristika tog vremena je arhitektonska šarolikost, koja je lagano narušavala dotadašnju bosansko-orientalnu arhitekturu.

SARAJEVSKI ATENTAT

Uvidevši da tadašnje političke grupe i partije, koje su bile zasnovane na nacionalnoj i verskoj osnovi, vode jalove i beskorisne autonomaške diskusije sa okupatorima i ne predu zima ju nikakve mere, nacionalno-revolucionarna organizacija »Mlada Bosna« odlučuje se na individualni teror. Ova organizacija ponikla je i najsnažnije del ovala u Sarajevu, a okupljala je omladinu koja je bila zanesena idejama jugoslovenstva.

Austro-ugarska je 1908. godine anektirala Bosnu i Hercegovinu, koja je predstavljala značajnu strategijsku i političku poziciju na putu za osvajanje čitavog Balkana i daljnog prodiranja ka istoku. U ostvarivanju tog plana na putu su joj stajale Srbija i Crna Gora, koje su podsticale jugoslovenske narode pod vlašću Austro-Ugarske da istraju u borbi za nacionalno oslobođenje. Stoga je Austro-Ugarska, uz pomoć Nemačke, otvoreno vršila pripreme za rat protiv Srbije i Crne Gore. Pripremajući se za taj rat, Austro-Ugarska je, krajem juna 1914. godine, održala na području Sarajeva — Konjic

velike vojne manevre demonstrativnog i provokativnog karaktera, kojima je prisustvovao i prestolonaslednik Ferdinand, koji je po zvaničnu posetu Sarajevu.

Pripadnici »Mlade Bosne« — atentatori: Gavrilo Princip (dak, 19. god.), Nedeljko Čabrinović (tipografski radnik, 19. god.), Trifko Grabež (dak, 18. god.), Danilo Ilić (učitelj, 24. god.), Vaso Čubrilović (dak, 17. god.), Cvjetko Popović (dak, 18. god.), i Muhamed Mamedbašić (stolarski radnik, 27. god.), rasporedili su se duž obale Miljacke kuda je trebalo da prode nadvojvoda. Čabrinović je bacio bombu na Ferdinandov automobil, pa su atentatori mislili da je prestolonaslednik ubijen. Međutim, Princip je saznao da se Ferdinand nalazi na prijemu u gradskoj većnici. Posle povratka sa prijema, Princip je sačekao povorku, pritrčao Ferdinandovom automobilu i iz neposredne blizine ispalio dva hica, prvim je smrtno ranio prestolonaslednika, a drugim, koji je bio namenjen austrijskom poglavaru Bosne i Hercegovine, generalu Poćoreku, ubio Ferdinandovu suprugu.

Za kratko vreme atentatori i njihovi saradnici su uhvaćeni, većina je streljana, a mnogi su umrli u tamnicama austrougarskih zatvora.

Austrougarska vlada optužila je Srbiju kao inspiratora i organizatora atentata, a sam atentat iskoristila kao izgovor za realizovanje svojih ranijih planova za obračun sa Srbijom. Dvadeset trećeg jula 1914. godine, na požurivanje militarističke Nemačke, uputila je neprihvatljiv ultimatum, a pet dana kasnije objavila joj rat. Sukob je ubrzo doveo do prvog svetskog rata.

SARAJEVO IZMEDU DVA RATA

Završetkom prvog svetskog rata (1918. god.), stvorena je nova jedinstvena država — Kraljevina SHS, kasnije kraljevina Jugoslavija. Oslobođenje i ujedinjenje nije resilo socijalno-ekonomiske suštvenosti već je donelo nove nedaće.

Ujedinjenjem nestaju istorijske granice pokrajina i Sarajevo postaje glavni grad Drinske banovine (istočna Bosna i zapadna Srbija). Grad stagnira (nezaposlenost, ekonomski nesigurnost, socijalna i nacionalna kriza) gotovo u svim domenima. Nauka i prosveta ne beleže značajnije rezultate. Malo se gradi, no ipak, u gradevinarstvu prodiru savremene arhitektonске ideje domaćih arhitekata, koji se školuju u Pragu, Parizu i drugim evropskim metropolama.

I pored brojnih nedaća, Sarajevo ubrzo postaje centar progresivnih snaga Bosne i Hercegovine. Radnička klasa, koju čvrstim korakom predvodi KPJ, organizuje štrajkove i demonstracije.

Od 1919. do 1921. godine u Sarajevu je organizovano više štrajkova i političkih manifestacija, kao što su proslava 1. maja, kojima rukovodi Partija. Na čelu revolucionarnih snaga i komunističke organizacije bio je Đuro Đaković, koji je izabran za komunističkog poslanika.

Krajem 1920. godine, režim donosi »Obznanu«, zabranjuje rad KPJ i drugih organizacija koje su delovale pod njenim uticajem.

Dolazak naroda na miting 8. aprila 1945. Mitingu je prisustvovalo 50.000 ljudi

Režim svim silama pokušava da slomi aktivnost radničkog pokreta, ali u tome ne uspeva, mada ga značajno ometa, usled čega dolazi do izvesne stagnacije i osipanja.

Aktivnost koja je u radničkom pokretu ojačala tokom 1928. godine, prekinula je šestojanuarska diktatura, kojom je režim zadao težak udarac Partiji, SKOJ-u, revolucionarnim sindikatima i drugim naprednim organizacijama. Ubijen je sekretar CK KPJ Đuro Đaković, a brojni komunisti iz grada osuđeni su na dugogodišnju robiju.

Od 1935. do 1937. godine, organizovano štrajkuju zanatlije, komunalni radnici, radnici Ciglane i Tvornice čarapa, pa i đaci srednjih škola. Napredne ideje dobijaju podršku i u redovima sarajevske inteligencije, posebno kod profesora srednjih škola. Novim zaokretom u radu Partije od 1934. godine, a posebno od dolaska druga Tita na njeno čelo, 1937. godine, snažno raste revolucionarni zanos. Zapaženo jača partitska organizacija Bosne i Hercegovine. Organizacija Sarajeva se u tom periodu podmlađuje i obnavlja, tako da KPJ dočekuje 1941. godinu kao monolitna politička snaga.

Uoči aprilske rata 1941. godine, u Sarajevu je bilo oko 300 članova Partije, koji su užurbano pripremali svenarodni otpor.

SARAJEVO U NOR-u

Fašistička Italija, bombardovala je Sarajevo, a već 15. aprila u grad su ušle okupacione trupe, vršeći nasilje i teror.

Sarajevo je za okupatora bilo izuzetno značajno, pre svega zbog centralnog položaja koji je zauzimao u Jugoslaviji, zatim tri aerodroma i značajne industrije koju je posedovao. Pošto je Sarajevo bilo poznato po revolucionarnom pokretu i delovanju KPJ, koja je trasirala put za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, okupator je u njemu držao jake vojne i policijske snage.

Na sastanku Mesnog komiteta za Sarajevo, sredinom jula 1941. godine, uz prisustvo delegata CK KPJ i sekretara PK KPJ za BiH, doneta je odluka o dizanju ustanka u Bosni i Hercegovini i o sprovođenju u delo istorijskih odluka CK KPJ od 4. jula 1941. godine. Tako su otpočele diverzantske akcije u većim preduzećima, a borci su odlazili u partizanske odrede. Organizacija SKJ iz Sarajeva dala je 1941. godine osnovne kadrove za formiranje prvih četa i odreda u sarajevskoj regiji. Cete su kasnije prerasle u bataljone, zatim u odrede, koji su vodili nesobičnu borbu sa neprijateljem do konačnog oslobođenja.

Članovi partije koji su ostali u gradu organizovali su ilegalni rad — sakupljali oružje, sanitetski materijal, prihvatali i snabdjevali urednim ispravama članove CK KPJ i PK za BiH, opremali i organizovali rad ilegalne štamparije, pisali i rasturali letke i druge propagandne materijale, održavali vezu sa slobodnom teritorijom, pripremali i slali borce u jedinice NOVJ, organizovali proizvodnju, izvodili oružane akcije i sabotaže ...

Dobro organizovana tehnika Mesnog komiteta do kraja rata nije prekidala rad. Stampala je pojedine materijale i u tiražu do 5.000 primeraka. Komunisti su konspirativno organizovali kanale i javke koji su služili za obezbeđenje veza, za prenos materijala i obaveštajnog gotovo u svim pravcima. Tim kanalima služio se i VS NOV i POJ i CK KPJ. Dobro je bila razvijena i obaveštajna služba, koja je imala svoja uporišta i u domobranskim štabovima u Sarajevu, a prodrla je i u nemačku Komandu odbrane Sarajeva.

Sve vreme rata u okupiranom Sarajevu, udarne i diverzantske grupe vršile su diverzije, sabotaže i otmice iz ustaških zatvora.

U gradu je bila organizovana proizvodnja zvezda petokraka, koje su siate u sve krajeve BiH. Neposredno u blizini grada (Srednje) nalazila se opremljena radionica za opravku oružja i ratne opreme, U Ivančićima je održano pokrajinsko partijsko savetovanje na kome je prisustvovao i drug Tito sa članovima Vrhovnog štaba.

Uslovi za delovanje KPJ i za rad organizacija NOP-a bili su izuzetno teški. Sarajevo je bio veliki garnizon sa brojnim obaveštajnim centrima i razgranatom agenturnom mrežom, a imao je glomazne policijske ustanove, zatvore, oštru kontrolu i druge forme za ograničenje kretanja građana.

U tom neravnopravnom i svirepom ratu, grad je podneo mnoge ljudske i materijalne žrtve, ali je, istovremeno, pružao snažan otpor neprijatelju i nanosio mu ogromne gubitke.

Sarajevo je dalo značajan doprinos narodnooslobodilačkom ratu, kako brojem boraca, tako i brojem učesnika u narodnooslobodilačkom pokretu. U gradu je NOP delovao veoma organizovano, tako da je, pred kraj rata, u Sarajevu bilo oko 300 udarnih grupa sa preko 1.500 članova, koji su efikasno sadejstvovali borcima u sarajevskoj

Izgled novog Sarajeva

operaciji. Narodnooslobodilački pokret Sarajeva, koji je sve vreme rata imao organizovanu narodnu vlast (NOO i Narodni front) držao je u vreme izvođenja sarajevske operacije sve značajnije objekte.

Delovanje komunista i ostalih partiota nije mogao zaustaviti teror neprijatelja i odmazde koje su vršene. Podvizi Vladimira Pe-rića-Valtera, kao i drugih komunista, skojevaca, rodoljuba i hiljada stanovnika Sarajeva, koji nisu dočekali slobodu, o tome istinski sve-doče.

Sarajevo je oslobođeno 6. aprila 1945. godine.

Svaki sedmi stanovnik grada nije dočekao slobodu. Od preko 4.500 boraca NOR-a, oko 1.500 je poginulo na raznim bojištima širom Jugoslavije. Među njima je i 26 narodnih heroja. Preko 10.000 stanovnika pali su kao žrtve fašističkog terora, a u zatvorima i koncentracionim logorima ubijeno je još nekoliko hiljada ljudi.

SARAJEVO POSLE RATA

Najintenzivniji razvoj Sarajeva nastao je u razdoblju posle 1945. godine, u miru i slobodi. Bio je to period socijalističke izgradnje i samoupravnog razvoja Sarajeva u okviru Jugoslavije i Bosne i Hercegovine, kao glavnog grada, političkog i kulturnog sedišta.

Sarajevo je doživelo izuzetno dinamičan razvoj. Neposredno posle oslobođenja, 1945. godine, imalo je 78 hiljada stanovnika, da bi za nešto više od četiri decenije porastao sedam puta. Danas na području Sarajeva živi oko 600 hiljada Muslimana, Hrvata, Crnogoraca, Albanaca, Slovenaca, Makedonaca, Jevreja i pripadnika drugih nacija. To je grad mlađih, jer je polovina njegovih žitelja mlađa od trideset godina. Po broju stanovnika to je četvrti grad u Jugoslaviji, posle Beograda, Zagreba i Skoplja.

Grad na Miljacki očuvao je vrednosti koje su neimari ranijih epoha stvarali. Sačuvao je svoje daleko jezgro — staru orijentalnu čaršiju, kao i veliki broj detalja posebnog graditeljstva. Ali, Sarajevo je, istovremeno, i nov, savremen grad, čije stvaralaštvo i izgled već daju odgovore na izazove 21. veka. To je grad koji raste po meri i potrebi čoveka. U starom delu grada, ulice i kuće se obravaju niz padine prema obalama Miljecke, a niže, uz reku koja se široko razliva u Sarajevsko polje, raste i razvija se Novo Sarajevo.

Nobelovac Ivo Andrić (1892—1975) o gradu u kome se školovao i živeo kaže:

»I u koje god doba dana i sa koga god uzvišenja bacite pogled na Sarajevo, vi uvijek nehotice pomislite isto. To je grad. Grad koji i dotrajava i umire, i u isto vrijeme se rađa i preobražava .. .«

Sarajevo spada među najprivlačnije jugoslovenske gradove, a poznat je po bogatstvu spomenika istorije.

Grad ima snažnu industriju i niz privrednih radnih organizacija jugoslovenskog značaja. Među dvadesetak najvećih proizvodnih organizacija u zemlji, iz Sarajeva su: Energoinvest, Šipad, UNIS, UPI i FAMOS. Vodeće mesto u industriji Sarajeva zauzima metalopreträđivačka industrija i proizvodnja saobraćajnih sredstava, a potom proizvodnja tekstilnih finalnih proizvoda, prehrambena industrija, proizvodnja rezane građe i proizvoda od drveta, te duvanska i grafička industrija. Udruženi rad organizovan je u više od 1.000 OOOUR-a.

Grad ima 30 visokoškolskih ustanova i naučnoistraživačkih institucija, 14 srednjoškolskih centara, 11 samostalnih škola, te 60 osnovnih škola, sa više od 4.500 nastavnika.

Sarajevski Univerzitet ima 19 fakulteta, dve akademije, pet viših škola i četiri naučnoistraživačka instituta. Na Univerzitetu studira oko 25 hiljada redovnih i blizu 20 hiljada vanrednih studenata. Danas u Sarajevu živi i radi preko 2.000 doktora i magistara nauka i oko 25.000 diplomiranih stručnjaka. Univerzitet godišnje »proizvede« između četiri i pet hiljada stručnjaka sa visokom spremom, 350 do 500 magistara i specijalista i 60 do 80 doktora nauka.

U želji da što brže unaprede grad, stanovnici Sarajeva svojim ličnim sredstvima, putem samodoprinosu, učestvuju neposredno u finansiranju važnijih objekata. Od tih sredstava izgrađeni su brojni komunalni, zdravstveni, obrazovni, saobraćajni, sportski, kulturni i drugi objekti. Samodoprinos radnih ljudi i građana Sarajeva, jeste svojevrstan čin njihove solidarnosti, a, istovremeno, i nepokolebljive vere u budućnost.

OLIMPIJSKI GRAD

Grad na Miljacki je zlatnim slovima ispisao svoje ime u istoriju olimpijskog pokreta. Naime, XIV zimske olimpijske igre, koje su održane u februaru 1984. godine, bile su, do sada, najuspešnije. One su bile i više od toga, jer su Titovu Jugoslaviju još više približile svetu i svet Jugoslaviji, svedočeći brojnim gostima i milionima TV gledalaca o znalačkom širenju ideja olimpijskog pokreta, ideja o negovanju, proširivanju i produbljivanju razumevanja i prijateljstva, ne samo među sportistima već i svim narodima sveta.

Panorama Sarajeva

Olimpijada je pre isteka proglašena šampionskom, a Sarajevu su odata priznanja, za koja su zasluzni svi radni ljudi i građani, šira društvena zajednica i pripadnici jugoslovenske narodne armije.

Olimpijada nije bila samo dvanaestodnevna sportska manifestacija, već razvojne program. Igre su umnogome doprinele razvoju hotelsko-turističkih kapaciteta, prometnih organizacija, zapošljavanju mladih i sveukupnim vrednostima grada.

Primera radi, izgradeno je deset novih hotela, a šest adaptirano. Pored toga, Organizacioni komitet je sam finansirao izgradnju šest hotela i devet restorana. Obnovljene su fasade u gradu, izgrađena je nova saobraćajnica, grad je dobio novu međunarodnu PTT centralu, izgrađeni su jedinstveni sportski objekti. Na smučarskim stazama sada ima mesta za blizu 50 hiljada smučara. Osnovana je nova Radna organizacija »ZOI 84«. Zahvaljujući razvoju ugostitelj sko-turističkih kapaciteta i male privrede, prometa, PTT i drugog saobraćaja, kao i drugih delatnosti zaposleno je devet hiljada ljudi.

Zimska olimpijada imala je i veoma dobre finansijske rezultate. Bilo je predviđeno da će izgradnja objekata i organizacija igara ko-

stati 162 miliona dolara. Međutim, racionalnim trošenjem i efikasnom izgradnjom taj iznos je, zajedno sa ulaganjima u Radnu organizaciju »ZOI 84«, sveden na 124,6 miliona dolara, čime je prvo-bitna suma smanjena za 37,4 miliona dolara.

U ukupnim ulaganjima za izgradnju sportskih objekata, nabavku opreme i finasiranje neposredne organizacije igara društvena zajednica učestvovala je sa svega 17,5, a 82,5% sredstava obezbedio je Organizacioni komitet iz vlastitih merketinških prihoda, samodoprinosa i donatorskih prihoda građana.

Olimpijada je doprinela da Sarajevo u postolimpijskom periodu otvori svoje kapije, svoju dušu, svoju bogatu baštinu i dostignuća u raznim sferama materijalnog i duhovnog života, brojnim prijateljima iz celog sveta, i nadasve, ona je omogućila brži razvoj i jačanje grada.

KULTURNO-ISTORIJSKI SPOMENICI SARAJEVA

Vekovna otimanja oko grada ostavila su za sobom dragocene i retke spomenike kulture, prebogate muzeje i druga spomen-obelježja.

Najstarija naučna ustanova u Bosni i Hercegovini je Zemaljski muzej, sagrađen 1888. godine. Muzej ima arheološko, etnografsko i prirodnoznanstveno odeljenje, te bogatu biblioteku. Između zgrada muzeja nalazi se botanički vrt i nekropola stećaka. Arheološko odjeljenje ima zbirku iz praistorijskog, antičkog i srednjevjekovnog perioda. Pored mnogih vrednih knjiga i dokumenata, biblioteka raspolaže i originalnim poveljama kralja Tvrtka i kralja Tomaša na pergamentu.

Muzej revolucije Bosne i Hercegovine čuva oko 120.000 predmeta, dokumenata, knjiga, fotosa i drugog materijala o radničkom pokretu, narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine.

U spomen članovima naprednog revolucionarnog pokreta »Mlada Bosna« podignut je Memorijalni muzej »Mlada Bosna«. Ispred zgrade muzeja u granitnom bloku utisнутa su dva stopala, odakle je Gavrilo Princip ispalio revolverske hice.

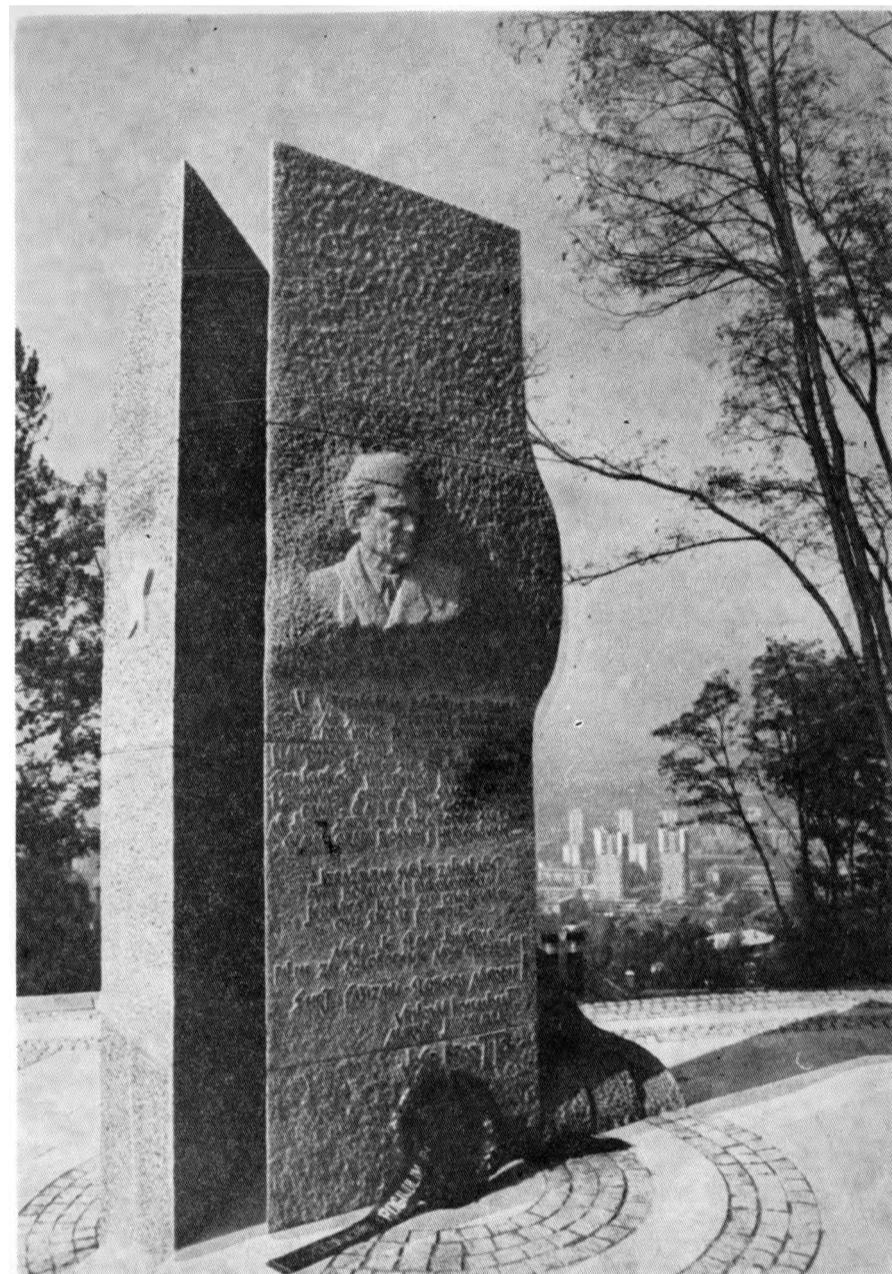
Muzej grada Sarajeva predstavlja ekonomsku, političku i kulturnu istoriju grada od neolita do kraja turske vladavine.

U starom hebrejskom hramu, prvoj bogomolji sarajevskih Jevreja, adaptiran je Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine, koji svedoči o životu Jevreja od dolaska u Bosnu i Hercegovinu — 1556. godine do drugog svetskog rata.

Sarajevo ima još i Muzej XIV zimskih olimpijskih igara, kao najmlađu muzejsku ustanovu, koja neguje uspomene na olimpijske dane.

U Sarajevu se nalaze brojne kulturne ustanove: dvadeset devet domova kulture i devetnaest kino-čvorana. U gradu deluju trideset 1 dva kulturno-umetnička društva. Sarajevske biblioteke raspolažu sa 1.200.000 naslova.

Grad ima nadaleko poznatu Umetničku galeriju SR Bosne i Hercegovine. Galeriju grafika, profesionalna pozorišta, afirmisane iz-

Detalj spomen-parka na Vracama u Sarajevu koji je otkriven 1983. godine

**davačke kuće, sportska društva i brojne druge institucije, koje ga
čine osobenim.**

Brojni spomenici Sarajeva posvećeni su narodnooslobodilačkom ratu. Najveći i najlepši od njih je spomen-psrk na Vracama.

Spomen-park »Vraća« izgradili su radni ljudi i građani Sarajeva, sredstvima samodoprinosu, kao izraz zahvalnosti, poštovanja i nezaborava prema palim borcima NOR-a i žrtvama fašističkog terora Sarajeva. Mesto na kome je izgrađen spomen-park, samo po sebi je spomenik stradanja za slobodu. Jer, tu su fašisti i njihove sluge vršili svirepe pokolje i nečuvena zverstva nad nedužnim stanovništvom Sarajeva.

Spomen-park predstavlja složenu prostorno oblikovanu celinu sa različitim sadržajima. Osnovu parka čine: zajednička grobnica i skulpturno obeležje, spomen-obeležje palim borcima, spomen-kosturnica narodnih heroja i tvrdava. Na granitnim pločama u Parku i na zidovima tvrdave urezana su imena 9.096 žrtvi fašističkog terora i 2.013 boraca iz Sarajeva, koji su poginuli u borbama širom naše zemlje, mučeni i ubijani u logorima i drugim mučilištima i imena 26 narodnih heroja poginulih tokom NOB-a.

Prilozi

Organizacioni odbor „okruglog stola“ sarajevska operacija

KOMANDA SARAJEVSKE
ARMIJSKE OBLASTI
S A R A J E V O

Formiranje Organizacionog
odbora okruglog stola
»Sarajevska operacija«. —

Na osnovu Orijentacionog programa — obilježavanja jubileja iz
NOR-a i socijalističke revolucije do 40-godišnjice pobjede nad fašizmom
— 9. maja 1985. godine, te stavova Političke uprave SSNO i Socijalistič-
kog saveza radnog naroda SR BiH, a u vezi organizovanja okruglog stola
»Sarajevska operacija«, formirati Organizacioni odbor Okruglog stola od
13 članova. Osnovni zadaci Odbora biće sljedeći:

- sačiniti pitanja za raspravu na Okruglom stolu;
- utvrditi spisak učesnika Okruglog stola;
- obaviti lični razgovor sa drugovima koji će imati uvodna izlaga-
nja, kao i ostalima koji će učestvovati u raspravi;
- uputiti blagovremeno pismena objašnjenja i potrebne materijale
učesnicima Okruglog stola za pripremu i učešće na ovom skupu;
- izraditi planove: rada Okruglog stola, dočeka, smještaja, ishrane
i ispraćaja učesnika i gostiju, publiciteta, obezbjedenja prostorija i uslova
za rad, materijalno-finansijskog obezbjedenja i zdravstvenog zbrinjava-
nja;
- izraditi protokol Okruglog stola.

U Organizacioni odbor imenujem sledeće drugove:

1. general-majora Stanimira Petrovića — predsednik Odbora,
2. drugaricu Raziju Fetahagić — član,
3. druga Avdu Husarića, član,
4. druga Alberta Altarca — član,
5. druga Nedima Šarca — član,
6. druga Dragana Šeledu — član,
7. druga Milana Grahovca — član,
8. pukovnika Milenka Anđelića — član,
9. pukovnika Milutina Kukanjca — član,

641

10. pukovnika Velimira Krezovića — član,
11. pukovnika Miomira Mialovića — član,
12. potpukovnika Simeona Tumanova — član,
13. potpukovnika Miloja Šćekića — sekretar Odbora.

Za rad Odbora mi je odgovoran predsjednik Odbora general-major
Stanimir Petrović.

KOMANDANT SARAJEVSKE
ARMIJSKE OBLASTI
general-potpukovnik
Anton Lukežić

*Spisak učesnika okruglog stola
„sarajevska operacija“*

OPERATIVNI STAB SARAJEVSKE GRUPE KORPUSA

1. DRAGO ĐUKANOVIC

3. *KORPUS*

1. BLAZO ĐURIČIĆ
2. RUDOLF PETOVAR
3. VOJO LJULJIĆ

38. *DIVIZIJA*

1. FRANJO HERLJEVIĆ
2. MILAN VUKOVIĆ

3. *DIVIZIJA*

1. SVETOZAR RADO JE VIC

37. *DIVIZIJA*

1. ČEDOMIR DRULOVIC

5. *KORPUS*

1. NIKOLA KARANOVIĆ

4. *DIVIZIJA*

1. STEVO RAUŠ
2. DMITAR BAJALICA
3. DUŠAN DOZET

DRUŠTVENO-POLITIČKI RADNICI SA TERENA

1. DANE OLBINA
2. BORO KNEZIC

27. *DIVIZIJA*

1. ZARI JE ŠKEROVIĆ
2. ASIM HODŽIC

2. *KORPUS*

1. VOJIN NIKOLIC

29. *DIVIZIJA*

1. VLADO ŠEGRT
2. VUKAŠIN MIĆUNOVIĆ
3. ACO BABIC

10. *DIVIZIJA*

1. UROŠ BOGUNOVIĆ
2. RADE BAŠIĆ
3. ADEM KOVACEVIC
4. MESUD HOTIĆ

3. *DIVIZIJA KNOJ-a*

1. DANILO KOMNENOVIC

PREDSTAVNICI JNA

1. PETAR GRACANIN, general-pukovnik
2. SVETOZAR ORO, general-ppukovnik

VOJNE ŠKOLE

1. JEVREM COKIĆ, pukovnik
2. RADIVOJE MARKOVIĆ, pukovnik

643

3. SLOBODAN ALAGIĆ, general-pukovnik
4. ENVER CEMALOVIC, general-pukovnik
5. DRAGO RAKOCEVIC, general-ppukovnik
6. MILAN BJELOGRLIĆ
7. KEMAL KORAJLIĆ

*TERITORIJALNA ODBRANA
SR BiH*

1. MUJO MUJKIĆ, general-ppukovnik
2. DRAGO VUKOSAVLJEVIE, general-major

KOMANDANTI IZ SAO

1. VESO SRDIĆ, general-major
2. ZORAN STOJKOVIC, pukovnik

DELEGACIJA SUBNOR-a

1. DŽEMAL MUMINAGIĆ
2. RATKO JOVICIC
3. NIKOLA ANDRIC

NARODNI HEROJI

1. NIKOLA CVIJETIC
2. NISIM ALBAHARI
3. UGLJEŠA DANILOVIĆ

*PREDSTAVNICI INSTITUCIJA
IZ SARAJEVA*

1. IBRAHIM KARAMEHMEDOVIC
2. TONCI GRBELJA
3. AHMET HADZIREVIĆ
4. BOZIDAR MATIC
5. SVETOZAR ZIMONJIC
6. VASO RADIC

ISTORIČARI-PUBLICISTI

1. TRGO FABIJAN
2. ZDRAVKO ANTONIO
3. RADOMIR PETKOVIC
4. UROS KOSTIĆ
5. MUHAREM KRESO
6. NIKOLA ANIC

*DRUSTVENO-POLITIČKI
RADNICI*

1. BRANKO MIKULIC
2. NIKOLA STOJANOVIC
3. CVIJETIN MIJATOVIC
4. MILANKO RENOVICA
5. RADE GALEB
6. MATO ANDRIC
7. MIRKO VRANIC

*DELEGACIJA GRADA
SARAJEVA*

1. IVAN BRIGIĆ
2. UGLJEŠA UZELAC
3. LJUBIŠA JAKŠIĆ
4. ZIJO BRAJLOVIC
5. EŠREF KORJENIC

OPŠTINA Stari Grad

1. RAMIZ VOLODER
2. MOMIR JUNGIC
3. JAKOV VILUSIC

*PENZIONISANI GENERALI,
koji žive u Sarajevu*

1. MILAN ACIC
2. DZEMIL ŠARAC
3. ABAZ DERONJA
4. LAZO VIDOVIC
5. HAMDIJA OMANOVIC
6. MICO DOŠENOVIC
7. SLOBODAN KEZUNOVIC
8. NIKOLA ZVICER
9. LEVI-MORIC dr. MONI
10. ŠUKRIJA BIJEDIC
11. ADOLF DANCEVIC
12. AHMET DZUBO
13. IDRIZ CEJVAN
14. EKREM DURIĆ
15. ASIM PERVAN
16. NIKOLA AVRAMOVIC

ORGANIZACIONI ODBOR

1. STANIMIR PETROVIC, general
2. RAZIJA FETAHAGIC
3. NEDIM ŠARAC
4. AVDO HUSARIC
5. ALBERT ALTARAC
6. DRAGAN ŠELEDA

7. SVETO KOVACEVIC
8. MIRAŠ STOZINIC
*SARAJEVSKA ARMJSKA
OBLAST*
1. ANTON LUKEZIĆ, general-
-ppukovnik
2. VLADIMIR DAMJANOVIC,
general-ppukovnik
3. SAKIB POZDERAC, general-
-major
4. MILE BABIĆ, pukovnik

7. MILAN GRAHOVAC
8. MILENKO ANDELIČ,
pukovnik
9. MILUTIN KUKANJAC,
pukovnik
10. VELIMIR KREZOVIC,
pukovnik
11. MIOMIR MIALOVIČ,
pukovnik
12. ALEKSANDAR VASILJEVIC,
pukovnik
13. MILOJE SCEKIC, ppukovnik

Hronologija

Potpukovnik Mr Muharem Kreso²

Februar 1945. godine

15. februar

Obrazovana njemačka komanda odbrane Sarajeva na osnovu Direktive njemačke vrhovne komande o proglašenju Sarajeva »utvrđenim mjestom« (Festplatz). Za komandanta odbrane imenovan je general Katner, dotadašnji komandant 1.034. federalne komandanture Sarajevo, i potčinjene su mu sve oružane formacije u garnizonu.

18. februar

Organizovanje njemačke odbrane Sarajeva. Njemačka Komanda odbrane Sarajeva (Kampfkommandant Sarajevo), izdala zapovijest za odbranu grada, koji se kao »utvrđeno mjesto« nije smio napustiti bez ličnog Hitlerovog odobrenja. Za spoljnu odbranu predviđena su tri pojasa odbrane, a s obzirom na mogućnost »ustanka u unutrašnjosti grada«, u njemu je obrazovano i šest utvrđenih rejonova.

22. februar

Njemački plan odbrane Sarajeva. Na osnovu naredenja kojim je Sarajevo proglašeno »utvrđenim mjestom« (Festplatz), što je značilo da ne može biti napušteno bez ličnog Hitlerovog odobrenja, u Komandi odbrane Sarajeva izrađen detaljan plan odbrane grada po svaku cijenu, a rađen je sa pretpostavkom da je moguć »ustanak u unutrašnjosti«.

26. do 28. februar

Ideja o operaciji. Na savjetovanju sa komandantima armija, vrhovni komandant NOV i POJ, maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, između ostalog, zaključio da su uslovi za prelazak u završnu ofanzivu na jugoslovenskom ratištu najpovoljniji na sektoru Sarajeva. Likvidacijom na toj lokaciji isturenog njemačkog korpusa osloboidle bi se posljednje utvrđenih njemačkih snaga u Sremu. Za učešće u operaciji predviđeni su 2. armija, te 2., 3. i 5. korpus.

Mart 1945. godine

1. mart

Upućivanje 3. korpusa prema Romaniji. Kao prvi korak u pripremi sarajevske operacije, Generalstab Jugoslovenske armije je iz rejona Zvornika u dolini Drine uputio 3. udarni korpus prema Romaniji i Sarajevu, pošto su ostale predvidene snage bile već organizirane prema odgovarajućim odsjecima fronta. Korpusu je istovremeno dodijeljeno 3.000 novih boraca iz regrutnih centara.

1. mart

Diverzija na komunikaciji Sokolac — Rogatica. Devetnaesta birčanska brigada 27. udarne divizije 3. korpusa Jugoslovenske armije ovladala je njemačkim uporištima na putu Sokolac — Rogatica (i držala ih naredna dva dana), glavnoj odstupnoj komunikaciji njemačke 181. divizije.

1. mart

Osloboden Ostrožac. Deseta i trinaesta hercegovačka brigada 29. divizije i 17. ramska brigada 10. udarne divizije, poslije žilave borbe, osloboidle su Ostrožac i nastavile gonjenje ostataka njemačke 369. i ustaško-domobranske 9. divizije prema Ivan-sedlu.

1. mart

Ubačena grupa bataljona. Priprema sarajevske operacije zatekla je na desnoj obali Bosne, u rejonu Zenica, Visoko, Vareš, grupu bataljona 4. udarne divizije (tri bataljona sa 1.500 boraca), koja je tokom čitavog mjeseca, u ulozi ubačene grupe, vodila borbe sa neprijateljevim posadama u pozadini i za to vrijeme ojačala za novih 500 boraca.

1. mart

Protivudar 7. SS divizije kod Zenice i Lašve. Njemačka 7. SS divizija (ojačana lokalnim posadama jačine još jedne divizije) iz rejona Zenice i Bussovače otpočela napad na 4. udarnu diviziju 5. korpusa Jugoslovenske armije, sa ciljem da je odbaci iz doline Bosne, jer je zaprijetila opasnost da ona presječe odstupne komunikacije 2. korpusa u rejonu Sarajeva. Do 4. marta neprijatelj je glavninu 4. divizije doveo u okruženje i ovladao Vitezom, ali je produženi napad prema Travniku oslabljen upućivanjem 13. SS puka na Ivan-sedlo.

3. mart

Osloboden Konjic. Goneći ostatke njemačke 369. i ustaško-domobranske 9. divizije, 29. divizija 2. udarnog korpusa oslobođila Konjic.

4/5. mart

Izbijanje 29. divizije na Ivan-sedlo. Goneći ostatke razbijene njemačke mostarske grupacije, 29. udarna divizija 2. korpusa izbila na greben Ivan-sedla, čime se uključila u borbe za slamanje spoljne odbrane 21. korpusa.

4/5. mart

Povlačenje 181. divizije na Romaniju. Njemačka 181. pešadijska divizija počela povlačenje iz doline Drine, gdje je od sredine januara držala odsjek fronta »zelene linije« od Goražda do Višegrada. Do 7. marta divizija se probila u rejon Pala, zaposjela i rum preko Romanije i u rejonu Sokolac — Podromanija — Dikalji obrazovala istureni mostobran.

4/5. mart

Luburićev ustaški »Prijeći sud«. U Sarajevu počeo sa radom ustaški »Prijeći sud« koji je do 26. marta 1945. godine osudio 140 lica (uglavnom na smrt). Ukupan broj žrtava ustaškog terora u Sarajevu od 18. februara do 4. aprila popeo se na 783, pošto je pored 323 žrtve ubijene u Sarajevu, broj obešenih, strijeljanih i na druge načine umorenih, daleko veći.

5. mart

Oslobodenje Goražda. Dijelovi 37. udarne divizije potisli zaštitnicu njemačke 181. divizije i oslobođili Goražde.

5/6. mart

Zauzeti prevoji Jabuka i Sjemeć. Trideset sedma udarna divizija 2. korpusa, nastupajući od Goražda i Višegrada, potisla zaštitnice njemačke 191. divizije i ovladala prevojima Jabuka (na ograncima Jajice) i Sjemeć (na istoimenoj planini).

6. mart

Napadi u dolini Zujevine. Dvije brigade 10. udarne divizije, sadejstvujući 29. diviziji u odbrani Ivan-sedla, počele seriju napada na obezbjeđenje željezničke pruge između Tarčina i Hadžića, i u toku dvije noći zauzele željezničku stanicu Osenik i izbacile iz stroja blizu 300 neprijateljskih vojnika.

6. mart

Borba za »kičmu odbrane mostobrana«. Radi stabilizacije odbrane na Ivan-sedlu, dijelovi njemačkog 21. korpusa (ostaci njemačke 369. i ustaško-domobranske 9. divizije i 909. tvrdavska brigada, sa svježim 13. SS pukom) izvršili protivudar na dijelove 29. udarne divizije Jugoslovenske armije. Obilaznim manevrom neprijatelj potisnuo 10. brigadu, ali su protivnapadima sve tri angažovane brigade do 9. marta položaji stabilizovani, iako je greben Prevoja ostao u neprijateljskim rukama. Gubici neprijatelja procijenjeni su na 410 mrtvih i preko 500 ranjenih. Dvadeset deveta divizija je imala 58 poginulih, 184 ranjena i dvadesetak promzlih boraca.

7. mart

Oslobodjena Rogatica. Dijelovi 37. udarne divizije 2. korpusa potisli zaštitnice njemačke 181. divizije i oslobođili Rogaticu.

7. mart

Oslobodenja Prača. Sedma omladinska crnogorska udarna brigada »Budo Tomović« 3. udarne divizije oslobođila Praču.

8. mart

Pokušaj oslobođenja Sokoca. Devetnaesta birčanska brigada 27. udarne divizije potisla dijelove njemačke 181. divizije u Podromaniju i prodrla u Sokolac. Narednih nekoliko noći brigada je ponavljala napade, u kojima je imala 17 poginulih, 13 nestalih i 46 ranjenih, ali se neprijatelj, uglavnom, održao na položajima.

8. mart

Upućivanje Tuzlanskog NOP odreda radi prihvata ranjenika Grupe bataljona 4. divizije. Po naređenju Štaba 3. udarnog korpusa, Tuzlanski NOP odred (tri bataljona, Izviđačka četa i prištapski dijelovi sa Štabom) krenuli iz Turije (kod Gračanice) prema Varešu, radi prihvata ranjenika Grupe bataljona 4. divizije.

10. mart

Protivudar prema 10. diviziji. Njemački 21. korpus radi rasterećenja komunikacija prema Ivan-sedlu i Kiseljaku preuzeo poduhvat »Skok u stranu« (Unternehmen Seitensprung). Prodorom dolinom Lepenice i frontalnim pritiskom iz doline Zujevine, 9. i 17. brigada dovedene su u polukruženje na grebenu Drozgometve, ali su se izvukle i uz angažovanje 7. brigade izbacile neprijatelja iz Kreševa. Kada se 13. marta u napad uključila i zaksnela glavnina 7. SS divizije, neprijatelj je ponovo upao u Kreševu, ali diviziju, koja se izvukla na Inač i Visočicu, nije više bilo moguće okružiti.

10. mart

Formiranje artiljerijske brigade 2. korpusa. U Trnovu od motorizovanih diviziona Artiljerijske grupe formirana Artiljerijska brigada 2. udarnog korpusa.

10. mart

Zapovijest za obezbjedenje objekata u gradu nakon njegovog oslobođenja. Štab 3. (Bosanskohercegovačke) divizije Korpusa narodne odbrane Jugoslavije izdao Zapovijest za obezbjedenje objekata u Sarajevu nakon njegovog oslobođenja. Za taj zadatak, pored Štaba divizije, angažovano je 5 njenih bataljona.

10. mart

Predaja ranjenika u Progaru. Grupa udarnih bataljona 4. udarne divizije u rejonu s. Progar (kod Vareša) predala Tuzlanskom NOP odredu 3. udarnog korpusa svoje ranjenike (oko 40) i zarobljenike, te su ponovo osposobljeni za manevarska dejstva na tom širokom prostoru.

10. mart

Održana s. Brnjic. Jače ustaško-domobranske i četničke snage izvršile konvergentan napad iz Zenice i Pepelara prema s. Brnjicu, u kome se nalazila baza za vazdušno snabdijevanje Grupe bataljona 4. udarne divizije na desnoj obali Bosne. Manevrom po unutrašnjim pravcima 3. bataljon 8. krajške brigade odbio je oba napada, nanijevši neprijatelju znatne gubitke.

11. mart

Pokušaj potiskivanja 181. divizije sa Romanije. Treći udarni korpus odmah nakon pristizanja iz rejona Zvornika počeo odlučan napad na njemačku 181. pješadijsku diviziju, sa ciljem da je zbaci sa Romanije i ovlađa komunikacijom Podromanija — Crvene stijene. U petnaestodnevnim borbama Korpus je više puta presjecao komunikaciju, dovodio u tešak položaj posade u Mokrom i na Crvenim stijenama, a 363. puk u Podromaniji dva puta u potpuno okruženje. U tim borbama oko 1.000 boraca korpusa izbačeno je iz stroja.

11/12. mart

Napad za oslobođenje Sokoca i Podromanije. Po velikoj hladnoći i dubokom snijegu, 3. udarni korpus počeo napad za oslobođenje Sokoca i Podromanije. Poslije četvorodnevnih oštih borbi, 38. divizija je 14/15. marta oslobođila Sokolac, a 27. divizija u Podromaniji odsjekla njemački 363. pješadijski puk. Zbog iscrpljenosti jedinica i nemanja rezervi, dalji napadi su obustavljeni, a njemačkom puku u Podromaniji pristigla su ojačanja kojima je ponovo posjeo i odstupne komunikacije.

12. mart

Prodor 37. divizije prema Palama. Treća proleterska sandžačka brigada 37. udarne divizije ovladala podromanijskim selima Jelovci, Čemanovci i Šajnovići, čime je bitno ugrožen njemački garnizon u Palama.

13. mart

Popuna 3. udarnog korpusa. Osamnaesta hrvatska udarna brigada 38. divizije u Zvorniku prihvatiла 2.000 novih boraca sa Kosova, koji su odmah raspoređeni po jedinicama 3. korpusa. U toku operacije jedinice su popunjavane iz Dopunskog korpusa centra — oko 3.000 boraca iz Srbije i oko 500 iz Vojne oblasti.

14. mart

Pokušaj ovladavanja tjesnacom Krupačke stijene. Peta proleterska brigada 3. udarne divizije napala njemačke položaje: Krupac — Bjelovac — Očadelo, sa ciljem da ovlađa tjesnacem Željeznice kod Krupačkih stijena, ali se poslije dvodnevnih borbi pod pritiskom njemačkog protivudara povu-

kla u rejon Ilovece. Uz 182 neprijatelja izbačena iz stroja, brigada je imala 24 poginula i 71 ranjenog borca.

14/15. mart

Napad za oslobođenje Sokoca i Podromanije. Nakon prikupljanja glavnine, 3. udarni korpus Jugoslovenske armije pokušao da ovlada njemačkim položajima na Romaniji. Uprkos velikoj hladnoći, 38. divizija je oslobođila Sokolac, a 27. divizija u Podromaniji odsjekla njemački 363. puk. Zbog pristizanja njemačkih pojačanja i nepostojanja sopstvenih rezervi, dalji napadi su obustavljeni.

15. mart

Predlog za objedinjavanje komandovanja u regionu Sarajeva. Da bi se olakšalo komandovanje na širokom prostoru, razmještenim jedinicama Jugoslovenske armije koje učestvuju u operaciji, Štab 2. armije predložio Generalštabu formiranje Operativnog štaba, koji bi objedinio komandu raspostređenim jedinicama tri korpusa u rejonu Sarajeva.

15/16. mart

Prebjegavanje domobrana na stranu Jugoslovenske armije. Jedna četa (140 vojnika) domobranskog 18. zdruga, koja je posjedala položaje na Trebeviću (Zlatište, Brus Ravne) napustila položaje i priključila se 3. udarnoj diviziji.

16. mart

Pokušaj atentata na Luburića. Sarajevski skojevac HALID NAZECIĆ pred narodnim pozorištem pokušao je atentat na ustaškog pukovnika Vjekoslava Luburića. Atentat nije uspio, a on je uhapšen i strijeljan.

17. mart

Objedinjavanje komandovanja operacijom. Na rednom Vrhovnog komandanta Jugoslovenske armije od 17. marta 1945. formiran *Operativni štab Sarajevske grupe korpusa*, u čiji sastav su ušli: general-major Radovan Vukanović, komandant, general-major Slavko Rodić i pukovnik Pero Kossorić. Za načelnika Štaba, kasnije je imenovan, pukovnik Drago Dukanović, načelnik Štaba 29. divizije.

17. mart

Protivudar prema 3. diviziji. Radi odbacivanja 3. udarne divizije iz doline Željeznice, njemački 21. korpus preuzeo poduhvat »Šumski duh« (Unternehmen Berggeist). U frontalni udar upućena je 964. tvrdavska brigada i Borbena grupa »Danijel«, dok je kompletan 7. SS divizija kroz šume neposjednutog Igmana ubaćena u pozadinu divizije, prema Trnovu. Za šest dana neprijatelj je ovladao Trnovom, izbio na prevoj Rogoj i glavninu 3. divizije doveo u poluokruženje na padinama **651**

Jahorine. Udarom 4. hercegovačkog bataljona preko prevoja Hojte u leđa, i koordiniranim protivnapadima uz podršku korpusne artiljerije, neprijatelj je odbačen na polazne položaje.

17/18. mart

Pokušaj ovladavanja Velikom Gradinom. Šesnaesta muslimanska brigada 27. udarne divizije izvršila napad na Veliku Gradinu radi slamanja desnog krila njemačke odbrane u Podromaniji. Dijelovi brigade su prodrli u odbrambeni položaj neprijatelja, ali su se zbog snažne vatre iz utvrdenih bunkera i uz gubitke morali povući.

19. mart

Operacija Proljetna oluja. Njemačka Komanda Jugoistoka radi sprečavanja otkrivenih namjera Generalštaba Jugoslovenske armije, odnosno odsijecanja i uništenja 21. korpusa u rejonu Sarajeva, počela konvergentan napad od Doboja, Građaca i Brčkog na 2. armiju u širemu rejonu Tuzle. Druga armija je sprječila dublje prodore sve tri napadne grupe, ali je zbog toga morala odustati od učešća u sarajevskoj operaciji.

20. mart

Hitlerovo odobrenje za napuštanje Sarajeva. Ocijenivši da su svi njegovi planovi o ponovnom uspostavljanju »zelene linije« na jugoistoku propali, Hitler odobrio napuštanje Sarajeva i sarajevskog mostobrana, čime je Sarajevo izgubilo status »utvrđenog mjestak«.

20. mart

Odustajanje od učešća 2. armije u operaciji. Štab 2. armije, prinuđen prethodnog dana započetim neprijatelj evim napadima na njegove položaje, uslovio je učešće 2. armije u Sarajevskoj operaciji, dodjelom pojačanja rezerve Generalštaba i istovremenim napadom 1. armije u Sremu. Kako se tim zahtjevima nije moglo uđovoljiti, odustalo se od njenog učešća, pa su ciljevi operacije znatno ograničeni.

21. mart

Okupljanje operativnog štaba sarajevske grupe korpusa Jugoslovenske armije. U Kalinoviku, u Štabu 2. udarnog korpusa, okupio se novoimenovani Operativni štab Sarajevske grupe korpusa Jugoslovenske armije. Pošto se dan prije odustalo od ideje da 2. armija učestvuje u operaciji, sarajevskom operacijom dalje samostalno rukovodi taj štab.

23. mart

Otkriven nestanak njemačkog plana odbrane Sarajeva. U njemačkoj Komandi odbrane Sarajeva otkriven nestanak Plana odbrane grada, zbog čega je uhapšeno 25 njemačkih vojnika i oficira, te 150

pripadnika oružanih snaga tzv. NDH, a načelnik štaba Komande prisiljen da počini samoubistvo. Obavještajna mreža NOP-a, koja je plan već bila dostavila Operativnom štabu Sarajevske grupe korpusa Jugoslovenske armije, nije otkrivena.

23. mart

Konačno oslobođeno Trnovo. Konvergentnim udarom 3. udarne divizije sa prevoja Rogoj, te četiri hercegovačka bataljona sa prevoja Hojte, uz podršku Korpusne artiljerijske brigade i 12 avio-povlaka 1. vazduhoplovne eskadrile JRV, potisla ojačanu 7. SS diviziju, ponovo oslobođila Trnovo i povratila ranije položaje. Za 7 dana divizija je imala 64 poginula, 95 ranjenih i 19 nestalih, a hercegovački bataljoni još 15 poginulih i 60 ranjenih.

24. mart

Ponovni pokušaj ovlađivanja Gradinom. Šesnaesta muslimanska brigada 29. divizije, uz podršku avijacije i artiljerije, ponovo pokušala da ovlađa V. Gradinom kod Podromanije. Pošto glavne otporne tačke neprijatelja nisu bile neutralisane, postignut je samo djelimičan uspjeh, uz gubitke od 11 poginulih i 52 ranjena, pa je napad sutradan obustavljen.

25. mart

Razbijena četnička Zenička brigada u Bijelim Vodama. Grupa bataljona 4. udarne divizije u rejonu s. Bijele Vode u dvodnevnoj borbi razbila četničku Zeničku brigadu. Ostaci brigade spasili su se bjekstvom preko željezničkog mosta na rijeci Bosni u Zenicu.

25. mart

Oslobodjeno Olovo. Dijelovi 38. udarne divizije 3. korpusa Jugoslovenske armije, progoneći manje četničke, domobranske i ustaške posade, oslobođile Olovo i lijevo krilo 3. korpusa naslonile na povoljnije položaje.

27. mart

Okruženje njemačkog 363. puka u Podromaniji. Dijelovi 38. i 37. udarne divizije ovladali njemačkim položajima na Ravnoj Romaniji (između Pustopolja i Mokrog, u dužini od 15—20 km), čime je njemački 363. puk u Podromaniji odsječen od glavnine divizije u rejonu Pala.

28/28. mart

Javno vješanje u Sarajevu. U Sarajevu, u ulici vojvode Putnika, od Marindvora do Zemaljskog muzeja ustaše objesile 55 uhapšenih pripadnika NOP-a i građana Sarajeva, pod otpužbom da su pripadali udarnim »petorkama« i pripremali »unutarjni udar u gradu Sarajevu«.

28. mart

Nastupanje Operativne grupe 5. udarnog korpusa. Četvrta i 10. udarna divizija 5. korpusa sa sjevernih padina Jahorine, u blizini Fojnice, počeli nastupanja prema Bosni radi njenog forsiranja i nastupanja prema Sarajevu. Na drugoj obali Bosne Grupi je trebalo da sadejstvuje ubaćena Grupa bataljona 4. divizije sa blizu 3.000 boraca.

28. mart

Napad brigada zeničkog sektora. Grupa brigada Zeničkog sektora, radi podrške forsiranju Bosne kod Kaknja, preduzela opšti napad na njemačke položaje od Vranduka do Busovače. Najznačajniji uspjeh postigla je 11. krajiska brigada, koja je izlovala Borbenu grupu »Berlin« u Busovači.

29. mart

Forsiranje Bosne kod Kaknja. Operativna grupa 5. udarnog korpusa počela forsiranje r. Bosne kod Kaknja i s. Doboja. Poslije veoma oštih borbi u toku 29/30. marta razbijena su dva njemačka i jedan ustaški bataljon, te dva oklopna voza, i Kakanj je oslobođen. Uništen je željeznički most kod s. Doboja, 70 m raspona, i sve željezničke instalacije u Kaknju, što je znatno poremetilo evakuaciju 21. korpusa.

30. mart

Obustavljen poduhvat »Osterglocken». Komandant njemačkog 21. brdskog armijskog korpusa obustavio pokret svoje 7. SS divizije, prema Kladiću, koja je tim pravcem krenula na udar u ledu 2. armije, u Tuzli. Divizija je podijeljena u dva dijela i sa jednim pukom orijentisana prema Kaknju i Podromaniji, sa ciljem da pokuša popraviti situaciju u koju su zapali tamošnji njegovi dijelovi.

31. mart

Provala udarnih grupa U Varešu. Njemačka policija pohapsila oko 20 članova organizacije SKOJ-a u Varešu, koji su bili organizovani u udarne grupe, na čelu sa sekretarom Sabahetom Saletović. Transportovani su prema Brodu, ali se ne zna mjesto njihove pogibije.

April 1945. godine

1. april

Susretna borba kod s. Lučića. Nakon oslobođenja Kaknja, Operativna grupa 5. korpusa nastavila je nastupanje prema Sarajevu, ali se već kod Lučića susrela sa 13. pukom 7. SS divizije, koji je intervenisao od Vareša. Poslije višečasovne borbe 13. puk je odbačen prema Brezi, odakle je preko Visokog produžio prema Kaknju.

1. april

Ugrožavanje pozadine 3. korpusa. Izbijanjem 14. SS puka u s. Medojeviće neposredno je ugro-

žena pozadina 3. korpusa Jugoslovenske armije, zbog čega je 38. divizija morala obustaviti pritisak na frontu Mokro — Sumbolovac i glavninom (10 bataljona) okrenuti se prema neprijatelju koji je nastupao iz pozadine. Štab korpusa je tamo uputio i pet bataljona 27. divizije, čime je oslabljen i pritisak na okruženi 363. puk.

2. april

Izvlačenje okruženog 363. puka sa Romaniјe. Dijelovi njemačke 181. divizije, ojačani 7. SS izviđačkim bataljonom i četom tenkova sa Crvenih stijena, počeli protivnapad prema ravnoj Romaniji radi izvlačenja okruženog 363. puka, koji je istovremeno krenuo u proboj od Čavčevog polja. Dijelovi 27. divizije do noći su odolijevali obostranom pritisku, kada je neprijatelj ovladao Ljeljenom i Rasolinom, što je neprijatelju omogućilo da se sutradan na veče povuče u Mokro.

2. april

Razbijanje 14. SS puka u rejonu Šahbegovića. Treći udarni korpus, prikupivši 15 bataljona, počeo konvergentan napad za uništenje 14. SS puka.

2. april

Rasformiran Srebrenički NOP odred. Po naredbu Štaba 3. udarnog korpusa, rasformiran Srebrenički NOP odred i njegovim ljudstvom popunjene jedinice 27. udarne divizije.

3. april

Zauzete Pale. Njemački 334. puk, ojačan sa dva oklopna voza i bataljonom ustaša, u protivnapadu zauzeo Pale i iz mjesta ponovo potisnuo dijelove 37. udarne divizije.

3. april

Nastupanje 4. i 10. divizije prema Sarajevu. Po naređenju Operativnog štaba Sarajevske grupe korpusa, 4. i 10. divizija 5. korpusa krenule iz rejona Kaknja u rejon Srednje — Nišići, radi neposredne pripreme za napad za oslobođenje Sarajeva.

3. april

Napad 3. divizije. Treća udarna divizija, koja još nije bila u potpunosti ovladala 17. marta izgubljenim položajima, počela odlučan napad sa ciljem da ovlada izlazom iz tjesnaca Željeznice u Sarajevsko polje. Uprkos siline podrške korpusne artiljerije i visokim gubicima, njemačka 964. tvrđavska brigada održala je položaje i u toku napada naredne noći.

3. april

Konačno oslobođeno Olovo. Dijelovi Birčansko-kladanjskog i Tuzlanskog NOP odreda raspršili manju ustaško-četničku posadu i konačno oslobođili Oolovo.

- 3/4. april* *Osloboden Vareš.* Dijelovi 6. kраjiške brigade razbili posadu Vareša i zarobili po 50 ustaša i milicionera. Zaplijenjeno 80 pušaka i 2 minobacača.
- 3/4. april* *Zauzet Trebević.* Treći bataljon 4. sandžačke brigade 37. udarne divizije ovladao vrhom Trebevića, ali ga je sutradan, u protivnapadu, odbacio jedan ustaški bataljon.
- 4. april* *Gonjenje neprijatelja sa Romanije.* Zbog neodržavanja borbenog dodira, 27. divizija je tek 4. aprila ujutru, kad su njemačke glavnine uveliko bile odmakle, krenula za njima. Goneći neprijatelja uz manje okršaje sa slabijim zaštitnicima i savladivanje minskih i drugih prepreka u toku dana ovladala je Crvenim stijenama i izbila u Mokro.
- 4. april* *Zapovijest za napad za oslobođenje Sarajeva.* Operativni štab sarajevske grupe korpusa Jugoslovenske armije izdao zapovijest za napad za neposredno oslobođenje Sarajeva. Shodno ranijim podacima da će grad biti odsudno branjen, na grad je usmjereno šest divizija.
- 4. april* *Povlačenje sa Ivan-sedla.* Dvanaesta i 13. brigada 29. udarne divizije u 17.00 sati, poslije jednosatne artiljerijske pripreme, počele napad na njemačke zaštitnice (ojačani 370. puk) na Ivan sedlu. Do 20.00 sati, obje brigade su ovladale glavnim položajem, ali je neprijatelj uspio da se odlijepi i uredno odstupio dolinom Zujevine.
- 4/5. april* *Posljednji transport zatvorenika.* Ustaška policija je noću 4/5. aprila pokupila 460 preostalih zatvorenika u sarajevskim zatvorima i prebacila ih u Jasenovac, gdje su odmah pobijeni.
- 4/5. april* *»Velika akcija«.* Po direktivi Mjesnog komiteta KPJ, udarne grupe i odredi Komande odbrane grada (oko 1.500 naoružanih boraca) krenuli u »veliku akciju«, koja je, prema unaprijed utvrđenom i razrađenom planu, podrazumjevala zauzimanje i odbranu vitalnih objekata u gradu, sadejstvo jedinicama Jugoslovenske armije i samostalne napade na neprijateljeva manja uporišta, odnosno razoružavanje za to pripremljenih posada i domobranskih jedinica.
- 4/5. april* *Gonjenje sa Ivan-sedla.* Nakon izvlačenja zaštitnih dijelova ojačanog 370. puka njemačke 369. divizije, 12. i 13. brigada krenule u noćno gonjenje. U toku noći oslobodile su Tarčin i Pazarić i do

podne izbili pred Hadžiće, ali do te tacke nisu uspjeli da stignu neprijatelja i da uspostave borbeni dodir.

5. april

Oslobodenje Hadžića. Dvanaesta i 13. hercegovačka brigada 29. udarne divizije potisle dijelove njemačke 369. divizije i oslobodile Hadžiće. Time je 29. divizija i na tom pravcu izbila na put Blažuj — Kiseljak, kojim su se, u osnovi, povlačile sve njemačke jedinice iz Sarajevskog polja.

5. april

Ubačena četa u Gradu. Po naređenju komandanta 3. korpusa 27. divizije 3. četa 1. bataljona 20. romanijske udarne brigade, na čelu sa komandantom brigade i načelnikom divizije iz rejona s. Nemanjice, ubaćena u grad i u toku dana izbila na Baščaršiju, utrdivši se u zgradi »Batek« — Borovo. Na Vratniku (Kovačima) na silu se priključila našoj grupi masa naoružanih civila sa puškama, mitraljezima i automatima.

5. april — 12,00^h

Oslobodenje Bistrika. Grupa bistričkih udarnih odreda ovladala vitalnim objektima na Bistriku (željeznička stanica i mostovi na željezničkoj pruzi, centrala na Hridu, Tvornica čilima, Konak), a onda i »Komandom divizije«, u koju su smjestili stotinjak zarobljenih domobrana. Dijelovi 37. divizije na tom pravcu ušli su u grad oko 21.00 sati i do 22.00 sati izbili na r. Miljacku, gdje su se uključili u ulične borbe.

5. april — 14,00^h

Preuzimanje komande nad PAO grada. Na Stupu pripadnici Aktiva NOP-a u jedinicama PAO, dobro pripremljenim postupkom razoružali komandanta 7. skupine PA (sa izvjesnim brojem ustaški orijentisanih oficira i vojnika) zarobili dva nepotpuna diviziona, sa oko 1.000 ljudi i proglašili ih odredom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Na jarbolu vatrenog položaja izvjesili su crvenu zastavu.

5. april — T5,00^h

Počeo napad za oslobođenje Sarajeva. Šest divizija Jugoslovenske armije, po zapovijesti Operativnog štaba (sa linije: Trnovo — Pale — Mokro — Hreša — Crepoljsko — Srednje) počeo neposredni napad na oslobođenje Sarajeva.

5. april — 17,30^h

Oslobodenje Vratnika. Šesnaesta muslimanska brigada 27. udarne divizije izbila na kapije već oslobođenog Vratnika, koji je kvartovski udarni odred prethodno očistio od neprijateljevih uporišta. Tu je brigadu dočekao kvartovski udarni odred sa masom naroda, te je po dolasku Štaba divi-

zije održan miting, na kome je govorio komandant 27. divizije Miloš Zekić. Pola sata kasnije na Vratnik-majdan stigao je automobilom sekretar Mjesnog komiteta KPJ.

5. april

Zauzet Veliki i Mali Glog. Dijelovi 20. romanske brigade 27. udarne divizije poslije kraće borbe, oko 16.00 sati potisli sa Velikog i Malog Gloga bataljon njemačke 181. divizije. Pošto su kroz njegov raspored već bili prešli dijelovi divizije, a prednji dijelovi naišli na otpor 16. muslimanske i udarnih grupa na Vratniku, bataljon se povukao sjeverno iznad grada, prema Vogošći.

5. april — 17,00^h

Oslobodenje Pala. Treća sandžačka proleterska brigada 37. udarne divizije, poslije višednevnih borbi, u kojima su Pale prelazile iz ruku u ruke, potisla ojačani njemački 334. puk i oslobođila Pale.

5. april — 18,00^h

Susret na Vratnik-majdanu. Sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo, Vladimir Perić Valter, ujedno i komandant odrbrane grada, stigao automobilom na Vratnik-majdan, gdje se susreo sa 1. bataljonom 16. muslimanske brigade. Ne čekajući uspostavljanje veze sa višim štabovima, Valter je sa tim bataljonom i dijelom svojih udarnih grupa krenuo niz Kovače, prema centru Grada.

5. april — 19,00^h

Borba za Vijećnicu. Nakon izbijanja na Baščarsiju 16. muslimanska brigada 27. udarne divizije u 18.00 sati blokirala njemački istureni odred (ojačana četa sa vodom tenkova) u Vijećnici i pilani na Bembaši, čiji je zadatak bio da u Palama prihvati zaostali 334. puk 181. divizije. Poslije šestochasovne opsade i tri pokušaja da se zgrade i bunker zaузmu na juriš, neprijatelj je, uz podršku tenkova, krenuo u proboj Obalom prema Marin-dvoru.

6. april

Zastava na Vijećnici. U ranim jutarnjim satima poslije proboga njemačkog odreda iz Vijećnice, komandant 4. bataljona 16. brigade izvjesio jugoslovensku zastavu sa petokrakom zvjezdrom na gradsku Vijećnicu i tim ispunio zavjet omladine Tuzle. Naime, oktobra 1944. godine omladina Tuzle predala je tu zastavu 27. diviziji da je izvjesi jedinica koja prva uđe u Sarajevo. Gradski odbor AFŽ-a još u 1944. godini pripremio je još 90 jugoslovenskih i savezničkih zastava za tu priliku, pa su se tog dana i one zavijorile na ulicama oslobođenog grada.

6. april — 8,00^h

Oslobodeno Sarajevo. Dvadeset sedma, 38, 37, i 3. divizija Jugoslovenske armije uspostavile me-

đusobne kontakte i potpuno oslobodile grad. Zaštitni dijelovi njemačke 181. divizije povukli se u Sarajevsko polje.

6. april 8,00^h

Oslobodena Ilijža. Sedma omladinska crnogorska udarna brigada »Budo Tomović« oslobodila Ilijžu, prethodno ovladavši aerodromom Butmir. Posada, jedna domobrantska četa, ranije se predala 13. hercegovačkoj brigadi, koja je oko 6.00 sati oslobodila s. Vrelo Bosne.

6. april

Oslobodeno Vogošće. Deveta krajiska brigada 10. udarne divizije oslobodila Vogošće. Tom prilikom zarobljena je ojačana četa domobrana, između ostalog zaplijenjena su četiri protivtenkovska topa i jedna kompozicija eksploziva, pripremljena za evakuaciju.

6. april

Osloboden Rajlovac. Sedamnaesta krajiska brigada 10. udarne divizije ovladala Aerodromom Rajlovac. Dio posade se predao, a zaplijenjeno je nekoliko aviona i 80.000 l benzina.

6. april

Oslobodenje Semizovca, Ilijasa i Podlugova. Sedma krajiska brigada 10. udarne divizije samoinicijativno izvršila napad na njemačku Borbenu grupu »Kenig« u uporištima Semizovac, Ilijas i Podlugovi. Poslije četveročasovne borbe 7. brigada je ovladala tim uporištima i Borbenoj grupi »Kenig« nanjela teške gubitke. Plijen: 242 puške, 18 puškomitrailjeza, 7 automata, 1 protivavionski top, 1 flak, 3 minobacača, i drugo, a uništen oklopni voz.

6. april ■

Oslobodenje Visokog. Pripadnici udarnih grupa sprječili njemačku pionirsku četu da minira željezničku stanicu i kameni most preko Bosne. U borbama koje su se razvile udarnim grupama se pridružio veći broj građana, te 22. bataljon 17. domobranskog zdruga i jedna protivavionska baterija iz Raj loveca, tako da je grad do mraka potpuno osloboden, a u toku noći spriječeno je više pokušaja neprijatelja da ponovo ovlada gradom. U borbama je ubijeno dvadesetak njemačkih vojnika i ustaša, a poginulo je i nekoliko udarnika, dok ih je petnaestak ranjeno. Kada je sutradan 7. krajiska udarna brigada ušla u oslobođeni grad, njene redove je odmah popunilo oko 500 već naoružanih dobrovoljaca.

7. april

Uništena 909. tvrdavska brigada i 220. artiljerijski puk. U trodnevnim borbama uz podršku avijacije u dolini potoka Rakovice jedinice 29. divi-

659

zije uništile 909. tvrdavsku brigadu i 220. artiljerijski puk sa ostacima drugih jedinica, koji nisu uspjeli da se iz okruženja probiju prema Kiseljaku. Neprijatelj je imao 2.102 mrtva i 411 zarobljenih. Plijen: 20 topova i haubica, 15 minobacača, 10 mitraljeza, 60 puškomitraljeza, 615 pušaka, 40 vozila i 100 zaprežnih kola, itd.

7. april

Razbijena Borbena grupa »Keniga«. Deveta krajiska brigada 10. udarne divizije, južno od Visokog, na r. Fojnici, razbila ostatke Borbene grupe »Kenig«. Između ostalog zaplijenjeno je 157 pušaka i 15 puškomitraljeza. Ostatak Borbene grupe probio se prema Busovači (320 vojnika).

8. april

Osloboden Kiseljak. Četrnaesta hercegovačka omladinska (ojačana sa dva bataljona 11. hercegovačke brigade) poslije višednevnih borbi potisla zaštitnice njemačke 181. divizije i oslobodila Kiseljak, zajedničku otpornu tačku njemačkih prihvavnih »medvedih« i »leopardovih« položaja.

8. april

Formiranje Artiljerijske brigade 37. divizije. U rejonu Sarajeva od artiljerijskog korpusa 37. divizije i diviziji pridatih baterija 2. udarnog korpusa formirana Artiljerijska brigada 37. udarne divizije, naoružana oružjem zaplijenjenim u Sarajevu.

8/9. april

Konačno oslobođenje Kaknja. Glavnina 10. udarne divizije, poslije višečasovnih borbi potisla 13. SS i 81. landensšicen puk i oslobodile Kakanj. Plijen: 105 pušaka, 8 puškomitraljeza i zarobljeno 90 vojnika.

9. april

Napad za oslobođenje Zenice. Deseta udarna divizija i Grupa brigada zeničkog sektora (7 pješadijskih i 1 artiljerijska brigada, te Tenkovska četa) počele odlučujući napad za oslobođenje Zenice, koju je branila 7. SS divizija, ojačana sa nekoliko drugih borbenih grupa.

9/10. april

Pokušaj presijecanja odstupnice kod Žepča. Četrnaesta srednjobosanska udarna brigada, ojačana bataljom 19. brigade (uz sadejstvo avijacije), ovladala uporištim: Ljubatović, Čusto brdo, Ozimica, Karaula i Selište, na komunikaciji Zepče — Novi Šeher. Neprijatelj je pretrpio gubitke od 133 mrtva i 142 ranjena, a ojačana 14. brigada 10 poginulih i 64 ranjena. Istovremeno se iz s. Šije predala četa od 160 »Čerkeza«, sa kompletним oružanjem.

10. april

Oslobodena Lašva. Jedanaesta krajška brigada 4. udarne divizije oslobođila Lašvu potisnuvši os-tatke 369. divizije i Borbenu grupu »Berlin«.

11. april

Rušenja u Zenici. Odred za rušenje 21. korpusa minirao kameni most na Kočevi i još neke objekte u gradu, čije su eksplozije potresle čitav grad. Udarne grupe u Željezari, Rudniku i Električnoj centrali, pod rukovodstvom grupe oficira 5. udarnog korpusa, uspjele su da sačuvaju te objekte od ru-šenja.

11. april

Probijen prihvatanji položaj »Tigar«. Jedanaesta krajška brigada 4. udarne divizije, uz podršku tenkova, ovladala Saračevicom (k. 957), ključnom tačkom na tigrovim položajima južno od Zenice (k. 812) — Saračevica (k. 957) — 818 — Janjićki vrh — k. 812 — r. Bosna).

11/12. april

Deblokada puta Žepče — Maglaj. Ruski zaštitni korpus iz Zepča i dijelovi 369. divizije iz Maglaja krenuli u napad protiv ojačane 14. srednjobosanske udarne brigade, radi otvaranja presjećene komunikacije. Neprijatelj je u toj borbi izgubio 122 mrtva i 157 ranjenih, 114 kamiona, 9 automobila, i drugu opremu, ali je saobraćaj uspostavljen.

11/12. april

Oslobodena Zenica. Deseta udarna divizija i Grupa brigada zeničkog sektora, poslije trodnevnih oštih borbi oslobođili Zenicu. Jedinice Jugoslovenske armije imale su 132 poginula, 259 ranjenih i 18 nestalih boraca. Pored toga, neprijatelj je u Kaznionici pobio oko 200 uhapšenih rodoljuba i zarobljenika. Neprijatelj je imao 280 mrtvih, 846 ranjenih i 454 zarobljenih. Plijen: 39 pm i preko 300 pušaka.

12. april

Borbe za položaj »Iltis«. Njemački 13. SS puk je, radi prihvata jedinica nakon povlačenja iz Zenice, posjeo prihvatanji položaj »Iltis« — (Tvor) na liniji: D. Gračanica — r. Bosna — k. 326 — s. Gradišće — k. 602. U toku 12. aprila položaj su držali 13. SS puk, policijski puk »Nagel« i Borbena grupa »Berlin«. Na tom položaju oni su izdržali neusklađen pritisak naših šest bataljona iz četiri brigade i time omogućili dalje povlačenje kroz Vrandučki tjesnac, prema Žepču i Zavidovićima.

15. april

Oslobodenje Žepča. Osamnaesta udarna brigada 53. divizije oslobođila Žepče, savladavši poslije kraće borbe jednu domobransku četu, ostavljenu 6

u zaštitnici. Plijen: 118 pušaka, 1 puškomitraljez i zarobljeno 199 neprijateljskih vojnika.

15. april

Oslobodenje Zavidovića. Dvadeset sedma udarna divizija 3. korpusa Jugoslovenske armije poslije četverodnevnih oštih borbi oslobodila Zavidoviće. U borbi poginula 80, a ranjeno 196 boraca i starješina, divizije, dok su neprijateljevi gubici procijenjeni na oko 600 izbačenih iz stroja. Usamljena divizija nije uspjela presjeći odstupnicu 21. korpusa, ali je njegove odstupne kolone nabacila na lošiji put preko Gornjeg Sehera i spriječila uništanje najznačajnijih drvnoindustrijskih postrojenja u zemlji.

Arhivski izvori o sarajevskoj operaciji

Anka Petrović¹

Za objektivan, naučni i celovit pristup izučavanju sarajevske operacije podatke sadrže arhivski fondovi Arhiva Vojnoistorijskog instituta. Arhivska građa nastala u komandama i jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, odnosno Jugoslovenske armije, kod okupatora i domaćih izdajnika, sadrži značajne dokumente o pripremi i izvođenju operacije za oslobođenje Sarajeva i šireg područja.

a. ARHIVA NARODNOOSLOBODILACKOG RATA

ARHIVSKA GRADA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ-
Arhivska građa Vrhovnog štaba NOV i POJ sadrži vredne izvore o izvođenju sarajevske operacije u toku zime i leta 1945. godine. Vrhovni štab, kao vrhovno vojno rukovodstvo planirao je i doneo osnovna — izvorna naredbodavna akta o otpočinjanju, toku i završetku ovog velikog operativnog poduhvata. Podatke da je Vrhovni štab doneo odluku u februaru da operacija otpočne što pre, sadrži depeša² upućena 5. korpusu gde traže izveštaj o rasporedu snaga korpusa u rejonu Sarajevo — Kruševac — Travnik. Istovremeno obaveštavaju da 29. divizija dejstvuje na pravcu Sarajeva. Iz istog perioda potiče još jedan izvor — pregled stanja neprijateljskih jedinica koji je sačinilo Obaveštajno odeljenje Vrhovnog štaba.³ Dokumenat sadrži pretpostavku da će po završetku mostarske operacije i gubitka Mostara neprijatelj obratiti pažnju na pravac Kalinovik — Trnovo — Sarajevo. Vrhovni štab je tada raspolagao informacijom 0 planiranoj evakuaciji neprijateljskih štabova i materijala iz Sarajeva.⁴

Ratna situacija, udaljenost i drugi činioci uticali su da je komuniciranje sa ostalim štabovima obavljano uglavnom depešama. Arhivska građa Vrhovnog štaba sadrži veći broj knjiga i skupina depeša koje su upućivane nižim štabovima u cilju izvođenja sarajevske operacije. Na vezi sa 2. armijom nastale su knjige depeša⁵ koje sadrže značajne podatke. Tako je 6. marta poslata direktiva⁶ za dejstva u istočnoj Bosni i prema Sarajevu i da je moguće izvesti napad na Sarajevo tek posle izbijanja

¹ Dipl. istoričar-arhivist Vojnoistorijskog instituta.

² Vrhovni štab NOV i POJ promenio naziv u Generalstab JA 1. marta 1945.

³ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Arhiva NOR-a (NOR), K. 462B, reg. br. 21/21-2.

⁴ AIZDG, K. 18, f. I (Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije, T. II, knj. 15, dok. 120).

⁵ AVII, NOR, K. 119/4, reg. br. 1-2, 27. februar.

⁶ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 1-1, reg. br. 3-1.

2. i 3. korpusa na polazne položaje Mokro — Pale, a 29. divizije do Tarčina i Pazarića. Sledećeg dana upućeno je naređenje da usmere 3. korpus prema Rogatici⁷ i da se pristupi likvidaciji neprijateljskih uporišta u dolini Bosne čim Nemci oslabe sarajevski garnizon.⁸

Vredan istorijski izvor predstavlja i depeša upućena 20. marta Štabu 2. armije kojom je određen plan operacija u dolini Bosne, da 2. armija ispolji dejstva na sektoru Žepče — Doboј, a 5. korpus angažuje pet brigada u sarajevskoj operaciji i od Busovače do Broda četiri brigade.⁹ O toku neposrednih borbi za oslobođenje Sarajeva, Vrhovni štab je obavestio 2. armiju i naredio da forsiraju izvršenje sopstvenog plana da bi potom mogli napadati komunikacije dolinom Bosne.¹⁰

Na vezi sa 2. udarnim korpusom nastale su depeše u kojima se nalaže podaci od značaja za učešće ovoga korpusa u sarajevskoj operaciji.¹¹ Tako je 19. februara upućena depeša kojom Vrhovni štab naređuje da 29. diviziju orijentišu najpogodnijim pravcем za dejstva prema Sarajevu,¹² a početkom marta da pristupe likvidaciji uporišta Jabuke, povežu se sa 3. korpusom na liniji Pale — Bogovići i 29. diviziju usmere ka Pazariću gde treba da uhvati vezu sa 5. korpusom.¹³ Podatke da Nemci napuštaju uporišta istočno od Pala sadrži depeša od 10. marta.¹⁴ Vrlo je značajna depeša o formiranju Operativnog štaba grupe korpusa za izvođenje sarajevske operacije¹⁵ čiji je glavni zadatak da izvrši temeljite pripreme i do početka dejstva trupe što bolje odmori. Time je sarajevska operacija ušla u fazu direktnih borbi za uništenje neprijateljskog garnizona u Sarajevu. 2. korpusu upućeno je naređenje¹⁶ u kome se precizira da 20. marta ponovo zauzmu Trnovo, izbiju na ranije položaje i skrenu pažnju 29. diviziji da osigura desni bok i pravac preko Bjelašnice. Građa sadrži podatke¹⁷ o koncentraciji neprijateljskih snaga u Sarajevskom polju, broju i vrsti neprijateljskih aviona na okolnim aerodromima i PA odbrani u samome gradu.

Knjige depeša¹⁸ upućenih 5. korpusu sadrže raznovrsne podatke po ovoj temi. Već interpretirana depeša¹⁹ poslata je i 5. korpusu jer se odnosi na raspored snaga korpusa u rejonu Sarajevo — Kreševo — Travnik. Značajan izvor su depeše od 6. i 11. marta²⁰ da 5. korpus dejstvuje i dalje u dolini Bosne i pripremi se za predstojeće odlučne akcije. Korpus je dobio zadatok: da zadrže što više neprijateljskih snaga u dolini Bosne²¹ i izveste koje snage mogu odvojiti za neposredni napad na Sarajevo.

Podaci o izvorima ne bi bili kompletni ako se posebno ne istaknu depeše Vrhovnog štaba upućene Operativnom štabu grupe korpusa za

⁷ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 1-1-1.

⁸ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 1-2-1.

⁹ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 1-8-1.

¹⁰ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 3-3-1.

¹¹ AVII, NOR, K. 396, reg. br. 16-1, K. 49, reg. br. 2-1.

¹² AVII, NOR, K. 396, reg. br. 16-58-1.

¹³ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 2-10/1.

¹⁴ AVII, NOR, K. 396, reg. br. 16-73-1.

¹⁵ AVII, NOR, K. 396, reg. br. 16-80-1.

¹⁶ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 2-15/1.

¹⁷ AVII, NOR, K. 396, reg. br. 16/84-1., reg. br. 83-1.

¹⁸ AVII, NOR, K. 51, reg. br. 1-2; reg. br. 2-3.

¹⁹ AVII, NOR, K. 462B, reg. br. 21/21-2, vidi str. 1.

²⁰ AVII, NOR, K. 51, reg. br. 1/5-2.

Dt>4 si AVII, NOR, K. 51, reg. br. 2-4-3.

dejstva prema Sarajevu.²² Tu se nalaze naredenja od 22. marta da stežu obruč oko grada i likvidiraju neprijateljska uporišta prema Trnovu i Podromaniji, pripremajući se za odlučne operacije. Depešom od 5. aprila odobreno je Operativnom štabu da izvrši napad na Sarajevo.²³

Pored direktiva i naredenja upućivanih depešama, u fondu Vrhovnog štaba se nalazi jedan broj ratnih izveštaja,²⁴ nastalih u toku marta i aprila koji se odnose na sarajevsku operaciju. Za uspešno završene borbe na području Sarajeva vrhovni komandant Josip Broz Tito izrazio je zahvalnost²⁵ »borcima i rukovodiocima jedinica koje su izvojevale ovu sjajnu pobjedu.« Opštom direktivom²⁶ Generalštaba JA od 9. aprila, Operativna grupa korpusa, koja je vrlo uspešno gonila neprijatelja dolinom reke Bosne, dobila je zadatak da napadne sektor Busovača — Zenica i zauzme Zenicu.

Fond sadrži i obaveštajne izveštaje²⁷ o rasporedu i jačini nemačkih i snaga NDH na sektoru Sarajeva i šireg područja.

ARHIVSKA GRADA OPERATIVNOG ŠTABA GRUPE KORPUSA

Vrhovni komandant JA, Josip Broz Tito formirao je 17. marta Operativni štab Grupe korpusa za izvođenje sarajevske operacije »u cilju koordiniranja dejstva Drugog, Trećeg i Petog korpusa po jedinstvenom planu.²⁸ Objedinjenim komandovanjem stvoreni su bolji uslovi za dejstvo ova tri korpusa koji su do tada nastupali u poretku kako su se zatekli pre početka operacije.

Arhivski fond Operativnog štaba sadrži manji broj dokumenata, međutim ima ih u daleko većem broju, naročito depeša u građi 2. udarnog korpusa. Naime, deo izveštaja, naredenja, obaveštenja i drugih akata upućenih depešama²⁹ Generalštabu JA, 3. i 5. korpusu i potčinjenim divizijama, potpisao je i poslao komandant Operativnog štaba Grupe korpusa koji je tada bio i na dužnosti komandanta 2. udarnog korpusa.

Prvo naredenje,³⁰ datirano 26. marta uputio je Operativni štab 29. diviziji u vezi rokiranja jedne brigade na sektor Kreševo — Lepenica i sprovodenja što detaljnijih priprema za akciju na Sarajevo. Zapovest³¹ za napad na Sarajevo od 4. aprila određuje zadatke 2., 3. i 5. korpusa, uključujući i brigade Zeničkog sektora. U građi se nalaze podaci da je posle oslobođenja Sarajeva 3. korpus usmeren dolinom Bosne,³² 37. divizija upućena je na nadležnost Generalštabu JA, a ostale snage u pravcu Zenice u cilju uništavanja neprijateljskih formacija i oslobođenja ovoga grada. Za pokazani samopregor i junaštvo Operativni štab Grupe korpusa pohvalio je sve potčinjene jedinice, koje su učestvovale u sarajevskoj operaciji.

²² AVII, NOR.K. 49, reg. br. 2-16/1.

²³ AVII, NOR.K. 49, reg. br. 2-20/1.

²⁴ AVII, NOR.K. 22, reg. br. 1-2.

²⁵ AVII, NOR.K. 22, reg. br. 1-3.

²⁶ AVII, NOR.K. 21, reg. br. 27-1.

²⁷ AVII, NOR.K. 25, reg. br. 28-1, reg. br. 38-1, reg. br. 57-1.

²⁸ AVII, NOR.K. 51, reg. br. 2-5. Operativni štab je rasformiran 24. aprila 1945., K. 1267, reg. br. 16-5.

²⁹ AVII, NOR.K. 49, reg. br. 4-1.

³⁰ AVII, NOR.K. 1146-11, reg. br. 58-1.

³¹ AVII, NOR.K. 1147-1, reg. br. 5-6.

³² AVII, NOR.K. 756, reg. br. 17-1, reg. br. 19-1.

ARHIVSKA GRADA 2. UDARNOG KORPUSA NOVJ

Arhivska građa 2. udarnog korpusa, koji je od početka marta 1945. godine orijentisan prema Sarajevu i dolini Bosne, sadrži istorijske izvore primarne vrednosti o izvođenju i rezultatima neposrednih operativnih dejstava ovoga korpusa u sarajevskoj operaciji. Depeše 2. udarnog korpusa predstavljaju osnovu za naučni pristup izučavanja sarajevske operacije. Na vezi sa Vrhovnim štabom, odnosno Generalštabom JA, nastala je knjiga depeša,³³ koja hronološki objedinjuje izveštaje, objašnjenja, predloge i druge vrste dokumenata, posiate depešama Generalštabu u periodu sarajevske operacije. Posle oslobođenja Konjica i Goražda jedinice 2. udarnog korpusa, orijentisane prema Sarajevu, angažovane su u žestokim borbama između Raštelice i Ivan-sedla, jer protivnik nastoji da ovладa Ivan-sedlom i spreči prodiranje prema Rogatici.³⁴ Sledećeg dana, 6. marta izvestili³⁵ su da na Ivan-sedlu vode žestoke borbe i položaji prelaze više puta iz ruke u ruku. Depešom³⁶ od 9. marta prikazana je uspešna situacija kod Prače i Rogatice, ovladavanje Bogovićima i ubrzano dejstvo prema Palama. Prema izvorima, tada je 3. divizija otpočela napad u pravcu Kijeva i Trebevića, gde se neprijatelj uporno brani. Depešom³⁷ od 18. marta podnesen je izveštaj da je neprijatelj iznenadnim manevrom u rejonu Trnova prinudio delove 3. divizije na odstupanje.

U dokumentima³⁸ se nalaze podaci o radu novoformiranog Operativnog štaba grupe korpusa za oslobođenje Sarajeva, koji se sastao 21. marta i sagledao bitne elemente situacije u zahvatu svojih jedinica: sektor Sarajevo — Ivan-sedlo — Zenica posele su identifikovane neprijateljske snage čija glavnina poseda prostor Kiseljak — Busovača — Zenica, neprijatelj je utvrdio spoljnju odbranu Sarajeva i Ivan-sedlo; u istom momentu jedinice NOVJ, odnosno Jugoslovenske armije raspoređene su na prostoru Podromanija — Mokro — Pale — Ilovica, Trnovo — Igman — Ivan-sedlo. Krajem marta snage 2. korpusa vodile su ogorečene borbe za Ivan-sedlo.³⁹ Usled velikih gubitaka, premorenosti i nestasice municije 1. aprila napad je obustavljen. Snage 2. korpusa bile su intenzivno angažovane tokom 4. aprila i u knjizi depeša⁴⁰ nalaze se podaci da su tada delovi 29. divizije zauzeli Ivan-sedlo i druga uporišta u okolini. Ispoljena aktivnost jugoistočno od Sarajeva rezultirala je zauzimanjem Viteza, Podviteza i Stambolčića. U toku oslobođenja Sarajeva u izvorima⁴¹ se nalaze podaci da je 37. divizija zauzela Brus, Trebević, Palež i oslobođila centar grada. Izveštaji sadrže podatke o daljim borbama zapadno od Sarajeva.⁴² U istraživačkom radu treba imati u vidu da je dobar deo interpretiranih depeša upućen u ime Operativnog štaba grupe korpusa, te sadrže podatke, o opštim zadacima i opštim rezultatima angažovanih korpusa.

³³ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 4-1. K. 396, reg. br. 11-1 sadrži iste depeše i završava se 14. martom. K. 396, reg. br. 23-1 nastavlja od 15. marta.

³⁴ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 4-14-1.

³⁵ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 4-15-1.

³⁶ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 4-27-1.

³⁷ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 4-51-1, reg. br. 4-54-1.

³⁸ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 4-57-1.

³⁹ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 4-78-1, reg. br. 4-81-1.

⁴⁰ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 5-16-1, reg. br. 5-19-1, reg. br. 5-25-1.

⁴¹ AVII, NOR, K. 49, reg. br. 5-29-1, reg. br. 5-30-1, reg. br. 5-31-1.

⁴² AVII, NOR, K. 49, reg. br. 5-36-1, reg. br. 5-41-1, reg. br. 5-40-1.

Depeše⁴³ nastale u komuniciranju sa potčinjenim divizijama sadrže podatke koji detaljnije i šire prikazuju stanje na sektorima dejstva svake divizije posebno. Tako je u knjizi depeša poslatih potčinjenim jedinicama, 26. marta naređeno 37. diviziji da teren Mokro — Pustopolje osloboди i uporno drži; 29. divizija dobila je naređenje 27. marta da izvrše procenu situacije i preduzmu mere na položaju Ivan-sedlo kako bi neprijatelja odbacili što dalje prema Tarčinu i Pazariću; 1. aprila obavestili su da je neprijatelj primetio koncentraciju snaga Operativnog štaba grupe korpusa i otpočeo izvlačenje.

Arhivski fond 2. udarnog korpusa⁴⁴ sadrži niz dokumenata obaveštajnog karaktera sa podacima o stanju neprijateljskog garnizona u Sarajevu, o nemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama i njihovom rasporedu na prostoru gde se izvodi sarajevska operacija. Štab korpusa je raspologao neprijateljskim planom odbrane Sarajeva⁴⁵ i to spoljašnje i unutrašnje sa pregledom fortifikacijskih objekata, minskih prepreka, rovova, artiljerije i dr. U fondu se nalaze podaci o rasporedu⁴⁶ ustaško-domobranskih snaga od ukupno 5.500 ljudi, da su za odbranu predviđene tri linije a najviše neprijatelj strahuje od napada iz pravca Fojnice.

ŠTAB ARTILJERIJSKE GRUPE 2. UDARNOG KORPUSA. — U arhivskom fondu 2. udarnog korpusa nalazi se dokumentarni materijal Artiljerijske grupe koja je od početka marta⁴⁷ bila angažovana u sarajevskoj operaciji u sadejstvu sa 5. i 9. crnogorskom brigadom na sektoru Umčani — Dolovi i Grapske stijene. Operacijski izveštaj⁴⁸ za period od 1. do 15. marta odnosi se na sadejstvo Artiljerijske brigade 29. divizije, 1. brdskog, 2. motorizovanog i 3. haubičkog diviziona sa pešadijskim jedinicama. Pored podataka o dejstvima, izveštaj sadrži zapažanja o nedostacima u komandovanju usled slabo organizovane službe veze. U kontinuitetu podatke sadrži operacijski izveštaj⁴⁹ za drugu polovicu marta o sadejstvu jedinica Artiljerijske grupe pešadijskim jedinicama. Detaljnije podatke⁵⁰ u istraživačkom radu mogu pružiti istorijat artiljerije i izveštaji diviziona o svojim dejstvima.

ARHIVSKA GRADA 3. KORPUSA NOVJ

Istraživanje o učešću 3. korpusa u sarajevskoj operaciji treba započeti od prvih dana marta, naredenjem⁵¹ o aktivnosti na sektoru Sokolac — Rogatica sa zadatkom da likvidiraju ova dva uporišta, stvore uslove za dalje dejstvo u pravcu Sarajeva i njegovo oslobođenje. U cilju potpunog upoznavanja ostvarenih zadataka treba imati u vidu obaveštajni

⁴³ AVII, NOR, K. 396, reg. br. 21/5-1, reg. br. 21/7-1, reg. br. 21-8-1, 26-1.

⁴⁴ AVII, NOR, K. 395, reg. br. 12-2, reg. br. 17-2, reg. br. 22-2, reg. br. 24-2, reg. br. 25-2.

⁴⁵ AVII, NOR.K. 395, reg. br. 18-2.

⁴⁶ AVII, NOR.K. 395, reg. br. 41-1.

⁴⁷ AVII, NOR.K. 402, reg. br. 4-8.

⁴⁸ AVII, NOR.K. 395, reg. br. 7-1.

⁴⁹ AVII, NOR.K. 395, reg. br. 11-1.

⁵⁰ AVII, NOR, K. 397, reg. br. 2-14, reg. br. 18-13, reg. br. 21-12, K. 402, reg. br.

5-8, K. 395, reg. br. 16-1.

⁵¹ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 25-1.

izveštaj⁵² 3. korpusa o rasporedu nemačkih i ustaško-đomobranksih snaga na sektor Sarajeva i susednih garnizona. U fondu se nalazi zapovest⁵³ od 22. marta o postavljanju na novu prostoriju za operaciju prema Sarajevu. Zapovest⁵⁴ od 25. marta sadrži podatke o operativnim zahvatima da bi ovladali spoljnom odbranom grada na prostoru Sokolac — Stari Grad.

Nakon oslobođenja Sarajeva posle jednomesečnih borbi, nastala je zapovest od 6. aprila.⁵⁵ Pred korpus je postavljen novi zadatak da na sektor Žepče — Maglaj uništavaju neprijatelja i njegovu tehniku. U radu na gradi o sarajevskoj operaciji pokazalo se kao i mnogo puta ranije da istraživanje izvora treba postaviti šire od hronoloških okvira odredene teme. Tako su u bojnoj relaciji⁵⁶ 3. korpusa, koja je 17. maja upućena Generalštabu JA, sadržani vredni podaci o sarajevskoj operaciji.

U dokumentarnom materijalu nalaze se depeše⁵⁷ upućene Generalštabu JA u vreme izvođenja operacije, gde su sadržani svakodnevni izveštaji o pokretima, dejstvima i ratnoj situaciji. 12. marta⁵⁸ su dostavili izveštaj da održavaju vezu sa 2. korpusom, kontrolišu Crvene stijene a veliki sneg otežava pokrete. Posle dva dana predviđeli su preuzimanje opštег napada na prostoriju Podromanije. Krajem marta⁵⁹ uspeli su da u toku neprekidnih borbi izoluju Crvene stijene od neprijateljskih snaga u Podromaniji. Tokom 4., 5. i 6. aprila⁶⁰ vodili su žestoke borbe na prostoriji od Čavčijeg polja do Crvenih stijena. Sarajevo je oslobođeno 6. aprila, a potom je 3. korpus orijentisan na sektor Zavidovići — Maglaj.⁶¹

Građa sadrži knjigu depeša⁶² upućenih 2. armiji JA u kojoj se nalaze podaci o oslobođenju Sokolca 10. marta,⁶³ žestokim borbama na liniji Podromanija — Pohovac i održavanju veze sa 2. korpusom na sektoru Bogovića. Treba ukazati na depešu⁶⁴ od 16. marta da od Generalštaba nisu dobili direktive u vezi operacije, te usklađuju dejstva samostalno, prema okolnostima. Situaciju menja formiranje Operativnog štaba grupe korpusa⁶⁵ za dejstva na sektor Sarajeva. Obaveštavali su Štab 2. armije 0 žestokim borbama kod Čavčeg polja i Crvenih stijena, o oslobođenju Sarajeva posle 18-časovne borbe⁶⁶ i da su po naredenju⁶⁷ Operativnog štaba uputili glavninu snaga na sektor Žepče — Maglaj.

Depeše⁶⁸ upućene 5. korpusu, nastale u toku sadejstva u sarajevskoj operaciji sadrže podatke o sopstvenim akcijama, pokretima i planovima, 1 neprijateljskim snagama. Tako 5. marta javljaju da su jednu diviziju

⁵² AVII, NOR.K. 409, reg. br. 37-4.

⁵³ AVII, NOR.K. 1258, reg. br. 37-5.

⁵⁴ AVII, NOR.K. 1258, reg. br. 39-5.

^K AVII, NOR.K. 1258, reg. br. 43-5.

⁵⁶ AVII, NOR.K. 409, reg. br. 49-2.

⁵⁷ AVII, NOR.K. 50, reg. br. 4-1, reg. br. 5-1.

⁵⁸ AVII, NOR.K. 50, reg. br. 4-25-1.

⁵⁹ AVII, NOR.K. 50, reg. br. 4-16-1, reg. br. 4-17-1.

⁶⁰ AVII, NOR.K. 50, reg. br. 5-4-1, reg. br. 5-6-1.

⁶¹ AVII, NOR.K. 50, reg. br. 5-21-1, reg. br. 5-29-1.

⁶² AVII, NOR.K. 277, reg. br. 54-1.

⁶³ AVII, NOR.K. 277, reg. br. 54-23/1.

⁶⁴ AVII, NOR.K. 277, reg. br. 54-26/1.

⁶⁵ AVII, NOR.K. 51, reg. br. 2-5/3.

⁶⁶ AVII, NOR.K. 277, reg. br. 54-30-1.

⁶⁷ AVII, NOR.K. 409, reg. br. 9/3-8.

⁶⁸ AVII, NOR.K. 409, reg. br. 16-8, reg. br. 16/18-8.

orientisali prema Sokolcu i Rogatici, a 10. marta⁶⁸ da su sa delovima 2. korpusa zauzeli Rogaticu. Neprijateljski puk iz sastava Divizije »Princ Eugen« prodire iz Olova u pravcu Sokolca, međutim ponovo se povlači pred snagama 3. korpusa.⁷⁰ 4. aprila jednim delom snaga drže komunikaciju Crvene stijene — Podromanija, Trebević i približavaju se Sarajevu.⁷¹

Grada sadrži i dokumenta obaveštajnog karaktera⁷² o jačini, stanju i rasporedu neprijatelja u Sarajevu, pokretima i transportima neprijateljskih snaga na komunikacijama itd.

Značajnu građu predstavljaju skice:⁷³ situacioni plan Sarajeva sa legendom o bunkerima, žicanim preprekama, rasporedu neprijateljskih jedinica; neprijateljska uporišta na desnoj strani puta Crvene stijene — Sarajevo; pregled neprijateljskih uporišta na odseku Sarajevo — Mostar; grafički prikaz neprijateljskih uporišta od Sarajeva do Zavidovića; raspored sopstvenih i neprijateljskih jedinica 4. aprila.

ARHIVSKA GRAĐA 5. KORPUSA NOVJ

Sveobuhvatno izučavanje i širi pristup sarajevskoj operaciji nalaže da se obrati pažnja na arhivsku građu koja se odnosi na dejstva delova 5. korpusa krajem februara i početkom marta na terenu Busovače, Kiseljaka i reke Bosne, sa ciljem da se potpuno preseče komunikacija Sarajevo — Bosanski Brod.⁷⁴ U arhivskom fondu 5. korpusa nalazi se operativni izveštaj za mesec februar⁷⁵ i ratni izveštaj za period od 24. februara do 13. marta⁷⁶ o aktivnosti jedinica 5. korpusa na sektoru Zenice, Busovače, Kaknja, Viteza, Tarčina i Sarajeva.

Neposredno učešće u sarajevskoj operaciji jedinica 5. korpusa, otpočelo je nakon formiranja Operativnog štaba grupe korpusa⁷⁷ 17. marta 1945. godine. Nešto kasnije, 23. marta nastalo je naređenje⁷⁸ o pripremama za pokret prema Sarajevu. Ovaj dokument sadrži još jedan značajan podatak o formiranju Operativne grupe za odbranu pravca Zenica — Travnik. Naređenje od 24. marta upućeno Štabu 4. divizije i komandantu Zeničkog sektora dopunjava prethodni izvor jer razrađuje postavljeni zadatak 4. i 10. divizije i određuje konačan sastav Operativne grupe Zeničkog sektora i njene zadatke. O izvršenju opštег plana i izbijanja korpusa na polazne položaje Rajlovac — Grdanj u cilju napada na Sarajevo snagama dveju divizija, vredan izvor predstavlja zapovest od 27. marta.⁷⁹ Poslednjeg dana marta nastalo je naređenje⁸⁰ o sprovodenju potpune borbene gotovosti i organizovanju izviđanja i obezbeđenja, kao i zapovest⁸¹ za pokret opštим pravcem Haljinići — Smrekovica i Semi-

⁶⁸ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 16/20-8.

⁷⁰ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 16/21-8.

⁷¹ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 16/22-8.

⁷² AVII, NOR, K. 409, reg. br. 14-5, reg. br. 25-5.

⁷³ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 31-5, reg. br. 27-5, reg. br. 29-5, reg. br. 7-5.

⁷⁴ AVII, NOR, K. 21A, reg. br. 25/18-1.

⁷⁵ AVII, NOR, K. 21A, reg. br. 25-1.

⁷⁶ AVII, NOR, K. 855, reg. br. 7-2.

⁷⁷ AVII, NOR, K. 51, reg. br. 2-5-3.

⁷⁸ AVII, NOR, K. 771A, reg. br. 27-1.

⁷⁹ AVII, NOR, K. 771A, reg. br. 28-1.

⁸⁰ AVII, NOR, K. 462, reg. br. 7-1.

⁸¹ AVII, NOR, K. 855, reg. br. 3/46-4.

zovac — Komnenovići — Srednje. Istoga dana u kasnim satima nastala je nova zapovest⁸² kojom je izmenjen prvobitni plan manevra da bi se sprečilo podilaženje protivnika sa leda. Na sarajevsku operaciju odnose se još dva dokumenta od kojih je jedan nastao 2. aprila⁸³ da se izvrši prebacivanje preko komunikacije u dolini reke Stavnje pripremi za nadredna dejstva i stupi u vezu sa 3. korpusom. Drugi dokumenat je nastao neposredno posle oslobođenja Sarajeva⁸⁴ da protivnika gone dolinom Bosne i preseku komunikaciju Sarajevo — Visoko — Zenica. Istovremeno je određeno da Operativna grupa Zeničkog sektora preseče komunikaciju Sarajevo — Zenica.⁸⁵

Depeše posiate 3. korpusu sadrže razmenu informacija u cilju sadejstva nap rimer, da je 19. marta⁸⁶ izvršena koncentracija 14. puka Divizije »Princ Eugen« i delova 369. divizije u Sarajevskom polju. U ovoj skupini nalaze se podaci da je u žestokim borbama koje su trajale 36 časova likvidirano jako neprijateljsko uporište u rudniku, selu i željezničkoj stanici Kakanj i zadobijen veliki ratni plen.⁸⁷ 6. aprila obavestili su 3. korpus da su zauzeli⁸⁸ Rajlovac, Semizovac, Ilijaš i Visoko. Za uspešno komando van je značajnu ulogu su imale depeše na vezi sa potčinjenim jedinicama. Tako je 21. marta⁸⁹ naređeno da 18. brigada 53. divizije ulazi u sastav Operativne grupe Zeničkog sektora.

O dejству na Zeničkom sektoru podatke pruža skupina depeša⁹⁰ upućenih od strane komandanta sektora zamenika komandanta 5. korpusa. To su izvori, nastali od 27. marta do 12. aprila o borbama na terenu Zenica — Busovača, prolsku neprijateljske motorizacije i nadiranju jakih snaga drumom i železnicom. Grupa vodi neprekidne borbe protiv nadmoćnih protivničkih snaga. Javljuju da neprijatelj evakuiše Zenicu i traže obavezno bombardovanje 9. aprila prostora Busovača — Zenica — Žepče — Doboј, da su borbe za oslobođenje Zenice uspešno završene i nastavljaju gonjenje neprijatelja prema Žepču. U sastavu Operativne grupe Zeničkog sektora dejstvovala je i Artiljerijska brigada 5. korpusa za koju je sačuvan operacijski dnevnik.⁹¹ U dnevniku se nalaze podaci da su na zenički sektor upućeni 1. i 2. divizion, a 3. divizion je ostao u sastavu glavnine korpusa.

Fond sadrži i naredbu⁹² Štaba 5. korpusa o pohvali 4. i 10. divizije za uspešne borbe na forsiranju reke Bosne i za napad na Kakanj. U gradi ovoga korpusa, kao i kod ostalih fondova nalazi se veliki broj izvora obaveštajnog karaktera. Obaveštajni bilteni 5. korpusa sadrže raznovrsne podatke o jačini i rasporedu neprijateljskih snaga u Sarajevu i okolini,⁹³ broju tenkova, topova, kamiona i dr. vozila koja su se probila iz Sarajeva prema Brodu, o dislokaciji 369. pešadijske divizije i dr.⁹⁴

⁸² AVII, NOR, K. 771, reg. br. 32-1.

⁸³ AVII, NOR, K. 855, reg. br. 3/48-4.

⁸⁴ AVII, NOR, K. 462, reg. br. 8-1.

⁸⁵ AVII, NOR, K. 855, reg. br. 4/7-4.

⁸⁶ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 17/26-8.

⁸⁷ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 17/27-8.

⁸⁸ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 17/30-8.

⁸⁹ AVII, NOR, K. 462B, reg. br. 2/15-1.

⁹⁰ AVII, NOR, K. 277, reg. br. 3-1.

⁹¹ AVII, NOR, K. 462, reg. br. 8-4.

⁹² AVII, NOR, K. 1418, reg. br. 39-5.

⁹³ AVII, NOR, K. 462A, reg. br. 24-2, reg. br. 25-2.

⁹⁴ AVII, NOR, K. 462A, reg. br. 26-2, reg. br. 27-2.

Komuniciranje Štaba korpusa sa Vrhovnim štabom, 2. armijom⁹⁵ susednim korpusima i potčinjenim jedinicama tokom operacije uglavnom je obavljano depešama, koje skupa sa interpretiranim dokumentima daju celinu zbivanja na frontu 5. korpusa. Depeše upućene Vrhovnom štabu tokom februara, marta i aprila⁹⁶ pružaju podatke o sarajevskoj operaciji j detaljno izveštavaju o stanju na sektoru dejstva⁹⁷ počev od 21. februara kada na zahtev Vrhovog štaba dostavljaju raspored svojih snaga u regionu Sarajevo — Kreševo — Travnik. Depešama⁹⁸ od 22. februara izveštavaju Vrhovni štab o stanju neprijateljskih fortifikacijskih objekata u Sarajevu, a 11. marta predlažu kako da se likvidira neprijateljski garnizon i daju plan napada na grad.⁹⁹ Vrhovni štab izveštavaju o situaciji u gradu gde Nemci pripremaju miniranje svih vitalnih objekata¹⁰⁰ i svih mostova, zatim o frekvenciji saobraćaja na komunikaciji Sarajevo — Brod o masovnoj pljački¹⁰¹ narodne imovine u gradu od strane okupatora i domaćih izdajnika, nasilnoj mobilizaciji i odvođenju ljudstva. Svakodnevno su stizala obaveštenja o utvrđivanju neprijatelja u Sarajevu, organizovanju spoljne odbrane i dolasku i odlasku jedinica iz garnizona.

ARHIVSKA GRADA 3. DIVIZIJE

Arhivska građa 3. divizije sadrži izvore o učešću ove divizije u izvođenju sarajevske operacije. Zapovest¹⁰² od 7. marta precizira aktivnost na otseku Vojkovići — Brenovac sa težnjom da se što pre osvoje dominantni položaji za napad na Sarajevo i istovremeno olakša situacija 29. diviziji na Ivan-sedlu. U naredenjima¹⁰³ od 8. i 11. marta razmatra se problem osvajanja naseljenih mesta sa konstatacijom da borbama za oslobođenje Sarajeva treba dati odgovarajući značaj sa operativno strategijske pozicije. Podatke o koordiniranim operativnim dejstvima sadrže zapovesti¹⁰⁴ od 14. i 25. marta za napad ka Palama. Da bi neprijatelja uz nemiravali, nanosili mu gubitke i dezorganizovali formirana¹⁰⁵ je grupa bataljona za dejstva preko Igmana u pravcu Hadžića. Izvori sadrže podatke o vrlo teškim borbama, prodoru neprijatelja preko Igmana na Lediće u bok i leđa rasporeda 3. divizije. Za kompleksno sagledavanje dejstva ove divizije u toku marta na položajima Crvene stijene, Čelopek, Gradina, Višnja, Prača, Renovica, Bistročaj, Trebečaj, Turovo, Trnovo, podatke sadrži operacijski izveštaj.¹⁰⁶

Izvori primarne vrednosti o oslobođenju Sarajeva jesu zapovesti¹⁰⁷ od 3. aprila za opšti napad i preduzimanje inicijative na sektoru Vojkovići — Jablanica — Vijenac i od 5. aprila za napad na grad. Situacija za napad bila je povoljna jer neprijatelj hitno evakuiše trupe i materijal

⁹⁵ AVII, NOR, K. 462B, reg. br. 5-1.

⁹⁶ AVII, NOR, K. 51, reg. br. 3-3, reg. br. 4-3, reg. br. 5-3.

⁹⁷ AVII, NOR, K. 51, reg. br. 3-98-3, K. 462B, reg. br. 21/21-2.

⁹⁸ AVII, NOR, K. 51, reg. br. 3-103-3, reg. br. 3-104-3.

⁹⁹ AVII, NOR, K. 51, reg. br. 4-61-6.

¹⁰⁰ AVII, NOR, K. 51, reg. br. 3-12-3.

¹⁰¹ AVII, NOR, K. 462A, reg. br. 1-4, reg. br. 4-4, reg. br. 3-4.

¹⁰² AVII, NOR, K. 756, reg. br. 12-1.

¹⁰³ AVII, NOR, K. 758, reg. br. 2/8, reg. br. 3/8.

¹⁰⁴ AVII, NOR, K. 756, reg. br. 43-1, reg. br. 13-1.

¹⁰⁵ AVII, NOR, K. 756, reg. br. 14/1

¹⁰⁶ AVII, NOR, K. 756, reg. br. 11-2.

¹⁰⁷ AVII, NOR, K. 756, reg. br. 15-1, reg. br. 16-1.

dolinom Bosne. Divizija je dobila zadatak da dejstvuje opštim pravcem Jablanica — Crveni klanac — Kasindo — Vraća — Vojnotehnički zavod i izbjije na levu obalu Miljacke. Operacijski dnevnik¹⁰⁸ skupa sa zapovestima i naredjenjima daje mogućnost primene komparativnih metoda u analizi i zaključcima. Grada je sačuvana u kontinuitetu, o daljim dejstvima¹⁰⁹ prema Kiseljaku i Visokom, zatim zaslužni odmor i tada angažovanje u pravcu Zenice. Svojim sadržajem kao izvor skreće pažnju bojna relacija¹¹⁰ inžinjerijskog bataljona o izgradnji mostova koje je ozlojeđeni neprijatelj rušio u paničnom bekstvu, kao bojna relacija Artillerijskog diviziona o manevrima i sadejstvu sa pešadijskim jedinicama.

Grada sadrži dokumentarni materijal o pripremi neprijatelja da brani Sarajevo još u februaru,¹¹¹ zatim izveštaji od 15. marta i 1. aprila o rasporedu i jačini nemačko-ustaških formacija u široj okolini Sarajeva, situaciji u gradu gde su otpočele odmazde i streljanja.

U fondu se nalaze i depeše¹¹² primljene i posiate na vezi sa višim komandama i potčinjenim brigadama, pregled brojnog stanja ljudstva, naoružanja i tehnike na dan 1. aprila,¹¹³ pregled izvedenih akcija i operacija u periodu od 1. januara do 15. maja, skice:¹¹⁴ rasporeda jedinica za vreme borbi za oslobođenje Sarajeva. Istorijat¹¹⁵ divizije predstavlja izvorni materijal i sadrži podatke da je 3. divizija od kraja januara orijentisana u pravcu Sarajeva.

ARHIVSKA GRADA 29. DIVIZIJE

29. divizija uključila se u izvođenje sarajevske operacije izbijanjem na Ivan-sedlo 4/5. marta. Arhivska grada sadrži izvore o dejstvu na pravcu Konjic — Bradina — Ivan-sedlo.¹¹⁶ Naredenjem 12. hercegovačkoj brigadi od 7. marta¹¹⁷ izložena je situacija na prostoriji Sarajeva, koncentracija neprijatelja na sektoru Tarčin — Pazarić, borbe na Ivan-sedlu i namera da se snage 29. divizije što više približe Sarajevu. U prvoj polovini marta izvor¹¹⁸ sadrže podatke da je glavni zadatak 29. divizije organizovanje solidne odbrane postignutih položaja na prostoru Bradina — Ivan-sedlo. Operacijski izveštaj¹¹⁹ za prvu polovinu marta i naređenje od 13. marta prikazuju stanje posle oslobođenja Hercegovine i potrebu da se izvrše potrebne pripreme za predstojeće ofanzivne pokrete u pravcu Sarajeva. Grada dalje sadrži podatke o periodu frontalnih borbi na Ivan-sedlu.

Arhivski izvori¹²⁰ iz ovoga perioda pokazuju kakav je strategijski značaj imalo Ivan-sedlo za ovladavanje širom prostorijom Sarajeva i sa-

¹⁰⁸ AVII, NOR, K. 756, reg. br. 21-2.

¹⁰⁹ AVII, NOR, K. 759, reg. br. 21-8, K. 756, reg. br. 20-1, reg. br. 21-1.

¹¹⁰ AVII, NOR, K. 756, reg. br. 25-2, K. 797, reg. br. 2-11/7.

¹¹¹ AVII, NOR, K. 757, reg. br. 7-1, reg. br. 8-1, reg. br. 15-1.

¹¹² AVII, NOR, K. 757, reg. br. 2-3.

¹¹³ AVII, NOR, K. 756A, reg. br. 2-4, K. 756, reg. br. 29-2.

¹¹⁴ AVII, NOR, K. 756, reg. br. 52-2, K. 756A, reg. br. 4-3, K. 756, reg. br. 47/2,

reg. br. 39-2.

¹¹⁵ AVII, NOR, K. 756, reg. br. 1-5.

¹¹⁶ AVII, NOR, K. 1151-11, reg. br. 23-9.

¹¹⁷ AVII, NOR, K. 1151-11, reg. br. 18-9, K. 395, reg. br. 13-1.

¹¹⁸ AVII, NOR, K. 1151-11, reg. br. 24-9, K. 1153-11, reg. br. 2/8-4, reg. br. 2/12-4.

¹¹⁹ AVII, NOR, K. 1151-11, reg. br. 25-9.

¹²⁰ AVII, NOR, K. 395, reg. br. 15-1.

mim gradom, naročito posle formiranja Operativnog štaba sarajevske grupe korpusa. Zapovest od 27. marta i operativni izveštaj za drugu polovinu marta predstavljaju osnovne arhivske izvore o žestokim borbama na Ivan-sedlu. Neprijatelj se uporno branio i posle krvavih borbi od 28. do 31. marta, 29. divizija prebačena je da dejstvuje ofanzivno na prostoru Blažuj — Kiseljak i Raštelica — Pazarić.

Od 1. aprila snage divizije su angažovane na komunikaciji Ivan-sedlo — Tarčin — Hadžići — Kiseljak. Tada je formiran Operativni štab grupe brigada (10, 11. i 14. hercegovačka). Zapovest od 4. aprila odnosi se na napad sa prostora Kreševa na prostor od Blažuja do Kiseljaka i istovremeno prema Ivan-sedlu, Tarčinu, Pazariću, Hadžiću i Blažuju. U operacijskom izveštaju nalaze se podaci o borbama na komunikaciji Blažuj — Kiseljak protiv jakih neprijateljskih snaga koje su iz Sarajeva odstupale. Delovi 29. divizije prešli su u napad 4. aprila i uzeli Mali Ivan, Ivan-sedlo, Vihor, Korču, zatim Raštelicu, Tarčin i Pazarić. Pored navedenih izvora, i dokumenata nastalih u komuniciranju¹²¹ divizije i Operativnog štaba Grupe korpusa fond sadrži i operacijski dnevnik¹²² sa velikim brojem vrednih podataka koji mogu razjasniti i dopuniti zbivanja. Tako operacijski dnevnik sadrži podatke o uspešnom sadejstvu Artiljerijske brigade u periodu od 1. do 9. aprila, naročito pri likvidaciji Ivan-sedla. Fond raspolaže istorijatom divizije koji sumarno prezentira podatke o učešću u sarajevskoj operaciji.

Dokumenti¹²³ obaveštajnog karaktera prikazuju situaciju u prvoj polovini marta i daju pregled formacije neprijateljskih jedinica na sektoru Sarajeva.

Fond raspolaže velikim brojem depeša¹²⁴ primljenih i poslatih na vezi sa višim i potčinjenim štabovima koje na svoj karakterističan način informišu o nizu događaja i situacija.

ARHIVSKA GRADA 37. DIVIZIJE

U sastavu 2. udarnog korpusa učestvovala je 37. divizija u izvođenju sarajevske operacije. Fond 37. divizije sadrži operacijski izveštaj¹²⁵ za prvu polovinu marta o dejstvima na sektoru Goražde — Pale. Posebno teške borbe vodene su od 10. do 12. marta na prostoriji Jelovica — Kaluđeri — Podvitez — Goleš kada su primorali neprijatelja da dovlači nova pojačanja. Zaključak izveštaja sadrži zanimljive podatke: nepripremljenost za vođenje frontalnih borbi, slab smeštaj ljudstva u popljenim selima, nedovoljna ishrana, slaba odeća itd. U gradi se nalaze izvori o daljem nastupanju i zatvaranju komunikacije Pale — Renovica — Goražde. Situaciju na položajima u drugoj polovini marta prikazuju i operacijski izveštaj, izvod iz operacijskog dnevnika i skica sopstvenih i neprijateljskih položaja. Oni su objedinjeni i čine jednu arhivsku jedinicu,¹²⁶ koja se odnosi na aktivnost 37. divizije na prostoru Stambol-

¹²¹ AVII, NOR.K. 1146-11, reg. br. 17-3.

¹²² AVII, NOR.K. 1146-11, reg. br. 6-7, reg. br. 2-7.

¹²³ AVII, NOR. K. 1147-1, reg. br. 8-3, reg. br. 10-3, reg. br. 7-3.

¹²⁴ AVII, NOR. K. 1147-1, reg. br. 2-6, reg. br. 6-6, reg. br. 7-6, reg. br. 8-6, reg. br. 10-6, reg. br. 12-6, reg. br. 15-6, reg. br. 9-6, reg. br. 16-6, K. 1147-1, reg. br. 2-6.

¹²⁵ AVII, NOR.K. 1254, reg. br. 23-2.

¹²⁶ AVII, NOR.K. 1254, reg. br. 45-2, reg. br. 39-2, reg. br. 43/2.

čić — Pale — Mokro — Sokolac. Navedeni dokumenti ističu upornost, neustrašivost i disciplinu boraca nasuprot nedovoljnoj snalažljivosti u frontalnim borbama.

Tokom borbi na prilazima Sarajevu nastali su dokumenti¹²⁷ o dejstvima od Crvenih stijena preko Orlove stijene do Pustopolja i o učešću 3. i 4. sandžačke brigade u ovladavanju gradom na levoj obali Miljacke. Divizija je napadala prostor Pale — Mokro — Sokolac i naterala neprijatelja da se pod borbom povlači za Sarajevo. Izveštaj¹²⁸ od 7. aprila detaljno prikazuje oslobođenje Sarajeva. Divizija je 8. aprila dobila zadatak da posedne teritoriju Višegrad — Srebrenica — Vlasenica, izuzev 3. sandžačke brigade koja je orijentisana prema Semizovcu i Visokom. Operacijski dnevnik,¹²⁹ zatim dokumenti obaveštajnog karaktera o položaju, naoružanju i slabom moralnom stanju neprijateljskih jedinica i drugi izvori¹³⁰ omogućavaju kritičku analizu i objektivan pristup činjenicama prošlosti.

ARHIVSKA GRADA 27. DIVIZIJE

U redovnom izveštaju¹³¹ Štabu 3. korpusa od 16. marta, iznose podatke o aktivnosti potčinjenih jedinica u prvoj polovini marta na teritoriji Bratunca i Srebrenice protiv ustaških bandi i dolasku u Podromanicu. Dokumenat predstavlja vredan izvor i daje podatke o situaciji na prostoru Romanije gde je protivnik u cilju odbrane Sarajeva sa ovoga pravca zauzeo po dubini prirodno jake položaje i fortifikacijski ih ojačao za najuporniju odbranu. Kraći izveštaj¹³² od 9. marta sadrži podatke da je 19. birčanska brigada zauzela Sokolac. Za isti period vezana je zapovest,¹³³ nastala 13. marta da u okviru opštег zadatka likvidiraju uporišta na liniji Pohovac — Podromanja, presek komunikaciju između Čavčijeg polja i Crvenih stijena te spreče nadiranje jačih neprijateljskih formacija sa Crvenih stijena. Ovladavanje Crvenim stijenama omogućavalo je 27. diviziji probor ka Sarajevu.

Osnovni istorijski izvor za izučavanje operativnih dejstava u aprilu, predstavlja izveštaj¹³⁴ 3. korpusu od 21-og. Dokumenat izlaže situaciju od početka aprila u okviru zadataka da napadnu i likvidiraju neprijateljsku grupu na sektoru Podromanja — Romanija, ovladaju Crvenim stijenama i pripreme uslove za napad na Sarajevo. Obuhvata borbe za sam grad 5. aprila preko linije Gnjilo brdo — Mali glog i nadiranje do Sarajeva kod Vratnika. Izveštaj sadrži podatke i o učešću 27. divizije u borbama za oslobođenje Zavidovića. U fondu se nalaze izveštaji¹³⁵ od 3. i 7. aprila koji takođe detaljno prikazuju borbe za Sarajevo i daju pregled neprijateljskih i sopstvenih gubitaka i ratnog plena.

¹²⁷ AVII, NOR, K. 1254, reg. br. 48-2, reg. br. 10-3, reg. br. 10-56/3.

¹²⁸ AVII, NOR, K. 395, reg. br. 14-1, K. 1254, reg. br. 53-2.

¹²⁹ AVII, NOR, K. 1254, reg. br. 10-3, reg. br. 20-2, reg. br. 22-2, reg. br. 40-2,

reg. br. 44-2, reg. br. 49-2.

¹³⁰ AVII, NOR, K. 1255, reg. br. 1-9, K. 1254, reg. br. 41-2, reg. br. 51-2, reg. br.

3-1, reg. br. 2/1, reg. br. 1-1, 6-1, 4-1.

10-2.

¹³¹ AVII, NOR, K. 1111, reg. br. 9-28.

¹³² AVII, NOR, K. 1111, reg. br. 2-21.

¹³³ AVII, NOR, K. 1111, reg. br. 20-22.

¹³⁴ AVII, NOR, K. 1111, reg. br. 12-22, reg. br. 1-22.

b/4 iss AVIIi NOR> K lm> reg br 12-22, reg. br. 1-22.

Operacijski dnevnik¹³⁶ za dejstva u sarajevskoj operaciji koncizno, bez širih objašnjenja i detalja izlaže situaciju. Dokumentarni materijal sadrži i nekoliko obaveštajnih izveštaja¹³⁷ o jačini neprijateljskih snaga, stanju na komunikaciji Podromanija — Sarajevo gde su raspoređena neprijateljska uporišta Velika gradina, Čavče polje, Crvene stijene, Stambolčić, Pohovac. U istraživačkom radu treba sagledati podatke koji se nalaze u knjizi depeša¹³⁸ upućenih 3. korpusu iz marta meseca da planiraju pokret na prostoriju Bratunac — Srebrenica, o napadu na Podromaniju i Pohovac.¹³⁹ Deo depeša iz aprila sadrži podatke o nastupanju posle oslobođenja Sarajeva prema Varešu i Brezi. Noću 11/12. aprila dolinom Krivaje izbili su pred Zavidoviće i učestvovali u oslobođenju ovog grada.¹⁴⁰

Arhivski fond sadrži jedan interesantan izveštaj¹⁴¹ o moralno-političkom stanju u diviziji u februaru i martu. Dokument sadrži podatke 0 političkom radu sa novodošlim borcima i sa narodom na terenu. O tradicionalno humanom odnosu NOVJ prema stanovništvu svedoči i primer 27. divizije, gde se celokupni sastav odrekao dnevnog siedo van ja zejtina 1 jednog obroka hleba u korist žitelja Glasinca. Tom prilikom su sakupili 1000 kg brašna i 100 l zejtina i predali NOO Glasinac.

ARHIVSKA GRADA 38. DIVIZIJE

Arhivski fond 38. divizije sadrži veliki broj dokumenata o sarajevskoj operaciji počev od izvoda¹⁴² iz operacijskog dnevnika za period od 1. do 15. marta gde je iznesen pregled opšteg stanja u neprijateljskom garnizonu u Sarajevu ispred koga je isturena odbrana na liniji Crvene stijene — Čavče polje — Podromanija — Baltići. O naporima da zauzmu Sokolac, kao izvor služi zapovest¹⁴³ od 7. marta. Citirani dokumenat, kao i naređenja i zapovest¹⁴⁴ od 5. i 13. marta dopunjavaju i uobičavaju opštu sliku, što omogućava svestrane zaključke o borbama i situaciji u prvoj polovini marta sa krajnjim ciljem da se od 15. marta pristupi likvidaciji neprijateljskog uporišta Crvene stijene.¹⁴⁵

Za situaciju u drugoj polovini marta fond raspolaže sa nekoliko dokumenata o pokušaju neprijatelja da zauzme Sokolac,¹⁴⁶ o rasporedu snaga¹⁴⁷ od Sarajeva prema Sokolcu, Palama i Ivan-sedlu, zatim da je neprijatelj odbačen na pravcu Sarajevo — Kalinovik i drži komunikaciju Sarajevo — Kiseljak. Izvod iz operacijskog dnevnika¹⁴⁸ je sačuvan za period od 16. marta do 6. aprila i sadrži podatke o velikim borbama kod Pustopolja, Mokrog, Grada, Triješnje, Kose, Crnog vrha.

is« AVII, NOR, K. 1111, reg. br. 15-22.

¹³⁷ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 40-4, K. 1258, reg. br. 3-8, reg. br. 5-8.

¹³⁸ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 3-8.

¹³⁹ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 3/14-8.

¹⁴⁰ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 3/15-8.

¹⁴¹ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 16-6.

¹⁴² AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 4-6.

¹⁴³ AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 35-5.

¹⁴⁴ AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 34/5,35-5, reg. br. 36-5.

is« AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 1258, reg. br. 36/5.

¹⁴⁶ AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 56-5.

¹⁴⁷ AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 40-5, reg. br. 41-5.

¹⁴⁸ AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 8-6.

Za dejstva početkom aprila na prilazima Sarajevu podatke sadrži izveštaj od 4-og i zapovest od 3. aprila.¹⁴⁹ To je period ubrzanog izvlačeњa neprijateljskih snaga u pravcu severa i borbi na Oštroj glavi, Crnom vrhu i Starom Gradu. Za čitav period sarajevske operacije sačuvani su izvodi iz operacijskog dnevnika¹⁵⁰ u kojima se nalaze interesantni opisi situacije u toku neposrednog zauzimanja Sarajeva, o oštrim borbama kod električne centrale, boravku u ovom gradu od 5. do 8., zatim pokret od 8. do 15-og i smeštaj u Varešu. Takođe je sačuvan i operacijski dnevnik¹⁵¹ sa istovetnim podacima kao u izvodima iz operacijskog dnevnika.

Fond raspolaže sa nekoliko izveštaja¹⁵² obaveštajnog karaktera, o radu izvidačkih jedinica, četničkim grupama na terenu, organizovanju obaveštajnih centara, o zbirnim podacima gubitaka divizije od 23. marta do 6. aprila.

Za kompletno i sveobuhvatno izučavanje izvori sadrže i knjige depeša¹⁵³ pripremljenih i poslanih na vezi sa 3. korpusom, i sa potčinjenim brigadama.

ARHIVSKA GRADA 4. DIVIZIJE

Arhivska građa sadrži izvore o učešću ove divizije u sarajevskoj operaciji. Tokom prve polovine marta nastao je jedan broj naređenja i zapovesti¹⁵⁴ o dejstvu divizije na komunikaciji Kiseljak — Busovača — Zenica gde je neprijatelju presečena odstupnica na sever na najosetljivijem mestu. Naredenjem od 5. marta predviđen je napad na prostoriju Busovača — Kruščica — Vitez — Bukve — Stranjani sa namerom da dezorganizuju odbranu neprijatelja i ugroze njegovu pozadinu.

Naređenja¹⁵⁵ od 24. i 25. marta sadrže podatke o pripremi, sređivanju i sposobljavanju jedinica 4. divizije za predstojeći napad na Sarajevo i izdvajajući 11. krajiske brigade iz sastava divizije. U fondu se nalaze naređenja¹⁵⁶ od 31. marta za pokret i od 2. aprila da se što brže prebace preko komunikacija u dolini Stavnje i izbiju na prostoriju Sekonosići — Hadžići — Gajevi — Sudići gde treba da se povežu sa snagama 3. korpusa i pripreme za naredne zadatke. Zapovest¹⁵⁷ od 6. aprila značajna je kao izvor ne samo zbog operativnih dejstava, već što razmatra odnos prema državnoj i privatnoj imovini i održavanju reda.

Uporedne metode istraživanja omogućavaju operacijski izveštaji. Izveštaj iz marta¹⁵⁸ sadrži podatke o dejstvima na levoj obali Lašve, prema Vitezu, kod Grahovčića, napadu na Han Kumpaniju. Prema izveštaju od 30. marta, izvršena je koncentracija i raspored divizije za forsiranje Bo-

¹⁴⁹ AVII, NOR, K. 1259, reg. br. 12/2, reg. br. K. 1258, reg. br. 6-6.

¹⁵⁰ AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 44-5.

¹⁵¹ AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 54-5.

¹⁵² AVII, NOR, K. 409, reg. br. 42/2-4, reg. br. 42/3-4, reg. br. 42/4-4, K. 1258, reg. br. 6-2-8, reg. br. 3-6.

¹⁵³ AVII, NOR, K. 1258, reg. br. 6-7, reg. br. 1-7, reg. br. 7-7, K. 1259, reg. br. 8/11, reg. br. 3/7.

¹⁵⁴ AVII, NOR, K. 771A, reg. br. 19-1, reg. br. 20-1, reg. br. 21-1, reg. br. 22-1, reg. br. 26-1.

iss AVII, NOR, K. 771A, reg. br. 29-1, reg. br. 30-1.

»5« AVII, NOR, K. 771A, reg. br. 34-1.

¹⁵⁷ AVII, NOR, K. 771 A, reg. br. 36-1.

we AVII, NOR, K. 771, reg. br. 1-8.

sne, i likvidaciju Kaknja i ostalih uporišta. Operacijski izveštaj¹⁵⁹ za april daje podatke o položaju potčinjenih brigada prvih dana aprila na sektorу Borovnice, Busovače, Vareša i Visokog. Divizija se nalazila na polaznim položajima prilikom napada na Sarajevo i potom se uključuje u obezbeđenje oslobođenog grada. Aktivna je u oslobođanju Busovače, forsiranju Lašve, zauzimanju Raspotočja.

Vojno informativni izveštaji prikazuju stanje neprijateljskih formacija, situaciju u Sarajevu, Visokom, na sektorу Busovače i Viteza, saobraćaj dolinom Bosne.¹⁶⁰ Obaveštajni podaci od 5. aprila obaveštavaju¹⁶¹ o prilikama na zeničkom sektoru, posadama neprijateljskim u Vranduku, levom obalom Bosne, u Zenici i Lašvi. Bojna relacija Artiljerijskog diviziona¹⁶² sadrži podatke o sadejstvu sa pešadijom, akcijama prilikom prelaza reke Bosne kod Kaknja i napada na samo mesto. Relacija je opremljena skicama navedenih akcija.

ARHIVSKA GRADA 10. DIVIZIJE

Arhivska grada 10. divizije sadrži podatke o učešću ove divizije u sarajevskoj operaciji. Od dokumenata naredbodavnog — inicijativnog karaktera u fondu se nalazi zapovest¹⁶³ od 13. marta o koncentraciji potčinjenih snaga na prostoriji Fojnica — Kreševo gde će glavnina pristupiti pripremi, popuni, sređivanju i odmoru za predstojeće zadatke. Prema zapovesti¹⁶⁴ od 28. marta snage ove divizije prelaze komunikaciju Kiseljak — Busovača, forsiraju reku Bosnu kod Kaknja radi zauzimanja polaznih položaja za napad na Sarajevo sa severne strane. Naređenje¹⁶⁵ od 31. marta predviđa zauzimanje položaja Teševu — Kraljeva Sutjeska — Poljani — Lučići — Trnovci — Haljinići — Bjelavići sa osiguranjem pravca Vareš — Breza. Prema izvorima,¹⁶⁶ sledećeg dana obustavljen je prelaz komunikacije Vareš — Visoko, da bi izbegli neprijateljske trupe iza leda. Zapovest¹⁶⁷ od 6. aprila sadrži podatke o dejstvu opštim pravcем Tihovići — Kobilja glava — pirotehnički zavod ■— kasarna kralja Aleksandra — Jošanica — Dolac i likvidiranju neprijateljskih uporišta Vogošća — Ilijaš — Podlugovi i Semizovca.

U arhivskom fondu nalazi se druga grupa dokumenata koji saopštavaju rezultate postavljenih zadataka. To je operacijski izveštaj¹⁶⁸ o dejstvima u martu na sektorу Kiseljak — Busovača i duž komunikacije Konjic — Sarajevo, od Tarčina do Blažuju sa iscrpnim podacima o gubicima i plenu, zatim operacijski izveštaj¹⁶⁹ za period od 28. marta do kraja aprila o prelazu jedinica 10. divizije preko komunikacije Kiseljak — Busovača i forsiranju reke Bosne, razbijanju snaga Divizije »Princ Eugen« sa grupom ustaša i četnika na pravcu Vareša i Breze. Poseban

¹⁵⁹ AVII, NOR, K. 771A, reg. br. 2-8.

¹⁶⁰ AVII, NOR, K. 772, reg. br. 7-6, reg. br. 9-6, reg. br. 10-6, reg. br. 15-6.

¹⁶¹ AVII, NOR, K. 772, reg. br. 17-6.

¹⁶² AVII, NOR, K. 773A, reg. br. 3-8.

¹⁶³ AVII, NOR, K. 858, reg. br. 3-12.

¹⁶⁴ AVII, NOR, K. 858, reg. br. 2/4-5.

¹⁶⁵ AVII, NOR, K. 858, reg. br. 2/7-5.

¹⁶⁶ AVII, NOR, K. 858, reg. br. 2/8-5.

¹⁶⁷ AVII, NOR, K. 858, reg. br. 2/9-5.

¹⁶⁸ AVII, NOR, K. 858, reg. br. 10-2.

¹⁶⁹ AVII, NOR, K. 855, reg. br. 13-2.

značaj imao je deo izveštaja koji se odnosi na intenzivne borbe 5. i 6. aprila na Semizovac, Brezu, Visoko i druga neprijateljska uporišta i potom gonjenje neprijatelja u pravcu Zenice i oslobođenje ovoga grada. Fond raspolaže posebnim operacijskim izveštajem¹⁷⁰ Artiljerijskog diviziona za mart i april i istorijsko-operativnim podacima¹⁷¹ od januara do marta 1945.

Dokumentarni materijal sadrži podatke¹⁷² o jačini i sastavu neprijateljskih jedinica i brojno stanje ljudstva 10. divizije u toku 1945. godine. Pored pisanih dokumenata, u naučnoistraživačkom radu vredan izvor predstavljaju knjige i skupine depeša¹⁷³ na vezi sa drugim štabovima i potčinjenim jedinicama. Vredno je istaći depešu od 11. aprila da su snage Zeničkog sektora preduzele opšti napad na Zenicu i da se napadu pridružuje i 10. divizija. Arhivskom fondu 10. divizije pripada još jedna knjiga primljenih i poslatih depeša¹⁷⁴ na vezi sa 2. armijom, 5 korpusom, 53. i drugim divizijama. Interesantna je kao arhivski izvor jer sadrži u kontinuitetu posiate i kao odgovor na njih, primljene depeše u jednoj svesci i to za period od 26. februara do 4. jula 1945. godine. Za istraživače i naučne radnike ovaj dokument bio je po strani, neuočljiv dovoljno zato što nije arhiviran po principu provenijencije u fondu gde je nastao.

ARHIVSKA GRADA 11. KRAJIŠKE BRIGADE

11. krajiska brigada učestvovala je u sarajevskoj operaciji u sastavu 4. divizije i od 25. marta u sastavu Operativne grupe brigada Zeničkog sektora. Arhivski fond sadrži dokumentat¹⁷⁵ iz marta meseca da su 20. og. predali položaje 13. krajiskoj brigadi i smestili se na prostoriju Maline — Guča gora. Početkom aprila nastalo je naređenje¹⁷⁶ o organizovanju manjih noćnih zaseda na prostoriji Busovače i preduzimaju akcije u Jazvini i Granici.

Osnovne arhivske izvore¹⁷⁷ o dejstvu na terenu Zeničkog sektora predstavljaju operacijski izveštaji za april i bojna relacija za april sa podacima o uspešnim dejstvima na prostoriji jugozapadno od željezničke stanice Busovača, Granica — Jazvine — Bukve — Donje Busele i na Busovaču. Snage 11. krajiske brigade učestvovali su u oslobođenju Zenice. 10. aprila ušli su u Zenicu i posle pet dana preuzeli pokret prema Travniku i Turbetu.

ARHIVSKA GRADA 13. KRAJIŠKE BRIGADE

Arhivska grada 13. krajiske brigade sadrži podatke da je 28. marta brigada angažovana u sastavu Operativne grupe Zeničkog sektora.¹⁷⁸ U fondu se nalaze zapovesti¹⁷⁹ od 28. marta i 5. aprila o napadima na nepri-

¹⁷⁰ AVII, NOR, K.855, reg. br. 23-2.

¹⁷¹ AVII, NOR, K.855, reg. br. 2-4.

¹⁷² AVII, NOR, K.855, reg. br. 1/7-4.

¹⁷³ AVII, NOR, K.855, reg. br. 3-9, reg. bi'. 4-9, reg. br. 2-9.

¹⁷⁴ AVII, NOR, K. 277, reg. br. 1-2.

¹⁷⁵ AVII, NOR, K. 771A, reg. br. 26-7.

¹⁷⁶ AVII, NOR, K. 776A, reg. br. 2-13.

¹⁷⁷ AVII, NOR, K. 776, reg. br. 3-8, K.776A, reg. br. 10/8.

¹⁷⁸ AVII, NOR, K. 1281, reg. br. 4/5-8.

¹⁷⁹ AVII, NOR, K. 1281, reg. br. 4/5-8, reg. br. 4/6-8.

jateljska uporišta Počulicu, Vternicu, Ladice, Paljike. Prema izvorima¹⁸⁰ brigada je 7. aprila orijentisana na Počulicu, Vrhovine, Kratinu, Topolu, Dobovac u okviru zadatka Operativne grupe da što jačim pritiskom dejstvuju na komunikaciju Zenica — Busovača i presek komunikaciju Sarajevo — Zenica. Naredenjem¹⁸¹ od 13. aprila 13. krajiska brigada upućena je na novu prostoriju.

Pored citiranih dokumenata, vrednu građu¹⁸² o dejstvu brigade na Zeničkom sektoru predstavlja bojna relacija borbe za Zenicu i operacijski dnevnik. Knjiga poslatih i primljenih depeša¹⁸³ sadrži podatke o neprijateljskim i sopstvenim gubicima i plenu za period od 27. marta do 12. aprila, žestokim borbama na komunikaciji Busovača — Lašva i oslobođenju Zenice. Operativni izveštaj¹⁸⁴ Artiljerijskog diviziona daje podatke o sadejstvu tokom aprila sa brigadom.

18. SREDNJOBOSANSKA BRIGADA

Osnovni izvor o učešću 18. srednjobosanske brigade u borbama na Zeničkom sektoru jesu operacijski izveštaji¹⁸⁵ od 15. i 20. aprila o akcijama na sektoru Zenice i od Zenice prema Zepču i Doboju. Prvu akciju brigada je izvela na neprijateljsko uporište Kozarac, zatim dejstvuje dolinom Bosne, na Gradišće, Bukovicu, Rosulje, Brezu, Zenicu. Prema nadrebi¹⁸⁶ Operativnog štaba grupe brigada Zeničkog sektora 18. srednjobosanska brigada krenula je 14. aprila iz Zenice dolinom Bosne na nove zadatke.

ARHIVSKA GRADA JUGOSLOVENSKOG RATNOG VAZDUHOPLOVSTVA¹⁸⁷

1. lovačka eskadrila JA pružala je vatrenu podršku Operativnoj grupi korpusa tokom izvođenja sarajevske operacije. Eskadrila je dejstvovala po planu Generalštaba JA, koji je određivao konkretnе zadatke na osnovu opšte situacije na jugoslovenskom ratištu.

Osnovni izvor o dejstvu 1. lovačke eskadrile sadrži bojna relacija.¹⁸⁸ To su dnevni operativni izveštaji o posrednoj podršci pešadijskih jedinica, dejstvom po saobraćaju, komunikacijama, kolonama i manjim trupama. Eskadrila je 19. marta prvi put dejstvovala na prostoriji Sarajeva, i potom do kraja meseca vrši izviđanja na komunikaciji Sarajevo — Travnik, Ilidža — Trnovo, Jablanica — Vojkovići i nadleće Sarajevo. Time je

¹⁸⁰ AVII, NOR, K. 1281, reg. br. 4/7-8.

¹⁸¹ AVII, NOR, K. 1281, reg. br. 12-7.

¹⁸² AVII, NOR, K. 1281, reg. br. 4-8, reg. br. 7-1.

¹⁸³ AVII, NOR, K. 1281, reg. br. 1-11.

¹⁸⁴ AVII, NOR, K. 1281, reg. br. 4-16.

¹⁸⁵ iss Avil, NOR, K. 1421, reg. br. 22-7, K. 1421, reg. br. 25-7.

¹⁸⁶ AVII, NOR, K. 1421, reg. br. 23-7.

¹⁸⁷ Grada o JRV u NOR-u objavljena je u Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom X, knj. 1-2, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1966.

¹⁸⁸ AVII, NOR, K. 1450, reg. br. 8-4.

uglavnom završeno angažovanje vazduhoplovstva u sarajevskoj operaciji, jer planirano bombardovanje Kiseljaka 5. i 6. aprila nije ostvareno zbog oblačnosti.

ARHIVSKA GRADA 2. ARMije JA

Arhivska građa 2. armije sadrži podatke o izvođenju sarajevske operacije, jer je ovoj armiji u operativnom pogledu bio potčinjen 3. udarni korpus od januara, a od 17. marta i Sarajevska operativna grupa korpusa. Fond 2. armije sadrži izveštaj¹⁸⁹ upućen Generalštabu JA 10. marta o rasporedu potčinjenih jedinica u istočnoj Bosni i dejstvu 3. korpusa na sektoru Rogatica — Sarajevo u sadejstvu sa 2. korpusom i ostalim jedinicama koje operišu prema Sarajevu.

Knjige deceša¹⁹⁰ 2. armije upućenih Generalštabu sadrži predlog od 1. marta da u vezi predstojećih operacija kod Sarajeva, ova armija sa svoje tri divizije i artiljerijom kreće na dolinu Bosne. Deceše¹⁹¹ daju pregled zbivanja na Majevici, Trebavi, Ozrenu i Zvijezdi gde četničke grupe ometaju saobraćaj i konsolidaciju narodne vlasti. Ima dosta izveštaja¹⁹² o kretanju neprijateljskih kolona iz Sarajeva prema Bosanskom Brodu i u suprotnom pravcu. Prikazuju dejstvu 3. korpusa na prostoru Podromanije i Crvenih stijena sredinom marta¹⁹³ i iznose mišljenje da usled jačine neprijatelja i sopstvene malobrojnosti, 3. korpus gubi snagu i nadmoćnost pre početka odlučujućih operacija.

Po značaju izdvaja se deceša¹⁹⁴ od 15. marta kojom Štab 2. armije iznosi predlog o obrazovanju Operativnog štaba za sektor Sarajevo. Sledéćeg dana traže odgovor o položaju 3. korpusa, koji trpi velike gubitke i dejstvuje nezavisno od ostalih jedinica i od situacije na prostoru Sarajeva. Nekoliko deceša¹⁹⁵ razmatra problem velike nestasice pogonskog goriva, što stvara teškoće u celokupnom snabdevanju, evakuaciji i operacijskim zahvatima.

Zanimljive su i deceše¹⁹⁶ upućene 3. korpusu u toku sarajevske operacije. Kako je do formiranja Operativnog štaba grupe korpusa za sektor Sarajevo, Štab 2. armije direktno rukovodio akcijama korpusa, 10. marta uputio je naredenje¹⁹⁷ da se povežu sa 2. udarnim korpusom na liniji Mokro — Stambolčić, vrše pritisak na Sarajevo i ugrožavaju komunikaciju Sarajevo — Visoko. Sredinom marta 2. armija uputila je naredenje¹⁹⁸ da veće operacije ne preduzimaju bez sadejstva svih jedinica koje su orijentisane prema Sarajevu i istovremeno obavestila 3. korpus o svome predlogu za formiranje Operativnog štaba.¹⁹⁹ Deceše, nastale posle formiranja Operativnog štaba za izvođenje sarajevske operacije, nisu imale operativni karakter, već su se odnosile na snabdevanje i podatke o kretanju ne-

¹⁸⁹ AVII, NOR, K. 272, reg. br. 5-3.

¹⁹⁰ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 2-1.

¹⁹¹ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 2-65-1.

¹⁹² AVII, NOR, K. 42, reg. br. 2-74-1, reg. br. 2-76-1, 2-79-1, 2-134-1.

¹⁹³ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 2-78-1, reg. br. 2-104-1, 2-104-1.

¹⁹⁴ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 2-104-1, reg. br. 2-109-1.

¹⁹⁵ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 2-65-1.

¹⁹⁶ AVII, NOR, K. 277, reg. br. 53-1.

¹⁹⁷ AVII, NOR, K. 277, reg. br. 53-20/1.

¹⁹⁸ AVII, NOR, K. 277, reg. br. 53-22/1.

¹⁹⁹ AVII, NOR, K. 42, reg. br. 2-104-1.

prijateljskih formacija, itd. 7. aprila poslato je naređenje²⁰⁰ o uspostavljanju sadejstva 3. korpusa sa ostalim snagama 2. armije na pravcu Zenica — Žepče — Doboј.

U depešama upućenim 5. korpusu ima podataka o izvlačenju nemačkih transporta dolinom Bosne početkom marta,²⁰¹ o jačini neprijateljskog garnizona u Sarajevu. Borci i rukovodioci 2. armije uputili su 5. korpusu čestitku povodom sjajne pobeđe i oslobođenja Sarajeva.²⁰² Za detaljniju analizu obaveštajnih podataka o identifikovanim nemačkim jedinicama u garnizonu Sarajevo, posadama na sektoru od Pala do Mokrog, evakuaciji na sever itd. podatke sadrži knjiga primljenih i poslatih depeša²⁰³ na vezi sa Generalštabom JA, 2., 3. i 5. korpusom.

b. ARHIVA OKUPATORA I KVISLINGA

ARHIVSKA GRADA NEMAČKE OKUPACIONE VOJSKE

Arhiv Vojnoistorijskog instituta čuva mikrofilmovanu i deo originalne arhivske grade nemačke okupatorske vojske²⁰⁴ iz perioda drugog svetskog rata. U fondu Vrhovne komande Vermahta nalazi se naređenje²⁰⁵ od 23. februara upućeno komandantu Jugoistoka za sprovođenje firerove zamisli o odbrani Sarajeva. Kontrolu velike teritorije Sarajeva mogu ostvariti jedino pokretnim vođenjem rata i obezbeđenjem železničke i drumske veze Sarajevo — Bosanski Brod. Prema citiranom izvoru, Hitler ističe politički značaj držanja ovoga grada i računa da može doći do kritičnog razvoja situacije. Grada Komande Kopnene vojske pruža podatke o sarajevskoj operaciji u dnevnim izveštajima,²⁰⁶ koji sažeto prikazuju najvažnije poteze i razvoj dogadaja na prostoru dejstva 21. brdskog armijskog korpusa. Tako dnevni izveštaj za 6. april kazuje da su »planski napustili Sarajevo u krvavoj borbi sa neprijateljem koji je žestoko nadirao«.²⁰⁷ U arhivskom fondu 181. pešadijske divizije nalazi se istorijat²⁰⁸ ove jedinice, sastavljen od grupe autora na čelu sa majorom Harmsom.

Očigledno je da interpretirani izvori ne bi bili dovoljni da pokažu i onu drugu, protivničku stranu operacije. Nedostatak zamenjuju izjave zraobljenika date po završetku rata: generala Lera, komandanta Jugoistika,²⁰⁹ majora Berna,²¹⁰ komandanta Bataljona za vezu 21. brdskog armij-

²⁰⁰ Avil, NOR, K. 277, reg. br. 53-24-1.

²⁰¹ AVII, NOR, K. 277, reg. br. 21-1, reg. br. 21-7, reg. br. 21/8/1. K. 462, reg. br. 1-4.

²⁰² AVII, NOR, K. 277, reg. br. 21-19/1.

²⁰³ AVII, NOR, K. 277, reg. br. 4-2.

²⁰⁴ Izvori o sarajevskoj operaciji objavljeni su u Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom XII, knj. 4, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979.

²⁰⁵ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Nemačka arhiva (Na), Nacionalni arhiv Vašington (NAV)-T-78, rolna, film, snimak (F). — 305/6255841-2.

²⁰⁶ AVII, NA, NAV-N-T-78, F. 304/6254711-15, F. 304/6254823-27, F. 304/6254788-92, F. 304/62554750-55, F. 304/6254675-81, F. 304/6254605-10, F. 304/6255157-61, F. 304/6254935-41.

²⁰⁷ AVII, NA, NAV-N-T-78, F. 304/6254675-81.

sos AVII, NA, K. 73, reg. br. 474.

²⁰⁹ AVII, NA, K. 70-A/V, f. 1, d. 1

²¹⁰ AVII, NA, K. 6, f. 5, d. 1.

skog korpusa, Gotfrida Hermana Lešea,²¹¹ ordonansn. oficira 181. pešadijske divizije, kao i drugih pripadnika²¹² 21. brdskog armijskog korpusa, 181. i 369. divizije.

Međutim, dva dokumenta²¹³ sačuvana su u arhivskoj građi 2. i 3. korpusa NOVJ. To je naređenje nemačkog komandanta odbrane Sarajeva generala Katnera od 15. februara o pripremi odbrane Sarajeva i zapovest iz istog perioda za unutrašnju odbranu grada Sarajeva, prema kojoj je grad podeljen na šest odbrambenih uporišta.

*ARHIVSKA GRADA USTASKO-DOMOBRANSKIH JEDINICA,
USTANOVA I ORGANIZACIJA²¹⁴*

Podatke o sarajevskoj operaciji sadrži arhivska građa NDH, i to dnevna izvješća Operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga o dejstvima protiv jedinica Jugoslovenske armije na području Sarajeva, Nerezave i Zenice. Izvešća hronološki prate zbivanja na frontu, daju jednostavnu deskripciju događaja, bez podataka o učesnicima.²¹⁵

²¹¹ AVII, NA, K. 73, f. 4, d. 1.

²¹² AVII, NA, K. 73, f. 4, d. 17, 49, 47, 20, 21; K. 71, f. 1, d. 14; K. 44-F, f. 2,d. 3/122-126, 127-131.

²¹³ AVII, NOR, K. 409, reg. br. 37-4, K. 395, reg. br. 33-2.

²¹⁴ Građa je objavljena u Žborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom. V, knj. 34, Beograd, 1974.

²¹⁵ AVII, NDH, K. 48, reg. br. 1/1-1 do 31/1-1, K. 49, reg. br. 1/1-1 do 14/1-1.

Bibliografija

a) *zbornici sjećanja (i radova) učesnika*

TREĆA PROLETERSKA SANDŽAČKA BRIGADA, zbornik sjećanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1970, knj. I i II;
PETA PROLETERSKA CRNOGORSKA BRIGADA, zbornik sjećanja, Knj. I, II, III, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972. i 1981;
SEDMA CRNOGORSKA OMLADINSKA NOU BRIGADA »BUDO TOMOVIĆ«, zbornik sjećanja, Republički odbor SUBNOR-a, Titograd 1980;
SEDMA KRAJIŠKA BRIGADA, zbornik sjećanja, Opštinska konferencija SSRNJ Mrkonjić Grad, Banja Luka 1978;
OSMA KRAJIŠKA NOU BRIGADA, ratna sjećanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1982;
DEVETA KRAJIŠKA BRIGADA »SIMO ŠOLAJA«, zbornik sjećanja, Opštinski odbor SUBNOR-a Kupres, Beograd 1979, str. 598;
SEDAMNAESTA MAJEVICKA BRIGADA, zbornik sjećanja i rada, Univerzal, Tuzla 1980;
DVADESETA ROM ANI JSK A (ISTOČNOBOSANSKA) NOU BRIGADA, zbornik sjećanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985;
SARAJEVO U REVOLUCIJI, četvorotomna edicija o revolucionarnom radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu Sarajeva, 4. tom — U borbi do punog oslobodenja (novembar 1943 — april 1945); Istorijski arhiv, Sarajevo 1981;
ISTOČNA BOSNA U NOB-u 1941—1945, sjećanja učesnika, Vojnoizdavački zavod Beograd 1971 — knjiga 2 i 3;

b) *ratna štampa jedinica Jugoslovenske armije¹*

korpusni listovi:

- »ZASTAVA«, list II udarnog korpusa Jugoslovenske armije, Propagandno odjeljenje II udarnog korpusa, br. 1 i 2/1, Sarajevo 1945;
- »BORAC«, list III udarnog korpusa JA, Propagandno odjeljenje III korpusa Jugoslovenske armije, br. 1/1, Sarajevo 1945;

* Originalna dokumenta koja se objavljaju u ovoj knjizi nalaze se u arhivu Vojnoistorijskog instituta JNA i neka od njih su objavljena u Zborniku dokumentata i podataka jugoslovenskih naroda, tom IV, zbog toga se pozivi na ova dokumenta (fusnote) odnose isključivo na ovaj tom.

¹ Obuhvaćeni su samo sačuvani listovi zdržanih jedinica. Bataljonske, divizijske listove te četne, baterijske i druge džepne novine vidi u Bibliografiji izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1964. g.

- »NEDELJNI PREGLED«, Propagandno odjeljenje III korpusa JA, br. 11, 12. i 13/1, Tuzla 1945;
- »GLAS UDARNIKA«, list Petog korpusa NOV Jugoslavije (odnosno JA), Propagandno odjeljenje Petog korpusa, br. 3 i 4/1 (Travnik) i Sarajevo 1945;

Divizijski listovi:

- »ZVIJEZDA«, list III divizije Jugoslovenske armije, Propagandni odsjek III divizije, br. 1/l, 2-3/1, Cetinje, Sarajevo, 1945;
- »UDARNIK«, omladinski list IV divizije, br. 3/II, Travnik 1945;
- »NAPRIJED«, omladinski list X divizije, Propagandni odsjek X divizije NOVJ, br. 2, 1945;
- »HERCEGOVAČKI UDARNIK«, list XXIX udarne divizije, Političko-prosvjetni otsjek XXIX divizije, br. 1/1, 2/1, 1945;
- »OSVIT« list XXXVII divizije Jugoslovenske armije, Propagandni otsek XXXVII divizije, br. 1/1, Beograd 1945;
- »DIVIZIJSKE NOVINE«, list LIH divizije JA, br. 1/l, Doboj 1945;

Brigadni listovi:

- »POBJEDA«, list IV sandžačke udarne brigade XXXVII divizije Jugoslovenske armije, Propagandni otsjek IV brigade, br. 1 i 2/1, Sarajevo i Pljevlja 1945;
- »PARTIZANSKA RIJEČ«, organ V proleterske (crnogorske) NOU brigade, br. 1/IV, Trnovo 1945;
- »OSVETNIK«, mesečni list V brigade (37. divizije JA), Propagandni otsek V brigade, br. 1/l, Sarajevo 1945;
- »RIJEČ MLADIH«, list Sedme crnogorske omladinske brigade »Budo Tomović«, br. 2/II, Sarajevo 1945;
- »ŠOLAJA«, list IX krajiške NOU brigade »Simo Šolaja« X divizije NOVJ, odnosno JA, br. 2/III, Visoko 1945;
- »POBJEDNIK«, list XI hercegovačke udarne brigade, Propagandni odsjek XI hercegovačke udarne brigade, br. 1/2/1, Sarajevo 1945;
- »NAŠA ZVIJEZDA«, list XII hercegovačke NOU brigade, Tehnika XII hercegovačke NOU brigade, br. 4 i 5/II, Mostar 1945;
- »GLAS SLOBODE«, list XIII krajiške brigade; br. 3/II, Zenica 1945;
- »HERCEGOVAČKI BORAC«, list XIII hercegovačke brigade XXIX udarne divizije, br. 2-3/1, Ivan sedlo 1945;
- »OMLADINAC«, list XIV hercegovačke omladinske udarne brigade, Propagandni odsjek XIV NOU brigade, br. 2/1, Kreševo 1945;
- »BRIGADIR«, list 21. udarne brigade (38. divizija JA), Propagandni odsek 21. udarne brigade, br. 1/1, Foča 1945;

2. LITERATURA

a) Knjige:

- BIBLIOGRAFIJA IZDANJA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU 1941 — 1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1964;
HRONOLOGIJA OSLOBODILAČKE BORBE NARODA JUGOSLA
584 VIJE 1941 — 1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1964;

HRONOLOGIJA RADNIČKOG I NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA U SARAJEVU I NJEGOVOJ OKOLINI 1919 — 1945, Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo 1967;

OSLOBODILAČKI RAT NARODA JUGOSLAVIJE 1941—1945, knj. 2, Vojnoistorijski institut, Beograd 1958 (I izdanje) str. 571—580 1965 (II izdanje);

ZAVRŠNE OPERACIJE ZA OSLOBODENJE JUGOSLAVIJE 1944—1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1957;

Caušević Izudin, OSMA KRAJIŠKA NOU BRIGADA, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981, str. 392—410;

Drulović Cedo, 37. SANDŽAČKA NOU DIVIZIJA, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1983, str. 220—257;

Đonlagić Ahmet, DVADESETSEDMA ISTOČNOBOSANSKA NOU DIVIZIJA, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1983;

Đonlagić Ahmet — Kazazović Čamil, BORBENI PUT 16. MUSLIMANSKE NOU BRIGADE, Istorijski arhiv, Tuzla 1981, str. 256—274;

Đurišić Mitar, SEDMA CRNOGORSKA OMLADINSKA BRIGADA »BUDO TOMOVIĆ«, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973;

Huilicka Karl, DAS ENDE AUF DEM BALKAN 1944 — 1945, die militärische Räumung Jugoslaviens durch die deutsche Wehrmacht, Musterschmied, Göttingen 1970;

Hozić Advan, KALJENI NA NERETVI, 17. krajiska narodnooslobodilačka udarna brigada, Narodna armija, — zapisi o ratnim brigadama, Beograd 1975, str. 201—214;

Indić Milan, JURIŠI U DOLINI BOSNE, Grupa bataljona Četvrte divizije (10. I — 29. III 1945), Dom štampe Zenica, Zenica 1984;

Kazazović Camil, ZENICA U NARODNOOSLOBODILACKOJ BORBI 1942 — 1945, Muzej grada Zenice, Zenica 1975;

Kazazović Camil, ZENICA U NARODNOOSLOBODILACKOJ BORBI 1941—1945, Muzej grada Zenice, Zenica 1985;

Karasijević Drago, PETI UDARNI KORPUS, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985;

Knežević Rade, BORBE 37. DIVIZIJE U NARODNOOSLOBODILAKOM RATU, Vojnoistorijski institut, Beograd 1950;

Komnenović Danilo — Kreso Muharem, DVADESETDEVETA HERCEGOVACKA DIVIZIJA, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1979;

Mandić Dušan i Petrović Stevan, CRVENO JE ŠUMA PROLISTALA, 18. hrvatska (istočnobosanska) narodnooslobodilačka udarna brigada, zapisi o ratnim brigadama, Narodna armija, Beograd 1983;

Marčeta Gojko, SANDŽAKLIJE NA TROMEDI, 4. sandžačka NOU brigada — zapisi o ratnim brigadama, Narodna armija, Beograd 1975;

Milenović Đuro i Karasijević Drago, JEDANAESTA KRAJIŠKA NOU BRIGADA, Opštinski odbor SUBNOR-a, Bosanska Gradiška 1982;

Popović Savo i Damjanović Branko, ŠESTA KRAJIŠKA NOU BRI-GADA, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985;

Radovanović Jovan, RODENDAN NA DRINI, zapisi o ratnim brigadama, Treća proleterska (sandžačka) narodnooslobodilačka udarna brigada, Narodna armija, Beograd 1969;

Seferović Mensur, ISTOČNO I ZAPADNO OD NERETVE, Deseta hercegovačka narodnooslobodilačka udarna proleterska brigada — zapisi o ratnim brigadama, Narodna armija, Beograd 1981, str. 260—267;

Sopić Marko, PRED VRATIMA SARAJEVA, zapisi i sjećanja o na-
rodnooslobodilačkom pokretu i visočkofojničkom NOP odredu na područ-
ju od Sarajeva do Zenice, SUBNOR opštine Visoko, Sarajevo 1970;

Strugar Vlado, RAT I REVOLUCIJA NARODA JUGOSLAVIJE 1941—
1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1962, str. 330—331;

Schmidt — Richberg Erich, DAS ENDE AUF DEM BALKAN, Kurt
Vowinkel, Heidelberg 1955;

Schraml Franc, KRIEGSCHAUPLATZ KROATIEN, Kurt Vowinkel,
Neekargemund 1962;

Vidović Žarko, TREĆA PROLETERSKA BRIGADA, Vojnoizdavački
zavod, Beograd 1972, str. 345—357;

Vukanović Radovan, DRUGI UDARNI KORPUS, Vojnoizdavački za-
vod, Beograd 1982;

Vukanović Radovan, RATNI PUT 3. DIVIZIJE, Vojnoizdavački zavod,
Beograd 1970;

Vukosavljević Mladen i Karasijević Drago, PEDESETTRECA NOU
SREDNJOBOSANSKA DIVIZIJA, Zadružar, Sarajevo (1969);

Zorić Milan, TRINAESTA KRAJIŠKA (GARAVA) BRIGADA, Vojno-
izdavački zavod, Beograd 1970;

b) *Članci i rasprave:*

Anić Nikola, SARAJEVSKA OPERACIJA, Oslobođenje od 27. marta
do 7. aprila 1985. godine;

Antonovski Ivan, SARAJEVSKA OPERACIJA, u Vojnoj enciklopediji, Redakcija Vojne enciklopedije, Beograd 1958. i 1974, II izdanje, sveska
8, str. 395—396, I izdanje, str. 524;

Deura Stevan, ZA VRSNE OPERACIJE ZA OSLOBODENJE ZEMLJE
— učešće 10. divizije JA, Oslobođenje, Sarajevo 1. do 25. maja 1980;

Dizdarević Mustafa, SARAJEVSKA BITKA — završne operacije za
oslobodenje glavnog grada Bosne i Hercegovine, Oslobođenje, Sarajevo
od 24. marta do 7. aprila 1965. godine;

Dizdarević Mustafa, ZAVRŠNE OPERACIJE ZA OSLOBODENJE SA-
RAJEVA, Oslobođenje Sarajevo, 8. do 22. aprila 1980;

Dukanović Drago, SARAJEVSKA OPERACIJA, Narodna armija od
6. i 9. aprila 1946. godine;

Durišić Mitar, DEJSTVA 3. UDARNE DIVIZIJE NOVJ U SARAJEV-
SKOJ OPERACIJI, Vojnoistorijski glasnik, br. 3/1965, str. 3—48;

Janković Nikica, DRUGI ARTILJERIJSKI DIVIZION 2. UDARNOG
KORPUSA, Vojnoistorijski glasnik, Beograd, br. 1/1962, str. 87—104;

Kazazović Čamil, BORILI SMO SE ZA SARAJEVO, Večernje novine
Sarajevo od 5. do 8. aprila 1970. godine;

Kosorić Pero, OSLOBODENJE SARAJEVA, u ediciji *Istočna Bosna*
u NOB-u, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1971, knj. 2, str. 694—700;

Kreso Muharem, MOSTARSKA I SARAJEVSKA OPERACIJA, u edi-
ciji: *Bitke, borbe i marševi 1941—1945*, Narodna armija, Beograd 1981,
str. 275—278;

Lojić Ibrahim, RATNI DNEVNIK, Oslobođenje, Sarajevo 5. do 11.
aprila 1973. godine;

Petovar Rudi, SARAJEVSKA OPERACIJA, Sarajevski dnevnik, od
6. aprila 1946. godine;

Sarajlić Abdulah, *SARAJEVSKA OPERACIJA* (mart—april 1945. godine), Vojnoistorijski glasnik br. 1/1975, str. 163—168;

Terić Vojo, *PRIJE SEDAM GODINA — SA DRINE NA SARAJEVO*, Nedeljne informativne novine Beograd, 1952. godine;

Uzelac Dušan — Kreso Muharem, *SARAJEVSKA OPERACIJA*, Oslobođenje Sarajeva od 19. marta do 18. aprila 1975. godine;

Uzelac Dušan, *NJEMAČKI PRODOR U ISTOČNOJ BOSNI OD 19. DO 31. MARTA 1945. GODINE (OPERACIJA »MAIGEWITTER«)*, Vojnoistorijski glasnik Beograd, br. 1/1978;

Vukanović Radovan, *OPERATIVNA ISKUSTVA IZ DEJSTAVA GRUPE KORPUSA OKO SARAJEVA I U DOLINI BOSNE, KRAJEM MARTA I POČETKOM APRILA 1945. GODINE*, Vojno delo, Beograd, br. 3/1975, str. 212—230;

SADRŽAJ

DESET KNJIGA ZA BUDUĆNOST	— — — g
General-potpukovnik <i>Anton Lukežić</i> : Pozdravna riječ Komandanta sa- rajevske armijske oblasti — — —	17
Predsjednik Gradskog komiteta SKJ Sarajeva <i>Ivan Brigić</i> : Pozdravna ri- ječ učesnicima »okruglog stola« o sarajevskoj operaciji — — —	22
General-major <i>Stanimir Petrović</i> : »Okrugli sto« sarajevska operacija —	25
Saopštenje za štampu — — — —	28
Osnovni podaci o sarajevskoj operaciji —	30

UVODNA IZLAGANJA

ZAPISANO U VRIJEME SARAJEVSKE OPERACIJE

Strana

2. KORPUS

General-pukovnik <i>Radovan Vukanović</i> : Usmeravanje jedinica 2. korpusa prema istočnoj Bosni ——————	— 119
General-pukovnik <i>Vojko Nikolić</i> : Uslovi pod kojima je pripremana i vođena sarajevska operacija ——————	— 129
Izveštaj 2. udarnog korpusa od 12. aprila 1945. Operativnom štabu grupe korpusa ——————	— 135

3. DIVIZIJA

Zapovest štaba 3. udarne divizije od 5. aprila 1945. štabovima potčinjenih jedinica za napad na Sarajevo ——————	— 147
Izveštaj štaba 3. udarne divizije od 10. aprila 1945. štabu 2. korpusa Jugoslovenske armije o borbama za oslobođenje Sarajeva ——————	— 150
General-pukovnik <i>Radovan Vukanović</i> : Treća divizija u sarajevskoj operaciji ——————	— 153
General-potpukovnik <i>Svetozar Radojević</i> : Treća udarna divizija u borba za Sarajevo ——————	— 169
Pukovnik <i>Antun Rosi</i> : Ubacivanje neprijatelja u našu pozadinu ——————	— 172

29. DIVIZIJA

Zapovest 29. udarne divizije od 27. marta 1945. ——————	— 185
Zapovest štaba 29. udarne divizije od 4. aprila 1945. potčinjenim jedinicama za napad na neprijateljska uporišta na prostoru Blažuj — Kiseljak i Ivan-sedlo — Hadžići ——————	— 190
Izveštaj štaba 29. udarne divizije od 11. aprila 1945. Operativnom štabu grupe korpusa Jugoslovenske armije o borbama na prostoru Ivan-sedlo — Tarčin — Kiseljak — Blažuj ——————	— 194
General-major <i>Vlado Šegrt</i> : Dvadeset deveta divizija u sarajevskoj operaciji ——————	— 198
General-pukovnik <i>Milan Bjelogrlić</i> : Učešće dvadeset devete hercegovačke divizije u sarajevskoj operaciji ——————	— 207
General-major <i>Aco Babić</i> : Partijski rad u funkciji borbenih dejstava 29. hercegovačke divizije ——————	— 213
Pukovnik <i>Svetozar Kovačević</i> : Neka iskustva 29. hercegovačke divizije u sarajevskoj operaciji ——————	— 216
General-potpukovnik <i>Danilo Komnenović</i> i potpukovnik <i>Muharem Kreso</i> : U napadu za oslobođenje Sarajeva ——————	— 219

37. DIVIZIJA

Izveštaj štaba 37. udarne divizije od 7. aprila 1945. štabu 2. korpusa Jugoslovenske armije o borbama za oslobođenje Sarajeva ——————	— 243
General-potpukovnik <i>Čedomir Drulović</i> : Učešće 37. divizije u oslobođenju Sarajeva ——————	— 246
General-potpukovnik <i>Žarko Vidović</i> : Sandžački proletari u borbama za Sarajevo ——————	— 257
Pukovnik <i>Jovo Radovanović</i> : Na ulicama Sarajeva ——————	— 266

27. DIVIZIJA

38. DIVIZIJA

Zapovjed štaba 38. divizije od 27. marta 1945. — — — — — 355
 Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 38. udarne divizije o borbama za oslobođenje Sarajeva dostavljen štabu 3. korpusa Jugoslovenske armije 9. aprila 1945. godine — — — — — 357
 Potpukovnik mr *Muharem Kreso*: Trideset osma udarna divizija u sarajevskoj operaciji — — — — — 361

5. KORPUS

4. DIVIZIJA

Zapovijest štaba 5. korpusa od 2. aprila	1945. godine — — — — —	411
Operativni izveštaj štaba 4. divizije od 10. aprila 1945. štabu 5. korpusa — 414		
General-pukovnik <i>Rauš Stevo</i> : Četvrta krajiška divizija u operaciji za oslobođenje Sarajeva — — — — —	— — — — —	421
Pukovnik <i>Dmitar Bajalica</i> : Najdraža bitka — — — — —	— — — — —	429
General-potpukovnik <i>Dušan Dozet</i> : Moralno-političke pripreme i djelovanje vojno-političkih rukovodilaca i partijske organizacije 4. krajiške divizije — — — — —	— — — — —	431691

	Strana
DISKUSIJE U PRILOGU SARAJEVSKE OPERACIJE	
<i>General-pukovnik Petar Gračanin:</i> Sarajevska operacija sastavni deo proleđne ofanzive Jugoslovenske armije — — — — —	— 591
<i>General-major MesučL Hotić:</i> Neka pitanja kritičke analize sarajevske operacije — — — — — — — — — — —	— 594
<i>Pukovnik Nikola Anić:</i> Mjesto, uloga i djelovanje 2. armije u vrijeme sarajevske operacije — — — — — — — — — — —	— 596
<i>Potpukovnik Muharem Kreso:</i> Značaj iskustva iz sarajevske operacije za opštenarodnu odbranu — — — — — — — — — — —	— 607
<i>Dr prof. Stojan Tomić:</i> Iz mog ratnog dnevnika — — — — — — — — — — —	— 625
<i>Potpukovnik Milivoje Sćekić:</i> Lična karta Sarajeva — — — — — — — — — — —	— 623
 PRILOZI	
<i>Organizacioni odbor »okruglog stola« sarajevska operacija</i> — — — — —	<i>641</i>
<i>Spisak učesnika »okruglog stola« sarajevska operacija</i> — — — — —	<i>643</i>
<i>Hronologija</i> — — — — — — — — — — —	<i>646</i>
<i>Arhivski izvori o sarajevskoj operaciji</i> — — — — —	<i>663</i>
<i>Bibliografija</i> — — — — — — — — — — —	<i>683</i>

Korice i tehnička obrada
Slavoljub KUJUNDŽIĆ, akad. slikar

Lektori:
Slavica ĐERIČ-MAGAZINOVIC, prof.
Mirjana POPADIC, prof.
Dobrila MILETIĆ, prof.

Korektor
Dragomir DELIBAŠIĆ

Crteži
Stevan PETKOVIĆ, grafičko-tehnički crtač

Fotografije
M. RADUSINOVIĆ, zastavnik I klase
Muzej narodne revolucije BiH — Sarajevo

Meter
Sava JOVIĆ

Štampanje završeno marta 1986.

Stampa: Vojna štamparija — Beograd, Generala 2danova 40 b

